ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Φιλοσοφική Σχολή

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Η Ανατολική Στερεά Ελλάδα στην ΥΕΙΙΙΓ-ΠρΓ περίοδο. Οι μαρτυρίες της χονδροειδούς οικιακής κεραμικής. Το παράδειγμα του Κύνου/Λιβανάτες.

Διδακτορική Διατριβή

Τόμος Ι. Κείμενο

Αικατερίνη Σταμούδη

Αθήνα 2022

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Φιλοσοφική Σχολή

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Η Ανατολική Στερεά Ελλάδα στην ΥΕΙΙΙΓ-ΠρΓ περίοδο. Οι μαρτυρίες της χονδροειδούς οικιακής κεραμικής. Το παράδειγμα του Κύνου/Λιβανάτες.

Διδακτορική Διατριβή

Τόμος Ι. Κείμενο

Αικατερίνη Σταμούδη

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

Επιβλέπουσα: Π. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, Ομότιμη Καθηγήτρια Προϊστορικής Αρχαιολογίας, Ε.Κ.Π.Α.
Μέλος: Ι. Παπαδάτος, Αναπληρωτής Καθηγητής Προϊστορικής Αρχαιολογίας, Ε.Κ.Π.Α.
Μέλος: Α. Χασιακού, Λέκτορας Προϊστορικής Αρχαιολογίας, Ε.Κ.Π.Α.

Αθήνα 2022

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Φιλοσοφική Σχολή

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Η Ανατολική Στερεά Ελλάδα στην ΥΕΙΙΙΓ-ΠρΓ περίοδο. Οι μαρτυρίες της χονδροειδούς οικιακής κεραμικής. Το παράδειγμα του Κύνου/Λιβανάτες.

Διδακτορική Διατριβή

Τόμος Ι. Κείμενο

Αικατερίνη Σταμούδη

Επταμελής Εξεταστική Επιτροπή

Π. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, Ομότιμη Καθηγήτρια Προϊστορικής Αρχαιολογίας Ε.Κ.Π.Α
Ι. Παπαδάτος, Αναπληρωτής Καθηγητής Προϊστορικής Αρχαιολογίας, Ε.Κ.Π.Α.
Α. Χασιακού, Λέκτορας Προϊστορικής Αρχαιολογίας, ΕΚ.Π.Α.
Ελ. Μαντζουράνη, Καθηγήτρια Προϊστορικής Αρχαιολογίας, Ε.Κ.Π.Α.
Ελ. Πλάτων, Αναπληρωτής Καθηγητής Προϊστορικής Αρχαιολογίας, Ε.Κ.Π.Α.
Γεω. Βαβουρανάκης, Αναπληρωτής Καθηγητής Προϊστορικής Αρχαιολογίας, Ε.Κ.Π.Α.
Αιμ. Μπάνου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Προϊστορικής Αρχαιολογίας, Παν/μιο Πελοποννήσου

Αθήνα 2022

Στις δύο μητέρες μου

Περίληψη

Η εργασία αυτή εξετάζει την περίοδο μετά την πτώση των μυκηναϊκών ανακτόρων μέχρι την αρχή της ΠΕΣ (αρχές 12ου αι. έως 1000 π.Χ, περίπου) επικεντρώνοντας στη χονδροειδή, και ιδιαιτέρως στη μαγειρική κεραμική, με δείγμα αναφοράς τον Κύνο, ένα οικισμό στη Λοκρίδα, ο οποίος άκμασε σε αυτή τη χρονική περίοδο, και το περιβάλλον αυτού στη Στερεά Ελλάδα.

Η μελέτη στοχεύει στη φυσιογνωμία αυτής της κεραμικής επιτρέποντας και μια ματιά στην καθημερινότητα του Κύνου και των άλλων σύγχρονων χρονικά, και σε συσχετισμό με τον οικισμό θέσεων. Αναζητά να προσδιορίσει τα τυπολογικά, τεχνολογικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά της και να καθορίσει τη μεθοδολογία προσέγγισης ενός υλικού χωρίς εμφανή σημάδια εξέλιξης. Επίσης, αποσκοπεί να αναγνωρίσει την κοινωνική, οικονομική και ανθρώπινη διάσταση καθώς και την εσωτερική οργάνωση του οικισμού για την παραγωγή αγγείων αυτής της κατηγορίας. Τέλος, επιχειρεί να ερμηνεύσει πώς και αν οι πολιτισμικές αλλαγές που χαρακτηρίζουν τη μετάβαση από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού (ΥΕΧ) στην Πρώϊμη Εποχή του Σιδήρου (ΠΕΣ) αποτυπώνονται μέσα από τη συγκεκριμένη κεραμική και τις εκφάνσεις αυτών στον οικισμό του Κύνου.

Η εργασία παρέχει έναυσμα για την επέκταση της έρευνας και σε άλλες θέσεις και επιστημονικά πεδία, προκειμένου να καταφανεί ο χαρακτήρας και η δυναμική της χονδροειδούς (μαγειρικής) κεραμικής.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Τόμος Ι. Κείμενο

Περίληψη……... i
Περιεχόμενα……..... .ii
Ευχαριστίες……xvii

Α. ΕΝΟΤΗΤΑ (ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. **Καθορισμός της έρευνας και στόχοι**……1-6
2. **Παρουσίαση της περιοχής και της θέσης**……7-17
- Γεωγραφική ένταξη και ιστορία……... 7-11
- Ιστορικό της ανασκαφικής έρευνας…… 11-17

Β. ΕΝΟΤΗΤΑ (ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΕΝΤΑΞΗ

Ι. Προοίμιο…….. 18-20
ΙΙ. Η εποχή……... 20-21
Α. *Στερεά Ελλάδα*
1. Η περιοχή προς διερεύνηση …… 21
- -Κύνος…… 21
- -Νησίδα Μήτρου…… 21-23
- -Λοκρικά νεκροταφεία…… 23
- -Καλαπόδι…….. 24-25
- -Ελάτεια……. 26-28
- -Φωκικά νεκροταφεία…… 28-29
- -Μεδεών……. 29-30
- -Δελφοί…… 30

- -Λευκαντί…… 30-31

2. Μυκηναϊκά κέντρα

- -Αττική (Ακρόπολη, Κεραμεικός, Περατή, Σαλαμίνα/Κανάκια)…….. 32-33
- -Βοιωτία (Ελαιώνας)……. 33-34

Β. *Νότια Ελλάδα*

1. Μυκηναϊκά-ανακτορικά κέντρα ……... 34-35

- -Μυκήνες…… 35-36
- -Τίρυνθα…… 36-37
- -Μιδέα …… 38

2. Η (άλλη) Πελοπόννησος

- -Κόρινθος……... 38-39
- -Κοράκου…… 39
- -Ασίνη…… 39-40
- -Αχαΐα…….. 40

α. Δυτική…… 40-42

β. Ανατολική (Αιγείρα)…….. 42-44

- -Δυτική Πελοπόννησος ……. ……..44
- -Ιόνια Νησιά……... 44-45

Γ. *Περιφέρεια*

1. Θεσσαλία (Μυκηναϊκά κέντρα)

- -Κάστρο (Παληά) Βόλου…… 45-47
- -Φερές…… 47-48

2. Μακεδονία

- -Τούμπα Θεσσαλονίκης……. …..48
- -Καστανάς…… 48
- -Όλυνθος (Αγ. Μάμας)……48-49
- -Άσσηρος……..49
- -Ποσείδι……... 49
- -Τορώνη……. 49-50

Δ. *Τα νησιά (του Αιγαίου)*

Δωδεκάνησα και Κυκλάδες

- -Ρόδος…… 50-51
- -Κως…… 50-51

- -Νάξος (Γρόττα/Απλώματα/Καμίνι)…… 51-52
- -Μήλος (Φυλακωπή)…… 52
- -Κέα (Αγ. Ειρήνη)…… 52
- -Πάρος (Κουκουναριές)……..52-53
- -Σίφνος……. 53

Ε. *Κρήτη και Κύπρος*

- -Κρήτη…… 53-55
- -Κύπρος…….. 55-57

ΙΙΙ. Η χρονολόγηση……... 57-59

IV.Επισημάνσεις…… 59-63

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.

ΧΩΡΙΚΟΙ ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΙ

Ι. Προοίμιο…… 64-66

ΙΙ. Χρηστική κεραμική μυκηναϊκής παράδοσης/περιόδου

Α. Η Στερεά Ελλάδα

1. Η περιοχή προς διερεύνηση

- -Κύνος…… 66-67
- -Νησίδα Μήτρου…… 67-68
- -Λευκαντί……... 68-69
- -Καλαπόδι…… 69

2. Μυκηναϊκά κέντρα/θέσεις

- -Θήβα……... 69
- -Ελαιώνας Βοιωτίας…….. 69-70
- -Κοντοπήγαδο Αλίμου……... 70-72
- -Κανάκια Σαλαμίνας……. 72-73

Β. *Η νότια Ελλάδα*

1. Μυκηναϊκά-ανακτορικά κέντρα

- -Μυκήνες…… 73-74
- -Τίρυνθα……. 74-75

2. Η (άλλη) Πελοπόννησος

- -Κόρινθος…… 76

- -Κοράκου……..76
- -Μόδι Τροιζήνας…… 76-77
- -Αιγείρα…….. 77

Γ. *Περιφέρεια*

1. Θεσσαλία (Μυκηναϊκά κέντρα)

- -Διμήνι…… 77-79
- -Βόλος (Κάστρο-Παληά)…….79-80
- -Πευκάκια…….. 80-81

2. Μακεδονία

- -Τούμπα Θεσσαλονίκης…….. 81
- -Κούκος Συκιάς (Χαλκιδική)…….. 81

Δ. *Τα νησιά*

1. Κρήτη

- -Φαιστός…… 81-82
- -Χαμαλεύρι Ρεθύμνου…… . 82
- -Χαλασμένος Ιεράπετρας…… 82
- -Καστροκεφάλα…… 82-83

2. Χίος (Εμπορειό)…….. 83

3. Μήλος (Φυλακωπή)…… 83-84

4. Θήρα (Μονόλιθος)……... 84

Ε. *Η Κύπρος και η ανατολική Μεσόγειος*

- -Έγκωμη…… 84-85
- -Μάα-Παλαίκαστρο…….. 85
- -Tell Kazel (Συρία)…… 85-86
- -Ashkelon, Tel Miqne-Ekron, Ashdod, Qubur al-Walaydah (Ισραήλ)……. 86-87

ΙΙΙ. Χειροποίητη στιλβωμένη κεραμική

Α. *Η Στερεά Ελλάδα*

1. Η περιοχή προς διερεύνηση

- -Κύνος…… 88-89
- -Νησίδα Μήτρου…… 89-91
- -Λευκαντί…… 91-92
- -Καλαπόδι…….. 92-93

- -Ζέλι…… 93
- -Ελάτεια…….. 93-94
- -Μεδεών……... 94
- -Δελφοί…….. 94-95
- -Λαμία (Φραντζή)…… 95

2. Μυκηναϊκά κέντρα

- -Θήβα……..95-96
- -Ελαιώνας Βοιωτίας…… .96
- -Αττική (Περατή, Ακρόπολη-Ν. Κλιτύς, Αγορά)……96-97
  (Κεραμεικός)…….. 97-98

Β. *Νότια Ελλάδα*

1. Μυκηναϊκά-ανακτορικά κέντρα

- -Τίρυνθα…… 98-100
- -Μυκήνες……. 100-101

2. Η (άλλη) Πελοπόννησος

- -Ασίνη……. 101-102
- -Κόρινθος…….. 103
- -Κοράκου……... 103
- -Δυτική Αχαΐα…… 103
- Αιγείρα…… 103-105

Γ. *Περιφέρεια*

Θεσσαλία (Μυκηναϊκά κέντρα)

- -Διμήνι……... 105
- -Κάστρο (Παληά) Βόλου…… 105-106

Δ. *Άλλες θέσεις*

- -Αρτεμίσιο Εφέσου…… 106

IV. Επισημάνσεις……... 107-109

Γ. ΕΝΟΤΗΤΑ (ΤΟ ΥΛΙΚΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ. Η ΚΕΡΑΜΙΚΗ)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4.

ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

I. Η ιδιαιτερότητα της κεραμικής. Προσδιορισμός και χαρακτηριστικά. 110-114

II. Η προβληματική και τα προβλήματα της έρευνας…….. 115-118

III. Οι δημοσιεύσεις…… 118-122

IV. Η παρούσα μελέτη και οι προβληματισμοί…….. 123-126

V. Μεθοδολογία……... 126-129

VI. Η περίπτωση του Κύνου……... 129-136

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5.

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

I. Η τεχνολογία των χονδροειδών αγγείων…… 137

- Η πρώτη ύλη (άργιλος)…….. 137-140
- Τεχνική κατασκευής……. 140-141
- Διαμόρφωση της επιφάνειας…….. 141-142
- Όπτηση……. 142-147

ΙΙ. Τροχήλατα αγγεία (μυκηναϊκής παράδοσης) στον Κύνο……147-148

α. Ευρύστομες χύτρες (με ταινιωτή ή δακτυλιόσχημη βάση)

- ❖ Ύλη……. 148-150
- ❖ Κατασκευή……..150-155
- ❖ Διαμόρφωση……... 155-159

β. Τριποδικά αγγεία

- ❖ Ύλη……. 159-161
- ❖ Κατασκευή……..161-165
- ❖ Διαμόρφωση…… 165-166

ΙΙα. Συμπληρωματικά αγγεία (της κουζίνας)

γ. Αρύταινα και το αγγείο με την υπερυψωμένη λαβή

- ❖ Ύλη…… 166-168
- ❖ Κατασκευή……..168-170

❖ Διαμόρφωση…….. 171
δ. Κρατηρόσχημα
❖ Ύλη…… 171-172
❖ Κατασκευή και διαμόρφωση…….. 172-173
ε. Το ταψί-εστία…… 173-174
στ. Γκρίζα αγγεία…… 174-175
III.Χειροποίητα στιλβωτά αγγεία στον Κύνο……..175-178
α. *Ευρύστομα (κλειστά) σκεύη*
❖ Ύλη……. 178-179
❖ Κατασκευή……. 179-180
❖ Διαμόρφωση…… 180-182
α1. Αμφορείς ανοικτόχρωμης απόχρωσης…… 182-183
β. Μικρότερα (και ανοικτά) αγγεία…… 183
❖ Ύλη…… 183-184
❖ Κατασκευή……. 184-185
❖ Διαμόρφωση…… 185-186
IV. Επισημάνσεις……186-188

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6.

ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

I. Τροχήλατη-μυκηναϊκής παράδοσης κεραμική

α. Μόνωτη χύτρα (FS 65)…… 189-190
❖ Κύνος……. 190-191
β. Δίωτη χύτρα (FS 66)……. 191-192
❖ Κύνος……. 192-196
❖ Χρήση…… 196-199
γ. Τριποδική Χύτρα (FS 320)…… .. 199-209
❖ Κύνος……. 209-216
❖ Χρήση…… 216-219
δ1. Η αρύταινα…….220-224
δ2.Το αγγείο με την υπερυψωμένη λαβή……...224-225

ε. Κρατηρόσχημα…… 225-226

❖ Κύνος…… 226-228

στ. Ταψί-Εσχάρα……. 228-231

❖ Κύνος…….. 231-232

ζ. Αγγεία για μεταφορά καύσιμης ύλης…… 233-234

η. Πύραυνος…… 234-236

θ. Άλλα (χρηστικά) συμπληρωματικά αγγεία

1. Αγγεία με διαμπερείς οπές στη βάση…… 236

2. Ασάμινθος (Fs 1)……...236-237

❖ Χρήση (γενικά)…….. 237

ι. Ιδιόρρυθμα γκρίζα αγγεία…… 238-240

❖ Χρήση……. 240-241

ια. Λεκάνες…….. 241-242

ιβ. Ένα (ξεχωριστό) αποθηκευτικό αγγείο…… … 242-243

ΙΙ. Χειροποίητη στιλβωμένη κεραμική (μεταμυκηναϊκής περιόδου)……..244

α. ΕΥΡΥΣΤΟΜΑ-ΚΛΕΙΣΤΑ ΑΓΓΕΙΑ…… 244-245/251-252

1. Με επίπεδη, κάπως ασταθή, βάση…….245-247

2. Με σφαιρικό ή ωοειδές σώμα, σιγμοειδές περίγραμμα, διακριτό λαιμό και χείλος……..247

Ι)Αγγεία με (σχετικά) σφαιρικό και ογκώδες σώμα…… 247-249

ΙΙ) Αγγεία με επιμηκυμένο περίγραμμα……249-250

3. Αγγεία με συνεχές και έντονα καμπύλο περίγραμμα

Ι) Με χείλος συνεχές στο λαιμό (έντονα καμπύλο περίγραμμα)……250-251

ΙΙ) Με χείλος συνεχές στο λαιμό (*ελαφρώς καμπύλο περίγραμμα)*……...251

ΙΙΙ) Με διακριτό, ελαφρώς νεύον χείλος……251

IV) Με σχετικά κάθετο χείλος/λαιμό……..251

❖ Χρήση……. 253-255

β. ΑΓΓΕΙΑ ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΟΡΑΣ

1. Αμφορέας με στικτή/εμπίεστη διακόσμηση……..256-257

2. Πιθόσχημο αγγείο με ανάγλυφη διακόσμηση…….257

3. Αμφορέας με λαβές στο λαιμό και στιλβωμένη επιφάνεια, ανοικτής απόχρωσης…….. …257-258

γ. ΔΙΑΦΟΡΑ ΑΝΟΙΚΤΑ ΚΑΙ ΜΙΚΡΑ

1. Σκύφος/υψίποδας σκύφος…….. 258-259

2. Κρατηρόσχημο (α)-σκυφοειδής κρατήρας (β)…… 259-261

3. Ημισφαιρικός κύαθος……...261-262

4. Κύλικα……. …...262

5. Φιαλόσχημο…….262-263

6.Λεκανόσχημα……263-264

7. Μικρή πρόχους με έντυπη/στικτή διακόσμηση…….. 264-265

8. Μικρογραφική πρόχους…… 265-266

9. Χονδροειδές σκεύος (στήριγμα)……...266

10. Λεκανόσχημο/Ασάμινθος……... 266-267

ΙΙΙ. Επισημάνσεις…….. 267-270

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7.

Η ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΣΤΟ ΧΩΡΟ…… 271-272

I. Η ανασκαφή…….. 272-273

II. Στρωματογραφία……. 274-276

(φάση 4-7)

III. Χωροθέτηση (κατα)-σκευών

- Φάση 7-ΥΕΙΙΙΓ μέση…….. 276-278
- Φάση 6 (ΥΕΙΙΙΓ ύστερη)…… 278-279
- Φάση 5(ΥΜ)……... 279-280
- Φάση 4 (ΠΠρΓ)…… 281

IV. Μερικές παρατηρήσεις…… 282-284

V. Συσχετισμοί κεραμικής…… 284-288

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8.

ΤΥΠΟΛΟΓΙΚΟΙ ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΙ

1) Παράλληλα…… 289-290

Ι. Χρηστική μυκηναϊκού τύπου κεραμική

(τέλος Ανακτορικής περιόδου)

Α. Πελοπόννησος

i. Μυκηναϊκά κέντρα

- 1. Μυκήνες. Πέρσεια, τομή L…… 290
- 2. Πύλος…… 290-291
- 3. Μιδέα……. .291-292

ii. Άλλες θέσεις

- 4. Μενελάϊο…… 292-293
- 5. Ίρια……. 293-294
- 6. Κοράκου…… 295

Β. Στερεά Ελλάδα

i. Μυκηναϊκά κέντρα

Αττική

- 7. Ακρόπολη…… 295-296
- 8. Κοντοπήγαδο Αλίμου……. 296-298
- 9. Θορικός…… 298-299
- 10. Κανάκια Σαλαμίνας…….. 299-300

Βοιωτία

- 11. Θήβα…… 300-301
- 11α. Ελαιώνας Βοιωτίας…… 301

ii. Άλλες θέσεις

Φθιώτιδα

- 12. Φραντζή Λαμίας……...301

Γ. Θεσσαλία (Περιφέρεια)

Μυκηναϊκά κέντρα

- 13. Πευκάκια……. 302
- 14. Διμήνι…… 302-304

Δ. Νησιά

- 15.Σεράγια (Κως)…… 304

Ε. Κρήτη

- 16. Καστροκεφάλα Ηρακλείου……304
- 17. Χαμαλεύρι Ρεθύμνου…… 305

II. Χρηστική μυκηναϊκού τύπου κεραμική

(Μετανακτορικής περιόδου)

Α. Στερεά Ελλάδα

Η περιοχή ενδιαφέροντος

- 18. Καλαπόδι…… 305-306
- 19. Λευκαντί…… 306-308
- 20. Μήτρου…… 308

Β. Πελοπόννησος

I. Μυκηναϊκά κέντρα

- 21.Μυκήνες…… 308
- 22. Τίρυνθα…… 308-310

II. Άλλες θέσεις

- 23. Κόρινθος…….. 310

Γ. Θεσσαλία

- 24. Κάστρο Βόλου……...310-311

Δ. Νησιά

- 25. Εμπορειό Χίου…….311-312
- 26. Φυλακωπή Μήλου…….. 312
- 27. Κουκουναριές Πάρου…….. 312

Ε. Κύπρος

- 28. Έγκωμη…… 312-313
- 28^{α} Μάα-Παλαιόκαστρο…… 313

Στ. Ανατολική Μεσόγειος

- 29,29^{α} Συροπαλαιστινιακή ζώνη……..... 313

III. Χειροποίητη στιλβωμένη κεραμική

Α. Στερεά Ελλάδα

i. Η περιοχή ενδιαφέροντος

- 30. Καλαπόδι…… 314-315
- 31. Μήτρου……. 315-316
- 32. Λευκαντί…….. 316
- 33. Ελάτεια…… 316-319

❖ 34. Δελφοί…….. 319-320
❖ 35. Φραντζή Λαμίας……...320
ii. Μυκηναϊκά κέντρα
❖ 36. Θήβα…….321
❖ 37. Αθήνα
Αρχαία Αγορά
I. Φρέαρ W 24:1……..321
II. Κιβωτιόσχημος τάφος, Τ. 15.1……. 322
III. Νότια κλιτύς Ακρόπολης…… …….322
Κεραμεικός
IV. Κιβωτιόσχημος τάφος (S 10)……... 323
V. Κιβωτιόσχημος τάφος (S 59)…… 323
VI. Καύση PG 1…… 323
VII. Λάκκος PG 4……. 323
VIII. Καύση PG 37…… 323
IX. Δύο τάφοι (S 108, S 113)-Πομπιείο…… 324
X. Μετρό-Σταθμός Ακρόπολη…….. 324
❖ 37α. Περατή……... 324
Β. Πελοπόννησος
i. Μυκηναϊκά Κέντρα
❖ 38. Μυκήνες
(νότια οικία, κιβωτιόσχημος τάφος 606, λαξευτός τάφος Γ 23)…… 324-326
❖ 39. Τίρυνθα…… 326-328
ii. Οι άλλες θέσεις
❖ 40. Ασίνη…… 328-333
❖ 41. Κόρινθος…… 333
❖ 42. Αιγείρα……. .333-334
❖ 43. Πελλάνα Λακωνίας…….. 334
Γ. Θεσσαλία
❖ 44. Βόλος (Πευκάκια)……...……334
❖ 45α. Βόλος (Κάστρο)-ΥΕΧ……334-335
❖ 45β. Βόλος (Κάστρο)-ΠρΓ…… 335-336
IV. Επισημάνσεις……... 336-339

2) Επαφές και επιδράσεις

Ι. Η τροχήλατη παράδοση……. 339-340

Κύπρος

❖ Έγκωμη…… 341-342

❖ Μάα-Παλαιόκαστρο…… 342-343

Μέση Ανατολή……. 344-348

Ια. Μικρές επισημάνσεις για τον Κύνο……. 348-349

ΙΙ. Η Χειροποίητη στιλβωτή παράδοση

α. Η Μυκηναϊκή περίοδος……... 349-366

β. Μετά τα μυκηναϊκά (οι ΥΜ και ΠρΓ περίοδοι)…….. 366-370

ΙΙα. Μικρές επισημάνσεις για τον Κύνο…….……370-371

Δ. ΕΝΟΤΗΤΑ

(ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9.

ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

1. Παράμετροι παραγωγής

Α. Τυποποίηση…… 372-374

Α1 Τυποποίηση ως προς το υλικό…… 374-376

❖ Κύνος

Μυκηναϊκή περίοδος…… 376-377

Μεταμυκηναϊκή περίοδος…… 377

Α2. Τυποποίηση ως προς την κατασκευή…… 377-378

❖ Κύνος

Μυκηναϊκή περίοδος…… 378-380

Μεταμυκηναϊκή περίοδος…….. .380-381

Α3. Τυποποίηση ως προς τη διαμόρφωση

❖ Κύνος

Μυκηναϊκή περίοδος…….. 381

Μεταμυκηναϊκή περίοδος…….. .381

Β. Εξοικονόμηση/επένδυση…… 381-382

❖ Κύνος

Τροχήλατα αγγεία……382-384

Χειροποίητα αγγεία……384

Γ. Δεξιοτεχνία…… 385

❖ Κύνος

Μυκηναϊκή περίοδος…… 385-386

Μεταμυκηναϊκή περίοδος…… 386-387

Δ. Εξειδίκευση…… 387-388

❖ Κύνος

Χύτρες (Μυκηναϊκή περίοδος)……388-389

Χειροποίητα αγγεία (Μεταμυκηναϊκή περίοδος)……390

2. Τεχνίτες…… 390-393

3. Θέσεις παραγωγής……... 393-395

4. Οργάνωση παραγωγής……... 396-398

Μυκηναϊκή περίοδος…….. 398-401

ΥΜ περίοδος…….. 401-402

ΠρΓ περίοδος…….. 402-405

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10.

ΔΙΑΘΕΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ

Ι. Επαφές και διάθεση…… 406-410

Α.Εμπορικές/εξωτερικές επαφές…… 410-412

Σημεία κεραμέα…… 412-419

Β. Η σχέση με γειτονικές περιοχές-τοπική "αγορά"…… 419-420

Ο Κύνος…… 420-424

ΙΙ. Εσωτερική κατανάλωση

Α. Οικιακή οικονομία και συμποσιακή διάσταση……424-426

❖ Ανακτορική περίοδος…… .426-429

❖ Μετανακτορική εποχή…… 429-432

Ο Κύνος

❖ Μυκηναϊκή περίοδος…… 432-435

❖ Μεταμυκηναϊκή περίοδος…….. 435-437
Β. Τι μαγειρευόταν……. 437-439
Ο Κύνος…… 440-442
ΙΙΙ. Το τέλος του μυκηναϊκού κόσμου στον Κύνο…… 442-447
Τι οδήγησε τους κατοίκους του Κύνου σε αλλαγή……. 447-456

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11.
ΣΥΝΟΨΗ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ…… 457-470
Προοπτικές έρευνας……..471

Τόμος Β. Εικόνες-Πίνακες

Εικόνες 1-9……1-10
Εικόνες Α-ΙΔ…… 11-110
Πίνακες Ι-ΙΧ……111-236
Συντομογραφίες……. 237
Βιβλιογραφία…… 238-346

Τόμος Γ. Κατάλογοι (CD)

Επεξήγηση συμβόλων……1-4
Περιγραφικοί κατάλογοι
ΚΠ01…….5-50
ΚΠΑ-ΙΔ…….51-298

Ευχαριστίες

Ξεκινώντας αυτή την περιπλάνηση στο πεδίο της χονδροειδούς κεραμικής από τον Κύνο, πολλά οφείλω στην αείμνηστη Δρ. Φανουρία Δακορώνια, τότε επίτιμη Προϊσταμένη της ΙΔ΄ Εφορείας Προϊστορικών Αρχαιοτήτων Λαμίας, η οποία μου εμπιστεύτηκε το συγκεκριμένο υλικό, με ενσωμάτωσε στην ομάδα του Κύνου, με στήριξε και με καθοδήγησε σε κάθε βήμα της συγκεκριμένης μελέτης, τόσο επιστημονικά όσο και ως μητρική φιγούρα και πηγή έμπνευσης.

Αν και αυτού του είδους η κεραμική κινούσε το ενδιαφέρον μου από την αρχή της ενασχόλησής μου με την αρχαιολογία, επειδή αφορά στον πυρήνα της ανθρώπινης δραστηριότητας μέσα στο σπίτι και στο νοικοκυριό, η εκπόνηση αυτής της διατριβής αποτέλεσε μια μάλλον μακρόχρονη και επίπονη διαδικασία, για την πληρέστερη εποπτεία του υλικού και για την κατανόηση των ποικίλων παραμέτρων της έρευνας, κάποιες από τις οποίες δεν μου ήταν εξαρχής οικείες.

Τελικώς, η προσπάθεια αυτή κατάφερε τελικώς να φτάσει στην ολοκλήρωσή της με την πολύτιμη παρότρυνση και γιγάντια υπομονή της επόπτριας καθηγήτριάς μου Ν. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, η οποία με αγκάλιασε εξαρχής με εμπιστοσύνη, με ενθάρρυνε συνεχώς, και μου χάρισε, παρά την πίεση των προθεσμιών, τον απαραίτητο χρόνο για να ανταποκριθώ στις απαιτήσεις αυτού του πονήματος. Την ευχαριστώ θερμά για τη διαρκή συμπαράσταση και για τη θετική αύρα που μου μετέδωσε.

Για τις ανάγκες αυτής της εργασίας, πέρασα μεγάλο μέρος των εκπαιδευτικών και άλλων αδειών στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ατάλαντης, όπου βρίσκεται το υλικό της έρευνάς μου. Όλο το προσωπικό της Εφορείας με αντιμετώπισε ως «επίτιμο» μέλος της, επειδή, άλλωστε, είχα ήδη υπηρετήσει σε αυτή την Υπηρεσία για μεγάλο διάστημα στην αρχή της σταδιοδρομίας μου.

Ευχαριστώ την Προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων (σήμερα Φθιώτιδας και Ευρυτανίας) Έφη Καράντζαλη για κάθε διευκόλυνση και για τη φιλική συμπαράσταση που μου παρείχε, ώστε να προχωρήσει απρόσκοπτα η έρευνα σε αποθήκες ή όπου αλλού απαιτήθηκε. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τις αρχαιολόγους Σόνια Δημάκη, Δρ. Ελένη Ζάχου (+) και Μαίρη Παπαγεωργίου, υπεύθυνες, σε διάφορες χρονικές φάσεις, για την περιοχή, για τη ζεστή ατμόσφαιρα που δημιούργησαν κατά την παραμονή μου στο Μουσείο Αταλάντης.

Συνάδελφοι, και συμπαραστάτες σε αυτή την έρευνα υπήρξαν, επίσης, οι αρχαιολόγοι Κατερίνα Βασιλειάδου, Νικολέττα Κουτσοκέρα, Κέλυ Κουτσόγερα, Δρ. Δέσποινα Καταπότη, Δρ. Άκης Τσώνος και Δρ. Σταύρος Οικονομίδης. Η συνδρομή τους στην καταγραφή και ταξινόμηση του υλικού της ανασκαφής έθεσαν τις βάσεις για τη δική μου μελέτη. Στον τελευταίο, μάλιστα, από αυτούς οφείλω και κάποια από τα σχέδια που περιλαμβάνονται στην παρούσα εργασία, ενώ έλαβα και χρήσιμες συμβουλές για την εκπόνηση των δικών μου σχετικών αποτυπώσεων. Τους ευχαριστώ για την υπέροχη συντροφιά, που έκανε την παραμονή μου μέσα στην αρχαιολογική αποθήκη ζεστή και ευχάριστη, και για τις γόνιμες συζητήσεις πάνω σε επιστημονικά και άλλα θέματα.

Ιδιαίτερη μνεία οφείλεται στο συνάδελφο και φίλο, αρχαιολόγο της Εφορείας, υπεύθυνο της αποθήκης του Κύνου και, επίσης, για την περιοχή, Δρ. Πέτρο Κουνούκλα. Συνεχιστής της ανασκαφής, συνοδοιπόρος στην έρευνα με την Δρ. Φανουρία Δακορώνια, γνώστης του χώρου, διευκόλυνε την πρόσβασή μου σε κάθε πρόσφορο εργαλείο εργασίας (ημερολόγια, σχέδια, φωτογραφίες, βάση δεδομένων), ικανό να βοηθήσει στην εποπτικότερη κατανόηση του υλικού, και μοιράστηκε μαζί μου κάθε νέο στοιχείο της έρευνας για τον οικισμό, ενώ επισημάνσεις και προβληματισμοί του, κάποια διατυπωμένα και στη σχετική με τη θέση διατριβή του, υπήρξαν καθοριστικές για τη διαμόρφωση του προβληματισμού γύρω από την υπό μελέτη κεραμική.

Γνώσεις και πολύτιμες συμβουλές για την εξέταση της κεραμικής μου παρείχαν η καθηγήτρια Sigrid Deger-Jalkotzy και η Δρ. Βερόνικα Μητσοπούλου-Leon τόσο επιτόπου, στο χώρο της μελέτης, όσο και σε συναντήσεις μας σε εορταστικά φαγοπότια. Επίσης, και ο ερευνητής Δρ. Bartek Lis, τότε υπότροφος της Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής, μου παραχώρησε πρόθυμα την αδημοσίευτη διατριβή του και άλλα σχετικά άρθρα, που αφορούν κυρίως τη θέση Μήτρου και την αιγινήτικη κεραμική, μαζί με χρήσιμες παρατηρήσεις για θέματα ως προς τη μορφή και την τεχνολογία κάποιων αγγείων, τα οποία είχα παραβλέψει.

Εκτός από τους συναδέλφους αρχαιολόγους, σε μια σειρά ανθρώπων οφείλονται, επίσης, ευχαριστίες. Ο Χρήστος Βαπεράκης, συντηρητής της Εφορείας Φθιώτιδας και Ευρυτανίας, ήταν πάντα πρόθυμος να συνδράμει, όπου απαιτούνταν μια «επείγουσα» συγκόλληση, αλλά, και με την εμπειρία του στην κατασκευή γυάλινων και πήλινων αντικειμένων, μου παρείχε πολύτιμες κατευθύνσεις για την αναγνώριση τεχνολογικών χαρακτηριστικών των εξεταζόμενων αγγείων.

Οι αρχαιοφύλακες του Μουσείου Αταλάντης (Γιώργος Ντάλας, Γιώργος Τσανούλας, Βλάσης Χαραχλιάνης, Δημήτρης Βερούσης, Αθανάσιος Αθανασίου, και άλλοι εποχικοί) διευκόλυναν ιδιαιτέρως την είσοδο και την παραμονή μου στις αποθήκες, μερικές φορές και πέραν του ωραρίου, και για αυτό το λόγο τους εκφράζω την ευγνωμοσύνη και τις ευχαριστίες μου.

Στην πορεία αυτής της μελέτης έμεινα για μεγάλα χρονικά διαστήματα στην περιοχή της Λοκρίδας, γνώρισα την εκεί κοινωνία και τους ανθρώπους της, έκανα νέες γνωριμίες και φιλίες, ταξίδεψα μαζί τους μέσα από τις ζωές και τις συνήθειές τους. Πολλά χρωστάω και σε αυτούς, την Ελένη, τη Ντίνα, τον Κώστα, το Δημήτρη, τη Βούλα, με τους οποίους μοιράστηκα πολλές όμορφες και γόνιμες στιγμές, υποστηρικτικές για να συνεχίσω με μεγαλύτερη όρεξη τη μελέτη μου. Οι συνοδοιπόροι μου στην Αθήνα δέχτηκαν υπομονετικά την απουσία μου και με «ανέχτηκαν» για την ευόδωση των στόχων μου.

Ευγνωμοσύνη και αναγνώριση εκφράζω, τέλος, στη μητέρα μου, η οποία έζησε όλη την προσπάθεια για την ολοκλήρωση αυτής της μελέτης και με ενθάρρυνε συνεχώς να προχωρήσω, όταν πλέον είχα κουραστεί. Λόγω των συχνών μετακινήσεων και των υπερβολικών υποχρεώσεων μου και σε άλλους τομείς, έμεινα συχνά μακριά της, σε δύσκολες για εκείνη περιόδους. Σε αυτήν, όπως και στην άλλη πνευματική μου μητέρα, Φανουρία Δακορώνια, αφιερώνω αυτή τη διατριβή.

Α. ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Καθορισμός της έρευνας και στόχοι

Η Λοκρίδα, στην απέναντι ακτή της Εύβοιας, περιοχή στην «περιφέρεια» του Μυκηναϊκού Κόσμου, έχει αποδειχτεί ότι έπαιξε ένα ενεργό ρόλο σε όλες τις φάσεις της μυκηναϊκής εποχής. Στην ανατολική της ζώνη, που χαρακτηρίζεται από τον Όμηρο ως Οπούντια, γενέτειρα του ήρωα Αίαντα, ήρθε στο φως οικιστική εγκατάσταση σε ένα παραλιακό λόφο, 3 χλμ. ΒΑ του σύγχρονου χωριού των Λιβανατών στη θέση «Πύργος-Πάτι». Η θέση, γνωστή και από παλιότερους μελετητές, ταυτίστηκε με τον Κύνο, αρχαία πόλη των ομηρικών χρόνων.

Η έρευνα αποκάλυψε τη συνεχή κατοίκηση της θέσης από τη νεολιθική εποχή έως τους ρωμαϊκούς χρόνους, αλλά εκτός από την ιστορική περίοδο, μόνο η μετα-ανακτορική και οι πρώϊμοι μεταμυκηναϊκοί (ΠρΓ) χρόνοι σχετίζονται με εποπτικά διατηρούμενα αρχιτεκτονικά λείψανα. Τα ευρήματα περιλαμβάνουν τόσο κεραμική όσο και πολυάριθμα μικροαντικείμενα, τα οποία μαρτυρούν τις ποικίλες καθημερινές ασχολίες των ανθρώπων του οικισμού.

Ο οικισμός επλήγη από διαδοχικές σεισμικές καταστροφές, οι οποίες επέδρασαν στην αδιάλειπτη συνέχειά του και αποτυπώθηκαν στη στρωματογραφία του. Με αυτό τον τρόπο, όμως, κατέστη δυνατόν να καθοριστούν κλειστά σύνολα εντός διακριτών χρονολογικών φάσεων κατοίκησης, να αποτυπωθεί ευκρινέστερα η εξέλιξη διακοσμητικών μοτίβων και κεραμικών τύπων και να διευκρινιστεί η σχέση του με άλλες σύγχρονες χρονικά θέσεις.

Ο Κύνος γρήγορα εντάχθηκε στη βιβλιογραφία με τις δημοσιεύσεις της ανασκαφέως Φ. Δακορώνια σχετικά με τους ιδιαίτερης τεχνικής και ποιότητας εικονιστικούς κρατήρες, τοπικής παραγωγής, οι οποίες αποτέλεσαν την αφετηρία για τον επαναπροσδιορισμό της κεραμικής τεχνοτροπίας κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση και των κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών δομών σε αυτούς τους μετανακτορικούς χρόνους. Ιδιαιτέρως, την τελευταία δεκαετία, οπότε διενεργείται η ενδελεχής μελέτη του υλικού, με τη δημιουργία βάσης δεδομένων και την ψηφιακή αποτύπωση των

αρχιτεκτονημάτων και των κινητών ευρημάτων, οι μελέτες έχουν εστιάσει σε κάθε πεδίο της ανθρώπινης δραστηριότητας, στα αντικείμενα της καθημερινότητας και στο χαρακτήρα των κατοίκων του οικισμού. Μια τέτοια μελέτη αποτελεί και η διατριβή του Π. Κουνούκλα (2011), ο οποίος επιχειρεί την ανάλυση της οργάνωσης του οικισμού σε συνδυασμό με τη λειτουργικότητα των επιμέρους χώρων του και τη χρηστικότητα των κατά χώραν αποκαλυφθέντων αντικειμένων κατά τη διάρκεια των μετανακτορικών (από την ΥΕΙΙΙΓ μέση) και πρώϊμων ΠρΓ χρόνων, διερευνώντας τις σχέσεις και τις επαφές του οικισμού, καθώς και τις συνθήκες που τον διαμόρφωσαν.

Το χρονολογικό πλαίσιο στο οποίο κινήθηκε η αναφερόμενη εργασία, όπως και η παρούσα, διαμορφώθηκε, πρωτίστως, συμβατικά, από την πορεία ταξινόμησης του υλικού κατά την έναρξη της μελέτης, αλλά και με δεδομένη την πληρέστερη εικόνα που παρουσιάζουν τα ευρήματα από αυτή την περίοδο. Η αποσαφήνιση των στρωμάτων/φάσεων κατοίκησης και η αποτύπωση των λειτουργιών κάθε οικιστικής ενότητας, καθώς και ο προσδιορισμός των χαρακτηριστικών και της εξέλιξης της λεπτότεχνης κεραμικής εντός αυτών, έχουν δημιουργήσει μια σταθερή βάση για την προώθηση και διευκόλυνση της έρευνας. Ο Κύνος αποτελεί μία θέση, όπου-κατά «ευτυχή συγκυρία»- εμφανίζονται αναγνωρίσιμα, χρονολογήσιμα και αλληλεξαρτώμενα στοιχεία, και, κατ΄αυτό τον τρόπο, παρέχεται η δυνατότητα να μελετηθεί ο χαρακτήρας του οικισμού, ιδιαιτέρως μετά την πτώση των μυκηναϊκών ανακτόρων και στη μετάβαση από την ΥΕΧ στην ΠΠρΓ, μία εποχή σημαντικών πολιτικών και κοινωνικών ανακατατάξεων. Σε αυτό, άλλωστε, συνίσταται η ιδιαιτερότητα και η σημασία της ανασκαφής και η επιλογή του οικισμού ως βασικού άξονα της μελέτης.

Με αφετηρία, λοιπόν, τα παραπάνω συμβατικά χωρικά και χρονικά όρια, στόχος της παρούσας εργασίας αποτελεί η μελέτη για το χαρακτήρα, τα χαρακτηριστικά και τις ιδιομορφίες μιας κεραμικής, η οποία συνδέεται με καθορισμένες και επαναλαμβανόμενες πρακτικές, ικανοποιεί παραδομένες, παραδεκτές και ελεγμένες λειτουργίες και δεν εξελίσσεται, εμφανώς, τυπολογικά μέσα στο χρόνο. Πρόκειται για τη χονδροειδή χρηστική κεραμική, η οποία περιλαμβάνει τα μαγειρικά αγγεία και τη σχετική με αυτά οικοσκευή, εκτός από τα αποθηκευτικά, αντικείμενο άλλης μελλοντικής έρευνας. Τέτοια σκεύη υπόκεινται σε ακραίες συνθήκες χρήσης (θερμοκρασίας), οπότε διαφοροποιούνται ως προς την ποιότητα πηλού, ο οποίος, με την παρουσία ή προσθήκη μη πλαστικών υλών (εγκλεισμάτων), τα

καθιστά ανθεκτικά και «πυρίμαχα». Αναγνωρίζονται από εξωτερικά, δευτερογενώς διαμορφωμένα, γνωρίσματα, όπως τα ίχνη κάπνας και οι φθαρμένες ή «γυαλισμένες» από τη χρήση επιφάνειες. Τέλος, εξαιτίας της μεταχείρισής τους, θραύονται εύκολα και αντικαθίσταται περιοδικά. Η θραύση σε πολλά, μη συγκολλώμενα, λόγω και της ποιότητας του πηλού, κομμάτια δημιουργεί συχνά ανακριβή αποτελέσματα για τα ποσοστά αντιπροσώπευσής τους σε σχέση με άλλους τύπους κεραμικής. Επίσης, η συνεχής ανακύκλωση και απομάκρυνσή τους από τους αρχικούς χώρους εναπόθεσης είναι δυνατόν να δημιουργήσει εσφαλμένη εντύπωση για την παρουσία ή μη συγκεκριμένων τύπων.

Η κατεύθυνση που έλαβε η έρευνα έως τώρα άφησε παραγκωνισμένη τη χονδροειδή, και ιδιαιτέρως, τη μαγειρική κεραμική. Το κενό αυτό έχει αρχίζει να πληρείται τα τελευταία χρόνια, με περισσότερο στοχευμένες στο θέμα μελέτες, αν και αυτές είναι ακόμα διάσπαρτες χρονικά και χωρικά, χωρίς σταθερά και συγκριτικά αξιοποιήσιμα σημεία αναφοράς. Η διατριβή του Lis (2012α), εστιασμένη στον οικισμό Μήτρου, μια λοκρική, επίσης, θέση, έχει ανοίξει το δρόμο για τη μελέτη αυτής της κεραμικής διαχρονικά σε όλη τη μυκηναϊκή περίοδο, τόσο στη Στερεά Ελλάδα, όσο και στον ελλαδικό χώρο γενικότερα. Το υλικό από τον Κύνο έρχεται για να ενισχύσει το πεδίο αυτό της έρευνας, σε ένα στενότερο χρονικά πλαίσιο, το οποίο όμως περικλείει ένα αντιπροσωπευτικότερο πλήθος αγγείων και τύπων. Εξάλλου, μέσα από τη μελέτη μιας κεραμικής παράδοσης στην οποία αποτυπώνεται μια ιδιαίτερη έκφραση της καθημερινότητας, αυτής του οίκου/νοικοκυριού, παρέχεται, επιπλέον, η δυνατότητα για την ανίχνευση και την κατανόηση των δραστηριοτήτων των κατοίκων του οικισμού και, συνεκδοχικά, της κοινωνίας που τις εμπεριέχει. Δεδομένου ότι ο οικισμός παρουσιάζει, επίσης, συνεχιζόμενη κατοίκηση σε όλη την περίοδο, η οποία συνιστά το τέλος της μυκηναϊκής εποχής και τη μετάπτωση αυτής προς την Πρώϊμη Εποχή του Σιδήρου, η παρούσα εργασία αποσκοπεί να διερευνήσει και την εξέλιξη αυτής της κεραμικής ως έκφανσης του τέλους του μυκηναϊκού κόσμου.

Τα εξεταζόμενα αγγεία κατατάσσονται σε δύο βασικές κατηγορίες, της «τροχήλατης» και της χειροποίητης κεραμικής με στιλβωμένη, κυρίως, επιφάνεια, οι οποίες εντάσσονται, επίσης, σε δύο χρονολογικούς ορίζοντες, της μετανακτορικής και της μεταμυκηναϊκής (πρώϊμης ΠρΓ) περιόδου-αντιστοίχως. Για την αποφυγή δυσερμηνείας ως προς την τεχνολογία των αγγείων, συχνά προτιμάται η γενικότερη κατηγοριοποίηση σε χρηστική κεραμική μυκηναϊκής και μεταμυκηναϊκής παράδοσης.

Με αυτούς τους βασικούς άξονες, η παρούσα μελέτη ακολουθεί σαφέστερα όρια στην ανάλυση της εξέλιξης και στην αναζήτηση της σχέσης των συγκεκριμένων κεραμικών μορφών στον Κύνο αλλά και στην ευρύτερη γεωγραφική ζώνη της Στερεάς Ελλάδας.

Για την καλύτερη επισκόπηση του υλικού, η εργασία διαρθρώνεται σε τέσσερεις ενότητες, ως εξής:

ΕΝΟΤΗΤΑ Α.

1. Παρουσιάζεται η θέση και η περιοχή, όπου αυτή η χονδροειδής (μαγειρική) κεραμική αναπτύσσεται και εξελίσσεται, ώστε να καθοριστεί το χωρικό πλαίσιο της έρευνας και να σκιαγραφηθεί ο χαρακτήρας του οικισμού (ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1)

ΕΝΟΤΗΤΑ Β.

2. Ακολουθούν οι συσχετισμοί, α). χρονικοί και β). χωρικοί (ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 και 3). Αποτυπώνονται τα γνωρίσματα των περιόδων με τις οποίες ασχολείται η παρούσα εργασία, με την παράθεση και συνοπτική περιγραφή οικιστικών ή ταφικών θέσεων, σύγχρονων χρονικά με τον Κύνο. Με αυτό τον τρόπο ο εν λόγω οικισμός λειτουργεί ως κέντρο αναφοράς για την εξέταση θεμάτων προσδιορισμού χρονολογικών φάσεων, χωρικής κατανομής και πολιτισμικών συσχετισμών, τα οποία αποσκοπούν στην κατανόηση του περιβάλλοντος της έρευνας, ώστε να διαφανεί κάτω από ποιες συνθήκες υφίστατο και πώς διαμορφώθηκε η φυσιογνωμία της χονδροειδούς κεραμικής. Η «άνιση» κατανομή του υλικού στις περιγραφόμενες θέσεις, οφειλόμενη σε συγκυριακούς λόγους, μπορεί να δημιουργήσει εσφαλμένη αντίληψη για την ένταση εμφάνισης των τύπων και τη δυναμικότητα της συγκεκριμένης κεραμικής.

ΕΝΟΤΗΤΑ Γ.

3. Τίθεται η προβληματική για την οπτική διαπραγμάτευσης του θέματος και σημειώνεται η μεθοδολογία της προσέγγισης και ταξινόμησης των συγκεκριμένων αγγείων (ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4).

4. Προσδιορίζεται ο χαρακτήρας και η εξέλιξη της χονδροειδούς κεραμικής χρησιμοποιώντας τυπολογικά και χρονολογικά κριτήρια, όπως αυτά

προκύπτουν και από τον εντοπισμό των αγγείων σε διακριτές φάσεις κατοίκησης του Κύνου (ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6). Τα αγγεία περιγράφονται, πρωτίστως, ακολουθώντας τη συμβατική τυπολογία της λεπτότεχνης παράδοσης, παρουσίαση απαραίτητη για την οργάνωση και την αναγνώριση των επιμέρους στοιχείων τους. Η ποικιλομορφία και η ομοιομορφία παρακολουθούνται με συγκρίσιμα παράλληλα, τα οποία φανερώνουν τη διασπορά και τις τοπικές ιδιαιτερότητες. Επιπλέον, η εξέταση των αγγείων πραγματοποιείται και ως προς τα τεχνολογικά γνωρίσματά τους (ύλη και τεχνικές κατασκευής), μέσα από τα οποία επισημαίνονται ξεχωριστοί τρόποι παραγωγικής διαδικασίας, σχετικοί με διαφορετικές κεραμικές κατηγορίες και τύπους (ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5).

5. Η χωρο-οργάνωση και η συνάφεια της κεραμικής με τους χώρους, όπου αυτή εντοπίστηκε, είναι το ζητούμενο κάθε συνεπούς μελέτης των ευρημάτων μιας οικιστικής θέσης. Στην παρούσα εργασία, η διάσταση του χώρου δηλώνεται σε μικρότερο βαθμό, επειδή οι πληροφορίες για την κατανομή των αγγείων στον οικισμό είναι αποσπασματικές και η έρευνα τοποθετείται σε ένα «εσκεμμένα» χωροθετημένο και περιορισμένο από την ανασκαφή χώρο, όπου η «τυχαία ανακάλυψη» κατευθύνει και την ανάπτυξη αυτής (ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7). Η αλληλεξάρτηση των στοιχείων του κεραμικού συνόλου περιλαμβάνει, εντούτοις, και την ένταξη των αγγείων εντός διακριτών στρωμάτων της ανασκαφής και αναζητά τη σχέση της τροχήλατης με τη χειροποίητη μαγειρική κεραμική, παρατηρώντας τη στρωματογραφική ακολουθία κατά τη διαδικασία μετάπτωσης από τη μία παράδοση στην άλλη, η οποία αντιστοιχεί με τη μετάβαση από τη μυκηναϊκή στη μεταμυκηναϊκή περίοδο, δηλαδή σε μια «άλλη εποχή».

6. Παρέχονται δεδομένα από άλλες θέσεις, ακολουθώντας την ταξινόμηση της χονδροειδούς κεραμικής σε τυπολογικές κατηγορίες (μυκηναϊκής ανακτορικής και μετανακτορικής περιόδου και χειροποίητη), στοιχεία ενισχυτικά για τη διερεύνηση του θέματος, δηλαδή του χαρακτήρα της χονδροειδούς κεραμικής χωρικά και χρονικά και σε σχέση με το υλικό του Κύνου (ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8). Εξάλλου, μέσω των σχετικών παραλληλισμών, προσεγγίζεται το ζήτημα αν και σε ποιο βαθμό τα μαγειρικά σκεύη αντικατοπτρίζουν ιδεολογικές αντιλήψεις

και/ή είναι φορείς ενδογενών ή εξωγενών πρακτικών με εθνολογικές συσχετίσεις.

ΕΝΟΤΗΤΑ Δ.

7. Στο κοινωνικό πεδίο, τα μαγειρικά αγγεία αντιμετωπίζονται ως προϊόντα μιας παραγωγικής διαδικασίας, της οποίας αναλύονται οι παράμετροι, ανά χρονική περίοδο και σύμφωνα με τυπολογικά και τεχνολογικά κριτήρια, αλλά και ως αντικείμενα στα οποία ενσωματώνονται συγκεκριμένοι κοινωνικοί κώδικες. Μέσα από την αξιολόγηση των τεχνολογικών επιλογών, στις οποίες αναγνωρίζονται μορφολογικές, αισθητικές, λειτουργικές και προσωπικές ιδιαιτερότητες, γίνεται προσπάθεια να ανασυντεθούν οι κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες της παραγωγής και ο τρόπος οργάνωσης αυτής σε σχέση με τις δύο διακριτές κατηγορίες κεραμικής, της τροχήλατης και της χειροποίητης (ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9).

8. Η χρήση της χονδροειδούς/μαγειρικής κεραμικής φαίνεται ότι εμπίπτει σε ένα πλέγμα καθορισμένων πρακτικών παραγωγής, διαχείρισης και διάθεσης, το οποίο διερευνάται τόσο χωρικά όσο και χρονολογικά. Έμφαση δίδεται και στην κατανόηση της καθημερινότητας των κατοίκων του οικισμού, στο νόημα και την αξία που αποκτούν τα συγκεκριμένα σκεύη εντός αυτού και τις ανάγκες τις οποίες εκπληρώνουν κατά την προσφορά, προετοιμασία και κατανάλωση τροφής (ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10). Τέλος, μέσα από την ανασύνθεση των δικτύων επαφών παραγωγών-καταναλωτών αναζητείται ο χαρακτήρας και η σημασία του Κύνου ως εργαστηριακού χώρου παραγωγής μαγειρικών σκευών, σε σχέση και με άλλες γειτονικές θέσεις, και εκτιμάται η δυναμική της μεταβλητότητας από την τροχήλατη στη χειροποίητη παράδοση ως συνέπεια εσωτερικών διεργασιών και ως έκφανση των κοινωνικών και οικονομικών μεταβολών που χαρακτηρίζουν το τέλος του μυκηναϊκού κόσμου.

Η μελέτη της χονδροειδούς κεραμικής από τον Κύνο έρχεται ως επακόλουθο των άλλων δημοσιεύσεων που αφορούν αυτόν και τις συγγενικές του θέσεις, ως συμπλήρωμα και συνοδός στις άλλες ανάλογες μελέτες, ως έναυσμα για περαιτέρω αναγνώριση των ιδιαιτεροτήτων αυτής και των τοπικών ιδιοσυγκρασιών, ως αφετηρία για νέες προοπτικές στην επισκόπηση και επανεξέταση αυτού του ξεχασμένου και παραμελημένου υλικού.

2.Παρουσίαση της περιοχής και της θέσης

Γεωγραφική ένταξη και ιστορία (εικ. 1)

Ο Κύνος σημειώνεται ως μία από τις οκτώ πόλεις των Λοκρών[1] που εξεστράτευσαν με 40 πλοία στην Τροία υπό την αρχηγία του Αίαντα του Λοκρού ή μικρού, γιού του Οιλέα (Toepffer, 1894, 935-939) (Ομηρ. Ιλ. Β, 527-535). Εκτός από τον Αία το Λοκρό, με τη συγκεκριμένη περιοχή συνδέεται και ο Πάτροκλος, ο οποίος αναφέρεται ότι γεννήθηκε στον Οπούντα,[2] μία από τις αναφερόμενες στον Κατάλογο των Νηών πόλεις (Ιλ. Σ 324-7, Ψ, 84-90). Η παρουσία των Λοκρών στον Τρωϊκό πόλεμο υποδεικνύει τη σημασία τους ως δύναμη (αναφέρονται, μάλιστα, και σαν άριστοι τοξότες-Ιλ. Ν 712-718) παρά το γεγονός ότι σε άλλα σημεία της Ιλιάδας αυτοί έχουν δευτερεύοντα ρόλο και χρησιμοποιούν όπλα και τακτικές μάχης, χαρακτηριστικά για «ληστρικές» επιθέσεις (Ιλ. Ν 713-21-Katsonopoulou 2018, 226, Kramer-Hajos 2012β, 93, σημ. 40). Ο αρχηγός τους, επίσης, αν και φαίνεται ότι υπερτερεί όλων των Ελλήνων και των Αχαιών στο ακόντιο (Ιλ. Β, 530), σε μια περίπτωση πτώσης του, προκαλεί τη θυμηδία των συναγωνιστών του (Ιλ. Ψ, 773-781)[3]. Επίσης, αυτός, σύμφωνα με την «Ιλίου Πέρσιν», σύρει την Κασσάνδρα έξω από το ναό της Αθηνάς αποσπώντας ταυτόχρονα το άγαλμα της θεάς και κομίζοντας το στεφάνι της στους Αχαιούς (Πρόκλος, Χρηστομάθεια, 93, Ευριπίδης, Τρωάδες, 70)[4] .

Σύμφωνα με την παράδοση, η πόλη οικίστηκε από την Πύρρα και το Δευκαλίωνα (εκεί βρισκόταν μάλιστα και ο τάφος της Πύρρας, Στράβων ΙΧ 4,2) ή από το Λοκρό (Oldfather 1924), τον ήρωα που έδωσε το όνομά του στην περιοχή. Ο Κύνος οφείλει το όνομά του στο γιο του Λοκρού ((Σχόλια D στον Όμηρο Ιλ. Β, 531) ή του Οπούντα (Ευσταθίου Ιλ. Β 531), που αναφέρεται αλλού ως γιος του Δία (Πίνδαρος, Ολυμπιόνικος ΙΧ, στρ. 3) ή του Λοκρού (Πλούταρχος, Questionae Grecae, 13). Στους ιστορικούς χρόνους ανήκε στην επικράτεια των Ανατολικών ή Οπουντίων Λοκρών (Στράβων ΙΧ 4,2).

[1] Κύνος, Οπούς, Καλλίαρος, Βήσσα, Σκάρφη, Αυγειαί, Τάρφη, Θρόνιον. Για την ταύτισή τους, βλ. Dakoronia 1993γ, Kramer-Hajos 2012β, 90.

[2] Αμφισβήτηση για τη σύνδεση του Πάτροκλου με τον Οπούντα, βλ. στην Kramer-Hajos 2012β, 97-102.

[3] Στην Οδύσσεια, άλλωστε, περιγράφεται ο καταποντισμός του Αίαντα από τον Ποσειδώνα, ως αποτέλεσμα της καύχησής του (ύβρεως) απέναντι στο θεό (Οδ. δ, 499-511).

[4] Για πληρέστερες αναφορές στην αρχαία γραμματεία σχετικά με το ήθος του Αίαντα, βλ. Kramer-Hajos 2012β, 95-7.

Η Ανατολική Λοκρίδα χωροθετείται –και σήμερα- σε μία στενή λωρίδα με εύφορες πεδιάδες κατά μήκος των ακτών του Βόρειου Ευβοϊκού κόλπου, απέναντι από την Εύβοια (Ιλ. Β 535, Παυσανίας Χ, 8,5, Διόδωρος ΧΙΙ, 42, 4), από τις Θερμοπύλες μέχρι τις Αλές (Αγ. Ιωάννης Θεολόγος), η οποία στα νοτιοδυτικά ορίζεται από τις κορυφογραμμές του Καλλίδρομου, της Κνημίδας και του Χλωμού. Αυτή η γεωγραφική ένταξη πιστοποιείται και κατά την ιστορική περίοδο (Στράβων ΙΧ, 406-407 και 425-426), αν και τα ακριβή όρια της περιοχής διαφοροποιήθηκαν σε διάφορες ιστορικές φάσεις[5]. Η κατάτμηση του τοπίου ευνόησε τη δημιουργία πολλών τοπικών κέντρων και κατά τους ιστορικούς χρόνους (Πολύβιος 12.5.7), αλλά υπήρξε και ανασχετική για την ανάπτυξη ενός ισχυρού κέντρου, ανακτορικού τύπου κατά τη μυκηναϊκή περίοδο (Kramer-Hajos 2005, 101 κε και 125). Η περιοχή[6] θεωρείται ότι βρισκόταν μάλλον στα όρια του Μυκηναϊκού κόσμου (Feuer 1999,10) παρά αποτελούσε ζώνη όπου οι σχετικές επιδράσεις υπήρξαν αμυδρές και φευγαλέες (Snodgrass 2000, XXVI).

Οι Ανατολικοί Λοκροί, γνωστοί και ως Εοίοι ή Ηοίοι ή προς Εύβοιαν Λοκροί (Στράβων ΙΧ. 4,1), γειτόνευαν με τους Μαλιείς και τους Οιταίους προς βορρά και βορειοδυτικά, με τους Φωκείς προς νότο και νοτιοδυτικά, και με τους Βοιωτούς προς νότο και νοτιοανατολικά. Το ανατολικότερο τμήμα αυτής της περιοχής, με κέντρο τον Οπούντα, όπου, μάλλον, η σημερινή Αταλάντη[7], αποτέλεσε την Οπούντια Λοκρίδα[8], ενώ το βορειοδυτικότερο την Επικνημίδια[9]. Στο κέντρο περίπου της Ανατολικής

[5] Kramer-Hajos 2008, 12. Στην εποχή του Στράβωνα οι Αλές, όπως και η Λάρυμνα, εντάσσονταν στη Βοιωτία, δεδομένο που επιβεβαιώνεται και από τον Παυσανία (ΙΧ 23,7). Η τελευταία, μάλιστα, κοινότητα ανήκει σήμερα διοικητικά, επίσης, στη Βοιωτία.

[6] Για σύντομο ιστορικό της Λοκρίδας, βλ. Δακορώνια 2008[α]. Κατά την αρχαιότητα, η Δυτική Λοκρίδα, ονομαζόταν Οζολία (Παυσανίας Χ 38.1-3), Στράβων ΙΧ.3.1 και 4.8, Ψευδο-Σκύλαξ, Περίπλους 36, Πλούταρχος, Questionae Grecae, 15) με πρωτεύουσα την Άμφισσα, δυτικά του Παρνασσού και της Δωρίδας, δηλαδή ανήκε στην επικράτεια των Φωκέων. Το δυτικότερο τμήμα αυτής εντάσσεται σήμερα στην Αιτωλοακαρνανία (Kounouklas 2011, 31-2, σημ. 28 και για ιστορικές αναφορές). Οι κάτοικοι της δυτικής Λοκρίδας ονομάζονταν, επίσης, και Εσπέριοι Λοκροί (Στράβων ΙΧ 4.1, 4.7-8, 3.1).

[7] Η ταύτιση του Οπούντα με την Αταλάντη βασίζεται σε επιγραφές (βλ. Fossey 1990, 71 κε). Η Δακορώνια υποστηρίζει τη σχετική ταύτιση της ομηρικής πόλης, και σημειώνει τη σπουδαιότητά της κατά την αρχαιότητα με βάση τον εντοπισμό ενός νεκροταφείου της Εποχής του Σιδήρου Α. της Αταλάντης και μιας εκτεταμένης οχύρωσης του τέλους του 4ου αι. π.Χ. ή των αρχών του 3ου αι. π.Χ., που εντοπίστηκε στη θέση Μακεδονικά, ΒΑ της σύγχρονης κωμόπολης (Dakoronia 1993γ, 115 κε., κυρίως 117-120). Για την πιθανή σχέση της Αταλάντης με τον αρχαίο Οπούντα, βλ. Kramer-Hajos 2005, 107, όπου τίθεται περαιτέρω η υπόθεση για μια ελλείπουσα ακόμα θέση προς ταύτιση με την αρχαία πόλη. Για το χαρακτήρα του Οπούντα ως μητρόπολη των Λοκρών, βλ. Katsonopoulou 2018, 228-9.

8 Αναφορές της Οπούντιας Λοκρίδας και των κατοίκων αυτής υπάρχουν στον Ηρόδοτο (VII, 203), Θουκυδίδη (ΙΙ, 32), Ξενοφώντα (Ελληνικά V.1, 3.31).

[9] Ο όρος Επικνημίδιος αναφέρεται υστερώτερα, στο Στράβωνα (ΙΧ 426), στο Διόδωρο Σικελό (XVI, 38.2) στον Πλίνιο (Naturalis Historiae IV, 27). Ο Στράβων, μάλιστα, μερικές φορές χρησιμοποιεί τον όρο για όλους τους κατοίκους της Ανατολικής Λοκρίδας (VII 334, IX 390, IX 416). Για τη συγκεκριμένη περιοχή, βλ. και Pascual-Papaconstantinou 2013. Από ανεσκαμμένες θέσεις της

Λοκρίδας παρεμβαλλόταν ο Δαφνούς (ο σημερινός Αγ. Κωνσταντίνος), πόλη των Φωκέων για μεγάλα χρονικά διαστήματα (Δακορώνια 2008α, 275 και ιδίας 2008β, 292). Η περιοχή έπαιζε ρόλο στο διάπλου προς τις ακτές της βόρειας Εύβοιας και του Παγασητικού κόλπου και οι κάτοικοί της έφεραν τη φήμη ότι ασκούσαν την πειρατεία, παρά το γεγονός ότι δεν αναφέρονται σαφώς, από την αρχαία γραμματεία, ως θαλασσοπόροι ή έμποροι (Katsonopoulou 2018, 225)

Για τη θέση του Κύνου[10] δίδεται σαφής αναφορά στο Στράβωνα (IX, 4.2,5), ότι η πόλη απέχει 60 στάδια από τον Οπούντα, 90 στάδια από το βουνό Κνημίδα και 50 στάδια από το Δαφνούντα[11] (Kounouklas 2011, 1-2). Αυτή ταυτίστηκε και από παλιότερους μελετητές με ένα χαμηλό παράκτιο λόφο στις υπώρειες του όρους Κνημίδα (Ξεροβούνι), ύψους περίπου 15μ., διαστάσεων 200μ (Β-Ν)Χ 70μ. (Α-Δ), στη θέση (Παλαιό) Πύργος ή Πάτι, 3 χιλιόμετρα ΒΑ της σύγχρονης κοινότητας των Λιβανατών (Philippson 1951, 360, Pritchett 1985, 169-89, Fossey 1990, 81-84, Dakoronia 1993γ, 115, 125-126). Η συστηματική ανασκαφή που διεξήγαγε η ΙΔ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων έφερε στο φως λείψανα ενός οικισμού με μακρά διάρκεια κατοίκησης.

Σύμφωνα με τα δεδομένα που παρέχονται από την ανασκαφέα Φ. Δακορώνια, τόσο στις ετήσιες αναφορές στα Αρχαιολογικά Δελτία[12], όσο και σε μεταγενέστερες πληρέστερες δημοσιεύσεις (ενδεικτικά Dakoronia 2003β, 37 κ.ε., Κουνούκλας 2009, 989 κ.ε.), ο Κύνος σημειώνεται ως σημαντική θέση για τον έλεγχο της ναυσιπλοΐας

προϊστορικής/πρωτοϊστορικής περιόδου, οι οποίες εντάσσονται στην Επικνημίδια Λοκρίδα, αναφέρεται το υστερο-γεωμετρικό νεκροταφείο της Ανάβρας (Δακορώνια 2004α) και σχετικής χρονολόγησης τάφοι στον Αγ. Δημήτριο Καινούργιου (Dominguez 2009, 1196-7).

[10] Η Δακορώνια σημειώνει ότι πιθανόν στη θέση Παλιοκάστρα-Λιβανάτες 2.5 χλμ. Δ/ΝΔ, όπου λείψανα οχύρωσης (και αρχαϊκό οικοδόμημα-πιθανόν στοά, σε χαμηλότερο σημείο, στη θέση Κυπαρίσσι (1978/1985α, 139-140 και ιδίας 1979/1987γ, 187) και τάφοι της μυκηναϊκής περιόδου (δύο θαλαμωτοί) έως την κλασική εποχή, οπότε χρονολογούνται οι περισσότεροι και πλουσιώτεροι, χωροθετείται η κυρίως πόλη του Κύνου, με το επίνειό της στην παραλία Λιβανατών. Όσον αφορά στην άποψη αυτή, η οποία υποστηρίχθηκε και από άλλους μελετητές παλαιότερα (Blegen 1926, 401-404, Dakoronia 1993γ, 125-126), η Kramer-Hajos (2005, 39), πιστεύει ότι σε αυτή τη θέση τα λείψανα της οχύρωσης είναι ιστορικών χρόνων και μόνο ένας θαλαμωτός τάφος χρονολογείται στη μυκηναϊκή περίοδο. Σύμφωνα με αυτή, το λιμάνι-επίνειο του Κύνου θα μπορούσε να τοποθετηθεί βορειότερα, ανάμεσα στο λόφο και κοντά στον Αγ. Νικόλαο και στον Αγ. Θεόδωρο, όπου ο Oldfather (1925,31) αναφέρει λείψανα ενός ναού και ενός περιβόλου.

[11] Ταυτίζεται με τη σύγχρονη κοινότητα του Αγ. Κωνσταντίνου και αποτελούσε πόλη των Φωκέων, (Pritchett 1985, 149-151)

[12] Δακορώνια, **(1979/1987α),** 186-187, (**1985/1990δ**), 173-4, (**1986/1990ζ**), 68-69 (**1987/1992α**), 234., (**1988/1993α**), 223-4, (**1989/1995β**), 171-2, (**1990/1995ε**), 177-8, (**1991/1996δ**), 194-5, (**1992/1997δ**), 208-211 (**1993/1998γ**), 218-219, (**1995/2000α**), 338-9.

κατά την τελική φάση της μυκηναϊκής περιόδου καθώς δεσπόζει σε δύο βασικούς άξονες επικοινωνίας βορρά -νότου, τον έναν επίγειο και τον άλλο θαλάσσιο κατά μήκος του Βορείου Ευβοϊκού κόλπου, που οδηγεί από την Αττική προς τη Μαγνησία, τις Βόρειες Σποράδες και τα παράλια της Μακεδονία.

Ο λόφος στο παρελθόν εκτεινόταν και προς ανατολάς (σήμερα η πλευρά αυτή διακόπτεται από σύγχρονο αγροτικό δρόμο), όπως υποδεικνύει βραχώδες έξαρμα εντός της θάλασσας. Γεωλογικές έρευνες στο σημείο βεβαιώνουν ότι η στάθμη της θαλάσσης κατά μήκος της δυτικής ακτής του Βορείου Ευβοϊκού κόλπου έχει ανέβει περίπου ενάμιση μέτρο, αποτέλεσμα και της έντονης σεισμικής δραστηριότητας στην περιοχή[13]. Υποβρύχια έρευνα κατά μήκος της παράκτιας ζώνης μπροστά από το λόφο του Κύνου σε συνδυασμό με μικρή ανασκαφή και καθαρισμό της ακτής νοτίως του λόφου, αποκάλυψε αρχαία λείψανα λιμενικών εγκαταστάσεων της Ελληνιστικής περιόδου. Μεταξύ αυτών, το θεμέλιο ενός μόλου ορατού στα ρηχά νερά, που εκτείνεται 50μ. ΝΑ του λόφου και, σύμφωνα με τα αποτελέσματα γεωφυσικής διασκόπησης, αποτελεί προέκταση της οχύρωσης, στοιχείο γνωστό και από άλλα λιμάνια της Μεσογείου. Στο νοτιοανατολικό άκρο του μόλου διαγράφεται η κάτοψη τετράγωνου πύργου, ο οποίος ενισχύει την υπόθεση περί της ύπαρξης οχυρωμένης λιμενικής εγκατάστασης. Σε κοντινή απόσταση, βορείως αυτού, δύο πώρινες ογκόπλινθοι με εγκοπές, μάλλον λείψανα κατασκευής/εγκατάστασης για την ανέλκυση σκαφών, επιτρέπουν την εικασία για την ύπαρξη εκεί ναυπηγείου ή νεωρίου[14].

Λόγω της επιβλητικής θέσης του στην πεδιάδα της Αταλάντης, φαίνεται ότι ο οικισμός εκμεταλλεύτηκε τα πλούσια εδάφη και το γεωργικό πλούτο της περιοχής (Kramer-Hajos 2005, 39, 103). Από την πεδιάδα της Αταλάντης, άλλωστε, μέσω περασμάτων που διαμορφώθηκαν από τη διάβρωση των ασβεστολιθικών (δολομίτες και οφείτες) πετρωμάτων από μικρούς ποταμούς ή ρέματα στις υπώρειες του

[13] Από τους πρόσφατους σεισμούς αναφέρεται εκείνος του 1894, ο οποίος είχε ως αποτέλεσμα την αλλαγή της μορφολογίας της ακτογραμμής του κόλπου, από τον Αγ. Κωνσταντίνο έως τον Αγ. Γιάννη Θεολόγο (Αλές), βλ. Κουνουκλας 2011, 26-27, όπου η αναφορά στο βιβλίο του Μιτσόπουλου 1895, 40. Για τη σεισμική δραστηριότητα, βλ. και Dakoronia-Stiros 1989, Buck 2006, 42-7.

[14] Η ναυτική σημασία της θέσης μαρτυρείται και στη σύγχρονη ιστορία του τόπου: κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, τα στρατεύματα γερμανικής κατοχή, σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες των κατοίκων της περιοχής, είχαν εγκαταστήσει εκεί ναύσταθμο, ο οποίος διέθετε παρατηρητήριο και πολυβολείο στην κορυφή του λόφου. Ο Κουνούκλας αναφέρει λιμενικές εγκαταστάσεις στην παραλία, των πρώϊμων κλασικών χρόνων. Πάντως, λόγω της ευνοϊκής γεωμορφολογίας και της προστασίας από τους βόρειους ανέμους, η θέση φαίνεται ότι λειτούργησε ως χώρος ελλιμενισμού πλοίων και κατά την προϊστορική (μυκηναϊκή) περίοδο, όπως μαρτυρούν η περισυλλογή μιας λίθινης άγκυρας στον υποθαλάσσιο χώρο μπροστά από το λόφο, αλλά και οι παραστάσεις σε μεγάλα αγγεία κρατήρες της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου (Κουνούκλας 2018).

Καλλιδρόμου, όπως το Δαφνόρεμα, με τον παραπόταμό του, το Αλαργινό ρέμα, που καταλήγει στη θάλασσα κοντά στον Κύνο, ήταν εύκολη η επικοινωνία και προς την ενδοχώρα, την κοιλάδα του Κηφισού, τη Φωκίδα, τη Βοιωτία και τον Κορινθιακό κόλπο (Fossey 1990, 11, Kramer-Hajos 2005, 18-21, Kounouklas 2011, 24-25).

Ιστορικό της ανασκαφικής έρευνας (εικ. 2,3)

Η ανασκαφή στο λόφο ξεκίνησε, αρχικώς, ως σωστική κατά το 1979 (Δακορώνια 1987α, 186-7), μετά την παράνομη εκσκαφή ιδιώτη στη ΝΑ πλαγιά του λόφου και εξελίχθηκε σε συστηματική μετά την αποκάλυψη των οικοδομικών λειψάνων της Εποχής του Χαλκού, και αφού διενεργήθηκε η σταδιακή απαλλοτρίωση των οικοπέδων στην κορυφή του λόφου. Τελικώς ο ανεσκαμμένος χώρος κατέλαβε μία έκταση περίπου 500 τ.μ., στο ήμισυ της οποίας αναπτύσσεται η κύρια ζώνη του οικισμού σε εννέα (9) τομές (Α-Θ και Κ), από τα έτη 1985 έως 1995[15].

Μετά το πέρας της ανασκαφής συνεχίστηκαν οι εργασίες για τη στερέωση των ανεσκαμμένων τομών και τη διατήρηση των αποκαλυφθεισών αρχαιοτήτων και τοποθετήθηκε στέγαστρο για την ανάδειξη του χώρου (Δακορώνια 2000α, 338-9).

Κατά τους θερινούς μήνες, τα έτη 2006 έως 2008, διεξήχθησαν γεωφυσικές μελέτες για τη διερεύνηση της έκτασης του οικισμού και της συνέχειάς προς την παραλία, στο ΝΑ όριο του λόφου. Έκτοτε, από το 2012 και εξής διενεργούνται, περιστασιακά, εργασίες για την εξυγίανση των υφιστάμενων τομών και τη στερέωση των πρανών τους για αποφυγή κατολίσθησης αυτών.

Η έρευνα κατέδειξε τη μακρά χρήση του λόφου από την ΥΝ και ΠΕΧ εποχή[16] έως τους Βυζαντινούς χρόνους και τη διατήρηση των αλλεπάλληλων οικοδομικά φάσεων που αποδεικνύονται με αδιάψευστα αρχαιολογικά τεκμήρια, ενώ επέτεινε την αντίληψη για την ένταξη του Κύνου στο Μυκηναϊκό κόσμο (Dakoronia 1996β, 1171).

Από τις παλιότερες φάσεις ενδεικτικά στοιχεία παραδίδονται από τη ΜΕΧ χαρακτηριζόμενη από ταφικά λείψανα: κιβωτιόσχημους τάφους με συνεσταλμένες ταφές, ενηλίκων και παιδιών (Δακορώνια 1987α, 187, Dakoronia 1987δ, 55-64, ιδίας

15 Για τη διαδικασία της ανασκαφικής διερεύνησης και της μεθόδου που ακολουθήθηκε, βλ.Kounouklas 2011, 12 κ.ε.

16 Σε μία δοκιμαστική τομή εντός της τομής Θ εντοπίστηκε κεραμική της ΥΝ και της ΠΕΧ, χωρίς άλλα στοιχεία συσχετισμού τους, (Kounouklas 2011, 18).

1996γ, 195, ιδίας 1997α, 210)[17]. Αν και κάποια αρχιτεκτονικά λείψανα εντοπίστηκαν στο ίδιο επίπεδο με τους τάφους, δεν είναι σαφές αν αυτοί αποτελούν κατασκευές intra-muros ή όχι. Οι πρωϊμότερες φάσεις της μυκηναϊκής περιόδου δεν απέδωσαν ιδιαιτέρως σαφή οικιστικά κατάλοιπα[18]· μικρά τμήματα από τοίχους της ΥΕΙΙΑ1 ήταν καλυμμένα από στρώμα καύσης με θραύσματα κεραμικής (Δακορώνια 1996δ, 194-5), και πάνω από αυτά αποκαλύφθηκαν δάπεδα της ΥΕΙΙΙΑ2 εναλλασσόμενα με στρώματα καταστροφής, σε ένα από τα οποία βρέθηκαν δύο σκελετοί (Δακορώνια 1997α, 210, ιδίας 1998α, 218-9).

Η ανασκαφή έφερε, επίσης, στο φως οικοδομικά λείψανα από δύο κτήρια, ακανόνιστης κάτοψης, που περιλαμβάνουν αποθήκες με πηλόχρηστες θήκες-σιρούς για εναπόθεση και φύλαξη σιτηρών και εργαστηριακούς χώρους[19], χρονολογούμενα στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη περίοδο. Τα κτίσματα αυτά είχαν διαφορετικό προσανατολισμό από εκείνο της προγενέστερης ΥΕΙΙΙΒ περιόδου (Δακορώνια 1998α, 219), από την οποία διατηρούνται δάπεδα από πηλό και στρώματα καταστροφής, πιθανόν μαρτυρίες σεισμικής δόνησης (Δακορώνια 1996δ, 194 και ιδίας 1997α, 208-211)[20]. Τμήμα κεραμικού κλιβάνου με την εσχάρα, στο περιβάλλον του οποίου συγκεντρώθηκε μεγάλος αριθμός προϊόντων ατυχούς όπτησης (Δακορώνια 1998^{α}, 218), επιβεβαιώνει την κεραμική δραστηριότητα των κατοίκων του οικισμού κατά την ΥΕΧ (Δακορώνια 2015), ενώ τα λείψανα ενός μεταλλουργικού κλιβάνου με ίχνη σκωρίας (Δακορώνια 1993α, 224, ιδίας 1995α, 171) παρέχουν ενδείξεις και για περισσότερο εξειδικευμένες εργασίες.

Κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο, μάλλον μακράς διάρκειας σε σχέση με τις άλλες φάσεις του οικισμού, η θέση φαίνεται ότι βίωσε μια σημαντική ανάπτυξη και υπήρξε

[17] Στην ανασκαφή του 1993 (Δακορώνια 1998^{γ}, 218), κάτω από στρώμα της ΥΕΙΙΙΒ περιόδου, βρέθηκε συνεσταλμένη ταφή σε χώρο τετράγωνου περιγράμματος οριζόμενου από λίθους, η οποία ήταν κτερισμένη με αγγείο της ΥΕΙΙΒ τεχνοτροπίας. Η ταφή είχε τοποθετηθεί πάνω στην καλυπτήρια πλάκα τάφου της ΜΕΧ.

[18] Το σημαντικό βάθος της ανασκαφής, η εμφάνιση των παλαιότερων φάσεων κάτω από τα λείψανα της ΥΕΙΙΙΓ μέσης, αλλά και η επικινδυνότητα ως προς τη συνέχιση των εργασιών σε βαθύτερο επίπεδο τόσο για τη διασφάλιση των εργαζομένων στο χώρο όσο και για τη διαφύλαξη των παρειών των διανοιχθέντων τομών από τη διάβρωση και την παρεπόμενη κατάρρευση, δεν έδωσαν τη δυνατότητα για πληρέστερη εικόνα της ΥΕΙΙΙΑ και ΥΕΙΙΙΒ περιόδου, (Δακορώνια, 1997δ, 208, 210).

[19] Η άσκηση οργανωμένης γεωργικής παραγωγής στον Κύνο αποδεικνύεται από τα κατάλοιπα σπόρων (κριθάρι, σιτάρι, λαθούρι, φακή (κ.τ.λ.), πυρήνων ελιάς και σταφυλιών και τους αποθηκευτικούς πίθους

[20] Το στρώμα της ΥΕΙΙΙΑ1 περιόδου σφραγίστηκε από ένα επίπεδο καύσης, το οποίο ακολούθησε ένα άλλο της ΥΕΙΙΙΒ2. Η ακολουθία αυτή κατοίκησης με κάποιο χρονικό κενό, επισημαίνεται από την Kramer-Hajos, (2005, 125) σε αντιστοιχία με τη θέση Μήτρου, όπου παρατηρείται ανάπτυξη κατά την πρώϊμη ΥΕΙΙΙΑ2 περίοδο. Εν αντιθέσει, αυτός ο χρονολογικός ορίζοντας απουσιάζει από τον Κύνο, ενώ και η επόμενη φάση χαρακτηρίζεται από σχετική ύφεση.

έδρα κεραμικής παραγωγής, από την οποία ξεχωρίζει μια ποικιλία εικονιστικών αγγείων αξιοπρόσεκτης τεχνικής και θεματολογίας με πλοία και πολεμικές σκηνές (Dakoronia 2006^{α}, ιδίας 2006β), ενδεικτικά για την ενασχόληση των κατοίκων με τη θάλασσα (Dakoronia-Kounouklas 2015), τη γνώση της ναυπηγικής, τις εμπορικές δραστηριότητες μέσω της ναυσιπλοΐας, την πιθανή εμπλοκή τους σε ναυμαχίες. Σε αυτή τη χρονική φάση τοποθετούνται τρία διώροφα οικοδομήματα (και τμήμα ενός τέταρτου), που χωρίζονται μεταξύ τους με διαδρόμους, και λειτουργούσαν ως χώροι κατοίκησης και οικοτεχνικής παραγωγής ή αποθήκευσης αγαθών εντός μεγάλων αποθηκευτικών πίθων. Τα αρχιτεκτονικά λείψανα αυτών των κτηρίων συνίστανται σε χαμηλά θεμέλια από αργούς λίθους με συνδετικό υλικό λάσπη, επάνω στα οποία υψώνονταν τοίχοι από ωμές πλίνθους. Δάπεδα από πατημένο χώμα κάλυπταν τους περισσότερους χώρους. (Κουνούκλας 2015, 829 κ.ε.). Το τέλος του οικισμού προήλθε από μία καταστροφή από σεισμό, έκδηλα στα κτήρια από τις μετατοπίσεις τοίχων και τις αποκλίσεις τους από την κάθετο καθώς και την πτώση πλινθοδομών εντός κάποιων αποθηκευτικών πίθων (Dakoronia 1996α, 42-43, figs. 3a, 4)[21]. Μετά από αυτό το γεγονός, μεγάλο μέρος από το υλικό καταστροφής απορρίφθηκε σε ένα στενό πέρασμα ανάμεσα σε δύο αποκαλυφθέντα μονώροφα κτήρια, με οργανωμένους χώρους αποθήκευσης, παρακείμενους στους χώρους ενδιαίτησης, τα οποία χαρακτηρίζουν την επόμενη ΥΕΙΙΙΓ ύστερη περίοδο (Κουνούκλας 2015, 831) και αποτέλεσε το κεραμικό υλικό, στο οποίο περιλαμβάνονται και όστρακα των εικονιστικών αγγείων, για την αξιολόγηση αυτής της προγενέστερης περιόδου. Έπειτα εξομαλύνθηκαν τα συντρίμμια, έγιναν ορισμένες μετασκευές, κάποιοι χώροι χρησιμοποιήθηκαν ως αποθηκευτικοί με πίθους, αλλά χωρίς ιδιαίτερες ενδείξεις για βιοτεχνική παραγωγή, και, ως αποτέλεσμα, συνεχίστηκε η κατοίκηση (Dakoronia 2003β, 38). Σε αυτή την περίοδο κατατάσσονται δύο δίσκοι σχετικοί με κεραμικό τροχό, οι οποίοι αποδεικνύουν ότι η κεραμική παραγωγή συνεχίστηκε μέχρι τότε και αποτελούν τα υστερώτερα δείγματα του είδους για τη συγκεκριμένη Εποχή του Χαλκού (Δακορώνια 2015, 841-2).

Στο τέλος της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης[22] σημειώνεται πιθανόν μια νέα σεισμική δραστηριότητα, ακολουθούμενη από φωτιά και από παλιρροιακό κύμα, όπως

[21] Η Δακορώνια τοποθετεί αρχικώς την πρώτη φάση καταστροφής από σεισμό στο τέλος της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης, όταν η κεραμική αυτής της φάσης ήταν σε χρήση, προς το τέλος αυτής, κατά τα μέσα του 12^{ου} αι. π.Χ., ενώ, αλλού, (2003β, 38) την εντάσσει εντός της ΥΕΙΙΙΓ μέσης περιόδου.

[22] Αλλού αναφέρεται ότι συνέβη κατά τη φάση ΥΕΙΙΙΓ εξελιγμένη προς ύστερη (Dakoronia, 1996^{α},42)

υποδεικνύεται από την παρουσία οστρέων και θαλάσσιων βοτσάλων εντός του οικισμού, μη δικαιολογούμενων από οικιακή χρήση (Dakoronia 1996α, 42), φαινόμενο συχνό για την περιοχή, σύμφωνα και με τις αρχαίες πηγές (Θουκ. 3,89/Διοδ. 12,59.1-2/Στράβων 1,3,20). Μετά από αυτή, ο οικισμός δεν εγκαταλείφθηκε, αλλά μάλλον περιορίστηκε· αναγνωρίστηκαν οκτώ χώροι χωρίς σαφή κάτοψη, πιθανόν γύρω από μία αυλή μιας αυτόνομης οικίας, με ίδια οικοδομικά χαρακτηριστικά, όπως και της προηγούμενης φάσης, και λείψανα δαπέδων, δηλαδή τοίχους από αδρά κατεργασμένους πλακαρούς λίθους μεγάλου και μεσαίου μεγέθους, συναρμοσμένους με λάσπη και βήσματα και, κατά τόπους, τμήματα της ανωδομής των τοίχων από ωμές πλίνθους (Dakoronia-Kounouklas 2009, 62, Κουνούκλας-Δακορώνια, 2012, 1159-1160). Αυτά τα οικοδομικά λείψανα εντάσσονται στην ΥΜ περίοδο (Κουνούκλας 2011, 164 κ.ε.). Στον οικιστικό χώρο εντοπίστηκαν επίσης, ταφές βρεφών σε μικρούς κιβωτιόσχημους τάφους (ΥΜ) κάτω από δάπεδα των σωζόμενων οικιών[23] (Νικολάου 1999, 153-6)[24] ή μέσα και σε αγγεία (Dakoronia-Kounouklas 2009, 63, ΠρΓ αμφορέας fig. 3). Παρά ταύτα, η δυναμική του δεν αμβλύνθηκε τελείως και ο οικισμός συνέχισε να υφίσταται διατηρώντας τα μυκηναϊκά χαρακτηριστικά του, με λιγότερες-αξιοσημείωτες, όμως,- καινοτομίες, όπως διαπιστώνεται από τα ευρήματα και την ποιότητα της κεραμικής, στοιχεία τα οποία οδηγούν τους ανασκαφείς στο συμπέρασμα για «ένα υψηλό οικονομικά επίπεδο των χρηστών αν όχι και κοινωνικά» (Κουνούκλας 2009, 992, Κουνούκλας-Δακορώνια, 2012).

Λόγω της σεισμικότητας της περιοχής[25], η οικιστική δραστηριότητα διεκόπη από νέα σχετική καταστροφή. Λείψανα μιας όχι μακρόχρονης οικιστικής φάσης στο νότιο τμήμα του ανεσκαμμμένου χώρου, σε βάθος 0,85 έως 1μ. από τα επιφανειακά στρώματα και 0,10μ. έως 0,40μ. υπεράνω του προγενέστερου, με ανάλογη διευθέτηση (Dakoronia-Kounouklas 2009, 64), τοποθετούνται χρονολογικά στην αρχή της ΠρΓ περιόδου και συνίστανται σε λίγους τοίχους, που διαγράφουν ατελώς τρία (3) δωμάτια πιθανόν του ίδιου κτηρίου, με οικοδομικά χαρακτηριστικά συναφή με τις παραπάνω περιγραφόμενες φάσεις. Δύο σχηματισμοί από πλακαρούς λίθους ίσως αποτελούν

[23] Τα δάπεδα αυτά συνιστούν ένα terminus post quem για τη φάση Κύνος 5, δηλαδή την ΥΜ φάση (Dakoronia-Kounouklas 2009, 64-5 και 2012, 1160).

[24] Σε αυτή την αρχική δημοσίευση οι τάφοι χρονολογούνται στο τέλος της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου. Ένας άλλος παιδικός τάφος χρονολογείται στην ΥΜ-ΠρΓ περίοδο (ό.π., 155).

[25] Η σεισμικότητα της περιοχής της Ανατολικής Λοκρίδας έχει καταγραφεί και από αρχαίους συγγραφείς (Διόδωρος XII, 59, Στράβων Ι. 3,20, Θουκυδίδης ΙΙΙ.89). Για ιστορική ανασκόπηση της σεισμικής δραστηριότητας στην περιοχή, Buck 2006, 42-47.

βάσεις δοκών για τη στήριξη οροφής. (Κουνούκλας 2009). Η ΜΠρΓ εποχή αντιπροσωπεύεται με ελάχιστα οικοδομικά λείψανα (Κουνούκλας 2011, 48).

Κατά τη διερεύνηση της στρωματογραφίας έως βάθος 7,50μ.-όπου δεν εντοπίστηκε το φυσικό έδαφος- (Dakoronia 2003β, 37 κ.ε.)[26] διαπιστώθηκε η αναμόχλευση των ανώτερων προϊστορικών στρωμάτων, χρονολογούμενων στην ΥΕΙΙΙΓ ύστερη-ΠρΓ περίοδο, από οικοδομικά λείψανα πρώϊμης Βυζαντινής και Ρωμαϊκής περιόδου[27] με αποθηκευτικούς, επίσης, χώρους (Δακορώνια 1993α, 224, Dakoronia-Kounouklas, 2009,61). Ανάλογη διατάραξη προέκυψε και από την εντατική καλλιέργεια της περιοχής στις παρυφές του λόφου, γεγονός το οποίο, άλλωστε, καθόρισε και τη χωροθέτηση της ανασκαφής στο ΒΔ τμήμα του (Δακορώνια 1990δ, 173-4).

Η Παλαιοχριστιανική εποχή εκπροσωπείται από λείψανα Πύργου με περίβολο (σώζονται τμήματα δύο συγκλινόντων τοίχων), η προφανής λειτουργία του οποίου ήταν ως φυλάκιο (Γιαλούρη 2007, 437, πίν. 10). Στη Ρωμαϊκή περίοδο χρονολογούνται λείψανα συγκροτήματος κατοικιών, οι οποίες αναπτύσσονται γύρω από έναν ελεύθερο χώρο, αυλή ή μικρή πλατεία. Τέλος, από την Ελληνιστική εποχή διασώθηκε οχύρωση σε σχετικά καλή κατάσταση και σε όλο της το μήκος στο δυτικό τμήμα του λόφου (Δακορώνια 1997α, 209), ορατή, σε σπαράγματα, και σε άλλα σημεία γύρω από τη συγκεκριμένη θέση. Αυτή εικάζεται ότι κατασκευάστηκε περί τα τέλη του 4ου αιώνα π.Χ. στο πλαίσιο του αμυντικού σχεδιασμού του Δημητρίου Πολιορκητή (Μπούγια 2000, 57).

Μεταξύ της Ελληνιστικής περιόδου και της Πρωτογεωμετρικής οι μαρτυρίες ανθρώπινης δραστηριότητας συμποσούνται μόνον σε μικρό αριθμό οστράκων των Κλασικών, Αρχαϊκών, και Ύστερων Γεωμετρικών χρόνων. Αυτό οφείλεται στην επιμελή ισοπέδωση και απομάκρυνση των επιχώσεων καταστροφής του Σύλλα, ο οποίος μαρτυρείται ότι κατέστρεψε τις παράλιες πόλεις της Ανατολικής Λοκρίδας,

[26] Το βάθος αυτό αφορά σε θέσεις, όπου δεν υπήρχαν οικιστικά λείψανα για την ανίχνευση, αλλά, γενικώς το βάθος διερεύνησης δεν ξεπερνά στις περισσότερες περιπτώσεις τα 4μ. (Kounouklas 2011, 15)

[27] Τοίχοι ρωμαϊκής περιόδου (Τομή Β και Κ) είτε λόγω σαθρότητας είτε λόγω αποσπασματικότητας και ανάγκης πληρέστερης αποκάλυψης προϊστορικών στρωμάτων και οικοδομικών λειψάνων, αποδομήθηκαν και αφαιρέθηκαν, μετά και από απόφαση του αρμόδιου Συμβουλίου του Υπουργείου Πολιτισμού, βλ. Δακορώνια 1995β, 171 και ιδίας 1996δ, 195. Σημειώνεται ότι 300 μ. ΝΔ της ακρόπολης του Κύνου εντοπίστηκε κτιστός τάφος με πήλινη λάρνακα, τεφροδόχα αγγεία και ελεύθερες ταφές στο δάπεδο, στο εσωτερικό αυτού, χρονολογούμενος κατά τον 1ο αι. π.Χ., ενταγμένος μάλλον σε χώρο ταφικής χρήσης των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων (Λαμπροπούλου 1989, 187-8).

γεγονός που οδήγησε, επίσης, και στη μη διατήρηση οικοδομημάτων των προαναφερθέντων περιόδων, συμπεριλαμβανομένης και της Ελληνιστικής.

Η εμπλοκή της περιοχής στα δρώμενα της ιστορικής περιόδου δεν φαίνεται να ατόνησε, δεδομένου ότι οι Λοκροί θεωρούνταν, και κατά την Κλασική περίοδο, πειρατικό φύλο και, για αυτό το λόγο, οι Αθηναίοι οχύρωσαν το νησάκι της Αταλάντης[28], ως μέτρο προφύλαξης εναντίον της πειρατικής δράσης εκείνων (Θουκ. ΙΙ, 32). Ο Κύνος αναφέρεται ανάμεσα στις σημαντικές παραλιακές πόλεις της Κλασικής και Ελληνιστικής περιόδου, όπως η Λάρυμνα, οι Αλές, η Αλόπη και ο Δαφνούς (Στράβων ΙΧ.4.2-3). Εξάλλου, σύμφωνα με τον Πολύβιο (IV, 67.7), κατά τη διάρκεια του πολέμου του Φιλίππου V των Αντιγονιδών και των συμμάχων τους εναντίον των Αιτωλών (Συμμαχικός Πόλεμος-219 π.Χ.), η εγκατάσταση, με την υποστήριξη που παρείχαν οι Λοκροί, χρησιμοποιήθηκε ως ναυτική βάση από τα Μακεδονικά στρατεύματα κατά τη διάρκεια της πορείας τους προς τη Θεσσαλία (Kounouklas 2011, 2). Η μακεδονική φρουρά, όμως, δεν κατάφερε να εμποδίσει την απόβαση του Σουλπικίου και του Αττάλου το 208/207 π. Χ., με δυσμενέστατες συνέπειες για την πόλη (Τιτ. Λίβιος 38.6.12, 38.7.4 από Μπούγια 2000, 57-8).

Για την αποφυγή της προβληματικής και σύγχυσης που δημιουργεί η χρονολογική κατάταξη ανά περιόδους –και ιδιαιτέρως στην ΥΜ- ή οι απόλυτες χρονολογήσεις, κυρίως όσον αφορά σε περιοχές της περιφέρειας, με τοπικά χαρακτηριστικά (Dakoronia 2007, 123), οι παραπάνω αναφερόμενες χρονικές φάσεις κατοίκησης ταξινομήθηκαν, ήδη από τις πρώτες ολοκληρωμένες δημοσιεύσεις της ανασκαφής, -και αποτελούν χρονολογικούς ορίζοντες πλέον αναγνωρισμένους στη βιβλιογραφία- ως εξής (Dakoronia 2003β, 47):

ΥΕΙΙΙΓ μέση=φάση 5,
ΥΕΙΙΙΓ ύστερη=φάση 4,
ΥΜ=φάση 3
ΠρΓ=φάση 2

[28] Η Αταλάντη, ο Γαϊδαρος και ο Μήτρους είναι οι νησίδες κατά μήκος των ακτών της Οπούντιας Λοκρίδας.

Σε υστερώτερη δημοσίευση, οι φάσεις έλαβαν διαφορετική ταξινόμηση (Dakoronia-Kounouklas, 2009, Κουνουκλας 2011, 15, Κουνούκλας-Δακορώνια 2012 και Κουνούκλας 2015)[29]:

ΠΡΒΥΖ=φάση 1

ΡΩΜ=φάση 2 (έως βάθος 0,40μ. από την επιφάνεια)

ΜΠρΓ=φάση 3[30]

ΠΠρΓ=φάση 4

ΥΜ=φάση 5[31]

ΥΕΙΙΙΓ ύστερη=φάση 6[32]

ΥΕΙΙΙΓ μέση= φάση 7

ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη = φάση 8

ΥΕΙΙΙΒ=φάση 9

ΥΕΙΙΙΑ=φάση 10

ΥΕΙΙ=φάση 11

ΜΕΧ=φάση 12

[29] Στην ταξινόμηση αυτή δεν περιλήφθηκαν οι περίοδοι, οι οποίες αντιπροσωπεύονται μόνο από κεραμική, καθώς και η Ελληνιστική, η οποία χαρακτηρίζεται από την οχύρωση, χωρίς άλλα οικιστικά κατάλοιπα.

[30] Αυτή η φάση αποτελεί ένα μικρό χρονολογικό ορίζοντα-στρώμα, ο οποίος έπεται της φάσης 4 και εντάσσεται χρονολογικά στην ΠρΓ περίοδο, έχοντας μικρή διάρκεια (Dakoronia-Kounouklas 2009 , 61-2, σημ. 1).

[31] Ο Lis (2009β, 212-3 και pl. 4) συγκρίνει αυτή τη φάση με τους ορίζοντες 8/9 από το Καλαπόδι και τα σχετικά στρώματα 16-17 και τη φάση 4 με τους ορίζοντες 8/9 και 10, που σχετίζονται πιθανόν με τα στρώματα 18-19. Δεδομένου ότι δεν αναγνωρίζει την ΥΜ περίοδο σε αυτή τη θέση, όπως και στο Καλαπόδι και στη νησίδα Μήτρου, τοποθετεί και τις δύο φάσεις στην ΠΠρΓ εποχή. Ο Ruppenstein 2012, 235, και Taf. 1, συνδέει χρονολογικά τη φάση 5 του Κύνου με την ΥΜ-ΠρΓ, όπως εμφανίζεται στην Αττική, σύμφωνα με το συνδυασμό των ανοικτόχρωμων κυπέλλων και των πρώτων δειγμάτων ομόκεντρων κύκλων, που χαρακτηρίζει και τις δύο περιοχές.

[32] Ο Ruppenstein (2012, 237) συσχετίζει τη φάση 6 του Κύνου με τον ορίζοντα 7 του Καλαποδίου, τα οποία χρονολογεί στην ΥΜ περίοδο. Παραδέχεται ότι προκύπτει κενό για τη φάση ΥΕΙΙΓ ύστερη και ασάφεια ως προς την ταύτιση αυτής της περιόδου με την αρχή του Κύνου 6, δεδομένου ότι δεν είναι σαφής η διάκριση μεταξύ των στρωμάτων της ΥΜ και της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης.

Β. ΕΝΟΤΗΤΑ

ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΕΝΤΑΞΗ

Ι. Προοίμιο

Η επαναθεώρηση της ΥΕΙΙΓ περιόδου έχει αποκτήσει κατά τα τελευταία χρόνια ιδιαίτερη σημασία και ξεχωριστό ενδιαφέρον για τους μελετητές της πρώϊμης ιστορίας της Ελλάδας, (Deger-Jalkotzy-Lemos 2006, Crielaard 2006), κυρίως το τμήμα που αποτελεί το τέλος αυτής, δηλαδή τη μετανακτορική περίοδο και ό,τι συνεπάγεται η πτώση του ανακτορικού συστήματος (Dickinson 1994, ιδίου 2006, Middleton 2010). Αυτή η εποχή χαρακτηρίζεται ως μια φάση μετασχηματισμού κατά την οποία κάποιοι τομείς από το μυκηναϊκό παρελθόν προσαρμόστηκαν στις ανακύπτουσες δυσχέρειες και επέζησαν έως την αρχή των ιστορικών χρόνων (Deger-Jalkotzy 1998α, 125). Ήδη ο Desborough (1964) είχε εκφράσει την άποψη ότι κατά τους 12ο και 11ο αι. π.Χ. ο μυκηναϊκός πολιτισμός γνώρισε την τελευταία άνθησή του. Μετά, όμως, από αυτή την περίοδο επήλθε η παρακμή έως τον 8ο αι. π.Χ., χρονικό διάστημα που έλαβε το χαρακτηρισμό «Σκοτεινοί Χρόνοι» (Snodgrass 1971, Desborough 1972). Τελικώς, επικράτησε ο όρος «Πρώϊμη Εποχή του Σιδήρου» (Snodgrass 2000[33], Dickinson 2006), ενώ ο στυλιστικός προσδιορισμός της κεραμικής της περιόδου ως Πρωτογεωμετρικής έχει επεκταθεί και στη σχετική χρονολόγηση (Lemos 2002, 3-26)

Το τέλος της Μυκηναϊκής Εποχής στις τρεις βασικές περιόδους της έχει αποτελέσει και τη βασική θεματική περισσότερο πρόσφατων μελετών, όπως αυτές που συμπεριλήφθηκαν στα Πρακτικά των Συνεδρίων της Αυστριακής Ακαδημίας Επιστημών στη Βιέννη (Deger-Jalkotzy-Zavadil 2003 και 2007, (Deger-Jalkotzy-Bächle 2009). Οι σχετικές διοργανώσεις έχουν προωθήσει την έρευνα για το χαρακτήρα παλαιότερων και νεο-ανεσκαμμένων θέσεων, την εξέλιξη της κεραμικής ακολουθίας τους, τη στρωματογραφία και τις σχέσεις μεταξύ αυτών και αποτελούν την

[33] Στο υστερώτερο βιβλίο του ο Snodgrass αμβλύνει την άποψή του για την «αρνητική» θεώρηση αυτής της περιόδου και του ονόματος που της αποδίδεται και τείνει να αντιληφθεί την εποχή ως ΠΕΣ, λαμβάνοντας υπ΄όψιν τα τεχνολογικά χαρακτηριστικά αυτής.

αφετηρία για την περαιτέρω ενασχόληση με θέματα γενικότερου ή ειδικότερου ενδιαφέροντος που αφορούν στη συγκεκριμένη εποχή.

Η περίοδος της μεταμυκηναϊκής «παρακμής», έχει αρχίσει, επίσης, να επαναξιολογείται μέσα από τις δημοσιεύσεις των ανασκαφικών δεδομένων, παρά το γεγονός ότι το υλικό, σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο, είναι μάλλον σποραδικό, προέρχεται κυρίως από ταφικά σύνολα ή παραμένει δημοσιευμένο με προκαταρκτικές αναφορές (Lemos 2002).

Η νεώτερη έρευνα έφερε στο φως νέες θέσεις, πέραν των μυκηναϊκών κέντρων, ιδιαιτέρως στη βόρεια Ελλάδα (Τούμπα Θεσσαλονίκης, Καστανάς, Άσσηρος-Hänsel 1989, Jung 2002, Wardle 2007, Andreou 2009), αλλά και σε όλο τον ελλαδικό και νησιωτικό χώρο, και ως αποτέλεσμα κατέστη δυνατό να διερευνηθεί η εποχή και τα χαρακτηριστικά της σε μεγαλύτερη χρονική και χωρική ευρύτητα.

Στην παρούσα μελέτη επιχειρείται μια παράθεση των κυριότερων θέσεων που αναπτύχθηκαν κατά τη μετανακτορική περίοδο και στην αρχή της ΠΕΣ, περιοριζόμενη –συμβατικά- στα δεδομένα χρονικά πλαίσια εξέλιξης του οικισμού του Κύνου. Η περιγραφή αυτή δεν είναι ούτε ενδελεχής ούτε καλύπτει εξειδικευμένους τομείς έρευνας (κεραμική, αρχιτεκτονική, έθιμα ταφής, κινητά ευρήματα), και δεν περιλαμβάνει, επίσης, τις θέσεις για τις οποίες οι αναφορές/δημοσιεύσεις στηρίζονται σε επιφανειακή έρευνα πεδίου ή αποδίδουν μόνο λίγες ενδείξεις για τη χρήση/κατοίκησή τους σε μία συγκεκριμένη περίοδο. Αποσκοπεί να σκιαγραφήσει το χαρακτήρα αυτής της εποχής, προκειμένου να καθορίσει το πλαίσιο ανάπτυξης της κεραμικής που εξετάζεται και, στη συνέχεια, να αιτιολογήσει τις εκφάνσεις αυτής μέσα σε ένα δεδομένο χωρικό και χρονικό πλαίσιο.

Η έρευνα εκτείνεται στα όρια του σύγχρονου ελληνικού χώρου, ανεξάρτητα από τη θεώρηση αυτού κατά την (προϊστορική) αρχαιότητα, έχουν όμως, «αποκλειστεί» οι περιοχές, των οποίων τόσο ο πολιτισμικός χαρακτήρας όσο και, συνεπαγωγικά, οι δημοσιεύσεις τους δεν καλύπτουν τη στόχευση αυτής της μελέτης. Δεν περιλαμβάνεται, κατ΄ αυτό τον τρόπο, μεγάλο μέρος της Μακεδονίας και της Θράκης, τα νησιά του ΒΑ Αιγαίου, όπως και η ενδοχώρα της Θεσσαλίας και η Ήπειρος[34].

[34] Από τη Μακεδονία, γίνεται αναφορά στις πληρέστερα ανεσκαμμένες και δημοσιευμένες θέσεις της κεντρικής χώρας, ενώ δεν σημειώνεται η ανατολική ζώνη αυτής ή η Θράκη, περιοχές οι οποίες αν και γνώριζαν το μυκηναϊκό κόσμο και χρησιμοποίησαν τη διακοσμημένη μυκηναϊκή κεραμική, διατήρησαν τον τοπικό χαρακτήρα τους ιδιαιτέρως όσον αφορά στα χρηστικά σκεύη. Για μια συνοπτική αναφορά των δεδομένων από την ανατολική Μακεδονία βλ. Παπαδόπουλος 2010, 159-179).

Μικρές μόνο αναφορές σε ευρήματα από αυτές σημειώνονται σε άλλη ενότητα, ικανά να χρησιμεύσουν στην καλύτερη αντίληψη του προς μελέτη υλικού.

ΙΙ. Η εποχή

Μετά την καταστροφή των μυκηναϊκών κέντρων και την πτώση του ανακτορικού τύπου οικονομίας, αρχίζει η μετανακτορική εποχή που καλύπτει την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο (Dickinson 2006, 43), μια εποχή «χωρίς ανάκτορα και χωρίς γραφή» (Deger-Jalkotzy 1991γ, 145). Το ζήτημα της καταστροφής και της εγκατάλειψης θέσεων φαίνεται ότι δεν αφορά σε ένα γενικό φαινόμενο, αλλά σε διαδοχικά και τοπικά συμβάντα, τα οποία εκτυλίχθηκαν από το τέλος της ΥΕΙΙΙΒ έως και το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης και ΥΕΙΙΙΓ μέσης περιόδου (Deger-Jalkotzy 1994, ιδίας 1998β, 113-5). Ως απόρροια της απουσίας μιας ισχυρής πολιτικά και πολιτιστικά δύναμης, πραγματοποιείται διάσπαση της ομοιογένειας στην κεραμική (Rutter 1992, Deger-Jalkotzy 1996) και εμφανίζονται τοπικές ιδιαιτερότητες, οι οποίες, όμως, αναφέρονται σε μία κοινή καταγωγή και μαρτυρούν σχέσεις και δρόμους επικοινωνίας (Mountjoy 1986β, 270, Thomatos 2007, 322). Η ακμή αυτών των κεραμικών ρυθμών/παραδόσεων τοποθετείται στην ΥΕΙΙΙΓ μέση.

Σε αυτή την περίοδο σημειώνεται ανάκαμψη, ιδιαιτέρως σε παράκτιες περιοχές[35] μέσα από δύσκολες συνθήκες, μετά από καταστροφές, εγκατάλειψη θέσεων και μετακινήσεις (Lemos 1998, 45-46, Deger-Jalkotzy 1998β, 113). Αυτές κατάφεραν να επιβιώσουν εκμεταλλευόμενες εμπορικές επαφές (Lemos 1999, 21), ανταλλάσσοντας προϊόντα και ιδέες, καλλιεργώντας δια-προσωπικές σχέσεις με κοινότητες και προνομιούχες ομάδες[36] (Deger-Jalkotzy 1995, Crielaard 2006, 277-285, Dickinson 2006, 202-3) σε όλο τον αιγαιακό κόσμο, σε κλίμακα που ευνοούσε την ιδιωτική πρωτοβουλία και επιχειρηματικότητα, σε τομείς που παλαιότερα ελέγχονταν ή

[35] Η Sherratt (2003, 43) σημειώνει ότι, κατά το 12ο αι. κυρίως, θέσεις γύρω από την Αργολίδα, την Εύβοια, το Σαρωνικό και τον Κορινθιακό κόλπο εκμεταλλεύτηκαν θαλάσσια προστατευμένα περάσματα για την καθέλκυση των πλοίων τους, και πολλές από αυτές ανέπτυξαν σχέσεις με την ανατολική Μεσόγειο.

[36] Σε αυτές τις τοπικές ομάδες ισχύος θεωρείται ότι επένδυσαν όλοι όσοι επιδίωξαν να αναπτυχθούν εμπορικά και οικονομικά, διασφαλίζοντας δύναμη και κοινωνικό γόητρο και διαφυλάσσοντας την «πιθανολογούμενη» κοινή αριστοκρατική καταγωγή τους (Deger-Jalkotzy 1995, 375-7, ιδίας 1998β, 115). Στοιχεία για την παρουσία τέτοιων ομάδων «ελίτ», σύμφωνα με την εν λόγω μελετήτρια, παρέχονται και από τον εντοπισμό των «τάφων πολεμιστών» (δυτική Πελοπόννησος- Αχαϊα, Ηλεία) κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση, αλλά και από την κτέριση των τάφων με αντικείμενα εξωτικού ή κειμηλιακού χαρακτήρα (τάφοι Ελάτειας ή Απλωμάτων Νάξου), βλ. Deger-Jalkotzy 2002, 58-60. Για τη διαμόρφωση ενός ιδεολογικού περιγράμματος για τη διασφάλιση κοινωνικής σχέσης, αλλά και σύνδεσης με το «ηρωϊκό» παρελθόν, βλ.και Lemos 2014, 179, 184.

μονοπωλούνταν από τοπικούς άρχοντες ή ισχυρές ηγεμονίες ανακτορικού τύπου (Eder 2003, 49, Sherratt-Sherratt 1991, 373-5, Sherratt 2003, 45-6, 48-9, 53), ή συμμετέχοντας σε πειρατικές δραστηριότητες, όπως καταγράφεται στις απεικονίσεις σε κρατήρες του εικονιστικού ρυθμού (Dakoronia 2006β, Kramer-Hajos 2005, 140, 143, ιδίας 2012α, 814-5) έως το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου, αλλά και κατά την Εποχή του Σιδήρου.

Α. *Στερεά Ελλάδα*

1. Η περιοχή προς διερεύνηση

Η ζώνη της Ανατολικής Λοκρίδας φαίνεται ότι επένδυσε στην πτώση του προγενέστερου συστήματος (Eder 2003, 37)[37], το οποίο εκπροσωπείται στην περιοχή από τη Θήβα ή τον Ορχομενό (Livieratou 2009, 950, σημ 2 και 3), ένα φαινόμενο ενδεικτικό και για τις θέσεις της κοιλάδας του Κηφισού (Kramer-Hajos 2005, 116, 125 κε, ιδίας 2008, 125-128)[38].

Ο **Κύνος** ανήκει σε αυτή την ομάδα «δυναμικών» οικισμών, όπως, επίσης, και η νησίδα Μήτρου και το Λευκαντί, οι οποίοι σε αυτή την περίοδο αναπροσάρμοσαν το χαρακτήρα τους, όπως φανερώνεται από μεταβολές στον οικιστικό τους χώρο, διατηρώντας μια πολιτισμική ενότητα (Lemos 2002, Kramer-Hajos 2005, 132) και διαμορφώνοντας σταθερές σχέσεις μέσα από κοινές πρακτικές και ιδεολογία (Kramer-Hajos 2005, 140). Σε αυτό συνέβαλε και η χωρική τους συσχέτιση, λόγω της θέσης τους κατά μήκος του Ευβοϊκού κόλπου και κοντά σε σημαντικά ναυτικά περάσματα σύνδεσης της Βόρειας με τη Νότια Ελλάδα, τα οποία θα μπορούσαν να ελέγχουν για εμπορικές ή πειρατικές δραστηριότητες (Kramer-Hajos 2012α, 811, 815).

Η **νησίδα Μήτρου** αποτελούσε μια παράκτια θέση στην αρχαιότητα. Μετά την εγκατάλειψή της κατά την πρώϊμη ανακτορική περίοδο, στην οποία εντάσσεται το

[37] Η «κρίση του συστήματος» συνιστά ένα παράγοντα για το άνοιγμα ευκαιριών σε ζώνες της περιφέρειας και την εξάπλωση εξειδίκευσης, τεχνογνωσίας και βασικών υλικών, τα οποία προγενέστερα μονοπωλούνταν μόνο από τα κέντρα.

[38] Η συγγραφέας θεωρεί ότι κατά την ΥΕΙΙΙΒ περίοδο η ύφεση κάποιων θέσεων της Ανατολικής Λοκρίδας οφείλεται, πέραν από την άνθηση ενός μεγάλου παρακείμενου «ανακτορικού» κέντρου, στη συγκέντρωση δύναμης σε ένα περιφερειακό, το οποίο βρισκόταν σε άμεση συνάφεια και επαφή με τον Ορχομενό και εκπροσωπείται, στη συγκεκριμένη περίπτωση, από την Υάμπολη, βλ. και σ. 137

κτήριο D[39], αυτή επανακατοικήθηκε/ανέκαμψε (Van de Moortel 2009, 361-2) από την αρχή της ΥΕΙΙΙΓ και σε όλη τη μυκηναϊκή εποχή, με δύο ή τρεις διακριτές αρχιτεκτονικές φάσεις και χαρακτηριστικό το κτήριο Β της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης-μέσης, υπερκείμενο εκείνου της ανακτορικής περιόδου, και το κτήριο C της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης, στο ΒΔ άκρο του προγενέστερου (Van de Moortel 2009, 361-4, fig. 3, Van de Moortel-Zachou 2012, 1137), μέχρι το τέλος της ΠρΓ περιόδου. Κατά την ΥΕΙΙΙΓ ύστερη περίοδο η διάρθρωση του οικισμού χαρακτηρίζεται κυρίως από αμελώς οικοδομημένα κτήρια, όπως το κτήριο G, νοτίως του C, και ανοικτές αυλές, στοιχεία που συνηγορούν για την αλλαγή του χαρακτήρα του από αστικό σε αγροτικό (Van de Moortel-Zachou 2011, 289-90).

Η ΠρΓ εποχή αντιπροσωπεύεται από το αψιδωτό κτήριο Α, το οποίο χωροθετήθηκε εντός του κτηρίου Β και χρησιμοποιήθηκε, με δύο οικοδομικές φάσεις, έως την ΜΠρΓ ή και τις αρχές της ΥΠρΓ εποχής, πιθανόν ως οικία ενός τοπάρχη (Van de Moortel-Zachou 2012, 1138).[40] Έπειτα, στο ΝΑ άκρο αυτού οικοδομήθηκε ένα ορθογώνιο κτήριο Ε και το δυτικό τμήμα του προγενέστερου αψιδωτού κτηρίου μετατράπηκε σε αύλειο χώρο (Van de Moortel et al. 2018, 192). Παραλλήλως, ο άλλος χώρος του οικισμού προς Β. και Δ., είχε καταληφθεί από νεκροταφείο κιβωτιόσχημων τάφων και λάκκων ήδη από το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ[41] και έως την ΥΠρΓ περίοδο, οπότε στους τάφους τοποθετήθηκαν πλουσιώτερα κτερίσματα (Van de Moortel 2009, 364-

[39] Κατά την ανακτορική περίοδο είναι αξιοσημείωτη η εμφάνιση κεραμικής καλής ποιότητας, μάλλον προερχόμενης από την Αργολίδα, αλλά η μικρή έκταση του ανεσκαμμένου χώρου και τα λιγοστά οικιστικά λείψανα δεν καθιστούν δυνατή την αξιολόγηση της ανακτορικής περιόδου για τη συγκεκριμένη θέση (Van de Moortel 2009, 360). Επίσης, με πιθανή τη συσχέτιση του νεκροταφείου της Αγ. Τριάδας, 3 χλμ Ν. του οικισμού, με αυτόν (Kramer-Hajos 2005, 49) και δεδομένη τη χρήση των θαλαμωτών τάφων και κατά την ΥΕΙΙΙΑ-Β περίοδο, θεωρείται απίθανο ότι η θέση εγκαταλείφθηκε κατά την ανακτορική περίοδο (Van de Moortel 2007, 249). Από νεώτερα ανασκαφικά δεδομένα, κυρίως τον παραλληλισμό της κεραμικής με αυτή των Μυκηνών, της Τίρυνθας και της Θήβας και τον εντοπισμό λίγων λειψάνων κεράμων στέγης, ο οικισμός πιθανόν αποτελούσε την έδρα ενός -τουλάχιστον- σημαντικού, διοικητικού κτηρίου (Van de Moortel-Zachou 2012, 1137).

[40] Μετά από γεωφυσική έρευνα, που διεξήχθη στο χώρο και από τις αποθέσεις κεραμικής σε κάποια σημεία του οικισμού, εικάζεται ότι υπήρχαν τουλάχιστον 5 συγκροτήματα κτηρίων ίδιας διαμόρφωσης με το κτήριο Α, τα οποία συνδέονταν με σχετικούς χώρους ταφής. Σύμφωνα με την ανασκαφέα, διερευνάται αν η κοινωνική οργάνωση του οικισμού βασιζόταν στις ισότιμες σχέσεις ή υπήρχε κάποιος ιεραρχικά ανώτερος στην ομάδα αυτή.

[41] Εκτός από λίγες ταφές της ΜΠρΓ ή της ΥΠρΓ περιόδου, οι περισσότεροι τάφοι εντάσσονται σε ένα ευρύ χρονικό πλαίσιο ΥΕΙΙΙΓ/ΠρΓ. Η σαφέστερη χρονολόγηση αφορά σε μία παιδική ταφή σε κιβωτιόσχημο τάφο με κτέρισμα ένα κυάθιο της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης (Van de Moortel 2009, 364 και 372, fig. 9, Lis 2009β, 210, 231, fig. 9.1). Ο Ruppenstein χρονολογεί, όμως, το ίδιο αγγείο στην ΥΜ ή και στην ΥΜ-ΠρΓ φάση με βάση τα υπομυκηναϊκά κύπελλα της Αττικής (2012, 235), αποδεχόμενος, κατ΄αυτό τον τρόπο, τη σχετική φάση στον εν λόγω οικισμό, κάτι που δεν προκύπτει από τις δημοσιεύσεις των κύριων μελετητών της θέσης.

5). Μετά από αυτή την περίοδο, η θέση εγκαταλείπεται εντελώς (Van de Moortel 2007, 251).

Όπως προκύπτει τόσο από τα οικιστικά κατάλοιπα όσο και από τους τάφους, σύμφωνα με τις ανασκαφείς, στον οικισμό έδρασε και κατείχε τα ηνία κάποια τοπική αριστοκρατία (Van de Moortel-Zahou 2011), η οποία προσπάθησε να διατηρήσει τη μνήμη και τη σύνδεσή της με την ανθηρή ανακτορική περίοδο[42] (Deger-Jalkotzy 1995, 376, Crielaard 2006, 281, Maran 2006).

Σε αυτούς τους μετανακτορικούς χρόνους ήταν σε χρήση και άλλα **λοκρικά νεκροταφεία,** θαλαμωτών τάφων (Dakoronia 1996β, 1170), στις Λιβανάτες (ρέμα Φαρμάκη), κατά την ΥΕΙΙΙΒ-Γ περίοδο (Δακορώνια 1997β, 203-5)[43,] στην Αταλάντη (θέση Σπαρτιά) από την ΥΕΙΙΙΑ, αλλά και στην ΥΕΙΙΙΓ και την ΥΜ περίοδο (Δακορώνια 1995στ, 179), στο Μεγαπλάτανο (θέση Σβέντζα), με χρήση του νεκροταφείου από την ΥΕΙΙΙΒ έως την ΥΕΙΙΙΓ μέση (Δακορώνια 1990ε, 176-8, ιδίας 2003γ, 436), στην Άγναντη (θέση Κριθαριά) από την ΥΕΙΙΙΑ περίοδο, κυρίως στην ΥΕΙΙΙΓ, αλλά και στην ΥΜ-ΠρΓ (Σπυρόπουλος 1972, 235-237, Δακορώνια 1995ζ, 182)[44]. Άλλα νεκροταφεία στην περιοχή χρονολογούνται στο τέλος της ΠρΓ περιόδου και στις αρχές της Υπο-ΠρΓ εποχής, στη θέση Μποδοβάτσα Αταλάντης (οικ. Καραγιώργου και Γκούρα: Δακορώνια 1990α, 165-6, ιδίας 1992α, 226-8), στο Βερύκι Μεγαπλατάνου (Δακορώνια 1989, 135-6), στην Τραγάνα (Ωνάσογλου 1989, 1-57)[45]. Χαρακτηρίζονται από πλούσια κτερίσματα σε κιβωτιόσχημους τάφους, πίθους και εκχυτρισμούς (κοσμήματα και όπλα) και αντιπροσωπεύουν άνθηση της περιοχής καθώς και άνοιγμα των επαφών της μέχρι και την Μέση Ανατολή (Dakoronia 2006γ, 483-504).

Παραλλήλως, αυτή την εποχή ακμάζουν και δύο θέσεις της ενδοχώρας, στην κοιλάδα του Κηφισού, το Καλαπόδι ως θρησκευτικό κέντρο, και η Ελάτεια ως

[42] Η ανασκαφέας σημειώνει, παραλληλίζοντας τους οικισμούς της νησίδας του Μήτρου, του Κύνου και του Λευκαντί, ότι αυτοί ήταν περισσότερο δυναμικοί κατά την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο παρά κατά την ανακτορική (Van de Moortel 2009, 362)

[43] Η χρονολόγηση του νεκροταφείου από την Τραγάνα (θέση Παλιό Χωριό) στην ΥΕΙΙΙΒ-Γ περίοδο δεν εμφανίζεται στη δημοσίευση, αλλά προέρχεται, σύμφωνα με τον Κουνούκλα, από την προφορική μαρτυρία της ανασκαφέως, Φ. Δακορώνια (Kounouklas 2011, 43). Αναφορά για ένα εύρημα ΥΜ περιόδου από τον τάφο V υπάρχει στη δημοσίευση της Δακορώνια 1998β, 209.

[44] Σε μεταγενέστερη δημοσίευση αναφέρεται ως λόφος Ταχταλί, και οι σχετικές αρχαιότητες εντάχθηκαν σε θεσμοθετημένο αρχαιολογικό χώρο με το ΦΕΚ 705/τ-Β'/8-11-1990.

[45] Το νεκροταφείο περιλάμβανε και πέντε (5) αγγεία (αμφορείς) καύσης.

νεκροταφείο, και τα δύο εκμεταλλευόμενα την προνομιακή τους θέση πάνω σε βασικούς δρόμους επικοινωνίας, σημαντικούς και σε χρήση σε όλη αυτή την περίοδο)[46], που συνέδεαν την Κεντρική Ελλάδα με τη Βοιωτία, την Εύβοια και τη Θεσσαλία (Deger-Jalkotzy 2007 και 2014, 42 κε, Kramer-Hajos 2008, 129-131, Livieratou 2011 και 2015, 94-5). Ήταν σε επικοινωνία μεταξύ τους, ενταγμένες, κατά την αρχαιότητα, στην επικράτεια της ΒΑ Φωκίδας (Δακορώνια 2003^{α} και ιδίας 2008β). Αξιοσημείωτο είναι ότι σε αυτές τις θέσεις, όπως και στον Κύνο, έχει αναγνωριστεί, από τους ανασκαφείς, η ΥΜ φάση, αν και το ζήτημα εγείρει ακόμα ιδιαίτερη συζήτηση[47].

Στο **Καλαπόδι,** όπου το ιερό του Απόλλωνα[48], η λατρεία είναι πληρέστερα τεκμηριωμένη από το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης, αλλά η εγκαθίδρυση αυτής με ένα πρώτο ναό τοποθετείται στην ΥΕΙΙΙΑ1-2 περίοδο[49] και σημειώνεται μια αδιάκοπη εξέλιξη έως τους ΠρΓ χρόνους. Τότε διαπιστώνεται μια καταστροφή από πυρκαγιά, από την ΜΠρΓ προς την ΥΠρΓ περίοδο, και παροδική διακοπή των λατρευτικών δρώμενων (Nitsche 1987, 36 και 41). Εντούτοις, μετά από αυτό το γεγονός, το ιερό φαίνεται ότι ανέκαμψε (Felsch 1980, 50-52, ιδίου 1987, 11-12, Nitsche 1987, 48-49) και από τον 8^{ο} αι. π.Χ. και εξής λειτούργησε για τις «νέες πολιτικές ανάγκες της πόλης-κράτους» (Lemos 2002, 221).

Η ανεύρεση θαλαμωτών τάφων ΥΕΙΙΑ/Β-ΥΕΙΙΙΓ περιόδου στα όρια της σύγχρονης κοινότητας του Καλαποδίου (Δακορώνια-Δημάκη 2004, Livieratou 2009, 959) υποδεικνύει την ύπαρξη μιας οικιστικής ζώνης στη γύρω περιοχή του ιερού.

---

[46] Η άνω κοιλάδα του Βοιωτικού Κηφισού αποτελούσε ένα παρακλάδι της χαρακτηριζόμενης ως μεγάλης διόδου του Ισθμού «Great Isthmus Corridor", η οποία οδηγούσε από τον Κορινθιακό κόλπο στις Θερμοπύλες και ακόμα βορειότερα. Εξάλλου, ο κύριος χερσαίος δρόμος προς βορρά, από την Αττική, μέσω Βοιωτίας, συναντούσε αυτή τη δίοδο στα υψώματα της κοιλάδας, βλ. Kase-Szemler-Wilkie-Wallace, 1991. Η Λιβιεράτου εκφράζει την άποψη, μαζί με άλλους μελετητές, ότι αυτή η δίοδος δεν χρησιμοποιήθηκε έντονα κατά την ΥΕΧ (Livieratou 2012β, 87).

[47] Ο Lis (2009β, 216-7) σημειώνει τη αδιάκοπη ακολουθία από την ΥΕΙΙΙΓ προς την Εποχή του Σιδήρου στις θέσεις, όπως ο Κύνος, η νησίδα Μήτρου και το Καλαπόδι και θεωρεί ότι ο χαρακτήρας ενός οικιστικού συνόλου, που δεν εκφράζεται πάντα από κλειστά σύνολα, η συντηρητικότητα της τοπικής κεραμικής και οι αλληλεπιδράσεις, που συντείνουν στην εμφάνιση τοπικών ιδιοσυγκρασιών, δεν επιτρέπουν τη διαπίστωση για την παρουσία σαφών ΥΜ στρωμάτων. Σχετική επισήμανση ως προς την ύπαρξη ή μη μιας αυθύπαρκτης ΥΜ φάσης παρέχεται και από τη Λιβιεράτου (Livieratou 2012β, 105).

[48] Felch 1987: λατρεία του Απόλλωνα και της Αρτέμιδος της Υαμπόλεως, σε σχέση με Niemeier 2008, 2009: λατρεία του Απόλλωνα των Αβών.

[49] Ο ναός αυτός καταστράφηκε στο τέλος της ΥΕΙΙΙΑ2, αλλά πάνω στα θεμέλιά του οικοδομήθηκε ένας δεύτερος, ο οποίος καταστράφηκε, επίσης, στο τέλος της ΥΕΙΙΙΒ περιόδου. Διάδοχος αυτού είναι ο ναός της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου, τον οποίον ακολούθησε ένας ΠρΓ αψιδωτός, βλ Livieratou 2015, 95-7 και 100.

Με βάση τα ανασκαφικά δεδομένα κατέστη δυνατό να καθοριστούν φάσεις-ορίζοντες κατοίκησης. Η ΥΕΙΙΓ μέση περίοδος αντιστοιχεί, σύμφωνα με τους μελετητές της θέσης, με τους ορίζοντες 2,4 και 5, ενώ ο ορίζοντας 6 με την ΥΕΙΙΙΓ ύστερη, εποχή κατά την οποία το ιερό περιήλθε μάλλον σε μία κατάσταση ύφεσης (Jacob-Felsch 1996, 93-7)[50]. Η M. Jacob-Felsch αναγνώρισε ως διακριτή φάση την ΥΜ[51] και τη συσχέτισε αρχικώς με τα στρώματα 13-15, στον ορίζοντα 7 (από τα 23 στρώματα που αποδόθηκαν από την ΥΕΙΙΙΓ ως το τέλος της ΠΠρΓ περιόδου, τα 11-15 ταξινομήθηκαν στο διάστημα από την ΥΕΙΙΙΓ ύστερη προς την ΠΠρΓ, Jacob-Felsch 1996, 91-102 και xvi). Ο ορίζοντας 8 αντιπροσωπεύει, στη συνέχεια, τη μεταβατική ΥΜ-ΠρΓ φάση, δηλαδή τα στρώματα 16-17 (Ruppenstein 2012, 235-6, Jacob-Felsch 1996, 99-101). Σε μεταγενέστερη δημοσίευση, βασισμένη σε μελέτη μη κεραμικών αντικειμένων, η χρονολόγηση αναμορφώθηκε με την επέκταση της ΠΠρΓ στα στρώματα 16-17[52] (Felsch 2001, 193, n.3), επειδή οι ομόκεντροι κύκλοι θεωρήθηκαν ως χαρακτηριστικό της ΠΕΣ (Felsch, 2007β, 6-7).

Το ιερό, μετά την εμπεριστατωμένη στρωματογράφηση των μετανακτορικών φάσεων, η οποία έχει αναλυθεί και περιγραφεί στις εκτεταμένες δημοσιεύσεις, συνεισφέρει στη χρονολογική συσχέτιση των ανεσκαμμένων θέσεων της Κεντρικής Ελλάδας, αλλά και άλλων της νοτιώτερης. Πέραν τούτου, αποτελεί και σημείο αναφοράς για νέες θεωρήσεις ως προς την παρουσία ηγετικών ομάδων στην περιοχή και την επιρροή και το ρόλο που αυτές επέδειξαν σε αυτό, κατά τις διεργασίες κατίσχυσης της θέσης τους, οι οποίες παρείχαν περαιτέρω ερείσματα για τη συνέχιση λειτουργίας του ιερού και κατά τους ιστορικούς χρόνους[53].

---

[50] Ο Lis (2009, 205-7, Tab. 2 και 4), επειδή δεν «αναγνωρίζει» -τουλάχιστον στυλιστικά- την ΥΜ φάση, όπως την ταξινομεί η Jacob-Felsch (βλ. και πρπ. σημ. 47), ενοποιεί τους ορίζοντες 6/7, που περιλαμβάνουν τα στρώματα 11-15, και τους εντάσσει στην ΥΕΙΙΙΓ ύστερη, με δεδομένο το μικρό αριθμό οστράκων ικανών να υποστηρίξουν διακριτή χρονολόγησή τους. Ίδια σύμπτυξη ακολουθεί και για τους ορίζοντες 8/9, που αποδίδονται στην ΠΠρΓ περίοδο (αν και με αρκετά μυκηναϊκά χαρακτηριστικά, δικαιολογούμενα, εντούτοις, από την καθυστερημένη ενσωμάτωση νέων στοιχείων λόγω του περιφερειακού και συντηρητικού χαρακτήρα της περιοχής) και περιλαμβάνουν τα στρώματα 16-23, βλ. και πρπ. σημ. 31.

[51] Εντοπίστηκε σε στρώματα ανατολικά του νότιου ναού (Felsch 1999, 165-6, ιδίου 2001, 194)

[52] Η ΥΕΙΙΙΓ ύστερη περίοδος στο Καλαπόδι, η οποία αντιπροσωπευόταν από το στρώμα 13 (1987), ταυτίστηκε με τα στρώματα 11-12 (1996), ενώ η ΥΜ μετακινήθηκε από τα στρώματα 14-23 στα 13-15, αφήνοντας χώρο για την ΠΠρΓ, η οποία, ενώ αρχικώς δεν εμφανίστηκε στη στρωματογραφία, αργότερα, κατά το 2001 (193, no 7) και 2007 αντιπροσωπεύτηκε με οκτώ (8) στρώματα (16-23), βλ. Lis 2009, 221, Table 1.

[53] Η Λιβιεράτου (2015, 96-8) διερωτάται για τη σχέση του ιερού, κατά την ανακτορική περίοδο, με τον Ορχομενό, σημαντικό ανακτορικό κέντρο της περιοχής, δεδομένου ότι η θέση του παρείχε άμεση διέξοδο προς τον κόλπο της Αταλάντης και τις ευβοϊκές ακτές. Επίσης, συνδέει τους πλούσια κτερισμένους τάφους της ΥΕΙΙΙΑ στην περιοχή του Καλαποδίου με την ακμή τοπικών ηγεμόνων, οι οποίοι, όμως, αποδυναμώθηκαν κατά την ΥΕΙΙΙΒ περίοδο, όπως δηλώνεται από την εγκατάλειψη των

Στην **Ελάτεια**[54], 2 χλμ Β. της σύγχρονης κοινότητας, η χρήση του νεκροταφείου στη θέση Αλωνάκι αρχίζει από την ΥΕΙΙΙΑ1 περίοδο[55], με αύξηση των τάφων κατά την ΥΕΙΙΙΒ (Deger Jalkotzy-Dakoronia 1992, 68-70) -αλλά με μερική εγκατάλειψη κάποιων από αυτούς κατά τη μεταβατική περίοδο ΥΕΙΙΙΒ-Γ (Deger-Jalkotzy 2007, 129)[56-] και συνεχίζεται έως την ΠΓ/ΜΓ περίοδο[57] για ειδικές περιστάσεις σχετικές με την τιμή των προγόνων (Dakoronia et al. 2009). Όμως, μόνο από την ΥΕΙΙΓ μέση-ύστερη εποχή σημειώνεται μια σημαντική επέκταση-ανάπτυξη του νεκροταφείου (Deger-Jalkotzy 1990, 80) και εμφανίζονται πρωτογενείς ταφές άμεσα συσχετιζόμενες με τα εναποτιθέμενα κτερίσματα (Deger-Jalkotzy 1999)[58]. Σε αυτή την περίοδο πραγματοποιούνται εισαγωγές πολύτιμων αντικειμένων από την Ιταλία και άλλες περιοχές της Αδριατικής (Eder 2003) και διαμορφώνονται οι κεραμικές παραλληλίες με τη ΒΔ Πελοπόννησο, τα Ιόνια Νησιά, τη Βοιωτία, τη νότια Φωκίδα, τη Θεσσαλία και τη Σκύρο, αλλά και τη Νάξο, τη Ρόδο και την Αττική (Deger-Jalkotzy 2007, 131-6, 144), ενώ τα μεταλλικά κτερίσματα των τάφων, κοσμήματα και όπλα (Dakoronia

---

νεκροταφείων γύρω από το Καλαπόδι, λόγω του πιθανού συγκεντρωτισμού του ανακτόρου του Ορχομενού. Παρόλο που το ιερό έπαιζε, σύμφωνα με τη Λιβιεράτου, σημαντικό ρόλο στις διενέξεις για την πρωτοκαθεδρία αυτών των ηγεμόνων, δεν μπορεί, όμως, να καθοριστεί αν αυτό ανήκε στο ανάκτορο-κάτι που πιστεύει ο Niemeier (2011)-και εξαρτιόταν από αυτό ή βρισκόταν υπό την επιρροή των τοπικών ηγεμόνων. Είναι, όμως, περισσότερο κατηγορηματική ως προς τη σύνδεση του ιερού, κατά την μετανακτορική περίοδο, με τους τοπικούς ηγεμόνες, οι οποίοι το χρησιμοποίησαν ως χώρο λατρείας αλλά και επίδειξης του γοήτρου και της δύναμής τους. Η υπόθεση αυτή στηρίζεται, άλλωστε, και στα πλούσια κτερίσματα των, κατά την ίδια περίοδο, χρησιμοποιούμενων θαλαμοειδών τάφων.

[54] Από το 1985 έως το 1987 η Εφορεία Αρχαιοτήτων Λαμίας (ΙΔ΄ΕΠΚΑ) διενήργησε σωστική ανασκαφή αποκαλύπτοντας 22 τάφους. Στη συνέχεια, από το 1988 ως το 1991, η έρευνα συνεχίστηκε με συνεργασία της Εφορείας και του Ινστιτούτου Αρχαίας Ιστορίας του Πανεπιστημίου του Σαλτσμπούργκ (Institute of Ancient History at the University of Salzburg). Οι αναφορές για την εξέλιξη των ανασκαφών στα Αρχαιολογικά Δελτία δεν σημειώνονται εδώ, εφόσον, στη συγκεκριμένη μελέτη, στοιχεία λαμβάνονται από τις περισσότερο ολοκληρωμένες και εμπεριστατωμένες δημοσιεύσεις της κεραμικής και των τάφων, βλ. Δακορώνια **1990$^{\beta}$**, 171, **1990στ**, 65-68**, 1992β**, 231-234, **1997γ,** 207 και Δακορώνια-Deger-Jalkotzy **1993**, 229-232, **1995α**, 175-7, **1995β**, 183-4, **1996α**, 196-8.

[55] Η Λιβιεράτου παρατηρεί ότι η αρχή της χρήσης του νεκροταφείου συνδέεται με την ίδρυση «ανακτόρων» στη Θήβα και στον Ορχομενό και την επιρροή του συστήματος στους ντόπιους κατοίκους και κυρίως στους ευπορώτερους οικονομικά, οι οποίοι ακολούθησαν τα πρότυπα της ανακτορικής κουλτούρας είτε με τη διάθεση για μίμηση ή στο πλαίσιο της εξάπλωσης του διοικητικού ελέγχου του κέντρου προς την περιφέρεια. (Livieratou 2012β, 80).

[56.]Σύμφωνα με τη Λιβιεράτου (2015,95), η μερική αυτή εγκατάλειψη είναι δυνατό να οφείλεται στο γεγονός ότι η επίδραση του ανακτορικού συστήματος, που εκφράζεται σε αυτή την περιοχή από τον Ορχομενό και επισημαίνεται από τον πλούτο των κτερισμάτων σε κάποιους τάφους αυτής της περιόδου, εξέλιπε μετά την παρακμή των ανακτορικών κέντρων δημιουργώντας αναστάτωση στις τοπικές κοινότητες.

[57] Λίγοι τάφοι έδωσαν στοιχεία χρήσης κατά τους γεωμετρικούς χρόνους, βλ. Δακορώνια-Deger-Jalkotzy **1993,** 232, Dakoronia 2004β και Deger-Jalkotzy 2004.

[58] Η κεραμική των προγενέστερων φάσεων έχει συμπεριληφθεί στη μεταπτυχιακή εργασία και στη διατριβή της συνεργάτιδος της ανασκαφής κ. A. Bähle-Weiss, *Fragmente bemalter mykenischer Keramik aus Gräbern von Elateia* (M.A. Thesis, Salzburg 1993) και ιδίας, *Mykenische Keramik des 14. Bis 12. Jahrhunderts vor Christus aus der Nekropole von Elateia-Alonaki. Ein Beispiel regionaler mykenischer Keramikentwicklung*. Ph.D. Diss. Universität Salzburg, 2003.

2004β) υποδεικνύουν επαφές με την Κεντρική Ευρώπη και τα ΒΔ Βαλκάνια (Deger-Jalkotzy 2002, 56-7).

Η εξέλιξη του νεκροταφείου συνεχίστηκε μέχρι και την ΠΠρΓ περίοδο, αν και κάποιοι τάφοι εγκαταλείφθηκαν κατά την ΥΕΙΙΙΓ ύστερη. Η Deger-Jalkotzy, διαπιστώνοντας ότι είναι δύσκολο να καθοριστεί σαφώς η μετάβαση από την ΥΕΧ στην ΠΕΣ, λόγω των τοπικών ιδιαιτεροτήτων της κεραμικής, πραγματοποιεί μία ταξινόμηση για αυτή την τελευταία περίοδο χρήσης του νεκροταφείου, σύμφωνα με την οποία οι ταφές εντάσσονται σε τρεις φάσεις: α) την τελική ΥΕΙΙΓ, που αντιστοιχεί στην ΥΕΙΙΙΓ τελική-Πρώϊμη ΥΜ, με παρούσα τη μυκηναϊκή κεραμική παράδοση, αλλά με «αδόκιμη» διακόσμηση και υποβάθμιση της ποιότητας των λίγων αντιπροσωπευτικών τύπων: αμφορίσκων, προχοΐσκων, ψευδόστομων και ληκύθων (Deger-Jalkotzy 2009, 78-84, fig . 1, 2:1-4,9:1), β) την κυρίως ΥΜ, με διακριτή ακόμα τη μυκηναϊκή τεχνοτροπία, αλλά και με νέα στοιχεία, που προδιαγράφουν την περαιτέρω ανάπτυξη της τοπικής κεραμικής παράδοσης (Deger-Jalkotzy 2009, 85-97). Αυτές, άλλωστε, οι φάσεις χαρακτηρίζονται, επίσης, από τη χρήση νέων τύπων στα μεταλλικά κτερίσματα, τα οποία καταμαρτυρούν ένα σημαντικό πλούτο και πλεόνασμα σε αυτό το υλικό, και από την εισαγωγή νέων ταφικών πρακτικών, όπως η συνεσταλμένη ταφή και η καύση (Deger-Jalkotzy 2009, 78, 82-84, 96-97), αλλά και η χρήση ενός μικρού τύπου θαλαμοειδούς τάφου (Δημάκη 2003, 324) με φτωχή κτέριση (Dakoronia, Deger-Jalkotzy 1996β, xi), δηλωτικά της παρουσίας μιας διακριτής ομάδας ανθρώπων, ίσως μη γηγενών (Dakoronia et al. 2002, 147-9). Παραλλήλως, μέσα από το πλήθος των ταφών και των κτερισμάτων, δηλώνεται αύξηση του πληθυσμού, αιτιολογούμενη από μετακίνηση «μεταναστών-φυγάδων» είτε από τη γειτονική περιφέρεια της κοιλάδας του άνω Κηφισού είτε από κάποιες μυκηναϊκές θέσεις στο πλαίσιο ενός συν-οικισμού (Deger-Jalkotzy, 2014, 46 και 49, Δημάκη 2003, 326). Στην επόμενη γ) φάση χρήσης του νεκροταφείου, στην ΠΠρΓ περίοδο (Deger-Jalkotzy 2009, 97, fig. 7), αν και οι ταφές μειώθηκαν – ήδη, μετά την ΥΜ, κάποιοι πρώϊμοι, μεγάλοι και πλούσιοι τάφοι εγκαταλείφθηκαν (Dakoronia et al. 2000 – 2001, Dakoronia Deger-Jalkotzy 1996β, xiii), ενώ η χρήση των τάφων μετά τον 10ο αι. π.Χ. ήταν περιορισμένη-, πιστοποιούνται ανάμεσά τους κάποιες ατόμων μάλλον ιδιαίτερης κοινωνικής θέσης. Αυτά κρατούσαν ακόμα ζωντανή τη σύνδεσή τους με το ένδοξο μυκηναϊκό παρελθόν χρησιμοποιώντας κειμήλια ως κτερίσματα αλλά και άλλα ενθύμια της μυκηναϊκής παράδοσης ((Deger-Jakotzy 2000, 200-3, 205-7, Dakoronia-Deger-Jalkotzy 1996β,

xviii, Dakoronia et al., 2009, 225-6). Σε αυτή τη φάση, η Ελάτεια εμφανίζει στυλιστικές σχέσεις με τη Βοιωτία, την Εύβοια και τη Θεσσαλία (Deger-Jalkotzy 1999), ενώ και η χρήση τεφροδόχων αγγείων υποδεικνύει πιθανή συσχέτιση με την αθηναϊκή πρακτική καύσης σε αυτή την περίοδο (Livieratou 2012β, 103). Κατά τη ΜΠρΓ περίοδο, διαπιστώνεται ένα «κενό» χρήσης, φαινόμενο ανάλογο με εκείνο στο ιερό του Καλαποδίου (Lemos 2002, 221, σημ. 156). Αυτό υποδηλώνει αποδυνάμωση του πληθυσμού ως απόρροια τοπικών μετατοπίσεων, και μετά από κοινωνικές εντάσεις, μαρτυρούμενη και από την υιοθέτηση του ταφικού εθίμου της μεμονωμένης ταφής (Livieratou 2011, 152-3, ιδίας 2012β, 103-5).

Η μακρά χρήση νεκροταφείων θαλαμωτών τάφων συναντάται και σε άλλες **θέσεις της κοιλάδας του βοιωτικού Κηφισού**, στην κτηματική περιφέρεια της κοινότητας Μόδι, από την ΥΕΙΙΙΑ2 έως την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη (Δακορώνια 1995γ, 173-5-θέση Σκαμνά)[59], ή αλλού από την ΥΕΙΙΙΒ1 έως το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης και την ΥΜ περίοδο (Δακορώνια 1998β, 206-7, Δακορώνια-Δημάκη 2005, 370-372-θέση Αγ. Αθανάσιος, αγρός Π. Λιαράκη)[60], ενώ και στην περιοχή του Καλαποδίου έχουν ανασκαφεί πλούσια κτερισμένοι, θαλαμωτοί τάφοι χρονολογούμενοι από την ΥΕΙΙΑ-Β έως και την ΥΕΙΙΙΓ εποχή (Δακορώνια-Δημάκη 2004, 394-5). Ανάλογα είναι τα δεδομένα από τους τάφους στην κτηματική περιφέρεια της Αμφίκλειας (θέσεις Σκοτείνιανη και Τείχη), οι οποίοι βρίσκονταν σε χρήση από την ΥΕΙΙΙΑ περίοδο, κυρίως στην ΥΕΙΙΙΓ και στην ΥΜ (Σπυρόπουλος 1972, 237-40, ιδίου 1974, 231, Δακορώνια 2000β, 342-3) και στο Ζέλι –Αγ. Γεώργιος, 4 χλμ. Α. της σύγχρονης κοινότητας (Λαμπροπούλου 1987, 189), από την ΥΕΙΙΙΒ έως την ΥΜ εποχή (Δακορώνια, 1993β, 225-6, ιδίας 1995α, 170-171)[61]. Η ανάπτυξη νεκροταφείων της συγκεκριμένης περιόδου μαρτυρείται και σε άλλες θέσεις της κοιλάδας, όπου οι τάφοι έχουν υποστεί βλαπτικές επεμβάσεις από αρχαιοκάπηλους, όπως στον Έξαρχο, στη

[59] Το νεκροταφείο, ΒΑ της σύγχρονης κοινότητας, βρίσκεται σε μια ορεινή απομονωμένη περιοχή πλησίον του φυσικού περάσματος της Φοντάνας, που οδηγεί στις Θερμοπύλες και την Επικνημίδια Λοκρίδα. Για άλλες αναφορές της συνεχιζόμενης στο νεκροταφείο ανασκαφής, Δακορώνια, **1995δ**, 175-6, **1996γ**, 193. Η Λιβιεράτου (2015, 99) σημειώνει ότι ,λόγω της μορφής δύο τάφων, μικρών και ελλειψοειδών θαλάμων, που ομοιάζουν με τους τάφους της Ελάτειας της ΥΕΙΙΙΓ-ΥΜ περιόδου, αυτοί μπορούν να χρονολογηθούν αναλόγως.

[60] Βλ. επίσης, Δακορώνια **2000γ**, 343-4. Σε κοντινή περιοχή, 500μ. νοτιώτερα, εντοπίστηκε μια ομάδα ταφών σε κιβωτιόσχημους τάφους και πίθους, που χρονολογούνται στην ΥΠρΓ-ΥποΠρΓ περίοδο, Δακορώνια **1997α**, 200-201 και **1998α**, 205-6.

[61] Για συμπληρωματική αναφορά περί της συνέχειας της ανασκαφής στο νεκροταφείο, Δακορώνια, **1985α,** 139, **1987β**, 186, **1988,** 242-4, **1990γ**, 171, 173.

θέση Βρύση-Συκιά, 2 χλμ ΝΑ της αρχαίας ακρόπολης της Υαμπόλεως, (Δακορώνια 1985γ) και στη θέση Σμίξη (Δακορώνια 2001)[62], με κεραμική, μεταξύ άλλων, της ΥΕΙΙΙΓ και ΠΠρΓ περιόδου.

Το φωκικό νεκροταφείο του **Μεδεώνα**[63], με την ποικιλία των αρχιτεκτονικών τύπων τάφων, φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε από τους πρώϊμους μυκηναϊκούς (και τη ΜΕΧ) χρόνους έως και το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ εποχής (Constantin 1966, 223-4, Müller 1999), και, με μικρή πιθανώς παύση, από την ΠρΓ περίοδο άκμασε έως και τον 8 αι. π.Χ.(Λιβεριάτου 2012α, 1061-3). Σημειώνεται μια αύξηση ταφών (και αριθμού αγγείων, τα οποία υποδεικνύουν επαφές με την Αττική, τη Θεσσαλία και την Αχαΐα) κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση, ενώ κατά την ΥΕΙΙΙΓ ύστερη περίοδο εισάγεται ένας νέος τύπος τάφου, ο λακκοειδής, με μονές ταφές, χωρίς να σταματά, όμως, πλήρως η χρήση των θαλαμοειδών[64] (Λιβιεράτου 2012α, 1061 με αναφορά στη Müller 1995, 84). Σε αυτή τη φάση φαίνεται ότι η θέση εντάχθηκε στο πολιτισμικό πλέγμα της λεγόμενης Δυτικής Κοινής, στην οποία συμμετείχαν η Αχαΐα, η Ήλιδα, η Μεσσηνία, η δυτική Αρκαδία, η Φωκίδα, η Κεφαλλονιά, η Αιτωλοακαρνανία και η Ήπειρος, όπως γίνεται εμφανές από την κεραμική και τα μεταλλικά ευρήματα, και είχε ενεργή παρουσία στις εμπορικές δραστηριότητες της εποχής (Λιβιεράτου 2012α, 1061, 1063 όπου και αναφορά Müller 1995, 152-4, Eder 1999, 266, ιδίας 2003, 43, 49, Deger-Jalkotzy 2002,66). Κατά την ΠρΓ εισάγεται το έθιμο της καύσης μέσα σε αβαθείς λάκκους, το

[62] Δύο πρόχοι από τους τάφους στη Σμίξη σχετίζονται από την ανασκαφέα με τον τύπο FS 115, όπως περιγράφεται από τη Mountjoy για την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο και κυρίως τις υστερώτερες φάσεις της. Στην αναφορά της Δακορώνια, η Λιβιεράτου (2015, 101) σημειώνει ότι το συγκεκριμένο νεκροταφείο χρησιμοποιήθηκε έως και την ΥΠρΓ, κάτι που μόνο έμμεσα υποδηλώνεται από την περιγραφή των κτερισμάτων (η χρονολόγηση προκύπτει από την πρόχου με τους ομόκεντρους κύκλους στον ώμο αγγείου του τάφου VI;).

[63] Παρά το γεγονός ότι ο οικισμός του Μεδεώνα δεν έχει ανασκαφεί και το νεκροταφείο έχει διερευνηθεί μερικώς, λόγω του πλούτου των ευρημάτων και ενός υψηλού αριθμού σφραγίδων από τους τάφους, τίθεται το θέμα της εξάρτησης της θέσης από κάποιο ανακτορικό κέντρο, στη συγκεκριμένη περίπτωση του Ορχομενού, με τον οποίο η γεωγραφική σύνδεση θεωρείται εφικτή. Η Λιβιεράτου (2012^{α}, 1058-1060 και 1062) δέχεται την πολιτισμική και εμπορική σχέση των δύο θέσεων και θεωρεί ότι ο Μεδεώνας είναι δυνατόν να υπήρξε και το επίνειο, η έξοδος του ανακτορικού κέντρου προς τον Κορινθιακό κόλπο, αλλά σημειώνει ότι δεν μπορεί να προσδιοριστεί η μορφή ελέγχου που θα ασκούσε το ανακτορικό κέντρο στο Μεδεώνα, δεδομένου, μάλιστα, ότι αυτός ανέκαμψε σύντομα μετά την κατάρρευση του ανακτορικού συστήματος.

[64] Οι προγενέστεροι τάφοι συνίστανται σε χτιστούς θαλαμοειδείς και κιβωτιόσχήμους, καθώς και δύο μικρούς θολωτούς, όλους με πολλαπλές ταφές. Οι θολωτοί τάφοι έχει θεωρηθεί ότι υποδηλώνουν την παρουσία εκπροσώπων του ανακτορικού κέντρου του Ορχομενού, ενώ οι άλλοι κατανέμονται ανάμεσα στους τοπικούς κοινωνικά ισχυρούς. Η Λιβιεράτου (Livieratou 2012β, 85-6, με αναφορά σε Papadimitriou 2001, 122), πάντως, υποστηρίζει ότι η εισαγωγή αυτού του τύπου τάφων αντικαθρεπτίζει μάλλον τη διάθεση της πολιτισμικής αφομοίωσης και εξοικείωσης με τον ανακτορικό τρόπο ζωής.

οποίο συνεχίζεται και έως τους γεωμετρικούς χρόνους[65], με τάφους συγκεντρωμένους γύρω ή πάνω από τους προγενέστερους μυκηναϊκούς (Λιβιεράτου 2012α, 1061-2).

Οι **Δελφοί**, παρά τα περιορισμένα μυκηναϊκά οικιστικά λείψανα, αποκαλυφθέντα κάτω από χώρους του ιερού των ιστορικών χρόνων, έχουν μακρά διάρκειας κατοίκησης τουλάχιστον από την Ύστερη Μυκηναϊκή περίοδο (Müller 1992, 461-1, 473-5). Από το τέλος της ΥΕΙΙΙΒ2 εποχής ο οικισμός επεκτείνεται, ίσως λόγω της επέλασης επήλυδων από άλλες «κατεστραμμένες» θέσεις της κοιλάδας της Ιτέας (Müller 1992, 455, Luce 2011α, 308-9). Αν και γνώρισε κάποια αναστάτωση ή κάμψη προς το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης, ανέκαμψε στο τέλος της ΥΕΙΙΙΓ μέσης περιόδου, και ιδιαίτερα κατά την επόμενη φάση, οπότε αποτέλεσε κομβικό σημείο της περιοχής, μετά την καταστροφή της Κρίσας, εκμεταλλευόμενος τη δίοδο προς τον άνω ρου του Κηφισού και από εκεί στη Θεσσαλία, στη σφαίρα επιρροής της Δυτικής Κοινής, χωρίς να αποκλείονται οι επαφές του με τη νότια Ελλάδα (Αργολίδα και Αττική) (Müller 1992, 465-73, Livieratou 2012β, 92-3, 98-9). Σύμφωνα με την ανασκαφέα, ο χώρος σε όλο αυτό το διάστημα λειτούργησε ως λατρευτικός, πιθανόν χωρίς κτίσματα (Müller 1992, 475-81). Η κατοίκηση συνεχίστηκε και στην ΠρΓ περίοδο και διατηρήθηκαν οι επαφές με τη Λοκρίδα, και τη Θεσσαλία (Luce 1993, 626-9, ιδίου 2011^{β}, 60), μέσα στο πολιτισμικό πλέγμα της Ευβοϊκής Κοινής (Livieratou 2012β, 111).

Στους Δελφούς εμφανίζεται το έθιμο ταφής σε προγενέστερους θαλαμωτούς τάφους (Perdrizet 1908, 10-11), ενώ ένας τύπος χωρίς δρόμο χρησιμοποιήθηκε κατά την ΠΠρΓ περίοδο και επαναχρησιμοποιήθηκε τον 8αι. π.Χ.(Lerat 1937, 44-52).

Στο **Λευκαντί**, θέση κλειδί για το θαλάσσιο διάπλου εντός του Ευβοϊκού κόλπου και προεξέχουσα στο Λιλάντιο πεδίο, ο οικισμός στην Ξηρόπολη, χρονολογούμενος από την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη περίοδο (Popham-Sackett 1968, 22-3) διαμορφώθηκε, μετά την εξομάλυνση των ΥΕΙΙΙΒ στρωμάτων (Popham-Milburn 1971, 346)[66]. Ιδιαιτέρως κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση, αποτέλεσε ένα από τους πιο ανθηρούς -και ίσως έναν από τους μεγαλύτερους (Lemos 2014, 171)- οικισμούς της περιόδου

[65] Από την ΠρΓ περίοδο εφαρμόζεται παραλλήλως και ο ενταφιασμός σε μικρούς κιβωτιόσχημους τάφους, ενώ από την ΥΓ χρησιμοποιούνται τεφροδόχοι και εμφανίζονται εγχυτρισμοί παιδιών σε πίθους (Vatin 1969, 59-62). Εξάλλου, από τον 6ο αι. π.Χ. επανέρχονται οι ενταφιασμοί σε μικρούς κιβωτιόσχημους τάφους (Constantinou 1966, 224).

[66] Εξαιτίας αυτής της επέμβασης, αλλά και λόγω της πορείας των ανασκαφών, έως τώρα, η περίοδος αυτή δεν είναι αρκετά αντιπροσωπευόμενη (Sherratt 2006β, 304).

καλύπτοντας όλη την έκταση της μαγούλας, όπου αναπτύχθηκε (Popham-Sackett 1980α, 1-3). Λίγοι ταφικοί λάκκοι τοποθετήθηκαν στα δάπεδα των οικιών αυτής της περιόδου (Musgrave-Popham, 1991, Evely 2006, 52-3,58, 60). Ο οικισμός συνέχισε να κατοικείται έως το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ εποχής, οπότε παρατηρείται εξασθένισή του (Evely 2006,1), ενώ σχετικό κενό εμφανίζεται και κατά την ΥΜ περίοδο, δεδομένα που τείνουν να αναθεωρηθούν με τη σύγχρονη έρευνα[67]. Στη συνέχεια, όμως, ακμάζει, από την ΠρΓ (κυρίως Υπο-ΠρΓ) περίοδο, και έως το τέλος της Γεωμετρικής Εποχής, όπως υποδεικνύεται από κτηριακά λείψανα, κάποια όχι ιδιωτικής χρήσης (μάλλον λατρευτικής) στο κέντρο του οικιστικού χώρου (Lemos 2005-6, ιδίας 2006-7, 38-40, 2007-8, 51-4, 2008-9, 47-9, 2009-2010, 87, 2010), και κυρίως από το «μέγαρο». Αυτό κτίστηκε κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο, ίσως έδρα ενός τοπάρχη, και, κατά την β΄ φάση χρήσης, τμήμα του χρησιμοποιήθηκε για την τέλεση κάποιας μορφής λατρείας (Lemos 2006-7, ιδίας 2007-8, 2009, 182, 2014, 171-3).

Τα νεκροταφεία που σχετίζονται με τον οικισμό, στη θέση Σκουμπρή, Χαλιώτη, Παλιά Περιβόλια και Τούμπα –όπου και το αψιδωτό κτήριο της ΜΠρΓ περιόδου, «ταφικού/λατρευτικού» (;) χαρακτήρα (Lemos 2002, 140-6)-, χρησιμοποιήθηκαν από την ΥΜ περίοδο, έως και το τέλος του 9ου αι. π.Χ., με νέες ταφικές πρακτικές (Sackett 1980, 201-2, 210, Popham-Sackett 1980β, 367-9) και πλούσια κτερισμένους τάφους[68] ως επίδειξη δύναμης και σύνδεσης με μια ομάδα γενεαλογικά εκλεκτών ομάδων-ελίτ (Lemos 2006, 517, σημ. 57, 521, 523).

Η ΥΕΙΙΙΓ κατοίκηση ταξινομήθηκε, με βάση μια σειρά από καταστροφικά γεγονότα (ένα από φωτιά) και μετασκευές, διακριτές και από τη διαφοροποίηση ως προς την κάτοψη και τον προσανατολισμό του οικισμού, σε τρεις φάσεις, με σχετικές υπο-φάσεις: 1a, b/2a, b/3 (Popham-Milburn, 1971, Schöfield, 2007), οι οποίες αντιστοιχούν, με αποκλίσεις, στον τριμερή διαχωρισμό αυτής της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου σε πρώϊμη, μέση και ύστερη.

[67] Δύο ΥΜ/ΠΠρΓ αγγεία εντοπίστηκαν στην Ξηρόπολη, τα οποία προέρχονται μάλλον από κατεστραμμένο τάφο (Lemos 2006, 519 και σημ. 55). Σε νεώτερη αναφορά για τον οικισμό, σε επέκταση της ανασκαφής προς ανατολάς, σημειώνεται ότι αυτά τα αγγεία συνδέονται με λείψανα τοίχων παράλληλων ή εδραζόμενων επί καταλοίπων της ΥΕΙΙΙΓ, ενώ τμήμα καμπύλου τοίχου χρονολογείται μάλλον στην ΠΠρΓ-ΜΠρΓ περίοδο (Lemos 2007, 124-5 και 127)

[68] Τα αντικείμενα αντανακλούν επαφές με την Κρήτη, την Κύπρο, τη Συρο-Παλαιστίνη (Higgins et al., 217-264).

2. Μυκηναϊκά κέντρα

Στην **Αττική**[69], οικιστικά στοιχεία για αυτή την μετανακτορική εποχή παρέχονται από την Ακρόπολη, οχυρωμένη από το τέλος της ΥΕΙΙΙΒ, τα οποία χρονολογούνται σε όλη την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο (Lemos 2006, 506-11). Σε αυτό το χρονικό πλαίσιο τοποθετείται η κατασκευή της ΒΑ κλίμακας για πρόσβαση προς την Ακρόπολη και η σχετική υπόγεια κρήνη στη βόρεια κλιτύ, με χρήση έως την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη (Gauß 2000, 171-6)[70].

Η μακρά κατοίκηση της θέσης, όπου αργότερα αναπτύχθηκε η πόλη των Αρχαϊκών και Κλασικών χρόνων, διαπιστώνεται, όμως, κυρίως από τα νεκροταφεία πέριξ του οχυρωμένου λόφου (βλ. συγκεντρωτικά Lemos 2002, 153-6), κάποια από τα οποία χρησιμοποιήθηκαν από την πρώϊμη Μυκηναϊκή περίοδο (Immerwahr 1971, 150-1, Mountjoy 1995α, 70-71), έως τουλάχιστον την ΥΕΙΙΙΓ μέση.

Η ταφική χρήση της περιοχής συνεχίστηκε και κατά την ΥΜ, μία περίοδο ιδιαίτερα αξιοπρόσεκτη, ως προς τις ταφικές πρακτικές,[71]για την Αττική –σημειώνεται και η σύγχρονη ανάπτυξη του νεκροταφείου στη **Σαλαμίνα** (Wide 1910)-, όταν εμφανίζονται οι μεμονωμένες ταφές σε κιβωτιόσχημους τάφους και λάκκους, ενώ κατά την ΠρΓ εισάγεται το έθιμο της (δευτερογενούς) καύσης (για συνοπτική αναφορά Lemos 2006, 510-517). Σε αυτό το διάστημα διαμορφώνεται και το νεκροταφείο του **Κεραμεικού**, στο οποίο, αναγνωρίζεται, από τα μεταλλικά κτερίσματα, και σύμφωνα με νεώτερες μελέτες, η διάκριση της κοινωνικής υπεροχής, του φύλου και της ηλικίας (Ruppenstein 1999, Lemos 2006, 516-7). Ο συγκεκριμένος ταφικός χώρος άρχισε να λειτουργεί κατά την τελευταία φάση χρήσης του νεκροταφείου της **Περατής** (Ruppenstein 2003, 184, 188-190)[72], το οποίο, στις αττικές ακτές, έναντι του νοτιότερου πέρατος του Ευβοϊκού κόλπου, χρησιμοποιήθηκε από την ΥΕΙΙΙΓ (ή και το

[69] Για μια συνοπτική, αλλά εποπτική, αντίληψη για την περιοχή στην ΥΕΙΙΙΒ2-Γ περίοδο, βλ. Σγουρίτσα-Πολυχρονάκου 2017, 263-7.

[70] Θραύσματα από τη συσσωρευμένη επίχωση χρονολογούνται από τον Van Damme (2017β,221-2) έως και την ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο.

[71] Ο Styrenius (1967, 127-8, 157-60) εξέφρασε την άποψη ότι η ΥΜ τεχνοτροπία αναπτύχθηκε πρωϊμότερα από τη σχετική στην Αργολίδα.

[72] Όσον αφορά στη χρονολόγηση των νεκροταφείων, ο Rutter (1978) τοποθετεί τη χρονική μετάβαση από το ένα νεκροταφείο στο άλλο, στη φάση 5 ύστερη, μη δεχόμενος την ύπαρξη μιας ΥΜ φάσης, ενώ η Mountjoy (1988) χαρακτηρίζει αυτή τη φάση ως ΥΕΙΙΙΓ ύστερη και, αναγνωρίζοντας την ΥΜ φάση, εντάσσει τους τελευταίους τάφους του Κεραμεικού σε αυτή (φάση 5 ύστερη του Rutter). Κατά τον Ruppenstein οι απόψεις των δύο μελετητών συγκλίνουν ως προς τη χρονολογική συσχέτιση των δύο νεκροταφείων, ως προς το πέρας του ενός και την αρχή του άλλου. Ο ίδιος, βέβαια (σ. 187), φαίνεται ότι αναγνωρίζει ότι ο όρος ΥΜ είναι χρήσιμος για να καθορίσει μια κεραμική τεχνοτροπία, ανεξάρτητα αν αυτή είναι σύγχρονη με εκείνη της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου. Τέλος, σημειώνει ότι το χρονικό εύρος συσχέτισης των δύο νεκροταφείων είναι πολύ μικρό.

τέλος της ΥΕΙΙΙΒ περιόδου) (Iakovidis 2003β, 129) έως και την Εποχή του Σιδήρου. Το νεκροταφείο περιλαμβάνει, στην πλειονότητά του, θαλαμωτούς τάφους και, λιγότερο, λάκκους και καύσεις, με πλούσια κτερισμένες ταφές (Ιακωβίδης 1970). Σύμφωνα με τον Rutter, η εγκατάστασή του έχει ως αφετηρία την έλευση προσφύγων από την Κεντρική Αττική (1992, 69-70), αλλά πολύ περισσότερο η ανάπτυξή του, όπως υποστηρίζεται από άλλους μελετητές, οφείλεται στην ύπαρξη μεταλλοφόρων κοιτασμάτων αργύρου στη γύρω περιοχή (Θορικός και Λαύριο), έναυσμα για την επαναδραστηριοποίηση των εμπορικών επαφών με την Κρήτη, Κύπρο και τη Μέση Ανατολή (Dickinson 1994, 255, Crielaard 2006, 280).

Στη **Σαλαμίνα**, στη θέση **Κανάκια,** στη ΒΔ πλευρά του νησιού, αναπτύχθηκε οικισμός, ο οποίος αποτελείται από κάτω πόλη και ακρόπολη με μνημειώδη οικοδομήματα, οχύρωση και ένα κτηριακό συγκρότημα διοικητικού χαρακτήρα με διπλό μέγαρο. Αποτέλεσε σημαντικό κέντρο και είχε επαφές τόσο με γειτονικές θέσεις του Σαρωνικού κόλπου όσο και με την Κύπρο και τη Μ. Ανατολή. Η κύρια φάση κατοίκησης χρονολογείται κατά την ΥΕΙΙΙΒ περίοδο και η θέση εγκαταλείφθηκε λίγο αργότερα, κατά την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη (Lolos 2010).

Η ακρόπολη **του Ελαιώνα** στη **Βοιωτία** κατείχε σημαντική θέση ανάμεσα στη Θήβα και στον Ευβοϊκό κόλπο, ωφελούμενη από τις εξωτερικές επαφές, και στον οδικό άξονα προς Αττική μέσω Τανάγρας (van Damme 2017β, 308-9, 349-50). Κατοίκηση διαπιστώνεται από την ΠΕΧ έως την ΥΕΙΙΙΓ μέση και, εκ νέου, από τον 8ο έως τον 4ο αι. π.Χ. (κυρίως κατά τον 6ο και 5ο αι. π.Χ.), ενώ μικρής διάρκειας χρήση στο χώρο μαρτυρείται κατά τους ύστερους Βυζαντινούς και Οθωμανικούς χρόνους (Burke et al. 2020α, 447-8)[73].

Η θέση αναφέρεται στις πινακίδες της Γραμμικής Β΄από τη Θήβα, μαρτυρία ότι ήταν ενταγμένη στην επικράτεια του μυκηναϊκού αυτού κέντρου, και ήταν οχυρωμένη στην ανατολικότερη, περισσότερο ευάλωτη, πλευρά ήδη από την ανακτορική περίοδο. Περιλαμβάνεται, επίσης, στον Κατάλογο των Νηών, ανάμεσα στις πόλεις της Βοιωτίας που εξεστράτευσαν κατά της Τροίας (Ιλ. Β, 500), ενώ στοιχεία για αυτή παραδίδονται και από ιστοριογράφους των ιστορικών χρόνων (Burke et al. 2020α, 445-6, Burke et al. 2020β, 785, van Damme 2017β, 318-20, 349-50).

[73] Αξιοπρόσεκτο αρχιτεκτόνημα είναι το πολυγωνικό τείχος κατά μήκος της ανατολικής πλευράς του οικισμού, οικοδομημένο κατά το 500 π.Χ. (ό.π. 468-70).

Από τα κινητά ευρήματα σε σωζόμενα δάπεδα από το ΒΔ τομέα, της ΥΕΙΙΙΑ2-Β1 περιόδου, τεκμαίρονται ιδιαίτερες ασχολίες των κατοίκων, όπως η παραγωγή υφασμάτων και η μικροτεχνία (Burke et al. 2020, 461-2).

Περισσότερα οικιστικά στοιχεία (κλειστά σύνολα) προέρχονται από την ΥΕΙΙΙΒ2 έως την ΥΕΙΙΙΓ μέση. Στο ΒΔ τομέα μια σειρά δωματίων χρησιμοποιήθηκαν κατά την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη σε δύο φάσεις αυτής (μέση και ύστερη), διακριτές από σχετικές καταστροφές, η δεύτερη εκ των οποίων από πυρκαγιά, λίγο προγενέστερη της φάσης 1b στο Λευκαντί. Στο ΝΔ τομέα σώζονται τμήματα τοίχων από τρία οικοδομήματα: το Α της ΥΕΙΙΙΒ, το Β της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης, το οποίο κατοικήθηκε για μικρό χρονικό διάστημα και, μετά την εγκατάλειψή του, ο χώρος παρέμεινε ανοικτός, για εσκεμμένες αποθέσεις. Το επόμενο κτήριο C, της ΥΕΙΙΙΓ μέσης, εγκαταλείφθηκε σε μια εξελιγμένη φάση της περιόδου και ο οικισμός παρήκμασε ως αποτέλεσμα της αναδιοργάνωσης του δικτύου εμπορικών επαφών προς τις ακτές του ευβοϊκού κόλπου(van Damme 2017β, 314-5, 350). Το είδος και η ποιότητα της κεραμικής καθώς και μερικά ειδώλια από την υστερώτερη φάση, σε άμεση γειτνίαση με ταφικό τύμβο της πρώϊμης Μυκηναϊκής περιόδου, συνηγορούν πιθανόν για τελετουργικές δραστηριότητες στο συγκεκριμένο χώρο (Burke et al. 2020, 463-7). Κατά τη μετανακτορική περίοδο διαπιστώνονται συσχετισμοί με την Εύβοια και, ιδιαιτέρως, με το Λευκαντί (φάση 1b) (van Damme 2017β, 93-4, ιδίου 2017^{α}, 174-6).

Β. *Νότια Ελλάδα*

1. Μυκηναϊκά-ανακτορικά κέντρα

Σε αυτές τις περιοχές, πέραν άλλων στοιχείων που παρέχονται από τις σύγχρονες ανασκαφές, η έρευνα προχωρεί στον επαναπροσδιορισμό της ΥΜ περιόδου ως διακριτής φάσης κατοίκησης. Αν και συχνά η έντασή της τίθεται υπό αμφισβήτηση στα προϋφιστάμενα μυκηναϊκά κέντρα[74], στρώματα με ανάλογα χαρακτηριστικά

[74] Κατά τον Desborough (1964, 17-20,64-111), τα μυκηναϊκά και τα ΥΜ χαρακτηριστικά αντιπροσωπεύουν παράλληλες χρονολογικά παραδόσεις, ενώ για άλλους μελετητές –Rutter 1978, Podzuweit 1988, 215-6- η περίοδος αυτή αποτελεί την τελική φάση της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης. Πιο πρόσφατα οι Papadopoulos et al. (2011, 191-2), παρατηρούν ότι στις περισσότερες θέσεις, όπως οι Μυκήνες, η Τίρυνθα, η Ασίνη, τα Ίσθμια, ο διαχωρισμός μιας φάσης ως ΥΜ στηρίζεται μάλλον σε στυλιστικά κριτήρια και όχι σε μία αδιατάρακτη και σαφή στρωματογραφία. Βεβαίως, αλλού σημειώνεται, ότι ακόμα και αν οι στυλιστικές διαφοροποιήσεις οφείλονται σε μια διακριτή από την ΥΕΙΙΙΓ μέση και την ΠρΓ φάση, ως αποτέλεσμα μιας εξελικτικής διαδικασίας και όχι σύγχρονων και παράλληλα αναπτυσσόμενων τεχνοτροπιών, η διάρκεια της ΥΜ απέχει πολύ από αυτό που χρονολογικά της αποδίδεται, δηλαδή από 50 έως 100 έτη (199). Ο Ruppenstein (2003, 187-188) δεν αποκλείει την ύπαρξη της ΥΜ, τουλάχιστον ως στυλιστικής φάσης παράλληλης με την αντίστοιχη της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης

συναντώνται και σε άλλες θέσεις της νότιας Ελλάδας. Ιδιαιτέρως, οι Μυκήνες και η Τίρυνθα αποτελούν τις θέσεις, οι οποίες λειτούργησαν ως αφετηρία για τον επανακαθορισμό των χρονικών φάσεων της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου, από τρεις (3) σε τέσσερεις (4) (πρώϊμη, εξελιγμένη, προχωρημένη, ύστερη), ως πληρέστερα αντιπροσωπευτικές της οικιστικής ακολουθίας και της κεραμικής εξέλιξης (Podzuweit 1983, 1988, Iakovidis 2003α)[75].

Στις **Μυκήνες**, η ανάπτυξη της οχυρωμένης πόλης και η κατοίκηση αυτής κατά την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο, η οποία ταξινομείται στις φάσεις X-XII (French 2011, 2), δεν είναι σαφώς προσδιορισμένη καθώς αρκετό από το ανεσκαμμένο υλικό δεν προέρχεται από την αρχική του θέση· στα λίγα οικιστικά κατάλοιπα (κυρίως επανακατασκευές σε πρωϊμότερα κτίσματα) συγκαταλέγονται ο Σιτοβολώνας, κάποια δωμάτια οικιών σε διάφορα σημεία της οχύρωσης και μια σειρά δαπέδων δίπλα στον ελληνιστικό πύργο (Iakovidis 2003α, 120-1, French 2002- 135-140 και ιδίας 2011, 1-32, για συνοπτική περιγραφή των οικιστικών λειψάνων Lantzas 2010, 31-3). Η French σημειώνει ότι τουλάχιστον ένα κτήριο, το οποίο χωροθετήθηκε στην αυλή του παλιότερου ανακτόρου, είχε την ίδια λειτουργία με αυτό κατά τον 12^{ου} αι. π.Χ. (2002, 136-8), αν και παραδέχεται ότι η κατοίκηση συνεχίστηκε με χαμηλή ένταση ως προς το μέγεθος και τα υλικά αγαθά (ό.π., 140). Επίσης, στην περιοχή του Θρησκευτικού Κέντρου, τα ερείπια ισοπεδώθηκαν για την εγκατάσταση κάποιων κτισμάτων όχι, όμως, ιδιαίτερης σπουδαιότητας (Taylour 1981, 10-12). Πάντως, σύμφωνα με το Μυλωνά (1972, 28), η τελετουργική δραστηριότητα συνεχίστηκε χωρίς διακοπή σε χώρους της ΝΔ συνοικίας. Μαρτυρία για τον αξιοσημείωτο χαρακτήρα της ΥΕΙΙΙΓ μέσης περιόδου παρέχει η σχετική κεραμική, κυρίως από το Σιτοβολώνα (Wace 1921-3, 38-61), η οποία διακρίνεται σε εξελιγμένη και σε προχωρημένη φάση (French 2007α). Νεώτερα δεδομένα πιστοποιούν, επίσης, την κατοίκηση στην Κάτω Πόλη σε όλη την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο (Onasoglou 1995, 140-147, Iakovides 2008, 256-257, 260-261, 342-343, 345-346, Tournavitou 2015).

περιόδου, αλλά θεωρεί ότι τα συμπεράσματα από την οικιστική κεραμική δεν παρέχουν ικανά στοιχεία για τη διάκριση φάσεων, επειδή αυτού του τύπου η κεραμική παρουσιάζει συνήθως αργή στυλιστική εξέλιξη.

[75] Η διάσταση ως προς την ταξινόμηση των οικιστικών φάσεων διαφαίνεται και στον πίνακα με τις σχετικές χρονολογήσεις των θέσεων (**πιν. Ι**).

Μετά από μία έντονη καταστροφή στο τέλος της ΥΕΙΙΙΓ μέσης, η κατοίκηση περιορίστηκε σποραδικά εντός της οχύρωσης (στην περιοχή της Νότιας Οικίας). Στην ίδια περιοχή διαπιστώθηκε ταφική δραστηριότητα (κιβωτιόσχημοι παιδικοί τάφοι), όπως και εκτός της οχύρωσης -με περιστασιακή χρήση κάποιων θαλαμωτών τάφων έως και την ΥΕΙΙΙΓ μέση ή ύστερη (French 2009, 153, Lantzas 2010, 53, 55)-, η οποία συνεχίστηκε κατά την ΥΜ και έως το τέλος της ΠρΓ περιόδου (Desborough 1973, French 2009), αλλά και τη Γεωμετρική εποχή (Desborough 1954, 259-266, ιδίου 1956, 128).

Στην **Τίρυνθα**, κατά τη μετανακτορική περίοδο, στην Άνω Ακρόπολη, στη θέση του Μεγάρου, χωροθετήθηκε ένα κτήριο (Τ), η κύρια αίθουσα του οποίου κατέλαβε το χώρο, όπου ο προγενέστερος θρόνος (Kilian 1981,159-160). Παραλλήλως, η ανακατασκευή στην Κάτω Ακρόπολη ξεκίνησε αμέσως μετά την καταστροφή του ανακτορικού Μεγάρου, προς το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης (ορίζοντας 19b1). Η κατοίκηση εκεί (κυρίως στο δυτικό τμήμα), με την κατασκευή κάποιων αξιοπρόσεκτων αρχιτεκτονικά κατοικιών (σε μερικές διενεργούνταν και λατρευτικές τελετουργίες)[76], συνεχίστηκε, χωρίς διακοπή, έως και το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ προχωρημένης φάσης, όπως επισημαίνεται και από την κεραμική (Podzuweit 1981, 194 κε., ιδίου 1983, 359 κε)[77], με μικρές ανακατατάξεις, λόγω μιας καταστροφής πιθανόν από σεισμό κατά την ΥΕΙΙΙΓ εξελιγμένη, και, περαιτέρω, έως το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου (Podzuweit 1988, 213-225). Από το χαρακτήρα των κατασκευών και τη συνεπαγόμενη γρήγορη ανάκαμψη της ακρόπολης, πιστεύεται ότι στην Τίρυνθα δρούσε μια ομάδα προνομιούχων (ελίτ), η οποία πρωτοστάτησε σε αυτή την αναδιοργάνωση, με τη διατήρηση των κοινωνικών, πολιτικών και θρησκευτικών ιδεωδών και τη συμβολική αναφορά στο παρελθόν, μέσα από τελετουργικές συναθροίσεις (Maran 2006, 129-141, Mühlenbruch, 2007, 245, 247).

[76] Σύμφωνα με τον Mühlenbruch (2010), η αναδιαμόρφωση του Μεγάρου σε μικρότερο πρόστυλο κτήριο, το οποίο διατήρησε τη θέση του θρόνου στην Άνω Ακρόπολη αλλά και κάποιων δωματίων στην Κάτω Ακρόπολη, επισημαίνει την αλλαγή τόσο ως προς τη δυνατότητα προσέλευσης και συμμετοχής σε διάφορα τελετουργικά δρώματα όσο και την ανάληψη ιερατικών καθηκόντων από άλλα ηγετικά πρόσωπα πλην του άνακτα. Για πληρέστερη περιγραφή αυτών των χώρων, βλ. και Ρουσιώτη 2010, 140-5.

[77] Στην κεραμική αυτής της περιόδου παρατηρείται μία κάμψη ως προς την ποιότητα, τα νέα τυπολογικά χαρακτηριστικά είναι λίγα, ενώ κάποιοι τύποι φαίνεται ότι συνεχίζουν αμετάβλητοι και «συντηρητικοί» για μεγάλο διάστημα, γεγονός που καθιστά δύσκολο το σαφές χρονικό εύρος της περιόδου καθώς και τον προσδιορισμό του τέλους κατοίκησης του οικισμού.

Η κατοίκηση επεκτάθηκε, εξάλλου, στην Κάτω Πόλη (Kilian 1978β, 468 κεξ)[78], μετά την αποξήρανση της περιοχής από παρακείμενο χείμαρρο, έργο που είχε ξεκινήσει στο τέλος της ανακτορικής περιόδου και εκτελέστηκε και σε όλη την ΥΕΙΙΙΓ (Maran-Papadimitriou 2006, 128-9). Σε αυτή τη νέα εγκατάσταση, στην οποία συνέδραμαν ομάδες ανθρώπων, προερχόμενων πιθανόν από διάφορες περιοχές (Maran 2015, 285), τοποθετείται και ένα κτήριο με δύο σειρές κίονες, ένα ασυνήθιστο αρχιτεκτονικό για την εποχή στοιχείο, αλλά και άλλοι οικιστικοί χώροι αναπτυγμένοι γύρω από αυλές, (Maran 2006α, 126-7, Maran-Papadimitriou 2006, 105–109, 130-1, Maran et al. 2019, 70-71). Αυτές οι κατοικίες φαίνεται ότι ανήκαν σε άτομα ανώτερου κοινωνικού επιπέδου (Stockhammer 2008, 295-310, ιδίου 2010). Ένα αψιδωτό κτήριο δυτικά της Κάτω Ακρόπολης (έξω από την οχύρωση), εντάσσεται είτε σε μια μεταβατική (ΥΜ) φάση (Kilian 1988β, 107, fig. 5) είτε -για αποφυγή αμφισβητούμενων όρων-στην ΠΕΣ Ι και αποτελεί ένα από τα σποραδικά δείγματα κατοίκησης στη ζώνη αυτή (Papadimitriou 1988, 227-243[79], ιδίας 1998, 119-126)[80]. Με τη μετάβαση προς την ΠΕΣ εγκαταλείφθηκε, άλλωστε, και η Άνω Ακρόπολη ως χώρος κατοίκησης (Kilian 1988β, 106-7).

Συνεχίστηκε η χρήση κάποιων θαλαμωτών τάφων έως και το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ (Lantzas 2010, 57) ανατολικά της ακρόπολης, ενώ δυτικά της Κάτω Πόλης, εντοπίστηκαν διάσπαρτοι κιβωτιόσχημοι τάφοι της ΜΠρΓ περιόδου μέσα σε οικιστικά λείψανα (Podzuweit-Salzmann 1977, 123κε, Παπαδημητρίου 2003, 713-7, 724-6)[81], και, κατά τη Γεωμετρική περίοδο, στη θέση μυκηναϊκών οικιών, αναπτύχθηκε εργαστήριο κεραμικής (Maran-Papadimitriou 2006, 121).

[78] Σε κάποιες κατοικίες βρέθηκαν αντικείμενα με προέλευση από την Κρήτη και την Κύπρο, γεγονός που αποδεικνύει, σύμφωνα με τους ανασκαφείς, τη συνέχιση των επαφών με περιοχές της Μεσογείου σε αυτή τη μετανακτορική εποχή ή πιθανόν και την εγκατάσταση ανθρώπων από τις συγκεκριμένες περιοχές, (Maran-Papadimitriou 2006, 130-1, Maran 2006, 126-7).

[79] Όσον αφορά στην ύπαρξη μιας νέας (επιπρόσθετης) μετα-μυκηναϊκής περιόδου, η Παπαδημητρίου σημειώνει ότι τα όρια για τη διάκριση των φάσεων είναι συμβατικά και δεν αντιστοιχούν με την πραγματικότητα. Η νέα ταξινόμηση στηρίζεται τόσο στα στυλιστικά γνωρίσματα όσο και στη στρωματογραφία, απ΄όπου προκύπτουν παράλληλα με το νεκροταφείο του Σκουμπρή στο Λευκαντί και με τις φάσεις $2^{α}$-β στο νεκροταφείο του Κεραμεικού (ιδίως σ. 239-242).

[80] Η Παπαδημητρίου (1987, 131, 135, 144-5, 158-9) κατατάσσει την κεραμική της ΠΕΣ σε τέσσερεις φάσεις, εκ των οποίων οι ΙΙ και ΙΙΙ αντιστοιχούν στην ΠρΓ περίοδο, ενώ η IV σχετίζεται με την αρχόμενη Γεωμετρική). Όσον αφορά στο υλικό των τάφων, πέραν της στυλιστικής ανάλυσης της κεραμικής, επιχειρείται και μια χρονολογική διαφοροποίηση ανά φάση σύμφωνα με τη χωροθέτηση και τον τύπο τους: λάκκοι στη φάση Ι, κιβωτιόσχημοι στις φάσεις ΙΙ και ΙΙΙ, εμφάνιση πίθων, για πρώτη φορά, στη φάση IV.

[81] Τάφοι από την ΥΜ έως και την ΥΠρΓ περίοδο αναφέρονται συνοπτικά από τη Λαιμού (2002, 159-60)

Στη **Μιδέα,** μετά την καταστροφή από σεισμό κατά την ΥΕΙΙΙΒ2, η επόμενη φάση χαρακτηρίζεται από την επισκευή του Μεγάρου, το οποίο αποκτά μια σειρά τριων (3) κιόνων στον επιμήκη άξονά του, και την επανακατοίκηση στα κατώτερα άνδηρα της ακρόπολης (Walberg 1995, 87-88, Thomatos 2006, 186-188 με σχετική βιβλιογραφία). Κατά την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη ή την ΥΕΙΙΙΓ εξελιγμένη περίοδο, η ακρόπολη και το επαναχρησιμοποιημένο Μέγαρο καταστράφηκαν, αλλά ο χώρος συνέχισε να κατοικείται έως την ΥΕΙΙΙΓ ύστερη εποχή (Demakopoulou 1996, Demakopoulou et al. 1996, Walberg 1998, 137-9).

2.Η (άλλη) Πελοπόννησος

Τα στοιχεία από την Κορινθία είναι λιγοστά για την περίοδο από τη μετανακτορική περίοδο, κατά την οποία διαφαίνεται εγκατάλειψη θέσεων και αραίωση πληθυσμού (Θεοδωρίδης 2004, 470-1).

Στην **Κόρινθο,** το μυκηναϊκό κτήριο εντός του μετέπειτα Ιερού της Δήμητρας και της Κόρης εντάσσεται στην ύστερη φάση 4, όπως έχει καθοριστεί από το μελετητή, σε μια προχωρημένη φάση της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου, σύγχρονη με τη φάση Λευκαντί 2b (Rutter 1979, 357, 369-370, 389). Αυτό το κτήριο υπήρξε τμήμα ενός οικισμού, όπως μαρτυρείται και από άλλα οικιστικά κατάλοιπα και ευρήματα στο χώρο (Θεοδωρίδης 2004, 42 και σημ. 143, για σχετική βιβλιογραφία). Επίσης, ένας κιβωτιόχημος τάφος με ταφή βρέφους νοτίως αυτού, κάτω από τον Κλασικής περιόδου χώρο συμποσίων P (Bookidis-Fischer 1972, 288-292), χρονολογείται από ένα σκύφο στη φάση 4-5 (Rutter 1979, 371-3, fig. 5)[82].· Λίγο βορειότερα του μυκηναϊκού κτηρίου εντοπίστηκε ένας πρόχειρα οικοδομημένος τοίχος από ξερολιθιά, πιθανόν για την αντιστήριξη ενός διαμορφωμένου από τις επιχώσεις ανδήρου, όπου τοποθετήθηκε το συγκεκριμένο κτήριο. Τμήμα αυτού του τοίχου αποδομήθηκε και χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή του νότιου αναλήμματος της οδού προς το Ιερό των Κλασικών χρόνων, αμέσως βορειότερά του. Σύμφωνα με το Rutter, η κεραμική από τις σχετιζόμενες με τον τοίχο επιχώσεις ανήκει στη φάση 5, προερχόμενη ίσως από μεταγενέστερες αποθέσεις, μετά την καταστροφή ή κατάρρευση αυτού, ή αιτιολογούμενη και από δημιουργία του ανδήρου μετά την καταστροφή του μυκηναϊκού κτηρίου (ό.π., 374-5).

[82] Για ένα δεύτερο τάφο (λάκκο) με ταφή ενήλικα από τον ίδιο χώρο, χωρίς ευρήματα, προτάθηκε σχετική χρονολόγηση στο τέλος της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου, στηριζόμενη στο ταφικό έθιμο της εκτάδην ταφής, χαρακτηριστικό της μυκηναϊκής περιόδου, και στη γειτνίαση με τον προηγούμενο (Pfaff 1999, 117-8)

Φέρει χαρακτηριστικά τα οποία εμφανίζονται στην κεραμική από τα ΥΜ νεκροταφεία της Σαλαμίνας και του Κεραμικού, σχετίζονται με τη φάση Λευκαντί 3 και με την τελευταία παρουσία της ΥΕΙΙΙΓ στο ιερό της Αγ. Ειρήνης στην Κέα. Αν και ο μελετητής σημειώνει ότι αυτό το υλικό είναι λίγο προγενέστερο από εκείνο της ΥΜ-ΠρΓ οικίας Weinberg στην Κόρινθο, και πιθανόν σχετικό με την κεραμική από τους ΥΜ τάφους στην Αγορά της Κορίνθου (Williams 1970, 12-15), και θεωρεί ότι συμπληρώνει το κενό ανάμεσα στη μυκηναϊκή και την ΠρΓ κατοίκηση του χώρου, εντούτοις δεν αποδέχεται τον όρο ΥΜ για τη χρονολογική του ένταξη (Rutter 1979, 383-4). Σύμφωνα με νεώτερη θεώρηση, η οικία Weinberg τοποθετείται στην ΠρΓ περίοδο (Pfaff 1999, 63, Lemos 2002, 14), ίσως και σε προχωρημένο στάδιο αυτής, συναφές με τον ορίζοντα 10 του Καλαποδίου (Lis 2009β, 215-6)[83].

Από τις οικίες στη θέση **Κοράκου** μόνο η Ρ, με κεντρική εστία (από βότσαλα, όστρακα και πηλό) στα δωμάτια και στον αύλειο χώρο, χρησιμοποιήθηκε και κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση, ενώ οι υπόλοιπες φαίνεται ότι εγκαταλείφθηκαν κατά την προηγούμενη περίοδο (Thomatos 2006, 199)[84].

Στην Κάτω Πόλη της **Ασίνης** ανασκάφηκαν κτήρια της ΥΕΙΙΙΓ μέσης και ύστερης περιόδου[85], ανάμεσα στα οποία ένα (G), χαρακτηριζόμενο και ως οικία τοπικού «άρχοντα» (Sjöberg, 2003, 191), περιέκλειε και ένα ιερό με ειδώλια (μεταξύ των οποίων, τον «κύριο της Ασίνης») (Eder 1998, 51). Διαπιστώθηκε, επίσης, η χρήση/επανανάχρηση θολωτών τάφων κατά την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο στη θέση Μπαρμπούνα, ΒΔ της ακρόπολης (Καστράκι)[86] (Frödin-Persson, 1938, figs. 53, 58, Sjöberg, 2002, 64-5, ιδίου 2004), ενώ ο οικιστικός χώρος χρησιμοποιήθηκε ως νεκροταφείο από το τέλος της ΜΠρΓ ή και την ΥΠρΓ περίοδο (Wells 1976, Hägg 1974, 51-3). Άλλα οικοδομικά λείψανα ήρθαν στο φως ανατολικά της ακρόπολης, στη θέση

[83] Η απουσία μοτίβων επιζωγραφισμένων με διαβήτη είναι αποτέλεσμα, κατά το μελετητή, είτε της τοπικής ιδιοσυγκρασίας είτε του μικρού μεγέθους του κεραμικού υλικού. Η χρονολογική αυτή ένταξη δημιουργεί ένα κενό ανάμεσα στην τοπική ΥΕΙΙΙΓ ύστερη, όπως αυτή εκπροσωπείται από το υλικό στο Ιερό της Δήμητρας στα Ίσθμια (Rutter 1979, 383) και στην ΠρΓ, το οποίο (κενό) δεν αντιστοιχεί με την ΥΜ κεραμική από την Ασίνη και την Τίρυνθα.

[84] Για τη μορφή και διαρρύθμιση των συγκεκριμένων οικιών, Θεοδωρίδης 2004, 154-6 και 163, σημ. 600, για την εστία στο Κοράκου, αλλά και Van Damme 2017β, 224-236.

[85] Λιγοστή ή ελλιπής αντιπροσώπευση πρωϊμότερων φάσεων,της ΥΕΙΙΙΒ και της πρώϊμης ΥΕΙΙΙΓ θα μπορούσε να δικαιολογηθεί τόσο από την έκταση της έρευνας όσο και από το χαρακτήρα της θέσης σε αυτές τις περιόδους (ένδειξη υποβάθμισης ή εγκατάλειψης), βλ. Sjöberg, 2004, 41, 105.

[86] Αυτό το φαινόμενο, όπως και η ανάπτυξη του οικιστικού τομέα δηλώνουν, σύμφωνα με κάποιους μελετητές, τη μετακίνηση και εγκατάσταση πληθυσμών, που είχαν πληγεί από τα γεγονότα μετά την πτώση του ανακτορικού συστήματος, βλ. Kilian 1985,75, Eder 1998, 51-2.

Καρμανιόλα. Σε κάποιες ζώνες υποδεικνύεται συνέχιση της κατοίκησης από τους ΥΕΙΙΙΓ στους ΠΠρΓ χρόνους, αν και, όπως παρατηρείται από τους μελετητές της θέσης, δεν υπάρχουν αμιγώς αδιατάρακτα στρώματα λόγω των υστερώτερων επεμβάσεων. Ένα αψιδωτό κτήριο από τη συγκεκριμένη θέση χρονολογείται στην ΜΠρΓ ή και αργότερα (Lemos 2002, 137-8). Στον ίδιο χώρο, ήδη από την ΠΠρΓ περίοδο, διανοίχθηκαν κιβωτιόσχημοι τάφοι μικρών παιδιών (Dietz, 1982, 1, 19, 57-62, 67-68, Frizell,1986, 12-15, 84-86, Wells, 1983, 25-32, 117-124).

Η ΠρΓ περίοδος έχει ταξινομηθεί σε τέσσερεις (4) φάσεις, με βάση τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, από τις οποίες η ΠρΓ Ι αντιστοιχεί στην πρώϊμη, εντός του 10ου αι. π.Χ., και εμφανίζεται αμέσως μετά την χαρακτηριζόμενη ως Τελική Μυκηναϊκή. Η τελευταία σχετίζεται με την ΥΜ περίοδο, ενώ καθορίζεται και μία άλλη προγενέστερη φάση, η ΥΕΙΙΙΓ/Τελική Μυκηναϊκή, σε στρώματα όπου δεν είναι δυνατή η διάκριση του ΥΕΙΙΙΓ από το ΥΜ υλικό (Wells 1983, 123-124, Frizell 1986)[87].

Στην **Αχαϊα**, και ιδιαιτέρως στο δυτικό τμήμα της, περιοχή με δυναμική παρουσία ήδη από την ΥΕΙΙΒ/ΥΕΙΙΙΑ1 περίοδο, εκφραζόμενη από την κατασκευή θολωτών και θαλαμωτών τάφων και της οχύρωσης στο Τείχος Δυμαίων (Eder 2003, 38), μετά την πτώση των ανακτόρων, διαμορφώθηκαν τα τοπικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά, καθοριστικά για την ένταξή της στη «Δυτικο-ελλαδική Κοινή» (Moschos 2009α, 345-6)[88]. Σύμφωνα με το Μόσχο, αυτή η περίοδος χαρακτηρίστηκε από μετακινήσεις «προσφύγων», οι οποίοι, ως φαίνεται, ενσωματώθηκαν γρήγορα στα τοπικά στοιχεία. Περισσότερο εμφανής είναι η επίδραση Μινωϊτών στην κεραμική, η οποία υποδηλώνει την πιθανή δραστηριοποίησή τους στην περιοχή (Moschos 2009α, 348, 354, 373-4, 383). Αξιοσημείωτη άνθηση γνώρισε η Αχαΐα κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο (φάση

[87] Ο Lis (2009β, 214-5), έχοντας ως συγκριτικά στοιχεία την εμφάνιση των βαθέων σκύφων με πυκνή κυματιστή γραμμή στην Αργολίδα, όπου αυτή η διακόσμηση επιχωριάζει κατά την ΠΠρΓ περίοδο, την εμφάνιση μοτίβων επιζωγραφισμένων με τη βοήθεια διαβήτη, αρκετά διαδεδομένων στην Αττική κατά την ΠρΓ περίοδο, και σε συνδυασμό με την ταυτόχρονη παρουσία αυτών των στοιχείων στις θέσεις της Στερεάς Ελλάδας, παραλληλίζει τα ΥΜ στρώματα (διατηρεί αυτό το χαρακτηρισμό) της Τίρυνθας και της Ασίνης με τα πρώτα στρώματα των οριζόντων 8/9 στο Καλαπόδι και ίσως και με το τέλος των οριζόντων 6/7, δηλαδή με το διάστημα που αποτελεί τη μετάβαση από την ΥΕΙΙΙΓ ύστερη στην ΠΠρΓ (βλ. και πιν. 4). Η Λαιμού (2002, 5-6), εξάλλου, αμφισβητεί την ταξινόμηση της Wells, λόγω και της έλλειψης αδιατάρακτων στρωμάτων, και κυρίως ως προς το τμήμα όπου η Wells θεωρεί ότι η ΠρΓ εμφανίζεται πρωϊμότερα από τις άλλες περιοχές, και ιδιαιτέρως από την Αττική.

[88] Η περιοχή την οποία μελετά ο Μόσχος αφορά στη δυτική ζώνη της Αχαΐας, την οποία περιγράφει ως «Επικράτεια» ("Territory"), ενώ για την ανατολική ζώνη, λόγω των περιορισμένων ανασκαφικών δεδομένων, δεν κάνει αναφορά, δεδομένου, άλλωστε, ότι αυτή ήταν ήδη από την ΥΕΙΙΙΒ περίοδο προσανατολισμένη προς την ΒΑ Πελοπόννησο.

3), η οποία συνεχίστηκε έως το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης. Σε αυτή την εποχή τοποθετείται και η ανάδυση κοινωνικών ομάδων ισχύος, έκφραση των οποίων αποτελούν οι «ταφές πολεμιστών» με τα σχετικά κτερίσματά τους. Σε αυτά περιλαμβάνεται οπλική και άλλη εξάρτυση κόσμησης (χαρακτηριστικά τα ξίφη τύπου Naue II)[89], κάποια εξ αυτών προϊόντα τοπικών εργαστηρίων, με δεδομένη και την ανάπτυξη της μεταλλοτεχνίας (Moschos 2009α, 354, 356, 360-1, 377, 386).

Για τη διευκόλυνση καθορισμού των τοπικών ιδιαιτεροτήτων, το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ εποχής καταχωρείται, από το Μόσχο, σε δύο φάσεις: φάση 6^{α} -Τελική Μυκηναϊκή, μικρής σχετικά έκτασης, και φάση 6β-κυρίως ΥΜ και αρχόμενη ΠΠρΓ(Moschos 2009β, 241-2 και 261-2)[90] . Σε αυτό το διάστημα σταθεροποιούνται οι επαφές, αρχικώς με τις ακτές της Ιταλίας, την Αδριατική, την Κεντρική Ευρώπη και την Κύπρο, σχέσεις οι οποίες είχαν διαμορφωθεί τουλάχιστον ήδη από την ΥΕΙΙΙΓ μέση, και έπειτα, κατά τη φάση 6β, και με γειτονικές περιοχές (Αιτωλία, Κεφαλλονιά) (Moschos 2009β, 254-5, 250-3, Eder 2003, 41κε.). Κατά την α΄ φάση, κυρίως, παρατηρούνται κοινά στοιχεία, ως προς την κεραμική παράδοση, με την Ήλιδα, την Αρκαδία, την Αιτωλία, τα Ιόνια Νησιά, την Κεντρική Ελλάδα και τη Θεσσαλία (Eder 1999, Souyoudzoglou-Haywood 1999, 73-5, 141, Desborough 1972, 92,335)[91], την Αττική και την Ανατολική Πελοπόννησο (Deger-Jalkotzy 1991α, 23, 27)[92], ένδειξη μετακινήσεων, λόγω πολιτικών μεταβολών και επαναπροσδιορισμού των θαλάσσιων

[89] Η Eder (2003, 38 κεξ.) συνδέει τον πλούτο κάποιων τάφων, που χαρακτηρίζονται ως «τάφοι πολεμιστών», λόγω της παρουσίας οπλισμού και κυρίως χαρακτηριστικών για την περίοδο ξιφών Naue II, με την ανάδυση μιας κοινωνικής ομάδας ελίτ και την ανάπτυξη μιας ιδεολογίας για την εδραίωση της κυριαρχίας και της δύναμης μέσω της στρατιωτικής γενναιότητας και των εκφάνσεων αυτής. Για αμφισβήτηση ως προς την παρουσία μιας εδραιωμένης ομάδας ελίτ-πολεμιστών, βλ. Dickinson 2009, 15-6.

[90] Η ΥΜ περίοδος σε αυτή την περιοχή φαίνεται ότι φέρει στοιχεία της ΠΠρΓ, όπως εμφανίζονται σε άλλες περιοχές, π.χ. στην Αιτωλία ή στην Ήλιδα, αλλά και στην ανατολική Πελοπόννησο και Στερεά Ελλάδα. Η ΠΠρΓ περίοδος, σύμφωνα με την κατάταξη του Μόσχου, εμφανίζεται στη Δυτική Αχαΐα λίγο οψιμότερα από άλλες περιοχές. Χαρακτηρίζεται, επίσης, από ένα επιλεκτικό «απομονωτισμό» ενταγμένη στη λογική της «Δυτικο-ελλαδικής Κοινής».

[91] Οι συσχετισμοί αυτοί δεν είναι εύκολα διακριτοί και κατά τη β΄φάση τοπικής κεραμικής εξέλιξης, επειδή η μετάβαση από την ΥΜ προς την ΠρΓ περίοδο έχει διαφορετική διάρκεια στην περιοχή (Deger-Jalkotzy 2009, 98, Moschos 2009β, 261). Η Eder, πάντως, με βάση το χαρακτήρα της τοπικής παράδοσης στην αρχαία Ήλιδα, όπως εμφανίζεται σε τάφους (κυρίως λακκοειδείς), σημειώνει ότι οι σχέσεις και ομοιότητες περιοχών της Δυτικής Ελλάδας, ως προς την κεραμική και τα μεταλλικά αντικείμενα (όπλα και κοσμήματα), συνεχίζονται από την ΥΕΙΙΙΓ έως και τους Σκοτεινούς χρόνους. Σε αυτούς εντάσσει και την ΥΜ, ως φάση που έπεται της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης και προηγείται της ΠρΓ (Eder 1999, 263 και 266).

[92] Κατά την ΥΕΙΙΙΓ εξελιγμένη, σύμφωνα με την ταξινόμηση που ανταποκρίνεται στην Αργολίδα, οι επαφές της Αχαΐας με την Ανατολική Πελοπόννησο ήταν περιορισμένες, φαινόμενο που αντιστρέφεται από την ΥΕΙΙΙΓ προχωρημένη και την ΥΕΙΙΙΓ ύστερη περίοδο, όταν οι σχέσεις της περιοχής επεκτάθηκαν στη Στερεά Ελλάδα και στη Θεσσαλία.

επαφών με τις ιταλικές ακτές, φαινόμενο που οδήγησε και στην εγκατάλειψη θέσεων, ιδιαιτέρως κατά τη β΄ φάση (Moschos 2009β, 240-1).

Κάποιοι οικισμοί, στο Τείχος Δυμαίων, στη Χαλανδρίτσα και στην Παγώνα Αιτωλίας, οι οποίοι δεν επηρεάστηκαν έντονα από τις καταστροφές του τέλους της ΥΕΙΙΙΒ2 και των αρχών της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης περιόδου (Moschos 2009a, 347), φαίνεται ότι συνέχισαν να εξελίσσονται μέσα στη φάση 6^{α} και εγκαταλείφθηκαν μετά, πλην της Αγ. Κυριακής, του οικισμού που συνδέεται με το νεκροταφείο της Βούντενης, θέσης κατοικούμενης και κατά την 6β-ΥΜ φάση (Moschos 2009β, 242-3). Στο τέλος, εξάλλου, αυτής της τελευταίας σημειώνονται και πάλι εκτεταμένες μετακινήσεις (Deger-Jalkotzy 1991α, 28)[93], προς και από γειτονικές περιοχές, που οδήγησαν σε δημογραφικές αλλαγές και νέες κοινωνικές δομές (Moschos 2009α, 364, 389)[94].

Σε αυτό το χρονικό πλαίσιο, μετά το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου, συνεχίζεται η χρήση/επανάχρηση θαλαμωτών τάφων στην περιοχή της Πάτρας και θολωτών στη δυτική περιφέρεια, επιβίωση της μυκηναϊκής παράδοσης (Papadopoulos 1978-9, 184-5, Papazoglou-Manioudaki 1994, Eder 2006β, 557-9, Paschalidis-MacGeorge 2009, Moschos 2009β, 244-5)[95].

Ανάλογα δεδομένα επιβίωσης μυκηναϊκών στοιχείων παρέχονται και από την **ανατολική Αχαΐα,** όπου αναπτύχθηκε η **Αιγείρα**, ένας ορεινός οικισμός πάνω από τον Κορινθιακό κόλπο και σε άμεση σχέση με τις αντιπέρα ακτές της Στερεάς Ελλάδας. Η θέση χαρακτηρίζεται από μακρά διάρκεια κατοίκησης, από την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη (Deger-Jalkotzy 1991α, 19)[96], με άνθηση κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση, αλλά και στις αρχές της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης εποχής (Jalkotzy 2003, 67-72).

[93] Αυτές οι μετακινήσεις συνδέονται και με το τέλος της μυκηναϊκής περιόδου, την «παρακμή» της Αχαΐας και την ελάττωση των κατοικημένων θέσεων κατά τον 10ο -9ο αι. π.Χ..

[94] Ο Μόσχος υποστηρίζει την τάση για συνοικισμό θέσεων, με σκοπό την εκμετάλλευση μιας συγκεκριμένης χωρικής επικράτειας και υπό τον έλεγχο μιας τοπικής εξουσίας. Σημειώνει, πάντως, ότι μόνο η Βούντενη αποτελεί την, έως τώρα, ανεσκαμμένη θέση για την έκφραση σχετικής επιχειρηματολογίας, με δεδομένο ότι σε αυτή παρατηρείται συνέχιση και ανάπτυξη του οικισμού για δεύτερη φορά μετά το τέλος της ανακτορικής περιόδου. Μέσα από τη συγκεντρωτική και συντονισμένη κατοίκηση σε ένα χώρο, διαβλέπει την πρώϊμη οργάνωση της πόλης με την εμφάνιση του «οίκου».

[95] Την ίδια περίοδο στις γειτονικές θέσεις της Ήλιδας και της Αιτωλίας επιχωριάζει το έθιμο της ταφής σε κιβωτιόσχημους τάφους ή σε πίθους.

[96] Η ορεινή εγκατάσταση δικαιολογείται από μια σειρά αναταραχών που έπληξαν την Αχαΐα κατά το τέλος της ΥΕΙΙΙΒ και στις αρχές της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης περιόδου, οπότε ιδρύθηκε αυτός ο οικισμός.

Η περίοδος εγκατάστασης χωρίζεται σε δύο βασικούς χρονολογικούς ορίζοντες (Ι και ΙΙ) με υποδιαίρεση του πρώτου σε δύο υπο-φάσεις (Ia,Ib), διακριτές από μία καταστροφική επέμβαση. Αυτές αντιστοιχούν στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη, πρώϊμη-μέση/εξελιγμένη και μέση/προχωρημένη περίοδο, αντιστοίχως (Jalkotzy-Alram 1985, 418 κεξ, Deger-Jalkotzy 2003, 67, 71-2)[97]. Ιδιαιτέρως, κατά τη φάση 1b, οι αποθηκευτικές δυνατότητες του οικισμού πιστεύεται ότι υπερβαίνουν κατά πολύ την υφιστάμενη κατάσταση στη μετανακτορική εποχή (van Damme 2017β, 302).

Ο οικισμός -τουλάχιστον στο υψηλότερο επίπεδο, της ακρόπολης- υπέστη μία βίαιη καταστροφή από πυρκαγιά στο τέλος της φάσης Ib και, στη διάρκεια της φάσης ΙΙ, η χωρο-οργάνωση άλλαξε μορφή (Deger-Jalkotzy-Alram 1985, 405-7, Alram-Stern 2003). Επιπλέον, απέκτησε, για πρώτη φορά, οχυρωματικό περίβολο κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση ή/και ύστερη περίοδο (Gauß et al. 2013, 71, 75, Abb. 2-4, 86), οπότε έδρασε πιθανόν ως ένα τοπικό κέντρο, έδρα ενός τοπάρχη, όπως εικάζεται από το οικιστικό συγκρότημα που εντοπίστηκε στο νοτιότερο τμήμα της ακρόπολης (Alram-Stern 2003, 19, Deger-Jalkotzy 2003, 67-8).

Η Deger-Jalkotzy σημειώνει την πιθανότητα για τη συνέχιση κατοίκησης της θέσης και κατά την ΥΜ περίοδο, παρά το γεγονός ότι τα νεώτερα στρώματα βρέθηκαν διαταραγμένα και η κεραμική της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης και της ΠΕΣ δεν προέρχεται από στρωματογραφημένα σύνολα (1991α, 27).

Από πρόσφατη ανασκαφική διερεύνηση στην περιοχή εκτός της ακρόπολης, διαπιστώθηκε ότι ο οικισμός εκτεινόταν και σε ένα χαμηλότερο ύψωμα («Κάτω Πόλη»), με ανάλογη χωροταξική οργάνωση (Gauß et al. 2015^{α}, 23-8), και επηρεάστηκε, επίσης, από κάποιο επεισόδιο πυρκαγιάς (Gauß et al. 2012, 39, σημ. 16, 17, Gauß et al. 2013, 77-8, 87). Ερωτηματικά δημιουργούνται για την αδιάλειπτη χρήση του χώρου από το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ έως την ΠΕΣ (από τον πρώϊμο 11^{ο} έως τα μέσα του 8^{ου} αι. π.Χ.), λόγω της απουσίας διαγνωστικής κεραμικής, γνωστής από άλλες -κυρίως ταφικές- θέσεις της Αχαΐας, και επαρκούς στρωματογραφικής ακολουθίας στα εξεταζόμενα σημεία εντοπισμού κεραμικής (Gauß 2009, 165 και σημ. 15)[98].

[97] Η Mountjoy (1999, 329, 439) τοποθετεί τη φάση ΙΙ στην ΥΕΙΙΓ ύστερη και θεωρεί ότι υπήρξε ένα κενό κατοίκησης μεταξύ της Ιβ και της ΙΙ. Σύμφωνα με τη Deger-Jalkotzy, η Αιγείρα ΙΙ συντάσσεται καλύτερα με την ΥΕΙΙΙΓ μέση/προχωρημένη φάση (για τα αργολικά πρότυπα)=φάση 4Β (Rutter 1977). Οι Gauß et al. (2015α, 23 και ιδίων 2013, 87) φαίνεται ότι τοποθετούν το τέλος της φάσης Ib, σε μια ύστερη φάση της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης, οπότε χρονολογείται και η καταστροφή του οικισμού από πυρκαγιά.

[98] Η κεραμική της Αχαΐας σε αυτή την περίοδο προέρχεται κυρίως από τάφους και σπανιότερα από οικισμούς, ενώ και η ένταξη κάποιων τύπων σε συγκεκριμένες φάσεις δεν βρίσκει σύμφωνους όλους τους μελετητές της περιοχής.

Σαφέστερη τεκμηρίωση για την κατοίκηση υφίσταται από την ΥΓ και την Πρώϊμη Αρχαϊκή περίοδο, κατά την οποία αναπτύχθηκε ένα ιερό (Alzinger 1985, Gauß 2009, Gauß et al. 2015^{α}, 31).

Κατά την ΠΕΣ διακόπηκαν οι σχέσεις μεταξύ κεντρικής Ελλάδας και Αχαΐας (Deger-Jalkotzy 2009,98, Moschos 2009β, 261).

Στοιχεία από άλλες θέσεις της δυτικής Πελοποννήσου πληροφορούν για συνεχή χρήση νεκροταφείων κατά την ΥΕΙΙΙΓ, την ΥΜ και έως την ΠΠρΓ περίοδο (Eder 1999, 266-8). Στην Ηλεία (Βικάτου 1999), η λατρεία στο ιερό της Ολυμπίας χρονολογείται από τον 11ο αι. π.Χ. (Eder 2001) και στη Λακωνία (Eder 2009),[99] το ιερό του Αμυκλαίου, έχει μακρά ιστορία από την ΥΕΙΙΙΒ2 έως την ΥΕΙΙΙΓ ύστερη και την ΥΜ περίοδο (Eder 1998, 97-9, 105-7, Demakopoulou 2007, ιδίας 2009)[100]. Στην Αρκαδία μαρτυρείται η συνεχιζόμενη μυκηναϊκή παράδοση έως τον 11 αι. π.Χ. στα νεκροταφεία της περιοχής, ενώ σποραδικά και μη βεβαιωμένα είναι τα στοιχεία για την χρήση των μετέπειτα ιερών στην Τεγέα και στους Λουσούς κατά την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο (Cultraro 2005)[101]. Επίσης, στη Μεσσηνία, τα Νιχώρια εμφανίζουν επαρκείς αρχαιολογικές μαρτυρίες μόνο μετά την ΥΠρΓ περίοδο (τοπική φάση ΙΙ) (Coulson 1986).

Η περιοχή της δυτικής Πελοποννήσου παρουσιάζει ιδιαίτερες σχέσεις με τα **Ιόνια νησιά**, ήδη από την ΥΕΙΙΙΑ-Β περίοδο, κατά την περίοδο εξάπλωσης της μυκηναϊκής δύναμης. Κατά την ΥΕΙΙΙΓ, και ιδίως την προχωρημένη φάση αυτής[102], σημειώνεται σημαντική άνθηση, συνδεόμενη με κάποια δημογραφική ένταση,

[99] Η Eder χρησιμοποιεί υλικό κυρίως από νεκροταφεία, επισημαίνοντας ότι τα οικιστικά σύνολα, που ανασκάφηκαν σε παλιότερες περιόδους, δεν είναι επαρκώς στρωματογραφημένα, όπως τα Νιχώρια, οι Αμύκλες ή η Ολυμπία.. Τα συγκριτικά στοιχεία αφορούν σε παράλληλα από θέσεις στην Απουλία της ΥΕΧ 2, αλλά και από τάφους στην Αργολίδα (Μυκήνες, Τίρυνθα, Άργος). Εξάλλου ο τοπικός χαρακτήρας του υλικού δυσχεραίνει τη στυλιστική και χρονολογική κατάταξη (Eder 1998, 100, 102)

[100] Η Δημακοπούλου σημειώνει, όπως και η Eder, ότι τα στοιχεία προέρχονται κυρίως από νεκροταφεία, από τα οποία, εντούτοις, προκύπτουν επαφές αυτών των περιοχών με την Αθήνα, την Κρήτη, τα Δωδεκάνησα και τις Κυκλάδες. Για θέσεις της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου στην Αρκαδία, βλ. και Cavanagh et al. I, 2002, 142 κε, κυρίως 142-3, αλλά και Demakopoulou-Crouwel 1998.

[101] Σημαντικό μέρος ευρημάτων παλαιότερων ανασκαφών παραμένει, έως τώρα, αδημοσίευτο. Στην περιοχή μεταλλικά αντικείμενα από τάφους μαρτυρούν για τις σχέσεις με τις αδριατικές ακτές της Ιταλίας. Ιδιαιτέρως τα όπλα υποδεικνύουν την άνθηση ομάδων πολεμιστών, ως τελευταίων συνεχιστών της μυκηναϊκής παράδοσης.

[102] Στα Ιόνια νησιά πιστοποιούνται δύο βασικές φάσεις κατά την ΥΕΙΙΙΓ, κυρίως από το υλικό των τάφων, η πρώϊμη και η εξελιγμένη, η δεύτερη εκ των οποίων περιλαμβάνει την ΥΕΙΙΙΓ μέση και ύστερη της κυρίως Ελλάδας (Souyoudzoglou-Haywood 1999, 145, chart 20)

πολιτιστική ανεξαρτησία, εκφραζόμενη με την ανάπτυξη τοπικών χαρακτηριστικών στην κεραμική, και πιθανή εμπλοκή στις εμπορικές δραστηριότητες μεταξύ νότιας Ιταλίας και ανατολικού Αιγαίου. Η κατοίκηση συνεχίζεται, κυρίως στην Ιθάκη, έως τον 8ο αι. π.Χ., και τα νησιά συμμετέχουν σε μια νέα κοινή πολιτισμική ομάδα, που περιλαμβάνει τη Μεσσηνία, τη Λακωνία, την Ηλεία και την Αιτωλία (Souyoudzoglou-Haywood 1999, 115-117, 136 κεξ.)[103]. Οι ιδιότυποι θαλαμωτοί τάφοι, με τη συσσώρευση ταφικών λάκκων, και οι λίγοι θολωτοί της Κεφαλλονιάς χρονολογούνται από την ΥΕΙΙΙΑ-Β περίοδο έως την ΥΕΙΙΙΓ εποχή και, αρκετοί από αυτούς, στην τελική φάση της περιόδου (ό.π., 53-55, 57-8, 72-3)[104], με συνέχιση χρήσης ή επαναχρησιμοποίηση κατά την ΠΠρΓ περίοδο (Moschos 2009β, 246-7). Το ιερό της Νύμφης στην Πόλη της Ιθάκης, όπου σώζονται στοιχεία ανθρώπινης παρουσίας από τις πρώϊμες φάσεις της προϊστορικής περιόδου, χρησιμοποιείται κυρίως στην ΥΕΙΙΙΓ και, εντονώτερα, στην τοπική ΠρΓ (έως και τον 9ο αι. π.Χ. ή και τις αρχές του 8ου αι. π.Χ.) (McDonald-Coulson-Rosser, 1983, Coulson 1986, 55, ιδίου 1991, 46 κεξ), σε περίοδο κατά την οποία ακμάζει, επίσης, και η εγκατάσταση στον Αετό, θέση όπου εντοπίστηκε ένας λιθοσωρός ως κάλυψη τεχνητού λοφίσκου, οικιστικός ή λατρευτικός αποθέτης (Souyoudzoglou-Haywood 1999, 103, 109).

Γ. *Περιφέρεια*

1. Θεσσαλία (Μυκηναϊκά κέντρα)

Στη θέση **Κάστρο-Παλιά Βόλου,** η οποία διεκδικεί την ταύτιση με την αρχαία Ιωλκό (Θεοχάρης 1961, 45-54)[105]. η διάρκεια χρήσης υπήρξε μακρά, από την ΥΕΙ (τουλάχιστον από την ΥΕΙΙ, με αρχιτεκτονικά λείψανα) έως την ΠΠρΓ, παρά το γεγονός ότι το κτήριο που εντοπίστηκε εκεί και χαρακτηρίστηκε ως μυκηναϊκό

[103] Η ταξινόμηση των τοπικών φάσεων: Πόλις Ι (1050-995/990 π.Χ)/Πόλις ΙΙ/Αετός Ι (995/990-875 π.Χ)/Αετός ΙΙ (875-760 π.Χ.) και η συσχέτισή τους με τις ΠρΓ/Γ φάσεις από τη Μεσσηνία και Λακωνία (Ι και ΙΙ και ΙΙ/ΙΙΙ) γίνεται υπό την αίρεση ότι αυτή δεν στηρίζεται σε στρωματογραφικά δεδομένα, βλ. κυρίως ό.π. 142 και 143, σημ. 39 και 146, chart 21.

[104] Κοκκολάτα: 40-41, Λακκίθρα, Μεταξάτα: 42-3, Κοντογενάδα: 43-4, Τζανάτα (θολωτός με τελευταία ταφή σε πίθο κατά την ΠρΓ περίοδο): 44-5.

[105] Για την επιχειρηματολογία ως προς την ταύτιση του οικισμού του Κάστρου με την Ιωλκό και για τη διεκδίκηση του ονόματος από το Διμήνι, βλ. Μπάτζιου-Ευσταθίου 1998, 424-427. Οι έρευνες της τελευταίας εικοσαετίας στις προϊστορικές θέσεις γύρω από τον Παγασητικό κόλπο (Adrimi-Sismani 2006α, 465-481), αλλά και οι μελέτες που αφορούν στην ιστορική τοπογραφία της Μαγνησίας (Ινζεσίλογλου 1994, 71-83) αποσαφήνισαν ότι το όνομα «Ιωλκός» αφορούσε στη μυκηναϊκή θέση, που χωροθετείται στο σύγχρονο Διμήνι. Μετά την εγκατάλειψή του στην ΥΕ ΙΙΙΓ πρώιμη, ο πληθυσμός της χώρας της Ιωλκού συσπειρώθηκε στον ήδη υπάρχοντα οικισμό των Παλαιών, ο οποίος συνεχίζει να υφίσταται αδιάλειπτα έως την Πρώιμη Ελληνιστική περίοδο. Σύμφωνα με τα ανωτέρω, από το τέλος της Μυκηναϊκής περιόδου και εξής, το όνομα «Ιωλκός» αφορά στον οικισμό των Παλαιών Βόλου.

«ανάκτορο» καταστράφηκε από πυρκαγιά κατά την πρώϊμη ΥΕΙΙΙΓ περίοδο (Θεοχάρης 1956, 128). Εξάλλου, σε αυτή την εποχή, εγκαταλείπονται οι άλλες δύο σημαντικές θέσεις στην περιοχή του Βόλου, η μία παράλια και η άλλη της ενδοχώρας, δηλαδή τα Πευκάκια (αρχαίες Παγασές) και το Διμήνι (Μπάτζιου-Ευσταθίου 1998, 412-3)[106] .

Ο οικισμός του Κάστρου κατοικείται σε όλη την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο (Μπάτζιου-Ευσταθίου 2003, 253)[107] και στη μέση φάση αυτής βιώνει μια περίοδο άνθησης, που εκδηλώνεται στην κεραμική με δείγματα του Πυκνού και του Εικονιστικού ρυθμού, αν και τα αρχιτεκτονικά λείψανα δεν είναι εκτενή και περιορίζονται, όπως και στην επόμενη φάση, σε κάποια δάπεδα και σε αποθέτες (Μπάτζιου-Ευσταθίου 1998, 414). Όσον αφορά στην ΥΕΙΙΙΓ ύστερη, όπως προκύπτει από τη στρωματογραφία, και σύμφωνα με τις πρόσφατες μελέτες, αυτή διαιρείται σε δύο φάσεις, εκ των οποίων η δεύτερη αντιπροσωπεύεται από κεραμική μυκηναϊκής ακόμα τεχνοτροπίας, αλλά πιο εξελιγμένη από εκείνη της πρώτης φάσης (Μπάτζιου-Ευσταθίου 2003, 256)[108]. Εντούτοις, όπως υποστηρίζεται αλλού, η δεύτερη φάση δεν είναι δυνατόν να διαχωριστεί από την ΠΠρΓ στα οικιστικά στρώματα (Κουνούκλας 2011, 215-6)[109] και μόνο από το νεκροταφείο της Ν. Ιωνίας προέρχονται χαρακτηριστικά για την εποχή

[106] Για τη σχέση και τη συμβίωση τριών σημαντικών θέσεων στο μυχό του Παγασητικού, βλ. και Pantou 2010.

[107] Η Μπάτζιου-Ευσταθίου σημειώνει ότι η ΥΕΙΙΙΓ διαιρείται σε τρία στάδια, που αντιστοιχούν στην πρώϊμη, μέση και νεώτερη. Οι δύο τελευταίες υποδιαιρούνται η καθεμία σε δύο φάσεις, Α' και Β΄. Η μετάβαση από τη μία φάση στην άλλη συντελέστηκε μετά από έντονη πυρκαγιά, που διαπιστώνεται πάνω σε όλα τα διαδοχικά δάπεδα και τεκμηριώνεται από καμένα δοκάρια στέγης, καμένα πλιθιά και ανθρακίδια. Η μελετήτρια, μάλιστα, συσχετίζει αυτές τις φάσεις με τις σχετικές της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου από το Λευκαντί, ως εξής: Κάστρο: ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη/Λευκαντί: φάση 1^{α}
ΥΕΙΙΙΓ μέση, φάση Α/Λευκαντί 1b
ΥΕΙΙΙΓ μέση, φάση Β/Λευκαντί 2^{α}
ΥΕΙΙΙΓ νεώτερη, φάση Α/Λευκαντί 2b
ΥΕΙΙΙΓ νεώτερη, φάση Β/Λευκαντί 3

[108] Η Μπάτζιου-Ευσταθίου σημειώνει ότι η κεραμική αυτής της Β΄φάσης της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης θυμίζει ένα εκφυλισμένο υστερο-μυκηναϊκό ρυθμό, ο οποίος συμπίπτει με το σχηματολόγιο της Ασίνης, αλλά δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως υπομυκηναϊκή, επειδή δεν της αποδίδονται διακεκριμένα χαρακτηριστικά.

[109] Ο Κουνούκλας,, βασιζόμενος στις ανασκαφικές μαρτυρίες του πρώτου ανασκαφέα, Θεοχάρη, ότι πάνω από τα στρώματα κατοίκησης της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου εμφανίζονται οι οικίες της ΠΠρΓ περιόδου, με χώρους ενδιαίτησης και «βιοτεχνίας», καθώς και εστίες, τονίζει την πιθανή απουσία ΥΜ φάσης στον οικισμό, οφειλόμενη στη συνεχή διάρκεια κατοίκησης αυτού. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Θεοχάρης (1956/1961, 126-7) είχε αρχικώς θεωρήσει την απουσία της ΥΜ ως τυχαία ή ως ένα κενό στην κατοίκηση, ενώ αργότερα (1961/1964, 51) δήλωσε τη δυσκολία ταξινόμησης των θραυσμάτων κεραμικής σε μία διακριτή φάση (της τελικής ΥΕΧ ή της πρώϊμης ΠρΓ) και υποστήριξε την πιθανότητα ύπαρξης, ανάμεσα σε αυτό το πλήθος των οστράκων με ολόβαφες επιφάνειες, υλικού εντασσόμενου στην ΥΜ περίοδο.

αγγεία, κάπως περιορισμένα, όμως, σε αριθμό σε σχέση με τα χάλκινα και σιδερένια κτερίσματα (Μπάτζιου-Ευσταθίου 1998, 370, 374-8, ιδίας 1999, 117 κε.)[110].

Εντός του οικιστικού πυρήνα, και κάτω από δάπεδα οικιών, εντοπίστηκαν παιδικές ταφές σε κιβωτιόσχημους τάφους, οι οποίες χρονολογούνται από την ΥΕ ΙΙΙΓ ύστερη έως και την ΥποΠρΓ ΙΙΙ περίοδο (Sipsie – Eschbach 1991, 183, Abb. 18). Η Sipsie-Eschbach, η οποία μελέτησε και την ΠρΓ κεραμική από τα σχετικά οικιστικά στρώματα, διαπίστωσε την «ανάμειξη» της ΥΕΙΙΙΓ και της ΠρΓ φάσης, στοιχείο που αποδίδει στην αδιάλειπτη χρήση και στην ελλιπή ανασκαφική τεκμηρίωση (ό.π., 18, 42, 95). Προκειμένου, εξάλλου, να προχωρήσει σε μία καλύτερη ταξινόμηση του υλικού, διαχώρισε δύο φάσεις ΠρΓΙ και ΙΙ με αντίστοιχες υπο-φάσεις η κάθε μία. Η ΠρΓΙα δεν διακρίνεται σαφώς από την προηγούμενη ΥΕΙΙΙΓ, ενώ, κατά την ΠρΓΙβ, σημειώνεται τυπολογική εξέλιξη, χωρίς καθόλου εκφυλισμένα μυκηναϊκά στοιχεία. Η ΠρΓΙΙ εντάσσεται στην ύστερη φάση της περιόδου με ασαφή τα όρια της ΠρΓΙΙβ από εκείνα της ΥποΠρΓ (ό.π., 187-192). Η άποψη της Sipsie – Eschbach σχετικά με την απουσία αμιγώς ΥΜ φάσης από τα στρώματα που μελέτησε ανατράπηκε από αναχρονολογήσεις του ίδιου υλικού στη μεταγενέστερη βιβλιογραφία (Jacob-Felsch 1994, 557-562). Έγινε, επίσης, διακριτή η μεταβατική ΥΜ-ΠρΓ φάση κάτω από δάπεδο (Ι), το οποίο είχε εντοπιστεί στην ανασκαφή της θέσης κατά το 1979 (Ruppenstein 2012, 236-7).

Από τις άλλες θεσσαλικές θέσεις, σημειώνονται οι **Φερές,** ένας οργανωμένος μυκηναϊκός οικισμός, ο οποίος συνέχισε να κατοικείται κατά την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη και μέση και αργότερα στην ΥΜ περίοδο (Κακαβογιάννης 1977, 2, 174-187, Αραχωβίτη 2000, 355-371). Κατά τη ΥΕΙΙΙΓ μέση, μάλιστα, κατασκευάστηκε ένα κεραμικός κλίβανος (Μπάτζιου-Ευσταθίου 1994, 215-224), ο οποίος εξασφάλιζε την αυτάρκεια του οικισμού σε κεραμικά προϊόντα.

Στη Θεσσαλία, τόσο στην ανατολική όσο και στην ενδοχώρα αξιοπρόσεκτο είναι το έθιμο της επαναχρησιμοποίησης των μικρών θολωτών τάφων της ΥΕΙΙΙΓ και στην

[110] Αξιοπρόσεκτο, κατά την Μπάτζιου-Ευσταθίου (1991, 64-5), είναι το γεγονός ότι στο νεκροταφείο δεν υπάρχουν ταφές της ΥΕΙΙΙΒ και ΥΕΙΙΙΓ περιόδου, εφ΄όσον μετά την ΥΕΙΙΙΑ1-2 παρατηρείται ένα κενό στη χρήση του, φαινόμενο που δεν συμβαδίζει με την συνέχεια κατοίκησης του οικισμού σε αυτή την περίοδο. Η ίδια σημειώνει ότι οι ενδείξεις κεραμικής αυτής της περιόδου από τη συγκεκριμένη θέση είναι πενιχρές σε σχέση με τους ακμάζοντες οικισμούς στο Διμήνι και στα Πευκάκια (1999, 117). Επίσης, τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα στο Κάστρο είναι αρκετά αποσπασματικά και μόνο, συμπληρωματικά, η κεραμική συνηγορεί για τη σημασία της θέσης (Μπάτζιου-Ευσταίου 1998, 407 (για ΥΕΙΙΙΒ) και 413-4 (για ΥΕΙΙΙΓ).

ΠρΓ περίοδο (τέλος ΠρΓ-Υπο-ΠρΓ), αλλά η αναφορά σε κάθε θέση ξεχωριστά εκφεύγει των στόχων αυτής της έρευνας[111]. Στη συγκεκριμένη περιοχή συναντάται, επίσης, και το έθιμο της ταφής σε τύμβο, όπως αυτός στη Βουλοκαλύβα, με συνεχή χρήση από την ΥΕΙΙΙΒ έως τη Γεωμετρική περίοδο (Μαλακασιώτη 2000, ιδίας 2003, 113, Μαλακασιώτη-Μουσιώνη 2004).

2.Μακεδονία

Η **Τούμπα της Θεσσαλονίκης** αποτελεί ένα οικισμό με διακριτούς χώρους για την ανάπτυξη των οικιστικών και εργαστηριακών-οικοτεχνικών δραστηριοτήτων (Andreou 2009, 17-19). Η μυκηναϊκή επίδραση έγινε αισθητή στην κεραμική, ιδιαιτέρως από τη φάση 5 (ΥΕΙΙΙΑ2 και ΥΕΙΙΙΒ) έως και τη φάση 4 (ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη και μέση). Είναι διακριτή μια σημαντική ανακατασκευή του, πιθανόν μετά από σεισμό, κατά τη φάση 3, και έως τη φάση 2 (ΠΕΣ), περίοδο κατά την οποία αυξάνεται και η τροχήλατη κεραμική, με κυρίαρχα, εντούτοις, τα τοπικά τεχνολογικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά (Ανδρέου 2003, 193-4, Andreou 2009, 19-25).

Οι τούμπες στον **Καστανά Θεσσαλονίκης**, στην ανατολική όχθη του Αξιού και στην **Όλυνθο (Αγ. Μάμας) Χαλκιδικής** παρέχουν στοιχεία για την ανάπτυξη οικισμών της περιφέρειας, όπου οι μυκηναϊκές επιδράσεις στην κεραμική απόκτησαν τοπικό και εκλεκτικιστικό χαρακτήρα και είχαν μακρά διάρκεια έως και την ΠΕΣ (Jung 2003α, 133, 140). Ο πρώτος οικισμός διακρίνεται από αλλεπάλληλες φάσεις κατοίκησης μετά από καταστροφικές επεμβάσεις, με επακόλουθο τις αλλαγές χωροταξικής οργάνωσής του, και εμφανίζει διάρκεια χρήσης από την αρχή της μυκηναϊκής μέχρι την ΜΠρΓ περίοδο (στρώματα 19-11). Ιδιαιτέρως, στο στρώμα 12 (Καστανάς V), μεγάλης διάρκειας, που αντιστοιχεί με την ΥΕΙΙΙΓ εξελιγμένη/ύστερη-ΠΠρΓ περίοδο, αυξάνεται η παραγωγή της τροχήλατης κεραμικής με μυκηναϊκά σχήματα (Jung 2003α, 138), των οποίων, όμως, η σχέση με τη μία ή την άλλη φάση δεν είναι ιδιαίτερα σαφής, λόγω τη μακράς χρήσης τους (Andreou 2009, 16). Ο δεύτερος οικισμός διατηρεί το χαρακτήρα του, με κάποιες μετασκευές, που δεν αλλάζουν, όμως, τη χωρο-οργάνωσή του, και χαρακτηρίζεται κατά την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο

[111] Για μια ενιαία βιβλιογραφική επισκόπηση, βλ. Lemos 2002, 173-8 και 205-6: οι τάφοι, για τους οποίους υπάρχουν μόνο προκαταρκτικές αναφορές, χρονολογούνται γενικώς στην ΠρΓ περίοδο. Επίσης, Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 276-279 και Georganas 2011.

από την ενσωμάτωση χειροποίητων τοπικών τύπων στην τροχήλατη μυκηναϊκή παράδοση (Jung 2003α, 140).

Στην τούμπα της **Ασσήρου,** Β. της Θεσσαλονίκης, στην κοιλάδα του Λαγκαδά, έχει αποκαλυφθεί ένας «δυναμικός» οικισμός κατά την Εποχή του Χαλκού, από τον οποίο σώζεται ένα σημαντικό τμήμα της χωροταξικής του διαμόρφωσης, μάρτυρας μιας αξιοσημείωτης κοινωνικής οργάνωσης. Η μυκηναϊκή περίοδος της κατοίκησης αντιστοιχεί στις τοπικές φάσεις 14 έως 6, από τις οποίες οι 7 και 6 εντάσσονται στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη έως ύστερη περίοδο. Στο τέλος αυτής καταγράφεται καταστροφή του οικισμού. Ως επακόλουθο, από τη φάση 5, αναδιατάσσεται ο οικιστικός χώρος, ενώ μετά από νέα καταστροφή, στη φάση 3 (ή 4) (Wardle 1997, 447, 449-452)[112], διαμορφώνονται νέοι χώροι, στις φάσεις 2-1 της ΠΕΣ. Μετά από αυτή την περίοδο (κατά τον 9ο αι. π.Χ), η θέση εγκαταλείπεται και μόνο μία ταφή σε πίθο αποτελεί ισχνή μαρτυρία χρήσης του χώρου (Wardle 1989, 449). Πέραν των μυκηναϊκών επιδράσεων και εισαγωγών, ο οικισμός διακρίνεται –ιδιαιτέρως και μετά τη φάση 5 ή 4, οπότε ελλείπει η τροχήλατη μυκηναϊκή κεραμική- για τον τοπικό του χαρακτήρα αλλά και για τις σχέσεις του με την Κεντρική Ευρώπη και τη Βουλγαρία (Wardle, 1980, 1997).

Στο **Ποσείδι,** στη χερσόνησο της Κασσάνδρας, στο χώρο όπου αναπτύχθηκε ιερό του Ποσειδώνα κατά την Αρχαϊκή και Κλασική περίοδο, θέση κομβική, μαζί με τον παρακείμενο οικισμό της Μένδης, για την εξασφάλιση επαφών του Ευβοϊκού κόλπου με την ενδοχώρα της Κεντρικής Μακεδονίας (Lemos 1998, 56, 2002, 211-22,· Mazarakis-Ainian 2012 53-8), εντοπίστηκε ένα αψιδωτό κτήριο (ΣΤ), λατρευτικής λειτουργίας. Τοποθετείται στην ΠΠρΓ περίοδο και αποτελεί το πρωϊμότερο του είδους (Lemos 2002, 148). Εντός αυτού, και στον περιβάλλοντα χώρο του, βρέθηκαν λάκκοι με υπολείμματα έμπυρων θυσιών για χθόνιες λατρείες, χρονολογούμενοι από το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ και την ΥΜ περίοδο (Βοκοτοπούλου 1992, 445, ιδίας 1993, 402, 2001, 710-1).

Μια από τις πιο πρόσφατες μεγάλες δημοσιεύσεις ΠρΓ ταφικού υλικού αποτελεί αυτό από το νεκροταφείο ενταφιασμών και καύσεων στην **Τορώνη Χαλκιδικής**

[112] Μικρές διαφοροποιήσεις παρατηρούνται ως προς τις φάσεις και τις καταστροφές που υπέστη ο οικισμός, όπως εμφανίζονται στην πρώτη δημοσίευση (Wardle 1980). Για την αυτοτελή ταξινόμηση στις φάσεις 4 και 3, βλ. Wardle-Wardle 2007, 471

(Papadopoulos 2005), στο άκρο της χερσονήσου της Σιθωνίας, θέση η οποία είχε επαφές με περιοχές της νότιας Ελλάδας και του Αιγαίου και λειτούργησε πιθανόν ως εμπορικός σταθμός (εμπόριο) για την προώθηση προϊόντων προς και από το εσωτερικό της Μακεδονίας (κυρίως των μεταλλευμάτων της Χαλκιδικής και της κεντρικής περιφέρειας (Morris 2009/2010, 5-8). Η χρονολόγηση των τάφων (ενταφιασμών και καύσεων) βασίστηκε αποκλειστικά στην εξέλιξη της τροχήλατης κεραμικής επειδή η άλλη, άφθονη χειροποίητη, παρουσιάζει διαχρονικές μορφές χωρίς διακριτά στοιχεία εξέλιξης. Ωστόσο, αν και ο Παπαδόπουλος θεωρεί δύσκολη την εφαρμογή μιας αυστηρής χρονολογικής κατάταξης, ταξινομεί τη διάρκεια ζωής του νεκροταφείου (από την ΥΜ έως την ΥποΠρΓ Ι-ΙΙ) (Papadopoulos 2005, 395) σε τρεις (3) φάσεις: Πρώιμη, Μέση και Ύστερη (ό.π., 410).

Δ. Τα νησιά (του Αιγαίου)

Δωδεκάνησα και Κυκλάδες

Στο νησιωτικό χώρο, η ανάπτυξη των επαφών στην ανατολική Μεσόγειο κατά την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο οδήγησε στην ευκαιριακή ακμή κάποιων θέσεων που βρέθηκαν κοντά σε δίκτυα εμπορικών ανταλλαγών, στο πλαίσιο της ανάκαμψης του μετανακτορικού εμπορίου. Γνωστότερες ανασκαφικά θέσεις είναι ο οικισμός στα **Σεράγια** (Vlachopoulos-Georgiadis 2015, 353-5, όπου και σχετική βιβλιογραφία)[113] και τα νεκροταφεία στον **Ελαιώνα** και στη **Λαγκάδα της Κω**, καθώς και εκείνο στην **Ιαλυσό** στη **Ρόδο**. Από το χαρακτήρα των κτερισμάτων (οπλική εξάρτυση και άλλα αντικείμενα από πολύτιμα υλικά με λειτουργική και εμβληματική-συμβολική σημασία) υποδεικνύεται η παρουσία μιας «ελίτ πολεμιστών», ή, επίσης, και μιας ομάδας με κοινωνική και οικονομική υπεροχή. Αυτή καθόριζε την παραγωγή και τη διακίνηση των προϊόντων και προϊστατο στην οργάνωση και διαμόρφωση μιας «πολιτειακής» σταθερότητας (Macdonald 1986, Deger-Jalkotzy 1998β, 109-112, Vlachopoulos-Georgiadis 2015, 356-7)[114]. Δυστυχώς, τα οικιστικά ευρήματα μετά την ΥΕΙΙΙΒ

[113] Παρά το γεγονός ότι μαρτυρείται η ΥΕΙΙΙΓ περίοδος στον οικισμό, τα οικιστικά κατάλοιπα είναι λιγοστά. Κατά τον Γεωργιάδη, από νεώτερες επιφανειακές έρευνες υποδηλώνεται η παρουσία πολλών μικρών οικισμών ως δορυφόρων σε ένα μεγαλύτερο, όπως τα Χαλάσαρνα, στη νότια περιοχή του νησιού. Η ένταξη σε ένα μεγαλύτερο κέντρο, ο συνοικισμός και η εγκατάσταση θέσεων κυρίως στο εσωτερικό κάποιων άλλων νησιών της Δωδεκανήσου είναι ίσως απόρροια συνθηκών αβεβαιότητας που επικρατούσαν εκείνη την περίοδο στο ΝΑ Αιγαίο.

[114] Ο Macdonald σημειώνει ότι η αύξηση των τάφων στο νεκροταφείο της Ιαλυσού ήταν συνέπεια της σχετικής ανάπτυξης του πληθυσμού κατά τη διαδικασία συνοικισμού, ο οποίος συντελέστηκε μέσω της προσέλκυσης ανθρώπων προς αυτή την περιοχή, στη ΒΔ ζώνη του νησιού, λόγω της σημασίας της ως

περίοδο είναι πενιχρά (Vlachopoulos-Georgiadis 2015, 353)[115]. Κάποια νεκροταφεία των ανακτορικών χρόνων εγκαταλείφθηκαν, άλλα επαναχρησιμοποιήθηκαν, ενώ σε κάποια άλλα παρατηρείται αύξηση των ταφών και των κτερισμάτων (ό.π., 350, 352-3). Η Ρόδος διατήρησε καθ' όλο τον 12ο αι. π.Χ. την πολιτιστική και οικονομική εξάρτηση από την ηπειρωτική μυκηναϊκή Ελλάδα, αν και ανέπτυξε ένα δικό της τοπικό κεραμικό ρυθμό, με διακόσμηση χταποδιού, επηρεασμένο από τα κρητικά μοτίβα, και ενδεικτικό σχήμα τον ψευδόστομο αμφορέα. Παραλλήλως, η Κως δεν φαίνεται να είχε παρά μόνο εμπορικές συναλλαγές με την Αργολίδα και στο τοπικό εργαστήριο της ΥΕΙΙΙΓ μέσης δημιουργήθηκε ένας ξεχωριστός πυκνός εικονιστικός κεραμικός ρυθμός με παραστάσεις ανθρώπων και ζώων (ό.π., 352). Προϊόντα της πολιτιστικής ενότητας της Δωδεκανήσου επηρέασαν και την Κυπριακή κεραμική (ΥΚΙΙΙΑ) στο πλαίσιο του μυκηναϊκού ενδιαφέροντος για τη Μεγαλόνησο (Καράντζαλη 2003, 519-521).

Σημαντικό κέντρο κατά την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο (μέση και ύστερη, κυρίως)[116] αποτελούσε η **Νάξος,** όπως προκύπτει από τα ανασκαφικά δεδομένα στον οχυρωμένο οικισμό της **Γρόττας** (Βλαχόπουλος 2003), ο οποίος περιλάμβανε ευρύχωρες οικίες με εστίες (Lambrinoudakis et. al. 2001), και στα νεκροταφεία των **Απλωμάτων** και του **Καμινιού**, τα οποία καλύπτουν επίσης τη μέση και την ύστερη φάση της περιόδου (Βλαχόπουλος 2006). Από τα ευρήματα διαφαίνεται ιδιαίτερη τοπική κεραμική παράδοση (Vlachopoulos 2003, 221-228), ιδιότυπη σχολή κοσμηματοτεχνίας και δίκτυο επαφών με όλες τις ακμάζουσες θέσεις της εποχής στο Αιγαίο (Αττική, Κρήτη, Δωδεκάνησα, Αργολίδα, Αρκαδία-Deger-Jalkotzy 1998β, 109, Βλαχόπουλος 1999,

διαμετακομιστικού κέντρου των πλοίων προς την Ανατολή. Όσον αφορά στην Κω, παρά το γεγονός ότι παρατηρείται και εδώ αύξηση των τάφων, οι περισσότεροι από αυτούς είναι κατεστραμμένοι και ο σχετικός οικισμός δεν παρέχει σαφή στρωματογράφηση. Η κεραμική παρουσιάζει συσχετισμούς με την Αττική ενώ κάποια μεταλλικά αντικείμενα (όπλα και είδη εξάρτυσης ή καλλωπισμού) υποδεικνύουν περιστασιακές επαφές με την Κεντρική Ευρώπη (1985, 142 κξ.). Η άποψη για την αύξηση του πληθυσμού λόγω συνοικισμού στην Ιαλυσό, μετά από μια χαρακτηριστική μείωση του πληθυσμού κατά την ΥΕΙΙΙΒ περίοδο, αντιμετωπίζεται με επιφύλαξη από άλλους μελετητές, δεδομένου, άλλωστε, ότι η κατοίκηση και στη ΝΑ πλευρά του νησιού, όπου και η αρχαία Λίνδος, συνεχίστηκε, χωρίς ενδείξεις εγκατάλειψης κατά την ίδια εποχή (Deger-Jalkotzy 1998β, 109-110). Το θέμα, όμως, επανέρχεται σε νεώτερες μελέτες σχετικά με τις εσωτερικές και τοπικές μετακινήσεις και τον εποικισμό θέσεων (Vlachopoulos-Georgiadis 2015, 352-3).

[115] Στην περίπτωση του οικισμού στη θέση Τριάντα, που σχετίζεται με το νεκροταφείο της Ιαλυσού, η απουσία ΥΕΙΙΙΓ στρωμάτων είναι δυνατόν να οφείλεται σε φυσικές και συνεχείς αλουβιακές μετατοπίσεις και επικαθήσεις ή σε μετεγκατάσταση του οικισμού μετά από κάποια καταστροφή κατά την ΥΕΙΙΙΒ περίοδο.

[116] Ο οικισμός άκμασε αρχικά κατά την ΥΕΙΙΙΑ1 και ΥΕΙΙΙΑ2 περίοδο και έφθινε σιγά-σιγά για να σβήσει τελείως κατά την ΥΕΙΙΙΒ2. Αυτή η φάση χαρακτηρίζει την Πόλη Ι, ενώ η Πόλη ΙΙ, με διαφορετικό προσανατολισμό από την πρώτη, κατοικήθηκε κατά την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο με περιορισμένη χρήση του χώρου κατά την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη (Βλαχόπουλος 2003, 494-5).

ιδίου 2008, 486, 489). Ιδιαιτέρως από την πλούσια κτέριση κάποιων τάφων με όπλα και πολύτιμα αντικείμενα εικάζεται η παρουσία μιας προβεβλημένης και προνομιούχας ομάδας ανθρώπων. Αυτή δρούσε σε μια ανθηρή κοινωνία, απόρροια ενός πολιτικού συστήματος, το οποίο λειτούργησε ως αντιστάθμισμα της έλλειψης του προγενέστερου ανακτορικού (Vlachopoulos-Georgiadis 2015, 349)[117]. Ο οικισμός εγκαταλείφθηκε στο τέλος της περιόδου (πιθανόν από άνοδο της στάθμης της θάλασσας) και η περιοχή χρησιμοποιήθηκε κατά την ΠρΓ εποχή ως νεκροταφείο, με πιθανή τη συνέχιση χρήσης μερικών χώρων ως οικιστικών (Βλαχόπουλος 2003, 496, 499).

Στις άλλες κυκλαδικές θέσεις παρατηρείται ανομοιομορφία, οφειλόμενη εν μέρει στην έλλειψη ανασκαφικών δεδομένων, αλλά και σε τοπικές ιδιαιτερότητες και διαφορετικές πολιτισμικές επιρροές[118], οι οποίες συντελέστηκαν σε μία περίοδο σχετικής ηρεμίας σε αυτό το νησιωτικό χώρο, κατά την ΥΕΙΙΙΓ (Vlachopoulos 2003, 230-231, Vlachopoulos-Georgiadis 2015)[119] .

Στη **Φυλακωπή** λειτούργησε μόνο το λατρευτικό κέντρο, υφιστάμενο ήδη από την ΥΕΙΙΙΑ2, αλλά, κυρίως, μετά την οχύρωση της θέσης κατά το τέλος της ΥΕΙΙΙΒ1 περιόδου, στη φάση 2ª, με τοπικά χαρακτηριστικά και ανάμειξη μινωϊκών και μυκηναϊκών στοιχείων. Μετά από μία καταστροφή στη φάση 2b, στις αρχές της ΥΕΙΙΙΓ μέσης περιόδου, μέρος του ιερού (το ανατολικό) επαναχρησιμοποιήθηκε, με την ανοικοδόμηση κάποιων κτισμάτων, έως το τέλος αυτής της περιόδου, οπότε εγκαταλείφθηκε (Renfrew1985, 7, 75-6, 80-87, 378-383, 403-5, Deger-Jalkotzy 1998β, 107-8, με τη σχετική βιβλιογραφία). Ανάλογη υπήρξε η κατάσταση και στο ιερό **στην Αγ. Ειρήνη της Κέας**, το οποίο, ως βασικός πυρήνας δραστηριότητας στη συγκεκριμένη θέση, παρουσίασε συνεχή δραστηριότητα από την ΥΕΙΙΙΓ (με τρεις (3) οικοδομικές φάσεις) έως την ΠρΓ περίοδο και τους ιστορικούς χρόνους (Caskey 1984, Vlachopoulos 2003, 229-230, με σχετική βιβλιογραφία, Ρουσιώτη 2010, 168). Επίσης, στις **Κουκουναριές Πάρου** εντοπίστηκε ένα οχυρωμένο οικιστικό συγκρότημα, η

[117] Λόγω της παράλληλης λειτουργίας των δύο νεκροταφείων στο Καμίνι και στα Απλώματα, θεωρείται ότι αυτά αντιπροσώπευαν την παρουσία δύο διακριτών ομάδων-γενών.

[118] Οι νησιώτες εκμεταλλεύτηκαν τις ναυτικές διόδους που τους συνέδεαν με την Περατή, την Κρήτη και τη Ρόδο, αλλά φαίνεται ότι ωφελήθηκαν περισσότερο από τις εισαγωγές προϊόντων, παρά διεκδίκησαν θέση με την προώθηση των τοπικών τους προϊόντων (Vlachopoulos 1999, 82).

[119] Η αύξηση οχυρωμένων οικισμών δεν δικαιολογείται από την προστασία έναντι συγκεκριμένων και σύγχρονων επιθέσεων, συνέπεια των αναστατώσεων που συνέβησαν στο τέλος του 12ου, εφόσον οι οχυρώσεις ανεγέρθηκαν σε διαφορετικές χρονικές περιόδους, αλλά αντανακλά, μεταξύ άλλων, και περιοδικές διενέξεις μεταξύ των νησιωτών (Vlachopoulos 1999, 82-3).

άνθηση του οποίου, κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση (και έως την προχωρημένη φάση αυτής, οπότε καταστράφηκε από πυρκαγιά)[120], συμπίπτει με την εγκατάσταση επήλυδων αριστοκρατικής καταγωγής από την κυρίως Ελλάδα, προσφύγων μετά την πτώση του ανακτορικού συστήματος, εκφραστών αυτού του τελευταίου και κομιστών στοιχείων τέχνης, τεχνικής και ιδεολογίας (Schilardi 1992, 627-635, 637-8)[121]. Η θέση ανέκαμψε με μικρή διάρκεια, χωρίς όμως ιδιαίτερη σπουδαιότητα, έως την ΥΕΙΙΙΓ ύστερη (Vachopoulos-Georgiadis 2015, 343). Στη **Σίφνο** η εγκατάσταση στον **Αγ. Ανδρέα**, η οχύρωση της οποίας έχει παραλληλιστεί με αυτές σημαντικών μυκηναϊκών ακροπόλεων, είχε διάρκεια ζωής από την ΥΕΙΙΙΒ έως την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη περίοδο, επανακατοικήθηκε λίγο κατά την ύστερη φάση και, κυρίως, κατά τους Γεωμετρικούς χρόνους (Televantou 2000, 116, ιδίας 2001, 197-8, 203-5, 208). Μια ακρόπολη με περίβολο πάνω από τον όρμο στο **Βαθύ** φαίνεται ότι εξυπηρετούσε τη θέση κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση και ύστερη περίοδο, ως απομακρυσμένη «προσφυγική» εγκατάσταση (Παπαδοπούλου 2000, 289-90, Vlachopoulos 2008, 490).

Ε. *Κρήτη και Κύπρος*

Η **Κρήτη** βρέθηκε στη δίνη της κρίσης στο τέλος του 13ου και στις αρχές του 12ου αι. π.Χ.[122] , μετά την πρώτη του ανακτορικού συστήματος. Σε αυτό το πλαίσιο διαδραματίστηκαν αλλαγές και αναταραχές στις κατοικούμενες θέσεις, έκδηλες από μετακινήσεις πληθυσμού προς άλλες ορεινές και οχυρές (Καβούσι-Βροντά και Κάστρο, Καρφί, Μοναστηράκι-Καταλύματα, Βρόκαστρο κ.α.[123], Kanta 2001), ενώ

[120] Ο Βλαχόπουλος θεωρεί την καταστροφή απόρροια σεισμού και όχι επέλασης ξενόφερτων, όπως δέχεται ο Σκιλάρντι, ο οποίος ταυτίζει τους εισβολείς με Μυκηναίους, οι οποίοι είχαν πιθανό ορμητήριο τη Νάξο (Schilardi 1985, 203, Vlachopoulos 1999, 81).

[121] Λόγω της απουσίας χαρακτηριστικών της ΥΕΙΙΙΒ2 κεραμικής κατά τη φάση εποικισμού, πιστεύεται ότι αυτοί δεν προήλθαν από την κύρια Ελλάδα και ένα ανακτορικό κέντρο, αλλά από κάποια άλλη περιοχή, πιθανόν και ένα νησί των Κυκλάδων, Deger-Jalkotzy 1998β, 108. Για αντεπιχείρημα της μετακίνησης εκπροσώπων του ανακτορικού συστήματος προς τις Κυκλάδες και ανάπτυξης μιας σχετικής «πολιτειακής» διαμόρφωσης, βλ. Vlachopoulos 1999, 83-5 και ιδίου 2008, 491.

[122] Για το συγχρονισμό της ΥΜΙΙΙΓ με την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο, βλ. D' Agata 2007: ΥΜΙΙΙΓ πρώϊμη-ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη/μέση εξελιγμένη, ΥΜΙΙΙΓ ύστερη=ΥΕΙΙΙΓ μέση προχωρημένη, ΥποΜινωϊκή Ι=ΥΕΙΙΙΓ ύστερη, Υπο-Μινωϊκή ΙΙ=ΥΜ, επίσης Hallager (2007, 196), η οποία αναρωτιέται για την τριμερή ταξινόμηση της μετανακτορικής περιόδου στην Κρήτη. Η Borgna (2007, 66) παρέχει ένα πενταμερή διαχωρισμό από την ΥΜΙΙΙΒ έως την Υπο-Μινωϊκή και χαρακτηρίζει τις φάσεις 3-5 ως εξήςΥΜΙΙΙΓ πρώϊμη, ΥΕΙΙΙΜ ύστερη-(ΥΜΙΙΙΓ μέση) και Υπο-Μινωϊκή, θεωρώντας, όμως, ότι η διάκριση εμπίπτει στην ερμηνεία των φάσεων από κάθε μελετητή. Για τη χρονική ακολουθία και την προβληματική συγχρονισμού των ΥΕΙΙΙΓ με τις ΥΜΙΙΙΓ φάσεις, βλ. και Rutter 2007β, 346.

[123] Σύμφωνα με τον Nowicki (2000, 235-6) κάποιοι από τους ορεινότερους οικισμούς μετατοπίστηκαν χαμηλότερα κατά την ΥΜΙΙΙΓ μέση και ύστερη περίοδο, σε περιοχές περισσότερο προσβάσιμες, όπως οι εγκαταστάσεις στο Καβούσι-Βροντά και στο Μοναστηράκι-Χαλασμένο, οι οποίες αποτελούν τη συνέχεια των Καβούσι-Κάστρο και Μοναστηράκι-Καταλύματα-αντιστοίχως.

αλλού προκλήθηκαν κοινωνικοί μετασχηματισμοί με τη συσπείρωση πληθυσμιακών ομάδων γύρω από υφιστάμενα κέντρα (Κνωσσός, Φαιστός, Χανιά) (Borgna 2003, Nowicki 2008, 84-5)[124]. Αρκετές θέσεις, με συνέχεια από την προηγούμενη ΥΜΙΙΙΒ2 περίοδο, δεν φαίνεται να χρησιμοποιούνται πέραν της ΥΜΙΙΙΓ πρώϊμης (Kanta 2003α, για Καστροκεφάλα, και κυρίως 178-180 και για οικισμούς «προσφύγων», Hallager 2003, για Χανιά), αλλά άλλες είχαν διάρκεια ζωής έως και την ύστερη φάση ή την Υπο-Μινωϊκή, όπως η Κνωσσός, η Φαιστός, η Τύλισσος, τα Σύβριτα (Θρόνος-Κεφάλα), ο Χαλασμένος (Borgna 2007, 64-66, όπου και σχετική βιβλιογραφία, D' Agata 2007, 101, pl. 3), ενώ κάποιες διατηρήθηκαν έως και τους ιστορικούς χρόνους (Kanta 2001, 14).

Σύμφωνα με τον Nowicki, 120 νέες θέσεις άρχισαν να κατοικούνται κατά την ΥΜΙΙΙΒ-Γ ή την ΥΜΙΙΙΓ περίοδο, κάποιες από αυτές σε απρόσιτες και προστατευμένες (λίγες οχυρωμένες) τοποθεσίες για τη διαφύλαξη από εχθρικές επιδρομές, κυρίως από τη θάλασσα (2000 και ιδίου 2001)[125,] ή, σύμφωνα με άλλη άποψη, και λόγω της αύξησης του πληθυσμού (Tsipopoulou 2005, 324). Αυτοί οι οικισμοί συνέχισαν να αναπτύσσονται κατά την προχωρημένη φάση αυτής της περιόδου, με πύκνωση και αναδιοργάνωση κάποιων από αυτούς, καθώς και με επέκταση παλιότερων (Nowicki 2000, 237-8 και ιδίου 2002, 155-6), και έως την ΥΜ-ΠρΓ περίοδο, ενώ άλλοι δημιουργούνταν ή εγκαταλείπονταν ανάλογα με τις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες (Nowicki 2000, 243-7, ιδίου 2002, 169-170 και Borgna 2003, 157, 165). Η

[124] Η Borgna αναπτύσσει την άποψη ότι κατά τις αρχές της ΥΜΙΙΙΓ ξεκινά μια περίοδος αναπροσαρμογής και σταθεροποίησης των κοινωνικών δομών στο εσωτερικό του νησιού, με την ανέλιξη προνομιούχων ομάδων, οι οποίες διατήρησαν τις «αναμνήσεις» με το παλαιό ανακτορικό σύστημα και υποστήριξαν τη διαμόρφωση μιας νέας κατάστασης. Διαχωρίζει δύο διαφορετικές ζώνες «εξέλιξης»: στις βόρειες ακτές της Κρήτης και στην κεντρική ενδοχώρα πραγματοποιήθηκε συσπείρωση γύρω από προγενέστερα κέντρα και οι εμπορικές επαφές με το εξωτερικό παρέμειναν ανθηρές, ενισχύοντας και τη «βιοτεχνική» δραστηριότητα, ενώ στις ανατολικές ακτές και τις ορεινές εγκαταστάσεις, διάσπαρτες στην ενδοχώρα, η διαβίωση επικεντρωνόταν στην ανταλλαγή κτηνοτροφικών προϊόντων, οι εσωτερικές επαφές καθορίζονταν μέσα από τελετουργικές δραστηριότητες κατανάλωσης τροφής και τα ιδεολογικά σύμβολα του παρελθόντος (θολωτοί τάφοι, χώροι λατρείας) χρησιμοποιήθηκαν για τη νομιμοποίηση των τοπικών ισχυρών ομάδων. Ο Nowicki (2000, 242-3) υποστηρίζει, επίσης, αυτό το διαχωρισμό, ο οποίος αντικατοπτρίζει, σε κάποιες περιπτώσεις, διαφορετική εθνική ταυτότητα, τους αυτόχθονες Μινωΐτες, οι οποίοι κατέφυγαν στα ορεινά, και τις ομάδες μεταναστών-εισβολέων, οι οποίες εγκαταστάθηκαν στην κεντρική ζώνη ήδη από την ΥΕΙΙΙΒ περίοδο και επηρέασαν και τους γηγενείς, όπως στην Κνωσό.

[125] Η διάρκεια κάποιων από αυτές δεν ήταν μεγάλη και οι σχετικές εγκαταστάσεις οργανώνονταν συνήθως γύρω από άτομα, τα οποία είχαν (στρατιωτική) εξουσία και ισχύ. Οι ντόπιοι, η ζωή των οποίων βασίζονταν στη γεωργία και στη κτηνοτροφία δεν φαίνεται να επιδίωξαν πάντα αυτές τις μετακινήσεις, (Nowicki 2011, 439). Ο Dickinson (2006, 65) αμφισβητεί την τόσο μεγάλη πύκνωση θέσεων σε ένα μικρό χρονικό διάστημα, στο οποίο εκτυλίσσεται, κατά τον Nowicki, η «μετανάστευση» προς τα ορεινά του νησιού.

δυναμική και η επιβίωση αυτών των ορεινών οικισμών θεωρείται ότι στηρίχτηκε σε ένα πλέγμα σχέσεων, ανταλλαγών και αλληλεπιδράσεων, που καλλιεργούνταν ανάμεσα σε διευρυμένες οικογένειες (φατρίες) και μέσω της επικράτησης κάποιων ισχυρών προσώπων ή ομάδων (Haggis 2001, Hayden 2004).

Παρόλο που η επικοινωνία με την κυρίως Ελλάδα μειώνεται σε αυτή την περίοδο (Kanta, 2003β, 513, Rutter 2005, 42-43), επικεντρώνεται σε θέσεις οι οποίες ευνοήθηκαν και κρατήθηκαν ανθηρές μετά την πτώση των ανακτόρων (Rutter 1992, 62 και 67), όπως είναι η Αττική (D' Agata 2003, 33, Rutter 2003, 193-197). Ήδη από το τέλος της ΥΜΙΙΙΒ2 παρατηρείται και η αντίστροφη επίδραση της Κρήτης προς την κυρίως Ελλάδα, φαινόμενο που εντατικοποιήθηκε κατά την ΥΜΙΙΙΓ περίοδο (Hallager 2007). Μαρτυρούνται, επίσης, επαφές με τη Σικελία, από την εμφάνιση μεταλλικών αντικειμένων και την κυκλοφορία μετάλλων, χαλκού ή και σιδήρου, προς το τέλος της περιόδου (Borgna 2003, 162-4, 166-7)[126]. Εξάλλου, οι επαφές με την Κύπρο διατηρήθηκαν αδιάλειπτα και κατά την ΠρΓ περίοδο, πιθανόν και λόγω μετακίνησης πληθυσμών από το ένα νησί στο άλλο (Dickinson 2006, 207).

Η κεραμική εμφανίζει ανάμειξη μυκηναϊκών και μινωϊκών στοιχείων και εντάσσεται στη λογική μιας κοινής αιγαιακής παράδοσης (D' Agata 2003, 25-6, Vlazaki-Andreadaki-Papadopoulou 2007, 39-40). Ως αποτέλεσμα, η ΥΜΙΙΓ περίοδος χαρακτηρίζεται από αξιοσημείωτη κεραμική ομοιογένεια (Warren 2007, 334).

Όσον αφορά στην **Κύπρο**, η μυκηναϊκή παράδοση ήταν γνωστή στο νησί από τις εισαγωγές κεραμικής, ήδη από την ΥΕΙΙ-ΥΕΙΙΙΑ1 περίοδο, αν και αυτή συνδέεται με λατρευτικές δραστηριότητες και εντοπίστηκε κυρίως σε ταφικά σύνολα και λιγότερο σε οικιστικά. Ήδη από το τέλος του 15ου και τις αρχές του 14ου αι. π.Χ. αναπτύσσεται η παραγωγή τοπικών απομιμήσεων της μυκηναϊκής κεραμικής[127], η οποία κορυφώθηκε από το 13 αι. π.Χ, με τη διακοπή των εισαγωγών από τη Δύση (Georgiou 2018, 187-8). Σε αυτή την εποχή η Κύπρος φαίνεται ότι ήλεγχε τη διάθεση

[126] Η Borgna σημειώνει ότι η διάθεση και διακίνηση των μεταλλικών αντικειμένων είναι διαφορετική στη Δυτική/Κεντρική από εκείνη στην Ανατολική/Κεντρική Κρήτη. Στην πρώτη περιοχή, τα μέταλλα (χαλκός) διατίθενται-μέσω συναλλαγών, εξωτερικών και εσωτερικών- ήδη από την ΥΜΙΙΙΒ-ΥΜΙΙΙΓ περίοδο, ενώ από το τέλος της περιόδου και εξής, η δεύτερη ενεπλάκη περισσότερο στη διαχείριση και διοχέτευση των σχετικών αντικειμένων, κάποια από τα οποία είναι και σιδερένια.

[127] Η εισαγωγή ενός ευρέος σχηματολογίου μυκηναϊκής τεχνοτροπίας, η εμφάνιση της τροχήλατης τεχνικής και η εγκατάλειψη της χειροποίητης έως το τέλος του 12ου αι. π.Χ., υποδηλώνουν, κατά γενική άποψη, τη διαμόρφωση μιας νέας αντίληψης και νοοτροπίας, που συνδέεται όχι μόνο με την κατανάλωση της τροφής, αλλά με την ενσωμάτωση και αφομοίωση της μυκηναϊκής κουλτούρας, βλ. ενδεικτικά Jung 2011β, 180-1 και Georgiou 2018, 186-8.

σχετικών προϊόντων στις Συροπαλαιστινιακές ακτές, με τις οποίες ενέτεινε τις επαφές στη μετάβαση από τον 13ο στο 12ο αι. π.Χ. (Deger-Jalkotzy 2002, 52-3). Το νησί χαρακτηριζόταν από κέντρα αστικού χαρακτήρα, όπως η Έγκωμη, το Κίτιο, το Κούριο, η Σίντα, το Χαλά Σουλτάν Τεκέ, το Μαρόνι, η Καλαβασσός, η Άλασσα, αλλά και άλλες κοινότητες στο εσωτερικό, οι οποίες είτε δραστηριοποιούνταν στο εμπόριο, είτε εκμεταλλεύονταν τα μεταλλευτικά πλεονάσματα χαλκού ή στηρίζονταν στην αγροτική οικονομία. Σε αυτά τα κέντρα διαβιούσαν ομάδες προνομιούχων-ελίτ, οι οποίες εξέφραζαν την οικονομική και πολιτική τους δύναμη μέσω της πρόσβασής τους σε «εξωτικά» αντικείμενα και της εναπόθεσης αυτών σε τάφους (Steel 1998, 286-90).

Κατά τις αρχές του 12ου αι. π.Χ. σημειώθηκαν αναταραχές, πυροδοτούμενες και από την πτώση του ανακτορικού συστήματος στον ελλαδικό χώρο, αλλά και άλλων ιεραρχικά δομημένων συστημάτων στην Ανατολία, τις Συροπαλαιστινιακές ακτές και στην Αίγυπτο, οι οποίες οδήγησαν στην καταστροφή ή στην εγκατάλειψη πολλών από τις ακμάζουσες θέσεις της Κύπρου (Georgiou 2018, 178-9). Λίγο αργότερα, κατά την τοπική φάση ΥΚΙΙΙΑ, στις αρχές του 12ου αι. π.Χ. (ή και στη μεταβατική, από την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη στην ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο)[128], ενεργοποιήθηκε η μετανάστευση πληθυσμών από διάφορα σημεία του Αιγαίου προς το νησί, όπως δηλώνεται και από τη σχετική κεραμική (Sherratt 1981, 224-8), φαινόμενο το οποίο, κατά την άποψη του Καραγιώργη, είναι δυνατόν να αφορά και επήλυδες αριστοκρατικής καταγωγής ορμώμενους από τον ελλαδικό χώρο, αφού πρώτα είχαν ζητήσει καταφύγιο στα νησιά (1998a, 132)[129]. Η έλευση των νεοφερμένων έχει συνδεθεί και με την εισαγωγή νέων στοιχείων στην κεραμική, στη μεταλλουργία, στην ταφική αρχιτεκτονική, στην οικιακή λατρεία και στον οικιακό εξοπλισμό (εστίες, ασάμινθοι) (Karageorghis 2000, Steel 2004, 187-8, 200)[130]. Σύντομα, ξεκίνησε η ανασύνταξη των κατεστραμμένων θέσεων

[128] Για την κατάταξη των χρονολογικών φάσεων στην Κύπρο (και στη Συροπαλαιστίνη) σε σχέση με την αιγαιακή χρονολόγηση και τους κεραμικούς ρυθμούς, βλ. Lehmann 2013, 307, 312-5.

[129] Αργότερα σημειώνει ότι αυτή η μεταναστευτική ροή αναπτύχθηκε σταδιακά, σε ένα σημαντικό χρονικό διάστημα, έως τον 11ο αι. π.Χ., κατά τον οποίο ολοκληρώθηκε και ο «εξελληνισμός» του νησιού (Karageorghis 2011β, 19-20). Αυτές οι μετακινήσεις (και εσωτερικές) θεωρείται, άλλοτε, ότι δεν άφησαν ενδεικτικά ίχνη για να πιστοποιηθεί η παρουσία και, συνεπαγόμενη, ενσωμάτωση νέων «εθνικών» στοιχείων σε διάφορες θέσεις του νησιού, ούτε αυτές, από μόνες τους, αποτελούν την κινητήριο δύναμη για την αναδιαμόρφωση του πολιτισμικού τοπίου, η οποία συντελέστηκε κατά τον 12ο αι. π. Χ. (Georgiou 2018, 180). Αντεπιχειρηματολογία ως προς τις «αθρόες» μεταναστεύσεις στην Κύπρο εκφράζει και ο Middleton (2010, 84-5) λόγω της χρονικής απόστασης αυτών από την πτώση του ανακτορικού συστήματος και της αδυναμίας σύγχρονης εγκατάστασης επήλυδων στα νησιά και συνεπαγόμενης στην Κύπρο.

[130] Η Steel (2004, 193) θεωρεί ότι αυτά τα νεωτεριστικά στοιχεία δεν αποτελούν, εξ ορισμού, παρουσία ξενόφερτων, αλλά υπάγονται στη λογική της ενσωμάτωσης διαφόρων στοιχείων, τα οποία αναπροσαρμόστηκαν μέσα από εσωτερικές διεργασίες και τάσεις αλλαγής

και η ίδρυση νέων, όπως το Μάα-Παλαίκαστρο (Karageorghis-Demas 1988, 265-6). Η κατοίκηση σε αυτές ήταν βραχύβια, έως τα μέσα του αιώνα, άλλες, όμως, όπως το Κίτιο και η Παλαιόπαφος συνέχισαν να κατοικούνται έως την ΠΕΣ, ενώ η Έγκωμη εγκαταλείφθηκε κατά τον 11ο αι. π.Χ. (την τοπική φάση ΥΚΙΙΙΒ) για την προνομιούχα θέση της Σαλαμίνας (Georgiou 2012, 179). Παραλλήλως, αναζωογονήθηκε η εμπορική μεταλλευτική δραστηριότητα, ενώ προς το τέλος της περιόδου φαίνεται ότι επανέκαμψαν οι σχέσεις με τον ελλαδικό χώρο και κινήθηκαν αυτές με τη δυτική Μεσόγειο (Deger-Jalkotzy 2002, 67-70, ιδίας 1994, 19). Αυτή η περίοδος προδιαγράφει τη διαμόρφωση του κυπριακού πολιτισμού μετά τον 11ο αι. π.Χ., με σημαντική έκφανση την ελληνοκυπριακή διάλεκτο (Deger-Jalkotzy 1994)

ΙΙΙ. Η χρονολόγηση (πιν. Ι)

Οι νεώτερες χρονολογήσεις για την προς μελέτη μυκηναϊκή περίοδο λαμβάνουν υπ΄ όψιν είτε τις συσχετίσεις του ελλαδικού χώρου με τα κράτη της Ανατολής ή και, περισσότερο, την Αίγυπτο[131] (Warren-Hankey 1989, 162-9) είτε είναι το αποτέλεσμα σύγχρονων μεθόδων ραδιοχρονολόγησης (Manning and Weninger 1992, 636-663), οι οποίες προκαλούν μια «αναστάτωση» στην τηρούμενη, έως τώρα, συμβατική χρονολογική κατάταξη. Εξάλλου, αν και οι έρευνες στηρίζονται στο συσχετισμό στρωμάτων από διάφορες θέσεις, η χρήση οργανικών υλικών, όπως το ξύλο, για τη σύγκριση και τη συναγωγή αποτελεσμάτων, δημιουργεί συχνά αποκλίνουσες μετρήσεις λόγω της εσφαλμένης εκτίμησης για το διάστημα χρήσης ενός τέτοιου υλικού κατά τη διάρκεια της ζωής του. Σε κάθε περίπτωση, βέβαια, απαιτείται η συλλογή και η σύνθεση των αρχαιολογικών στοιχείων, ο εντοπισμός και νέων θέσεων και η διαμόρφωση μιας ανατροφοδοτούμενης βάσης δεδομένων ως σημείου αναφοράς (Wenninger-Jung 2009, 304).

Στη συγκεκριμένη μελέτη, παρατίθενται οι χρονολογήσεις, όπως έχουν ταξινομηθεί πρόσφατα από τους Weninger και Jung (2009, 416, fig. 14), οι οποίοι χρησιμοποίησαν τη δενδροχρονολογική ανάλυση και αρχαιολογικά (στυλιστικά)-ιστορικά δεδομένα από χώρες της Μέσης Ανατολής και την Αίγυπτο, αλλά και την Ιταλο-ελβετική χρονολόγηση, σε συνδυασμό με τις γνωστές θέσεις της Μακεδονίας. ως εξής:

[131] Βλ. και συνθετικές δημοσιεύσεις στο Bietak - Czerny (επιμ.) 2007.

ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη: 1210-1170 π.Χ.

ΥΕΙΙΙΓ εξελιγμένη: 1170/60 – 1150/40 π.χ.

ΥΕΙΙΙΓ προχωρημένη: 1150/40 – 1100 π.Χ

ΥΕΙΙΙΓ ύστερη: 1100-1085/80 π.Χ.

Η ΥΜ περίοδος, όταν εμφανίζεται ως αυθύπαρκτη φάση, εντάσσεται σε ένα «ρυθμιζόμενο» ανά μελετητή χρονολογικό πλαίσιο, που άλλοτε ξεκινά από το τέλος του 12ου αι. π.Χ. (Kraiker-Kübler 1939,163, Styrenius 1962, 121-123, ιδίου 1967, 163-164, Snodgrass 1971, 122-124: **1125/1100-1050/1040 π.Χ**.) και άλλοτε κυμαίνεται από το β΄ τέταρτο του 11ου αι., για μία (Iakovidis 1979, 462:**1075-1050 π.Χ**.[132], Desborough 1964, 217-241:**25 χρόνια**), δύο (Furumark, 1944, 262: **1075-1025 π.Χ**, Warren-Hankey 1989, 69:**1065-1015 π.Χ**., Weninger and Jung (2009, 416, fig. 14: **1085/80 – 1070/40 π.Χ**.) ή τρεις γενεές (Mountjoy 1986, 8: **1060/1040-1040/1000 π.Χ**.), ή εκτείνεται από τα μέσα του αιώνα έως το τέλος αυτού και την αρχή του επόμενου (Mountjoy, 1988:**1060/1040-1040/1000 π.Χ ή και έως 1004/984 π.Χ.**, Sandars 1971, 24-5). Εξάλλου, και πιο πρόσφατα, το χρονικό εύρος αυτής της περιόδου θεωρείται, από τη μια, τόσο μικρό που με δυσκολία μπορεί να αντιπροσωπεύει μια σημαντική φάση ιστορικής εξέλιξης (Dickinson 2006, 150), ενώ από την άλλη, σύμφωνα με την κατάταξη της κεραμικής από τον Κεραμεικό-ομάδα I-III (ΥΜ)/ομάδα IV (ΥΜ-ΠρΓ), έχει διάρκεια όχι μικρότερη από 100 χρόνια (Ruppenstein 2007, 269).

Με αφετηρία την προβληματική για το νεκροταφείο της Ελάτειας, υπολογίζοντας την αρχή της ΥΕΙΙΙΓ περί το 1200 π.Χ και την αρχή της ΠρΓ περί το 1050/1040 π.χ., η Deger-Jalkotzy (2014, 48) σημειώνει ότι ο χρόνος που αναλογεί σε αυτή την περίοδο (ΥΜ) ανέρχεται σε 40 χρόνια (**1080-1040 π.Χ**.). Περαιτέρω, αναρωτιέται, με βάση στυλιστικά χαρακτηριστικά,[133] πώς είναι εφικτό οι ΥΜ I-III φάσεις του Κεραμεικού να παραλληλιστούν με τις σχετικές δύο στην Ελάτεια, δεδομένου ότι δύο ΥΜ φάσεις του συγκεκριμένου νεκροταφείου αναπτύσσονται εντός δύο γενεών (Deger-Jalkotzy 2009, 98-99) και η αύξηση των τάφων σε αυτό το διάστημα υποδεικνύει δημογραφική «έκρηξη» και όχι χρονική διάρκεια. Η Λαιμού, εξάλλου, με βάση τα δεδομένα από το Λευκαντί (Ξερόπολη και νεκροταφείο Σκουμπρή), αντιμετωπίζει την ΥΜ ως σύντομη

[132] Αλλού, ο Ιακωβίδης (Iakovidis 2003γ, 249) εντάσσει τμήμα αυτής της χρονολόγησης στην ΥΕΙΙΙΓ ύστερη, στην οποία αποδίδει το διάστημα 1100-1065 π.Χ.

[133] Παρουσία ληκύθων με διακόσμηση από κάθετες κυματιστές γραμμές και χειροποίητη κεραμική στις όψιμες ΥΜ φάσεις και των δύο θέσεων.

περίοδο (**1070-1020 π.Χ**), αν και της αποδίδει εύρος εντός δύο γενεών, υπολογίσιμο δηλαδή περίπου σε 50 χρόνια (2002, 7-8 και 26).

Εκτός από την επιχειρηματολογία που αφορά στην ενσωμάτωση ή μη της ΥΜ με την προγενέστερη ΥΕΙΙΙΓ ύστερη περίοδο, ανάλογη είναι και η προβληματική σε σχέση με την παρουσία μιας μεταβατικής προς την ΠρΓ περιόδου. Αυτή είχε αναγνωριστεί από τον Kraiker στις πρώτες δημοσιεύσεις του Κεραμεικού (Kraiker-Kübler 1939, 3-4), αν και ο Kübler, στην παρουσίαση νέων τάφων, συμπεριέλαβε τη μεταβατική αυτή φάση στην ΠΠρΓ περίοδο (Kübler 1943, 13-4 και 22-5). Επανήλθε ως διακριτή περίοδος από τον Desborough (1952), ο οποίος αργότερα την ενσωμάτωσε με την ΠρΓ, εφ΄όσον απέδωσε τόσο σε αυτή όσο και στην επόμενη, ΜΠρΓ περίοδο, μικρή σχετικά διάρκεια (1972, 134-5). Ο Styrenius (1967, 29-38 και 65-68), τέλος, διαχώρισε την ΥΜ περίοδο σε τρεις φάσεις και επανέφερε τη μεταβατική φάση ΥΜ/ΠρΓ ονομάζοντάς την Ύστερη Υπομυκηναϊκή Β.

Ανάλογος προβληματισμός σημειώνεται και για την ακριβή χρονολογική κατάταξη της ΠρΓ περιόδου, η οποία υπόκειται, επίσης, σε μία τριμερή κατάταξη, αποδεκτή ήδη από την εποχή του Desborough (1952) ή του Coldstream (1968). Η αρχή της αναγνωρίζεται γενικώς στο μέσο του 11^{ου} αι. π.Χ. (Weninger-Jung 2009, fig. 14, Toffolo et al. 2013, 10: **1070/1040-1040/1000 π.Χ**., Dickinson 2006, 20-22: **1050-1025 π.Χ**). Άλλοτε, όμως, η αφετηρία τοποθετείται αρκετά ψηλά (Newton-Wardle-Kuniholm 2003, 173-190: **1100 π.Χ**, σύμφωνα με τη δενδροχρονολόγηση και τη ραδιοχρονολόγηση καταλοίπων από την Άσσηρο) ή η χρονολόγηση κατεβαίνει και στο α΄τέταρτο του 10^{ου} αι. π.Χ. (Lemos 2002, 26: **ΥΜ/ΠΠρΓ: 1020-1000, ΠΠρΓ: 1000 – 975 π.Χ.**).

IV.Επισημάνσεις

Από την παράθεση ενδεικτικών στοιχείων που χαρακτηρίζουν τις ενεργές για την περίοδο ενδιαφέροντος της μελέτης περιοχές, προκύπτουν επισημάνσεις χρήσιμες και για την περαιτέρω εξέταση του κυρίως θέματος αυτής της μελέτης:

Τα ιστορικά γεγονότα είχαν διαφορετικές εκφάνσεις στις διάφορες περιοχές (Deger-Jalkotzy 1991β, 60, Dickinson 2006, 12) και, για αυτό το λόγο, εμφανίζονται κενά κατοίκησης τόσο στον ελλαδικό όσο και στο νησιωτικό χώρο. Είναι, βέβαια, αναμενόμενο ότι ακόμα και στις ίδιες περιόδους δεν κατοικούνται συγχρόνως όλες οι

θέσεις και με την ίδια ένταση, ενώ η συνεχής χρήση ενός χώρου προκαλεί συχνά καταστροφικές επεμβάσεις των μεταγενέστερων φάσεων κατοίκησης στις προγενέστερες. Σε αυτούς τους εξωγενείς παράγοντες πρέπει να προστεθούν και ενδογενείς παράμετροι, όπως η ανασκαφική διαδικασία και μεθοδολογία, οι οποίες διαφέρουν ανά ανασκαφέα και ανά χρόνο έρευνας του πεδίου. Τέλος, οι ελλιπείς ή πρωταρχικές δημοσιεύσεις για κάποιες από αυτές τις θέσεις και το υλικό τους παρέχουν μια επισφαλή εικόνα (Rutter 1992, 68-9).

Η εποχή μετά την κατάρρευση του ανακτορικού συστήματος χαρακτηρίστηκε από αστάθεια, μετακινήσεις, μετεγκαταστάσεις ή συσπειρώσεις -συνοδευόμενες και από την αποδεκάτιση του πληθυσμού- των οποίων ο χαρακτήρας, εκτός της ποικιλίας των συνθηκών που τις προκάλεσαν, παρουσιάζει ποσοτικές και χρονικές διαφοροποιήσεις (Kilian 1988α, 146-7, Papadimitriou 1998, 118-9, Dickinson 2006, 62-67, 69-72, 88 και ιδίου 2009). Γίνεται, πάντως, αντιληπτό ότι κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο, στο δεύτερο μισό του 12ου αι. π.Χ, και έως τις αρχές του 11ου αι. π.Χ., οι περιοχές, που επιβίωσαν, γνώρισαν μία ανάκαμψη και συχνά άνθηση (Dickinson 2006, 56-76, Thomatos 2006), μια κατάσταση, η οποία κατά τον 11ο αι. π.Χ. αναστράφηκε και οδήγησε στην παρακμή και στην κατάρρευση (Popham 1994β, 303-4, Dickinson 2006, 76-7).

Ο εντοπισμός νέων θέσεων και οι τοπικές ιδιαιτερότητες, που σημειώνονται ως συνέπεια των ιστορικών συγκυριών, επαναφέρουν την προβληματική σχετικά με την παρουσία και τη διάρκεια φάσεων, κυρίως της ΥΜ και λιγότερο της ΠΠρΓ, με δεδομένο, μάλιστα, ότι σημαντικό μέρος του υλικού από γνωστές θέσεις της νότιας Ελλάδας προέρχεται από ταφικούς χώρους/νεκροταφεία, ενώ άλλα στοιχεία, πλην εξαιρέσεων, παραμένουν ακόμα, σε αρκετές περιπτώσεις, αδημοσίευτα (Lemos 2002, 151-190)[134]. Για αυτό το λόγο, επιχειρείται από πολλούς μελετητές η επαναξιολόγηση των χρονολογικών αυτών φάσεων και η αναοριοθέτησή τους, με ενδεικτικά τα παραδείγματα του Κεραμεικού και της Σαλαμίνας (Mountjoy 1999, 56-7) ή του Καλαποδίου στην Κεντρική Ελλάδα (Felsch 1987, 3 n. 8 σε σχέση με 1996, xvi). Επίσης, για την ευχερέστερη προσέγγιση του υλικού και τη διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ σύγχρονων «δραστηριοποιούμενων» εγκαταστάσεων, οι χρονικές περίοδοι

[134] Πλην των αττικών νεκροταφείων, για τα οποία οι δημοσιεύσεις είναι πληρέστερες, τα περισσότερα χρονολογούνται από το τέλος της ΠρΓ περιόδου, ενώ, για άλλα, οι αρχικές δημοσιεύσεις παρέχουν γενικά στοιχεία για την ένταξή τους εντός αυτής.

επαναπροσδιορίζονται και ταξινομούνται ως τοπικές φάσεις κατοίκησης και χρήσης ενός χώρου (ορίζοντες, στρώματα), ακόμα και για περιπτώσεις στις οποίες οι ανασκαφές και η έρευνα έχουν να επιδείξουν μια μακρά διάρκεια ενασχόλησης (για Μυκήνες, Sherratt 1981, για Τίρυνθα και σχετικές αργολικές θέσεις, Stockhammer 2008, 17-68). Περιοχές όπως η Κρήτη[135] ή η Κύπρος[136] φαίνεται ότι ακολουθούν αυθύπαρκτες χρονολογικές ταξινομήσεις και αποτελούν γεωγραφικές ενότητες οι οποίες εξελίχτηκαν με διαφορετικούς ρυθμούς, κινούμενες από άλλα ερεθίσματα. Ανάλογα συμπεράσματα προκύπτουν και για τη Μακεδονία, της οποίας η εξελικτική πορεία καταδεικνύεται μέσα από τις επαφές και επιδράσεις με τη νότια Ελλάδα, κάποιες από τις οποίες θα περιγραφούν σε άλλη ενότητα (ΚΕΦ. 6, 10).

Γνώρισαν άνθηση θέσεις παράλιες ή άλλες σε άμεση σχέση με εκείνες (Dickinson 2006, 69). Οι διασυνδέσεις εντός του Μεσογειακού χώρου δεν σταμάτησαν ποτέ εντελώς και, σε κάποιες περιπτώσεις, πυροδοτήθηκαν νέες, που οδήγησαν στην ανάκαμψη του εμπορίου (Sherratt 1982, 187-8). Αρκετοί μελετητές, μάλιστα, έχουν διατυπώσει την άποψη για τη διαμόρφωση κοινών πολιτισμικών ομάδων, όπως αυτή των νησιών (Desborough 1964, 228, Thomatos 2007), αν και ο χαρακτήρας και η ένταση αυτών των «Κοινών» συχνά αμφισβητείται (ενδεικτικά Vlachopoulos-Georgiadis 2015, 338-341, 358-9). Αξιοπρόσεκτες είναι οι συσχετίσεις περιοχών στη δυτική Ελλάδα, στις οποίες πρωτοστατεί η Αχαΐα, προσανατολισμένη στις ιταλικές ακτές (Eder 2003, 41-9, Eder-Jung 2005).

Μέσα σε μία κατάσταση αστάθειας και αναταραχών, ομάδες ανθρώπων φαίνεται ότι έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην αναμόρφωση των θεσμών και των τελετουργιών και στη συνέχιση της μυκηναϊκής παράδοσης, ως νόμιμοι διεκδικητές της εξουσίας ή «σφετεριζόμενοι» σύμβολα αυτής (Maran 2006 και ιδίου 2011). Τέτοια περιστατικά αναγνωρίζονται από μεγάλο μέρος των σύγχρονων μελετητών, και παρατηρούνται όχι μόνο στα όρια της επικράτειας των ανακτορικών κέντρων (Middleton 2010, 97-101), αλλά και όλων των περιοχών που έδρασαν στην περιφέρεια αυτών. Εκφάνσεις αυτής της τάσης για την επικράτηση μια νέας κοινωνικής και πολιτικής ταυτότητας συνιστούν η αύξηση του αριθμού των «ταφών πολεμιστών», κυρίως στην Αχαΐα, (Deger-Jalkotzy

[135] Για την παρουσία της ΥΜ περιόδου στην Κρήτη, ταξινομημένης σε δύο υπο-φάσεις, βλ. D' Agata 2011.

[136] Για το χαρακτήρα του νησιού κατά τους 12ο και 11ο αι. π.Χ υπάρχουν επαρκείς δημοσιεύσεις σε Πρακτικά Συνεδρίων και άλλα συλλογικά έργα, βλ. ενδεικτικά Karageorghis 1991, ιδίου 1994, Gitin et al.1998, Cadogan et al. 2012.

2006) και η εισαγωγή νέων ταφικών εθίμων, όπως η καύση (Middleton 2010, 106), αλλά και η απεικόνιση πολεμικών δράσεων και πράξεων ηρωϊσμού και ανταγωνισμού σε πολεμικές δράσεις, στο κυνήγι και σε άλλες αθλητικές δραστηριότητες (αρματοδρομίες), οι οποίες αναπαριστούν πιθανόν στιγμιότυπα της πραγματικής ζωής (Dickinson 2006, 70, Eder 2006, 553-4, Deger-Jalkotzy 2008, 405-6, Crielaard 2011, 92-5), σε μεγάλα αγγεία συμποσιασμού (κρατήρες). Σημάδια έκφρασης μιας προνομιούχας ομάδας ανθρώπων έχει θεωρηθεί ότι αποτελούν, επίσης, η κατασκευή και αναδιαμόρφωση αρχιτεκτονημάτων στις περιοχές όπου έδρασαν, αλλά και η χρήση/επανάχρηση παλαιότερων τάφων (θολωτών/θαλαμωτών) (Crielaard 2011, 88-92). Άλλοτε, η ανάδειξη αυτής της υπεροχής είναι δυνατόν να εκφράζεται από την ανάπτυξη και εξασφάλιση εμπορικών επαφών μέσω, κυρίως, των θαλάσσιων διόδων στις παράκτιες θέσεις, αλλά και την κατασκευή σχετικού εξοπλισμού για την διεκπεραίωση αυτών των δραστηριοτήτων (Crielaard 2006).

Περιοχές στη Στερεά Ελλάδα επωφελήθηκαν από τη γεωγραφική ένταξή τους και αξιοποίησαν θαλάσσιες και χερσαίες διόδους επικοινωνίας κατά τη μετανακτορική περίοδο (Livieratou 2009, 959). Το δίκτυο επαφών διαφαίνεται ιδιαίτερα από την ομοιογένεια των θεμάτων στην εικονιστική κεραμική σε θέσεις όπως ο Κύνος, το Καλαπόδι, το Λευκαντί, ο Βόλος (Crielaard 2006, 282, Livierarou 2009, 953, 956 και σημ. 33). Μια χαλαρή σύνδεση με το προγενέστερο ανακτορικό σύστημα -και στην περιφέρεια αυτού- φαίνεται ότι έπαιξε ρόλο στη δυνατότητα αυτών των θέσεων να ανακάμψουν ευκολότερα μετά την πτώση του, αν και βίωσαν, εμφανώς, μια περίοδο ανακατάταξης, και να επιδείξουν δυναμική παρουσία κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο (Livieratou 2012β, 90-1,95, 102-3, 111-4)[137], αναπτύσσοντας μια κοινή πολιτιστική αντίληψη, η οποία έθεσε τις βάσεις για την Ευβοϊκή Κοινή της ΠρΓ περιόδου (Lemos 2002, 215).

Το μοντέλο μιας δυναμικά δρώσας κατά τους μετανακτορικούς χρόνους «περιφέρειας» έχει αρχίσει να διαγράφεται κατά την τελευταία εικοσαετία, μέσα από

[137] Η Λιβιεράτου διατυπώνει μια ενδιαφέρουσα άποψη για το χαρακτήρα των τοπικών ηγεμόνων, τους οποίους συσχετίζει με τους μυκηναϊκούς qasireu και τους συνεχιστές αυτών, ομηρικούς βασιλείς. Αυτοί επηρεάζονταν πολιτιστικά από το μυκηναϊκό κέντρο της περιοχής και καρπώνονταν τα οικονομικά οφέλη με το άνοιγμα των εμπορικών επαφών και διόδων που τους παρέχονταν. Με την πτώση του συστήματος, αυτοί κατάφεραν να ανασυνταχθούν επενδύοντας στις σχέσεις μεταξύ τους και με το Αιγαίο, προς κάθε κατεύθυνση, και να διαμορφώσουν, κατ΄ αυτό τον τρόπο το πολιτιστικό τοπίο της περιοχής.

τις ανακοινώσεις στα Συνέδρια της Περιφέρειας του Μυκηναϊκού Κόσμου στη Λαμία (Φρούσσου 1999, Κυπαρίσση-Παπακωνσταντίνου 2003 και Καράντζαλη 2021), αλλά το πεδίο έρευνας στην περιοχή ενδιαφέροντος παραμένει ακόμα ανοικτό και οι συστηματικές ανασκαφές, ιδιαίτερα σε οικιστικά σύνολα αυτής της περιόδου ελλείπουν. Ο Κύνος, η νησίδα Μήτρου, η Ελάτεια και το Καλαπόδι αποτελούν μια καλή αφετηρία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.

ΧΩΡΙΚΟΙ ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΙ

Ι. Προοίμιο

Ο εντοπισμός των χονδροειδών και ιδιαιτέρως των μαγειρικών σκευών σε ένα βεβαιωμένο κλειστό σύνολο είναι δύσκολος, εφ΄όσον, λόγω της φύσης τους, αυτά ανακυκλώνονται συστηματικά και περιοδικά και συναντώνται σε αποθέσεις ή απορρίψεις υλικών, αρκετές φορές σε μικρά και αδιάγνωστα θραύσματα, σε σημεία τα οποία έχουν υποστεί πιθανή εσκεμμένη ή μη αναμόχλευση σε υστερώτερες περιόδους. Τέτοιου τύπου αγγεία είναι δυνατόν να χρησιμοποιούνται, μετά την απομάκρυνσή τους και την εξάλειψη της αρχικής λειτουργίας τους, δευτερογενώς, σε άλλο χωρικό και χρονικό πλαίσιο, και με άλλες ιδιότητες. Επομένως, μόνο στις περιπτώσεις μιας καταστροφικής επέμβασης και κατάχωσης των ευρημάτων, αυτά μπορεί να εντοπιστούν στη θέση της τελευταίας χρήσης τους.

Η διαδρομή που ακολουθεί ένα κεραμικό αντικείμενο από την «εσκεμμένη/στοχευμένη» κατασκευή του έως την απόθεσή του αποτελεί τον «κύκλο ζωής» του ή τη «βιογραφία» του (Appadurai 1986,5). Η Hruby (2006, 8-15) περιγράφει, σύμφωνα με τις υφιστάμενες θεωρητικές προσεγγίσεις, τις παραμέτρους που καθορίζουν την πορεία ενός αγγείου, ανάμεσα στις οποίες συγκαταλέγονται η ένταση παραγωγής και η τεχνολογία κατασκευής, η μεταφορά, για απλή διανομή ή στο πλαίσιο εμπορικών συναλλαγών, οι συνθήκες αποθήκευσης, ανάλογα με τις καθημερινές ανάγκες, αλλά και με τη σημασία του αντικειμένου, η χρήση/επανάχρησή του, διαρκής και έντονη ή περιστασιακή, σχετική με την αρχική σκόπιμη αντίληψη για το λειτουργία του, ή, όπως αυτή διαμορφώνεται κατά την απομάκρυνσή του από το αρχικό του περιβάλλον, και η θέση του εντός του χώρου όπου χρησιμοποιείται ή εντός του χώρου όπου εναποτίθεται (Skibo 1992, 35, για τη διαφορά σκόπιμης και πραγματικής χρήσης). Αυτή η προσέγγιση, κατά τη Hruby (2006, 18-9), βοηθά στην κατανόηση του χαρακτήρα και των σχέσεων κατασκευαστών-καταναλωτών και αντικειμένων, των συσχετισμών αντικειμένων μεταξύ τους και της σύνδεσής τους με το χώρο, των συνθηκών που καθορίζουν την παραγωγή και τη διάθεση αυτών. Ο Stockhammer (2008, 3-4) προβάλλει, για την καλύτερη εννοιολογική προσέγγιση του κεραμικού υλικού, την ανάγκη διερεύνησης τεσσάρων παραμέτρων, δηλαδή των

δρώντων, του αντικείμενου, της λειτουργίας του και του χώρου, μέσα από τις οποίες διαγιγνώσκονται στοιχεία ιστορικής εξέλιξης ή στασιμότητας, αλλά και αλλαγής κοινωνικο-πολιτικών δεδομένων, σημειούμενης από την ένταξη ενός αντικειμένου σε ένα άλλο χωρικό και χρονικό πλαίσιο (Stockhammer 2012α, β).

Επαναφέροντας το πρόβλημα εντοπισμού των κεραμικών μέσα σε κλειστά σύνολα, ως αποτέλεσμα της ιστορικής συγκυρίας και της ανθρώπινης περιοδικής ή περιπτωσιακής επέμβασης στους χώρους εναπόθεσης των ευρημάτων, επισημαίνουμε περαιτέρω την ανομοιογενή και ελλιπή αρχαιολογική έρευνα σε διάφορες θέσεις του χωρικού και χρονικού πλαισίου που εξετάζεται στη συγκεκριμένη μελέτη, και την «ανισοβαρή» επισκόπηση του υλικού στο χώρο της ανασκαφής ή του εργαστηρίου και στην τελική δημοσίευση.

Για μια -όσο το δυνατόν-καλύτερη αξιολόγηση των δεδομένων από την ανασκαφή του Κύνου και. προκειμένου να διασαφηνιστεί ο χαρακτήρας και η λειτουργία της κεραμικής του οικισμού, και ιδιαιτέρως των μαγειρικών σκευών μέσα στο χωρικό πλαίσιο, όπου αυτά εντοπίζονται, επιχειρείται μια συνοπτική περιγραφή στοιχείων από άλλες θέσεις, οι οποίες κατοικήθηκαν/χρησιμοποιήθηκαν κατά τη μετανακτορική περίοδο και την ΠΕΣ. Οι συσχετίσεις περιλαμβάνουν και την πρώϊμη φάση της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου, ώστε τα συγκριτικά στοιχεία να έχουν μεγαλύτερο χρονικό εύρος και να περικλείσουν θέσεις σημαντικές, των οποίων η κατοίκηση έχει αφετηρία ή κατάληξη σε αυτή τη χρονική φάση. Επίσης, η μελέτη δεν επικεντρώνεται αποκλειστικά στα κλειστά σύνολα, τα οποία είναι-ομολογουμένως-πολύ λίγα, για τους λόγους που προαναφέρθηκαν, αλλά στοχεύει να αποτυπώσει τη συγκεκριμένη κεραμική όχι μόνο σε ένα καθορισμένο χώρο, αλλά και στο γενικό πλαίσιο της θέσης ή περιοχής, που εξετάζεται, σε σχέση με άλλους τύπους κεραμικής, μυκηναϊκού τύπου ή «ξένης» προέλευσης.

Στην παρούσα ενότητα πραγματοποιείται κατηγοριοποίηση στη χρηστική κεραμική μυκηναϊκής παράδοσης και στη χειροποίητη στιλβωμένη κεραμική, μέσα από τη μελέτη των οποίων προσδιορίζονται οι σχετικές περιοχές ενδιαφέροντος. Στην πρώτη κατηγορία εντάσσονται τα αγγεία μυκηναϊκής τεχνικής, μάλλον χονδροειδή, τροχήλατα αλλά και χειροποίητα, καθώς και η αιγινήτικη παράδοση, η οποία ήταν εξ ορισμού χειροποίητη. Η δεύτερη κατηγορία αφορά σε αγγεία με στιλβωμένη επιφάνεια, ή άλλα σχετικά με αυτά, χειροποίητα, των οποίων το σχήμα και η διαμόρφωση δεν ήταν οικεία για τη μυκηναϊκή κεραμική τεχνολογία και παραγωγή.

Το υλικό από τον Κύνο περιγράφεται συνοπτικά, εφ΄όσον ακολουθεί πληρέστερη ανάλυση για τη χωροθέτηση των μαγειρικών/χρηστικών σκευών και τη σχέση τους με άλλα κινητά ευρήματα και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα σε άλλη ενότητα (ΚΕΦ 7).

ΙΙ. Χρηστική κεραμική μυκηναϊκής παράδοσης/περιόδου

Α. *Η Στερεά Ελλάδα*

1. Η περιοχή προς διερεύνηση

Ο Κύνος

Στον Κύνο η «τροχήλατη» χρηστικού χαρακτήρα κεραμική της χρονικής περιόδου που μελετάται στην παρούσα εργασία σχετίζεται με τις φάσεις 7 και 6 (μέση και ύστερη ΥΕΙΙΙΓ). Σε αυτές, τα σχετικά αγγεία συναντώνται μαζί με εκείνα της λεπτότεχνης τεχνικής.

Ποικιλόμορφη είναι η τυπολογία της λεπτής κεραμικής, ιδιαιτέρως κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση, η παράδοση της οποίας αναγνωρίζεται ως σύγχρονη με τις φάσεις Λευκαντί 2a-2b, Rutter 4 πρώϊμη έως 4 ύστερη και την ΥΕΙΙΙΓ εξελιγμένη-προχωρημένη των Μυκηνών (Rutter 1977, Dakoronia 2003, 45, figs 25-37, ιδίας 2007, 119 κεξ)[138]. Σε αυτήν αντιπροσωπεύονται οι εικονιστικοί κρατήρες αλλά και τα μικρότερα ανοικτά: σκύφοι, ημισφαιρικοί κύαθοι, κύπελλα, ολόβαφα ή σε παραλλαγές[139,] μόνωτοι κάνθαροι, κωνικές κύλικες, υψίποδες σκύφοι, πινάκια, κάλαθοι, λεκάνες, πώματα, αρύταινες. Στα κλειστά σχήματα συγκαταλέγονται οι ψευδόστομοι αμφορείς, οι αμφορείς με λαβές στην κοιλιά ή στο λαιμό, οι αμφορίσκοι, οι υδρίες, οι στάμνοι, οι πρόχοι, οι πιθαμφορείς, τα θήλαστρα, τα οποία χαρακτηρίζονται από ταινίες, θυσάνους και ζιγκ-ζαγκ γραμμές, αντιθετικές θηλειές, τρέχουσα σπείρα, αλλά και μεγάλες ολόβαφες επιφάνειες, ομόκεντρα ημικύκλια, σπείρες κ.α. (Κουνούκλας 2015, 830-2). Κατά την υστερώτερη φάση της ΥΕΙΙΙΓ η διακοσμητική αντίληψη χαρακτηρίζεται από περισσότερη απλότητα, ενώ κάποια σχήματα παύουν να υφίστανται (Kounouklas 2011, 144-5, 158-9).

[138] Για τη σχετική κατάταξη, βλ. και πιν. Ι.

[139] Ολόβαφοι σκύφοι ή με εξηρημένη ταινία στην κοιλιά ή στο χείλος, ή με εξηρημένο το κατώτερο τμήμα του σώματος και τη βάση, ή με εξηρημένο κύκλο στον πυθμένα και άβαφο εξωτερικό, κύπελλα με ολόβαφο εσωτερικό, ταινιωτά εξωτερικά ή άβαφα με παχιά ταινία στο χείλος και κατά μήκος της λαβής.

Ιδιαιτέρως, όσον αφορά στην εικονιστική κεραμική, αναγνωρίζεται σχέση, ως προς τα μοτίβα, ανάμεσα στον Κύνο, το Καλαπόδι και το Λευκαντί, αλλά και το Βόλο (Ιωλκό) (Felsch 1996, 146, Taf. 8,36.231, Dakoronia 2006a, 26), η οποία αιτιολογείται στο πλαίσιο μιας Ευβοϊκής κοινής παράδοσης (Desborough 1964, 20, 228, Kramer-Hajos 2005, 93, 117, Lemos 1999,21).

Όστρακα αγγείων διαφορετικού χαρακτήρα και σύνθεσης πηλού, κυρίως της τεχνοτροπίας «White Ware", αλλά και πιθανόν και της "ceramic rustica" (Kounouklas 2011, 97), που συλλέχθηκαν στις επιχώσεις της ΥΕΙΙΙΓ μέσης περιόδου (Κύνος 7), φανερώνουν εμπορικές δραστηριότητες με άλλες περιοχές του Αιγαίου (Κέα, Κως, Σκύρος, Βόλος) (Dakoronia 2003β, 45, 47 και fig. 34-7, ιδίας 2007, 120-121, fig. 1.6,7). Επίσης, παρουσία αγγείων ασφαλούς προέλευσης από το εργαστήριο του Κύνου σε γειτονικές θέσεις, όπως στο Καλαπόδι (Niemeier, 2009, 44, fig. 72) ή την Ελάτεια (Deger-Jalkotzy 2007, 132-133, fig. 1.5, 1.6, Kounouklas 2011, 114), απηχούν εξαγωγικές εμπορικές δραστηριότητες των κατοίκων του οικισμού (Κουνούκλας 2015, 830).

Στη νησίδα **Μήτρου,** μαγειρικά σκεύη «τροχήλατης» τεχνικής σώζονται σε θραύσματα και προέρχονται, κυρίως, από επιχώσεις για τη διαμόρφωση δαπέδων σε οικιστικούς χώρους, των κτηρίων B και G (Van de Moortel-Zachou 2011), ή από μια μικρή εναπόθεση από την επανάχρηση τοίχου του κτηρίου F (Lis 2012α, 100), όλα χρονολογούμενα στην ΥΕΙΙΙΓ ύστερη, εκτός από μία πρωϊμότερη επίχωση (LM/LN 786) σε δάπεδο χώρου στο βόρειο τμήμα της ανασκαφής, η οποία εντάσσεται στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση περίοδο. Από αυτή την τελευταία, όπου συλλέχθηκαν και μεμονωμένα θραύσματα αιγινήτικων χρηστικών αγγείων, εντοπίστηκε ένα τμήμα τροχήλατου με στιλβωμένη επιφάνεια (Rutter 2007α, Lis 2012α, 99-102)[140].

Συνύπαρξη τροχήλατης και χειροποίητης κεραμικής (βλ. πρκ σελ. 90) χαρακτηρίζει τις δύο αποθέσεις του δαπέδου του κτηρίου C (η μία κάτω από αυτό), όπου ανευρέθηκαν μία μόνωτη και μία δίωτη χύτρα-αντιστοίχως[141]. Το μόνωτο σκεύος της ανώτερης επίχωσης περιείχε υπολείμματα τροφής (οστά χοιριδίου και νεογνών

[140] Μικρή χρονολογική διαφοροποίηση υφίσταται ανάμεσα στους δύο μελετητές ως προς την ένταξη της επίχωσης στο τέλος της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης ή στην αρχή της ΥΕΙΙΙΓ μέσης.
[141] ΚΕΦ. 8, πιν. VIII.20, LN784-018-014, LO784-408-014.

χοίρου) και έφερε κάλυψη από θραύσμα κρατήρα (Lis 2012α, 99, 102-4)[142]. Τα συνευρήματα του δίωτου ήταν ένας χειροποίητος μόνωτος σκύφος και ένα ζεύγος δύο άλλων παρόμοιων, εκ των οποίων ο ένας χρησιμοποιήθηκε ως κάλυμμα του άλλου (Van de Moortel 2009, 363).

Στο **Λευκαντί**, η τροχήλατη κεραμική σχετίζεται με το τέλος της πρώϊμης ΥΕΙΙΙΓ περιόδου και κυρίως με την ΥΕΙΙΙΓ μέση (φάσεις 1b/2ª/2b)[143] και προέρχεται από καλά στρωματογραφημένους χώρους του οικισμού. Σε αυτά τα δωμάτια έχουν εντοπιστεί εστίες (κεντρικές), συνήθως κατασκευασμένες από θραύσματα αγγείων (σε μία περίπτωση, από τη φάση 1b, με όστρακα μαγειρικών σκευών, Evely 2006,14), στρωμένα σε πηλό είτε με βοτσαλωτό υπόστρωμα, πηλόχριστο και οριοθετημένο από πλίνθους ή λίθους[144], φούρνοι και άλλες αποθηκευτικές θήκες από πηλό (clay bins), κυκλικού συνήθως σχήματος, όπου διατηρήθηκαν και λείψανα τροφής[145]. Λεπτότεχνη και χονδροειδής κεραμική (αρκετοί πίθοι), αλλά και χρηστικά αντικείμενα διαφόρων τύπων (λίθινα εργαλεία, σκεύη και εξαρτήματα (κομβία), οστέϊνα και μεταλλικά εργαλεία ή είδη καλλωπισμού, πήλινα σφονδύλια και πεσσοί[146], ειδώλια), προσδίδουν στους χώρους αυτούς οικιακό χαρακτήρα με ποικίλες λειτουργίες, τουλάχιστον αποθήκευσης και μαγειρέματος[147]. Σε μία περίπτωση, ένα λίθινο εργαλείο (ακόνι) εντοπίστηκε εντός τριποδικού σκεύους, ενδεικτικό για τη χρήση του στην

[142] Ο Lis, 2012ª, 102 θεωρεί ότι ένα από τα θραύσματα της δίωτης χύτρας, που εντοπίστηκε στο κατώτερο επίπεδο της επίχωσης, είναι δυνατόν να ενταχθεί τυπολογικά στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση περίοδο, σημειώνοντας περαιτέρω ότι η ανώτερη επίχωση πιθανόν δημιουργήθηκε αργότερα, δηλαδή κατά την αρχή της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης, οπότε αποκαλύφθηκαν ξανά τα ευρήματα του κατώτερου στρώματος.

[143] Κατά τη φάση 2ª, η κεραμική σώζεται σε θραύσματα και το ποσοστό των αγγείων δεν φαίνεται να είναι μεγάλο και αντίστοιχο με εκείνο της προηγούμενης περιόδου. Εξάλλου, από τα όστρακα της φάσης 2b, έχουν ανασυντεθεί, με βεβαιότητα, μόνο δύο δίωτα σκεύη (Popham et al. 2006, 165, 174).

[144] Evely 2006, 61-2. Σε μία περίπτωση, στη φάση 1ª, ως υπόστρωμα για την εγκατάσταση εστίας χρησιμοποιήθηκε θραύσμα κρατήρα (γεφυρόστομου) (Popham et al. 2006, 210, pl. 22.5 και fig. 2.25.4-P7).

[145] Για τη μορφή και τα χαρακτηριστικά τους εντός των χώρων του οικισμού, βλ. Evely 2006, 18, 27-8, 118-9, 121-2, 149 και pl. 6 a.c, για ένα μοναδικό δείγμα τετραγωνικής κάτοψης. Συνήθως συναντώνται δύο ή περισσότερες τέτοιες μικρές κατασκευές. Οι θήκες της φάσης 2 έχουν μεγαλύτερο μέγεθος, αλλά τότε δεν εμφανίζονται κεντρικές εστίες. Φαίνεται ότι αυτές οι τελευταίες είναι γενικώς περιορισμένες. Την ίδια περίοδο (φάση 2ª) κάποιοι λάκκοι με υπολείμματα καύσης πιθανόν λειτούργησαν σαν θέσεις εναποθέτησης αγγείου για μαγείρεμα (ό.π. 46 και 59, 61-2). Κατά τις φάσεις 1b και 2 αυτές οι αποθηκευτικές θήκες υπερείχαν αριθμητικά των πίθων (Popham et al. 2006, 211).

[146] Επειδή αυτά τα αντικείμενα βρίσκονται κοντά στις πήλινες αποθηκευτικές θήκες, η Evely (2006, 16) θεωρεί ότι χρησιμοποιούνταν για την επισκευή των τελευταίων.

[147] Τα δωμάτια ενδιαίτησης βρίσκονταν, κατά μεγάλη πιθανότητα, στον α΄όροφο (Evely 2006, 8, για φάση 1). Όσον αφορά στη φάση 2, η ύπαρξη ενός ορόφου πάνω από το ισόγειο δεν είναι βέβαιη, αν και σε ένα-τουλάχιστον- δωμάτιο (2) η επίχωση φαίνεται ότι προέρχεται, εν μέρει, από «ψηλά» (46,51).

προετοιμασία τροφής, ενώ και αλλού ο συσχετισμός τέτοιων αντικειμένων (π.χ. με μυλόλιθους) είναι μάλλον συνήθης (Evely 2006, 28, 32).

Στο **Καλαπόδι,** η μαγειρική κεραμική αντιπροσωπεύει ένα σημαντικό ποσοστό στις εξεταζόμενες φάσεις χρήσης του ιερού και ανέρχεται από 18% στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση έως 26% στην ΠΠρΓ στο σύνολο των οστράκων (Strack 2007, 201, Tab IV-25). Η τροχήλατη παράδοση συναντάται από την αρχή της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου (φάση 2) και συνεχίζει έως και την ΠΕΣ. Στον ανασκαφικό τομέα Κ25, τα τροχήλατα αγγεία έχουν σημαντική παρουσία στα στρώματα 1-4 (πρώϊμη ΥΕΙΙΙΓ- μέση), από 8,7 % έως 16,5%, μειώνονται στη συνέχεια, από 5,8% έως 8,5%, και, κυρίως στα στρώματα 13 έως 17[148] (ΥΜ-ΠρΓ), από 0,2% έως 3,5%, με μικρή ανάκαμψη κατά την ΠΠρΓ περίοδο (στρώματα 18 έως 20), από 6,4% έως 5,3%. Πάντως, στον ανασκαφικό τομέα 25Κ (βόρεια) η τροχήλατη, αν και με λιγότερα όστρακα, εμφανίζεται με ποσοστό από 12,7% έως 10,3% στα στρώματα 4 έως 7 (ΥΕΙΙΙΓ μέση), αντιστοιχεί σε 9,9% στο στρώμα 15 (ΥΜ) και υπερτερεί της χειροποίητης, ενώ στα στρώματα 16 έως 23 (κυρίως ΠΠρΓ) εξασθενεί, από 0% έως 7,8% (Jacob-Felsch 1996, 77, 182, Tab 1a,b).

2.Μυκηναϊκά κέντρα/θέσεις

Στη **Θήβα,** στην ανασκαφή επί της οδού Πελοπίδα, η οποία έφερε στο φως το αρχείο των πινακίδων της Γραμμικής Β΄, μόνο από την τελική φάση χρήσης του χώρου και μετά την καταστροφή του ανακτορικού αυτού τμήματος, παραδίδονται στοιχεία για την παρουσία τροχήλατων μαγειρικών σκευών. Πρόκειται για μια εγκατάσταση οικιακού χαρακτήρα, η οποία περιλαμβάνει μία εστία με τρείς (3) χύτρες. Η κατασκευή αυτή σχετίζεται με το δάπεδο 2b, τμήμα οικιστικού χώρου, ο οποίος διαμορφώθηκε πάνω στις επιχώσεις του κατεστραμμένου αρχείου και εντάσσεται στην ΥΕΙΙΙΓ μέση. Η Ανδρίκου σημειώνει ότι, εκτός από δύο αγγεία, όλα τα άλλα του δαπέδου εντοπίστηκαν εντός της εστίας (Andrikou et al. 2006, 50-51, 78).

Στον **Ελαιώνα** Βοιωτίας σε δωμάτιο (6) του ΒΔ συγκροτήματος, όπου υπήρχε και εστία, σε στρώμα καταστροφής του τέλους της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης, εντοπίστηκαν αρκετά μαγειρικά σκεύη, κάποια εκ των οποίων τριποδικά, μαζί με διακοσμημένα ανοικτά,

[148] Για την επιχειρηματολογία ως προς την ένταξη των στρωμάτων από το ιερό του Καλαποδίου, βλ.στην αναφορά για τη χρονολογική ένταξη της θέσης, καθώς και πιν. Ι.

κυάθια και σκύφους. Σε ένα άλλο (1), από την ίδια φάση, το οποίο λειτουργούσε ως περίκλειστη αυλή, υπήρχε μια ασάμινθος κατά μήκος του βόρειου τοίχου και μία τετράγωνη εστία, νοτίως αυτής, με στρώμα από όστρακα και κεραμίδες. Συγκέντρωση θραυσμένων αγγείων ανασκάφηκε στο βόρειο τμήμα του δωματίου, τοποθετημένων κατά χώραν ή πεσμένων από κάποιο ράφι. Περιλαμβάνονται αγγεία πότου (τρεις (3) σκύφοι, τρεις (3) κύλικες, σπασμένες εντός της ασαμίνθου, ένας κάλαθος, κρατήρες εκ των οποίων ένας εικονιστικός), σχετικά αποθήκευσης και σερβιρίσματος (τρεις (3) πρόχοι και μία υδρία), καθώς και μία πρόχους με υπερυψωμένη λαβή (P0027), δύο χύτρες (P0024, P0028), μία δίωτη και μία μόνωτη, και ένας μικρός πίθος (P0523)[149], κατά μήκος του δυτικού τοίχου (van Damme 2017β, 325-9). Από τα σωζόμενα σκεύη, η ασάμινθος πιστεύεται ότι είχε αποθηκευτική χρήση, και η πρόχους στο δυτικό πέρας αυτής, με ίχνη φθοράς στην επιφάνειά της, αποτελούσε συνοδευτικό αγγείο για τη μετάγγιση και μεταφορά του φυλασσόμενου προϊόντος. Κοντά σε αυτά βρέθηκε και η μία από τις δίωτες χύτρες (P0028)[150]. Από το είδος και το πλήθος των σκευών συνάγεται η διεξαγωγή δρώμενων κατανάλωσης τροφής στο χώρο (Burke et al. 2020α, 464-5, Burke-Burns 2016, 91, van Damme 2017^{α}, 173-4). Αρκετά άλλα μαγειρικά σκεύη προήλθαν από διάφορους χώρους σε αυτόν το ΒΔ τομέα, όπου ήταν, επίσης, εγκατεστημένες εστίες (van Damme 2017β, 331, 341-3).

Από την άλλη, στο ΝΔ τομέα, ήδη από το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης, μετά την καταστροφή του κτηρίου Β, και κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση, είχε διαμορφωθεί ένας ανοικτός χώρος, πιθανόν αύλειος, όπου εναποτέθηκε κεραμική (μεγάλη αντιπροσώπευση εικονιστικών κρατήρων, σκύφων και κυαθίων και μαγειρικών σκευών, ανάμεσα στα οποία ένα τρίποδας με γεφυρωτό πόδι (P0723), το οποίο ανατρέχει σε μεταλλικά πρότυπα), το είδος και το πλήθος της οποίας έχει οδηγήσει τους μελετητές στο συμπέρασμα για την επιτόπου διεξαγωγή συμποσιακών δρώμενων (Van Damme 2017β, 314-5).

Στην Αττική, στη θέση **Κοντοπήγαδο Αλίμου,** εντοπίστηκαν μαγειρικά σκεύη, ντόπια και εισηγμένα αιγινήτικα προϊόντα, τριποδικά, μόνωτες και δίωτες χύτρες, τόσο

[149] Ένας άλλος, σχετικού μεγέθους πίθος, βρέθηκε στο βόρειο τμήμα του δωματίου, αλλά η αρχική του θέση δεν είναι σαφής (Van Damme 2017β, 325).

[150] Ανάλογος συσχετισμός αγγείων παρατηρείται και στο γειτονικό προς δυσμάς δωμάτιο (2), αν σε αυτή την περίπτωση μία ασάμινθος θεωρείται ότι είχε λουτρική χρήση. Σε μια γενική θεώρηση του σκεύους σε σχέση με τη λειτουργία κάποιων δωματίων για την παρασκευή υφασμάτων, πιθανολογείται ότι αυτό χρησιμοποιήθηκε και για τον καθαρισμό/πλύσιμο αυτών (Van Damme 2017β, 330-1, 347-8).

στον εργαστηριακό (αποθέτης 1, πηγάδι 7) όσο και στον οικιστικό χώρο. Τα ευρήματα χρονολογούνται στην ΥΕΙΙΙΒ2-Γ πρώϊμη περίοδο. Ο χώρος διέθετε και κεραμικό εργαστήριο, όπως προκύπτει από το πλήθος των αποτυχημένων οπτήσεων, ένα θραύσμα από εξάρτημα περιστροφής του άξονα κεραμικού τροχού, καθώς και ένα σφαιρικό δίσκο με κοίλη την κάτω επιφάνεια και κυρτή την άνω (Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2011, 205-6, ιδίων 2014, εικ. 19,57 και 126). Το σύνολο συμπληρώνεται από κάποια άλλα ιδιαίτερα σχήματα, όπως τη φορητή εστία, μία τριποδική εστία, την ψησταριά και κάποια αβαθή από χονδροειδή πηλό με παχιά τοιχώματα. Τα μεμονωμένα και περισσότερο εξεζητημένα αγγεία προήλθαν κυρίως από το γειτονικό με τον αποθέτη πηγάδι 7 και τον οικισμό[151], και δεν φέρουν ίχνη καύσης., επομένως δεν χρησιμοποιήθηκαν. Μεγάλη ποσότητα κεραμικής, συμπεριλαμβανομένων των θραυσμάτων μαγειρικών σκευών, αποτυχημένων οπτήσεων και λίθινων εργαλείων εντοπίστηκε και σε ένα λάκκο (α) ανατολικά του συγκροτήματος Ι. Μαγειρική χρήση είναι δυνατόν ότι είχαν και κάποιες από τις πολλές ασαμίνθους με προσθήκη οργανικών προσμίξεων, οι οποίες κάλυπταν ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων συνυφασμένων με τις εργαστηριακές λειτουργίες του χώρου και μερικές βρέθηκαν κατά χώραν[152] (Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2011, 216-220, ιδίων 2012, 156-7, 165, 167, 173, 180, 185-192). Σε μία περίπτωση, σε ένα σύνολο οικοσκευής, μαρτυρείται -δεν είναι, όμως ασφαλής- η συσχέτιση ενός τέτοιου πήλινου αντικειμένου με μία άβαφη αρύταινα και μία μαγειρική χύτρα (Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2014, 93).

Οι θέσεις μαγειρέματος παρουσιάζουν ποικιλία ως προς τη διαμόρφωση τους. Μία λίθινη θήκη φραγμένη με πλάκες και πηλό, σε δωμάτιο (Ι΄) του οικισμού, όπου εντοπίστηκε κατά χώραν μαγειρική χύτρα και θραύσματα ενός άλλου μαγειρικού σκεύους[153], έχει θεωρηθεί ότι αποτελεί μια εγκατάσταση για τη διατήρηση της θερμοκρασίας κατά την παρασκευή της τροφής, ίσως σχετική με μια επιστρωμένη με όστρακα ζώνη (εστία) (Παπαγεωργίου-Καζά 2014, 108-111, εικ. 34.102). Παρόμοια

[151] Οι αποθέσεις περιλαμβάνουν περισσότερο υλικό από αυτό του οικισμού (Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2012 για οικιστικό συγκρότημα Ι).

[152] Η παρουσία κάποιων αρχιτεκτονικών στοιχείων («θρανίου», κόγχης) και η συσχέτισή τους με μία κατά χώραν ασάμινθο σε ένα χώρο (Α΄) και το διάδρομο που τον περιβάλλει (Γ, ΣΤ΄και Γ΄του οικιστικού συγκροτήματος Ι), αλλά και ο παραλληλισμός με παρεμφερή στοιχεία από άλλες θέσεις, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι αυτός είχε ιδιαίτερη, πιθανόν λατρευτική, λειτουργία (Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2012, 184-5, σημ. 94, εικ. 21, βλ. και 147, σχ 2).

[153] Σε υστερώτερη δημοσίευση η θήκη αναφέρεται ως κτιστή εστία/φούρνος. Τρία (3) αγγεία συνδέονται με αυτή την εγκατάσταση, ένας αμφορέας, μία υδρία και μία λεκάνη. Επίσης, αποτυπώνεται η αποκαλυφθείσα σε θραύσματα χύτρα (Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2017, 45), 60-61 και εικ. 36.175). Από τις δύο χύτρες, η μία φαίνεται ότι είναι τοπικό προϊόν, ενώ η άλλη αιγινήτικη εισαγωγή.

χρήση εικάζεται και για μια άλλη λίθινη θήκη σε γειτονικό χώρο (Θ), λόγω των ιχνών καύσης «επί ενιαίας χωμάτινης επιφάνειας, ιδιαίτερα σκληρής», αποτέλεσμα της υψηλής θερμοκρασίας. Από το δάπεδο του συγκεκριμένου χώρου προήλθε, επίσης, ένας μαγειρικός κρατήρας (Παπαγεωργίου-Καζά 2014, 113-6, εικ.34.102 και 36.112). Επίσης, δύο μαγειρικά σκεύη, με ίχνη χρήσης, βρέθηκαν σε μια ευρύχωρη κυκλοτερή κατασκευή περικλειόμενη από τυχαίους λίθους στη ΒΑ γωνία του αύλειου χώρου Λ΄ (Καζά-Παπαγεωργίου-Καζά 2017, 19, 22, 24, εικ. 16, 43,44)[154]. Σχετική ημικυκλική διαμόρφωση από λίθους στο εσωτερικό ενός δωματίου (Δ) περιέκλειε ένα χώρο εστίας με έντονα ίχνη καύσης, από το λιθολόγημα στο εσωτερικό της οποίας συλλέχθηκε σφονδύλι από στεατίτη, ενώ γύρω από τη θέση της εστίας υπήρχαν συγκεντρωμένα τα ευρήματα του συγκεκριμένου δωματίου, ανάμεσα στα οποία σφονδύλια, τμήμα ειδώλου και ένα ειδώλιο ταύρου (Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2017, 31 και 43-9,67). Επίσης, σε στρώμα δαπέδου του δωματίου Β΄ και στο κέντρο αυτού εντοπίστηκε κυκλική κατασκευή διαμ. 0,70μ., από επτά λίθους μεσαίου μεγέθους πάνω στο σκληρό χώμα, με ίχνη καύσης. Οι μαγειρικές χύτρες στο χώρο σχετίζονται με άβαφες λεκάνες, με τις οποίες θεωρείται ότι αποτελούν ένα μαγειρικό σύνολο, συχνά εμφανιζόμενο κοντά σε εστίες και σε άλλα δωμάτια (Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2017, 50, 55)[155] .

Από τα κτήρια του Ανατολικού Συγκροτήματος **στα Κανάκια** Σαλαμίνας, του οποίου η εγκατάλειψη χρονολογείται στην ΥΕΙΙΙΒ-Γ πρώϊμη περίοδο, αν και ο αριθμός των μαγειρικών σκευών είναι σημαντικός (186 δείγματα), με αντιπροσωπευτικά αγγεία τα τριποδικά και τα μόνωτα και δίωτα με επίπεδη βάση, καθώς και λίγα πώματα, όλα με ίχνη καύσης, δεν αναγνωρίστηκε ένας σαφής χώρος μαγειρείου. Μόνο στο βόρειο Μέγαρο του κτηρίου Γ εντοπίστηκε κεντρική κυκλική εστία και γύρω από αυτή άφθονα μαγειρικά αγγεία και μία κύλικα δίπλα σε μια χαμηλή κτιστή εξέδρα. Επίσης, από το κέντρο μιας άλλης τετράγωνης, οριοθετημένης από λίθους, συλλέχθηκε τριποδική χύτρα, ενώ κοντά στην εγκατάσταση υπήρχε μία άλλη μαζί με μία μαγειρική λεκάνη (Marabea 2019, 455-6, fig. 8a,b). Σύμφωνα με τη Μαραμπέα, είναι δυνατόν σε αυτό το χώρο να διενεργούνταν τελετουργική κατανάλωση φαγητού, ενώ η μαγειρική

[154] Η κατασκευή περιγράφεται ότι φέρει δύο ανοίγματα πρόσβασης στο ΒΑ και στο ΝΔ άκρο της, αλλά δεν παρέχονται άλλα στοιχεία, ώστε να πιστοποιείται η χρήση της ως χώρου προετοιμασίας φαγητού.
[155] Εκτός από μία λεκάνη, της οποίας το υλικό την κατατάσσει στα μαγειρικά σκεύη, καμία εξ αυτών δεν φέρει ίχνη καύσης (ό.π., 13, 57 εικ. 31 και 12).

δραστηριότητα τελούνταν και σε άλλες θέσεις εκτός του Ανατολικού Συγκροτήματος. Από τα χονδροειδή σκεύη, μόνο οι ασάμινθοι εμφανίζονται σχεδόν σε όλους τους χώρους του συγκροτήματος αντικατοπτρίζοντας μια σειρά από οικιακές και εργαστηριακές δραστηριότητες (2010, 265-6, 268-9). Η χαρακτηριστική αιγινήτικη χονδροειδής κεραμική ύλη, από την οποία είναι κατασκευασμένα όλα τα μαγειρικά σκεύη, έχει χρησιμοποιηθεί, επίσης, και για άλλα σχήματα, αμφορείς, αποθηκευτικά, λεκάνες διαφόρων τύπων. Κάποιες από τις τελευταίες είχαν και μαγειρική χρήση, όπως υποδεικνύουν τα ίχνη καύσης (Μαραμπέα 2012, 175-7).

Β. *Η νότια Ελλάδα*

1. Μυκηναϊκά-ανακτορικά κέντρα

Στις **Μυκήνες** η τροχήλατη χονδροειδής κεραμική της ΥΕΙΙΙΓ μέσης περιόδου προέρχεται από παρασυρμένα στρώματα σε δωμάτια σε διάφορα σημεία της οχύρωσης καθώς και από σαφέστερα στρωματογραφημένες θέσεις στο Σιτοβολώνα και στην Πύλη των Λεόντων (French 2007α, 176-177, 179). Για τα περισσότερα από αυτά τα αγγεία ή τα θραύσματα δεν δίδεται ιδιαίτερη περιγραφή. Στη δημοσίευση της Sherratt για την κεραμική από τις επιχώσεις κοντά στη Νότια Οικία σημειώνεται το ποσοστό αντιπροσώπευσης της χονδροειδούς κεραμικής ανά συγκεκριμένη χρονική φάση εντός της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου, από το οποίο προκύπτει μείωση της κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση/ εξελιγμένη και την ΥΕΙΙΙΓ ύστερη. Μικρή αναφορά δίνεται για τα μαγειρικά σκεύη της ΥΕΙΙΙΓ Μέσης/Προχωρημένης φάσης (French 2011, 63, 68,72-3,79)[156].

Στους χώρους εύρεσης τέτοιου είδους κεραμικής φαίνεται ότι ήταν εγκατεστημένες εστίες, αλλά μόνο στην περίπτωση ενός δωματίου (XXXIV) του Δυτικού Συγκροτήματος από τη φάση IX (ΥΕΙΙΙΒ2-ΥΕΙΙΙΓ) παρέχεται συσχέτιση των ευρημάτων στο χώρο (ό.π, 42-5, fig. 15-17). Εκεί εντοπίστηκαν εβδομήντα εννέα (79) αγγεία -σαράντα έξι (46) εκ των οποίων ήταν άβαφα/χρηστικά- δύο (2) επίπεδα σκεύη από άψητο πηλό[157], καθώς και μία εστία, κοντά στην οποία συλλέχθηκαν το ένα από τα παραπάνω επίπεδα σκεύη, πιθανόν για την εναπόθεση καρπών (66-502, βλ. και σημ.

[156] Φάση IX:1572 όστρακα, φάση X-1146 όστρακα, φάση XIA-401 όστρακα, φάση XIB-1182 όστρακα, φάση XII-518 όστρακα.

[157] Η French τα χαρακτηρίζει ως vats, ενώ ο Stockhammer (2008, 315) ως Wannen. Ένα από αυτά, σύμφωνα με τον Van Damme, αναφέρεται λανθασμένα από την ανασκαφέα ως κάλαθος, ταύτιση που ακολουθεί και ο Stockhammer (ό.π, 316). Δύο πηλόχριστες αποθηκευτικές θήκες κοντά στο βόρειο τοίχο, τις οποίες περιγράφει ο τελευταίος (2017β, 274-5) δεν ταυτίζονται μάλλον με τα παραπάνω σκεύη. Επίσης, διαφορετικό σκεύος, όχι σαφούς χωροθέτησης, φαίνεται να είναι και ένας «δίσκος» από ωμό πηλό με ίχνη καύσης στην άνω επιφάνειά του (ό.π., 277).

157), ένα τριποδικό (66-413), ένα ημισφαιρικό κυάθιο, το οποίο λειτουργούσε ως κουτάλα, μια φορητή εστία-μαγκάλι (66-427)) για τη μεταφορά καύσιμης ύλης και ένα μικρογραφικό χειροποίητο κύπελλο (Van Damme 2017β, 276-7). Ένας προχυτικός κρατήρας (64-909) από μαγειρικό πηλό προήλθε από τη ΒΔ γωνία του χώρου, όπου κείτονταν διάφορα αγγεία κατανάλωσης και αποθήκευσης υγρών, αλλά σχετίζεται μάλλον με μια αρύταινα από την ίδια θέση, χρηστική για τη μετακίνηση του περιεχομένου του. Μια άλλη συγκέντρωση μαγειρικών σκευών κοντά στο βόρειο τοίχο (τρία (3) δίωτα χυτροειδή- 64-503, 64-515, 64-516- και δύο (2) τριποδικά- 64-505, 64-908) περιλάμβανε, επίσης, αρκετά αγγεία συμποσιακού χαρακτήρα (ό.π., 275-6). Το δωμάτιο χρησιμοποιούνταν παραλλήλως για αποθήκευση και ως κουζίνα. Από το σύνολο των ευρημάτων του δωματίου αναφέρονται αγγεία πότου (δέκα τρεις (13) κύλικες, τέσσερα (4) κυάθια , ένα κύπελλο) και κατανάλωσης τροφής (δέκα επτά (17) σκύφοι, τέσσερα (4) αβαθή κυάθια και ένας μόνωτος κάνθαρος), αλλά και δώδεκα (12) φύλαξης/αποθήκευσης (αμφορείς, και ψευδόστομοι, ένας εκ των οποίων έφερε σύμβολο της Γραμμικής Β΄, πίθοι και υδρίες). Τα περισσότερα δεν έχουν οφθαλμοφανή σύνδεση μεταξύ τους, αλλά, με δεδομένο ότι βρέθηκαν κατά μήκος των τοίχων (κυρίως βόρειου και δυτικού), ήταν μάλλον τοποθετημένα σε ράφια (Stockhammer 2008, 316).

Στην **Τίρυνθα**, η κεραμική αυτού του είδους και χρονολόγησης προέρχεται κυρίως από κατοικίες της Κάτω Πόλης ήδη από την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη περίοδο (φάση 2). Σε αρκετές υπήρχαν εστίες[158]. Σε ένα δωμάτιο (8) οικίας με δύο σειρές κίονες πάνω σε λίθινες βάσεις (Maran 2004β, 278, Maran-Papadimitriou 2006, 110), βρέθηκαν, κατά χώραν, στην εστία και γύρω από αυτή (δίωτα) μαγειρικά σκεύη, με ζωϊκά κατάλοιπα τροφής (σιαγόνα χοιριδίου) σε ένα από αυτά, το μεγαλύτερο του

[158] Σε μία περίπτωση, στο δωμάτιο 7 οικίας της φάσης 3, η εστία διαμορφώνεται με ένα «κενό» χώρο στο κέντρο της, για την καλύτερη εγκατάσταση και ενσωμάτωση μαγειρικού σκεύους. Το χαρακτηριστικό αυτό φαίνεται ότι είναι περισσότερο διαδεδομένο από τη μετανακτορική περίοδο (Maran-Papadimitriou et al. 2006, 114, Maran-Papadimitriou et al 2016, 49, Stockhammer 2008, 197). Για διαμόρφωση εστιών, βλ. και Maran-Papadimitriou 2006, 117. Διάφορες παραλλαγές αυτών έχουν εντοπιστεί και στη ΒΔ ζώνη της Κάτω Πόλης (Maran-Papadimitriou et al.2016). Ο Stockhammer (2008, 72, 82, 85, 89-90, 160) αναφέρει ένα συχνότερο τύπο εστίας, αυτόν με την κατώτερη στρώση από όστρακα λεπτών και χονδροειδών αγγείων, αλλά και -λιγότερα- έντριπτων, ο οποίος εμφανίζεται σε διάφορα σημεία της Κάτω Πόλης και της Κάτω Ακρόπολης. Η εστία στο δωμάτιο 7 (βλ. πρπ), έχει υπόστρωμα από στιλβωμένα όστρακα, τα οποία αποτελούν, μάλιστα, και τα μόνα ενδεικτικά αυτής της φάσης (Stockhammer 2008, 203). Εστίες τοποθετούνταν και σε εξωτερικούς χώρους και φαίνεται ότι συντηρούνταν, με αλλεπάλληλα στρώματα, για σημαντικό χρονικό διάστημα (ό.π., 221).

δωματίου[159] (Stockhammer 2006, 143, 154, Abb. 7.3, ιδίου 2008, 174, 221). Από το σύνολο ελλείπουν τα αγγεία κατανάλωσης της τροφής, πλήν ενός βαθέος σκύφου, αλλά ο Stockhammer πιστεύει ότι αυτά αναπληρώνονταν πιθανόν από μεταλλικά σκεύη, τα οποία, όμως, απομακρύνθηκαν κατά την καταστροφή της συγκεκριμένης οικίας. Η χωροθέτηση των αγγείων πόσης και η ταξινόμησή τους σε ζεύγη (κύλικες, κύπελλα), όπως και η παρουσία ενός κρατήρα, είναι δηλωτικά για την διοργάνωση ενός συμποσίου στον αύλειο χώρο αυτής (Stockhammer 2011β, 221, 224)[160]. Σε γειτονικό δωμάτιο (1-2) εντοπίστηκε ένα άλλο μαγειρικό σκεύος, ενώ έξω από το χώρο, πολλά σχετικά με του προηγούμενου δωματίου αγγεία και μία εστία με θεμελίωση από όστρακα μιας πρόχου και ενός σκύφου (Stockhammer 2008, 164). Αξιοπρόσεκτη είναι η απουσία μαγειρικών σκευών αιγινήτικης παράδοσης, τα οποία ήταν συχνά στον οικισμό κατά την προηγούμενη φάση (1) (ό.π., 321, 323).

Στο ανατολικό τμήμα του αύλειου χώρου (2/15)[161] μιας οικίας της ίδιας χρονικής φάσης, με σειρά κιόνων σε δωμάτια αυτής (1/14, 2/14) (Maran 2016, 208-9, Van Damme 2017β, 267), κοντά σε λείψανα «φούρνου», ανευρέθηκε, μαζί με μία πρόχου, ασάμινθο και δύο κρατήρες, ένα τριποδικό σκεύος, καθώς και ένα πήλινο ομοίωμα πλοιαρίου. Στο δυτικό τμήμα του ίδιου χώρου ήταν συγκεντρωμένα αρκετά θρυμματισμένα αγγεία, λίθινοι τριπτήρες, δύο πεσμένοι στο πλάϊ πίθοι και, κοντά τους, χειροποίητα αγγεία με στίλβωση, ένας κύαθος και πιθόσχημα (jars) (Maran-Papadimitriou (et al.) 2016, 35-7). Η συνύπαρξη μαγειρικών σκευών με άλλα λεπτότεχνα καθώς και με αποθηκευτικές πήλινες θήκες συνεπάγεται τον αποθηκευτικό χαρακτήρα κάποιων χώρων (Van Damme 2017β, 267).

[159] Το συγκεκριμένο αγγείο εντάσσεται σε ένα σύνολο και άλλων σχετικών τόσο από το δωμάτιο όσο και από την αυλή μπροστά από αυτό. Αυτά εντοπίστηκαν στη θέση τους, μετά από καταστροφή του οικισμού προς το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης και μάλιστα κατά την ώρα προετοιμασίας φαγητού: τέσσερα (4) μαγειρικά σκεύη, από τα δέκα (10) του χώρου (υπολογίζοντας ένα στην είσοδο και ένα στην αυλή), ήταν τοποθετημένα πάνω στην εστία (Stockhammer 2010, 111 και fig.. 3).

[160] Το σύνολο συμπληρώνει ένας αμφορέας για την αποθήκευση νερού ή κρασιού και ένα μικύλλο αγγείο για την τοποθέτηση των καρυκευμάτων Ένας γραπτός αμφορέας με παράλληλα από την Κρήτη και την Κύπρο στην είσοδο και εκτός της οικίας υποδηλώνει, κατά το μελετητή, συμβολική επίδειξη κύρους εκ μέρους του ιδιοκτήτη. (Stockhammer 2011β, 226-7). Από το δωμάτιο και τον αύλειο χώρο, αμέσως έξω από αυτό, συγκεντρώθηκαν: τρία (3) κλειστά του τύπου FS 69 (αμφορείς/πρόχοι/υδρίες), μία πρόχους (F 106), ένας αμφορέας, (FS 67), δύο (2) κρατήρες (FS 281), δύο (2) κυάθια (FS 215), ένας υψίπους σκύφος (Fs 305), τέσσερεις (4) κύλικες (FS 274), ένας μόνωτος κάνθαρος (FS 240), ένα μικκύλο αλάβαστρο (FS 59), ένας μικκύλος αμφορίσκος, ένα λεκανόσχημο σκεύος ή ασάμινθος (Fs 4). Στον αύλειο χώρο, ανατολικά του δωματίου, ανευρέθηκε και ένας πίθος (Stockhammer 2008, 163).

[161] Ο Van Damme (2017β, 266) συσχετίζει το συγκεκριμένο χώρο με μεταλλουργικές δραστηριότητες

2.Η (άλλη) Πελοπόννησος

Η τροχήλατη κεραμική είτε με τη μορφή πρόχων ή αμφορέων συναντάται και στην **Κόρινθο,** στο ιερό της Δήμητρας, στη φάση 4 του Rutter, δηλαδή στην ΥΕΙΙΙΓ μέση και ύστερη. Σχετίζεται με τις επιχώσεις εντός μυκηναϊκού κτηρίου (στο δάπεδο και πάνω από αυτό) και του σχετικού με το κτήριο τοίχο αντιστήριξης, και σώζεται σε πολύ αποσπασματική κατάσταση, οπότε η μορφή των συγκεκριμένων αγγείων δεν αποτελεί συγκριτικό στοιχείο. Ο Rutter παραθέτει ποσοστά εμφάνισης της χονδροειδούς σε σχέση με τη λεπτότεχνη κεραμική απ΄όπου προκύπτει και η σημαντική αντιπροσώπευση των πίθων. Από το σύνολο των θραυσμάτων που συνδέονται με το μυκηναϊκό κτήριο, τα τμήματα πίθων ανέρχονται σε ποσοστό 10%. Τα τροχήλατα μαγειρικά σκεύη εμφανίζουν παρεμφερή αναλογία, ενώ ένα ποσοστό 1,5% αφορά στα χονδροειδή χειροποίητα με στιλβωμένη επιφάνεια. Τέλος, το 50% ανήκει στα λεπτότεχνα, διακοσμημένα και άβαφα. Σχετική κεραμική προέρχεται και από μία δοκιμαστική τομή προς Α. του μυκηναϊκού κτηρίου, όπου εντοπίστηκαν ίχνη μιας ακόμα οικίας (Rutter 1979, 357, 363-4, 369-371, fig. 2. 66-69 και 378).

Στον οικισμό **Κοράκου**, δύο ολόκληρα αγγεία (αμφορείς) προήλθαν από το δάπεδο 2 της οικίας Ρ, της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης περιόδου[162], σε θέση όπου, μαζί με άλλα γραπτά αγγεία λεπτής κεραμικής, εγκαταλείφθηκαν σε συστάδες, κατά χώραν, κάποια καμένα, αφού είχαν πρώτα θρυμματιστεί. Στο χώρο υπήρχε, επίσης, και εστία, δίπλα στην οποία βρέθηκαν τυχαία μερικά αγγεία κατά την καταστροφή τους (Rutter 1974α, 180-1, CP 2955, CP 2756, no. 35-6, fig. 49.6,59 και fig. 60.1,61. 310). Κοντά στις εστίες των οικιστικών χώρων ήταν συνήθως τοποθετημένοι επίπεδοι λίθοι για τη στήριξη των αγγείων (Blegen 1921, 88, 90). Ένα τρίτο, μόνωτο αγγείο, εντοπίστηκε έξω από την οικία κοντά στο δυτικό τοίχο της (Rutter 1974α, 236-7, no 112, fig. 90.7. 114). Ανάλογα σκεύη, όπως και η τριποδική χύτρα, συναντώνται συχνά σε θραύσματα στη συγκεκριμένη οικία και γύρω από αυτή (ό.π., 294-6). Το ποσοστό αυτών των αγγείων ανέρχεται σε 6,7% στο σύνολο των ευρημάτων κεραμικής (ό.π., 541).

Στο νησάκι **Μόδι της Τροιζηνίας**, σε ένα κτήριο της εγκατάστασης-ναυστάθμου, που δημιουργήθηκε από το τέλος της ΥΕΙΙΙΒ περιόδου και αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης και μέσης, στο πλαίσιο του διαμετακομιστικού

[162] Για τη χρονολογική ταξινόμηση και συσχετίσεις, βλ. Rutter 1974α, 547-8 και 303 κεξ, ιδιαιτέρως 308, fig. 110.

εμπορίου με την Κρήτη και την Κύπρο (Κονσολάκη-Γιαννοπούλου, 2009, 515-7), ανευρέθηκαν τριποδικές χύτρες, στο πόδι μίας εκ των οποίων υπήρχε σημάδι κεραμέα. Κάποια από τα χυτροειδή είχαν επισκευαστεί με μολύβδινους συνδέσμους. Στο σύνολο των μαγειρικών σκευών περιλαμβάνονταν και τμήμα τριποδικού δίσκου, αγγείου μινωϊκής καταγωγής. Από το κτήριο περισυλλέχθηκαν, μεταξύ άλλων αγγείων λεπτότεχνης τεχνοτροπίας, και σκυφοειδής κρατήρας του Εικονιστικού Ρυθμού, αλλά και μερικά ζωόμορφα και ανθρωπόμορφα ειδώλια (Κονσολάκη-Γιαννοπούλου 2003, 417-423, εικ. 12 και 13).

Από τον οικισμό της φάσης Ια στην **Αιγείρα** συλλέχθηκε τροχήλατη κεραμική οικιακού χαρακτήρα (kitchen ware) (Deger-Jalkotzy 2003β, 56, fig. 2.13: χαρακτηρίζεται ως πιθαμφορέας). Θραύσματα μαγειρικών αμφορέων έχουν εντοπιστεί και στην περιοχή του οχυρωματικού περιβόλου, όπου διερευνήθηκαν αλλεπάλληλα δάπεδα, στην ανατολική πλαγιά της ακρόπολης, χρονολογούμενα στην ΥΕΙΙΙΓ περίοδο, πιθανόν από την πρώϊμη φάση αυτής, αλλά -με μεγαλύτερη βεβαιότητα- και στην ΥΕΙΙΙΓ μέση (Gauß et al. 2013, 76, ιδίων 2015, 15-8, Abb. 5.5).

Γ. Περιφέρεια

1.Θεσσαλία (Μυκηναϊκά κέντρα)

Στο **Διμήνι** μαγειρικά σκεύη, κυρίως τριποδικές χύτρες, προήλθαν από τα στρώματα κατοίκησης του Μεγάρου Α, πριν και μετά την καταστροφή αυτού, σε χώρους οι οποίοι επαναχρησιμοποιήθηκαν κατά την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη[163], δηλαδή χρονολογούνται στην ΥΕΙΙΙΒ-Γ περίοδο. Τέτοια αγγεία[164] βρέθηκαν πάνω στα δάπεδα, αλλά και στις επιχώσεις/εναποθέσεις απορριμμάτων και στρωμάτων καταστροφής μαζί με άλλα χρηστικά, άβαφα χονδροειδή χειροποίητα (φορητές εστίες-FS 323[165]- και

[163] Αυλή-περιστύλιο και χώρος 6, πρόδομος στην κύρια αίθουσα του Μεγάρου, δηλαδή στον χώρο 8, όπου υπήρχε εστία, χώροι 9, 18, 17 στην εργαστηριακή ζώνη, στο νότιο τμήμα του Μεγάρου Α. Θραύσματα από τριποδικά συλλέχθηκαν και σε εναποθέσεις σε χώρους, οι οποίοι δεν επανακατοικήθηκαν, στο βόρειο και στο νότιο μέγαρο, εκατέρωθεν του Μεγάρου Α (Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 130-1). Το δωμάτιο 3, στο οποίο εντοπίστηκαν και ελάχιστα όστρακα τριποδικών χυτρών, δεν χρησιμοποιήθηκε κατά την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη περίοδο (ό.π. 139).

[164] Η συχνότητα εμφάνισής τους σε κάθε ξεχωριστό δωμάτιο δεν παραδίδεται, πάντοτε, λόγω και της αποσπασματικότητας των ευρημάτων. Όπου, όμως, σημειώνεται, φαίνεται ότι ο αριθμός αυτών των αγγείων ή-τουλάχιστον-των θραυσμάτων τους είναι συχνή ή πολύ συχνή.

[165] Στο δωμάτιο 4 του Μεγάρου Α, στο οποίο υπήρχε αποθέτης και πλήθος ευρημάτων, αλλά η χρήση του χώρου δεν είναι βεβαιωμένη, συγκεντρώθηκαν ογδόντα (80) θραύσματα του σχήματος της φορητής εστίας. Αξιοσημείωτος είναι και ο αριθμός των άβαφων αγγείων (κυλίκων) από αυτό το δωμάτιο. Η εστία αυτού του τύπου αναφέρεται, αλλού, ως ρηχό κυκλικό αγγείο με αβαθείς οπές (ό.π. 159)

κρατευτές (ψησταριές) ή αποθηκευτικά-πιθοειδή με πλαστικές ταινίες) (Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 142-4, 174, 265 κ.α), αλλά και διακοσμημένα λεπτότεχνα και μερικά της τροχήλατης ψευδομινύειας παράδοσης (Adrimi-Sismani 2006β, 28-30, 33). Μεταξύ των κινητών ευρημάτων, που συναντώνται στους ίδιους χώρους με τα μαγειρικά σκεύη, συγκαταλέγονται λίθινα εργαλεία και διάφορα μικροαντικείμενα (ειδώλια, σφονδύλια, μικροεργαλεία) (Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 258).

Τριποδικές χύτρες αποκαλύφθηκαν και στο Μέγαρο Β, το οποίο δεν κατοικήθηκε μετά την καταστροφή του τέλους της ΥΕΙΙΙΒ περιόδου. Μία εξ αυτών, ιδιαίτερα μεγάλη (από το εσωτερικό της προήλθαν απανθρακωμένοι σπόροι δίκοκκου σίτου), ήταν τοποθετημένη πάνω στο δάπεδο, μαζί με μία μεγάλη τριποδική στάμνο, κοντά στην είσοδο του δωματίου 3, όχι ασφαλούς χρήσης, του οπισθόδομου του Μεγάρου, που οδηγεί προς τον εσωτερικό (βόρειο) διάδρομο. Δίπλα της υπήρχε μεγάλο μολύβδινο σκεύος καταπλακωμένο από την οροφή και σε σημαντική τήξη από τη φωτιά. Όλα αυτά τα αντικείμενα ήταν, σύμφωνα με την ανασκαφέα, μετακινημένα από την αρχική τους θέση, κατά την προσπάθεια απομάκρυνσής τους (ό.π., 203-6)[166]. Δύο μικρές, ακέραιες, χύτρες εντοπίστηκαν στο διάδρομο βορείως του προηγούμενου χώρου[167], μέσα σε στρώμα έντονης καύσης (που δεν ανήκε σε καταστροφή) μαζί με ένα κρατευτή, σε μικρή απόσταση από λίθινα εργαλεία επεξεργασίας καρπών (τριποδικό τριβείο με προχοή και άλλο παλινδρομικό με τον τριπτήρα) και αγγείων αποθήκευσης και μεταφοράς υγρών (άβαφη υδρία, γραπτή λήκυθος-ασκός, μόνωτη κύλικα, μικρός κάλαθος). Η ανασκαφέας προτείνει ότι είναι δυνατόν να χρησιμοποιούνταν κατά την επεξεργασία και παρασκευή αρωματικών ελαίων, μετά την εξαγωγή του σχετικού υγρού ή χυμού με τη βοήθεια του τριποδικού τριβείου και πριν την αποθήκευση αυτών στα κλειστά αγγεία (Adrimi-Sismani 2006β 45-6, ιδίας 2014, 209-211).

[166] Εξωτερικά της νότιας (κύριας) εισόδου προς το συγκεκριμένο δωμάτιο, εντοπίστηκε, κατά χώραν, λίθινη πλάκα με δέκα (10) μικρές κοιλότητες και δίπλα σε αυτή κάποια ασυνήθιστα αντικείμενα (εννέα (9) ανθρωπόμορφα και έξι (6) ζωόμορφα ειδώλια, δύο πήλινα ομοιώματα θρόνων, ειδώλιο καθήμενης μορφής σε θρόνο και λίθινη μορφή, θραύσμα κύλικας με εγχάρακτα σημεία της Γραμμικής Β, χάλκινες περόνες, λίθινος σφραγιδόλιθος από στεατίτη με παράσταση ζώου), τα οποία η ανασκαφέας ερμηνεύει ως τελετουργικά αντικείμενα. Ανάμεσα στα όστρακα, σε αυτό το σύνολο, περιλαμβάνονται ένα θραύσμα από κύπελλο με απεικόνιση ανθρώπινης μορφής και ένα άλλο από εικονογραφικό κρατήρα με παράσταση τετράκτινου τροχού άμαξας (Adrimi-Sismani 2006β, 42-3, εικ. 28-30, Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 201-3).

[167] Όπως φαίνεται από τον κατάλογο της κεραμικής, που παραδίδεται για το δωμάτιο 3, η παρουσία των χυτρών στο χώρο ήταν πολύ συχνή (κοντά στα 16 δείγματα).

Εξάλλου, όπου συναντώνται τέτοιας μορφής αγγεία σε αποθηκευτικούς χώρους, θεωρείται ότι χρησίμευαν για την εναπόθεση παρά για προετοιμασία και κατανάλωση τροφής, χωρίς να αμφισβητείται, εντούτοις, η μαγειρική τους χρήση, τουλάχιστον για τα μεσαίου μεγέθους σκεύη (Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 222, 224)[168].

Ο μαγειρικός αμφορέας αντιπροσωπεύεται λιγότερο, κυρίως σε θραύσματα, και εμφανίζεται σε αποθηκευτικό δωμάτιο (5) του Μεγάρου Β μαζί με μία τριποδική χύτρα και ένα κρατευτή, καθώς και αγγεία για την αποθήκευση ή μεταφορά (άβαφος ψευδόστομος αμφορέας και χαναανικός αμφορέας με σύμβολα κεραμέα στις λαβές), απανθρακωμένους σπόρους, οστά ζώων, όστρεα και εργαλεία (ό.π., 217).

Το μόνωτο σχήμα σχετίζεται μόνο με ένα χώρο βορείως του Μεγάρου Β, ο οποίος χαρακτηρίζεται ως μαγειρείο και περιείχε ενδεικτικά ως προς τη χρήση τους μαγειρικά σκεύη, δίωτα και τριποδικά, κάποια και αιγινήτικες εισαγωγές, κρατευτές και πήλινους κυκλικούς δίσκους με αβαθείς οπές για το ψήσιμο ψωμιού, όλα γνωστά και σε άλλα σημεία των δύο Μεγάρων. Στο ίδιο δωμάτιο συλλέχθηκαν διάσπαρτα αγγεία πόσης (κύλικες, κυάθια), αλλά και κατανάλωσης τροφής (σκύφοι, λεκάνες, κάλαθοι), μικρά αποθηκευτικά και χονδροειδή καθημερινής χρήσης. Βρέθηκαν, επίσης, διατροφικά κατάλοιπα (καρποί, οστά ζώων και ψαριών), μερικά διατηρούμενα μέσα στα αγγεία (ό.π., 224).

Τριποδικές χύτρες εμφανίζονται σπάνια στα δωμάτια οικιών από το σύγχρονο μυκηναϊκό οικισμό, ο οποίος κατοικήθηκε κατά την ΥΕΙΙΙΑ2 έως την ΥΕΙΙΙΒ2 περίοδο και, με μικρή μόνο διάρκεια, στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη, αν και οι εστίες δεν είναι άγνωστες στους χώρους αυτού (ό.π., 89, 95, 102)[169].

Στο **Βόλο (Κάστρο-Παλιά)**, ήδη από την ΥΕΙΙΙΒ περίοδο, αναφέρονται χειροποίητα αγγεία από ακάθαρτο πηλό, σε ποσοστό 5%, κυρίως τριποδικές χύτρες[170],

[168]Στους αποθηκευτικούς χώρους 4, 5, βορείως του Μεγάρου Β, καταγράφεται η παρουσία χυτρών, ιδιαιτέρως από το στρώμα καταστροφής, αλλά η Αδρύμη-Σισμάνη δεν τους αποδίδει αμέσως μαγειρική χρήση είτε επειδή τα ίδια χρησιμοποιούνταν για τη φύλαξη τροφών (όπως η μεγάλη χύτρα στο δωμάτιο 5) είτε επειδή βρέθηκαν φυλασσόμενα σε χώρο με αποθηκευτικό χαρακτήρα (ό.π.,215-223). Αλλού, πάντως, σημειώνει ότι η μεγάλη χύτρα, η οποία ήταν κοντά στο άνοιγμα του δωματίου 3 και περιείχε υπολείμματα τροφής, είναι δυνατόν να συνδέεται με το μαγειρείο, λίγα μέτρα βορειότερα, από όπου μετακινήθηκε σε μία προσπάθεια απομάκρυνσής της από το κτήριο κατά τη φάση κατάρρευσης αυτού (ό.π., 224). Το μέγεθός της ευνοεί την υπόθεση ότι κατασκευάστηκε για να χρησιμοποιηθεί σε τελετουργικά γεύματα (ό.π., 242).

[169] Βόρεια οικία, της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης περιόδου: στο εξωτερικό μιας θήκης βρέθηκε, κατά χώραν, μια μεγάλη τριποδική χύτρα.

[170] Αυτές μάλλον αντιπροσωπεύουν την ομάδα των αιγινήτικων προϊόντων και εισαγωγών στη συγκεκριμένη θέση.

και κάποια στιλβωμένα εξωτερικά[171] και με εμπίεστη διακόσμηση. Η ποιότητα και η μορφή των αγγείων δεν αποσαφηνίζεται πλήρως. Εντούτοις, όπως σημειώνει και η μελετήτρια του υλικού, το είδος αυτό είναι περισσότερο διαδεδομένο κατά την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη, σε ποσοστό 20% περίπου, οπότε το σύνολο των αγγείων, από τεφρό και κόκκινο ακάθαρτο πηλό, περιλαμβάνει, εκτός από τις ευρύστομες χύτρες με τις χοντρές λαβές, ταψιά (FS 323) και όστρακα με ανάγλυφη σχοινοειδή διακόσμηση και αποφύσεις αντί για λαβές. Αυτά τα αγγεία, χωρίς σαφή τυπολογικό διαχωρισμό, φαίνεται ότι συσχετίζονται με ένα είδος κεραμικής, η οποία έχει χαρακτηριστεί ως «Βαρβαρική»[172] (Μπάτζιου-Ευσταθίου 1998, 340, 350-1).

Τριποδικές και μόνωτες χύτρες είναι, παραλλήλως, κοινά σχήματα και στην τροχήλατη μυκηναϊκή παράδοση (Μπάτζιου-Ευσταθίου 2003, 254). Στην ΥΕΙΙΙΓ μέση τοποθετούνται, επίσης, χειροποίητα αγγεία, όπως τριποδικές χύτρες, πίθοι και μικρά τεφρά αγγεία (Μπάτζιου-Ευσταθίου 1998, 364). Σε κάποιους χώρους διαπιστώθηκαν θέσεις εστίας και όστρακα από μαγειρικά σκεύη στις γύρω επιχώσεις. Σε μία περίπτωση, μία χειροποίητη χύτρα (ΒΕ 15845) ήταν τοποθετημένη πάνω σε μία τέτοια εγκατάσταση (ό.π., 90,91,93, 133, πιν. 102α)[173].

Από το μυκηναϊκό συγκρότημα στα **Πευκάκια,** σε δωμάτιο της ΝΔ ζώνης, που χαρακτηρίζεται ως αποθηκευτικός χώρος/εργασίας, λόγω της παρουσίας ικανού αριθμού λεπτότεχνων, διακοσμημένων και μη, χονδροειδών αγγείων και άλλων αντικειμένων (Batziou-Efstathiou 2015, 55-69, 79), συλλέχθηκαν θραύσματα πήλινης ασαμίνθου (ΒΕ 50885) πάνω σε μία ορθογώνια εστία, ενώ γύρω από αυτή εντοπίστηκαν μαγειρικά σκεύη, πρόχοι, λεκάνες, πιθόσχημα, καθώς και λαβή πυρσού ή δάδας (ΒΕ 50904) και ένα σκεύος μεταφοράς καύσιμης ύλης (ΒΕ 50883), χρονολογούμενα στην ΥΕΙΙΙΒ2-ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη[174](Batziou-Efstathiou 2015, 55-59, fig. 11-14). Από τα συνευρήματα του δωματίου (ψευδόστομους αμφορείς, πιθόσχημα για αποθήκευση απλού ή αρωματικού λαδιού λαδιού, κάποια υπερμεγέθη αγγεία: ένα, κοντινό στην εστία, μεγάλο κύπελλο, πιθανόν για τη δοσομέτρηση λαδιού) και την παρουσία πολλών οστρέων, ανάμεσα στα οποία πορφύρες, εικάζεται ότι η ασάμινθος

[171] Lis 2018, 141-2
[172] Η ταύτιση προκύπτει από τη βιβλιογραφία που παρατίθεται στη συγκεκριμένη διατριβή της Μπάτζιου-Ευσταθίου.
[173] Πρέπει να ληφθεί υπ΄όψιν ότι η έρευνα στη θέση Κάστρο-Παλιά προέρχεται είτε από τις σωστικές ανασκαφές είτε από διερευνητικές για τη στρωματογραφία τομές.
[174] Στοιχεία για την κατεργασία προκύπτουν από τη μορφή κατά την αποτύπωση των αγγείων.

χρησιμοποιούνταν για βαφή ή επεξεργασία μαλλιού (Μπάτζιου-Ευσταθίου 2015, 137, 139, εικ. 3 και 5, Batziou-Efstathiou 2015, 69).

2.Η Μακεδονία

Στην **Τούμπα Θεσσαλονίκης**, από τις επιχώσεις των φάσεων 4D και 4C, μαζί με τη μυκηναϊκού τύπου κεραμική της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης περιόδου, συναντάται ένα μαγειρικό σκεύος, το οποίο, ο ανασκαφέας, συσχετίζει, σύμφωνα με την παραπομπή που δίδει, με τα αγγεία αιγινήτικης τεχνοτροπίας (Andreou 2009, 20, fig. 8.2, σημ. 6). Παράλληλα του συγκεκριμένου σκεύους αναφέρονται από τον Καστανά, στα στρώματα 16 έως 14a (Jung 2002, 196-7, 441-2, Taf. 62, 513, 515, 518)

Από τον **Κούκο Συκιάς** στη Χαλκιδική, έναν οικισμό και το νεκροταφείο του, χρονολογούμενα στην ΠΕΣ, αξιοπρόσεκτη είναι η χρήση τριποδικών σκευών (χειροποίητων) και εστιών με αβαθείς, εμπίεστες οπές, αγγείων νότιας προέλευσης, τυπικών της ΥΕΙΙΙΒ-Γ/ΥΜΙΙΙΒ-Γ περιόδου, τα οποία εμφανίζονται τόσο στον οικιστικό όσο και στον ταφικό χώρο έως και την εγκατάλειψη της θέσης κατά τον 7ο αι. π.Χ. Κοντά σε τοίχο αψιδωτού κτίσματος, η παρουσία καμένου χώματος, οστών και θραυσμάτων τριποδικών σκευών ίσως ταυτοποιεί τη θέση ως χώρο εναγισμών (Carrington-Smith 1989, 427, ιδίας 1990, 447). Από ένα τάφο (Τ. 88) προέρχεται και ένας μυκηναϊκός γεφυρόστομος κρατήρας, ίσως κειμήλιο ή όψιμο προϊόν, ενώ και άλλα μικρότερα ευρήματα συνηγορούν για τη διατήρηση μιας εξασθενημένης μυκηναϊκής παράδοσης στην περιοχή (Carrington-Smith 2000, ιδίας 2003, 244-5).

Δ. Τα νησιά

1. Στην **Κρήτη** μαγειρικά σκεύη, χύτρες τριποδικές ή με επίπεδη βάση, συναντώνται μαζί με αγγεία μινωϊκού τύπου, τριποδικά, με οριζόντιες λαβές και επίπεδο πυθμένα, ήδη από τις αρχές της ΥΜΙΙΙΓ εποχής.

Στη **Φαιστό**, στο κτήριο δυτικά της θέσης του ανακτόρου (Casa a ouest del Piazale I), το οποίο χρονολογείται από την ΥΜΙΙΙΒ2 έως το τέλος της ΥΜΙΙΙΓ ύστερης ή ΥΜ περιόδου (Borgna 2007, 57), στα μινωϊκού τύπου μαγειρικά σκεύη περιλαμβάνονται και μόνωτα ή δίωτα αγγεία με επίπεδη βάση και λαβές στο χείλος μυκηναϊκού χαρακτήρα (Borgna-Levi 2015, 119). Με δεδομένη την παρουσία σκύφων και κρατήρων στους χώρους, όπου συλλέχθηκαν τα συγκεκριμένα αγγεία, η Borgna

πιστεύει ότι σε αυτό το κτήριο λάμβαναν χώρα τελετουργικά συμπόσια πιο εκτεταμένου χαρακτήρα από τα μυκηναϊκά (2004α, 184-9).

Συναφή είναι τα αγγεία στο **Χαμαλεύρι Ρεθύμνου** από τις φάσεις Ι και Ι/ΙΙ (ΥΜΙΙΙΓ πρώϊμη και πρώϊμη/μέση), που εντοπίστηκαν σε οικιστικούς χώρους ή σε λάκκους απόρριψης και άλλους «τελετουργικού» χαρακτήρα[175]. Από τις ίδιες θέσεις προήλθαν, επίσης, εκτός από τη λεπτότεχνη κεραμική, λίθινα εργαλεία, πηνία και υφαντικά βάρη και οστά ζώων [Andreadaki- Vlazaki-Papadopoulou 2005, 379-93, fig. 9, 33, ιδίων 2007, 30-1, 33, 35, fig. 2.15, 23/4.15/8.16 (μινωϊκά), 3.28/4.15/9.9/ 10.4 (μυκηναϊκά), fig.. 2.18/3.12/7.4 (δίσκοι)]. Σύμφωνα με τις ανασκαφείς, η εμφάνιση τέτοιων σκευών είναι δυνατόν να αποτελεί νεωτερισμό ως συνακόλουθο της εγκατάστασης Μυκηναίων, αν και οι ντόπιοι Μινωϊτες ήταν έτοιμοι να ενσωματώσουν νέα στοιχεία, όπως διαπιστώνεται και από άλλα στοιχεία της λεπτότεχνης κεραμικής (Andraeadaki- Vlazaki-Papadopoulou 2005, 393).

Ανάλογες είναι οι παρατηρήσεις και για τον «προσφυγικό» οικισμό στον **Χαλασμένο Ιεράπετρας,** ο οποίος δημιουργήθηκε κατά τη μέση ΥΜΙΙΙΓ περίοδο και εγκαταλείφθηκε πριν το τέλος της, χωρίς καμία ένδειξη για καταστροφική ενέργεια. Σε αυτή τη θέση τα χυτροειδή μυκηναϊκού τύπου συνυπάρχουν με εκείνα του μινωϊκού, στα οποία επικρατούν κυρίως τα τριποδικά σκεύη (χύτρες και δίσκοι) (Τσιποπούλου-Nowicki 2003, 566). Στα οικήματα διαφορετικής αρχιτεκτονικής μορφής, μεγαρόσχημα μυκηναϊκού χαρακτήρα και άλλα μινωϊκής διάρθρωσης, σε σχήμα Γ, τα αγγεία φαίνεται ότι διαφοροποιούνταν, στην πρώτη περίπτωση, ήταν κατανάλωσης τροφής και, στην άλλη, προετοιμασίας και φύλαξης τροφής (Tsipopoulou 2011, 338, fig. 29.3, 339-347)[176]. Τα σχετικά αγγεία βρέθηκαν σε μεγάλες ποσότητες και σε χώρους όπου ήταν εγκατεστημένες εστίες. Σύμφωνα με την Τσιποπούλου, η παρουσία αυτών των σκευών, όπως και πηνίων, άγνωστων για τα κρητικά δεδομένα, υποδηλώνει τη «μεικτή» ταυτότητα των κατοίκων του οικισμού (2005, 318-25).

Τα ίδια δεδομένα, δηλαδή συνύπαρξη δύο παραδόσεων, χαρακτηρίζουν και την **Καστροκεφάλα**, ένα οχυρωμένο οικισμό, στα υψίπεδα του Ηρακλείου, μάλλον

[175] Οι Borgna-Levi (2017, 124) υποθέτουν ότι αυτοί οι λάκκοι, όπου τα μαγειρικά σκεύη, θα μπορούσαν να αποτελούν και θέσεις εστίας (υπαίθριου φούρνου) για μαγείρεμα.

[176] Η συγκέντρωση αυτή δραστηριοτήτων αποτελεί πιθανόν ένδειξη για διακεκριμένες χρήσεις σε κάποιους χώρους και για διαχείριση της προετοιμασίας φαγητού από την κοινότητα, όπως και για διαμόρφωση ανταγωνιστικών τάσεων για την ιδιοποίηση αυτής της συλλογικής δραστηριότητας. Το φαινόμενο μοιάζει να είναι διαδεδομένο και σε άλλες θέσεις της Κρήτης κατά την ΥΜΙΙΙΓ περίοδο (Wallace 2011, 327, 329).

«στρατιωτικού» χαρακτήρα, μικρής χρονικής διάρκειας (50-70 χρόνων) από την αρχή της ΥΜΙΙΙΓ περιόδου. Βρέθηκαν πολλές εστίες στα υφιστάμενα δωμάτια και αρκετά μαγειρικά σκεύη μεταξύ των λεπτότεχνων αγγείων πόσης. Η χρήση εστιών ελλαδικού τύπου, πάνω στις οποίες ήταν τοποθετημένα αρκετά από τα αγγεία μαγειρέματος καθώς και η παρουσία μυκηναϊκού τύπου σχετικών αγγείων (δίωτων και μόνωτων και τριποδικής χύτρας), θεωρείται ένδειξη αλλαγής διατροφικών συνηθειών και, επομένως, εμφάνισης ξενόφερτων στοιχείων στο χώρο[177]. Τα μινωϊκά σχήματα αντιπροσωπεύονται από το ευρύστομο τριποδικό αγγείο με επίπεδο πυθμένα, το πινάκιο και το δίσκο (Kanta-Kontopodi 2011).

2. Στα οικιστικά κατάλοιπα από το **Εμπορειό της Χίου**, στις ζώνες F (φάση 7) και D (φάσεις I και II), σε περίοδο που αντιστοιχεί με την ΥΕΙΙΙΓ μέση και ύστερη, όπως προκύπτει από την εισηγμένη μυκηναϊκή κεραμική (Hood 1981, 161-4, fig. 89, 147-50, fig. 79,81, ιδίου 1982, 579-622), εντοπίστηκαν μαγειρικά σκεύη μυκηναϊκής παράδοσης, πρόχοι και τριποδικά αγγεία, τα τελευταία χρονολογούμενα και σε φάση προγενέστερη της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου (Hood 1981, 619). Το σχήμα της τροχήλατης πρόχου παραλλάσσει και στη χειροποίητη τεχνική, σε μικρότερο ποσοστό (Hood 1982, 617-619, no. 2747-2952 και no. 2966-68, fig.. 280, pl. 127,129). Ένα ευρύστομο από πηλό ανάλογο με αυτόν των χυτροειδών αγγείων χρησιμοποιήθηκε για την ταφή βρέφους (Hood 1981, 619, fig. 280, pl. 129d). Η κεραμική αντιπροσωπεύει πιθανό μυκηναϊκό «αποικισμό» στο νησί. Κατά την προηγούμενη περίοδο, τον 13ο αι. π.Χ., στο νησί κυριαρχούσε κυρίως η τοπική παράδοση και οι σχέσεις με την Ανατολή, ενώ αυτές με τη μυκηναϊκή Ελλάδα ήταν σποραδικές (Guzowska-Yasur-Landau 2003, 472-4).

3. Στη **Φυλακωπή** λίγα σχετικά αγγεία[178] προέρχονται από τις επιχώσεις δωματίων, που οικοδομήθηκαν μετά την καταστροφή στο τέλος της φάσης 2 (2β) και από επαναχρησιμοποιημένους χώρους στο ανατολικό τμήμα του ιερού κατά τις φάσεις

[177] Στοιχεία ξένης παρουσίας ή επιρροής αποτελούν και δύο μεταλλικά αντικείμενα, ένα ξίφος του τύπου Naue II και ένας ξυρός ιταλικής προέλευσης .Δύο γωνιώδη κύπελλα με στίλβωση σχετίζονται με ιταλικά πρότυπα και θυμίζουν τη γκρίζα στιλβωμένη κεραμική, όπως αυτή δηλώνεται και από τα παραδείγματα από τα Χανιά (Kanta-Kontopodi 2011, 130 και fig. 6, 7, 8g).

[178] Τα διάσπαρτα και μετατοπισμένα από την αρχική τους θέση όστρακα των επιχώσεων δεν επιτρέπουν την ανασύσταση ολόκληρων σχημάτων. Για αυτό το λόγο, μάλλον, και τα πρωϊμότερα δείγματα είναι λιγοστά (Renfrew 1985, 99, φάση 1b/2a, δηλαδή ΥΕΙΙΙΑ2-Β περίοδος).

3a-c, καθώς και από τη διαμόρφωση οδού νοτίως αυτού. Οι φάσεις αυτές αντιστοιχούν κυρίως στην ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο (Renfrew 1985, 82-3, 86, 105-150, 168-9, 196, 204).

4. Από την επιφανειακή έρευνα στο **Μονόλιθο** της Θήρας, όπου αναπτύχθηκε οχυρωμένος οικισμός της ΥΕΙΙΙΒ-ΥΕΙΙΙΓ περιόδου, σημαντικό μέρος της κεραμικής χρονολογείται στη ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση περίοδο και περιλαμβάνει τριποδικές χύτρες (Vlachopoulos 2008, 479-80, fig. 43.2).

Ε. Η Κύπρος και η ανατολική Μεσόγειος

Στην **Έγκωμη**, στην ανατολική Κύπρο, στο στρώμα της ΥΚΙΙΙΑ, το οποίο χαρακτηρίζει ένα νέο οικισμό της πρώϊμης και μέσης ΥΕΙΙΙΓ περιόδου, στις αρχές του 12ου αι. π.Χ.[179], μετά την καταστροφή του προηγούμενου οχυρωμένου της ΙΙΒ φάσης, εμφανίζονται τα τροχήλατα μαγειρικά σκεύη ελλαδικού τύπου (Jung 2012, 113, fig. 10.5,4) και, για λίγο καιρό, σε μία μεταβατική φάση, συνυπάρχουν με τα κυπριακά, ενώ, τελικώς, τα τελευταία εγκαταλείφθηκαν (Jung 2017, 131-2). Την ίδια εποχή εμφανίστηκε για πρώτη φορά στον οικισμό ένα άλλο οικιακό σκεύος, το καδόσχημο τοπικής παραγωγής[180].

Η φάση ΙΙΙΑ, χαρακτηρίζεται από τη σημαντική αύξηση τοπικής παραγωγής μυκηναϊκού τύπου διακοσμημένης κεραμικής. Αβαθή ανοικτά αγγεία αντικαταστάθηκαν από άλλα σχήματα, όπως οι βαθείς σκύφοι FS 284/285 και τα λεκανίδια FS 295C, τα οποία καταδεικνύουν αιγαιακούς τρόπους κατανάλωσης τροφής και δίαιτας. Η κυπριακή κεραμική περιορίστηκε στα χρηστικά σχήματα -κάποια εξέλιπαν ή εμφανίζονταν σποραδικά-, ενώ εισήχθησαν νέα τροχήλατα μυκηναϊκού τύπου, αν και χωρίς ιδιαίτερη εξάπλωση (Jung 2009, 81, ιδίου 2011α, 60).

Εστίες στη μορφή της πλατφόρμας με μία στρώση από λίθινες πλάκες ή βότσαλα, όστρακα και επίστρωση αυτών με πηλό ή κονίαμα (Dikaios 1969/71, 514-7, pl. 19.4,

[179] Ο ανασκαφέας της θέσης είχε εκφράσει την άποψη για την παρουσία ενός μικρού κενού από την τελική ΥΕΙΙΙΒ έως την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη. (Dikaios 1969/71, 485-7, 519-21). Αυτό το φαινόμενο δικαιολογείται, σύμφωνα με τον Jung, και από την ύφεση της εμπορικής διακίνησης της κεραμικής στο τέλος του 13ου αι. π.Χ. Σε κάποιες εναποθέσεις, πάντως, σε χώρους του οικισμού παρατηρούνται στοιχεία μιας μεταβατικής περιόδου. Αναγνωρίζεται ότι η φάση ΙΙΙΑ της Έγκωμης ξεκίνησε λίγο αργότερα από την αρχή της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου (Jung 2011α, 60-61, 63-4). Για χρονολόγηση της ΥΚΙΙΙΑ από το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης έως την ΥΕΙΙΙΓ προχωρημένη, βλ. Jung 2017, 127, Tab. 11.1.

[180] Ο Jung (2011α, 61) παρατηρεί ότι στην προηγούμενη περίοδο, στη φάση Έγκωμη ΙΙΒ, τα εισαγόμενα ή τα τοπικώς παραγόμενα μυκηναϊκά αγγεία ήταν προσαρμοσμένα στις τοπικές συνήθειες της χρήσης και κατανάλωσης, γεγονός που κατά τη φάση ΙΙΙΑ μεταβλήθηκε με τη ριζικότερη διείσδυση της μυκηναϊκής νοοτροπίας.

20, 33.5) καθιερώνονται από αυτή την περίοδο και συνδέονται με την εισαγωγή των τροχήλατων μαγειρικών σκευών (Jung 2012, 113, αναφορά σε Dikaios 1969/71, 106, 112,119,175, 183, 186, πλ. 33.5, 34.1, 254, 273). Σε δωμάτιο (12) της περιοχής Ι (τετράγωνο 4 δυτικά), κατά το τέλος της φάσης ΙΙΙΒ, τρία σχετικά σκεύη εντοπίστηκαν τοποθετημένα δίπλα σε μία τέτοιας μορφής εστία μαζί με ένα σύνολο μυκηναϊκών αγγείων πόσης, κατανάλωσης και μεταφοράς/σερβιρίσματος, γεγονός που υποδεικνύει τη συνέχιση της παραγωγής και χρήσης αυτής της κεραμικής έως και την ΥΜ περίοδο, σύμφωνα με την αιγαιακή χρονολόγηση (Jung 2012, 113, αναφορά από Dikaios 1969/71, 200, pl. 105, 106.1-3, 124.1-19 και Mountjoy 2005, 165, pl 7.166-200, Jung 2017, 135-6).

Στον οικισμό στο **Μάα-Παλαίκαστρο**, στη δυτική Κύπρο, η φάση καταστροφής του δαπέδου ΙΙ καθώς και η επόμενη του δαπέδου Ι, που συνδέονται με την επανίδρυσή του, ταυτίζονται, από την Mountjoy, χρονολογικά με το στρώμα ΙΙΙΑ της Έγκωμης (Karageorghis-Demas 1988, 258-61, fig. 1, Mountjoy 2007α, 588).

Τα τροχήλατα μαγειρικά σκεύη επικρατούν από το τέλος της φάσης ΙΙ -ελάχιστα θραύσματα ανήκουν στα χειροποίητα κυπριακά-, κατασκευασμένα, όπως και στην Έγκωμη από ποικιλία πηλών, και συναντώνται σε όλη τη διάρκεια ζωής του οικισμού έως την ΥΚΙΙΙΒ (Jung 2011α, 67, ιδίου 2017, 135,140). Λεπτότεχνη γραπτή μυκηναϊκή κεραμική τοπικής παραγωγής, εστίες, μαγειρικά σκεύη και σφονδύλια, αιγαιακής προέλευσης εμφανίζονται στον οικισμό πιθανόν από την αρχή της κατοίκησής του κατά την ΥΚΙΙΓ (ΥΕΙΙΙΒ-ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη περίοδος) (Karageorghis-Demas 1988, 117-118, 127-8, Deger-Jalkotzy 1998α, 117-9, Jung 2017, 139). Μικρή είναι η παρουσία χειροποίητων μαγειρικών σκευών της Συροπαλαιστινιακής περιοχής και παράδοσης κατά την επόμενη φάση Ι (Jung 2011^{α}, 67-8)[181].

Η άβαφη χρηστική κεραμική μυκηναϊκού τύπου είναι περιορισμένη και δεν συνιστά ένα διακριτό σύνολο (ό.π., 68)[182].

Στις ακτές της νότιας Συρίας, στον οικισμό **Tell Kazel**, κατά την τοπική φάση ΥΕΧ ΙΙ-ΕΣ ΙΑ (προχωρημένη ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη και μέρος της ΥΕΙΙΙΓ μέσης)[183],

[181] Ένα αγγείο σχετικού σχήματος, πιθανόν τροχήλατο, ίσως αντιπροσωπεύει μια τεχνολογική εξέλιξη, αν και, όπως σημειώνει ο Jung, δεν έχει-έως τη δημοσίευση του άρθρου του-καθοριστεί αν πρόκειται για εισαγωγή ή τοπικό προϊόν. Την ίδια εποχή, εξάλλου, στη Συροπαλαιστινιακή ζώνη είναι διαδεδομένη η κατασκευή των αγγείων με λωρίδες και η τελική διαμόρφωσή τους σε αργό τροχό.

[182] Συνίσταται σε λεκανίδια (FS 295C) και γωνιώδεις κύλικες (FS 267).

[183] Για συσχετισμούς των αιγαιακών με τις συροπαλαιστινιακές χρονολογίες, Lehmann 2013, 312-5

εμφανίζονται περιορισμένα δείγματα των τύπων των μαγειρικών σκευών που επιχωριάζουν στην κυρίως Ελλάδα. Σε αυτή την περιοχή το τυπικό σχήμα αγγείου για την προετοιμασία φαγητού χαρακτηρίζεται από σφαιρική βάση (Jung 2012, 110, fig. 10.2,6). Την ίδια περίοδο συνυπάρχουν με χονδροειδή χειροποίητα στιλβωτά του τύπου της «Βαρβαρικής» κεραμικής (Barbarian ware) και τροχήλατα αγγεία της γκρίζας παράδοσης, η οποία συμπληρώνει, σύμφωνα με τον Jung, τα σχήματα για την κατανάλωση τροφής. Στη λεπτότεχνη κεραμική επικρατούν οι τοπικές απομιμήσεις μυκηναϊκών τύπων (φιάλες, λεκανίδια, κρατήρες, ψευδόστομοι αμφορείς, πυξίδες, υδρίες κ.α), οι συριακές κατηγορίες και οι επιμειξίες συριακής και μυκηναϊκής τεχνοτροπίας (Jung 2012, 108-9, 115). Σε μία περίπτωση, η Badre περιγράφει τη συνύπαρξη τριών (3) αγγείων, μαζί με άλλα πενήντα (50) αντικείμενα, σε ένα δωμάτιο του κτηρίου ΙΙ στην περιοχή ΙΙ της μεταβατικής φάσης ΥΕΙΙ-ΠΕΣ: μιας ηθμωτής φιάλης για την παρασκευή μαλακού τυριού, ενός ακέραιου μόνωτου κυπέλλου της «Βαρβαρικής» κεραμικής, και ενός μαγειρικού αμφορέα συριακού σχήματος, αλλά με δακτυλιόσχημη βάση αιγαιακού τύπου. Αυτά τα αγγεία θεωρούνται αντιπροσωπευτικά των νέων διατροφικών συνηθειών (2011, 156).

Τα αντιπροσωπευτικά δείγματα είναι λίγα, αλλά αυτή η παράδοση είναι πιο εκτεταμένη σε παράκτιες, κυρίως, θέσεις, σε οικισμούς Φιλισταίων στο ΝΔ Λεβάντε, στη περιοχή του σημερινού Ισραήλ (**Ashkelon**-φάση 20, **Tel Miqne-Ekron**-στρώματα VII και VIβ, **Ashdod**- στρώματα XIIIb και XI), όπου οι μυκηναϊκοί τύποι, κατά την τοπική ΠΕΣ Ι (12ος αι. π.Χ-ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση), αντικατέστησαν πλήρως τους τοπικούς χαναανικούς (Ben-Shlomo 2008, 226) ή, τουλάχιστον, τους συμπλήρωσαν (Yasur-Landau 2012, 194)[184] (για περισσότερα στοιχεία βλ. ΚΕΦ 8.2Ι).

Σε κάθε θέση φαίνεται ότι οι εξελίξεις έχουν διαφορετικό χαρακτήρα: στην Ashkelon, τα περισσότερα από τα μισά αγγεία των μαγειρικών σκευών είναι αιγαιακού τύπου, αλλά σύμφωνα με το μελετητή της θέσης, τα αγγεία ανέρχονται σε ποσοστό από 54% έως 85%, στην αρχή της εμφάνισής τους, ενώ μειώνονται έως 15% στους

[184] Ο Yasur-Landau διαπιστώνει τη συνύπαρξη αιγαιακών και χαανανίτικων στοιχείων, όχι απαραιτήτως της μαγειρικής κεραμικής, ως εξής: στο Ashdod, στην περιοχή Η, στη στρώση XIII, η χαναανίτικη κεραμική ανέρχεται σε 73% ενώ η μυκηναϊκή σε 18% και η φιλισταϊκή πολύχρωμη σε 3%, στο Tel Miqne/Ekron, στη ζώνη IV, στη στρώση VII, η μυκηναϊκού τύπου κεραμική συναντάται σε ποσοστό 52%, και η χαναανική σε ποσοστό 48%, ενώ στη ζώνη X, στο στρώμα VIIB, η διαγνωστική κεραμική μυκηναϊκού τύπου αντιπροσωπεύεται με 5,7% και η χονδροειδής τοπικού χαρακτήρα με 6,6%. (2011, 251).

επόμενους δύο αιώνες. Η παραδοσιακού τύπου κυψελόσχημη εστία (tannur) και ο σχετικός τρόπος μαγειρέματος συνεχίστηκε παραλλήλως με το αιγαιακό/μυκηναϊκό, όπως και τα τοπικά σχήματα, τα οποία, όμως, τείνουν να χάσουν την αρχική τους ποιότητα (Master 2011, 263). Την ίδια περίοδο, στην άλλη θέση, Tel Miqne/Ekron, τα αιγαιακά σχήματα[185] ήταν περισσότερο αγαπητά έως το τέλος της ΕΣ (την ΥΜ περίοδο) (Master 2011, 261), αν και, μετά την πρώτη φάση εμφάνισής τους, οι τοπικοί τύποι επανέρχονται (στα στρώματα VIA και VCA- 11ος αι. π.Χ) και χρησιμοποιούνται ταυτόχρονα με τους αιγαιακούς (Ben-Shlomo 2011, 276). Από την εισαγωγή των συγκεκριμένων μαγειρικών τύπων σημειώνεται, μάλιστα, σημαντική αύξηση (έως 24%) στην κατανάλωση χοιρινού (Killebrew-Lev-Tov 2008, 342-3). Στην Ashdod, επίσης, τα αιγαιακά/μυκηναϊκά σχήματα επικράτησαν κατά τις φάσεις XIII και XII (12ος αι. π.Χ.), ενώ στην επόμενη, XI (11ος αι. π.Χ.), είναι λιγότερο συνήθη (Ben-Shomo et al. 2008, 226).

Τα μαγειρικά σκεύη μυκηναϊκής τυπολογίας -αν και συχνά με αποκλίσεις- συναντώνται αλλού μαζί με τα σχετικά χονδροειδή αλλά και τα λεπτότεχνα με ερυθρή επίχριση, τοπικής κατασκευής, όπως παρατηρείται σε ένα αγροτικό οικισμό, στη θέση **Qubur al-Walaydah**, νοτίως της Γάζας, στο στρώμα VII (ΕΣΙΒ-τέλος 12ου-αρχές 11ου αι. π.Χ.), όπου συλλέχθηκαν σε δωμάτια και λάκκους μαζί με υφαντικά βάρη (Lehmann et al. 2010, 151-2, fig. 12.1-3, Lehmann 2011, 290-2).

Η «μυκηναϊζουσα» κεραμική, γνωστή ως «ΥΕΙΙΙΓ1β» (Killebrew 2000)[186], δεν εμφανίζεται, πάντως, παρά σπάνια μαζί με τα τοπικά μαγειρικά σκεύη (Killebrew 1998, 385, για Tel Miqne-Ekron).

[185] Η αιγαιακού τύπου κεραμική περιλαμβάνει τόσο τα επιτραπέζια όσο και τα μαγειρικά σκεύη, τα οποία υπερβαίνουν το μισό της παραγωγής κατά τη φάση VII (Killebrew-Lev-Tov 2008, 341).

[186] Αποτελεί μια επιμειξία αιγαιακών και κυπριακών στοιχείων του τέλους του 13ου αι. και των αρχών του 12ου αι. π.Χ, με θαμπή διακόσμηση σε ανοικτόχρωμο βάθος και επιλεκτική αντιπροσώπευση σχημάτων. Επιχωριάζει κατά τον 12ο αι. στην Κύπρο, στην Κιλικία και στη Συροπαλαιστίνη και χαρακτηρίζεται αλλού, στη διεθνή βιβλιογραφία, ως «Γραπτή Λευκή Τροχήλατη ΙΙΙ» κεραμική (Killebrew 1998, 393-8). Η ταξινόμησή της γίνεται κυρίως με βάση χρονολογικά κριτήρια παρά τυπολογικά και συνιστά ένα τεκμήριο για την παρουσία των αιγαιακών στοιχείων στην Ανατολική Μεσόγειο, βλ. Knapp 2012, 36

III. Χειροποίητη στιλβωμένη κεραμική

Α. Η Στερεά Ελλάδα

1.Η περιοχή προς διερεύνηση

Ο Κύνος

Στον Κύνο τα χειροποίητα αγγεία συναντώνται για πρώτη φορά κατά την ΥΜ περίοδο (φάση 5)[187] και θεωρούνται ότι ουσιαστικά αποτελούν το μόνο ξένο στοιχείο σε αυτή τη μεταμυκηναϊκή περίοδο (Κουνούκλας-Δακορώνια 2012, 1161), ενώ, παραλλήλως, ανάμεσα στη χονδροειδή κεραμική, απαντά ακόμα ένας μικρός αριθμός οικιακών τροχήλατων, άβαφων μαγειρικών σκευών. Κατά την επόμενη φάση 4 (ΠρΓ), η πληθώρα της χονδροειδούς κεραμικής αντιπροσωπεύεται από χειροποίητα αγγεία, τα οποία συνίστανται σε ευρύστομες στιλβωτές πρόχους και αμφορείς. Οι δεύτεροι φαίνεται ότι δεν είναι τόσο συνήθεις όσο οι πρώτες (Dakoronia-Kounouklas 2009, 63,65).

Τα χειροποίητα αυτά «στιλβωμένα»[188] αγγεία οικιακής χρήσης ήταν, κατά κύριο λόγο, μαγειρικά σκεύη, όπως υποδηλώνεται από τα ίχνη καύσης[189] που φέρουν στην επιφάνειά τους, κάποια από αυτά μάλιστα βρέθηκαν σε άμεσο χρονολογικό και χωροταξικό συσχετισμό με ένα χώρο εστίας ή μια πηλόχριστη θήκη "clay bin" (Dakoronia 2003β, 41,43, fig..12-13, Κουνούκλας-Δακορώνια 2012, 1160)[190]. Εντούτοις, τέτοιου είδους αγγεία είχαν και άλλη χρήση, όπως στην περίπτωση ενός αμφορέα με στικτή διακόσμηση, που βρέθηκε στο δωμάτιο (Α) μιας ΠρΓ οικίας (Κουνούκλας 2009, 991).

Τέτοια χειροποίητα αγγεία συναντώνται στον ίδιο χρονολογικό ορίζοντα με τροχήλατα κλειστά, τα οποία διακοσμούνται με το μοτίβο των ομόκεντρων κύκλων και

[187] Για μια άλλη χρονολογική κατάταξη της φάσης 5 στη μεταβατική ΥΜ-ΠρΓ, βλ. Ruppenstein 2012, 235-7, βλ. και σημ. 31.

[188] Η διάκριση ως προς τη διαμόρφωση της επιφάνειας με τριβή (έντριπτα αγγεία) ή γυάλισμα θα γίνει σε άλλη ενότητα (ΚΕΦ 5).

[189] Για τη μορφή της επιφάνειας με τις ανομοιόμορφης απόχρωσης κηλίδες, αποτέλεσμα της όπτησης ή χρήσης θα γίνει αναφορά σε άλλη ενότητα (ΚΕΦ 5 και 6).

[190] Η ανασκαφέας του Κύνου, κατά τα πρώτα στάδια επεξεργασίας του υλικού, είχε πιθανολογήσει ότι τα αγγεία που βρέθηκαν γύρω από μια πήλινη κατασκευή γεμάτη με στάχτες και καμένο χώμα είχαν τοποθετηθεί εσκεμμένα από τους κάτοικους του οικισμού της διάδοχης φάσης Κύνος 4, αφού έσκαψαν στο συγκεκριμένο σημείο και τα έθαψαν προσεκτικά. Ωστόσο, μικρή επέκταση της ανασκαφής προς ανατολάς, στο πλαίσιο διαμόρφωσης του χώρου, που πραγματοποιήθηκε το 2007, και η πρόοδος στην επεξεργασία του υλικού οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι αυτά τα αγγεία ανήκουν στην φάση Κύνος 5 και η κάλυψη τους ήταν αποτέλεσμα της πτώσης της πλίνθινης ανωδομής του κτιρίου.

ημικυκλίων στον ώμο τους (Dakoronia 2003β, 41, 42, fig. 3, 5[191], Κουνούκλας 2009, 991, εικ. 7), κυρίως υδρίες και αμφορείς, και εντάσσονται, σύμφωνα με την ανασκαφέα, χρονολογικά στην ΥΜ-ΠρΓ περίοδο[192]. Συνυπάρχουν, επίσης, με ανοικτά, λεπτότεχνα, όπως τον σκύφο και το κύπελλο[193], τοποθετούμενα, σύμφωνα και με την ταξινόμηση της Mountjoy, στην ΥΕΙΙΙΓ-ΥΜ περίοδο[194], ή, λιγότερο, τον κρατήρα, την κύλικα, το πώμα, τη λεκάνη, το πινάκιο και τον κάλαθο.

Κατά τη φάση 5 παρατηρείται απομίμηση μυκηναϊκών σχημάτων στη χειροποίητη στιλβωτή κεραμική, όπως φανερώνει ένα κύπελλο στο σχήμα του οποίου μπορεί κανείς να διακρίνει τις μυκηναϊκές αναμνήσεις του κεραμέα, ένας σκύφος ή ένας κρατήρας με εγχάρακτη/αυλακωτή διακόσμηση (Κουνούκλας-Δακορώνια 2012, 1161, εικ. 8γ,δ,ε).

Στη νησίδα **Μήτρου,** η σχετική κεραμική παράδοση χαρακτηρίζεται από μια αυξητική πορεία από την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη (από 2,5%) έως την ΠΠρΓ περίοδο (12,5%) (Lis 2009α, 157-8, fig. 18.4). Από αυτή τη θέση προέρχονται, επίσης, αγγεία, τα οποία αποδίδουν γνωστούς μυκηναϊκούς τύπους σε χειροποίητη τεχνική. Πρόκειται για είκοσι δύο (22) μικρογραφικά αγγεία, όχι ιδιαιτέρως χονδροειδή (μόνωτα και δίωτα σκυφίδια, μία δίωτη κύλικα, κάλαθους με στέλεχος, ένα δίσκο και μία αρύταινα) χωρίς

[191] Η Δακορώνια σημειώνει ότι οι κύκλοι στους αμφορείς του Κύνου εμφανίζονται ήδη σε στρώματα μαζί με κεραμική της ΥΕΙΙΙΓ και ΥΜ περιόδου, γεγονός που τοποθετεί το συγκεκριμένο μοτίβο πρωϊμότερα (μάλλον στο τέλος της ΥΜ) από τα σχετικά του Λευκαντί (ΜΠρΓ) ή του Καλαποδίου (ΥΜ-ΠρΓ), βλ. ό.π. και σημ. 6.

[192] Κατά την ΥΜ περίοδο (φάση 5) τα διακοσμητικά μοτίβα στα κλειστά αγγεία είναι πλουσιώτερα από εκείνα της επόμενης φάσης 4 (ΠρΓ) και αντιπροσωπεύονται από κυματοειδείς ή βοστρυχοειδείς ταινίες, θύσανο, τρίγωνα, έλικες, με σχετικά ελεύθερο χαρακτήρα ανάπτυξης. Επίσης, οι ομόκεντροι κύκλοι συναντώνται σε συνδυασμό με άλλα μοτίβα στην πρωϊμότερη φάση, ενώ είναι περισσότερο μεμονωμένοι στην υστερώτερη (Dakoronia-Kounouklas, 2009, 65, Δακορώνια-Κουνούκλας 2012, 1162). Κατά την ΥΜ, επίσης, περίοδο τα κλειστά αγγεία είναι σχετικά λιγότερα από εκείνα της επόμενης ΠρΓ φάσης και απαριθμούν αμφορείς, υδρίες, πρόχους και λιγότερο αμφορίσκους (Δακορώνια-Κουνούκλας, 2012, 1160-1). Λόγω της παρουσίας των ομόκεντρων κύκλων σχεδιασμένων με διαβήτη, ο Lis (2009β, 211-212, 224, tab.4) τοποθετεί τη φάση 5 του Κύνου στην ΠρΓ περίοδο.

[193] Σύμφωνα με τον Ruppenstein (2012, 235-6), ο συνδυασμός των ανοιχτόχρωμων κυπέλλων που συναντώνται στον Κύνο, με τη διακόσμηση ομόκεντρων κύκλων, κυρίως στα κλειστά αγγεία, είναι χαρακτηριστικός της μεταβατικής ΥΜ-ΠρΓ φάσης, όπως εμφανίζεται στην Αττική, αλλά και στο Βόλο (Παλιά).

[194] Σκύφοι ολόβαφοι ή με εξηρημένες ζώνες, στο σώμα(στο κατώτερο τμήμα), σπανιότερα κάτω από τα χείλη, με πλήρωση από ταινίες ζιγκ-ζαγκ, ανάμεσα στις λαβές (Dakoronia 2003β, 41 και σημ. 7-11 και 43), αλλά και άλλοι με εξηρημένο δίσκο στο εσωτερικό. Επίσης εκπροσωπείται ικανοποιητικά ο σκύφος με διακόσμηση είτε ομόκεντρων κύκλων είτε τεθλασμένης γραμμής. Αισθητή είναι η παρουσία του ολόβαφου κυπέλλου με εξηρημένη λεπτή ταινία εξωτερικά, στο κατώτερο τμήμα του σώματος (Κουνούκλας, 2009, 991, και εικ. 10).

στίλβωση, όμως, προερχόμενα από την επίχωση του κτηρίου C[195], μαζί με ένα τροχήλατο χυτροειδές αγγείο (μόνωτο)[196]. Σύμφωνα με την ανασκαφέα, είναι δυνατόν να αποτελούν σκεύη για τελετουργική χρήση από σημαίνοντα πρόσωπα (Van de Moortel, 2009, 362-4, fig.. 5.6). Το σύνολο χρονολογείται στις αρχές της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης[197]. Ο Rutter παρατηρεί ήδη σε μια προκαταρκτική δημοσίευση του υλικού ότι ανάμεσα στα σκουρόχρωμα, χειροποίητα χονδροειδή αγγεία εμφανίζονται ήδη από την πρώϊμη φάση της ΥΕΙΙΙΓ μέσης και άλλα σχήματα[198], εκτός από τις ευρύστομες (τροχήλατες) μαγειρικές χύτρες, και ότι αυτά έχουν στιλπνή επιφάνεια, εν αντιθέσει με το Καλαπόδι, όπου είναι συχνοί οι χειροποίητοι τύποι με αδιαμόρφωτη επιφάνεια ήδη από το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης περιόδου (Rutter 2007α, 294, Jacob-Felsch 1996, 76). Εντούτοις, ο εν λόγω μελετητής δεν περιγράφει σαφώς χειροποίητα ευρύστομα αγγεία σε αυτή την πρώϊμη φάση, γεγονός που αντιμετωπίζεται με μεγαλύτερη επιφύλαξη από τον Lis. Ο τελευταίος, όμως, υπογραμμίζει τη συνύπαρξη των δύο τεχνικών στην επίχωση στην οποία αναφέρεται ο Rutter (LM/LN786), αλλά και την εναλλαγή σχημάτων σε χειροποίητη, στιλβωτή ή τροχήλατη παραλλαγή, όπως, άλλωστε, διαπιστώνεται και στο Καλαπόδι (Lis 2012α, 99, 101-2, Jacob-Felsch 1996,7). Ο Lis, τέλος, αναγνωρίζει μερικούς πρώϊμα εμφανιζόμενους στον οικισμό τύπους: ένα χειροποίητο με στιλβωμένη επιφάνεια από μια μικρή εναπόθεση από την επανάχρηση τοίχου του κτηρίου F χρονολογείται στην πρώϊμη φάση της ύστερης ΥΕΙΙΙΓ περιόδου και συνδέεται με μορφές που επιχωριάζουν αργότερα στον Κύνο, στο Καλαπόδι, στην Ελάτεια, δηλαδή από τις αρχές της ΕΣ, και ένα μικρογραφικό από το

[195] Από τη συγκεκριμένη επίχωση διαμορφώθηκε το δάπεδο του κτηρίου C, το οποίο χρονολογείται στην πρώϊμη ΥΕΙΙΙΓ ύστερη περίοδο. Εξάλλου, θραύσματα από τα σχετικά αγγεία εντοπίστηκαν και σε κατώτερο επίπεδο του εν λόγω δαπέδου, δίπλα σε μια βαθμιδωτή λίθινη κατασκευή, αδιευκρίνιστης χρήσης. Τέσσερα (4), επίσης, μικρογραφικά αγγεία βρέθηκαν νοτίως του κτηρίου C, αλλά μάλλον σχετίζονται με τα άλλα είκοσι δύο (22). Σε παλαιότερη δημοσίευση, η ανασκαφέας αναφέρει (Van de Moortel 2007, 250) ότι η μόνωτη χύτρα με τα υπολείμματα χοίρου βρέθηκε στη ΝΔ γωνία του κτηρίου, ενώ τα μικρογραφικά αγγεία εντοπίστηκαν σε κάποιο άλλο σημείο. Ο Lis (2012α, 99-100, 102) θεωρεί ότι τα όστρακα που εντοπίστηκαν στα δύο επίπεδα από τις επιχώσεις του κτηρίου C, ανήκουν σε δύο διαφορετικά τροχήλατα αγγεία, ενώ υπογραμμίζει το γεγονός ότι μαζί τους δεν βρέθηκε κάποιο άλλο αγγείο τυπικό για την περίοδο. Επίσης, πιστεύει ότι τα δύο επίπεδα εύρεσης των αγγείων υποδεικνύουν διαφορά χρονικής φάσης τοποθέτησης αυτών.

[196] Βλ. πρπ σελ. 67-8.

[197] Σύμφωνα με το Lis (2009β, 209-210), κάποια από αυτά τα μικρογραφικά αγγεία παρέχουν ένα terminus ante quem non για τη χρονολόγηση στην ΥΕΙΙΙΓ μέση, ενώ το μικρογραφικό αντίγραφο ενός δίσκου (FS 322) τοποθετεί χρονολογικά το τροχήλατο μόνωτο αγγείο στην προχωρημένη ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο, βλ. και Popham et al 2006, 160, Podzuweit 2007, 87-8.

[198] Ο Rutter (2007α, 296), σε μια προκαταρκτική δημοσίευση της ανασκαφής, αναφέρει δύο κύλικες, οι οποίες εντοπίστηκαν ΝΔ του κτηρίου Α, ως τυχαία ευρήματα. Παρά το γεγονός ότι, όπως σημειώνει, μόνο η μία είναι πιθανόν να αποτελεί κύλικα, αξιοπρόσεκτο είναι ότι πρόκειται για ένα σκεύος με σκουρόχρωμη στιλβωμένη επιφάνεια.

κτήριο G, που έχει σφαιρική βάση (2012α, 106)[199]. Τα μικρογραφικά αγγεία δεν είναι σπάνια στον οικισμό, όπως σημειώνεται και παραπάνω, και ένα προέρχεται από κιβωτιόσχημο, παιδικό τάφο ΥΜ/ΠρΓ χρονολόγησης (ό.π., 107).

Ένα τμήμα από ευρύστομο χειροποίητο στιλβωμένο αγγείο, το οποίο φέρει πλαστική ταινία κάτω από το χείλος με εμπίεστη διακόσμηση σε μορφή κορδονιού, αποτελεί επιφανειακό εύρημα και σχετίζεται με τη «Βαρβαρική» κεραμική ("Barbarian ware") (Rutter 2007α, 295, fig.5)[200]. Σε αυτή την κατηγορία τοποθετεί ο Lis μία σκουρόχρωμη στιλβωτή κύλικα και ένα κύπελλο με υπερυψωμένη λαβή και σημειώνει τη σύγχρονη παρουσία κεραμικών παραδόσεων στη συγκεκριμένη θέση (2008β, 156, fig. 18.3,13-15)[201], αν και αλλού αμφισβητεί τη σχετική κατάταξη (2012α, 90-1)[202].

Λίγα δείγματα, με περισσότερο ολοκληρωμένο περίγραμμα, προέρχονται από τις επιχώσεις της οικίας Α, που οικοδομήθηκε κατά την ΠΠρΓ περίοδο και συνέχισε να κατοικείται τουλάχιστον έως την ΜΠρΓ ή και αργότερα, στην ΥΠρΓ (Van de Moortel- Zahou 2005, Van de Moortel 2007, ιδίας 2009).

Στο **Λευκαντί**, τα χειροποίητα αγγεία είναι μεμονωμένα και ο χαρακτήρας τους μέσα στο οικιστικό σύνολο δεν είναι σαφής**.** Ένα τμήμα αγγείου με στιλβωμένη επιφάνεια συλλέχθηκε από χώματα που εναποτέθηκαν πάνω από το στρώμα καταστροφής στο δάπεδο του δωματίου 5 της νότιας οικίας, στη φάση 3. Η επίχωση είχε ανάμεικτο χαρακτήρα και ασαφές πάχος (Evely 2006, 82-3). Ένα άλλο αγγείο, το οποίο χαρακτηρίζεται είτε ως χειροποίητο πιθόσχημο είτε ως μαγειρικό σκεύος, φέρει αμελή στίλβωση εξωτερικά. Εντοπίστηκε σε ένα λάκκο σε δωμάτιο (7) της βόρειας οικίας της φάσης 2b, ο οποίος είναι, όμως, δυνατό να διανοίχθηκε αργότερα, κατά την ΠρΓ περίοδο (Popham et al. 2006, 174-5, fig.2.42,1). Δύο αγγεία με πλαστική,

[199] Ο μελετητής σημειώνει ότι σε κάποια σημεία η στρωματογραφία έχει υποστεί αναμόχλευση, εντούτοις, εμμένει στην χρονολόγηση αυτών των αγγείων στην ΥΕΙΙΙΓ και όχι στην επόμενη ΠρΓ περίοδο (ό.π. 105-7).

[200] Ο Lis (2009α, 156-8 και fig. 18.3,13) εντάσσει αυτού του είδους τα σχήματα σε ένα τύπο χειροποίητης κεραμικής παράδοσης με στιλβωμένη επιφάνεια, η οποία έχει οικιακή χρήση και ενδογενή χαρακτήρα.

[201] Για κύλικα, βλ. ό.π. σημ. 198. Τα σχετικά ευρήματα είναι αστρωματογράφητα και μόνο το κύπελλο με την υπερυψωμένη λαβή χρονολογείται πιθανόν στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη. Όσον αφορά στην κύλικα, ο Lis σημειώνει τη σχέση της με την ιταλιώτικη γκρίζα κεραμική.

[202] Συζητά την παρουσία της τροχήλατης κεραμικής με στιλβωμένη επιφάνεια ήδη από την ΥΕΙΙΙΒ περίοδο ως απόρροια εξωτερικών επιρροών, πιθανόν από τη βόρεια Φθιώτιδα (βλ. πρκ. σελ. 95) και, κατ΄αυτό τον τρόπο, αιτιολογεί και την πρώϊμη εμφάνιση της στιλβωτής κεραμικής τόσο στο λοκρικό οικισμό, όσο και στο Καλαπόδι, ως συνέχιση μιας παράδοσης που έχει αφετηρία την ανακτορική περίοδο.

σχοινόμορφη διακόσμηση, τα οποία προσιδιάζουν περισσότερο στη λογική της «Βαρβαρικής» κεραμικής (Barbarian ware) (ό.π, fig. 2.42. 2,4)[203], προέρχονται από διάφορες στρώματα από χώρους του οικισμού, τα οποία χρονολογούνται τουλάχιστον μετά την φάση 1ª, αλλά και κατά την 1b. Το περιβάλλον εύρεσής τους δεν διαφοροποιείται από εκείνο των αγγείων λεπτότεχνης μυκηναϊκής παράδοσης με τα οποία συνήθως συνυπάρχουν. Αξιοπρόσεκτο και μεμονωμένο δείγμα αποτελεί το τμήμα πυραύνου (Evely 2006, 97-P11, 120-P8, 124-P74, P75)[204].

Στο **Καλαπόδι** τα χειροποίητα αγγεία με στίλβωση της επιφάνειας συναντώνται αρχικώς στο στρώμα 1 της ΥΕΙΙΙΓ, δηλαδή από την πρώϊμη φάση της περιόδου, και συνεχίζουν και στην ΠρΓ φάση, ενώ αυτή η παράδοση προχωρεί έως και τον 8ο α. π.Χ.. Ενώ κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση/εξελιγμένη (στρώμα 6) σημειώνεται ισόποση παρουσία με την τροχήλατη τεχνική, διαπιστώνεται κατακόρυφη αύξηση του αριθμού των χειροποίητων από την προχωρημένη φάση της ΥΕΙΙΙΓ μέσης περιόδου (στρώματα 9 και 10), συνακόλουθη με τη σχετική μείωση των τροχήλατων μαγειρικών σκευών, έως την ΥΜ περίοδο (στρώμα 13), οπότε, και έως την ΠΠρΓ (στρώματα 16 έως 23), η χειροποίητη παράδοση υπερτερεί εν αντιθέσει με την τροχήλατη, που σχεδόν εξαλείφεται (Jacob-Felsch 1996, 75-8, 182, και 98,99, 104 Taf. 1a,b, Lis 2009α, 158, fig 18.4, Strack 2007, 360, fig. A-19)[205]. Ίδιας τεχνολογίας είναι και οι απομιμήσεις μυκηναϊκών σχημάτων, όχι ακριβείς, και σε μικρότερα μεγέθη. Χειροποίητα και με στίλβωση μαγειρικά σκεύη συνυπάρχουν με αστίλβωτα ίδιου τύπου (Jacob-Felsch 1996, 76-7). Παραλλήλως, υφίσταται και η χρηστική ανοικτόχρωμη κεραμική (Küchengeschirr), στην οποία η χειροποίητη τεχνική εκπροσωπείται με μικρές ποσότητες έως την ΥΕΙΙΙΓ ύστερη, αλλά, σταδιακά, ήδη από τα στρώματα 13/15 (ανασκαφικοί τομείς Κ25 και Κ25 βόρεια), παρουσιάζει έντονη αύξηση. Εξάλλου,

[203] Το ένα εξ αυτών (P8) αναγνωρίζεται από τους μελετητές ως προϊόν ιταλικής παράδοσης (Popham et al. 2006, 218). Για άλλα σχετικά ευρήματα από τον οικισμό βλ. και Strack 2007, 51, σημ. 90, με τις σχετικές βιβλιογραφικές αναφορές.

[204] Στο σύνολο των χειροποίητων στιλβωμένων αγγείων περιλαμβάνονται και δύο κύπελλα, με έσω νεύον χείλος το ένα με ένα πλαστικό μαστίδιο και αυλάκωση κάτω από αυτό, και το άλλο με κάθετη λαβή και ίχνος ενός προσκολλώμενου εξαρτήματος επί αυτής (Popham et al. 2006, 218, pl. 49.1,2). Δυστυχώς, δεν υπάρχει σχεδιαστική αποτύπωση, με αποτέλεσμα να μην είναι ασφαλής η εντύπωση για το περίγραμμα των αποσπασματικών αγγείων.

[205] Η ποσοστιαία διαφορά καθορίζεται, ανά δημοσίευση, σε σχέση είτε με τη συνολική χονδροειδή κεραμική είτε με την αστίλβωτη, είτε με τη λεπτότεχνη . Σε κάθε περίπτωση, η αύξηση είναι συγκριτικά μεγάλη. Εξάλλου, και στους δύο στρωματογραφημένους τομείς (Κ 25 και Κ25 βόρεια), από τους οποίους προέρχονται τα ανασκαφικά δεδομένα, παρατηρούνται αναντιστοιχίες ως προς τα ποσοστά αντιπροσώπευσης των τροχήλατων ή των χειροποίητων θραυσμάτων ανά στρώμα.

στην ΥΜ, κατά τον ανασκαφέα, περίοδο[206] (ήδη από το στρώμα 10 της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης και, ιδιαιτέρως, από το 15) γίνεται αισθητή η τάση για την απομίμηση λεπτών μυκηναϊκών σχημάτων. Αυτή η παράδοση φαίνεται ότι συμπληρώνει τη λεπτότεχνη γραπτή, από την οποία, ήδη κατά τη φάση ΥΕΙΙΙΓ ύστερη-ΠρΓ, υπερτερεί (Strack 2007, 200, fig. IV.8).

Το είδος και το πλήθος αυτών των αγγείων ανταποκρίνεται στο χαρακτήρα της λατρευόμενης στο ιερό θεότητας και στις λατρευτικές πρακτικές που διενεργούνταν στο χώρο από τους συρρέοντες προσκυνητές (Deger-Jalkotzy 2009, 92, Felsch 1999).

Στο **Ζέλι, στη θέση Αγ. Γεώργιος**, σε ένα νεκροταφείο θαλαμωτών τάφων, Β. του Καλαποδίου, πολύ κοντά στο σύγχρονο δρόμο που ενώνει το Καλαπόδι με την Αταλάντη, εντοπίστηκαν θραύσματα χειροποίητης κεραμικής σε αρκετούς τάφους (XXVII, XXVIII, XIX, XX, XXII), με χρονολόγηση όχι ιδιαίτερα σαφή. Αυτά πιθανόν σχετίζονται με την κεραμική της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης περιόδου, η οποία εντοπίστηκε σε αρκετούς από τους τάφους (Δακορώνια 1995α, 170). Χειροποίητη κεραμική αναφέρεται και από ένα τάφο (V) στη θέση Σκαμνά, 6 χλμ. ΒΑ της κοινότητας Μοδίου, στους νότιους πρόποδες του Καλλιδρόμου (Dakoronia-Dimaki 2004, 140)[207].

Στην **Ελάτεια** τα χειροποίητα στιλβωτά αγγεία (σαράντα πέντε (45) εντός είκοσι έξι (26) τάφων) κάνουν την εμφάνισή τους από την εξελιγμένη ΥΜ φάση του νεκροταφείου (την οποία η Deger-Jalkotzy, 2009,77 διαφοροποιεί από μία μεταβατική ΥΕΙΙΙΓ-ΥΜ) και χρησιμοποιήθηκαν ως κτερίσματα στους θαλαμωτούς τάφους έως το τέλος του 9ου αι. π.Χ., οπότε ο ταφικός χώρος εγκαταλείφθηκε. Τα συνευρήματά τους συνίστανται, κυρίως, σε μεταλλικά εξαρτήματα κόσμησης (περόνες με σφαιρικά εξογκώματα κοντά στο ανώτερο πέρας και πεπλατυσμένη κεφαλή[208], βιολόσχημες και τοξωτές πόρπες με πλεκτό τόξο, δακτυλίδια σπειροειδή ή από σφυρήλατες ταινίες με ανοικτά ή επικαλυπτόμενα άκρα, με ανάγλυφη διακόσμηση στη σφενδόνη, χυτά με

[206] Με δεδομένα ότι ένα αγγείο αυτού του τύπου συναντάται στο Καλαπόδι στο στρώμα 13 και ότι ο Lis συσχετίζει τα στρώματα 11-15 με την ΥΕΙΙΓ ύστερη, τέτοια αγγεία τοποθετούνται στις αρχές της συγκεκριμένης περιόδου (Lis 2009β, 209-210 και Tb. 4), βλ. και στο παρόν σημ. 50,52.

[207] Στην αρχική περιγραφή του τάφου δεν γίνεται αναφορά στο συγκεκριμένο τύπο κεραμικής. Οι πέντε (5) τάφοι που ανασκάφηκαν κατά το 1989 χρονολογούνται από την ΥΕΙΙΙΑ2 έως την ΥΕΙΙΙΓ ύστερη-ΥΜ περίοδο (Δακορώνια 1995γ, 173-5).

[208] Κατά την ΠΠρΓ περίοδο συναντώνται και περόνες με σιδερένιο στέλεχος και χάλκινη κεφαλή.

μεσαία ράβδωση, και σφηκωτήρες)[209], που συνόδευαν το νεκρό, και τροχήλατα διακοσμημένα αγγεία, κυρίως αμφορίσκους, ολόβαφους ή με μικρό (κατώτερο) τμήμα εξηρημένο και ληκύθους, με ολόβαφο βάθος και λίγες εξηρημένες ζώνες, όπου και τα ελάχιστα γραμμικά μοτίβα[210]. Αυτά τα χειροποίητα αγγεία αποτελούν, σύμφωνα με την ανασκαφέα, το μεγαλύτερο ποσοστό που έχει έως τώρα ανευρεθεί σε νεκροταφείο της ΠΕΣ (Deger-Jalkotzy 2009,77 και 91-93, fig. 15).

Στο **Μεδεώνα,** στιλβωτή χειροποίητη κεραμική σχετίζεται με ένα λακκοειδή τάφο, ο οποίος έχει χρονολογηθεί είτε στην ΥΜ περίοδο είτε και νωρίτερα, κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη (Vatin 1969, 56-59, Müller 1995, 58-9, 63-5).

Στους **Δελφούς,** από την ανασκαφή του μυκηναϊκού οικισμού της ΥΕΙΙΙΓ και των τάφων που αντιστοιχούν σε αυτόν, αναφέρονται, μεταξύ των άλλων πενιχρών ευρημάτων, κάποιες χειροποίητες πρόχοι με σφαιρική βάση και μελανή στιλβωμένη επιφάνεια. Αυτές ομοιάζουν, σύμφωνα με τον ανασκαφέα, με αγγεία της τεχνικής buccero ή impasto rosso και συναντώνται, με την ίδια μορφολογία, έως και τα γεωμετρικά στρώματα (Lerat 1938, 205)[211]. Επειδή δεν υπάρχει σαφής προσδιορισμός της θέσης εύρεσης, είναι δυνατόν τα ευρήματα να προέρχονται τόσο από τον οικιστικό τομέα, όσο και από τους τάφους αλλά και από μία περιοχή η οποία χαρακτηρίζεται ως χώρος λατρευτικών αποθέσεων, κοντά στο μετέπειτα βωμό των Αρχαϊκών-Κλασικών χρόνων (ό.π, 197-205). Ανάλογα αγγεία έχουν εντοπιστεί μαζί με διακοσμημένα πρόχειρης κατασκευής, τροχήλατα, δύο (2) αμφορίσκους με οριζόντιες λαβές και δύο (2) με κάθετες, τέσσερεις (4) μόνωτες πρόχους, μία πρόχου με επίπεδη βάση, μία οινοχόη, μία μικρογραφική υδρία, και ένα χειροποίητο ασκό, καθώς και μία χάλκινη

[209] Τα κοσμήματα αυτά εμφανίστηκαν στους τάφους της Ελάτειας κατά την ΥΕΙΙΙΓ ύστερη, χρονολόγηση, η οποία προκύπτει από παράλληλα και από άλλες θέσεις, αλλά, σύμφωνα με την Deger-Jalkotzy (2009, 82-84) ο συσχετισμός αυτών με τα συνευρήματα είναι δυνατόν να τα τοποθετήσει χρονολογικά και στην ΥΕΙΙΙΓ ύστερη-ΥΜ, σε μια φάση μετάβασης προς την κυρίως ΥΜ περίοδο.

[210] Τα τροχήλατα αγγεία της ΥΜ-ΠρΓ περιόδου συνίστανται κυρίως σε αμφορίσκους, ληκύθους και πρόχους (Deger-Jalkotzy 2009, 95-6). Τα αγγεία αυτά εμφανίζονται στην ΥΕΙΙΙΓ περίοδο και συνεχίζουν έως την ΠρΓ. Ο αμφορίσκος, κατά τη διάρκεια της χρήσης του, αλλάζει μορφή, οι οριζόντιες λαβές γίνονται κάθετες και στο τέλος της περιόδου τοποθετούνται από τον ώμο στο λαιμό, βλ. Deger-Jalkotzy 2007, 135-6, fig. 7-9 (ΥΕΙΙΙΓ μέση) σε σχέση με Deger-Jalkotzy 2009, fig. 2:4, 3:6 (ΥΕΙΙΙΓ-ΥΜ), figs 10-12 (ΥΜ), fig. 13: 1,2 (ΠΠρΓ). Η λήκυθος, η οποία εμφανίζει αναλογίες με αγγεία της ΥΜ περιόδου από τον Κεραμεικό (Ruppenstein 2007, 47-58), δεν συναντάται σε τάφους της ΠρΓ περιόδου.

[211] Ο Reber (1991, 46) θεωρεί ότι αυτά τα αγγεία εντάσσονται στη λογική της χειροποίητης στιλβωτής (Handmade Burnished ware) της ΥΕΧ και επιχειρηματολογεί για τη σύνδεση και τη συνέχεια αυτής της παράδοσης προς την ΕΣ. Ο μελετητής παραθέτει, επίσης, ως βιβλιογραφική αναφορά, το άρθρο του Rutter (1975, 29) για τα σχετικά αγγεία από την Αγορά και την Περατή.

αιχμή δόρατος, σε ένα μικρό θαλαμοειδή τάφο χωρίς δρόμο (ΒΑ του ναού του Απόλλωνα), τα οποία χρονολογούνται στην ΥΜ/ΠρΓ (Lerat 1937, 44-52[212], Desborough 1972, 203-5) ή και στην ΠΠρΓ περίοδο (Lemos 2002, 11). Μία προχοΐσκη[213] με επίπεδη βάση και υπερυψωμένη λαβή προέρχεται από ένα θαλαμοειδή τάφο με δρόμο, ο οποίος περιείχε κυρίως κεραμική μυκηναϊκής περιόδου, στην οποία περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, περισσότεροι από τριάντα (30) ψευδόστομοι αμφορείς και ένα ξίφος τύπου G της Sandars, με εξαίρεση δύο ΥΜ ληκύθους (Pedrizet 1908, 11, fig. 14, 34, 36, 42). Τα ευρήματα αποτελούν, σύμφωνα με τον Gros (2007, 129), την πρώτη σαφή χρήση τέτοιας μορφής χονδροειδών αγγείων σε ταφικό σύνολο.

Από οικιστική εγκατάσταση στην περιφέρεια της κοινότητας **Φραντζή,** ΝΑ της Λαμίας, η οποία χρονολογείται από την ΥΕΙΙΙΑ2-Β περίοδο, προέρχεται μαγειρικό αγγείο με στιλβωμένη επιφάνεια, το οποίο χρονολογείται στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη (Καράντζαλη 2012, 1219, εικ. 5,11, και στο παρόν κείμενο σημ. 202). Χειροποίητα μαγειρικά σκεύη, συλλέχθηκαν από ένα ειδικά διαμορφωμένο χώρο εν είδει πλατφόρμας (πλίνθινο χώρισμα που στηριζόταν σε χαμηλή λίθινη κρηπίδα πάνω στο δάπεδο του δωματίου Β) μαζί με μια άλλη μαγειρική τροχήλατη πρόχου και όστρακα μεγάλων άβαφων αγγείων. Σε αυτή την περιοχή βρέθηκε και αποσπασματικά σωζόμενος πίθος, τοποθετημένος σε λάκκο, από το εσωτερικό του οποίου αφαιρέθηκε αποσπασματική υδρία. Τέτοια ευρήματα τοποθετούνται χρονολογικά, στην ΥΕΙΙΙΒ-Γ περίοδο, στη φάση καταστροφής της εγκατάστασης (ό.π., 1215, εικ. 5,12-13, εικ. 12,8, σημ. 22).

2.Μυκηναϊκά κέντρα/θέσεις

Στη **Θήβα,** στο οικόπεδο επί της οδού Πελοπίδα, όπου ανασκάφηκε το αρχείο πινακίδων Γραμμικής Β΄, τα σποραδικά θραύσματα από χειροποίητα αγγεία με στιλβωμένη επιφάνεια εμφανίζονται σε δάπεδα και επιχώσεις οικιών (οικιστικού συγκροτήματος) που οικοδομήθηκαν μετά την καταστροφή του χώρου, κατά τις φάσεις

[212] Σύμφωνα με τον ανασκαφέα αυτά τα αντικείμενα αποτελούν κτερίσματα μιας ταφής πολεμιστή. Στους γεωμετρικούς χρόνους (8ος αι.π.Χ) ο τάφος ανοίχτηκε ξανά για να δεχτεί την ταφή ενός μικρού κοριτσιού, η οποία συνοδεύτηκε από χάλκινα κοσμήματα, μεταξύ των οποίων και δύο ευμεγέθεις τοξωτές πόρπες, με εγχάρακτη διακόσμηση στο τετράγωνο πλακίδιο πόρπωσης.

[213] Η Deger-Jalkotzy (2009, 91, σημ. 42) χρονολογεί το αγγείο στην ΥΜ περίοδο, στηριζόμενη στα τελευταία ευρήματα του τάφου. Εντούτοις, ο Kilian (2007, 61) το εντάσσει, με βάση τη χρονολόγηση των ευρημάτων από την ΥΕΙΙΙΒ έως την ΥΕΙΙΙΓ προχωρημένη περίοδο, στο τέλος αυτής της ευρείας περιόδου χρήσης.

1b-c, δηλαδή από την ΥΕΙΙΙΒ-Γ και την πρώϊμη ΥΕΙΙΙΓ περίοδο. Τα περισσότερα θυμίζουν την παράδοση της «Βαρβαρικής» κεραμικής (Barbarian ware). Ένα, μάλιστα, εξ αυτών χρονολογείται υστερώτερα, στην ΥΕΙΙΙΓ μέση (Andrikou et al. 2006, 53-4 και 91, pl 24, 76.153-no 383). Ένα μεμονωμένο ως προς τη μορφή ευρύστομο αγγείο (μάλλον δίωτο) από τη φάση 1b, με σφαιρικό σώμα (ό.π., 87, pl 21, 76.154, no 343) υποδηλώνει την εναλλαγή σχημάτων από την τροχήλατη στην χειροποίητη παράδοση αν και τα τροχήλατα σε αυτή την περίοδο υπερέχουν (ό.π., 37).

Στον **Ελαιώνα Βοιωτίας** τα δείγματα αγγείων με στιλβωμένη επιφάνεια εντάσσονται, επίσης, στη «Βαρβαρική» κεραμική. Σε ένα δωμάτιο (5) του ΒΔ συγκροτήματος, το οποίο λειτούργησε ως κουζίνα, όπως πιστοποιείται από τις αλλεπάλληλες -αλλά και ταυτοχρόνως υφιστάμενες- εστίες, σε κάποιες από τις οποίες εντοπίστηκαν απανθρακωμένοι σπόροι οσπρίων, ένα ευρύστομο χειροποίητο αγγείο, από το στρώμα καταστροφής του τέλους της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης φάσης, χρησιμοποιήθηκε μάλλον ως μαγειρικό σκεύος. Στις επιχώσεις εντός του χώρου ανακαλύφθηκαν και τροχήλατα μαγειρικά σκεύη, αλλά δεν είναι σαφές αν οι δύο παραδόσεις υφίσταντο παραλλήλως και αν αντιπροσωπεύουν διαφορετικούς χρήστες (Van Damme 2017β, 341-2, 406).

Στην **Αττική** η χειροποίητη κεραμική με στιλβωμένη επιφάνεια είναι σπάνια κατά την ΥΕΧ. Μία χειροποίητη πρόχους προέρχεται από τον θαλαμωτό τάφο 4 στην **Περατή**, την οποία ο Rutter χρονολογεί στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση περίοδο, όπως και ο Ιακωβίδης (φάση Ι και ΙΙ), ενώ ο Kilian στην ΥΕΙΙΙΓ μέση (εξελιγμένη ή και προχωρημένη) (Rutter 1975, 29, σημ. 61, Ιακωβίδης 1969-70, 400-404, αρ. 35, πιν. 45γ, Rutter 1990, 36, no. 3c, Kilian 2007, 60). Ένα σχετικό αγγείο συλλέχθηκε από πηγάδι στην **Αρχαία Αγορά** (Well V24:1: Immerwahr 1971, 255, 258, no. 465 (P 15531), Rutter 1975, 29, fig. 16, ιδίου 1990, 35, no. 2a5, Gauß 2003, 94-5, σημ. 10). Ο Kilian αναφέρει και ένα θραύσμα από καθαρισμό της θεμελίωσης του Dőrpfeld στο ναό της Αθηνάς στην **Ακρόπολη** και ένα άλλο από επιχώσεις οικίας, τα οποία χρονολογούνται στο τέλος της ΥΕΙΙΙΒ περιόδου, αλλά τα στοιχεία παραδίδονται από προφορικές μαρτυρίες (2007, 60).

Από την ΥΜ και την ΠρΓ περίοδο η χειροποίητη κεραμική εντοπίζεται συχνότερα σε τάφους, όπως στην περιοχή της **νότιας κλιτύος της Ακρόπολης**, όπου

διατηρούνταν τμήμα προϊστορικού νεκροταφείου, το οποίο περικλείστηκε κατά τον 4ο αι. π.Χ. μέσα σε περίβολο (Brouskari 1980, 29-31). Μια πυξίδα με πώμα και εγχάρακτη διακόσμηση ήταν το κτέρισμα καύσης (Ι) νεκρού (μικρού κοριτσιού) σε αμφορέα, όπου και λείψανα δύο χρυσών σφηκωτήρων (ό.π. 24,30), ενώ ένας χρηστικός χειροποίητος αμφορέας βρέθηκε σε ανώτερο επίπεδο, ως κτέρισμα ταφικής καύσης (Κ) νεκρής μαζί με ένα αμφορίσκο, ένα κύπελλο, τμήματα ληκύθου, οινοχόη και πρόχου, και σε κατώτερο επίπεδο, ήταν τοποθετημένοι δύο αμφορείς με λαβές στην κοιλιά, πιθανόν οι ταφικοί, καθώς και ένα χάλκινο δακτυλίδι μέσα σε έναν από αυτούς (ό.π., 25-28). Κατά την ίδια περίοδο τέτοιου τύπου κεραμική εμφανίζεται σε μερικούς κιβωτιόσχημους στην **Αγορά**. Σε μία περίπτωση, το μαγειρικό σκεύος (πρόχους), που συνοδεύει μία ταφή γυναίκας (Τ. 15), μαζί με μία λήκυθο, ένα σκύφο και ένα σφονδύλι, είχε ήδη χρησιμοποιηθεί στη διάρκεια της ζωής της νεκρής (Leslie Shear Jr 1973, 399-400, ιδιαιτέρως pl. 73c).

Στο νεκροταφείο του **Κεραμεικού,** χειροποίητα στιλβωτά αγγεία χρησιμοποιήθηκαν ως κτερίσματα σε κιβωτιόσχημους τάφους από την ΥΜ περίοδο έως τον 7ο αι. π.Χ., και, από την ΠΠρΓ και εξής, εναλλακτικά, και, τελικώς, αποκλειστικά, σε πυρές με καύσεις νεκρών έως την ΥΓ περίοδο, όταν επανέρχεται ο ενταφιασμός–(Reber 1991, 142-3). Σύμφωνα με το Reber, από τα εβδομήντα (70) σχετικά ευρήματα, τα σαράντα (40) αφορούν σε μόνωτες πρόχους, οι οποίες ανέρχονται σε ποσοστό 5% έως 10% στο σύνολο των αγγείων (ό.π, 20-1). Τέτοια σκεύη φέρουν συνήθως ίχνη καύσης από τη χρήση, δηλωτικό ότι πριν την εναπόθεσή τους χρησιμοποιήθηκαν ως οικιακά σκεύη ή κατά τη διάρκεια εκτέλεσης ταφικών τελετουργιών (πυρά PG 1-ΥΜ-ΠρΓ) (ό.π., 23, Taf. 1.3, Abb. 1.3, Strack 2007, 182). Οι πρόχοι συνιστούν το χαρακτηριστικότερο κτέρισμα αυτής της κεραμικής παράδοσης -συνήθως μεμονωμένο και σε συνδυασμό με τροχήλατα και μεταλλικά εξαρτήματα, κυρίως κοσμήματα- και σχεδόν τον μοναδικό τύπο έως την ΥΠρΓ, οπότε εμφανίζονται και άλλοι χειροποίητοι (πυξίδες, φιάλες, πήλινες «κούκλες», χάντρες και σφονδύλια), κάποιοι και με εγχάρακτη διακόσμηση (Strack 2007, 181-2).

Το σύνολο των αγγείων αυτής της τεχνικής υπολογίζεται έως 13% στο σύνολο των άλλων κτερισμάτων, τροχήλατης κεραμικής και μεταλλικών αντικειμένων, τα οποία, σε κάθε περίπτωση, υπερτερούν (Strack 2007, 180). Ο Reber παρατηρεί μια αύξηση των τάφων όπου συναντάται αυτού του τύπου η κεραμική, από 3,5% στην ΥΜ περίοδο σε 32,9% στην ΠρΓ, ποσοστό το οποίο μειώνεται σε 10,9% κατά τη

Γεωμετρική (ό.π, 141). Η Strack (2007, 180-1), από την άλλη, παρουσιάζει μια διαφορετική κατανομή στο πλήθος των τάφων με χειροποίητη κεραμική ως εξής: ΠΠρΓ-11,1%, ΜΠρΓ-55% και ΥΠρΓ-31%.

Τα χειροποίητα αγγεία θεωρήθηκαν ως κτερίσματα χαρακτηριστικά γυναικείων και παιδικών ταφών (Kraiker- Kübler 1939, 74), ένα γεγονός το οποίο, σύμφωνα με το Reber, υποστηρίζεται μόνο στις περιπτώσεις όπου είναι διαγνώσιμο το φύλο και η ηλικία από τα σκελετικά λείψανα, αλλά δεν συνιστά βεβαιότητα για όλους τους τύπους αγγείων, πλην της μαγειρικής πρόχου (1991, 144-7). Το ζήτημα επανέρχεται από τον Ruppenstein, ο οποίος αποδέχεται την αποκλειστική σύνδεση των χειροποίητων αγγείων με τις γυναικείες ταφές κατά τις φάσεις I-IV της ΥΜ περιόδου (2007, 262-3). Επίσης, δεν φαίνεται να υπάρχει σχέση αυτών των αγγείων με φτωχούς τάφους, ενώ, αντιθέτως, σε μερικές περιπτώσεις, παρατηρείται πλούτος κτερισμάτων (Reber 1991, 141-155 και ιδίως 147).

Β. Νότια Ελλάδα

1. Μυκηναϊκά-ανακτορικά κέντρα

Στην **Τίρυνθα**, ευρήματα της χειροποίητης κεραμικής παράδοσης έχουν προέλθει από την ανασκαφική διερεύνηση στην Κάτω Ακρόπολη και στην Κάτω Πόλη, η οποία διενεργήθηκε αρχικώς από τον Kilian (στο ΒΔ τμήμα)[214] και εξελίσσεται υπό την εποπτεία του Maran και της Εφορείας Ναυπλίου (Α. Παπαδημητρίου) (Maran-Papadimitriou 2006, Maran-Papadimitriou et al. 2016).

Σε δωμάτια οικιών στην Κάτω Ακρόπολη της ΥΕΙΙΙΒ2, αλλά και της μεταβατικής ΥΕΙΙΙΒ2-Γ περιόδου, τα οποία εδράστηκαν πάνω στα στρώματα καταστροφής, εντοπίστηκαν θραύσματα χειροποίητων ευρύστομων αγγείων από καστανό έως καστανέρυθρο πηλό, μιας κεραμικής παράδοσης που έχει χαρακτηριστεί ως «Βαρβαρική» (Barbarian ware) ή ΒΔ προέλευσης.

Δείγματα αυτού του τύπου κεραμικής αυξάνονται κατά την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο, οπότε τόσο η ποικιλία ως προς τα σχήματα αγγείων είναι μεγαλύτερη όσο και η διακόσμησή τους με πλαστική ή/και εμπίεστη διακόσμηση, επιθήματα και ακανόνιστες διαμορφώσεις στις επιφάνειες (Kilian 1982, 399, Abb. 7,2,3,4). Σε αυτή την εποχή

[214] Μέρος των ευρημάτων περιλαμβάνεται στη μελέτη για τη σχετική κεραμική από τον Kilian (2007). Ο Stockhammer (2008, 286-7, σημ. 1005, 1009) παρατηρεί ότι το συνολικό πλήθος των οστράκων δεν βεβαιώνεται και η παρουσία αυτής της κεραμικής παράδοσης ήταν εντονώτερη απ΄αυτή που παραδίδεται, με δεδομένο, άλλωστε, ότι ο Kilian περιλαμβάνει στη δημοσίευσή του μόνο 396 δείγματα.

(αλλά και πριν την πτώση του ανακτορικού συστήματος, κατά το τέλος της ΥΕΙΙΙΒ-Kilian 2007, 52) εμφανίζονται απομιμήσεις των τροχήλατων μυκηναϊκών μαγειρικών σκευών[215], οι οποίες επεκτείνονται και σε άλλης μορφής οικιακά αγγεία (όλων των μεγεθών, Kilian 1981, 166 σημ. 62 και 181, σημ. 95, ιδίου 1982, Abb. 7:5) κατά την ΥΕΙΙΓ εξελιγμένη περίοδο. Από τη συγκεκριμένη φάση, τα ευρήματα δεν προέρχονται από οικίες, αλλά από περισυλλογή σε διάφορα σημεία ως θραύσματα, σε κλειστές, ως επί το πλείστον, αποθέσεις. Η κεραμική αυτή, σύμφωνα με τον Kilian, συναντάται από την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη μαζί με μια άλλη στιλβωτή, σκούρας απόχρωσης (1981, 165-6, Abb. 19-21, 170, Abb. 40,2, 180-181). Αγγεία αυτής της τελευταίας εμφανίζονται και σε στρώματα της ΥΕΙΙΙΓ προχωρημένης έως και την ΥΜ (ό.π., 167, Abb. 19.2, ιδίου 1983, 292-3, Abb.15.8) και σχετίζονται με τύπους γκρίζας κεραμικής της Τελικής Εποχής του Χαλκού από τη νότια Ιταλία (Jung 2005, 481, pl. 106e-h, ιδίου 2007, 209).

Ο Stockhammer αναγνωρίζει, με ασφάλεια, μόνο τέσσερα (4) όστρακα γκρίζας κεραμικής προερχόμενα από τη ΒΑ ζώνη της Κάτω Πόλης, στις φάσεις 1 και 2. Σε αυτά περιλαμβάνει ένα εξάρτημα τοίχου (λυχνοστάτη) από το δωμάτιο 8, στο χώρο όπου διενεργούνταν προετοιμασία φαγητού, και ένα σωληνωτό αγγείο από το δωμάτιο 1-2 (2008, 99, 162-4, 190-1).

Από την ποσοτική συγκέντρωση και τη χωροταξική οργάνωση της "Barbarian ware", όπως επιχειρείται από τον Rahmstorf (2011, 316-8, fig. 2-4), διαπιστώνεται, σε γενικές γραμμές, η εξάπλωση αυτής κατά την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο εντός όλου του χώρου της Κάτω Ακρόπολης και κυρίως στη δυτική πλευρά αυτής. Ο Kilian υποστηρίζει ότι αυτή η κεραμική αντιπροσωπεύει όλες τις δυνατές χρήσεις ενός νοικοκυριού, συναντάται μαζί με τη λεπτότεχνη κεραμική, αλλά και τη χρηστική/χονδροειδή μυκηναϊκής παράδοσης, εντούτοις, σε μικρές ποσότητες, και σε κάποιες θέσεις σχετίζεται με θρησκευτικές δραστηριότητες, μάλλον οικιακού χαρακτήρα, μαζί με άλλα σκεύη και ειδώλια, αν και, κυρίως, εντοπίζεται σε βοηθητικούς χώρους (2007, 50-1).

Όσον αφορά στο χαρακτήρα της «Βαρβαρικής» κεραμικής, ο Stockhammer, με βάση τα δεδομένα από τη φάση 3 (πρώϊμη ΥΕΙΙΙΓ μέση) της κατοίκησης στην Κάτω Πόλη, υπογραμμίζει την παρουσία αυτών των αγγείων σε ξεχωριστούς χώρους (7 και 1-2) -συμπεριλαμβανομένων και των θέσεων απόρριψής τους- από εκείνους των μαγειρικών σκευών μυκηναϊκού χαρακτήρα, ακόμα και μέσα σε μία οικία, τόσο ως

[215] Ένα υβριδικό αγγείο προέρχεται από τη φάση 1 στην Κάτω Πόλη (Stockhammer 2008, 148).

απόρροια της χρήσης τους (μαγειρικά σκεύη για προετοιμασία διαφορετικών «πιάτων») όσο και της κοινωνικής κατάστασης των χρηστών σε σχέση με τους ντόπιους (2008, 218-20 και Abb. 98, 100-1, ιδίου 2010, 115-7). Σημειώνει, μάλιστα, ότι κατά τη φάση 3 η στιλβωμένη κεραμική, με ποσοστό 9,85%, μοιάζει να συναγωνίζεται τα μαγειρικά σκεύη μυκηναϊκού τύπου και τα χονδροειδή αγγεία (2008, 287). Ανάλογα στοιχεία για τον εντοπισμό αγγείων από τις δύο διακριτές κατηγορίες χονδροειδών σκευών σε ξεχωριστούς χώρους (1-2 και 4) προκύπτουν και κατά τη φάση 4 (ΥΕΙΙΙΓ μέση/προχωρημένη), αλλά σε ένα αύλειο χώρο συνυπάρχουν όστρακα και των δύο κεραμικών παραδόσεων (ό.π., 241, Abb 107,108 και 287-8). Σποραδικά θραύσματα τέτοιων αγγείων χρησιμοποιήθηκαν για την επίστρωση εστιών, σε μία περίπτωση μεταφερμένα από άλλο σημείο της αρχικής χρήσης τους (Stockhammer 2008, 89-90, αλλά και για την Κάτω Ακρόπολη, Kilian 2007, 31, 37, για αγγεία της ΥΕΙΙΙΓ μέσης/προχωρημένης).

Από πιο πρόσφατα στοιχεία από την Κάτω (ΒΔ) Πόλη, αξίζει να αναφερθεί ένα αγγείο (καδόσχημο) με πλαστική διακόσμηση, το οποίο χρησιμοποιήθηκε σε β΄χρήση για τη σφράγιση ενός καναλιού, στον αύλειο χώρο μιας κατοικίας, και πιθανόν αποτελούσε τμήμα εγκατάστασης τουαλέτας, χρονολογούμενης στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση (φάση 2) (Maran-Papadimitriou (et al.) 2015, 53-4, Abb 11, Maran-Papadimitriou (et al.) 2016, 50-2).

Από τις **Μυκήνες** αναφέρεται ένα είδος χειροποίητης στιλβωμένης κεραμικής που συνεχίζει την παρουσία της από την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη περίοδο και στις επόμενες φάσεις (French 2007α, 177, 179) και προέρχεται από «παρασυρμένα» στρώματα είτε από εντοπισμένες θέσεις στο Σιτοβολώνα και από κάποια δωμάτια στα ανατολικά της οικιστικής ζώνης. Αρκετά από τα ευρήματα, στη δυτική ζώνη της οχύρωσης, εντάσσονται στη «Βαρβαρική» κεραμική (Romanos 2011, 181 κεξ, fig. 4.3). Βέβαια, και άλλα προαναγγέλλουν σχήματα της ΠΕΣ (Strack 2007, 55, Romanos 2011, 186-191, ιδιαιτέρως 200-2, 218-9 και fig. 4.16)[216].

[216] Ένα αγγείο, το οποίο απεικονίζεται σε δημοσίευση της French (1989, 40, fig. 3 και 44) και χρονολογείται στην πρώϊμη ΥΕΙΙΙΓ, εμφανίζει εξωτερικά χαρακτηριστικά της ΠρΓ περιόδου, βλ. και Strack 2007, 68, σημ. 140.

Χειροποίητα στιλβωμένα αγγεία της ΠρΓ περιόδου έχουν συλλεγεί από κιβωτιόσχημους τάφους εντός της οχύρωσης (Desborough 1973, 92-3) ή εκτός αυτής, κοντά στην Οικία των Σφιγγών (Desborough 1956, 129, pl. 34a)[217].

2.Η (άλλη) Πελοπόννησος

Στην **Ασίνη**, στην περιοχή Καρμανιόλα, Α. της ακρόπολης, τα χειροποίητα αγγεία με στίλβωση συναντώνται ήδη από την Τελική Μυκηναϊκή και σε όλη την ΠρΓ περίοδο, χωρίς ιδιαίτερη τυπολογική εξέλιξη. Σχετίζονται με οικοδομικά λείψανα ορθογωνισμένων κτηρίων, τα οποία τεκμηριώνουν τη συνεχόμενη κατοίκηση του χώρου από τη μία φάση στην άλλη, και εντοπίστηκαν στις επιχώσεις τους[218] μαζί με τα αγγεία της λεπτότεχνης διακοσμημένης κεραμικής (Wells 1983, 33-34, Frizell 1986, 12-5)[219]. Όλα σώζονται σε όστρακα ή σε αποσπασματική κατάσταση. Ένας λάκκος βορείως του κτηρίου (70Q-T) της ΠΠρΓ φάσης χρησίμευσε, μεταξύ άλλων, και ως χώρος για το ψήσιμο κρέατος, όπως προκύπτει από τα σχετικά οστεολογικά λείψανα τροφής. Μόνο από τις φάσεις 3 και 4, κατά την ΜΠρΓ και ΥΠρΓ περίοδο, εμφανίζετι η εστία στα νεο-εμφανιζόμενα αψιδωτά κτήρια, ως μια σχετικά μόνιμη εγκατάσταση (Wells 1983, 31-4, 89, 102 και fig. 7,8).

Η χρήση των πρωϊμότερων αγγείων δεν προσδιορίζεται επακριβώς και μόνο μια εσχάρα κατονομάζεται ως διακριτό μαγειρικό σκεύος (Frizell 1986, 42,44, fig. 29.300). Κατά την ΠρΓ περίοδο, η μαγειρική χρήση καλύπτεται μόνο από την πρόχου, εφ' όσον διατηρούνται σημάδια δευτερογενούς καύσης στην επιφάνειά της, όπως και την εσχάρα, ενώ ο αμφορέας φαίνεται να αποτελεί αγγείο αποθήκευσης. Άλλα ανοικτά (κύπελλα και λεκανόσχημα) ή κλειστά αγγεία (μία τριφυλλόστομη οινοχόη και μία υδρία), με την ίδια τεχνική, συμπληρώνουν την οικοσκευή. Κάποια, μάλιστα, αγγεία με διακόσμηση και λεπτής κατασκευής αναπαράγονται, επίσης, σε χειροποίητη τεχνική, με καλή εξομάλυνση ή και στίλβωση της επιφάνειας, όπως οι τέσσερεις (4) πυξίδες, οι δύο (2) κέρνοι και οι δύο (2) κάλαθοι[220] (Wells 1983, 69-79).

---

[217] Το αγγείο (μία πρόχους) εντοπίστηκε εντός αμφορέα, που τοποθετήθηκε πάνω σε καλυπτήριους λίθους του τάφου 606. Μία διακοσμημένη, τροχήλατη πρόχους, που εντοπίστηκε στη ΒΔ γωνία εντός του τάφου, τον τοποθετεί χρονολογικά στο τέλος της ΠρΓ περιόδου.

[218] Τα αγγεία, σε θραυσματική μορφή, δεν αντιστοιχούν εντούτοις, σε καθαρό ΠρΓ στρώμα και δεν σχετίζονται με τις αποθέσεις των οικιών και του οικισμού (Wells 1983, 19).

[219] Η Strack (2007, 67-8) θεωρεί, εύλογα, ότι η συσχέτιση αυτή, σε κάποιες τομές, είναι αποτέλεσμα και της αναμόχλευσης των στρωμάτων.

[220] Εκτός από τις πυξίδες, τα άλλα αγγεία σώζονται σε όστρακα, από τα οποία πιστοποιείται το πλήθος τους (Wells 1983, 74-8).

Υπολογίζεται ότι ο αριθμός των χειροποίητων ανέρχεται ανάμεσα σε 15% και 30% σε σχέση με τη συνολική κεραμική (ό.π., 125, διάγραμμα 1). Η κεραμική παρουσιάζει ανοδική εξέλιξη από την Τελική Μυκηναϊκή προς την ΠρΓ 1 (15.1% και 26.5%,-αντιστοίχως), ενώ εμφανίζει μικρή κάμψη κατά τις φάσεις 2 και 3 και σημαντική αντιπροσώπευση κατά τη φάση 4 (39,3%) (Strack 2007, 165, Tab. IV-9).

Η Strack, κατά τον επανέλεγχο δύο τομών (7 και 11), στο ανατολικό τμήμα του ανεσκαμμένου χώρου, σημειώνει μια μικρή ποσότητα τροχήλατων μαγειρικών αγγείων κατά την ΥΜ και την ΠρΓ Ι φάση, σε ποσοστό 5,5% και 4,8% -αντιστοίχως- ενώ ένα μικρότερο πλήθος, 3,4% , αφορά στην ΠρΓ3 φάση. Ανάλογα δεδομένα προκύπτουν και από την περιοχή της ορθογώνιας οικίας ΙJ-IN, στο ΒΔ τμήμα, με ποσοστό 8,5% και 2,2%-αντιστοίχως-για την ΥΜ και την ΠρΓ1 περίοδο.

Τα τροχήλατα και τα χειροποίητα μαγειρικά σκεύη συνυπάρχουν κατά την Μυκηναϊκή Τελική σχεδόν ισοδύναμα, ενώ κατά τη διάρκεια της ΠρΓ και έως το τέλος αυτής επικρατούν τα χειροποίητα, και η παρουσία τροχήλατων σε υστερώτερα στρώματα φαίνεται να δηλώνει παρείσφρηση (Strack 2007, 165-9 και Tab. IV. 10-13)[221]. Στο ίδιο διάστημα, ανοικτόχρωμα χειροποίητα χονδροειδή αγγεία αντικαθιστούν σιγά-σιγά τα αντίστοιχα τροχήλατα και τα διακοσμημένα κλειστά, λεπτότεχνα ή χονδροειδή (Frizell 1986, 82, Strack 2007, 168).

Μέσα στον οικιστικό χώρο της ΠρΓ περιόδου εντοπίστηκαν πέντε (5) παιδικές ταφές σε κιβωτιόσχημους τάφους και τρεις (3) λάκκοι με ενήλικες (Wells 1976, 11-20 και ιδίας 1983, 30-2). Σε αυτούς, όπως και σε άλλους σχετικούς ενηλίκων στην Κάτω Πόλη, εντοπίστηκαν χειροποίητα αγγεία τα οποία, όπου είναι δυνατόν να χρονολογηθούν, εντάσσονται από την προχωρημένη ΠρΓ περίοδο και εξής (Wells 1976, 431, fig. 280-P G35, 281-P G36, 282-P G37)[222].

[221] Η μελετήτρια, πάντως, σημειώνει ότι αυτό το γεγονός δεν παρατηρείται σε όλες τις τομές (ό.π., 170).
[222] Η Wells (1983, 123), στο πλαίσιο της συσχέτισης του οικιστικού χώρου με τον ταφικό, ο οποίος, κατά την ΠρΓ περίοδο αναπτύχθηκε στη ζώνη της Κάτω Πόλης, αναφέρει τους χρονολογούμενους ανά περίοδο τάφους και σημειώνει ότι μεγάλο μέρος αυτών δεν είναι εύκολο να ενταχθεί σε μία συγκεκριμένη φάση, είτε επειδή δεν περιέχουν κτερίσματα, είτε επειδή αυτά τα τελευταία συνίστανται μόνο σε χειροποίητα αγγεία, βλ. και Lemos 2002, όπου σημειώνονται λίγα χειροποίητα σχήματα προερχόμενα από τους τάφους: τριφυλλόστομη πρόχους (σ. 90-ΥΠρΓ), κυάθιο και κύπελλο (σ.92), αρύταινα (σ.92).

Στην **Κόρινθο**, η χειροποίητη κεραμική με στιλβωμένη επιφάνεια συνδέεται με τις φάσεις 4 και 5 του Rutter, δηλαδή την ΥΕΙΙΙΓ μέση και ύστερη/ΥΜ (Rutter 1979, 369, no 70, 375, no 78, 378, 391, pl. 93). Εντοπίστηκε σε επιχώσεις δαπέδου μυκηναϊκού κτηρίου, όπου παρατηρήθηκαν ίχνη καύσης από πυρκαγιά, εντός του μετέπειτα Ιερού της Δήμητρας, και σε σχετικές από τοίχο αντιστήριξης (Β. και Ν. αυτού) βορείως του κτηρίου. Στην πρώτη περίπτωση, η χειροποίητη κεραμική εμφανίζεται σε ποσοστό 1,5% σε σχέση με την τροχήλατη μαγειρική, η οποία εκπροσωπείται σε αναλογία 10% (ό.π. 364). Εκατέρωθεν του τοίχου, το ποσοστό των χειροποίητων ανέρχεται σε 2,5% σε σχέση με το 50% των πίθων, ενώ ελλείπουν τα τροχήλατα μαγειρικά σκεύη. Εξάλλου, τα λεπτότεχνα διακοσμημένα υπολογίζονται σε 16,5 % του συνόλου (ό.π., 378). Στην περιοχή του τοίχου, όμως, δεν συναντάται μαζί με την τροχήλατη κεραμική, όπως στο μυκηναϊκό κτήριο, στοιχείο που δηλώνει ότι, σε αυτή τη φάση (5), την έχει αντικαταστήσει (Strack 2007, 159-60).

Επίσης, από τη θέση **Κοράκου** προέρχεται η στιλβωμένη χειροποίητη κεραμική, χρονολογούμενη στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη, που έχει συνδεθεί με τη «Βαρβαρική» κεραμική (Barbarian ware). Αυτή εντοπίστηκε μαζί με την άλλη χρηστική/χονδροειδή (τροχήλατη) και τη διακοσμημένη μυκηναϊκή κεραμική (Rutter 1974α, 105-22-οικία L, 296-300-οικία P, 396-406-περιοχή K). Η εμφάνιση της σχετίζεται με τα δάπεδα των φάσεων 2 και 3 (τομή P) (Rutter 1974α, 553, για τη συνολική περιγραφή, βλ. Rutter 1975).

Στη **δυτική Αχαϊα**, στην τοπική φάση 6β, που αντιστοιχεί με την αρχή της ΠΠρΓ, σε επαναχρησιμοποιημένους θαλαμωτούς τάφους στην περιοχή της Πάτρας, ανάμεσα στα κτερίσματα από σιδερένια μαχαίρια και ξίφη συγκαταλέγεται και χειροποίητη κεραμική, η οποία δεν έχει δημοσιευτεί (Moschos 2009β, 245, 250-254).

Στην **Αιγείρα,** η σχετική κεραμική κατατάσσεται στη λεγόμενη «Βαρβαρική» κεραμική και χαρακτηρίζει την Ia-b φάση (ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση) (Deger-Jalkotzy-Alram-Stern 1985, 411, Abb. 13). Δεδομένου ότι στη φάση Ib λειτουργούσε κλίβανος στον οικισμό (ό.π., Abb. 11), τα αγγεία θα κατασκευάζονταν επί τόπου, αλλά το υλικό τους ήταν διαφορετικό από εκείνο των μυκηναϊκών τύπων. Στη φάση αυτή του οικισμού, με δύο αποσπασματικά σωζόμενα κτήρια και αποθηκευτικούς χώρους,

χρονολογείται μία εστία[223]επιστρωμένη με θραύσματα αγγείων, καθώς και μεγάλος αριθμός από πήλινες αποθηκευτικές θήκες (clay bins) πλήρεις με υπολείμματα δημητριακών και φρούτων. Μία από αυτές, στον αύλειο χώρο της οικίας με την εστία, ίσως αποτελούσε τμήμα φούρνου ή εσχάρας (Alram-Stern 2003, 19 και fig. 1). Η συγκεκριμένη κεραμική παράδοση, σύμφωνα με την Deger-Jalkotzy δεν έχει συνέχεια στην επόμενη φάση ΙΙ (ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη)[224], κατά την οποία εμφανίζεται ένα άλλο είδος χειροποίητης κεραμικής·κάποια δείγματα αυτής κατασκευάζονται πλέον και στον τροχό, ενώ άλλα ακολουθούν και τη μυκηναϊκή τυπολογία (Deger-Jalkotzy 1983, Abb. 1[a],b, Deger-Jalkotzy-Alram-Stern 1985, 421-3, Abb. 21, Deger-Jalkotzy 2003β, 71)[225]. Η κεραμική της φάσης ΙΙ περιλαμβάνει αγγεία (πρόχους) με σφαιρικό σώμα, διακριτή βάση και χείλος (Strack 2007, 70).

Χειροποίητη κεραμική βρέθηκε αρχικώς μόνο στην ακρόπολη και όχι στο χαμηλότερο επίπεδο του οικισμού (Lower saddle) (Gauß 2009, 169)[226], κατάσταση που αναδιαμορφώθηκε με τις νεώτερες έρευνες στο χώρο. Αυτή συσχετίζεται με αμιγώς μυκηναϊκά στρώματα ή, σπανιότερα, με διαγνωστικότερα ως προς τη μορφή και τη διακόσμηση τροχήλατα αγγεία, χρονολογούμενα στην ΥΕΙΙΓ μέση και ύστερη περίοδο, τα περισσότερα πάνω σε υπολείμματα καμένων δαπέδων (Gauß et al. 2012, 39, Gauß et al. 2013, 76-7, Abb. 7.2, 78, Abb. 8.3). Τέτοιου τύπου κεραμική, σε σημαντική ποσότητα και με σχετικά ολόκληρα αγγεία, εντοπίστηκε και κατά τη διερεύνηση του οχυρωματικού περιβόλου, στην ανατολική πλαγιά της ακρόπολης (Gauß et al. 2013, 76, Gauß et al. 2015α, 16)[227].

---

[223] Εστία εντοπίστηκε, σε υστερώτερη ανασκαφική διερεύνηση, και σε ένα ανοικτό χώρο-αυλή, συνδεόμενη με ένα κτήριο βορείως αυτής και χρονολογούμενη μάλλον στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη περίοδο (Gauß et al. 2015α, 26-8, Abb. 17).

[224] Η Deger-Jalkotzy θεωρεί ότι αυτό το γεγονός επισημαίνει τον εκπολιτισμό των ξένων στοιχείων που εμφανίζονται ως παραγωγοί και χρήστες της Barbarian ware (1991α, 19).

[225] Ο Gauß (et al. 2012, 39, σημ. 15) αναφέρει αυτή τη διαπίστωση της Deger-Jalkotzy δίδοντας την εντύπωση ότι από αυτή τη φάση του οικισμού και εξής δεν εμφανίζεται χειροποίητη κεραμική με στιλβωμένη επιφάνεια.

[226] Από τις ανασκαφές της δεκαετίας του ’70, κάποια όστρακα με σχετική στιλπνή επιφάνεια είναι δυνατόν να ανάγονται σε προγενέστερες προϊστορικές φάσεις (Νεολιθική/ΠΕΧ/ΜΕΧ, βλ. και Deger-Jalkotzy 2003α, 460-1). Ο ανασκαφέας σημειώνει ότι από τη διερεύνηση στο χαμηλότερο επίπεδο (Lower Saddle) δεν εντοπίστηκαν ούτε και τριποδικά (τροχήλατα) μαγειρικά σκεύη. Αυτά τα τελευταία δεν αναφέρονται, εντούτοις, ούτε και στις πρώτες δημοσιεύσεις από την ανασκαφή στην ακρόπολη του οικισμού.

[227] Η σαφής χρονολόγηση αυτών των αγγείων δεν παραδίδεται στην πρώτη παρουσίαση του υλικού. Στην περιοχή του οχυρωματικού περιβόλου εντοπίστηκαν, σύμφωνα με τους ανασκαφείς, τουλάχιστον τρία (3) δάπεδα και η χρήση του χώρου φαίνεται να καλύπτει όλη την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο, με λιγότερα δείγματα της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης ή, ακόμα, και της ΥΕΙΙΙΒ περιόδου. Εντούτοις, σε υστερώτερη δημοσίευση (2015), τα σχετικά ολόκληρα αγγεία πάνω σε δάπεδο σχετικό με ένα τοίχο, κοντά στον οχυρωματικό περίβολο, τοποθετούνται χρονολογικά στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη περίοδο.

Από τα ευρήματα των πρόσφατων ανασκαφών, προερχόμενα και από την προχωρημένη φάση της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου, προκύπτει διαφοροποίηση ως προς το σχηματολόγιο σε σχέση και με εκείνα των προγενέστερων ερευνών, μαρτυρία για διαφορετική παράδοση. Τα αγγεία δεν χαρακτηρίζονται πλέον από πλαστικά επιθέματα, αλλά περιλαμβάνουν κυρίως ευρύστομες πρόχους ή αμφορίσκους με λαβές στην κοιλιά (Strack 2007, 41).

Γ. Περιφέρεια

Θεσσαλία (Μυκηναϊκά κέντρα)

Στο **Διμήνι,** εντός του διοικητικού κέντρου, η χειροποίητη στιλβωμένη κεραμική παράδοση περιορίζεται στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη (Adrimi-Sismani, 2006α, 474-5), εμφανίζεται μετά τις καταστροφές του τέλους της ΥΕΙΙΙΒ2-αρχές ΥΕΙΙΙΓ, σε χώρους επανακατοίκησης του μεγάρου Α και, όπως σημειώνεται, διαφέρει από τους τοπικούς χειροποίητους τύπους μυκηναϊκής κεραμικής, καθημερινής χρήσης, αποθηκευτικού ή μαγειρικού χαρακτήρα (Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 503-6). Παρά το γεγονός ότι οι μυκηναϊκοί τύποι και στις δύο φάσεις κατοίκησης, πριν και μετά την καταστροφή, δεν παραλλάσσουν έντονα μεταξύ τους (Αδρύμη-Σισμάνη 2006γ, 87, 93-4), η κεραμική αυτή με τη στιλπνή επιφάνεια (ό.π., 92, 108, εικ. 12-13) αποτελεί κάτι νέο στη θέση και συνδέεται με ανάλογης τεχνικής αγγεία από την Ιταλία κατά την ΥΕΧ 1 και 2 (Jung 2006β, ιδίου 2007, 205-7). Παραλλήλως, με ανάλογες συσχετίσεις και σε συνάφεια με τα χειροποίητα με τη στιλπνή επιφάνεια, συναντώνται και άλλα χειροποίητα χωρίς στίλβωση, τα οποία έχουν ταξινομηθεί στην ίδια κατηγορία, εφ' όσον δεν εμφανίζονται σε στρώματα πριν την καταστροφή (Adrimi-Sismani 2006β, 35-6, εικ. 22, Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 505), καθώς και η ψευδομινύεια κεραμική (Αδρύμη-Σισμάνη 2006γ, 90-1, 94-96), αντιπροσωπευόμενη από τροχήλατα αγγεία με κάποιες μυκηναϊκές επιρροές. Τα άλλα συνευρήματα στους χώρους κατοίκησης της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης περιόδου, χρηστικά αγγεία, λίθινα εργαλεία και μικροευρήματα (ειδώλια, σφονδύλια, όστρεα) δεν παραλλάσσουν από εκείνα της προηγούμενης φάσης κατοίκησης (Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 353-372).

Αγγεία με στιλβωμένες επιφάνειες αλλά και ψευδομινύεια βρέθηκαν και στα στρώματα κατοίκησης στο **Κάστρο (Παλιά)** ήδη από το τέλος της ΥΕΙΙΙΒ περιόδου, μαζί με τα συνήθη χρηστικά αγγεία μυκηναϊκής τεχνοτροπίας, αν και το μέγεθός τους

και η περιγραφή που δίδεται δεν βοηθούν στην εκτίμησή τους και στη συναγωγή συμπερασμάτων για το χαρακτήρα τους.

Δείγματα στιλβωτής χειροποίητης κεραμικής, εκπροσωπούμενης από κλειστά αγγεία (κυρίως πρόχους), προέρχονται, επίσης, από την ίδια θέση, σχετιζόμενα με τμήματα δαπέδων ή λείψανα τοίχων, για τα οποία μόνο τα σχετικά βάθη σώζονται. Η χρονολόγησή τους, σε ορισμένες περιπτώσεις, τοποθετείται σε ένα ευρύ πλαίσιο (Sipsie-Eschbach 1991, 78, Taf. 16.5, αρ. 73/126). Κάποια από αυτά τα αγγεία έχουν και τροχήλατες παραλλαγές, για τις οποίες, όμως, η έλλειψη σαφούς στρωματογράφησης καθιστά τη χρονολόγηση δύσκολη (ό.π., 116, 159, Taf. 30.9-11 και Taf. 31). Αξιοπρόσεκτο είναι ότι δεν αναφέρεται πουθενά η χρήση τους, αλλά αυτά ταξινομούνται στην κατηγορία της χειροποίητης κεραμικής, η οποία περιλαμβάνει και ανοικτά αγγεία, όπως χειροποίητους κανθαροειδείς σκύφους με αμαυρόχρωμη διακόσμηση της ΠΕΣ και ένα γραπτό κρατήρα, αλλά και κάποια κλειστά, που αναπαράγουν τύπους της (τροχήλατης) χρηστικής κεραμικής (ό.π., 70-71, 88, 137-140). Λίγα παρεμφερή αγγεία αποκαλύφθηκαν σε τάφους παιδιών που διανοίχθηκαν εντός των μυκηναϊκών στρωμάτων (ό.π., 162, 178-9 και Taf. 55. 4 και 5).

Δ. Άλλες θέσεις

Αγγεία με στιλβωμένη επιφάνεια, μαγειρικής χρήσης, έχουν εντοπιστεί και στο **Αρτεμίσιο της Εφέσου**, σε σημαντικό ποσοστό σε σχέση με την άλλη κεραμική της θέσης (35%) και με την υπόλοιπη χειροποίητη (79%). Η λεπτότεχνη, γραπτή εμφανίζει ομοιότητες με την Αττική, ενώ λίγα χειροποίητα δείγματα φανερώνουν την παρουσία ενδογενών στοιχείων. Το ιερό απέδωσε επίσης και μικρογραφικά αγγεία, τα οποία είχαν πιθανόν τη χρήση των προσφορών. Τα ευρήματα, παρά το γεγονός ότι προέρχονται από αποθέσεις, αντανακλούν τη χρήση του χώρου ως ιερού ήδη από την ΠΠρΓ περίοδο και τη διεξαγωγή σε αυτόν συμποσιακών τελετών στο πλαίσιο της λατρείας ($11^{ος}$ αι. π.Χ.). Οι μελετητές του ιερού επισημαίνουν κοινές λατρευτικές πρακτικές σε ιερά της ΠΕΣ, εκφραζόμενες τόσο από τα σκεύη όσο και από τα σκελετικά υπολείμματα των θυσιαζόμενων/προσφερόμενων ζώων (Forstenpointner et al. 2008, 34-7, Abb. 14, 15).

IV. Επισημάνσεις

Ζητήματα που αφορούν στην τυπολογική εξέλιξη της χρηστικής/χονδροειδούς κεραμικής θα εξεταστούν πληρέστερα σε άλλη ενότητα (ΚΕΦ 6). Εντούτοις, εδώ επιχειρείται μια μικρή σύνοψη των δεδομένων, όπως περιγράφονται για κάθε ξεχωριστή θέση:

Η περιορισμένη ανασκαφική διερεύνηση και η μερική δημοσίευση των θέσεων που ανασκάφηκαν αποτελούν ανασταλτικό παράγοντα για την εκτίμηση της λειτουργίας των οικιακών αγγείων στους χώρους όπου αυτά εντοπίστηκαν, δεδομένου, επίσης, ότι συνήθως ούτε τα τυπολογικά ή τεχνολογικά τους γνωρίσματα δηλώνονται σαφώς. Εξάλλου, και οι συνθήκες διατήρησης του χώρου εύρεσης, καθοριστικές για την κατανόηση της χρήσης και των σχέσεων των αντικειμένων μεταξύ τους δεν οδηγούν σε μια ενιαία και συγκριτικά υπολογίσιμη θεώρηση. Αν υπολογίσει κανείς και τα κενά κατοίκησης κατά την περίοδο που εξετάζεται, δημιουργείται η αποκλίνουσα και συχνά εσφαλμένη εντύπωση για το χαρακτήρα των ανεσκαμμένων θέσεων και της σημασίας των οικιακών σκευών σε αυτές. Η απουσία των νησιών από την παραπάνω καταγραφή των θέσεων είναι ενδεικτική για τη συγκεκριμένη προβληματική, χωρίς να υπολογιστεί η Κρήτη, η οποία χαρακτηρίζεται -με σποραδικές μυκηναϊκές επιδράσεις- από άλλη «κουλτούρα μαγειρέματος» (βλ. ενδεικτικά Borgna 1997 και 2004α).

Για σημαντικές θέσεις, όπως οι Μυκήνες, επειδή η έρευνα επικεντρώθηκε εξαρχής στη λεπτότεχνη κεραμική, τα στοιχεία για την εξεταζόμενη περίοδο είναι υποδεέστερα από εκείνα της Τίρυνθας, όπου, λόγω και της κατάστασης διατήρησης του οικιστικού χώρου, ιδιαιτέρως, στην Κάτω Πόλη, οι Γερμανοί ανασκαφείς είχαν τη δυνατότητα να προχωρήσουν και στην πληρέστερη αξιολόγηση της συνάφειας των αντικειμένων μεταξύ τους (Stockhammer 2008). Η διαφορετική στόχευση της έρευνας προτάσσει, επίσης, «ανισοβαρή» δεδομένα για τη σύγκριση των θέσεων μεταξύ τους. Είναι «απορίας άξιον», λοιπόν, πού βρίσκονται και πώς διακινούνται τα χρηστικά μαγειρικά σκεύη στον ελλαδικό χώρο, όταν, για παράδειγμα, στη Συροπαλαιστίνη, η παρουσία τέτοιων αγγείων παρέχει έρεισμα για την ερμηνεία κοινωνικο-οικονομικών αλλαγών[228].

Τα χυτροειδή αγγεία, γνωστοί μυκηναϊκοί τύποι χρηστικών σκευών, εντοπίζονται κυρίως σε οικιστικά σύνολα και συνδέονται άμεσα με τη μαγειρική δραστηριότητα,

[228] Ανάλυση για αυτό το θέμα θα εξεταστεί σε άλλη ενότητα (ΚΕΦ 8).

χωρίς να αποκλείεται και η αποθηκευτική ή άλλη εργαστηριακή. Η παρουσία τους σε ένα διακριτό σύνολο αποτελεί την τεκμηρίωση ότι ο χώρος εντοπισμού τους, ή κάποιος γειτονικός, χρησιμοποιούνταν για την προετοιμασία και πιθανή κατανάλωση τροφής, στο πλαίσιο της οικιακής καθημερινότητας, ενός συμποσίου ή άλλων τελετουργικών δραστηριοτήτων. Μέσα από την περιγραφή των θέσεων και τη χρονολογική εξέλιξή τους, διαπιστώνεται η υπερίσχυση τύπων όπως είναι οι μόνωτες και δίωτες χύτρες έως το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου, με ιδιαίτερη αντιπροσώπευση της τριποδικής παραλλαγής στις πρωϊμότερες φάσεις.

Οι χειροποίητοι τύποι φαίνεται ότι εξυπηρετούσαν διπλή λειτουργία, αφού, τουλάχιστον από την ΥΜ περίοδο, χρησιμοποιήθηκαν και ως ταφικά κτερίσματα, πιθανόν, όμως, μετά από την αρχική χρήση τους ως μαγειρικά σκεύη (για την περαιτέρω σχέση τους με την ταφική πρακτική κατά την ύστερη ΠρΓ και την Γ περίοδο, βλ. Reber 1991, Strack 2007). Ο Reber, μάλιστα σημειώνει ότι τα αγγεία που προέρχονται από οικισμούς χαρακτηρίζονται από μεγαλύτερη ποικιλία από εκείνη των εναποτεθειμένων σε τάφους (ό.π., 158), αναφερόμενος, κυρίως, στις υστερώτερες περιόδους, οι οποίες δεν περιλαμβάνονται στην παρούσα μελέτη.

Η διάκριση της τροχήλατης από τη χειροποίητη κεραμική, στην προσπάθεια ταξινόμησης της δεύτερης υστερώτερα από την πρώτη, ως αξιολογικό κριτήριο για την αναγνώριση δύο διαφορετικών χρονικών φάσεων, δημιουργεί «μικρή σύγχυση». Τα Αιγινήτικα αγγεία είναι εξ ορισμού χειροποίητα, όπως και τα περισσότερα χονδροειδή χρηστικά που συνιστούν τη συνήθη οικοσκευή, ενώ, όπως σημειώνεται και σε προσφάτες μελέτες (Lis 2018), αυτή η τεχνική λειτούργησε παράλληλα με την τροχήλατη και κατά την ανακτορική περίοδο. Εξάλλου, κατά την ΥΕΙΙΙΓ, η εναλλαγή σχημάτων στις δύο τεχνικές δεν φαίνεται να επηρεάζει τη χρήση τους και το συσχετισμό τους με τη λεπτότεχνη κεραμική, ενώ, όπου υφίσταται μόνο η χειροποίητη κεραμική, αυτή είναι ενταγμένη στις οικιακές ασχολίες χωρίς διαφοροποιήσεις.

Η μελέτη για τη χωροταξική κατανομή αγγείων διαφορετικής κεραμικής παράδοσης, που έχει πραγματοποιηθεί για κάποιες οικίες από την Τίρυνθα, δεν είναι δυνατή σε όλες τις ανεσκαμμένες θέσεις, παρά το γεγονός ότι η σαφής χρηστικότητα και ο χαρακτήρας αυτών των αγγείων έχουν αποτελέσει το αντικείμενο έρευνας πολλών πρόσφατων μελετών (Gros 2007, Strack 2007, Romanos 2011).

Στις περιοχές ενδιαφέροντος, στη Στερεά Ελλάδα, παρατηρείται η συνεχής αύξηση της χρήσης τέτοιων χειροποίητων αγγείων και η συνεπαγόμενη μείωση των

πατροπαράδοτων μυκηναϊκών τύπων, οι οποίοι θα εξαφανιστούν τελείως από την ΥΜ περίοδο και εξής. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα καθοριστικά στοιχεία μελέτης προέρχονται από ένα ιερό, το Καλαπόδι, ένα νεκροταφείο, την Ελάτεια, και τρεις οικισμούς, το Λευκαντί, τον Κύνο και τη νησίδα Μήτρου, θέσεις ανομοιόμορφου χαρακτήρα και με διαφορετική έκταση και διαμόρφωση του ανεσκαμμένου χώρου (κλειστά σύνολα και επιχώσεις), τα οποία αιτιολογούν τις διακριτές παραλλαγές και αποκλίσεις ως προς την τυπολογία των αγγείων, αλλά και βοηθούν στην πληρέστερη αντίληψη του φαινομένου εξέλιξης αυτής της κεραμικής στην Κεντρική Ελλάδα. Όσον αφορά στο νοτιοελλαδικό χώρο, τα δεδομένα από την Ασίνη είναι ανάλογα, αλλά αυτή η θέση, επί του παρόντος, είναι μια μεμονωμένη περίπτωση συστηματικότερης μελέτης για την κεραμική της ΠΠρΓ περίοδο, και η στρωματογραφική ακολουθία του οικισμού τίθεται υπό αμφισβήτηση.

Ο Κύνος, μαζί με Λευκαντί, αποτελούν χαρακτηριστικές περιπτώσεις τόσο για τη χωρική όσο και για τη χρονική α-/συνέχεια των τύπων. Μια διαχωριστική γραμμή σημειώνεται ανάμεσα στην εμφάνιση της χειροποίητης κεραμικής και στην παρουσία της τροχήλατης. Δεν θα ήταν απίθανη η συνύπαρξή τους για κάποιο χρονικό διάστημα, αλλά τα παρεχόμενα στοιχεία δεν τεκμηριώνουν με σαφήνεια κάτι σχετικό.

Γ. ΕΝΟΤΗΤΑ

ΤΟ ΥΛΙΚΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ. Η ΚΕΡΑΜΙΚΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ι. ιδιαιτερότητα της κεραμικής. Προσδιορισμός και χαρακτηριστικά

Ο Rutter (2007β, 346), στη σύνοψη των πορισμάτων του συνεδρίου «LH III C CHRONOLOGY AND SYNCHRONISMS II LH III C MIDDLE», αναρωτήθηκε τι συνέβη κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση, όταν πλέον δεν ήταν εμφανής η αιγινήτικη κυριαρχία στην παραγωγή και διάθεση μαγειρικών σκευών, πώς διαμορφώθηκε η τοπική παραγωγή και πώς εξελίχθηκε από εκεί και στο εξής.

Ο προβληματισμός του Ruttter καλύπτει το χρονικό πλαίσιο της παρούσας μελέτης και αποτελεί μια πρόκληση για τη διερεύνηση της εξέλιξης των μαγειρικών σκευών και του χαρακτήρα τους σε αυτή την τελευταία περίοδο ανάκαμψης, αλλά, εν τέλει, και μετάπτωσης του μυκηναϊκού κόσμου, ξεκινώντας με την προδιάθεση ότι η παραγωγή τέτοιων αγγείων έπαψε να εξελίσσεται. Είναι γεγονός ότι αυτού του τύπου τα αγγεία δεν φαίνεται να ακολουθούν την τυπολογία των λεπτότεχνων και των διακοσμημένων, ενώ υπόκεινται σε τοπικές διαφοροποιήσεις που δυσχεραίνουν τη δυνατότητα για τυπολογική αξιολόγηση. Επίσης, η ελλιπής ενασχόληση με αυτά δημιουργεί εσφαλμένη εκτίμηση για την αντιπροσώπευσή τους σε οικιστικά, κυρίως, σύνολα.

Τις τελευταίες δεκαετίες, εντούτοις, αυτά τα αντικείμενα έχουν προσελκύσει το ενδιαφέρον αρκετών μελετητών λόγω των ιδιαίτερων τεχνολογικών απαιτήσεων, οι οποίες τους αποδίδονται, όσον αφορά στην αντοχή τους στις ακραίες εναλλαγές θερμοκρασίας, κατά τη (συχνή) χρήση τους (Kingery 1989, Bronitsky-Hamer, 1986, Tite-Kilikoglou 2002). Εξάλλου, η έλλειψη τεχνοτροπικών γνωρισμάτων, που χαρακτηρίζουν τη διακοσμημένη κεραμική, παρέχει το έναυσμα, μέσα από τέτοιας μορφής αγγεία, να μελετηθούν θέματα όπως οι τεχνικές και η τεχνολογία κατασκευής (Courty-Roux 1995, Roux-Courty 1998) και η εξειδίκευση της παραγωγής (Knappett 2005, 45-58).

Επίσης, από το υλικό κατασκευής είναι δυνατόν να αξιολογηθεί πολιτισμικά ο χώρος εντοπισμού αυτής της κεραμικής, επειδή αυτό συνιστά, όπως έχει διαπιστωθεί, δείκτη εξέλιξης, τόπου προέλευσης, παραγωγής και διάδοσης, αλλά και χρήσης και τεχνικής (Horejs 2010, 16-7).

Περαιτέρω, τα μαγειρικά σκεύη, συνδεόμενα με την καθημερινότητα και τις διατροφικές συνήθειες στο κατώτερο κοινωνικό επίπεδο, της οικογένειας, μεταφέρουν συμβολική αξία και ο ρόλος τους δεν προσδιορίζεται μόνο από τα τεχνολογικά γνωρίσματα της χρήσης τους (Rice 1987, 460). Η εξέταση τους παρέχει τη δυνατότητα για την προσέγγιση ζητημάτων που αφορούν στις παραδοσιακές αξίες, στα σύμβολα και στις επιλογές μιας συγκεκριμένης ομάδας ανθρώπων, στην εθνική ταυτότητα, στις πολιτισμικές επαφές και μεταβολές, ακόμα και στις μετακινήσεις, στην περίπτωση νέων σχημάτων, για την αντίληψη της οικονομικής ή μη ευημερίας, της κοινωνικής διαστρωμάτωσης και της τεχνολογικής εξειδίκευσης, για την ανασύσταση των διατροφικών πρακτικών και συνηθειών, για τη διερεύνηση της ύπαρξης ή μη εκλεπτυσμένου διαιτολογίου (haute cuisine) (Spataro-Villing 2015, 1-2).

Οι διατροφικές συνήθειες και η «κουζίνα» είναι βασικά στοιχεία της ανθρώπινης ταυτότητας και τεκμήρια των επιδράσεων μέσα από τις οποίες αυτή διαμορφώνεται, και τα εξειδικευμένα εργαλεία (Trusty 2017, 14), που σχετίζονται με την παραγωγή και την κατανάλωση τροφής, είναι ενδείξεις για το πώς αντιλαμβάνονταν οι αρχαίες κοινωνίες τον κόσμο (Stockhammer 2016, 99).

Τα μαγειρικά σκεύη, ως χρηστικά αντικείμενα, συνθέτουν ένα συνδυασμό σχήματος, ποιότητας πηλού και λειτουργίας. Ο ιδιαίτερος χαρακτήρας τους προσδιορίζεται από την ειδική κατασκευή τους, από τη σύνθεση και τη μικροδομή τους, στοιχεία τα οποία επηρεάζουν τις ιδιότητες, όπως την αντοχή και τη σκληρότητα,[229] και τελικά την απόδοση και την αποτελεσματικότητά τους[230] (Schiffer 1990, Müller et. al. 2013, Müller et. al. 2015α). Η παρουσία προσμίξεων (υπολογιζόμενων ως προς το πλήθος, το μέγεθος και το σχήμα) συντελεί στην αύξηση της ανθεκτικότητας του πηλού και βοηθά στη συνοχή του, επιδρώντας στη δομή της

[229] Η αντοχή/ δύναμη (strength) εκτιμάται από την ικανότητα του αγγείου να αντέχει στην καταπόνηση. Η παρουσία θραύσεων στην επιφάνεια και στη δομή δεν συνεπάγονται αποτυχία του σκεύους και απομάκρυνσή του από τη χρήση. Η σκληρότητα/ανθεκτικότητα (toughness) εκτιμάται από την εμφάνιση μιας ρηγμάτωσης και της εξάπλωσής της. Είναι σημαντικότερη από την αντοχή επειδή συνδέεται με την δομική συνοχή του αγγείου. Ακόμα και η λανθασμένη προσθήκη ή παρουσία πολλών προσμίξεων είναι δυνατόν να οδηγήσει στην αποδυνάμωση του υλικού. Η ανθεκτικότητα στις θερμικές μεταβολές δεν αποτελεί ένα χαρακτηριστικό της ύλης αλλά μια σύνθετη παράμετρο που επηρεάζεται από αυτή (Müller et al. 2015α, 41).

[230] Η αποδοτικότητα εξαρτάται από τη θερμική αγωγιμότητα του σκεύους, δηλαδή πόσο αποτελεσματικό είναι αυτό να μεταφέρει τη θερμότητα από την εξωτερική πηγή θερμαντικής ενέργειας στο εσωτερικό του και στο υλικό που μαγειρεύεται, ώστε να αποφεύγονται οι καμένες κηλίδες, το καμένο φαγητό, αλλά και να ελαχιστοποιείται ο χρόνος μαγειρέματος (βλ. ό.π.).

επιφάνειάς του, άρα και στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του αγγείου (Rice 1987, 230), και αποτελεί συνειδητή επιλογή για μια συγκεκριμένη χρήση (Κυριατζή 2000, 38-9). Η μαγειρική λειτουργία είναι δυνατόν να καλύπτεται και από άλλης μορφής αγγεία, πρακτική καθορισμένη είτε κατά την αρχική «σκόπιμη» κατασκευή τους, με υλικό σχετικό με αυτό των μαγειρικών, είτε από τη διάθεση δημιουργικότητας και «αυτοσχεδιασμού» κατά τη χρήση, γεγονός που τα καθιστά «πολύ-λειτουργικά» (Spataro-Villing 2015, 6, Skibo 2015, 190[231]).

Συνήθως, τα αγγεία με ευρύ στόμιο είναι δηλωτικά για το μαγείρεμα ενός φαγητού, τα υγρά του οποίου εξατμίζονται εύκολα, και για αυτό απαιτείται συχνό ανακάτεμα, ενώ εκείνα με το στενό στόμιο διατηρούν τα υγρά του φαγητού για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Πλατιά, χαμηλά, ευρύστομα σκεύη με κοντό χείλος (περιχείλωμα) αποδεικνύονται, επίσης, καταλληλότερα για το ψήσιμο (κρεάτων, ψωμιού, γλυκών), το τηγάνισμα, το σωτάρισμα (Rice 1987, 224-6, Lis 2015, 105). Η στενή βάση βοηθά στη βύθιση του αγγείου στη χόβολη, ενώ η πλατιά είναι περισσότερο λειτουργική κοντά σε εστίες πάνω σε κάποια βάση ή με τη βοήθεια στηριγμάτων. Τα τριποδικά αγγεία προσδίδουν σταθερότητα, ενώ η σφαιρική βάση είναι αποδοτικότερη για την απορρόφηση της έντονης θερμότητας και τη διάχυση αυτής. Το μέγεθος ενός αγγείου συνεπάγεται συνήθως το πλήθος των εμπλεκόμενων για την κατανάλωση τροφής προσώπων, αλλά είναι δυνατόν να διαμορφώνεται και από άλλους παράγοντες (Goody 1982, 157-162), ενώ η αναπαραγωγή σκευών ίδιου τύπου σε διαφορετικά μεγέθη αντικατοπτρίζει σημαντικό αριθμό συμμετεχόντων, συνήθως σε δρώμενα συμποσιασμού (Clarke 2001, 157-162). Όπως υποδεικνύεται, πάντως, από εθνογραφικά δεδομένα, η ποιότητα του πηλού και οι επιλογές του αγγειοπλάστη ως προς τη μορφή τείνουν να καθορίζονται περισσότερο από τις παραδόσεις, τις κοινωνικές αξίες και τις αντιλήψεις, αλλά και την καθορισμένη πολιτισμικά διαδικασία ως προς την τυποποίηση της κατασκευής και δεν φαίνεται να αποσκοπούν πάντα στη λειτουργικότητα του αγγείου και τις ιδιότητες που το συνοδεύουν (Gosselain 2011, Spataro-Villing 2015, 11-12).

Ως κύρια διαγνωστικά στοιχεία των μαγειρικών σκευών αναγνωρίζονται η ποιότητα και η διαμόρφωση της επιφάνειας του πηλού κατά την κατασκευή και τη

[231] Διαφοροποίηση ως προς την σκόπιμη και την πραγματική χρήση.

χρήση, χαρακτηριστικά τα οποία ελέγχονται και δια γυμνού οφθαλμού (Horejs 2010, 21-22[232]):

1. Το είδος και το πλήθος των προσμίξεων, όπως αυτές διακρίνονται κυρίως στα σημεία θραύσης, καθορίζουν την ποιότητα του υλικού σε λιγότερο ή περισσότερο χονδροειδές και τραχύ. Στην επιφάνεια του αγγείου αυτές συνδέονται με την εμφάνιση των πόρων. Σύμφωνα με παρατηρήσεις, όσο μικρότερο είναι το πλήθος των προσμίξεων και υψηλότερη η θερμοκρασία όπτησης, τόσο μικρότεροι είναι οι πόροι. Μεγαλύτεροι και ανομοιόμορφοι πόροι δηλώνουν μεγάλο αριθμό τέτοιων πρόσθετων στοιχείων και όπτηση σε χαμηλή θερμοκρασία (Mommsen 1986, 80). Η παρουσία προσμίξεων προσδίδει ανθεκτικότητα στο αγγείο όχι τόσο ως προς τον περιορισμό των ρηγματώσεων όσο ως προς την αποφυγή επέκτασης αυτών (Strack 2007, 23, σημ. 56).

Οι προσμίξεις, στη συγκεκριμένη μελέτη, συνήθως χαρακτηρίζονται από τα εξωτερικά τους γνωρίσματα, (μεγαλύτερα ή περισσότερα χαλίκια), το χρώμα και το μέγεθος και, συμπληρωματικά, από την πετρογραφική τους σύσταση (ο μαρμαρυγίας (μίκα) και ο χαλαζίας, εντούτοις, ως πιο εμφανή, δηλώνονται σαφέστερα, ενώ με την προσθήκη φύλλων σχιστόλιθου, τα τοιχώματα φαίνονται στην τομή τους σαν να σχηματίζονται από επάλληλα φύλλα πηλού).

2. Η απόχρωση του πηλού εξαρτάται από το βαθμό της εξειδίκευσης του κεραμέα, το κίνητρό του για σχεδίαση και τον έλεγχο των συνθηκών όπτησης. Ο ενιαίος χρωματισμός της επιφάνειας και της τομής του πηλού οφείλεται στην επαρκή οξυγόνωση της φωτιάς και υποδηλώνει σημαντική εμπειρία κατά τον έλεγχο των συνθηκών όπτησης. Το ασταθές, ακαθόριστο χρώμα είναι αποτέλεσμα της παραμέλησης των συνθηκών αερισμού στον κλίβανο. Βεβαίως, στα μαγειρικά σκεύη η απόχρωση διαφοροποιείται, δευτερογενώς, από την επαφή με τη φωτιά κατά τη χρήση ή με την απορρόφηση διαφόρων ουσιών• οι ανομοιομορφίες και οι κηλίδες στην επιφάνεια βοηθούν στη διάγνωση της διαδικασίας μαγειρέματος-μακροσκοπικά- και των συστατικών της τροφής που μαγειρεύεται –μικροσκοπικά ή με άλλες χημικές αναλύσεις.[233]

[232] Horejs 2010, 21-3: hardness, porosity, break, colour, temper, surface treatment.

[233] Πειραματικές μέθοδοι, με τη δημιουργία και χρήση απομιμήσεων αρχαίων μαγειρικών σκευών, έχουν επιδείξει ότι η φθορά κατά το μαγείρεμα δεν αποτυπώνεται πάντα με εμφανή σημάδια, επομένως είναι δυνατόν ο αριθμός των αγγείων, που χρησιμοποιούνταν στο μαγείρεμα, να ήταν μεγαλύτερος από τον αναγνωρίσιμο (Morrison et al. 2015, 122). Εξάλλου, η δυνατότητα διάγνωσης των συστατικών που μαγειρεύονταν στο αγγείο προϋποθέτει ότι αυτό δεν θα καθαριστεί πριν την ανάλυση.

Οι τεχνικές που οδηγούν στη διαμόρφωση της επιφάνειας κατά τη χρήση έχουν αποτελέσει ένα σημαντικό πεδίο έρευνας κατά τα τελευταία χρόνια. (Hruby 2006, 43-4, Yasur-Landau 2006, Lis 2010β, Gur-Arieh et al. 2011). Η μορφή της επιφάνειας και η απόχρωση του πηλού σχετίζεται, επίσης, και με την «εμπλοκή» του αγγείου σε ένα τυχαίο γεγονός μιας φωτιάς/πυρκαγιάς ή και με την παρουσία και φύλαξή του σε ένα χώρο έντονης θέρμανσης ή κοντά σε θέση εστίας, καθώς και με τη μακρά εναπόθεση του στο έδαφος, από όπου υφίσταται την επίδραση φυσικών παραγόντων με την επικάθιση φυτικών και χημικών στοιχείων.

3. Η κατεργασία της επιφάνειας του αγγείου παρέχει στοιχεία για τις τεχνικές παραγωγής (αδρή, στιλβωμένη, λειασμένη, επιχρισμένη)[234], τη χρηστικότητα του αγγείου, αλλά και την ιδιομορφία κάθε κεραμέα. Τα τοιχώματα καλύπτονται, κατά τις ορατές επιφάνειες, με αλείφωμα/επίχριση ή με επάλειψη. Το αλείφωμα/επίχρισμα (slip) (Shepard 1954, 67-9, 191-3) αποτελείται από καθαρό, αραιό πηλό και σχηματίζει συμπαγή, κατά το πλείστον, επένδυση στην αρχικώς αδιαμόρφωτη επιφάνεια του σκεύους. Γενικά είναι πολύ λεπτό, σταθερά προσκολλημένο στο τοίχωμα, ώστε συχνά δύσκολα διαπιστώνεται αν η κατεργασία της επιφάνειας είναι αποτέλεσμα πρόσθετου υλικού. Η επάλειψη (wash ή self-slip) είναι λεπτότατο περίβλημα στο χρώμα του πηλού, που σχηματίζεται χωρίς πρόσθετο υλικό. Δημιουργείται από την ομοιόμορφη κατανομή των μορίων του υπάρχοντος πηλού κατά την εξομάλυνση της επιφάνειας με τα υγρά χέρια του κεραμέα ή με κάποιο ύφασμα ή και με μαλακό δέρμα. Στην κατηγορία των χειροποίητων αγγείων, η διαμόρφωση συμπληρώνεται με την έντριπτη τεχνική, που σχηματίζει επιφάνεια συμπαγή, αρκετά σκληρή και συνήθως στιλπνή.

Συμπληρωματικά, **4.** η χρήση των σκευών ως μαγειρικών δηλώνεται και από την παρουσία ενδεικτικών για τη λειτουργικότητα του χώρου άλλων αγγείων ή κατασκευών, αλλά και από την εναπόθεση ζωοαρχαιολογικών, αρχαιοβοτανολογικών και οστεολογικών καταλοίπων σε αυτόν (Spataro-Villing 2015, 7, για συγκεντρωτικά στοιχεία). Περαιτέρω, και η μελέτη των υπολειμμάτων εντός του σκεύους συνδράμει στη διάγνωση του φαγητού που καταναλώθηκε (Tzedakis-Martlew 2008, Urem-Kotsou et al. 2008).

[234] Η Horejs 2010, 23 παρέχει τη διαφορετική ορολογία τεχνικών κατασκευής επισημαίνοντας ότι συχνά η διάκριση, ακόμα και στην ονοματοθεσία, δεν είναι σαφής, ιδιαιτέρως, όπως αποτυπώνεται στην αγγλική γλώσσα.

ΙΙ. Η προβληματική και τα προβλήματα της έρευνας.

Ήδη ο Furumark (1941/1972, 74), κατά την προσέγγιση των χρηστικών αγγείων, με το λιγοστό ποσοστό που είχε στη διάθεσή του εκείνη την εποχή, παρατηρεί ότι αυτά δεν μπορούν να ταξινομηθούν σε κατηγορίες, εφ΄όσον δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερη εξέλιξη μέσα στο χρόνο. Εν τέλει, τα διαχωρίζει σε μεγάλα αποθηκευτικά σκεύη, σε αγγεία με ξεχωριστή χρήση και σε πώματα. Η έλλειψη, λοιπόν, διακριτής ταξινόμησης στο σχηματολόγιο του Furumark δημιουργεί προβλήματα ως προς το σαφή καθορισμό τους, επειδή με αυτό ως αφετηρία επιχειρείται να περιγραφούν αγγεία με μεγάλο μορφολογικό εύρος. Ως αποτέλεσμα, οι αρχαιολόγοι τείνουν να χαρακτηρίσουν τα χονδροειδή αγγεία, στα οποία περιλαμβάνονται και τα μαγειρικά σκεύη, ποικιλοτρόπως, ως προς τη χρήση, ανάλογα με την καθημερινή εμπειρία τους και τα εθνοαρχαιολογικά παράλληλα που χρησιμοποιούν (Stockhammer 2016, 92).

Επειδή η συνήθης τυπολογία δεν είναι σταθερή παράμετρος αξιολόγησης για τέτοια σκεύη, χαρακτηρίζονται συνήθως με βάση το υλικό (χονδροειδή) και τη διαδικασία παραγωγής τους (τροχήλατα ή χειροποίητα) και θεωρούνται ως τοπικές παραγωγές και παραλλαγές. Συχνά το μέγεθος διατήρησης δεν είναι ενδεικτικό για τη μορφή και τη χρήση τους[235], ενώ η χρονολογική τεκμηρίωσή τους πραγματοποιείται από το συσχετισμό τους με τη λεπτότεχνη τροχήλατη κεραμική, είτε επειδή εντοπίζονται μαζί με αυτή είτε επειδή είναι δυνατόν να αποτελούν «μεταγραφές» των τροχήλατων λεπτότερων αγγείων σε χονδροειδές υλικό. Ως συνέπεια, αυτή η κεραμική κατηγορία δεν αποτελεί από μόνη της αντικείμενο τυπολογικής και χρονολογικής διερεύνησης.

Τα μαγειρικά σκεύη εντάσσονται στο σύνολο της χονδροειδούς κεραμικής και, οπωσδήποτε, διαχωρίζονται από τη λεπτότερη και λεπτότεχνη (Stubbings 1947). Η χονδροειδής περιλαμβάνει, κατά κύριο λόγο, τα άβαφα και αδιακόσμητα αγγεία (Wace et al. 1921/1922-1922/1923), Blegen 1928, French 1965), αν και σε αυτή περιλαμβάνονται-όχι σπάνια- και διακοσμημένα δείγματα. Η Dalinghaus (1998) τα ταξινομεί στην οικιακή κεραμική (domestic ware), κατηγορία στην οποία εντάσσει, επίσης,

[235] Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα ενός «εξειδικευμένου σκεύους», το οποίο χαρακτηρίζεται από οπές στη μία του πεπλατυσμένη επιφάνεια. Η αποκατάσταση και η μορφή του, με τις οπές στην άνω ή στην κάτω επιφάνεια, όσο και η χρήση του, τηγανόσχημο (pan), μαγκάλι, φορητή εστία (brazier/hearth), εσχάρα (griddle), έχουν προκαλέσει σημαντική επιχειρηματολογία, η οποία διαμορφώνεται σύμφωνα με τα δεδομένα κάθε ανασκαφικού υλικού και την προσωπική εμπειρία και ερμηνεία κάθε μελετητή, (Hruby 2017).

τους πίθους και κάποια αβαφή μυκηναϊκά, και αποδίδει σε όλα τα περιγραφόμενα αγγεία την κατηγοριοποίηση του Furumark, ενώ σημειώνει, περαιτέρω, ότι τα συγκεκριμένα αγγεία χαρακτηρίζονται από μικρή διαφοροποίηση μέσα στο χρόνο, επομένως είναι δύσκολο να αποτελέσουν χρονολογικά τεκμήρια. Ο Catling (2009, 399-400) αποδίδει σε αυτά τα αγγεία μια ειδικότερη ταξινόμηση ως "kitchen fabrics" για την προετοιμασία φαγητού, δεδομένης της αντοχής τους στη φωτιά, ενώ μια μικρή κατηγορία σκευών, όπως τα στηρίγματα για «σουβλάκι» και τη φορητή εστία, τα χαρακτηρίζει ως «εξοπλισμό» (της κουζίνας). Σε άλλη περίπτωση, αυτά τα αγγεία συγκαταλέγονται σε μια διακριτή ομάδα, όπως και τα αποθηκευτικά, ξεχωριστά από τα «κουζινικά», τα οποία είναι κατασκευασμένα από πηλό με λιγότερες προσμίξεις (semi-coarse) (Küchengeschirr σε σχέση με τα Kochtőpfe-Jacob-Felsch 1996, 73-80)[236]. Για καλύτερη αποσαφήνιση της κατηγορίας των χρηστικών αγγείων, επιχειρείται, σε νεώτερες μελέτες, η κατηγοριοποίηση με βάση τις παραλλαγές και τις τοπικές ιδιαιτερότητες του υλικού κατασκευής των αγγείων, αν και η τυπολογική κατάταξη είναι αναπόφευκτη ακόμα και με την ενσωμάτωση νέων σχημάτων, μη υφιστάμενων στην αρχική δημοσίευση του Furumark (Baumann 2007).

Η σύγχυση επιτείνεται και κατά την ονοματοδοσία των τύπων. Ανάμεσα στα χονδροειδή, κάποια με λεπτότερες προσμίξεις, έχουν παράλληλα στη λεπτότεχνη κεραμική και, ως εκ τούτου, χαρακτηρίζονται αναλόγως, σύμφωνα με τους ομόλογούς τους τύπους (Jacob-Felsch 1996, 79). Σε περιπτώσεις, βέβαια, όπου το σχηματολόγιο αποκλίνει από το γνωστό μυκηναϊκό, η ταξινόμηση πραγματοποιείται, εκτός από το υλικό, με μορφολογικά, συμβατικά, κριτήρια και με υπο-κατηγορίες (βλ.για Μακεδονία-Hochstetter 1984[237], για Κρήτη-Hallager-Hallager 2000, 158-63, ιδίων 2003, 239-45).

Τα βασικά μαγειρικά σκεύη, που επικρατούν κατά την περίοδο που εξετάζουμε, χαρακτηρίζονται, στην αγγλική ορολογία, ως "two-handled cooking pots" και "wide-mouthed jugs" ή ως "cooking pots", με διαφοροποίηση ως προς την ύπαρξη μίας ή δύο λαβών, και καταχωρούνται στους τύπους Fs 65/FS 66, αντιστοίχως, εκ των οποίων ο

[236] Η μελετήτρια καταχωρεί σε αυτή την κατηγορία αγγεία της χρηστικής κεραμικής συνήθως απομιμήσεις και παραλλαγές σχημάτων της λεπτότεχνης κεραμικής.

[237] Ο πύραυνος, γνωστό σχήμα σε οικισμούς από τη Μακεδονία, αποτελεί ένα παράδειγμα μιας συμβατικής ονοματοδοσίας σε ένα τύπο, ο οποίος δεν συνδέεται με την κατά την αρχαιότητα χρήση του όρου, δηλαδή η συμβατική ονομασία αφορά σε ένα δοχείο με ενσωματωμένη βάση και άνοιγμα για την τοποθέτηση της καύσιμης ύλης, ενώ η αρχαία ανταποκρίνεται μάλλον σε μία φορητή εστία (Hochstetter 1984, 155-7).

πρώτος, στην ταξινόμηση του Furumark, αντιστοιχεί σε ένα οικιακού χαρακτήρα αγγείο (one handled domestic jar). Συνήθως, το δίωτο σκεύος περιγράφεται τυπολογικά ή μορφολογικά (amphora/jug), ενώ το μικρότερου μεγέθους αγγείο προσδιορίζεται σύμφωνα με τη χρήση του (cooking pot) (Wells 1986, Lemos 2002, 85-9). Αλλού, χρησιμοποιείται η ονομασία "jug" για να περιγράψει το μόνωτο αγγείο, με αναφορά στους λεπτότεχνους τύπους, και ο ορισμός "jar" για το δίωτο, υπονοώντας, στη δεύτερη περίπτωση, ένα ευρύστομο αγγείο με μεγαλύτερη χωρητικότητα. Η ονομασία του τριποδικού σκεύους (tripod pot), το οποίο καταχωρείται στον τύπο FS 320,[238] έχει άμεση αναφορά στο χαρακτηριστικό αριθμό των ποδιών. Σπανιότερα συναντάται ο χαρακτηρισμός tripod cauldron (καζάνι), που υποδηλώνει την απομίμηση ενός μεταλλικού πρωτοτύπου στον πηλό (Dalinghaus 1998, 136). Σε πιο πρόσφατες μελέτες, τα αγγεία διαχωρίζονται με βάση την παρουσία/απουσία ποδιών (flat based jar, tripod- Lis 2012α, 133).

Με γνώμονα, λοιπόν, την ύλη και τη διαμόρφωση της επιφάνειας και με μια αδρή θεώρηση των εξωτερικών γνωρισμάτων των αγγείων (κατά τις πρώϊμες φάσεις εμφάνισης αυτών των σκευών -Lis 2017β, Tb. 5.1- παρουσιάζονται μεγαλύτερες τοπικές ιδιαιτερότητες), η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει ποικιλία σχημάτων.

Η αντίστοιχη ορολογία αναπαράγεται και από τους Γερμανούς αρχαιολόγους (βλ. ενδεικτικά Stockhammer 2008).

Η ελληνική βιβλιογραφία ακολουθεί τα ξένα πρότυπα και τα βασικά μαγειρικά αγγεία περιγράφονται ως ευρύστομη χύτρα με δύο (οριζόντιες) λαβές στο λαιμό και ως μόνωτη χύτρα (Μπάτζιου-Ευσταθίου 1998, 350, ιδίας 2003, 254). Αλλού, διατηρούνται οι χαρακτηριστικοί και αναγνωρίσιμοι ορισμοί της πρόχου και του αμφορέα με την προσθήκη του προσδιορισμού «μαγειρικός» (Tzedakis-Martlew 1999). Είναι, εντούτοις, δυνατόν, σε μία δημοσίευση, η ονομασία «μαγειρικός αμφορέας» να καλύπτει διαφορετικούς τύπους (FS 67, FS 74) (Αδρύμη Σισμάνη 2014, 376-378). Το τριποδικό αγγείο περιγράφεται ως τριποδική χύτρα, με διαφοροποίηση ως προς τον αριθμό των λαβών, ενώ η κατάταξή της στα μαγειρικά δεν απαιτεί άλλο ειδικότερο προσδιορισμό. Η χρήση του όρου «μαγειρική κεραμική» (Καρδαμάκη κ.α. 2011, Μαραμπέα 2012, 176, 216-7) φαίνεται ότι αποδίδει πληρέστερα τον

[238] Ο Furumark (1941/1972, 75 -6) παρουσιάζει ως ενδεικτικό σχήμα του τύπου FS 320 το τριποδικό σκεύος με το στρογγυλεμένο σώμα, το οποίο, επίσης, χρησιμοποιεί και η Mountjoy (1986) στην τυπολογία της. Αργότερα, στη δημοσίευση των πινάκων του Furumark (1992, pl. 174), ως αντιπροσωπευτικός τύπος του τριποδικού αγγείου εμφανίζεται αυτός με τη γωνίωση στο σώμα.

εξειδικευμένο χαρακτήρα αυτής, εφ΄όσον λαμβάνει υπ΄όψιν το υλικό και την ποιότητα κατασκευής αυτών των αγγείων. Προσδίδει μεγαλύτερη βαρύτητα, κατ΄αυτό τον τρόπο, στη λειτουργικότητα τους, συντείνοντας στη θεώρηση ότι η μορφή δεν καθορίζει και τη χρήση (Kyriakopoulos 2015, 264, για νεώτερα αγγεία, αλλά με γενικότερη ισχύ).

ΙΙΙ. Οι δημοσιεύσεις

Οι δημοσιεύσεις ή και οι πληρέστερες αναφορές για τη χρηστική/οικιακή κεραμική και τα μαγειρικά σκεύη βρίσκονταν για μεγάλο χρονικό διάστημα σε υποδεέστερη θέση (Whitley-Boileau 2015, 75), λόγω της περισσής σπουδής να δημοσιοποιηθούν τα σημαντικά ευρήματα, τα διακοσμημένα αγγεία, να καθοριστούν τεχνοτροπικά στοιχεία, τα οποία προσδιορίζουν καλύτερα τον ιδιαίτερο χαρακτήρα μιας περιοχής και αποσαφηνίζουν τις σχέσεις της με άλλες σύγχρονες στυλιστικά θέσεις. Μέσα από αυτά τα τυπολογικά γνωρίσματα κατέστη δυνατό να πραγματοποιηθούν οι χρονολογικές ταξινομήσεις και να καθοριστούν οι χρονικές περίοδοι, οι οποίες είναι διαγνωστικές για κάθε θέση/περιοχή, ώστε να καθοριστεί μια σταθερή αφετηρία για την περαιτέρω προώθηση της έρευνας (Mountjoy 1986).

Τα αδιακόσμητα αγγεία, και ιδιαιτέρως τα χονδροειδή, συμπεριλαμβάνονταν συνήθως στις αρχικές δημοσιεύσεις συλλήβδην, χωρίς ιδιαίτερη ταξινόμηση, με μικρή αναφορά, στην οποία, κατ΄εξαίρεση, παρέχονταν συμπληρωματικά στοιχεία (Blegen 1921, Goldman 1931, Broneer 1933, 1939), ενώ ήδη στη διάρκεια της ανασκαφής ή κατά την επιλογή του υλικού, μετά από αυτή, αδιευκρίνιστα τμήματα από τα σώματα τέτοιων αγγείων απορρίπτονταν (Rutter 1974α, 29). Σε κάθε περίπτωση, το υλικό παρέμενε στις αποθήκες των αρχαιολογικών μουσείων και αποθηκών ανενεργό ή ως απλός δείκτης για την παρουσία της καθημερινής ζωής στους χώρους από όπου συλλέχθηκε.

Κατ΄αυτό τον τρόπο, δημοσιεύσεις για σημαντικές θέσεις, όπως οι Μυκήνες (French 1963, 44, Wardle 1973, 323, Mountjoy 1976, 94-6) ή η Πύλος (Blegen-Rawson 1966, 383-4), παρείχαν συνοπτική αναφορά για αυτή την κατηγορία κεραμικής, με μικρή, ανάλογα με τους μελετητές, περιγραφή των εξωτερικών γνωρισμάτων και σχετικά σχέδια ή φωτογραφίες. Επίσης, μέχρι και τη δεκαετία του ΄70, τα καθημερινής χρήσης ή ιδιαίτερα τα μαγειρικά σκεύη είχαν, σε ελάχιστες

επιστημονικές ανακοινώσεις, μια ξεχωριστή «μεταχείριση» μέσα στο σύνολο των διακοσμημένων (Rutter-Rutter 1974, Döhl 1973).

Οι μελέτες που αφορούν στη χρηστική, άβαφη και χονδροειδή κεραμική, αλλά κυρίως στα μαγειρικά σκεύη, αυξάνονται, εντούτοις, κατά τα τελευταία χρόνια και οι ανασκαφικές αναφορές ενσωματώνουν εξαρχής περισσότερες πληροφορίες, ενώ άλλες συστηματικότερες έρευνες προσεγγίζουν, με ενδελεχέστερη επισκόπηση, αυτή την κεραμική, ξεκινώντας από τις πρωϊμότερες περιόδους της μυκηναϊκής ιστορίας (Frizell 1980- Ασίνη, Mountjoy 1981-Αθήνα, Zerner 1986, ιδίας 1988- Λέρνα, Alberti 2011, 2012-Πετράς Κρήτης) έως και τις υστερώτερες (Shear 1987- Μυκήνες, Wright 1982, Thomas 2005-Τσούγκιζα, Thomas 1992-Ζυγουριές, Dalinghaus 1998 και Baumann 2007- Μιδέα). Αξιοπρόσεκτες είναι οι δημοσιεύσεις των ανασκαφών από θέσεις της Μακεδονίας, τα χρηστικά και μαγειρικά σκεύη των οποίων περιλήφθηκαν σε ειδικούς τόμους (Hochstetter 1984, Horejs 2007), επειδή σε αυτές τις περιοχές τα εν λόγω αγγεία αποτελούν την αντιπροσωπευτική κεραμική των συγκεκριμένων οικισμών.

Η εργασία του Betancourt (1985) για τα μαγειρικά σκεύη από τον Κομμό υπήρξε ένα βασικό πόνημα όπου εξετάζονται η τυπολογική εξέλιξη και τα χαρακτηριστικά αυτών των αγγείων[239]. Με τις μελέτες της Borgna (1997, 2000) δόθηκε, επίσης, η ώθηση για την αξιολόγηση των διαφορών της μινωϊκής σε σχέση με τη μυκηναϊκή κουζίνα και τα δρώμενα που τις αφορούν. Επιπλέον, και άλλα συλλογικά έργα για την κεραμική από την Κρήτη, και ιδίως τα Χανιά (Hallager-Hallager 1997, ιδίων 2000, 2003), αποτελούν μια χαρτογράφηση των σημαντικότερων τύπων που επιχωριάζουν στην Κρήτη κατά την ΥΜΙΙΙ εποχή.

Στο πλαίσιο της αύξησης του ενδιαφέροντος για τα μαγειρικά σκεύη, τοποθετούνται οι διατριβές της Trusty (2016) για την Αργολιδοκορινθία των μυκηναϊκών χρόνων και του Lis (2012α) για τη Στερεά Ελλάδα κατά τη μυκηναϊκή και την αρχή της ΠΕΣ, με εστίαση στη θέση Μήτρου της Λοκρίδας και ιδιαίτερη επισκόπηση της αιγινήτικης κεραμικής.

Τέλος, το εύρος των σχετικών μελετών εκτείνεται και σε νέες θέσεις εκτός του ελλαδικού χώρου, στην Κύπρο και στη Συροπαλαιστίνη, όπου αναζητώνται και αποτυπώνονται και οι απαραίτητοι συσχετισμοί (Jung 2011α, Spagnoli 2010).

[239] Βεβαίως, ο μελετητής, παρά το γεγονός ότι επεκτείνει τα χαρακτηριστικά από τον Κομμό και σε άλλες κρητικές θέσεις, επισημαίνει ότι απαιτείται επιφύλαξη κατά την προσέγγιση αυτού του υλικού πριν τη δημοσίευση και άλλων θέσεων (ό.π.,9)

Εκτός από τη μυκηναϊκή περίοδο, τα χρηστικά και μαγειρικά αγγεία της οποίας αρχίζουν να αποκτούν θέση στη βιβλιογραφία, και να έχουν «αυθύπαρκτη» παρουσία, η επόμενη ΠρΓ περίοδος δεν χαρακτηρίζεται από δημοσιεύσεις στοχευμένες στη μαγειρική κεραμική. Αυτό οφείλεται στην ενασχόληση των περισσότερων μελετητών αυτής της περιόδου με τα μορφολογικά γνωρίσματα και το χαρακτήρα μιας «νεο-εμφανιζόμενης» χειροποίητης στιλβωμένης κεραμικής (Kilian 2007, για συγκεντρωτική βιβλιογραφία). Η έρευνα επικεντρώνεται στην προβληματική για τα αίτια εμφάνισης νέων τύπων και τεχνολογίας αγγείων και για την προέλευση των εκπροσώπων αυτής της κεραμικής, παραγωγών και χρηστών, και τη θεώρηση ότι αυτή αποτελεί μια έκφανση των γεγονότων που οδήγησαν στη μετάπτωση και το τέλος του μηκηναϊκού κόσμου. Μέσα στην ΠΕΣ, τέτοιας τεχνικής αγγεία (χειροποίητα ή/και με στιλβωμένη επιφάνεια) εκπροσώπησαν το σύνολο σχεδόν της χρηστικής κεραμικής σε όλες τις καθημερινές δραστηριότητες. Σημαντικά πονήματα, στα οποία επιχειρείται μια ευρεία επισκόπηση των αγγείων και της σχετικής παράδοσης, με αξιοπρόσεκτες αναφορές στη μαγειρική κεραμική και στα ιδιαίτερα γνωρίσματά της, αποτελούν τρεις διατριβές, οι οποίες λαμβάνουν υπ΄όψιν όχι μόνο τις τυπολογικές αλλά και τις τεχνολογικές παραμέτρους διάκρισης αυτών των αγγείων: ο Reber (1991) προχώρησε στην αξιολόγηση της κεραμικής της Κεντρικής και της Νότιας Ελλάδας βασιζόμενος κυρίως σε υλικό από τάφους, από την ΥΜ έως την ΥΓ περίοδο, χωρίς όμως να συμπεριλάβει τα σχετικά σκεύη από την ΥΕΧ. Την ίδια περίοδο πραγματεύεται και η διατριβή της Strack (2007) στην οποία ενσωματώνεται, ανά θέση, και το υλικό από την ΥΕΧ, ενώ επιχειρείται η συσχέτιση και σύνδεση της χειροποίητης παράδοσης από τη μυκηναϊκή περίοδο και την ΠΕΣ. Η Romanos (2007), επειδή εστιάζει στη χειροποίητη «Βαρβαρική» κεραμική (Barbarian ware) της ΥΕΧ, ασχολείται περισσότερο με την τυπολογική εξέλιξη και τις ιδιομορφίες αυτής, παρά με τη χρήση. Τυπολογική είναι και η θεώρηση των χειροποίητων αγγείων από τη Λαιμού, κατά την παρουσίαση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της ΠρΓ περιόδου ανά χώρο και θεματική ενότητα (Lemos 2002, 84-97).

Παρά την περισσή, προσφάτως ανακύπτουσα, διάθεση για ενασχόληση με θέματα της οικιακής, άβαφης, χονδροειδούς κεραμικής, η αυτοτελής τυπολογική ταξινόμηση του υλικού δεν παρουσιάζει πλέον τόσο ενδιαφέρον, ενώ οι μελέτες αφορούν κυρίως στην προσπάθεια κατανόησης της σχέσης μεταξύ ύλης και

λειτουργίας και, για αυτό το λόγο, αναζητούνται νέες μεθοδολογικές προσεγγίσεις (Lis 2010α).

Με αφετηρία την εξέταση των εξωτερικών χαρακτηριστικών των αγγείων, οι δημοσιεύσεις ασχολούνται με την διερεύνηση και την ερμηνεία των διατροφικών συνηθειών και παραδόσεων (Yasur-Landau 2006, Ben-Shomo et al. 2008), με την εφαρμογή πειραματικών μεθόδων (Morrison et. al. 2015), την αναγνώριση της πρώτης ύλης και των συστατικών του μαγειρέματος (Tzedakis-Martlew 1999, 2008). Επίσης, η ανάπτυξη και άλλων αρχαιολογικών κλάδων προώθησε την έρευνα για τα ζωοαρχαιολογικά και οστεολογικά κατάλοιπα (Isaakidou 2007), ενώ η επίδραση των ανθρωπολογικών και κοινωνιολογικών θεωριών (Goody 1982) οδήγησε στη διερεύνηση της διαδικασίας του μαγειρέματος και της κατανάλωσης φαγητού ως έκφρασης κοινωνικών, πολιτισμικών και οικονομικών δομών και διαμόρφωσης σχέσεων και διαφορών, όπως αυτές σημαίνονται μέσα από τα συμπόσια και άλλες σχετικές τελετές αλληλεπίδρασης δύο ή περισσότερων ατόμων (Halstead-Barrett 2004, Wright 2004, Hruby 2006, ιδίας 2008, Hitchcock et al. 2008). Εξάλλου, από τη χημική ανάλυση των υπολειμμάτων τροφής και την αναγνώριση των προϊόντων που καταναλώνονταν (Evershed 1993, Heron-Evershed 1993), αλλά και το πλήθος και το είδος των κεραμικών που χρησιμοποιούνταν, αναπτύχθηκε η αντίληψη για μια εκλεπτυσμένη και κοινωνικά διαφοροποιημένη κουζίνα (Hruby 2006, ιδίας 2008, Fox 2012, 40-47, 128-132). Επιπλέον, από τα μορφολογικά χαρακτηριστικά τέτοιου τύπου αγγείων και των διατροφικών συνηθειών που αυτά εκπροσωπούν, της «κουζίνας» ως έκφανσης του υλικού πολιτισμού, οι μελέτες επεκτάθηκαν στην αναζήτηση σχέσεων μεταξύ πολιτισμικών, εθνικών και κοινωνικών ομάδων (Voskos-Knapp 2008, Spataro-Villing 2015, 17-19). Οι εθνογραφικές και ανθρωπολογικές συσχετίσεις, ιδιαίτερα προσφιλείς και στη μεθοδολογία της διαδικαστικής αρχαιολογίας, βοήθησαν στην αποσαφήνιση της παραγωγικής διαδικασίας και της διάθεσης αυτών των αγγείων (Gelbert 2003), αλλά και της εξειδίκευσης (Arnold 1985) και της εκμάθησης τεχνικών κατασκευής και της τεχνολογικής διαφοροποίησης (Gosselain 1998). Συγκριτικά στοιχεία συγκεντρώθηκαν αρχικώς από την Αφρική ή περιοχές της μεσο-αμερικανικής ηπείρου (Gosselain-Smith 1995), αλλά, περαιτέρω, παραλληλισμοί αναζητήθηκαν και σε άλλες περιοχές, όπου διατηρούνται προ-βιομηχανοποιημένες κεραμικές παραδόσεις. Όσον αφορά στα ελληνικά δεδομένα, ενδεικτικά αναφέρονται οι έρευνες

των Hampe-Winter (1962) για την Κύπρο, το Αιγαίο και την Κάτω Ιταλία, και του Matson (1972) και της Blitzer (1990) για τη Μεσσηνία[240].

Τέλος, η εξέλιξη των φυσικών επιστημών έχει δώσει τη δυνατότητα για την ενδοσκόπηση του κεραμικού υλικού και την αναγνώριση της ακολουθούμενης κατά την κατασκευή ενός ξεχωριστού αγγείου διαδικασίας, δηλαδή της «ιστορίας» του. Αυτή αναφέρεται στη συλλογή και την προέλευση των πρώτων υλών (Rice 1987, 371-404, 413-424) έως την επιλογή του πηλού και των πρόσθετων στοιχείων, στο ζύμωμα/μάλαγμα και στην προετοιμασία της φωτιάς (Tite-Maniatis 1975, Heimann 1982, Rice 1987, 113-166), στη διαμόρφωση της επιφάνειας, στη χρήση, στη συντήρηση, στην επισκευή και στην επανάχρηση (Skibo 1992β, Naschinski 2001). Τέτοιες μελέτες δεν εμφανίζουν, συνήθως, ως βασικό θέμα τη μαγειρική κεραμική -αν και το υλικό αυτής καθιστά τα σχετικά αγγεία πιο προσφιλή σε τέτοιες αναλύσεις-, αλλά έχουν πειραματικό χαρακτήρα και περιγράφουν την καταλληλότητα κάποιων πρώτων υλών, τεχνικών κατασκευής και σχημάτων για συγκεκριμένες χρήσεις (Κυριατζή 2000, 11). Επίσης, αντικείμενα επιστημονικής προσέγγισης έχουν αποτελέσει και τα δευτερογενή γνωρίσματα ενός αγγείου, όπως η συμπεριφορά του κατά τη χρήση κοντά σε φωτιά ανάλογα με το υλικό κατασκευής του (Müller et al. 2015α) ή και με το σχήμα του (Hein et al. 2015), η καταπόνηση που υφίσταται και η αλλοίωση από τα εναπομείναντα ιζήματα του μαγειρεμένου προϊόντος ή και από τα δευτερογενώς εναποτιθέμενα (Skibo 1992β), η ανάλυση της υφής των υπολειμμάτων τροφής (Voutsaki-Valamoti 2013, Roumpou et al. 2013).

Το ενδιαφέρον της επιστημονικής κοινότητας για ζητήματα σχετικά με το μαγείρεμα ως ένα ευρύ πεδίο δραστηριοτήτων και χρήσης εξειδικευμένων αντικειμένων, που εμπλέκονται σε αυτό, διαφαίνεται και από μεγαλύτερα, συλλογικά έργα, στα οποία αντιπαρατίθενται οι προσεγγίσεις των διαφόρων συσχετιζόμενων κλάδων (Mee-Renard 2007, Karageorghis-Kouka 2011, Voutsaki-Valamoti 2013, Spataro-Villing 2015).

[240] Οι έρευνες αυτές δεν επικεντρώνουν αποκλειστικά στη συλλογή στοιχείων για τα μαγειρικά σκεύη,. Εντούτοις, από τα δεδομένα και την εμπειρία στη χρήση της παραδοσιακής κεραμικής είναι δυνατόν να κατανοηθούν τεχνικές και πρακτικές, οι οποίες χρησιμοποιούνται και αντιμετωπίζονται διαχρονικά

IV. Η μελέτη και οι προβληματισμοί

Η παρούσα μελέτη αποσκοπεί να προσεγγίσει το υλικό (χρηστική/μαγειρική κεραμική) μιας θέσης της Στερεάς Ελλάδας σε ένα συγκεκριμένο και συμβατικά καθορισμένο χρονικό πλαίσιο, αυτό της μετάβασης από την ΥΕΧ στην ΠΕΣ.

Συνοπτικά αυτή[241] διερευνά:

-το χαρακτήρα της κεραμικής και τη σχέση με το περιβάλλον της,

-το χαρακτήρα της κεραμικής του οικισμού και της εξέλιξής της,

-την εξέλιξη της κεραμικής παραγωγής στην Κεντρική Ελλάδα κατά τη μετάβαση από την ΥΕΧ στην ΠΕΣ,

-τους κύκλους παραγωγής, χρήσης και απόρριψης,

-τους οριζόντιους συσχετισμούς διαφορετικών τύπων μαγειρικής κεραμικής συγκεκριμένης περιόδου (τέλος ΥΕΧ και ΠΕΣ) και διαχρονικά (μετάβαση από την ΥΕΧ στην ΠΕΣ),

-τους κάθετους συσχετισμούς διαφορετικών τύπων μαγειρικής (χονδροειδούς) και λεπτότεχνης κεραμικής συγκεκριμένης περιόδου (τέλος ΥΕΧ και ΠΕΣ) και διαχρονικά (μετάβαση από την ΥΕΧ στην ΠΕΣ).

Κατά την ενασχόληση με αυτό το υλικό προβλήθηκαν κάποια στοιχεία, τα οποία διευκόλυναν την έρευνα ή δημιούργησαν ερωτήματα για τη μέθοδο και τη διεξαγωγή της:

Ο οικισμός του Κύνου αποτελεί μια θέση από τις ελάχιστες συστηματικά ανεσκαμμένες στη Φθιώτιδα, στις οποίες σημειώνεται μια σημαντική ανάπτυξη κατά τη μετανακτορική περίοδο, από την ΥΕΧ στην ΠΕΣ. Στοιχεία για αυτή την εξέλιξη έχουν περιληφθεί στις εμπεριστατωμένες αναφορές και δημοσιεύσεις της ανασκαφέως Φ. Δακορώνια. Σημαντικό έργο για το χαρακτήρα του οικισμού σε αυτή την περίοδο, για τη χωρο-οργάνωση και τη διαμόρφωσή του, αποτελεί η διατριβή του Κουνούκλα (2011), η οποία αφορά στην εξέταση και άλλων επιμέρους αντικειμένων της ανασκαφής και αποτέλεσε, σε μεγάλο βαθμό, τη βάση για τη διεξαγωγή της παρούσας μελέτης.

Όπως καταδείχθηκε από τους χρονολογικούς συσχετισμούς (ΚΕΦ. 2) υπήρχαν και άλλες σύγχρονες με τον οικισμό θέσεις στον ελλαδικό και στο νησιωτικό χώρο όπου, όμως, η κατοίκηση ή η ιστορική πορεία δεν είναι συνεχής ή αναγνωρίσιμη, λόγω

[241] Αναλυτικότερη περιγραφή δίδεται στον πρόλογο αυτής της εργασίας (ΚΕΦ 1)

αποσπασματικότητας στη διατήρηση των λειψάνων και αναμοχλευμένων στρωμάτων, επειδή οι τελικές δημοσιεύσεις εκκρεμούν ή δεν έχει διενεργηθεί εκτεταμένη ανασκαφή και τα δεδομένα προέρχονται από επιφανειακές έρευνες. Χωρική συνάφεια παρουσιάζει ο οικισμός με τη νησίδα Μήτρου, το Καλαπόδι, την Ελάτεια και το Λευκαντί, αλλά η καθεμιά θέση εμφανίζει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και διακυμάνσεις ως προς τη διάρκεια κατοίκησης, ενώ δύο εξ αυτών έχουν, επιπλέον, διαφορετικό χαρακτήρα, ως λατρευτικός χώρος το Καλαπόδι και ως νεκροταφείο η Ελάτεια. Οι αναλυτικές αναφορές και δημοσιεύσεις σχετικά με τους διερευνημένους ανασκαφικά χώρους λειτουργούν ως αφετηρία για την αναζήτηση των σχέσεων ως προς την τυπολογία της κεραμικής και την εξέλιξη αυτής .

Η μαγειρική κεραμική από τον Κύνο συνιστά ένα αριθμητικά επαρκές σύνολο, με ευδιάκριτα μορφολογικά και τεχνολογικά γνωρίσματα. Αρκετά αγγεία ανασυστάθηκαν ή άλλα τμήματα συγκολλήθηκαν, πριν την έναρξη της μελέτης, ή κατά τα διάρκεια αυτής, όπου απαιτήθηκε, από μικρότερα θραύσματα/όστρακα. Εντούτοις, μεμονωμένα μόνο αγγεία βρέθηκαν στο σημείο πιθανής χρήσης τους, και τα περισσότερα θραύσματα προέρχονται από στρώματα καταστροφής ή κυρίως από απορρίψεις υλικών καταστροφής σε ανοικτούς χώρους, οι οποίοι επαναχρησιμοποιήθηκαν μετά την επανάκαμψη του οικισμού από ένα καταστροφικό γεγονός. Σε όλα τα ανεσκαμμένα στρώματα αυτή η κεραμική εντοπίστηκε μαζί με τους διακοσμημένους και ασφαλώς χρονολογημένους τύπους[242], αλλά συχνά αυτοί –όταν δεν σώζονται σε ολοκληρωμένα σχήματα και ως προς διαγνωστικά τους τμήματα- καλύπτουν μια ευρύτερη χρονολογικά περίοδο υποδηλώνοντας κάποτε αναμοχλεύσεις ή παρεισφρήσεις. Ως αποτέλεσμα, τα εξεταζόμενα μαγειρικά αγγεία είναι δυνατόν να εντάσσονται σε περισσότερες από μία φάσεις του οικισμού, φαινόμενο εύλογο και αποδεκτό για τα αργά εξελισσόμενα χαρακτηριστικά τους, αλλά και ανασταλτικός παράγοντας για τη χρονολογική αποσαφήνιση τυχόν εμφανιζόμενων ιδιοτυπιών.

Από τις συναφείς χωρικά θέσεις, η εξέλιξη της μαγειρικής κεραμικής από τη νησίδα Μήτρου και ο χαρακτήρας της έχουν αποτελέσει το αντικείμενο μιας πρόσφατης διατριβής (Lis 2012α, 99 κεξ), η οποία παρουσιάζεται, έκτοτε, ως σημείο αναφοράς για την περαιτέρω έρευνα στην περιοχή της Κεντρικής Ελλάδας. Εντούτοις, στο συγκεκριμένο οικισμό, όπως σημειώνεται από το μελετητή, τα δείγματα αγγείων,

[242] Η χρονολόγηση μικρότερων θραυσμάτων και άλλων μη χαρακτηριστικών τμημάτων με γραμμική διακόσμηση πρέπει να αντιμετωπίζεται με επιφύλαξη (βλ.ΚΕΦ.7).

με ασφαλή χρονολόγηση από την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο, είναι λιγοστά, ενώ λίγα αγγεία ανασυντίθενται από το ποσοστό των θραυσμάτων της ΠρΓ περιόδου. Δεδομένου, επίσης, ότι οι πρωϊμότερες φάσεις του Κύνου δεν έχουν ακόμα μελετηθεί και αξιολογηθεί πλήρως και ότι η έρευνα για τον οικισμό Μήτρου επικεντρώνεται σε αυτές, και ιδιαιτέρως στην εξέταση των αιγινήτικων (μαγειρικών) αγγείων, δημιουργείται η εντύπωση ότι η σύγκριση πραγματοποιείται ανισομερώς. Από την άλλη, η δημοσίευση για το Λευκαντί (Evely 2006) παρέχει μια σαφή χωρο-οργάνωση του οικισμού σε όλη τη διάρκεια της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου, αλλά μια γενική, μόνο, τυπολογική εξέλιξη των χρηστικών και των μαγειρικών σκευών, η οποία διακόπτεται λόγω της σχετικής ύφεσης του οικισμού στη μετάβαση προς την ΠΠρΓ περίοδο. Στο Καλαπόδι η χρονολόγηση[243] βασίζεται σε ασφαλή στρωματογράφηση και διευκολύνει την εποπτεία της τυπολογικής εξέλιξης αν και, όπως διαπιστώνεται από τις αρχικές δημοσιεύσεις, λόγω της περιορισμένης έκτασης των τομών που διερευνήθηκαν, καθίσταται δυνατή κυρίως η ποσοτική συσχέτιση των τύπων της χονδροειδούς και της λεπτότεχνης κεραμικής σε όλες τις φάσεις λειτουργίας του ιερού. Από το νεκροταφείο της Ελάτειας, τέλος, προέρχονται ολόκληρα αγγεία, κάποια από τα οποία χρονολογούνται με βάση και τα στυλιστικά χαρακτηριστικά τους (Deger-Jalkotzy 2009, 92-3), αλλά δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμα η μελέτη του υλικού[244]. Όσον αφορά, εξάλλου, στην ανάλογη κεραμική από άλλες θέσεις της νότιας Ελλάδας, όπως έχει σημειωθεί στα προηγούμενα κεφάλαια, αυτή είτε δεν έχει επαρκώς δημοσιευτεί είτε αντιπροσωπεύεται από μεμονωμένα ή μικρά σύνολα, κυρίως κατά την ΠΠρΓ εποχή. Επιπροσθέτως, επειδή οι σημαντικότερες από τις νοτιοελλαδικές μυκηναϊκές θέσεις φθίνουν κατά τη μετανακτορική περίοδο, το «διαθέσιμο» υλικό για τις περισσότερες από αυτές δεν εκτείνεται πέραν της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης περιόδου και το αυξανόμενο ενδιαφέρον για τη χονδροειδή και μαγειρική κεραμική εντοπίζεται στην ανακτορική περίοδο (βλ. συνοπτικά Lis 2017β και Gulizio-Shelmerdine 2017, με σχετικές αναφορές). Από τις δημοσιεύσεις της Τίρυνθας, μόνο αυτή του Stockhammer (2008) θίγει ζητήματα της χρηστικής κεραμικής αυτής της τυπολογίας και της περιόδου, ενώ αδημοσίευτη παραμένει η κεραμική από την Άνω και την Κάτω Ακρόπολη[245], όπως

[243] Βλ. τη σχετική ανακατάταξη των χρονολογικών φάσεων και των στρωμάτων, τα οποία τις αντιστοιχούν, στο ΚΕΦ.2.

[244] Μια εικόνα για το υφιστάμενο σχηματολόγιο, σε σχέση με το δημοσιευμένο υλικό, επιδεικνύεται από το σχετικά αγγεία της έκθεσης στα Αρχαιολογικά Μουσεία της Λαμίας και της Αταλάντης.

[245] Ο Mühlenbruch (2006), παρά το γεγονός ότι μελέτησε τα δεδομένα από την Κάτω Ακρόπολη σε αυτή τη μετανακτορική περίοδο, περιορίζεται σε στρωματογραφική ανάλυση και στη χωρο-οργάνωση. Ο

και μεγάλο μέρος από το υλικό των Μυκηνών. Η παρουσία, εξάλλου, τέτοιας κεραμικής κατά την αρχική φάση της ΠρΓ περιόδου, η οποία αποτελεί τμήμα της παρούσας εργασίας, είναι ισχνή στη νότια Ελλάδα, ακόμα και αν υπολογιστούν τα ευρήματα από το νεκροταφείο του Κεραμεικού και τον οικισμό της Ασίνης. Μόνο από την ΜΠρΓ περίοδο η χειροποίητη κεραμική εκπροσωπείται επαρκώς σε οικιστικούς και ταφικούς χώρους (σχετικές συγκρίσεις ανά θέση στη Strack 2007), αλλά από αυτή τη φάση ο Κύνος δεν διαθέτει στοιχεία προς σύγκριση.

Η πρόοδος της έρευνας και η αύξηση των δημοσιεύσεων, σε σχέση με την υφιστάμενη αντίληψη μιας πιθανής ιστορικής πραγματικότητας, επαναφέρουν τον προβληματισμό του Rutter για το τι πραγματικά συνέβη με τη μαγειρική κεραμική μετά την παρακμή της αιγινήτικης κυριαρχίας. Χωρίς να αποτελεί ο αφορισμός για την κατίσχυση της αιγινήτικης «κουζίνας» κατά τη μυκηναϊκή περίοδο μια αιτιολόγηση για την ύπαρξη ενός «κενού» από την ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο και εξής, διαπιστώνεται, εντούτοις, μια «άλλη κατάσταση πραγμάτων». Για την εξέταση και ερμηνεία αυτής, αναζητείται να συμπληρωθούν τμήματα μιας αλυσίδας ή ενός πάζλ με διάσπαρτα κομμάτια. Κάποια από αυτά συντίθενται ευκολώτερα, επειδή η συγκεκριμένη περιοχή διερεύνησης «ευτύχησε» να έχει συγκριτικό υλικό. Ελλιπή στοιχεία και ανακύπτοντα ερωτήματα είναι εύλογο ότι θα παραμείνουν -χαρακτηριστικό της ερευνητικής διαδικασίας- έως την εμφάνιση νέων δεδομένων. Κατά τη μελέτη πραγματοποιούνται ευθείς συσχετισμοί ή αναγωγές και χρησιμοποιούνται θεωρητικά μοντέλα[246] και αναλυτικές μέθοδοι.

V. Μεθοδολογία

Σημαντικές πληροφορίες για ζητήματα τεχνολογίας της κεραμικής και οργάνωσης παραγωγής και των κοινωνικοπολιτικών, πολιτισμικών και ιδεολογικών παραμέτρων που τις επηρεάζουν καθώς και για την κατανόηση των σχετιζόμενων με αυτές ανθρώπινων συμπεριφορών/επιλογών παρέχουν οι εθνογραφικές και οι εθνοαρχαιολογικές μελέτες (Arnold 1991, Costin 2000, Dietler-Herbich 1998, 237)

Stülpnagel (2000), από την άλλη, στη διατριβή του, εστίασε στην Άνω Ακρόπολη των ανακτορικών χρόνων, αφιερώνοντας, όμως, τμήματα αυτής στη χρηστική κεραμική και στα μαγειρικά σκεύη.

[246] Αυτά θα αναπτυχθούν αναλυτικότερα στα κεφάλαια για τις τεχνολογικές επιλογές (ΚΕΦ. 5) και την οργάνωση της παραγωγής (ΚΕΦ.9)

καθώς και οι πειραματικές μέθοδοι, συχνά εφαρμοζόμενες συνδυαστικά (Bronitsky-Hammer 1986, Skibo 1992α[247], Pierce 2005).

Η πειραματική αρχαιολογία, συνεπικουρούμενη από τις θετικές επιστήμες, χρησιμοποιεί μεθόδους για τη διάγνωση της σύστασης του υλικού κατασκευής των αγγείων, μικροσκοπικά ή/και με φυσικο-χημικές αναλύσεις, προκειμένου να προσδιοριστεί ο τόπος προέλευσης της ύλης και να διευκρινιστούν τα όρια αντοχής τους με εργαστηριακές μεθόδους προσομοίωσης (Skibo 1992β, ιδίου 1992α, Kilikoglou et al. 1998, Tite et al. 2001, Hein et al. 2015). Κάποιες από αυτές έχουν αναπτυχθεί σε άλλα επιστημονικά πεδία και χρησιμοποιούνται -και για την εξέταση αντικειμένων από άλλο υλικό- για την πληρέστερη ανάλυση της κεραμικής, όπως η ακτινογραφία (x-radiography), μια μη «καταστροφική» μέθοδος, η οποία βοηθά στην αναγνώριση της τεχνολογίας, δηλαδή των τεχνολογικών και δομικών χαρακτηριστικών κάθε αγγείου και συμπληρώνει την πετρογραφία (Carr 1993, Carr-Komorowski 1995, Berg 2008, 2009).

Η πετρογραφική ανάλυση με το πολωτικό μικροσκόπιο παρέχει τη δυνατότητα στο μελετητή να διαγνώσει τη σύσταση και τη δομή των κεραμικών προϊόντων, χονδροειδούς ή ημι-χονδροειδούς υφής (με αρκετές, δηλαδή, προσμίξεις), μέσα από λεπτές τομές σε αυτά (Whitbread 1995, 365 και 374-8), ώστε να ανιχνεύσει τις φυσικές ιδιότητες του πηλού και να εντοπίσει το χώρο προέλευσής του και να αξιολογήσει τους παράγοντες που τις διαμόρφωσαν, να κατανοήσει την ανθρώπινη δράση και παρέμβαση (επιλογή) και, τέλος, να ερμηνεύσει και να ανασυνθέσει τις τεχνολογικές διαδικασίες παραγωγής του (Κυριατζή 2000, 43-6). Η Κυριατζή υπογραμμίζει, πάντως, ότι αυτή η μέθοδος παρουσιάζει αποκλίσεις επειδή είναι δυνατόν να εμφανίζεται διαφοροποίηση ανάμεσα και σε δύο δείγματα της ίδιας κεραμικής ύλης, ενώ η ταξινόμηση και περιγραφή των χαρακτηριστικών, που συνιστούν μια ομάδα, επαφίεται στην εμπειρία του μελετητή και στη στόχευση της μελέτης, αν και, οπωσδήποτε, παρέχει τη συνολική θεώρηση του κεραμικού υλικού. Αυτή η μέθοδος θα πρέπει να συσχετίζεται και με στοιχεία για το γεωλογικό χαρακτήρα της περιοχής

[247] Ο Skibo (1992α, 32 και 36) αναγνωρίζει περιορισμούς στη χρησιμοποίηση των εργαστηριακών πειραματικών μεθόδων, δηλαδή ότι οι ελεγχόμενες συνθήκες μπορούν να εξετάσουν μόνο τα τεχνολογικά χαρακτηριστικά για τη λειτουργικότητα ενός αγγείου αλλά όχι την ποικιλία στο σχεδιασμό του, που καθορίζεται από κοινωνικούς και ιδεολογικούς παράγοντες και συμπεριφορές. Επίσης, τα σχετικά πειράματα ερευνούν την σκόπιμη και όχι την πραγματική χρήση του αγγείου.

προέλευσης του κεραμικού αντικειμένου μαζί με την ανασύνθεση των διαδικασιών κατασκευής αυτού στο εργαστήριο (Κυριατζή 2000, 47-8 και 51).

Ως περισσότερο εξειδικευμένες αναλυτικές μέθοδοι αναφέρονται η περίθλαση ακτίνων (x-Ray Diffraction), για τη σύσταση του πηλού και τις τεχνικές λεπτομέρειες κατασκευής, και η εξέταση στο ηλεκτρονικό μικροσκόπιο σάρωσης (SEM), για τον προσδιορισμό της σύστασης και τον υπολογισμό συνθηκών όπτησης (Tite et al. 1982, Hilditch et al. 2016), ο φθορισμός ακτίνων Χ (XRF), μία μη καταστροφική, επίσης, εξέταση του αγγείου, και η ανάλυση με νετρονική ενεργοποίηση (NAA), για την αναγνώριση και την καταμέτρηση διαφόρων στοιχείων (κυρίως μετάλλων) μέσα σε ένα συγκεκριμένο δείγμα πηλού (βλ. σχετικά Mommsen et al. 2001, για την περιοχή ενδιαφέροντος). Αυτές οι προσεγγίσεις επικεντρώνονται κυρίως στην εξακρίβωση της προέλευσης του πηλού και βοηθούν στην αποτύπωση της μικροδομής και της σύστασης του, ώστε να καθοριστούν συσχετισμοί και ανομοιομορφίες μεταξύ ομάδων κεραμικής, αλλά και στον προσδιορισμό του χαρακτήρα διάφορων τοπικών εργαστηρίων παραγωγής (των τεχνολογικών και κοινωνικών παραμέτρων κατασκευής των αγγείων) σε εκτεταμένο χώρο και χρόνο (Tite 1999 και, ιδιαιτέρως, 197-200, για μια γενική θεώρηση των αναλύσεων, και Roux 2003).

Βεβαίως, για τέτοιες αναλυτικές μεθόδους, και προκειμένου αυτές να μη καταστούν γενικευμένες διαπιστώσεις, απαιτείται η δημοσίευση των σχετικών ανασκαφικών δεδομένων, ώστε να ελέγχεται συνεχώς η αξιοπιστία των εργαστηριακών αποτελεσμάτων (Georgakopoulou et al., 2017).

Ο Stockhammer (2008, 12, ιδίου 2009γ, 66, 2012β, 13-4) υποστηρίζει ότι η προσέγγιση του αρχαιολογικού υλικού, και ιδιαιτέρως της κεραμικής, για την καλύτερη ιστορική ερμηνεία αυτού, απαιτεί να είναι μια πολυεπίπεδη διαδικασία με το συνδυασμό και εξέταση διαφόρων παραμέτρων:

-Της ποιότητας του ευρήματος, η οποία προσδιορίζεται από την παραγωγή, τη χρήση και τη θέση του, δηλαδή το χώρο εντοπισμού του και την αλληλεξάρτηση με άλλα αντικείμενα.

Η μορφή μαζί με τη διαμόρφωση της επιφάνειας (διακόσμηση, *στίλβωση)* και η διαδικασία κατασκευής του επιδρούν στα λειτουργικά προτερήματα και μειονεκτήματα της χρήσης του.

Η χρήση δηλώνεται είτε από εμφανή σημάδια (κάπνα στην επιφάνεια από χρήση κοντά σε φωτιά) είτε μετά από χημικές αναλύσεις (υπολείμματα ουσιών που περιέχονταν σε ένα αγγείο).

Η θέση αφορά στο συσχετισμό με τα άλλα ευρήματα του συγκεκριμένου χώρου, όπου εντοπίζεται, αλλά και στη χωροθέτηση του ευρήματος στο συνολικό περιβάλλον (αρχιτεκτονική, εγκαταστάσεις κ.α).

-Της συχνότητας εντοπισμού του ευρήματος σε μία θέση. Αυτή η παράμετρος αξιολογεί πώς διανέμεται ένα αντικείμενο στο χώρο, το οποίο έχει συγκεκριμένα τυπολογικά και τεχνικά χαρακτηριστικά (μορφή και διακόσμηση, μεταξύ άλλων) και αν κάποια από αυτά εμφανίζονται και σε άλλα αντικείμενα.

-Της εικονογραφίας και των γραπτών πηγών, όπου αποτυπώνονται τα αγγεία μέσα στην καθημερινότητά τους.

-Των εθνοαρχαιολογικών και εθνοϊστορικών αναλογιών και της γενίκευσης, ώστε να καταστεί δυνατή η ερμηνεία του ευρήματος αλλά και οι παράγοντες που οδήγησαν στη δημιουργία αυτού.

VI. Η περίπτωση του Κύνου

Κατά τη **μελέτη του υλικού του Κύνου**, η αφετηρία για την προσέγγιση του υλικού έγινε αρχικώς με χρονολογικά κριτήρια, σύμφωνα με την εποχή ενδιαφέροντος για την παρούσα εργασία, περίοδος η οποία είχε στρωματογραφικά πληρέστερα αξιολογηθεί κατά τη φάση έναρξης αυτής της μελέτης.

Η θέση παρουσιάζει συνεχή κατοίκηση και υπόκειται στις συνθήκες που διαμορφώνονται μέσα σε ένα μακρό διάστημα κατοίκησης. Η μία φάση κατοίκησης διαδέχεται την άλλη και τα αρχιτεκτονικά λείψανα συνήθως εδράζονται αμέσως πάνω σε εκείνα της προηγούμενης φάσης και στις σχετικές επιχώσεις. Δάπεδα έχουν ανευρεθεί σε κάποιους χώρους, αλλά αυτά δεν σχετίζονται συνήθως με ολόκληρα (ή και μερικώς σωζόμενα) αγγεία. Το μεγαλύτερο μέρος του υλικού προέρχεται είτε από στρώματα καταστροφής επί των δαπέδων ή των ανεσκαμμένων δωματίων ή από αυτά για τη διαμόρφωση άλλων οικιστικών (ανοικτών) χώρων (ουσιαστικά απορρίψεις), στις οποίες έχουν εντοπιστεί ενδεικτικοί τύποι οικοσκευής αντιπροσωπευτικοί για μία ευρεία χρονικά περίοδο. Ο αριθμός των οστράκων είναι ενδεικτικός περισσότερο για την παρουσία και τη συχνότητα ενός τύπου σε ένα σύνολο (στρώμα, εναπόθεση) παρά για το πλήθος των αγγείων που χρησιμοποιούνταν σε μία συγκεκριμένη περίοδο.

Ήδη από την αρχή της μελέτης των ευρημάτων του Κύνου, πραγματοποιούνταν η καταχώρηση των ομάδων της κεραμικής -ξεκινώντας από τα ανώτερα στρώματα-, σε τυποποιημένα χειρόγραφα δελτία καταγραφής, με την αρίθμηση των οστράκων και την ταξινόμησή τους με βάση κάποια γενικά χαρακτηριστικά (λεπτότεχνα, χονδροειδή, διακοσμημένα, άβαφα, χείλη, λαβές, σώματα). Όλα τα αναγνωρίσιμα θραύσματα περιγράφηκαν, σύμφωνα με τη δεδομένη ταξινόμησή τους, συνοπτικά και αθροιστικά, ενώ τα άλλα απομακρύνθηκαν. Σε μεγαλύτερο ποσοστό σωζόμενα και ιδιαίτερης μορφολογίας όστρακα θεωρήθηκαν ως ξεχωριστά ευρήματα, κάποια από τα οποία επιλέχθηκαν για την παρούσα εργασία. Η καταχώρηση της κεραμικής όσο και των άλλων κινητών ευρημάτων της ανασκαφής διενεργούνταν παραλλήλως σε ειδικά διαμορφωμένο σύστημα διαχείρισης ανασκαφικών δεδομένων «Αίας», στο οποίο περιλαμβάνονται και άλλα δεδομένα χωρο-οργάνωσης και στρωματογράφησης του οικισμού (Δακορώνια-Κουνούκλας-Μπελέτσης 2012).

Μέσα στη γενική κατηγορία των χονδροειδών, με δεδομένο την ποιότητα του πηλού, ως κριτήριο για την ταξινόμηση αυτών των οστράκων ή των τμημάτων τους στα μαγειρικά σκεύη θεωρήθηκαν τα ίχνη καύσης στην επιφάνειά της κατά τη χρήση και όχι ως αποτέλεσμα επαφής με φωτιά στη διάρκεια μιας πυρκαγιάς, Στις περισσότερες περιπτώσεις η διάκριση υπήρξε εύκολη, ακόμα και όταν τέτοια υπολείμματα χρήσης δεν ήταν έντονα ή ορατά με την πρώτη ματιά, ενώ, όπου υπήρξε αμφισβήτηση, αυτή σημειώνεται στην περιγραφή του αγγείου (βλ **ΚΠΑ-ΙΔ**) ή το συγκεκριμένο θραύσμα αποκλείστηκε από τη συγκεκριμένη κατηγορία. Κάποια βοηθητικά ως προς την προετοιμασία του φαγητού αγγεία, όπως οι αρύταινες ή τα μόνωτα αγγεία με υπερυψωμένη λαβή, αποτέλεσαν, συμπληρωματικά, αντικείμενο μελέτης, ανεξάρτητα αν έφεραν ή όχι σημάδια χρήσης κοντά σε φωτιά. Προβληματισμός ως προς την κατάταξη προέκυψε όσον αφορά στα χειροποίητα αγγεία της ΠΕΣ, τα οποία έχουν τα χαρακτηριστικά των χονδροειδών αγγείων, διαγνωστικά και εύκολα διακρινόμενα ίχνη καύσης στην ποικιλόμορφη επιφάνειά τους, αλλά αυτά τα τελευταία είναι δυνατόν να είναι αποτέλεσμα της διαδικασίας όπτησης και όχι της χρήσης. Κάποια, λοιπόν, δεν συνιστούν με βεβαιότητα, μαγειρικά σκεύη, και πιθανόν χρησίμευαν για αποθήκευση, μεταφορά ή κατανάλωση τροφής. Εντούτοις, περιλαμβάνονται σε αυτή την εργασία, επειδή αντιμετωπίζονται ως προϊόντα μιας ανάλογης τεχνολογικής κατηγορίας, όπως και τα κυρίως μαγειρικά, παραχθέντα σε μια χρονική περίοδο, η οποία εμπίπτει στο πεδίο ενδιαφέροντος της

παρούσας μελέτης, χρησιμεύουν ως επιπρόσθετα συγκριτικά στοιχεία στους οριζόντιους συσχετισμούς των αγγείων και δημιουργούν πληρέστερη αντίληψη για το χαρακτήρα και την εξέλιξη αυτής της κεραμικής. Ως αποτέλεσμα, ενώ, κατά κύριο λόγο, εξετάζεται η μαγειρική, επεκτείνεται η επισκόπηση και στον ευρύτερο τομέα της χονδροειδούς οικιακής (χρηστικής) κεραμικής.

Μετά την αξιολόγηση σύμφωνα με τη λειτουργικότητα των αγγείων, η ταξινόμηση έλαβε υπ΄ όψιν και τα τυπολογικά κριτήρια. Με λίγες εξαιρέσεις, πλήρως σωζόμενων ή σε μεγάλο βαθμό αποκατεστημένων/συγκολλημένων αγγείων, τα περισσότερα διατηρούνταν σε θραύσματα (όστρακα ή μεγαλύτερα τμήματα), από τα οποία επιλέχθηκαν διαγνωστικά[248] τμήματα, χείλη, βάσεις, λαβές. Όστρακα από το σώμα σπανίως συμπεριλήφθηκαν στη μελέτη, παρά μόνο αν πληρούσαν ιδιαίτερες τεχνολογικές ιδιομορφίες (διαμόρφωση επιφάνειας). Σημειώνεται ότι ένα μεγάλο μέρος από τα σωζόμενα αυτά δείγματα αφορά σε χείλη και στην ανώτερη ζώνη των αγγείων, μαζί με μία-τουλάχιστον-λαβή, στοιχείο που υποδεικνύει είτε τη μικρότερη αντοχή και λεπτότητα του κατώτερου σώματος είτε τη μεγαλύτερη και συνεχή έκθεση αυτών των τμημάτων στη φωτιά κατά τη χρήση. Το σχηματολόγιο ήταν, σε μεγάλο ποσοστό, εύκολα αναγνωρίσιμο, λόγω της τυποποίησης που χαρακτηρίζει τέτοιου είδους σκεύη (Lis 2010α, 238), εκτός από τις περιπτώσεις κατά τις οποίες έλειπαν χαρακτηριστικά μέρη, λαβές και βάσεις/πόδια, ή από κάποιες «παρεκκλίνουσες» μορφές.

Η επικρατούσα από τον Furumark κατηγοριοποίηση αναφέρεται ενδεικτικά για τη διευκόλυνση των συσχετισμών, ιδιαιτέρως όπου οι τύποι ανταποκρίνονται σε λεπτότεχνα σχήματα. Η διάκριση σε μόνωτα ή δίωτα σχήματα δεν είναι πάντα σαφής, εκτός όταν οι διαστάσεις του σώματος και η διάμετρος του στομίου είναι εμφανώς υπολογίσιμα μεγέθη. Η κατηγοριοποίηση σε ανοικτά και κλειστά και μικρά, μεσαία ή μεγάλα αγγεία (για τα αριθμητικά και άλλα μορφολογικά στοιχεία που καθορίζουν την ταξινόμηση ανά μέγεθος, βλ. Strack 2007, 10-13) επισημαίνεται, όπου είναι δυνατό, ενώ, συνήθως, η περιγραφή αρκείται στην απλή αναφορά ότι το αγγείο είναι χρηστικό, χονδροειδές ή ευρύστομο.

Όσον αφορά στην ονομασία των αγγείων, χρησιμοποιείται ο όρος χύτρα, ως μια γενική έννοια και σε συνάρτηση με τα σύγχρονα σχετικά σκεύη, χωρίς αυτό να δηλώνει

[248] Για την έννοια των διαγνωστικών οστράκων και τις παραμέτρους αξιολόγησης, βλ.Kerschner 2011, 22-3

αναχρονιστική διάθεση για μεταφορά ενός χαρακτηρισμού της κλασικής αρχαιότητας στην προϊστορική περίοδο (Gros 2007, 281-2, για τις φιλολογικές μαρτυρίες). ΄Οπου η διατήρηση του αγγείου παρέχει επαρκή στοιχεία, αυτό καταγράφεται ως μόνωτο, δίωτο ή τριποδικό. Η Strack (2007, 9-10) παρατηρεί, εξετάζοντας και τις γραπτές αναφορές της αρχαιότητας, ότι η καθιέρωση ενός όρου από την αρχαιότητα έως τη σύγχρονη βιβλιογραφία δεν παρουσιάζει συνέπεια/συνέχεια, και ένα αγγείο θα μπορούσε να χαρακτηρίζεται με πολλά ονόματα, φαινόμενο γνωστό στην παραδοσιακή κεραμική και στον ελλαδικό χώρο (για τα σύγχρονα κεραμικά, βλ. Kyriakopoulos 2015). Διατυπώνει, λοιπόν, την πρόταση να ονοματίζονται τα αγγεία ανάλογα με τη χρήση τους, όπου αυτή είναι αναγνωρίσιμη, με έμφαση στα μαγειρικά σκεύη, τα μαγκάλια και τα υποστατά, και να χρησιμοποιείται για τα άλλα το διαδεδομένο όνομα, ανεξάρτητα από τη λειτουργία που εξυπηρετούσαν κατά την αρχαιότητα, δηλαδή αμφορέας, σκύφος, υδρία, κάνθαρος, κρατήρας κ.α. και, όπου είναι απαραίτητο, να διευκρινίζεται αυτό με κάποιο συμπληρωματικό χαρακτηριστικό, όπως αμφορέας με λαβές στους ώμους, τριφυλλόστομη πρόχους κ.α. Σε γενικές γραμμές, ακολουθείται αυτό το μοντέλο στη συγκεκριμένη μελέτη.

Ταυτοχρόνως με την τυπολογική αξιολόγηση, τα αγγεία κατηγοριοποιήθηκαν και με βάση τον τρόπο κατασκευής τους, σε τροχήλατα και χειροποίητα με στιλβωμένη, συνήθως, επιφάνεια. Αν και αυτή η κατηγοριοποίηση διευκόλυνε την εξέτασή τους, επειδή αυτομάτως διακρίνει δύο κατασκευαστικές τεχνικές, πιθανά εργαστήρια παραγωγής αγγείων, και συνιστά ένα χρονολογικό κριτήριο για τη μετάβαση σε μία άλλη περίοδο, την ΠΕΣ, όπως θα καταδειχθεί σε σχετική ενότητα (ΚΕΦ. 8.1), τα εμφανή εξωτερικά γνωρίσματα δεν συνεπάγονται μια καθορισμένη και μοναδική μέθοδο κατασκευής, και η χρονολόγηση, όπου υπεισέρχονται τοπικές ιδιαιτερότητες, πρέπει να ελέγχεται και με άλλα ασφαλέστερα δεδομένα.

Κάθε επιλεγμένο θραύσμα αντιμετωπίστηκε ως ξεχωριστό εύρημα- αγγείο[249]. Η κατάταξη των τμημάτων αυτών σε διαφορετικά αγγεία και η ταξινόμησή τους σε ομοειδείς ομάδες, πραγματοποιήθηκε με μακροσκοπική εξέταση, με βάση την

[249] Σύμφωνα με την καταχώρηση των δεδομένων, αλλά και με την προσεκτική παρατήρηση σε όλα τα στάδια αυτής της μελέτης, και σε όσα θραύσματα ελέγχθηκαν, κανένα από τα ξεχωριστά θραύσματα αγγείων δεν φαίνεται να σχετίζεται με κάποιο άλλο, ώστε αυτά να αποτελούν μέρη ενός μεγαλύτερου τμήματος ή αγγείου. Εξάλλου, όλα τα εξεταζόμενα θραύσματα, είχαν συντηρηθεί σε προγενέστερη φάση της μελέτης, κατά την καταγραφή των ομάδων κεραμικής και τα συγκολλώμενα ή συνανήκοντα θραύσματα συνιστούν, με σχετική βεβαιότητα, «αυθύπαρκτα» αγγεία, χωρίς άλλες αναμενόμενες συγκολλήσεις.

ποιότητα του πηλού, την απόχρωση και τη διαμόρφωση της επιφάνειας (Baumann 2007, 155), λαμβάνοντας υπ΄όψιν και τις ελάχιστες περιπτώσεις κατά τις οποίες συγγενή και συγκολλώμενα όστρακα είχαν βρεθεί σε διαφορετικές συνθήκες εναπόθεσης.

Η ανάλυση δεν ήταν ούτε ενδελεχής ούτε ακαδημαϊκή, αλλά εστιάζει στην απλή παρατήρηση της δομής του πήλινου αντικειμένου στην τομή και στα σημεία θραύσης. Παρά τις αδυναμίες της γράφουσας και την ανεπαρκή γνώση της ως προς την αναγνώριση και την ορολογία πετρωμάτων και γεωλογικής σύστασης, με την απλή παρατήρηση κατέστη δυνατόν να αναγνωριστεί η διαφορετική μορφολογία πηλών σε συσχετισμό με τα εξωτερικά τυπολογικά χαρακτηριστικά κάθε αγγείου, αλλά και σε ένα συγκεκριμένο χρονολογικό πλαίσιο (για μια σχετική ανάλυση, Haggis-Mook 1993). Τα ειδικότερα τεχνολογικά χαρακτηριστικά των αγγείων, όπως διακρίνονται από τον πηλό και τη διαμόρφωση της επιφάνειας, λειτουργούν ως διαγνωστικά τύπων και συνιστούν συχνά χρονολογικά τεκμήρια (Lis 2010α, 240), ενώ είναι, επίσης, στοιχεία χρήσιμα για τη συναγωγή συμπερασμάτων ως προς τις τοπικές διαφοροποιήσεις του κεραμικού εργαστηρίου και τις ατομικές ιδιαιτερότητες των τεχνιτών. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται και στην εμφάνιση ή μη των προσμίξεων στην επιφάνεια των οστράκων/αγγείων και στη μορφή που αποκτά αυτή από τη συμπεριφορά των πρόσθετων στοιχείων κατά τη διαδικασία κατασκευής.

Όσον αφορά στην απόχρωση της επιφάνειας, οι χρωματικές διαβαθμίσεις αναφέρονται στα δεδομένα των «Munsell soil colour charts», ως συμπληρωματικό βοήθημα της πρώτης (έστω και υποκειμενικής) οπτικής αντίληψης για την ποιότητα του χρώματος. Στόχος ήταν να διασφαλιστεί, με πληρέστερη περιγραφή, η αποτύπωση της ποικιλοχρωμίας χρησιμοποιώντας ένα τυπικό μέτρο ελέγχου, παρά να τεθεί ένα σταθερό κριτήριο αξιολόγησης των θραυσμάτων. Εξάλλου, η αντίληψη των χρωμάτων είναι, κατά γενική παραδοχή, συνήθως υποκειμενική ακόμα και σε σταθερές συνθήκες φωτισμού και οι επιφάνειες των αγγείων, όσο και οι τομές τους, επηρεάζονται χρωματικά και από τις υστερώτερες επικαθήσεις. Είναι απαραίτητο να υπογραμμιστεί ότι σε τέτοιας μορφής αγγεία η ποικιλοχρωμία είναι σύνηθες φαινόμενο και η απόχρωση της επιφάνειας παραλλάσσει ανάλογα με τη χρήση, τη συχνότητα και την ένταση αυτής. Με τη λήψη, πάντως, μεγάλου αριθμού φωτογραφιών έγινε προσπάθεια να καλυφθούν αυτές τις διακυμάνσεις. Η φωτογραφική αποτύπωση, άλλωστε, έδωσε τη δυνατότητα για επιπλέον λεπτομερέστερη παρατήρηση και εκτίμηση της κεραμικής,

ως προς τα τεχνολογικά της γνωρίσματα, και σε υστερώτερη φάση, μετά την απομάκρυνση από την αρχαιολογική αποθήκη.

Κάθε ξεχωριστά «επιλεγμένο» θραύσμα ή αγγείο, καταχωρήθηκε σε τυποποιημένο χειρόγραφο δελτίο καταγραφής, όπου σημειώνονται τα στοιχεία εντοπισμού του[250], τα μορφολογικά (τύπος, σχήμα και κατάσταση διατήρησης) και τεχνολογικά γνωρίσματα (είδος πηλού, τρόπος κατασκευής και διαμόρφωση επιφάνειας), καθώς και οι διαστάσεις (συνήθως μέγιστα σωζόμενα και υπολογιζόμενα μεγέθη), προκειμένου να διευκολυνθεί η συσχέτιση με άλλες θέσεις (Lis 2010α, 241).

Από αυτό το σύνολο των οστράκων, έλαβαν ειδικό αριθμό καταγραφής μόνο εκείνα τα οποία διατηρούσαν εμφανή τουλάχιστον δύο μορφολογικά (εξωτερικά) γνωρίσματα (χείλος, βάση, λαβή, διαμόρφωση της επιφάνειας με γραπτή ή άλλη διακόσμηση), ικανά να αποσαφηνίσουν το σχήμα ή τον τύπο του. Για όλα τα διαγνωστικά ευρήματα πραγματοποιήθηκε φωτογραφική και σχεδιαστική αποτύπωση. Τα χειρόγραφα δεδομένα μεταγράφηκαν, τέλος, σε ηλεκτρονικό υπολογιστή σε μορφή excel (υπολογιστικά φύλλα επεξεργασίας), όπου προστέθηκαν, επίσης, και οι σχετικές αποτυπώσεις.

Από την αρχή της έρευνας, δόθηκε έμφαση στην εξέταση του μέγιστου δυνατού πλήθους της κεραμικής, για να διαπιστωθούν οι υφιστάμενοι τύποι στον οικισμό και οι πιθανές ιδιοτυπίες, και να συλλεγεί κάθε δυνατή πληροφορία, ικανή να αποτυπώσει το χαρακτήρα αυτών των αγγείων, ακόμα και αν δεν καταστεί δυνατό να ολοκληρωθεί η καταλογογράφηση όλων των παρεχόμενων κατά τη διάρκεια της μελέτης στοιχείων (Kerschner 2011, 22-3).

Για την εξαγωγή στατιστικών στοιχείων (**Πιν.IV**), στην καταμέτρηση υπολογίστηκε το σύνολο των διαγνωστικών οστράκων, τα περισσότερα από τα οποία προέρχονται από την ανώτερη ζώνη ενός αγγείου[251], κατανεμημένων ανά ξεχωριστό τμήμα: χείλος, λαβή, βάση, και ανά ξεχωριστή κατηγορία: χύτρες και τριποδικά,

[250] Τα αρχικά βάθη, όπως σημειώνονται στα ανασκαφικά ημερολόγια, σε κάθε περίπτωση αποτελούν μια σχετική και υποκειμενικά διαμορφωμένη παράμετρο, χρηστική για την επιτόπια και κατά τομείς διενεργούμενη ανασκαφική έρευνα. Επειδή, όπως αποδείχθηκε, η μέτρηση παρουσίαζε διαφοροποιήσεις ανά ανασκαφική περίοδο και τομή, πραγματοποιήθηκε από τον κ. Κουνούκλα αναγωγή βαθών, προκειμένου να επιτευχθεί η ισο-σταθμιση και η συσχέτιση των στρωμάτων και δαπέδων ανά χώρο και χρονική φάση κατοίκησης του οικισμού. Τόσο τα αναγραφέντα όσο και τα αναμορφωμένα βάθη περιλαμβάνονται στους περιγραφικούς καταλόγους των αντικειμένων (βλ. ΚΕΦ. 7 και **πιν. VII**).

[251] Σύμφωνα με τον Kerschner (2011, 23-4), η καταμέτρηση των χειλέων παρέχει μια ρεαλιστική εικόνα για την αντιπροσώπευση και τον αριθμό των αγγείων, ενώ η συμπληρωματική καταμέτρηση των διαγνωστικών οστράκων δηλώνει το μέγιστο αναγνωρίσιμο αριθμό αγγείων τα οποία θα μπορούσαν να κατασκευαστούν από ένα συγκεκριμένο άτομο.

χειροποίητα κ.α., ώστε να διαπιστωθεί το σχετικό πλήθος της κεραμικής και η αντιπροσώπευση συγκεκριμένων τύπων μέσα σε ένα δεδομένο σύνολο (κλειστό σύνολο, εναπόθεση ή απόρριψη) (Strack 2011, 46-51 και 53, για τις σχετικές μεθόδους καταμέτρησης)[252]. Τα πόδια των χυτρών, για τα οποία η συσχέτιση με κάποιο από τα σωζόμενα σώματα είναι αδύνατη, επειδή συνήθως διαφέρουν από αυτά –ακόμα και αν σώζονταν ολόκληρα- λόγω κατασκευής (επικολλώμενα) και χρήσης (διοχέτευση εντονώτερης θερμότητας), καταμετρήθηκαν ως μεμονωμένα ευρήματα, στην κατηγορία «πόδια», με την παρατήρηση ότι, σε καμία περίπτωση, δεν υπήρξαν μέλη ενός συγκεκριμένου αγγείου, αλλά παραλλάσσουν ως προς τη μορφή και, επομένως, ανήκουν σε διαφορετικά αγγεία.

Η μέτρηση του βάρους των θραυσμάτων ανά ξεχωριστή ομάδα δεν ήταν εφικτή, παρά το γεγονός ότι αυτή η μέθοδος θεωρείται από κάποιους μελετητές ως η ευκολώτερη και πιο ασφαλής (Kaiser et al. 2011, 31-2, Strack 2011, 46), επειδή η καταγραφή και καταμέτρηση των οστράκων είχε προηγηθεί της μελέτης της γράφουσας και οι σχετικές σακούλες κεραμικής είχαν ήδη αποθηκευτεί σε μη προσβάσιμα πάντα σημεία.

Η **χρονολόγηση** των περιγραφόμενων μαγειρικών αγγείων βασίζεται σε ένα συνδυασμό κριτηρίων, στα συνευρήματά τους και στο περιβάλλον εύρεσης (context) (Kling 1987, 101-3, ιδίας 1989, 79-82), αλλά και σε συγκριτικά στοιχεία:

Τα λεπτότεχνα και διακοσμημένα αγγεία αποτελούν το βασικό δείκτη χρονολόγησης. Αυτά περιλαμβάνονται, μαζί με το σύνολο της άλλης κεραμικής (άβαφης, χονδροειδούς και μαγειρικής), καταχωρημένα στα τυποποιημένα δελτία καταγραφής (βλ. πρπ.). Η αναγνώριση και η χρονολόγηση αυτής της κεραμικής, εκτός από τα ενδεικτικά δείγματα εικονιστικού ρυθμού, είναι συχνά δυνατόν να αποκλίνει ανάλογα με το μέγεθος του θραύσματος, τη διατήρηση του μοτίβου, συνήθως γραμμικού, την τυποποίηση του σχήματος και την εμπειρία του μελετητή. Όταν ένα στρώμα είναι χρονολογικά ομοιογενές, η σχετική ένταξη των μαγειρικών σκευών είναι περισσότερο ασφαλής. Στην περίπτωση, όμως, των επιχώσεων/απορρίψεων, εμφανίζονται τύποι δυνατοί να τοποθετηθούν σε ένα ευρύτερο χρονολογικό πλαίσιο. Η μέθοδος της χρονολογικής τεκμηρίωσης του στρώματος (και φάσης κατοίκησης) από

[252] Η μέθοδος αυτή προσιδιάζει σε αυτό που χαρακτηρίζει η Strack ως "aggregate feature count". Όπως επισημαίνει η μελετήτρια, η εφαρμογή κάθε μεθόδου καταμέτρησης παρουσιάζει αποκλίσεις και εναπόκειται στο χρόνο, εμπειρία και στόχευση μελέτης κάθε ερευνητή.

τα νεώτερα όστρακα ή από το σύνολο των επικρατέστερων τύπων (για τη συγκεκριμένη μεθοδολογία αξιολόγησης χρονικών φάσεων, βλ. Stockhammer 2008, 15) εξασφαλίζει, βέβαια, την απόλυτη ή σχετική χρονολόγησή του αλλά όχι και του μεμονωμένου οστράκου/αγγείου, το οποίο προφανώς κατασκευάστηκε πριν την απόρριψή του. Στην παρούσα μελέτη, λαμβάνεται υπ΄όψιν το επικρατέστερο χρονολογικά πλήθος των συνευρημάτων, χωρίς αυτό να αποτελεί το μοναδικό κριτήριο αξιολόγησης.

Η ταξινόμηση των χρονικών φάσεων κατοίκησης της θέσης, με βάση και τα στρωματογραφημένα επίπεδα ή/και δάπεδα, διευκολύνει στο συσχετισμό αυτών με τα συγκεκριμένα στρώματα εντοπισμού των ευρημάτων και ειδικότερα των μαγειρικών σκευών, με την προϋπόθεση ότι στους χώρους εύρεσης σώζονται δάπεδα και με την επιφύλαξη ότι η συνεχόμενη χρήση των χώρων, όπου παρατηρείται συχνά ενσωμάτωση παλαιότερων οικιστικών λειψάνων σε νεώτερους τοίχους, δεν δημιουργεί ιδιαίτερη διατάραξη. Υπάρχουν, επιπλέον, σημεία, όπου η μεταγενέστερη επέμβαση, όπως η κατασκευή του Ελληνιστικού τείχους στο δυτικό όριο της ανασκαφής, έχει επιφέρει σημαντικού μεγέθους αναμόχλευση. Οι συγκρίσεις όμοιων ή παρεμφερών τύπων από διαφορετικούς χώρους του οικισμού παρέχουν τη δυνατότητα για την τεκμηρίωση της προτεινόμενης χρονολόγησης ή για μία σαφέστερα καθορισμένη, ανάλογα με την ποσότητα και το είδος των συνευρημάτων.

Τα τυπικά για μια συγκεκριμένη περίοδο και διακριτά μορφολογικά γνωρίσματα, όπως αυτά προκύπτουν σε σχέση με άλλες θέσεις, όπου η ταξινόμηση έχει πραγματοποιηθεί με ασφαλέστερα δεδομένα, λειτουργούν, επίσης, ως βάση αξιολόγησης αυτών των αγγείων.

Τέλος, οι τεχνολογικές επιλογές είναι δυνατόν να φανερώνουν χρονολογικές «ιδιαιτερότητες», όπως η κατασκευή χειροποίητων αγγείων, οι απομιμήσεις τροχήλατων αγγείων κ.α., αλλά αυτές πρέπει να ελέγχονται σε συνδυασμό με άλλα κριτήρια.

Όπου παρατηρούνται αμφισβητήσεις, τα αγγεία κατατάσσονται σε περισσότερες από μία χρονικές περιόδους ή θεωρείται ότι επιβιώνουν από μία προγενέστερη σε μία μεταγενέστερη φάση. Η εκτίμηση αυτή, δικαιολογούμενη από κάποιο τοπικό «συντηρητισμό» ή ιδιοσυγκρασία, δεν πρέπει να οδηγεί στη γενίκευση ότι οι τύποι έμεναν απαράλλακτοι για μεγάλο χρονικό διάστημα, ιδιαιτέρως όσον αφορά σε μια θέση, η οποία εκείνη την περίοδο παρουσίαζε άνθηση και εξέφρασε την εξέλιξη και τη μεταστροφή της μυκηναϊκής κοινωνίας σε μία «άλλη κατάσταση».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

Ι. Η τεχνολογία των χονδροειδών αγγείων

Στοιχεία για τη διαδικασία παραγωγής ενός αγγείου κατά την αρχαιότητα μας παρέχονται από τις δημοσιεύσεις του Schreiber (1999) και της Cuomo di Caprio (1985), αν και αρκετές από τις υφιστάμενες δημοσιεύσεις αφορούν στη λεπτότεχνη κεραμική. Για τη διαδικασία αυτή χρησιμοποιείται από πολλούς μελετητές ο όρος "chaîne operatoire" (ακολουθία εγχειρημάτων ή τεχνολογική αλυσίδα γεγονότων), ο οποίος χρησιμοποιήθηκε αρχικά από τους Leroix-Gourhan (1964, 164) για να περιγράψει τρόπους κατασκευής στη λιθοτεχνία. Στη συνέχεια, έγινε αντιληπτός ως μια σειρά λειτουργιών που περιλαμβάνουν τις τεχνολογικές επιλογές μιας κοινωνίας μέσα στο χρόνο, και, εν τέλει, συνδέθηκε με την ανάλυση των σταδίων παραγωγής ενός κεραμικού. Με αυτή τη θεώρηση, η παραγωγή δεν βασίζεται στα μορφολογικά χαρακτηριστικά, αλλά στο υλικό κατασκευής και στην τεχνική διαμόρφωσης του αγγείου, τα οποία εξετάζονται μέσα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό και χρονικό πλαίσιο (Κυριατζή 2000,16). Επίσης, λαμβάνεται υπ΄όψιν όχι μόνο το αντικείμενο-προϊόν παραγωγής, αλλά και ο κατασκευαστής-παραγωγός και ο χώρος δημιουργίας. Κατ΄αυτό τον τρόπο, κάθε στάδιο αποκτά ένα κοινωνικό νόημα (Berg 2007, 234-6) και φαίνεται ότι επηρεάζεται από διάφορες παραμέτρους, δηλαδή ένα χρηστικό αγγείο είναι δυνατόν να κατασκευαστεί με διαφορετικούς τρόπους μέσω συγκεκριμένων επιλογών στα υλικά, στα εργαλεία και στις τεχνικές κατασκευής, και, περαιτέρω, να χρησιμοποιηθεί και να διατεθεί ποικιλοτρόπως (Γιαννοπούλου 2002, 36-7, με αναφορά στους Sillar-Tite 2000, 5-6).

Η πρώτη ύλη (άργιλος)

Η άργιλος, η οποία ουσιαστικά αποτελεί την πρώτη ύλη, είναι μια γεωλογική εναπόθεση, δηλαδή ουσιαστικά ένα ορυκτό. Προέρχεται από τη διάσπαση πετρωμάτων πλούσιων σε άστριο, όπως ο γρανίτης. Είναι δυνατόν να συντίθεται στο χώρο του κυρίου πετρώματος/μεταλλεύματος, οπότε ονομάζεται πρωτογενής και έχει πυρίμαχες ιδιότητες. Η πιο κοινή από τις πρωτογενείς αργίλους είναι ο καολίνης, άργιλος λευκή, με υψηλό σημείο τήξης(<1200ο C) και χαμηλή πλαστικότητα (Rhodes 1973, 3-12).

Συχνά αποτελεί προϊόν εναπόθεσης (ίζημα), μετά από μετακίνηση της αρχικής απόθεσης, διαδικασία κατά την οποία αυτή κονιορτοποιείται περισσότερο και αναμιγνύεται με άλλες αργίλους και μη-αργιλικά πετρώματα. Το αποτέλεσμα αυτής, η δευτερογενής άργιλος, χρησιμοποιείται συχνότερα για την παρασκευή αγγείων επειδή είναι περισσότερο πλαστική με χαμηλότερο σημείο τήξης (Noble 1984, 31). Η άργιλος έχει γενικώς κρυσταλλική δομή, η οποία της επιτρέπει να συγκρατεί το νερό και να διατηρεί την πλαστικότητά της (Κυριατζή 2000, 32-3).

Εκμεταλλευόμενος τις ιδιότητες της αργίλου και σύμφωνα με το προϊόν, το οποίο πρόκειται να κατασκευάσει (ως προς το μέγεθος, το πάχος και τη χρήση του (Skibo 1992β και ιδίου 2013, 7), αλλά και με βάση την τεχνική κατασκευής του[253], ο κάθε κεραμέας επιλέγει σκοπίμως την ύλη ή να τη διαμορφώσει, όπως επιθυμεί (Κυριατζή 2000, 30, 37-8), «δημιουργώντας» τα χαρακτηριστικά της (Gros 2007, 41-2), με την ανάμειξη περισσότερων συστατικών[254], ώστε αυτή να καταστεί πλαστική και ανθεκτική (Rice 1987, 52). Ως αποτέλεσμα, δεν είναι πάντοτε δυνατόν να διαπιστωθεί η αρχική πηγή εναπόθεσης/εξόρυξης της αργίλου που χρησιμοποιείται σε ένα αγγείο, με βάση τα στοιχεία σύνθεσής του, γεγονός σημαντικό για τον προσδιορισμό της εγχώριας παραγωγής ή της εισαγωγής προϊόντος και υλικού από άλλη περιοχή (Jones 1984, 23, Buxeda et al. 2001, 6). Τα κριτήρια επιλογής του υλικού, εκτός από τις φυσικές και τις τεχνικές ιδιότητες, είναι και περιβαλλοντικά, δηλαδή σχετίζονται με τη διαθεσιμότητα του στο χώρο εγκατάστασης και δραστηριοποίησης του κεραμέα και με διάφορες καθημερινές ασχολίες του, αλλά επηρεάζονται και από άλλες αντιλήψεις και πρακτικές (Gosselain-Livingston-Smith 2005). Σύμφωνα με εθνογραφικές παρατηρήσεις, οι αποστάσεις του χώρου παραγωγής από τη θέση εξόρυξης δεν είναι μεγάλες, και αυτές οι περιοχές συνήθως βρίσκονται σε ακτίνα 1-5χλμ. Χρησιμοποιούνται για μεγάλο χρονικό διάστημα και, συχνά, και για άλλους σκοπούς (Rice 1987, 116, Gosselain 2002, 33, 48, ιδίου 2008[a], 70), αν και αρκετές φορές παρατηρούνται εξαιρέσεις[255].

[253]Ενας πηλός με μη πλαστικές ύλες είναι ακατάλληλος για την κατασκευή αγγείων στον τροχό, επειδή δεν αντέχει τη σχετική πίεση. Εν αντιθέσει, αυτός ενδείκνυται για την κατασκευή μεγαλύτερων αγγείων, τα οποία κατασκευάζονται χωρίς τη χρήση τροχού (Rice 1987, 226).

[254] Η έννοια, η οποία εμπεριέχει το υλικό και τη σύνθεσή του, δηλώνεται στην αγγλική ορολογία ως fabric.

[255]Η απόσταση των 7 χλμ είναι η ανώτερη δυνατή, την οποία οι παραδοσιακοί κεραμείς θα μπορούσαν να διανύσουν, προκειμένου να βρούν τον κατάλληλο για την κατασκευή των αγγείων τους πηλό (Arnold 2000, 343), ο οποίος έχει αποκτήσει -συν τω χρόνω- την ενδεδειγμένη προς χρήση φήμη (Gosselain 2008α, 70). Η συνήθης απόσταση δεν ξεπερνά, πάντως, το 1 χλμ., ενώ είναι δυνατόν η σχετική για την αναζήτηση των πρόσθετων, μη πλαστικών υλικών, να ανέρχεται σε 3 χλμ και της αργίλου να φτάνει έως

Κατά την κατεργασία της πρώτης ύλης, ο πηλός αφήνεται να αποξηρανθεί ή υγραίνεται για να αποκτήσει πλαστικότητα και να ανασυγκροτηθούν με περισσότερη σύνδεση τα στοιχεία της δομής του. Σε αυτό το διάστημα, είναι δυνατόν να πραγματοποιείται, εφ΄όσον κρίνεται αναγκαίο, από την ποιότητα της αργίλου, τεχνητή αφαίρεση των περιττών ουσιών (χαλικιού και οργανικών στοιχείων) με κοπάνισμα και κοσκίνισμα, ακόμα και στο χώρο εξόρυξης της αργίλου, ή καθίζηση, η οποία προϋποθέτει και κάποιας μορφής εγκατάσταση (Gros 2007, 44-5, Γιαννοπούλου 2010, 70). Περαιτέρω, μετά την αφαίρεση των ανεπιθύμητων στοιχείων, ακολουθεί το ζύμωμα της πηλόμαζας (με τα χέρια ή τα πόδια) για την ομοιόμορφη κατανομή των συστατικών και τον περιορισμό στην παρουσία αέρα (Κυριατζή 2000,41), μια διαδικασία απαραίτητη για τη μετέπειτα διαμόρφωση του αγγείου (Gosselain-Livingstone 1995, 150). Ανάλογα με το νερό που η άργιλος συγκρατεί κατά τη διάρκεια της προηγούμενης διαδικασίας, πραγματοποιείται η τεχνητή προσθήκη προσμίξεων (εγκλεισμάτων), μη πλαστικών συνήθως στοιχείων, όπως άμμου ή λεπιδοχώματος (τριμμένου σχιστολιθικού ή αργιλικού πετρώματος) ή άλλων, όπως ο χαλαζίας (βασικό συστατικό της άμμου), ο μαρμαρυγίας (μίκα), ο ασβεστίτης, η κοπανισμένη κεραμική. Εκτός από αυτά, ενσωματώνονται, επίσης, στο υλικό φυτικά στοιχεία και οργανικά κατάλοιπα, όπως ψιλοκομμένο άχυρο, πριονίδι, στάχτη, αλλά και αλεσμένα όστρεα, οστά και κοπριά (Shepard 1976, 26-27, Rye 1981, 31-36, Rice 1987, 118, Arnold 1985, 21-30). Τα τελευταία καταστρέφονται κατά τη διάρκεια της όπτησης, αφήνοντας πορώδεις επιφάνειες και προσδίδοντας, κατ΄ αυτό τον τρόπο, στο αγγείο την ικανότητα να διατηρεί το περιεχόμενό του δροσερό. Επιπλέον, όπως παρατηρείται και σε σύγχρονα εργαστήρια κατασκευής αγγείων, η διαδικασία αυτή είναι δυνατόν να περιλαμβάνει, επίσης, την ανάμειξη περισσότερων πηλών με διαφορετικές ιδιότητες (Κυριατζή 2000, 40-1). Το είδος και το μέγεθος αυτών των προσμίξεων και η πυκνότητά τους καθορίζεται από το μέγεθος του αγγείου και από τη χρήση του, λαμβάνοντας, όμως, υπ΄όψιν και τα πολιτισμικά κριτήρια και τις παραδόσεις (Hein et al. 2008, 44).

4 χλμ. Οπωσδήποτε, και η εξάντληση των φυσικών πόρων και άλλες κοινωνικές παράμετροι επηρεάζουν διαχρονικά τη χρήση των πηγών εξόρυξης και τις αποστάσεις για την προμήθειά τους (Arnold 2000, 343, 348-50).

Με την προσθήκη τέτοιων στοιχείων, χαλαρώνει η συνοχή του πηλού, αυτός στεγνώνει ευκολώτερα, επειδή δεν απορροφά τόσο νερό, και άρα ο χρόνος κατασκευής του μειώνεται, το υλικό δεν είναι κολλώδες και το πήλινο αντικείμενο παρουσιάζει μεγαλύτερη ανθεκτικότητα στις υψηλές θερμοκρασίες (Skibo et al. 1989,134-6, Γιαννοπούλου 1999, 350). Το ζύμωμα του πηλού επαναλαμβάνεται και μετά από μία περίοδο αποθήκευσής του (Γιαννοπούλου 2010, 71), ενέργεια η οποία συνοδεύεται συχνά και από τη λίπανση του πηλού μέσα σε δεξαμενές με νερό για κάποιες μέρες (Κυριατζή 2000, 41). Το μη προσεγμένο μάλαγμα (ζύμωμα) του πηλού σε σχέση με τα χονδροειδή εγκλείσματα, αλλά και το πάχος του τοιχώματος, και σε συνδυασμό με τη μικρή διάρκεια αναμονής του αγγείου πριν την όπτηση, αλλά και την απότομη αύξηση της θερμοκρασίας στη διάρκεια αυτής, δημιουργούν ραγίσματα στην επιφάνεια του. Εξάλλου, και η ύπαρξη πολλών προσμίξεων προκαλεί μείωση της αντοχής στις θραύσεις με δημιουργία ελαττωματικών σημείων (ρηγματώσεων) στον πηλό, λόγω του διαφορετικού συντελεστή επέκτασης της θερμότητας ανάμεσα στη μικροδομή της αργίλου και των προσμίξεων (Müller et al. 2015$^{\beta}$, 836), οι οποίες όμως βοηθούν στη διάχυση της έντασης από την εναλλαγή της θερμοκρασίας (Müller et al. 2010α, 146-8)[256].

Τεχνική κατασκευής. Αυτή αναφέρεται στη χρήση τροχού ή μη, χειροκίνητου (αργόστροφου) ή ποδοκίνητου (ταχύστροφου), στην κατασκευή με μικτή τεχνική (Berg 2008, 1180-1, ιδίας 2013, 116-7) ή με «κουλούρες/λωρίδες/μακαρόνια», μια μέθοδο με διαδοχικές κολλήσεις στρώσεων, χαρακτηριστική για μεγάλα αγγεία, αλλά και με άλλες, όπως η «τσιμπητή» ή «τραβηχτή, «με φύλλο/πλακίδιο», τεχνικές αναγνωρίσιμες από την πίεση και τα αποτυπώματα δακτύλων στον πηλό, όπου δεν υφίσταται μετέπειτα διαμόρφωση της επιφάνειας, ή με καλούπι, ενδεικτική από την παρουσία ραφών ένωσης των τμημάτων του αγγείου ή υπολειμμάτων πηλού, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε ως συνδετικό υλικό (για διάφορες τεχνικές, βλ. συνοπτικά Κυριατζή 2000, 54-8)[257]. Μακροσκοπικά, η παρουσία οριζόντιων βαθύτερων αυλακώσεων ή μικρότερων βαθύνσεων, εγχαράξεων και παράλληλων ραβδώσεων στην κοιλιά του αγγείου

[256] Στα μαγειρικά σκεύη, η σκληρότητα ως προς τη δημιουργία ρηγματώσεων, η αντοχή στις υψηλές θερμοκρασίες και η αγωγιμότητα αποτελούν σημαντικότερα χαρακτηριστικά από την ανθεκτικότητα στην εξωτερική καταπόνηση, η οποία είναι περισσότερο απαιτούμενη για τα αγγεία μεταφοράς.

[257] Η Roux (2016, 104-5) αναφέρει εννέα (9) μεθόδους πρόχειρης προεργασίας και εννέα (9), άλλες, προμόρφωσης ενός αγγείου.

συνεπάγεται την κατασκευή του σε τροχό, δηλαδή με τη χρήση «μηχανισμού» περιστρεφόμενης κίνησης. Βέβαια, η τεχνική κατασκευής είναι δυνατόν να εμφανίζει αποκλίσεις από μια τυπική μέθοδο, όπως διαπιστώνεται από τη χρήση μικροσκοπίου ή μεθόδων διερεύνησης της μοριακής δομής του πηλού, δεδομένου ότι η χρήση τροχού -και από εθνογραφικές παρατηρήσεις- αποτελεί ένα από τα τελικά στάδια της παραγωγής του αγγείου, το οποίο αρχικώς, και σε γενικές γραμμές, πλάθεται χειρωνακτικά, ή σχηματίζεται σε συνδυασμό και των δύο τεχνικών (Courty - Roux 1995, 17-8, 27-30, Roux -Courty 1998, Choleva 2012, Roux-Jeffra 2015)[258]. Κατά τη διάρκεια της κατασκευής, τα διακριτά στοιχεία της διαμόρφωσης σε ένα προγενέστερο στάδιο απαλείφονται σε ένα μεταγενέστερο, ενώ η ίδια τεχνική μπορεί να οδηγήσει σε διαφορετικό μορφολογικό αποτέλεσμα (Roux 2016, 106-7). Επίσης, συχνά ένα αγγείο δομείται από ξεχωριστά τμήματα, τα οποία λαμβάνουν σχήμα με διαφορετικές μεθόδους, και μετά ενοποιούνται (Gros 2007, 63). Η διάγνωση του τρόπου κατασκευής ενός αγγείου απαιτεί την εξέταση της εσωτερικής δομής του αγγείου και της κατεύθυνσης που έχουν οι μη πλαστικές ύλες τόσο στην τομή όσο και στην επιφάνεια του. Αυτή επιτυγχάνεται με την εξέταση λεπτών τομών ή με την ακτινογράφησή του (Berg 2008, 2009).

Διαμόρφωση της επιφάνειας. Αυτή συνιστά μια διαδικασία με ποικίλες εκφάνσεις. Έχει πρωτίστως λειτουργική σημασία, επειδή προσδίδει στο αγγείο στερεότητα και σφραγίζει τυχόν κενά της δομής του, ομογενοποιώντας την επιφάνεια. Για την επίτευξη αυτού του στόχου, ο κεραμέας είτε χρησιμοποιεί μία στρώση πηλού διαφορετικής υφής είτε επεξεργάζεται την επιφάνεια με τη χρήση διαφόρων «εργαλείων» για την εξομάλυνση ή το γυάλισμά της. Το τελικό αποτέλεσμα καθορίζεται συχνά και από την ποικιλία των πρακτικών που χρησιμοποιούνται, αλλά και από την δεξιοτεχνία και το χρόνο που δαπανά ο τεχνίτης στην κατασκευή του αγγείου (Gros 2007, 68). Επιφάνειες γυαλισμένες, όπου δεν παρατηρούνται ίχνη του εργαλείου ή του τροχού, χαρακτηρίζονται στην αγγλική ορολογία ως polished. Στην περίπτωση που είναι διακριτά τα ίχνη τροχού, αυτές οι επιφάνειες αναφέρονται ως εξομαλυμένες (wet-smoothed/ smoothed/). Συχνά τα ίχνη της κατεργασίας στον τροχό ομοιάζουν με αυτά που αφήνει η επεξεργασία της επιφάνειας με ένα μαλακό υλικό-

[258] Για συνοπτική αναφορά και άλλων τεχνικών, όπως η κατασκευή με σφυρηλάτηση ή με μήτρα, βλ. Gros 2007, 55-7

σφουγγαράκι (wiped). Το γυάλισμα (burnished) με τριβή (με σκληρό εργαλείο ή μαλακό υλικό) αποδίδει στιλπνές επιφάνειες, συνήθως με εμφανή τα ίχνη του εργαλείου κατεργασίας. Η υψηλή στίλβωση επιτυγχάνεται κυρίως όταν ο πηλός είναι αρκετά στεγνός. Σχεδόν όλες οι μη στιλβωμένες επιφάνειες είναι εξομαλυμένες, εκτός από αυτές του εσωτερικού των κλειστών αγγείων και των πίθων, οι οποίες παραμένουν αδρές.

Στη διαμόρφωση της επιφάνειας περιλαμβάνεται και η διακόσμηση, η οποία επεμβαίνει μεταβάλλοντας τη μορφή του αναγλύφου της (εγχάραξη, εμπίεση κ.α) ή προσθετικά (βαφή[259], πλαστικά επιθέματα). Συχνά ο τρόπος διακόσμησης γίνεται συνδυαστικά (Rice 1987, 144-152).

Όπτηση. Ο τρόπος και οι συνθήκες όπτησης, δηλαδή η πυροτεχνολογία, καθορίζουν την ανθεκτικότητα και τις μηχανικές ιδιότητες του κάθε αγγείου (Γιαννοπούλου 1999, 349-57), λαμβάνοντας υπ΄όψιν το μέγεθος του και τις διαδικασίες που προηγήθηκαν για τη διαμόρφωση του πηλού και του σχήματός του (Gosselain-Livingston 1995, 155).

Βασικά στοιχεία της όπτησης, από την οποία εξαρτάται και η τελική επεξεργασία της επιφάνειας του πήλινου αντικειμένου (αγγείου), αποτελούν η θερμοκρασία, η ατμόσφαιρα και η διάρκεια (Gosselain 1992) εντός της εγκατάστασης, όπου τοποθετείται αυτό. Οι συχνότερες τέτοιες εγκαταστάσεις/θέσεις είναι ο κλίβανος και η ανοικτή φωτιά, τα οποία διαφέρουν ως προς την παρουσία ή μη μιας σταθερής κατασκευής και ως προς την επαφή ή μη του αγγείου με την καύσιμη ύλη.

Η ανοικτή φωτιά απαιτεί μόνο ένα χώρο εστίας για το ψήσιμο και αυτή θα μπορούσε να λειτουργήσει στο άμεσο περιβάλλον μιας οικίας και για την καθημερινότητα των ενοίκων της (Noble 1984), αν και η μορφή της εγκατάστασης προϋποθέτει χωροθέτηση μάλλον μακριά από ένα οικιστικό χώρο για αποφυγή πυρκαγιάς. Σε κάθε περίπτωση, όμως, δεν συνεπάγεται επένδυση σε χρόνο και κόπο. Για τη διαχείριση των έντονων μεταβολών του αέρα μπορεί να τοποθετηθεί, ως πρόσθετο στοιχείο, ένα «παραπέτασμα» με πέτρες, και τα αγγεία, όπως και η καύσιμη ύλη να τοποθετηθούν προσαρμοσμένα σε αυτό (Rye 1981, 98), συνθήκη που

[259] Η Κυριατζή (2000, 63 κ.ε.) χαρακτηρίζει τη βαφή ως μια μορφή επιχρίσματος, η οποία μπορεί να καλύπτει όλο το αγγείο με εμβάπτιση, έκχυση ή επάλειψη ή να χρησιμοποιείται στη γραπτή διακόσμηση, βλ.και Gros 2007, 68-9.

επιτυγχάνεται και με την όπτηση μέσα σε ένα σκαμμένο στο έδαφος λάκκο (Gros 2007, 78-9). Γενικώς, η όπτηση σε ανοικτή φωτιά χαρακτηρίζεται από μη ελεγχόμενη κατάσταση θερμοκρασίας (Rice 1987, 155-156), εξαρτώμενη και από την ποσότητα και το είδος της καύσιμης ύλης, αλλά και τις καιρικές συνθήκες, με αποτέλεσμα η ατμόσφαιρα να παρουσιάζει διακυμάνσεις και τα αγγεία να αποκτούν χρωματικές ανομοιομορφίες. Η συνήθης θερμοκρασία για την όπτηση σε ανοικτή φωτιά κυμαίνεται από 600° έως 850°C, αλλά αυτή ενδέχεται να παρουσιάσει αύξηση έως 900°C. Οι απότομες εναλλαγές θερμοκρασίας αντιμετωπίζονται συνήθως με τη χρήση χονδρόκοκκων πηλών, ανθεκτικότερων σε τέτοιες συνθήκες, ή με την προθέρμανση των αγγείων (Κυριατζή 2000, 73).

Ο κλίβανος αποτελεί μια σταθερή κατασκευή από πέτρες, τούβλα και πηλό, με το χώρο της καύσιμης ύλης διαχωρισμένο από το θάλαμο όπτησης, και διακρίνεται σε δύο τύπους: τον κάθετο με την κυκλοφορία της θερμότητας από κάτω προς τα πάνω, και ανάμεσα στα αγγεία, και τον οριζόντιο με τη διάχυση του αέρα προς τα ειδικά διαμορφωμένα τοιχώματα του κλιβάνου, από όπου ανακλάται και κυκλοφορεί από πάνω προς τα κάτω, διαπερνώντας τα αγγεία. Η επένδυση χρόνου και κόπου, αλλά και η εξειδίκευση στην κατασκευή, είναι σημαντικότερα από εκείνα της απλής ανοικτής φωτιάς (για συνοπτική περιγραφή, βλ. Κυριατζή 2000, 74-5), αλλά ο έλεγχος της θερμοκρασίας είναι περισσότερο προσεγμένος, εφ΄όσον η διοχέτευση θέρμανσης είναι μεγαλύτερης διάρκειας και οι απαιτούμενες θερμοκρασίες επιτυγχάνονται σταδιακά (Rice 1987, 85-86). Όπως προκύπτει από εθνογραφικά στοιχεία, η προθέρμανση του κλιβάνου για την εξάτμιση της υγρασίας κυμαίνεται από μία έως δύο ώρες, ενώ η ίδια η όπτηση διαρκεί συνήθως πολλές (Livingston-Smith 2001, 997, Γιαννοπούλου 2002, 182).

Η θερμοκρασία για τη μετατροπή ενός πήλινου σκεύους σε κεραμικό καθορίζεται, ως προς το ελάχιστο όριό της, στο σημείο όπου αποβάλλει ο πηλός το νερό από την κρυσταλλική του δομή, δηλαδή ανάμεσα στους 450° και 500° C. Περαιτέρω, το ανώτατο σημείο για την κατασκευή της κεραμικής κυμαίνεται στους 750°C, οπότε ξεκινά και η υαλοποίηση, με μέσο όρο τους 900°C, αλλά αυτό το σημείο σύντηξης είναι δυνατόν να ολοκληρωθεί έως τους 1100°C ή και παραπάνω (Gros 2007, 71). Τα λεπτόκοκκα υλικά υαλοποιούνται σε χαμηλότερο σημείο από τα χοντρόκοκκα. Η ανεξέλεγκτη αύξηση της θερμοκρασίας μπορεί να φέρει την παραμόρφωση και κατάρρευση του κεραμικού (αποτυχημένη όπτηση) (Κυριατζή 2000, 80-1). Η όπτηση,

όμως, σε υψηλά επίπεδα αυξάνει την αντοχή του υλικού (για τους ασβεστούχους πηλούς η θερμοκρασία κυμαίνεται στους 850ο C, χωρίς να αλλάζει η κατάσταση του υλικού με την αύξησή της, ενώ για τους μη ασβεστούχους αυτή ανέρχεται στους 1050ο C- Müller et al. 2015β, 836), ενώ η σκληρότητα μειώνεται με την υαλοποίηση, επειδή αλλάζει η μικροδομή και η πιθανότητα για δημιουργία ρωγμών είναι μεγαλύτερη, αν και αυτό εξαρτάται από το πλήθος και τη μορφή των προσμίξεων (Kilikoglou et al. 1995, 1998, Müller et al. 2010α, Müller 2017, 615-6). Στο στάδιο που κυμαίνεται ανάμεσα στους 850ο έως 900ο C τόσο η αντοχή όσο και η σκληρότητα παραμένουν εξίσου σταθερές (Kilikoglou et al. 1998, 268).

Ο τελικός χαρακτήρας του σκεύους εξαρτάται, επίσης, από την ποιότητα και το είδος κάποιων προσμίξεων. Ο χαλαζίας έχει την ιδιότητα να αποκτά άλλη μορφή, περίπου στους 573ºC, και να αυξάνει τον όγκο του (Shepard 1957, 29), με αποτέλεσμα όταν η θερμοκρασία ξεπεράσει αυτό το όριο, η επιφάνεια του αγγείου εμφανίζει κενά γύρω από τις περιοχές του συγκεκριμένου ορυκτού. Η παρουσία, όμως, χαλαζιακών στοιχείων προσδίδει στο αγγείο μεγαλύτερο βάρος, ομοιογένεια και σκληρότητα (Baumann 2007, 157), αν και λιγότερο από άλλες προσμίξεις, επειδή αυξάνει τα μικρο-σπασίματα και τους ευμεγέθεις πόρους λόγω της αποσύνδεσης των δομικών στοιχείων της αργίλου, διασφαλίζοντας, όμως, τη μη εξάπλωση αυτών και την αποφυγή του θρυμματισμού του αγγείου (Műller 2017, 612-3, 616). Αυξάνει, επιπλέον, και την αγωγιμότητά του, ακόμα και σε μικρές θερμοκρασίες όπτησης και χρήσης[260], ενώ, από τη θερμοκρασία των 750ºC, αυτή μειώνεται λόγω αλλαγών στην τήξη και στο πορώδες του υλικού (Rye 1976, 116-7, Allegretta et al. 2014, 108, Allegretta et al. 2017, 261 και 266). Αντιστοίχως, οι ασβεστούχες προσμίξεις, οι οποίες είναι συνηθισμένο συστατικό της πηλόμαζας, είτε ως φυσικό στοιχείο είτε ως τεχνητή προσθήκη, σε διάφορες μορφές του ανθρακικού ασβεστίου (ασβεστίτης, ασβεστόλιθος, όστρεα κ.α) ή του θεϊκού ασβεστίου (γύψος), επειδή προσθέτουν και μεγαλύτερη πλαστικότητα στον πηλό (Müller et al. 2014, 265), έχουν την τάση να διαστέλλονται σε θερμοκρασίες ανάμεσα σε 650ο και 900ºC, καθώς η άσβεστος απορροφά υγρασία και μετατρέπεται σε υδροξείδιο του ασβεστίου εκλύοντας θερμότητα. Ως αποτέλεσμα της διόγκωσης

[260] Σε θερμοκρασία κάτω των 573ºC, η μεγάλη ποσότητα των χαλαζιακών στοιχείων αυξάνει, επίσης, και την αγωγιμότητα του αγγείου, ενώ μετά από αυτό το όριο, η μέγιστη τιμή της αγωγιμότητας καθορίζεται από την προσθήκη 15% χαλαζία. Από το στάδιο των 750ºC και άνω η αγωγιμότητα παρουσιάζει κάμψη, ενώ, μετά τη φάση υαλοποίησης, στους 1000ºC, αυτή εμφανίζει ανάλογα χαρακτηριστικά με εκείνα της χαμηλής θερμοκρασίας (περίπου 500ºC) (Allegretta et al. 2014, 108).

αυτής, δημιουργούνται «κρατήρες» στην επιφάνεια του αγγείου ή σπασίματα και απολέπιση της επιφάνειας στα σημεία που υπάρχουν ασβεστιτικές προσμίξεις (Gibson-Woods 1997, 197-9). Για την αποτροπή αυτών των συμπτωμάτων, τα ασβεστιτικά υλικά επιλέγονται να είναι λεπτόκοκκα ή οι θερμοκρασίες κατά την όπτηση ρυθμίζονται είτε σε χαμηλότερο επίπεδο (750°-800°C), ώστε να αποφευχθεί η αποσύνθεση του ανθρακικού ασβεστίου, είτε και σε ψηλότερο (950°-1000°C), προκειμένου, με την υαλοποίηση του σώματος, η δομή του να γίνεται πιο συνεκτική και ανθεκτική στις πιέσεις από τη διαστολή των ασβεστοποιημένων προσμίξεων (Κυριατζή 2000, 83). Σύμφωνα με εθνογραφικά παραδείγματα από τα Βαλκάνια, τέτοια αγγεία ψήνονται σε ανοικτές πυρές, όπου η θερμοκρασία δεν ανέρχεται σε υψηλά επίπεδα και, μετά την όπτηση, και ενόσω είναι πυρακτωμένα, εμβαπτίζονται σε οργανικό διάλυμα, συνήθως αλεύρι με νερό (Λιάρος 2017, 48-9).

Η συνοχή της δομής και η ελαχιστοποίηση των πόρων, υπολογιζόμενης και της διασποράς τους στην κεραμική ύλη και της μορφής τους, συνεργούν, πάντως, στην αύξηση της αγωγιμότητας του πήλινου σκεύους και στην καλύτερη λειτουργικότητά του (Hein et al. 2008, Alegretta et al. 2014, 106).

Με δεδομένη την περιγραφόμενη ιδιότητα των ασβεστούχων στοιχείων, η επιλογή τους, απαιτούμενη για αγγεία που κατασκευάζονται για να αντέχουν σε ακραίες θερμαντικές συνθήκες κατά τη χρήση (όπως τα μαγειρικά), συνεπάγεται τον έλεγχο και τη ρύθμιση υψηλών θερμοκρασιών, στις οποίες, συνήθως, αυτά ψήνονται, και επομένως γνώση και επιδεξιότητα διαχείρισης του υλικού (Κυριατζή 2000, 85).

Στις υψηλές θερμοκρασίες και στη φάση υαλοποίησης, οι ασβεστούχοι πηλοί αποκτούν σπογγώδη-κυψελώδη (cellular) μικροδομή -στοιχείο που αποτρέπει και τη συρρίκνωση του υλικού-ενώ οι μη ασβεστούχοι καταλήγουν σε πιο συμπαγή, υαλώδη και λιγότερο σπογγώδη δομή (Müller et al. 2015β, 833-5, Kilikoglou- Tite 2002, Hein et al. 2008). Η χρήση, πάντως, ασβεστούχων πηλών προτιμάται για τα υψηλά επίπεδα όπτησης, επειδή η ανάπτυξη υαλώδους φάσης είναι πιο αργή και σταθερή στην κλίμακα των 800°-950°C[261], και αυξάνεται μετά από αυτό το στάδιο, αν και τότε μειώνεται η αγωγιμότητα του αγγείου (Allegretta et al. 2017, 261). Η σταθερότητα που εμφανίζουν οι ασβεστούχοι πηλοί για ένα μεγάλο εύρος (200°C) κάνει τη χρήση τους πλεονεκτική καθώς δεν απαιτείται αυστηρός έλεγχος της θερμοκρασίας και της ατμόσφαιρας του φούρνου από τον κεραμέα. Από την άλλη, οι μη ασβεστούχοι

[261] Η κλίμακα αυτή μπορεί να φτάσει έως και 1050°C σύμφωνα με άλλες μετρήσεις

υαλοποιούνται γρήγορα (800ο-950οC) και, σε υψηλές θερμοκρασίες (πάνω από 1000οC), το σώμα συνήθως συρρικνώνεται και παραμορφώνεται (Κυριατζή 2000, 84). Η ραγδαία αύξηση της υαλοποίησης, μέσα σε 150°C, έχει ως αποτέλεσμα να καθίσταται δύσκολο να ελεγχθεί η ποιότητα των συνθηκών όπτησης (Αλούπη 1993, 14).

Η χρήση των ασβεστούχων ή μη πηλών φαίνεται ότι ποικίλλει διαχρονικά. Οι πρώτοι έχει διαπιστωθεί ότι επικράτησαν στον αιγαιακό χώρο από τη ΜΕΧ, μαζί και με άλλες τεχνολογικές καινοτομίες, όπως η εισαγωγή του τροχού, η όπτηση σε υψηλότερες θερμοκρασίες και το αυξημένο ποσοστό παραγωγής σε κάποιες περιοχές, ενώ, σύμφωνα με σύγχρονα δεδομένα, αυτοί προτιμώνται για δοχεία νερού, ενώ οι πηλοί με μικρότερο ποσοστό ασβεστούχων στοιχείων χαρακτηρίζουν τα μαγειρικά σκεύη (Müller et al. 2015β, 832, 841-2).

Η διαχείριση της θερμότητας συνδέεται και με διαφορετικούς τρόπους μαγειρέματος (Skibo 1992α, 29). Όπως έχουν επιδείξει οι πειραματικές μέθοδοι, κάποια μαγειρικά σκεύη, όπως τα τριποδικά, ψήνονται συνήθως σε υψηλότερες θερμοκρασίες, στο όριο της υαλοποίησης, γεγονός που αυξάνει την αντοχή τους αλλά και την αγωγιμότητά τους και διευκολύνει το μαγείρεμα βραστών ή τηγανητών φαγητών. Εν αντιθέσει, αγγεία που ψήνονται σε χαμηλότερες θερμοκρασίες, με μικρότερη αγωγιμότητα, όπως οι ευρύστομες χύτρες χωρίς πόδια, είναι περισσότερο εύχρηστα για το σιγοβράσιμο (Roumpou et al. 2013, 42-3).

Εκτός από τη θερμοκρασία, καθοριστικό παράγοντα για τη μορφή του κεραμικού, και ιδιαιτέρως της επιφάνειάς του, παίζει και η ρύθμιση της ατμόσφαιρας, δηλαδή της παρουσίας αερίων κατά τη διάρκεια της όπτησης. Η ελεύθερη κυκλοφορία αέρα και άφθονου οξυγόνου καθιστά την ατμόσφαιρα οξειδωτική, ενώ όταν δεν κυκλοφορεί αέρας, απουσιάζει το οξυγόνο και κυριαρχούν άλλα αέρια, απόρροια της καύσης των καυσίμων ή άλλων χημικών αντιδράσεων από τη θέρμανση συστατικών του πηλού, η ατμόσφαιρα χαρακτηρίζεται ως αναγωγική (Κυριατζή 2000, 79, με αναφορά σε Rice 1987, 81). Ο έλεγχος της ατμόσφαιρας συνδυάζεται και με το είδος και την κατανομή των συστατικών που περιέχονται στο υλικό κατασκευής (ό.π., 89)

Μερικά αποτελέσματα από την παρουσία οξειδωτικής ή αναγωγικής ατμόσφαιρας είναι τα εξής:

Κεραμικά που ψήνονται σε χαμηλές θερμοκρασίες εμφανίζουν σκούρες επιφάνειες, επειδή πάνω από 200οC ο άνθρακας οξειδώνεται και στο στάδιο των 400ο-500οC

μεταφέρεται από το εσωτερικό στην επιφάνεια του πηλού για να οξειδωθεί. Αν συνεχιστεί η διαδικασία της αύξησης της θερμοκρασίας, και εφ΄όσον υπάρχει άφθονο οξυγόνο, πραγματοποιείται η οξείδωση του άνθρακα, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ανοικτόχρωμων επιφανειών. Η μετακίνηση του άνθρακα από το εσωτερικό προς τα εξωτερικά τοιχώματα επιτυγχάνεται καλύτερα στους χονδρόκοκκους πηλούς, που διευκολύνουν την κυκλοφορία του. Αντιθέτως, όταν η ατμόσφαιρα είναι αναγωγική, η όπτηση μικρής διάρκειας ή η θερμοκρασία μικρή, ο άνθρακας δεν προλαμβάνει να απομακρυνθεί, παρά μόνο από τα τοιχώματα, αφήνοντας τον πυρήνα σκουρόχρωμο/γκρίζο ή διαφορετικής απόχρωσης (οξειδωμένο ή τεφρό) ανάλογα με το πάχος των τοιχωμάτων του αγγείου (Κυριατζή 2000, 85-6 και 153-4). Μετά την οξείδωση του άνθρακα, ακολουθεί η οξείδωση του σιδήρου, ενός βασικού συστατικού αρκετών ενώσεων μέσα στη μάζα της αργίλου, η οποία προϋποθέτει, όμως, τη μικρή παρουσία του πρώτου, και διαμορφώνει την ανοικτόχρωμη, ερυθρή επιφάνεια των αγγείων, εφ΄όσον υπάρχει οξυγόνο και η θερμοκρασία ανέλθει μέχρι τους 900°-950° C (Rice 1987, 335-336).

Διακυμάνσεις ως προς μορφή του πυρήνα, το χρώμα της επιφάνειας ή και τη σκληρότητα στη δομή του ίδιου αγγείου αποτελούν ένδειξη για την ανομοιογένεια των συνθηκών όπτησης, άρα και του βαθμού ελέγχου που ασκούνταν σε αυτές, φαινόμενο σύνηθες ακόμα και μέσα σε ένα κλίβανο (Rice 1987, 333-344, βλ. και Κυριατζή 2000, 92-5, για την ποικιλία αποχρώσεων σύμφωνα με τις συνθήκες όπτησης).

ΙΙ. Τροχήλατα αγγεία (μυκηναϊκής παράδοσης) στον Κύνο

Τα τροχήλατα αγγεία προϋποθέτουν τη χρήση περιστροφικής κινητικής ενέργειας. Για την ευκολώτερη κατασκευή τους με αυτή τη μέθοδο, απαιτείται ο πηλός να είναι σχετικά πλαστικός και υγρός, μάλλον λεπτόκοκκος και όχι με μεγάλες προσμίξεις ικανές να πληγώσουν τα δάκτυλα του κεραμέα.

Η μορφοποίηση στον τροχό προκύπτει από την παρατήρηση ότι δεν παρουσιάζουν ανομοιομορφίες ως προς το πάχος των τοιχωμάτων ή «ανοίγματα» στα σημεία ένωσης των «κολλήσεων/κουλουρών» (Γιαννοπούλου 2002, 151). Βεβαίως, η επεξεργασία στο εσωτερικό δημιουργεί –όχι σπάνια- επιφάνεια από την οποία δεν γίνεται αντιληπτή η διαδικασία διαμόρφωσης (βλ. πρπ σελ. 141-2). Σε κάθε περίπτωση, τα αγγεία χαρακτηρίζονται ως τροχήλατα υπό την αίρεση ότι σε αυτή την κατηγορία περιλαμβάνονται και τα σχετικά, στα οποία μόνο κατά την τελική τους

επεξεργασία χρησιμοποιείται ο τροχός (wheel-fashioned). Όπου είναι δυνατόν, θα γίνει αναφορά σε αυτή η διάκριση κατά την ανάλυση των επιμέρους χαρακτηριστικών.

Συχνά στην επιφάνεια παρατηρούνται κενά, δείγμα ότι το μάλαγμα του πηλού δεν είναι τόσο επιτυχημένο, ενδεικτικό και της μεγάλης παρουσίας προσμίξεων, της έλλειψης νερού, αλλά, επίσης, και της αμελούς κατασκευής και επεξεργασίας (Berg 2009, 144).

Τα συγκεκριμένα αγγεία, λόγω και της τοποθέτησής τους κοντά σε φωτιά χαρακτηρίζονται συνήθως από επιφάνειες φθαρμένες ή «αλλοιωμένες» ως προς την αρχική τους μορφή και διαμόρφωση.

α. Ευρύστομες χύτρες (με ταινιωτή ή δακτυλιόσχημη βάση)

Ύλη

Ο πηλός είναι ανοικτόχρωμος καστανός έως ερυθρός στον πυρήνα και ελαφρώς σκουρότερος στην εξωτερική επιφάνεια. Οι προσμίξεις περιλαμβάνουν συνήθως ανοικτόχρωμα χαλίκια μικρού μεγέθους με γωνιώδη περιγράμματα, αλλά και άλλα περισσότερο στρογγυλεμένα, όπως ασβεστολιθικά, τα οποία περιέχουν και υψηλά ποσοστά ασβεστίου. Οι ασβεστούχες προσμίξεις αποτελούν τυπικά συστατικά της ύλης, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο ποσοστό και σε διαφορετικά μεγέθη, τα οποία εμφανίζονται ως μικρές κηλίδες στην επιφάνεια (**Κ 4531-εικ. Α33**). Ένα συχνό, επίσης, χαρακτηριστικό μη πλαστικό στοιχείο είναι ο ασημίζων μαρμαρυγίας (μίκα). Τραχύ φαίνεται συχνά το τοίχωμα στην τομή του, σαν να περιέχει φύλλα σχιστολιθικού χαρακτήρα (μάλλον φυλλίτη)[262]. Αυτά ελαττώνουν υπερβολικά την πλαστικότητα της μάζας και μοιάζουν σαν επάλληλα λέπια πηλού, αλλά εμποδίζουν τη συρρίκνωση της και την εμφάνιση πόρων και ελαττωματικών σημείων που τα συνοδεύουν, επομένως συνδράμουν και στην αντοχή σε θραύσεις. Εντούτοις, σε υψηλές θερμοκρασίες (1050° C), τυχόν ραγίσματα διαχέονται στο υλικό και είναι δυνατόν να προκαλέσουν τη θραύση του (Müller et al. 2015β, 836 και 839-41).

Τα τοιχώματα των αγγείων είναι σκληρά και στην τομή δημιουργείται η αίσθηση μιας συμπαγούς δομής. Η σκληρότητα είναι ένα απαιτούμενο χαρακτηριστικό για την αποφυγή της εξάπλωσης των μικρορωγμών. Τέτοιες καθώς και εμφανείς πόροι

[262] Οι φυλλίτες είναι λεπτόκοκκα μεταμορφωσιγενή πετρώματα τα οποία προέρχονται από τα πετρώματα των αργιλικών επικαθήσεων. Οι επιφάνειες έχουν σχιστολιθική μορφή εξαιτίας της παράλληλης διευθέτησης κάποιων μεταλλικών ελασμάτων, κυρίως (ασημίζοντα) μαρμαρυγία (μοσκοβίτη). Σε αυτές τις προσμίξεις περιλαμβάνονται και χαλαζιακά στοιχεία (Müller et al. 2015β, 832).

στην επιδερμίδα υποδηλώνουν αυτή την τάση των αγγείων να αντέξουν στην ένταση της θερμότητας, ιδιότητα που επαυξάνεται και με την παρουσία πιθανόν χαλαζιακών στοιχείων (Müller 2017, 613, 616, 619-20, Kilikoglou et al. 1995) (**Κ 2792-εικ. Α40**). Η δομή της συμπαγούς αργιλικής μάζας είναι μάλλον πορώδης, ιδιαιτέρως για τα αγγεία που χαρακτηρίζονται από επιμελέστερη όπτηση, ένδειξη ότι αυτά είχαν ψηθεί σε χαμηλές θερμοκρασίες (κάτω από 800ºC) (Κυριατζή 2000, 95), ενώ, αλλού, διακρίνονται ψήγματα άμμου ή θρυμματισμένη κεραμική. Δεδομένου ότι στα περισσότερα από αυτά είναι εμφανή αρκετά ασβεστιτικά στοιχεία, προερχόμενα μάλλον από τα ασβεστολιθικά πετρώματα της περιοχής[263], ίσως αυτές οι θερμοκρασίες, χαμηλές, οι οποίες δεν δημιουργούν συνθήκες υάλωσης, αντανακλούν την προσπάθεια αποφυγής της «έκρηξης» του ασβεστίτη (βλ. πρπ. σ. 142-3), στόχος που δεν επιτυγχάνεται πάντα (**Κ 4111, Κ 4113[264]-εικ. Α38, 80**). Οι πόροι ευνοούν την ευκολώτερη πτώση της θερμοκρασίας του κατά την απομάκρυνση των αγγείων από τη φωτιά (Skibo et al. 1989, 130-1).

Κάποιες φορές η ποσότητα των προσμίξεων είναι αρκετά μεγάλη (**Τομή Β, ΟΜ 4061-εικ.Α53**), ενώ σε άλλες περιπτώσεις, κατά την όπτηση ή τη χρήση, προκαλούνται πόροι, επειδή η σύσταση του πηλού και των προσμίξεων δεν είναι ομοιογενής ή η δομή δεν είναι συμπαγής λόγω αμελούς ζυμώματος ή λόγω εξαέρωσης υγρασίας κατά τη χρήση (**Τομή Β, ΟΜ 4266+4268-εικ. Α39,78**), ή σχηματίζονται μικρά σπασίματα στην επιφάνεια. Η επέκταση τέτοιων φθορών προς τα εσωτερικά τοιχώματα, με συχνή αποκόλληση αυτών, χαρακτηρίζει συνήθως αγγεία τα οποία έχουν ψηθεί σε χαμηλές θερμοκρασίες (Skibo 2015, 193-4).

Μικρές διαφοροποιήσεις ως προς τη σύσταση και το μέγεθος των προσμίξεων[265] δεν φαίνεται να επηρεάζουν την πλαστικότητα του αγγείου και τα χαρακτηριστικά, τα οποία επιθυμεί ο κεραμέας κατά την κατασκευή του (Skibo et al. 1989, 135). Όπως

[263] Τα όρη της περιοχής αποτελούν ανοικτόγκριζους οολιθικούς και δολομιτικούς σχηματισμούς της ανώτερης και μέσης Ιουράσιας περιόδου. Ανιχνεύονται, επίσης, ερυθρόγκριζοι σχιστόλιθοι και συσσώματα της Παλιοζωϊκής περιόδου. Μικροί ποταμοί και χείμαρροι προκαλούν διάβρωση σε αυτούς τους σχηματισμούς. Λόγω της λιγοστής ποσότητας νερού που μεταφέρουν, δεν προκαλούν συνήθως μεταβολές στη μορφολογία του τοπίου. Είναι δυνατόν, σπανιότερα, στις εκβολές κάποιων από αυτούς να δημιουργούνται αλλουβιακές προσχώσεις, όπως στην περίπτωση του Αλαργινού ρέματος, που συναντά τη θάλασσα κοντά στο ακρωτήριο του Κύνου και συντελεί στις επικαθήσεις σερπεντίνη (Κουνούκλας 2011, 24-6). Όπως έχει προκύψει από χημικές αναλύσεις οστράκων προερχόμενων από την ανασκαφή, η παρουσία ασβεστίου στα δείγματα είναι αξιοσημείωτη (Mommsen et al. 2001, Tab. 1)

[264] Το συγκεκριμένο αγγείο διατηρεί εσωτερικά θαμπές κηλίδες κάπνας, παρατήρηση η οποία οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η αντίδραση των χαρακτηριστικών της πηλόμαζας δεν επηρέασε τη χρήση του.

[265] Σύμφωνα με τον Galaty (1999, 99) οι προστιθέμενες στον πηλό προσμίξεις ήταν συνήθως μεγαλύτερες και περισσότερο γωνιώδεις από τις φυσικές.

έχει παρατηρηθεί, πάντως, η ύπαρξη μικρού μεγέθους προσμίξεων λειτουργεί για την αποτροπή εμφάνισης σπασιμάτων και, κατ΄ αυτό τον τρόπο, το σκεύος καθίσταται πιο ανθεκτικό (Bronitsky-Hammer 1986, 97). Επίσης, η προσθήκη/ενσωμάτωση μικρότερων ασβεστιτικών στοιχείων είναι μια μέθοδος για την παρεμπόδιση (βλ. πρπ σελ. 145) της διαστολής αυτών και της εμφάνισης κηλίδων στην επιφάνεια του αγγείου. Από την άλλη, οι μεγαλύτερου και ακανόνιστου μεγέθους προσμίξεις εξασφαλίζουν τη μείωση της εξάπλωσης ατελειών, με την προϋπόθεση ότι τόσο τα προστιθέμενα στοιχεία όσο και η άργιλος έχουν παρόμοια συμπεριφορά ως προς την αντοχή τους στις υψηλές θερμοκρασίες (Braun 1983, 123-4, όπου και σχετική βιβλιογραφία).

Στο εξεταζόμενο σύνολο από τον Κύνο το πλήθος και το μέγεθος των προσμίξεων συνήθως ποικίλλει, και κάποια αγγεία με μικρότερο μέγεθος χαλικιού χρονολογούνται σε υστερώτερη φάση, κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη περίοδο (**Κ 4118**, **Κ 4794, Κ 4802-εικ. Α23, 60, 27**). Η πρακτική αυτή είναι δυνατόν να συνιστά (και) ιδιαιτερότητα ενός ή μιας ομάδας αγγειοπλαστών, χωρίς χρονολογικό προσδιορισμό.

Κατασκευή

Τα περισσότερα από τα περιγραφόμενα αγγεία φαίνεται ότι είναι τροχήλατα, επειδή έχουν, σε μεγάλο ποσοστό, ομοιόμορφη δόμηση και ισοπαχή τοιχώματα. Βεβαίως, η παρουσία παράλληλων γραμμώσεων, αυλακώσεων ή εγχαράξεων στην εσωτερική επιφάνεια, δηλωτικών για την κατασκευή ενός αγγείου στον τροχό, δεν αποδίδει με σαφήνεια τη διαδικασία κατασκευής αυτού, επειδή συνήθως αυτά τα σημάδια αντιπροσωπεύουν δευτερογενή επεξεργασία, η οποία έχει εξαλείψει ή αμβλύνει την αρχική διαμόρφωση. Αγγεία, τα οποία είναι κατασκευασμένα μάλλον με κουλούρες χρονολογούνται από τα συνευρήματά τους κατά την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση περίοδο (**Κ 4213, Κ4218-εικ. Α73, 61**), αν και τα περισσότερα από αυτά έχουν εντοπιστεί σε στρώματα τουλάχιστον της ΥΕΙΙΙΓ μέσης[266] (**Κ 4220, Κ 4193-εικ. Α54, 102**). Αν και η μικτή τεχνική κατασκευής (σχηματισμός με κουλούρες και τελική διαμόρφωση του αγγείου στον τροχό) θα μπορούσε να θεωρηθεί χρονολογικό κριτήριο, το σύνολο των εξεταζόμενων αγγείων δεν είναι ενδεικτικό για την τεκμηρίωση της πρωϊμότητας, εφ΄όσον, άλλωστε, η ποικιλομορφία κατασκευής αυτών των μαγειρικών

[266] Ένα θραύσμα φέρει δακτύλιο στη βάση του χείλους (**Κ 4225-εικ. Α13**), στοιχείο το οποίο συναντάται σε αγγεία από το Καλαπόδι από το στρώμα 2 έως το 12, δηλαδή καθ΄όλη την ΥΕΙΙΙΓ μέση και την ύστερη περίοδο (βλ.**πιν Ι**). Με πιθανή την πρωϊμότητα αυτής της μικτής τεχνικής, το συγκεκριμένο αγγείο θα πρέπει να αντιπροσωπεύει μια μεταβατική φάση.

σκευών χαρακτηρίζει τον οικισμό σε όλη τη μυκηναϊκή περίοδο. Αξίζει, πάντως, να σημειωθεί ότι κάποια αγγεία, τα οποία παρείσφρησαν αρχικώς στο σύνολο των προς μελέτη οστράκων και χρονολογούνται σαφώς στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη (δεν περιλήφθηκαν στην παρούσα εργασία) είναι σαφέστατα χειροποίητα[267].

Οι λαβές επικολλώνται στην επιφάνεια του αγγείου, συνήθως με πίεση δακτύλου (**Κ 4529, Κ 4687, Κ 4843, Κ 4855-εικ. Α90, 5, 26, 58**), με τη χρήση κάποιου εργαλείου εξομάλυνσης (**Κ 4225-εικ. Α13**) ή και με λέπτυνση των άκρων (**Κ 4893, Κ 4526-εικ. Α79, 21**), που αφήνει κυκλικές χαράξεις στην επιφάνεια του αγγείου και κάθετες στην άνω επιφάνεια της λαβής ή αυλακώσεις.

Η λαβή αποτελεί το χονδροειδέστερο μέλος του αγγείου, πλασμένη από μια λωρίδα πηλού (σαν μακαρόνι), στην επιφάνεια του οποίου είναι περισσότερο εμφανείς οι προσμίξεις-συχνά και περισσότερες από το κύριο σώμα (**Κ 4691-ΚΠΑ.111)** ή άλλες μικρές ανωμαλίες και τυχόν κατασκευαστικές αστοχίες (**Κ 4683, Κ 4855, Κ 4854-εικ. Α71, 58, 46**), ενώ η εξομάλυνση γίνεται με ξύσιμο της επιδερμίδας με κάποιο αδρό αντικείμενο ή με «σπατουλάρισμα» με μια μικρή «γλυφίδα». Για την καλύτερη πρόσφυσή της στο χείλος, η λωρίδα, από την οποία σχηματίζεται, πλάθεται λίγο πλατύτερη στο συγκεκριμένο σημείο, ιδιαιτέρως στην περίπτωση που αυτή είναι ελλειψοειδούς-πεπλατυσμένης διατομής. Η λαβή ξεκινά συνήθως πάνω ή στην εξωτερική επιφάνεια του χείλους, γεγονός που φαίνεται ότι διευκολύνει την ευκολώτερη και, χωρίς ιδιαίτερη δυσπλασία, προσκόλληση αυτής. Αν και επιδιώκεται η επιμελέστερη διαμόρφωση του χείλους και φαίνεται ότι επενδύεται χρόνος σε αυτό το σημείο (Hruby 2006, 108), ο τεχνίτης δεν ενδιαφέρεται πάντα για τη διόρθωση των μικρών αστοχιών στη λαβή ή στο σημείο επικόλλησης αυτής (**Κ4847, Κ 4855, Κ 4889-εικ. Α82, 58, 3)**, οι οποίες είναι πιθανόν ότι διογκώθηκαν και κατά την όπτηση (**Κ 4683, Κ4693-εικ. Α71, 62**). Επίσης, κάποιες λαβές αποκλίνουν από τον κατακόρυφο άξονα (**Κ 4673, Κ 4695, Κ 4887-εικ. Α7, 87, 63**).

Συχνά, στα σημεία πρόσφυσης με το χείλος ή την κοιλιά, δημιουργούνται μικρές παραμορφώσεις και παραμένουν αδιαμόρφωτες και «περίσσιες» μάζες πηλού (**Κ 4525-εικ. Α72**), ένδειξη της προσπάθειας για τη συμπαγέστερη σύνδεση, αλλά και της γρήγορης εκτέλεσης αυτής της διαδικασίας (**Κ 4220, Κ 4847, Κ 4887-εικ. Α54, 82, 63**). Μερικές φορές σχηματίζονται και ρωγμές, δυνατές να οδηγήσουν στην

[267] Είναι πιθανόν επηρεασμένα από την αιγινήτικη παράδοση και κάποια από αυτά περιέχουν και χρυσή μίκα, αλλά δεν υπήρξε δυνατότητα για περαιτέρω αξιολόγησή τους.

αποκόλληση της λαβής (**Κ 4842, Κ 4880, Κ 4845-εικ. Α37, 51**). Σε λιγότερες περιπτώσεις, η σύνδεση είναι τόσο προσεγμένη ώστε η λαβή μοιάζει ως συνέχεια του σώματος (**Κ 4694, Κ 2792, Κ 4733-εικ. Α70, 40, 89**). Αξιοπρόσεκτο χαρακτηριστικό, το οποίο εμφανίζεται σε αγγεία, τουλάχιστον, της ΥΕΙΙΙΓ μέσης και ύστερης περιόδου, αποτελεί η διάνοιξη οπών, τυφλών ή διαμπερών (**Κ 4847, Κ 4855-εικ. Α82, 58**), ή η προσπάθεια διάνοιξης (**Κ 4896**) στο σημείο προσκόλλησης λαβής, ιδιαιτέρως προς το χείλος, για την αποφυγή εμφάνισης ρωγμών στο τοίχωμα κατά τη διάρκεια της όπτησης. Αυτή η κατασκευαστική τεχνική συναντάται, επίσης, και σε μεγάλου μεγέθους, αγγεία, όπως σε άβαφους αμφορείς από το συγκεκριμένο οικισμό.

Η εξομάλυνση στην εξωτερική όψη της λαβής είναι αδρή και πραγματοποιείται με πλατιές και ακανόνιστες κινήσεις, συνήθως χωρίς ιδιαίτερη προσπάθεια για αισθητικό αποτέλεσμα. Συχνά, αποτυπώματα δακτύλων παραμένουν στην κάτω, μη ορατή, επιφάνεια της λαβής, ή στις πλάγιες όψεις αυτής (**Κ 4529, Κ 4530-εικ. Α90, 22**). Σχετικά ίχνη στην άνω επιφάνεια της δεν σχετίζονται με την επικόλλησή της στο σώμα του αγγείου (**Κ 2889, Κ 4118-εικ. Α6, 23**), αλλά αποτελούν αστοχία επαφής του αγγείου, πριν το στέγνωμα του πηλού κατά τη μεταφορά του στον κλίβανο. Κάποια διακρίνονται και στο τοίχωμα του σώματος (**Κ 4213-εικ.Α73**). Βαθιά δακτυλικά αποτυπώματα στη βάση της λαβής αποκτούν, εκτός από λειτουργικό χαρακτήρα, εν τέλει, και διακοσμητικό (**Κ 4687, Κ 4693, Κ 4891-εικ. Α5, 62, 64**).

Ο λαιμός (χείλος) μοιάζει, στις περισσότερες περιπτώσεις, να έχει κατασκευαστεί ξεχωριστά και να έχει επικολληθεί εκ των υστέρων στο σώμα του αγγείου, πρακτική συνήθης για το ευκολώτερο πλάσιμο/κτίσιμο, διακριτή από την εμφάνιση αδιαμόρφωτης μάζας πηλού στο σημείο συγκόλλησης των δύο τμημάτων, ιδιαιτέρως στο εσωτερικό (**Κ 4687, Κ 4694, Κ 4743-εικ. Α5, 70, 93**) ή μικρής αυλάκωσης στην εξωτερική όψη (**Κ 4697, Κ 4742-εικ. Α36, 4**) και στο εσωτερικό (**Κ 4113-εικ. Α80**), που σχηματίζεται κατά τη φάση της εξομάλυνσης/ξυσίματος της επιφάνειας από κάποιο αιχμηρό εργαλείο. Για την καλύτερη συγκόλληση των δύο μερών φαίνεται ότι υγραίνεται εκ νέου ο πηλός, με αποτέλεσμα να δημιουργείται η αίσθηση της «πλαστικότητας» και πιο λείας υφής της επιδερμίδας σε αυτό το σημείο. Παρά το γεγονός, όμως, ότι γίνεται προσπάθεια να απαλειφούν τα ίχνη της σύνδεσης, συχνά η εσωτερική επιφάνεια του χείλους παρουσιάζει μικρή ανομοιομορφία (**Κ 4889-εικ. Α3**). Άλλοτε, ακατάστατες εγχαράξεις από τη διαμόρφωση εμφανίζονται σε διάφορες διευθύνσεις και στην εξωτερική όψη του χείλους (**Κ 4880-εικ. Α37**). Σε μία

περίπτωση (**Κ 4673-εικ. Α7**), λίγο πιο κάτω από αυτό, σχηματίζεται μικρή ανάγλυφη ταινία/άρθρωση, ίσως μια αποτυχημένη προσπάθεια διαμόρφωσης δακτυλίου στη βάση του λαιμού. Γενικώς, δεν παρατηρούνται πολλές ρωγμές σε αυτά τα σημεία σύνδεσης, ενδεικτικό ότι ο πηλός των ξεχωριστών τμημάτων είχε την κατάλληλη υγρασία (ούτε πολύ υγρός, ούτε πολύ στεγνός) κατά τη συγκόλλησή τους (Κυριατζή 2000, 174). Μερικές φορές, για την κάλυψη κάποιων αστοχιών, στο εσωτερικό του χείλους και στο τοίχωμα αυτού επικολλάται μικρή μάζα πηλού, μάλλον ως «μπάλωμα» του τοιχώματος σε αυτό το σημείο (**Κ 4673, Κ 2886-εικ. Α7, 1).**

Το χείλος παρουσιάζει συνήθως ποικιλία ως προς τη διαμόρφωσή του (βλ. ΚΕΦ 6.Ια,β), αλλά αυτό δεν φαίνεται να έχει λειτουργικό χαρακτήρα, δεν αποτελεί καθοριστικό στοιχείο για τον τρόπο οργάνωσης της παραγωγής και, σύμφωνα με την Μαραμπέα (2010, 204, 210), συνιστά αποτέλεσμα των προσωπικών επιλογών κάθε αγγειοπλάστη.

Όπου σώζονται οι βάσεις, παρατηρείται, ότι σε αυτές, όπως, άλλωστε και στις λαβές, υπάρχουν μικρές ανομοιομορφίες και αμελές πλάσιμο σε αντιδιαστολή, κάποιες φορές, με την καλή δόμηση του κυρίως σώματος του αγγείου (**Κ 4794-εικ. Α60**). Αυτές, όπως και ο λαιμός, φαίνεται ότι επικολλώνται στο ήδη σχηματισμένο σώμα του αγγείου (**Κ 2885, Κ 4115, Κ 4119-εικ. Α10, 32, 34**), αφήνοντας συχνά ορατά μικρές ρωγμές στα σημεία επικόλλησης στην επιφάνεια έδρασης αλλά και άλλες δυσπλασίες, ενώ στο εσωτερικό η διαμόρφωση φαίνεται περισσότερο προσεγμένη. Σε μία περίπτωση (**Τομή Κ, ΟΜ 8459-εικ. Α105**), η κάτω επιφάνεια καταλήγει σε ένα μικρό κομβίο, μικρή ανωμαλία, η οποία προκλήθηκε από την κατάρρευση αυτού του τμήματος, επειδή ο πηλός ήταν υπερβολικά υγρός και δεν στερεώθηκε καλά, ένδειξη ατυχούς κατασκευής ή αδόκιμου τεχνίτη (Rhodes 1976, 68). Στον πυθμένα εμφανίζεται, σε κάποια δείγματα, σπειροειδής διαμόρφωση, ενδεικτική για την κατασκευή του αγγείου στον τροχό (**Τομή Β, ΟΜ 4048, Κ 4189-εικ. Α95, 98**), ενώ αλλού η βάση έχει κατασκευαστεί με πλάσιμο στο χέρι ή κοπάνισμα και σχετική λέπτυνση των τοιχωμάτων της (**Κ 2885-εικ. Α10**). Άλλοτε, στην έδραση διακρίνονται οι κύκλοι από την περιδίνιση του αγγείου στον τροχό και την αποκόλληση του από αυτόν εν κινήσει (**Τομή Κ, ΟΜ 8351-εικ. Α99**). Ένα κακοπλασμένο, επίσης, τμήμα της κατώτερης ζώνης του αγγείου με τη βάση (**Κ 4186^{β}-εικ. Α97**), πολύ καμένο από τη χρήση, εντάσσεται σε υστερώτερη φάση χρήσης τέτοιων αγγείων στον οικισμό και ίσως υποδεικνύει μια ύφεση ως προς την κατασκευή και την επεξεργασία τους.

Μεμονωμένα, δεδομένου ότι δεν σώζεται και η κατώτερη ζώνη των περισσότερων αγγείων, διακρίνεται και η συγκόλληση δύο ξεχωριστών τμημάτων του σώματος από τη διαφορετική διαμόρφωση και κατασκευαστική διαδικασία αυτών στο εσωτερικό τοίχωμα (**Κ 2883, Κ 4854-εικ. Α101, 46**).

Αξιοπρόσεκτη είναι η επίπεδη βάση ενός «κακοπλασμένου» μικρογραφικού αγγείου (**Τομή Α, Σακ 146-εικ. Α96**), το οποίο έχει κατασκευαστεί με την τεχνική των λωρίδων/κουλουρών και χρονολογείται, από τα συνευρήματα και το στρώμα εντοπισμού, στην ΥΕΙΙΙΓ ύστερη. Μία επίπεδη, επίσης, βάση, από μεσαίου μεγέθους αγγείο, με αρκετά φθαρμένη επιφάνεια, αλλά αμελούς κατασκευής, εξίσου κατασκευασμένο με τη τεχνική των κουλουρών, θυμίζει τη διαμόρφωση των βάσεων της ΥΜ περιόδου (**Τομή Γ, ΟΜ 6564-εικ. Α104)**, επειδή, κατά τη μυκηναϊκή περίοδο, συναντώνται κυρίως οι δακτυλιόσχημες ή ταινιωτές βάσεις. Εντούτοις, τόσο λόγω βάθους εύρεσης όσο και της χρονολόγησης των διαγνωστικότερων θραυσμάτων, δεν είναι δυνατόν να τοποθετηθεί υστερώτερα από την ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη, ενώ αρκετά από τα συνευρήματα εντάσσονται στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση περίοδο. Φαίνεται πιθανό ότι, εξαιτίας και της αμελούς κατασκευής, είτε η επικόλληση της βάσης δημιούργησε προβλήματα σε ένα άπειρο κεραμέα και, τελικώς, δεν πραγματοποιήθηκε, είτε χαρακτηριστικά στοιχεία της μετέπειτα χειροποίητης παράδοσης, όπως η επίπεδη βάση, εμφανίζονται «πειραματικά» προγενέστερα.

Μία άλλη αποτυχημένη απόπειρα κατασκευής αποτελεί η κατάρρευση του χείλους ενός αγγείου με πλαστική ταινία στη βάση του λαιμού (**Μάρτυρας ΒΔ, ΟΜ 3084-εικ. Α2**), μάλλον λόγω της ενσωμάτωσης μεγάλου αριθμού προσμίξεων και της σχετικής αποδυνάμωσης της δομής της ύλης (Müller et al. 2015β, 836). Στο σημείο της «δυσμορφίας» σχηματίζονται μικρά «κενά» στην ύλη. Το δείγμα προέρχεται από ένα στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης, αλλά ένα -τουλάχιστον- ενδεικτικό όστρακο χρονολογείται στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση. Μπορεί να υποτεθεί ότι, κατά την ύστερη περίοδο, «άτεχνες» δημιουργίες συναντώνται σε μεγαλύτερο ποσοστό (**Μάρτυρας ΑΒ, ΟΜ 1833-εικ. Α48**). Βεβαίως, σχετικές «απρόβλεπτες» αντιδράσεις της πηλόμαζας εμφανίζονται και σε άλλα σημεία του τοιχώματος, όπως σε ένα τμήμα αγγείου, το οποίο χρονολογείται μάλλον στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση (**Μάρτυρας Η-Γ, ΟΜ 2677+2684-ΚΠΑ.93).** Επομένως, οι αποτυχημένες προσπάθειες και οπτήσεις δεν πρέπει να χρησιμοποιούνται ως χρονολογικές ενδείξεις, αλλά συνιστούν ενδεχομένως ιδιοτυπίες/παρεκκλίσεις του τεχνίτη, του εργαστηρίου ή τυχαία και «ατυχή»

περιστατικά. Σε ένα άλλο, εξάλλου, όστρακο, η μεγάλη ρωγμή στην κοιλιά ενός αγγείου, από κατασκευαστική αστοχία[268] (η ρωγμή δηλώνει ίσως και το πλάσιμο του αγγείου τμηματικά ή με κουλούρες) οδήγησε τελικώς στη μη χρησιμοποίηση και πρόωρη απόρριψη του αγγείου (**Κ 4117-εικ. Α9**), εφ΄ όσον σε αυτό δεν διακρίνονται καθόλου ίχνη καύσης (τουλάχιστον στο σωζόμενο τμήμα του). Απουσία ιχνών χρήσης χαρακτηρίζει και ένα άλλο θραύσμα (**Κ 4855-εικ. Α58**) χρονολογούμενο στην ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη, το οποίο φαίνεται ότι ήταν, επίσης, προϊόν αμελούς κατασκευής.

Διαμόρφωση

Η διαμόρφωση της επιφάνειας επιτυγχάνεται στη φάση που ο πηλός είναι ακόμα υγρός, συνήθως με τη λείανση αυτής με τα χέρια ή με τη χρήση κάποιου υφάσματος, δέρματος ή δέσμης φύλλων, αλλά ίσως και σκληρότερων εργαλείων (κοχυλιών). Ίχνη αυτής της διαδικασίας, βαθύτερα ή αχνότερα, διακρίνονται ως παράλληλες γραμμώσεις-εγχαράξεις, οριζόντιες ή και σε άλλες διευθύνσεις, οφειλόμενες στις παρασυρόμενες, κατά την επεξεργασία, προσμίξεις του πηλού ή και στο ίδιο το εργαλείο αυτής της εξομάλυνσης (αποτυπώματα κάποιου μαλακού αντικειμένου) (**Κ 4695, Κ 4740-εικ. Α87**). Αυτές οι παράλληλες γραμμές υποδηλώνουν ότι, κατά το κατασκευαστικό αυτό στάδιο, το αγγείο βρισκόταν εν κινήσει, ενώ σε λιγότερες περιπτώσεις, άλλες γραμμές πιο ακατάστατες, διαφόρων διευθύνσεων, υποδεικνύουν ότι το αγγείο κρατούνταν ίσως σταθερό από τον αγγειοπλάστη (Μαραμπέα 2010, 202). Στη λαβή τα σημάδια της εξομάλυνσης ακολουθούν συνήθως κάθετη φορά, είτε αρκετά γρήγορα και αμελώς σχηματισμένα, είτε με ένα εργαλείο που δημιουργεί βαθιές χαρακιές ή πλατύτερες αυλακώσεις (**Κ 4855, Κ 4857-εικ. Α58, 35**).

Η εσωτερική επιφάνεια των αγγείων είναι συνήθως αδρότερη (**Κ 4794-εικ. Α60**). Διακρίνονται τα ίχνη του εργαλείου ξυσίματος (**Κ 4845, Κ 4880, Κ 4739-εικ. Α51, 37, 75**), διαδικασία που δηλώνει αμελές τελείωμα, ιδιαιτέρως σε σημεία μη ορατά ή δύσκολα προσεγγίσιμα για δευτερογενή εξομάλυνση, κάποτε με μικρές αστοχίες (**Μάρτυρας Α-Β, ΟΜ 1833-εικ. Α48**). Αυτή η πρακτική σχετίζεται, συνήθως, με αγγεία της ΥΕΙΙΙΓ μέσης-ύστερης περιόδου, δηλαδή μιας σημαντικής φάσης κεραμικής δραστηριοποίησης του οικισμού, και, αν και δεν αποτελεί σαφές χρονολογικό κριτήριο,

[268] Τέτοιες αστοχίες προκαλούνται συνήθως από τη απότομη πτώση της θερμοκρασίας του αγγείου, κατά την απομάκρυνσή του από τον κλίβανο (Rye 1981, 109-110).

αντικατοπτρίζει, όμως, ένα στάδιο ταχύτερης παραγωγικής διαδικασίας και μικρότερης επένδυσης χρόνου, άρα, εμμέσως, λειτουργεί ως τεκμήριο για τη χρονολογική ένταξη των αγγείων.

Για την καλύτερη λείανση και εξομάλυνση γίνεται χρήση πηλού, είτε ίδιου με αυτόν του αγγείου είτε διαφορετικού ως προς τη σύσταση και την υφή, που επιστρώνεται στην επιφάνεια για την ομογενοποίησή της (Hampe-Winter 1962, 58, 61,94). Η συνήθης διαδικασία περιλαμβάνει ένα σφουγγάρι, το οποίο εμβαπτίζεται στο νερό και περιτρέχει την επιφάνεια του αγγείου (Aloupi-Kourou 2007). Συχνά, δεν υπάρχει πρόσθετη επίστρωση πηλού, αλλά η λείανση/εξομάλυνση της επιφάνειας επιτυγχάνεται με το χέρι, που προκαλεί μετακίνηση στοιχείων της πηλομάζας, και ιδιαιτέρως οξειδίων του σιδήρου, προσδίδοντας στην επιφάνεια την αίσθηση του επιχρίσματος με τη δημιουργία και διαφορετικής απόχρωσης αυτής. Η τεχνική αυτή διαμόρφωσης χαρακτηρίζεται ως υδαρής επίχριση (wash/self slip) (Κυριατζή 2000, 64).

Η χρήση επιχρίσματος είναι χαρακτηριστική για αυτές τις χύτρες χωρίς πόδι (**Τομή Κ, ΟΜ 8423, ΟΜ 8450, Κ 4890-εικ. Α16, 103, 77**). Αρκετά συχνά, η λεπτή στρώση πηλού φαίνεται ότι συρρικνώνεται κατά τη διάρκεια της όπτησης δημιουργώντας στην επιφάνεια μικρές ρυτιδώσεις, μάλλον στα σημεία στάσης του χεριού (παλάμης), του δακτύλου ή του μαλακού εργαλείου. Τα ίχνη δακτύλων (**Κ 2889, Κ 4674-εικ.Α6, 42**) αποτελούν, επίσης, ένδειξη ότι σε αυτά τα σημεία η επίστρωση ήταν παχύτερη.

Σε κάποιες περιπτώσεις το χείλος, ακόμα και στην εσωτερική του όψη, είναι «επιμελέστερα» εξομαλυμένο σε οριζόντια ή και σε λοξή διεύθυνση (**Κ 4889-εικ. Α3**), επειδή αυτό το τμήμα είναι εμφανέστερο, ακόμα και σε ένα κλειστό αγγείο. Σπανιότερα, η καλύτερη διαμόρφωση της επιφάνειας με επίχριση χαρακτηρίζει και το εσωτερικό του αγγείου (**Κ 4730-εικ.Α18**) ή περιορίζεται μόνο στο χείλος (**Κ 4841-εικ. Α69**).

Η εσωτερική επίστρωση επιτυγχάνεται με το να αφήνεται να κυλίσει η ουσία αυτή από τον υδαρή πηλό στο εσωτερικό, και, στη συνέχεια, το αγγείο ανακινείται για να διεισδύσει ο πηλός στα τοιχώματα (**Τομή Κ, ΟΜ 8459-εικ. Α105**). Άλλοτε, πάλι, φαίνεται ότι το αγγείο έχει εμβαπτιστεί σε αυτό το διαφορετικής υφής διάλυμα πηλού. Αξιοπρόσεκτο είναι ότι, όπου το αγγείο παρουσιάζει παχιάς υφής επίχριση στο εσωτερικό, πρόκειται για ένα σκεύος μάλλον κατασκευασμένο με κουλούρες.

Πιθανόν, με αυτή την τεχνική επιδιώκεται η καλύτερη σφράγιση δυνητικών ρωγμών, λόγω των επικολλήσεων από τις οποίες έχει διαμορφωθεί το σώμα (**Κ 4221 και πιθανόν 4222-εικ. Α52, 28**). Τα αγγεία που συνδέονται με αυτή την πρακτική χρονολογούνται, από τα συνευρήματά τους, κυρίως στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση περίοδο. Μιας άλλης μορφής επίχριση, διακριτή σε λίγα αγγεία προερχόμενα από το ίδιο στρώμα, έχει αφήσει στην επιφάνεια τους μια υπόλευκη επίστρωση, πιθανόν υπόλειμμα μιας οργανικής ουσίας για τη στεγάνωσή τους και την αντιστροφή της ενεργοποίησης των ασβεστιτικών στοιχείων της δομής τους (βλ. πρπ. σελ. 145 και Λιάρος 2017, 48-9) (**Κ 4531, Κ 4115** και πιθανόν **Κ 4887-εικ. Α33, 32, 63**). Αυτή η διαδικασία επικάλυψης εντάσσεται με αρκετή βεβαιότητα στην ΥΕΙΙΙΓ μέση και, μάλλον, και ύστερη περίοδο. Η διαμόρφωση της επιφάνειας σε ένα από τα δύο αγγεία (**Κ 4115-εικ. Α32**) από το οποίο σώζεται το κατώτερο σώμα και η ταινιωτή (υψωμένη) βάση, με ίχνη στιλπνότητας (;) και συνεπαγόμενες ρηγματώσεις («κρακελαρίσματα») στην επιφάνεια, δεν προσιδιάζουν στην τεχνική που ακολουθείται κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, δηλαδή στην αδρή εξομάλυνση. Επίσης, παρά το γεγονός της μεγάλης φθοράς της επιδερμίδας, το σωζόμενο τμήμα μοιάζει χειροποίητο. Αν και το πλήθος των συγκολλώμενων θραυσμάτων και η διατήρηση των επιφανειών δεν βοηθά στην άμεση σύνδεσή τους με κάποιο από τα δύο αγγεία, είναι πιθανό ότι η τεχνική, τόσο της κατασκευής (όπως υποδείχθηκε παραπάνω και με άλλο θραύσμα, σελ. 154-5) όσο και της διαμόρφωσης (στίλβωση), που χαρακτηρίζουν τη μεταμυκηναϊκή περίοδο, εμφανίζονται/υφίστανται σποραδικά στον οικισμό πρωϊμότερα.

Όταν οι συνθήκες όπτησης είναι οξειδωτικές, με κόκκινη φωτιά, τότε η επίχριση στην επιφάνεια του αγγείου τείνει να γίνει σκούρα γκρίζα, οπότε ο άνθρακας από τα εσωτερικά τοιχώματα κινείται προς τα εξωτερικά (βλ πρπ. σελ. 147). Σύμφωνα με τον Baumann (2007, 156), στη μελέτη του για τα χονδροειδή αγγεία από τη Μιδέα, η πρακτική της επίχρισης (υδαρούς και σε πολλές στρώσεις), που δίνει, με τη σχετική θερμοκρασία, γκριζωπή απόχρωση στην επιφάνεια, αποσκοπεί στη χρήση του αγγείου για υγρά, οπότε συναντάται σε αποθηκευτικού τύπου αγγεία, όπως οι αμφορείς και οι κρατήρες. Αυτό, πράγματι, φαίνεται ότι χαρακτηρίζει δύο μεγάλα αγγεία αυτής της τυπολογίας, τα οποία είναι δυνατόν να χαρακτηριστούν ως πιθαράκια (**ΟΜ 7897 και Μάρτυρας Α-Β, Ζ1-2-εικ. Α19**).

Σχεδόν όλα τα δείγματα εμφανίζουν πόρους και μικρές ρωγμές στην επιφάνεια, ιδιαιτέρως την εσωτερική, απόρροια του γεγονότος ότι δεν έχουν ιδιαίτερη

διαμόρφωση στο εσωτερικό τοίχωμα, ενώ με την προσθήκη της επίχρισης φαίνεται ότι γίνεται προσπάθεια να αμβλυνθεί αυτό το σύμπτωμα (Skibo 1992α, 32, Pierce 2005, 134-6). Τμήματα από το σώμα δύο αγγείων (**Τομή Η, ΟΜ 2606+2607 και 2607-ΚΠΑ.104,105**) φέρουν πολλές σχετικές αστοχίες και η διαμόρφωση της αδρής (ημίστιλπνης;) επιφάνειάς τους θυμίζει αυτή των αγγείων με στίλβωση. Η ύπαρξη δακτυλιόσχημης βάσης επισημαίνει ότι ακόμα διατηρείται το βασικό σχήμα της μυκηναϊκής παράδοσης. Τα αγγεία τοποθετούνται σε ένα στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ-ΥΜ περιόδου, και είναι πιθανόν ότι η κατασκευή τους αποτελεί, επίσης, μία από τις πρώτες προσπάθειες «μετακύλισης» σε μία άλλη τεχνική[269].

Ένα θραύσμα από το χείλος άλλου αγγείου (**Τομή Ε, ΟΜ 6530-εικ. Α100**) χαρακτηρίζεται από την αρχική αδρή επεξεργασία της επιφάνειας, αλλά η διαμόρφωση δεν προχώρησε σε καλύτερη εξομάλυνση ή σε προσεγμένο τελείωμα, και το αγγείο, παρά το γεγονός ότι είναι κατασκευασμένο από το υλικό των μαγειρικών σκευών, δεν φέρει ίχνη χρήσης, δείγμα ότι ίσως απορρίφθηκε πριν χρησιμοποιηθεί. Από το συγκεκριμένο στρώμα δεν σώζονται συνευρήματα, αλλά, σύμφωνα με το βάθος εντοπισμού, το αγγείο εντάσσεται στην ΥΕΙΙΙΓ ύστερη. Ένα άλλο, επίσης, αγγείο (**Κ 4886-εικ. Α59**) είναι «ιδιόμορφο», επειδή χαρακτηρίζεται από πολύ λεπτά τοιχώματα, ενδεικτικά για λεπτότεχνα αγγεία, και καλά εξομαλυμένη επιφάνεια και λεία υφή, παρά το γεγονός ότι οι προσμίξεις είναι πολλές και δημιουργούν εξογκώματα στην επιφάνεια. Η παρουσία κάπνας είναι δηλωτική για τη χρήση του, αλλά η διαμόρφωση και η κατασκευή του παραπέμπουν σε λιγότερο χονδροειδή αγγεία της άβαφης κατηγορίας κεραμικής. Ίσως είναι προϊόν πειραματισμού του τεχνίτη, αν ληφθεί, μάλιστα, υπ΄όψιν ότι ο γκρίζος πυρήνας επισημαίνει ατελή όπτηση, αποτέλεσμα το οποίο τα περισσότερα από τα μαγειρικά σκεύη του Κύνου έχουν επιμελώς αποτρέψει. Το συγκεκριμένο αγγείο τοποθετείται μάλλον στην ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη περίοδο.

Η βαφή, η οποία χρησιμοποιήθηκε τουλάχιστον σε ένα από αυτά τα χυτροειδή (**Κ 4112- εικ. Α15**) για την επιζωγράφηση ενός μοτίβου, φαίνεται ότι έγινε από σχετικής με την επίχριση υδαρή πηλό, μάλλον πριν[270] την όπτηση, χωρίς καλή συνοχή με την επιφάνεια του αγγείου, με αποτέλεσμα λόγω της όπτησης σε υψηλή θερμοκρασία (πάνω από 800-850°C) να προέλθει η απολέπιση και η θαμπή αποτύπωση

[269] Βλ. για αναντιστοιχίες ως προς το βάθος εντοπισμού στο ΚΕΦ 7 για την κατανομή των αγγείων στο χώρο.
[270] Ο Κουνούκλας (2011, 120) σημειώνει ότι η επιζωγράφηση έγινε μετά την όπτηση.

του μοτίβου (Κυριατζή 2000, 66). Σε άλλη περίπτωση, ο πηλός, που επιστρώθηκε στην επιφάνεια του αγγείου (με εμβάπτιση), χρησιμοποιήθηκε και για τη σχεδίαση ακανόνιστης μορφής και πάχους ταινιών/γραμμών, με κάποιο «πινέλο» **(Κ 4213-εικ. Α73).** Υπολείμματα υπόλευκης ουσίας στο χείλος και στην άνω επιφάνεια της λαβής, στο σημείο πρόσφυσης με αυτό, συνιστούν μια ιδιόμορφη «διακοσμητική επέμβαση» (**Κ 4845-εικ. Α51**). Τέτοια διακοσμητικά στοιχεία εντάσσονται μάλλον στην ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο. Αποτελούν μεμονωμένα περιστατικά, αλλά και η μορφή και το είδος της χρησιμοποιούμενης βαφής ίσως έπαιξαν καταλυτικό ρόλο στην περιορισμένη διατήρησή τους στις επιφάνειες των αγγείων.

β. Τριποδικά αγγεία

Ύλη

Αυτά τα αγγεία κατασκευάζονται από χονδροειδή καστανέρυθρο έως ροδαλό πηλό, με προσμίξεις ικανές να τα καταστήσουν ανθεκτικά στη φωτιά. Η ποιότητα σε κάποια από αυτά είναι πολύ καλή, με επιμελημένη εξομάλυνση της επιφάνειας. Τα ασβεστούχα στοιχεία δεν είναι ιδιαίτερα εμφανή στις περισσότερες περιπτώσεις, αλλά ο πηλός περιέχει, μάλλον, χαλαζία/άστριο; (στοιχεία με κρυσταλλικά χαρακτηριστικά), μαρμαρυγία και ο πυρήνας εμφανίζεται συχνά με σχιστολιθική δομή (φυλλίτες;). Αυτές οι προσμίξεις είναι συνήθεις για τέτοιας κατηγορίας αγγεία, τα οποία ψήνονται σε υψηλές θερμοκρασίες (Müller et al. 2010β, 2461), προκειμένου να αποτραπεί η συρρίκνωση της ύλης και, ως συνέπεια, του σώματος του αγγείου, και να σχηματίζονται λιγότερα κενά-μικροσπασίματα (Müller et al. 2015β, 835-6). Ένα, πάντως, αγγείο (**Κ 4769-εικ. Β75**)[271] φαίνεται ότι προσομοιάζει ως προς το υλικό κατασκευής με μία ευρύστομη χύτρα, δηλαδή ως προς την ύπαρξη ασβεστιτικών στοιχείων. Οι συνθήκες όπτησης, μάλιστα, προκάλεσαν την έκρηξη αυτών στην επιφάνειά του, παρά το γεγονός ότι η διατηρούμενη σε τμήμα του σώματος υπόλευκη επίχριση υποδεικνύει την προσπάθεια καταστολής αυτού του συμπτώματος (βλ. και πρπ. σελ. 157). Επιπλέον, το συγκεκριμένο σκεύος χαρακτηρίζεται από βαθύ σώμα, ένδειξη ότι αποτελεί ίσως ένα συνδυασμό διαγνωστικών στοιχείων δύο διαφορετικών

[271] Ένα πόδι σχετικής κατασκευής αποτυπώνεται στη διατριβή του κ. Κουνούκλα (2011, fig. 164, no 100). Το θραύσμα προέρχεται από όμορο τετράγωνο της τομής Β και σε σχετικό βάθος με το ανώτερο τμήμα της χύτρας που περιγράφεται εδώ, και αποτελεί, μάλλον τμήμα του ίδιου ή παρόμοιου σκεύους. Κατά τη μελέτη της κεραμικής από τη γράφουσα δεν κατέστη δυνατόν να μελετηθεί το εν λόγω πόδι, επομένως τα στοιχεία του προέρχονται από την εργασία του κ. Κουνούκλα.

κεραμικών τύπων. Ευρύστομες χύτρες με σχετική διαμόρφωση έχουν εντοπιστεί σε επιχώσεις χρονολογούμενες στην ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη περίοδο.

Σε αρκετά πόδια είναι εμφανείς οπές στον πυρήνα **(Τομή Ε, ΟΜ 958, Τομή Α, Σακ 149, Τομή Ζ, ΟΜ 1715, Τομή Γ, ΟΜ 1534, Τομή Θ, ΟΜ 2709, Τομή Θ, ΟΜ 2816, Τομή Θ, ΟΜ 6168δ-εικ. Β25,20,22),** φυσαλίδες ενδεικτικές της υαλοποίησης της μικροδομής (Maniatis-Tite 1975)**,** αλλά και της απότομης αύξησης της θερμοκρασίας, πάνω από 850ºC, η οποία, όμως, δεν είχε μεγάλη διάρκεια, με αποτέλεσμα να εμφανιστεί τοπική υάλωση σε μη οξειδωμένες επιφάνειες, όπως ο σκουρότερος, γκρίζος πυρήνας (Κυριατζή 2000, 154). Τέτοιες αντιδράσεις συναντώνται και στα τοιχώματα των αγγείων (**Κ 4499-εικ. Β62**). Επίσης, η απόσχιση των αργιλικών στρώσεων στον πυρήνα υποδηλώνει ότι η υάλωση δεν ολοκληρώθηκε και η θερμοκρασία δεν ήταν υψηλή (Müller et al. 2015β, 833-5). Τέλος, και η διαφοροποίηση της εξωτερικής επιφάνειας των αγγείων, ιδιαιτέρως των ποδιών, τα οποία είναι σκούρας απόχρωσης (όχι λόγω επίχρισης), ενώ το εσωτερικό του αγγείου είναι ανοικτόχρωμο, σημαίνει συνθήκες όπτησης σε μικτή ατμόσφαιρα, και πιθανόν αναγωγική κατά την τελική φάση της όπτησης ή του κρυώματος της κεραμικής (Κυριατζή 2000, 93), αλλά υποδεικνύει και τη χρήση.

Μικροί πόροι (και στην επιφάνεια), ρηγματώσεις στον πυθμένα εσωτερικά **(Τομή Ε, ΟΜ 6547-εικ. Β18),** αλλά και σε άλλα σημεία, στα πόδια **(Τομή Β, ΟΜ 4010-εικ. Β2)** είναι συχνά φαινόμενα στα εξεταζόμενα αγγεία. Ο πηλός σε κάποιες περιπτώσεις αποκαλύπτει στην επιφάνεια ασβεστιτικά στοιχεία (**Μάρτυρας Α-Ζ**, **ΟΜ 1075, Τομή Ζ, ΟΜ 395, Κ 4527, Κ 2901-εικ. Β6-7, 47, 65**), αλλά φέρει, κυρίως προσμίξεις μικρότερου μεγέθους, σκουρότερης απόχρωσης και (αργυρό) μαρμαρυγία[272]. Η ποιότητα αυτών (πιθανή παρουσία χαλαζία) προκάλεσε μάλλον την απολέπιση τμήματος της επιφάνειας ενός αγγείου (**Τομή Α, ΟΜ 6783-εικ. Β70**).

Ο πυρήνας είναι, σε μεγάλο ποσοστό, γκρίζας απόχρωσης, ένδειξη της μικρής διάρκειας οξειδωτικής όπτησης, λόγω και του σημαντικού πάχους των τοιχωμάτων σε κάποια σημεία (της ένωσης του ποδιού με το σώμα του αγγείου), χωρίς αυτό να αποκλείει και οξειδωτική, συνδυαζόμενη με αναγωγική ατμόσφαιρα στο τέλος της διαδικασίας (**Τομή Ζ, ΟΜ 395-εικ. Β47**, όπου διαφορετική απόχρωση στις δύο

[272] Για κάποια από τα πόδια, τα οποία περισυλλέχθηκαν στις επιχώσεις, κατά την πρώτη εξέταση, έγινε η παρατήρηση ότι περιείχαν χρυσό μαρμαρυγία, γεγονός που συνεπάγεται την αιγινήτικη προέλευση και παραγωγή τους. Δυστυχώς, πολλά από αυτά τα πόδια δεν φωτογραφήθηκαν και, εκ των υστέρων, δεν κατέστη δυνατόν να επιβεβαιωθεί η πρώτη ταύτιση.

επιφάνειες) (Κυριατζή 2000, 93 και 153-4). Σε κάποια θραύσματα παρατηρείται μια ζώνη τεφρής απόχρωσης και μικρού πάχους στα τοιχώματα, που περιβάλλουν τον πυρήνα, υπαινικτική για μη σταθερές συνθήκες όπτησης.

Η αργιλική μάζα είναι συνήθως συμπαγής, αλλά αρκετά συχνά έχει τη μορφή στρώσεων όχι καλά συναρμοσμένων με τα εξωτερικά τοιχώματα (**Τομή Θ, ΟΜ 2807-εικ.Β22**). Τα πόδια παρέχουν καλύτερη δυνατότητα για παρατηρήσεις ως προς την αντίδραση του πηλού κατά την όπτηση. Σε κάποια από αυτά ο πυρήνας σχηματίζει μικρά κενά, στο όριο της αποκόλλησης από τα εξωτερικά τοιχώματα (**Τομή Ζ, ΟΜ 395-εικ. Β47**), σύμπτωμα το οποίο χαρακτηρίζει και τα τελευταία (**Τομή Η, ΟΜ 1536-εικ. Β12**). Εντούτοις, άλλα εμφανίζουν αρκετά συμπαγή δομή στο εσωτερικό τους (**Μάρτυρας Α-Ζ, ΟΜ 1700-εικ. Β8**).

Κατασκευή

Το στρογγυλεμένο περίγραμμα της κοιλιάς κάποιων τριποδικών σκευών ίσως διαμορφώθηκε με μιας μορφής καλούπι, γεγονός που θα συνεπαγόταν διαφορετική επεξεργασία στις δύο επιφάνειες, μία λεία και μία αδρή (Κυριατζή 2000, 55). Αυτή η τεχνική παρατηρείται σαφώς σε μια κατηγορία αγγείων με σχεδόν ημισφαιρικό σώμα, των οποίων η εξωτερική επιφάνεια είναι αμελώς και βιαστικά πλασμένη, ενώ η εσωτερική προσεγμένη και εξομαλυμένη (**Τομή Θ, ΟΜ 1900, Κ 4503-εικ. Β86**).[273] Γενικώς, η κοιλιά έχει στρογγυλεμένο περίγραμμα και εμφανίζει τα παραπάνω χαρακτηριστικά διαμόρφωσης (**Κ 4223-εικ. Β61**).

Σύμφωνα με τις εμπειρικές μελέτες, διαπιστώνεται ότι το στρογγυλεμένο σώμα των αγγείων, χωρίς ιδιαίτερες γωνιώσεις, συνδράμει περισσότερο στην αντοχή τους στην έντονη θερμοκρασία και το θερμικό πλήγμα που αυτά υφίστανται (Rice 1987, 226, 237). Εντούτοις, όχι σπάνια, όπως προκύπτει από τα εθνογραφικά δεδομένα, κατασκευάζονται μαγειρικά σκεύη με γωνιώδες περίγραμμα (Henrickson-McDonald 1983, 631).

[273] Το αγγείο **Κ 4699** (**εικ. Β99**) χαρακτηρίζεται από την ίδια διαμόρφωση των επιφανειών, καλή εξομάλυνση εσωτερικά, πιθανόν από την επαφή του πηλού με κάποιο καλούπι, και αδιαμόρφωτες μάζες πηλού στην εξωτερική επιφάνεια, ωσάν αυτή να διαμορφώθηκε με κοφτές κινήσεις και κτυπήματα. Λόγω αυτής της μορφολογίας, το συγκεκριμένο θραύσμα κατηγοριοποιήθηκε στις χύτρες με στρογγυλεμένο σώμα, αν και δεν είναι σαφής ο χαρακτήρας του επιθήματος πάνω στο χείλος. Αν υποτεθεί ότι αυτού του τύπου οι χύτρες ανατρέχουν σε μεταλλικά πρότυπα, είναι δυνατόν αυτό να αναπαριστά μια λανθασμένη αποτύπωση μεταλλικού ελάσματος πρόσδεσης της λαβής στο σώμα του αγγείου, βλ. Matthäus 1980, Taf 12.85, 72.6.

Δυστυχώς, στο μεγαλύτερο ποσοστό των αγγείων, το εσωτερικό είναι πολύ φθαρμένο από τη χρήση και τη δευτερογενή απόθεση, και, ως αποτέλεσμα, δύσκολο να αποσαφηνιστεί η τεχνική κατασκευής. Μεμονωμένα, αναγνωρίζεται σαφέστερα η χρήση τροχού (**Κ 4680-εικ. Β69**), ενώ, σε καλύτερα σωζόμενα θραύσματα, η κανονικότητα της άνω ζώνης του σώματος και η γωνίωση στην κοιλιά, προϋποθέτουν την κατασκευή των αγγείων από διαφορετικά μέρη, ως εξής: επικόλληση των τροχήλατων χείλους και κοιλιάς (πλασμένης με κουλούρες στο θραύσμα **Κ 4498-εικ.Β60**) και προσθήκη του χειροποίητου πυθμένα (ίσως διαμορφωμένου με καλούπι) στο τέλος. Αυτή η διαδικασία αποκαλύπτεται από τις αδιαμόρφωτες μάζες πηλού ή το ξύσιμο της επιδερμίδας για συνοχή και απαλοιφή των σημείων συρραφής (ενδεικτικό το θραύσμα **Κ 2901-εικ. Β65).** Με αυτό τον τρόπο, άλλωστε, η εσωτερική επιφάνεια τείνει να είναι περισσότερη εξομαλυμένη, ενώ η εξωτερική αδρή και με αδιαμόρφωτες μάζες πηλού **(Κ 4680-εικ. Β69**). Αχνές εγχαράξεις σε οριζόντια φορά υποδηλώνουν την επεξεργασία. Η δόμηση με κουλούρες είναι εμφανής και στην περίπτωση της αποκόλλησης των τοιχωμάτων από τον πυρήνα (**Κ 4737-εικ. Β64**). Η Μαραμπέα (2010, 203) περιγράφει τη διαδικασία κατασκευής τέτοιων αγγείων από τη βάση προς το χείλος με τελική σχηματοποίηση ανάστροφα στον τροχό για το πλάσιμο της βάσης. Μόνο σε ένα σχεδόν ολόκληρο αγγείο (**Κ 1945-εικ. Β49**) αναγνωρίζεται, με βεβαιότητα, η χειροποίητη τεχνική κατασκευής, εμφανής από τη μικρή ανομοιομορφία ως προς την κανονικότητα του στομίου, αν και το αγγείο, σε γενικές γραμμές, παρά τις μικρές δυσπλασίες στη συναρμογή των λαβών, παρουσιάζει ισορροπημένη δόμηση.

Το χείλος, όπως επισημάνθηκε και για τις χύτρες χωρίς πόδια, επικολλάται στο σώμα (**Μάρτυρας Α-Ζ, ΟΜ 1701, Τομή Α, ΟΜ 6783, Κ 4859-εικ. Β77, 70, 68**), και εσωτερικά η περιοχή σύγκλισης εξομαλύνεται με πρόσθετη στρώση πηλού (**Κ 4702-εικ. Β71**). Η άρθρωση αποτελεί, επίσης, τη ζώνη ένωσης δύο ξεχωριστών τμημάτων του σώματος (**Τομή Ε, ΟΜ 6547, Κ 4844-εικ. Β18, 83).** Αυτή η τεχνική επικόλλησης φανερώνεται από την οριζόντια ρηγμάτωση/αυλάκωση σε αυτή τη ζώνη της συναρμογής εσωτερικά **(Κ 4702, Κ 4527-εικ. Β71, 74**), η οποία παραμένει κατά τη φάση εξομάλυνσης αλλά και από μικρούς όγκους πηλού πάνω στη γωνίωση εξωτερικά. Ως φαίνεται, αυτή η τελευταία καθιστούσε την προσεγμένη επεξεργασία χρονοβόρα και, ως εκ τούτου, η λείανση ήταν συνήθως, σε αυτή την περιοχή πιο πρόχειρη. Σε μεμονωμένες περιπτώσεις, παρατηρείται μικρή δυσπλασία στη διαμόρφωση του χείλους (**Μάρτυρας Α-Ζ, ΟΜ 1080, Κ 1945-εικ. Β49**), και, εκτός από λίγες

εξαιρέσεις, με στρέβλωση στην περίμετρο του στομίου (**Κ 4499-εικ. Β62**), η πρόσφυση της λαβής στο χείλος είναι αρκετά προσεγμένη[274].

Η λαβή φύεται τόσο από την εξωτερική όψη αλλά κυρίως πάνω σε αυτή, με καλή γενικώς λείανση των σημείων πρόσφυσης, ιδιαιτέρως στο χείλος, αλλά και στο σώμα, όπου επικολλάται πάνω στη γωνίωση (μάλλον λόγω αστοχίας) ή λίγο κάτω από αυτή, με εξαιρέσεις, σε χαμηλότερο σημείο της κοιλιάς (**Κ 4223, Κ 4879-εικ. Β61, 76**), χωρίς να ελλείπουν μικρές αδιαμόρφωτες μάζες πηλού στα σημεία συγκόλλησης (**Κ 4702-εικ. Β71**). Η επικόλληση στο σώμα παρουσιάζει, πάντως, τις περισσότερες δυσμορφίες/ανωμαλίες, επειδή, σε αυτό το σημείο, το αμελές πλάσιμο και το ατελές ξύσιμο της επιδερμίδας προκαλούν πάχυνση του τοιχώματος (**Κ 4883-εικ. Β73**). Επιπλέον, στο ακροφύσιο, οι εντάσεις κατά την όπτηση και χρήση έχουν δημιουργήσει μικρές ρωγμές (**Κ 4188-εικ. Β48**), με δυνητικό παρεπόμενο την αποκόλληση της λαβής (**Κ 4856-εικ. Β78**). Για την καλύτερη συγκόλληση χρησιμοποιείται εργαλείο, το οποίο αφήνει κάθετες και αδρές καμπύλες εγχαράξεις, αλλά και, συμπληρωματικά, οριζόντιες (**Κ 4859, Κ 4882-εικ. Β68, 63**), κάποτε αρκετά αχνές και επιμελημένες, ενώ διακρίνεται και αποτύπωμα δακτύλου (**Κ 4208-εικ. Β67**). Στο σημείο πρόσφυσης στο χείλος, η πίεση που ασκείται εξωτερικά απαιτεί και τη σχετική συγκράτηση του τοιχώματος εσωτερικά, με την εφαρμογή δακτύλου (**Κ 4769-εικ. Β75**). Η έκκεντρη τοποθέτηση της λαβής είναι αρκετά συχνή (**Κ 4882, Κ 4527, Κ 4844, Κ 4856-εικ. Β63, 74, 83, 78**). Σε μία περίπτωση, αυτή έχει επικολληθεί αρκετά κάτω από τη διακριτή άρθρωση του σκεύους με πεπλατυσμένο το άκρο της, ενώ το χείλος μοιάζει σχετικά κοντό (**Κ 4879-εικ. Β76**). Ανάλογη διαμόρφωση της λαβής παρατηρείται στις ευρύστομες χύτρες της ΥΕΙΙΙΓ μέσης-ύστερης περιόδου (**Κ 4192, Κ4674 και Κ 4854-ΚΠΑ.73, εικ. Α42, 46**), ενώ και το χείλος ομοιάζει με εκείνα των κλειστών ευρύστομων χυτρών. Ανεξαρτήτως της χρονολόγησης του σκεύους, αυτό αποτελεί μάλλον ένα «υβριδικό» προϊόν. Το θραύσμα προέρχεται από βάθος το οποίο θα συνέτεινε σε χρονολόγηση κατά την ΥΕΙΙΙΓ ύστερη περίοδο (φάση 6)[275].

Τα πόδια των χυτρών είναι χειροποίητα, κατασκευασμένα από μία μάζα πηλού, καλά πλασμένα, με αδρή εξομάλυνση της επιφάνειας, με ξύσιμο, το οποίο αφήνει

[274] Πρέπει να υπολογιστεί, βέβαια, και το σχετικά μικρό πλήθος των σχετικών αγγείων, στα οποία σώζεται η λαβή.
[275] Εντοπίστηκε, όμως, από καθαρισμό της τομής στο σχετικό βάθος, και δεν υπάρχουν συνευρήματα

ορατά τα ίχνη σε μορφή αχνών εγχαράξεων (**Τομή Α, ΟΜ 6789-εικ. Β26**). Τα δύο εξ αυτών τοποθετούνται δίπλα και έκκεντρα ως προς τις λαβές και το τρίτο στον ελεύθερο χώρο που μεσολαβεί ανάμεσα σε αυτές. Το κατώτερο άκρο είναι συνήθως ακανόνιστα διαμορφωμένο, με γρήγορες κινήσεις, δεδομένο που δεν συνηγορεί για την καλή στήριξη του σκεύους σε επίπεδη επιφάνεια, αλλά ενδείκνυται για ανώμαλο έδαφος και εξωτερικό χώρο. Ανάλογες αδιαμόρφωτες μάζες πηλού παραμένουν συχνά και σε άλλα σημεία της επιφάνειας του ποδιού. Προσκολλώνται στο σώμα/κοιλιά του αγγείου με πρόσθετο πηλό, που αυξάνει το πάχος του τοιχώματος (**Κ 4883-εικ. Β73**) και φανερώνεται ως ξεχωριστή στρώση κατά τη θραύση και την αποκάλυψη του πυρήνα (**Τομή Γ, ΟΜ 7037, Κ 4188-εικ. Β47,48**). Όπου σώζεται σημαντικό τμήμα του σκεύους, παρατηρείται ότι, ενίοτε, το πόδι πιέζεται στο σώμα προκαλώντας κύρτωση στην επιφάνεια του πυθμένα (**Τομή Α, ΟΜ 6756-ΚΠΒ.6**). Η τοποθέτηση των ποδιών φαίνεται ότι γίνεται με ανάστροφα τοποθετημένο το σώμα του αγγείου, διαδικασία εύλογη και μαρτυρούμενη, σε μία περίπτωση (**Κ 4680-εικ. Β69**), και από τη διεύθυνση και το βάθος δύο κοιλοτήτων[276]στο σημείο συμβολής σώματος και ποδιού, οι οποίες σχηματίστηκαν για την καλύτερη συναρμογή τους. Επειδή τα πόδια δέχονται τη μεγαλύτερη θερμότητα και είναι επιρρεπή στη θραύση, όπως αποδεικνύεται από το πλήθος των δειγμάτων που βρέθηκαν αποκολλημένα από τα σώματά τους, και, δεδομένου ότι η επικόλλησή τους στο σώμα δεν είναι πάντα στέρεη (**Κ 1945-εικ. Β49**), συχνά αυτά φέρουν χάραξη, βαθούλωμα (**Τομή Ζ, ΟΜ 1713-εικ. Β45**) ή και οπή, μερικές φορές συνδυαστικά (**Τομή Ζ, ΟΜ 368-εικ. Β44**). Αυτά τα στοιχεία τοποθετούνται ιδιαιτέρως στο σημείο συμβολής των ποδιών με το σώμα του αγγείου, σημάδια λειτουργικά, διαγνωστικά και, εν τέλει, διακοσμητικά (**Τομή Ζ, ΟΜ 363-εικ. Β46**), αν και αυτή η πρακτική δεν απαλείφει πάντοτε τις αποτυχίες ως προς την κατασκευή (**Τομή Ζ, ΟΜ 395-εικ. Β47**). Σε μία περίπτωση, μια ακανόνιστη οπή διαπερνά το τοίχωμα του πυθμένα, η οποία μοιάζει σαν εσκεμμένη διάνοιξη, χωρίς να αποκλείεται και η αστοχία του πηλού (**Κ 4504-εικ. Β55**). Αν αυτή ήταν τυχαία, δεν επηρέασε, πάντως, λόγω της θέσης της, τη χρηστικότητα του αγγείου. Για τον ίδιο

[276] Η βάθυνση κάθε κοιλότητας διακρίνεται στο ανώτερο, κατά τη χρηστική, κατακόρυφη τοποθέτηση του αγγείου, άκρο αυτής, ένδειξη ότι η πορεία του δακτύλου ξεκίνησε από το χαμηλότερο άκρο, εφ΄ όσον η βάθυνση συνήθως εμφανίζεται στο τέλος. Η θέση, εξάλλου, του δακτύλου -σε περίπτωση που αυτή η διαμόρφωση έγινε όταν το αγγείο επανήλθε στην τελική του κατακόρυφο- ιδίως σε λοξή διεύθυνση, δεν θα διευκόλυνε τη στάση του τεχνίτη. Δικαιολογείται από το γεγονός ότι το αγγείο βρισκόταν ανάστροφα όταν σχηματίστηκαν αυτές οι επιμήκεις κοιλότητες και το/α δάκτυλο/α κινήθηκε/αν αναλόγως.

λειτουργικό λόγο, για την ενδυνάμωση της πηλόμαζας, προστίθεται, σε κάποιες περιπτώσεις, και υποστήριξη του ποδιού με τη μορφή οριζόντιας αντηρίδας (**Τομή Α, Σακ. 268-εικ. Β34)**. Αν και μικρά μόνο τμήματα των σκευών σώζονται, φαίνεται ότι αυτή η τεχνική προσθήκης συνδέεται, συνήθως, με καλής δόμησης και ομοιογενούς όπτησης αγγεία[277] (**Κ 2860, 2936-εικ. Β32, 33**) και, όπως επισημαίνεται από τα χρονολογούμενα συνευρήματα, ίσως αυτό το στοιχείο αποτελεί ένα χαρακτηριστικό των υστερώτερων αγγείων (τουλάχιστον κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο-φάση 7 του οικισμού)[278].

Διαμόρφωση

Η εσωτερική επιφάνεια διαμορφώνεται με ξύσιμο, το οποίο αφήνει βαθιές εγχαράξεις (**Μάρτυρας Α-Ζ, ΟΜ 1701, Κ 4859-εικ. Β77, 68**) ή και λεπτότερες (**Τομή Ζ, ΟΜ 5135, Τομή Ζ, ΟΜ 7743-εικ. Β54, 29**) σε οριζόντιες, αλλά και, συμπληρωματικά, και σε άλλες διευθύνσεις, ιδιαίτερα στην εξωτερική επιφάνεια (**Κ 4680-εικ. Β69**). Η εξομάλυνση είναι αδρή, μάλλον καλή, με μικρές αδιαμόρφωτες μάζες πηλού, σπανιότερα (**Κ 4499, Κ 4504-εικ. Β62, 55**). Τα πόδια είναι, επίσης, αδρής κατεργασίας, με εξογκώματα από τις προσμίξεις, μικρούς σβώλους πηλού, πόρους και ραγίσματα. Αχνές γραμμές από το εργαλείο σε διάφορες διευθύνσεις, κυρίως στον κατακόρυφο άξονα ή αβαθείς, πλατιές αυλακώσεις χαρακτηρίζουν την επιφάνεια τους (**Τομή Α, ΟΜ 6784**), καθώς, επίσης, και αποτυπώματα και πιέσεις δακτύλων (**Τομή Α, ΟΜ 6789, Κ 4879-εικ. Β26, 76**). Η εσωτερική όψη είναι σχετικά καλά εξομαλυμένη, λόγω και δευτερογενούς, μετά τη φάση του πλασίματος, επεξεργασίας (**Τομή Ζ, ΟΜ 7743-εικ. Β29**). Μερικές φορές, διατηρείται υδαρής επίχριση, η οποία έχει συρρικνωθεί αφήνοντας ίχνη σαν μικρές ρυτιδώσεις (**Τομή Α, ΟΜ 6790$^{\varepsilon}$-εικ. Β27**), ενώ δεν λείπουν και οι δακτυλιές, «αστοχίες» επαφής του αγγείου κατά τη μεταφορά του στον κλίβανο. Γενικώς, αυτά τα αγγεία δεν φέρουν επίχριση, αλλά το εξωτερικό τοίχωμα λαμβάνει κάπως σκουρότερη απόχρωση λόγω της εξομάλυνσης του με τα υγρά χέρια του αγγειοπλάστη, και, κυρίως, λόγω της έντονης καύσης/κάπνας σε αυτή την όψη. Μια «παχύτερη» επίστρωση, εντούτοις, συναντάται στο αγγείο **Κ 4527 (εικ. Β74)**, ο πηλός του οποίου φέρει ασβεστιτικά στοιχεία (βλ. πρπ σελ. 159-60 και **Κ 4769-εικ. Β75**), επειδή, πιθανόν, με αυτόν τον τρόπο επιχειρείται η

[277] Για την απομίμηση σχετικού στελέχους σε μεταλλικά πρότυπα σκεύη, βλ. ΚΕΦ.6.1γ).
[278] Το αγγείο Κ 2936 εντάσσεται στη φάση 6 (ΥΕΙΙΙΓ ύστερη) (Κουνούκλας 2011, 157, fig 165).

σφράγισή τους, όπως συμβαίνει με κάποιες ευρύστομες χύτρες της ΥΕΙΙΙΓ μέσης-ύστερης. Σε άλλα, μεμονωμένα δείγματα συναντάται αυτή η πρακτική (**Κ 4679, Κ 4737-εικ. Β84, 64**), ένα εκ των οποίων (**Κ 4679**) μοιάζει ιδιόμορφο τυπολογικά και θα μπορούσε να θεωρηθεί ως «υβριδικός» τύπος. Δυστυχώς, η σωζόμενη διάσταση του στομίου και η μικρή γωνίωση στο σώμα, στη βάση της λαβής, δεν είναι ικανοποιητικά σε μέγεθος ώστε να διατυπωθεί βεβαιωμένη άποψη για το χαρακτήρα του. Η συμπαγής δομή του πυρήνα (ένδειξη υψηλής όπτησης) και η γκρίζα απόχρωση του εξωτερικού τοιχώματος από την έντονη καύση ταιριάζουν, εντούτοις, με χαρακτηριστικά που εμφανίζονται στις τριποδικές χύτρες. Τέτοια σκουρότερη επίχριση χαρακτηρίζει, επίσης, και μία-τουλάχιστον-χύτρα με μικρότερες διαστάσεις (**Κ 4834-εικ. Β80**), χρονολογούμενη μάλλον στην ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο. Μια μορφή επικάλυψης με εμβάπτιση του αγγείου σε αραιότερης υφής πηλό και χρήση αυτού για γραμμική διακόσμηση, τεχνική που συναντάται και σε χύτρες χωρίς πόδι, χαρακτηρίζει και λίγα τριποδικά πρώϊμης χρονολόγησης (**Κ 4728** και πιθανόν **Κ 4532-εικ. Β85, 82**).

Πα. Συμπληρωματικά αγγεία (της κουζίνας)

γ. Αρύταινα και το αγγείο με την υπερυψωμένη λαβή

Ύλη

Το υλικό κατασκευής σε αυτόν τον τύπο αγγείου παρουσιάζει διακυμάνσεις, από τον πηλό με λίγες προσμίξεις ποικίλης μορφής και μεγέθους -όπου διαπιστώνεται και η παρουσία ασβεστίτη-(**Τομή Α, Σακ 42+51-εικ. Γ4**), χαρακτηριστικό στις άβαφες αρύταινες κατανάλωσης τροφής, έως εκείνο του οποίου η σύσταση σχετίζεται με τα μαγειρικά (**Κ 4897-εικ. Γ1**). Επιμήκεις πόροι στην επιφάνεια είναι δηλωτικοί για την καύση οργανικών στοιχείων (**Κ 4904-εικ. Γ7).** Το υλικό των αγγείων δεν προκαθορίζει τη χρησιμοποίησή τους κοντά σε φωτιά (**Κ 4522, Κ 4903-εικ. Γ8,10**) ή σε περιβάλλον προετοιμασίας φαγητού, και, σε κάθε περίπτωση, και τα πιο χονδροειδή σκεύη δεν θεωρούνται αμέσως ως μαγειρικά. Επιπλέον, η διαφοροποίηση από μία κατηγορία σε μία άλλη, σύμφωνα με τη σύσταση του πηλού, δεν είναι εύκολη, επειδή ακόμα και τα λεπτότερα αγγεία περιέχουν μικρά ασβεστιτικά στοιχεία, τα οποία προκαλούν μεγάλους πόρους στην επιφάνεια **(Κ 4905**, **Κ 4906-εικ. Γ11**).

Κάποια χονδροειδή αγγεία με το σχήμα της αρύταινας φέρουν έντονα ίχνη καύσης στην εσωτερική και εξωτερική επιφάνεια (**Κ 4685, 4678, 4902-εικ. Γ24, 25, ΚΠΑΓ1.4**) και χρησιμοποιήθηκαν μάλλον ως χωνευτήρια, όπως εικάζεται και από την

υάλωση του πηλού στον πυρήνα. Δύο εξ αυτών εμφανίζουν έντονα σκούρα καστανά ή μελανά, στιλπνά τοιχώματα (**4678, 4902**) από την παρουσία άνθρακα (Hein et al. 2015, 280) και από την αντίδραση ανάμεσα στον πηλό και το καυτό υλικό κατά τη φάση της τήξης, καθώς τέτοια σκεύη ήταν απαιτούμενο να αντέχουν σε πολύ υψηλές θερμοκρασίες (άνω των 1000°C). Οι υψηλές θερμοκρασίες δηλώνουν μεταφορά της θερμότητας με την ακτινοβολία, αλλά απαιτούνταν μικρή αγωγιμότητα των σκευών, απαραίτητη για την αποφυγή της διασποράς της. Σε αντίθεση με τα μαγειρικά σκεύη, τα οποία υποβάλλονται σε εναλλαγές θερμοκρασίας, αυτό δεν συμβαίνει με τα μεταλλουργικά αγγεία, στα οποία η αντοχή στο θερμικό «σοκ» δεν ήταν προαπαιτούμενη (Allegretta et al. 2017, 268).

Τα αγγεία από λεπτόκοκκους πηλούς φαίνεται να εντάσσονται στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση περίοδο (**Κ 4905-εικ. Γ11**) ή και σε πρωϊμότερες φάσεις του οικισμού, αντίληψη που δεν είναι δυνατόν να εξακριβωθεί, με βεβαιότητα, λόγω του μικρού δείγματος που μελετήθηκε, χωρίς, όμως να αποκλείεται η συνέχιση χρήσης τους και κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση (**Κ 4900, Κ 4686-εικ. Γ9**).

Οι ανοικτόχρωμες επιφάνειες των αγγείων με τους περισσότερο λεπτόκοκκους πηλούς σε σχέση με τα πιο χονδροειδή σκεύη δεν οφείλονται μόνο στη συλλογή διαφορετικού υλικού, αλλά και στις συνθήκες όπτησης (Κυριατζή 2000, 195-8). Οι αποχρώσεις ποικίλουν από ανοικτόχρωμη, κιτρινωπή θαμπή και πορτοκαλόχρωμη έως σκούρα καστανή.

Εκτός από την αρύταινα, χαρακτηριστικό αγγείο ως προς τη μορφή και την ποιότητα του πηλού είναι η πρόχους με την υπερυψωμένη λαβή, της οποίας το περίγραμμα και το μέγεθος προσεγγίζει αυτό των ευρύστομων χυτρών. Εμφανίζεται στην εκδοχή με λεπτόκοκκο πηλό και λίγες προσμίξεις (**Κ 4397-εικ. Γ16**), αλλά και σε αυτή με περισσότερες, η οποία επικρατεί στο εξεταζόμενο σύνολο, ενώ, όπως και στην περίπτωση της αρύταινας, το αγγείο κατασκευάζεται και με μαγειρικό πηλό (**Κ 4681-εικ. Γ18**). Τα ασβεστιτικά στοιχεία (πιθανόν και όστρεα) συνιστούν χαρακτηριστικά συστατικά του πηλού (**Κ 4723-εικ. Γ20**), ενώ η ποιότητα αυτού και οι προσμίξεις (οργανικές ουσίες) έχουν συντελέσει στη δημιουργία μακρόστενων (και παράλληλων στο σώμα του αγγείου) πόρων στην επιφάνεια (**Κ 4501, Κ 4172-εικ. Γ17, 12**), αλλά και μικρών ραγισμάτων. Σύμφωνα με μια γενική αντίληψη, η ύπαρξη οργανικών στοιχείων και η καύση τους κατά την όπτηση, με τη συνεπακόλουθη δημιουργία πόρων, ευνοούν την αποδοτικότερη θέρμανση με λιγότερη χρήση καύσιμης ύλης, λόγω

της χαμηλής αγωγιμότητας, και την αντοχή του αγγείου σε μη ελεγχόμενες συνθήκες, συνήθως ανοιχτής φωτιάς (Skibo et al. 1989, 133-4[279]. Επίσης, με αυτές τις οργανικές ουσίες επιτυγχάνεται καλύτερα και γρηγορώτερα η απορρόφηση της υγρασίας (Skibo et al. 1989, 137). Οι πόροι και τα κενά, εκτός του ότι μειώνουν τη μετάδοση της θερμότητας, αυξάνουν, επίσης, την ανθεκτικότητα του αγγείου, αναχαιτίζοντας τη διάδοση των ατελειών στη δομή του υλικού (Hein-Kilikoglou 2007, 878, 879, 884).

Ανάλογης σύστασης, ως προς την ενσωμάτωση στον πηλό οργανικών στοιχείων, είναι και ένα άβαφο ευρύστομο αγγείο, το οποίο ανήκει, μάλλον, στον τύπο του μεγάλου σκύφου (**Μάρτυρας ΕΚΓΔ, ΟΜ 3347-εικ. Γ23**) και φέρει ίχνη κάπνας από τη χρήση.

Κατασκευή

Τα αγγεία, τα οποία χρησιμοποιούνται για τη μετάγγιση ή το ζέσταμα τροφής, όπως είναι οι αρύταινες και οι πρόχοι με την υπερυψωμένη λαβή, ανήκουν, στην πλειονότητά τους, σε μια κατηγορία πολύ πρόχειρα πλασμένων αγγείων.

Η αρύταινα αποδίδεται, από τη μία πλευρά, με το τροχήλατο καλοσχηματισμένο σχήμα (**Τομή Α, Σακ 42+51-εικ. Γ4**) και με σχετικά στιλπνή επιφάνεια (**Κ 4903-εικ. Γ10**), πιθανόν ενδεικτική για την πρωϊμότερη χρονολογική ένταξη του αγγείου, τουλάχιστον κατά την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση περίοδο, και, από την άλλη, με το χειροποίητο και αμελώς πλασμένο σώμα (**Κ 4524-εικ. Γ6)**, το οποίο χρονολογείται κατά την ίδια περίοδο ή υστερώτερα, σύμφωνα με το βάθος εντοπισμού του. Δεδομένης μιας γενικής ανομοιομορφίας ως προς το πάχος των τοιχωμάτων και του μικρού μεγέθους διατήρησης, η χρήση του τροχού σε αρκετά από αυτά δεν πιστοποιείται εύκολα, ενώ η διαφορετική τεχνική δεν φαίνεται ότι συνδέεται με την ποιότητα. Η έντονη πάχυνση στα κατώτερα τοιχώματα του αγγείου, όπου σώζεται αυτό το τμήμα, αιτιολογείται από την προσπάθεια για τη μερική σταθερότητα της κυρτής βάσης μετά τη χρήση. Στον πυθμένα ενός χειροποίητου αγγείου (**Κ 4500-εικ. Γ5**) διακρίνονται μικρές καμπύλες εγχαράξεις, σαν «νυχιές», πιθανόν ίχνη του

[279] Για άλλες απόψεις και μερική απόρριψη αυτής, όπως προκύπτει από πειραματικές μεθόδους, βλ. Müller 2017, 624. Η χαμηλή αγωγιμότητα, λόγω της εμφάνισης πόρων, χαρακτηρίζει αγγεία τα οποία ψήνονται σε θερμοκρασίες κάτω από 1200° C, ενώ, σε υψηλότερες, η συμβολή της ακτινοβολίας και της διάδοσης θερμότητας αυξάνουν την αγωγιμότητα. Επίσης, η διευθέτηση των πόρων, κάθετων προς την πηγή θερμότητας, ελαττώνει τη διάχυση της θερμότητας στο σώμα (Alegretta et al. 2017, 261).

εργαλείου για το ξύσιμο του πηλού στη φάση διαμόρφωσης του κατάλληλου πάχους του τοιχώματος.

Στη χειροποίητη τεχνική τα αγγεία αυτά κατασκευάζονται με την πίεση των δακτύλων, με την «τσιμπητή» και την «τραβηχτή» μέθοδο (**Κ 4524-εικ. Γ6**), μια πολύ εύκολη διαδικασία για τέτοια μικρού σχετικά μεγέθους και μάλλον αβαθή σκεύη. Όσον αφορά στα χονδροειδή δείγματα, από τα οποία σώζεται κυρίως η λαβή, συμπεραίνεται ότι και το σώμα ήταν κατασκευασμένο με τον ίδιο τρόπο (**Τομή Θ, ΟΜ 6185-εικ. Γ2**).

Η λαβή αποτελεί ένα ξεχωριστό κομμάτι από μια πεπλατυσμένη λωρίδα πηλού, το οποίο μορφοποιείται με τα χέρια, αφήνοντας ίχνη δακτύλων από την πίεση (**Κ 4905-εικ. Γ11**), ή και μικρά ίχνη από το εργαλείο, αποκτά μάλλον κανονικό σχήμα και επικολλάται στο σώμα κάποτε με μικρή απόκλιση από τον κάθετο άξονα. Το ανώτερο άκρο της παρουσιάζει διαφοροποίηση ως προς τα σημεία και την ποιότητα συγκόλλησης. Κάποιες φορές, το πέρας της προχωρεί στο εσωτερικό του αγγείου, όπου διατηρούνται μικρές αδιαμόρφωτες πλαστικές μάζες και διακρίνονται μικρές χαρακιές για την καλύτερη πρόσφυση (**Κ 4905-εικ. Γ11**). Σε ένα αγγείο, πάντως, από λεπτόκοκκο πηλό, η τοποθέτηση της λαβής προς το εσωτερικό τοίχωμα έδωσε τη δυνατότητα στον κεραμέα να εξομαλύνει τη σχετική επιφάνεια του αγγείου σε τέτοιο βαθμό, ώστε απαλείφθηκαν τα ίχνη της κατασκευής του στον τροχό **(Κ 4686-εικ. Γ9**). Άλλοτε, το άκρο της λαβής τοποθετείται πάνω στο χείλος με περισσότερη (**Κ 4522-εικ. Γ8**) ή λιγότερη επιμέλεια (**Κ 4904-εικ. Γ7**), ενώ, άλλοτε, το σημείο πρόσφυσης παρουσιάζει καλύτερη εξομάλυνση (**Κ 4900-ΚΠΓ.24**). Στο κατώτερο άκρο της, η επικόλληση είναι αρτιότερη, και η λαβή μοιάζει συνέχεια του σώματος, ενώ αχνές εγχάρακτες γραμμές σε οριζόντια φορά επισημαίνουν τη χρήση κάποιου εργαλείου (**Κ 4904-εικ. Γ7**). Όταν η επικόλληση είναι πρόχειρη προκαλεί και «παραμόρφωση» του περιγράμματος του στομίου (**Κ 4906-ΚΠΓ.13**). Σε ένα θραύσμα λαβής (**Τομή Γ, ΟΜ 6573-ΚΠΓ.11**), όπου είναι ορατή η οπίσθια όψη αυτής και του χείλους, σώζεται μικρή διαμπερής οπή όπτησης, ένα διαγνωστικό στοιχείο που εμφανίζεται και στις ευρύστομες χύτρες κυρίως κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη περίοδο, ένδειξη ότι η σταθερότητα ως προς την ένωση σώματος και λαβής θεωρήθηκε αμφίβολη. Το εξεταζόμενο αγγείο εντάσσεται, από τα συνευρήματα και το βάθος εντοπισμού, στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση περίοδο. Πιθανόν, αυτό το κατασκευαστικό γνώρισμα δεν αποτελεί χρονολογικό τεκμήριο, αλλά εργαστηριακή ιδιαιτερότητα, γνωστή στον οικισμό του Κύνου σε όλη τη μυκηναϊκή περίοδο κατοίκησής του.

Αξιοπρόσεκτο γνώρισμα μιας λαβής, χρονολογούμενης στη φάση 6 (Kounouklas 2011, 151-2, fig. 154, no 90)[280] είναι η διαμόρφωση στηρίγματος για τη σύνδεση των δύο στελεχών αυτής στο σημείο που συνδέονται στο χείλος. Ανάλογο διαγνωστικό στοιχείο εμφανίζεται μάλλον και σε ένα τμήμα από μαγειρικό πηλό (**Κ 4897-εικ. Γ1**). Και τα δύο θραύσματα προέρχονται από χονδροειδή αγγεία, το τελευταίο, με ίχνη καύσης κατά τη χρήση και με πολύ πρόχειρο πλάσιμο. Η αποκόλληση της λαβής στο σημείο πρόσφυσης με το χείλος υποδεικνύει ότι το αγγείο κατασκευάστηκε τμηματικά, από το σώμα και τη λαβή, τεχνική η οποία χαρακτηρίζει, άλλωστε, και τα σχετικά λεπτότερα αγγεία, όπου η συγκόλληση είναι, όμως, αρτιότερη. Πρόσθετη μάζα πηλού στο σημείο σύνδεσης των δύο άκρων της λαβής είναι εμφανής και σε ένα αγγείο της τελευταίας κατηγορίας (**Κ 4905-εικ. Γ11**) το οποίο χρονολογείται μάλλον στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση περίοδο. Η τεχνική συγκράτησης των δύο μερών μεταξύ τους φαίνεται ότι έχει λειτουργικό χαρακτήρα, για την αντοχή του σκεύους, αλλά, παραλλήλως, αποτυπώνει και μια «συνήθεια» γνωστή από τα τριποδικά σκεύη του οικισμού κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση και ύστερη περίοδο (φάσεις 7 και 6-αντιστοίχως).

Από τον τύπο της πρόχου με την υπερυψωμένη λαβή διατηρούνται αγγεία με πληρέστερο περίγραμμα, προϊόντα της τροχήλατης παράδοσης. Η κατασκευή της, όπως προκύπτει από άλλα μικρότερα θραύσματα, φαίνεται ότι ποικίλλει: τα ημιχονδροειδή αγγεία είναι τροχήλατα, όπως το **Κ 4684 (εικ. Γ19)** της ΥΕΙΙΙΓ μέσης, μάλλον, περιόδου, ενώ εκείνα από μαγειρικό πηλό έχουν κατασκευαστεί μάλλον από κουλούρες (**Κ 4723-εικ. Γ20),** με τελική χρήση τροχού (**Κ 4898-εικ. Γ13**), αν και συχνά η τεχνική δεν είναι εύκολα αναγνωρίσιμη (**Κ 4898, Κ 4681-εικ. Γ13, 18**), λόγω φθοράς της επιδερμίδας.

Η λαβή αποτελεί ξεχωριστό, επίσης, τμήμα συγκολλώμενο με λοξές κινήσεις του εργαλείου στο χείλος και κυκλικές στο σώμα (**Κ 4397-εικ. Γ16**). Σε ένα σκεύος, το πλάτος της είναι ανομοιόμορφο (**Κ 4682-εικ. Γ14**), πλατύτερο στην ανώτερη ζώνη του (**Κ 4684-εικ. Γ19**). Ο τρόπος επικόλλησης της λαβής απαντάται και σε περισσότερο χονδροειδή δείγματα.

[280] Το συγκεκριμένο δεν εξετάστηκε στη διάρκεια αυτής της μελέτης, αλλά χαρακτηρίστηκε σύμφωνα με την αποτύπωσή του στη διατριβή του κ. Κουνούκλα.

Διαμόρφωση

Ένα τμήμα από αρύταινα (**Κ 4903-εικ.Γ10**) φέρει εμφανή τα ίχνη επίχρισης ενώ σε ένα άλλο από αγγείο με λεπτότερο πηλό αναγνωρίζεται υδαρές αιώρημα πηλού, εξηρημένο κατά τόπους. Επίχριση καλύπτει και χονδροειδείς λαβές από μαγειρικό πηλό (**Τομή Θ, ΟΜ 6185, Κ 4681-εικ. Γ2, 18**). Στα περισσότερα, όμως, από αυτά τα αγγεία η επιφάνεια είναι τραχιά και η διαμόρφωση εκτελέστηκε με γρήγορες κινήσεις, χωρίς προσπάθεια για επιμελημένη εξομάλυνση, ενώ έχουν αφεθεί εμφανή τα ίχνη του σχετικού μαλακού εργαλείου (**Κ 4686-εικ. Γ9**), όπως και μικρές ρυτιδώσεις από τη συρρίκνωση του υδαρούς αιωρήματος (**Κ 4501-εικ. Γ17**). Εντούτοις, πουθενά δεν εμφανίζονται αδιαμόρφωτες μάζες πηλού ακόμα και στα περισσότερο χονδροειδή σκεύη. Διακρίνονται, όμως, μερικές φορές, αποτυπώματα δακτύλων από λανθασμένη επαφή κατά τη μετακίνηση του αγγείου, ενώ ο πηλός δεν έχει ακόμα στεγνώσει (**Κ 4905, Κ 4684-εικ. Γ11, 19**).

δ. Κρατηρόσχημα

Ύλη

Τα αγγεία τα οποία χρησιμοποιούνται ως συμπληρωματικά για μαγειρική χρήση είναι κατασκευασμένα από πηλό με πολλές προσμίξεις, εμφανείς και στην επιφάνεια των τοιχωμάτων, ίσως και ασβεστολιθικού χαρακτήρα. Η γενική αντίληψη είναι ότι ο συγκεκριμένος πηλός εμφανίζει τα γνωρίσματα του μαγειρικού, επομένως αυτά τα αγγεία κατασκευάστηκαν εξαρχής για να εξυπηρετήσουν σχετικές ανάγκες (**Κ 4194-εικ. Δ1**). Οι ευμεγέθεις προσμίξεις ταιριάζουν στο χαρακτήρα των αποθηκευτικών σκευών και οδηγούν στην πάχυνση των τοιχωμάτων τους, προκειμένου να αυξάνεται η σταθερότητα και να εμποδίζεται η κατάρρευση του αγγείου από το βάρος του κατά την κατασκευή (Rye 1981, 27). Μικρή ποικιλία διαπιστώνεται στη χρήση μη πλαστικών συστατικών, που συνίστανται κυρίως σε ποικιλόχρωμο και γωνιώδες χαλικάκι. Ο πηλός δεν περιέχει συνήθως ορατά ασβεστιτικά στοιχεία (**Κ 4677-εικ. Δ3)**, τα οποία χαρακτηρίζουν τα κατεξοχήν μαγειρικά σκεύη και δεν είναι ιδιαίτερα πορώδης, όπως θα απαιτούνταν σε εκείνα (Rice 1987, 367-8), ένδειξη ότι το περιεχόμενο αυτών των αγγείων θα ήταν κυρίως υγρό και η ποιότητα του πηλού θα ελαχιστοποιούσε τις απώλειες (Rye 1981, 26). Δεν ελλείπουν, όμως, και τα δείγματα με ασβεστίτη ή οι μικροί πόροι στην επιφάνεια (**Μάρτυρας Η-Γ, ΟΜ 2635, Μάρτυρας ΕΚΓΔ, ΟΜ 3308+3316-εικ. Δ5, ΚΠΔ.12**).

Η διαφοροποίηση δεν φαίνεται να αντανακλά άλλη χρήση, αλλά μάλλον σχετίζεται με προσωπικές επιλογές του/ων αγγειοπλάστη/ων και την τεχνολογία του κάθε εργαστηρίου. Στην ίδια λογική κινείται και η διαφοροποίηση ως προς τις συνθήκες όπτησης, με λίγες περιπτώσεις-στο εξεταζόμενο σύνολο- αγγείων ψημένων σε αναγωγική ατμόσφαιρα (**Μάρτυρας ΕΚΓΔ, ΟΜ 3318+3274, Μαρτυρας Η-Γ, ΟΜ 2635-εικ. Δ2, 5**). Μικρά λαμπυρίζοντα στοιχεία στη δομή της αργιλόμαζας αναγνωρίζονται ως χαλαζιακά, τα οποία προσδίδουν το επιδιωκόμενο βάρος -για τη σταθερότητα-σε τέτοιας χρηστικότητας αγγεία (**Μάρτυρας Η-Γ, ΟΜ 6568-εικ. Δ6**) και συντελούν, επίσης, στη διαμόρφωση μικρών ρηγματώσεων για τη διάχυση της θερμικής προσβολής, που αυτά υφίστανται.

Κατασκευή και διαμόρφωση

Τα εξεταζόμενα αγγεία σώζονται αρκετά αποσπασματικά και συνιστούν ένα μικρό μάλλον δείγμα από τα σχετικά σκεύη του οικισμού. Το τοίχωμα είναι καλοδομημένο και οι σωζόμενες λαβές επιμελημένα συγκολλημένες σε αυτό, με πίεση του εργαλείου στα σημεία πρόσφυσης, αλλά και μικρές αποκλίσεις ως προς τη γωνία προσκόλλησης (**Κ 4194-εικ. Δ1**), πιθανόν λόγω προσωπικής ιδιοτυπίας και όχι «αποτυχημένου» πλασίματος. Αρκετά προσεγμένη είναι και η επικόλληση της προχοής, με τη στρέβλωση του χείλους στο σημείο επαφής, στον προχυτικό αμφορέα (**Κ 4725-εικ. Δ8**) από χονδροειδή, μαγειρικό πηλό, ο οποίος, όμως, δεν διατηρεί ίχνη επαφής με φωτιά. Πρόκειται για τροχήλατα αγγεία (**Μάρτυρας Η-Γ, ΟΜ 2635-εικ. Δ5**) ή κατασκευασμένα με τη γνωστή για τα μαγειρικά σκεύη μικτή τεχνική, με κουλούρες και τελική διαμόρφωση στον τροχό. Το αγγείο **Κ 4677-εικ. Δ3** αποτελεί ίσως ένα παράδειγμα της σχετικής τεχνολογίας, στο εσωτερικό του οποίου υπάρχουν ρηχά εξογκώματα με μικρή απόκλιση ως προς την ενιαία κυκλική διάταξη. Φαίνεται ότι το συγκεκριμένο αγγείο κατασκευάστηκε τμηματικά ως προς την ανώτερη και κατώτερη ζώνη του, και, εξαιτίας αυτού, εξομαλύνθηκε με ξύσιμο η εσωτερική επιφάνεια σε διάφορες κατευθύνσεις, ενώ η εξωτερική απέκτησε περισσότερο επιμελημένη κατεργασία με υδαρή πηλό στα σημεία απαλοιφής ανομοιομορφιών και συγκολλήσεων. Καλή λείανση του εξωτερικού τοιχώματος (**Μάρτυρας Η-Γ, ΟΜ 6568-εικ. Δ6**) αντανακλά πιθανόν την προσπάθεια απομίμησης των λεπτότεχνων αγγείων (όπως το άβαφο **Κ 4405**, από στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης, ίσως χρονολογούμενο και πρωϊμότερα), αλλά επισημαίνει και το ξεχωριστό χαρακτήρα του

σκεύους, λόγω και του μεγέθους του, μέσα στο νοικοκυριό. Μικρή πλαστική πάχυνση κάτω από το χείλος του αγγείου **(Μάρτυρας ΕΚΓΔ, ΟΜ 3318+3274-εικ. Δ2)** είναι δυνατόν να θεωρηθεί ως αστοχία του τεχνίτη κατά τη διαμόρφωση του χείλους, αλλά και ως «αποτυχημένη» προσπάθεια για την απόδοση του πλαστικού μοτίβου, διαγνωστικού για τους διακοσμημένους σκυφοειδείς κρατήρες της ΥΕΙΙΙΓ μέσης περιόδου (Popham et al. 2006, 157), στην οποία εντάσσεται και το χονδροειδές δείγμα. Εξογκώματα πηλού στο εσωτερικό του τοιχώματος σε ένα άλλο αγγείο (**Τομή Γ, ΟΜ 7280-εικ. Δ4**) υποδηλώνουν μάλλον επιδιορθωτικές επεμβάσεις σε λάθη κατασκευής ή διαμόρφωσης.

ε. Το ταψί-εστία

Τα συγκεκριμένα σκεύη χαρακτηρίζονται από αμελές πλάσιμο, και συνοπτική διαδικασία κατασκευής, αδρή εξομάλυνση και επάλειψη με λεπτή επίχριση ανοικτότερης απόχρωσης (**Τομή Ε, ΟΜ 6565-εικ. Ε4**), ενδεικτικό ότι δεν ψήθηκαν σε κλίβανο ή οργανωμένο χώρο όπτησης, αλλά μάλλον στην εστία κατά τη διάρκεια της χρήσης τους, αφού πρώτα στέγνωσαν καλά, και, ουσιαστικά, αποτελούν πήλινο μαγειρικό εξοπλισμό από αχυρολάσπη. Κάποια φαίνεται ότι ψήθηκαν σε υψηλή θερμοκρασία, όπως διαπιστώνεται από τον μερικώς υαλωμένο πυρήνα τους (**Τομή Ζ, ΟΜ 5135-εικ. Ε8**), και πολύ αμελώς (**Τομή Ε, ΟΜ 7020-εικ. Ε6).** Οι προσμίξεις, μεταξύ των οποίων ασβεστίτης και όστρεα **(Κ 4717-εικ. Ε9**), είναι ανομοιόμορφου και, ενίοτε, σημαντικού μεγέθους, ενώ τα οργανικά στοιχεία (**Κ 4719-εικ. Ε5**) έχουν σημαντικό ποσοστό αντιπροσώπευσης στο υλικό και χρησιμοποιήθηκαν πιθανόν για να προσδώσουν και μικρότερο βάρος σε αυτά τα σκεύη και, με αυτό τον τρόπο, να τα καταστήσουν ανθεκτικότερα σε μία πιθανή πτώση (Skibo et al. 1989, 139-40). Επίσης, οι πόροι που σχηματίζονται με την καύση αυτών των στοιχείων φαίνεται ότι μεγιστοποιούν τις ιδιότητες των σκευών ως προς την αγωγιμότητα. Από την αδρή επιφάνεια της έδρασής τους εικάζεται ότι τοποθετούνταν, κατά την κατασκευή τους, πάνω σε στρώση φυτικών στοιχείων, χόρτων και σιτηρών, ως επιφάνειας εργασίας, προκειμένου να διευκολυνθεί, στη συνέχεια, η αποκόλληση τους από αυτή (Stockhammer 2008, 250). Λόγω της ποιότητας του πηλού, γίνεται σαφές ότι αυτά θρυμματίζονταν εύκολα (**Μάρτυρας ΕΚΓΔ, ΟΜ 6140-εικ.Ε1)**. Θεωρούνται προϊόντα οικοτεχνίας, κατασκευασμένα από τους χρήστες τους (Hochstetter 1984, 164).

Πολλή οργανική ύλη χρησιμοποιήθηκε, επίσης, σε ένα από τα σωζόμενα σκεύη των τύπων του καδόσχημου και της ασαμίνθου τα οποία εντοπίστηκαν στον οικισμό (**Κ 4768-εικ. Θ3**).

στ. Γκρίζα αγγεία

Τα γκρίζα αγγεία αποτελούν μια ιδιαίτερη κατηγορία στο σύνολο των χυτροειδών, χαρακτηρίζονται από το σχετικής απόχρωσης πηλό με μικρές προσμίξεις, στις οποίες συγκαταλέγονται ο ασβεστίτης και ο μαρμαρυγίας, ο πρώτος συστατικό ενδεικτικό για τα συροπαλαιστινιακά και κυπριακά σχετικά οικιακά σκεύη (βλ. ΚΕΦ 6.Ιι και ΚΕΦ 8.Ι). Οι ιδιότητες του ασβεστίτη έχουν καταδειχθεί παραπάνω και για αυτό είναι συχνός σε τέτοια αγγεία, ιδιαιτέρως σε αυτά που ψήνονται σε χαμηλότερες θερμοκρασίες.

Τα συγκεκριμένα εμφανίζουν συμπαγή πυρήνα, ένδειξη προσεγμένης όπτησης, πιθανόν και λόγω των μικρότερων προσμίξεων της δομής του υλικού, και έχουν ψηθεί σε αναγωγική ή μικτή ατμόσφαιρα, όχι μακράς διαρκείας, με ατελή οξείδωση του σιδήρου, που εμπεριέχεται στην άργιλο, και σε θερμοκρασίες μάλλον κάτω από 900° C, εφ΄όσον δεν παρατηρούνται ίχνη υαλοποίησης (Κυριατζή 2000, 93, 153). Η βάση ενός αγγείου (**Κ 4215-εικ.Ι2**), όπως και τμήμα των τοιχωμάτων του, παρουσιάζουν ανοικτότερη καστανή απόχρωση, ένδειξη ανομοιόμορφης όπτησης ή τελικής, μικρής διάρκειας, οξειδωτικής, ή, επίσης, και μη διατήρησης μιας σταθερής θερμοκρασίας για μεγάλο διάστημα (Κυριατζή 2000, 72-3). Είναι πιθανόν, όμως, ότι η σχετική απόχρωση συνδέεται και με τη χρήση του αγγείου. Ο πυρήνας από τη λαβή ενός άλλου αγγείου (**Τομή Θ, ΟΜ 1779+1780+1788-εικ. Ι10**) είναι ροδαλός σε σχέση με τη γκριζωπή επιφάνεια του, επομένως υπήρξε αναγωγή κατά την τελική φάση της όπτησης, μικρής διάρκειας (Κυριατζή 2000, 155).

Σημειώνεται ότι σε αναγωγικές συνθήκες, οι ασβεστιούχοι πηλοί δίδουν γκριζωπά και υπόλευκα χρώματα ανάλογα με τον συνδυασμό των οξειδίων ασβεστίου και σιδήρου (Αλούπη 1993, 11).

Σε κάποια από αυτά τα αγγεία σχηματίζονται αυλακώσεις στην εσωτερική επιφάνεια (**Κ 4215, Μάρτυρας Α-Ζ, ΟΜ 1051-εικ. Ι2, 4**), οι οποίες υποδηλώνουν την κατασκευή τους από κουλούρες, αν και η εξωτερική επιφάνεια, με την εξομάλυνση αυτής, υποδεικνύει μάλλον χρήση και τροχού (ίσως αργού) για την τελική φάση διαμόρφωσης. Αλλού, η μέθοδος κατασκευής, λόγω της λείανσης της επιφάνειας, δεν

είναι εμφανής (**Κ 4216-εικ. Ι3**), ενώ σε ένα άλλο δείγμα, σώζεται υδαρής επίχριση για την εξομάλυνση και των δύο όψεων (**Μάρτυρας Α-Ζ, ΟΜ 1055-εικ. Ι5**). Το αγγείο **Κ 2971-εικ. Ι7** είναι μάλλον τροχήλατο, ενώ ένα σχετικής κατασκευής (**Τομή Ε, ΟΜ 6181-εικ.Ι9**) έχει μικρή δυσπλασία στο χείλος και ανομοιομορφία στο περίγραμμα του στομίου, πιθανόν αστοχία κατά το πλάσιμο ή κατά τη φάση του στεγνώματος.

Από το γωνιώδες περίγραμμα των περισσότερων από αυτά, εικάζεται ο σχηματισμός τους τμηματικά και η μετέπειτα συγκόλληση των επιμέρους μερών, η οποία, όπου διατηρούνται σημαντικού μεγέθους θραύσματα, έγινε με προσεγμένο τρόπο, χωρίς παραμορφώσεις (**Κ 4215-εικ.Ι2**). Κάθε ένα από αυτά τα μέρη φαίνεται ότι κατασκευαζόταν με διαφορετικές μεθόδους, με κουλούρες ή και με μήτρα, η οποία, στη συνέχεια, απαιτούσε μάλλον κοπάνισμα της επιφάνειας -της εξωτερικής- για την καλύτερη εξομάλυνση. Με μήτρα, μάλλον τοποθετημένη πάνω σε τροχό, είναι κατασκευασμένη και η βάση του αγγείου. Στο εσωτερικό της βάσης και στον πυθμένα διαγράφονται κυκλικές γραμμώσεις από την τοποθέτηση της μήτρας ή/και από τα ίχνη αυτής (Rotroff 2006, 57-8). Η κανονικότητα ως προς το δόμηση υποδηλώνει την τελική επεξεργασία σε τροχό (**Κ 4215-εικ. Ι2**). Στα σημεία συγκόλλησης διακρίνεται, σε μία περίπτωση, και πλαστικός δακτύλιος για την ενίσχυση του τοιχώματος (**Κ 3048-εικ. Ι1**) ή, επίσης, σχηματίζονται απλά γραμμικά μοτίβα με παράλληλες βαθύνσεις (**Τομή Ζ, ΟΜ 360-εικ. Ι6**).

Η διαμόρφωση των επιφανειών είναι αδρή και πραγματοποιείται με ξύσιμο, δηλωτικό από τις αχνές χαρακιές, κυρίως σε οριζόντια φορά, και μόνο σε μία περίπτωση διακρίνεται υδαρής, «ασημίζουσα», επίχριση (**Μάρτυρας Α-Ζ, ΟΜ 1055-εικ. Ι5**). Οι συγκολλήσεις των λαβών, όπου αυτές σώζονται, είναι μάλλον προσεγμένες (**Κ 2971-εικ. Ι7**), χωρίς αυτό να αποκλείει την, κατά περίπτωση, αδόκιμη και γρήγορη εξομάλυνση, μάλλον για τη διόρθωση κατασκευαστικών λαθών (**Τομή Ζ, ΟΜ 360-εικ. Ι6**).

ΙΙΙ. Χειροποίητα στιλβωτά αγγεία στον Κύνο

Η κατασκευή αυτών των αγγείων εκτελέστηκε χειρωνακτικά. Η χρήση τροχού στην τελευταία φάση δόμησης δεν είναι βέβαιη παρά το γεγονός ότι κάποια δείγματα παρουσιάζουν ιδιαίτερη συμμετρία, ένδειξη ότι καταβλήθηκε προσπάθεια για την εξομάλυνση του πάχους των τοιχωμάτων. Στα μικρότερα διακρίνονται μικρές βαθύνσεις από τα δάκτυλα για το κανονικότερο πλάσιμο των τοιχωμάτων, ενώ η

αρχική μάζα του πηλού φαίνεται ότι προ-διαμορφώθηκε με την «τσιμπητή» ή την «τραβηχτή» τεχνική. Σε εκείνα με κυρτή βάση είναι πιθανόν ότι χρησιμοποιήθηκε ένα καλούπι για το σχηματισμό της σχετικής επιφάνειας, και, περαιτέρω, αυτή μορφοποιήθηκε με κτύπημα/«κοπάνισμα» (Corty-Roux 1995, 19-20). Επιπλέον, θα βοηθούσε και κάποιας μορφής περιστροφική κίνηση πάνω σε ένα στήριγμα (Strack 2007, 20). Εύλογα τεκμαίρεται ότι τα, χωρίς ιδιαίτερες ανομοιομορφίες, σιγμοειδή περιγράμματα στα κλειστά αγγεία, και κυρίως στα μεγαλύτερου μεγέθους, αποτελούν το αποτέλεσμα της συγκόλλησης επιμέρους τμημάτων. Πάντως, δεν γίνονται αντιληπτά αυτά τα ξεχωριστά τμήματα, ούτε εμφανίζονται ρωγμές στα σημεία συγκόλλησης, όπως συμβαίνει με τα τροχήλατα αγγεία. Φαίνεται ότι το ευρύ στόμιο αυτών των αγγείων παρείχε την ευχέρεια για την προσέγγιση του εσωτερικού τους και την καλύτερη διαχείριση της επιφάνειας, προκειμένου να εξασφαλιστεί η καλύτερη σύνδεση των στοιχείων του πηλού και ο επιθυμητός συμπαγής χαρακτήρας του (Strack 2007, 228-9). Μεγάλος είναι ο βαθμός της αποδόμησης και θρυμματισμού των τοιχωμάτων αυτών των σκευών οφειλόμενα στη φθορά λόγω της έντονης θερμότητας στην οποία υπόκεινται (Strack 2007, 137, σημ. 42). Τα περισσότερο τετραγωνισμένα και παχιά χείλη υποδηλώνουν την προσπάθεια για την αύξηση της αντοχής του αγγείου σε αυτό το σημείο, ενώ τα λεπτότερα διευκόλυναν την έκχυση υγρού περιεχομένου.

Τα αγγεία ψήθηκαν συνήθως σε χαμηλές θερμοκρασίες, γεγονός που προσδίδει στις επιφάνειες γυαλάδα (χωρίς να υπολογιστεί και η διαδικασία της επεξεργασίας αυτών) (Shepard 1956, 124). Η όπτηση δεν ήταν πάντα ελεγχόμενη, και για αυτό αποτυπώνονται συχνότερα στην επιφάνεια χρωματικές ανομοιομορφίες, έκδηλες ως ανοικτόχρωμες κηλίδες. Βεβαίως, ακόμα και σε μια χαμηλή φωτιά, ήταν δυνατόν να συντηρείται οξυγόνο, με αποτέλεσμα να επιτυγχάνεται το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα της σκούρας απόχρωσης (για διαδικασία διαμόρφωσης επιφάνειας, Kilian 2007,7). Δεν ελλείπουν, όμως, και αγγεία με ανοικτόχρωμη, ομοιόμορφη επιφάνεια, προϊόντα υψηλής θερμοκρασίας και ελεγχόμενης όπτησης μέσα σε κλίβανο. Μικρά και διάσπαρτα σπασίματα (κρακελαρίσματα) στην επιφάνεια κάποιων αγγείων υποδεικνύουν όπτηση πριν το πλήρες στέγνωμα και γρήγορη αύξηση της θερμοκρασίας ανάμεσα σε 300° και 500° C ή ανομοιόμορφες συνθήκες (Rye, 1981, 111, Gibson-Woods 1990, 143). Ο εύθρυπτος πηλός είναι, επίσης, ένδειξη χαμηλής θερμοκρασίας όπτησης (Henderson 2000, 135).

Αυτό που χαρακτηρίζει τα συγκεκριμένα αγγεία είναι, εκτός της κατασκευής τους, χωρίς τη χρήση τροχού, η γυαλισμένη ή στιλπνή επιφάνεια. Η επεξεργασία γίνεται με διάφορες μεθόδους, ανάλογα με το χρησιμοποιούμενο εργαλείο: εκτελείται σε φάση κατά την οποία ο πηλός δεν έχει στεγνώσει τελείως, και πραγματοποιείται με την τριβή της επιφάνειας συνήθως με ένα βότσαλο, το οποίο αφήνει ίχνη με τη μορφή αβαθών αυλακώσεων ποικίλου πάχους. Το αγγείο, σε αυτή την περίπτωση, είναι προτιμότερο να χαρακτηρίζεται ως έντριπτο παρά ως στιλβωμένο. Γυάλισμα επιτυγχάνεται με τη χρήση μαλακότερου εργαλείου, υφάσματος, δέρματος ή δέσμης φύλλων, πρακτική η οποία είναι δυνατόν να εφαρμόζεται πριν στεγνώσει ο πηλός ή και μετά την όπτηση (Gros 2007, 67) και, συνήθως, δεν αφήνει έντονα σημάδια της επεξεργασίας (Rice 1987, 480). Η στεγνή επιδερμίδα του αγγείου αποδίδει καλύτερο αποτέλεσμα για τη στίλβωση αν και, σε αυτή την κατάσταση, ο πηλός δεν είναι ιδιαίτερα πλαστικός, οπότε η πλήρης εξομάλυνση δεν επιτυγχάνεται συχνά και η επιφάνεια μπορεί να παραμένει αδρή, ιδιαίτερα όταν η πηλόμαζα περιέχει αρκετές προσμίξεις. Επιμελέστερη εξομάλυνση πραγματοποιείται σε ένα προγενέστερο της στίλβωσης χρόνο και πριν ο πηλός στεγνώσει αρκετά (Κυριατζή 2000, 62 και 159), με σκληρό, αλλά και λείο εργαλείο, οπότε η επιφάνεια αποκτά συνήθως θαμπή απόχρωση (Rice 1987, 138). Η Strack περιγράφει τη διαδικασία κατά την οποία η εξωτερική επιδερμίδα του αγγείου υγραίνεται πριν τη στίλβωση και, με αυτό τον τρόπο, δημιουργείται η «εσφαλμένη» αντίληψη ότι αυτή καλύπτεται με λεπτή στρώση πηλού (επίχριση), όταν, μάλιστα, τα εξωτερικά τοιχώματα αποκτούν διαφορετική απόχρωση από τον πηλό στον πυρήνα (2007, 20 και αναφορά σε Shepard 1956, 191). Η στίλβωση δημιουργεί ένα «ευχάριστο» αισθητικό αποτέλεσμα αλλά έχει και λειτουργική σκοπιμότητα, για τη βελτίωση της υδατοστεγανότητας και αγωγιμότητας του σκεύους, προκειμένου αυτό να χρησιμεύσει ως δοχείο υγρών τροφών (Henrickson-McDonald 1983, Gibson-Woods 1990, 109, Strack 2007, 22). Η διατήρηση της στίλβωσης κατά την όπτηση δηλώνει θερμοκρασία κάτω των 900-950°C (Κυριατζή 2000, 90), επειδή, σε υψηλότερες θερμοκρασίες, αυτό καθίσταται δυσκολότερο (Sherratt 1981, 593).

Συνήθως, η στίλβωση πραγματοποιείται με διαφορετική φορά στην επιφάνεια του αγγείου, δίδοντας έμφαση στα ξεχωριστά τμήματα του σώματός του. Όταν είναι εντονώτερη, υποδεικνύει χρήση για ιδιαίτερη περίσταση, η οποία απαιτούσε τη συγκεκριμένη ιδιαίτερη διαμόρφωση. Η στίλβωση (ο βαθμός και η κατεύθυνση της) είναι δυνατόν να παραλλάσσει ανάλογα με το σχήμα, το μέγεθος, αλλά και την

προσωπική ευχέρεια κινήσεων του τεχνίτη. Κάποτε είναι τόσο επιτυχημένη, ώστε, σε μεγάλο ποσοστό, δεν είναι εμφανείς οι προσμίξεις στην επιφάνεια του αγγείου, επιδίωξη, άλλωστε, αυτής της τεχνικής. Στα ευρύστομα αγγεία εκτείνεται και έως το εσωτερικό του στομίου.

α. Ευρύστομα (κλειστά) σκεύη

Ύλη

Αν και οι παρατηρήσεις ως προς το υλικό δεν ήταν συχνά ενδελεχείς, αυτό χαρακτηρίζεται από αρκετές ποικιλόχρωμες προσμίξεις, ακανόνιστου μεγέθους, και είναι αρκετά εύθρυπτο λόγω χαμηλής όπτησης (**Κ 2861-εικ.ΙΓ16**). Παρά ταύτα, λόγω και της επεξεργασίας, η δομή καταλήγει να είναι αρκετά συμπαγής, ενώ, σε λίγες περιπτώσεις, η ποσότητα προσμίξεων δημιουργεί ρηγματώσεις, πολλούς πόρους και καθιστά τη δομή αρκετά ασταθή (**Κ 2858, Κ 4746-εικ. ΙΓ19, 31**)[281] (Kilikoglou et al. 1998, 273). Δεν λείπουν, βέβαια, και τα θραύσματα με περισσότερο συμπαγή δομή (**Μάρτυρας Β-Δ, ΟΜ 3069-ΚΠΙΓ1.35**). Τα ασβεστιτικά στοιχεία της προηγούμενης περιόδου δεν είναι ιδιαίτερα εμφανή, πιθανόν, επειδή και οι συνθήκες όπτησης δεν «προκαλούν» την ανάδυσή τους στην επιφάνεια. Παρατηρούνται, όμως, λαμπυρίζοντα στοιχεία, ίσως μαρμαρυγίας, και πιθανόν, σε κάποιες περιπτώσεις, η αργιλόμαζα περιέχει και τριμμένο κεραμίδι. Ο πυρήνας είναι κυρίως γκρίζος (**Κ 4770-εικ. ΙΓ28**) ή ανοικτόχρωμος, με σκουρότερα τοιχώματα (**Τομή Γ,Γ10-ΚΠΙΓ1.37**), αλλά συναντώνται αρκετές εναλλαγές στις συνθήκες όπτησης, συνήθως με τελικό αναγωγικό στάδιο, όπως διαπιστώνεται από τις διακριτές στρώσεις στον πυρήνα (**Κ 4105-εικ. ΙΓ9**) (Κυριατζή 2000, 155), ενώ κάποια αγγεία είναι ψημένα σε οξειδωτική ατμόσφαιρα (**Κ 4675, Κ 4745-εικ. ΙΓ33, 38**) και η απόχρωση της επιφάνειας μεταφέρεται έως τον πυρήνα. Η ανοικτόχρωμη επιφάνεια φαίνεται ότι χαρακτηρίζει, σε αρκετό ποσοστό, αγγεία πρωϊμότερων φάσεων. Η πρόχους **Κ 2851 (εικ. ΙΓ2)**, ένα μάλλον πρώϊμο σκεύος, με ανοικτόχρωμη επιδερμίδα, φέρει πολλούς μεγάλους πόρους, λόγω της ενσωμάτωσης χαλαζιακών στοιχείων. Γύρω από αυτά σχηματίστηκαν ραγίσματα από την απομάκρυνση κρυσταλλικού νερού, ή/και φυτικών συστατικών, κατά το ψήσιμο του αγγείου σε θερμοκρασίες γύρω στους 573° C,

[281] Και τα δύο αναφερόμενα θραύσματα εντοπίστηκαν σε βάθη ικανά να υποστηρίξουν τη χρονολόγησή τους στην ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη φάση, με βάση και τα χρονολογήσιμα συνευρήματα. Εντούτοις, όπως καταδεικνύεται σε άλλη ενότητα, έχουν προέλθει από διαταραγμένα στρώματα.

επιφέροντας την αποδόμηση της αργιλόμαζας (Kilikoglou et al. 1998, 270, 272, βλ. και πρπ σελ. 144, σημ. 260, για χαρακτηριστικά χαλαζία).

Ο Gros, με δεδομένα τα ευρήματα από τον Κεραμεικό, παρατηρεί ότι η ποσότητα προσμίξεων είναι μικρότερη κατά την ΥΜ περίοδο, αλλά, λόγω της έντονης θερμοκρασίας και της σχετικής έντασης που υφίσταται το αγγείο, αυτά εμφανίζονται συχνότερα στην επιφάνεια του αγγείου. Αντιθέτως, από την επόμενη περίοδο, αυξάνονται οι μη πλαστικές ύλες, για την αποφυγή εξωτερικών δυσμορφιών, ενώ παραλλήλως επιτυγχάνεται καλύτερη διαχείριση των συνθηκών όπτησης. Ως επακόλουθο, βελτιώνεται η μορφή και η λέπτυνση των τοιχωμάτων των αγγείων (Gros 2011, 910). Η αναγωγική όπτηση είναι συνήθης πρακτική για τα αγγεία από την ΠΠρΓ έως και τη ΜΠρΓ περίοδο, και, σε αυτό το διάστημα (έως και την ΥΠρΓ), τα ίχνη στίλβωσης στην επιφάνεια είναι εμφανέστερα (Gros 2007, 162).

Οι παραπάνω γενικές παρατηρήσεις δεν αποκλίνουν ιδιαιτέρως από τα δεδομένα της κεραμικής, όπως έχουν συλλεγεί στον Κύνο κατά την πρώτη μεταμυκηναϊκή εποχή.

Κατασκευή

Τα περισσότερα από τα εξεταζόμενα αγγεία ανταποκρίνονται στο σχηματολόγιο των μυκηναϊκών μαγειρικών σκευών, τα περιγράμματά τους είναι, εντούτοις, περισσότερο σιγμοειδή, ως κατασκευαστικά ευχερέστερα στη χειροποίητη τεχνική. Αυτά με την κυρτή βάση κατασκευάστηκαν μάλλον με τη χρήση καλουπιού (**Κ 4082-εικ.ΙΓ12**) ή και με την «τραβηχτή» μέθοδο, με την οποία τεντώνονται και πιέζονται τα τοιχώματα προς τα πάνω για να αποκτήσουν το επιθυμητό πάχος (Κυριατζή 2000, 55) (**Κ 2866-εικ. ΙΓ15**). Αυτές οι τεχνικές συνδυάζονται συνήθως με αυτή του πλασίματος με «κουλούρες» για τη δόμηση του κυρίως σώματος του αγγείου (ό.π., 55-6). Δεν είναι, όμως, ορατά, στα σωζόμενα θραύσματα, ίχνη συρραφής επιμέρους τμημάτων των αγγείων, πιθανόν λόγω της επιμελημένης λείανσης με τα δάκτυλα ή με τη βοήθεια κάποιου εργαλείου. Περισσότερο ενδεικτικό για την κάλυψη τέτοιων συγκολλήσεων είναι μάλλον το ανομοιόμορφο πάχος των τοιχωμάτων (Rice 1987, 127).

Αξιοπρόσεκτο παράδειγμα είναι το αγγείο **Κ 4568 (εικ.ΙΓ52)**, ένα «άτεχνο» μάλλον προϊόν με στραβή τοποθέτηση λαβής. Το διακριτό χείλος του συνεχίζει τη μορφολογία των μυκηναϊκών σκευών και η εμφανής συγκόλλησή του με το σώμα στο εσωτερικό, ως χωριστό τμήμα, αποτελεί τεχνική της τροχήλατης μυκηναϊκής

παράδοσης, όπως και η επικόλληση της λαβής στο σώμα με μικρές αδιαμόρφωτες μάζες πηλού στα σημεία πρόσφυσης. Εντούτοις, το αγγείο είναι χειροποίητο, χωρίς, όμως, ιδιαίτερη στιλπνότητα, με βαθουλώματα στο εσωτερικό από την εφαρμογή δακτύλων για τη λέπτυνση των τοιχωμάτων, δηλαδή ανήκει στη μετα-μυκηναϊκή παράδοση (**Κ 4746** και **Μάρτυρας ΕΚΓΔ, ΟΜ 3217+3222** στην εξωτερική όψη-**εικ. ΙΓ31,14**). Τα χαρακτηριστικά του συνηγορούν για την ένταξή του σε μια πρώϊμη φάση, μάλλον της ΥΜ περιόδου[282], κατά την οποία οι δοκιμές και οι ατέλειες είναι αναμενόμενες.

Οι λαβές, σε όσα θραύσματα σώζονται, αν και κάπως ανομοιόμορφα πλασμένες, παχύτερες στις πλάγιες όψεις σε σχέση με το μέσο, με εξογκώματα από τις προσμίξεις, είναι επικολλημένες με επιμέλεια στο σώμα του αγγείου, με πίεση δακτύλων ή «κοπάνισμα» των ακροφυσίων (**Κ 2854-εικ. ΙΓ25**). Στη γενική αντίληψη, δημιουργούν καλή αισθητική εντύπωση και συντελούν στο ενιαίο περίγραμμα των αγγείων. Λίγες φέρουν και αποτυπώματα δακτύλων (**Κ 4745-εικ. ΙΓ38**), ενώ κάποιες άλλες εμφανίζουν κατασκευαστικές ατέλειες, όπως λοξή τοποθέτηση (**Τείχος, ΟΜ 8003, Μάρτυρας Β-Δ, ΟΜ 3069, Τομή Κ, ΟΜ 2398-εικ. ΙΓ21,42, ΚΠΙΓ1.35**). Όπου διατηρούνται επίπεδες βάσεις, μικρές σε σχέση με το μέγεθος του αγγείου (**Κ 4190-εικ. ΙΓ10**), αυτές είναι καλής κατασκευής, ελαφρώς αποκλίνουσες από το κυκλικό σχήμα. Στον πυθμένα, εσωτερικά, μικρά αδιαμόρφωτα εξογκώματα πηλόμαζας αποτελούν ένδειξη για την επικόλληση των βάσεων στο σώμα (**Τομή Δ, Κ11-εικ. ΙΓ3**). Σε μία βάση (**Τομή Κ, ΟΜ 2432-εικ. ΙΓ1**), το κέντρο του πυθμένα φαίνεται ότι τοποθετήθηκε εκ των υστέρων, ίσως λόγω αποτυχημένης αρχικής επικόλλησης, και έμεινε αδιαμόρφωτο στην εξωτερική επιφάνεια έδρασης, σε αντίθεση με το άλλο εξομαλυμένο τμήμα.

Διαμόρφωση

Η διαμόρφωση των επιφανειών πραγματοποιείται με ένα εργαλείο τριβής. Στην επιφάνεια έχουν αφεθεί, μερικές φορές, μικρές μάζες πηλού ή παρατηρούνται αβαθείς αυλακώσεις/εγχαράξεις, ανάλογες με το μέγεθος και τη σκληρότητα του εργαλείου (**Μάρτυρας Α-Β, ΟΜ 991, Τομή Κ, ΟΜ 8168-εικ. ΙΓ56, ΚΠΙΓ1.47**), ο βιαστικός χειρισμός του οποίου μπορεί να εμφανίσει σημάδια απροσεξίας (**Κ 2852-εικ. ΙΓ20**). Η ποιότητα του πηλού και οι συνθήκες της όπτησης δημιουργούν, επίσης, αρκετά

[282] Βλ. **πιν. VI.36** για το βάθος εντοπισμού του σχετικού αγγείου.

ραγίσματα και πόρους, ιδιαιτέρως σε σημεία που προβάλλουν οι προσμίξεις στην επιφάνεια, ως συνέπεια και του γρήγορου και αμελούς πλασίματος (**Κ 4727, Κ 4746-εικ. ΙΓ18,31**). Η εσωτερική επιφάνεια είναι συνήθως αδρή ή καλά λειασμένη δημιουργώντας μια ευχάριστη αίσθηση κατά την αφή, ενώ δεν λείπουν και τα δείγματα με πρόχειρη επεξεργασία (**Τείχος, ΟΜ 8003-εικ. ΙΓ21)**. Σπανιότερα, η γυαλισμένη επιφάνεια χαρακτηρίζει και τα εσωτερικά τοιχώματα (**Κ 4793-εικ. ΙΓ17**), κυρίως στα ευρέα αγγεία, αλλά πιο συχνά, μόνο το εσωτερικό του χείλους (**Μάρτυρας ΕΚΓΔ, ΟΜ 3277-εικ. ΙΓ50**). Αλλού, δίνεται η εντύπωση ότι το «γυάλισμα» εκτελείται πάνω σε μία λεπτή επίστρωση (υδαρής επίχριση), εξηρημένη κατά τόπους (**Τομή Γ, ΟΜ 6057, Κ 4566, Μάρτυρας ΕΚΓΔ, ΟΜ 6105[283]-εικ.ΙΓ51,47**). Αρκετά από τα αγγεία με αυτή τη διαμόρφωση εντάσσονται μάλλον στα πρωϊμότερα αυτής της κατηγορίας. Η διάταξη των ιχνών του στιλβωτήρα δείχνει ότι αυτός ακολουθούσε συνήθως σταθερές/τυπικές διευθύνσεις, κατά την οριζόντια, στην εσωτερική όψη, και την κάθετη, στην εξωτερική όψη, φορά **(Κ 4727-εικ. ΙΓ18**), εκτός από τη ζώνη του χείλους, όπου η τριβή εκτείνεται οριζοντίως (**Κ 4793, Τομή Δ, Λ7-εικ. ΙΓ17, 34**). Συναντάται, όμως, και η «ακατάστατη» διευθέτησή τους στην επιφάνεια του αγγείου (**Κ 2863, Κ 2864, Τομή Δ, Θ9-10/Ι9-10-εικ. ΙΓ27,5,37/38**), πιθανόν ένα άλλο χαρακτηριστικό πρωϊμότητας και πειραματισμού. Στις τελευταίες περιπτώσεις η επιφάνεια δεν φέρει έντονα ίχνη στιλπνότητας (είναι μάλλον θαμπή) και χαρακτηρίζεται από αχνές εγχαράξεις, όπως θα αναμενόταν από το ξύσιμο της επιδερμίδας, πρακτική γνωστή κατά την επεξεργασία των τροχήλατων αγγείων. Το στοιχείο, αυτό υποδεικνύει, επιπροσθέτως, την πρωϊμότητα κατασκευής κάποιων αγγείων (**Κ 803-εικ.ΙΓ4**), δηλαδή κατά την ΥΜ περίοδο. Ιδιαιτέρως το αγγείο **Κ 4745 (εικ.ΙΓ38)** με την ανοικτόχρωμη επιφάνεια, την ελλειψοειδή λαβή και την απλή εξομάλυνση της επιφάνειας, χωρίς στιλπνότητα, αποτελεί ένα προϊόν που ανατρέχει, ως προς τη μορφή και τη διαμόρφωση, στα αγγεία της μυκηναϊκής περιόδου και παρέχει την (απαιτούμενη) σύνδεση με την «προγενέστερη» παράδοση. Σχετικής λογικής είναι και το θραύσμα από μικρό μόνωτο αγγείο (**Κ 2900-εικ.ΙΓ6**) με ημίστιλπνη, επίσης, επιφάνεια. Η μορφή της λαβής και η επικόλληση αυτής στο σώμα και το χείλος, με εμφανείς αδιαμόρφωτες μάζες πηλού στα ακροφύσια και στην κάτω όψη της είναι αναγνωρίσιμα χαρακτηριστικά σε αγγεία της μυκηναϊκής τεχνικής. Εξάλλου, και η μερική αποκόλληση των στρώσεων στον

[283] Η, κατά τόπους, απουσία στίλβωσης στο συγκεκριμένο θραύσμα ίσως φανερώνει άτεχνη διαμόρφωση της επιφάνειας.

πυρήνα υποδηλώνει «απειρία» ως προς τον έλεγχο της όπτησης, αλλά και της επεξεργασίας της μάζας. Το αγγείο εντοπίστηκε σε στρώμα της ΥΜ-ΠρΓ περιόδου, μάλλον δείγμα της πρωϊμότερης φάσης, όπως προκύπτει από τη συσχέτισή του με άλλα ανάλογα ως προς το μέγεθος και τη διαμόρφωση. Η σύνδεση με (ή συνέχεια από) προγενέστερες τεχνικές φανερώνεται και σε ένα άλλο χειροποίητο χονδροειδές θραύσμα (**Τομή Κ, ΟΜ 2517-εικ.ΙΓ41**), του οποίου η επιφάνεια φέρει μια επίστρωση υπόλευκης απόχρωσης. Τέτοια επικάλυψη αφορά σε μια πρακτική γνωστή για τη στεγανοποίηση τροχήλατων σκευών κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση και ύστερη περίοδο στον οικισμό του Κύνου (βλ. πρπ. σελ. 145). Το βάθος, στο οποίο εντοπίστηκε το εύρημα υποδεικνύει ότι η μυκηναϊκή παράδοση δεν απείχε πολύ χρονικά.

α1. Αμφορείς ανοικτόχρωμης απόχρωσης

Μια κατηγορία αγγείων μεταφοράς χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερα τεχνολογικά γνωρίσματα. Χαρακτηρίζονται από λεπτόκοκκο πηλό, με αρκετές, όμως, μικρές προσμίξεις (σκούρο χαλικάκι, ορατό και στην επιδερμίδα), πιθανόν και άμμο, και υπόγκριζης απόχρωσης πυρήνα. Η επιφάνεια έχει αδρή, «σπυρωτή» υφή. Στον Κύνο μικρός αριθμός τέτοιων αμφορέων εκπροσωπεί τη χειροποίητη ανοικτόχρωμη κεραμική, η επιφάνεια της οποίας είναι ξανθωπή έως ροδαλή και δημιουργεί μια ευχάριστη οπτική αίσθηση λόγω της ομοιογενούς απόχρωσης. Δυστυχώς, δεν υπάρχουν συγκριτικά στοιχεία από την περιοχή της Στερεάς Ελλάδας, και ως προέλευση αυτών των αγγείων θεωρείται η Αργολιδοκορινθία, όπου επιχωριάζουν τα συγκεκριμένα τεχνολογικά και μορφολογικά γνωρίσματα (Wells 1983, 72, Strack 2007, 471-ASI C1 για τύπο πηλού, 567-571, pl. XXXIII-XXXIV, no 732-752).

Το πλάσιμο αυτών των αγγείων είναι προσεγμένο, για το μέγεθός τους, και πραγματοποιήθηκε με τράβηγμα των τοιχωμάτων προς τα πάνω και λέπτυνση αυτών με τα δάκτυλα και από τις δύο όψεις, ίχνη των οποίων, ως μικρά βαθουλώματα, είναι διακριτά στην εσωτερική επιφάνεια (**Κ 4748-εικ. ΙΓ60**). Η κοιλιά, όπου σώζεται τμήμα της, φαίνεται διαμορφωμένη σε καλούπι. Τέτοια τεχνική αναγνωρίζεται και στα μικρότερα αγγεία από τον Κύνο, στα οποία, επίσης, ο πηλός περιέχει λιγότερες προσμίξεις. Αυτοί οι αμφορείς είναι κατασκευασμένοι από ξεχωριστά τμήματα, στα οποία οι συνδέσεις έχουν υποστεί σχετικά καλή εξομάλυνση με περίσσια αργιλόμαζα σε μία περίπτωση (**Κ 4748**). Σε μία άλλη, αυτές είναι προχειρότερες στα αθέατα σημεία, όπου είναι εμφανή και τα αποτυπώματα από την παλάμη του τεχνίτη

(**Μάρτυρας Β-Δ, ΟΜ 3062+3063+3067-εικ. ΙΓ61**). Η συμμετρική δόμηση του λαιμού μπορεί να θεωρηθεί ως αποτέλεσμα χρήσης περιστροφικής-αργής- κίνησης. Τα βαθουλώματα, δακτυλιές, στη βάση των λαβών, λειτουργικά στοιχεία για την καλύτερη πρόσφυσή τους στο σώμα, έχουν ομοιόμορφο σχήμα και αποκτούν, εν τέλει, διακοσμητικό χαρακτήρα.

Οι επιφάνειες είναι καλά λειασμένες, αλλά, περαιτέρω, η τελική διαμόρφωση ποικίλλει. Στο καλύτερα σωζόμενο τμήμα (**Κ 4748**) διακρίνεται υδαρής επίχριση στην εξωτερική όψη και στίλβωση, η οποία στο λαιμό ακολουθεί οριζόντια φορά, ενώ στο σώμα έχει εκτελεστεί με λοξές διευθύνσεις. Η στιλπνότητα δεν είναι επιμελημένη και η επιδερμίδα, κατά τόπους, μοιάζει θαμπή. Ένα άλλο θραύσμα (**Καθαρισμός Τχ 27, ΟΜ 3354-ΚΠΙΓ2.3**) έχει ανάλογη διαμόρφωση και στην εσωτερική του επιφάνεια, στην προσπάθεια να γίνει το αγγείο λειτουργικότερο με τη σφράγιση των πόρων της αργίλου.

β. Μικρότερα (και ανοικτά) αγγεία

Τα αγγεία αυτά συγκαταλέγονται σε μία κοινή κατηγορία λόγω της πρακτικής κατασκευής τους (χειροποίητα), του μεγέθους (σχετικά μικρά), μιας γενικώς ομοειδούς τυπολογίας (κυρίως ανοικτά), της χρονολογικής κατάταξης (ΥΜ-ΠρΓ) και της χρηστικότητας τους (μη μαγειρικά), παρά το γεγονός ότι δεν ανήκουν σε μία ενιαία ομάδα ως προς τα μορφολογικά και τεχνολογικά τους γνωρίσματα. Επιπλέον, η συσχέτισή τους έγκειται στη μοναδικότητα και την ιδιαιτερότητα του καθενός από αυτά.

Ύλη

Στα περισσότερα από τα μικρότερα αγγεία ο πηλός περιέχει προσμίξεις μεσαίου/μικρού μεγέθους. Το υλικό δεν φαίνεται να είναι διαφορετικό από εκείνο των τροχήλατων άβαφων αγγείων καθημερινής χρήσης και ο πυρήνας είναι γκρίζας απόχρωσης, ένδειξη ατελούς όπτησης και μικρής διάρκειας. Συχνά, δεν είναι εύκολο να διευκρινιστεί η ακριβής σύσταση του πηλού λόγω της επεξεργασίας της επιφάνειας του αγγείου και της συμπαγούς δομής του πυρήνα. Στο στέλεχος μιας κύλικας, οι μεγάλοι πόροι στην επιδερμίδα φανερώνουν την παρουσία ασβεστιτικών ή άλλων οργανικών στοιχείων, τα οποία «εκτοξεύτηκαν» κατά την όπτηση (**Τομή Ε, ΟΜ 6153+6154-εικ. ΙΔ6**), ενώ σε ένα μικρό φιαλόσχημο το πλήθος των γωνιωδών,

σκουρόχρωμων προσμίξεων δεν συνάδει με το μικρό μέγεθος του αγγείου (**Μάρτυρας Γ-Δ, ΟΜ 3010-εικ. ΙΔ3**), γεγονός που υποδηλώνει ότι δεν δόθηκε η απαιτούμενη προσοχή κατά τη φάση της προετοιμασίας του πηλού. Ανάλογη πρακτική χαρακτηρίζει και ένα προχοϊδιο (**Κ 2865-εικ. ΙΔ5**), στην επιφάνεια του οποίου και στο ύψος της λαβής εμφανίζεται ένα δυσανάλογα μεγάλο χαλίκι, λευκής απόχρωσης (μάλλον ασβεστιτικό), ενώ και άλλα μικρότερα είναι εξίσου εμφανή. Η αδρή επιφάνεια του, όπως και η δομή του, ανατρέχει στην τεχνολογία των τροχήλατων σκευών. Επιπλέον, η γκρίζα επιφάνεια, σε συνδυασμό με τον ανοικτόχρωμο πυρήνα αντανακλά την όπτησή του σε οξειδωτικές ή μικτές συνθήκες, που συνοδεύτηκαν από αναγωγική ατμόσφαιρα στην τελική φάση της όπτησης ή του κρυώματος του αγγείου (Κυριατζή 2000, 93). Σε αντίθεση αυτών, ένα άλλο αγγείο, κατασκευασμένο από ιδιαίτερα λεπτόκοκκο πηλό **(Τομή Ε, ΟΜ 666-εικ. ΙΔ8),** εμφανίζει ομοιόμορφη (γκρίζα) απόχρωση, δηλωτική ότι το αναγωγικό περιβάλλον της όπτησης ήταν ελεγχόμενο, και ότι ο τεχνίτης επέδειξε αρκετή επιμέλεια κατά την κατασκευή του.

Σκουρόχρωμες επιφάνειες, καστανές έως γκρίζες είναι χαρακτηριστικές για τα αγγεία της ΥΜ περιόδου, ενώ μία φιάλη (**Μάρτυρας Β-Δ, Θ6-εικ. ΙΔ4**) με ανοικτόχρωμη επιδερμίδα εντάσσεται στην ΠΠρΓ περίοδο. Εντούτοις, δεν ελλείπουν και από την πρωϊμότερη φάση αγγεία κατασκευασμένα σε οξειδωτικές συνθήκες (**Τομή Δ, Λ8-εικ.ΙΔ9**).

Κατασκευή

Λόγω του μικρού μεγέθους δεν γίνεται εύκολα αντιληπτή η μέθοδος πλασίματος των αγγείων. Φαίνεται, πάντως, ότι αρκετά από αυτά κατασκευάστηκαν με το τράβηγμα του πηλού ώστε να αποκτήσουν τα τοιχώματα το κατάλληλο σχήμα (Κυριατζή 2000, 54). Στο αμελώς πλασμένο προχοϊδιο (**Κ 2906-εικ. ΙΔ1**), σημάδια δακτύλων για τη διαμόρφωση του εσωτερικού του αγγείου χαρακτηρίζουν την «τσιμπητή» μέθοδο (Rice 1987, 125). Στο άλλο προχοϊδιο της κατηγορίας (**Κ 2865-εικ. ΙΔ5**), οι μικρές έντυπες διακοσμητικές οπές στο λαιμό σημειώνουν μάλλον το σημείο συρραφής αυτού με το σώμα, πρακτική γνωστή από την τροχήλατη παράδοση, σύμφωνα με την οποία το αγγείο συνιστά ένα αρθρωτό δημιούργημα. Για το σχηματισμό του περιγράμματος μιας φιάλης (**Μάρτυρας Β-Δ, ΟΜ 3065-εικ.ΙΔ4**) φαίνεται να χρησιμοποιήθηκε κάποιο καλούπι πάνω στο οποίο, με κτυπήματα, εξομαλύνθηκαν οι όψεις. Με τον ίδιο τρόπο ή και με τράβηγμα των τοιχωμάτων έγινε

το πλάσιμο και των άλλων ανοικτών αγγείων (**Τομή Κ, ΟΜ 8203, Μάρτυρας Γ-Δ, ΟΜ 3010-εικ. ΙΔ2,3**). Η εσωτερική τους επιφάνεια έμεινε αδρή, αλλά εξομαλυμένη, ενώ η εξωτερική είναι περισσότερο ακανόνιστη, διαμορφωμένη με μικρές κρούσεις κάποιου εργαλείου. Τα σκεύη είναι, γενικώς, προσεγμένα, παρά τη μικρή ανομοιομορφία των τοιχωμάτων τους (**Μάρτυρας ΕΚΓΔ, ΟΜ 3277-εικ. ΙΔ11**) και την ατελή όπτηση, ενδεικτική από τη σκούρα απόχρωση του πυρήνα (συνήθως καστανόγκριζη).

Διαμόρφωση

Τα εξεταζόμενα αγγεία παρουσιάζουν διαφοροποίηση ως προς την επεξεργασία, η οποία καθορίζεται από την ποιότητα του υλικού, τις συνθήκες όπτησης, αλλά και το επιδιωκόμενο προϊόν. Στιλπνές επιφάνειες χαρακτηρίζουν συνήθως αγγεία τα οποία έχουν ψηθεί σε αναγωγικές συνθήκες (Shepard 1956, 124), όπως το σκυφοειδές αγγείο (**Τομή Ε, ΟΜ 666-εικ.ΙΔ8**). Από το μικρογραφικό, πρόχειρα πλασμένο προχοϊδιο (**Κ 2906-εικ.ΙΔ1**) με τη θαμπή επιφάνεια έως τον σκυφοειδή κρατήρα (**Κ 4732-εικ. ΙΔ7**) με την έντονη στιλπνότητα, η διακύμανση στην ποιότητα είναι απόρροια του μεγέθους αλλά, πολύ περισσότερο, της λειτουργίας των αγγείων στην οικοτεχνία του οικισμού. Πρέπει να ληφθεί, βεβαίως, υπ΄όψιν και η φθορά των τοιχωμάτων, όπως στην περίπτωση του στελέχους κύλικας (**Τομή Ε, ΟΜ 6153+6154-εικ.ΙΔ6**). Μόνο σε μία ΠρΓ φιάλη διακρίνεται υδαρής επίχριση (**Μάρτυρας Β-Δ, Θ6-εικ. ΙΔ4**), η οποία μαρτυρεί τη διαδικασία ύγρανσης της επιφάνειας πριν τη στίλβωση. Στο καλύτερο σωζόμενο δείγμα αυτής της κατηγορίας, ένα σκυφοειδή κρατήρα (**Κ 4732**), η διαμόρφωση της επιδερμίδας, με τριβή, ακολούθησε την κάθετη φορά στην εξωτερική όψη και την οριζόντια στην εσωτερική. Κατά τόπους, οι κινήσεις είναι πιο άτυπες, με δεξιοτεχνία, όμως, αποτυπωμένες. Το σκεύος φέρει εγχάρακτη διακόσμηση σε μορφή αυλακώσεων για τις οποίες χρησιμοποιήθηκε ένα αμβλύ και παχύ εργαλείο. Το μοτίβο, δέσμη γραμμών ζιγκ-ζαγκ κρεμάμενων από μία άλλη οριζόντιων, χαραγμένο πριν την τελική επεξεργασία της επιφάνειας, αν και σε μερικά σημεία εμφανίζει μικρές ατέλειες, εντούτοις, στο σύνολό του, μοιάζει συμμετρικά άρτιο και επιδέξια καμωμένο πάνω στα ακροφύσια της λαβής. Ένα άλλο λεκανόσχημο αγγείο (**Τομή Κ, ΟΜ 8203-εικ. ΙΔ2**) διακοσμείται με εμπίεστους κύκλους στην άνω επιφάνεια, για την εξομάλυνση της οποίας ακολούθησε ελαφρά στίλβωση. Το μοτίβο δίνει την εντύπωση μιας οργανωμένης παράθεσης κύκλων σε λοξή διάταξη, χωρίς

όμως απόλυτη γεωμετρική ταξινόμηση. Η αποτύπωσή του θα έγινε με κάποιο κυλινδρικό στέλεχος, με κενό στο εσωτερικό, πιθανόν ένα μικρό οστέϊνο θραύσμα ή ένα καλάμι (Smithson 1961, 171). Δύο άλλα αγγεία, ένας σκυφοειδής κρατήρας (**Κ 2935-εικ. ΙΔ12**) και ένα ημισφαιρικό κύπελλο-κύαθος (**Κ 2857-εικ. ΙΔ10**), με καλά στιλβωμένη ποικιλόχρωμη επιφάνεια και μικρά εξογκώματα, ομοιάζουν, ως προς τη διαμόρφωση της επιφάνειας, με τα ευρύστομα κλειστά μαγειρικά.

IV. Επισημάνσεις

Η τεχνολογία εκλαμβάνεται ως μια ακολουθία εγχειρημάτων για τη μεταμόρφωση της πρώτης ύλης σε κατασκευασμένο προϊόν και ως μια χρονικά εκτεταμένη διαδικασία (Sillar-Tite, 3, Κυριατζή 2000, 16). Η τεχνολογία παρέχει στοιχεία για μια συγκεκριμένη κεραμική παράδοση, τα χαρακτηριστικά και την ποικιλομορφία της, βοηθά στην αναγνώριση της διαδικασίας επιλογής και διάδοσης κάποιων κατασκευαστικών πρακτικών και λειτουργεί ως δείκτης πολιτισμικής ενότητας (Sillar-Tite 2000, 8-10, Stark M.T. 1998,6).

Οι τεχνολογικές επιλογές καθορίζουν και διαφορετικές κοινωνικές ομάδες και είναι αντανακλάσεις κοινωνικών φαινομένων (Van der Leeuw 1984, 1993), όπως θα καταδειχθεί σε άλλη ενότητα (ΚΕΦ. 10). Αυτές σημειώνονται ως διαδικασίες τις οποίες πρέπει να ακολουθήσει ο τεχνίτης για τη δημιουργία ενός αγγείου, από τη συλλογή της αργίλου έως την όπτηση, και είναι στάδια ακολουθούμενα διαχρονικά και διαπολιτισμικά. Καθένα από αυτά είναι δυνατόν να αποκτήσει ποικιλομορφία ανάλογα με τις απαιτήσεις του αγγειοπλάστη για το επιθυμητό αποτέλεσμα, αλλά και τις δυνατότητες του γεωφυσικού περιβάλλοντος, όπου αυτός διαβιώνει, όπως και τους κοινωνικούς περιορισμούς, στους οποίους αυτός υπόκειται μέσα στο σύνολο όπου αναπτύσσεται και δημιουργεί. (Berg 2011α, 57).

Από τις προκαταρκτικές χημικές αναλύσεις (Mommsen et al. 2001 και προφορικές αναφορές Hein) -δεν έχουν γίνει συστηματικές μελέτες για τη σύσταση του υλικού και της επακριβούς θέσης προέλευσής του- καταδεικνύεται ότι ο χρησιμοποιούμενος στα αγγεία πηλός είναι τοπικός.

Η κεραμική παράδοση στον οικισμό συνιστά ένα ομοιογενές, σε γενικές γραμμές, σύνολο (Roux 2016, 109). Η λειτουργικότητα/χρηστικότητα των σκευών κατά τη μυκηναϊκή περίοδο καθορίζει, εν πολλοίς, και την τεχνολογική διαδικασία και τις τεχνικές επιλογές που ακολουθούνται για την παραγωγή τους. Αυτή η πρακτική

φαίνεται να είναι εγνωσμένη και εφαρμόσιμη σε όλη τη σχετική φάση κατοίκησης και αποτελεί δείκτη τεχνολογικής εξέλιξης (Bronitsky 1986, 263). Η κατασκευή των αγγείων ήταν τυποποιημένη, όπως φανερώνεται στα σχήματα, στη «σιγουριά» στο πλάσιμο, αλλά και στη διαχείριση των συνθηκών όπτησης. Όλα αυτά τα γνωρίσματα, παραλλάσσουν, βέβαια, στο πεδίο των δεξιοτήτων και των αποφάσεων τις οποίες θα λάβει ο τεχνίτης σε ορισμένα στάδια της κατασκευαστικής διαδικασίας (Rice 1987, 227), για τις οποίες θα γίνει αναφορά σε άλλη ενότητα (ΚΕΦ. 9).

Διαφοροποίηση ως προς το είδος των προσμίξεων αντανακλά ξεχωριστούς τύπους αγγείων, και, ιδιαιτέρως, το διαχωρισμό ανάμεσα στις χύτρες με ή χωρίς πόδια, σύμφωνα με τη χρήση που αυτές εξυπηρετούν (Buxeda et al. 2001, 4). Σημειώνεται, λοιπόν, ένας προκαθορισμένος τεχνολογικός προσανατολισμός, χωρίς να λείπουν, όμως, οι αποκλίσεις ανάλογα με την ιδιοσυγκρασία του τεχνίτη και τις ανάγκες του/των καταναλωτή/ων (Roux 2016, 103-5). Από τη μακροσκοπική θεώρηση, προκύπτει ότι οι μεταβολές ως προς τις τεχνολογικές επιλογές αφορούν κυρίως στην παρουσία/απουσία συγκεκριμένων προσμίξεων, εκ των οποίων οι διαγνωστικότερες είναι τα ασβεστιτικά στοιχεία, αλλά και ο χαλαζίας. Για τις ευρύστομες χύτρες, το είδος και το πλήθος των προσμίξεων αντικατοπτρίζει διακριτές «εργαστηριακές» μονάδες (βλ. και **πιν. IX**), με τεχνίτες οι οποίοι αντλούν από διαφορετικές θέσεις εναπόθεσης της αργίλου. Τα τριποδικά σκεύη χαρακτηρίζονται από σχετική τυποποίηση ως προς τα τεχνολογικά τους χαρακτηριστικά, πιθανή ένδειξη για το συντηρητισμό του σχήματος, αλλά και για τη μικρότερη διάρκεια ανάπτυξής του στον οικισμό. Ένα στοιχείο που διαμορφώνει, επίσης, τη διαφορετική λειτουργία των βασικών τύπων κεραμικής είναι οι προσαρμοσμένες, ανά περίπτωση, θερμοκρασίες όπτησης.

Η παραγωγή αγγείων με μικτές τεχνικές πλασίματος, οι οποίες συνήθως συναρτώνται με την τελική διαμόρφωση αυτών στον τροχό, και η συνήθης δόμηση τους από τη συναρμογή επιμέρους τμημάτων είναι τεχνικές οικείες στον οικισμό σε όλη τη διάρκεια της μυκηναϊκής κατοίκησης, αν και τα αμιγώς χειροποίητα δείγματα κατατάσσονται, με αρκετή πιθανότητα, στις πρωϊμότερες φάσεις της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου

Συμπληρωματικά και «δευτερεύοντα» ως προς τη μαγειρική λειτουργία αγγεία, λόγω του χαρακτήρα τους, φαίνεται ότι εναλλάσσονται ευκολώτερα σε τεχνολογικές κατηγορίες, ανάλογα με τις περιστασιακές απαιτήσεις, αλλά και την εξειδίκευση του δημιουργού τους. Οι εστίες-ταψιά αποτελούν ξεχωριστά τεχνολογικά προϊόντα,

δείγματα μη εξειδικευμένης οικοτεχνίας, όπως και τα γκρίζα αγγεία, τα οποία, σύμφωνα με την άποψη της γράφουσας, φαίνεται να εκπροσωπούν εισαγόμενη κεραμική τεχνολογία.

Η κεραμική εξέλιξη του οικισμού από τη μυκηναϊκή στη μεταμυκηναϊκή περίοδο διαγράφεται από τεχνολογικές αλλαγές στις οποίες περιλαμβάνεται η μέθοδος κατασκευής, από τροχήλατη σε χειροποίητη, αλλά και η μορφολογία και η διαμόρφωση/διακόσμηση των σκευών με ιδιαίτερη επεξεργασία της επιφάνειας. Το υλικό κατασκευής, αν και δεν αποκλίνει από τα προσδιορισμένα τοπικά γνωρίσματα, αποτυπώνει μια άλλη «συνταγή» ως προς τη σύνθεσή του και υπόκειται σε διαφορετικές συνθήκες όπτησης. Η διαφοροποίηση καλύπτει την κεραμική τεχνοτροπία (στυλ), δηλαδή τα εξωτερικά γνωρίσματα των αγγείων, αλλά υποδεικνύει, περαιτέρω, μια ευρύτερη μεταβολή, τα χαρακτηριστικά της οποίας και τις συνθήκες που οδήγησαν σε αυτή θα εξεταστούν σε επόμενη ενότητα (ΚΕΦ.10).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ.

Ι. Τροχήλατη-μυκηναϊκής παράδοσης κεραμική

α. Η μόνωτη ευρύστομη χύτρα

Το **μόνωτο αγγείο** χαρακτηρίζεται από ογκώδες σώμα, απιόσχημο-σφαιρικό, χείλος κοντό ή ελαφρώς ψηλό, έξω νεύον, συνήθως καμπύλου περιγράμματος, γενικώς αποστρογγυλεμένο, κάποτε -στα μεγαλύτερα αγγεία- τετράγωνης διατομής, και βάση ταινιωτή/υψωμένη ταινιωτή ή δακτυλιόσχημη, με ελαφρά κοίλανση στην κάτω επιφάνεια. Η λαβή, κυκλικής ή ελλειψοειδούς διατομής, φύεται πάνω ή κάτω από το στόμιο έως το παχύτερο σημείο της κοιλιάς. Για την καταχώρησή του χρησιμοποιείται, για μεγαλύτερη διευκόλυνση, ο τύπος **FS 65**, σε αναλογία με αυτόν του δίωτου αγγείου (FS 66), και παρά το γεγονός ότι το συγκεκριμένο σχήμα ανταποκρίνεται περισσότερο στο αγγείο με τη λαβή κάτω από το στόμιο, δηλαδή στον τύπο FS 111. Αυτός αφορά, όμως, στη λεπτότεχνη πρόχου με τη λαβή στο χείλος και εμφανίζεται, σύμφωνα με την ταξινόμηση του Furumark, κατά την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη περίοδο (Furumark 1972, fig. 7 και pl. 63).

Η μόνωτη χύτρα είναι ένα σχήμα γνωστό στον ελλαδικό χώρο, με διάφορες τοπικές παραλλαγές κατά τη μυκηναϊκή περίοδο, και στο τέλος της ΥΕΧ χαρακτηρίζεται από στενό λαιμό και λαβή στον ώμο (Lis 2017β). Το σχήμα εμφανίζεται και στα αιγινήτικα εργαστήρια κατασκευασμένο με τη χειροποίητη τεχνική, κυρίως με τη λαβή έως το χείλος, χαρακτηριστικά της τελευταίας περιόδου ανάπτυξης του εργαστηρίου (Gauß et al. 2017, 51). Σε ένα μόνωτο αγγείο από τη φάση ΙΧ στις Μυκήνες, στη μεταβατική φάση ΥΕΙΙΙΒ2-Γ, η λαβή βρίσκεται ήδη πάνω στο χείλος (French 2011, 48, fig. 17.66-480). Από την πρώϊμη ΥΕΙΙΙΓ περίοδο φαίνεται ότι εξαπλώνεται αυτός ο τελευταίος τύπος, όπως διαπιστώνεται και από το σωζόμενο υλικό (Lis et al. 2015, 67, βλ. και ΚΕΦ.8.1ΙΙ), ίσως επίδραση από την αιγινήτικη παράδοση (Lis 2017β, 45). Σύμφωνα με τον Lis, κατά την ανακτορική περίοδο, το μόνωτο σχήμα είναι λιγότερο διαδεδομένο, ενώ επικρατεί ο δίωτος τύπος[284] (Lis 2012β, 1204 και Döhl 1973, 167, fig. 14.B23, pl. 66.3-Ίρια). Όπως, εξάλλου,

[284]Είναι ενδεικτικό ότι στις περισσότερες από τις δημοσιεύσεις σχετικών αγγείων της συγκεκριμένης περιόδου, απεικονίζονται κυρίως δίωτα αγγεία. Εξάλλου, είναι πιθανό ότι, λόγω έλλειψης λαβών, κατά τη διατήρηση των αγγείων, κάποια από τα πρωϊμότερα συγχέονται με τα τριποδικά.

προκύπτει και από τις υφιστάμενες δημοσιεύσεις, αυτή η «ανισόποση» αντιπροσώπευση συνεχίζεται και στη μετανακτορική περίοδο, ενώ παρατηρούνται και τοπικές ιδιορρυθμίες: για παράδειγμα, στην Τίρυνθα, σε όλη τη διάρκεια της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου επικρατούν τα δίωτα αγγεία, εξαιρετικής ποιότητας κατά τον Stockhammer (2008, 83), ενώ στο Μενελάϊο, κατά την ΥΕΙΙΙΒ-Γ περίοδο, τα μόνωτα αγγεία φαίνεται να υπερισχύουν.

Για την εποχή, που αφορά στην παρούσα εργασία, τα παράλληλα προέρχονται από το Λευκαντί, θέση στην οποία ο μόνωτος τύπος επικρατεί από τη φάση 1^{α} έως τη φάση 3, δηλαδή καθ΄όλη την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο (Popham et al. 2006, 166, 208, fig. 2.33,5, 179-80, fig. 2.14,3). Τα στοιχεία από τη νησίδα Μήτρου είναι λιγοστά και από το Καλαπόδι, αν και σημειώνεται η παρουσία μόνωτων αγγείων, δεν αποτυπώνονται τα σχετικά και δεν δίνεται αναφορά για τη χρονική διάρκεια εμφάνισής τους. Εκτός από τα δημοσιευμένα αγγεία της Τίρυνθας, το υλικό από τα μυκηναϊκά κέντρα είναι ελλιπές[285], ενώ σποραδικός, αλλά ενδεικτικός, είναι ο εντοπισμός τους στα νησιά του Αιγαίου και αξιοπρόσεκτη στην Κύπρο και στη Συροπαλαιστίνη, όπου η κεραμική αυτή αποτελεί την αφετηρία μίας νέας και μακρόχρονης παράδοσης.

Κύνος

Στον Κύνο, τα αγγεία που εντάχθηκαν στην κατηγορία των μόνωτων χαρακτηρίζονται από διάμετρο στομίου από 0,09μ έως 0,12μ., ακολουθώντας και τα δεδομένα, όπως παρέχονται από τα ευρήματα στο Λευκαντί (Popham et al. 2006, fig. 2.35). Κάποια αγγεία με υπολογιζόμενη διάμετρο στομίου 0,13μ. συμπεριλήφθηκαν, επίσης, σε αυτή την κατηγορία, επειδή από το σωζόμενο τμήμα και την ύπαρξη των ιχνών καύσης στο σώμα τους δεν είναι σαφές αν έφεραν μία ή δύο λαβές. Το μοναδικό σωζόμενο ολόκληρο δείγμα έχει ύψος 0,165μ (**Κ 4119-εικ. Α34**). Σε κάθε περίπτωση, η αντιπροσώπευση των μόνωτων χυτρών σε σχέση με τις δίωτες είναι αρκετά μικρότερη, φαινόμενο δικαιολογούμενο και από τη χρηστικότητα του αγγείου, χωρητικότητα και διευκόλυνση μεταφοράς (βλ. **Πιν. ΙΙ**). Το σχηματολόγιο ανταποκρίνεται στα αγγεία από το Λευκαντί, αλλά, όπως προκύπτει και από θέσεις, όπου έχουν εντοπιστεί αγγεία της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης περιόδου, το περίγραμμα δεν αποτελεί από μόνο του χρονολογικό κριτήριο, χωρίς την τεχνική κατασκευής και τη

[285] Κάποια, μη δημοσιευμένα, αγγεία της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης περιόδου από τις Μυκήνες και τη Θήβα περιλαμβάνονται στον κατάλογο της έκθεσης των Tzedakis-Martew 1999.

διαμόρφωση, και είναι πιθανό ότι παραλλάσσει και στο μόνωτο και στο δίωτο τύπο. Από μια γενική θεώρηση του υλικού, τα περισσότερο σιγμοειδή περιγράμματα φαίνεται ότι εντάσσονται σε πρωϊμότερη φάση της ΥΕΙΙΙΓ εποχής (**Κ 4203**[286] **και Κ 4213-εικ. Α92, 73**).

β. Η δίωτη ευρύστομη χύτρα

Το δίωτο σκεύος **(FS 66)** ουσιαστικά αποτελεί παραλλαγή του μόνωτου, αλλά αυτό τείνει να είναι περισσότερο ωοειδές ως προς το σχήμα και έχει λαβές τοποθετημένες ψηλότερα στον ώμο (Popham et al. 2006, 148).

Κατά την ανακτορική περίοδο επιχωριάζει ο πολύ ευρύστομος τύπος, με χαμηλό ή προεξέχοντα λαιμό και με τις λαβές κάτω από το χείλος (Fs 74), ώστε να προφυλάσσονται τα χέρια από τον ατμό που αναδυόταν κατά τη διαδικασία του μαγειρέματος (Tournavitou 1992, 189). Το σχήμα, βέβαια, αυτό έχει θεωρηθεί από τη Mylonas-Shear (1987, 109-12) ότι χρησιμοποιήθηκε, κυρίως, για αποθηκευτικούς σκοπούς και λιγότερο, ή συμπληρωματικά, για μαγείρεμα, δεδομένου ότι στα σχετικά αγγεία δεν υπήρχαν έντονα ίχνη καύσης.

Όσον αφορά στη μορφή και στο περίγραμμα, με το ευρύ στόμιο και τις λαβές πάνω σε αυτό, θυμίζει εξωτερικά τον αιγινήτικο τύπο της τρίτης φάσης (ΥΕΙΙΙΑ2-ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη), όπως περιγράφεται από τον Lis, και πιθανόν αποτελεί, όπως και οι άλλες συναφείς χύτρες (μόνωτη και τριποδική) ένα υβριδικό δημιούργημα. Αυτό υπήρξε πιθανόν αποτέλεσμα είτε της ενσωμάτωσης νέων τεχνικών κατασκευής (π.χ. σε τροχό), επηρεασμένων από την αιγινήτικη παράδοση, είτε της απομίμησης των σχετικών αγγείων σε μια περίοδο, οπότε τα «αυθεντικά» παρουσίασαν φθίνουσα πορεία παραγωγής και διασποράς (Lis 2012β, 1206-7, fig. 4, Lis et al. 2015, 67,71). Ο ίδιος μελετητής (Lis 2012^{α}, 135) παρατηρεί ότι σε αυτά τα χυτροειδή αγγεία (αιγινήτικης προέλευσης) διαπιστώνεται τυποποίηση δηλούμενη και από τις αναλογίες των μεγεθών μεταξύ τους. Σημειώνει, επίσης, ότι στη μετανακτορική περίοδο τα μεγέθη αυτών των αγγείων είναι μικρότερα, γεγονός που καθορίζει την ποικιλία των

[286]Το συγκεκριμένο αγγείο προέρχεται από ένα στρώμα, όπου τα συνευρήματα χρονολογούνται από την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη έως την ύστερη περίοδο. Περιέχει σημαντικό αριθμό προσμίξεων μεσαίου μεγέθους, διαφόρων αποχρώσεων και λίγο ασβεστίτη. Είναι μάλλον χειροποίητο. Ως προς το περίγραμμα θυμίζει ένα σχετικό αγγείο από τον οικισμό στη θέση Μήτρου, για το οποίο ο μελετητής βρίσκει παράλληλα στην ΥΕΙΙΙΒ2 περίοδο, σημειώνοντας, όμως, ότι το εύρημα προέρχεται, επίσης, από αναμεμειγμένο στρώμα. Εντάσσει αυτό το αγγείο σε μια κατηγορία, στην οποία το υλικό κατασκευής χαρακτηρίζεται από την παρουσία χαλαζία και ασβεστίτη (Lis 2012α, 89, fig. 18, LP784-022-012).

γευμάτων και τη συχνότητά τους (Lis 2015, 110). Πάντως, ήδη και από την ΥΕΙΙΙΒ-Γ εποχή συναντάται ο διαμορφωμένος τύπος με τις λαβές στο χείλος, το οποίο είναι χαμηλότερο και στρέφεται προς τα έξω, αλλά, ως φαίνεται, ο παλαιότερος τύπος δεν εξέλιπε τελείως (Tzedakis-Martlew 1999, 186.176-Θήβα και 188.179-Θήβα της ΥΕΙΙΙΓ μέσης).

Σε πινακίδες της Γραμμικής Β΄ εμφανίζεται αγγείο με δύο λαβές, εκπροσωπούμενο από το ιδεόγραμμα *209^{vas}PYTn 996.3 (a-po-]r-we), KnUc 160.2 (a-pi-po-re-we), αλλά, σύμφωνα με την απεικόνιση του αγγείου, ο τύπος που θα μπορούσε να αντιστοιχεί στους εδώ εξεταζόμενους είναι ο εκπροσωπούμενος με το ιδεόγραμμα *214^{vas} , PY Tn 996.4 (po-ka-ta-ma) PY Ta 709.2 (pa-ko-to) (Hruby 2010, 201-3, fig., 3g, v, όπου και η σχετική βιβλιογραφία)[287], αν και μια παραλλαγή αυτού του ιδεογράμματος έχει συσχετιστεί άλλού με αγγείο πόσης (dipa), ανάλογο με το ομηρικό δέπας (αμφικύπελλο) (*214+DI) (KN K 740) (Sherratt 2004, 319-20 και σημ. 73). Η αναντιστοιχία αυτή προκύπτει και από το γεγονός ότι στις πινακίδες Ta αναγράφονται μεταλλικά ή άλλα σκεύη που χρησιμοποιούνταν σε τελετουργικά δρώμενα, όπου παρίσταντο εκπρόσωποι της ανώτερης τάξης, ενώ τα περισσότερο καθημερινά αγγεία, χρησιμοποιούμενα από τους απλούς συμμετέχοντες, δεν περιλαμβάνονται σε αυτούς τους καταλόγους (Jung 2006α, 411).

Κύνος

Τα περισσότερα από τα τμήματα αγγείων, τα οποία περιγράφονται στην παρούσα μελέτη, σώζονται με μία λαβή[288]. Ο Κουνούκλας (2011, 117) αναφέρει λίγα δίωτα από τη φάση 7. Σύμφωνα με τον ίδιο μελετητή, το δίωτο χυτροειδές δεν εμφανίζεται στον Κύνο κατά τη φάση 6 (ό.π, 159), αλλά αυτή η εκτίμηση φαίνεται ότι προκύπτει από την κατάσταση διατήρησης των αγγείων.

Ένα ενδεικτικό στοιχείο για την ταύτισή τους με ένα δίωτο σχήμα αποτελεί ο πλαστικός δακτύλιος στη βάση του χείλους. Στο Καλαπόδι, από τις αρχές της ΥΕΙΙΙΓ μέσης έως και της ύστερης περιόδου (στρώματα 2 έως 12), σχηματίζεται ενισχυμένος δακτύλιος στη συμβολή λαιμού και ώμου στα σχετικά μαγειρικά σκεύη, τα οποία

[287] Τα περισσότερα από τα «ιδεαλιστικά» απεικονιζόμενα αγγεία αφορούν στη μεταφορά υγρών και είναι κυρίως μεταλλικά (χρυσά και χάλκινα) (Sherratt 2004, 317, σημ. 64-5, με σχετική βιβλιογραφία).

[288] Θραύσματα τα οποία έχουν διάμετρο στομίου-τουλάχιστον-0,14-0,16μ. αντιμετωπίζονται, στη συγκεκριμένη μελέτη, ως δίωτα. Θραύσματα με μικρή διατήρηση χείλους και μία σωζόμενη λαβή αντιμετωπίζονται ως μόνωτα, αν δεν υπάρχει κάποιο άλλο ενδεικτικό στοιχείο μεγέθους ή χρήσης (βλ. και **Πιν. ΙΙ**).

κατατάσσονται στον τύπο FS 66. Η διαμόρφωση αυτή στη συμβολή του χείλους με τον ώμο μοιάζει, σε μεμονωμένες περιπτώσεις, να έχει το χαρακτήρα της άρθρωσης (Jacob-Felsch 1996, 74, Taf. 38.258). Θραύσμα αγγείου με σχετική γωνίωση από τη θέση Μήτρου, θεωρείται από τον Lis ως μοναδικό δείγμα[289], επειδή, αν και φέρει ένα βασικό γνώρισμα μιας γωνιωτής τριποδικής χύτρας, λόγω της διευθέτησης των τοιχωμάτων και του μεγέθους του, ταυτίζεται με δίωτο αγγείο, και χρονολογείται, σύμφωνα με τα συνευρήματα του κτηρίου C, στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση περίοδο (2012α, 102, fig. 19-LO784-408-014). Στο Λευκαντί, ο τύπος χαρακτηρίζεται από μικρή αυλάκωση ή/και περισσότερο διαμορφωμένο δακτύλιο ήδη από τη φάση 1b (ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση) (Popham et al. 2006, 207, 209,fig. 2.34.2), δηλαδή σε ανάλογο χρονικό πλαίσιο με αυτό από το Καλαπόδι. Ένα μεμονωμένο θραύσμα με πλαστική ταινία από τη θέση Μήτρου εντάσσεται στην ίδια περίοδο, σύμφωνα με τα σαφέστερα χρονολογημένα παράλληλα (Lis 2012α, 103-4, fig. 19, LP784-007-016). Σχετικό διακοσμητικό στοιχείο, πιθανόν λειτουργικό, συναντάται και σε ένα δίωτο αγγείο (ίσως τριποδικό) από τη Μιδέα της ΥΕΙΙΙΒ περιόδου (Dalinghaus 1998, 135,pl. 88. 663).

Στον Κύνο, ένα σημαντικού μεγέθους αγγείο, με διάμετρο στομίου 0,24μ, από χονδροειδή πηλό μαγειρικού χαρακτήρα, φέρει τη διαγνωστική άρθρωση **(Τετρ. Ι,32, ΟΜ 7897-εικ. Α19)**, γνωστή και στον οικισμό στου Μήτρου, ενταγμένο σε στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης-μέσης περιόδου. Ένα άλλο πιθόσχημο, με διάμετρο στομίου 0,26-0,29μ., σε στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ μέσης-ύστερης περιόδου (**Μάρτυρας Α-Β, Ζ1-Ζ2-εικ. Α20**), έχει ένα έντονα διακριτό, πλαστικό δακτύλιο στη βάση του χείλους.

Τα στρώματα από τα οποία προέρχονται τα θραύσματα με αυτό το χαρακτηριστικό εντάσσονται ευρέως στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη, με λίγα όμως διαγνωστικά όστρακα για κάθε χρονική φάση. Τουλάχιστον ένα τοποθετείται σε στρώμα της ΥΕΙΙΓ μέσης (**Μάρτυρας Η-Γ, ΟΜ 2631**), ενώ άλλα δύο (**Κ 2886, Κ 2889-εικ. Α1, 6**) στην ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη περίοδο.

Σε λίγα θραύσματα της ΥΕΙΙΙΓ μέσης περιόδου (φάσης 7), η πλαστική διακόσμηση στο λαιμό μοιάζει σαν αφηρημένη απόδοση σχοινόμορφου μοτίβου (**Κ 2969-εικ. Α8**), ενώ, σε μία περίπτωση, αυτή συνοδεύεται και από πλεξιδωτή λαβή (**Κ 2859-εικ. Α12**)[290]. Παρόμοιας λογικής διαμόρφωση χαρακτηρίζει τη βάση του χείλους

[289] Ο Lis σημειώνει μια μακρινή σχέση με το αγγείο αρ. 223 από το Καλαπόδι (Jacob-Felsch 1998, 145, Taf. 35), για το οποίο σημειώνει, όμως, ότι φέρει πλαστική ταινία και όχι γωνίωση.

[290] Το συγκεκριμένο αγγείο φέρει επικαθήσεις κάτω από το χείλος, οι οποίες θυμίζουν σχετικές από τη χρήση, όπως εμφανίζονται στα μαγειρικά σκεύη. Επίσης, η επικάλυψη με υδαρή, υπόλευκη επίχριση

ενός μαγειρικού σκεύους από τις Μυκήνες της φάσης Χ (ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη) (French 2011, 70), όπως και ενός πιθοειδούς αγγείου από τα Κανάκια Σαλαμίνας, κατασκευασμένου από πηλό μαγειρικού τύπου πρώϊμης, επίσης, χρονολόγησης (Μαραμπέα 2012, εικ. 29 και ιδίας 2010, 612, εικ. 107 και 194.378[α]1)[291]. Η πλεξιδωτή λαβή χαρακτηρίζει, επίσης, και τις ηθμωτές πρόχους (FS 155), κοινές κυρίως κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση στην περιοχή της Ανατολικής Αττικής και της Αργολίδας, των Κυκλάδων και της Δωδεκανήσου καθώς και στην Ελάτεια (Ιακωβίδης 1969-70, 232-234, Mountjoy, 1986 167, fig. 214, Δημακοπούλου 1999,188). Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό ότι η διακοσμητική αντίληψη της τροχήλατης λεπτότεχνης κεραμικής μεταγράφεται στα οικιακά μαγειρικά σκεύη (Kounouklas 2011, 120). Η πλαστική διακόσμηση στο λαιμό είναι, επίσης, συνήθης σε κρατήρες της ΥΕΙΙΙΓ εξελιγμένης και προχωρημένης από την Τίρυνθα και το Λευκαντί στη φάση 2 (Kilian 1978β, 460, Abb. 16, Podzuweit 1979,430 και 48, ιδίου 1981,215, Abb. 48, ιδίου 1983, 362 και Abb.2:10[292], Popham-Milburn 1971, 340, pl.53:6; 54:6) και συνεχίζεται έως και την ΥΕΙΙΙΓ ύστερη και την ΠΠρΓ, όπως πιστοποιείται από τα σχετικά ευρήματα από την Τίρυνθα (Podzuweit 1983,380-81 και Abb. 15:13). Άλλα αγγεία της ίδιας περιόδου έχουν εντοπιστεί στις Μυκήνες (Mountjoy 1986, 174-75, fig. 225:1), στο Άργος (Rutter 1979,361,366 και fig. 2:28; 4:6), στην Αθήνα (Broneer 1939, 353 και fig. 25:g, h; 27:a-f; 36:b) και, λιγότερο, στην Αχαΐα (Papadopoulos 1978-79, fig.. 95:a, b; 219:c, Deger-Jalkotzy-Alram-Stern 1987, 419, fig. 19:3).

Η διάμετρος του στομίου κυμαίνεται από 0,14 έως 0,16μ., ενώ χαρακτηριστική είναι η ομοιογένεια και στα μεγαλύτερα σκεύη, από 0,20 έως 0,24μ. **(πιν. ΙΙ).** Παρά το γεγονός ότι η διαμόρφωση των χειλέων και της άνω ζώνης του σώματος παραλλάσσουν -αν και οι μικρές αποκλίσεις ως προς τον υπολογισμό της διαμέτρου είναι αναμενόμενες λόγω του μικρού τμήματος διατήρησης των θραυσμάτων- φαίνεται ότι

ανατρέχει σε μια τεχνική σφράγισης των ασβεστιτικών στοιχείων, η οποία συναντάται σε ύστερα μαγειρικά σκεύη από τον Κύνο. Πάντως, η διαμόρφωση της λαβής, η οποία χαρακτηρίζει και άβαφους αμφορείς στον οικισμό, αποτελεί ενδεικτικό στοιχείο για την κατάταξή του στα αποθηκευτικά.

[291] Το αγγείο έχει διάμετρο στομίου 0,27μ. σε αντιστοιχία με το σχετικό μέγεθος εκείνου από το Κύνο, το οποίο ανέρχεται σε 0,24-0,25μ.

[292] Ο Stockhammer (2008, 271) σημειώνει, πάντως, ότι ο αριθμός των κρατήρων με αυτή τη διακόσμηση δεν είναι ιδιαίτερα μεγάλος στην Τίρυνθα σε σχέση με αυτόν των αγγείων του Κύνου, όπου το συγκεκριμένο γνώρισμα είναι περισσότερο διαδεδομένο, υποδηλώνοντας μια τάση ανάμειξης τοπικών και εξωγενών στοιχείων. Δεδομένου ότι αυτό το μοτίβο, συνδεόμενο με τη «Βαρβαρική» κεραμική (Barbarian ware), διείσδυσε στη μυκηναϊκή (Rutter 1975, 24, σημ. 11, ιδίου 1979, 391), ο μελετητής θεωρεί ότι στον Κύνο αυτά τα αγγεία, με τις σχετικές εικονογραφικές τους παραστάσεις, εκπροσωπούν το ιδεώδες μιας τοπικής ομάδας ελίτ, στην οποία βρήκε έκφραση και μια ομάδα επήλυδων, μάλλον με στρατιωτικό (μιλιταριστικό) υπόβαθρο.

το μέγεθος του στομίου υπήρξε καθοριστικό για τους αγγειοπλάστες, συνδεόμενο και με τη χρηστικότητα αυτών των αγγείων και τη διατήρηση της θερμοκρασίας εντός αυτών κατά τη διαδικασία του μαγειρέματος (Müller et al. 2013, 6). Ελάχιστα αγγεία δεν εντάσσονται σε αυτή την τυποποιημένη ομάδα και εμφανίζουν κάπως μεγαλύτερα μεγέθη (**Κ 4730**-Δστομ. 0,27μ., Δβ. 0,15μ. και **Μάρτυρας Α-Β, Ζ1-Ζ2**-Δστομ. 0,26-0,28μ.) (**εικ. Α18, 20**). Πιθανόν, δύο από τα σχετικά θραύσματα (**Τετρ. Ι32, ΟΜ 7897-εικ. Α19** και **Μάρτυρας Α-Β, Ζ1-Ζ2),** με παχιά τοιχώματα και επίχριση (και στο εσωτερικό), χρησιμοποιήθηκαν (και) για αποθήκευση, χρήση δηλωτική και από το γεγονός ότι δεν φέρουν ίχνη κάπνας.

Όπου διατηρείται μεγάλο μέρος από το περίγραμμά των αγγείων, διαπιστώνεται ότι ο αριθμός των λαβών δεν είναι συνέπεια του μεγέθους (**Κ 4111**- Ύψος 0,191μ., Δστομ. 0,135μ, Δβ. 0,09μ.-**εικ. Α38**). Ένα όχι ιδιαίτερα μεγάλο αγγείο είναι δίωτο (**Κ 4112-**ύψος 0,235μ., Δστομ. 0,142μ., Δβ. 0,098μ.-**εικ. Α15**) και φέρει μια ξεχωριστή και μοναδική για το σύνολο διακόσμηση, την αφηρημένη αποτύπωση ενός πτηνού, με χρήση υδαρούς χρώματος (πηλού διαφορετικής υφής). Είναι εμφανής η προσπάθεια εικονιστικής απόδοσης και αναπαραγωγής ενός μοτίβου σε ένα υλικό διαφορετικό από εκείνο ενός λεπτότεχνου αγγείου, το οποίο αναπαραγόταν ταυτόχρονα στο ίδιο ή σε τοπικά και χρονολογικά παράλληλο κεραμικό εργαστήριο.

Η διακόσμηση σε τέτοιας μορφής αγγεία φαίνεται ότι δεν είναι άγνωστη και αλλού· στον ταφικό τύμβο στα Χάνια των Μυκηνών, ο αμφορέας της καύσης 3 εμφανίζει όλα τα χαρακτηριστικά ενός χονδροειδούς οικιακού σκεύους, με πλαστική ταινία στη βάση του λαιμού και διακοσμητικές ταινίες σε αυτό το σημείο, εσωτερικά του χείλους και στην κοιλιά (Palaiologou 2013, 257-8, fig. 7a, b). Το αγγείο χρονολογείται στην ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο–ή λίγο νωρίτερα[293]- και αποτελεί, σύμφωνα με την ανασκαφέα, ενσωμάτωση στοιχείων κεραμικής βόρειας προέλευσης με στοιχεία μυκηναϊκής τεχνικής και διακόσμησης, εφ΄όσον αυτό ομοιάζει με ανάλογα της χειροποίητης παράδοσης. Πιθανότερο είναι ότι η μορφή του εντάσσεται στη λογική της εναλλαγής σχημάτων και διακοσμητικών μοτίβων σε διαφορετικό είδος πηλού, η οποία χαρακτήριζε τους αγγειοπλάστες της εποχής, αλλά συνιστά και ένα ευρέως διαδεδομένο χρονικά φαινόμενο.

[293] Η πρωϊμότερη χρονολόγηση βασίζεται, σύμφωνα με την Παλαιολόγου, στο περισσότερο ογκώδες σχήμα το οποίο συναντάται νωρίτερα σε οικιακά και μαγειρικά σκεύη. Βεβαίως, τα παραδείγματα που παραθέτει, από τον Κομμό, την Τίρυνθα και την Έγκωμη, εντάσσονται στο ευρύ φάσμα της ΥΕΙΙΙΒ και ΥΕΙΙΙΓ περιόδου.

Κάποιοι διακοσμημένοι αμφορείς από την Κάτω Πόλη της Τίρυνθας των φάσεων 2-4, η μορφή των οποίων παραπέμπει στο σχήμα του μαγειρικού σκεύους, είναι δείγματα μιας ανάλογης πρακτικής. Ο Stockhammer διερωτάται αν πράγματι αυτά τα αγγεία αντικατοπτρίζουν μεταφορά σχημάτων σε διαφορετική τεχνολογική παράδοση ή αποτελούν τοπική απομίμηση κρητικών και κυπριακών σχημάτων, ή, επίσης, είναι υβρίδια, δημιουργήματα και των δύο επιρροών. Ο αμφορέας, μάλιστα, από τη φάση 2 έχει παρόμοιο όγκο (περίπου 4λίτρα) με τα μαγειρικά σκεύη και εμφανίζει ίχνη δευτερογενούς καύσης[294] (2008, 165-6 και σημ. 662-3).

Χρήση

Συνήθως αυτού του είδους τα αγγεία τοποθετούνταν κοντά στην εστία πάνω σε μία επίπεδη βάση με τη λαβή απέναντι από την πηγή θερμότητας, στα μόνωτα, ή με τις λαβές παράλληλα προς αυτή, στα δίωτα, ή χρησιμοποιούνταν με τα κάρβουνα γύρω τους να σιγοκαίνε (Yasur-Landau 2006, 243-4).

Η μία λαβή είναι πρόσφορη για οριζόντια κίνηση του σκεύους και για τη μετακίνησή του μέσα στην εστία (Μπακιρτζής 2003, 34). Στο δίωτο αγγείο, οι δύο λαβές δίνουν τη δυνατότητα για τη μεταφορά του ακόμα και αν είναι γεμάτο, εφ΄όσον αυτό είναι συνήθως μεγαλύτερο και άρα βαρύτερο. Ο Lis, βέβαια, με δεδομένη τη σχετική αναλογία ως προς το μέγεθος των μόνωτων και των δίωτων αγγείων, υποθέτει ότι η διαμόρφωση της δεύτερης λαβής δεν διευκόλυνε μόνον τη μεταφορά αλλά θα σήμαινε την ανάρτηση του σκεύους πάνω από κάποια πηγή θερμότητας (σχάρα) (Lis 2006, 10), ένα γεγονός ευνοϊκό για την παρασκευή φαγητού, ιδιαιτέρως αν η θερμότητα διατηρούνταν σε χαμηλό επίπεδο (Hally 1986, 286). Η δίωτη, όπως, άλλωστε, και η μόνωτη χύτρα, θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για το μαγείρεμα και ξαναζέσταμα του φαγητού σε σιγανή φωτιά, αλλά και το βράσιμο. Η θέση τους κοντά σε θερμαντική πηγή δικαιολογεί τα σημάδια από την κάπνα, κυρίως στο κατώτερο τμήμα του σώματος. Η τοποθέτηση των λαβών στο χείλος πιθανόν θα δυσχέραινε την απομάκρυνσή τους από τη φωτιά σε περίπτωση που το φαγητό ήταν ζεστό, αλλά το έξω νεύον χείλος θα προστάτευε, σε κάποιο βαθμό, από το καυτό περιεχόμενο του αγγείου. Μερική ενίσχυση, ως προς το χειρισμό του αγγείου, φαίνεται ότι θα παρείχε

[294]Βρέθηκε στον αύλειο χώρο μπροστά από το δωμάτιο 8, το οποίο λειτούργησε, κατά το μελετητή, ως χώρος τέλεσης συμποσίου, στη διάρκεια της οποίας συντελέστηκε καταστροφή. Τα ίχνη της καύσης είναι πολύ αχνά και ίσως υποδεικνύουν την επαφή του αγγείου με κάποιο θερμό ξύλο κατά την καταστροφή του δωματίου από φωτιά.

και η διαμόρφωση δακτυλίου στη βάση του λαιμού-χείλους. Επιπλέον, η μορφή του χείλους και η σχετική στενότητα του στομίου θα διευκόλυνε στη μετάγγιση του φαγητού, επειδή τα υγρά συστατικά του θα είχαν σταθερή και ταχεία ροή. Η στενότητα του στομίου, σε συνδυασμό και με τη χωρητικότητα του αγγείου, καθορίζουν, άλλωστε, και το ποσοστό της απώλειας θερμότητας (Hally 1986, 280).

Αν και τα αγγεία παρουσιάζουν μια σχετική ομοιομορφία ως προς τη διάμετρο του στομίου, διαφοροποιούνταν μάλλον ως προς τη χωρητικότητα και, κατ΄αυτό τον τρόπο, χρησιμοποιούνταν συνδυαστικά και κατά περίπτωση, ανάλογα με τις οικιακές ανάγκες. Το διακοσμημένο δίωτο αγγείο (**Κ 4112-εικ Α15**), με διάμετρο στομίου 0,142μ., υπολογίζεται ότι είχε χωρητικότητα τουλάχιστον 2 λίτρα, ποσότητα ικανή να θρέψει μια οικογένεια ή/και -μάλλον συνδυαστικά με άλλα- μια μικρή ομήγυρη σε ειδική περίσταση, και τα περισσότερα από αυτά τα αγγεία μεσαίου μεγέθους φαίνεται ότι κυμαίνονται ανάμεσα σε 2 έως 4 λίτρα (βλ. **Πιν ΙΙΙ**). Η περιεκτικότητα του μόνωτου αγγείου **(Κ 4119-εικ.Α34**) μόλις ξεπερνούσε το ένα (1) λίτρο. Από την άλλη, το ογκώδες δίωτο σκεύος (**Κ 4802-εικ. Α27**) θα μπορούσε να περιέχει και 5 έως 6 λίτρα. Βέβαια, η θραυσματική κατάσταση του υλικού αλλά και η μη υπολογιζόμενη συνήθως διάσταση της μέγιστης διαμέτρου της κοιλιάς δεν βοηθούν σε συνεπή συμπεράσματα[295].

Η παρουσία κηλίδων καύσης στις επιφάνειες των αγγείων με μορφή νέφους είναι δηλωτική για μη πλήρως ελεγχόμενες συνθήκες θερμοκρασίας (ακανόνιστη διοχέτευση θερμότητας/ακανόνιστες φλόγες) (Müller et al. 2013, 3) κατά το μαγείρεμα. (**Τομή Α, ΟΜ 6760-εικ.Α14**). Κάποια από τα μεγαλύτερα σκεύη, τα οποία δεν φέρουν σχετικά ίχνη, χρησιμοποιούνταν και αλλιώς (όχι ως μαγειρικά σκεύη) (Jacob-Felsch 1996, 74, Taf. 32:174; 35:223/19.35; 38:258), αν και η ύπαρξη ή μη κάπνας στην επιφάνεια τους δεν είναι απαραιτήτως ενδεικτική για τη χρήση τους, δεδομένου ότι αυτά καθαρίζονταν στη συνέχεια (Morrisson et al. 2015). Η εναπόθεση της κάπνας σημαίνει συσσώρευση σταγόνων ρητίνης, οι οποίες επικάθησαν στην επιφάνεια του αγγείου μαζί με τον καπνό και δημιούργησαν μια συμπαγή, αδιάβροχη και μη αφαιρούμενη μάζα-κηλίδα. Κηλίδες ασβεστοποιημένων ουσιών, κατά τόπους, στην επιφάνεια υποδεικνύουν μάλλον αυτά τα εναπομείναντα σημάδια κάπνας. Αν και δεν

[295] Τα σχετικά μεγέθη για τη χωρητικότητα των αγγείων έχουν υπολογιστεί σύμφωνα με μια εφαρμογή (Calcul de capacité d'un récipient à partir de son profil) του Centre de recherches archéologiques του ULB (ανοικτού Πανεπιστημίου του Βελγίου), αναφορά για την οποία και σχετικές οδηγίες παραδίδονται στο Engels-Bavay-Tsigarida 2009.

έχει πραγματοποιηθεί ανάλυση των επικαθίσεων, είναι δυνατόν ότι αυτές είναι το αποτέλεσμα των ιζημάτων που δημιουργήθηκαν από την εναπόθεση της κάπνας. Ένα μόνωτο αγγείο (**Κ 4119- εικ. Α34**), σωζόμενο σε μεγάλο ποσοστό, δεν σώζει ίχνη κάπνας αλλά αρκετές σχετικές υποκίτρινες ουσίες. Η απουσία κάπνας, όπως προκύπτει και από πειραματικές αναλύσεις, είναι υπαινικτική για την άνοδο της θερμοκρασίας, έως και 400°C, κατά τη διαδικασία ψησίματος, και χωρίς τη μεσολάβηση υγρού ικανού να διατηρήσει την επιφάνεια των τοιχωμάτων σε χαμηλότερη θερμοκρασία. Αντιθέτως, κατά το βράσιμο, και σε αγγεία τα οποία έχουν «ψηθεί» σε χαμηλές συνθήκες όπτησης, το νερό εισχωρεί στα τοιχώματα και τα διατηρεί πιο «δροσερά», οπότε η διαφορά θερμοκρασίας προκαλεί τη συσσώρευση της κάπνας. Είναι, βέβαια, αναμενόμενο ότι η διαμόρφωση της επιφάνειας εξαρτάται από το μέγεθος της φωτιάς, το είδος της ξυλείας που χρησιμοποιείται, τη μορφή της εστίας ή οποιασδήποτε κατασκευής κατάλληλης για την προετοιμασία φαγητού και τη θέση του σκεύους μέσα ή κοντά σε αυτή. Έχει παρατηρηθεί, επίσης, ότι ο σχηματισμός κάπνας κατά τη διάρκεια μίας χρήσης του αγγείου είναι δυνατόν να «εξαφανιστεί» σε μία άλλη με τη σχετική άνοδο της θερμοκρασίας, αφήνοντας στην επιφάνεια μια οξειδωτική κηλίδα (Skibo 2013, 191) (**Τομή Α, ΟΜ 6760-εικ. Α14**).

Συχνά, η έντονη κάπνα έχει διεισδύσει και την εσωτερική επιφάνεια, όπως επισημαίνεται από σχετικές κηλίδες (**Τομή Γ, ΟΜ 5146, Κ 4222-εικ. Α107, 28**). Αυτό είναι αποτέλεσμα διοχέτευσης μεγάλης θερμότητας στα εξωτερικά τοιχώματα και ψησίματος του φαγητού πάνω από 300°C (Skibo 2013, 191) και ένδειξη υπολειμμάτων καμένου φαγητού (**Κ 4112, Κ 4683-εικ. Α15, 71**).

Η έντονα μαυρισμένη επιφάνεια στις λαβές φανερώνει, εξάλλου, ότι το αγγείο περιστρεφόταν κοντά στην εστία και, ως συνέπεια, αυτές επηρεάζονταν από τη φωτιά και την κάπνα. Οι περισσότερες από τις σωζόμενες λαβές διατηρούν έντονα ίχνη καύσης, γεγονός που δεν καθιστά εύκολη τη διαφοροποίηση των αγγείων σε μόνωτα ή δίωτα. Αρκετές φορές, τέτοια σημάδια εμφανίζονται και στα χείλη, εξαιτίας της έντονης θερμότητας, την οποία υφίσταται το αγγείο, αλλά και της άμεσης επαφής με τη φωτιά, με τις φλόγες να φτάνουν έως το ανώτερο τμήμα του.

Ο Lis (2012α, 217) παρατηρεί, με βάση τα δείγματα από τη νησίδα Μήτρου, ότι τα αγγεία της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου στέκονταν απευθείας στη χόβολη, όπως και τα σχετικά της ΥΕΙ περιόδου, σε αντίθεση με εκείνα των προηγούμενων, ΥΕΙΙ-ΥΕΙΙΙΒ χρόνων, τα οποία, σε μεγάλο ποσοστό, τοποθετούνταν δίπλα στη φωτιά. Σημάδια

καύσης στη βάση/επιφάνεια έδρασης είναι συχνά και σε σωζόμενα θραύσματα από τον Κύνο (**Τομή Κ, ΟΜ 8450, Κ 4115-εικ. Α103, 32**), όπως και κάπνας (**Τομή Β, ΟΜ 4048-εικ. Α95**), ενδεικτικά ότι κάποια αγγεία τοποθετούνταν απευθείας πάνω στη ζεστή στάχτη, ενώ επικαθίσεις στη ζώνη αυτή υποδηλώνουν τη χρήση. Οι περισσότερες από τις σωζόμενες λαβές είναι, για αυτό το λόγο, καμένες, φανερώνοντας τη διοχέτευση θερμότητας από κάτω (**Κ 4213-εικ. Α73**). Σε ένα από τα μεγαλύτερα αγγεία (**Κ 4730**, Δστομ. 0,27μ., Δβ. 0,15μ.-**εικ. Α18**), η έντονη κάπνα σε όλο το σώμα, αλλά και η απουσία αυτής στην έδραση δείχνει ότι το αγγείο πιθανόν τοποθετήθηκε στη φωτιά και η βάση του, λόγω της έντονης θερμοκρασίας, οξειδώθηκε και, τελικώς, παρέμεινε ανοικτόχρωμη (Skibo 1992β, 148-172). Πάντως, η τοποθέτηση κοντά στη πηγή θερμότητας φαίνεται ότι συνεχίζεται και κατά την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο, όπως γίνεται εμφανές από την κάπνα στην κοιλιά ενός δίωτου αγγείου (**Κ 2970-εικ. Α41)** και από σχετικά ίχνη στην αντιδιαμετρική όψη της λαβής σε ένα άλλο μόνωτο (**Κ 4212-εικ.Α44**), αλλά όχι στη βάση (**Κ 4730-εικ. Α18**).

Αρκετά από αυτά τα αγγεία σώζουν τέτοιες κηλίδες στο χείλος, και στο εσωτερικό αυτού (**Κ 474**3-**εικ. Α93**)- μερικές φορές το περιτρέχουν- αποτυπώματα από την εφαρμογή κάποιας μορφής καλύμματος (Stockhammer 2008, 147) (**Τομή Ζ, ΟΜ 328+329+347-ΚΠΑ.44**). Το έντονα καμένο εξωτερικά χείλος σημαίνει ότι αυτό ήρθε σε άμεση επαφή με τις φλόγες (**Τομή Γ, ΟΜ 7281-εικ. Α81**).

Άλλα επικαθήμενα σημάδια στην επιφάνεια των αγγείων έχουν προκύψει και από τα υγρά του φαγητού **(Κ 4189-εικ. Α98).** Θαμπά «νέφη» στο εσωτερικό είναι μάλλον τα κατάλοιπα του μαγειρέματος ή της χρήσης του αγγείου με ασβεστούχο νερό[296] (**Τομή Β, ΟΜ 4034, Τομή Ε, ΟΜ 1643+1647-εικ.Α49,11**). Η διαφοροποίηση ως προς την απόχρωση της επιφάνειας στο εσωτερικό φανερώνει το αποτύπωμα της στάθμης του υγρού που χρησιμοποιήθηκε κατά το μαγείρεμα (**Τομή Κ, ΟΜ 8459-εικ.Α105**).

γ. Η Τριποδική Χύτρα

Το **τριποδικό αγγείο-χύτρα** είναι σχήμα γνωστό στην Κρήτη ήδη από την Πρώϊμη Χαλκοκρατία (Warren-Tzedakis, 1974,329, Betancourt 1965, 37,48-49, 55) και από τη ΜΕΧ αποτελεί το συχνότερο τύπο μαγειρικού σκεύους (Πολυχρονάκου-

[296] Η Hruby (2006, 181, σημ. 65) παρατηρεί ότι σχετικά ίχνη είναι δυνατόν να προέρχονται από την απόθεση ουσιών λόγω της παραμονής των αγγείων-οστράκων στο χώμα, με την απορρόφηση νερού και την πιθανή ενεργοποίηση των ασβεστιτικών στοιχείων του υλικού

Σγουρίτσα 2002, 104, Betancourt 1965, 76, 91,110 (ΜΜ), 128,154- 155,160 (ΥΜ). Συχνά διαπιστώνεται η χρήση τέτοιων αγγείων για λειτουργίες άσχετες με τον αρχικό προορισμό τους. Εκτός των άλλων, τριποδικές χύτρες χρησίμευαν ως αποθηκευτικά σκεύη για προϊόντα, αλλά και για άλλα χρηστικά αντικείμενα (MacGillivray et al.1989, 426, pl. 59e. 30), καθώς και ως ταφικά αγγεία (Γ. και Ε. Σακελλαράκη, 1979, 357, 361).

Το σχήμα συναντάται σποραδικά στον κυρίως ελλαδικό χώρο κατά την ΜΕΙΙ ή την ΥΕΙΙ/ΥΕΑΙΙΙΑ1 περίοδο (Αίγινα-Κολώνα, Νιχώρια, Τσούγκιζα, Ασίνη, Άργος, Λέρνα, Μενελάϊο, Ακρόπολη Αθήνας, Κιάφα-Θήτη και Μήτρου, Lis 2012α, 129-30 και 205-6, όπου και σχετική βιβλιογραφία), με λίγες εξαιρέσεις μεγαλύτερης αντιπροσώπευσης (Νιχώρια, Μενελάϊο και Μήτρου[297]) (Dickinson et al. 1992, 480, 760, Catling 2009, 425-6, Lis 2012^{α}, 205-6, 209-10), ως δείγμα μινωϊκής επιρροής (Philippa-Touchais 2000, 429)[298], με ποικίλες παραλλαγές ως προς τη μορφολογία (Horejs 2005, 85-6)[299]. Ιδιαιτέρως, όμως, από την ΥΕΙΙΙΑ2 εξαπλώνεται ένα περισσότερο τυποποιημένο σχήμα[300] στην ηπειρωτική Ελλάδα (Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2002, 106, Philippa-Touchais 2000, 432), επηρεασμένο από τα χάλκινα σχετικά σκεύη (Matthäus 1980, 113-5, Lis 2012α, 207) και χαρακτηριζόμενο από σφαιρική βάση, με μικρές αποκλίσεις ως προς τη διαμόρφωση του σώματος[301], αλλά και την ποιότητα του πηλού (Tournavitou 1992, 201-2). Από την πρώϊμη αυτή εποχή ενσωματώνεται σταθερά και στην αιγινήτικη παράδοση (Gauß et al. 2017, 49, 51), οπότε εμφανίζεται, έως την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο, με πόδια αρκετά υπερυψωμένα σε σχέση με τα προγενέστερα δείγματα (Lis 2012^{α}, 135-6, ιδίου 2012β, 1204, 1206-7, fig. 4). Ο Lis (2012α, 136) συσχετίζει την άνθηση αυτού του σχήματος με την ανάπτυξη του ανακτορικού συστήματος και την ιδεολογία περί κατανάλωσης της τροφής ως μέσου –μεταξύ άλλων- κατοχύρωσης και διασφάλισης ισχύος, όπως διαμορφώθηκε εκείνη την

[297] Η εμφάνιση αυτού του σκεύους κατά την ΥΕΙΙ είναι αξιοσημείωτη, όχι μόνο για την πρωϊμότητα, αλλά και επειδή η θέση δεν βρισκόταν ποτέ κάτω από μινωϊκή επιρροή, βλ. Lis 2015, 109. Εντούτοις, η τριποδική χύτρα χαρακτηρίζεται από μία μικρή, προσωρινή κάμψη κατά την πρώϊμη ΥΕΙΙΙΑ2 περίοδο, ένδειξη, σύμφωνα με το μελετητή, αλλαγής των διατροφικών συνηθειών των τοπικών ηγεμονικών ομάδων και συνειδητής απόρριψης ξένων επιδράσεων (Lis 2017^{α}, 204).

[298]Εντούτοις, στις Κυκλάδες το σχήμα διαδίδεται κατά την ΥΜινωϊκή περίοδο (Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2002, 106).

[299]Η Horejs (ό.π., Abb. 8.3, 4) αναφέρει δύο τριποδικές χύτρες από την Όλυνθο, η μία χρονολογούμενη στην πρώϊμη μυκηναϊκή περίοδο, με μινωϊκές αναφορές, και η άλλη, με σφαιρικό σώμα, προσομοιάζουσα στους τύπους της ΥΕΙΙΙΑ-Β εποχής.

[300] Ο Lis (2017^{α} 198), με βάση το υλικό από τη θέση Μήτρου, παρατηρεί αυτή την τυποποίηση ήδη από την ΥΕΙΙΙΑ1 περίοδο.

[301] Οι μικρές τριποδικές χύτρες από τους αποθηκευτικούς χώρους 67 και 68 στο ανάκτορο της Πύλου έχουν μικρή επίπεδη και όχι καμπυλούμενη βάση (Lis 2006, 13-15, pl. 2.4,5).

περίοδο από τους εκφραστές αυτού του συστήματος και αργότερα, κατά τη μετανακτορική περίοδο, από ομάδες ελίτ, διαχειριστές και συνεχιστές αυτής της ιδεολογίας. Το συγκεκριμένο σχήμα, λόγω των τριών ποδιών του, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί με ευκολία σε εξωτερικούς χώρους, κατάλληλους για τη συγκέντρωση πολλών ατόμων στο πλαίσιο διοργάνωσης συμποσίων (ό.π., 206)[302]. Ανάλογη άποψη εκφράζει και η Borgna (1997, 205-7) σημειώνοντας ότι, κατά το τέλος της ανακτορικής περιόδου και στην αρχή της μετανακτορικής, παράγονται τριποδικά αγγεία, τα οποία αναπαράγουν τα μεταλλικά σκεύη κύρους[303] και μαρτυρούν ότι αντικείμενα με ιδεολογική φόρτιση και τελετουργικό χαρακτήρα διεισδύουν και στις δραστηριότητες της καθημερινής ζωής ως δείκτες των αναγκών μια νέας κοινωνικά ομάδας, η οποία οικειοποιείται ανακτορικές πρακτικές και συμμετέχει σε νέες πολιτικο-κοινωνικές δομές, όπου τα συμπόσια και τα κοινά δείπνα παίζουν σημαντικό ρόλο στην ενδυνάμωση των σχέσεων μεταξύ των συμμετεχόντων.

Ο τύπος περιλαμβάνεται στις πινακίδες της Γραμμικής Β΄ από την Πύλο:*201^{vas}PYTa 641.1, Ta 709.3: ti-ri-po, όπου σχετίζεται με αντικείμενα προετοιμασίας και παράθεσης συμποσίου, και, κάποτε, εξαίρεται και η κρητική προέλευσή του: ke-ro-si-jowe-ke (Ventris-Chadwick 1973, 324, Hruby 2010, 201-2, 204fig. 3c-f), ενώ συναντάται, επίσης, και σε μικρό μέγεθος (MY Ue 611.4:ti-ri-po-di-ko) (Garcia 2008, 792). Τέτοιοι κρητικής προέλευσης τρίποδες διατηρούνται ως κειμήλια (κτερίσματα και σε τάφους, όπως στον λακκοειδή τάφο IV των Μυκηνών, Palaima 2003) και χαρακτηρίζονται, μάλιστα, ως προς την τεχνοτροπία των κατασκευαστών τους (o-pi-ke-wi-ri-je-u και ai-ke-u ή *34-ke-u) (Palaima 2004, 233-5). Η χρήση του συγκεκριμένου σκεύους ορίζεται από τη φράση a-puke-ke-ume-noke-re-a_2, δηλαδή «κεκαυμένο σκελεha», καμένο στα πόδια. Ενίοτε, αναφέρεται σε συνδυασμό είτε με άλλα σκεύη είτε με εστία και πυροστιά/εσχάρα. Η λειτουργία κοντά σε φωτιά εμφανίζεται στον Όμηρο με την περιγραφή «τριποδ΄εμπυριβήτην» (Ιλ. Ι

[302] Το συγκεκριμένο αγγείο εμφανίζεται σε τοιχογραφίες, σε σκηνές εξωτερικού χώρου ή κυνηγιού, στις οποίες συμμετέχουν οι κυνηγοί και τα θηράματα. Στη μικρογραφική τοιχογραφία από τη Αγ. Ειρήνη Κέας της ΥΚΙ περιόδου, απεικονίζεται συμπόσιο σε μία παραλιακή θέση κοντά σε πλοία ενώ, σε μια άλλη από το ανάκτορο (μέγαρο 46) της Πύλου της ΥΕΙΙΙ περιόδου, αναπαρίστανται άνδρες και τα σκυλιά τους σε κυνήγι ελαφιού, (Wright 2004β, 156, 158, figs. 9, 10).

[303] Πήλινοι τρίποδες χρονολογούνται, εντούτοις, πρωϊμότερα των μεταλλικών, των οποίων η τοποθέτηση σε τάφους (κυρίως από την Αργολίδα) είναι συχνότερη κατά την ΥΕΙΙΒ-ΥΕΙΙΙΑ1 περίοδο, αν και η συγκεκριμένη ταφική πρακτική δεν αποκλείει την προγενέστερη χρήση. Πάντως, τα πρώϊμα αγγεία στον οικισμό Μήτρου δεν σχετίζονται μορφολογικά με μεταλλικά πρωτότυπα (Lis 2017^{α}, 197-8 και σημ. 104).

122), σε μία περίπτωση, ή «απύρους τρίποδας» (Ιλ. Ψ 702), σε μία άλλη (Matthäus 1980, 114).

Όπως σημειώνει ο Matthäus (ό.π, 113), η αναγραφή του συγκεκριμένου σχήματος στις πινακίδες αφορά σε μεταλλικά σκεύη, όπως φαίνεται από τις διαστάσεις -συνήθως αρκετά μεγαλύτερες (Wright 2004β, 147-8, σημ. 56) -, το μέγεθος των ποδιών και την ύπαρξη κρικοειδών λαβών, και, μάλιστα, σε εκείνα με σφαιρικό σώμα και έσω νεύον χείλος (Matthäus 1980, 117-8). Ο μελετητής αναφέρει αναπαραστάσεις του μινωϊκού τύπου με το κυλινδρικό-γωνιώδες σώμα σε μια πινακίδα ιερογλυφικής γραφής από τα Μάλια και μία της Γραμμικής Α΄ από τα Χανιά, από την ΜΜΙΙΙ και την ΥΜΙ περίοδο-αντιστοίχως. Στις πινακίδες της Πύλου αποτυπώνεται ένα σφαιρικός τύπος με πιθανό έσω νεύον χείλος και λαβές πάνω σε αυτό. Αυτά τα μεταλλικά σκεύη μάλλον χρησίμευαν για το ζέσταμα νερού, για λουτρό ή για άλλες εργαστηριακές χρήσεις και, όπως, περιγράφεται και στα ομηρικά έπη, χρησιμοποιήθηκαν, επίσης, είτε ως έπαθλα αγώνων είτε ως δώρα (Ιλ Θ 290, Λ 700, Ψ 264,485,513,718, Οδ. ν 13, ο 84 (ό.π., 114-5).

Η τοποθέτηση μεταλλικών αγγείων, στα οποία περιλαμβάνονται και χυτροειδή (τριποδικά), μαζί με άλλα κτερίσματα σε τάφους αναπτύσσεται κατά την ύστερη ΜΕΧ-ΥΕΙ εποχή. Κάποια, ιδιαίτερης αξίας, αντικατοπτρίζουν την κοινωνική υπόσταση του θανόντα και των συμμετεχόντων, αλλά επισημαίνουν και την «καταστροφή αυτών των αντικειμένων», εφ' όσον αυτά αποσύρονταν, κατ΄αυτό τον τρόπο, από την κυκλοφορία (Fox 2009, 28-9). Πάντως, είναι πιθανό ότι χρησιμοποιήθηκαν και στην καθημερινή ζωή, όπως δηλώνεται από τα σημάδια επιδιόρθωσης σε μερικά από αυτά (Matthäus, 1980, 323). Ο Palaima (2003, 198-9) θεωρεί ότι δύο κατεστραμμένα δείγματα στις πινακίδες PY Ta 641 και 709 (βλ. πρπ.) θα αντιμετωπίζονταν ως κειμήλια, τα οποία, όμως, θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν, παραλλήλως, για μαγείρεμα. Αντιθέτως, η Fox υποστηρίζει ότι είναι απίθανο αυτά να βρίσκονταν σε χρήση από την πρώϊμη μυκηναϊκή έως το τέλος της ανακτορικής περιόδου (2009, 32).

Η ευρύτερα διαδεδομένη μορφή του πήλινου σκεύους ήταν αυτή με τα στρογγυλεμένα τοιχώματα, η οποία πιστεύεται ότι αποτελεί μυκηναϊκό χαρακτηριστικό, ενώ εκείνη με σχηματισμένη επίπεδη βάση χαρακτηρίζει τα μινωϊκά δείγματα (Betancourt 1985, 3-5, fig. 1, Borgna 1997, 200)[304] και εκπροσωπείται έως

[304] Ο Lis (2012α, 129-30 και fig. 40) αναφέρει τριποδικές χύτρες με επίπεδη ή ελαφρώς κυρτή βάση από την Ασίνη και τη νησίδα Μήτρου από την εξελιγμένη (2η) φάση της αιγινήτικης κεραμικής παράδοσης,

και τους ΠρΓ-Γ χρόνους (Whitley-Boileau 2015, 75-81). Εντούτοις, η πρώτη συναντάται στην Κρήτη σε τριποδικούς λέβητες από τη Νεοανακτορική περίοδο (ΜΜ ΙΙΙΑ- ΥΜ ΙΒ) και εξής, σε αγγεία τα οποία μάλλον μιμούνταν μεταλλικά πρότυπα, επομένως η στρογγυλεμένη κατώτερη επιφάνεια δεν μπορεί να θεωρηθεί ως αποκλειστικά μυκηναϊκό γνώρισμα. Υποδεικνύει μάλλον διαφορετικό τρόπο διατροφής ή τεχνολογία εισηγμένη στην Κρήτη κατά την ΥΜΙΙΙΓ περίοδο (Kanta-Karetsou 2003, 150). Εξάλλου, η μορφή της βάσης συχνά εναλλάσσεται από τύπο σε τύπο (Tzedakis-Martlew 1999, 170, no 161, από Χαμαλεύρι και 248, no 223 από Σταυρωμένο). Σύμφωνα με την Κάντα, τα μυκηναϊκά αγγεία (κυρίως τα τριποδικά) δημιουργήθηκαν μέσα από τις μινωϊκές επιδράσεις, αν και, στη συνέχεια, και τα πρώτα επηρέασαν τη μορφή των κρητικών, με την εισαγωγή των μόνωτων ή δίωτων χυτρών με τις κάθετες λαβές (Tzedakis-Martlew 1999, 248, no 223). Η Borgna (1997, 211) δεν υποστηρίζει την επίδραση της μίας παράδοσης στην άλλη, αλλά δέχεται τη συγχώνευση των δύο τύπων ως αποτέλεσμα της σύγκλισης οικονομικών παραγόντων και κοινωνικών αναγκών.

Η παραγωγή, βέβαια, τύπων με κυρτή βάση δηλώνει αναμφίβολα μία ειδική τεχνολογική εφαρμογή, κατά μία άποψη, λειτουργικού χαρακτήρα[305], εφ΄ όσον αυτά τα μυκηναϊκά παραδείγματα είναι συνήθως περισσότερο αβαθή, με λαβή που συναντά, στο κατώτερο σημείο της, την έκφυση του ποδιού (Hallager 2003, 115). Το ίδιο φαίνεται να ισχύει και για τις ευρύστομες χύτρες (μόνωτες και δίωτες), οπωσδήποτε, όμως, η μορφή δεν συνδυάζεται πάντα με μια συγκεκριμένη λειτουργία. Τέτοια μαγειρικά σκεύη μυκηναϊκού χαρακτήρα έχουν προέλθει από αποθέσεις οικιστικών συνόλων στην Κρήτη ήδη από την ΥΜΙΙΙΒ και την ΥΜΙΙΙΓ περίοδο και συνιστούν χαρακτηριστικό αυτής της εποχής (Kanta 2003α, 176, με βιβλιογραφία και fig. 6, Kanta 2003b, 515, 526,fig. 9, Hallager-Hallager 2003, 240, pl.74:71-Χανιά, Andreadaki-

δηλαδή την ΜΕΙΙΙ-ΥΕΙΙΙΑ2 περίοδο, και σημειώνει ότι μικρές αποκλίσεις οφείλονται στην έλλειψη τυποποίησης αυτού του σχήματος στη συγκεκριμένη εποχή.

[305] Όπως σημειώνει η Borgna (1997, 2045), η διαφορά ανάμεσα στα αγγεία με τη στρογγυλεμένη βάση και σε εκείνα με την επίπεδη δικαιολογείται από την ποικιλία των δραστηριοτήτων, οι οποίες συνδέονται με την κουζίνα, ιδιαιτέρως τη μινωϊκή. Η τελευταία χαρακτηρίζεται από οικιακές δραστηριότητες εσωτερικού χώρου και περιλαμβάνει μαγειρικά πινάκια και δίσκους, αγγεία χρήσιμα για το ψήσιμο σε φούρνο (και φορητό), σε αντίθεση με τη μυκηναϊκή κουζίνα στην οποία έχει μακρά παράδοση η εστία και η διαδικασία μαγειρέματος στηρίζεται στο βράσιμο. Η μινωϊκή κουζίνα, σύμφωνα με τη μελετήτρια, συνιστά μια παράδοση, η οποία αντανακλά το σύνθετο χαρακτήρα των κοινωνικών σχέσεων και δρώμενων.

Vlazaki-Papadopoulou 2005, fig. 9:33, Τσιποπούλου-Nowicki 2003, 566, εικ. 16,21, 22, 23)[306].

Σε πόδια μινωϊκών τριποδικών τύπων ήδη από το τέλος της ΜΜ περιόδου εμφανίζονται εγχαράξεις ή εμπίεστα κοιλώματα, πιθανόν και λειτουργικού χαρακτήρα, για την ενίσχυση της ύλης από τις έντονες μεταβολές της θερμοκρασίας. Κατά το ίδιο διάστημα, στα κρητικά δείγματα σημειώνεται, επίσης, μία μετατόπιση από τα λεπτότερα στα παχύτερα πόδια, τα οποία υπερισχύουν, αποκτώντας κυρίως κυλινδρική διατομή, από την ΥΜΙΙΙ περίοδο (Betancourt 1985, 3, 9, κυρίως για Κομμό)[307]. Η εξάπλωση αυτών των γνωρισμάτων, τα οποία προσδίδουν καλύτερη λειτουργικότητα στο αγγείο, είναι εμφανέστερη κατά την ΥΜΙΙΙΓ εποχή (Hallager-Hallager 2000, 173, Hallager 2003, 114-115, Andreadaki- Vlazaki-Papadopoulou 2005, figs 8,12,24, ιδίων 2007, 33, figs 3.8, 9.10).

Στη νησίδα Μήτρου ένα πόδι από χύτρα, με προσμίξεις χαλαζία, φέρει αποτύπωμα δακτύλου και χρονολογείται στην ΥΕΙΙΙΑ1 περίοδο,[308]όπως και ένα πρωϊμότερο της ΥΕΙΙ περιόδου,-τέτοιο σημάδι συναντάται σπάνια στον οικισμό- (Lis 2012α, 66, 114,fig. 21-LM783-083-013). Στο πόδι μίας άλλης χύτρας της ΥΕΙΙΙΑ2 περιόδου έχει διανοιχθεί οπή όπτησης, η οποία, σύμφωνα με τον Lis (2012α, 82), είναι ένα πρωτοεμφανιζόμενο στοιχείο σε αυτή την κεραμική και αποσκοπεί στην αποφυγή θραύσης του αγγείου από την πίεση του βάρους ή και της χρήσης κοντά στη φωτιά. Παρεμφερείς εγχαράξεις και οπές παρατηρούνται και στα πόδια σχετικών αγγείων από τη Μιδέα κατά το τέλος της ανακτορικής περιόδου (βλ. **πιν.VIII.3, αρ. 668, 669, 2062**), ενώ κάθετες αυλακώσεις και βαθουλώματα αναφέρονται και από την Ίκλαινα, όπου διακοσμούν, σύμφωνα με τους μελετητές της θέσης, τα πιο περίτεχνα μαγειρικά σκεύη, τα οποία εντάσσονται στις πρώϊμες φάσεις της μυκηναϊκής περιόδου (Gulizio-Shelmerdine 2017, 35, 37). Βαθιές εγχαράξεις είναι παρούσες και στα πόδια από τριποδικά σκεύη που εντοπίστηκαν στην ανασκαφή του αρχείου των πινακίδων Γραμμικής Β΄, επί της οδού Πελοπίδα στη Θήβα, χρονολογούμενα, τουλάχιστον, στην ΥΕΙΙΙΒ-Γ περίοδο (Andrikou et al. 2006, pl. 26.7,21). Ένα πόδι από το Θορικό,

[306]Η στρογγυλεμένη κοιλιά κάποιων μυκηναϊκών οικιακών σκευών δεν συνδέεται απαραίτητα με το βράσιμο, όπως υποθέτει η Borgna (1997, 204-208), επειδή, αν τα σχετικά σκεύη καλύπτονταν με ένα καπάκι ή κάλυμμα, θα μπορούσε να ρυθμίστεί πολύ καλά το ψήσιμο στις στάχτες ή στο φούρνο, και σε χαμηλή θερμοκρασία, χωρίς περαιτέρω προσθήκη υγρού.

[307] Ο Betancourt τονίζει, πάντως, ότι η τυπολογική εξέλιξη δεν είναι σταθερή ή ευθύγραμμη, επειδή σε όλη την Παλαιοανακτορική περίοδο, τα σχήματα χρησιμοποιούνταν παραλλήλως.

[308] Σε αυτή τη φάση, τα τριποδικά σκεύη από τη συγκεκριμένη θέση είναι μικρού και μεσαίου μεγέθους, δηλωτικά για τη χρήση τους σε μικρότερες μερίδες φαγητού (Lis 2012α, 69).

ανάλογης ή μεταγενέστερης χρονολόγησης, φέρει βάθυνση από δάκτυλο στο σημείο ένωσης αυτού με το σώμα (Mountjoy 1995, fig. 20.201). Οι τρίποδες από την Καστροκεφάλα της ίδιας χρονικής φάσης, με σχετικές διαμορφώσεις, αποτυπώνουν μάλλον καλύτερα τις μινωϊκές επιρροές σε ένα σχήμα μυκηναϊκού τύπου (**πιν. VIII.16**).

Τα διάτρητα πόδια και τα εγχάρακτα σημάδια στην εξωτερική όψη αυτών στο σημείο σύγκλισης με το σώμα του αγγείου εμφανίζονται, επίσης, στο σύνολο κεραμικής από το Λευκαντί στη φάση 1b (Popham et al. 2006, 148, 210, fig. 2.35.4)[309]. Σύμφωνα με τους Lis et al. (2015, 70), στα αγγεία από τη συγκεκριμένη θέση, οι διαμπερείς οπές στα πόδια αποτελούν όψιμα χαρακτηριστικά, και η αιγινήτικη παράδοση, η οποία επηρέασε τους ντόπιους αγγειοπλάστες, δεν τα γνώριζε. Πρόκειται για την προσπάθεια αποφυγής θραύσης ενός υλικού, με το οποίο αυτοί οι τεχνίτες πειραματίζονταν για πρώτη φορά.

Η έλλειψη επαρκών στοιχείων από τις δημοσιεύσεις αλλά και η «παρακμή» των τριποδικών αγγείων κατά τη μετανακτορική περίοδο (Lis 2017, 42-3) παρέχουν αποσπασματικά στοιχεία για την εξέλιξη αυτού του τύπου, ο οποίος, ακόμα και κατά την περίοδο της άνθησής του, επεδείκνυε τοπικές ιδιαιτερότητες (ό.π., 41-2). Κατά την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη περίοδο, επικρατεί, κυρίως, το στρογγυλεμένο σώμα, του οποίου το περίγραμμα δεν εμφανίζει ιδιαίτερες διαφοροποιήσεις από εκείνο της ευρύστομης χύτρας χωρίς πόδια –και συχνά δυσχεραίνει την ταύτιση όταν δεν σώζονται διαγνωστικά τμήματα- και οι σημαντικότερες θέσεις, όπου έχουν εντοπιστεί τέτοια αγγεία, βρίσκονταν στην επιρροή της αιγινήτικης παράδοσης (βλ**. πιν. VIII. 5, 7-10, 14**).

Στο Λευκαντί, τα τριποδικά αγγεία, τα οποία χρονολογούνται κατά την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη (φάση 1a) και ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη/μέση περίοδο (φάση 1b), αποτελούν μάλλον την οψιμότερη, έως τώρα, έκφανση του συγκεκριμένου τύπου. Η τριποδική χύτρα από την φάση 1b[310] αντιπροσωπεύεται από δύο παραλλαγές, η μία με γωνίωση (τροπίδωση) σε υψηλό σημείο στο σώμα, ψηλό χείλος και κυλινδρικά πόδια και η άλλη με στρογγυλεμένο (ημισφαιρικό) σώμα, με χείλος που στρέφει προς τα μέσα,

[309] Σύμφωνα με προφορική ενημέρωση από τον κ. Lis, σχετικές διαμορφώσεις εμφανίζονται και σε μαγειρικά αγγεία από τον Ελαιώνα Βοιωτίας. Δυστυχώς οι δημοσιεύσεις για τη συγκεκριμένη θέση δεν παρέχουν λεπτομερή στοιχεία για την κεραμική.

[310] Τα σχήματα αυτά είναι δυνατόν να έχουν την αφετηρία τους ήδη και στην 1^{α} φάση (Popham et al. 2006, 207).

αδιαμόρφωτο ή μικρό τετραγωνισμένο, και πόδια τετράγωνης διατομής (Popham et al. 2006, 148, fig. 2.35. 2-5, pl. 22.1,2,3).

Στην Αργολίδα, εντούτοις, πόδια τετράγωνης διατομής σχετίζονται και με τροπιδωτές χύτρες, δείγματα των οποίων έχουν ανευρεθεί στα Ίρια (Döhl 1973, 177, Taf. 75, 1-2) και τις Μυκήνες κατά τη μεταβατική φάση ΥΕΙΙΙΒ2-ΥΕΙΙΙΓ (φάση ΙΧ), αλλά και την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη (French 2011, 65, 70), ενώ από τις οικίες στο λόφο της Παναγίας των Μυκηνών ο συνδυασμός του σχήματος (με ελαφρά γωνίωση) και του πολυεδρικού ποδιού είναι γνωστός και στην ΥΕΙΙΙΒ περίοδο (Mylonas-Shear 1987, 110, fig. 21.146)[311]. Σχετικά πόδια συναντώνται, επίσης, και στη νησίδα Μήτρου, όχι από σαφώς χρονολογημένες επιχώσεις, εντασσόμενα μάλλον στην ΥΕΙΙΙΒ-Γ περίοδο (Lis 2012^{α}, 114, fig. 21).

Το γωνιωτό περίγραμμα του σώματος ανάγεται μάλλον στα μεταλλικά μινωϊκά πρότυπα (Matthäus 1980, 102–107, για κρητικά δείγματα από την ΥΜΙ έως ΥΜΙΙΙΑ, και 108-110, για ελλαδικά και λιγότερο γωνιώδη σκεύη από την ΥΕΙΙΙΑ περίοδο, Taf. 10,11.74–76, 78-τύπος 7), αλλά στην κεραμική εμφανίζεται οψιμότερα, κυρίως λίγο πριν την πτώση των μυκηναϊκών ανακτόρων (Lis 2015, 110). Αν και είναι γνώριμο χαρακτηριστικό από την ΥΕΙΙΙΒ-Γ περίοδο, δεν φαίνεται ιδιαίτερα διαδεδομένο (Lis 2012β, 1204). Στην Οικία του τάφου των Τριπόδων, ένα αγγείο με σχετικό τοίχωμα τοποθετείται σε αυτό το χρονολογικό πλαίσιο (Ωνάσογλου 1995, 67, 72 (β), πιν. 20^{α} και 22^{α}). Γωνιωτή είναι και η καλής διατήρησης χύτρα από το στρώμα καταστροφής στο δωμάτιο VI του Μεγάρου στη Μιδέα (Demakopoulou et al. 2003, fig. 46). Ένα ανάλογο δείγμα από τη Θήβα της ΥΕΙΙΙΒ περιόδου απεικονίζεται και στη δημοσίευση των Tzedakis-Martlew (1999, 120.95). Εκτός από την Αργολίδα, ο τύπος συναντάται, επίσης, στην Αθήνα (Lindblom 2001, 87, I13, pl.51.1043, Μυκηναϊκή Κρήνη στη Β. Κλιτύ), στα Κανάκια Σαλαμίνας (Μαραμπέα 2010, 145, Εικ. 83, 168, 179, 180, 199, 200), στο Κοντοπήγαδο Αττικής (Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2017, 58, εικ. 33.167) κατά την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη εποχή, σε περιοχές δηλαδή της αιγινήτικης επιρροής, καθώς και στη θέση Μήτρου (Lis 2012α, 88, 138) κατά την ΥΕΙΙΙΒ2. Μάλιστα, στην

[311]Η Μαραμπέα (2012, 175-6, σημ. 70) αναφέρει ένα σχετικής μορφής πόδι από τριποδική χύτρα αιγινήτικης παράδοσης από τη Δοκό Αργολίδας, χρονολογούμενη στην ΥΕΙΙΙΑ2-Β1 περίοδο. Ένα άλλο παρεμφερούς διατομής αποτυπώνεται και στη δημοσίευση των ευρημάτων από την Τσούγκιζα της ΥΕΙΙΙΒ1 περιόδου. Ο μελετητής σημειώνει ότι στον οικισμό υπάρχουν αιγινήτικες εισαγωγές σε αυτή την περίοδο, αλλά δεν παρέχει σαφή στοιχεία για το θραύσμα του πολυεδρικού ποδιού, το οποίο αποτυπώνει (Thomas 2005, 522-3, fig. 31.11).

τελευταία περίοδο, σε αγγεία αιγινήτικης παράδοσης η λαβή τοποθετείται σποραδικά και πάνω στο χείλος (Lis et al. 2020, 28-30, βλ. και κεφ. 8.1ΙΒ.10 και **πιν. VIII.10**, για Κανάκια). Δεν είναι σαφές το χρονικό προβάδισμα του ενός ή του άλλου εργαστηρίου ως προς την καθιέρωση αυτού του τύπου. Πάντως, τα αγγεία της αιγινήτικης παράδοσης είναι συνήθως βαθύτερα και έχουν λιγότερο προτεταμένο χείλος (Lis et al. 2020, 6-7, σημ. 7).

Αξιοπρόσεκτος είναι ο εντοπισμός γωνιωτών τριποδικών αγγείων, μαζί με θραύσματα από φορητές εστίες/ψησταριές, στη θέση Κούκος Χαλκιδικής, τα οποία χρονολογούνται από την πρώτη φάση κατοίκησης του οικισμού κατά την ΠΕΣ έως τον 8ο αι. π.Χ., εκφραστές πρακτικών άγνωστων στη Μακεδονία και παρωχημένων, εκείνη την εποχή, στη νότια Ελλάδα (Carington-Smith 2000).

Ο τύπος με το ημισφαιρικό σώμα αποτυπώνεται στις πινακίδες της Γραμμικής Β΄, αλλά δεν είναι βέβαιο ότι αποδίδει το συγκεκριμένο σκεύος με το έσω νεύον χείλος ή ένα με περισσότερο διακριτό και προτεταμένο (Matthäus 1980, 113).
Ως πήλινο σκεύος, το σχήμα συναντάται στην πρώϊμη μυκηναϊκή περίοδο και θεωρείται ως μεσσηνιακή ιδιοτυπία, αλλά δεν έχει συνέχεια μετά την ΥΕΙΙΙΑ2, με εξαίρεση το παράδειγμα από τη θέση Μήτρου (της ΥΕΙΙΙΒ2, βλ. πρκ., σημ. 322), και Gulizio-Shelmerdine 2017, 34-6, fig. 4.8, 4.9, 4.10). Είναι, επίσης, γνωστό και στην αιγινήτικη κεραμική κατά την ΥΕΙΙΙΒ-Γ περίοδο (**πιν. VIII.10**- Κανάκια, Marabea 2019, 466-7, fig. 16.30).

Τέτοιες χύτρες έχουν, εντούτοις, μορφολογικές αναφορές στους χάλκινους λέβητες οι οποίοι προέρχονται, κυρίως, από εναποθετημένους κατά την ΥΕΙΙΙΒ-Γ περίοδο θησαυρούς και εντάσσονται στον τύπο 8, σύμφωνα με την ταξινόμηση του Matthäus (1980, 111-2).

Η Ωνάσογλου διατυπώνει τη δυσκολία της χρονολόγησης των χάλκινων τριπόδων κατά τη μελέτη των σχετικών σκευών με πολυεδρικά πόδια πάνω από τον τάφο των Τριπόδων της ομώνυμης οικίας στις Μυκήνες, επειδή τέτοια αντικείμενα συντίθενται συνήθως από ανάμεικτα στοιχεία, τα οποία χρονολογούνται από τους ΥΜ/ΥΕΙΙΙΑ έως και τους ΠρΓ χρόνους. Με βάση τα υφιστάμενα παράλληλα, η μελετήτρια της οικίας, τοποθετεί τα συγκεκριμένα ευρήματα τουλάχιστον από την αρχή της ΥΕΙΙΙΓ και πριν την έναρξη της ΠρΓ περιόδου. Εντοπίζει, τέλος, συσχετισμούς αυτών με τα πήλινα δείγματα αυτής της μετανακτορικής περιόδου, τα

οποία χαρακτηρίζονται από χαμηλό βάθος λεκάνης και συμπαγή τετράγωνης διατομής πόδια. Αυτά διαφοροποιούνται από το γνωστό και προγενέστερα διαδεδομένο τύπο με το βαθύ σφαιρικό σώμα και τα στρογγυλής ή ελλειψοειδούς διατομής πόδια (1995, 32-37, 48).

Παρεμφερείς τυπολογικά μορφές αποτελούν κάποια ΠρΓ αγγεία, λεπτότεχνα και διακοσμημένα, για τα οποία, ανάλογα με τους μελετητές, η χρονολόγηση καλύπτει ένα ευρύ φάσμα (Lemos 2002, 81, Kraiker-Kübler 1939,95, Taf. 63, Inv.554, Taf. 64, Inv. 555, Krause 1975, Beil.B,Taf.1:Zeitstufe 3-ΠΠρΓ Αθήνα[312], Κεραμεικός, Σπυρόπουλος 1977, 316 πιν. 268^{ε}-ΠΠρΓ-Παραλίμνη Βοιωτίας, Βοκοτοπούλου 1969, 84-6, πιν. 50^{α}, β-ΥΠρΓ Αγρίνιο). Σε αυτά περιλαμβάνονται και δύο χονδροειδή, το ΜΠρΓ τροχήλατο (μάλλον μαγειρικό) από την επίχωση του κτηρίου της Τούμπας στο Λευκαντί με δύο επιπρόσθετες (διακοσμητικές) λαβές στο χείλος (Popham et al. 1990, 66-7, pl 42,75.860) και το ΥΠρΓ εύρημα από το δρόμο του Τ. 100 στην Κνωσό (Catling 1982-3, 52, pl. 92). Τα περισσότερα χαρακτηρίζονται από λοξά/οριζόντια στηρίγματα (σαν αντηρίδες), που συνδέουν τα πόδια με το σώμα του αγγείου. Τέτοια γνωρίσματα είναι γνωστά στους μεταλλικούς τρίποδες του τύπου 8 της ΠρΓ περιόδου (Matthäus 1980, 118-121, Abb. 72.6,7)[313]. Χάλκινοι λέβητες από το ιερό Καλαποδίου των αρχών του 10^{ου} αι. π. Χ. φέρουν τέτοιο στοιχείο μεταξύ των πρισματικών ποδιών και της βάσης του λέβητα (Felsch 2007^{α}, 30-7)[314]. Από την πρόσφατη έρευνα έχουν προκύψει, επιπλέον, και πρωϊμότερα τέτοια αντικείμενα. Ένας χάλκινος τριποδικός ημισφαιρικός λέβητας με πολυεδρικά πόδια και ανάλογο στήριγμα εντοπίστηκε στον Κουβαρά Αγρινίου, ως κτέρισμα σε κιβωτιόσχημο τάφο πολεμιστή της ΥΜ-ΠρΓ περιόδου (Σταυροπούλου-Γάτση et al. 2012, 253-4, 256, εικ. 5). Λόγω των πολλαπλών επιδιορθώσεων από τη μακροχρόνια χρήση και των ιχνών κάπνας εξωτερικά, χρονολογείται μάλλον προγενέστερα από την ταφή, κατά την ΥΕΙΙΙΓ-ΥΜ εποχή (τέλος 12^{ου} έως αρχές 11^{ου} αι. π.Χ.) (Eder 2015, 119). Σχετικής χρονολόγησης και τύπου τεφροδόχο αγγείο προήλθε από κτιστό φρεατόσχημο τάφο (Τ. 378) στη Σταμνά Μεσολογγίου (Christakopoulou 2016, 63-4, fig. 6), ενώ ένας ημισφαιρικός τρίποδας

[312] Βλ. Ωνάσογλου 1995, 35, σημ. 25, για απόψεις ως προς τη χρονολόγηση και στην ΥΜ-ΠρΓ περίοδο.
[313] Η Janietz (1989, 15) τοποθετεί τον χάλκινο τρίποδα (του Schliemann) από τις Μυκήνες, τον οποίο ο Matthäus χρονολογεί στην ΠρΓ περίοδο, στην ΥΕΧ. Για τη διάσταση απόψεων ως προς τη χρονολόγηση, βλ. Ωνάσογλου 1995, 34, σημ. 24. Για την απεικόνιση, Benton 1934-5, 77, fig. 1a.
[314] Για την παρουσία των τριπόδων στο ιερό και τη σύνδεσή τους με εργαστήρια στην Ολυμπία της ίδιας χρονικής φάσης (975-925 π.Χ.), βλ. Kiderlen et al. 2016/2017.

από κιβωτιόσχημο τάφο (Τ 587), ο οποίος έφερε καμένα οστά και κάλυψη από υφάσματα, τοποθετείται στο τέλος της ΥΠρΓ (Κολώνας 2018, 75, εικ. 8, 81-6).

Κύνος

Στον Κύνο, τα αγγεία με γωνίωση στο σώμα είναι εμφανώς διαγνώσιμα και φαίνεται ότι αποτελούν την επικρατέστερη κατηγορία. Στο μεγαλύτερο ποσοστό δεν σώζονται μαζί με τα πόδια τους, τα οποία έχουν αποκοπεί από το σώμα, γεγονός που, εύλογα, συνετέλεσε και στην απόρριψή τους. Τα περισσότερα από αυτά χρονολογούνται, σύμφωνα με το στρώμα, όπου εντοπίστηκαν ή από τα συνευρήματά τους, στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση περίοδο. Το αγγείο **Κ 4728 (εικ. Β85)** ανταποκρίνεται, ως προς το περίγραμμα, σε ένα από τη θέση Μήτρου, το οποίο ο Lis τοποθετεί στην ΥΕΙΙΙΒ2 περίοδο, με βάση ανάλογα από άλλες θέσεις, και σημειώνει ότι αυτό γίνεται περισσότερο διαδεδομένο στην επόμενη φάση (2012α, 88, fig. 17-LP 782-033-028). Το βάθος εντοπισμού καθώς και η διαμόρφωση της επιφάνειας με εμβάπτιση σε υδαρές επίχρισμα, μέρος του οποίου χρησιμοποιήθηκε και για γραμμική διακόσμηση (;), αποτελούν, επίσης, στοιχεία τα οποία, το κατατάσσουν, όπως σημειώθηκε και στην ενότητα για την τεχνολογία, σε πρωϊμότερη φάση[315] (βλ. πρπ. σελ.166). Δεν σώζεται λαβή ή έκφυση αυτής και τα τοιχώματα μοιάζουν λεπτότερα από τα συνήθη των τριποδικών σκευών. Πιθανά συνανήκοντα θραύσματα το αποκαθιστούν με αρκετά βαθιά κοιλιά, ένα γνώρισμα, το οποίο συναντάται και σε υστερώτερα αγγεία (βλ πρκ)

Από τα αγγεία με το γωνιωτό περίγραμμα, αυτά με την εντονώτερη, οξεία ακμή στη συμβολή χείλους και σώματος, φαίνεται ότι εκτείνονται και εντός της ΥΕΙΙΙΓ μέσης (**Κ 2901**,**Κ 2965, Κ 4680, Κ 4859-εικ. Β65, 66, 69, 68**), και, οπωσδήποτε, στην πρώϊμη φάση αυτής, αν παραλληλιστούν με τα αντίστοιχά τους από το Λευκαντί (Popham et al. 2006, fig. 2.35, 4,5). Ανάλογα σχήματα συνεχίζουν πιθανόν και έως το τέλος της περιόδου, ίσως χωρίς ιδιαίτερη μεταβολή ως προς τα εξωτερικά χαρακτηριστικά. Εξάλλου, από ανώτερες εναποθέσεις και επιχώσεις της φάσης 2 στο

[315] Ο πηλός φέρει ως προσμίξεις μικρό λευκό και σκουρόχρωμο χαλίκι, συνήθως με γωνιώδη περιγράμματα και μικρό ποσοστό μαρμαρυγία, και στον πυρήνα εμφανίζει σχιστολιθική δομή με αποσχιζόμενες στρώσεις, ανοικτής γκρίζας απόχρωσης. Σε γενικές γραμμές, το υλικό δεν παρουσιάζει πολλές αποκλίσεις από αυτό που περιγράφεται από τον Lis, αλλά δεν είναι δυνατόν να τεκμηριωθεί συνάφεια εφ΄όσον η γράφουσα δεν είχε άμεση αντίληψη για το υλικό από τη θέση Μήτρου. Σε κάθε περίπτωση, βέβαια, η απόκλιση ως προς το υλικό δεν δημιουργεί προβλήματα ως προς τη χρονολόγηση, ακόμα και αν η απόσταση που χωρίζει τους δύο οικισμούς (Κύνος και Μήτρου), περίπου 10 χλμ.- με τα σημερινά δεδομένα- θεωρείται μικρή.

Λευκαντί, προέρχεται τριποδική χύτρα με τροπίδωση και βαθύτερη κοιλιά σε σχέση με τα διαγνωστικά-και αποτυπωμένα στη δημοσίευση- αγγεία της φάσης 1b (Evely 2006, 130, pl. 29.5), και η γενική της δόμηση δεν φαίνεται να διαφέρει από αγγεία των πρωϊμότερων φάσεων της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου. Μια βαθιά χύτρα (**Κ 4769-εικ. Β75)** από πηλό με πολύ ασβεστίτη, υλικό του οποίου η ποσοστιαία αναλογία δεν είναι συμβατή με τη συνήθη τεχνολογία αυτού του τύπου από τον οικισμό του Κύνου, αλλά συναντάται στις χύτρες χωρίς πόδια τουλάχιστον κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο (βλ. ΚΕΦ. 5.ΙΙβ), χρονολογείται αναλόγως ή και υστερώτερα. Παρόμοιας διαμόρφωσης και περιγράμματος θραύσμα (**Τομή Β, Τ. Η3-εικ. Β48α**) έχει χρονολογηθεί στο τέλος της περιόδου (φάση 6) (Kounouklas 2011, fig. 164.100). Στα δύο τελευταία αυτά αγγεία, έμμεση ένδειξη για την ύστερη χρονολόγηση είναι η διαμόρφωση της γωνίωσης, η οποία έχει παραφθαρεί σε μία αιχμηρή πλαστική ταινία στην εξωτερική επιφάνεια του σώματος και έχει εμφανώς χάσει τον αρχικό λειτουργικό της χαρακτήρα ως ζώνη ένωσης χείλους και σώματος. Παρεμφερούς μάλλον χρονολόγησης και τεχνικής είναι και η χύτρα **Κ 4527 (εικ. Β74),** για τους ίδιους λόγους, ως προς την τεχνολογία της.

Τα συγκεκριμένα αγγεία είναι συνήθως αρκετά ευρύστομα, με διάμετρο στομίου η οποία κυμαίνεται από 0,24 έως 0,29μ., ένα μέγεθος τυπικό και στα δημοσιευμένα αγγεία από το Λευκαντί (Popham et al. 2006, fig. 2.35, 4,5). Η απόκλιση είναι δυνατόν να οφείλεται είτε στο «λανθασμένο» υπολογισμό κατά την εξέταση θραυσμάτων με μικρό σωζόμενο τμήμα από τη ζώνη του χείλους, είτε να είναι αποτέλεσμα και της αρχικής μορφής που δίδεται από τον αγγειοπλάστη ανάλογα με τους χρησιμοποιούμενους από αυτόν δείκτες μέτρησης για το πλάσιμο ενός ευρέως στομίου (βλ. και ΚΕΦ. $9.1^{A}2$). Το άνοιγμα αυτού είναι μεγαλύτερο στα αγγεία με τα γωνιώδη περιγράμματα σε σχέση με εκείνα που εντάσσονται στη μεταβατική περίοδο ΥΕΙΙΙΒ-ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη ή και στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη, και τα τρίποδα με το στρογγυλεμένο σώμα, όπως εμφανίζονται στο τέλος της ανακτορικής περιόδου, είναι εμφανώς μικρότερου μεγέθους (βλ ΚΕΦ.8.1Ι και **πιν. VIII**). Αν και τα συγκριτικά στοιχεία για τα αγγεία τόσο από το Λευκαντί όσο και από τον Κύνο ελλείπουν, είναι πιθανόν ότι η αύξηση του μεγέθους αποτελεί ένα κριτήριο χρονολογικής εξέλιξης και αντικατοπτρίζει, επίσης, ένα φαινόμενο, το οποίο συζητά ο Lis (2017, 44) ως μαρτυρία ότι κατά τη μετανακτορική περίοδο δίδεται μεγαλύτερη βαρύτητα στην ποσότητα του φαγητού και όχι στην εκλεπτυσμένη δίαιτα. Σε αγγεία με στοιχεία πρωϊμότητας, ή όπου η γωνίωση

του σώματος δεν είναι ιδιαίτερα εμφατική, οι διαστάσεις του στομίου είναι μικρότερες (**Κ 4844, Κ 4879-εικ. Β83, 76**), με διάμετρο 0,20-0,21μ., ενώ ελαφρές αποκλίσεις παρατηρούνται στα μικρότερα[316]. Σχετικά μεγέθη (0,19μ. έως 0,22μ.) χαρακτηρίζουν, όπως παρατηρεί ο Lis (2012[α], 136), τα αιγινήτικα αγγεία[317]. Η διάμετρος στομίου του αγγείου **Κ 1945 (εικ. Β49)**, το οποίο σώζεται σχεδόν ολόκληρο, ανέρχεται σε 0,208/0,195μ[318]. Σύμφωνα με τον εν λόγω μελετητή, σε αυτό το τριποδικό σκεύος συνδυάζονται χαρακτηριστικά ικανά να το κατατάξουν σε μία ομάδα, στην οποία περιλαμβάνονται οι «απομιμήσεις» του αιγινήτικου εργαστηρίου[319]. Η πιθανή χρονολόγησή του στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη[320] θα συνέτεινε σε αυτή τη συσχέτιση.

Αν και η τροπίδωση στα περισσότερα από τα μικρότερα αγγεία δεν είναι έντονη, η χρονολογική ταύτισή τους με πρωϊμότερα σχήματα πρέπει, όμως, να γίνεται με επιφύλαξη, επειδή κάποια από αυτά μοιάζουν «ιδιόμορφα» ως προς τη διαμόρφωσή τους. Το αγγείο **Κ 4879 (εικ. Β76)** εμφανίζει χαρακτηριστικά (τοποθέτηση και σχηματισμός λαβής) τυπικά στις ευρύστομες χύτρες χωρίς πόδια και τοποθετείται, από αυτά τα στοιχεία, στην ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη περίοδο, ενώ η χύτρα **Κ 4834 (εικ. Β80)**, χρονολογούμενη κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση, φέρει επίχριση σκουρότερης απόχρωσης στο εσωτερικό τοίχωμα, σπάνια τεχνική σε τέτοια ανοικτά σχήματα, αλλά συχνότερη στα κλειστά ευρύστομα. Ένα άλλο τμήμα μαγειρικού σκεύους (**Κ 4532-εικ. Β82**), με γραπτή, εξίτηλη διακόσμηση, υπόλευκης απόχρωσης, η οποία περιτρέχει τη βάση του χείλους, θυμίζει περισσότερο, ως προς το περίγραμμα, λεκάνη, γνωστό σχήμα σε τέτοιας υφής πηλό, τουλάχιστον κατά την ΥΕΙΙΙΒ-Γ πρώϊμη εποχή, όπως προκύπτει από τα δημοσιευμένα δείγματα από τα Κανάκια Σαλαμίνας (Μαραμπέα 2010, 581, 25.

[316] Οι διαφοροποιήσεις είναι εύλογες λόγω του μικρού μεγέθους διατήρησης του χείλους των εξεταζόμενων θραυσμάτων.

[317] Μορφολογικοί συσχετισμοί μπορούν να γίνουν με αγγεία από τα Κανάκια, τα Πευκάκια (**πιν. VIII.10 και 13)** ή εκείνα από την Αγριλιά (Lis et al. 2020, fig. 16b-d), όλα χρονολογούμενα στην ΥΕΙΙΙΒ2-Γ και ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη περίοδο.

[318] Η πρώτη μέτρηση περιλαμβάνεται στο σχετικό βιβλίο καταγραφής του αντικειμένου στο Μουσείο Λαμίας, ενώ η δεύτερη έχει ληφθεί από τη γράφουσα.

[319] Σύμφωνα με προσωπική ενημέρωση από τον Lis, στα αιγινήτικα χαρακτηριστικά συγκαταλέγονται, εκτός από τη χειροποίητη κατασκευή, το χείλος με ελαφρώς επίπεδη απόληξη, η ελαφρά γωνίωση σώματος, οι εγχαράξεις διαμόρφωσης στη ρίζα της λαβής με εξομαλυμένες απολήξεις, ενώ αποκλίσεις από την αιγινήτικη παράδοση αποτελούν τα στρογγυλεμένα πόδια και οι αδιαμόρφωτες μάζες πηλού στις προσφύσεις της λαβής. Τα διάτρητα πόδια είναι δηλωτικά των απομιμήσεων της σχετικής παράδοσης. Το συγκεκριμένο αγγείο, λόγω κάποιων τεχνολογικών ιδιοτυπιών, φαίνεται ότι αποκλίνει από την αιγινήτικη παραγωγική διαδικασία. βλ. Lis et al. 2020, 27.

[320] Δυστυχώς δεν κατέστη δυνατόν να ελεγχθεί η ομάδα των οστράκων από την οποία προήλθε το συγκεκριμένο αγγείο. Στην προκαταρκτική δημοσίευση του στο *ΑΔ* του 1979 (Δακορώνια 1987[α], 187, πιν. 64[α]), από τα συγκολληθέντα όστρακα αναφέρεται και αποτυπώνεται ένας ολόβαφος σκύφος, ο οποίος χαρακτηρίζει την περίοδο από την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη και εξής.

306 εικ. 100, 189 και ΚΕΦ 8, **πιν.VIII.10, αρ. 72**). Το αγγείο, όμως, από τον Κύνο θα μπορούσε να ανήκει ίσως και στην επόμενη χρονικά περίοδο, όπως δηλώνεται από το βάθος εντοπισμού και τα συνευρήματά του. Σχετικό μοτίβο χαρακτηρίζει και ένα ανάλογου περιγράμματος αγγείο (**Κ 4728-εικ. Β85**), το οποίο αναφέρθηκε παραπάνω σε συνάφεια με μία χύτρα από τη θέση Μήτρου (βλ. πρπ., σελ. 209). Λεκανόσχημου περιγράμματος είναι, επίσης, και το **Κ 4856 (εικ. Β78)**, με ασυνήθιστη τοποθέτηση λαβής, προσομοιάζουσα με αυτή των τριποδικών σκευών[321]. Δεν συνοδεύεται από χρονολογήσιμα ευρήματα, αλλά, στρωματογραφικά, σχετίζεται με την ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη φάση κατοίκησης του οικισμού[322].

Μια ομάδα αγγείων χαρακτηρίζεται, συνδυαστικά, από έντονη γωνίωση και μικρότερη διάμετρο στομίου, κυμαινόμενη από 0,14 έως 0,16μ. Το μέγεθος προσιδιάζει σε αυτό που, σε μεγάλο ποσοστό, χαρακτηρίζει τις χύτρες χωρίς πόδια. Ο Lis περιγράφει ένα μοναδικό δείγμα από τη θέση Μήτρου, το οποίο κατατάσσει στα δίωτα ευρύστομα σκεύη (βλ. πρπ σελ. 193, σημ. 289). Ένα θραύσμα από το Καλαπόδι (Jacob-Felsch 1996, 149, Taf. 38.258) της ΥΕΙΙΙΓ μέσης (στρώμα 10) ταξινομείται, επίσης, στις απλές χύτρες (FS 66), επειδή δεν φέρει σχετική διαμόρφωση, αλλά πλαστική ταινία στη βάση του χείλους. Αξιοπρόσεκτο είναι, πάντως, ένα άλλο αγγείο από το Κοντοπήγαδο, προϊόν αιγινήτικου εργαστηρίου, παρεμφερούς μεγέθους, ως προς το στόμιο, με τα αναφερόμενα από τον Κύνο, το οποίο οι ανασκαφείς της θέσης χαρακτηρίζουν ως τριποδική χύτρα (Καρδαμάκη κ.α. 2011, 259-60, εικ. 24. 150). Το πάχος των τοιχωμάτων (**Κ 4498-εικ. Β60**) και η υαλώδης δομή στην τομή, ένδειξη υψηλής θερμοκρασίας όπτησης (**Κ 4499-εικ. Β62**), υποδεικνύουν ότι αυτά τα αγγεία ανήκουν σε ένα τύπο τριποδικής χύτρας ή συγγενή με αυτόν. Ένα δείγμα φέρει παχιά επίχριση (**Κ 4737-εικ. Β64**) και στις δύο επιφάνειες. Όπου σώζεται λαβή, αυτή τοποθετείται κάτω από τη γωνίωση ή στην κοιλιά, στοιχείο διαγνωστικό, επίσης, για τις κλειστές ευρύστομες χύτρες, πιθανόν παράγωγο υβριδισμού. Σε ένα μικρότερο θραύσμα (**Μάρτυρας Α-Ζ, ΟΜ 1701-εικ. Β77**), τα σημάδια «ξυσίματος» από την επεξεργασία στην εσωτερική επιφάνεια πιθανόν υποδεικνύουν ότι πρόκειται για ένα κλειστό αγγείο, αλλά η φθορά της επιδερμίδας δεν καθιστά εύκολο ένα ασφαλές

[321] Η αρχική αναγνώριση χρυσίζουσας μίκας στον πηλό δεν διαπιστώθηκε σε μεταγενέστερη μελέτη του αγγείου. Στον **ΚΠΒ.84** έμεινε, ωστόσο, η αρχική παρατήρηση, με ερωτηματικό.

[322] Τα βάθη εντοπισμού των αγγείων από τον Κύνο αποτελούν, βέβαια, ένα χρονολογικό τεκμήριο, αλλά, σε κάθε περίπτωση, πρέπει να λαμβάνεται υπ΄όψιν και η διείσδυση προγενέστερων οστράκων σε υστερώτερα στρώματα, βλ.ΚΕΦ 7.

συμπέρασμα. Τα βάθη εντοπισμού κατατάσσουν τα συγκεκριμένα σκεύη στην ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη περίοδο, αν και στα σχετικά στρώματα η παρουσία οστράκων προγενέστερης χρονολόγησης (ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση) είναι υπολογίσιμη.

Όσον αφορά στην παραλλαγή με το σφαιρικότερο σώμα, η οποία συνυπάρχει με τον γωνιωτό κατά τη φάση 1b στο Λευκαντί (Popham et al. 2006, fig. 2.35.3), ένα τμήμα της ανώτερης ζώνης του σώματος αγγείου μαζί με μία κάθετη λαβή θα μπορούσε να αποκατασταθεί ως ένα ανάλογο σχήμα (**Κ 4706-εικ. Β92**)[323]. Με βάση το στρώμα προέλευσης και μερικά χρονολογήσιμα συνευρήματα, τοποθετείται μάλλον στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη εποχή. Πολυεδρικά πόδια, τα οποία συνήθως συνδέονται με αυτό τον τύπο, δεν είναι άγνωστα στον Κύνο και προέρχονται από επιχώσεις χρονολογούμενες κυρίως στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση φάση και λιγότερο σε υστερώτερες. Ένα από αυτά, σύμφυτο στην κοιλιά (**Μάρτυρας ΗΓ, ΟΜ 2657-εικ. Β40**), παραπέμπει σε μεταλλικό σκεύος, και θα μπορούσε να παραλληλιστεί με αγγείο από τις Μυκήνες της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης (Tzedakis-Martlew 1999, no 148), αλλά και ένα, πολύ κοντινό ως προς το περίγραμμα, από τα Ίρια (ΚΕΦ 8, **πιν. VIII.5** από Κάντια).

Κάποια θραύσματα, τα οποία μοιάζουν να σχετίζονται με αυτόν τον τύπο της χύτρας με το στρογγυλεμένο/ημισφαιρικό σώμα, σώζουν μόνον τμήμα της κοιλιάς χωρίς λαβές ή πόδια. Αρχικώς κατηγοριοποιήθηκαν ως φιαλόσχημα αγγεία και ένα, μάλιστα, κατά την αποτύπωσή του, δίνει την εντύπωση ευρύστομου κυπέλλου (**Κ 2967**-Δστομ.0,195μ-**εικ. Β89**)[324]. Εντούτοις, ο συνδυασμός της διάστασης του στομίου (0,25-0,26μ), της έντονης κάπνας στην επιφάνεια, καθώς και η επεξεργασία των δύο όψεων, με την εσωτερική περισσότερο εξομαλυμένη από την αδρή εξωτερική, στοιχείο δηλωτικό για την κατασκευή του σώματος με μήτρα, υπαινίσσονται τη λειτουργία τους ως ευρύστομων χυτρών, μάλλον τριποδικών. Σε δύο περιπτώσεις, τα όστρακα (**Τομή Η, ΟΜ 1536** και **Τομή Θ, ΟΜ 1900-εικ. Β90, ΚΠΒ1.5**) έχουν εντοπιστεί σε

[323] Το συγκεκριμένο αγγείο-θραύσμα δεν συμπεριλήφθηκε στα όστρακα που καταμετρήθηκαν για την αξιολόγηση του πλήθους των εντοπιζόμενων σε διάφορα στρώματα του οικισμού αγγείων, επειδή η άμεση αναγνώρισή του ως τριποδικού σκεύους είναι δύσκολη και αποτελεί, με αρκετή βεβαιότητα, ένα πρώϊμο αγγείο. Τόσο στο εσωτερικό του στομίου όσο και στην άνω επιφάνεια της λαβής διακρίνεται μικρό εξόγκωμα, ίσως αστοχία ως προς το πλάσιμο του πηλού. Είναι, όμως, δυνατόν, να αναπαράγει, όπως σημειώνει και ο Lis για το ανάλογο θραύσμα από τη θέση Μήτρου της ΥΕΙΙΙΒ2 περιόδου (2012[α], LP782-030-018, Fig. 17, 94), κακότεχνα, τα καρφιά (πριτσίνια) του μεταλλικού προτύπου.

[324] Η αποτύπωση δεν έγινε από τη γράφουσα. Κατά την εξέταση του αγγείου προκύπτει ότι η απόδοση ενός ελαφρώς έξω νεύοντος χείλους είναι εσφαλμένη. Αυτό θα πρέπει να αποδοθεί καλύτερα με ελαφρά κλίση προς τα μέσα. Δύο άλλα δείγματα, με ίχνη καύσης και με υπολογιζόμενη διάμετρο στομίου 0,16μ. ίσως εντάσσονται σε αυτή την κατηγορία της στρογγυλεμένης χύτρας (Τομή Β, ΟΜ 7321-εικ. ΙΑ4 και Τομή Γ, ΟΜ 7505, βλ. **ΚΠ** για λεκανόσχημα **ΙΑ.2.**

στρώματα της ΥΕΙΙΙΓ μέσης, με κεραμική αποκλειστικά αυτής της περιόδου. Αλλού, ο τύπος συναντάται σε στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης, χωρίς διαγνωστικά συνευρήματα (**Κ 2967-εικ. Β89**), ενώ δύο άλλα αγγεία (**Τομή Α, Σακ 234, Κ 4706-ΚΠΒ1.1,εικ. Β92**) χρονολογούνται πιθανόν πρωϊμότερα. Ένα τμήμα, εξάλλου, από την κοιλιά με το χείλος και το σημείο έκφυσης του ποδιού ανήκει σε μια χύτρα με στρογγυλεμένο σώμα, η οποία παρουσιάζει ανάλογη, με τις άλλες σχετικού σχήματος, διαμόρφωση των επιφανειών (**Κ 4503-εικ. Β86**) και η διατομή του ποδιού είναι ελαφρώς πολυεδρική. Το σκεύος προήλθε από ένα σύνολο οστράκων χρονολογούμενων από την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη έως την ύστερη περίοδο, αλλά, ως παράλληλο με ένα αγγείο από το Λευκαντί (Popham et al. 2006, fig. 2.35,2), είναι δυνατόν να ενταχθεί στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση περίοδο και στην αρχή της φάσης 7 του Κύνου. Η χύτρα από τις Μυκήνες της ΥΕΙΙΙΓ μέσης/εξελιγμένης (Wace 1921-1923, 41, pl. VIII.b) αποτελεί μάλλον ένα αντίστοιχο αυτού του σκεύους, εφ΄όσον και εκείνη τοποθετείται σε μία πρώϊμη φάση της ΥΕΙΙΙΓ μέσης περιόδου. Τέλος, ένα θραύσμα (χειροποίητης) τριποδικής χύτρας από το κτήριο G στον οικισμό Μήτρου μοιάζει να έχει στρογγυλεμένο σώμα και ίσως ταυτίζεται με αυτόν τον τύπο τριποδικής χύτρας (**πιν. VIII.20**). Σύμφωνα με το μελετητή της θέσης, παρουσιάζει ενδιαφέρον λόγω της ύστερης χρονολόγησής της (ΥΕΙΙΙΓ ύστερη), βασιζόμενης σε κριτήρια του υλικού κατασκευής (Lis 2012α, 106, 216 και LM782-051-013, Fig. 20).

Στον Κύνο έχουν ανευρεθεί, επίσης, πόδια με στηρίγματα, γνωστά και σε μεταλλικούς ημισφαιρικούς λέβητες, όπως προαναφέρθηκε (βλ. πρπ. σελ. 208-9) (**Κ 2860 και Κ 2936, Τομή Α, ΟΜ 268-εικ. Β32, 33, 34**, αλλά και το ιδιότυπο πολυεδρικό θραύσμα **Τομή Ζ, ΟΜ 380-εικ. Β35)**[325]**,** τα οποία χρονολογούνται στην ΥΕΙΙΙΓ μέση και ύστερη περίοδο. Δυστυχώς δεν διατηρείται συνήθως τμήμα από τον ανώτερο κορμό τους, αλλά τα ίδια είναι στέρεης δόμησης και ίσως ανήκαν σε επιμελημένης κατασκευής αγγεία, οπότε η προσθήκη των αντηρίδων δεν συνέτεινε στη λειτουργική υποστήριξή τους, αλλά αποτελούσε, μάλλον, απευθείας μεταγραφή μεταλλικών σκευών. Από το Λευκαντί δεν αναφέρεται κάποιο σχετικό θραύσμα, ενώ ένα πιθανής διαμόρφωσης πόδι προήλθε από επιχώσεις της ΥΕΙΙΙΓ μέσης περιόδου στον Ελαιώνα Βοιωτίας, νοτίως του κτηρίου C (Van Damme 2017β, 314- P0723). Εξάλλου, από το ιερό του Καλαποδίου, το μεμονωμένο δείγμα του στρώματος 20 (ΠΠρΓ φάση) φαίνεται

[325] Δυστυχώς δεν έγινε φωτογράφηση του οστράκου κατά την αρχική φάση της μελέτης και, ως εκ τούτου, δεν κατέστη δυνατό, σε επόμενη, να αξιολογηθεί το εύρημα

ότι έχει ένα οριζόντιο στέλεχος στήριξης και ίσως ανήκε σε ένα ανάλογο αγγείο με στρογγυλεμένο σώμα (Jacob-Felsch 1996, 74-5, 161, Taf. 43.368).

Εγχαράξεις και βαθουλώματα στην εξωτερική όψη παρατηρούνται συχνά σε πόδια από στρώματα της ΥΕΙΙΙΓ μέσης (**Τομή Ζ, ΟΜ 363, Τομή Ζ, ΟΜ 1713, Κ 4188-εικ. Β46, 45, 48**). Τα στοιχεία αυτά, όπως σημειώθηκε, έχουν μακρά ιστορία στα ανάλογα μινωϊκά μαγειρικά σκεύη (πρπ σελ. 204), αλλά εμφανίζονται -όχι σε μεγάλη συχνότητα- στον ελλαδικό χώρο στο τέλος της ανακτορικής περιόδου και εκτός των αιγινήτικων εργαστηρίων. Αν και τα ευρήματα από τον Κύνο είναι δυνατόν να συνιστούν προγενέστερες απορρίψεις, η φάση 1b στο Λευκαντί αποτελεί ένα χρονικό όριο για τη συχνότητα εμφάνισής τους. Ο Lis αναφέρει ένα ιδιόμορφο πόδι από τον οικισμό στου Μήτρου, από την επίχωση του κτηρίου F, του τέλους της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου, το οποίο περιγράφει σαν συγκολλημένο από δύο κυλίνδρους (2012α, 104-5, fig. 19-LM784-094-016). Όπως αποτυπώνεται, φαίνεται σαν ένα πόδι με βαθιά κατακόρυφη αυλάκωση, ανάλογη με εκείνες στα πόδια αγγείων από τον Κύνο της ίδιας περιόδου[326] (**Κ 4188, Τομή Β, Η3-εικ. Β48, 48α**).

Ένα σημαντικό πλήθος ποδιών, από στρώματα χρονολογούμενα στην ΥΕΙΙΙΓ μέση και ύστερη περίοδο, εμφανίζουν ποικιλία ως προς τη μορφή διατήρησης και το αρχικό σχήμα. Εκείνα με ελλειψοειδή διατομή και λεπτυνόμενο άκρο θυμίζουν αιγινήτικα πρότυπα της 3ης φάσης ανάπτυξης αυτής της κεραμικής, δηλαδή της περιόδου από την ΥΕΙΙΙΑ2 έως την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη (Lis 2012α, 113, fig. 21-LP783-005-015 και 136). Κάποια πολυεδρικά, τα οποία παραπέμπουν σε μεταλλικά παράλληλα, εντάσσονται πιθανόν στην ΥΕΙΙΙΒ-Γ (**Τομή Ζ, ΟΜ 2769-εικ. Β41),** χωρίς να αποκλείεται και η συσχέτισή τους με μεταγενέστερα αγγεία της ΥΕΙΙΙΓ μέσης **(Τομή Θ, ΟΜ 1926-εικ. Β38).**

Δεν διαπιστώνεται σαφής διάκριση ως προς την ποιότητα του πηλού στα εντοπισθέντα πόδια, αλλά από το μέγεθος τους συμπεραίνεται η ποικιλομορφία των αγγείων στα οποία αντιστοιχούσαν. Αν και γενικώς σχετίζονται με στρώματα της ΥΕΙΙΙΓ μέσης, λιγοστά δείγματα προέρχονται και από υστερώτερα, με συνευρήματα χρονολογούμενα έως την ΠΠρΓ περίοδο (**ΟΜ 6723-εικ. Β5**), αλλά αυτά τα πόδια μάλλον θα πρέπει να θεωρηθούν απορρίψεις/παρεισφρήσεις. Μερικά, εμφανώς κοντά, είναι δυνατόν να χρονολογηθούν πρωϊμότερα (**Τομή Α, ΟΜ 6789γ, δ, Τομή Ζ, ΟΜ**

[326] Για την εμφάνιση εγχαράξεων σε πόδια της φάσης 6 (ΥΕΙΙΙΓ ύστερη) στον Κύνο, βλ.Kounouklas 2011, 156.

7948α-εικ. Β31)[327], όπως και ένα με πολύ αιχμηρή απόληξη στην επιφάνεια έδρασης (**Τομή Ζ, ΟΜ 7046γ-εικ. Β21**). Κάποια, με λεπτυνόμενο άκρο, πεπλατυσμένης και ελαφρώς τετράπλευρης διατομής (**Τομή Ζ, ΟΜ 7691, Τομή Ζ, ΟΜ 1711, Τομή Ζ, ΟΜ 7743-εικ. Β30, 16, 29**), τύποι γνωστοί και από την ανακτορική περίοδο (πβλ. ενδεικτικά Τσούγκιζα-Thomas 2005, 522, fig 31.1-ΥΕΙΙΙΒ1, Μιδέα και Πύλος-τέλος της ΥΕΙΙΙΒ-ΚΕΦ8 **πιν. VIII.2,3**), βρέθηκαν σε στρώματα της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης ή πρώϊμης-μέσης περιόδου στον Κύνο. Εκτός από ένα πολυεδρικό πόδι (**Μάρτυρας Η-Γ, ΟΜ 2657στ-ΚΠΒ.96**), το οποίο σχετίζεται, με μεγάλη πιθανότητα, με ένα άλλο μεγαλύτερο τμήμα χύτρας με στρογγυλεμένο, μάλλον, σώμα (**Μάρτυρας Η-Γ, ΟΜ 2657-εικ. Β40)**, κανένα από τα εξεταζόμενα πόδια δεν συνδέεται λειτουργικά με κάποιο από τα μεγαλύτερα και περισσότερο αναγνωρίσιμα όστρακα[328]. Στα ιδιόμορφα δείγματα συγκαταλέγονται ένα με ελαφρώς πεπλατυσμένο άκρο, κατασκευαστικό τέχνασμα για την καλύτερη στήριξη του αγγείου και όχι χρονολογικό τεκμήριο, με συνευρήματα της ΥΕΙΙΙΓ μέσης-ύστερης (**Τομή Β, Σακ 146-εικ. Β3**)[329].

Οι λαβές ποικίλλουν από κυλινδρικές έως ελλειψοειδείς, οι πρώτες από τις οποίες αποτελούν χαρακτηριστικό των αιγινήτικων χυτρών αυτού του τύπου (Lis et al. 2015, 69).

Χρήση

Τα τριποδικά σκεύη συναντώνται στη μόνωτη ή δίωτη εκδοχή• στην πρώτη περίπτωση η λαβή τοποθετείται πάνω από ένα από τα πόδια για την καλύτερη χωροθέτηση του αγγείου κοντά στη φωτιά, ενώ στη δεύτερη οι λαβές βρίσκονται έκκεντρα ως προς τα πόδια για την καλύτερη στερέωση του σκεύους (Lis 2012α, 136).

Το μέγεθος των ποδιών υποδεικνύει ότι τα αγγεία τοποθετούνταν μάλλον πάνω από σκεπασμένη φωτιά εφ΄όσον το υλικό δεν θα ήταν δυνατόν να αντέξει τη συνεχή χρήση πάνω από έντονη εστία θερμότητας, δεδομένου, μάλιστα, ότι αυτά τα δείγματα δεν έφεραν συνήθως και επίχριση (Tournavitou 1992, 202, ιδίας 1995, 93). Κατά μία

[327] Τα δύο πρώτα θραύσματα προέρχονται από στρώματα της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης και πρώϊμης-μέσης, με ένα -τουλάχιστον- τμήμα από διακοσμημένο κλειστό αγγείο (πρόχου ή πιθαμφορέα) της ΥΕΙΙΙΒ1 περιόδου. Στα δύο πόδια αναγνωρίστηκε, σε πρώτη εξέταση, χρυσίζων μαρμαρυγίας, αλλά δεν κατέστη δυνατό να εξακριβωθεί αυτό σε επόμενη εξέταση, δεδομένου ότι δεν υπήρξαν και οι κατάλληλες φωτογραφίες. Εξάλλου, η έρευνα στο χώρο δεν έχει φτάσει σε στρώματα ικανά να αιτιολογήσουν την παρουσία σαφούς αιγινήτικης επίδρασης.

[328] Οπωσδήποτε το εξεταζόμενο δείγμα δεν περιλαμβάνει το σύνολο των ποδιών από τις χύτρες του οικισμού, όμως, σε ελάχιστες από αυτές διατηρείται έστω και η αρχή σώματος σύμφυτου με το πόδι.

[329] Το βάθος εντοπισμού ταυτίζεται με ΥΜ στρώμα.

άλλη άποψη, κάποια τριποδικά σκεύη θα μπορούσαν να χρησιμοποιούνται αναλόγως με τις άλλες χύτρες χωρίς πόδια, δηλαδή να στέκονται κοντά στην πηγή θερμότητας (Lis 2015, 105).

Δεν είναι σαφές σε ποιο ποσοστό τα πόδια θα αντιστοιχούσαν σε περισσότερο ολοκληρωμένα αγγεία, επειδή μέρος μόνο του υλικού έχει ελεγχθεί και οι απορρίψεις εκτελούνταν και σε σημεία του οικισμού που δεν ανασκάφηκαν. Εξάλλου, πρέπει να ληφθεί υπ΄όψιν ότι τα πόδια συνήθως απορρίπτονταν συχνότερα σε σχέση με το κυρίως σώμα του αγγείου, με το σκεπτικό ότι το σκεύος θα μπορούσε να χρησιμοποιείται και μετά τη θραύση ενός ποδιού με την αποκοπή των υπολοίπων στο ίδιο ύψος, εφ' όσον αυτό δεν παρουσίαζε άλλα προβλήματα ως προς την αντοχή και την αγωγιμότητά του[330].

Εκτός από το μαγείρεμα, αγγεία σε μικρότερο μέγεθος, όπως αυτά που βρέθηκαν στις αποθήκες του ανακτόρου στην Πύλο[331], εξυπηρετούσαν πιθανόν και στη διατήρηση της θερμοκρασίας του φαγητού και για τη διάθεσή του σε μικρότερες μερίδες (οπότε χρησίμευαν και ως σκεύη κατανάλωσης τροφής), γεγονός που θα απαιτούσε και μια διαδικασία εντατικής ενασχόλησης με την προετοιμασία του φαγητού (Hruby 2006, 148, 155), αλλά και των συμπληρωματικών για το γαρνίρισμα αυτού σκευασμάτων (σαλτσών κ.α.). Σχετική είναι και η παρατήρηση του Stockhammer ότι στα μικρά αγγεία, τα οποία ήταν και ευκολώτερο να μετακινηθούν από τη φωτιά, υπήρχε πιθανότητα να ζεσταινόταν κρασί ή ένα είδος μπύρας, όπως και στις άλλες χύτρες (2008, 314-5, σημ. 1117). Τα μεγαλύτερα μαγειρικά σκεύη ήταν, στη συγκεκριμένη περίπτωση, τα δίωτα κρατηρόσχημα αγγεία (τύπος 59, FS 288) (Lis 2006, 14)[332]. Η Fox (2009, 273) σημειώνει ότι το σερβίρισμα σε μικρότερες, ατομικές

[330] Μια τριποδική χύτρα από οικία του Μόχλου της YMIB περιόδου πιστοποιεί τη δυνατή χρήση (Soles 2012-Μινωϊκό Σεμινάριο).

[331] Στην αποθήκη 63/68 εντοπίστηκαν 52 μόνωτα και δίωτα μικρά τριποδικά (τύποι 69 και 70) (Blegen – Rawson 1966, 260–263). Ο τύπος 69 υπολογίζεται ότι είχε χωρητικότητα 0,69 λίτρα και ο τύπος 70, αντιστοίχως, 0,96 λίτρα (Hruby 2006, 147).

[332] Ο μελετητής αναφέρεται κυρίως στα μόνωτα δείγματα. Εντούτοις, τα δίωτα σκεύη θα μπορούσαν να χρησίμευαν, επίσης, για την προετοιμασία συμπληρωματικών σκευασμάτων για το «κυρίως πιάτο» που διατίθετο μέσα στα μικρότερα σκεύη, ικανά να διατηρήσουν τη θερμοκρασία του φαγητού για μεγαλύτερο διάστημα. Η παρουσία ισάριθμων φορητών εστιών-πυραύνων μαζί με τα μικρά τριποδικά σκεύη θα οδηγούσε στο συμπέρασμα ότι αυτά χρησιμοποιούνταν παραλλήλως, αλλά ο Lis σημειώνει ότι ο αρχικός αριθμός αυτών των αντικειμένων δεν είναι σαφής, και αυτά θα μπορούσαν, επίσης, να σχετίζονται με τα «ταψιά» (ό.π., 12-3 και 15). Πάντως, ο Stockhammer (2008, 314, σημ. 1119) πιστεύει ότι οι μαγειρικοί αμφορείς (δίωτες χύτρες), τα τριποδικά σκεύη και οι πύραυνοι αποτελούσαν ένα σύνολο για την προετοιμασία του φαγητού στον αύλειο χώρο 63/88, με τους συνδαιτημόνες καθισμένους σε ζεύγη. Εξάλλου, και για τον αριθμό των σκευών, επισημαίνει, ότι αυτός είναι μικρός για να καλύψει τις ανάγκες μιας εκτεταμένης γιορτής, και θα εξυπηρετούσε λιγότερα άτομα, σε περιορισμένο χώρο (63/64).

μερίδες, ιδιαιτέρως από τα μόνωτα τριποδικά σκεύη, τα οποία, εξαιτίας της τοποθέτησης της λαβής, κάθετα ως προς τη μικρή πρόχυση στο χείλος, θα χρησιμοποιούνταν ευκολώτερα από τον ίδιο το χρήστη, μπορεί να αντικατοπτρίζει και τη μοναδικότητα κάθε ξεχωριστού καλεσμένου στο μυκηναϊκό ανάκτορο της Πύλου τονίζοντας την κοινωνική του θέση. Από την άλλη, τα δίωτα αγγεία ήταν περισσότερο εύχρηστα για το μοίρασμα μερίδων από τρίτο πρόσωπο σε μια σειρά από συνδαιτημόνες.

Η Ισαακίδου (2007, 13) πιστεύει ότι τέτοια ανοικτά αγγεία, όπως η τριποδική χύτρα, θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν και για τηγάνισμα, εφ' όσον το άνοιγμα του στομίου θα επέτρεπε την εύκολη ανάδευση του φαγητού, το σώμα ήταν μάλλον ρηχό ώστε να μην αιχμαλωτίζονται οι ατμοί, αλλά και αρκετά ευρύ ώστε να διευκολύνεται η επαφή με το θερμαινόμενο τοίχωμα του αγγείου και η εκμετάλλευση της αγωγιμότητας (Fox 2009, 270). Επίσης, το τριποδικό σκεύος πιστεύεται ότι θα χρησίμευε και σε άλλες περιστάσεις, όπου θα απαιτούνταν το βράσιμο νερού, όπως στην παρασκευή αρωματικών ελαιών κατά την ανακτορική περίοδο (Lis 2006, 22-3 με σχετική βιβλιογραφία). Τέτοια αγγεία θα εξυπηρετούσαν πιθανές ανάγκες σε εργαστηριακούς χώρους, σε ιερά ή σε τάφους κατά την προετοιμασία τελετουργικών γευμάτων ή το ζέσταμα νερού για τον καθαρισμό του σώματος του νεκρού (Matthäus 1980, 114, Μαραμπέα 2010, 146, σημ. 197-8 και 265, σημ. 48-50, με σχετική βιβλιογραφία). Εξάλλου, μικρότερου μεγέθους (μικρογραφικά) αγγεία έχουν αναγνωριστεί και ως παιγνίδια (Hansen 1937, 562).

Στον Κύνο, εκτός από ένα σχετικά τυποποιημένο μέγεθος ως προς τη διάμετρο στομίου -περίπου 0,24μ.-, σώζονται και κάποια μικρότερα δείγματα (**Κ 4498, Κ 4499-εικ. Β60, 62**), στα οποία το άνοιγμα του στομίου προσομοιάζει σε εκείνο των απλών χυτρών χωρίς πόδια. Αυτό υποδηλώνει τη διαχείριση της τροφής σε μικρότερες μερίδες. Το ευρύ στόμιο καθόριζε ότι το αγγείο χρησιμοποιείτο για μαγείρεμα, κατά τη διάρκεια του οποίου η εξάτμιση του φαγητού έπαιζε σημαντικό ρόλο ή ο έλεγχος αυτού έπρεπε να είναι συνεχής (πχ. τηγάνισμα) (Lis 2012α, 88).

Έντονα ίχνη καύσης εμφανίζονται στα πόδια, κυρίως στην εσωτερική και πλάγια όψη τους (**Τομή Ζ, ΟΜ 7743-εικ. Β29**), αλλά και στην κύρια (**Τομή Θ, ΟΜ 1919-ΚΠΒ.133**), καθώς και στην εξωτερική επιφάνεια της κοιλιάς (**Τομή Ε, ΟΜ 6547, Τομή Ζ, ΟΜ 1713-εικ. Β18, ΚΠΒ.34),** και στα χείλη **(Κ 2901-εικ. Β65),** δηλαδή στα μέρη που το αγγείο δεχόταν και τη μεγαλύτερη καταπόνηση από την πηγή

θερμότητας, με αποτέλεσμα η επιφάνεια, σε κάποια σημεία, να είναι πολύ φθαρμένη (**Κ 4504-εικ. Β55**) (Müller et al. 2012, 485-6), αλλά, επίσης, και στις λαβές (**Κ 4848, Κ 4859, Κ 4883-εικ. Β79, 68, 73**). Σε αυτά, άλλωστε, τα τμήματα διακρίνονται και ασβεστοποιημένες κηλίδες κάπνας (**Κ 4679, Κ 4680-εικ. Β84, 69**), αν και στα συγκεκριμένα αγγεία δεν έχουν διατηρηθεί πολλές τέτοιες επικαθήσεις. Από την κατανομή της κάπνας στα σκεύη γίνεται εμφανές ότι συχνά και αυτά χρησιμοποιούνταν κοντά στη φωτιά και όχι πάνω από αυτή. Στα γωνιωτά αγγεία δεν παρατηρείται τόσο συχνά κάπνα στο εσωτερικό (**Κ 2964, Μάρτυρας ΗΓ/ΑΖ, ΟΜ 2745-εικ. Β51,52**), απόρροια της τυχαίας διατήρησης των «μη καμένων» θραυσμάτων, αλλά και της διαδικασίας όπτησής τους (σχετικά υψηλή) και του είδους μαγειρέματος (γρήγορη εξάτμιση των υγρών με σχετική άνοδο της θερμοκρασίας) για το οποίο ήταν εύχρηστα. Εξάλλου, το ευρύ άνοιγμα του στομίου και το αβαθές σώμα θα διευκόλυναν το καθάρισμα του αγγείου, μετά από τη χρήση, με αποτέλεσμα την εξάλειψη τέτοιων κηλίδων. Πάντως, μερικά θαμπά υπόλευκα νέφη στο εσωτερικό είναι δηλωτικά για τη στάθμη ασβεστούχου νερού (**Κ 2867, Κ 2901-εικ. Β81, 65**) κατά τη χρήση ή/και τον καθαρισμό από τα υπολείμματα τροφής και τις συνοδευτικές μυρωδιές (Morrison et al. 2015, 122). Στα σκεύη με ημισφαιρικό σώμα είναι συνηθέστερα εκτεταμένα ίχνη έντονης κάπνας στο εσωτερικό τοίχωμα (**Τομή Η, ΟΜ 1536, Τομή Θ, ΟΜ 1900-εικ. Β90, ΚΠΒ1.5**). Είναι πιθανόν ότι οι δύο εκδοχές τριποδικών χυτρών είχαν διαφορετική χρήση, αλλά, σύμφωνα με πειραματικές δοκιμές, τα ανοικτά αγγεία είναι συνήθως πολυχρηστικά σκεύη, χρησιμοποιούμενα τόσο για το μαγείρεμα υγρών όσο και στερεών τροφών, σε αντίθεση με τα κλειστά, τα οποία είναι κατάλληλα για το μαγείρεμα κυρίως υγρών ή ημι-στερεών (Rice 1987, 240-1).

Όσον αφορά στη χρήση ή μη καλυμμάτων, θα ήταν αναμενόμενο τα αγγεία να καλύπτονται περιστασιακά από μεγάλα όστρακα αγγείων, ξύλινα καπάκια ή πλακαρές πέτρες, για τα οποία ενδείξεις αποτελούν οι επικαθήσεις κάπνας που περιτρέχει το εσωτερικό του χείλους (**Τομή Ζ, ΟΜ 5135-εικ. Β55**). Σε μία περίπτωση, στην περιφέρεια του στομίου, και στο εσωτερικό αυτού, διαμορφώνεται μία μικρή εσοχή, ίσως «λειτουργικό» στοιχείο για την καλύτερη προσαρμογή του καλύμματος στο στόμιο του αγγείου **(Κ 4844-εικ. Β83),** αλλά αυτή παραπέμπει καλύτερα σε κατασκευαστικό χαρακτηριστικό της αιγινήτικης παράδοσης, στην επιρροή της οποίας φαίνεται ότι τοποθετείται το συγκεκριμένο αγγείο.

δ. Η αρύταινα- Το αγγείο με την υπερυψωμένη λαβή

Η **αρύταινα (FS 236)** είναι ένα μάλλον κοινό σχήμα, με σφαιρικό σώμα και βάση και υπερυψωμένη λαβή, ελλειψοειδούς διατομής, το οποίο εμφανίζεται από την ΥΕΙΙΙΑ2 περίοδο και, κατά την επόμενη φάση (ΥΕΙΙΙΒ και ΥΕΙΙΙΓ), χαρακτηρίζεται από χαμηλό, συνήθως, κύπελλο με έξω νεύον χείλος (Mountjoy 1986, 204, εικ. 138). Αντιπροσωπευτικά δείγματα αυτής κατά την ΥΕΙΙΙΒ-Γ περίοδο προέρχονται από τις Μυκήνες (Tournavitou 1995, 85, pl. 13a,b), το Μενελάϊο (Catling 2009, 415-6), το Θορικό (Mountjoy, 1995, 218-9, fig. 14). Περαιτέρω, συναντάται σε διάφορες θέσεις της ΥΕΙΙΙΓ μέσης, στις Μυκήνες (French 2007, 186, fig. 8.2), στην Αθήνα (Broneer, 1933, 370, 371, fig. 44c), στο Λευκαντί στις φάσεις 1b, 2ª και 2b (Evely, 2006,148-49, fig. 4.3-4, 162, fig. 2.6.6,2.32.4, 173), στο Κάστρο Βόλου (Μπάτζιου-Ευσταθίου, 2003, 260, fig. 3).

Από τη φάση 7 (ΥΕΙΙΙΓ μέση) του Κύνου αναφέρονται λεπτότεχνα αγγεία του συγκεκριμένου τύπου, κάποια από τα οποία φέρουν επίχριση (Kounouklas 2011, 109, fig 105, 106, no 43, 44), ενώ από τη φάση 6 (ΥΕΙΙΙΓ ύστερη) προέρχεται ένα ημιχονδροειδές με γεφυρωτή λαβή, χαρακτηριστικό όχι γνωστό από άλλες θέσεις (Kounouklas 2011, 151-2, fig. 154, no 90). Αυτή η παραλλαγή εκπροσωπείται και με ένα δείγμα από μαγειρικό πηλό (**Κ 4897-εικ. Γ1**), χρονολογούμενο στην ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη περίοδο, σύμφωνα με τα συνευρήματα, μάλλον, όμως, της υστερώτερης χρονολογικά φάσης, όπως προκύπτει από το στρώμα εντοπισμού.

Οι αρύταινες από τον Κύνο έχουν διάμετρο 0,08-0,10μ. και είναι κατασκευασμένες από λεπτότερο (**Κ 4905-εικ. Γ11**) έως πιο χονδροειδή πηλό (**Κ 4500-εικ. Γ5**), προσιδιάζοντας περισσότερο στα λεπτά άβαφα παρά στα μαγειρικά σκεύη, ενώ μικρό είναι το ποσοστό από μαγειρικό πηλό **(Κ 4897, Τομή Θ, ΟΜ 6185-εικ. Γ1, 2, ΚΠΓ.25**). Τα αγγεία από καθαρότερο πηλό χρονολογούνται ήδη από την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση περίοδο, αλλά ο τύπος φαίνεται ότι εξακολουθεί να υφίσταται και έως το τέλος της περιόδου (**Κ 4900-ΚΠΓ.24**), ενώ ένα τμήμα κυπέλλου (**Τομή Ε, ΟΜ 6151-εικ. Γ3**) εντάσσεται μάλλον στην ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη περίοδο, σύμφωνα και με ένα παράλληλο σχήμα από το Λευκαντί (Popham et al. 2006, 177, 2.13.6). Εκτός από την τυπική μορφή, αυτά τα αγγεία χαρακτηρίζονται από την άτεχνη δόμηση και το γρήγορο πλάσιμο. Εκείνα με τις περισσότερες προσμίξεις φαίνεται ότι είναι τα αντιπροσωπευτικότερα για την ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο (**Τομή Ζ, ΟΜ 1707-ΚΠΓ.18**).

Χονδροειδείς αρύταινες εμφανίζονται σποραδικά κατά την ανακτορική περίοδο, στις Μυκήνες, και σε μεγαλύτερες διαστάσεις, με διάμετρο στομίου 0,15-0,17μ. (Wace 1954, 239; Pl. 37: d, ιδίου 1955, 187, Pl. 29:c, Tournavitou 1995, 85–86-ΥΕΙΙΙΒ), στη Μιδέα (Demakopoulou et al. 1998, 66, Fig. 42), στις Ζυγουριές (Thomas 1992, 328–329), στα Νιχώρια (Shelmerdine 1992, 494, 502, 508, Fig. 9.38, 9.48, 9.57), στη νησίδα Μήτρου (Lis 2012α, 76-ΥΕΙΙΙΑ2). Στην Κρήτη, επίσης, κατά την ΥΜΙΙΙ περίοδο ή νωρίτερα, η αρύταινα εντοπίζεται, κυρίως, ως σκεύος χονδροειδές και ίσως είχε αποκλειστικά μαγειρική χρήση (Borgna 2004, 265, σημ. 87).

Ένα μικρό δείγμα (**Τομή Θ, ΟΜ 1761-εικ. Γ26**), με υπερυψωμένη μάλλον λαβή, διαφέρει μάλλον μορφολογικά σε σχέση με τις άλλες αρύταινες, αν και δεν σώζει σαφές περίγραμμα. Το αγγείο θυμίζει, σε γενικές γραμμές και ως προς την κατασκευή και διαμόρφωση (χειροποίητο με ημίστιλπνες επιφάνειες), την παράδοση της χειροποίητης στιλβωτής (Barbarian Ware)[333] (πρβλ. αγγείο από Χανιά, μάλλον της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης, απεικόνιση σε Romanos 2011, 67 και fig. 2.1, T1 C4). Ως προϊόν αυτής της παράδοσης αναγνωρίζεται από τον Kilian μία αρύταινα από την Τίρυνθα της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης περιόδου (2007, 108, Taf 24. 312), πιθανόν απομίμηση του μυκηναϊκού σχήματος, και μία άλλη από τις Μυκήνες από τη φάση VII έως την IX, δηλαδή την ΥΕΙΙΙΒ μέση έως την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη (Romanos 2011, 77, 87 και 199, fig 4.11b). Το θραύσμα από τον Κύνο, σε στρώμα με ευρήματα από την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη περίοδο, δεν παρέχει επαρκή στοιχεία για το χαρακτήρα του και τη χρονολογική του ένταξη.

Η διαφοροποίηση ως προς την ποιότητα του πηλού ενδεχομένως αντανακλά τη διαφορετική χρήση ανάλογα με τα απαιτούμενα για την προετοιμασία του φαγητού συστατικά, ενώ το τυποποιημένο σχήμα και το μέγεθος θα μπορούσαν να δηλώνουν ότι το σκεύος χρησίμευε και για τη μέτρηση δοσολογίας της τροφής σε υγρή ή στερεή μορφή (Tournavitou 1992, 197). Ο Lis, ο οποίος προσδίδει και εξειδικευμένη χρήση στο συγκεκριμένο τύπο (2015, 108), σημειώνει ότι μεγαλύτερες αρύταινες από χονδροειδή πηλό ίσως τοποθετούνταν οι ίδιες κοντά στη φωτιά για το ζέσταμα κάποιου υγρού, το οποίο είχε αφαιρεθεί από ένα άλλο, ευμέγεθες σκεύος. Συμπληρώνει, αλλού, ότι ένα τέτοιο υγρό θα ήταν το κρασί, το οποίο, μετά την ανάμειξή του με μέλι, θα

[333] Δείγματα της σχετικής παράδοσης υφίστανται πιθανόν στον οικισμό, αλλά δεν αφορούν στην παρούσα μελέτη και δεν απεικονίζονται.

χυνόταν ξανά στο μεγάλο δοχείο, από το οποίο αφαιρέθηκε, στη συγκεκριμένη περίπτωση, σε έναν κρατήρα (2012α, 77).

Τη χρήση του σκεύους ως κουτάλας υποδεικνύει ένα θραύσμα (**Τομή Α, Σακ 42+51-εικ. Γ4**), το οποίο δεν σώζει λαβή και χαρακτηρίζεται από έντονη φθορά από γδάρσιμο στην εξωτερική κατώτερη επιφάνεια και πλάγια όψη, σημάδια από την επαφή με τα εσωτερικά τοιχώματα ενός σκεύους που περιείχε το προς μαγείρεμα ή το προς αποθήκευση υλικό (Lis 2010β). Σχετικά είναι τα ίχνη και σε ένα άλλο άβαφο αγγείο (**Κ 4686-εικ. Γ9**), στο οποίο η επεξεργασία της επιφάνειας είναι αμελής. Ένας αξιοπρόσεκτα μεγάλος κύαθος (**Κ 4729-εικ. Γ22**) ανάλογης κατασκευής παρουσιάζει φθαρμένη την εσωτερική επιφάνειά του από την πρόσκρουση μικρότερων σκευών στα τοιχώματά του.

Το συγκεκριμένο σχήμα θα αποτελούσε ένα απαραίτητο συμπληρωματικό εξάρτημα και για τις μαγειρικές χύτρες (Lis 2010β, 8-10 και fig. 1), δεδομένου ότι η υπερυψωμένη λαβή δημιουργούσε την κατάλληλη απόσταση του χεριού από το ζεστό σκεύος, τη φωτιά και τον ατμό από το θερμαινόμενο φαγητό. Ο Lis παραδέχεται, εντούτοις, ότι το μέγεθος των περισσότερων από αυτές θα ήταν μάλλον μεγαλύτερο από το στόμιο ενός μέσου μαγειρικού σκεύους, και, ως αποτέλεσμα, αυτές δύσκολα θα χρησίμευαν για την ανάδευση ή μετάγγιση του φαγητού. Καταλήγει, εντούτοις, εστιάζοντας σε παραδείγματα από το Λευκαντί, ότι η χρήση αυτή δεν θα αποκλειόταν, αλλά σε συνδυασμό με τα περισσότερο ευρύστομα σχήματα, όπως τα μεγάλα χονδροειδή καδόσχημα ή τους πίθους (ό.π., 10-11). Στην περίπτωση του Κύνου, τέτοια ανοικτά αγγεία θα μπορούσαν να θεωρηθούν τα τριποδικά σκεύη, ιδιαιτέρως τα βαθύτερα και εκείνα με τη σφαιρικότερη κοιλιά. Στα τελευταία, όμως, δεν υπάρχουν εμφανή σημάδια φθοράς από την επαφή των τοιχωμάτων τους με κάποιο άλλο αγγείο, ίσως και λόγω της σκληρότητάς τους από τη όπτηση σε υψηλές θερμοκρασίες (Schiffer-Skibo 1989, 105). Βεβαίως, δεν πρέπει να παραγνωρίζεται και η χρήση σκευών από άλλα[334], περισσότερο φθαρτά υλικά, όπως η ξύλινη κουτάλα, ιδιαίτερα διαδεδομένη και στη σύγχρονη κουζίνα.

[334] Sherratt 2004, 307 και σημ. 16, 314-5, σημ. 50, για τα αντικείμενα που αναφέρονται δύο φορές στα ομηρικά έπη ως πεμπώβολα (Ιλ. Α, 463 και Οδ. Γ 460). Θεωρούνται ως «πηρουνόσχημα» σκεύη για τη διαχείριση του ψητού φαγητού μέσα στο σκεύος. Ανάλογης μορφής αντικείμενα συναντώνται, μεμονωμένα,-συχνά με αμφισβητούμενη ταύτιση-, στον ελλαδικό χώρο κατά τη μεσοελλαδική και τη μυκηναϊκή περίοδο, προερχόμενα από τάφους, ενώ εμφανίζονται κυρίως από το τέλος της ΥΕΧ και στην ΕΣ στη Μέση Ανατολή και στην Κύπρο, αλλά και στην Κεντρική Ευρώπη. Σύμφωνα με τη μελετήτρια, η αναφορά τους στα ομηρικά έπη συνιστά ένα απαρχαιωμένο κατάλοιπο πρακτικής μαγειρέματος από τη μυκηναϊκή εποχή.

Από τα εξεταζόμενα αγγεία, ίχνη κάπνας διακρίνονται στο χονδροειδές δείγμα **Κ 4897 (εικ. Γ1)**, αλλά και σε ένα πρωϊμότερο (της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης-μέσης εποχής), από λεπτότερο πηλό, (**Κ 4903-εικ.Γ10)**, γεγονός που υποδεικνύει ότι δεν διαχωρίζεται η χρηστικότητα ανάλογα με το είδος του πηλού. Μία αρύταινα (**Κ 4522-εικ. Γ8**) από λεπτό μάλλον πηλό, χρονολογούμενη από τα συνευρήματα στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη περίοδο, αλλά πιθανόν υστερώτερη, σύμφωνα με το βάθος εντοπισμού, χρησιμοποιήθηκε για το ζέσταμα κάποιου υγρού φαγητού, όπως φαίνεται από το αποτύπωμά του στο εσωτερικό με τη μορφή «νέφους» και της κάπνας στην κατώτερη επιφάνεια του αγγείου.

Το κύπελλο με την υπερυψωμένη λαβή λειτούργησε, με μεγάλη πιθανότητα, και ως χωνευτήρι για την τήξη μετάλλου, όπως μαρτυρούν τα έντονα καμένα τοιχώματα (εσωτερικά και εξωτερικά) και η υάλωση κάποιων αγγείων στον πυρήνα (**Κ 4685, Κ 4902-εικ. Γ24, 25**), χρονολογούμενων -τουλάχιστον- στην ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο ή και υστερώτερα[335]. Η ποιότητα του πηλού δεν φαίνεται να διαφέρει από εκείνη των χονδροειδών κυπέλλων (Hein et al. 2007), χαρακτηριστικό των πρώϊμων αγγείων αυτής της τεχνολογικής εφαρμογής, τα οποία ήταν και μικρά στο μέγεθος, επειδή η διαδικασία για την τήξη ή την εκκαμίνευση και τον καθαρισμό/εξευγενισμό του μετάλλου, αν και απαιτούσε υψηλές θερμοκρασίες, είχε περιορισμένη διάρκεια (Craddock 2013, 10, 16-7). Τέτοιου είδους σκεύη χρησίμευαν για τη χύτευση του μετάλλου σε μήτρες (Βαξεβανόπουλος 2017, 64-6 και 69 κεξ. για τη μεταλλουργική διαδικασία)[336]. Η άποψη της ανασκαφέως του οικισμού για την ύπαρξη μεταλλουργικής καμίνου εντός κτηρίου στο νότιο τμήμα της ανεσκαμμένης ζώνης (Δακορώνια 1993α, 224, ιδίας 1995β, 171) αμφισβητείται πρόσφατα λόγω της απουσίας μητρών ή σκωρίας στο χώρο, όπου αυτή χωροθετείται (Kounouklas 2011, 70). Από αυτό δεν συνάγεται ότι η συγκεκριμένη δραστηριότητα δεν υφίστατο στον οικισμό, έστω και σε μικρή κλίμακα[337], δεδομένου ότι σποραδικά ελάσματα χαλκού προέρχονται από διάφορες φάσεις του οικισμού, αν και τα μεταλλικά αντικείμενα μειώνονται μετά τη φάση 7 και έως την 5 ελλείπουν τελείως (Kounouklas 2011, 173,

[335] Το αγγείο Κ 4685 βρέθηκε σε στρώμα της ΠρΓ περιόδου, εντούτοις, το υστερώτερο χρονολογικά εύρημα της ομάδας, απ΄όπου προέρχεται, εντάσσεται στην ΥΜ περίοδο. Επίσης, το Κ 4902 χρονολογείται, σύμφωνα με τα συνευρήματα, στην ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη περίοδο.

[336] Το μέγεθος και το σχήμα αυτών των σκευών διαφοροποιούνται ανάλογα με την περίοδο και τη χρήση (Bayley και Rehren 2007; Tylecote 1982, ιδίου 1986, 96)

[337] Βλ. και σχετικό επίπεδο μεταλλευτικής δραστηριότητας στην Κάτω Ακρόπολη της Τίρυνθας (Rahmstorf 2015, 147-8).

237, 239-40). Σκωρίες και θραύσματα χωνευτηρίων έχουν εντοπιστεί στο Λευκαντί σε .χώρους του οικισμού των φάσεων 2[a] και 2b, δηλαδή της ΥΕΙΙΙΓ μέσης περιόδου, ενώ ενδείξεις και μεταλλουργικής δραστηριότητας μαρτυρούνται και από την προηγούμενη φάση (Evely 2006, 288-9, Sherratt 2006β, 307).

.

Χρήση κατά τη μαγειρική διαδικασία βεβαιώνεται και για την **πρόχου με υπερυψωμένη λαβή**, ελλειψοειδούς τομής[338], ένα αγγείο μεγαλύτερου μεγέθους, το οποίο επιχωριάζει στο Λευκαντί κατά τις φάσεις 1a και 1b, αλλά εμφανίζεται σπάνια στη φάση 2a (ένα χονδροειδές δείγμα στη δημοσίευση, Popham et al. 2006, 151, 164, 204-5, fig. 2.32.1), και σχεδόν πουθενά σε άλλα δημοσιευμένα σύνολα, πλην εκείνων του Κύνου και του Ελαιώνα Βοιωτίας, θέση σε στενό πλέγμα επαφών με το Λευκαντί (Van Damme 2017[α], 174, 176-7, 182, fig. 2). Έχει μάλλον εξειδικευμένο χαρακτήρα και σχετικά τυποποιημένες διαστάσεις (Δστομ.-0,12-0,14/0,16μ.), δεν αποτελεί ιδιαίτερο τύπο στην κατηγοριοποίηση του Furumark (Popham et al. 2006, 147), ομοιάζει ως προς το περίγραμμα με την ευρύστομη χύτρα, με ανάλογες διαστάσεις, αλλά το υλικό κατασκευής του διαφέρει ή είναι λιγότερο χονδροειδές. Παρεμφερές σκεύος αναφέρεται και από τη Φαιστό κατά την ΥΜ ΙΙΙΓ περίοδο (Borgna 1997, 193, fig. 7).

Στο σύνολο του Κύνου το αγγείο **Κ 4397 (εικ. Γ16)** σώζει μεγάλο τμήμα του σώματος με διαγνώσιμο περίγραμμα. Είναι κατασκευασμένο από σχετικά καθαρό πηλό, ανάλογο με αυτό των άβαφων χρηστικών αρυταινών, και παραλληλίζεται με τον τύπο που επικρατεί στο Λευκαντί κατά τη φάση 1b ((Popham et al. 2006, 205, fig. 32.1), ενώ φέρει αρκετά ίχνη καύσης στο σώμα και στο χείλος[339]. Είναι πιθανόν ότι αυτά τα σημάδια προήλθαν από την εναπόθεση του αγγείου σε στρώμα καταστροφής από πυρκαγιά. Εντούτοις, το γεγονός ότι αυτά είναι συγκεντρωμένα σε ένα τμήμα του, κυρίως αντιδιαμετρικά της λαβής, όπως συμβαίνει και με τις μόνωτες μαγειρικές χύτρες, λόγω τοποθέτησης τους, με αυτή την όψη, κοντά στην πηγή θερμότητας, υποδεικνύει ότι η κάπνα επικάθησε στην επιφάνεια του αγγείου κατά τη χρήση. Η

[338] Ένα δείγμα (**Κ 4901-ΚΠΓ.15**) από ημι-χονδροειδή πηλό, χαρακτηρίζεται από μεγάλη λαβή κυλινδρικής διατομής, αλλά το αγγείο φαίνεται ότι χρονολογείται πρωϊμότερα, αν και τα συνευρήματα ανήκουν, κυρίως, στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση περίοδο.

[339] Ένα συναφούς περιγράμματος αγγείο, από σχετικά καθαρό πορτοκαλόχρωμο πηλό και παρουσία ασβεστίτη (**Κ 4744-εικ.Γ21**), από αμφισβητήσιμης χρονολόγησης στρώμα καθαρισμού και λίγα διαγνωστικά συνευρήματα της ΥΕΙΙΙΒ-Γ και ΥΕΙΙΙΓ ύστερης, φέρει αβαθείς εγχαράξεις στο εσωτερικό, σε διάφορες κατευθύνσεις. Δεν είναι σαφές αν πρόκειται για φθορές ή για ίχνη του εργαλείου διαμόρφωσης (Schiffer-Skibo 1989, 108, fig. 3).

ποιότητα του πηλού δεν συνηγορεί, βεβαίως, για την έντονη και μακρόχρονη επαφή του σκεύους με τη φωτιά και τα σημάδια από κάθετα γδαρσίματα στο ύψος της κοιλιάς και εξωτερικά φανερώνουν φθορά από την τριβή του με άλλο αντικείμενο-σκεύος (Schiffer-Skibo 1989, 111). Επομένως, το συγκεκριμένο αγγείο λειτούργησε για τη μετάγγιση φαγητού από κάποιο άλλο ευρύστομο, χωρίς αυτό να αποκλείει και την έμμεση επίδραση της θερμότητας στα τοιχώματά του από τη διασπορά της κάπνας. Πάντως, σχετικά ίχνη διακρίνονται και στα εσωτερικά τοιχώματα, όπως, επίσης, και σε τμηματικά σωζόμενα αγγεία (**Κ 4172, Μάρτυρας Α-Ζ, ΟΜ 1706-εικ. Γ12, 15**), μάλλον του ίδιου τύπου. Αρκετά από τα εξεταζόμενα δείγματα είναι (ημι)-χονδροειδή (**Κ 4681-εικ. Γ18**), αλλά η διατήρησή τους είναι αποσπασματική, και δεν είναι εύκολος ο προσδιορισμός της χρήσης τους, εκτός από ένα τμήμα (**Κ 4501-εικ. Γ17**), στη βάση της λαβής του οποίου υπάρχουν ίχνη κάπνας (και μάλλον και στην αντίστοιχη ζώνη στο εσωτερικό τοίχωμα). Η επισήμανση, με αναφορά σε ένα σχετικό αγγείο[340] από τη φάση 2^{α} στο Λευκαντί, ότι θα ήταν δυνατή η τοποθέτησή του κοντά σε κάποια πηγή θερμότητας, (Popham et al. 2006, 166, 212, fig. 2.8: 2), καθιστά εύλογο ότι, και στην αντίστοιχη οικιστική φάση (7) από τον Κύνο, τέτοια σκεύη θα μπορούσαν να χρησιμοποιούνται συμπληρωματικά, αλλά και εναλλακτικά, με τις μαγειρικές χύτρες για τη διατήρηση της θερμότητας του φαγητού με χαμηλότερες θερμοκρασίες[341].

ε. Κρατηρόσχημα

Οι χονδροειδείς κρατήρες στον σκυφοειδή τύπο (FS 282) ουσιαστικά αντιγράφουν τα δείγματα της λεπτότεχνης διακοσμημένης κεραμικής. Τέτοια σκεύη έχουν βρεθεί στη Μιδέα, χρονολογούμενα στο τέλος της ΥΕΙΙΙΒ2 περιόδου, και κάποια είναι δυνατόν να είχαν και μαγειρική χρήση, αν και ο πηλός δεν είναι ιδιαίτερα χονδροειδής (Dalinghaus 1998, 135-6, pl. 89. 677, 678[342], pl. 88, no 662, 664,

[340] Κατά τη φάση της δημοσίευσης του οικισμού της ΥΕΙΙΙΓ στο Λευκαντί, γίνεται αναφορά μόνο για μία χονδροειδή πρόχου με υπερυψωμένη λαβή.

[341] Από την πειραματική προετοιμασία φαγητού, η οποία πραγματοποιήθηκε με αντίγραφα μαγειρικών σκευών από οικισμό της ΥΜΙΒ περιόδου στον Παλιόκαμπο της Ανατολικής Κρήτης, μια σειρά τέτοιων σκευών χρησιμοποιήθηκαν παραλλήλως και εναλλακτικά σε διάφορες φάσεις της διαδικασίας και σε διάφορα σημεία της ανοικτής εστίας, ανάλογα με τη χρησιμότητά τους για άμεσο μαγείρεμα ή για ζέσταμα (Morrison et al. 2015).

[342] Η μελετήτρια σημειώνει ότι τα δύο δείγματα δεν μπορούν να ενταχθούν χρονολογικά, επειδή δεν υπάρχουν δημοσιευμένα παράλληλα, και, επομένως, παραθέτει συγκριτικά στοιχεία από διακοσμημένα λεπτότεχνα αγγεία.

Tzedakis-Martlew 1999, 126.107)[343], στο Λευκαντί, ιδιαιτέρως στις φάσεις 1a και 1b φάση, όπου τα λίγα δείγματα ανήκουν στον προχυτικό τύπο (Popham et al. 2006, 208, 210, fig. 2.25.4, pl. 22:5, με Δστομίου 0,295μ., και fig. 2.5.5, με Δστομίου 0,31μ.), αλλά και στις Μυκήνες (French 2011, 435 κεξ-ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη), όπου εξυπηρέτησαν ανάγκες αποθήκευσης. Αγγεία με σχετική τεχνική κατασκευής συναντώνται και στις Ζυγουριές (Blegen 1928, 157-9, fig. 152). Από την τελευταία θέση, προχυτικοί κρατήρες από το Εργαστήρι του Κεραμέα (Potter's shop) έχουν συνδεθεί με την κατεργασία αρωματικών ελαίων (κατά τη φάση καθίζησης των οργανικών στοιχείων, Lis 2016, 518-20). Χονδροειδή προχυτικά αγγεία ανάλογης χρονολόγησης εντοπίστηκαν στην οικιστική ζώνη στο Κοντοπήγαδο Αλίμου (Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2012, 186-8, εικ. 22.60), αλλά και στα Ίρια (Dőhl 1973,Taf 13, B20). Κρατηρόσχημα σκεύη με μαγειρική χρήση έχουν αποκαλυφθεί, επίσης, σε αποθηκευτικούς χώρους από το ανακτορικό συγκρότημα της Πύλου κατά τις τελευταίες μέρες λειτουργίας του (Lis 2006, 10-12, 15-16)[344]. Φαίνεται, λοιπόν, και σε όσο βαθμό υπάρχουν σχετικές δημοσιεύσεις, ότι τα κρατηρόσχημα αγγεία, στην άβαφη και χονδροειδή παράδοση, δεν χρησιμοποιούνται μετά την πρώϊμη μετανακτορική περίοδο. Ένα ύστερο θραύσμα από μαγειρικό κρατήρα της φάσης 3 ή 4, δηλαδή της ΥΕΙΙΙΓ μέσης/εξελιγμένης εποχής, έχει εντοπιστεί στην Κάτω Πόλη της Τίρυνθας, αλλά, σύμφωνα με το μελετητή, προέρχεται από απορρίψεις (Stockhammer 2008, 214, Taf 81.1883). Αυτό είναι αξιοπρόσεκτο, δεδομένου ότι ο κρατήρας, στην λεπτότεχνη τεχνική, είναι ένα τυπικό και γνωστό σχήμα, με μικρές μορφολογικές και πολλές διακοσμητικές παραλλαγές, κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο (Mountjoy 1986, 172-6, Kounouklas 2011, 103-6, για Κύνο). Από το ιερό του Καλαποδίου αναφέρονται χονδροειδείς κρατήρες, τροχήλατοι και χειροποίητοι, ενταγμένοι στην κατηγορία των οικιακών σκευών, από τα στρώματα 5 και 6, της ΥΕΙΙΙΓ μέσης περιόδου (Jacob-Felsch 1996, 79, Taf. 31.157, 158).

Στον **Κύνο** οι κρατήρες βρίσκονται στην ακμή τους κατά τη φάση 7, οπότε, ως λεπτότεχνα αγγεία, και σε σημαντικό ποσοστό, λειτουργούν ως πεδίο για την ανάπτυξη

[343] Σύμφωνα με προφορική ενημέρωση της κ. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, ένα ακέραιο δείγμα αυτής της περιόδου προήλθε από τάφο στους Λαζάρηδες Αίγινας.

[344] Η μαγειρική τους χρήση (είχαν χωρητικότητα 1,6 έως 12, 8 λίτρα-Fox 2009, 270) προκύπτει από την ποιότητα του πηλού, αλλά και από τη λογική της ταξινόμησης ομοειδών ως προς τη λειτουργία σκευών σε συγκεκριμένες αποθήκες του ανακτόρου (αρ. 60, 67-8) (ό.π., 7-8, 17-18). Για τέτοια κρατηρόσχημα σκεύη από την αποθήκη αρ. 60 της Πύλου, βλ. και Bendall 2004.

ποικίλων παραστάσεων του εικονιστικού ρυθμού. Τα άβαφα χονδροειδή αγγεία φαίνεται ότι συνεχίζουν από την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη (φάση 8)[345] και στην ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο (φάση 7) ή τουλάχιστον στο πρωϊμότερο τμήμα αυτής. Η υστερώτερη χρήση του τύπου δεν είναι δυνατόν να βεβαιωθεί παρά την παρουσία σχετικών συνευρημάτων, επειδή αυτά θα μπορούσε να αποτελούν πρωϊμότερες παρεισφρήσεις σε μεταγενέστερα στρώματα. Ένα δείγμα, με Δστομίου 0,33μ. (**Τομή Δ, Θ9-10-εικ. Δ7**), προέρχεται από στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ-ΥΜ περιόδου και ταυτίζεται, μάλλον, με τον τύπο του κωνικού σκυφοειδή κρατήρα (FS 282), γνωστού σχήματος στην ΥΕΙΙΙΓ μέση (Mountjoy 1986,174, fig. 224) και από το Λευκαντί κατά τη φάση 2α (Popham et al. 2006, 157, 159 fig. 2.10.7, 193, fig. 2.23.4, 2.24.2)[346]. Στον Κύνο συναντάται η ολόβαφη παραλλαγή στη φάση 6 του οικισμού (Kounouklas 2011, 150 και fig. 146, no 82), δηλαδή συμπίπτει χρονικά με το χονδροειδές αγγείο.

Το άνοιγμα του στομίου, χωρίς μεγάλη τυποποίηση, κυμαίνεται από 0,22μ έως 0,28μ. Δύο θραύσματα υπολογίζεται ότι ανήκουν σε περισσότερο ευρύστομα αγγεία: **Μάρτυρας Η-Γ, ΟΜ 1802-ΚΠΔ.7** (Δστομ.0,33μ.) και **Μάρτυρας Ε-Γ, ΟΜ 6568-εικ. Δ6** (Δστομ. 0,38μ.)[347]. Σε αυτά συγκαταλέγεται και ο προχυτικός τύπος (**Κ 4725-εικ. Δ8**), ο οποίος είναι γνωστός και στο Λευκαντί τουλάχιστον κατά τη φάση 1ª (Popham et al. 2006, fig. 2.25.4), ενώ στον Κύνο χρονολογείται κατά την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση ή/και μέση περίοδο. Αρκετά από τα αγγεία, της ΥΕΙΙΙΓ μέσης περιόδου, φέρουν έντονα ίχνη καύσης, όπως το κρατηρόσχημο με μία σωζόμενη λαβή (**Κ 4677-εικ. Δ3**), στο οποίο η κάπνα έχει διεισδύσει και στο εσωτερικό του, αλλά και ένα άλλο, ανάλογης χρήσης, με έντονα σημάδια επαφής με τη φωτιά (**Τομή Γ, ΟΜ 7280-εικ. Δ4),** καθώς και το εξίσου σωζόμενο με μία λαβή (**Κ 4194-εικ. Δ1**). Ένα τμήμα αγγείου (**Τομή Η, ΟΜ 2972-εικ. Δ9**) χαρακτηρίζεται από μια μικρή μαστοειδή απόφυση κάτω από το χείλος. Αν και δεν είναι εύκολη η χρονολόγηση από τα συνευρήματα και από τη θέση εντοπισμού (μέσα σε πίθο, αλλά μάλλον μετά από μεταγενέστερη πτώση), παρεμφερές διακοσμητικό στοιχείο εμφανίζεται σε δύο γραπτά δείγματα από το Λευκαντί της φάσης 2ª (Popham et al. 2006, 157). Δεν πρέπει να λησμονείται ότι ανάλογα επιθήματα είναι συχνά και στην παράδοση της Handmade Burnished ware της

[345] Επισημαίνεται ότι αυτή η φάση βρίσκεται ακόμα υπό επεξεργασία.
[346] Η Romanos (2011, 96) αναφέρει ότι το σχήμα επηρεάστηκε από σχετικό της χειροποίητης στιλβωτής παράδοσης (Handmade Burnished ware) της ΥΕΙΙΙΒ-Γ περιόδου.
[347] Το μικρό τμήμα των σωζόμενων θραυσμάτων κάνει πιθανή τη σχετική απόκλιση των μεγεθών.

ΥΕΙΙΙΒ-Γ περιόδου, η οποία είχε επίδραση στη διακοσμημένη κεραμική[348]. Σε ένα άλλο θραύσμα, στην άνω όψη του χείλους και στην εξωτερική περίμετρο αυτού, σώζονται ίχνη υπόλευκης ουσίας (**Μάρτυρας ΕΚΓΔ, ΟΜ 3318+3274-εικ. Δ2**), πιθανόν υπολείμματα ιζημάτων από τη χρησιμοποίηση κάποιου καλύμματος που στηρίζονταν σε αυτή την επιφάνεια, ενώ στο σώμα του διακρίνονται «πιτσιλιές» από την επικαθήμενη κάπνα. Το αγγείο μοιάζει να είχε μικρότερη διάμετρο σε σχέση με τα υπόλοιπα (0,17μ.), αλλά, οπωσδήποτε, η διάσταση δεν θα ήταν ανασταλτικός παράγοντας για την ευκαιριακή κάλυψη του σκεύους και την αποφυγή υπερχείλισης του υδαρούς φαγητού κατά τη φάση του βρασμού. Ιζήματα κάπνας παρατηρούνται και στο εσωτερικό ενός άλλου αγγείου (**Τομή Γ, ΟΜ 7280-εικ. Δ4**). Από τα ίχνη φωτιάς στις σωζόμενες λαβές (**Κ 4194-εικ.Δ1**) εικάζεται ότι τα συγκεκριμένα σκεύη χρησιμοποιούνταν όπως και τα άλλα δίωτα χυτροειδή.

Χωρίς, βέβαια, να μειώνεται η σημασία τους ως συμπληρωματικών μαγειρικών σκευών, κάποια από αυτά μπορεί να απέκτησαν τα σημάδια χρήσης από την τυχαία επαφή τους με καύσιμη ύλη ή καπνό (Rye 1981, 120-1) ή να ήταν τοποθετημένα σε ένα χώρο όπου ήταν εγκατεστημένη εστία (Skibo 2015, 192).

στ. Το Ταψί-Η Εσχάρα

Αβαθή σκεύη από χονδροειδή πηλό με οργανικές προσμίξεις και με ευθέα κάθετα ή ελαφρά έξω νεύοντα τοιχώματα, χωρίς διαμορφωμένα χείλη ίσως σχετίζονται με κυκλικού σχήματος σκεύη μαγειρικού χαρακτήρα από τις Μυκήνες (French 2011, 42-platters: φάση IX) ή από την Κρήτη (Yasur-Landau 2006, 236,fig. 3,3-4.2,2-5-dishes: πιάτα ή δίσκοι), τα οποία περιγράφονται και ως φορητές εστίες. Στην Κρήτη, μάλιστα, όπου, ήδη από την ΠΜΙΙ εποχή, στα μαγειρικά σκεύη περιλαμβάνονται και οι δίσκοι, με ή χωρίς πόδια, η παρουσία τέτοιων σκευών συνεπάγεται, σύμφωνα με την Borgna, ιδιαίτερη και εξειδικευμένη μαγειρική παράδοση, που εστιάζει στο ψήσιμο και απαιτεί την κατασκευή/εγκατάσταση φούρνων (1997, 204-5). Το σχήμα είναι διαδεδομένο κατά την ΥΜΙΙΙΓ περίοδο είτε απλό είτε σε παραλλαγή με πόδια (Andreadaki-Vlazaki-Papadopoulou 2007, 33, figs 2.18/3.12/7.4, όπου και άλλες σχετικές αναφορές, Hallager 2000, 160-1), και εξακολουθεί να υφίσταται και έως το τέλος της περιόδου και την Υπο-Μ περίοδο (D' Agata 2007, fig. 4.11-13-Βροντάς, οικία Β, Tb 3).

[348] Βλ. πλαστική σχοινόμορφη διακόσμηση στους σκυφοειδείς κρατήρες της ΥΕΙΙΙΓ μέσης περιόδου.

Τα σχετικά αντικείμενα αναπαράγουν μάλλον τον τύπο FS 323 (Furumark 1992, pl. 175), ένα δείγμα του οποίου, από τις Ζυγουριές (Blegen 1928, 164-5, fig. 16), τοποθετεί το χρονικό όριο εμφάνισής του κατά την ΥΕΙΙΙΒ περίοδο, αν και στο Μενελάϊο εμφανίζεται νωρίτερα, κατά την ΥΕΙΙΒ/ΥΕΙΙΙΑ1 (Lis 2017^{α}, 205-6, fig. 10f). Η παρουσία τους στα Νιχώρια κατά την ίδια περίοδο θεωρείται μινωϊκή εισαγωγή (Lis 2017α, 207, σημ. 163). Λόγω της μορφής, του υλικού και της διατήρησης, δεν είναι σαφής ούτε η χρήση τους ούτε και η τυπολογική τους κατάταξη[349], για αυτό και δεν εμφανίζονται συχνά στη βιβλιογραφία. Από δωμάτια κτηρίων στο Γλά μαρτυρούνται πινακιόσχημα σκεύη, με ή χωρίς περιχείλωμα, ένα εκ των οποίων με πόδια, αλλά δεν παραδίδονται άλλα χαρακτηριστικά για τη λειτουργία τους (Ιακωβίδης, 1998, 161-2, πιν. 58β). Ένα αβαθές σκεύος (σχήμα 78), κυκλικής κάτοψης, από τις αποθήκες του ανακτόρου της Πύλου ίσως σχετίζεται με το συγκεκριμένο τύπο, έχει διαστάσεις 0,26-0,28μ., και πιθανόν καλυπτόταν με κάποια από τα καλύμματα/καπάκια που βρέθηκαν μαζί του στους ίδιους χώρους (Lis 2006, 15). Ανάλογου περιγράμματος είναι και ένα άλλο αντικείμενο από το μέγαρο Α στο Διμήνι, το οποίο περιγράφεται ως γάστρα με κάθετα χαμηλά τοιχώματα, επίπεδη βάση, ανοικτή στη μία πλευρά και έντονα ίχνη κάπνας (Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 454)[350]. Στα περισσότερα από αυτά τα σκεύη δεν δηλώνεται ευκρινώς η ποιότητα του υλικού κατασκευής. Εντούτοις, για τα δείγματα από το Κοντοπήγαδο Αλίμου, με ελλειψοειδή κάτοψη, γίνεται αναφορά στην παρουσία οργανικών προσμίξεων στον χονδροειδή πηλό. Η μαγειρική χρήση τους, πάντως, δεν είναι βέβαιη, λόγω έλλειψης σχετικών ιχνών, αλλά είναι, μάλλον, διαφορετική από εκείνη της φορητής εστίας-ψησταριάς με τις οπές στη μία επιφάνεια, ενός ξεχωριστού και εξεζητημένου σκεύους που, επίσης, έχει εντοπιστεί στο συγκεκριμένο οικισμό[351]. Αν και δεν αποσαφηνίζεται αν τα δύο σχήματα χρησιμοποιούνταν συγχρόνως-αρκετά από τα πρώτα βρέθηκαν σε ένα πηγάδι-, σημειώνεται από τις ανασκαφείς ότι, επειδή τα περισσότερο χονδροειδή προέρχονται από τα υστερώτερα ΥΕΙΙΙΓ σύνολα, αυτό

[349] Για το εύρος της τυπολογικής ταξινόμησης και της χρήσης, Seiradaki 1960, 9-11, pl. 2f,g, 3c, 4d, fig.6)-dishes. Ο Betancourt (1980) σημειώνει τη διάκριση ανάμεσα σε cooking trays and cooking dishes. Σε γενικές γραμμές, τα εξεταζόμενα εδώ σκεύη προσομοιάζουν με τους βιβλιογραφικά γνωστούς μινωϊκούς δίσκους.

[350] Από δωμάτια των Μεγάρων του οικισμού έχουν προέλθει, επίσης φορητές εστίες με οπές στη μία επιφάνεια, τις οποίες η ανασκαφέας συγκαταλέγει στον τύπο FS 323. Αυτές αποτελούν χονδροειδή σκεύη. Η ανασκαφέας αναφέρει, επίσης, και άλλα τροχήλατα ρηχά, στη μορφή των ταψιών με κοντά, χοντρά πόδια, βλ. **και πιν. VIII.14**, ΒΕ 35828).

[351] Η διαφοροποίηση δεν είναι πάντα εύκολη, όπως διαπιστώνεται στις δημοσιεύσεις, βλ. **πιν. VIII.11, αρ. 22.**

υποδεικνύει την «εισαγωγή νέου τρόπου μαγειρέματος» (Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2011, 217-8).

Εκτός από την εμφάνιση του σκεύους κατά την πρώϊμη μετανακτορική περίοδο, δεν παρέχεται άλλο στοιχείο στη βιβλιογραφία, εξαιρουμένων των κρητικών περιπτώσεων. Από την Τίρυνθα, τα δείγματα με στέλεχος και άνοιγμα σε κάποια από αυτά ανήκουν σε διαφορετική παράδοση, αν και μερικά χρονολογούνται υστερώτερα, κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση και ύστερη εποχή (ΚΕΦ. 8.1.39 και **πιν. VIII**). Στη δημοσίευση του Καλαποδίου απεικονίζεται ένα θραύσμα, το οποίο περιγράφεται ως λεκάνη ή κεραμίδα (;), με περίγραμμα και τεχνολογία ανάλογα με αυτά των εξεταζόμενων στην παρούσα μελέτη αντικειμένων, προερχόμενο από το στρώμα 8, δηλαδή από τη ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο (Jacob-Felsch 1996, 143-4, no 208. Taf. 22.33, και 113)[352]. Η υστερώτερη χρήση ενός συναφούς μάλλον σκεύους αποδεικνύεται στον οικισμό της Ασίνης κατά την Τελική Μυκηναϊκή και την ΠρΓ περίοδο-τότε εμφανίζονται και πόδια[353]-, και τα σχετικά σχήματα χαρακτηρίζονται από στιλπνές και λειασμένες επιφάνειες (Frizell 1986, 44 και fig. 29. 300, Wells 1983, 77, fig. 165.450-.455/ 168.451-3: φάση 1 και 88, fig. 68,178.566,567: φάση 2, 100, fig. 191.722-724: φάση 3)[354].

Σκεύη με ανάλογο περίγραμμα από την Ασίνη, καθώς και από την επίχωση της Τούμπας στο Λευκαντί της ΜΠρΓ περιόδου, καταχωρούνται από τη Λαιμού, ως δίσκοι (trays) ή λεκάνες, και πιστεύεται ότι θα χρησιμοποιούνταν καλύτερα για προετοιμασία φαγητού παρά για ψήσιμο ή ζέσταμα, επειδή δεν εμφανίζουν ίχνη καύσης ή κάπνα (Lemos, 2002, 88)[355].

Παρόμοια μορφολογικά αντικείμενα έχουν ανευρεθεί στους οικισμούς της Ολύνθου (στα στρώματα 13-11, στην αρχή της YEX-Horejs 2005, 87, Abb. 11, ιδίας 2007, 177) και του Καστανά (στρώματα κυρίως 8-2 της ΕΣ (10ο αι. έως 5ο αι. π.Χ),

[352] Ένα θραύσμα από τον οικισμό του Κύνου (Τείχος, ΟΜ 7613), με χαρακτηριστικά κατασκευής ανάλογα με των εξεταζόμενων εδώ σκευών, δίνει την εντύπωση μιας πλίνθου, αλλά θα μπορούσε να θεωρηθεί και ως ένα «ταψί» με αρκετά χαμηλό περιχείλωμα..

[353] Η διαμόρφωση ποδιών καθορίζει, επίσης, την κατηγοριοποίηση του τύπου, (Lemos 2002, 87-8: brazier), στον οποίο περιλαμβάνονται αγγεία με ίχνη καύσης και μαγειρική ή θερμαντική χρήση.

[354] Το συγκεκριμένο αγγείο είναι τριποδικό και περιγράφεται ως εσχάρα, ενώ αναζητούνται παράλληλα με την Τίρυνθα και συσχετίσεις με σκεύη της hand-made burnished παράδοσης κεραμικής, Στην ΠρΓ περίοδο χρονολογούνται και αντικείμενα, τα οποία φέρουν οργανικά στοιχεία, και χαρακτηρίζονται ως λεκάνες. Η Wells συσχετίζει τις εσχάρες με τις τράπεζες, σημειώνοντας ότι οι τελευταίες είχαν μάλλον τελετουργική χρήση, βλ.ΚΕΦ. 8.1. 40 και **πιν. VIII, αρ. 300**).

[355] Το σχήμα που εμφανίζεται στο σχέδιο pl. 102.3 της σχετικής δημοσίευσης φαίνεται ότι λανθασμένα έχει ενταχθεί στην κατηγορία "pot stand", ενώ ταυτίζεται, μάλλον, με εσχάρα, σύμφωνα με τα παράλληλα από την Ασίνη.

αλλά και από το στρώμα 14b του τέλους της ΥΕΧ-Hochstetter 1984, 164-8, Abb. 44)[356]. Σύμφωνα με εθνογραφικές μελέτες, στην παραδοσιακή κεραμική των Βαλκανίων, τέτοια σκεύη κατασκευάζονται από γυναίκες (Λιάρος 2017, 49-50). Επίσης, κατά την ΜΕΧ και την ΥΕΧ, συναντώνται, με διάφορες εκδοχές, σε οικιστικά σύνολα της Συροπαλαιστίνης, απ΄ όπου μεταφέρθηκαν, με πιθανές πληθυσμιακές μετακινήσεις, στην Αίγυπτο κατά το Μέσο Βασίλειο έως την 3η Ενδιάμεση Περίοδο, δηλαδή σε όλη τη 2η χιλιετία (Zukerman 2014). Αν και δεν αποκλείεται ότι αυτή η ομοιομορφία υποδηλώνει χωρικές ή χρονικές συσχετίσεις, φαίνεται πιο εύλογο ότι τα συγκεκριμένα σκεύη αποτελούν προϊόντα μιας τυπικής και εύκολης διαδικασίας για την κάλυψη των αναγκών ενός τρόπου μαγειρέματος.

Τα δείγματα από τον **Κύνο** δεν φαίνεται να έχουν λαβές, αλλά το υλικό κατασκευής τους, με αρκετά φυτικά στοιχεία, θα τα καθιστούσε ευχερέστερα στη μεταφορά λόγω μικρότερου, παρά το μέγεθος, βάρους, ιδιαιτέρως με τη βοήθεια κάποιας επίπεδης επιφάνειας/σανίδας (Hochstetter 1984, 167). Χαρακτηρίζονται από χαμηλό, λεπτυνόμενο περιχείλωμα και τοίχωμα κάθετο ή με κλίση προς τα έξω, σε μία περίπτωση έσω νεύον (**Μάρτυρας ΕΚΓΔ, ΟΜ 6140-εικ. Ε1**). Κάποια φέρουν ένα μικρό εξόγκωμα στην κατώτερη ζώνη κοντά στη βάση (**Κ 4766, Κ 4719-εικ. Ε2,5**), πιθανή προσπάθεια για τον καλύτερο χειρισμό κατά τη μετακίνησή τους (Zukermann 2014, 102). Οι λαβές θα διευκόλυναν ένα τέτοιο χειρισμό, αλλά δεν έχουν σωθεί σχετικές. Δεν είναι δυνατόν, λόγω του ποσοστού διατήρησης, να υπολογιστούν οι διαστάσεις τους. Το ύψος τους δεν ξεπερνά τα 0,10μ. και η διάμετρος του περιχειλώματος κυμαίνεται από 0,25 έως 0,45μ., ενώ το πάχος των τοιχωμάτων από 0,02 έως 0,03μ, με λεπτότερο τον πυθμένα. Δεν είναι εύκολα αναγνωρίσιμο αν πρόκειται για κυκλικά ή ελλειψοειδή σκεύη. Τα περισσότερα από τα θραύσματα σχετίζονται με κεραμική της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης-μέσης περιόδου, οπότε φαίνεται ότι ήταν διαδεδομένα κατά τη φάση 7 του οικισμού, αλλά το σχήμα θα μπορούσε να εμφανίζεται και πρωϊμότερα, όπως συμπεραίνεται από τον εντοπισμό του σε βαθύτερα στρώματα, η εξέταση των οποίων δεν περιλαμβάνεται στην παρούσα μελέτη. Περαιτέρω, δεν τεκμηριώνεται και η εμφάνισή του σκεύους στις υστερώτερες φάσεις

[356] Η έλλειψη τέτοιων σκευών σε άλλα στρώματα του οικισμού, στα οποία, όμως, μαρτυρείται η κατεργασία σιτηρών, υποδεικνύει ότι το ψήσιμο άρτου σε μορφή καρβελιού πραγματοποιούνταν μέσα σε φούρνο, στη ζεστή χόβολη ή σε μια πυρακτωμένη πέτρα, ό.π., 167-8.

κατοίκησης του οικισμού, αν και κάποια θραύσματα προέρχονται από σχετικά στρώματα, χωρίς, όμως, αναλόγως χρονολογήσιμα συνευρήματα.

Η παρουσία καύσης -κυρίως ή αποκλειστικά- στην εσωτερική επιφάνεια πολλών από αυτά τα σκεύη **(Κ 4705, Κ 4720-εικ.Ε7, 3**), δεν σημαίνει απαραιτήτως ότι αυτά βρισκόταν σε επαφή με τη φωτιά, αλλά πιθανόν περιέκλειαν μία καύσιμη ουσία, κάρβουνο ή χόβολη, υλικά τα οποία συγκρατούνταν από το χαμηλό περιχείλωμα[357]. Επίσης, όπως έχει επισημανθεί και για τα άλλα μαγειρικά σκεύη, η ύπαρξη κάπνας στο εσωτερικό είναι συχνά ένδειξη καμένου φαγητού. Η θερμοκρασία εντός του «ταψιού» θα ήταν κατάλληλη για να ψηθεί άζυμος άρτος, πρακτική διαδεδομένη σε πολλές χώρες έως σήμερα[358], εφ΄όσον το πορώδες του υλικού δεν συνηγορεί για το μαγείρεμα κρέατος (Hochstetter 1984, 164, βλ. και σημ. 356). Μάλιστα, η περισσότερο λειασμένη εσωτερική επιφάνεια, θα συνέτεινε στην ευκολώτερη αποκόλλησή του μετά το ψήσιμο (Zukerman 2014, 118) . Στην Υστερομινωϊκή Κρήτη, μαζί με τέτοιας μορφής εστίες, έχουν εντοπιστεί, επίσης, μικροί φούρνοι για το ψήσιμο ψωμιού (Day et al. 2000, 117-9, Yasur-Landau 2006)[359], ενώ στον ελλαδικό χώρο δεν εμφανίζονται παρόμοιες κατασκευές κατά την ανακτορική περίοδο[360]. Εκτός από μαγειρικά, τέτοιου είδους σκεύη θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν, επίσης, και για τη θέρμανση των χώρων, ως πραγματικές φορητές εστίες.

---

[357] Συχνά η αμφισβήτηση για τη χωροθέτηση τέτοιων σκευών ως προς την πηγή θερμότητας, έχει δημιουργήσει διαφορετικές ερμηνείες ως προς την επιφάνεια θέρμανσης και χρήσης, χωρίς να αποκλείεται και η τοποθέτησή τους με την επίπεδη επιφάνεια προς τα πάνω . Έχει διατυπωθεί, η άποψη ότι αυτά τα σκεύη ήταν συνήθως πολυλειτουργικά (Zukerman 2014, 107-8 118).

[358] Η Σαρπάκη (Sarpaki 2001, 39-40, σημ. 35, fig. 6-7) συνδέει την παρουσία φορητών φούρνων με το ψήσιμο άζυμου άρτου, με δεδομένα από το Ακρωτήρι Θήρας, και παρατηρεί ότι στον οικισμό καλλιεργούνταν σιτηρά, τα οποία δεν περιείχαν αρκετή γλουτένη για την παρασκευή ζυμωτού ψωμιού. Επισημαίνει ότι σχετικοί φούρνοι είναι γνωστοί και στη σύγχρονη Κρήτη, ονομάζονται μαγκάλια, και έχουν ποικίλη χρήση, από θερμαντικά σκεύη έως σκεύη για γρήγορο μαγείρεμα, ψήσιμο βελανιδιών, πατάτας κ.α. Ως καύσιμη ύλη χρησιμοποιούνται θρυμματισμένοι πυρήνες ελιάς.

[359] Η Ισαακίδου, εντούτοις, παρατηρεί ότι οι σχετικές εγκαταστάσεις είναι μάλλον σπάνιες, εκτός αν αυτό το γεγονός θεωρηθεί ως αποτέλεσμα μη διατήρησης ή παρερμηνείας των δεδομένων. Σημειώνει, επίσης, ότι η εμφάνιση μαγειρικών σκευών με πόδια ίσως συνδέεται με τη λειτουργία ανοικτών εγκαταστάσεων «φούρνου» (Isaakidou 2007, 13).

[360] Η Hruby (2006, 148) θεωρεί ότι κάποια από τα καλύμματα-καπάκια, τα οποία προέρχονται από το ανάκτορο της Πύλου θα μπορούσαν να χρησιμοποιούνται για την κάλυψη ενός σκεύους, με την προσθήκη κάρβουνων πάνω από αυτά, για το σιγο-ψήσιμο του φαγητού. Ο Lis (2012[α], 42-3), με αφετηρία τα καλύμματα της ΥΕΙ περιόδου από τη θέση Μήτρου και την ιδιαίτερη για την εποχή τεχνοτροπία κατασκευής τους (τροχήλατα), εκφράζει την άποψη ότι αυτά χρησίμευαν για το ψήσιμο ψωμιού, ως σκέπαστρα σε μεγάλα ανοικτά σκεύη ή, ακόμα, πάνω στα κάρβουνα και σε κάποια προθερμασμένη πέτρα, όπου εναποτίθετο, επίσης, το ψωμί.. Σημειώνει ότι ένα τέτοιο σκεύος έχει εξειδικευμένη χρήση, αλλά εξαφανίζεται μετά την πρώϊμη μυκηναϊκή περίοδο ως συνέπεια της αλλαγής στην προετοιμασία του φαγητού, ιδιαιτέρως του ψωμιού, χωρίς αυτό να σημαίνει και διαφοροποίηση ως προς τη διατροφή/δίαιτα (ό.π., 60). Το σκεύος, πάντως, επανεμφανίζεται ως χαρακτηριστικό αγγείο της ΥΕΙΙΙΑ2 περιόδου, σε μικρότερο, όμως, μέγεθος (ό.π., 72, 81,83).

ζ. Αγγεία για μεταφορά καύσιμης ύλης

Η **σέσουλα,** κατάλληλη για τη μεταφορά της καύσιμης ύλης, φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε επιπλέον και σε τελετουργικές δραστηριότητες, για απολύμανση ή για κάψιμο θυμιάματος (Tournavitou 1995, 94-96, Darcque 2005, 198, όπου και σχετική βιβλιογραφία, Kilian 1987, 152, Karageorghis 1987, 22). Το σκεύος αυτό αντιστοιχεί μάλλον, σύμφωνα με τις αρχαίες μαρτυρίες της κλασικής και ελληνιστικής περιόδου, με τον πύραυνο (Hochstetter 1984, 156). Η μακριά λαβή όσο και η κύρτωση του χείλους προς τα μέσα συνηγορούν για τη συγκεκριμένη χρήση, εφ' όσον αυτή η διαμόρφωση προστατεύει το χέρι κατά τη μεταφορά της καύσιμης ύλης. Η παρουσία της ανάμεσα στα μαγειρικά σκεύη ήταν απαραίτητη, δεδομένου ότι αυτά δεν τοποθετούνταν συνήθως κοντά σε μία σταθερή εστία αλλά και σε μία θέση όπου υπήρχε η δυνατότητα για συσσώρευση κάρβουνου. Ο Lis (2006, 12-3), μάλιστα, συσχετίζει το εν λόγω σκεύος με τα τριποδικά, των οποίων το μικρό μέγεθος θα τα καθιστούσε ικανά να στηριχτούν μέσα σε έναν τέτοιο πύραυνο καθ΄όλη τη διαδικασία του μαγειρέματος[361]. Το σχήμα προσεγγίζει στον τύπο FS 312, που στην αγγλική ορολογία αναφέρεται ως brazier και, σύμφωνα με τα ανασκαφικά συμφραζόμενα, χρονολογείται από την πρώϊμη μυκηναϊκή έως την YEIIIB2 περίοδο (Furumark 1992, pl. 170) [362]. Δεν είναι πολύ συχνό στη μετανακτορική εποχή (βλ. **πιν. VIII. 11**-Θήβα, 22-Τίρυνθα). Αλλού, χαρακτηρίζεται και ως σέσουλα/φτυάρι (scoop) (Broneer 1939, 400, figs 83f) και είναι κοινό σκεύος σε διάφορες μυκηναϊκές θέσεις (Blegen 1928, 160, figs 155, 156-Ζυγουριές, Wace, 1932, pls XXVII, 12.13, XLIII, 13). Το σχεδόν παράλληλο χρονικά σχήμα FS 311, με ανάλογη διαμόρφωση λαβής, καταχωρείται από τον Furumark ως κουτάλα ή μαγκάλι (Furumark 1992, pl. 169). Η Mountjoy χαρακτηρίζει τον τύπο FS 311 ως κουτάλα και τον FS 312 ως δοχείο για τα κάρβουνα (scuttle), αποδίδοντας τη σχετική χρήση στο δεύτερο, ενώ για το πρώτο σκεύος σημειώνει μόνον την απλή περιγραφή (1993, 118). Η Τουρναβίτου ταξινομεί το σχήμα της κουτάλας (FS 311) σε δύο τύπους, ένα μεγαλύτερο (ύψους-0,075-0,10μ.) με κωνικό σώμα και κομβιόσχημη βάση, ο οποίος θα μπορούσε να χρησιμοποιείται για τη

[361] Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο συσχετισμός προκύπτει τόσο από τη συνεύρεση των δύο τύπων στον ίδιο αποθηκευτικό χώρο, όσο και από το μικρό μέγεθος των τριποδικών αγγείων. Δεδομένου, βέβαια, ότι αυτές οι σέσουλες βρίσκονταν στον ίδιο χώρο (αποθήκη αρ. 67) και με άλλα μαγειρικά σκεύη, όπως οι μόνωτες ή οι δίωτες χύτρες, είναι δυνατό ότι χρησιμοποιούνταν ταυτόχρονα σε ανοικτό χώρο.

[362] Αυτά περιλαμβάνουν τα στοιχεία που υπήρχαν στη διάθεση της έρευνας κατά τη διάρκεια της δημοσίευσης των συνοδευτικών πινάκων στον πρώτο τόμο του *Mycenaean Pottery. Analysis and Classification.*

μεταφορά κάρβουνου, και ένα μικρότερο (ύψους-0,05/0,06μ.), ο οποίος, με μικρό προχυτικό χείλος, θα λειτουργούσε για ανάδευση του φαγητού και για μετάγγισή του σε άλλο σκεύος (Tournavitou 1992, 200-1). Ο Lis (2012α, 209) ταυτίζει ένα ανάλογο τροχήλατο σκεύος της ΥΕΙΙΙΑ2 περιόδου από τη θέση Μήτρου με τηγάνι (pan) (2017^{α}, 201), για το μαγείρεμα οστρακόδερμων (Vitale 2008), λόγω των ιχνών καύσης στην εξωτερική επιφάνειά του και την τοποθέτηση της λαβής πάνω στο χείλος, απρόσφορη να προφυλάξει το χέρι σε περίπτωση φωτιάς στο εσωτερικό του.

Ένα αγγείο με σχετικό περίγραμμα (**Κ 4505-εικ.Στ**), από λεπτόκοκκο πηλό, με λίγες προσμίξεις, το οποίο προέρχεται από την ευρεία ζώνη του οικισμού του **Κύνου**, φέρει ως διαγνωστικό και διακοσμητικό μοτίβο, στη συμβολή της λαβής με το κυρίως σώμα, το κεφάλι ζώου (κριαριού), ένα στοιχείο επιχωριάζον στη νοτιο-ιταλική παράδοση (Bettelli 2002, 122-130, Belardelli- Bettelli, 2007, 482) και εμφανιζόμενο κυρίως σε γωνιωτά κύπελλα. Τέτοια διακόσμηση, σχετική με τον μόνωτο κάνθαρο (FS 240), δεν είναι άγνωστη στην Τίρυνθα κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση 2 φάση, αλλά και στις Μυκήνες, στην Ασίνη, στη θέση Κοράκου (Sherratt 2006α, 225, σημ. 81, όπου και συσχετισμοί με μεταλλικά πρότυπα, Stockhammer 2008, 60 και 271), και στο Λευκαντί, από τη φάση 1^{a}, αλλά, κυρίως, από την 2b (Evely 2006, pl. 46.5). Το σκεύος χαρακτηρίζεται από στρώμα συσσωρευμένης κάπνας στο κοίλο εσωτερικό τοίχωμα. Η διακόσμηση της λαβής ίσως του προσέδιδε κάποιο σημαίνοντα χαρακτήρα (Bouzek 1997,).

η. Πύραυνος

Ως **πύραυνος** περιγράφεται, μεταξύ άλλων, στην αρχαιολογική ορολογία (Hochstetter 1984) μία χειροποίητη χύτρα με ψηλή διάτρητη κυλινδρική βάση (για τον εξαερισμό και την τοποθέτηση της καύσιμης ύλης κάτω από το σκεύος), με ποικίλες μορφές. Επιχωριάζει στη Μακεδονία και γενικότερα στα Βαλκάνια, και συσχετίζεται με σκεύη από την περιοχή του Δούναβη και τη ζώνη των Καρπαθίων (Fischl-Kiss-Kulcsár 2001, Καστανάς-στρώματα 16-2, από την αρχή της ΥΕΧ έως την Κλασική περίοδο- Hochstetter 1984, 155-164, 380-381, Άσσηρος -Wardle 1980, 245-250, fig. 13- φάση 5-3, αλλά και σε κάθε στρώμα της ΥΕΧ, Wardle 1997, 454, Wardle-Wardle 2007, 467, pl. 15- φάση 6, Όλυνθος -Horejs 2005, 79-83, όπου και σχετική βιβλιογραφία και Abb. 5.1, 6.1, 11, φάση 11 και 8-5, ΥΕΙΙΑ-ΥΕΙΙΙΑ). Συνιστά μια παραλλαγή του τριποδικού σκεύους και εντοπίζεται σε ΜΕ στρώματα στην Τορώνη

της Χαλκιδικής (Morris 2009/2010, 52, fig. 41), όπου εμφανίζεται και κατά την ΥΕΧ περίοδο, και στο Αρχοντικό Φλώρινας (Δελιόπουλος 2006, 693-4, Σχ. 4-5 και εικ. 4, 699-700). Φαίνεται ότι δεν συναντάται στην Όλυνθο μετά το τέλος της ΥΕΙΙΙΒ περιόδου, ενώ στην Άσσηρο έπαψε να παράγεται κατά την Εποχή του Σιδήρου, αλλά συνέχισε να χρησιμοποιείται στην προχωρημένη φάση αυτής στον Καστανά, (ιδιαιτέρως ο σχετικός τύπος 4, από το στρώμα 13 έως 6: 1200-750 π.Χ-Hochstetter 1984, 155-164, Abb. 42). Κάποιες βάσεις-υποστατά, τα οποία συνδέονται με ευρύστομα μαγειρικά σκεύη από την Τούμπα Θεσσαλονίκης, κατά τη χρήση του οικισμού στην ΥΕΧ, ίσως ανήκουν σε συναφή αγγεία (Κυριατζή 2000, 172).

Από τη νότια Ελλάδα, το δημοσιευμένο αγγείο από το Λευκαντί χρονολογείται στη φάση 1b (Popham et al. 2006, fig. 2.40,6, pl. 29.8). Ένα σχετικά μεγάλο θραύσμα από τον Κύνο (**Κ 2872-εικ. Ζ**), χειροποίητο και με στιλβωμένη/λειασμένη την εξωτερική επιφάνεια, ταυτίζεται μάλλον με αυτό τον τύπο και χρονολογείται κατά την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση εποχή, στην αρχή της φάσης 7 του οικισμού, και στην ίδια χρονική περίοδο με το Λευκαντί, με το δείγμα του οποίου προσομοιάζει ως προς τις διαστάσεις, αν και το μέγεθος γενικώς παραλλάσσει (Hochstetter 1984, 159-60). Το συγκεκριμένο σκεύος παρουσιάζει ίχνη καύσης στην περιοχή του ωτίου και στο σημείο, όπου προσφύεται το στέλεχος, ένδειξη για τη διοχέτευση της πηγής θερμότητας από κάτω. Μεμονωμένα είναι τα θραύσματα από το Λευκαντί κατά την ΜΠρΓ περίοδο, για ένα εκ των οποίων (το καλύτερα σωζόμενο) υπογραμμίζεται, από τους μελετητές της θέσης, η καλή κατασκευή και διαμόρφωση της επιφάνειάς του σε σχέση με τα μακεδονικά σκεύη, και η τεχνολογική του συσχέτιση με χρηστικά/μαγειρικά αγγεία της συγκεκριμένης περιόδου. Αυτά θεωρούνται ως ενδείξεις για την επιτόπια παραγωγή του (Popham et al. 1990, 60-1, pl. 78.847), αν και αυτή την εποχή οι επαφές του οικισμού με τη Μακεδονία είναι καλά βεβαιωμένες (Strack 2007, 149-50).

Με δεδομένη και τη μοναδικότητα του ευρήματος από τον Κύνο -ακόμα και αν συνυπολογιστεί αριθμητικά και το ωτίο από ένα μάλλον ανάλογο αγγείο -, θεωρείται πιθανότερο ότι αυτό εισήχθη από τη βόρεια Ελλάδα, όπου ο τύπος επιχωριάζει, και ότι ακόμα και ο χρήστης του θα καταγόταν από τη συγκεκριμένη περιοχή. Χωρίς να διαφοροποιείται, με βεβαιότητα, η χρήση του από την υφιστάμενη, παραδοσιακή τεχνική μαγειρέματος (Hochstetter 1984, 159-60), εύλογα θα αποτελούσε ένα ιδιαίτερο σκεύος, προσαρμοσμένο σε μια τελετή παράθεσης ξεχωριστού γεύματος (Popham et

al. 1990, 61), όχι, κατ' ανάγκη ευρείας συμμετοχής, λόγω και του μετρίου μεγέθους του, το οποίο συγκλίνει με τα καθιερωμένα μεγέθη των άλλων μαγειρικών σκευών του οικισμού.

θ. Άλλα (χρηστικά) συμπληρωματικά αγγεία

1. Αγγεία με διαμπερείς οπές στη βάση έχουν βρεθεί αρκετά σε ανασκαφές στη βόρεια κλιτύ της Ακρόπολης (μυκηναϊκή δεξαμενή: Broneer, 1939, 400-1, fig. 83a-e) και, ίσως, είναι πρωϊμότερα της μυκηναϊκής περιόδου (Hansen 1937, 566, 569, fig. 20). Ο Wace αναφέρει αρκετά θραύσματα από τις Μυκήνες (Wace et al. 1921-3, 24, 26), χωρίς να σημειώνει τη χρήση τους. Σχετικά δείγματα εντοπίστηκαν και στο Μενελάϊο, σχεδόν σε όλα τα στρώματα κατοίκησης (Catling 2009, 431). Ένα θραύσμα από τη βάση ενός αγγείου, που περιγράφεται ως «κόσκινο», προέρχεται από το στρώμα 17, δηλαδή από τη φάση ΥΜ-ΠρΓ, στο ιερό του Καλαποδίου (Jacob-Felsch 1996, 79). Η Fox (2009, 271) σημειώνει ότι τέτοια αγγεία με διαμπερή βάση θα μπορούσαν να υποδηλώσουν την πρακτική του μαγειρέματος σε ατμό. Εντούτοις, καταλήγει ότι διάτρητα σκεύη από το ανάκτορο της Πύλου πιστεύεται ότι είχαν άλλη χρήση και δεν υπάρχουν στοιχεία για την τεκμηρίωση αυτής της πρακτικής.

Τα δύο όστρακα από τον Κύνο, χωρίς διαγνωστικά μέρη (**εικ.Η**), χρονολογούνται στην ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο, χαρακτηρίζονται από πηλό ανάλογο με αυτό των μαγειρικών αγγείων, αλλά δεν φέρουν ίχνη κάπνας.

2. Η **ασάμινθος (Fs 1)** είναι ένα σκεύος με πολλαπλή λειτουργία, όπως και ο κάδος (FS 4), με τον οποίο συγχέεται, ιδιαιτέρως όταν τα σωζόμενα τμήματα δεν είναι μεγάλα και διαγνωστικά (Demakopoulou et al. 1997-1999, fig. 40: ασάμινθος με ωτία, Demakopoulou et al. 2008, fig. 71: κάδος με ωτία). Συναντάται, κατά την ανακτορική περίοδο, συνήθως σε δύο κατηγορίες: με οριζόντιες κυλινδρικές λαβές (πρβλ. Thomas 2005, fig. 35, 1-8, για Τσούγγιζα) και με επικολλημένα ωτία αντί λαβών στις στενές πλευρές, συνήθως στις μικρές και στις μεσαίου μεγέθους (Baumann 2007, 157 κεξ, fig 172, για Μιδέα, και Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2011, 219, εικ. 25, 160 και 26, 165-7 για Κοντοπήγαδο). Τα σκεύη παρουσιάζουν απλό ευθύ ή ελαφρά έξω νεύον χείλος ή, σπανιότερα, και τετραγωνισμένο. Χρησιμοποιούνται ποικιλοτρόπως, όπως επισημαίνεται από τη θέση όπου εντοπίζονται, ως εξαρτήματα υγιεινής, λεκάνες σε εργαστηριακούς χώρους (κατά τη διαδικασία παραγωγής υφασμάτων) ή κοντά σε

κανάλια νερού, σκεύη για τελετουργικές δραστηριότητες (Μαραμπέα 2010, 150, 269), αλλά, ανάλογα με το υλικό και την περίσταση, αυτά τα σκεύη θα μπορούσαν να έχουν και μαγειρική χρήση (βλ. ΚΕΦ 8.1.3 και **πιν. VIII.3**-Μιδέα[363]).

Τα δείγματα από τον Κύνο ανήκουν σε διάφορα σχήματα και ποιότητα πηλού, μάλλον επειδή εντάσσονται σε διαφορετική χρονολογική φάση. Η ασάμινθος **Κ 4768 (εικ.Θ3)**, από εύθριπτο πηλό, ομοιάζει με σκεύη της πρώϊμης ανακτορικής περιόδου, αλλά στον Κύνο είναι πιθανό ότι η χρήση της συνεχίζεται και εντός της ΥΕΙΙΙΓ μέσης, όπως και αυτή ενός άλλου σχετικού αντικειμένου (**Τομή Θ, ΟΜ 6185-εικ. Θ4**). Το θραύσμα **Τομή Γ, Δ8 (εικ. Θ2**) ανήκει σε ένα από τους τύπους που εμφανίζονται στο Λευκαντί κατά τη φάση 1b (Popham et al. 2006, fig. 2.37), αν και αυτό δεν αποκλείει τη χρήση του σκεύους στον Κύνο και σε υστερώτερη φάση. Το υλικό του προσιδιάζει σε αυτό των μαγειρικών σκευών και φέρει ίχνη καύσης, όχι, με βεβαιότητα, από τη χρήση.

Χρήση (γενικά)

Η λειτουργία αυτών των αγγείων, παρά το γεγονός των περιορισμένων σχημάτων τους, φαίνεται ότι ποικίλλει αναλόγως και ανά περίπτωση, ώστε να αξιοποιείται στο μέγιστο η λειτουργικότητά τους, είτε με την εναλλαγή και άλλων σκευών είτε με τη ρύθμιση της πηγής θερμότητας (Betancourt 1985, 7). Η έλλειψη καλυμμάτων-πωμάτων μπορεί αποτελεσματικά να αναπληρωνόταν από άλλα θραύσματα αγγείων με την προσθήκη και κάποιου σφραγιστικού υλικού (Δακορώνια-Κουνούκλας 2012, 1173, εικ. 9γ) ή από πλακαρές πέτρες, επειδή, με αυτό τον τρόπο, θα προστατευόταν το περιεχόμενο του αγγείου από τις σπίθες της φωτιάς και από τις κάπνες της εστίας, αλλά και η προετοιμασία του φαγητού θα διαρκούσε λιγότερο αν έκλεινε αεροστεγώς με ζυμάρι (Μπακιρτζής 2003, 35). Εξάλλου, όπως διαπιστώνεται και από τα λιγοστά δείγματα σε θέσεις όπως οι Ζυγουριές ή οι Μυκήνες, κατά την ανακτορική περίοδο, ακόμα και όταν τα μαγειρικά σκεύη είναι σε αφθονία, τα καλύμματα ελλείπουν (βλ. Catling 2009, 421, όπου και η σχετική βιβλιογραφία).

[363] Οστά προβάτου ή κατσικιού βρέθηκαν μέσα σε ένα σκεύος αυτού του τύπου, Demakopoulou et al. 2003, 13-14 fig. 17.

ι. Ιδιόρρυθμα γκρίζα αγγεία

Κάποια αγγεία από γκρίζο πηλό εμφανίζουν ομοιότητες με σχετικά της συροπαλαιστινιακής και κυπριακής παράδοσης, και συγκεκριμένα με ένα χειροποίητο τύπο με γωνίωση στο σώμα και στρογγυλεμένη-κυρτή βάση. Αυτά είναι διαδεδομένα στην περιοχή, από το βορρά και την ενδοχώρα έως τις παράκτιες θέσεις, αλλά και στην Κύπρο (Spagnoli 2010α, 101-4, τύπος 2^{α} και $2^{\alpha}1$, fig. 5-4), από το τέλος της τοπικής ΥΕΧ και τη μετάβαση στην ΕΣ, για τη Συροπαλαιστίνη ($12^{ος}$ αι. π.Χ.), και από την ΥΚΙΙΙΒ (ΥΕΙΙΙΓ ύστερη-ΥΜ περίοδο) έως την τοπική Γεωμετρική (ΙΙ) και την Αρχαϊκή (ΙΙ) περίοδο, για την Κύπρο (ό.π., 117-8, Table 5-1)[364]. Τα αγγεία της Εποχής του Σιδήρου (από τον 12 αι. π.Χ.) έχουν στενότερο χείλος και φέρουν, όπως και τα προγενέστερά τους, εσοχή για την ενσωμάτωση καλύμματος, αλλά και στην εξωτερική όψη του χείλους. Εκείνα από την Κύπρο εμφανίζονται σε μια ποικιλία σχημάτων και μεγεθών (Jung 2011α, 69).

Τα σχετικά μορφολογικά σκεύη από τον Κύνο αποτελούν μια «ανομοιόμορφη» ομάδα, με κοινά χαρακτηριστικά την τεχνολογία, αλλά και με γωνιώδες περίγραμμα.

Η χρήση τους ως μαγειρικά σκεύη τεκμηριώνεται από την παρουσία νεφών κάπνας (**Κ 4215, Κ 2945-εικ. Ι2, ΚΠΙ.8**) και από την ποιότητα του πηλού. Επειδή κάποια από αυτά (**Κ 3048, Κ 2945, Τομή Θ ΟΜ 1779+1788+1780+1494-εικ. Ι1 10**) εντοπίστηκαν σε στρώματα τα οποία περιείχαν και όστρακα της Ελληνιστικής και Ρωμαϊκής εποχής, έχουν θεωρηθεί ότι χρονολογούνται αναλόγως[365]. Η τεχνολογία τους, με μικτή τεχνική, δεν είναι άγνωστη και στους ιστορικούς χρόνους (Rotroff 2006, 57), αλλά η τυπολογία τους δεν φαίνεται να ανταποκρίνεται σε αγγεία της ύστερης αυτής περιόδου από την περιοχή της Φθιώτιδας[366]. Επίσης, όπως προκύπτει από τις βασικές δημοσιεύσεις για την άβαφη οικιακή κεραμική των ύστερων, ιστορικών περιόδων (Robinson 1959, Rotroff 2006),[367]παρατηρούνται αρκετές διαφοροποιήσεις

[364] Για τις σχετικές με τα ελλαδικά δεδομένα χρονολογήσεις, βλ. Lehmann 2013, 307, Jung 2017, 127, Tb 11.1).

[365] Το αγγείο **Κ 2945** (βλ.**ΚΠΙ.10**) εμφανίζει χαρακτηριστικά υστερώτερης περιόδου, και εντοπίστηκε μαζί με ευρήματα της Κλασικής έως Ρωμαϊκής εποχής, αλλά δεν βρέθηκαν ακριβή παράλληλα του σχετικού τύπου, ο οποίος χαρακτηρίζεται ως τηγάνιον, βλ. Μπακιρτζής 2003, 48 και σημ. 6 για τα αντίστοιχα αγγεία από τη ρωμαϊκή Αθήνα του $1^{ου}$ και $2^{ου}$ αι. μ.Χ.

[366] Στη διατριβή του Ζάχου, που αφορά στην ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο από το νεκροταφείο της Ελάτειας, τα μαγειρικά σκεύη, τα οποία περιλαμβάνονται στο συγκεκριμένο σύνολο, δεν έχουν καμία σχέση με τα εξεταζόμενα στην παρούσα μελέτη (1997, 387-99 και σχ. 50 και 65, 66).

[367]Rottroff 2006, 175, τύπος 7, από τον $1^{ο}$ αι. π.Χ. έως τα μέσα του $1^{ου}$ αι. μ.Χ., Robinson 1959, 42, G 194, 195, pl 7.

ως προς τη μορφολογία, παρά το γεγονός ότι το σχήμα, αυτό που χαρακτηρίζεται αργότερα ως «τσουκάλι»[368], διατηρεί μια γενική και τυπική «ομοιομορφία» έως τους Βυζαντινούς χρόνους (Μπακιρτζής, 2003)[369]. Η αναφορά τους, εδώ, αν και παρακινδυνευμένη ως προς τη χρονολογική ταξινόμηση, αποσκοπεί στην επισήμανση της παρουσίας ενός μικρού συνόλου, το οποίο παρουσιάζει αποκλίσεις και ιδιαιτερότητες ως προς τα τυπικά σχήματα της εποχής στην οποία εντάσσεται.

Κάποια αγγεία με γκρίζα επιφάνεια ανήκουν μάλλον στην κατηγορία των ευρύστομων χυτρών. Αυτά αποκτούν τη συγκεκριμένη απόχρωση λόγω υδαρούς ή παχύτερης επίχρισης και αναγωγικής ατμόσφαιρας στον κλίβανο, ενώ το αγγείο (**Μάρτυρας Β-Δ, Η6, ΟΜ 3084-εικ.Α2**), όπως έχει αναφερθεί στην ενότητα της τεχνολογίας, αποτελεί, και κατασκευαστικά, μια «ατυχή» όπτηση (βλ. πρπ. σελ. 154). Τα γκρίζα αγγεία, που εξετάζονται εδώ, δεν φέρουν επίχριση και η απόχρωσή τους φαίνεται ότι είναι εξαρχής επιδιωκόμενη, δηλαδή έχουν ψηθεί με αναγωγική μέθοδο. Πάντως, για κάποια από αυτά, όπως το σκεύος (**Τομή Θ, ΟΜ 1779+1780+1788-εικ. Ι10**) ή ένα συναφούς τεχνικής (**Τομή Ε, ΟΜ 6181-εικ. Ι9**) θα μπορούσαν να αναγνωριστούν σαφέστερα μυκηναϊκοί τύποι χονδροειδούς κεραμικής, στην πρώτη περίπτωση μιας ευρύστομης χύτρας και στη δεύτερη ενός κρατηρόσχημου (βλ.πρπ.).

Χαρακτηριστική είναι μια βάση, κυρτή, αλλά με μικρής διαμέτρου βάθυνση στον πάτο, για τη σχετική ευστάθεια του σκεύους (**Κ 4215-εικ. Ι2**). Αξιοπρόσεκτο εξωτερικό γνώρισμα αυτών των αγγείων, εκτός από τη διαμόρφωση της βάσης, όπου αυτή σώζεται, συνιστά, επίσης, το γωνιώδες περίγραμμα (**Κ 3048, Μάρτυρας Α-Ζ, ΟΜ 1051, Τομή Ζ, ΟΜ 308-εικ. Ι1,2,8**)[370]. Σε δύο από αυτά, μικρή βάθυνση στην άνω επιφάνεια του χείλους είναι μάλλον λειτουργικό στοιχείο για την τοποθέτηση καλύμματος, το οποίο συναντάται και σε αγγεία της συροπαλαιστινιακής παράδοσης, συχνότερο στην περιοχή κατά την τοπική ΕΣ (Jung 2011α, 60, fig. 4.4- από τη φάση ΙΙΒ-ΙΙΙΑ της Έγκωμης, όπου δίδονται και σχετικά παράλληλα, Badre 2011, 155, βλ. τύπο 5, fig. 7, αλλά και fig. 8, d, f, αλλά και τύπο 4, fig. 7 a, c). Επίσης, δύο άλλα φέρουν εγχάρακτη διακόσμηση εξωτερικά, στο ύψος της έκφυσης της λαβής (**Τομή Ζ, ΟΜ 1051, Τομή Ζ, ΟΜ 360-ΚΠΙ.4, εικ. Ι6**). Σχετικά σημάδια κοσμούν

[368] Για εμπεριστατωμένη ονοματολογία μαγειρικών σκευών από την Ελληνιστική περίοδο, με αναφορές από αρχαίους συγγραφείς, Χατζηδάκης 2000.
[369] Πρβλ. τις κυπριακές τσούκκες των αρχών του 13ου αι.., ό.π., 40, πιν. 8.1,5.
[370] Αυτά τα αγγεία πιθανόν ανήκουν στον ίδιο τύπο, γεγονός που δεν γίνεται αμέσως αντιληπτό λόγω της θραυσματικής διατήρησης δύο εξ αυτών.

συροπαλαιστινιακά μαγειρικά σκεύη (Badre 2011, fig. 7a, τύπος 4). Ανάλογη, όμως, διακοσμητική διαμόρφωση εμφανίζεται και στην κεραμική από τα Ίρια της Αργολίδας, κατά την ΥΕΙΙΙΒ-Γ περίοδο και, σύμφωνα με επισήμανση του μελετητή (Döhl, 1973, 189-90-H7, Taf. 74.5, 6/Abb. 18), αυτή συναντάται σε κάποιους κρατήρες από γκριζοκάστανο πηλό (**πιν. VIII.5**), αλλά και σε άλλα αγγεία, τα οποία δεν αναφέρονται. Σημειώνεται ότι ένας ολόβαφος κρατήρας από τη φάση 2ª στο Λευκαντί, χαρακτηρίζεται από μικρή γωνίωση στο σώμα και εγχαράξεις σε αυτή τη ζώνη και στο ύψος του ώμου (Popham et al. 2006, 193-4, fig. 2.24,2).

Από τα εξεταζόμενα αγγεία, τα **Κ 4215** και **Κ 4216 (εικ. Ι2,3)** εντοπίστηκαν σε στρώματα της ΥΜ-ΥΕΙΙΙΓ ύστερης, με συνευρήματα χρονολογούμενα από την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση περίοδο. Στο ίδιο χρονολογικό πλαίσιο τοποθετούνται και τα αγγεία (**Μάρτυρας Α-Ζ, ΟΜ 1055 και 1051-εικ. Ι2,5**), τα οποία ανασυντίθενται από πολλά θραύσματα. Επίσης, το αρκετά ευρύστομο σκεύος (**Τομή Ε, ΟΜ 6181-εικ.Ι9**) εντάσσεται σε ένα σύνολο, στο οποίο επικρατούν όστρακα της ΥΕΙΙΙΓ μέσης-ύστερης. Φαίνεται ότι η χρονολόγηση των περισσότερων θραυσμάτων, τουλάχιστον εντός της ΥΕΙΙΙΓ μέσης περιόδου, θα ήταν αρκετά ασφαλής.

Χρήση

Η χρήση των γκρίζων αγγείων ως μαγειρικών πιστοποιείται σε κάποια από αυτά από την παρουσία κάπνας ή ιζημάτων του υδαρούς υλικού που χρησιμοποιήθηκε κατά το μαγείρεμα (ίσως ασβεστούχο νερό) (**Κ 4215-εικ. Ι2**). Το τελευταίο, μάλιστα, αγγείο σώζει καμπυλούμενη βάση, γεγονός που καθιστά πολύ πιθανή τη χρήση του πάνω στη χόβολη, θέση απ΄όπου προέκυψε η ανοικτόχρωμη απόχρωση της επιφάνειας έδρασης, λόγω της οξειδωτικής επίδρασης της έντονης θερμότητας. Εξάλλου, η μικρή διαμέτρου κοιλότητα (γούβα) στο κέντρο της βάσης επέτρεπε τη σχετική ευστάθεια του σκεύους κατά την τοποθέτησή του στη ζεστή στάχτη ή κατά τη φύλαξή του (Μπακιρτζής 2003, 34). Σχετικές επικαθίσεις, ενδεικτικές της χρήσης, συνιστούν και υπόλευκες ασβεστοποιημένες ουσίες, στο χείλος των αγγείων ή και στην εξωτερική επιφάνειά τους (**Τομή Ε, ΟΜ 6181-εικ. Ι9**).

Αποστρογγυλεμένες είναι οι βάσεις και σε δύο μερικώς σωζόμενα αγγεία (**Μάρτυρας Α-Ζ, ΟΜ 1051, Τομή Ζ, ΟΜ 308-εικ. Ι4,8**) -τα οποία ίσως ανήκουν και σε συναφή με το **Κ 4215 (εικ. Ι2)** τύπο αγγείου- ένδειξη για την ανάλογη στήριξη αυτών κατά το μαγείρεμα.

Λόγω της γκρίζας απόχρωσης της επιφάνειας, δεν είναι εύκολη η διάκριση ανάμεσα στην παρουσία ιζημάτων από τις υστερώτερες επικαθήσεις ή από την κάπνα. Η βάθυνση που περιτρέχει την άνω επιφάνεια του χείλους ενός αγγείου (**Μάρτυρας Α-Ζ, ΟΜ 1055-εικ. Ι5**) υποδεικνύει την εφαρμογή καλύμματος για το αεροστεγές κλείσιμο του σκεύους και τη γρηγορότερη ετοιμασία του φαγητού, το οποίο, όμως, θα μπορούσε να αντικαθίσταται τόσο από ένα προχειρότερο ξύλινο καπάκι όσο και από ένα άλλο σκεύος (Χατζηδάκης 2000, 127, Μπακιρτζής 2003, 35).

ια. Λεκάνες[371]

Μια κατηγορία άβαφων τροχήλατων ανοικτών αγγείων αναπαράγουν τύπους της γραπτής κεραμικής. Η λεκάνη (FS 294) ομοιάζει με τις μορφές της ΥΕΙΙΙΒ2 περιόδου. Τα δείγματα είναι απλώς ενδεικτικά, αλλά υποδεικνύουν την παραγωγή τέτοιων σχημάτων σε διαφορετικές τεχνικές, από την περισσότερο λεπτόκοκκη εκδοχή έως τα χονδροειδή αγγεία (**Κ 4700-εικ. ΙΑ3**). Βρέθηκαν σε στρώματα της ΥΕΙΙΙΓ μέσης-ύστερης, με σχετικά συνευρήματα, για αυτό και συμπεραίνεται η ένταξή τους σε αυτό το χρονολογικό πλαίσιο. Τέτοιου τύπου αγγεία συναντώνται και στην τροχήλατη γραπτή παράδοση από τον οικισμό (Kounouklas 2011, 108), αλλά και στο Λευκαντί από τις ίδιες φάσεις κατοίκησης (Popham et. al. 2006, 195, fig. 101-2), ενώ λεκανόσχημα σκεύη της χρηστικής/οικιακής κεραμικής αναφέρονται και από το Καλαπόδι (Jacob-Felsch 1996, 78-9)[372]. Βεβαιωμένη είναι η παρουσία τέτοιων σκευών από οικιστικές θέσεις της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης περιόδου για τις οποίες έχουν προχωρήσει οι δημοσιεύσεις του υλικού (Διμήνι-Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 368-9, Μιδέα-Baumann 2007, 160, Κοντοπήγαδο, Κανάκια-ΚΕΦ 8.1 **πιν. VIII.8**).

Σε ένα θραύσμα από χονδροειδή πηλό (**Τομή Θ, ΟΜ 1909+1918-εικ. ΙΑ1**) διακρίνονται ίχνη καύσης, νέφη από τη γειτνίαση με πηγή θερμότητας και στο εσωτερικό ιζήματα, μάλλον από ασβεστούχο νερό. Φαίνεται ότι και τέτοιου τύπου σκεύη χρησιμοποιούνταν κοντά σε φωτιά, συμπληρωματικά στο μαγείρεμα ή για το ζέσταμα του φαγητού, αλλά για το εύρος της λειτουργικότητάς τους εντός του οικισμού

[371] Τα αγγεία αυτά παρουσιάζονται επιγραμματικά στην παρούσα μελέτη, επειδή δεν αποτελούν αμιγώς μαγειρικά σκεύη, αλλά σχετίζονται με κατανάλωση τροφής ή, ανά περίπτωση, ανακύπτουσες χρήσεις,. Επίσης, το πλήθος των θραυσμάτων που εξετάστηκαν δεν μπορεί να θεωρηθεί ενδεικτικό του υφιστάμενου σχηματολογίου. Τέλος, τα συνευρήματά τους χρονολογούνται σε μία εκτεταμένη περίοδο, η οποία περιλαμβάνει και την ΥΕΙΙΙΒ2 περίοδο. Με δεδομένη, λοιπόν, τη μη σαφή χρονολόγησή τους, το μικρό δείγμα και το σχηματολόγιο, η επισκόπηση αυτών των αγγείων δεν είναι διεξοδική.

[372] Δεν απεικονίζονται, εντούτοις, στη δημοσίευση σχετικά περιγράμματα.

δεν είναι δυνατόν να συναχθούν βεβαιωμένα συμπεράσματα. Μία λεκάνη (**Τομή Z, ΟΜ 7137-εικ.ΙΑ2**), από λεπτόκοκκο πηλό, με ανάλογα σημάδια χρήσης, έχει γωνιώδες περίγραμμα και είναι παρεμφερής με ένα σχετικής διαμόρφωσης αγγείο από τη Μιδέα της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης (Baumann 2007, 160, fig. 176. 2043). Το δείγμα από τον Κύνο προέρχεται από επίχωση μεγάλου πάχους, όπου περιλαμβάνονται όστρακα της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης-μέσης περιόδου.

ιβ. Ένα (ξεχωριστό) αποθηκευτικό αγγείο **(εικ. ΙΒ)**

Πρόκειται για ένα χειροποίητο πιθαράκι από ανοικτόχρωμο καστανό πηλό με σκουρόχρωμο χαλικάκι και εξομαλυμένη/λειασμένη επιφάνεια, όπου διακρίνονται μικρές ρηγματώσεις κάτω από το χείλος[373]. Το αγγείο προήλθε από αποθηκευτικό χώρο δωματίου της φάσης 7, όπως προκύπτει και από τα άλλα διακοσμημένα τροχήλατα αγγεία, και έχει χωρητικότητα 24 λίτρα (Kounouklas 2011, 64, fig. 34). Χαρακτηρίζεται από ογκώδες, σφαιρικό-πεπιεσμένο σώμα, κοντό, ευρύ λαιμό, με έξω νεύον χείλος, λαβές οριζόντιες, κυκλικής διατομής και βάση δισκόμορφη, ελαφρώς υπερυψωμένη. Η βάση του λαιμού διακοσμείται με πλαστική ταινία με λοξές γραμμές που αποδίδουν αφηρημένα σχοινόμορφο μοτίβο[374]. Ανάλογη είναι και η διαμόρφωση στο χείλος με αντίθετη φορά των εγχαράξεων.

Η σχοινόμορφη διακόσμηση στη ζώνη κάτω από το χείλος είναι ένα στοιχείο γνωστό κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο σε κρατήρες της γραπτής τροχήλατης κεραμικής, αλλά, όπως σημειώθηκε παραπάνω (βλ. σελ. 193-4), η ίδια σύλληψη χαρακτηρίζει και σκεύη από μαγειρικό πηλό, τα οποία κατατάσσονται μάλλον στην κατηγορία των μικρών αποθηκευτικών αγγείων και έχουν άνοιγμα στομίου (0,24-0,29μ.), συναφές με αυτό του εξεταζόμενου εδώ αγγείου (**Κ 2859, Κ 2969-εικ. Α12,8**). Εμφανίζεται ως μοτίβο, στην αντίστοιχη ζώνη, σε πίθους από το Καλαπόδι της ίδιας περιόδου (φάση 3-Jacob-Felsch, 1996, 80, Taf. 21.26, no 68). Επίσης, ένας μονόχρωμος κρατήρας από υστερώτερο στρώμα στο Καλαπόδι (17) φέρει ίδιου τύπου

[373] Δεν έγιναν περισσότερες παρατηρήσεις ως προς το υλικό του συγκεκριμένου αγγείου. Το εσωτερικό του φέρει μια σκουρόχρωμης απόχρωσης επίστρωση στο κατώτερο τμήμα του, προφανώς κατάλοιπο από τη χρήση, μάλλον για τη φύλαξη στερεών τροφών, όπως υποδεικνύει το ευρύ άνοιγμα του στομίου

[374] Πιθόσχημα αγγεία από τον ελλαδικό χώρο χρονολογούνται κυρίως στις ύστερες φάσεις της ΥΕΧ, βλ.Γιαννακάκης 2015, 91, εικ.24.5, μοτίβο β, 92, εικ. 24.9, β5 και 101-2. Σύμφωνα με το μελετητή το συγκεκριμένο μοτίβο αποτελούσε αφηρημένη απόδοση των σχοινιών για την πρόσδεση του αγγείου ή είχε και λειτουργικό χαρακτήρα, για την επικάλυψη της συνένωσης των μερών του αγγείου.

διακόσμηση τόσο κάτω από το χείλος όσο και πάνω σε αυτό (Jacob-Felsch 1996, 30,32, 67, 170, Taf. 10.47.453).

Το συγκεκριμένο αγγείο διαφέρει μορφολογικά από τα άλλα πιθόσχημα, που έχουν εντοπιστεί, έως τώρα, τόσο στον ίδιο τον οικισμό του Κύνου όσο και στις γειτονικές θέσεις, δηλαδή σε εκείνον στου Μήτρου και στο ιερό του Καλαποδίου (Lis - Rückl 2011). Το σχήμα θυμίζει τον τροχήλατο τύπο του στάμνου (FS 63), κάποια μεγάλα δείγματα του οποίου έχουν ανάλογο ύψος (πρβλ. Mountjoy 1986, 138, fig. 169 της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης και 184 fig. 238 της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης περιόδου, επίσης, Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 540, και 358-9, ΒΕ 35831-στάμνος της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης)[375], αλλά φυσικά η απόδοση είναι ελεύθερη και υπερισχύει η φαντασία του αγγειοπλάστη. Η εγχάρακτη διακόσμηση στο χείλος δεν είναι διαγνωστικό αυτής της περιόδου και συναντάται από την ΠΕΣ σε κάποιους αργολικούς αμφορίσκους (Stark 2007, pl XXXII, no 676-Άργος ΠΓ, pl. XXXVII, no 787- Ασίνη ΠρΓ, φάση 3, pl. IL, no 1048-Μυκήνες ΠρΓ). Φαίνεται ότι αποδίδει το μοτίβο των σταγόνων, το οποίο εμφανίζεται τόσο σε ανοικτά (και σε κρατήρες FS 282, πρβλ. Mountjoy 1986, fig. 225.3, σε πινάκια FS 322, σε κάλαθους-FS 291-Kounouklas 2011, 106-7, fig. 98-99) όσο και σε κλειστά αγγεία της περιόδου (αμφορίσκοι FS 59).

Το πιθαράκι σώζει ίχνη υπόλευκης επίστρωσης στην εξωτερική του επιφάνεια, για τη σφράγιση των πόρων, οι οποίοι διακρίνονται κατά τόπους. Δεν είναι απίθανο ότι χρησιμοποιούνταν και για φύλαξη υγρών τροφών (βλ. και σημ. 376), λαδιού ή κρασιού-διακρίνεται η φθαρμένη επιφάνεια στο εσωτερικό, ενδεικτική για σχετική χρήση[376]- και λόγω της μορφής του θα συνιστούσε ένα πολύτιμο αντικείμενο της οικοσκευής. Σε αυτό θα αποθηκευόταν και ένα «υψηλής κλάσης» προϊόν, όπως το κρασί, (Hamilakis 1996), το οποίο έκανε την εμφάνισή του σε ειδικές περιστάσεις για την προβολή του ιδιοκτήτη του.

[375] Η συσχέτιση με ένα τύπο της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης δεν είναι ανασταλτικός παράγοντας για τη χρονολόγηση του αγγείου στη μετέπειτα περίοδο, με το σκεπτικό ότι ο χρόνος κατασκευής του δεν είναι απαραίτητο ότι συμπίπτει με τη χρονική φάση στην οποία εντάσσεται, εφ΄όσον τέτοια πιθόσχημα αγγεία είχαν μακρά διάρκεια χρήσης σε σχέση με άλλα χρηστικά σκεύη.

[376] Ο Χρηστάκης (Christakis 1999, 4, 6) σημειώνει την παρατήρηση του Warren (1972, 48) ότι φθαρμένες επιφάνειες δηλώνουν παρουσία κρασιού, το οποίο μετατράπηκε σε ξύδι, ή αλατισμένων ελιών, αν και ο ίδιος πιστεύει ότι η ποικιλία των αποθηκευμένων προϊόντων θα μπορούσε να είναι πολύ μεγαλύτερη, όπως προκύπτει από εθνογραφικά δεδομένα.

ΙΙ. Χειροποίητη στιλβωμένη κεραμική (μεταμυκηναϊκής περιόδου)

Κατά την Πρώϊμη Εποχή του Σιδήρου, η χειροποίητη κεραμική φαίνεται ότι έπαιξε σημαντικό ρόλο στην κεντρική Ελλάδα συγκρινόμενη με την Αττική, την Πελοπόννησο και τα νησιά. Ο Ruppenstein, μάλιστα, θεωρεί ότι τα χειροποίητα αγγεία-ανάμεσά τους οι πρόχοι, οι αμφορείς (με λαβές στην κοιλιά ή στον ώμο) και οι πυξίδες με την εγχάρακτη διακόσμηση-από τους ΥΜ-ΠρΓ τάφους στον Κεραμεικό, έχουν αναφορές στην Κεντρική Ελλάδα και τη Μακεδονία (2007, 169-183)[377].

Στον **Κύνο** αυτή η παράδοση εμφανίζεται κατά τη φάση 5-ΥΜ περίοδο, αντιπροσωπευόμενη τόσο με ανοικτά όσο και με κλειστά σχήματα, και συνεχίζει στην επόμενη φάση 4-ΠΠρΓ με ευρύστομα κλειστά αγγεία.

α. ΕΥΡΥΣΤΟΜΑ-ΚΛΕΙΣΤΑ ΑΓΓΕΙΑ

Τα κλειστά περιλαμβάνουν ***τα δίωτα αγγεία (αμφορείς) και τα μόνωτα (πρόχοι)***, τα οποία, στην περίπτωση του Κύνου, χρησιμοποιούνταν κυρίως ως μαγειρικά σκεύη, όπως δηλώνεται από τα ίχνη καύσης στην επιφάνειά τους. Η ταξινόμηση των αγγείων στο μόνωτο ή στο δίωτο τύπο δεν είναι πάντα ευδιάκριτη, λόγω της αποσπασματικότητας των σωζόμενων θραυσμάτων και, ως συνέπεια, το πλήθος των δίωτων σκευών δεν είναι δυνατόν να αξιολογηθεί αναλόγως. Επίσης, δεν προσδιορίζεται εύκολα και το ύψος των περισσότερων αγγείων, τα οποία είναι δυνατόν να κυμαίνονται μεταξύ 0,20-0,30μ., με μεμονωμένα, μάλλον, κάποια μεγαλύτερα δείγματα (**Κ 2856**-ύψος 0,385μ.-**εικ. ΙΓ24**). Η Λαιμού σημειώνει ότι μόνον αυτά τα τελευταία είναι δυνατόν να θεωρηθούν ως δίωτα (Lemos 2002, 86, 88). Παρά ταύτα, αν και αρκετά από τα θραύσματα του Κύνου έχουν στόμιο σημαντικού εύρους (0,14-0,16μ.), η έλλειψη λαβών δεν διευκολύνει τα συμπεράσματα για τη μορφή των αγγείων. Σύμφωνα με τις αρχικές δημοσιεύσεις της κεραμικής, οι αμφορείς μειώνονται κατά τη φάση 4 (Dakoronia-Kounouklas 2009, 63), αλλά αυτό μάλλον οφείλεται στο γεγονός

[377] Μεμονωμένα αγγεία, πιθανόν από την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο, αναφέρονται από την Τήνο και την Πελλάνα, ενώ ανάλογα δείγματα συναντώνται στον Καστανά σε όλες τις φάσεις κατοίκησής του, αλλά και στα Βαλκάνια από το τέλος της 2ης χιλιετίας και την αρχή της 1ης (ό.π., 177, σημ. 792-7). Για τα περισσότερα από αυτά δεν δίνεται περιγραφή για τη διαμόρφωση της επιφάνειας. Η πρόχους αποτελεί, μάλλον, ένα τύπο του οποίου οι εκφάνσεις είναι δυνατόν να αντιπροσωπεύονται με συγγενικά σχήματα σε διάφορες περιόδους και περιοχές.

ότι σε ελάχιστα δείγματα σώζεται ικανοποιητικό τμήμα της ανώτερης ζώνης, ενώ το κατώτερο ελλείπει, σε μεγάλο ποσοστό, και αυτό δυσχεραίνει και την κατηγοριοποίηση σε επιμέρους τύπους. Αξιοπρόσεκτη είναι, αντιστοίχως, και η μη αναφορά σε δίωτα σκεύη με μαγειρική χρήση από το Καλαπόδι, πιθανόν, επίσης, αποτέλεσμα της κατάστασης διατήρησής τους[378]. Στην Ελάτεια τα περιγράμματα των χειροποίητων αγγείων είναι ευκρινέστερα και τα σχήματα εκπροσωπούνται, κυρίως, από τη μόνωτη πρόχου και τον αμφορέα με λαβές στο χείλος ή στο λαιμό (Deger-Jalkotzy 2014, fig. 4.2:g,h).

Ένας σημαντικός αριθμός από τα αγγεία στον Κύνο έχει ευρύ κοντό λαιμό, ενώ κάποια χαρακτηρίζονται και από ψηλότερο. Τέτοιοι τύποι είναι αναγνωρίσιμοι ανάμεσα στα αγγεία της ΥΜ/ΠρΓ περιόδου από την Ασίνη (Strack 2007, 316-7)

1. Μικρός αριθμός αγγείων φέρει ***επίπεδη, κάπως ασταθή, βάση***, και, στην πλειονότητά τους (το **Κ 2940** έχει αποτυπωθεί ως δίωτο-**εικ. ΙΓ7**), αυτά ανήκουν σε μόνωτα σκεύη. Το σώμα είναι σχετικά σφαιρικό έως ωοειδές, ο λαιμός χαμηλός, ως συνέχεια του σώματος και το χείλος απλό ή ελαφρώς νεύον. Οι λαβές ταινιωτές ή κυλινδρικές, συνήθως, φύονται από το χείλος έως το παχύτερο σημείο του ώμου.

Η **πρόχους** με επίπεδη βάση συναντάται κατά την ΥΜ/ΠρΓ εποχή στην Αθήνα (Kraiker-Kübler 1939, 13, 74, Taf. 25.474, 89, 142, 181, Taf 75.541, Reber 1991, 22-3, T. S 59, PG 1, 27), στην Ασίνη (Wells 1983, 73, 216-7, 219, fig. 160. 421, 422, 431-ΠρΓΙ), στην Τίρυνθα (Gercke -Nauman 1974, 19, fig. 12), στις Μυκήνες (Desborough 1956, 129, pl. 34a), στους Δελφούς (Lerat 1937, pl. II.1-K 5950, K 5951), στην Ελάτεια (Deger-Jalkotzy, 1999, figs. 15.6 -9, ιδίας 2009, 116, fig. 15.6, 15.7, 15.8, 15.9), ενώ στην Αιγείρα ανάλογο σχήμα εμφανίζεται από την ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο (Gauß et al. 2013, 77, Abb 7.2). Στα αγγεία, μάλιστα, από τις δύο τελευταίες θέσεις, περιλαμβάνονται και σχετικά με ταινιωτή (υψωμένη) ή δακτυλιόσχημη βάση, χαρακτηριστικό των αποθηκευτικών αγγείων από την Ασίνη της ΥΜ/ΠρΓ περιόδου (Strack 2007, 317). Τα δημοσιευμένα δείγματα από το Καλαπόδι δεν σώζουν βάση. Από το Λευκαντί της φάσης 2b/3 προέρχεται ένα με επίπεδη βάση, για το οποίο οι

[378] Η Λαιμού (Lemos 2002, 88 και σημ. 275) σημειώνει ότι από την ΥΜ-ΠρΓ φάση χρήσης του ιερού αναφέρονται θραύσματα από αμφορείς χρηστικού χαρακτήρα, οι οποίοι, όμως, ανήκουν στην κατηγορία των αγγείων μεταφοράς με ανοικτότερης απόχρωσης πηλό, και το σχήμα τους δεν ανταποκρίνεται σε αυτό που συναντάται στα μαγειρικά σκεύη. Πιθανόν, η απουσία των τελευταίων αντανακλά το χαρακτήρα του χώρου ως ιερού.

μελετητές θεωρούν ως πιθανή και την ΠρΓ χρονολόγηση (Popham et al. 2006, 174-5, 218,fig. 2.42,1). Από τη νησίδα Μήτρου, ένα άλλο ανατρέχει στο τροχήλατο σχηματολόγιο και χρονολογείται στην ΥΕΙΙΙΓ ύστερη (Lis 2012α 104, fig. 19, βλ. και ΚΕΦ 8.1, **πιν. VIII.31**-LM 784-094-015). Μόνωτα αγγεία από τον Κεραμεικό εμφανίζουν κύρτωση στο μέσο της επίπεδης βάσης κατά την ΥΜ περίοδο, γνώρισμα που συνεχίζει, σύμφωνα με τον Reber, έως την ΥΠρΓ εποχή (1991, 22, 25). Επίσης, στο Κάστρο Βόλου, όπου σώζεται βάση, αυτή είναι δακτυλιόσχημη, υψωμένη ή ταινιωτή, γεγονός που, σύμφωνα με τη Σιψή, αντικατοπτρίζει τη σύνδεση αυτών των αγγείων με τα τροχήλατα. Η μελετήτρια τοποθετεί αυτά τα σκεύη ευρέως εντός της ΠρΓ περιόδου, ιδιαιτέρως προς το τέλος αυτής, επισημαίνοντας τη μακρά διάρκεια χρήσης, χωρίς σημαντικές αλλαγές ως προς τη μορφή (βλ. ΚΕΦ. 8.1.45 και **πιν. VIII.45**).

Τα αγγεία του Κύνου εντάσσονται στούς ΥΜ-ΠρΓ χρόνους. Τα στρώματα στα οποία εντοπίστηκαν, σε σχέση και με τα συνευρήματα, δεν βοηθούν στη σαφή διάκριση των αγγείων ανά χρονολογική φάση. Η χαρακτηριστική βάση δεν φαίνεται να αποτελεί χρονολογικό κριτήριο και πιθανόν είχε περισσότερο ευρεία διάδοση στον οικισμό από αυτή που προκύπτει από τα σωζόμενα ευρήματα. Μόνον το αγγείο **Κ 803 (εικ. ΙΓ4)** προέρχεται από ένα σύνολο σε δωμάτιο οικίας της φάσης 5 (ΥΜ). Αξιοπρόσεκτο είναι ότι αρκετά από αυτά τα αγγεία επιδεικνύουν χαρακτηριστικά πρωϊμότητας ως προς την κατασκευή και τη διαμόρφωση της επιφάνειας (βλ. ΚΕΦ. 5ΙΙΙα). Το αγγείο **Κ 4190 (εικ. ΙΓ10)**, το οποίο εντοπίστηκε σε στρώμα της ΥΜ περιόδου, ομοιάζει με ανάλογο από καύση PG 37 σε τάφο του αθηναϊκού νεκροταφείου, επειδή, όπως και σε εκείνο, ο λαιμός ελαφρώς εισέχει σε σχέση με τον ώμο, ή με ένα άλλο από το κτήριο της Τούμπας στο Λευκαντί, τα οποία χρονολογούνται στη ΜΠρΓ περίοδο (**πιν. VIII.32**-μαγειρικό σκεύος).

Τα εξεταζόμενα σκεύη δεν έχουν άλλα κοινά μορφολογικά γνωρίσματα, ακόμα και τα μικρότερα της κατηγορίας (**Κ 2864, Κ 2900-εικ. ΙΓ5,6**), των οποίων οι διαστάσεις εμφανίζουν μικρές μόνο αποκλίσεις. Το μικρό μόνωτο **(Κ 2900**) είναι σχετικό μορφολογικά με ένα από την Ασίνη της φάσης ΠρΓΙ το οποίο, στη συγκεκριμένη δημοσίευση, αναφέρεται ως **κύπελλο** (mug) και είναι μικρογραφικό (Wells 1983, 77, 222,224, fig. 169.456, βλ. και **πιν. VIII.40**). Παρόμοια αγγεία προέρχονται από τον τάφο 39 στον Κεραμεικό, με επίπεδη βάση, η οποία αποτυπώνει την επίδραση από την τροχήλατη παράδοση (Kübler 1943**,** 40, Taf. 28, Reber 1991,

71)[379], τον θαλαμοειδή τάφο με δρόμο στους Δελφούς της ΥΜ/ΠρΓ περιόδου (Lerat 1937, 48, pl. VI.4 AE 5948) (**πιν. VIII.34**), τον ΠρΓ τάφο 36 στην Ασίνη (Frödin-Persson, 1938, 430-1, fig. 281). Ένα σχετικού σχήματος αγγείο εντοπίστηκε, επίσης, στο κτήριο Α στου Μήτρου, χρονολογούμενο στην ΥΕΙΙΙΓ-ΠρΓ περίοδο (Lis 2012^{σ}, 112, fig. 20-LO783-012-013) (**πιν. VIII.31**).

2. Μια άλλη κατηγορία περιλαμβάνει αγγεία με ***σφαιρικό ή ωοειδές σώμα, σιγμοειδές περίγραμμα, διακριτό λαιμό και χείλος***, στην οποία φαίνεται να επικρατούν οι στρογγυλεμένες βάσεις. Σε μικρό αριθμό αυτών διακρίνεται μια υποτυπώδης βάση, μικρή για τη στήριξη του αγγείου (**Κ 2866, Κ 4082-εικ. ΙΓ15,12**). Κάποια με έντονα σιγμοειδές περίγραμμα θυμίζουν σχήματα από την Τίρυνθα, τα οποία έχουν ενταχθεί στην παράδοση της "Handmade Burnished" της ΥΕΧ (Strack 2007, pl. V-VII, για συγκεντρωτικούς πίνακες σχημάτων).

Από τα εξεταζόμενα θραύσματα φανερώνεται η χρήση τόσο μόνωτων όσο και δίωτων σχημάτων. Το μεγαλύτερο ποσοστό των αγγείων φέρει τις λαβές στο χείλος, αλλά, σε μια ομάδα, αυτές είναι τοποθετημένες από τον ώμο έως το λαιμό. Αυτό το χαρακτηριστικό είναι συχνότερο στα περισσότερο μακρόστενα αγγεία (**Κ 2854**, **Κ 4096**, **Τομή Ε, ΟΜ 8108-εικ. ΙΓ25,29,30)** πιθανόν, επειδή, με αυτό τον τρόπο, επιτυγχανόταν η ευκολώτερη μεταφορά τέτοιων σκευών, στα οποία το κέντρο βάρους βρισκόταν χαμηλότερα. Δεν παρατηρείται χρονική διαφορά ανάμεσα στα αγγεία με διαφορετική τοποθέτηση λαβών, όπως διαπιστώνεται από τον εντοπισμό και των δύο μορφών σε ίδια θέση και βάθος (**Κ 2853, Κ 2854-εικ. ΙΓ22, 25**). Εντούτοις, το αγγείο **Κ 2854** φαίνεται να αντιγράφει, ως προς τη θέση της λαβής, τροχήλατα αποθηκευτικά αγγεία της ΠρΓ περιόδου, ενώ σχετικά, σε τροχήλατη και χειροποίητη παραλλαγή, είναι γνωστά από το νεκροταφείο της Ελάτειας (Deger-Jalkotzy 2009, 92-3, fig. 13, 3.4 και fig. 15.1,3). Η πίεση δακτύλου στο ανώτερο τελείωμα της λαβής, λειτουργικό στοιχείο για την καλύτερη πρόσφυση, ίσως αντιγράφει, επίσης, τροχήλατα πρότυπα (βλ. τον αμφορίσκο από τη φάση 6 στον Κύνο, Kounouklas 2011, 154-5, fig. 160).

Ι). ***Αγγεία με (σχετικά) σφαιρικό και ογκώδες σώμα*** (**Κ 2861, Κ 2862-εικ. ΙΓ16,13**), εντάσσονται χρονολογικά στην ίδια περίοδο με τα προηγούμενα, δηλαδή

[379]Ο Reber παρατηρεί, εξάλλου, ότι και η τροχήλατη παράδοση επηρεάστηκε αντιστρόφως από τη χειροποίητη, αφού από το τέλος της ΠρΓ περιόδου επικρατεί ο τύπος κυπέλλου με επίπεδη βάση και εγκαταλείπεται ο προγενέστερα διαδεδομένος με το κωνικό πόδι.

στην ΥΜ-ΠρΓ. Το αγγείο **Κ2861** εντοπίστηκε σε στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης αλλά μάλλον έχει παρεισφρήσει εκεί από αλλού, ενώ το **Κ 2862** τοποθετείται μάλλον στην ΥΜ εποχή, όπως προκύπτει από το βάθος εντοπισμού, αν και τα συνευρήματα (ΥΕΙΙΙΓ-ΠρΓ) δεν παρέχουν σαφέστερη χρονολόγηση για την κατάταξή του σε κάποια συγκεκριμένη οικιστική φάση. Ανάλογα ευρήματα από το κτήριο Α στη νησίδα Μήτρου χρονολογούνται στην ΠρΓ περίοδο (**πιν. VIII.31**), και είναι κάπως μικρότερα σε σχέση με εκείνα από τον Κύνο. Στρογγυλεμένα σχήματα συναντώνται και σε τάφους του νεκροταφείου της Ελάτειας: μία χειροποίητη πρόχους από τον Τ. L, της ΥΜ-ΠρΓ περιόδου, αποτελεί το ακριβές παράλληλο του **Κ 4727**[380] **(εικ. ΙΓ18** και **πιν. VIII.33)**. Από το θαλαμωτό τάφο στους Δελφούς, επίσης, η χειροποίητη πρόχους ΑΕ 5953 (**πιν.VIII.34**) ομοιάζει μορφολογικά με το αγγείο **Κ 2862 (εικ. ΙΓ13)** από τον Κύνο.

Κάποια, εξάλλου, από τα σκεύη του οικισμού φαίνεται ότι παραπέμπουν έντονα στη μυκηναϊκή τροχήλατη παράδοση και είναι ικανά να ανατροφοδοτήσουν την επιχειρηματολογία για τη συσχέτιση της χειροποίητης στιλβωτής της ΥΕΧ με αυτή της ΠΕΣ (βλ. ΚΕΦ. 8.2ΙΙα), μια θεώρηση ήδη γνωστή για τα αγγεία από την Τίρυνθα (Kilian 2007). Η πρακτική της απομίμησης τροχήλατων μαγειρικών σκευών στη χειροποίητη παράδοση μαρτυρείται στο Καλαπόδι από τις πρώτες φάσεις μετανακτορικής χρήσης του ιερού -τουλάχιστον στο στρώμα 3, σύμφωνα με τα δημοσιευμένα θραύσματα- (Jacob-Felsch 1996, 76), ενώ στην Ασίνη το σχηματολόγιο των μαγειρικών σκευών μετακυλίεται από την Τελική Μυκηναϊκή στην ΠρΓ περίοδο (βλ. ΚΕΦ. 81Ι.40 και **πιν.VIII.40**-ΥΕΧ).

Το **Κ 4793 (εικ. ΙΓ17)** τοποθετείται, σύμφωνα με τη στρωματογραφία και τα συνευρήματα, στην ΥΕΙΙΙΓ (ύστερη) περίοδο. Η χρονολόγησή του, εντούτοις, θα πρέπει να αξιολογηθεί ως μη ασφαλής (**πιν. VIII.37**). Ένα άλλο αγγείο (**Κ 4110-εικ. ΙΓ11**), σε στρώμα της ΠρΓ εποχής, αλλά με ΥΕΙΙΙΓ συνευρήματα, θυμίζει μορφολογικά δείγματα της τροχήλατης παραγωγής, και μάλιστα με ανάλογη διάμετρο στομίου:0,27/0,24μ. (πρβλ. **Κ 2792-εικ.Α40**). Δεν φαίνεται εύλογο ότι το ένα αγγείο «αντέγραψε» το άλλο και ότι οι δύο τεχνικές εξελίσσονταν παράλληλα, αλλά γίνεται αντιληπτό ότι παλαιότερα σχήματα ποτέ δεν εξέλειψαν και λειτουργούσαν πιθανόν ως

[380] Το συγκεκριμένο αγγείο, όπως και ένα μάλλον παρόμοιο, **Κ 4566** (**ΚΠ ΙΓ.18**), συγκολλήθηκε από πολλά θραύσματα, τα οποία συλλέχθηκαν σε διαφορετικά στρώματα δοκιμαστικής τομής δυτικά της τομής Β. Στις ομάδες προέλευσης, τα όστρακα χρονολογήθηκαν κυρίως στις ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-ύστερη περίοδο, ενώ από τις ομάδες, όπου αναφέρονται όστρακα με στιλβωμένες επιφάνειες, δεν περιγράφεται κάποιο ενδεικτικό τμήμα ή δεν δίνεται χρονολόγηση (βλ. και **πιν.VIII.45**)

«ιδεαλιστικό» πρότυπο στη σύλληψη κάθε νέου σκεύους. Επιπλέον, έως τώρα δεν έχει βρεθεί, αγγείο τέτοιας μορφής και διαμόρφωσης δυνατό να χρονολογηθεί, με βεβαιότητα, πρωϊμότερα της ΥΜ περιόδου[381].

Μοναδικό εύρημα αποτελεί το αγγείο **Κ 2858 (εικ. ΙΓ19)**. Αυτό συγκολλήθηκε από τα όστρακα διαφόρων στρωμάτων, στα οποία περιλαμβάνονται τύποι με χρονολόγηση κυμαινόμενη από την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη έως την ΥΕΙΙΙΓ ύστερη περίοδο. Χειροποίητα αγγεία με κάθετες λαβές κάτω από το χείλος εμφανίζονται συχνά ως ταφικά κτερίσματα στο νεκροταφείο της Ελάτειας, με συχνότερα αυτά με τις λαβές στο λαιμό, τα οποία αποτελούν «αντιγραφές» τροχήλατων μικρών αμφορέων. Σπανιότερα, ωστόσο, είναι αυτά με κάθετες λαβές στους ώμους, τα οποία έχουν ως πρότυπο, επίσης, σύμφωνα με την ανασκαφέα, τροχήλατους ΥΜ αμφορίσκους, σε σκούρο, κυρίως, αλλά και ανοικτόχρωμο βάθος. Οι τελευταίοι είναι αγγεία ιδιαίτερα διαδεδομένα στη συγκεκριμένη θέση, και σε αυτή την περίοδο, τα οποία εκλείπουν, όμως, κατά την ΠρΓ, ενώ εξακολουθούν να παράγονται στην Κεντρική Ελλάδα (Δελφούς, Λευκαντί, Χαλκίδα και λιγότερο στην Αττική και στην Πελοπόννησο) (Deger-Jalkotzy 2009, 92, 95 και fig. 10-12, 14[382]). Η μελετήτρια αναφέρει, ως ενδεικτικό αγγείο τέτοιων τεχνολογικών παραλλαγών, και έναν ΥΜ αμφορίσκο από τον Κεραμεικό, ο οποίος, σύμφωνα με τον Ruppenstein (2007, 172, pl. 21, Gr. 12/2) συνιστά ένα μεμονωμένο δείγμα στη χειροποίητη παράδοση. Στον Κύνο δεν συναντάται ο σχετικός τροχήλατος τύπος, αλλά ένα περισσότερο μακρόστενο αγγείο στη φάση 6 (Kounouklas 2011, 154-5, fig. 160). Δεδομένου ότι τα ΥΜ παράλληλα είναι πιο σφαιρικά και ομοιάζουν ως προς το σχήμα με το αγγείο από τον οικισμό, είναι πιθανόν ότι το τελευταίο τοποθετείται στην ίδια χρονική περίοδο. Ως δείγμα, εξάλλου, χωρίς άλλο παρεμφερές στον οικισμό, και στη μορφή ενός αγγείου μεταφοράς (βλ. πρκ), είναι πιθανό ότι έφτασε στον οικισμό από κάποια φωκική θέση.

ΙΙ) ***Αγγεία με επιμηκυμένο περίγραμμα***, χωρίς διαμορφωμένη βάση, κατατάσσονται, από κάποιους μελετητές, στην κατηγορία κεραμικής που χαρακτηρίζεται ως "Lederbeutelware/Leather-bag-ware", επειδή η μορφολογία τους παραπέμπει στα σχετικά πρωτότυπα ως προς το υλικό και τη μορφή (δερμάτινες

[381]Η χρονολόγηση πολλών από αυτά τα αγγεία δημιούργησε προβληματισμό, επειδή τα συνευρήματά τους χρονολογούνται πρωϊμότερα. Εντούτοις, προήλθαν από ύστερα στρώματα, ικανά να αιτιολογήσουν την τυπολογία τους, αν και σε αυτά περιλαμβάνονταν και πολλά όστρακα ιστορικών χρόνων (κυρίως Ρωμαϊκής χρονολόγησης), βλ. ΚΕΦ 7.

[382] Το αγγείο του θαλάμου XLIX -εύρημα 20c, συνδυάζει, λόγω άτεχνης κατασκευής, τον τύπο με τις λαβές στους ώμους και εκείνον με τις λαβές στο λαιμό, ο οποίος είναι υστερώτερος.

σακκούλες, ξύλινα σκεύη ή κελύφη φυτών-κολοκύθας-Schachermeyer 1980, 189-221-2), αντικείμενα ευχερέστερα σε μετακινούμενες ομάδες ορεσίβιων (Bouzek 1985, 197, Strack 2007, 215, σημ. 10, 216 σημ. 16 για αποσύνδεση των μαγειρικών σκευών από τη συγκεκριμένη προέλευση). Ως χαρακτηριστικό δείγμα σημειώνεται ένα αγγείο, χωρίς στίλβωση, από το στρώμα 18 στο ιερό του Καλαποδίου, δηλαδή από τις αρχές της ΠΠρΓ εποχής ((Jacob-Felsch, 1996, 77, Taf..45.424). Τη συγκεκριμένη ομάδα διαφοροποιεί και η Λαιμού, συγκαταλέγοντας σε αυτή το αγγείο από το Καλαπόδι και δύο άλλα από ΠΠρΓ τάφο στους Δελφούς (Lemos 2002, 96-7)[383]. Ενδεικτικά αγγεία αυτής της κατηγορίας στον Κύνο (Lis 2009α, 161), με περισσότερο επιμηκυμένο σώμα, είναι τα **Κ 2854, Κ 2856 (εικ. ΙΓ25,24),** τα οποία συνδέονται με τη φάση 5. Ανήκουν στα μεγαλύτερα και ογκωδέστερα σκεύη αυτής της κατηγορίας, με ύψος που ξεπερνά τα 0,30μ. (Μεγ.σωζ.ύψος για το Κ 2854: 0,295μ, και για το Κ 2856:0,385μ). Αν αυτά χρονολογούνται σαφώς σε αυτή την περίοδο, τότε είναι δυνατόν να προηγούνται εκείνων του Καλαποδίου. Το αγγείο **Κ 2855 (εικ. ΙΓ23)**, με μεγ.σωζ.ύψος 0,325μ., το οποίο προέρχεται από την ίδια ομάδα με τα παραπάνω και δεν εμφανίζει διαφορετικά μορφολογικά χαρακτηριστικά από εκείνα, εντάσσεται στη φάση 4 (Kounouklas 2011, 230-1, fig. 211. no 147) και επισημαίνει τη συνέχιση του τύπου από τη μία οικιστική φάση στην άλλη. Ανάλογης χρονολόγησης είναι και το αγγείο **Κ 2853 (εικ. ΙΓ22)**, από το ίδιο στρώμα και ομάδα. Το επίμηκες σχήμα δεν είναι τελείως άγνωστο και πρωϊμότερα, κατά την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο, όπως μαρτυρείται από λίγα συγκολληθέντα μαγειρικά σκεύη στη νησίδα Μήτρου (κτήριο G) (**πιν.VIII.31**). Το αγγείο της φάσης 3 από το Λευκαντί, το οποίο θεωρείται ότι συνδέεται με την παράδοση της χειροποίητης στιλβωτής της ΥΕΧ (**πιν. VIII.32**), αποτελεί, έως τώρα, ένα μεμονωμένο εύρημα.

3. Ι) Μια ομάδα από τα εξεταζόμενα θραύσματα διατηρεί μόνον το τμήμα του χείλους, το οποίο χαρακτηρίζεται από ***συνεχές και έντονα καμπύλο περίγραμμα***. Σε ελάχιστες περιπτώσεις σώζονται κάθετες λαβές, κάποιες από τις οποίες τοποθετούνται κάτω από το χείλος, στο λαιμό (**Κ 4675 , Τομή Κ, ΟΜ 8184-εικ. ΙΓ33,32**), ενώ άλλα

[383] Το αγγείο, που σημειώνει ο Lis (2009[α], 161), από αναφορά σε δημοσίευση της Deger-Jalkotzy (1983, fig. 1-2), δεν έχει στρογγυλεμένη βάση, αν και το σώμα έχει σχετικό περίγραμμα. Οπωσδήποτε, όμως, το νεκροταφείο της Ελάτειας δεν υπολείπεται σε σχετικά ευρήματα, αρκετά από τα οποία, αδημοσίευτα, εκτίθενται στο Μουσείο Λαμίας. Τα δύο αγγεία από τους Δελφούς αφορούν σε μία πρόχου και έναν αμφορέα (βλ. και **πιν. VIII.34**).

τμήματα του σώματος γενικώς ελλείπουν. Τέτοια θραύσματα, τοποθετούνται, σύμφωνα με το βάθος εντοπισμού, στην ΥΜ-ΠρΓ περίοδο.

ΙΙ) Μια άλλη ομάδα παρουσιάζει ***ελαφρώς καμπύλο περίγραμμα (και σχετικά κάθετο χείλος)*.** Βεβαίως, λόγω της αποσπασματικότητας των αγγείων, οι διαβαθμίσεις και η κατηγοριοποίηση πρέπει να αντιμετωπίζονται με επιφύλαξη (**Τομή Δ, Λ7-εικ. ΙΓ34).** Ανάμεσα σε αυτά τα θραύσματα συγκαταλέγονται πολλά αγγεία της ΥΜ περιόδου, χαρακτηριζόμενα και από πρωϊμότερες τεχνικές διαμόρφωσης της επιφάνειας (**Τομή Δ, Θ9-10/Ι9-10, Τομή Κ, ΟΜ 2517-εικ. ΙΓ37,41).** Φαίνεται ότι αποτελούν μια μετεξέλιξη του τροχήλατου μυκηναϊκού σκεύους, η μεταβατική μορφή του οποίου αποτυπώνεται πολύ καλά στο αγγείο **Κ 4745 (εικ. ΙΓ38)**. Στο στρώμα 10 (ΥΕΙΙΙΓ ύστερη) από το Καλαπόδι, ένα τροχήλατο μαγειρικό (Jacob-Felsch 1999, 149, fig. 38.259-Κ 3853-βλ. **πιν. VIII.18**) είναι δηλωτικό για την αδιάλειπτη συνέχεια του περιγράμματος. Ανάλογο, ως προς το σχηματισμό του χείλους, αγγείο έχει εντοπιστεί σε διαταραγμένο στρώμα της φάσης 2b/3 από το Λευκαντί, της ΠρΓ μάλλον, περιόδου (Popham et al. 2006, fig. 2.42,1) (**πιν. VIII.32**).

ΙΙΙ) Το περισσότερο ***διακριτό, σε σχέση με τον ώμο, ελαφρώς νεύον χείλος***, κατηγοριοποιείται σε μία άλλη μικρή υπο-ομάδα, η οποία περιλαμβάνει αγγεία της ΥΜ- ΠρΓ περιόδου, αρκετά μάλλον της πρωϊμότερης φάσης (βλ.**εικ. ΙΓ42-52**). Τα συγκεκριμένα έχουν, επίσης, ως σημείο αναφοράς τα τροχήλατα της μυκηναϊκής εποχής. Ένα ενδιάμεσο δείγμα μεταξύ αυτών των παραδόσεων αποτελεί το χειροποίητο αγγείο **Κ 4568 (εικ. ΙΓ52)**. Κάποια ανατρέχουν σε σχήματα της ΥΕΧ από την Τίρυνθα (Kilian 2007). Μαγειρικά σκεύη με συναφές περίγραμμα και διαμόρφωση έχουν βρεθεί στον οικισμό στη νησίδα Μήτρου και τοποθετούνται στην ΠρΓ περίοδο (Lis 2012α, 111, fig. 20, LN 782-014-013, LN 782-018-014) (**πιν.VIII.31**). Σε μερικά θραύσματα από τον Κύνο ***το χείλος φαίνεται περισσότερο κάθετο ως προς τον ώμο*** (IV) (**Μάρτυρας Α-Β, ΟΜ 991-εικ. ΙΓ56),** αλλά η μορφή αυτή δεν συνιστά μάλλον χρονολογικό κριτήριο διαφοροποίησης.

Στο Καλαπόδι, σύμφωνα με τα δημοσιευμένα ευρήματα, είναι αναγνωρίσιμες όλες οι παραλλαγές των στιλβωμένων χειροποίητων τύπων, με το συνεχές, καμπύλο περίγραμμα, και τα συναφή αγγεία από το ιερό προέρχονται κυρίως από τα ανώτερα στρώματα της ανασκαφής (13 έως 17-ΥΕΙΙΙΓ-ΥΜ και ΥΜ-ΠρΓ εποχή-αντιστοίχως, (**πιν. V.30**, με ή χωρίς στίλβωση). Αναλόγως, χρονολογούνται και τα ευρήματα από

την Ασίνη (**πιν. VIII.40**). Ο αμφορέας είναι, μάλιστα, ένα ιδιαίτερα σύνηθες σχήμα στη αργολική αυτή θέση και συναντάται με λαβές από το λαιμό έως τον ώμο και, σπανιότερα, από το χείλος, ενώ, μερικές φορές, φέρει πλαστικό δακτύλιο στη βάση του λαιμού, ένα γνώρισμα εμφανές ήδη από τα ΥΜ στρώματα (Τελική Μυκηναϊκή), το οποίο διατηρείται και στις ΠΠρΓ φάσεις του οικισμού (Frizell 45, fig. 30.306, Wells 1983, 71, 215, fig. 160).

Ο Lis (2012α, 216-7), με βάση τα δεδομένα από τη νησίδα Μήτρου και την εμφάνιση τέτοιων αγγείων με στιλβωμένη επιφάνεια ήδη από την ΥΕΙΙΙΓ ύστερη (ό.π., 105-6-κτήριο G), παρατηρεί μια τάση για περισσότερο επιμήκεις και στενότερες μορφές, από την ΥΕΙΙΙΓ προς την ΠρΓ περίοδο. Ο Gros στην ταξινόμηση των χειροποίητων αγγείων της ΠΕΣ σημειώνει ως διαγνωστικό τμήμα χρονολογικής εξέλιξης ενός αγγείου το λαιμό, ο οποίος από ανεπαίσθητος κατά την ΥΜ περίοδο τείνει να σχηματίζεται εμφατικότερα από την ΠΠρΓ και εξής (2011, 909). Βεβαίως, σε αυτούς του πρώϊμους μεταμυκηναϊκούς χρόνους δεν έχει επιτευχθεί ακόμα η τυποποίηση των σχημάτων (Gros 2007, 168). Ο Reber καθορίζει ως στοιχεία εξέλιξης από την ΥΜ προς την ΠρΓ εποχή την κανονικότερη διαμόρφωση του περιγράμματος και τη σταθερότητα του σχήματος καθώς και την επιμήκυνση αυτού, με λαιμό διακριτό από τον ώμο ή σε συνέχεια αυτού και σιγμοειδές περίγραμμα. Θεωρεί ότι η επιμήκυνση του σώματος από την ΠρΓ περίοδο είναι απόρροια της σχετικής εξέλιξης σχημάτων της τροχήλατης παράδοσης. Η τροχήλατη, μάλιστα, πρόχους, διατηρείται, σε μικρό ποσοστό, έως και τους ΥΠρΓ χρόνους, οπότε και εξαφανίζεται. Επισημαίνει ότι οι τύποι που παράγονται από τις διακριτές αυτές τεχνικές έχουν διαφορετική χρήση, ο τροχήλατος για την αποθήκευση υγρών, ενώ ο χειροποίητος ως μαγειρικό σκεύος (1991, 27-8). Όσον αφορά στον αμφορέα, παρά το γεγονός ότι προέρχεται από την τροχήλατη παράδοση, από την ΥΜ και την ΠρΓ περίοδο, στη χειροποίητη εκδοχή του, ακολουθεί διαφορετική κατεύθυνση, και μόνον κατά τον 8ο αι. π.Χ. παρατηρούνται επιδράσεις της τροχήλατης κεραμεικής στη χειροποίητη (ό.π., 60-1).

Τα αναφερόμενα διακριτικά της εξέλιξης του σχηματολογίου είναι εμφανή και στον Κύνο, όπου εκπροσωπούνται τύποι των πρώϊμων μεταμυκηναϊκών χρόνων, αν και τα συμπεράσματα, λόγω της αποσπασματικότητας πολλών αγγείων, δεν πρέπει να θεωρούνται οριστικά.

Χρήση

Η στιλβωμένη επιφάνεια των αγγείων, ως τεχνική διαμόρφωσης, μειώνει τη διαπερατότητα της επιφάνειας, οπότε διευκόλυνε τη χρήση τους τόσο για το μαγείρεμα όσο και για την αποθήκευση υγρών (Skibo-Schiffer 1987, 93)[384]. Σύμφωνα με την Αλούπη, το μαγείρεμα σε τέτοια χειροποίητα σκεύη και σε χαμηλές θερμοκρασίες έχει οργανικό χαρακτήρα, δηλαδή μειώνει την καταστροφή της βιταμίνης C και του φολικού οξέως, ιδιαιτέρως στα λαχανικά, αλλά και την απώλεια σε μέταλλα και ιχνοστοιχεία (Karageorghis 2011α, 88, με αναφορά σε διάλεξη της Αλούπη).

Αγγεία με νέφη στην επιφάνειά τους χρησιμοποιήθηκαν ως μαγειρικά (Rice 1987, 235-6). Η Deger-Jalkotzy (2009, 93) παρατηρεί ότι από τις πρόχους στο νεκροταφείο της Ελάτειας, κάποιες με διαμορφωμένα χείλη, ενδεικτικά για πρόχυση, ιδίως εκείνες της ΥΜ περιόδου, ήταν εύχρηστες μάλλον για ζέσταμα και σερβίρισμα υγρών, ενώ τα μόνωτα με επίπεδο χείλος, αρκετά εξ αυτών σημαντικού μεγέθους, τα οποία χρονολογούνται στην ΠρΓ περίοδο, αποτελούσαν τα αμιγώς μαγειρικά σκεύη.

Όσον αφορά στα ευρήματα από τον Κύνο, τα περισσότερα έχουν συλλεγεί σε θραυσματική κατάσταση, και σε λίγα μόνον είναι δυνατόν να ανασυσταθεί το περίγραμμα και μεγάλο μέρος της επιφάνειάς τους, ενώ η μορφή της βάσης είναι αμφισβητήσιμη, αν και η επίπεδη μπορεί να ήταν περισσότερο διαδεδομένη από ό,τι φαίνεται σε πρώτη εκτίμηση. Κάποια έφεραν ίχνη καύσης, η οποία προκάλεσε μεγάλη φθορά στα τοιχώματά τους (**Κ 2853-εικ. ΙΓ22**). Στο μεγάλο σκεύος **Κ 2856 (εικ. ΙΓ24)** η εξηρημένη επιφάνεια της στρογγυλεμένης βάσης του υποδεικνύει ότι αυτό δεχόταν τη θερμότητα από κάτω και τοποθετούνταν πάνω ή κοντά στη χόβολη. Η μεγάλη του χωρητικότητα, έως και 7λίτρα, δηλώνει, εξάλλου, ότι χρησίμευε για ένα ευρύτερο κύκλο συμμετεχόντων. Εντούτοις, το δίωτο **Κ 2855 (εικ. ΙΓ23)** εμφανίζει τις αναμενόμενες για ένα τέτοιο σκεύος διάσπαρτες κηλίδες κάπνας στη ζώνη ανάμεσα στις λαβές.

Μαγειρικά αγγεία με στρογγυλεμένη, κυρτή βάση ανταποκρίνονται συνήθως καλύτερα στις αυξομειώσεις της θερμοκρασίας και είναι περισσότερο ανθεκτικά στην εμφάνιση ρηγματώσεων (Rye 1981, 31, Kilikoglou et al. 1998). Από τα σύγχρονα παράλληλα με τη χειροποίητη αγγειοπλαστική της Κύπρου, η διαμόρφωση μιας τέτοιας βάσης διευκολύνει την κλίση του αγγείου κατά το γέμισμα ή το άδειασμά του καθώς

[384] Ο Rice (1987, 231-2) παρατηρεί, πάντως, ότι οι πορώδεις και λιγότερο στιλβωμένες επιφάνειες αυξάνουν τα χαρακτηριστικά του αγγείου για μαγειρική χρήση.

και την καλύτερη σταθεροποίησή του σε ανώμαλο έδαφος (Λιάρος 2017, 36). Για τέτοιου τύπου αγγεία υπήρχε μάλλον κάποιο στήριγμα[385], από το οποίο, όμως, δεν σώζεται κάποιο κατάλοιπο (βλ. εντούτοις, πρκ σελ. 266, γ9), πιθανόν γιατί το υλικό ήταν φθαρτό ή προσωρινό, όπως ένας σωρός από πέτρες. Είναι προφανές ότι, κατά τη διάρκεια του μαγειρέματος, αυτά αναρτώντο πάνω από τη φωτιά.

Τα σκεύη με τη σχετικά επίπεδη βάση τοποθετούνταν σε κάποια «πλατφόρμα» κοντά στην εστία θερμότητας, ως συνέχεια της συχνής από την προγενέστερη μυκηναϊκή περίοδο μαγειρικής πρακτικής (**Κ 2940, Τομή Κ, ΟΜ 2432-εικ. ΙΓ7,1**). Η πρόχους **Κ 2864 (εικ. ΙΓ5)** φέρει εμφανή ίχνη της γειτνίασης με φωτιά στη μία πλευρά και είναι πιθανό ότι είχε τοποθετηθεί, επίσης, κοντά ή πάνω στη θερμαντική πηγή. Ανάλογης χρηστικότητας ήταν και το άλλο μόνωτο αγγείο **Κ 803-εικ. ΙΓ4**, το οποίο πατούσε, με μεγάλη πιθανότητα, πάνω στη χόβολη, όπως προκύπτει από τα σημάδια κάπνας στην επιφάνεια έδρασης. Κάποια από αυτά τα αγγεία με την επίπεδη βάση ανήκουν στα μικρότερα του είδους (τουλάχιστον σώζονται καλύτερα), των οποίων η χωρητικότητα κυμαίνεται από 0,54 λίτρα (**Κ 2864-εικ. ΙΓ5**) έως 1,3λίτρα (**Κ 2900-εικ.ΙΓ6**), και πιθανόν εξυπηρετούσαν τις ανάγκες προετοιμασίας του γεύματος ως συμπληρωματικά σκεύη σε άλλα μεγαλύτερα. Ιζήματα στο εσωτερικό του αγγείου **Κ 2866 (εικ.ΙΓ15)** υποδεικνύουν τα υπολείμματα του περιεχομένου του.

Διαπιστώνεται, λοιπόν, ελευθερία και ποικιλία ως προς την τοποθέτηση του αγγείου κοντά στη θερμαντική πηγή και ότι η κατανομή της κάπνας στο αγγείο δεν αντιστοιχεί πάντα με τη θέση της λαβής (**Κ 2862, Κ 4793-εικ. ΙΓ13,17**)[386].

Από τα αγγεία, στα οποία δεν είναι σαφές το σχήμα του σώματος, εκείνα με το ενιαίο περίγραμμα είναι πιθανό ότι χρησιμοποιήθηκαν, επίσης, ως μαγειρικά (**Κ 4675, Τομή Δ, Θ9-10/Ι9-10-εικ.ΙΓ33,37**). Τα δημοσιευμένα δείγματα από το Καλαπόδι καταχωρούνται, επίσης, με αυτή τη χρήση (Jacob-Felsch 1996, 166, Taf. 45.412). Στην Ασίνη, από την οποία προέρχονται τα καλύτερα σωζόμενα ανάλογα αγγεία, αυτά αντιστοιχούν σε αμφορείς με ανοικτόχρωμες επιφάνειες, σε σχέση με τις σκουρόχρωμες πρόχους (μαγειρικές), οι οποίοι έχουν αποθηκευτικό χαρακτήρα (Wells 1983, 70-73, fig. 160-2). Είναι πολύ πιθανό ότι και στον Κύνο κάποια τέτοια

[385] Από το Λευκαντί της ΜΠρΓ περιόδου (επίχωση του κτηρίου της Τούμπας) αλλά και την Ασίνη προέρχονται θραύσματα από στηρίγματα (Lemos 2002, 87).

[386] Και τα δύο αγγεία έχουν αποδοθεί ως μόνωτα, εντούτοις, οι κηλίδες καύσης συγκεντρώνονται στη ζώνη κάτω από τη λαβή, δηλωτικό στοιχείο μιας δεύτερης (;) λαβής ή συνεχούς μετακίνησής τους κατά τη διάρκεια του μαγειρέματος.

χειροποίητα σκεύη ήταν αποθηκευτικά, αλλά τα μικρά θραύσματα του χείλους δεν είναι επαρκή για τη συναγωγή συμπερασμάτων. Σύμφωνα με τη Strack (2007, 121), στην Αργολίδα, κατά τις πρώϊμες ΠρΓ φάσεις, οι τύποι παραλλάσσουν ως προς την απόχρωση της επιφάνειας και η διάκριση μεταξύ μαγειρικών και αποθηκευτικών δεν είναι ιδιαίτερα εμφανής. Μόνον από το τέλος της περιόδου εξελίσσονται με διαφορετικό τρόπο αυτές οι δύο κεραμικές τεχνικές, η ανοικτόχρωμη για την κατασκευή μικρών πρόχων και φιαλών, που τοποθετούνται σε τάφους, και η σκουρόχρωμη για την παραγωγή μαγειρικών σκευών, υποστατών και εστιών-εσχαρών. Στην Ασίνη, μάλιστα, μεγάλο μέρος των αποθηκευτικών αγγείων χαρακτηρίζονται από την τοποθέτηση της λαβής κάτω από το χείλος (**πιν. VIII.40**- ΠΠρΓ). Δηλωτικός μιας τέτοιας κατασκευαστικής αντίληψης φαίνεται ότι είναι ο αμφορέας **Κ 2858 (εικ. ΙΓ19)**, μεμονωμένο δείγμα ανάμεσα στους τύπους με περισσότερο σφαιρικό κορμό, ο οποίος δεν εμφανίζει σημάδια κάπνας και η θέση των λαβών του προσδίδει το χαρακτήρα ενός δοχείου μεταφοράς. Μαγειρικής χρήσης, παρά την τοποθέτηση των λαβών, φαίνεται ότι ήταν τα δίωτα **Κ 2854, Κ 4096**, (**εικ. ΙΓ25, 29**), όπως βεβαιώνεται από τα ίχνη κάπνας στο εξωτερικό τοίχωμά τους. Το αγγείο **Τομή Ε, ΟΜ 8108 (εικ. ΙΓ30),** στο σωζόμενο τμήμα του οποίου δεν σώζονται σημάδια διακριτής χρήσης, χαρακτηρίζεται από παχιά λαβή, διαφορετική από τις επικρατούσες στον οικισμό, ελλειψοειδείς, πεπλατυσμένες. Δεδομένου ότι εντάσσεται, σύμφωνα με το στρώμα όπου εντοπίστηκε, στην ΥΜ περίοδο, μία εποχή δοκιμών και μεταπτώσεων, ενδεχομένως χρησίμευσε για αποθήκευση και μεταφορά με υλικό κατασκευής προσιδιάζον στα μαγειρικά σκεύη. Ένα θραύσμα από παχύ χείλος (**Μάρτυρας Η-Θ, ΟΜ 1732-εικ. ΙΓ48**), με σημαντικό άνοιγμα στομίου, ίσως ανήκει σε κάποιο πιθόσχημο.

Ανάλογος είναι ο χαρακτήρας (ή μήπως ήταν ασάμινθος;) του αγγείου **Κ 4704 (εικ. ΙΓ59)**, από το οποίο διατηρείται τμήμα του επίπεδου νεύοντος χείλους και η απαρχή οριζόντιας λαβής. Αν και το βάθος εντοπισμού του αντιστοιχεί στην ΠρΓ φάση κατοίκησης, δεν προέρχεται από ασφαλές στρώμα. Παρά ταύτα, ομοιάζει, ως προς το υλικό και τη διαμόρφωση της επιφάνειας, με τα μαγειρικά σκεύη. Η κάπνα κάτω από το χείλος δεν υποδεικνύει, όμως, βέβαιη μαγειρική χρήση, αλλά πιθανή παρουσία του αγγείου σε χώρο όπου λειτουργούσε εστία.

β. ΑΓΓΕΙΑ ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΟΡΑΣ

1. Αμφορέας με στικτή/εμπίεστη διακόσμηση

Ο αμφορέας **Κ 2868 (εικ. ΙΓ57)** από ροδαλό πηλό με μικρές προσμίξεις και ελαφρά στίλβωση της επιφάνειας, χαρακτηρίζεται από ογκώδες σώμα, απιόσχημου σχήματος, μικρή και δακτυλιόσχημη βάση, σχετικά κοντό και στενό για το μέγεθος του λαιμό και κάθετες λαβές έως αυτόν, οι τομές των οποίων παραλλάσσουν: η μία φέρει κύρτωση κατά μήκος της εξωτερικής όψης και η άλλη, στην ίδια πλευρά, μικρή αυλάκωση. Περιμετρικά του ώμου διακρίνεται στικτή διακόσμηση ομόκεντρων κύκλων και σταυρού εγγεγραμμένου σε κύκλο. Σε αρχικές δημοσιεύσεις του υλικού, το συγκεκριμένο αγγείο περιγράφεται ως τεφροδόχος παιδικής ταφής (Dakoronia 2003β, 41-2, fig. 7, Κουνούκλας 2009, 991). Από τη διάβρωση της εσωτερικής επιφάνειας εικάζεται ότι είχε αρχικώς αποθηκευτικό χαρακτήρα Μια μεγάλη κηλίδα καύσης στη μία όψη, στην κοιλιά, έχει προκληθεί πιθανόν από δευτερογενή αιτία και όχι από τη χρήση. Η Δακορώνια πιστεύει ότι, παρόλο που το συγκεκριμένο βρέθηκε μαζί με ένα σκύφο με ψηλό σχετικά πόδι (Dakoronia 2003β, 41, σημ. 13, fig. 9), στοιχείο ικανό να το χρονολογήσει μέχρι τους ΥΠρΓ χρόνους[387], άλλα χαρακτηριστικά του διακοσμημένου αγγείου, μαζί με τα συνευρήματα, συνηγορούν για τη χρονολόγησή του στην ΠΠρΓ περίοδο και στη μετάβαση αυτής από την προγενέστερη φάση. Τροχήλατοι αμφορείς παρεμφερούς περιγράμματος είναι γνωστοί από το νεκροταφείο της Ελάτειας και τοποθετούνται, με βάση την ακολουθία των ταφών, στην ίδια χρονική περίοδο ή, σύμφωνα με τη διακόσμηση, λίγο αργότερα, στη μετάβαση από την ΠΠρΓ προς την ΜΠρΓ εποχή (Deger-Jalkotzy 1999, 199-200, fig. 11). Ένα θραύσμα χειροποίητου αμφορέα από την επίχωση του κτηρίου της Τούμπας στο Λευκαντί, της ΜΠρΓ περιόδου, θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένα κοντινό παράλληλο (Popham et al. 1990, 61-2, pl. 44, 77.846).

Χειροποίητα αγγεία με εμπίεστη διακόσμηση, τα οποία συνδέονται με ταφικές πρακτικές έχουν βρεθεί σε αρκετές πρωτογεωμετρικές θέσεις (Bouzek 1974, 12, 13, ιδίου 1995, 189-94). Ένας ταφικός τετράωτος αμφορέας από νεκροταφείο στην Αταλάντη, της ΥΠρΓ-Υπο-ΠρΓ περιόδου, ακολουθεί την ίδια διακοσμητική αντίληψη (Δακορώνια 1992α, 227, πιν. 133^{α}). Στικτά σχέδια συναντώνται και σε μεγάλα αποθηκευτικά, όπως ένα πιθόσχημο από την Ασίνη της φάσης 1 (Wells 1983, 212, fig.

[387] Wells 1983, 212 no. 395 fig. 156 and 276, no. 941 fig. 208 (φάση 4)-έντυπη διακόσμηση στη βάση του λαιμού.

395). Ένα αστερόσχημο μοτίβο, διαμορφωμένο από μικρά εμπίεστα τετράγωνα, εμφανίζεται και στον ώμο ενός θραύσματος από κλειστό αγγείο, (αμφορέας/υδρία/πρόχους) από ανοικτόχρωμο πηλό, με εξομάλυνση της επιφάνειας, χρονολογούμενο στη φάση 3 της ΠρΓ Ασίνης (Wells 1983, no 712, fig. 191). Τα διακοσμητικά στοιχεία του αγγείου από τον Κύνο είναι δυνατόν να έχουν επηρεαστεί από τη χαρακτηριστική για την εποχή γραπτή διακόσμηση των ομόκεντρων κύκλων, η οποία τοποθετείται στη ζώνη των ώμων (Lemos 2002, 56-7).

2. Το ***πιθόσχημο αγγείο*** **ΟΜ 2384[α]** (**εικ. ΙΓ58**), από ανοικτόχρωμο καστανό έως ροδαλό πηλό, χαρακτηρίζεται από σφαιρικό πεπλατυσμένο σώμα και τέσσερεις λαβές. Φέρει **ανάγλυφη διακόσμηση** από διπλά ημικύκλια, εκατέρωθεν καθεμιάς λαβής, και από μία κάθετη ταινία-νεύρωση πάνω από αυτή, που φτάνει έως τη βάση του λαιμού. Εντοπίστηκε σε στρώμα της οικιστικής φάσης 4 (ΠΠρΓ). Το σχήμα ανατρέχει σε ευρήματα από τη βόρεια Ελλάδα, από τη Βαρδαρόφτσα-Αξιοχώρι (Heurtley, 1939, 214, no. 408), την Άσσηρο (Wardle,1980, 247-250, fig. 10.15-φάση 5-3-ΠΕΣ, και Wardle 1997, 452), τον Καστανά (Hochstetter, 1984, pls. 89.6, 104.5,105.5). Σύμφωνα με την ανάλυση του πηλού, αλλά και με βάση τη μορφολογία και τη μοναδικότητά του στο χώρο, το αγγείο αποτελεί μάλλον εισηγμένο προϊόν (Kounouklas 2011, 233). Ένας μεσαίου μεγέθους αδημοσίευτος αμφορέας με στιλβωμένη επιφάνεια από το νεκροταφείο της Ελάτειας, που εκτίθεται στο Μουσείο της Λαμίας, φέρει μιας σχετικής διαμόρφωσης νεύρωση στη ζώνη ανάμεσα στις λαβές. Τα έντονα σημάδια καύσης στην κάτω επιφάνεια του αγγείου θα πρέπει να θεωρηθούν ως ίχνη δευτερογενούς καύσης.

3. Ο ***αμφορέας με λαβές στο λαιμό*** και στιλβωμένη επιφάνεια, ανοικτής απόχρωσης, χαρακτηρίζεται από ψηλό λαιμό, διακριτό από τον ώμο, έξω νεύον χείλος και λαβές κάθετες ορθογωνισμένης διατομής με διακριτική αυλάκωση κατά μήκος, και δύο ελλειψοειδή εμπίεστα μοτίβα (δακτυλιές) στη βάση τους. Ο τύπος είναι γνωστός στην Ασίνη κατά τη φάση Ι (Wells 1983, 70-3. Fig. 47.408, 48.409), αν και το προτεταμένο και τετραγωνισμένο χείλος είναι ίσως ένδειξη ύστερης χρονολόγησης ή και τοπικής ιδιομορφίας (κορινθιακοί αμφορείς). Το σχήμα ομοιάζει, επίσης, με έναν αμφορέα από τον τάφο Γ 23 των Μυκηνών ο οποίος, χρονολογείται στην ΠρΓ περίοδο (Desborough 1973, 92-3, pl.34a), ίσως και στη μέση φάση αυτής (**πιν. VIII.38**).

Ανάλογο αγγείο έχει συλλεγεί από ΠρΓ τάφο (XXIV) στην Ελάτεια (Deger-Jalkotzy 2009, 87, 92-3, fig, 5, 15:1-18b) (**πιν.VIII.33**). Τα ανοικτόχρωμα κλειστά αγγεία με στίλβωση ανήκουν σε σκεύη μεταφοράς της ΠρΓ περιόδου και επιχωριάζουν κατά τις ΠΓ και ΜΓ περιόδους στην περιοχή της Αργολιδοκορινθίας (Reber 1991, 59-60, Strack 2007, 314, 634, pl. L, 1122-1125-Αργολίδα, LXI, 1592-3, 1597-Κόρινθος).

Τα αγγεία από τον Κύνο χρονολογούνται αναλόγως και κατατάσσονται στη λεπτότερη έκδοση αυτών των χειροποίητων αμφορέων για τους οποίους η Wells (1983, 71) δέχεται μια υστερώτερη τοποθέτηση εντός της φάσης 1 του οικισμού της Ασίνης. Από τα ικανοποιητικού μεγέθους θραύσματα αποκαθίστανται δύο σχεδόν πανομοιότυποι αμφορείς και ένας τρίτος, ο οποίος διαφέρει από τους άλλους ως προς την απουσία βαθύνσεων στη βάση των λαβών (**Κ 4748, Μάρτυρας Β-Δ, ΟΜ 3062+3063+3067, καθαρισμός Τχ 27, ΟΜ 3354-εικ. ΙΓ60,61, ΚΠΙΓ2.3**), αλλά και ως προς τη μορφή αυτών, ελλειψοειδών, σε σχέση με τις ορθογωνισμένες των δύο πρώτων. Ο περιορισμένος αριθμός τέτοιων αγγείων στον οικισμό, αλλά και στην περιοχή[388]-ακόμα και αν υπολογιστούν αυτά από την Ελάτεια, τα οποία, όμως, φαίνεται να είναι αμελέστερα ως προς την κατασκευή-, η διαμόρφωση και το υλικό υποδεικνύουν την εισαγωγή τους από τη ΒΑ Πελοπόννησο, όπου συγκαταλέγονται, με διάφορες παραλλαγές, σε ένα διαδεδομένο τύπο αμφορέα.

γ. ΔΙΑΦΟΡΑ ΑΝΟΙΚΤΑ ΚΑΙ ΆΛΛΑ ΜΙΚΡΑ

1. Στα ανοικτά περιλαμβάνεται ο ***σκύφος*** **(Τομή Ε, Δ14, ΟΜ 666-εικ. ΙΔ8)**, τύπος γνωστός στη χειροποίητη εκδοχή του από στρώματα της ΥΜ περιόδου στο Καλαπόδι, όπου από την ΥΕΙΙΙΓ μέση/εξελιγμένη (από το στρώμα 10, αλλά, κυρίως, από το στρώμα 15) παρατηρείται μια τάση για την ενσωμάτωση του μυκηναϊκού σχηματολογίου στην παράδοση της χονδροειδούς χειροποίητης κεραμικής (Jacob-Felsch 1996, 79, Tf 38.260-ΥΕΙΙΓ, 39.286, 41.334[389]). Το αγγείο έχει εντοπιστεί σε στρώμα της φάσης 5 (Kounouklas 2011, 203-4, fig. 187, no 123) και είναι λεπτό ως προς την τεχνική κατασκευής του, ένα χαρακτηριστικό, το οποίο, όπως αναφέρει η

[388] Στη δημοσίευση του Καλαποδίου περιγράφεται μόνον ένα θραύσμα από αμφορέα (Jacob-Felsch 1996, 79, 134, Taf. 29.121, ο οποίος είναι τροχήλατος, χαρακτηρίζεται ως μαγειρικός, εντάσσεται στο στρώμα 4 (ΥΕΙΙΙΓ μέση) και έχει διαφορετικό περίγραμμα από τα εξεταζόμενα στην παρούσα μελέτη.

[389] Τα συγκεκριμένα αγγεία προήλθαν από τα στρώματα 13 και 17-αντιστοίχως- που εντάσσονται στην ΥΜ-ΠρΓ περίοδο. Τα αγγεία που αναφέρονται εδώ, αλλά και άλλα της δημοσίευσης, που αφορούν στο συγκεκριμένο σχήμα, είναι χειροποίητα χονδροειδή, αλλά δεν σημειώνεται αν φέρουν στίλβωση.

Strack (2007, 121) εμφανίζεται σποραδικά και στην Αργολίδα-Ασίνη κατά τις ΥΜ και ΠΠρΓ περιόδους.

Ένα τμήμα από το στέλεχος αγγείου (**Τομή Γ, Γ9-ΚΠ ΙΔ.6**) ίσως προέρχεται από ***υψίποδα σκύφο***, ο οποίος εμφανίζεται, επίσης, στην τροχήλατη κεραμική από τον οικισμό στις φάσεις που εξετάζονται στην παρούσα μελέτη (Κουνούκλας 2015, 830, εικ. 3θ-ΥΕΙΙΙΓ μέση, Κουνούκλας-Δακορώνια 2012, 1161, εικ 7β-ΥΜ, Κούνούκλας 2009, 991-ΠΠρΓ).

2α. Το μεγάλο αγγείο (**Κ 4732-εικ. ΙΔ7**), το οποίο αναφέρεται ως ***κρατήρας***, αποδίδει το περίγραμμα ενός μεγάλου σκύφου, με στρογγυλεμένο σώμα και απλό χείλος, και έχει διάμετρο στομίου 0,18-0,19μ. Στην τροχήλατη παράδοση του Κύνου οι σκύφοι είναι μικρότεροι, εντούτοις, στο Λευκαντί, τουλάχιστον κατά τη φάση 3, φαίνεται ότι παράγονται τόσο μικρά όσο και πολύ μεγάλα αγγεία αυτού του τύπου (Popham et al. 2006, 176-7). Ένα παρόμοιου περιγράμματος και μεγέθους (Δστομ-0,18μ.), χειροποίητο χονδροειδές σκεύος, συσχετίζεται με το στρώμα 17 (ΥΜ-ΠρΓ περίοδος) από το Καλαπόδι (Jacob-Felsch, 1996, 79, Taf. 41.334).

Ο κρατήρας (μεγάλος σκύφος) από τον Κύνο φέρει εγχάρακτη/αυλακωτή διακόσμηση με ζιγκ-ζαγκ μοτίβο και χρονολογείται, όπως προκύπτει από τη στρωματογραφία, στη φάση 5, δηλαδή στην ΥΜ περίοδο (Kounouklas 2011, 204-5), και η τεχνική επεξεργασίας της επιφάνειας ακολουθεί σύγχρονα από άλλες θέσεις παράλληλα.

Μια μικρή ομάδα τεσσάρων αγγείων από τους τάφους της Ελάτειας, μία πρόχους, ένας αμφορίσκος, μία πυξίδα και ένας κάνθαρος της ΥΜ-ΠρΓ περιόδου (Deger-Jalkotzy 2009, 93, fig. 5) διακοσμούνται με εγχάρακτες οριζόντιες γραμμές και δύο παράλληλες ζιγκ-ζαγκ, που γεμίζουν με λευκή ουσία (Deger-Jalkotzy 2014, fig. 4.2: d-f). Μία πρόχους με παρόμοια διακόσμηση από το νεκροταφείο της Ν. Ιωνίας στο Βόλο τοποθετείται στην ΜΠρΓ-ΥΠρΓ εποχή (Sipsie-Eschbach 1991, 179-180, Τ. 3 και 223, 60/1489, Tf 55.4)[390] (**πιν.VIII.45**). Ταφικά ευρήματα από ΥΠρΓ τάφο στην

[390]Η Σιψή (Sipsi 1991, 173 κεξ., 180) χρονολογεί το συγκεκριμένο αγγείο με βάση τις τροχήλατες πρόχους. Σε σχέση με την πρόχου της Ελάτειας, με την οποία παρουσιάζει και τη μεγαλύτερη συγγένεια, το θεσσαλικό αγγείο εμφανίζει διακριτά υψηλότερη βάση, ενώ το φωκικό έχει τη χαρακτηριστική υψωμένη ταινιωτή (Deger-Jalkotzy 2009, fig. 5-TXXIV/18i).

Κω φέρουν ανάλογης τεχνικής μοτίβα (Lemos 2002, 96, pl. 62, με αναφορά σε Morricone 1978, 87-9, figs 80-7).

Η διακοσμητική αυτή αντίληψη έχει χαρακτηριστεί ως «δωρική» και πιστεύεται ότι προέρχεται από τα Βαλκάνια (Bouzek, 1969, 41-44, fig. 2A, ιδίου 1974, 1, Ruppenstein 2007, 178-180), με συσχετισμούς και από τη Μακεδονία (Hochstetter 1984, 344). Στην Άσσηρο η συγκεκριμένη τεχνοτροπία, με επίθετη ουσία για την πλήρωση των εγχαράξεων, αποτελεί ένα νεωτεριστικό στοιχείο της ΕΣ (Wardle 1997, 454-5, fig. 3.5 –φάση 2, Wardle-Wardle 2007,472, pl. 18), αλλά η διακόσμηση είναι γνωστή τόσο στην Κεντρική όσο και στην Ανατολική Μακεδονία ήδη από την ΥΕΧ (Gimatzidis 2010, 112-3, για Σίνδο και βιβλιογραφία για άλλες θέσεις).

Εγχάρακτη διακόσμηση χαρακτηρίζει, κατά τους ΥΜ και ΠΠρΓ χρόνους, πυξιδόσχημα αγγεία λεπτής κατασκευής (Lemos 2002, 94-6) από τάφο στον Κεραμεικό (Τ.113), από την Αγορά (πηγάδι U κοντά στην Κλεψύδρα) (Smithson 1961, 174, pl. 31, Reber 1991, 119, Taf 27.1-2, Abb. 9.1-2), αλλά και έναν αμφορέα και μία πυξίδα από τάφο στη νότια κλιτύ της Ακρόπολης (Brouskari 1980, 24, no 20)[391]και δύο αμφορείς από την Ασίνη της ΠΠρΓ Ι φάσης (Wells 1983, 73). Συναφούς λογικής μοτίβα εμφανίζονται, επίσης, σε πυξίδες της ΥΠρΓ εποχής από τους ίδιους ταφικούς χώρους της Αθήνας, τον Κεραμεικό (Τ. 33 και 27) και την Αγορά (Τ. 41) (Reber 1991, 121-2, Taf. 29.5, 27.4 και Abb. 9.4, Taf. 29.1- αντιστοίχως). Τέτοια διακόσμηση συναντάται, επίσης, κατά την ΥΠρΓ και ΠΓ περίοδο, σε χειροποίητες φιάλες και στα πήλινα ειδώλια (κούκλες) από τον Κεραμεικό (Reber 1991, 125, 128). Φαίνεται ότι η Αττική έπαιξε ένα σημαντικό ρόλο στη διάδοση αυτής της τεχνικής (Lemos 2002, 155, 199) ενσωματώνοντας και στοιχεία από την τροχήλατη κεραμική παράδοση (Reber 1991, 130, 169-1, Strack 2007, 131). Ο Gros (2007, 136) συμπεριλαμβάνει στα διακοσμημένα με σχετικό εγχάρακτο σχέδιο αγγεία κάποια πιθόσχημα από τον Ωρωπό και την Ερέτρια της Γεωμετρικής εποχής σημειώνοντας, όμως, ότι αυτό, ήδη από την αρχή της περιόδου, σταδιακά εξαφανίζεται.

Αυτή η διακοσμητική μέθοδος χαρακτηρίζει σποραδικά και τη στιλβωτή κεραμική της ΥΕΧ (“Barbarian Ware”) από το Μενελάϊο (Catling-Catling 1981, 79,

[391]Η μελετήτρια σημειώνει ότι το αγγείο είναι συγγενές με μυκηναϊκό σχήμα, το οποίο συναντάται στην Κεφαλλονιά (Μεταξάτα) κατά την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο και έχει ΠρΓ παράλληλο από τον Κεραμεικό (Kraiker-Kübler 1939, pl. 25, 491). Το συνεύρημα του τάφου, ένας αμφορέας με λαβές στην κοιλιά, τοποθετείται στη φάση ΠρΓ ΙΙ και συσχετίζεται με την ομάδα Ι του Desborough. Η Λαιμού (2002, 9) κατατάσσει αυτόν τον τάφο στην ΠΠρΓ περίοδο.

fig. 4.33,35, pl. 7) και την Τίρυνθα- ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-εξελιγμένη (Kilian 2007, 17, Taf. 10. 127, Taf. 11.142), την οποία ο Kilian συσχετίζει με παράδοση από την Ιταλία (περίοδος Protovillanova), και, πιθανόν, από την Αιγείρα (Deger-Jalkotzy 1977, 51, Pilides 1994, 22), αλλά και την Κύπρο (Κίτιο) (Romanos 2011, 79, 84, 100, fig. 2.3c, 2.13, σε ανοικτό αγγείο, και Pilides 1994, 87, no 22, fig. 18.7). Εγχάρακτα σχήματα είναι γνωστά και στην τρωαδίτικη παράδοση, γνωστή ως "Knobbed ware", της φάσης VIIb (Romanos 2011, 105-6, fig. 2.17A, B, 2.18). Η συσχέτιση της τεχνικής των μυκηναϊκών χρόνων με εκείνη της πρώϊμης μεταμυκηναϊκής περιόδου είναι βέβαια παρακινδυνευμένη, αν ληφθεί, μάλιστα, υπ΄όψιν ότι, μια τέτοιας μορφής επεξεργασία της στιλπνής επιφάνειας, επανέρχεται σε διάφορες περιόδους, για να προσδώσει και ιδιαίτερη σήμανση και λειτουργία σε κάποια αγγεία.

Η προσεγμένη διακοσμητική διαμόρφωση υποδηλώνει ότι ο κρατήρας του Κύνου λειτούργησε ως ένα ξεχωριστό σκεύος μέσα στην οικοσκευή, όχι ως μαγειρικό, (Henrickson-McDonald 1983, 632), αλλά για πόση, φύλαξη ή κατανάλωση τροφής σε ειδικές περιστάσεις.

2β. Ένα θραύσμα ανήκει σε ένα ιδιότυπο αγγείο (**Κ 2935-εικ. ΙΔ12),** το οποίο χρονολογείται στη φάση 5 και αναπαράγει ένα ***σκυφοειδή κρατήρα*** (FS 282), αν και με μικρότερες διαστάσεις (Δστομ- 0,18 ή 0,22μ.). Ο κρατήρας, σε ποικίλες εκδοχές, αποτελεί ένα τυπικό μυκηναϊκό σχήμα αρκετά διαδεδομένο σε όλες τις φάσεις του οικισμού. Στη χειροποίητη παραλλαγή του εμφανίζεται σε ΥΜ στρώμα (14) από το Καλαπόδι, όπου ευρίσκεται και με ανάλογο περίγραμμα χείλους (Jacob-Felsch, 1996, 79, Taf. 40.314). Εντούτοις, το θραύσμα από το ιερό εντάσσεται, σύμφωνα με το υλικό κατασκευής, στα ημι-χονδροειδή ανοικτόχρωμα χρηστικά (Küchengeschirr), ενώ το συγκεκριμένο αγγείο από τον Κύνο έχει τεχνολογικές ομοιότητες με τα μαγειρικά σκεύη, από τα οποία δανείζεται μάλλον και τη μορφή της λαβής ενός αμφορέα.

3. Το ***κυάθιο*** **Κ 2857 (εικ. ΙΔ10)** αποδίδει ένα τυπικό μυκηναϊκό σχήμα (FS 216/217), γνωστό στη λεπτότεχνη κεραμική του Κύνου, σε όλες τις εξεταζόμενες φάσεις κατοίκησης (Kounouklas 2011, 99-100, 147-8, 196, 225). Ομοιάζει με ένα ανάλογο από το Καλαπόδι της ΥΜ περιόδου (Jacob-Felsch, 1996, K 4921, 79, 154, Taf. 20.302, 40.302-στρώμα 15), μία θέση, όπου τα χρηστικά άβαφα αγγεία εναλλάσσονται στην τροχήλατη και χειροποίητη τεχνική ήδη από την ΥΕΙΙΙΓ

(εξελιγμένη-στρώμα 8, ό.π., 79, 143, Tf 33.207). Ο σχετικός τύπος συνεχίζει να χρησιμοποιείται στο ιερό και κατά την ΠΠρΓ περίοδο (ό.π., 169, Taf. 46.444, στρώμα 21). Ένα κυάθιο από τα Παλιά Βόλου, που χρονολογείται, χωρίς σαφή προσδιορισμό, στην ΠρΓ περίοδο, αποτελεί μια επιπλέον ένδειξη «μετακύλισης» σχημάτων από την τροχήλατη στη χειροποίητη παράδοση (Sipsie-Eschbach 1991, Taf 55.5 (60/1486) (**πιν.VIII.45-Τ3**).

4. Η ***κύλικα*** σώζεται με ένα μικρό θραύσμα από το κατώτερο τμήμα της γάστρας και του στελέχους (**Τομή Ε, ΟΜ 6153+6154-εικ. ΙΔ6**). Ο συγκεκριμένος τύπος έχει συνδεθεί με τις δημόσιες τελετές της μυκηναϊκής κοινωνίας (Whitelaw 2001, 57, Knappett 2001, 84-5), αλλά παρακμάζει ήδη από τη μετανακτορική εποχή[392]. Στον Κύνο, η κύλικα συναντάται, κυρίως, σε διακοσμημένη μορφή, και με λίγα δείγματα, σε άβαφη, κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο (φάση 7) (Kounouklas 2011, 101), τα θραύσματα μειώνονται, όμως, κατά την ΥΕΙΙΙΓ ύστερη (φάση 6), αλλά το σχήμα εξακολουθεί να υφίσταται, με ελάχιστα όστρακα και με γραμμική διακόσμηση, έως και τις φάσεις 5 και 4 (ό.π. 148 και 174-5, 226). Λόγω της σύνδεσής του με τα συμπόσια της ανακτορικής περιόδου και της ιδιαίτερης σημασίας του σε αυτά, φαίνεται ότι, σε κάποιες περιπτώσεις, αναπαράχθηκε και σε χειροποίητες παραλλαγές, όπως στη στιλβωτή παράδοση της ΥΕΧ. Δείγματα αυτής, χρονολογούμενα στην ΥΕΙΙΙΓ περίοδο, έχουν αναγνωριστεί στη θέση Μήτρου, όπου ένα αγγείο, μη σαφώς χρονολογημένο, σχετίζεται με την ιταλιώτικη γκρίζα κεραμική (Lis (2009α, 156), στις Μυκήνες και πιθανόν στην Τίρυνθα (Romanos 2011, 69-70 και Τ3, C3-ΥΕΙΙΙΒ εξελιγμένη, αλλά και 199, fig. 4.12-φάση ΙΧ-ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη για Μυκήνες). Μια χειροποίητη κύλικα της ανοικτόχρωμης ημι-χονδροειδούς κεραμικής προέρχεται από το στρώμα 15 στο Καλαπόδι (Jacob-Felch, 79, Taf. 40. 305-6)[393], δηλαδή την ΥΜ περίοδο, στην οποία τοποθετείται και το εύρημα από τον Κύνο.

5. Ένα ***φιαλόσχημο*** (**Μάρτυρας Β-Δ, ΟΜ 3065-εικ. ΙΔ4**) είναι κατασκευασμένο από ανοικτόχρωμο πηλό. Το αγγείο θυμίζει, ως προς το σχήμα και τη διαμόρφωση, δύο

[392] Όπως παρατηρεί ο Stockhammer (2008, 143, 157, 163, 169, 186–187), οι δημοσιεύσεις για τα άβαφα δείγματα δεν είναι πλήρεις ή αντιπροσωπευτικές, αλλά, τουλάχιστον, στην Τίρυνθα, το σχήμα παρακμάζει από το τέλος του 12ου αι. π.Χ.

[393] Η Strack (2007, 496, no 335) χαρακτηρίζει το θραύσμα ως κύπελλο (ανοικτό ευρύστομο σκεύος) λόγω της έλλειψης του χαρακτηριστικού στελέχους.

φιάλες από τάφους στην κάτω πόλη της Ασίνης (Wells 1983, 284, fig. 227-AE 10341, AE 10342) αλλά και άλλες από τον οικισμό τόσο της πρώϊμης φάσης 1, όσο και της προχωρημένης 3 (Wells 1983, 225, fig. 169.461, 100, fig. 82, 192.730) (**πιν. VIII. 40**), από ταφικό σύνολο στις Μυκήνες (Desborough 1956, 129-130, pl. 34a- AE 55-203) (**πιν. VIII.38**), του τέλους της ΠρΓ περιόδου, και, επίσης, από τάφους στο νεκροταφείο της Ελάτειας[394].

6. Μια κατηγορία ***λεκανόσχημων*** αντανακλά την ποικιλία των σχημάτων και της τεχνολογίας ως προς την ύλη και τη διαμόρφωση της επιφάνειας, που χαρακτηρίζουν τη μεταβατική μεταμυκηναϊκή εποχή. Αντιγράφουν μυκηναϊκό τύπο λεκάνης (FS 294) της ΥΕΙΙΙΓ μέσης/ύστερης περιόδου (Popham et al. 2006, 154, 162, fig. 2.7,5-φάση 2a, 178, fig. 2.15,3-φάση 3, Kounouklas 2011, 108, fig. 102-φάση 7, 150, fig. 150, 151-φάση 6).

Α) Ένα αγγείο (**Μάρτυρας Γ-Δ, ΟΜ 3010-εικ. ΙΔ3),** σε ΥΜ στρώμα[395], ανήκει στην κατηγορία των μικρογραφικών και φέρει, επιπλέον, ίχνη καύσης, ένδειξη ότι χρησιμοποιήθηκε για το ζέσταμα κάποιου υγρού κατά τη διεξαγωγή μιας, μάλλον, τελετουργικής διαδικασίας. Ανοικτά αγγεία σχετικού μεγέθους, στα οποία έχει αποδοθεί ανάλογη χρήση, έχουν ανευρεθεί στον οικισμό της νησίδας Μήτρου χρονολογούμενα στην αρχή της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης περιόδου (Van de Moortel 2009, 362-3, fig. 6, Van de Moortel et al. 2019, 284) και, εύλογα, στο Καλαπόδι, λόγω του λατρευτικού χαρακτήρα της θέσης, από την ΥΕΙΙΙΓ μέση έως την ΠΠρΓ εποχή (Strack 2007, 497, nos 339-40, 670, no 1487-8)[396].

Β) Το ***αβαθές σκεύος*** **(Τομή Δ, Λ8-εικ. ΙΔ9**), μάλλον του ίδιου τύπου[397] και από την ίδια οικιστική φάση, με διάμετρο στομίου 0,15-0,16μ., αποτελεί το παράγωγο του μυκηναϊκού σχήματος σε μικρότερο μέγεθος, ένα φαινόμενο γνωστό από το Καλαπόδι,

[394] Αδημοσίευτο υλικό. Τα αγγεία εκτίθενται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Λαμίας.
[395] Κάποια συνευρήματα χρονολογούνται στην ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη περίοδο, ενώ το στρώμα είναι διαταραγμένο από υστερώτερη, μάλλον ρωμαϊκή κατοίκηση, από την οποία προέρχονται πολλά θραύσματα.
[396] Αντιστοιχούν στα εξής αγγεία από τη δημοσίευση του Καλαποδίου: Jacob-Felsch 1996, 140, Taf. 32 .176 (ΥΕΙΙΙΓ)/154, Taf.40, 302 (ΥΜ), βλ. στην παρούσα μελέτη, **πιν. VIII.30**-χονδροειδής χρηστική κεραμική/ 169, Taf. 46.438 (στρώμα 22)/ 174, Taf. 48.485 (διαταραγμένο στρώμα).
[397] Ένα παρεμφερές περίγραμμα εμφανίζει αγγείο από το Καλαπόδι της χονδροειδούς κεραμικής, το οποίο περιγράφεται από τους μελετητές ως φιάλη ή λεκάνη (Jacob-Felsch 1996, Taf 46.442), ενώ η Strack το αναφέρει ως σκύφο (2007, 670, 1484).

τουλάχιστον από την ΥΕΙΙΙΓ μέση (στρώμα 2) έως και την ΥΜ-ΠρΓ περίοδο (στρώματα 16-17) (Jacob-Felsch 1996, 76).

Γ) Η ***λεκάνη*** **(Τομή Κ, ΟΜ 8203-εικ. ΙΔ2**), από στρώμα της ΠΠρΓ περιόδου, με διάμετρο στομίου 0,23-0,26μ., παρουσιάζει ενδιαφέρον λόγω της διακόσμησης της άνω επιφάνειας του χείλους με έντυπους κύκλους. Τέτοια μοτίβα κοσμούν αγγεία της χονδροειδούς κεραμικής στο Καλαπόδι, όπως ένα από το στρώμα 4 (ΥΕΙΙΙΓ προχωρημένη), με κύκλους στο χείλος και στο σώμα, και ένα άλλο από το στρώμα 17 (ΥΜ-ΠΠρΓ) με έντυπα αντωπά ημικύκλια (Jacob-Felsch 1996, 78-9, Taf. 29.128, 45.413). Η ίδια διακοσμητική αντίληψη επαναλαμβάνεται και σε πίθους (ό.π. 135, Taf. 29.130- στρώμα 4)[398]. Ανάλογα σχέδια αποτυπώνονται και στο χείλος ενός ανοικτού, επίσης, αγγείου από τη φάση 4 στην ΠρΓ Ασίνη (Wells 1983, 116, fig. 209.940), ενώ από τη Γεωμετρική περίοδο, στην περιοχή της Αργολίδας, εμφανίζεται και σε ταφικά αγγεία (Desborough 1954, 261-2, no 10, pl. 44.46) και σε μεγάλα πιθόσχημα (Strack 2007, 124).

Εμπίεστη διακόσμηση χαρακτηρίζει, σε μεγάλο ποσοστό, τη λεπτότεχνη χειροποίητη κεραμική της ΥΠρΓ/Γ περιόδου από την Αττική, αλλά και το Λευκαντί, η οποία περιλαμβάνει κωδωνόσχημα ειδώλια, μικρογραφικά αγγεία, φιάλες, ψήφους και πηνία (Lemos 2002, 94-6, Strack 2007, 346, 348), αλλά, ως φαίνεται, δεν είναι άγνωστα και σε άλλες ελλαδικές θέσεις σε όλη την ΕΣ, αρχής γενομένης από την ΥΠρΓ εποχή (Strack 2007). Από την περιοχή της Φθιώτιδας, το μοτίβο των εμπίεστων κύκλων συναντάται, κατά τη Γεωμετρική περίοδο, σε ταφικούς αμφορείς από νεκροταφείο στην Τραγάνα Λοκρίδας (Ωνάσογλου 1981, 28-9, πιν. 30^{α},β, 31^{α}). Το δείγμα από τον Κύνο ανήκει, όπως προκύπτει από τα προαναφερθέντα, στα πρωϊμότερα, δημοσιευμένα έως σήμερα, του είδους.

7. Το αγγείο **2865 (εικ. ΙΔ5)** είναι μία ***μικρή πρόχους*****,** χρονολογούμενη μάλλον στην ΠΠρΓ φάση**,** με έντυπες, οριζόντιες γραμμές, σε συνεχή διάταξη, ως αφηρημένο σχοινόμορφο μοτίβο στη βάση του λαιμού, ένα διακοσμητικό στοιχείο γνωστό στην Ασίνη κατά την Τελική Μυκηναϊκή (Frizell 1986, 45,fig. 30.306) και την ΠρΓ περίοδο (Wells 1983, fig. 160.414), και σε ένα συναφούς τεχνικής και χρονολόγησης αμφορέα από τους Δελφούς (Reber 1991, Taf. 9.4, **ΑΕ 5594).** Ένας ΠΠρΓ αμφορίσκος από

[398] Για τη χρήση αυτού του μοτίβου σε πίθους της ΥΕΧ, Γιαννακάκης 2015, 96-7, μοτίβο ιδ2, εικ.27.1.

ταφική καύση σε νεκροταφείο στη νότια κλιτύ της Ακρόπολης φέρει τέτοιες έντυπες γραμμές στη βάση του λαιμού και των λαβών σε κάθετη φορά (Reber 1991, 32, Brouskari 1980, 25-7, no 27, EPK 559, pl. 5b).

8. Ένα ***προχοϊδιο*** **(Κ 2906-εικ. ΙΔ1),** με μεγ.σωζ.ύψος-0,06-0,062μ.**,** εντάσσεται, επίσης, στην κατηγορία των μικρογραφικών αγγείων. Τέτοια σκεύη είναι ήδη γνωστά και εντός της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου, όπως μία μικρή πρόχους από θαλαμωτό τάφο στους Δελφούς (Reber 1991, 44[399]). Ένα σχετικό αγγείο απεικονίζεται, επίσης, από τη Strack (2007, 596, no 891, pl. XLII)[400], προερχόμενο από το νεκροταφείο της Ασίνης στην περιοχή Μπαρμπούνα της ΠρΓ περιόδου, ενώ ένα άλλο έχει βρεθεί σε ένα ΥΜ/ΠρΓ κιβωτιόσχημο τάφο στη θέση Μήτρου, ταυτίζεται με παιγνίδι, κτέρισμα μιας παιδικής ταφής, και εντάσσεται στο χρονολογικό πλαίσιο των εξεταζόμενων στην παρούσα μελέτη αγγείων (Lis 2012α, 106-7, fig. 20- LP782-074-013) (**πιν. VIII.31**).

Η μεταγραφή τροχήλατων (μικρών) σκευών στη χειροποίητη παράδοση είναι ένα φαινόμενο το οποίο είναι συχνό στην Τίρυνθα κατά την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο (Pilides 1994, 14) και αναπτύσσεται, επίσης, εντός της χειροποίητης στιλβωτής παράδοσης της ΥΕΧ (Romanos 2011, 92-3)[401]. Στο Καλαπόδι, οι τροχήλατοι εναλλάσσονται με τους χειροποίητους τύπους, ήδη από την ΥΕΙΙΙΓ μέση/εξελιγμένη (στρώμα 4), στη χονδροειδή κεραμική. Οι τελευταίοι παρουσιάζουν αυξητική τάση από το τέλος της συγκεκριμένης περιόδου και κυρίως κατά την ΥΜ εποχή (στρώσεις 10 και 15- αντιστοίχως-Jacob-Felsch 1996, 79).

Τα μικρογραφικά, εξάλλου, αγγεία συνδέονται συνήθως με χώρους λατρείας, ιερά, γεγονός που εξηγεί την παρουσία τους στο Καλαπόδι. Εντούτοις, όπως προκύπτει από τα αρχαιολογικά δεδομένα της μεταβατικής εποχής από την ΥΕΧ στην ΠΕΣ δεν παρατηρείται διαφοροποίηση ως προς τη χρήση αυτών σε οικιστικά ή λατρευτικά σύνολα. Στη θέση Μήτρου ένα σύνολο μικρογραφικών αγγείων από τις επιχώσεις του κτηρίου C της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης περιόδου συνδέεται μάλλον με κάποιο τελετουργικό δρώμενο (Strack 2007, 209, Van de Moortel 2009, 363). Ο Luce (2011γ, 59-63)

[399] Strack 2007, pl. LXI, no 1508 και 704.

[400] Δεν παραδίδεται σαφής χρονολόγηση. Το νεκροταφείο περιλάμβανε ταφές της ΠρΓ και την ΥΓ περιόδου (Hägg 1974, 49).

[401] Οι παραλληλισμοί αφορούν σε γενικές ομοιομορφίες ως προς την τυπολογία. Πλησιέστερες αναλογίες παρατηρούνται στα μαγειρικά σκεύη, στην κύλικα, εξαιτίας της σημασίας, και στην αρύταινα λόγω της ευκολίας μετακύλισής της σε διαφορετικές κεραμικές τεχνικές (τροχήλατη-χειροποίητη, διακοσμημένη-αδιακόσμηση, χρηστική).

διαπιστώνει ότι τέτοια σκεύη εμφανίζονται σποραδικά από την αρχή της ΠΕΣ, και, ήδη από την ΥΜ εποχή ή και πρωϊμότερα, χρησιμοποιούνται ως κτερίσματα, συνήθως σε παιδικές ταφές, αλλά μαζικά παράγονται από την ύστερη Αρχαϊκή περίοδο, οπότε επιχωριάζουν σε ιερά και, ανά περίπτωση, είναι πιθανόν να συνδέονται με γυναικείες ή παιδικές αφιερώσεις.

9. Ένα θραύσμα από ***χονδροειδές σκεύος*** (**Μάρτυρας Γ-Δ, ΟΜ 3039-εικ. ΙΑ5**), από στρώμα της ΥΜ περιόδου, το υλικό του οποίου θα το κατέτασσε στα πιθόσχημα, με πολλά ραγίσματα στην εξομαλυμένη επιφάνεια, φέρει πλατύ χείλος, το οποίο προβάλλεται δημιουργώντας την αίσθηση της ψευδολαβής. Το θραύσμα δεν είναι ιδιαίτερα ενδεικτικό, αλλά ανατρέχει ίσως σε στήριγμα κάποιου μεγάλου αγγείου, με δεδομένη τη διάσταση του στομίου (0,32-0,33μ.). Το σκεύος δεν παρουσιάζει τυποποιημένη μορφή, για αυτό και δεν είναι εύκολη η βέβαιη εξακρίβωσή του σε οικιστικά σύνολα. Αντικείμενα σχετικής λειτουργίας έχουν εντοπιστεί στην Ασίνη κατά την ΠρΓ φάση 1 (Wells 1983, 77, fig. 165, 168.447-9) και στο κτήριο της Τούμπας στο Λευκαντί της ΜΠρΓ περιόδου (Popham et al. 1990, 62, pl 42, 79.862-7)[402].

10. Ένα χειροποίητο, αδροπλασμένο εξωτερικά, αλλά εξομαλυμένο εσωτερικά ***λεκανόσχημο/χοανόσχημο*** σκεύος (**Κ 4767-εικ.Θ1**), ελλειψοειδούς μάλλον περιγράμματος, με μικρές σκουρόχρωμες-μελανές προσμίξεις και πορώδη πηλό, ένδειξη ότι περιείχε φυτικά στοιχεία, εντοπίστηκε σε ΥΜ στρώμα. Είναι αδιευκρίνιστης χρήσης. Τα περισσότερα από τα συνευρήματά του χρονολογούνται τουλάχιστον στην ΥΕΙΙΙΓ ύστερη-ΥΜ περίοδο, αν και το στρώμα εντοπισμού έχει αναμοχλευτεί κατά τη Ρωμαϊκή περίοδο. Φέρει εγχάρακτο κυματοειδές μοτίβο στην άνω επιφάνεια του χείλους. Ένα λεκανόσχημο με έντυπη διακόσμηση στο χείλος προέρχεται από το στρώμα 17 στο Καλαπόδι (Jacob-Felsch 1996, Taf 45.413) (βλ. πρπ. σελ. 264). Στο Λευκαντί τέτοιες λεκάνες/ασάμινθοι, με περισσότερο προτεταμένο χείλος και κυματοειδή διακόσμηση, συναντώνται πρωϊμότερα, στη φάση 1b (Popham et al. 2006, fig. 2.38), ενώ αργότερα, κατά τη ΜΠρΓ περίοδο, εμφανίζονται σποραδικά

[402] Το σύνολο των θραυσμάτων που αποτυπώνονται από τον Gros (2007, 119, pl. 261-270) χρονολογούνται, κυρίως, στη Γεωμετρική περίοδο, αλλά ο μελετητής δηλώνει ότι η κατηγοριοποίησή τους είναι αδύνατη.

(Popham et al. 1990, 83, pl. 40,74.844). Λεκανόσχημα σχετικού με αυτό του Κύνου περιγράμματος είναι γνωστά από την Ασίνη (**πιν.VIII.40-λεκάνες**) από την αρχή της ΠρΓ περιόδου. Πιθανόν, το σκεύος από τον Κύνο να αποτελεί μια μετεξέλιξη του μυκηναϊκού σχήματος της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης-μέσης περιόδου (**Κ 4768, εικ. Θ3**).

ΙΙΙ. Επισημάνσεις

Κατά τη μυκηναϊκή περίοδο ανάπτυξης του οικισμού οι μαγειρικοί κεραμικοί τύποι είναι ποσοτικά ελάχιστοι. Τα βασικά σχήματα είναι οι χύτρες, μόνωτες και δίωτες, με επίπεδη, ταινιωτή ή δακτυλιόσχημη βάση, και οι τριποδικές.

Η παρουσία του πρώτου τύπου σε όλες τις μυκηναϊκες φάσεις του οικισμού έχει ιδιαίτερη σημασία, επειδή επισημαίνει την εξέλιξη του συγκεκριμένου σκεύους μετά την ανακτορική και έως το τέλος της μυκηναϊκής περιόδου, εποχή για την οποία τα δεδομένα από άλλες θέσεις είναι ελλιπή ή περιορισμένα, όπως θα καταδειχθεί σε άλλη ενότητα (ΚΕΦ. 8). Ιδιομορφίες ως προς το περίγραμμα των αγγείων ανήκουν σε τεχνολογικές, μάλλον, επιλογές και δεν αφορούν στην τεχνοτροπική διαμόρφωση του αγγείου, ενώ η διαφοροποίηση ως προς τα, γενικώς τυποποιημένα, μεγέθη, αντανακλά τις χρηστικές ανάγκες.

Η τριποδική χύτρα χαρακτηρίζεται από σταθερότερο τυπολόγιο, πιθανόν γιατί είχε μικρότερη διάρκεια ζωής στον οικισμό. Εντούτοις, αποκλίνοντα και παραφθαρμένα σχήματα φαίνεται ότι κατασκευάζονταν έως και το τέλος της μυκηναϊκής περιόδου. Ο τύπος με τη γωνίωση στο σώμα εμφανίζεται στον Κύνο με την εξελιγμένη του μορφή, η οποία υφίσταται ήδη από τις αρχές της μετανακτορικής εποχής, ενώ εκείνος με το σφαιρικό σώμα εξακριβώνεται μέσα από την ανασύσταση των θραυσμάτων και πιθανόν έχει συνεχόμενη χρήση έως και τη μεταμυκηναϊκή περίοδο.

Δεν διαπιστώνεται (εμφανής) συσχέτιση με την αιγινήτικη παράδοση, η οποία επικρατεί σε άλλες θέσεις έως και τις αρχές της μετανακτορικής περιόδου, επειδή, κυρίως, το υλικό αυτής της μελέτης αφορά στην αμέσως μετέπειτα περίοδο της τελικής φάσης παραγωγής της συγκεκριμένης κεραμικής (Lis 2012α, 130-9, 177-89).

Τα μαγειρικά σκεύη αποτελούν μια ξεχωριστή κατηγορία ανάμεσα στη χονδροειδή κεραμική, αλλά κάποια δείγματα της τελευταίας, τα οποία συμπλήρωναν την οικοσκευή, εύκολα θα χρησιμοποιήθηκαν ως συνοδευτικά στην προετοιμασία φαγητού, όπως η αρύταινα ή η πρόχους με την υπερυψωμένη λαβή, καθώς και μερικά

άβαφα χονδροειδή κρατηρόσχημα. Είναι αναμενόμενο ότι η χρήση ενός αγγείου δεν ανταποκρίνεται πάντα στην αρχικώς επιδιωκόμενη και ο καταναλωτής είναι δυνατόν να μεταχειριστεί ένα αγγείο με διαφορετικό τρόπο από αυτόν τον οποίο αποσκοπούσε ο κατασκευαστής (Skibo 2013, 4-5). Πάντως, τα περισσότερα από αυτά τα συμπληρωματικά αγγεία δεν χαρακτηρίζονται από μακρόχρονη χρήση στον οικισμό, εκτός ίσως από την αρύταινα, που μετατράπηκε -περιπτωσιακά- σε εξειδικευμένο μαγειρικό σκεύος.

Μεμονωμένα είναι κάποια ξένης προέλευσης ή επιρροής αγγεία, όπως ο πύραυνος, ένα εισηγμένο προϊόν, και μια ομάδα γκρίζων αγγείων, τα οποία υπαινίσσονται την παρουσία μιας ομάδας ανθρώπων, όχι απαραιτήτως εγκατεστημένων στον οικισμό, αλλά εμπλεκόμενων σε σχετικές με αυτόν δραστηριότητες, ίσως και σε όλη τη διάρκεια του 12^{ου} αι. π.Χ.

Το μικρό πλήθος των τύπων υποδεικνύει την παραδοσιακά εγνωσμένη χρηστικότητα αυτών για τη λειτουργία την οποία επιτελούσαν (Rice 1987, 207). Ο Lis (2015, 108, ιδίου 2017, 44) υποστηρίζει ότι, σύμφωνα με το βαθμό της τυποποίησης κατά την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο σε σχέση με την ανακτορική, φαίνεται ότι δινόταν πλέον μεγαλύτερη σημασία στην ποσότητα της τροφής παρά στην ποιότητα. Η αντίληψη ότι η προγενέστερη μυκηναϊκή κουζίνα των ανακτόρων βασίζεται κυρίως στην ποιότητα έχει ήδη αναλυτικά περιγραφεί από τη Hruby (2006, 133)[403].

Το μαγείρεμα διαφόρων ειδών τροφής και με διαφορετικές πρακτικές θα μπορούσε να εξυπηρετείται με τη διαφοροποίηση ως προς τα μεγέθη και τις επιμέρους διαστάσεις τμημάτων του σώματος, δηλαδή από το άνοιγμα του στομίου, τη διάμετρο της κοιλιάς και το βάθος των αγγείων (Hally 1986, 275, 280), και αυτά θα συνδυάζονταν στα διάφορα στάδια προετοιμασίας του φαγητού (Morrisson et al. 2015). Εκείνα με το στενότερο στόμιο και τη βάση, εκτός από το βράσιμο, θα ήταν κατάλληλα για την προπαρασκευή του φαγητού, το οποίο, ακολούθως, μεταφερόταν στα ευρύστομα τριποδικά σκεύη για το τελικό ψήσιμο, απ΄όπου θα μπορούσε, επίσης, να καταναλώνεται το φαγητό (Hally 1986, 288). Βέβαια, όπως έχει παρατηρηθεί και στην εθνογραφική έρευνα, ακόμα και σε μία ίδια κοινότητα, η διαδικασία κάθε μαγειρέματος θα ήταν ξεχωριστή, περιλαμβάνοντας άλλη ποιότητα και ποσότητα τροφής, άλλο τρόπο προετοιμασίας και χρήσης σκευών, άλλη θερμαντική ενέργεια και,

[403] Η παρατήρηση αυτή αφορά κυρίως στην ανακτορική περίοδο, αλλά φαίνεται ότι η μελετήτρια προεκτείνει γενικότερα αυτή την παραδοχή στην ελληνική κουλτούρα.

συνακόλουθα, συσσώρευση καύσιμης ύλης, όπως και άλλους εμπλεκόμενους στο σερβίρισμα ή στην κατανάλωση (Schiffer-Skibo, 1997, 37).

Δεν είναι σαφές πώς συνδυάζονταν οι τριποδικές με τις ευρύστομες χύτρες με απλή βάση. Κατά το τέλος της περιόδου, παρατηρούνται μορφολογικές (και τεχνολογικές) ομοιότητες μεταξύ των δύο τύπων, και, πιθανόν, οι καταναλωτές τις χρησιμοποιούσαν εναλλακτικά και χωρίς εμφανή τροποποίηση στη χρήση. Εξάλλου, ήδη από την ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο, τουλάχιστον, εμφανίζονται και υβριδικές μορφές του τριποδικού σκεύους, και όταν αυτό φαίνεται να έχει παρακμάσει σε άλλες θέσεις, στον Κύνο διατηρείται για κάποιο χρονικό διάστημα. Λόγω του σχετικά μικρότερου δείγματος που εξετάστηκε, δεν εξακριβώνεται επαρκώς η ποσοστιαία συσχέτιση των δύο τύπων (μερικά στοιχεία σε **πιν.IV**). Ξεχωριστό και μάλλον εξειδικευμένο σκεύος αποτελεί η εσχάρα-ταψί για το ψήσιμο ψωμιού. Συνδέθηκε με άλλες μαγειρικές πρακτικές και υπήρξε αρκετά διαδεδομένο στο χώρο, αλλά, λόγω της ποιότητας κατασκευής, η διατήρησή του δεν ήταν δυνατή, επειδή, επιπροσθέτως, υπήρξε συχνά οικοδομικό υλικό σε υστερώτερους τοίχους.

Η μεταμυκηναϊκή περίοδος χαρακτηρίζεται από την «απότομη» εμφάνιση των χειροποίητων αγγείων με στίλβωση στην επιφάνεια. Ο Κύνος αποτελεί μία θέση που επηρεάζεται, με σχετική καθυστέρηση, από αυτή την παράδοση σε σχέση με άλλες γειτονικές θέσεις. Μια ομάδα αγγείων, που αναπαράγουν τροχήλατους τύπους, συνιστούν διαγνωστικά σχήματα για τη μεταβατική ΥΜ φάση (5) του οικισμού. Τα μαγειρικά σκεύη μεταγράφονται στη χειροποίητη τεχνική και ακολουθούν αρχικώς σχήματα του μυκηναϊκού ρεπερτορίου, ενώ, στη συνέχεια, κατά την ΠρΓ περίοδο, μετεξελίσσονται σε άλλα με περισσότερο σιγμοειδή περιγράμματα, τα οποία εμφανίζονται σε διάφορες παραλλαγές και συνυπάρχουν εκπροσωπώντας μάλλον εργαστηριακές «ιδιαιτερότητες».

Από το σύνολο των εξεταζόμενων αγγείων προκύπτει ότι ο Κύνος συμπορεύεται στυλιστικά με τις άλλες γειτονικές θέσεις της Στερεάς Ελλάδας και συμπληρώνει συχνά τα κενά της έρευνας, ιδίως κατά την ΠΠρΓ περίοδο. Ο οικισμός διατηρεί επαφές και με άλλες περιοχές, όπως η Αττική, η ΒΑ Πελοπόννησος, η Θεσσαλία, αλλά και η Μακεδονία ή τα Βαλκάνια, όπως μαρτυρούν τα κοινά γνωρίσματα στην τεχνοτροπία και τις διακοσμητικές τάσεις σε κάποια μοναδικά αγγεία, τα οποία ανήκουν σε διακριτές κατηγορίες κεραμικής (Deger-Jalkotzy 2009, 93,98, Kounouklas 2011, 234, Strack 2007, 246). Οι συσχετισμοί με την Αργολίδα,

και κυρίως με την Ασίνη, είναι αναμενόμενοι λόγω του πληρέστερα δημοσιευμένου υλικού από τη συγκεκριμένη θέση, γεγονός, όμως, που απαιτεί την προσοχή, ώστε να αποφεύγεται η μονοδιάστατη θεώρηση. Σημειώνεται, πάντως, ότι σε αυτή την περίοδο, οι σχέσεις της Κεντρικής Ελλάδας, όπως πιστοποιείται από τη Ελάτεια ή το Καλαπόδι, με τη ΒΑ Πελοπόννησο, έχουν εξασθενήσει (Jacob-Felsh 1996, 90, Deger-Jalkotzy 2009,98). Επομένως ο Κύνος είτε διατηρεί, και από παραθαλάσσιους δρόμους, τη σύνδεση με την περιοχή είτε εξελίσσει τα ήδη υπάρχοντα σχήματα, τα οποία στην Ασίνη είναι γνωστά από την ΥΕΧ.

Οι σκουρόχρωμες επιφάνειας επικρατούν στα μαγειρικά σκεύη, αλλά σε αυτή την τεχνολογία ενσωματώνονται, επίσης, και άλλα αποθηκευτικά, μεταφοράς ή και κατανάλωσης ένα φαινόμενο, το οποίο η Strack θεωρεί ότι χαρακτηρίζει την Κεντρική Ελλάδα (2007, 236). Στον Κύνο, επιπλέον, εμφανίζονται και ανοικτόχρωμης απόχρωσης αγγεία, αρκετά εκ των οποίων ανοικτά, τα οποία αναπαράγουν σχήματα της λεπτότεχνης και της χρηστικής άβαφης κεραμικής και αντανακλούν πιθανόν μια τάση-εμφανή και στο Καλαπόδι-για την αντικατάσταση της τροχήλατης παράδοσης από την χειροποίητη. Αξιοπρόσεκτοι είναι οι εισαγόμενοι ανοικτόχρωμοι αμφορείς από την Αργολίδα, οι οποίοι, εκτός από την περιοχή των Δελφών, αποτελούν μεμονωμένα για την περιοχή αγγεία.

Δεν είναι σαφές ποια έκταση και μορφή λαμβάνει η διείσδυση και η επικράτηση της χειροποίητης κεραμικής, επειδή ενδεικτικότερα στοιχεία, τα οποία προέρχονται από την επόμενη ΜΠρΓ περίοδο, ελλείπουν από τον οικισμό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Η ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΣΤΟ ΧΩΡΟ

Κατά τα τελευταία χρόνια, δίδεται σημασία στη διάρκεια ζωής των διαφόρων κεραμικών τύπων, η οποία συνιστά ένα περίπλοκο θέμα και καθορίζεται από ποικίλους παράγοντες (Orton et al. 1993, 207–209) ως προς τη συχνότητά τους μέσα στο σύνολο, όπου εντοπίστηκαν, και την τύχη τους μετά τη θραύση (Arnold 1985, 151-7, Rice 1987, 293-301).

Ο τύπος και το μέγεθος, η παραγωγική διαδικασία και η τεχνολογία, που καθορίζουν και τη μηχανική αντοχή, η χρήση και το περιβάλλον αυτής, αλλά και το κόστος αντικατάστασης είναι κάποιοι από τους παράγοντες ικανοί να επηρεάσουν τη διάρκεια ζωής ενός αγγείου (Shott 1996, 465-7, 479-80, Tani-Longacre 1999, 299). Σύμφωνα με εθνογραφικές μελέτες, τα μαγειρικά σκεύη, όπως και τα μικρότερα λεπτά αγγεία κατανάλωσης τροφής, δεν έχουν διάρκεια ζωής πάνω από ένα (1) χρόνο (ή, με άλλη προσέγγιση, ένα έως τρία χρόνια, David 1972, Nelson 1991, 174, Tab. 8.3, Tani-Longacre 1999, 306-7, table 2, Shott 1996). Σε ένα μέσο νοικοκυριό είναι πιθανόν να απαιτείται αντικατάσταση έως και τριάντα (30) σκευών ετησίως, ενώ το ποσοστό των χρησιμοποιούμενων αγγείων μπορεί να ανέρχεται σε πενήντα (50) έως εβδομήντα πέντε (75) (Foster 1960). Από υπολογισμό του Thomas, βασιζόμενο σε υλικό από την Τσούγγιζα (2005, 356-7), το ποσοστό ετήσιας θραύσης για κάθε νοικοκυριό ανέρχεται σε εβδομήντα (70) έως 100 αγγεία, ενώ ο Whitelaw, σύμφωνα με την κεραμική από το ανάκτορο της Πύλου (2001, 64), θεωρεί ότι τουλάχιστον πενήντα (50) έως εκατό (100) σκεύη χρησιμοποιούνταν ταυτόχρονα από ένα νοικοκυριό και, επομένως, αυτός ήταν και ο αριθμός της ετήσιας αντικατάστασής τους. Η Strack (2007, 156) εκτιμά, από τα στοιχεία που παρέχει ο Thomas και με την υπόθεση ότι η διάρκεια ζωής ενός μαγειρικού σκεύους δεν θα ξεπερνούσε το ένα έτος, ότι ένα νοικοκυριό θα είχε στην κατοχή του, σε μια δεδομένη στιγμή, τουλάχιστον έξι (6) μαγειρικά σκεύη, δεκαπέντε (15) πιθόσχημα/αποθηκευτικά και σαράντα (40) άλλα αγγεία βρώσης και πόσης[404]. Παράλληλα από σύγχρονες κοινότητες παραγωγής αγγείων φανερώνουν ότι η χρήση

[404] Αν και τα μαγειρικά σκεύη αποτελούν εύκολα θρυμματιζόμενα αντικείμενα (έως 50%), σε σχέση με τα χονδροειδή), σύμφωνα με τα στοιχεία, εξίσου υψηλά ποσοστά θραύσης (70-75,5%) παρουσιάζουν τα λεπτότεχνα, κυρίως τα ανοικτά (το ποσοστό θραύσης των κλειστών είναι μικρότερο και ανέρχεται σε 24,5% (ό.π., 55, σημ. 6).

μαγειρικών σκευών ανά νοικοκυριό κυμαίνεται από 25% έως 87% σε σχέση με την άλλη κεραμική, ποσοστό μάλλον αρκετά μεγαλύτερο συγκριτικά με εκείνο της ΥΕΧ και της ΠΕΣ. Πρέπει, βεβαίως, να υπολογιστεί ότι ένα μέρος από τα χρησιμοποιούμενα σκεύη θα κατασκευαζόταν και από φθαρτά υλικά (ό.π., 157). Μεγαλύτερα αγγεία, τα οποία τοποθετούνταν σε μία σταθερή θέση και ικανοποιούσαν τις ανάγκες λιγότερων καταναλωτών, θα διατηρούνταν περισσότερο (Arnold 1985, 152, table 6.2, 154, table 6.3, Rice 1987, 298, fig. 9.3, Tani-Longacre 1999, 304-5). Εξάλλου, αν και τα μεγέθη πρέπει να αντιμετωπίζονται με προσοχή, η διάρκεια ζωής των μαγειρικών σκευών δεν φαίνεται να διαφέρει από εκείνη των άλλων επιτραπέζιων σκευών (Vaessen 2014, 114).

Η εναπόθεση οστράκων σε ένα χώρο είναι αποτέλεσμα πολλών παραγόντων, του μεγέθους, του κόστους μεταφοράς και αναπλήρωσης ενός αγγείου, αλλά και των ιστορικών συνθηκών της θέσης, όπου αυτά ανευρίσκονται (Schiffer 1987, 90-8).

Επιπλέον, η παρουσία και αντιπροσώπευση κάποιων σχημάτων στις επιχώσεις είναι δυνατόν να αιτιολογείται από τη συσσώρευση και διείσδυση προγενέστερων απορρίψεων. Τέλος, το είδος και το ποσοστό των εντοπιζόμενων αγγείων καθορίζονται και από την εποχική παραγωγή και τη χρονική φάση καταστροφής ή εγκατάλειψης ενός χώρου σε σχέση με αυτή την παραγωγική διαδικασία. Ως αποτέλεσμα, η ποσότητα των χρησιμοποιούμενων ταυτόχρονα αγγείων τείνει να υπερεκτιμάται, όπως, εξάλλου, και ο αριθμός των ανοικτών σχημάτων, τα οποία αντιπροσωπεύονται ευρύτερα σε οικιστικά σύνολα (Whitelaw 2014, 249).

Ι. Η ανασκαφή (εικ. 2)

Ο ανεσκαμμένος χώρος του οικισμού του Κύνου εκτείνεται σε μία έκταση περίπου 500 τ.μ., στη ΝΔ ζώνη του πλατώματος ενός μικρού λόφου ύψους 15μ., το ήμισυ της οποίας καταλαμβάνουν εννέα (9) τομές (Α-Θ και Κ), διαστάσεων 5Χ5μ.[405], με κάναβο από 25 τετράγωνα, διαστάσεων 1Χ1μ^{2},, διανοιχθείσες από τα έτη 1985 έως 1996[406]. Κατωφερής κλίση από ΝΑ προς ΒΔ παρατηρείται από το κέντρο του οικισμού, διαμορφώνοντας μικρές αποκλίσεις ως προς τα επίπεδα των δαπέδων της

[405] Οι τομές Η και Θ είχαν διαστάσεις 5Χ3μ. για λόγους οικονομικούς και έλλειψης χρόνου, ενώ η τομή Κ, αρχικώς με τις ίδιες διαστάσεις, τελικώς επεκτάθηκε προς ΝΑ (Κουνούκλας 2011, 14).

[406] Το υπολειπόμενο τμήμα αφορά στη διερεύνηση του ελληνιστικού τείχους με τομές στη ΝΔ ζώνη του λόφου (Kounouklas 2011, 15-17 και σημ. 10). Νεώτερη ανασκαφική διερεύνηση στο νοτιότερο τμήμα της τομής Κ, κατά το 2007, αλλά και επέκταση των τομών Ε και Κ κατά το 2012-13, δεν περιλαμβάνονται στην παρούσα μελέτη. Από την ανασκαφή του 2007 αναφέρεται μόνο ο σκυφοειδής κρατήρας **Κ 4732-εικ. ΙΔ7** λόγω του ιδιαίτερου χαρακτήρα κατασκευής (και διακόσμησης)

ίδιας φάσης (Kounouklas 2011, 75, σημ. 55-φάση 7, 129- φάση 6, βλ. fig. 26, τομή Β-Β΄). Ήδη από την αρχή της ανασκαφής είχε εντοπιστεί τμήμα ελληνιστικής οχύρωσης στο ΝΑ άκρο του λόφου (Δακορώνια 1987^{α}), ενώ άλλα λείψανα αυτής αποκαλύφθηκαν ανατολικά ή αμέσως δυτικά των τομών. Η διερεύνηση έφτασε -κατά μέσο όρο- στο επίπεδο των 4μ.[407] και, μόνο σε μία περίπτωση, στο φυσικό βράχο στο ΝΑ τμήμα του ανεσκαμμένου χώρου (Δακορώνια 1987^{α}, 186-7).

Τα περισσότερα από τα ευρήματα του οικισμού προέρχονται από τις επιχώσεις εντός των δωματίων ή των χώρων (ανοιγμάτων-διαδρόμων) ανάμεσα σε αυτά, αλλά και από τα στρώματα καταστροφής, που υπέρκεινται των οικιστικών φάσεων[408]. Αυτά περιείχαν καμένα ξύλα, αποσαθρωμένα τούβλα από το οικοδομικό υλικό της ανωδομής, θραύσματα πίθων και στάχτες. Μεμονωμένα ευρήματα, όπως έχουν καταχωρηθεί στην διατριβή του Κουνούκλα (2011), ανά οικιστική φάση, εφ΄όσον σχετίζονται με κάποιο δάπεδο ή άλλη διαγνωστική κατασκευή, αναφέρονται σε αυτή την ενότητα, ενώ τα άλλα θραύσματα, τα οποία καταγράφηκαν κατά την παρούσα μελέτη, εμφανίζονται στο σχετικό πίνακα στρωματογραφίας (**ΚΠ 01**), με διαφορετικές αποχρώσεις ανάλογα με τον τύπο κάθε αγγείου. Η παρουσία αρκετών από αυτά στην ίδια ομάδα, αν και υπαινικτική για την παράλληλη χρήση τους, πρέπει να κατανοηθεί, κυρίως, ως απόρροια της τυχαίας εναπόθεσής τους.

Τα οικιστικά λείψανα εδράστηκαν απευθείας στα προγενέστερα υποδεικνύοντας, κατ΄αυτό τον τρόπο, τη συνεχή κατοίκηση του οικισμού. Από τη φάση 7 (ΥΕΙΙΙΓ μέση) προς την 6 (ΥΕΙΙΙΓ ύστερη) η χωροταξική διάρθρωση είναι ομοιόμορφη, όπως και τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά (Kounouklas 2011, 56, 123).

Από τη φάση 5 (ΥΜ), χωρίς να αλλάξει η διευθέτηση του οικισμού, τα οικοδομήματα σώζονται πολύ αποσπασματικά. Σε αρκετά σημεία παρατηρούνται παραβιάσεις ιστορικών χρόνων (κυρίως των Ρωμαϊκών) και οι σχετικοί τοίχοι εδράζονται στους προγενέστερους προϊστορικούς (ό.π., 169-172, 177). Ανάλογη είναι η κατάσταση και στην επόμενη φάση 4 (ΠΠρΓ), επειδή σημειώθηκε σημαντική διατάραξη τόσο των οικιστικών επιχώσεων όσο και των αρχιτεκτονικών καταλοίπων κατά τη Ρωμαϊκή περίοδο (ό.π., 210).

[407] Το επίπεδο αυτό αποτελεί το όριο της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης φάσης, σύμφωνα με την αρχική δημοσίευση (Dakoronia 2003β, 47).

[408] Για σχηματική χωροθέτηση των σημαντικότερων μαγειρικών σκευών, ανεξαρτήτως χρονολογικής τους ένταξης, βλ. **εικ. 7,8,9.**

ΙΙ. Στρωματογραφία[409]

Φάση 4 (εικ. 6)-Τα οικοδομικά λείψανα στο νοτιώτερο τμήμα της ανασκαφής εντοπίστηκαν σε βάθος από 0,85 έως 1μ.[410] από τα επιφανειακά στρώματα, σχεδόν κάτω από τα ρωμαϊκά κατάλοιπα, ακολουθώντας την κλίση του εδάφους. Η θεμελίωση εδράστηκε σε στρώμα καταστροφής της προγενέστερης περιόδου, το οποίο περιείχε μάζες καμένων πλίνθων και πίθων. Εξάλλου, δύο τοίχοι (Τ 13^{α}, 64^{α}) της συγκεκριμένης φάσης οικοδομήθηκαν απευθείας σε τοίχους της φάσης 5 (Dakoronia-Kounouklas 2009, 64). Σε βάθος -0,60-0,68μ. εμφανίστηκαν πλακαροί λίθοι, οι οποίοι ερμηνεύτηκαν ως βάσεις δοκών για στήριξη της στέγης (Dakoronia 2003β, 39, Κουνούκλας 2009, 990-1). Οι τοίχοι σώζονται έως ύψος 0,50μ. και έχουν πλάτος 0,40-0,55μ. (Κουνούκλας 2009, 989-90).

Φάση 5 (εικ. 5)- Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα εντοπίστηκαν σε βάθος -0,10 έως -0,40μ. κάτω από το επίπεδο θεμελίωσης της φάσης 4, και σε βάθος από -1,10 έως -1,60μ. από τη δεδομένη αφετηρία μέτρησης, πάνω σε στρώμα καταστροφής της προγενέστερης φάσης 6 (Kounouklas 2011, 161)[411]. Σύμφωνα με αρχική δημοσίευση της ανασκαφής, σε βάθος -1,08μ. ήρθε στο φως τμήμα δαπέδου πάνω στο οποίο εδραζόταν εστία και γύρω από αυτή κείτονταν τροχήλατα και χειροποίητα αγγεία (Dakoronia 2003β, 43 και βλ. πρκ σελ. 280). Οι θεμελιώσεις των κτηρίων φτάνουν σε ύψος έως και 0,50μ. και έχουν πλάτος 0,40 έως 0,50μ. (Κουνούκλας-Δακορώνια 2012,

[409] Κατά την καταγραφή του βάθους εντοπισμού παρατηρήθηκαν αποκλίσεις. Αυτές οφείλονται, τόσο σε υποκειμενικούς παράγοντες, διαφορετικής αφετηρίας υπολογισμού ανά ανασκαφική περίοδο και ανά τομή, όσο και στην κλίση του εδάφους, που δημιουργεί μικρές ανομοιομορφίες ως προς τα επίπεδα έδρασης των οικιών της ίδιας οικιστικής φάσης από μία τομή σε μία άλλη. Στη συγκεκριμένη ενότητα λαμβάνονται υπ΄ όψιν τα δεδομένα από τις υφιστάμενες δημοσιεύσεις της ανασκαφής με βασικό άξονα τη διατριβή του κ. Κουνούκλα 2011, βλ. και σημ. πρκ., επίσης για το συσχετισμό των επιπέδων των διαφορετικών φάσεων βλ. ό.π., fig. 26-8.

[410] Σε νεώτερη δημοσίευση, ο Κουνούκλας αναφέρει ότι λείψανα της φάσης 4 αποκαλύφθηκαν από βάθος 0,40μ έως 0,70μ. (2011, 210). Αυτές οι μετρήσεις αποτελούν δείκτη για την αξιολόγηση και τη χρονολογική κατάταξη των εξεταζόμενων στην παρούσα μελέτη ευρημάτων. Αυτή παρουσιάζεται στον κατάλογο στρωματογράφησης (**ΚΠ 0.1**), ο οποίος συνοδεύεται από επεξηγηματικό κατάλογο για τα βάθη που αντιστοιχούν σε κάθε οικιστική φάση. Σε κάθε περίπτωση, μαζί με το βάθος εντοπισμού των αρχιτεκτονικών λειψάνων υπολογίζεται και το πάχος των συναφών χρονολογικά επιχώσεων, στις οποίες εμπεριέχονται ευρήματα μεγαλύτερου χρονολογικού εύρους.

[411] Η αφετηρία μέτρησης αφορά σε ένα αρχικό σημείο αναφοράς, το οποίο υπολογίστηκε από τον Τχ 11 (Παλαιοχριστιανικής περιόδου), και, με σχετικές αναγωγές, έγιναν αναπροσαρμογές ως προς τα βάθη (βλ. **πιν. VII**). Στους καταλόγους περιγραφής (**ΚΠ**) της κεραμικής αναγράφονται οι προβλεπόμενες προσθαφαιρέσεις ως προς τα υπολογισθέντα κατά την ανασκαφή βάθη, για το συσχετισμό των ευρημάτων από διαφορετικές τομές και οικιστικούς χώρους.

1160). Οι επιχώσεις μέσα σε κάποια δωμάτια (ΧΚΒ΄, ΧΚΓ΄), από την αποδόμηση του οικοδομικού υλικού, είχαν πάχος 0,40 έως 0,60μ. (Kounouklas 2011, 169,171).

Φάση 6 (εικ. 4)- Τα αρχιτεκτονικά λείψανα εμφανίστηκαν σε βάθος -2,10 έως -2,80μ. από τη δεδομένη αφετηρία μέτρησης, πάνω σε στρώματα καταστροφής της προγενέστερης φάσης (Kounouklas 2011, 123). Σε επίπεδο -1,41μ. (στο νοτιώτερο τμήμα της ανασκαφής) εμφανίστηκε δάπεδο, το οποίο, σύμφωνα με την περιγραφή των ευρημάτων από την ανασκαφέα (απουσία χειροποίητων στιλβωτών αγγείων από το ανώτερο στρώμα σε βάθος -1,08μ.) φαίνεται ότι αντιστοιχεί στη συγκεκριμένη φάση (Dakoronia 2003β, 43, 45). Οι θεμελιώσεις των τοίχων φτάνουν σε ύψος 0,20 έως 0,70μ. και έχουν πλάτος 0,40 έως 1,15μ. (Kounouklas 2011, 124-5). Το πάχος των επιχώσεων ανερχόταν, σε κάποια δωμάτια (ΧΛΑ΄, ΧΛΣΤ΄), από 0,40 έως 0,65μ. (ό.π., 126, 130).

Η **φάση 7 (εικ.3)** υπήρξε η μακροβιότερη περίοδος σε σχέση με τις μεταγενέστερες, όπως προκύπτει από το πάχος των επιχώσεων (από -0,60 έως και -1,80μ. στο δωμάτιο ΧΜΓ΄ του κτηρίου 10) και το σωζόμενο ύψος των τοίχων φτάνει έως και ένα μέτρο (Κουνούκλας 2015, 830). Στο νοτιώτερο τμήμα της ανασκαφής, στη ζώνη όπου και οι παχύτερες επιχώσεις, το δάπεδο εντοπίστηκε σε βάθος-3,35μ. (Dakoronia 2003β, 45, 47)[412].

Φάση 4 (ΠΓ)	**-0,40-0,70μ.** (εμφάνιση αρχιτεκτονικών καταλοίπων) -0,85-1μ. **-0,60-0,68μ**. πλακαροί λίθοι-επίπεδο δαπέδου[413] (Τομή Κ)	Kounouklas 2011, 210[414] Κουνούκλας 2009, 990-1 Dakoronia 2003β, 39[415]

[412] Στο ΒΔ τμήμα του ανασκαφικού χώρου, εντός του οικοδομήματος 12, το σωζόμενο τμήμα του δαπέδου αποκαλύφθηκε σε βάθος -2,82μ. (Kounouklas 2011, 75, σημ. 55)

[413] Η διάταξη από πλακαρούς λίθους ερμηνεύεται, αργότερα, ως διαμόρφωση βάσεων δοκών στήριξης οροφής (Κουνούκλας 2009,991), βλ πρπ. σελ. 274.

[414] Η διαφοροποίηση ως προς το βάθος έχει προκύψει από την αποκάλυψη και άλλων οικοδομικών λειψάνων σε μεταγενέστερη ανασκαφική περίοδο.

[415] Τα δηλωθέντα βάθη από τη συγκεκριμένη τομή αφορούν στη νότια επέκταση αυτής, η οποία τοποθετείται 0,30μ.-περίπου- ψηλότερα σε σχέση με τις άλλες λόγω του υπολογισμού του βάθους από υψηλότερο σταθερό σημείο κατά τη δεδομένη ανασκαφική περίοδο (1996). Η πληροφορία αυτή μου δόθηκε από τον κ. Κουνούκλα.

Φάση 5 (ΥΜ)	**-1,10-1,60μ**.(εμφάνιση αρχιτεκτονικών καταλοίπων) -1,08μ.τμήμα δαπέδου όπου εστία και αγγεία (τομή Κ)[416]	Kounouklas 2011, 161 Dakoronia 2003β, 43
Φάση 6 (ΥΕΙΙΙΓ ύστερη)	-1,41μ. δάπεδο (πιθανόν εντός του δωματίου ΧΛΑ΄ του κτηρίου 8) **-2,10-2,80μ**.(εμφάνιση οικοδομικών λειψάνων)	Dakoronia 2003β, 43, 45 Kounouklas 2011, 123
Φάση 7 (ΥΕΙΙΙΓ μέση)	**-3,35 δάπεδο** (τομή Κ, δωμάτιο ΧΜΓ΄)[417]	Dakoronia 2003β, 45, 47

ΙΙΙ. Χωροθέτηση (κατα)-σκευών

Φάση 7-ΥΕΙΙΙΓ μέση (εικ. 3)

Στη μελέτη του Κουνούκλα για τη χωροταξική οργάνωση του οικισμού σημειώνονται ως διακριτά ευρήματα τετρακόσια δέκα οκτώ (418) όστρακα από χυτροειδή, στα οποία περιλαμβάνονται λίγα μερικώς σωζόμενα, δύο δίωτα και αντίστοιχα θραύσματα αυτών, ένα μόνωτο, καθώς και σαράντα δύο (42) όστρακα από τριποδική χύτρα (Kounouklas 2011, 116-7)[418].

Στο δωμάτιο ΧΜΒ΄ του κτηρίου 10, ένα από τα καλύτερα διατηρημένα της φάσης 7, με λείψανα δαπέδου, από το στρώμα καταστροφής πάχους 0,80-1μ., μεταξύ των άλλων κινητών ευρημάτων (σφονδυλιών από στεατίτη, θραυσμάτων από ειδώλια, οστέϊνου εργαλείου και βελόνας, λίθινου τριπτήρα, χάλκινου ελάσματος) εντοπίστηκαν αγγεία σε θραύσματα, διασκορπισμένα σε όλο το χώρο. Από αυτά ανασυντέθηκαν, τρεις (3) σκύφοι, ένα μόνωτο κυάθιο, δύο κρατήρες, μία λεκάνη, ένα πώμα, μία υδρία, τέσσερεις (4) αμφορείς με λαβές στο λαιμό, ένας αμφορίσκος, ένα δίωτο χυτροειδές (**Κ 4111-εικ.Α38**) και ένα μόνωτο (**Κ4119-εικ.Α34**). Τα

[417] Ο συγκεκριμένος χώρος παρουσιάζει το μεγαλύτερο πάχος επιχώσεων, δηλαδή 1,80μ., γεγονός που καθιστά εύλογη τη διαφορά, σε αυτή τη ζώνη, από το δάπεδο της φάσης 7 σε εκείνο της φάσης 6 (σε βάθος, περίπου, -2μ.).

[418] Στην παρούσα μελέτη, το σύνολο των εξεταζόμενων μαγειρικών σκευών, μυκηναϊκής και μεταμυκηναϊκής περιόδου, αναφέρεται αναλυτικά στον **πιν ΙV.** Ενδεικτικό πλήθος των άλλων, συμπληρωματικών σκευών σχετικής χρήσης παρουσιάζεται στους καταλόγους περιγραφής (**ΚΠ Α-ΙΔ**).

συγκεκριμένα αγγεία πιθανόν αντιπροσωπεύουν τον οικιακό εξοπλισμό ενός συμποσίου, το οποίο διενεργούνταν σε χώρους του πάνω ορόφου, αν και, όπως παρατηρεί ο Van Damme (2017β, 207) από το σύνολο ελλείπουν τα αγγεία πόσης[419]. Η συνύπαρξη των λεπτότεχνων με τα χονδροειδή αγγεία υποδηλώνει ότι αυτά χρησιμοποιούνταν μαζί κατά τη χρονική στιγμή καταστροφής του οικισμού ή αποθηκεύονταν ως σύνολο σε διαμορφωμένα ράφια, τα οποία στηρίζονταν σε οπές επί του εδάφους (Kounouklas 2011, 61, Van Damme 2017β, 207). Τα δύο μαγειρικά αγγεία ίσως λειτουργούσαν, επίσης, ως ένα τυπικό «σερβίτσιο», αν και δεν είναι βέβαιο ότι ήταν σε χρήση συγχρόνως και σε μία δεδομένη χρονική φάση.

Στο ίδιο δωμάτιο είχαν εναποτεθεί, επίσης, δέκα (10) αποθηκευτικές πηλοκατασκευές-θήκες[420], με διάμετρο στομίου 0,20 έως 0,40μ., οι έξι (6) μικρότερες, χωρητικότητας 60 λίτρων, και 1,20μ. οι δύο μεγαλύτερες, χωρητικότητας 847 λίτρων. Από αυτές συλλέχθηκαν καμένοι σπόροι δημητριακών και μεγάλος αριθμός από πήλινους πεσσίσκους (Kounouklas 2011, 60, 62, fig. 13 και 127, no 65, fig. 131, no 69).

Η άλλη, αποσπασματικά σωζόμενη, δίωτη χύτρα (**Κ 4112-εικ.Α15**) εντοπίστηκε στο δωμάτιο ΧΜΔ΄ του ίδιου κτηρίου, μέσα σε ένα στρώμα καταστροφής πάχους 1,80μ., μαζί με δύο πήλινα σφονδύλια, ένα από στεατίτη, δύο πήλινους πεσσίσκους, ένα λίθινο τριπτήρα (ό.π., 65, fig. 128, no 66). Πιθανόν συνδέεται με τα ευρήματα των παραπάνω αναφερόμενων δωματίων (Van Damme 2017β, 208).

Στο ανατολικό πέρας του δωματίου ΧΜΖ΄ του κτηρίου 11, μια κυκλική κατασκευή ταυτίζεται με φούρνο (Kounouklas 2011, 70-1). Ο Van Damme (2017β, 210-11) την συνδέει με το ψήσιμο ψωμιού, εικασία υποστηριζόμενη και από τον εντοπισμό ενός πίθου (Ρ 7) με καμένο σιτάρι, ακουμπισμένου στο βόρειο τοίχο και απέναντι από την κατασκευή, και τεσσάρων λίθινων εργαλείων κοντά στον ανατολικό τοίχο, τα οποία θα μπορούσαν να χρησιμεύουν ως τριπτήρες. Εντούτοις, ο μελετητής παραδέχεται τη χρήση της εγκατάστασης αυτής και για άλλες τροφές, γεγονός που θα δικαιολογούσε την απουσία εστιών σε άλλα σημεία του οικισμού.

[419] Θραύσμα κύλικας στο γειτονικό δωμάτιο ΧΜΓ΄ υποδεικνύει την παρουσία τέτοιων αγγείων πόσης και την πιθανή σχέση τους με τα άλλα αγγεία του δωματίου ΧΜΒ΄ (ό.π., 208).

[420] Τέτοιες κατασκευές έχουν εντοπιστεί, επίσης, στις Μυκήνες και στην Τίρυνθα, αλλά και στο Λευκαντί, και, βορειότερα, στην Άσσηρο. Η χρήση τους αυξάνεται κατά τη μετανακτορική περίοδο, αλλά εμφανίζονται, σποραδικά και πρωϊμότερα (Γιαννακάκης 2015, 166).

Εκτός από τα ευρήματα εντός των χώρων των οικοδομημάτων, από τα άλλα αποκαλυφθέντα δεν σημειώνονται ολόκληρα ή μερικώς σωζόμενα αγγεία, πιθανόν λόγω της έκτασης της ανασκαφής στις συγκεκριμένες ζώνες (Kounouklas 2011, 67, 74-5).

Τα περισσότερα αγγεία, σε θραυσματική κατάσταση, αλλά και άλλα ευρήματα και ζωοαρχαιολογικά κατάλοιπα, προέρχονται από την επίχωση πάχους 1,20μ., που ανασκάφηκε στον ανοικτό χώρο ΔΡΙΙ (ό.π., 78) (εικ.3). Αυτά περιλαμβάνουν τα διαχρονικά συσσωρευμένα οικιακά απορρίμματα, αλλά και άλλα σχετικά με τελετουργικά δρώμενα παράθεσης γευμάτων, τα οποία εναποτέθηκαν στη συγκεκριμένη περιοχή μάλλον κατά τη φάση εξομάλυνσης του οικιστικού χώρου μετά τις καταστροφές της ΥΕΙΙΓ μέσης περιόδου[421].

Φάση 6 (ΥΕΙΙΙΓ ύστερη) (εικ. 4)

Στην πληρέστερη, έως τώρα, δημοσίευση για τον οικισμό, αναφέρονται πεντακόσια ενενήντα τρία (593) όστρακα από χονδροειδή αγγεία, τα οποία διακρίνονται σε διακόσια ογδόντα τέσσερα (284) ανοικτά τριποδικά αγγεία και σε τρακόσια εννέα (309) κλειστά (Kounouklas 2011, 156).

Σε ένα δωμάτιο ΧΛΣΤ΄ του οικοδομήματος 8 αποκαλύφθηκαν έξι (6) πήλινες αποθηκευτικές πήλινες θήκες, κατανεμημένες σε δύο κατηγορίες ως προς το μέγεθος και τη χωρητικότητα, ανάλογες με εκείνες της προηγούμενης φάσης, με διάμετρο στομίου έως 0,50μ. και 1,20μ. και χωρητικότητα 60 και 678 λίτρα, αντιστοίχως. Από τον ίδιο χώρο δεν αναφέρονται μαγειρικά σκεύη ικανής διατήρησης, ώστε να συμπεριληφθούν στα διακριτά ευρήματα. Ανάμεσα στις αποθηκευτικές κατασκευές, ήταν βυθισμένος στο δάπεδο του δωματίου και ένα πίθος σημαντικής χωρητικότητας (274 λίτρων). Από αυτόν, όπως και από τις αντίστοιχης χρήσης θήκες, συλλέχθηκαν σπόροι δημητριακών (σιτάρι, κριθάρι, βρώμη και φασόλια) (ό.π, 129), στοιχείο που υποδεικνύει ότι όλα αυτά τα αποθηκευτικά μέσα βρίσκονταν σε παράλληλη και ίδια χρήση (Γιαννακάκης 2015, 166). Η χωρητικότητα των σκευών αυτών, που δεν φαίνεται να ξεπερνά τα 1500 λίτρα, αντιστοιχεί σε ένα μικρής κλίμακας νοικοκυριό, όπως αυτά που περιγράφει ο Χρηστάκης, όπως προκύπτει από τα εθνογραφικά

[421] Ενδεικτική είναι η συσσώρευση των αγγείων της μυκηναϊκής περιόδου προς το βορειότερο τμήμα του ανεσκαμμένου χώρου, όπου χωροθετείται ο ανοικτός διάδρομος ΔΙΙ, βλ. **εικ. 3,4,7,8.**

παράλληλα για τους πίθους της Νεοανακτορικής περιόδου από την Κρήτη και στο 3ο μοντέλο αποθήκευσης για τις σχετικές μινωϊκές οικίες (Christakis 1999, 7-9).

Τμήμα άβαφης αρύταινας (Ν 89) συλλέχθηκε στο δωμάτιο ΧΛΑ΄ του ίδιου οικοδομήματος, κάτω από στρώμα επίχωσης πάχους 0,40-0,50μ., μαζί με λίθινα εργαλεία (ακόνη, τριπτήρα), πήλινους πεσσίσκους και στεάτινα σφονδύλια και λεπτότεχνα αγγεία (κρατήρα, σκύφο, πρόχου) και τμήμα πίθου, δηλωτικά για την συσσώρευση λειτουργιών στο χώρο (Kounouklas 2011, 126, fig. 153). Ένα σφαιρικό αντικείμενο από πηλό, ίσως κάλυμμα, εντοπίστηκε, επίσης, στο δωμάτιο ΧΛΕ΄ του ίδιου οικοδομήματος, μέσα σε μία επίχωση καστανού χώματος, πάχους 0,40μ., μαζί με πεσσούς, λίθινα εργαλεία και στεάτινα σφονδύλια και ένα ειδώλιο στη βόρεια γωνία του χώρου. Από το ίδιο δωμάτιο συλλέχθηκαν δύο ψευδόστομοι αμφορείς και μία υδρία (ό.π., 128).

Στο δωμάτιο ΧΛΘ΄ του οικοδομήματος 9, σε στρώμα διαταραγμένο, συλλέχθηκε, μαζί με ένα στεάτινο σφονδύλι, και ένα σφαιρικό αντικείμενο από πηλό, ίσως κάλυμμα-πώμα. Μόνο στο ΒΑ τμήμα του σωζόταν λείψανο δαπέδου, όπου και στρώμα καταστροφής (ό.π., 133). Από τον ίδιο χώρο προέρχεται, επίσης, και πίθος ύψους 0,63μ., με διάμετρο στομίου 0,27μ. και χωρητικότητα 144 λίτρα (ό.π., 134).

Από τις ανοικτές ζώνες, ανάμεσα στα οικοδομήματα της συγκεκριμένης περιόδου, τα διακριτά ευρήματα και κυρίως τα θραύσματα από αγγεία ήταν λιγοστά (ό.π., 135-7).

Φάση 5 (ΥΜ) (εικ. 5)

Στο δωμάτιο ΧΚΑ΄ του οικοδομήματος 7, στη ΒΑ γωνία του, σωζόταν μία κυκλική κατασκευή διαμέτρου 0,60μ., στηριζόμενη στην περίμετρό της με όστρακα πιθοειδών αγγείων και αργούς λίθους, με κυρτή άνω επιφάνεια και περιχείλωμα πάχους 0,07μ., η οποία περιείχε καμένο χώμα και στάχτες. Κοντά σε αυτή και σε τμήμα δαπέδου, εντοπίστηκαν τρία χειροποίητα αγγεία με στιλβωμένες επιφάνειες (**Κ 2856**, **Κ 2854**, V28[422]**-εικ. ΙΓ24,25**). Τα τροχήλατα περιλαμβάνουν έναν αμφορέα με λαβές στην κοιλιά (**Κ 1461**)[423], τμήμα σκύφου με ψηλό κωνικό πόδι (**ΟΜ 8207γ)**, ενώ

[422] Πρόκειται μάλλον για το αγγείο Κ 2853-**εικ. ΙΓ22,** σύμφωνα με την απεικόνιση του αγγείου σε αρχική δημοσίευση του και της θέσης εύρεσής του, Dakoronia 2003β, 43, fig. 13. Κάποια από τα θραύσματα αγγείων, για τα οποία γίνεται αναφορά στη διατριβή του Κουνούκλα, εντούτοις, δεν περιλαμβάνονται στο σχετικό περιγραφικό κατάλογο (**ΚΠΙΓ1**), ούτε υπάρχει ξεχωριστή απεικόνισή τους (2011, 58, σημ. 42).

[423] Dakoronia 2003β, 44, fig. 10.

ανάμεσα σε δύο από τα χειροποίητα συλλέχθηκε και ένα υφαντικό βάρος με έντυπη διακόσμηση. Η εγκατάσταση-κατασκευή ερμηνεύεται ως εστία (Kounouklas 2011, 166-7, όπου και σχετικές κατασκευές από Λευκαντί (φάση 1b), και Καστανά (φάση 12) και Κόρινθο (ΥΜ-ΠρΓ περιόδος) ή, επίσης, και ως βάση αποθηκευτικού πίθου (Dakoronia 2003β, 43, Κουνούκλας-Δακορώνια 2012, 1160). Τα ευρήματα αυτά είχαν καλυφθεί από καστανοκίτρινο χώμα, όμοιο με τη λάσπη των δαπέδων και των πλίνθων ανωδομής των κτηρίων, διαφορετικό, όμως, από την επίχωση, η οποία χαρακτήριζε το υπόλοιπο δωμάτιο. Αν και, σύμφωνα με την ανασκαφέα, αυτό επισημαίνει μεταγενέστερη εναπόθεση των αγγείων, μετά την καταστροφή του χώρου (Dakoronia 2003β, 40, fig. 1b, 43, Dakoronia-Kounouklas 2009, 65)[424], σε πρόσφατη εκτίμηση των δεδομένων, η διαφορετική απόχρωση του χώματος οφείλεται στην πτώση και στην αποσάρθρωση της πήλινης ανωδομής παρακείμενου τοίχου (Κουνούκλας-Δακορώνια 2012, 1160). Η θέση πιθανόν χρησιμοποιούνταν ως κουζίνα (Kounouklas 2011,167).

Από τη ΝΑ ζώνη του ίδιου δωματίου, μαζί με το ήμισυ ενός ολόβαφου σκύφου (**Κ 4081**)[425], συλλέχθηκε χειροποίητο κυάθιο (**Κ 2857-εικ. ΙΔ10**), ένα σφονδύλι με εγχάρακτη διακόσμηση και μία ψήφος από στεατίτη. Κοντά σε αυτό το σύνολο βρέθηκε, επίσης, μία χειροποίητη πρόχους (**Κ 803-εικ.ΙΔ4**) και θραύσμα από χειροποίητο κρατήρα (μεγάλο σκύφο) (**Κ 2935-εικ.ΙΔ12**) καθώς και ένα υφαντικό βάρος (ό.π., 168).

Από το δωμάτιο ΧΙΘ΄, το ανατολικότερα χωροθετημένο και όχι πλήρως ανεσκαμμένο, προήλθε θραύσμα χειροποίητου κρατήρα με εγχάρακτη διακόσμηση (**Κ 4732-εικ. ΙΔ7**) (ό.π., 176-7, fig. 190, no 127).

Στο δωμάτιο ΧΚ΄, σε στρώμα επίχωσης-καταστροφής, εντοπίστηκε, μεταξύ άλλων, μάλλον και ένα πώμα-κάλυμμα από όστρακο σε β΄ χρήση. Δύο άλλα όστρακα στον ίδιο χώρο είχαν αποκτήσει, επίσης, νέα ιδιότητα, ως βαρίδι ψαρέματος και εργαλείο για ακόνισμα-αντιστοίχως (ό.π.,174).

[424] Αξιοπρόσεκτη είναι η εμφάνιση του σκύφου με το ψηλό κωνικό πόδι, επειδή το σχήμα δεν χαρακτηρίζει την τροχήλατη λεπτότεχνη κεραμική της φάσης 5.

[425] Το άλλο ήμισυ του συγκεκριμένου αγγείου συλλέχθηκε από την επίχωση του γειτονικού προς Δ. δωματίου ΧΚΒ.

Φάση 4 (ΠΠΓ) (εικ. 6)

Στα ευρήματα του οικισμού συγκαταλέγονται δεκαπέντε (15) χειροποίητα αγγεία, εκ των οποίων τα (δεκατέσσερα) 14 φέρουν στίλβωση και διακόσια (200) άλλα όστρακα από σχετικής τεχνολογίας σκεύη (Kounouklas 2011, 222, 230).

Στο δωμάτιο ΧΙΣΤ΄ του κτηρίου 6, στο δυτικό τμήμα του ανεσκαμμένου χώρου, βρέθηκαν διάσπαρτα μέσα στην επίχωση, πέντε (5) λίθινα εργαλεία, ένα τριβείο, δύο σφυριά και ένας τριπτήρας, μία πήλινη ψήφος και τμηματικά σωζόμενα αγγεία, χειροποίητα, δύο αμφορείς (**Κ 2855**[426]**, Κ 2868-εικ.ΙΓ23,57**) και δύο πρόχοι (V31, V32), ένα πιθόσχημο με τέσσερεις λαβές (**ΟΜ 2384α**), αλλά και τροχήλατα, δύο σκύφοι (V29, V30), μία υδρία (**ΟΜ 10024β**), ένας αμφορέας (**Κ 2869**) και ένα κλειστό αγγείο (**Κ 2879**). Εξάλλου, κοντά σε άνοιγμα, που συνδέει αυτό το δωμάτιο με παρακείμενο προς βορρά, υπήρχε πίθος ακουμπισμένος στο πλάϊ. Ο αμφορέας **Κ 2868 (εικ.ΙΓ57)**, ο οποίος φέρει στικτή διακόσμηση, περιείχε δύο καμένα οστά και ένα σκύφο και είχε μάλλον ταφική χρήση, γνωστή πρακτική και από άλλες θέσεις της πρωτογεωμετρικής περιόδου (Κουνούκλας 2009, 991). Πάντως το δωμάτιο πιστεύεται ότι λειτούργησε για αποθήκευση, κατανάλωση τροφής και χειροτεχνικές δραστηριότητες (Kounouklas 2011, 212-3).

Στο δωμάτιο ΧΙΖ΄, στο νότιο τμήμα, στη γωνία της θεμελίωσης των τοίχων 6 και 7 εντοπίστηκαν τρία πήλινα σφονδύλια και δύο μερικώς σωζόμενα χειροποίητα αγγεία με στίλβωση (V33, V34)[427]. Κοντά στη θεμελίωση του τοίχου 12 αναφέρεται, επίσης, ένα μεγάλο κλειστό τροχήλατο αγγείο (V35) (ό.π., 213).

Από το γειτονικό προς ΝΔ δωμάτιο ΧΙΗ΄ συλλέχθηκαν τρία αποσπασματικά σωζόμενα χειροποίητα αγγεία (V 36, V37, V38[428]) καθώς και ένα κυκλικό όστρακο, πιθανόν πώμα (ό.π., 214).

[426] Το θραύσμα Κ 2855, προήλθε από την ίδια ομάδα κεραμικής με τα αγγεία Κ 2853, Κ 2854, 2856. Η μικρή διαφοροποίηση ως προς τη χρονολόγηση οφείλεται τόσο στα μικρού πάχους στρώματα εύρεσης των θραυσμάτων (βλ.πρπ. στη φάση 5), αλλά και στη μικρή χρονική απόκλιση των αγγείων.

[427] Όπως προκύπτει από τη χωροθέτηση των αγγείων εντός της τομής Β, σύμφωνα με την απεικόνιση στη διατριβή του Κουνούκλα (2011, fig. 25), ένα εξ αυτών ταυτίζεται, μάλλον, με το Κ 2864 (**εικ. ΙΓ5**), το οποίο φαίνεται να χρονολογείται στην ΥΜ-ΠρΓ περίοδο.

[428] Πιθανόν το αγγείο (V 36) της Τομής Β ταυτίζεται, λόγω της θέσης του σε σχετικό τετράγωνο, με το αγγείο Κ 4099 της ΥΜ-ΠρΓ περιόδου (**ΚΠΠΓ1.12)**.

IV. Μερικές παρατηρήσεις

Η απουσία μαγειρικών εστιών στους χώρους κατοίκησης του οικισμού του Κύνου είναι ιδιαιτέρως αξιοπρόσεκτη. Σε κανένα από τα οικοδομήματα της μυκηναϊκής περιόδου δεν εντοπίστηκαν σχετικά λείψανα (Kounouklas 2011, 139)- εκτός από μία κυκλική με στρώση από όστρακα, στη ΒΔ γωνία του ανεσκαμμένου χώρου, κατά τον καθαρισμό του ελληνιστικού τείχους, χωροθετημένη μάλλον σε εξωτερικό χώρο, μη σαφούς ένταξης εντός της ΥΕΙΙΓ περιόδου (Δακορώνια 2000^{α}, 338)-, σε αντίθεση με τα συχνά εμφανιζόμενα στο Λευκαντί των ανάλογων φάσεων κατοίκησης (Evely 2006, 15-18, 27-8, 121-2, 305). Εξάλλου, ήδη από την πρωϊμότερη μετανακτορική περίοδο και σε άλλες θέσεις έχουν αναγνωριστεί εστίες με υπόστρωμα από όστρακα ή βότσαλα (βλ. ΚΕΦ.3, κυρίως από Τίρυνθα, σελ. 74, σημ. 158, επίσης για Αγ. Κωνσταντίνο Μεθάνων, Hamilakis-Konsolaki 2004, 138), και η χρήση τους συνδέεται γενικώς με το μυκηναϊκό τρόπο διαβίωσης, ενώ η εμφάνισή της την ίδια εποχή στην Κρήτη, την Κύπρο και τη Συροπαλαιστίνη θεωρείται απόρροια μετακινήσεων μυκηναίων (Borgna-Levi 2017, 121, για παραδείγματα).

Η «ιδιαιτερότητα» αυτή του Κύνου εξηγείται, κατά ένα ποσοστό, επειδή τέτοιες εγκαταστάσεις για το μαγείρεμα -εξαιρουμένων των μινωϊκών κτιστών φούρνων, ιδανικών για ψήσιμο (Borgna 1997, Streily 2000, 68-70)- δεν αφορούν σε επιμελημένες και εκτεταμένες κατασκευές και μόνο η συσσώρευση αγγείων και καύσης σε μία θέση είναι ενδείξεις για την παρουσία τους (Borgna-Levi 2017, 120). Εντούτοις, η εμφάνιση σημαδιών καύσης στις πλαϊνές όψεις των τοιχωμάτων των αγγείων υποδεικνύουν την εγκατάσταση της θερμαντικής πηγής σε ένα σταθερό σημείο, απέναντι από το οποίο τοποθετούνταν αυτά, πιθανόν τοποθετημένα πάνω σε μία πλακαρή πέτρα. Μερικά αγγεία φέρουν ίχνη καύσης στη βάση, δηλωτικό στοιχείο ότι αυτά τοποθετήθηκαν πάνω στις στάχτες, προφανώς σε διανοιχθέντα λάκκο-βαθούλωμα με πέτρες στο περίγραμμά του (Tzedakis-Martlew 1999, 185, Marabea 2019, 455-6 για Κανάκια). Είναι πιθανό ότι οι πηλοκατασκευές (μάλλον οι μικρότερες σε μέγεθος), που ταυτίστηκαν ως αποθηκευτικές θήκες, χρονολογούμενες στις φάσεις 7 και 6 του οικισμού, χρησιμοποιήθηκαν, επιπλέον, και ως χώροι μαγειρέματος, ενώ η μη διατήρηση υπολοίπων καύσης οφείλεται στο μετέπειτα καθαρισμό τους (Borgna-Levi 2017, 124). Δεν αποκλείεται, επίσης, ότι και οι εξωτερικοί χώροι των οικιών θεωρούνταν κατάλληλοι για την προετοιμασία του φαγητού, από τους οποίους, όμως, δεν αναμένονται εμφανή κατάλοιπα. Ο Κουνούκλας (2011, 131-2) χαρακτηρίζει δύο

χώρους του οικισμού της φάσης 6 (ΧΛ' και ΧΛΑ΄) ως ημιυπαίθριους, κοινοτικούς, για τη φύλαξη εργαλείων, αλλά η θέση τους θα ήταν εξίσου βολική για τη στέγαση της οικοσκευής και της διαδικασίας του μαγειρέματος, με περίσσιο φως και αερισμό.

Έχοντας ως δεδομένα λίγες αναφορές σχετικά με τις εστίες και τη μορφή αυτών από τη συγκεκριμένη μετανακτορική περίοδο (βλ. ΚΕΦ 3.ΙΙΒ1, για Τίρυνθα), γίνεται αντιληπτό ότι οι μαγειρικές εγκαταστάσεις, λόγω του εφήμερου χαρακτήρα τους, δεν είχαν καθορισμένη τυπολογία και διαμορφώνονται ανάλογα με τις τοπικές και οικιακές ανάγκες, αλλά και στο πλαίσιο των ανταλλαγών και των κοινών αντιλήψεων που επικράτησαν στη Μεσόγειο κατά τους 13ο και 12ο αι. π.Χ. (Borgna-Levi 2017,126)

Μόνο από τη φάση 5 βεβαιώνεται σαφέστερα μια θέση μαγειρέματος, χωρίς όμως κάποια προσεγμένη κατασκευή, ως αποτέλεσμα πιθανόν της συγχώνευσης των δραστηριοτήτων (κατοίκησης, αποθήκευσης, μαγειρέματος) σε ένα κοινό χώρο. Σημειώνεται ότι, από αυτή την εποχή, τα πιθοειδή αγγεία για αποθήκευση αγαθών δεν μαρτυρούνται παρά ελάχιστα, και δεν εμφανίζονται πλέον πήλινες αποθηκευτικές θήκες (Kounouklas 2011, 182-3), ένδειξη της κοινωνικής και οικονομικής συρρίκνωσης του οικισμού.

Εξάλλου, λίγα μαγειρικά ή άλλα χονδροειδή αγγεία βρέθηκαν κατά χώραν και η αρχική θέση εναπόθεσης των περισσότερων δεν είναι γνωστή, δεδομένου ότι αυτά προέρχονται, όπως προαναφέρθηκε, από τις επιχώσεις και τα στρώματα καταστροφής. Κάποια από τα σωζόμενα τμήματα, κυρίως βάσεις με διαμπερή οπή, φαίνεται ότι είχαν και δεύτερη χρήση ως υφαντικά ή αλιευτικά βάρη, αρκετά συλλεγέντα σε στρώματα των φάσεων 5 και 4, τα οποία, όμως, θραύσματα δεν ανήκουν στα τυπικά αγγεία αυτών των περιόδων (Δακορώνια-Κουνούκλας 2012, 1172-4, εικ. 8β). Αυτό το φαινόμενο επισημαίνει ότι όστρακα από τροχήλατα αγγεία και από σκληρότερο πηλό είχαν καλύτερη λειτουργικότητα. Όπως αποδεικνύεται, επίσης, και από εθνογραφικά παράλληλα, ολόκληρα τέτοιου τύπου χονδροειδή αγγεία, με οπή στη βάση τους[429], χρησιμοποιούνταν στο ψάρεμα, για την παγίδευση χταποδιών, αν και από το μαρτυρούμενο αποτέλεσμα συνάγεται ότι αυτή δεν ήταν μια επικερδής απασχόληση (Dakoronia-Kounouklas 2015, 38, fig. 7,8). Άλλα θραύσματα μαγειρικών σκευών

[429] Ένα σχετικό εντοπίστηκε στον οικισμό, δυτικά της τομής Ζ και κοντά στο ελληνιστικό τείχος (Τετρ. Θθ, ΟΜ 7856, β. -3,45-3,63) Το βάθος εντοπισμού το κατατάσσει στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση περίοδο, αν και πρέπει να ληφθεί υπ΄όψιν ότι η γειτνίαση με το τείχος συνεπάγεται τη διατάραξη των παρακείμενων στρωμάτων. Ανάλογης μορφής αγγεία είναι γνωστά από την Τίρυνθα της φάσης 2 (**πιν.VIII.22.1204, 1207**).

χρησιμοποιήθηκαν ως υπόστρωμα για τις πήλινες αποθηκευτικές κατασκευές, όπως συνέβη στο δωμάτιο ΧΚΑ΄ της φάσης 6 του οικισμού, πρακτική συνήθης κυρίως για την επίστρωση εστιών (Kounouklas 2011, 143, Δακορώνια-Κουνούκλας 2012, 1173, εικ. 10). Η τάση αυτή ανακύκλωσης θεωρείται ότι εκφράζει την αυξημένη αξία που προσδίδεται στην κεραμική λόγω της εμφανούς ελάττωσής της (Van Damme 2017β, 44, 46). Ενδεικτική για την μετάπτωση της κεραμικής από τις μυκηναϊκές στις μεταμυκηναϊκές φάσεις είναι η ποσοστιαία αναλογία της ανά χρονική περίοδο, συγκρίνοντας τους χαρακτηριστικούς κεραμικούς μαγειρικούς τύπους, σε κάθε περίπτωση, δηλαδή τις ευρύστομες και τις τριποδικές χύτρες με τα έντριπτα κλειστά αγγεία, αντιστοίχως. Η κατάσταση αυτή γίνεται επιπλέον αντιληπτή τόσο για τη διακοσμημένη όσο και για την άβαφη χρηστική, όπως αποτυπώνεται στον πίνακα **IV (Α-Γ**) αλλά και στους περιγραφικούς καταλόγους αγγείων (**ΚΠ**).

V. Συσχετισμοί κεραμικής

Δεν είναι δυνατόν να εκτιμηθεί το πλήθος της χρησιμοποιούμενης σε κάθε φάση του οικισμού κεραμικής, λόγω της συνεχούς κατοίκησης, των μεταγενέστερων επεμβάσεων, ιδιαιτέρως στα ανώτερα στρώματα, αλλά και του εύρους της ανασκαφής, η οποία δεν εκτείνεται, προφανώς, στα όρια του κατοικήσιμου χώρου, αν υπολογιστεί, μάλιστα, και η παρουσία οικοδομικών λειψάνων μέσα στη θάλασσα νοτίως του λόφου του Κύνου (Κουνούκλας 2018). Εκτός από την υποδηλούμενη μείωση της κεραμικής κατά τις μεταμυκηναϊκές φάσεις κατοίκησης του οικισμού και την απουσία αρτιότερα σωζόμενων αγγείων από κάποιους χώρους, δεν παρατηρείται διαχωρισμός ως προς χωροθέτηση συγκεκριμένων τύπων και η λεπτότεχνη, διακοσμημένη κεραμική εμφανίζεται συνήθως μαζί με τη χονδροειδή, μαγειρική. Άλλωστε, τα περισσότερα από αυτά τα θραύσματα έχουν εντοπιστεί εντός απορρίψεων/αποθέσεων ή επιχώσεων/στρωμάτων καταστροφής -ιδιαιτέρως, κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση η συσσώρευση φαίνεται ότι επικεντρώνεται στις ανοικτές διόδους του οικισμού (βλ. πρπ. και **εικ. 7-8**)- και δεν αποτελούν κατά χώραν εντοπισμένα ευρήματα. Για αυτό το λόγο, η συσχέτιση των μαγειρικών τύπων, όπως προκύπτει από τα συλλεγέντα στις εξεταζόμενες ομάδες κεραμικής όστρακα, αποτυπώνεται στον κατάλογο στρωματογραφίας (**ΚΠ 0.1**), και αυτά δεν καταχωρούνται σε κάποια από τις οικιστικές φάσεις της ύστερης μυκηναϊκής και μεταμυκηναϊκής περιόδου, επειδή και τα συνευρήματά τους δεν παρέχουν πάντα σαφή χρονολόγηση (βλ. **ΚΠ Α-ΙΔ**). Δεν

αναγνωρίζονται, εξάλλου, τεχνολογικές ομοιομορφίες ικανές να υποστηρίξουν σύγχρονη, συνδυαστική χρήση και για τις ανάγκες του ίδιου νοικοκυριού κατασκευή αγγείων.

Για την ένταξη των θραυσμάτων σε συγκεκριμένα στρώματα και για την ομοιόμορφη αξιολόγησή τους, επιχειρήθηκε αναγωγή βαθών (βλ. **Πιν. VII** και σημ. 409-411)[430], με σχετικές προσθαφαιρέσεις, η οποία άμβλυνε, σε σημαντικό βαθμό, το εξαρχής ανακύπτον πρόβλημα της χρονολογικής κατάταξης, λόγω της διαφορετικής αφετηρίας μέτρησης ανά ανασκαφική τομή, χωρίς να απαλείφεται, όμως, τελείως η «αμφιταλάντευση» (βλ. **Κ 4802, Κ 4794 εικ. Α75,60, ΚΠ01. 184/185, πιν. VB.23**-περισυλλογή οστράκων από διαφορετικά σημεία και βάθη). Σε αρκετά, εξάλλου, από τα εξεταζόμενα θραύσματα/αγγεία σημειώνονται αναντιστοιχίες ως προς τη χρονολόγηση και το βάθος εντοπισμού τους[431] (βλ. **πιν. V και VI**).

Χαρακτηριστική είναι η παρουσία οστράκων ιστορικών περιόδων (Κλασικής έως Παλαιοχριστιανικής), κυρίως σε στρώματα των φάσεων 5 και 4, μαρτυρίες της υστερώτερης χρήσης/παραβίασης του οικιστικού χώρου και διατάραξης των ανώτερων προϊστορικών στρωμάτων.

Τα αγγεία με στιλβωμένη επιφάνεια προέρχονται από στρώματα, τα οποία αντιστοιχούν στην ΥΜ και στην ΠρΓ περίοδο. Εντούτοις, η συναφής διακοσμημένη κεραμική χρονολογείται αρκετές φορές, εντός της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου, γεγονός που είναι δυνατόν να εξηγηθεί και από τη δυσκολία της χρονολόγησης μικρών θραυσμάτων. Όστρακα «τροχήλατης» χονδροειδούς κεραμικής, τα οποία θα μπορούσαν να υποστηρίξουν την πιθανή (συνεχιζόμενη) παραγωγή των σχετικών τύπων αγγείων σε αυτές τις φάσεις κατοίκησης του οικισμού, δεν ελλείπουν από τα ύστερα, μεταμυκηναϊκά στρώματα. Σε προκαταρκτική δημοσίευση της κεραμικής αναφέρεται, μάλιστα, ότι και στη φάση 4 συλλέχθηκαν όστρακα τέτοιου είδους (Dakoronia-Kounouklas 2009, 63). Η κατάσταση αυτή φαίνεται να αντανακλά την αναμόχλευση των υπερκείμενων στρωμάτων και της συσσώρευσης υλικών, προερχόμενων από τα οικιστικά λείψανα των αλλεπάλληλων σεισμικών καταστροφών και από τις

[430] Τα σχετικά στοιχεία προήλθαν από την επισκόπηση των ανασκαφικών ημερολογίων από τον κ. Κουνούκλα, ο οποίος προχώρησε στο συσχετισμό των βαθών ανά τομή.

[431] Η γράφουσα δεν είχε τη δυνατότητα να μελετήσει η ίδια τα συνευρήματα (όστρακα και μεμονωμένα αντικείμενα) σε κάθε ξεχωριστή ανασκαφική ομάδα. Η χρονολόγηση/αξιολόγησή τους αποτυπώθηκε στις σχετικές φόρμες καταγραφής των ευρημάτων και υπόκειται στην εμπειρία του καταγραφέα, αλλά και στο μέγεθος και τη διατήρηση των σωζόμενων θραυσμάτων και της διακόσμησης επί αυτών. Όπου υπήρξε προβληματισμός ως προς τη χρονολογική ένταξη, αναζητήθηκαν τυπολογικά ή τεχνολογικά παράλληλα.

μετακινούμενες από διάφορες θέσεις του οικισμού αποθέσεις. Αποτελεί, όμως, και ένδειξη της μείωσης των οστράκων της στιλβωτής χειροποίητης κεραμικής και της σχετικής παραγωγής τέτοιων αγγείων σε σχέση με εκείνα της τροχήλατης (βλ. πρπ σελ. 284).

Θραύσματα αγγείων της μυκηναϊκής περιόδου, τα οποία συναντώνται συχνότερα εντός των στρωμάτων των φάσεων 5 και 4, αφορούν κυρίως σε πόδια τριποδικών χυτρών, αντικειμένων εύλογα αναμενόμενων σε απορρίψεις και επιχώσεις, και σε εσχάρες, οι οποίες, λόγω του υλικού τους (ωμόπλινθοι) έχουν χρησιμοποιηθεί, σε πολλές περιπτώσεις, ως συμπληρωματικό οικοδομικό υλικό σε υστερώτερους τοίχους.

Μεγαλύτερα τμήματα τροχήλατων μαγειρικών σκευών δεν ελλείπουν από τα μεταμυκηναϊκά στρώματα και περιγράφονται, στην παρούσα μελέτη, ως ξεχωριστά ευρήματα. Αυτά συνιστούν μάλλον τυχαίες παρεισφρήσεις (**Κ 4118-εικ. Α23-ΚΠ01.125, πιν. VA.6**), προέρχονται από διαταραγμένα στρώματα και αποδόμηση τοίχων (**Κ 4185-**ευρύστομο, **Κ 4883-τ**ριποδικό**-εικ. Α94, Β73, ΚΠ01.142, 122, πιν. VA.8,4**) ή από τομές, όπου ελέγχεται η ακρίβεια των ανασκαφικών δεδομένων (**Κ 4526-εικ.Α21, ΚΠ01. 68, πιν. VA.1**)[432]. Σε αυτά τα στρώματα, δεν εμφανίζονται συνήθως μαζί με όστρακα της χειροποίητης στιλβωτής κεραμικής (**Κ 2886-εικ.Α5, ΚΠ01. 116, πιν. VA.3**), εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις (**Κ 4217-εικ. Α47, ΚΠ01.165**, **πιν. VA.13**). Επίσης, τέτοια αγγεία δεν σχετίζονται με ενδεικτική διακοσμημένη κεραμική της μεταμυκηναϊκής περιόδου, παρά μόνο σε μεμονωμένες και όχι σαφώς χρονολογήσιμες ομάδες (**Τομή Δ, Θ9+10, εικ. Α45, ΚΠ01.148, πιν. VA.9**). Όπου η χρονική σύνδεση τους με διακοσμημένα αγγεία της ΥΜ/ΠρΓ είναι περισσότερο εμφατική (το πλήθος των διαγνωστικών οστράκων είναι μεγαλύτερο), αυτή συνήθως έχει προκύψει από τη διαφορά βάθους ανεύρεσης των θραυσμάτων λόγω της αφαίρεσης μεγάλου πάχους επιχώσεων κατά την ανασκαφή (**Κ 2889-εικ.Α6, ΚΠ01.209, πιν. VB.25**).

Επομένως, δεν τεκμηριώνεται η συνέχιση της χρήσης/κατασκευής τροχήλατων σκευών στις μεταμυκηναϊκές φάσεις κατοίκησης του οικισμού[433] και πουθενά δεν έχει διαπιστωθεί συνύπαρξη αγγείων (ή μεγάλων τμημάτων τους) των δύο διαφορετικών

[432] Η τομή Β παρουσιάζει σχετικά προβλήματα, σύμφωνα με προσωπική πληροφορία από τον κ. Κουνούκλα.

[433] Όπως αποτυπώνεται στην περιγραφή που συνοδεύει τα εξεταζόμενα αγγεία με στίλβωση, τα όστρακα από χονδροειδή αγγεία, (κυρίως) τροχήλατα, αποτελούν άτυπα και φθαρμένα θραύσματα, τα οποία κατά την καταγραφή του υλικού αποσύρθηκαν ως μη διαγνωστικά.

κεραμικών παραδόσεων. Αν και η υιοθέτηση μιας νέας τεχνολογικής μεθόδου παραγωγής αγγείων αποτελεί μια διαδικασία στην οποία υπεισέρχονται πολλοί παράγοντες, όπως θα καταδειχθεί σε άλλη ενότητα (ΚΕΦ 10), και η τροχήλατη κεραμοπλαστική είχε μια μακρά και εγνωσμένη παρουσία στον οικισμό, θραύσματα τέτοιων αγγείων, τα οποία αποκλίνουν από τα χρονικά όρια της μυκηναϊκής περιόδου, θεωρούνται ως μεμονωμένες και ξεχωριστές ανασκαφικά περιπτώσεις.

Προβληματισμός δημιουργείται και για τη χρονολόγηση αγγείων σε ύστερα στρώματα της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου, των οποίων τα συνευρήματα εντάσσονται συλλήβδην σε πρωϊμότερες φάσεις (βλ. **πιν. VB**). Όπως επισημάνθηκε και παραπάνω (βλ. και σημ. 431), η υποκειμενική αξιολόγηση των οστράκων θα μπορούσε να οδηγήσει σε λανθασμένα συμπεράσματα, ενώ και η (πιθανή) μείωση της κεραμικής παραγωγής κατά την ΥΕΙΙΙΓ ύστερη θα δικαιολογούσε τη μικρότερη ποσοτικά εμφάνισή της σε σχέση με εκείνη της ανθηρότερης ΥΕΙΙΙΓ μέσης. Όπου υπερισχύουν πρωϊμότερα χρονολογικά όστρακα, τίθεται το ζήτημα αν το στρώμα/η επίχωση, που τα εμπεριέχει, μεταφέρθηκε από άλλο σημείο του οικισμού ή αν κάποια προγενέστερα τυπολογικά σκεύη (και μαγειρικά) είχαν συνεχιζόμενη χρήση και σε ύστερες φάσεις. Μια τέτοια άποψη διατυπώθηκε, άλλωστε, και στην ενότητα για την τυπολογία, σχετικά με τα συμπληρωματικά στα κυρίως μαγειρικά σκεύη (αρύταινες, κρατηρόσχημα κ.α).

Για τα γκρίζας απόχρωσης αγγεία, περιορισμένα σε αριθμό, η ύστερη χρονολόγησή τους συνδέεται μάλλον με την εμφάνιση οστράκων ιστορικής περιόδου στα στρώματα, όπου αυτά εντοπίστηκαν (**Κ 3048-εικ.Ι1, ΚΠ01.141**).

Ένα ενδιαφέρον εύρημα αποτελεί η χειροποίητη χύτρα **Κ 4745-εικ. ΙΓ38-ΚΠ01.186**), τα θραύσματα της οποίας έχουν συγκολληθεί από στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης-ΥΜ περιόδου. Από τα τεχνολογικά του χαρακτηριστικά το αγγείο ανήκει σε ένα από τα πρώϊμα δείγματα μετεξέλιξης από την τροχήλατη στη χειροποίητη τεχνική. Τα λιγοστά συνευρήματα της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης και άλλα μη χρονολογήσιμα δεν αποτελούν ωστόσο επαρκή τεκμήρια ότι η παραγωγή τέτοιων αγγείων έχει αφετηρία στο τέλος της μυκηναϊκής περιόδου.

Η ύπαρξη άλλων έντριπτων αγγείων σε βαθύτερα στρώματα -αν και σπανιότερη, ιδιαιτέρως από την ΥΕΙΙΙΓ μέση-, είναι αποτέλεσμα λανθασμένων ενδείξεων ως προς το βάθος εντοπισμού (**Κ 2857-κυάθιο, εικ. ΙΔ10, ΚΠ01. 152**) ή διαταραγμένων στρωμάτων (**Κ 4568, εικ. ΙΓ52 και Μάρτυρας ΕΚΓΔ, ΟΜ 3277-**

ΚΠ01. 259[434]και 208, πιν. VI.34,28), μετατοπισμένων από την αρχική τους θέση αγγείων (**Κ 2861-εικ. ΙΓ16, ΚΠ01.219**)[435] ή αποκαλυφθέντων σε σημεία του λόφου με έντονη κλίση του εδάφους, όπου μετατοπίσεις χωμάτων θα συνέβαιναν σε όλες τις περιόδους και ανεξαρτήτως ανθρώπινης παρουσίας (**Κ 4566, Κ 4727-εικ. ΙΓ 18, ΚΠ01. 565,566, πιν. VI.45,46**). Μικρότερα θραύσματα με στιλβωμένες επιφάνειες (βλ. και **πιν. Vβ**) αναγνωρίζονται, επίσης, ανάμεσα στα υστερώτερα μυκηναϊκά στρώματα, των οποίων, όμως ο χαρακτήρας δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί[436].

Η μακρά διάρκεια κατοίκησης του οικισμού και οι αναμενόμενες συσσωρεύσεις «άχρηστων» υλικών, οι αλλεπάλληλες αναμορφώσεις των χώρων, μετά από κάθε σεισμική καταστροφή, για την εκ νέου ανοικοδόμηση, πάνω σε προγενέστερα στρώματα, και με την ενσωμάτωση παλαιότερων τοίχων σε νέους, το ύψος και η έκταση διατήρησης των οικοδομικών λειψάνων κάθε φάσης, το βάθος εντοπισμού και το μέγεθος της διατάραξης από τη χρήση του λόφου κατά τους ιστορικούς έως τους σύγχρονους χρόνους, καθώς και η γεωφυσική διαμόρφωση αυτού, αποτελούν παραμέτρους, οι οποίες πρέπει, σε κάθε περίπτωση, να λαμβάνονται υπ΄όψιν για τη συσχέτιση των ευρημάτων και τη χρονολογική τους ταξινόμηση, συνυπολογίζοντας τα τυπολογικά και τα τεχνολογικά χαρακτηριστικά τους. Επί του παρόντος, κρίσιμο κριτήριο κατάταξης αποτελεί και η χρονική τομή εμφάνισης της χειροποίητης κεραμικής, η οποία, ως γενικό φαινόμενο στον οικισμό, φαίνεται ότι αποσυνδέεται από την προγενέστερη μυκηναϊκή παράδοση.

---

[434] Το συγκεκριμένο αγγείο εμφανίζει, επίσης, τυπολογικά και τεχνικά τα χαρακτηριστικά της μεταβατικής εξέλιξης, εντάσσεται σε στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης, όπου συναντώνται όστρακα ευρείας χρονολόγησης, από την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη και εξής, αλλά και παρεισφρήσεις οστράκων ελληνιστικής περιόδου. Τέτοιοι συσχετισμοί, που δημιουργούν αμφισβήτηση ως προς τη σαφή χρονική ένταξη, παρατηρούνται και σε άλλες περιπτώσεις θραυσμάτων, τα οποία τυπολογικά θεωρούνται μετεξελίξεις των τροχήλατων αγγείων, βλ. και Τομή Κ, ΟΜ 2517-**εικ. ΙΓ41** και **πιν. VI**.

[435] Το εν λόγω αγγείο εντοπίστηκε σε όστρακα μέσα στον πίθο ΙΙΙ. Σύμφωνα με την περιγραφή και το σχέδιο στο ημερολόγιο XXXV, 112-113, αυτός ο πίθος αποτελεί μάλλον αποθηκευτική πήλινη κατασκευή (clay bin), ίσως την C5, όπως περιγράφεται στη διατριβή του Κουνούκλα, (2011, 129 και fig. 14), της φάσης 6. Η εύρεσή των θραυσμάτων εντός της κατασκευής δεν συνδέει απαραιτήτως το αγγείο με αυτή, αλλά φαίνεται ότι προέρχεται από υστερώτερο στρώμα.

[436] Σημειώνεται ότι ο εντοπισμός ΜΕ ή ΠΕ οστράκων σε υστερώτερες περιόδους δεν είναι σπάνιος και μορφολογικά, στα μικρά θραύσματα, η αναγνώριση δεν είναι εύκολη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

ΤΥΠΟΛΟΓΙΚΟΙ ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΙ

1. Παράλληλα

Σε αυτή την ενότητα περιλαμβάνεται μια γενική επισκόπηση των μαγειρικών και άλλων σχετικών σκευών, τα οποία χαρακτηρίζουν τη μετανακτορική και μετα-μυκηναϊκή περίοδο, ώστε να καταδειχθεί η μορφολογία και οι συσχετισμοί τους σε μία συγκεκριμένη περίοδο και διαχρονικά. Δεν περιγράφεται το σύνολο των υφισταμένων τύπων μιας θέσης, αλλά συναφών με αυτούς που εντοπίστηκαν στον Κύνο.

Η κατανομή ακολουθεί χρονολογικά και γενικά τυπολογικά κριτήρια, για λόγους ευκολώτερης τυποποίησης. Η κατηγοριοποίηση αυτή αφορά κυρίως στη χρηστική κεραμική μυκηναϊκής παράδοσης. Η μεταβατική περίοδος ΥΕΙΙΙΒ2-Γ αποτελεί για κάποιες θέσεις το τέλος της κατοίκησής τους, και, ως αποτέλεσμα, αυτές εντάσσονται στην υποενότητα που αφορά στα αγγεία του τέλους της ανακτορικής περιόδου. Ενδεικτικά μόνο σημειώνονται σημαντικά μυκηναϊκά κέντρα του τέλους της ΥΕΙΙΙΒ2, ενώ δεν περιλαμβάνονται άλλες θέσεις της ΥΕΙΙΙΒ περιόδου λόγω υπέρβασης της θεματικής της μελέτης και της έλλειψης επαρκών ως προς το θέμα δημοσιεύσεων[437]. Η ένταξη στην τροχήλατη ή στην χειροποίητη παράδοση πραγματοποιείται με την επίγνωση ότι η τελευταία παρουσιάζει ποικίλες εκφάνσεις, για τις οποίες γίνονται, όπου είναι δυνατόν, οι σχετικές αναφορές.

Η χειροποίητη στιλβωτή κεραμική ταξινομείται σε μία ενιαία κατηγορία, στην οποία συμπεριλαμβάνεται και η εξέλιξη αυτής κατά τους μετανακτορικούς χρόνους, χωρίς σαφή, όμως, χρονολογικά ή τυπολογικά κριτήρια. Αναπόφευκτη είναι η παράθεση των συσχετισμών που της αποδίδονται από τους επιμέρους μελετητές, ιδιαιτέρως με μιας ανάλογης διαμόρφωσης και τεχνικής κεραμική (Handmade Burnished ware) της ΥΕΧ.

Μικρές επισημάνσεις σε ειδικότερες τεχνολογικές επιλογές και συνάφειες καταγράφονται στο παράρτημα των πινάκων (**VIII**)[438]. Δεν τίθενται χωροταξικά

[437] Μαγειρικά σκεύη της ανακτορικής και του τέλους της ανακτορικής περιόδου περιλαμβάνονται και στη διατριβή της D. Trusty, Ceramic Analysis of Mycenaean Cooking Ware Vessels and its Implications for Early State Political Empires, 2016, Florida State University.

[438] Ως ενδεικτικές δημοσιεύσεις για τα τεχνολογικά χαρακτηριστικά της αιγινήτικης παράδοσης σημειώνονται: Lis 2012[α] για την παρουσία αυτής στην Κεντρική Ελλάδα, Gauss-Kyriatzi et al. 2011 και Gilstrap 2015 για το συσχετισμό θέσεων του Σαρωνικού.

(οικιστικά ή ταφικά) ή ποσοτικά κριτήρια (μικρή ή εκτεταμένη ανασκαφική διερεύνηση), λόγω της ανομοιομορφίας των δεδομένων, αλλά λαμβάνονται υπ΄όψιν η γεωγραφική κατανομή και οι σχέσεις που προκύπτουν από αυτή.

I. Χρηστική μυκηναϊκού τύπου κεραμική (τέλος Ανακτορικής περιόδου)

Α. Πελοπόννησος

i. Μυκηναϊκά κέντρα

1. Μυκήνες. Πέρσεια, τομή L

(Πιν VIII.1)

Στα χονδροειδή συγκαταλέγεται ένας αμφορέας τύπου FS 66 και αναφέρονται θραύσματα από χείλη και βάσεις από σχετικά αγγεία. Αποτυπώνεται, επίσης, ένα άλλο, το οποίο περιγράφεται ως εστία/μαγκάλι και φέρει οπές στη μία επιφάνεια, την ανώτερη, σύμφωνα με το σχέδιο **(**French 1969β, 83, fig. 12.9 και 12.24)-*YEIIIB2.*

2.Από το ανακτορικό συγκρότημα στην **Πύλο** προέρχονται τόσο μόνωτα όσο και δίωτα μαγειρικά σκεύη, των οποίων τα μεγέθη παραλλάσσουν και στα δύο σχήματα[439], καθώς και τριποδικά σκεύη μικρού μεγέθους τα οποία φυλάσσονταν στις αποθήκες 67-8. Σύμφωνα με υπολογισμούς, τα μόνωτα ή δίωτα σκεύη θα ήταν δυνατόν να περιέχουν 2,5-3 λίτρα, ενώ οι τριποδικές χύτρες 0,69-0,96 λίτρα, ανάλογα με το μέγεθός τους, το οποίο ήταν συγκριτικά, με άλλες θέσεις, μικρό[440]. Ο αριθμός αντιπροσώπευσης των δύο πρώτων τύπων σε αυτούς τους χώρους ανέρχεται σε εκατόν ενενήντα (190) αγγεία. Τα τριποδικά σκεύη, λόγω του ανάλογου με τις σέσουλες για τη μεταφορά κάρβουνου πλήθους, συνδυάζονταν, σύμφωνα με τον Lis, με αυτά ως προς τη χρήση. Τα μικρότερα από τα τριποδικά έφεραν διακριτικό προχυτικό χείλος για τη μετάγγιση της τροφής που ετοιμαζόταν σε αυτά σε ένα άλλο σκεύος ή φαγητό. Το σύνολο, σπάνια εμφανιζόμενο σε συνδυασμό, σε άλλη θέση, συμπληρώνεται από ένα αβαθές σκεύος με δύο λαβές

[439]Ο Lis παρατηρεί ότι κατά την ίδια περίοδο, αλλά και στη μετανακτορική, το μέγεθος των δίωτων αγγείων (από θέσεις της Αργολίδας: Μυκήνες, Ίρια) είναι συνήθως μεγαλύτερο, όπως δηλώνεται και από την παρουσία δύο λαβών για τη διευκόλυνση της μεταφοράς τους (2008, 147, σημ. 40).

[440] Σχετικά μεγέθη παραδίδονται από την Τσούγκιζα (Dabney et al. 2004, no 267, με Δστομ. 0,14μ. και χωρητικότητα 0,67 λίτρων) και τις Μυκήνες (French-Taylour 2007, 310, no 66.513). Η Hruby (2006, 154) αποδίδει μεγαλύτερη χωρητικότητα στις δίωτες τριποδικές χύτρες, από 0,6 έως 1,65 λίτρα.

(pan) και ένα κάλυμμα[441] (Lis 2008, 146-7). Από τους χώρους αποθήκευσης μαγειρικών και άλλων χρηστικών (και χονδροειδών) σκευών προέρχονται, επίσης, κρατηρόσχημα (FS 288)[442] (Lis 2006, 8, pl. 1 και 2).

(Πιν.VIII. 2)

Μαγειρικά σκεύη εντοπίστηκαν και σε άλλα σημεία του ανακτόρου (Hruby 2006, 139, 146), όπως ένα ταψί, με οπές στην άνω επιφάνειά του, και κρατευτές (Blegen-Rawson 1966, 341, 418). Κάποια μεγάλα καλύμματα-πώματα πιθανόν χρησιμοποιήθηκαν, σύμφωνα με τη Hruby, και ως σκεπαστές εστίες-φούρνοι (2006, 155).

Μαγειρική χρήση για το ζέσταμα του φαγητού είναι δυνατόν να είχαν και κάποιοι κύαθοι με προχοή κατασκευασμένοι από μαγειρικό πηλό, οι οποίοι αποτελούσαν εξειδικευμένα σκεύη (ό.π., 142-5).

3. Στη **Μιδέα (**οι αναφορές για τα μαγειρικά σκεύη προέρχονται τόσο από τις ανασκαφές της Ελληνικής αποστολής όσο από εκείνες της Σουηδικής Αρχαιολογικής Σχολής, και τα σχετικά ευρήματα δεν φαίνεται να παρουσιάζουν διαφορές (***Πιν.VIII. 3*****).**

Στα δωμάτια του οικιστικού συγκροτήματος εντός της Δυτικής Πύλης, τα μαγειρικά σκεύη περιλαμβάνουν χύτρες (cooking jars and jugs), και τριποδικά αγγεία (Dalinghaus 1998, 134-6, pl. 87,88, Lindblom 2001, 86,I9, pl. 50.1031,) «ψησταριές» και υποστατά[443], καθώς και ένα τριποδικό σουρωτήρι, ένα θραύσμα από βάση σούβλας και μία σέσουλα (FS 312) (Demakopoulou et al. 1996, 23, figs. 35-37, ιδίων 1997-8, 59, 66,72, figs 14-15, 40-45,68-9, Demakopoulou et al. 2000-2001,41, figs 31-2). Σχετικά αγγεία βρέθηκαν και στην επίχωση της οχύρωσης, ανάμεσα στη Δυτική Πύλη και το συγκρότημα (Demakopoulou et al. 1996, 21-3, figs 31, 35, 37), καθώς και στο κτήριο στο πλάτωμα βορείως αυτής (Demakopoulou et al. 2000-2001, 49, Demakopoulou et al. 2002, 34-5, figs 19-23, 49-52, fig. 64, 70-1,73, 76-77). Τα ευρήματα αυτά χρονολογούνται από το στρώμα καταστροφής της Ακρόπολης στο

[441] Η συσχέτισή τους προέρχεται από το γεγονός ότι το κάλυμμα, λόγω μεγέθους, δεν θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για άλλο σκεύος, βλ. εντούτοις Lis 2006, 15, σημ. 25.

[442]Το συγκεκριμένο αγγείο έχει ανάλογη λειτουργία με τη δίωτη χύτρα, η οποία έχει, όμως, στενότερο στόμιο, ενδεικτικό για ευκολώτερη μεταφορά (Lis 2006, 10-12). Η Τουρναβίτου καταχωρεί το σχετικό σχήμα στον τύπο FS74, στον οποίο κατατάσσονται τα χονδροειδή ευρύστομα δίωτα αγγεία της ανακτορικής περιόδου (Tournavitou 1992, 188-9, εικ. 2d,e,f).

[443] Τα θραύσματα από υποστατά που περιγράφει ο Baumann (2007, 161) συσχετίζονται εσφαλμένα με το σχετικό τύπο αγγείου.

τέλος της ΥΕΙΙΙΒ2 περιόδου (Demakopoulou 2003, 90-1). Από τα αγγεία που αποτυπώνονται στις σχετικές δημοσιεύσεις, αξίζει να σημειωθεί μια τριποδική χύτρα από κτήριο στη ΝΔ κλιτύ της Ακρόπολης, η οποία με το αβαθές σώμα και τη μικρή τροπίδωση θυμίζει σχετικά αγγεία της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου (Demakopoulou et al. 2003, 20, fig. 46-δωμάτιοVI).

Ως συμπληρωματικά σκεύη θεωρούνται τα καδόσχημα ή οι ασάμινθοι (FS 4/5), τα οποία εντάσσονται σε ένα πλήθος δραστηριοτήτων και είναι δυνατόν να χρησιμοποιούνταν και ως μαγειρικά (Dalinghaus 1998, 133, Baumann 2007, 158). Εξάλλου, η διάκριση ως προς τη χρήση των άβαφων οικιακών αγγείων, στα οποία συγκαταλέγονται και τα μαγειρικά, είναι γενικώς δύσκολη, επειδή το υλικό κατασκευής φαίνεται να παραλλάσσει και στον ίδιο τύπο: κάποιοι αμφορείς από χονδροειδή πηλό φέρουν ίχνη καύσης, ένδειξη τοποθέτησή τους κοντά σε φωτιά (για μαγείρεμα;) (Dalinghaus 1998, 135, pl. 88. 662, 664).

Τα ευρήματα από τις εργασίες των Σουηδών στα χαμηλότερα άνδηρα (Dalinghaus 1998) σώζονται αποσπασματικά και, όπως, διαπιστώνεται από τη δημοσίευση των περισσότερων από αυτά, η μορφή και η λειτουργία τους δεν είναι συχνά αποσαφηνισμένα.

Ο Baumann, χωρίς σαφείς χρονολογικούς συσχετισμούς[444], αναφέρει τριάντα (30) τύπους χονδροειδών αγγείων από τη Μιδέα, οι οποίοι εμφανίζουν εβδομήντα (70) παραλλαγές. Αν προστεθεί και το ποσοστό των αγγείων της πρώϊμης μυκηναϊκής περιόδου με πέντε (5) τύπους και είκοσι (20) σχήματα, τότε ο αριθμός των σχετικών αγγείων, που παρήχθησαν κατά τη μυκηναϊκή περίοδο, ανέρχεται σε τριάντα πέντε (35) τύπους με ενενήντα (90) διαφορετικές μορφές (2007, 157). Επισημαίνει ότι, εκτός από τους τύπους, διαφοροποιείται, επίσης, και η χρήση αυτών, επειδή αυτή καθορίζεται συνήθως από την ποιότητα του πηλού και πιστοποιείται από την παρουσία ή μη ιχνών καύσης (ό.π., 155-7).

ii. Άλλες θέσεις

4. Στο **Μενελάϊο**, ανάμεσα στα άβαφα αγγεία, ο Catling ξεχωρίζει την κατηγορία των οικιακών σκευών, τα οποία είναι ανθεκτικά στη φωτιά ***(Πιν.VIII.4)***.

[444] Σε άλλο σημείο φαίνεται ότι αναφέρεται κυρίως στην ΥΕΙΙΙΒ και στην ΥΕΙΙΙΓ περίοδο, φάσεις. κατά τις οποίες η τοπική παραγωγή χονδροειδούς κεραμική είχε κατακόρυφη αύξηση (Baumann 2007, 162).

Από αυτά, τα τριποδικά αγγεία δεν συνεχίζουν πέραν της ΥΕΙΙΙΑ1 περιόδου. Στα άλλα συγκαταλέγονται τα μόνωτα αγγεία (kitchen beakers), τα οποία έχουν μαγειρική χρήση λόγω και της παρουσίας κάπνας στην επιφάνειά τους, με κοινά χαρακτηριστικά, αλλά με ιδιαίτερο σχήμα και υλικό κατασκευής το καθένα, και τα κυρίως μαγειρικά σκεύη (cooking pots), τα οποία, ως φαίνεται, αφορούν στα δίωτα αγγεία και τις σέσουλες[445]. Σποραδικά και άλλα αγγεία μπορεί να έχουν μαγειρική χρήση, όπως τα χονδροειδή κρατηρόσχημα και τα κύπελλα/κυάθια. Ως ιδιαίτερο οικιακό εξοπλισμό, ο μελετητής αναφέρει τις φορητές εστίες, τα ηθμωτά αγγεία και τα στηρίγματα σούβλας (κρατευτές). Στο σύνολο των χρηστικών (στην κατηγορία των μεγάλων οικιακών) αγγείων περικλείει και τα μεγάλα ταψιά[446], για τα οποία σημειώνει ότι είναι δυνατόν να χρησιμοποιούνταν και ως ταΐστρες για τα ζώα (Catling 2009, 400κε). Σκεύη που εξυπηρετούν το μαγείρεμα συναντώνται και στη στιλβωτή «Βαρβαρική» κεραμική (Barbarian ware) (ό.π., 382, A274, PE 284, fig. 240). Ο Catling, περιγράφοντας τυπολογικά τα ευρήματα, τα εντάσσει σε ένα ευρύ χρονολογικό πλαίσιο, δεδομένου ότι τέτοιας μορφής σκεύη έχουν μακρά διάρκεια χρήσης και δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερες μεταβολές. Πάντως, σε κάποιες περιπτώσεις, η κατάταξη δεν είναι καθορισμένη, καθώς φαίνεται ότι και άλλα οικιακά αγγεία θα χρησιμοποιούνταν, συμπληρωματικά, για την προετοιμασία φαγητού (ό.π., 413).

Το υστερώτερο υλικό προέρχεται κυρίως από μετατοπισμένες επιχώσεις, αλλά, επίσης, και από τους λόφους του Προφήτη Ηλία και του Αετού (ό.π., 68-9, 461). Τα αγγεία που καταγράφονται στη συγκεκριμένη μελέτη, προέρχονται από το υλικό της *ΥΕΙΙΙΒ2-Γ περιόδου*.

5.. Από το Βόθρο[447]του οικισμού στα **Ίρια** προέρχονται μαγειρικά σκεύη **(*Πιν.VIII.5)***, για τα οποία, μάλιστα, ο μελετητής παρατηρεί ότι η διαμόρφωση επίπεδης βάσης σε κάποια από αυτά δηλώνει διατήρηση παλαιότερης παράδοσης, εφ΄όσον η τρέχουσα και εγνωσμένη μορφή βάσης υπήρξε η δακτυλιόσχημη. Εκτός από τα μαγειρικά αγγεία, από τη θέση μαρτυρούνται ένα κρατηρόσχημο με άνοιγμα

[445]Τα υστερώτερα δείγματα από το συγκεκριμένο σκεύος δεν είναι πολλά και σώζονται αποσπασματικά.
[446] Κάποια από αυτά είναι υπερυψωμένα σε χαμηλά πόδια και λιγότερα φέρουν οπή αποστράγγισης στο πλαϊνό τοίχωμα ή μία λαβή κάτω από το χείλος. Σε αυτά ο Catling προσδίδει εξειδικευμένο χαρακτήρα, τον οποίο δεν κατονομάζει (ό.π., 433). Προέρχονται από θέσεις του οικιστικού χώρου που χρονολογούνται πρωϊμότερα, για αυτό και δεν περιγράφονται αναλυτικότερα στην παρούσα μελέτη.
[447]Ο βόθρος περιείχε κεραμική (και ακέραια αγγεία), στάχτη, κομμάτια πηλού, ένα ειδώλιο, υπολείμματα από ξηρά σύκα και σιτάρι καθώς και οστά ζώων.

στομίου ικανό να τον κατατάξει στους αμφορείς (FS 66) και ένας προχυτικός κρατήρας από χονδροειδή πηλό του είδους που συναντάται σε πιθοειδή αγγεία (Döhl, 1973, 165).

Παρά το γεγονός ότι τα δεδομένα της ανασκαφής σώζονται ελάχιστα[448], ο μελετητής αναγνωρίζει ότι μαγειρικά αγγεία, όπως το μόνωτο/δίωτο ή το τριποδικό εντοπίστηκαν, εκτός από το βόθρο, επίσης, και στις οικίες των Ιρίων. Σημειώνει την ομοιότητα ως προς το περίγραμμα των δύο τύπων σκευών, με ή χωρίς πόδια, και αναφέρει ότι και άλλου τύπου αγγεία, όπως οι αμφορείς ή οι κρατήρες, είναι τριποδικά (Döhl, 1973, 167, σημ. 101, 174). Τα χονδροειδή αυτά αγγεία χρονολογούνται στην *ΥΕΙΙΙΒ2-ΥΕΙΙΙΓ* περίοδο, αν και δύο τριποδικές χύτρες από την Κάντια-Κάστρο, οι οποίες δεν συναντώνται πουθενά αλλού στη συγκεκριμένη θέση, είναι δυνατόν να τοποθετηθούν λίγο υστερώτερα (ό.π., 186)[449]. Αυτά κατατάσσονται, περαιτέρω, σε δύο κατηγορίες[450], με βάση διαφορές ως προς τη διαμόρφωση και την τεχνική κατασκευής. Ο πηλός είναι συνήθως της ίδιας ποιότητας, αμμώδης, με μικρή απόκλιση ως προς την απόχρωση, αλλά με περισσότερα χαλαζιακά στοιχεία και μικρές ανομοιομορφίες ως προς τη επεξεργασία της επιφάνειας στη δεύτερη κατηγορία. Τα αγγεία είναι λεπτά, περισσότερο επιμελημένα και καλοσχηματισμένα ως προς το περίγραμμα (συνήθως σφαιρικά, με κυλινδρικές λαβές και πόδια) στην πρώτη ομάδα απ΄ό,τι στη δεύτερη, στην οποία παρατηρείται μεγαλύτερη ποικιλία ως προς το σχηματισμό των επιμέρους μερών, οι επιφάνειες είναι αμελώς κατεργασμένες και τα σχήματα εμφανίζονται σε αρκετές παραλλαγές, αλλά το υλικό τείνει να είναι πιο συμπαγές. Σε αυτή την τελευταία ομάδα ξεχωρίζει, ως διακριτό σχήμα, η τριποδική χύτρα με γωνιώδες περίγραμμα (ό.π., 186-9).

[448] Η ανασκαφή διεξήχθη κατά το 1939 και στοιχεία αυτής έχουν χαθεί ή ελλιπώς σώζονται, όπως η περιγραφή των ευρημάτων ή σχετικά σχέδια. (Döhl, 1973, 163). Από τον αρχικό ανασκαφέα περιγράφονταν δύο πλήρως ανεσκαμμένα δωμάτια, το Μέγαρο και ένα προσάρτημα αυτού (annex). Ο Βόθρος είναι ένας λάκκος, που χαρακτηρίστηκε ως δεξαμενή, και σε αυτόν κατέληγε ένα αυλάκι, που ξεκινούσε ανάμεσα στα δύο δωμάτια.

[449] Τα ευρήματα από το Βόθρο αποτελούν ένα μάλλον κλειστό σύνολο, το οποίο εναποτέθηκε εκεί μετά από μία καταστροφή στην πρώϊμη φάση της ΥΕΙΙΙΓ, ενώ τα σχετικά από την οικιστική ζώνη δεν είναι δυνατόν να χρονολογηθούν με σαφήνεια (Döhl 1973, 192-3). Ο Rutter (1974β, 437) υποστηρίζει ότι το σχήμα των ποδιών της μίας τριποδικής χύτρας με την τετραγωνισμένη διατομή είναι δηλωτικά ότι ο Βόθρος από τα Ίρια είναι υστερώτερος χρονολογικά από τα ευρήματα της καταστροφής των ανακτόρων κατά τη ΥΕΙΙΙΒ2 φάση. Για τη χρονολόγηση του Βόθρου των Ιρίων σε μια πρώϊμη φάση της ΥΕΙΙΙΓ, βλ. και Rutter 1977, 1. Ο οικισμός φαίνεται ότι επανακατοικήθηκε και καταστράφηκε στο τέλος της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου.

[450] Ο Lis (2012α, 180) σημειώνει ότι η πρώτη κατηγορία "Sandige I" ουσιαστικά περιγράφει την αιγινήτικη κεραμική (πηλό). Σε αυτήν περιλαμβάνει, εκτός από τα τυπικά χυτροειδή, ένα προχυτικό κρατήρα, μία μόνωτη χύτρα και τμήμα ενός πινακίου. Από αυτά που αναφέρει στον κατάλογό του (ό.π., 311), τρία είναι αδημοσίευτα και δύο δεν ταυτίζονται με αυτά που παρουσιάζονται στην παρούσα μελέτη.

6. Στο **Κοράκου**, ο Rutter ταξινομεί τρεις βασικούς τύπους μαγειρικών σκευών, την πρόχου, τον αμφορέα και το τριποδικό σκεύος. Ανοικτόχρωμα χονδροειδή σκεύη ανήκουν σε πιθόσχημα ή μεγάλες λεκάνες (vats), από τα οποία δεν σώζονται ολόκληρα σχήματα. Τα μαγειρικά σκεύη από τη συγκεκριμένη θέση έχουν παράλληλα στις Μυκήνες, στα Ίρια και στο Λευκαντί (Rutter 1974α, 294-6). Ο Lis (2012α, 133) σημειώνει ότι στη θέση τα αιγινήτικα μαγειρικά σκεύη αντιπροσωπεύονται σε σημαντικό ποσοστό κατά την *πρώϊμη φάση της ΥΕΙΙΙΓ*.

(***Πιν.VIII.6***)

Από την **οικία L** προέρχεται μία μόνωτη μαγειρική πρόχους και ένας κάδος/λεκανόσχημο[451].

Στην οικία P ανευρέθησαν, επίσης, εκτός από μαγειρικές πρόχους, θραύσματα τριποδικών σκευών, κάποια με σφαιρικό σώμα, αλλά και ένα με γωνιώδες (Rutter 1974α, 160, fig. 44.20). Στα συνευρήματά τους περιλαμβάνεται η στιλβωμένη κεραμική (Handmade Burnished ware) της ΥΕΧ (ό.π.,162-5).

Β. Στερεά Ελλάδα

i. Μυκηναϊκά κέντρα

Αττική

7. ***(Πιν.VIII.7)***

Το Τριποδικό σκεύος-FS 320 αναφέρεται συχνά ανάμεσα στα ευρήματα από την υπόγεια κρήνη της **βόρειας κλιτύος της Ακρόπολης** χρονολογούμενη στην *ΥΕΙΙΙΒ2- ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη περίοδο* (Gauß 2003, 95, fig.2,4,AP 2574, 100, 102 και σημ. 37, Broneer 1939, 398-9, 81β). Ανάλογα αγγεία (3) έχουν εντοπιστεί και στις οικίες στη ΒΑ κλιτύ (Broneer 1933, 372, fig. 45b, 45a: AP 120, 149). Τα τριποδικά σκεύη φέρουν σημάδια κεραμέα, δηλωτικά της εισαγωγής τους από την Αίγινα (Lindblom 2001, 26-7, fig. 4, 37-8, n. 134, 87, I13, pl. 51.1043 (AP 2576, Broneer 1939, fig. 81a)[452], 87, I16, pl.52.1050 (AP 120), I17, pl. 52. 1052(AP 810)[453], 89, I33, pl.54.1085

[451] Θραύσματα σχετικού σκεύους από πηλό με προσμίξεις και «σπυρωτή» υφή στην επιφάνεια αναφέρονται και από δωμάτιο της οικίας P (ό.π., 160, fig. 44.21: με οπή όπτησης στην κάτω επιφάνεια της ωτόσχημης λαβής).

[452] Το σχήμα παρουσιάζει αισθητή γωνίωση στη συμβολή του χείλους με το σώμα.

[453] Ο Rutter (2003, 197, σημ. 14) αναφέρει ότι το τριποδικό σκεύος AP 810 και δύο μαγειρικοί αμφορείς AP 825 και 851 είναι αδημοσίευτα αγγεία. Στη σχεδιαστική αποτύπωση (fig.. 7.2-6) σημειώνει -γενικώς ή λανθασμένα- ότι αυτά, όπως και άλλα που έχουν συμπεριληφθεί σε παλαιότερες δημοσιεύσεις, ,προέρχονται από την Αγορά.

(AP 149)και 109-110). Τα χείλη αυτών των αγγείων είναι άλλοτε κάθετα και άλλοτε έξω νεύοντα. Συσχετίζονται με κάποια άλλα, καλύμματα, επίπεδα στην κάτω επιφάνειά τους, με μικρή λαβή (σαν θηλειά) στη άνω (Broneer 1939, 398, 400). Πόδια από σχετικά σκεύη έχουν ανευρεθεί στην περιοχή βορείως του Ιερού του Έρωτα και της Αφροδίτης (Hansen, 1937, 562, 564, fig. 17f-j), κάποια από τα οποία ανήκουν σε μικρογραφικά αγγεία, ίσως παιδικά παιγνίδια.

Στην ίδια περίοδο χρονολογούνται και τα ευρύστομα χυτροειδή (cooking jars/amphoras), τα οποία χαρακτηρίζονται από σημάδια κεραμέα [(Lindblom 2001, 86, I9, pl. 50.1028 (AP 851), I8, pl. 49.1027 (AP 458.2), 89, I33, pl. 54.1087 (AP 458.1)[454], 90, I41, pl. 56.1104 (AP 827)].

Στα χονδροειδή οικιακά σκεύη ο Broneer συγκαταλέγει δύο θραύσματα από αβαθή «τηγανόσχημα» αγγεία, των οποίων η χρήση δεν προσδιορίζεται και, συμπληρωματικά, πύραυνα ή «κουτάλες-φαράσια» και αγγεία με διαμπερείς οπές στη βάση (σουρωτήρια/στραγγιστήρια) (Broneer 1939, 398,fig. 83f, a-c).

Αγγεία με σφαιρική κοιλιά, στα οποία εναλλάσσεται ο τριποδικός τύπος με αυτόν χωρίς πόδια, διακοσμημένα με σημεία κεραμέα και χρονολογούμενα στις τελευταίες φάσεις της ανακτορικής περιόδου ή και στις πρώτες της μετανακτορικής (*ΥΕΙΙΙΒ-Γ*), έχουν εντοπιστεί και σε άλλες θέσεις, όπως στην Κολώνα της Αίγινας και στον Αγ. Κωνσταντίνο Μεθάνων (Lindblom 2001, 86, I8, I9, pl. 50.1026, 1032/87, I12, pl.51.1040,1041/ I16, I17, pl.52.1051,1053/88, I21, pl.52.1058/89, I31, pl.54.1083).

8. Στη θέση **Κοντοπήγαδο** του Δήμου **Αλίμου Αττικής,** από τα οικιστικά κατάλοιπα και την εκτεταμένη εργαστηριακή εγκατάσταση κατεργασίας λιναριού προήλθαν μαγειρικά σκεύη των γνωστών τύπων, δηλαδή μόνωτη και δίωτη χύτρα (FS 65, 66) και τριποδική (FS 320), κάποια δείγματα από τα οποία αποτελούν αιγινήτικες εισαγωγές, χρονολογούμενα στην *ΥΕΙΙΙΒ2-ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη* περίοδο ***(πιν.VIII.8)***. Σύμφωνα με τις μελετήτριες της ανασκαφής, η χρήση απλών χυτρών ντόπιας παραγωγής υπερισχύει των αιγινήτικων (σε ποσοστό 3:1), ενώ όσον αφορά στα τριποδικά σκεύη, η αναλογία είναι αντίστροφη και αυτά προέρχονται κυρίως από εισαγωγές. Σημάδια κεραμέα έχουν παρατηρηθεί και στις δύο κατηγορίες, αν και σε μικρό αριθμό. Δύο αιγινήτικες χύτρες εμφανίζουν γωνίωση στο σώμα (**πιν VIII, αρ.**

[454]Αυτό το θραύσμα από τη λαβή με το σημάδι κεραμέα χρονολογείται στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη.

150 και αρ. 167). Τα ντόπια αγγεία καταχωρούνται σε δύο μεγέθη: α) Δστομ. 0,11μ, Δβ 0,06, β) Δστομ.0,15, Δβ 0,085μ., ενώ τα αιγινήτικα είναι συνήθως μεγαλύτερα: Δστομ-0,20μ[455] Οι επιφάνειες είναι συνήθως ερυθρές ή ροδόχρωμες, ελαφρώς ανοικτότερης απόχρωσης για τα αιγινήτικα προϊόντα. Σχεδόν όλα τα αγγεία φέρουν ίχνη δευτερογενούς καύσης (Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2011, 257-260).

Στα μαγειρικά σκεύη συγκαταλέγονται, επιπλέον, μεμονωμένα σχήματα, όπως ένα χυτροειδές με οριζόντιες στο χείλος λαβές (Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2017, 22, 24 εικ. 16.44) ένας αιγινήτικος προχυτικός κρατήρας (FS 298) μεγάλου μεγέθους, με απόφυση απέναντι από την προχοή και σύμβολα κεραμέα στη βάση του (Καζά-Παπαδημητρίου-Καρδαμάκη 2012, 186-8, εικ. 22.60)[456], αλλά και ένας άλλος κρατήρας σχετικής προέλευσης (Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2014, 115-6, εικ. 36,112[457]). Φαίνεται, πάντως, ότι και άλλα αγγεία ήταν δυνατόν να χρησιμοποιούνται ως μαγειρικά, όπως η λεκάνη, αιγινήτικου, επίσης, εργαστηρίου (Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2017, 13, εικ.12.10 και σημ. 22)[458]. Κάποια τοπικής παραγωγής χυτροειδή (σε αυτά περιλαμβάνονται και οι τροχήλατες απομιμήσεις αιγινήτικων αγγείων με σύμβολα κεραμέα)[459] είναι κατασκευασμένα από ανοικτό ερυθρό, πιο μαλακό πηλό, ομοιάζουν ποιοτικά με τα αδιακόσμητα αγγεία και δεν φέρουν ίχνη καύσης. Αρκετά από αυτά τα αγγεία προέρχονται όχι μόνον από τις θέσεις απόρριψης (αποθέτης 1 και πηγάδι 7), αλλά και από την οικιστική ζώνη (συγκρότημα Ι) (Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2012, 173, σημ. 76).

Εκτός των συνηθισμένων μαγειρικών σχημάτων[460], στα μεμονωμένα αγγεία καταχωρήθηκαν μια ακέραια φορητή εστία, μια τριποδική φορητή εστία (τμήμα), ίσως

[455]Σύμφωνα με το σύνολο των οστράκων που αποτυπώνονται, τα μεγέθη για τα ντόπια προϊόντα κυμαίνονται ως εξής: Δστομ. 0,08-0,15, Δβ 0,055-0,11μ (Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2011, 217 σημ. 78), ενώ για τα αιγινήτικα τα μεγέθη είναι: Δστομ. 0,12,5-0,21μ. και Δβ 0,06-0,115μ. Ένας αιγινήτικος αμφορέας (FS 66/320) έχει Δστομ. 0,24μ. (Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2012, εικ. 22,61).

[456] Στη δημοσίευση, αυτό το σκεύος εντάσσεται αρχικώς στην πρώτη κατηγορία των μαγειρικών και έπειτα στην τρίτη κατηγορία των αγγείων μετάγγισης. Αυτό οφείλεται τόσο στο γεγονός της ποιότητας του πηλού, χονδροειδούς, όσο και στην πιθανότητα διττής χρήσης του. Εκτός από το εν λόγω ακέραιο αγγείο από το διάδρομο του χώρου Α΄, θραύσματα αυτού του σχήματος έχουν εντοπιστεί και σε άλλους χώρους του συγκροτήματος Ι (Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2014, 70 και εικ. 36,111).

[457] Οι ανασκαφείς θεωρούν αξιοπερίεργο ότι αυτός ο τύπος αγγείου με τη μεγάλη χωρητικότητα δεν απαντά παρά μόνο σε ελάχιστα σημεία του οικισμού (Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2017, 67).

[458] Η συγκεκριμένη λεκάνη δεν φέρει ίχνη καύσης, αλλά ταξινομείται στα μαγειρικά σκεύη λόγω της ποιότητας του πηλού.

[459] Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2014, 93.

[460] Οι μελετήτριες εικάζουν, από την παρουσία αυτών των ιδιαίτερων μαγειρικών σκευών, που έχουν αναφορές στα μυκηναϊκά κέντρα, και από την ποικιλία ως προς τα μεγέθη των συνηθισμένων τύπων, ότι στον οικισμό ασκούνταν σύνθετη μαγειρική πρακτική, ένδειξη για το υψηλό επίπεδο διαβίωσης (Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2011, 217).

ψησταριά[461], τα οποία δεν έφεραν και ίχνη καύσης[462], και μια σέσουλα (λαβή) (FS 312). Στο σύνολο περιλαμβάνονται και κάποια αβαθή σκεύη από χονδροειδή πηλό με οργανικές προσμίξεις, με ευθέα κάθετα ή ελαφρά έξω νεύοντα τοιχώματα, χωρίς διαμορφωμένα χείλη[463]. Η χρήση αυτών ως μαγειρικών θεωρείται υποθετική. Συνήθη και συμπληρωματικά της οικοσκευής είναι τα πώματα, με μεγέθη προσαρμοσμένα στο στόμιο του σκεύους[464] (αναφέρεται ένα δείγμα από χονδροειδή ροδαλό πηλό με οργανικά στοιχεία και ίχνη καύσης στην κάτω επιφάνεια, περιμετρικά του χείλους)[465]. Στη χονδροειδή κεραμική κατατάσσονται και οι ασάμινθοι (FS 1), των οποίων η χρησιμότητα μέσα σε ένα εργαστηριακό χώρο φαίνεται ότι κάλυπτε ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων, πιθανόν και της μαγειρικής (Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2011, 216-220). Αρκετές αρύταινες έχουν συλλεγεί, επίσης, από την οικιστική ζώνη (Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2012, 174).

9. Τροχήλατα μαγειρικά σκεύη αναφέρονται και από το **Θορικό** (Μεταλλευτική Στοά 3) και χρονολογούνται κυρίως στην *ΥΕΙΙΙΒ-ΥΕΙΙΙΓ περίοδο*, κάποια μάλλον και στην *ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη*[466](Mountjoy 1995, 214, 223, 227 και fig. 21). Το σύνολο της κεραμικής περιλαμβάνει πολλά άβαφα χρηστικά, ανοικτά (κυρίως αρύταινες) και κλειστά, όπως αμφορείς, υδρίες και πρόχοι, τα οποία ανήκουν και στα υστερώτερα του κεραμικού υλικού (ό.π., 215-23)[467].

[461] Ένα τμήμα σκεύους από το διάδρομο ΣΤ΄του οικιστικού συγκροτήματος Ι περιγράφεται ως εσχάρα-ψησταριά, αλλά, σύμφωνα με την αποτύπωση του, ίσως πρόκειται για το σκεύος, το οποίο αλλού χαρακτηρίζεται ως κρατευτής (Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2012, 186-7, εικ. 22.62).

[462] Αυτό το στοιχείο θεωρείται ως ένδειξη ότι τα συγκεκριμένα αγγεία προορίζονταν για εξαγωγή (Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2011, 218).

[463] Ανάλογου σχήματος είναι μάλλον το τμήμα από πήλινο σκεύος, το οποίο προέρχεται από τους διαδρόμους Γ΄ και ΣΤ΄του οικιστικού συγκροτήματος Ι΄, για το οποίο, όμως, πέραν της αποτύπωσης, δεν υπάρχουν στοιχεία για τα εξωτερικά χαρακτηριστικά του: απόχρωση και ποιότητα πηλού. Αναφέρεται ότι εντοπίστηκε κοντά στην κατά χώραν αποκαλυφθείσα ασάμινθο του διαδρόμου Στ΄. Σύμφωνα με τις αναλογίες της αποτύπωσης το σκεύος είναι διπλάσιο ως προς το ύψος σε σχέση με εκείνο από τον αποθέτη Ι΄ (Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2012, 186-7, εικ. 23.64).

[464] Ένα εξ αυτών από το χώρο Β΄ του οικιστικού συγκροτήματος Ι΄, διαμ. 0,14μ., πιστεύεται ότι αποτελούσε κάλυμμα ενός μαγειρικού αμφορέα μεσαίου μεγέθους. Παρεμφερής χρήση εικάζεται και για ένα σχετικής διαμέτρου δείγμα από τους διαδρόμους Γ΄ και ΣΤ΄ του χώρου Α του συγκροτήματος, ενώ ένα άλλο πώμα από τους ίδιους χώρους σχετίζεται με δύο υδρίες και ένα πιθάρι. Σύμφωνα με την αποτύπωση, το σκεύος έχει διάμετρο 0,20μ.-περίπου, οπότε προσαρμόζεται καλώς και σε ευμεγέθη αγγεία. Ο τύπος εμφανίζεται και με ελλειψοειδές περίγραμμα (Καζά-Παγεωργίου-Καρδαμάκη 2012, 173, 186-8, εικ. 22.63, εικ. 23.65,66).

[465]Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2014, 88, εικ. 19.56 ,και 90.

[466] Ίσως προέρχονται από απορρίψεις από άλλη θέση ή από περιορισμένη χρήση της Στοάς σε αυτή την περίοδο.

[467] Η Mountjoy (1995β, 197) συσχετίζει αυτά τα αγγεία μεταφοράς νερού, σε συνδυασμό με τις πολλές τριποδικές χύτρες, με την διαδικασία εξόρυξης του μετάλλου, δηλαδή με το βρασμό νερού και την περίχυση των λίθων με αυτό, ώστε να διαρραγεί το πέτρωμα. Ο Stockhammer (2008, 317-8) θεωρεί ότι

(***πιν. VIII.9***)

Μεγάλος αριθμός τριποδικών χυτρών (FS 320) προέρχεται από αυτή τη θέση και η μελετήτρια σημειώνει ότι ένα μέρος από τα σώματα αυτών των αγγείων θα μπορούσαν να ανήκουν σε άλλα μαγειρικά σκεύη, δηλαδή χυτροειδή χωρίς πόδια (Mountjoy 1995, 223-6 και fig. 18-20). Από τις αποτυπώσεις στη δημοσίευση φαίνεται ότι τα σφαιρικά περιγράμματα είναι κοινά και για τους δύο τύπους αγγείων, ενώ τα τριποδικά παρουσιάζουν μεγαλύτερη ποικιλία ως προς τη διαμόρφωση των χειλέων (αδιαμόρφωτα κοντά, νεύοντα, ελαφρώς καμπυλούμενα ή έξω νεύοντα, με γωνίωση). Παρατηρείται ποικιλία ως προς τα μεγέθη, με Δστομίου κυμαινόμενη από 0,14 έως 0,24μ., ενώ ένα χυτροειδές με υπερυψωμένη ταινιωτή βάση είναι μικρότερου μεγέθους (ό.π., fig. 21,206). Λίγα εξ αυτών, χρονολογούμενα στην πρώτη περίοδο κατοίκησης, αποτελούν αιγινήτικα προϊόντα και, τουλάχιστον, ένα είναι αιγινήτικη προσαρμογή σε τοπικό πηλό (Lis et al. 2020, 14). Ένα τριποδικό φέρει σημείο κεραμέα στη βάση της λαβής και ένα άλλο εμπίεστο βαθούλωμα (ό.π., no 192, 193,194, 200, 201,208, και Lis 2012α, 179).

Οι αρύταινες (FS 236), με διαστάσεις 0,084-0,12μ., είναι ένα αγγείο γνωστό, σε αυτή την εποχή, από τις οικίες της Β. κλιτύος της Ακρόπολης και από τα Ίρια (Mountjoy 1995β, 218-9, fig.14, Broneer 1933, 371, fig. 44**,** Siedentopf et al. 1973, pl. 64,6).

10. Στα **Κανάκια της Σαλαμίνας (*πιν. VIII.10*)**, τα μαγειρικά σκεύη από το Ανατολικό Συγκρότημα, η χρήση του οποίου τοποθετείται στην *ΥΕΙΙΙΒ2-ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη περίοδο*, συνίστανται σε μόνωτες ή δίωτες τριποδικές χύτρες, με καμπύλο περίγραμμα και ελλειψοειδούς διατομής πόδια, καθώς και σε μόνωτα ή δίωτα μαγειρικά αγγεία με επίπεδη βάση, όλα αιγινήτικης προέλευσης, κάποια με σημεία κεραμέων (Μαραμπέα 2010, 141-8). Το πλήθος των τριποδικών χυτρών είναι μεγαλύτερο από εκείνο των ευρύστομων με επίπεδη βάση (Μαραμπέα 2010, App. 4).

η διαδικασία αυτή δεν ταιριάζει με την ήδη γνωστή τεχνική για τη θέρμανση και διάσπαση του μεταλλεύματος, και, επιπλέον, θα ήταν χρονοβόρα και κοπιαστική, δεδομένης της σημαντικής ποσότητας νερού προς μεταφορά. Ο ίδιος υποθέτει, λόγω χρονικής παραλληλίας, τη μετακίνηση ανθρώπων από το γειτονικό Βελατούρι, στη στοά, σε μία εποχή μη λειτουργίας της, λόγω κάποιου σεισμικού φαινομένου. Προβληματικό είναι το γεγονός ότι δεν υπάρχουν άλλα κατάλοιπα για τη χρήση του χώρου ούτε δηλώνεται η διάρκεια αυτής-μάλλον μικρή για τη διαβίωση μέσα στα σπήλαια- και ο οικισμός στο Βελατούρι δεν κατοικείται μετά από αυτή την περίοδο.

Μικρότερη παρουσία έχουν οι μαγειρικές πρόχοι (FS 109) και οι τριποδικές χύτρες με γωνίωση, με παραλλαγές ως προς το σχήμα (Marabea 2019, 465-6, TIC, T1D), ενώ μεμονωμένα σχήματα είναι ο τριποδικός λέβης[468], η τριποδική χύτρα με τις οριζόντιες λαβές και η σχετική με ημισφαιρικό σώμα και κάθετες λαβές, καθώς και τα πώματα (ό.π., 466-7, fig. 15-17, 473 και 484-5). Σπανιότερα συναντώνται πόδια τετράγωνης ή ορθογώνιας διατομής. Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά φαίνεται ότι συνυπάρχουν ιδιαίτερα κατά την ΥΕ ΙΙΙΓ πρώιμη εποχή. Τα πώματα είναι λίγα σε σχέση με τις χύτρες, γεγονός που, σύμφωνα με τη Μαραμπέα, υποδεικνύει και την πιθανή χρησιμοποίηση των συγκεκριμένων αγγείων σε μη-μαγειρικές πρακτικές (2012, 175-6). Η χονδροειδής κεραμική ύλη, με την οποία έχουν κατασκευασθεί τα μαγειρικά αγγεία, έχει αναγνωρισθεί και σε μία σειρά άλλων σχημάτων, όπως αμφορείς, πρόχους, μεσαία και μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία, και λεκάνες σε διάφορες παραλλαγές, (Μαραμπέα 2010, 176), κάποιες από τις οποίες είχαν και μαγειρική χρήση, όπως φανερώνουν τα σχετικά ίχνη καύσης (Μαραμπέα 2012, 176, Marabea 2019, 478-83).

Βοιωτία

11. Στη **Θήβα**, από το χώρο του αρχείου των πινακίδων Γραμμικής Β΄ της οδού Πελοπίδα, αναφέρονται θραύσματα μαγειρικών σκευών, τα οποία δεν απεικονίζονται σε κάθε περίπτωση και χρονολογούνται *από την ΥΕΙΙΙΒ περίοδο, ή και πρωϊμότερα, έως την ΥΕΙΙΙΓ μέση* (***πιν. VIII.11***). Τα ευρήματα, ταξινομημένα στην 1η κατηγορία (μαγειρικής) κεραμικής, προέρχονται από τα τρία (3) στρωματογραφικά διακριτά στρώματα της ανασκαφής, από τα οποία το δεύτερο (2α-b) αντιστοιχεί με την καταστροφή του ανακτορικού αρχείου και τη διασπορά των πινακίδων (Andrikou et al. 2006, 11-14). Κατά την ΥΕΙΙΙΑ2 (στρώμα 3b), τα χυτροειδή εμφανίζουν μεγαλύτερη αντιπροσώπευση (ό.π., 14, 22, fig. 3A). Σημαντική είναι η παρουσία τους και προς το τέλος της ΥΕΙΙΙΒ περιόδου (στρώμα 2b) και στις αρχές της επόμενης (στρώμα 1c), αν και στα τριποδικά σκεύη παρατηρείται μια φθίνουσα πορεία. Κατά την πρώϊμη ΥΕΙΙΙΓ μέση (στρώμα 1α), τα μαγειρικά σκεύη, αντιπροσωπευόμενα κυρίως από τη χύτρα (λιγότερο την τριποδική), ανέρχονται σε ποσοστό 25% του συνόλου των καθημερινής

[468] Ο τύπος, μεμονωμένος, εμφανίζεται κατά την ΥΕΙΙΙΒ2 περίοδο στην Αγριελιά Αλμυρού και στα Πευκάκια, σε κεραμική αιγινήτικης παράδοσης, αλλά και στη Θήβα, στη μυκηναϊκή παράδοση, βλ. **πιν. VIII.10**, βλ. και Lis et al. 2020, 28-30, fig. 16d, 18b, c, και σημ.21, Tzedakis-Marlew 1999, 120, fig. 96). Στα Κανάκια, όπως και στους Λαζάρηδες, η θέση αυτή της λαβής είναι χαρακτηριστική για τα λεκανόσχημα (Marabea 2019, 479, fig. 22.67, Ευστρατίου-Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2017, 106, fig. 133).

χρήσης (χονδροειδών ή λεπτότερων) αγγείων (ό.π., 28, 37, 44, fig. 5Α και 7Β). Αν και η παρουσία του τριποδικού σκεύους είναι βεβαιωμένη, δεν είναι σαφές το περίγραμμά του, επειδή, σε γενικές γραμμές, συγκλίνει με αυτό της ευρύστομης χύτρας χωρίς πόδια.

Σε κάποιους τομείς αποκαλύφθηκαν τμήματα δαπέδων και εστίες από τα οικιστικά λείψανα της τελευταίας χρήσης του χώρου, τοποθετημένες σε επάλληλα στρώματα, σε ένα από τα οποία, στο δάπεδο $2^{α}$, βρέθηκαν τρεις (3) χύτρες (ό.π., 50-51) της ΥΕΙΙΙΓ μέσης περιόδου.

11^{α}. Στον **Ελαιώνα** συλλέχθηκαν λίγα θραύσματα από τριποδικά σκεύη αιγινήτικης ή ντόπιας/μυκηναϊκής παράδοσης, στα οποία περιλαμβάνονται και τροπιδωτά, καθώς και μόνωτες ή δίωτες χύτρες, κυρίως τροχήλατες, αλλά και χειροποίητες (κάποιες μυκηναϊκές), αγγεία προερχόμενα από το στρώμα καταστροφής του ΒΔ συγκροτήματος του τέλους της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης, αλλά και από το ΝΔ τομέα και, σε μικρό ποσοστό, από τα οδοστρώματα της ΥΕΙΙΙΒ2-Γ περιόδου σε αυτή τη ζώνη.

Οι εισαγωγές από την Αίγινα είναι μάλλον σπάνιες. Από την ανάλυση του πηλού και τη συσχέτιση του με την κεραμική από το Λευκαντί, επισημαίνεται ότι κάποια από τα παραπάνω αγγεία προήλθαν από την ευβοϊκή θέση ως αιγινήτικες απομιμήσεις σε τοπικό πηλό ή υβριδικά προϊόντα. Στο σύνολο των σκευών μαγειρικού χαρακτήρα περιλαμβάνεται, επίσης, μία λεκάνη αιγινήτικης παράδοσης με σημάδι κεραμέα στη λαβή και τμήμα από διάτρητο ταψί (brazier) (Lis et al. 2020, 20-23, fig. 14).

ii. Άλλες θέσεις

Φθιώτιδα

12. Από το **Φραντζή Λαμίας** προέρχεται μια αποσπασματική άβαφη μαγειρική πρόχους με ευρύ έξω νεύοντα λαιμό και λεπτά τοιχώματα, μάλλον τροχήλατη, η οποία ανήκει στον τύπο των άβαφων αγγείων χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση (***Πιν.VIII.12***). Σχετίζεται από την ανασκαφέα με το σχήμα FS 114, αλλά και τύπους από άλλες μυκηναϊκές θέσεις, οι οποίοι χρονολογούνται από την *ΥΕΙΙΙΑ2 έως την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο.* (Καράντζαλη 2012, 1215, σημ. 22, εικ. 4,9, εικ. 12,1, Karantzali 2013, 141, fig. 10:1184).

Γ. Θεσσαλία (Περιφέρεια)

Μυκηναϊκά κέντρα

13. Σε χώρους του οικισμού στα **Πευκάκια** εντοπίστηκαν μαγειρικά σκεύη, ευρύστομες και τριποδικές χύτρες, με στρογγυλεμένο ή γωνιώδες περίγραμμα, καθώς και ένας πύραυνος, μία μεγάλη αρύταινα από μαγειρικό πηλό και μια προχυτική λεκάνη, τα τελευταία μυκηναϊκής παράδοσης, χρονολογούμενα στην *ΥΕΙΙΙΒ2-ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη* ***(Πιν.VIII.13)***. Σε αρκετά από αυτά υπάρχουν σημάδια κεραμέα, δείγματα επιρροών και εισαγωγής από την Αίγινα (Μπάτζιου-Ευσταθίου 2015α, 137-8, εικ. 3 και 5[469], Batziou-Efstathiou 2015β, fig. 12, 14, 41). Όπως προκύπτει από την πρόσφατη επισκόπηση της κεραμικής, σε αυτή την περίοδο, υπερτερούν τα αγγεία αιγινήτικης παράδοσης -κυρίως τριποδικές χύτρες- ακολουθούμενα από τα μυκηναϊκά τροχήλατα και τα χειροποίητα με στιλβωμένη επιφάνεια[470]-κυρίως ευρύστομα, κλειστά-, ενώ οι αιγινήτικες εισαγωγές είναι ελάχιστες. (Lis et al. 2020, 30-5). Αμιγώς αιγινήτικα προϊόντα αποτελούν λίγες λεκάνες, μία εκ των οποίων με πόδια, σχήμα γνωστό και από τα Κανάκια. (ό.π. 30, 35 και Marabea 2019, 478-84, fig. 22.64-66, 23).

14. Στο **Διμήνι** έχουν εντοπιστεί κυρίως τριποδικές χύτρες, από τα δύο Μέγαρα Α (από όπου προήλθε και ένα γωνιωτό δείγμα- Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 448-9) και Β, τόσο πριν την καταστροφή όσο και μετά την επαναχρησιμοποίηση δωματίων του πρώτου κτηριακού συγκροτήματος, δηλαδή στην *ΥΕΙΙΙΒ2-Γ πρώϊμη περίοδο.* Πρόκειται για αγγεία με σφαιρικό σώμα σε ποικίλα μεγέθη, χωρητικότητας 0,5 έως 5 λίτρων, κάποια μάλλον προϊόντα εισαγωγής από την Αίγινα λόγω και της παρουσίας χρυσίζουσας μίκας[471], αλλά και άλλα εγχώριας παραγωγής[472]. Ελάχιστα χαρακτηρίζονται από γωνίωση στο σώμα, ενώ στα πόδια χυτρών της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης υπάρχει κάθετη εγχάραξη (ό.π., 378, 449, 558). Τα αγγεία φέρουν σημάδια κεραμέα

[469] Για πληρέστερη επισκόπηση της μαγειρικής κεραμικής, ιδιαιτέρως της αιγινήτικης, από τον οικισμό, βλ. Lis et al. 2020, 30-5.

[470] Βλ. πρκ. αρ.44 (Κάστρο-Βόλος)για τη χειροποίητη παράδοση με στιλβωμένη επιφάνεια.

[471] Τα στρώματα καταστροφής περιλαμβάνουν κυρίως αιγινήτικη κεραμική (Lis et al. 2020, 36).

[472] Εκτός από τη μεγάλη τριποδική χύτρα του δωματίου 3 (ΒΕ 35805), την οποία η ανασκαφέας περιγράφει ως τροχήλατη, δεν γίνεται σαφής αναφορά για την τεχνολογία των άλλων. Το γεγονός ότι αρκετές από αυτές αποτελούσαν εισαγωγές από την Αίγινα, υπογραμμίζει ότι ήταν χειροποίητες, αλλά τέτοιου είδους αγγεία παράγονταν και στις δύο εκδοχές. Οι Lis et al 2020, 36 παρατηρούν ότι η κεραμική αιγινήτικης παράδοσης είναι περιορισμένη σε σχέση με τα καθεαυτά αιγινήτικα σκεύη στα στρώματα καταστροφής, και αντιπροσωπεύεται καλύτερα στη φάση της επανακατοίκησης.

κάτω από τη λαβή (Adrimi-Sismani 2006β, 42-3, εικ. 27-8, Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 426).

(πιν. VIII.14)

Από τα δωμάτια και των δύο Μεγάρων προέρχονται και άλλοι μαγειρικοί τύποι, σε συνάφεια με τις τριποδικές χύτρες, όπως η φορητή εστία με αβαθείς οπές στον πυθμένα και οι κρατευτές[473] (Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 141-3, 174, 211). Το τελευταίο αγγείο αποτέλεσε μέρος «εξοπλισμού» για την τέλεση λατρευτικών δραστηριοτήτων και είναι σύνηθες σε βοηθητικούς ή αποθηκευτικούς χώρους των συγκροτημάτων-Μεγάρων Α και Β, τόσο σε στρώματα καταστροφής όσο και στη φάση επανακατοίκησης (ό.π., 240, 423, 427)[474].

Ένα λιγότερο συχνό σχήμα αποτελεί η (τροχήλατη) σέσουλα (FS 312), η οποία χρησιμοποιήθηκε πιθανόν για τη μεταφορά τροφών από μεγαλύτερα σε μικρότερα σκεύη (ό.π., 212,381)[475]. Ανάμεσα στα πιο εξειδικευμένα, τα οποία συμπληρώνουν την τροχήλατη οικιακή κεραμεική, περιλαμβάνονται ρηχά αγγεία με τρία (3) κοντά πόδια και ελλειψοειδές (ή κυκλικό) σχήμα (ό.π. 423-4, 557)[476].

Στο σύνολο αυτών των μαγειρικών σκευών σημειώνεται και μία γάστρα με κάθετα χαμηλά τοιχώματα, επίπεδη βάση, ανοικτή στη μία πλευρά, με έντονα ίχνη καύσης.

Ο (τροχήλατος) μαγειρικός αμφορέας (FS 67 και FS 74), με χωρητικότητα 1,5-2 λίτρα, εμφανίζεται σε μικρότερη ποσότητα, συνήθως σε θραύσματα (ό.π., 217, 376-7), όπως και το μόνωτο αγγείο (ό.π., 224), σε συναφές περιβάλλον με τα γνωστά μαγειρικά σκεύη, δηλαδή την τριποδική χύτρα και τον κρατευτή. Η Αδρύμη-Σισμάνη συνδέει την παρουσία αυτών των αγγείων χωρίς πόδια με εκείνη των υποστατών, για τη στήριξή τους. Για τη φάση επανακατοίκησης του Μεγάρου Α, σημειώνει την αντιπροσώπευση μαγειρικών αμφορέων του τύπου FS 66, δεν παρέχει, όμως, στοιχεία για μόνωτα αγγεία, αν και παραδέχεται ότι, για ένα μεγάλο αριθμό οστράκων, δεν είναι εύκολο να ταυτιστεί το σχήμα (ό.π., 503). Εξάλλου, από τα υποστατά, που αναφέρονται

[473] Τα αγγεία αυτά είναι χειροποίητα, αλλά περιγράφονται και αποτυπώνονται εδώ, επειδή αποτελούν τα σχετικά με την τροχήλατη οικιακή κεραμική αγγεία και δεν φέρουν στίλβωση.

[474] Εντοπίστηκε δίπλα σε βωμό στον προαύλιο χώρο 1, νοτίως της κύριας εισόδου του Μεγάρου Α, σε μια περιοχή, όπου μαζί με άλλα σκεύη υπήρχαν και καμένα οστά ζώων.

[475] Βρέθηκε στο δάπεδο του αποθηκευτικού χώρου 6, στο βόρειο τμήμα του μεγάρου Β, όπου υπήρχαν αποθηκευτικοί πίθοι, τέσσερεις εκ των οποίων είχαν απομακρυνθεί από την αρχική τους θέση, για πιθανή διάσωσή τους κατά την καταστροφή του μεγάρου.

[476] Η Αδρύμη-Σισμάνη αναφέρει γενικά ότι τα αγγεία αυτού του τύπου της ΥΕΙΙΙΒ2 περιόδου έχουν ελλειψοειδές σχήμα, αλλά δεν υπάρχει αποτύπωσή τους. Θεωρώ ότι πρόκειται για το ίδιο σχήμα, το οποίο περιγράφεται ανάμεσα στους σωζόμενους και ενδεικτικούς τύπους της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης.

για όλες τις κύριες φάσεις χρήσης του συγκροτήματος, αποτυπώνεται και περιγράφεται μόνον το χειροποίητο στιλβωμένο σκεύος, προϊόν έκφανσης της «Βαρβαρικής» κεραμικής, που συναντάται στο Διμήνι κατά την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη (ό.π., 562, ΒΕ 36081, βλ. και στο παρόν ΚΕΦ 8.2ΙΙα).

Δ. Νησιά

15. Η μαγειρική κεραμική από τα **Σεράγια** στην Κω αφορά σε λίγα δείγματα τριποδικών σκευών μυκηναϊκού τύπου από πηλό ερυθρό έως κίτρινο, τα οποία χρονολογούνται στην *ΥΕΙΙΙΑ-ΥΕΙΙΙΓ* περίοδο, μέσα σε ένα σύνολο άλλων σκευών τοπικού χαρακτήρα και μινωϊκών επιδράσεων, αλλά και πρωϊμότερης χρονολόγησης. Αυτά είναι κατασκευασμένα στον τροχό σε πρωτογενή ή δευτερογενή κατεργασία ***(πιν. VIII.15)***. Τα αγγεία της τοπικής παράδοσης περικλείουν μόνωτες χύτρες (jugs) και πιθοειδή (jars)[477] από ροδαλό έως πορτοκαλόχρωμο πηλό και φαίνεται ότι αποτελούν προϊόντα άλλων εργαστηρίων που λειτουργούσαν αυτοτελώς από τα «μυκηναϊκά», αλλά συμπλήρωναν την κεραμική οικοσκευή των κατοίκων του νησιού (Vitale 2017, 160-1, 170, pl. 3k-m, 9f, Vitale-Tricarichi 2015, 324, fig. 4c-e, 331-2).

Ε. Κρήτη

16. Στην Καστροκεφάλα Ηρακλείου, σε ένα οικισμό στρατιωτικού, μάλλον, χαρακτήρα, κατά την *αρχή της ΥΜΙΙΙΓ περιόδου* συνυπάρχουν η μινωϊκή με την μυκηναϊκή παράδοση[478]. Στα μυκηναϊκά σχήματα συγκαταλέγονται το δίωτο αγγείο και ένα μικρό μόνωτο με τις λαβές τοποθετημένες κάτω από το χείλος, σχήματα, τα οποία χαρακτηρίζουν κυρίως την ανακτορική περίοδο. Από τη συγκεκριμένη θέση έχουν συλλεγεί αρκετά τριποδικά σκεύη, από την περιγραφή και τους συσχετισμούς των οποίων φαίνεται ότι ανήκουν στον σφαιρικό τύπο που είναι διαδεδομένος κατά την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη περίοδο. Αξιοσημείωτη είναι η παρουσία τριποδικής χύτρας με τροπίδωση και εγχαράξεις στην εξωτερική όψεις των ποδιών (Kanta-Kontopodi 2011, 131, fig. 10a,b, 11a, 13a) (***πιν. VIII.16***).

[477] Η ονομασία αναφέρεται μάλλον στα δίωτα χυτροειδή.

[478] Το υλικό κατασκευής μιας ομάδας αγγείων με μέτριου μεγέθους προσμίξεις χρησιμοποιήθηκε και για την παραγωγή ενός στιλβωμένου μόνωτου κανθάρου, γνωστού τύπου στην "Barbarian Ware". Σε αυτά τα αγγεία η επιφάνεια χαρακτηρίζεται από εξομάλυνση, η οποία φτάνει σε σημείο στίλβωσης (Kanta-Kontopodi 2011, 132, fig. 8g).

17. Στο **Χαμαλεύρι** Ρεθύμνου (***πιν. VIII.17)***, οικισμό που χρονολογείται, επίσης από τις *αρχές της ΥΜΙΙΙΓ περιόδου*, εντοπίστηκαν μαγειρικά σκεύη μυκηναϊκής παράδοσης σε λάκκους, απόρριψης ή «τελετουργικούς». Κυριαρχούν οι τριποδικές χύτρες και οι δίσκοι, απλοί ή με πόδια ή με προχυτικό χείλος, και συναντώνται, επίσης, μαγειρικές λεκάνες, καθώς και ένα θραύσμα από μαγειρικό αγγείο, ίσως δίωτο (cooking jar). Από τη φάση ΙΙ του οικισμού προέρχονται θραύσματα από κάλυμμα διακοσμημένα με εγχαράξεις, αυλακώσεις ή εμπίεστα μοτίβα (Andreadaki- Vlazaki-Papadopoulou 2005, 379 και 388).

ΙΙ. Χρηστική Μυκηναϊκού τύπου κεραμική (Μετανακτορικής περιόδου)

Α. Στερεά Ελλάδα

Η περιοχή ενδιαφέροντος

18. Στο Καλαπόδι τα τροχήλατα μαγειρικά σκεύη εντάσσονται στην κατηγορία της χονδροειδούς κεραμικής (***πιν. VIII.18***). Αυτή η τελευταία αντιπροσωπεύεται με σημαντικό ποσοστό στο συγκεκριμένο ιερό, κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση (από το στρώμα 10) ξεπερνά το ¼ του συνόλου της κεραμικής και κατά την ΥΜ περίοδο (από το στρώμα 15) ανέρχεται σε ποσοστό πάνω από 40%[479].

Σύμφωνα με τη M. Jacob-Felch, η μαγειρική κεραμική εκπροσωπείται από τον μόνωτο (FS 111)[480]και τον δίωτο τύπο (FS 66)[481]. Η δεύτερη παραλλαγή συναντάται, κυρίως, από τα στρώματα 2 έως 4, *εντός της ΥΕΙΙΙΓ μέσης* (Jacob-Felsch 1996, 73-4, Taf. 24:34, 29:121-123).

Σε όλη τη μέση και ύστερη περίοδο (στρώματα 2 έως 12) διαμορφώνεται ενισχυμένος δακτύλιος στη συμβολή λαιμού και ώμου στα αγγεία, που, ως φαίνεται, ανήκουν στον τύπο του αμφορέα. Κάποια από τα μεγαλύτερα, χωρίς ίχνη καύσης, είχαν και άλλες χρήσεις (ό.π., 74, Taf. 32:174; 35:223/19.35; 38:258).

[479] Τα ποσοστά αφορούν, σε γενικές γραμμές, και τις δύο ζώνες στρωματογραφικής διερεύνησης στο χώρο, δηλαδή τον τομέα Κ 25 και τον Κ 25 (Βόρεια).
[480] Ο τύπος FS 65, σύμφωνα με τη μελετήτρια της κεραμικής, αποδίδεται στο αγγείο της πρωϊμότερης περιόδου (ΥΕΙΙΙΒ), ο οποίος χαρακτηρίζεται από λαβές στους ώμους. Ο Ruppenstein (2007, 177) αμφισβητεί, λόγω μεγέθους, τη χρήση του μόνωτου αγγείου (FS 111) ως μαγειρικού και επισημαίνει την αδυναμία διάκρισης σχημάτων για τέτοια χρηστικά αγγεία σύμφωνα με τους τύπους του Furumark.
[481] Τα δημοσιευμένα θραύσματα ανήκουν στο δίωτο τύπο, παρά το γεγονός ότι σε κάποια δεν σώζεται λαβή. Δηλωτική είναι, συνήθως, η διάμετρος του στομίου.

Αγγεία με περισσότερο σιγμοειδές περίγραμμα κατατάσσονται σε μία ξεχωριστή κατηγορία και εμφανίζονται στο ιερό από το στρώμα 10, στην ΥΕΙΙΙΓ ύστερη έως την ΥΜ περίοδο (ό.π.,74, Taf. 38. 259, 43. 369, 44. 397/19.44).

Ελάχιστα θραύσματα από τριποδικές χύτρες χρονολογούνται στην αρχή της Εποχής του Σιδήρου, στο στρώμα 20. Ένα τμήμα από πόδι ανήκει στο γεφυρωτό τύπο, με αντιστήριξη (ό.π., 74, Taf. 42. 351/19.42, 43.368).

19. Στο Λευκαντί, στις φάσεις 1-3 (*ΥΕΙΙΙΓ περίοδος*) (***πιν. VIII.19***), τα μαγειρικά σκεύη κατηγοριοποιούνται στη μόνωτη και δίωτη χύτρα, την τριποδική χύτρα με γωνιώδες ή στρογγυλεμένο σώμα (το οποίο χαρακτηρίζει την φάση $1^{α}$). Ο Evely, στη δημοσίευση του ΥΕΙΙΙΓ οικισμού, τοποθετεί τα συγκεκριμένα αγγεία μέσα στο χωρικό και χρονολογικό τους πλαίσιο, περιγράφοντας αναλυτικότερα τα πληρέστερα σωζόμενα (2006, 8). Παρέχει σαφή προσδιορισμό για τη χρήση των περισσότερων ως μαγειρικών σκευών, ενώ, για κάποια άλλα, αυτή συνάγεται από το χονδροειδές υλικό τους, την παρουσία μελανών ή ποικιλόμορφων κηλίδων από επαφή με φωτιά και από το γενικό περίγραμμα και σχήμα αυτών σε σχέση με τα σαφώς καθοριζόμενα ως μαγειρικά (ό.π., 69-P16,17, 71-P1, 86-P30, 89-P8, 100-P14,15). Μερικά αγγεία της φάσης 1a και ελάχιστα στις 1b και 2 αποτελούν, σύμφωνα με νεώτερες αναλύσεις, δείγματα αιγινήτικης παράδοσης σε τοπικό πηλό. Από τις τελευταίες, μάλιστα, φάσεις προέρχονται και τροχήλατα αγγεία με κάποια σχετικά μορφολογικά στοιχεία, υβριδικού χαρακτήρα. Ιδιαιτέρως, οι τροπιδωτές τριποδικές χύτρες παρουσιάζουν γενικές εξωτερικές ομοιότητες τόσο με την αιγινήτικη όσο και με τη μυκηναϊκή κεραμική (Lis et al. 2020, 17-20, fig. 12,13).

Ως συνοδευτικά των μαγειρικών αγγεία αναφέρεται η αρύταινα (Schöfield, 2007, 302), πάντα άβαφη και με ένα ή δύο δείγματα σε κάθε εναπόθεση (Popham et al. 2006, 162), καθώς και η πρόχους με την υπερυψωμένη λαβή, ένα εξειδικευμένο αγγείο, με μικρή διάρκεια χρήσης, κυρίως στη φάση 1b (ό.π., 147, 164), η οποία, σχεδόν ελλείπει κατά τη φάση 2 (Schöfield, 2007, 304, Popham et al. 2006, 204-5 και fig. 2.32.1,2), και χρησιμοποιήθηκε, μάλλον, για τη λήψη υγρών από πιθοειδή.

Το μόνωτο σκεύος αντιπροσωπεύεται με μεμονωμένα δείγματα στη φάση $1^{α}$ (Popham et al. 2006, 140-141, fig. 2.2,7). Το δίωτο εμφανίζεται από τη φάση 1b, η οποία είναι και η καλύτερα τεκμηριωμένη, και χαρακτηρίζεται από περισσότερο ωοειδές σώμα και μικρή αυλάκωση στη βάση του λαιμού. Το μέγεθος είναι συνήθως

μεγαλύτερο από το μόνωτο τύπο, αν και παρατηρούνται και ποικίλες αποκλίσεις (ό.π, 148, pl.23.1,2,4). Στη φάση 3, το σώμα μοιάζει να αποκτά περισσότερο πεπιεσμένο σχήμα και το χείλος νεύει λιγότερο προς τα έξω σε σχέση με τα πρωϊμότερα αγγεία (ό.π., 179-80).

Η τριποδική χύτρα, από τη φάση 1b[482], εμφανίζεται σε δύο παραλλαγές, η μία με γωνιώδες σώμα, ψηλό χείλος και κυλινδρικά πόδια και η άλλη με ημισφαιρικό, που στρέφει προς τα μέσα, αδιαμόρφωτο ή μικρό τετραγωνισμένο χείλος και πόδια τετραγωνισμένης διατομής (ό.π. 148, pl. 22.1,2,3). Το σχήμα παύει να χρησιμοποιείται κατά τη φάση 3 (πιθανόν και από τη φάση 2b), ενώ, ήδη και από τη φάση 2^{α}, εμφανίζει πτωτική τάση (ό.π., 166). Οι τύποι αυτοί φαίνεται ότι έχουν μακρά παράδοση και από την ΥΕΙΙΙΒ περίοδο, αλλά η τριποδική χύτρα εμφανίζει τότε σφαιρικότερο περίγραμμα (Popham-Milburn 1971, 336, fig. 2.2-6, 344 και 346, fig. 8.3).

Είναι πιθανόν ότι και κάποια άλλα σκεύη, συνήθη ως αποθηκευτικά, χρησιμοποιήθηκαν συμπληρωματικά στην παρασκευή ή διαδικασία του μαγειρέματος, όπως οι γεφυρόστομοι κρατήρες, σε κάποια δείγματα από τους οποίους παρατηρούνται ίχνη κάπνας. Τα καδόσχημα, με χαρακτηριστική εγχάρακτη διακόσμηση στην άνω επιφάνεια του χείλους, ίσως συμπληρώνουν, επίσης, αυτού του είδους την οικοσκευή λόγω ποιότητας του πηλού, αν και σε κανένα από αυτά δεν παρατηρήθηκαν ίχνη καύσης. Δεν συνεχίστηκαν πέραν της 1b φάσης (Popham et al. 2006, 166). Λειτουργούσαν, όμως, προφανώς σαν δοχεία τόσο υγρών όσο και στερεών, αλλά και για την εναπόθεση διαφόρων οικιακών αντικειμένων[483]. Ως μεμονωμένα δείγματα αναφέρονται, από τη φάση 2^{a}, ένα αγγείο με οπές στη βάση του χείλους, το οποίο προσομοιάζει με τη μορφή των μαγειρικών (FS 314), καθώς και δύο αγγεία με γωνίωση στο σώμα (carinated cup ή jug) με μία κάθετη λαβή και μία συμπληρωματική δακτυλιόσχημη πάνω στο χείλος και στο σημείο σύγκλισης με την πρώτη (ό.π., 166, fig. 2.10,6 και 2.40.2). Αυτά τα τελευταία, για τα οποία δεν παρέχονται στοιχεία ως προς την υφή του πηλού, ομοιάζουν με χυτροειδές αγγείο από το Κοντοπήγαδο Αλίμου της ΥΕΙΙΙΒ2-ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης φάσης (Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2015, εικ. 16.44). Αξιοπρόσεκτο εύρημα αποτελεί, επίσης, ένας πύραυνος (Evely 2006, 124-P75)

[482] Σύμφωνα με τους μελετητές της θέσης, τα σχήματα αυτά είναι δυνατόν να έχουν την αφετηρία τους ήδη και στην 1^{α} φάση (Popham et al. 2006, 207).

[483] Στο δωμάτιο 3 της ανατολικής οικίας χρησίμευσαν σαν δοχεία συλλογής πήλινων πεσσών, ενώ στο δωμάτιο 4 της ίδιας οικίας βρέθηκαν τρία τέτοια αγγεία, κοντά σε ένα πίθο,το ένα μέσα στο άλλο (Evely 2006, 28, 30).

από τη φάση 1b, στον οποίο, όμως, οι μελετητές της κεραμικής δεν αποδίδουν μαγειρική χρήση, λόγω ιχνών καύσης στο εσωτερικό του (Popham et al. 2006, 212)

20. Στη δημοσίευση του υλικού από τον οικισμό **Μήτρου** ***(πιν. VIII.20)*** μαγειρικά σκεύη, τριποδικές και ευρύστομες χύτρες, αιγινήτικης προέλευσης, γνωστά στον οικισμό ήδη από την πρώϊμη μυκηναϊκή περίοδο, παρουσιάζουν κατακόρυφη αύξηση κατά την ΥΕΙΙΙΒ2 περίοδο, έως 45% (Lis 2012β, 1205-6). Τα αμιγώς μυκηναϊκά αγγεία είναι λιγοστά. Αναφέρεται τμήμα από εσχάρα, χρονολογούμενη στην *ΥΕΙΙΙΒ-Γ περίοδο*, αλλά και άλλα σχετικά θραύσματα, όχι σαφούς χρονολόγησης (μάλλον του τέλους της ΥΕΙΙΙΒ) (Lis 2012α, 84-92, 95-7, fig. 23-LG 790-016-014).

Κατά την *ΥΕΙΙΙΓ περίοδο,* οπότε οι αιγινήτικες εισαγωγές εξασθενούν, επικρατούν τα ευρύστομα κλειστά αγγεία (χύτρες), για τα οποία ο Lis (2012^{α}, 32, 104) σημειώνει ότι είναι κατασκευασμένα από τοπικό πηλό (MetaMixMFG, καστανέρυθρης απόχρωσης, με σκουρόχρωμες προσμίξεις, λαμπυρίζοντα στοιχεία και λευκά ψήγματα ή άλλοτε καστανέρυθρα γωνιώδη ή και λευκά, κιτρινωπά, περισσότερο στρογγυλεμένα).

Β. Πελοπόννησος

i. Μυκηναϊκά κέντρα

21. Από τις **Μυκήνες** ***(πιν. VIII.21*****)** και συγκεκριμένα το κτήριο του Σιτοβολώνα, προέρχονται τροχήλατα μαγειρικά σκεύη, μεταξύ των οποίων πρόχοι και τριποδικά, τα οποία χρονολογούνται στην *ΥΕΙΙΙΓ μέση/εξελιγμένη* (French 2007α, 178, fig. 8.6,7)

22. Τα ευρήματα από την **Τίρυνθα** αποτυπώνονται κυρίως στη διατριβή του Stockhammer για την κεραμική από την Κάτω Πόλη (ΒΑ τομέας). Κατά τη φάση 1 (*ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη*), αν και το πλήθος δεν είναι μεγάλο, επικρατούν τα αργολικά δίωτα και λιγότερο τα αιγινήτικα, ενώ τα τριποδικά σκεύη ανάλογης προέλευσης είναι σπανιότερα (ή μη βεβαιωμένης ταύτισης) και, γενικώς, εκπροσωπούνται μόνον από λίγα πόδια σε κάθε φάση[484] (Stockhammer 2008, 146-8). Ο αριθμός των αιγινήτικων αγγείων από το τέλος της φάσης 2 (*ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση*) φαίνεται ότι μειώνεται-με

[484] Τμήμα από μια τροπιδωτή τριποδική χύτρα της φάσης 2 δεν αποτυπώνεται σαφώς ως προς το περίγραμμα λόγω και του μικρού, μάλλον, θραύσματος (Stockhammer 2008, 188, Taf. 62.1363).

μικρή ανάκαμψη κατά τη φάση 4. Οι εισαγωγές αυτές ποτέ δεν ξεπερνούν το ποσοστό των 5% (ό.π., 177 και 187-8, 194, 232-3, 249)[485].

(***Πιν.VIII.22***)

Από τη φάση 2, αντιπροσωπευτικά είναι έντεκα (11) δίωτα αγγεία τοπικής κατασκευής, τα οποία βρέθηκαν κατά χώραν κοντά και γύρω από εστία εντός του δωματίου 8, στον αύλειο χώρο αυτού και σε έναν άλλο όμορο (1-2). Παρουσιάζουν μια γενική ομοιογένεια, αλλά κανένα δεν είναι ίδιο με το άλλο ως προς το μέγεθος. Η χωρητικότητα, για τα μικρότερα, ανέρχεται σε 2,3/2,6λίτρα, ενώ, για τα μεγαλύτερα, σε 6-6,5 λίτρα. Δύο από αυτό το σύνολο (1207 και 1213), από τους χώρους 1-2 και 8-αντιστοίχως-, θα μπορούσαν να περιέχουν έως και 10λίτρα και, λόγω του μεγέθους τους, να χρησιμοποιούνται για ειδικές περιστάσεις. Η διαφορά ως προς τη χωρητικότητα δηλώνει, κατά το μελετητή, ότι σε κάθε ένα από αυτά τα σκεύη προετοιμάζονταν διαφορετικά γεύματα. Τρία άλλα (1206-1208), που βρίσκονταν κοντύτερα στην εστία, έφεραν ίχνη καύσης, όπως και ένα στον αύλειο χώρο (1214), πιθανόν προερχόμενο από την περιοχή της εστίας. Η έλλειψη ιχνών καύσης στα υπόλοιπα θα μπορούσε να σημαίνει τον καθαρισμό τους μετά τη χρήση. Τέλος, ένα αγγείο (1213) χαρακτηριζόταν από ιδιαίτερη επιμέλεια ως προς τη διαμόρφωση της επιφάνειας, η οποία τείνει να αποκτήσει στιλπνότητα (Stockhammer 2008, 174-5, Taf 52-5). Ο δίωτος τύπος (FS 66) είναι συχνός και κατά τη φάση 3 (ό.π., 213-4, Taf. 80.1861, 1870-1878), ενώ, ιδιαιτέρως από την επόμενη (4) (*ΥΕΙΙΙΓ μέση/εξελιγμένη*), αποτελεί το μοναδικό σχήμα στα μαγειρικά σκεύη (ό.π., 233-4). Σε αυτή την περίοδο συνεχίζονται οι ποιοτικές διαβαθμίσεις ανάμεσα στα σχετικά σκεύη, χωρίς, όμως τυπολογική εξέλιξη (ό.π., 249). Ένα αγγείο με Δστομίου πάνω από 0,17μ., Δβ 0,127μ. και χωρητικότητα 15λίτρα, αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα αυτής της περιόδου, προσεγμένης επεξεργασίας (ό.π., 233, Taf 89.1962).

Λίγα θραύσματα ανήκουν, πιθανόν, σε <u>φορητές εστίες και άλλα δύο σε τηγανόσχημα ή σέσουλες (FS 311, 312),</u> προερχόμενα από τις πρώϊμες φάσεις (ό.π., 147-8, 188)[486]. <u>Σκεύη μεταφοράς καύσιμης ύλης</u>, όχι ιδιαιτέρως διαγνωστικά, όπως

[485] Ο Lis (2012α, 180) σημειώνει ότι, κατά την προηγούμενη περίοδο, ο αριθμός των αιγινήτικων αγγείων, ανέρχεται σε ποσοστό πάνω από 10%, στο οποίο επικρατούν τα τριποδικά σκεύη.

[486] Ένα θραύσμα από φορητή εστία έχει περισυλλεγεί σε στρώμα της φάσης 5 (Stockhammer 2008, 244, Taf. 106.2352), αλλά η απεικόνιση του αντικειμένου, λόγω και της αποσπασματικότητάς του, δεν βοηθά στην κατανόηση της μορφής του, από την οποία τεκμαίρεται ότι ίσως στηρίζεται σε πόδια (;). Σχετικό σκεύος αναγνωρίστηκε αρχικώς από τον Kilian (1978β, 451, 453 Abb. 5), ενώ ένα άλλο, καλά σωζόμενο, προέρχεται από το κτήριο Χ της Κάτω Ακρόπολης και φέρει οπές στην κάτω επιφάνεια (Hiesel 1982, 438 Abb. 57, 439).

αποτυπώνονται, εμφανίζονται σποραδικά και κατά τη φάση 3 (*πρώϊμη ΥΕΙΙΙΓ μέση*), όπως, επίσης, και ένα τμήμα μαγειρικού κρατήρα. Το σχήμα συναντάται και σε χονδροειδή παραλλαγή (Stockhammer 2008, 214, Taf 81. 1892). Στη φάση 1 τοποθετείται ένα μαγειρικό σκεύος με στοιχεία δανεισμένα από τη στιλβωτή «Barbarian ware», υβριδικό προϊόν μιας παράδοσης γνωστής και από θέσεις της Κάτω Ακρόπολης (ό.π., 148,Taf 34. 871). Τέλος, μαρτυρούνται αρύταινες από τις φάσεις 1 και 4 (ό.π., 143, Taf 28.645, 232, Taf.96.2090,2091).

Κοντά σε εστία της φάσης 2 εντοπίστηκε και ένα καδόσχημο αγγείο (FS 4), σπασμένο στην άνω επιφάνειά του, το οποίο χρησιμοποιούνταν συμπληρωματικά στη διαδικασία προετοιμασίας φαγητού, για το ζύμωμα, το αλάτισμα κρέατος ή την εναπόθεση των κουζινικών. Κάποια άλλα μικρότερα θραύσματα φέρουν προσμίξεις από οργανικά υλικά. Τέτοια αγγεία, χωρίς σαφή χρήση, εμφανίζονται σε όλες τις φάσεις του οικισμού (ό.π., 189 (φάση 2), 203, 215 (φάση 3), 235 (φάση 4)-με αρκετά δείγματα-, με Δστομ.0,19 έως 0,49μ. και Δβ 0,15-0,25μ. και ελλειψοειδές σχήμα).

ii. Άλλες θέσεις

23. Στην **Κόρινθο,** τροχήλατη μαγειρική κεραμική, με αντιπροσωπευτικά σχήματα πρόχους και αμφορείς, έχει συλλεγεί από την επίχωση του μυκηναϊκού κτηρίου στο μετέπειτα ιερό της Δήμητρας (Rutter 1979, 357, 364, 369-370, fig. 2, 66-69). Αυτά τα αγγεία χρονολογούνται, σύμφωνα με τα συνευρήματα, σε *προχωρημένη φάση* της *ΥΕΙΙΙΓ περιόδου (κυρίως φάση 4-ύστερη ΥΕΙΙΙΓ μέση*). Ο μελετητής σημειώνει την απουσία των τριποδικών σκευών από το σύνολο. Εντούτοις, λόγω της αποσπασματικότητας των ευρημάτων και τη σχεδιαστική μόνον αποτύπωσή τους, δεν καθίσταται δυνατό να καθοριστεί η μορφή και ο χαρακτήρας αυτών των αγγείων. Πάντως, από την επίχωση τη σχετική με τον «αναλημματικό» τοίχο βορείως του μυκηναϊκού κτηρίου, αναφέρεται και ένα πόδι από τριποδικό αγγείο (ό.π., 378, 391, pl. 93).

Γ. Θεσσαλία

24. Στα οικιστικά κατάλοιπα στο **Κάστρο Βόλου**, στην περιοχή του μυκηναϊκού «ανακτόρου», κατά την *ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη*, αλλά και κυρίως στην *ΥΕΙΙΙΓ μέση*, περιλαμβάνονται μαγειρικά σκεύη, όπως χύτρες μόνωτες ή δίωτες και τριποδικές. Σύμφωνα με παρατηρήσεις των Lis et al. (2020, 37-8) σε ένα από τα οικόπεδα (Αγγ.

Κοκότσικα) αυτής της οικιστικής ζώνης, από την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη περίοδο χρονολογούνται λίγα δείγματα τριποδικών χυτρών αιγινήτικης παράδοσης. Πιθανόν κάποια από τα χειροποίητα σκεύη, τα οποία περιγράφονται από τη Μπάτζιου-Ευσταθίου (1998), αφορούν σε αιγινήτικα προϊόντα.

Η μαγειρική κεραμική έχει μικρότερη παρουσία από το τέλος της περιόδου[487]. Τα δείγματα αυτά, τα περισσότερα σωζόμενα σε θραυσματική κατάσταση, φέρουν αρκετά ίχνη καύσης από τη χρήση. Από τους ίδιους χώρους έχουν περισυλλεγεί χειροποίητα χονδροειδή ταψιά (FS 323) με επίπεδες βάσεις ορθογώνιας τομής. Οι αρύταινες, οι οποίες δεν αναφέρονται συχνά[488], είναι τροχήλατες. (Μπάτζιου-Ευσταθίου 2003, 259, εικ. 2, ιδίας 1998, 144, 350).

(***Πιν.VIII.24***)

Κατά την επισκόπηση των *ΠρΓ* στρωμάτων του οικισμού, προέκυψαν θραύσματα από κλειστά ευρύστομα αγγεία, τα οποία, σύμφωνα με τη μελετήτρια της κεραμικής, έχουν τα ανάλογά τους στη χειροποίητη τεχνική. Τα συγκεκριμένα σκεύη, χονδροειδούς κατασκευής, ανήκουν στην οικιακή κεραμική. Ένα εξ αυτών φέρει ίχνη καύσης, πιθανόν λόγω μαγειρικής χρήσης και χαρακτηρίζεται από πλαστική ταινία στο σημείο σύγκλισης ώμου και λαιμού. Δεν δίνεται χρονολόγηση επειδή δεν είναι σαφή τα στρωματογραφικά δεδομένα. Τα βάθη, εντούτοις, εντοπισμού τους θεωρούνται αλλού ότι αντιστοιχούν στην αρχόμενη ΠρΓ περίοδο, αλλά σε αυτά εμφανίζονται, επίσης, όστρακα, τα οποία ανήκουν στυλιστικά στην ΥΕΙΙΙΓ περίοδο (Sipsie-Eschbach 1991, 116, Taf. 30.6-8, 79/144-6 και σημ. 664, και 153-4) .

Δ. Νησιά

25. Από το **Εμπορειό της Χίου** στις οικιστικές ζώνες F(φάση 7) και D (φάσεις I και II) και σε περίοδο που αντιστοιχεί με την *ΥΕΙΙΙΓ μέση και ύστερη*, εντοπίστηκαν μαγειρικά σκεύη μυκηναϊκής παράδοσης, πρόχοι και τριποδικά αγγεία[489]***(πιν. VIII.25***). Το σχήμα της τροχήλατης πρόχου υιοθετείται και στη χειροποίητη τεχνική, σε

[487] Αυτό πιθανόν οφείλεται στο γεγονός ότι η συγκεκριμένη φάση αντιπροσωπεύεται από ένα στρώμα σε δύο οικόπεδα (Αγγ. Κοκότσικα-1988 και Ευαγγ.Διακουμή-1990-1), κατανεμημένο σε δύο φάσεις, από τις οποίες η δεύτερη δεν διαχωρίζεται στρωματογραφικά σαφώς από την ΠΠρΓ περίοδο (Μπάτζου-Ευσταθίου 1998, 91,118, 365, 374). Δείγματα χειροποίητης κεραμικής-κάποια με στίλβωση-τοποθετούνται μάλλον σε όψιμη φάση της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης, ό.π. 91 και πιν. 67β.

[488] Πρόκειται, προφανώς για τυχαίο γεγονός, οφειλόμενο και στη μη συγκόλληση των ευρεθέντων οστράκων κατά την περίοδο της πρώτης δημοσίευσης του υλικού

[489]Τα πόδια από τριποδικά σκεύη χρονολογούνται, σύμφωνα με τον Hood, σε περίοδο προγενέστερη της ΥΕΙΙΙΓ (1982, 619).

μικρότερο ποσοστό. Στα τροχήλατα δείγματα, η βάση είναι συνήθως δακτυλιόσχημη, ενώ στα χειροποίητα, υπερυψωμένη ταινιωτή ή με ελαφρά κοίλανση στην επιφάνεια έδρασης. Ένα ευρύστομο, από πηλό ανάλογο με εκείνο των χυτροειδών αγγείων, χρησιμοποιήθηκε για την ταφή βρέφους (Hood 1982, 617-619, no 2947-2952,no 2966-68, και no 2964, fig. 280, pl. 127,129). Πολιτιστικές επιδράσεις προέρχονται μάλλον από την Εύβοια (Pilides 1994, 31).

26. Στη **Φυλακωπή** σε διάφορους χώρους του ιερού, βρέθηκαν τριποδικά σκεύη ή ευρύστομα χυτροειδή χρονολογούμενα στις φάσεις 2b έως 3c, δηλαδή κατά *την ΥΕΙΙΙΓ μέση* (Renfrew et al. /Mountjoy 1985, 82, 194, 196, fig. 5.22)[490] (***πιν. VIII.26***).

27. Από τις **Κουκουναριές Πάρου**, πολλά τριποδικά και άλλα μαγειρικά σκεύη συλλέχθηκαν στις αποθήκες του συγκροτήματος. Πληρέστερη αναφορά και απεικόνιση παρέχεται για μία χύτρα, η οποία εντοπίστηκε κατά χώραν (***πιν. VIII.27***). Ο χώρος εναπόθεσής της χρησιμοποιήθηκε μετά την καταστροφή του κτηρίου *κατά την προχωρημένη φάση της ΥΕΙΙΙΓ μέσης περιόδου* (Schilardi 1984, 189, 194-5, 199 και 203-4,fig. 10a).

Ε. Κύπρος

28. Στην **Έγκωμη,** κατά την τοπική φάση ΙΙΙΑ *(ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη και μετάβαση προς τη ΥΕΙΙΙΓ μέση ή ΥΕΙΙΙΓ εξελιγμένη*) (Mountjoy 2007), εμφανίστηκαν για πρώτη φορά χυτροειδή αγγεία μυκηναϊκού τύπου, η πρόχους και ο αμφορέας. Τρία (3) εξ αυτών ήταν κοντά σε μία κατασκευή που ταυτίζεται με εστία (Jung 2012, 113, Dikaios 1969/71, 200, pls. 105, 106.1-3, 124.1-19).

(Πιν.VIII.28)

Σχετικά αγγεία συνέχισαν να χρησιμοποιούνται στον οικισμό έως το τέλος κατοίκησής του, κατά την ΙΙΙΒ φάση (*ΥΜ περίοδο*), όπως υποδεικνύεται από την εμφάνισή τους μαζί με μυκηναϊκά γραπτά αγγεία στις επιχώσεις μιας εστίας (Mountjoy

[490] Ανάμεσα στα ευρήματα αναφέρονται, επίσης: ένα τριποδικό χυτροειδές από το δυτικό τμήμα του ιερού στη φάση αμέσως μετά την καταστροφή- 2b/3a(P 91, NLdspace 3, layer 31), 111), μία χονδροειδής πρόχους από το δυτικό τμήμα του ιερού, κατά τη φάση μετά την καταστροφή-3c (P 889, NLc, SouthLayer 231, 137), για τα οποία, όμως, δεν παρέχεται πληρέστερη περιγραφή στην ανάλυση της κεραμικής από την Mountjoy (151-197/209).

2005). Τα σκεύη αυτά χαρακτηρίζονται από ποικιλομορφία ως προς τον πηλό, την ποιότητα και το μέγεθος, και φαίνεται ότι είχαν μικρότερη χωρητικότητα από τα προγενέστερα της χειροποίητης παράδοσης, που επιχωρίαζαν στο νησί. Οι διαστάσεις στομίου ανέρχονται από 0,11 έως 0,18μ. και η χωρητικότητα ενός δίωτου αγγείου υπολογίζεται έως και 5,1 λίτρα (Jung 2011α, 60-1, ιδίου 2017, 134-5).

28α. Ανάλογα σχήματα συναντώνται και στον οικισμό **Μάα-Παλαιόκαστρο**, στη δυτική ακτή του νησιού, στον οποίο οι φάσεις δαπέδου ΙΙ και Ι αντιστοιχούν με τη φάση ΙΙΙΑ στην Έγκωμη (Jung 2011α, 65, 67) (***Πιν. VIII.28α***).

Στ. Ανατολική Μεσόγειος

29. Σε διάφορες θέσεις της σύγχρονης **Συροπαλαιστινιακής ζώνης**, σε οικισμούς συνδεόμενους με την εγκατάσταση των Φιλισταίων στην περιοχή, όπως οι Ashdod, TelMiqne/Ekron, Ashkelon, συναντώνται οικιακά σκεύη τα οποία εκπροσωπούν τόσο μια νεοφερμένη αιγαιακή όσο και τη χαναανική κουζίνα, ενδείξεις, μεταξύ άλλων, της συνύπαρξης και διάδρασης μεταξύ των διαφόρων πληθυσμιακών ομάδων σε αυτή την πλευρά της Α. Μεσογείου στις αρχές του 12ο αι. π.Χ. (Yasur-Landau 2003,591). Διαπιστώνεται, μάλιστα, μικρή διαφοποίηση ως προς την προτίμηση των τύπων, αφού αλλού επικρατεί η μόνωτη (Ashdod) και αλλού η δίωτη χύτρα (TelMiqne/Ekron) (Yasur-Landau 2003a, 50) (***Πιν. VIII.29***).

29α. Στη θέση **Ashkelon**, είναι συχνότερος ο μόνωτος τύπος. Τα αγγεία είχαν συνήθως έχουν ύψος 0,20μ. και χωρητικότητα 2-3 λίτρα, χωρίς να αποκλείονται άλλα μικρότερα ή μεγαλύτερα μεγέθη, χωρητικότητας 1,3 και 7,8 λίτρων, αντιστοίχως (Ben-Shlomo et al. 2008, 227, Ben-Shlomo 2011, 276). Η τεχνολογία τους διαφέρει από εκείνη των ντόπιων προϊόντων, τα οποία χαρακτηρίζονται από προσθήκη θραυσμένων οστρέων στον πηλό. Επίσης, δεν τοποθετούνται απευθείας στη φωτιά, αλλά δίπλα της, πρακτική η οποία επηρέασε πιθανόν και την τοπική παράδοση χειρισμού των αγγείων της ΠΕΣ (Master 2011, 260-2) (***Πιν. VIII.29***).

III. Χειροποίητη στιλβωμένη κεραμική

Α. Στερεά Ελλάδα

i. Η περιοχή ενδιαφέροντος

30. Τα χειροποίητα αγγεία με στίλβωση στην επιφάνεια είναι γνωστά στο **Καλαπόδι** από την *πρώϊμη ΥΕΙΙΙΓ*, δηλαδή από τον ορίζοντα 1, και παράγονται έως και τη Γεωμετρική περίοδο. Χαρακτηρίζονται από ποικιλία ως προς την απόχρωση[491], τόσο λόγω της όπτησης όσο και της δευτερογενούς χρήσης (Jacob-Felsch 1996, 75-8, Taf. 26.67, 27.77, 30.142, 31.156/19.31, 32.175/19.32, 35.224/19.35, 39.285, 40. 300, 41.332, 333, 43.370, 45. 412, 46.431).

(***Πιν.VIII.30***)

Σύμφωνα με τα παράλληλα που αναφέρονται από την Jacob-Felsch, αυτή η κεραμική εντάσσεται στο γενικό «φαινόμενο» της χειροποίητης στιλβωτής παράδοσης (Handmade Burnished), όπως εμφανίζεται στο τέλος της μυκηναϊκής περιόδου, πριν και μετά την πτώση του ανακτορικού συστήματος, με ευρύ χωρικό πλαίσιο ανάπτυξης σε όλη τη Μεσόγειο, από την κάτω Ιταλία, την Κρήτη, έως και την Τροία. Η μελετήτρια την κατατάσσει στην "Barbarenware" (1996, 75-6, σημ. 293 και 112), αν και αναγνωρίζει ότι μια άμεση σχέση με την πρωϊμότερη κεραμική, η οποία χαρακτηρίζεται από πλαστικά επιθέματα, δεν μπορεί να αποδειχθεί. Εντούτοις, θεωρεί ότι αυτή η τελευταία αποτελεί μια πρώϊμη έκφανση, με μεταβατικό στάδιο τα χειροποίητα δείγματα από την Τίρυνθα, τα οποία ακολουθούν μυκηναϊκά σχήματα και είναι προγενέστερα από εκείνα του Καλαποδίου (ό.π., 78).

Κάποια αγγεία μοιάζουν μερικώς στιλβωμένα (ό.π., Taf 40. 301, 46. 437), και συνυπάρχουν ισόποσα με τα εξ ολοκλήρου στιλβωτά από το στρώμα 1 έως το 11, αλλά μετά, από το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης περιόδου, τα τελευταία υπερισχύουν.

Μερικές φορές, η χειροποίητη στιλβωτή τεχνική αναπαράγει τους τροχήλατους λεπτότεχνους μυκηναϊκούς τύπους σε μικρότερα μεγέθη και πιο ελεύθερα (ό.π., Taf. 24: 35, 40.313/19.40, 41.331/19.41).

Μια ξεχωριστή κατηγορία αποτελεί η ημι-χονδροειδής χρηστική κεραμική, λεπτότερη ως προς τη σύσταση από τη σκουρόχρωμη στιλβωτή, η οποία περιλαμβάνει

[491] Η Pilides (1994, 28), επαναλαμβάνοντας διαπιστώσεις του Reber (1991, 47), επισημαίνει ότι, στα πρωϊμότερα στρώματα, τα αγγεία χαρακτηρίζονται από μελανή στιλβωτή επιφάνεια, ενώ, από το στρώμα 18, εμφανίζονται τα ανοικτόχρωμα. Από τις πρόσφατες δημοσιεύσεις, δεν φαίνεται να ισχύει κάποια ιδιαίτερη διάκριση ως προς την απόχρωση ανά περίοδο. Πιθανόν αυτή η αντίληψη στηρίζεται στην εμφάνιση αγγείων, τα οποία κατατάσσονται στην κατηγορία"Leatherbagware".

ανοικτόχρωμα αγγεία (Küchengeschirr) και χαρακτηρίζει όλα τα στρώματα κατοίκησης του ιερού. Στην ομάδα αυτή αξίζει να σημειωθούν κάποια τροχήλατα, όπως τα κρατηρόσχημα (ό.π., Taf. 31.157), αλλά και χειροποίητα -τα οποία είναι και τα πολυπληθέστερα-, όπως τα φιαλόσχημα/πινάκια/λεκανόσχημα (ό.π., Taf. 29.126-7, 35.225/21.35, 40.307), ένα χωνευτήρι (ό.π., Taf. 33.207), τα κύπελλα/κυπελλόσχημα (ό.π., Taf. 40.302, 307), οι σκύφοι (ό.π., Taf. 38.260, 39.286), οι κύλικες (ό.π., Taf. 40. 305-6), ίσως ένας λύχνος (ό.π., Taf. 41. 287), κάποια με έντυπη διακόσμηση (ό.π., Taf. 28.128/21.29) ή και με επιζωγράφηση (ό.π., Taf. 44.399/22.44). Το συγκεκριμένο είδος κεραμικής συνδέεται πιθανόν με λίγα δείγματα από την Ελάτεια, τους Δελφούς και την Ασίνη, και η εξακρίβωσή της σε ελάχιστες μόνο θέσεις ίσως είναι απόρροια, σύμφωνα με την Jacob-Felsch, και της ανεπάρκειας εμπεριστατωμένων δημοσιεύσεων (1996, 78-80 και σημ. 308-9).

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι στη χειροποίητη κεραμική δεν ενσωματώθηκαν τα μεσαία/μεγάλα κλειστά αγγεία, όπως οι υδρίες, πρόχοι, αμφορείς, τα οποία συνέχισαν να παράγονται στον τροχό (Strack 2007, 136).

Σύμφωνα με τον Jones (1996, 117-120), στο Καλαπόδι αναγνωρίζονται δεκατρείς (13) ποικιλίες πηλού, εκ των οποίων τρεις (3)[492] εμφανίζονται και στην τροχήλατη κεραμική, κάποιες προερχόμενες από ανάμειξη πηλών και σχετιζόμενες με την περιοχή των Λιβανατών. Η Strack παρατηρεί (2007, 47, σημ. 77) ότι οι διαφοροποιήσεις οφείλονται και στη συλλογή πηλού από διαφορετικά σημεία.

31. Μια σκουρόχρωμη στιλβωτή κύλικα από τη νησίδα **Μήτρου** σχετίζεται από τον Lis (2009α, 156) με την ιταλιώτικη γκρίζα κεραμική, δεδομένου ότι ο σχετικός τύπος αγγείου εμφανίζεται σε αυτή την κεραμική παράδοση στα Χανιά (Hallager-Hallager 2003, 255). Λίγα δείγματα θυμίζουν την χειροποίητη στιλβωμένη (Handmade Burnished) κεραμική, εκ των οποίων, ένα χρησιμοποιήθηκε μάλλον ως μαγειρικό σκεύος (Lis 2012α, 108, LN785-001-011, Fig. 20).

(***Πιν. VIII.31***)

Στον οικισμό, η χειροποίητη κεραμική με στιλβωμένη επιφάνεια είναι γνωστή ήδη από την *ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση* περίοδο, αποτελεί συνέχεια μιας υφιστάμενης πρακτικής της προηγούμενης περιόδου, ενώ η σχετική διαμόρφωση εμφανίζεται και σε

[492] Αναφέρεται στα δείγματα 301 (Κ 4975)-μαγειρικό σκεύος, 371 (Κ 6920)-σκύφος, 399 (Κ 7029)-λαβή (Jacob-Felsch 1996, 111, 154 Taf. 40, 161, Taf. 43, 164, Taf. 22.44).

τροχήλατα αγγεία. Χειροποίητα μικρογραφικά αγγεία από το κτήριο C χρονολογούνται αναλόγως (Lis 2012α, 90-2, 99, 101-2). Δείγματα αυτής της κεραμικής προέρχονται κατά την *ΥΕΙΙΙΓ ύστερη* από τα κτήρια F και G. Η μετάβαση προς την *ΠρΓ περίοδο* πραγματοποιείται ομαλά, αν και το σχηματολόγιο είναι περιορισμένο, αλλά παρατηρείται διαφοροποίηση ως προς τη σύσταση του πηλού (MetaMixMFG, βλ.πρπ. 20) (Lis 2012α, 217).

32. Το τμηματικά σωζόμενο αγγείο από το **Λευκαντί,** της *φάσης 3*, χαρακτηρίζεται από μία (σωζόμενη) λαβή και κυρτό περίγραμμα βάσης (βλ πρπ σελ. 91). Η Romanos (2011, 171) υποστηρίζει, με βάση τεχνολογικά γνωρίσματα, τη σχέση του συγκεκριμένου αγγείου με τη χειροποίητη στιλβωτή κεραμική της ΥΕΧ, αν και, αλλού (ό.π., 173), δηλώνει ότι ο διαχωρισμός από τη σχετική κεραμική της ΕΣ δεν είναι δυνατός.

Το άλλο σχετικό αγγείο, από ένα λάκκο διανοιγμένο κατά την ΠρΓ περίοδο σε οικία της φάσης 1b, χαρακτηρίζεται ως πιθόσχημο ή μαγειρικό με αμελή στίλβωση (βλ. πρπ).

Μόνωτα και δίωτα αγγεία συναντώνται, μετά από ένα χρονικό κενό, στις *ΜΠρΓ επιχώσεις* του κτηρίου της Τούμπας (Popham et al. 1990, 58-62, pls 40-1, 76. 824, 77. 846) (***Πιν. VIII.32***).

33. Τα χειροποίητα αγγεία από την **Ελάτεια** *από την ΥΜ φάση* χρήσης του νεκροταφείου, είναι ευρύστομα, μόνωτα (πρόχοι) ή δίωτα (αμφορείς), με μικρή διαφοροποίηση ως προς τα χαρακτηριστικά τους κατά τη χρήση *στην ΠρΓ περίοδο*. Τότε τα αγγεία γίνονται μεγαλύτερα, με βάση συνήθως σφαιρική, η διαμόρφωση της επιφάνειας επιμελέστερη και κάποια από αυτά μιμούνται και τροχήλατα πρότυπα, ιδιαιτέρως τους αμφορίσκους με τις λαβές στην κοιλιά, αλλά και μεγαλύτερους αμφορείς[493] (Deger-Jalkotzy 2009, 92-3 και fig. 5, 8.5).
(***Πιν. VIII.33***)

Τ. XXXV-***κεντρική ταφή γυναίκας και παιδιού*** (ό.π, 86, fig. 4.3, 15.6:15α). Μόνωτο αγγείο της *ΥΜ* σε όψιμο στάδιο αυτής, το οποίο αποτελεί το μοναδικό κεραμικό κτέρισμα εκτός από τα μεταλλικά κοσμήματα της νεκρής: χάλκινα σφυρήλατα

[493] Βρέθηκαν στους τάφους XLIII, XLIV, LXIII, οι οποίοι δεν περιγράφονται στη σχετική δημοσίευση

δακτυλίδια με σφενδόνη με ανάγλυφη κοκκιδωτή διακόσμηση). Το αγγείο εμφανίζει διακριτή, ελαφρώς ταινιωτή βάση και λαβή σύμφυτη στο χείλος.

Λάκκος (2), με τέσσερεις (4) σκελετούς, ίσως ως πρωτογενείς ταφές. Βρέθηκαν δύο θραύσματα από χειροποίητο αγγείο, μαζί με άλλα από ένα πολύ φθαρμένο ψευδόστομο αμφορέα και μια λήκυθο, υπολείμματα προγενέστερης/ων ταφής/ων.

Τ. XXIV-***ταφή (1)***, πρωτογενής. Μαζί με τα μεταλλικά αντικείμενα καλλωπισμού (ζεύγος χάλινων περονών, και μια οστέϊνη περόνη), εντοπίστηκε αμφορίσκος και δίωτο χειροποίητο αγγείο με επίπεδη βάση και λαβές στο λαιμό (ό.π., 87, 92-3, fig, 5, 15.1:18b). Εντάσσεται στην *ΠρΓ περίοδο* και πιθανόν αντιγράφει ένα τροχήλατο αντίστοιχο σχήμα (πρβλ. αμφορίσκο στον Τ. XLIV/20e, fig. 13.3).

Ταφή (3) γυναίκας και παιδιού**,** πρωτογενής (ό.π., 88, fig. 5:18i). Με αυτή συνδέονταν πιθανόν ένα δακτυλίδι και μία πρόχου με εγχάρακτη διακόσμηση και γέμισμα με λευκή ουσία.

Ανατολικό πέρας του θαλάμου-σκελετικά λείψανα από δευτερογενείς ταφές, χωρίς κτερίσματα, εκτός από ένα ζευγάρι περονών και ένα δίωτο χειροποίητο αγγείο. Το σώμα είναι πεπιεσμένο προς τα κάτω και οι λαβές φύονται από το χείλος, ένα χαρακτηριστικό μοναδικό για τα δίωτα σκεύη του συγκεκριμένου νεκροταφείου. Φέρει ίχνη στιλβωτήρα, αλλά με αμελή διαμόρφωση, και τοποθετείται στην *ΥΜ-ΠρΓ περίοδο (κυρίως ΥΜ)* (ό.π., 88-9,92, fig. 6, 15.2:18l).

Τ. XLIV-***τελική ταφή στο ΝΔ όριο του θαλάμου***. Μια συνεσταλμένη ταφή άνδρα συνοδευόταν από ένα χειροποίητο αμφορέα και μία χειροποίητη πρόχου, η οποία λειτούργησε ως δοχείο καύσης[494] ενός παιδιού (μικρότερου του ενός έτους). Τμήμα ενός τροχήλατου αμφορέα συνόδευε το ταφικό σύνολο, ενώ ένας άλλος εντοπίστηκε λίγο νοτιότερα. Τα αγγεία χρονολογούνται στην *ΠΠρΓ* περίοδο (Deger-Jalkotzy 2009, 116, fig. 15.8, ιδίας 2013, 226).

[494] Αποτελεί ένα από τα δύο δείγματα του νεκροταφείου. Το άλλο αφορά σε ένα αμφορέα από τον τάφο XXXVIII, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε ως δοχείο καύσης ενός άνδρα (Deger-Jalkotzy 2013, 227).

Τ.XLIX-*κεντρική (τελική)ταφή γυναίκας*. Μαζί με την ταφή βρέθηκαν ένας σφηκωτήρας, ένα χυτό δακτυλίδι, μία σιδερένια περόνη με σφαιρίδιο και τμήμα μίας άλλης τετράγωνης διατομής καθώς και δύο χειροποίητα δίωτα αγγεία *ΠρΓ περιόδου* (Deger-Jalkotzy 2009, 92, figs 7, 15.3,4:20c,d και 97), με λαβές στο λαιμό, το ένα με υψωμένη ταινιωτή λαβή και το άλλο με ογκώδες σφαιρικό σώμα. Στο σύνολο εντάσσεται και ένας αμφορίσκος με ταινίες στο σώμα και ζιγκ-ζαγκ στον ώμο (ό.π., figs 7, 13.3:20e), που παραλληλίζεται με αμφορίσκους της ΠΠρΓ από το Λευκαντί (Desborough 1980, pl. 101).

ΝΔ τμήμα με διάφορες ταφές. Συγκεντρώθηκαν αμφορίσκος με οριζόντιες λαβές στην κοιλιά (Deger-Jalkotzy 2009, fig. 8.5:16o) και ένα μόνωτο χειροποίητο αγγείο (ό.π., 90, fig. 8.6, 15.7:16n) με λαβή στο λαιμό και επίπεδη βάση. Τα αγγεία, *ΥΜ περιόδου*, πιθανόν σχετίζονταν με μία πρωτογενή ταφή, λείψανα της οποίας καταλάμβαναν το βόρειο τμήμα του θαλάμου (ό.π., 90).

Τ. L-*λάκκος 4 στη ΝΑ γωνία του τάφου*. Ανάμεσα σε έξι (6) σκελετούς εντοπίστηκε χειροποίητη πρόχους *ΥΜ-ΠρΓ* περιόδου, τρία (3) χάλκινα δακτυλίδια, μία βιολόσχημη πόρπη και δεκατέσσερεις (14) χάντρες από στεατίτη (Dakoronia et al. 2009, 213, 217-8, fig. 10, 17c).

Τ.LVIII-*ταφή στο δυτικό τμήμα του τάφου* (Deger-Jalkotzy 2000, 202-3, fig.6a και σημ. 18). Το χειροποίητο αγγείο ήταν τοποθετημένο μαζί με τρία (3) ειδώλια και τοποθετείται στη *ΜΠρΓ ή και στην ΥΠρΓ περίοδο*, χωρίς να αποκλείεται η πιθανότητα χρονολόγησης αυτού σε πρωϊμότερη φάση. Στον ίδιο τάφο και στο κέντρο αυτού, ήταν τοποθετημένο πυξιδόμορφο αγγείο (ό.π. fig. 6b)[495], το οποίο συνδέεται μορφολογικά με ένα άλλο από τον τάφο Ι στο νεκροταφείο της Τούμπας στο Λευκαντί (Popham et al. 1980β, 168, pl. 167.1,2, 216b: Υπο-ΠρΓ, Catling-Lemos 1990, 93: ΥΠρΓ).

Εκτός από τα μόνωτα και δίωτα αγγεία, στα χειροποίητα κτερίσματα συγκαταλέγονται πέντε (5) πυξίδες, ένα βαθύς ημισφαιρικός κύαθος και δύο (2)

[495] Σε ένα λάκκο, στο ΒΔ τμήμα του τάφου μια παιδική ταφή συνοδευόταν από ένα περιδέραιο από στεατίτη, με εγχάρακτη διακόσμηση, χρονολογούμενο στην ΥΕΙΙΙΓ μέση, το οποίο πιθανόν επαναχρησιμοποιήθηκε ως κτέρισμα στον τάφο σε υστερώτερη, από την κατασκευή του, φάση (ό.π., 204-6)

ευρύστομα κανθαρόσχημα (Deger-Jalkotzy 2009, 93). Μία πυξίδα από τον Τ. LXX/19a φέρει εγχάρακτη διακόσμηση με ζιγκ-ζαγκ μοτίβο και γέμισμα λευκής ουσίας και προσομοιάζει με ένα ανάλογο αγγείο από τον Κεραμεικό (Bouzek 1974, fig. 1.1, pl. II.4). Βρέθηκε μαζί με μία ΠΠρΓ προχοϊσκη. Ανάλογη διακοσμητική αντίληψη συναντάται σε μία πρόχου από τον Τ. XXIV/18i (βλ. πρπ), σε έναν αμφορίσκο με λαβές στην κοιλιά από τον Τ.XLV και σε ένα κανθαρόσχημο, για τα οποία γίνεται μόνο μικρή αναφορά στη σχετική δημοσίευση της Deger-Jalkotzy (2009). Τα συγκεκριμένα αγγεία τοποθετούνται στην *ΥΜ-ΠρΓ περίοδο* και θεωρούνται από την ανασκαφέα, όπως και το σύνολο των χειροποίητων, ότι αποτελούν τα πρότυπα για τα σχετικά αγγεία από τον Κεραμεικό. Λόγω της σπανιότητας της συγκεκριμένης τεχνικής στην αρχαία Φωκίδα, αυτή φαίνεται ότι υποδεικνύει καταγωγή από τη βόρεια Ελλάδα ή τα Βαλκάνια (Ruppenstein 2007, 178-180).

34. Σχετικά ως προς τη μορφή αγγεία προέρχονται από ένα θαλαμοειδή τάφο χωρίς δρόμο από τους **Δελφούς**, τα οποία έχουν χρονολογηθεί στην *ΥΜ/ΠρΓ περίοδο*[(Lerat 1937, 44-52, pl. V, VI (pls 16-18) (pl. II.1,3,4,6, VI.8)[496], Desborough 1972, 203-5)] (***πιν. VIII.34***). Τα χειροποίητα αυτά σκεύη[497] είναι όλα διαφορετικής κατασκευής, με σκουρόχρωμη ή ανοικτόχρωμη επιφάνεια. Ο Reber παρατηρεί ότι δύο από τα μόνωτα είναι κατασκευασμένα από πηλό που σχετίζεται με την ανοικτόχρωμη κεραμική, σύμφωνα με την ταξινόμησή του, αλλά, ως προς το σχήμα, εντάσσονται στη σκοτεινόχρωμη παράδοση. Το ένα, με επίπεδη βάση (AE 5950) φέρει ίχνη δευτερογενούς καύσης από τη χρήση, ενώ το άλλο (AE 5951) θα χρησιμοποιούνταν ως πρόχους-κανάτα επειδή η βάση ήταν ασταθής. Το τρίτο μόνωτο αγγείο, με στρογγυλεμένη βάση (AE 5953), από ερυθρό πηλό με προσμίξεις, έχει μελανή στιλβωμένη επιφάνεια και σχετίζεται με ανάλογα αγγεία από τον Κεραμεικό (Reber 1991, 45-6, Taf 25. 2-3:AE 5951,AE 5950,Taf 8.1:AE 5953). Μελανή απόχρωση στην επιφάνεια χαρακτηρίζει και ένα δίωτο αγγείο (ό.π., 58, Taf. 9.4:AE 5594). Ένα άλλο (AE 5956(2)[498]με οριζόντιες λαβές και λεπτυνόμενο σώμα έχει ανοικτόχρωμη

[496] Τέτοια αγγεία θυμίζουν, σύμφωνα με τον ανασκαφέα, την παράδοση buccero (βλ. πρπ., σελ. 94).. Η Strack (2007, 704, no 1508, pl.LXI) περιλαμβάνει στη δημοσίευση της και ένα προχοϊδιο από ένα μυκηναϊκό θαλαμοειδή τάφο, πιθανόν ΥΕΙΙΙΓ περιόδου. Ίσως σχετίζεται με σχετικό αγγείο από άλλο θαλαμοειδή τάφο με δρόμο (βλ. πρπ, σελ. 95).

[497] Για καλύτερη αποτύπωση των σχημάτων, βλ. Strack 2007, pl. LX. LXI, nos 1503, 1506,1509, 1508).

[498] Η προσθήκη ενός ψηφίου δηλώνει την διαφορά ανάμεσα στην καταγραφή του αγγείου, όπως σημειώνεται από την Strack (2007, 703).

απόχρωση και προσομοιάζει με δύο ανάλογα από τον Κεραμεικό (ό.π., 61-2, Taf. 8.2, πρβλ. Taf. 11.1,2). Αυτού του τύπου τα αγγεία, σύμφωνα με τον Reber, αποτελούν εξαιρέσεις εκτός Αργολίδας, όπου παράγονται, κυρίως, σε ανοικτόχρωμο πηλό, από την ΠρΓ έως τη ΜΓ περίοδο (ό.π., 88)[499]. Το σύνολο των χειροποίητων συμπληρώνει μία υδρία από ανοικτόχρωμο πηλό (ό.π., 65:ΑΕ 5949) και ένα κυάθιο από καστανό πηλό με ίχνη καύσης (ό.π, 70-1, Taf. 25.4:ΑΕ 5948). Θραύσματα σχετικών αγγείων προέρχονται από την περιοχή ΒΑ του ναού του Απόλλωνα (Pilides 1994, 27).

35. Από οικοδόμημα στο **Φραντζή Λαμίας** προέρχονται χειροποίητα μαγειρικά αγγεία, ένα μόνωτο και ένα δίωτο, τα οποία η ανασκαφέας χρονολογεί στην *ΥΕΙΙΙΒ2-ΥΕΙΙΙΓ περίοδο* (Καράντζαλη 2012, 1215 και εικ. 5.12-13 και 12.8) (***πιν. VIII.35***). Επίσης, ένα τμήμα λαιμού από ευρύστομο μαγειρικό σκεύος χαρακτηρίζεται από στιλβωμένη επιφάνεια (ό.π., εικ. 5.11) και τοποθετείται στην *ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη περίοδο*.

Σύμφωνα με τον Lis (2012β, 1207) τα αγγεία αυτά είναι αιγινήτικα. Η Καράντζαλη βρίσκει παράλληλα σε μυκηναϊκά σχήματα της ανακτορικής εποχής, από την Πύλο και τη Θήβα[500] και, όπως προκύπτει από την αναφορά του άρθρου του Rutter (1990, 30,37, 41-2), τη συσχετίζει με τη στιλβωτή χειροποίητη κεραμική της ΥΕΙΙΙΒ-Γ περιόδου. Αλλού, σημειώνει ότι «η χειροποίητη χρηστική κεραμική χρησιμοποιείται από την πρώϊμη ΥΕΙΙΙΓ περίοδο, αρχές του 12ου αι. π.Χ., στην κοιλάδα του Σπερχειού, ενώ γενικεύεται στην Πρωτογεωμετρική εποχή (τέλος 10ου- αρχές 9ου αι), κατά την οποία και εμπλουτίζεται με νέα σχήματα και με υβριδικά διακοσμητικά θέματα, αποτέλεσμα της αλληλοεπίδρασης της μυκηναϊκής με τη βόρεια θεσσαλική παράδοση της χειροποίητης κεραμικής» (Καράντζαλη- McGeorge 2013, 56).

[499] Ο Reber (ό.π. σημ. 55) αναφέρει και ένα πρωτογεωμετρικό σχετικό αγγείο από τον τάφο 121 στο Μεδεώνα, υπογραμμίζοντας,κατ΄αυτό τον τρόπο, τη σπανιότητα του τύπου σε αυτή την κεραμική παράδοση εκτός της Αργολιδοκορινθίας.

[500] Η Καράντζαλη συσχετίζει, γενικώς, αυτά τα αγγεία με εκείνα του τύπου FS 65/66 από την Πύλο (σχήματα 48A και 48Β), βλ. και σημ 22 και 23, αν και τα τελευταία χαρακτηρίζονται, όπως και η ίδια σημειώνει, από λαβές που αρχίζουν από τη βάση του λαιμού και, οπωσδήποτε, αποτελούν τροχήλατα αγγεία με αδρή διαμόρφωση της επιφάνειας, βλ. και Lis 2006, 9-12 και fig. 2. Ανάλογου περιγράμματος και διαμόρφωσης αγγεία αποτυπώνονται στη διατριβή της Romanos από τις Μυκήνες (2011, 75, T7B, 60-461-ΥΕΙΙΙΒ). Για τα αγγεία αυτά, η μελετήτρια (fig. 2.2) επισημαίνει, μάλιστα, τη μορφολογική σχέση τους με ανάλογα από το Καλαπόδι, την Ασίνη της ΠρΓ περιόδου, αλλά και με ένα από τη θέση Μήτρου της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης-μέσης.

ii. Μυκηναϊκά κέντρα

36. Στη **<u>Θήβα</u>,** λίγα και αποσπασματικά σωζόμενα αγγεία αυτής της τεχνικής προέρχονται από την ανασκαφή στην οδό Πελοπίδα, από τις αποθέσεις 1a-c, δηλαδή από την *πρώϊμη έως την αρχή της ΥΕΙΙΙΓ μέσης* περιόδου (Andrikou et al. 2006, 43-4, 48-9) (***πιν.VIII.36***). Τα αγγεία, ελάχιστα στον αριθμό, τοπικής παραγωγής, συνίστανται σε μία ποικιλία σχημάτων, κυρίως ευρύστομων, εμφανίζονται σε στρώματα μετά την καταστροφή του χώρου αυτού αποθήκευσης πινακίδων της Γραμμικής Β΄. Τα περισσότερα από αυτά διακρίνονται από την ίδια λογική διαμόρφωσης της επιφάνειας με υδαρή επίχριση και στίλβωση, έχουν χαρακτηριστικά όπως η επίθετη πλαστική διακόσμηση και θυμίζουν την παράδοση των αγγείων με στιλβωτή διαμόρφωση (ό.π., 53-4), γνωστής ως "Barbarian ware" (βλ. παρόν ΚΕΦ.2ΙΙα). Ένα, μάλιστα, θραύσμα αυτής της κατηγορίας χρονολογείται υστερώτερα, στην ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο (ό.π., 91, pl. 24, 76.153, no 383). Μόνο ένα εύρημα (ό.π., 87, pl. 21, 76.154, no 343) ανήκει στον τύπο της <u>πρόχου</u> με τη σφαιρική κοιλιά, στο οποίο αποδίδεται, όπως και στα άλλα, αποθηκευτική χρήση, αλλά το περίγραμμά του υποδεικνύει αρκετή συγγένεια με τους τροχήλατους μαγειρικούς τύπους, οι οποίοι, σε εκείνη τη χρονική φάση, είναι ιδιαίτερα διαδεδομένοι στο χώρο (ό.π., 44, 87, pl. 22.55.87, no 345).

37. <u>Αθήνα</u>

(***Πιν.VIII.37***)

Ι. Από Φρέαρ (W 24:1) στην αρχαία **Αγορά**, το περιεχόμενο του οποίου χρονολογείται στην *ΥΕΙΙΙΒ-Γ περίοδο*, προήλθε ένα αγγείο (**Ρ 15531**), για το οποίο η Immerwahr (1971, 258, pl. 62) αναφέρει ότι μοιάζει, ως προς το υλικό, με τα μαγειρικά σκεύη, αλλά φέρει στίλβωση και το τοποθετεί (με ερωτηματικό) στην ΜΕΧ-ΥΕΧ. Ο Rutter, πάντως, το εντάσσει στα πρωϊμότερα δείγματα της στιλβωτής κεραμικής σχετικό με την κατηγορία του IV (1975, 29, ill. 16), ενώ ένα παρεμφερές από τα Χανιά-Καστέλλι έχει αναφορές, σύμφωνα με τον Hallager, στη βόρεια Αδριατική (Pilides 1994, 28) και χρονολογείται στον πρώϊμο 13ο αι. π.Χ. (ΥΕΙΙΙΒ πρώϊμη εποχή). Η Romanos (2011, 166) παραλληλίζει την τεχνολογία του αγγείου με κάποια ανάλογα από τη θέση Κοράκου, υπογραμμίζοντας, κατ΄ αυτό τον τρόπο, τη σύνδεσή του με την κεραμική παράδοση της ΥΕΧ (Handmade Burnished ware).

ΙΙ. Σε **κιβωτιόσχημο τάφο (Τ. 15.1)** στην αρχαία **Αγορά**, χρονολογούμενο στην *ΠρΓ περίοδο (προς το τέλος του 11ου αι. π.Χ)*, ήταν τοποθετημένη ως κτέρισμα μια μαγειρική πρόχους, στο αριστερό πόδι της νεκρής (Shear 1973, 399-400, pl. 73c: **Ρ 2770).**

Ο Reber (1991, 26) χρονολογεί το αγγείο στην *ΥΠρΓ περίοδο*, παρά το γεγονός ότι εμφανίζει κυρτή βάση[501], λόγω του ψηλού και διακριτού λαιμού, και το χαρακτηρίζει ως ένα ιδιόμορφο δείγμα μέσα στα κτερίσματα από την Αττική, δεδομένου ότι τέτοιας μορφής βάση είναι χαρακτηριστική για περιοχές εκτός αυτής.

ΙΙΙ. Στη νότια κλιτύ της Ακρόπολης, από το προϊστορικό νεκροταφείο των *ΥΜ και ΠρΓ χρόνων*, επί της οδού Ερεχθείου, συλλέχθηκαν αγγεία αυτής της κεραμικής παράδοσης (βλ. πρπ. σελ. 96-7). Από τον τάφο Κ, με καύση νεκρής, προήλθε ένα χονδροειδές χειροποίητο οικιακό σκεύος, (Brouskari 1980, 25-7, no 27, ΕΡΚ 559, pl. 5b). Το χειροποίητο αγγείο, συγκολλημένο από πολλά όστρακα, φέρει ίχνη καύσης[502]. Χαρακτηρίζεται από εγχαράξεις στο σώμα και μαστοειδή απόφυση στον ώμο, στο ύψος των λαβών[503]. Τα διακοσμητικά αυτά στοιχεία φανερώνουν, σύμφωνα με τον Reber (1991, 58), συσχέτιση με την παράδοση της χειροποίητης στιλβωτής κεραμικής της ΥΕΧ. Ο Ruppenstein (2007, 181) επισημαίνει την αναλογία, ως προς τη μορφή και τη διακόσμηση, με αγγεία σχετικής χρονολόγησης από τους θαλαμωτούς τάφους της Κεφαλλονιάς, από τα οποία αναγνωρίζει την επιρροή. Η Μπρούσκαρη χρονολογεί το αγγείο στην *ΠΠρΓ περίοδο*, και το εντάσσει σε μια κατηγορία αγγείων που χαρακτηρίζεται ως «δωρική» (Bouzek 1969, 44, fig. 2A6). Από ταφική πυρά Ι στον ίδιο ταφικό χώρο προήλθε και ένα πυξιδόσχημο αγγείο[504] με

[501] Ο Gros (2007, 171) παρατηρεί ότι δεν είναι βέβαιη η μορφή της βάσης, λόγω της απουσίας του σχετικού τμήματος, αλλά αναγνωρίζει την ένταξη του αγγείου εντός της ΠρΓ περιόδου, παρά το γεγονός ότι από τα άλλα ευρήματα η χρονολόγηση τοποθετεί τον τάφο στην ΠΓ ή και στη ΜΓ ΙΙ περίοδο.

[502] Σύμφωνα με την Μπρούσκαρη, τα ίχνη καύσης εμφανίζονται σε κάποια από τα συγκολλώμενα θραύσματα και δικαιολογούνται από το γεγονός ότι το κτέρισμα θραύστηκε πάνω στον τάφο, στο πλαίσιο ταφικής τελετουργίας, και τμήματά του διασκορπίστηκαν σε διάφορα σημεία, μεταξύ των οποίων και μέσα στην πυρά (ό.π., 27).

[503]Εμφανίζεται στη δημοσιευμένη φωτογραφία, αλλά η αναφορά δεν εστιάζει στη συγκεκριμένη ζώνη, αλλά αφορά, γενικά, στο σώμα. Επίσης, σε άλλο σημείο της δημοσίευσης (ό.π., 28), σημειώνεται ότι η διακόσμηση αφορά σε εγχάρακτα χειροποίητα ημικύκλια, η οποία, επίσης, δεν διακρίνεται στη φωτογραφία ούτε περιγράφεται.

[504] Το αγγείο, σύμφωνα με τη Μπρούσκαρη, είναι γνωστός ΥΕΙΙΙΓ τύπος, εμφανίζεται στα Βαλκάνια, αλλά και στην Κεφαλλονιά. Αποτυπώνεται από τον Reber (1991, 119, Taf. 28.1-2) ο οποίος το συσχετίζει με τα πρωϊμότερα του είδους. Η Strack (2007, 129, 344, 657, no1235) το χρονολογεί στην ΜΠρΓ περίοδο.

κάλυμμα, η ανώτερη ζώνη του οποίου, όπως και το κάλυμμα, έφερε εγχάρακτη διακόσμηση (Brouskari 1980, 24, no 20:EPK 551).

IV. Από τον κατεστραμμένο **κιβωτιόσχημο τάφο** στον **Κεραμεικό** (**S 10**) το μοναδικό σωζόμενο κτέρισμα ήταν μία πρόχους *ΥΜ χρόνων*, Reber 1991, 21-2, Taf. 1.1, Abb 1.1, Kűbler- Krause 1939, 13,Taf 25, **AE427**, Strack 2007, no 1133)

V. Στον **κιβωτιόσχημο τάφο (S 59**) με ταφή γυναίκας στον **Κεραμεικό** βρέθηκε ένα μόνωτο αγγείο με σφαιρικό, σιγμοειδές περίγραμμα και επίπεδη, ανώμαλη βάση. Λόγω καταστροφής του τάφου από υστερώτερη κατασκευή τοίχου, σώθηκε μόνο το συγκεκριμένο κτέρισμα. Χρονολογείται, λόγω σχήματος, στην *ΥΜ περίοδο* (Reber 1991, 22, Taf. 1.2, Abb 1.5, Kűbler-Krause 1939, 30, 74, Taf. 25, **AE 474**, Krause 1975, Tab 10- φάση 2, Strack 2007, 1134).

VI. Στην **καύση PG 1** είχε τοποθετηθεί ένα αγγείο με ίχνη καύσης από την προγενέστερη χρήση του[505]. Εντάσσεται στην *ΥΜ-ΠρΓ φάση*. Ο Reber παρατηρεί ότι από την ΥΜ έως την ΠρΓ περίοδο, το σχήμα των αγγείων γίνεται κανονικότερο, επιμηκύνεται περισσότερο και η λαβή τείνει να γίνει ταινιωτή σε σχέση με την ελλειψοειδή-κυκλική της προηγούμενης περιόδου (1991, Taf. 1.3, Abb. 1.3, Kűbler-Krause 1939, 89, 142, 181, Taf. 75, **AE541**, Strack 2007, no 1135).

VII. Στον **λάκκο PG 4** συλλέχθηκαν δύο τμήματα μαγειρικών σκευών της *ΥΜ-ΠρΓ περιόδου* (Reber 1991,22, Kűbler- Krause 1939, 95, 183, Taf. 75, **AE768, AE769**, Strack 2007, no 1136, 1137).

VIII. Από την **καύση PG 37** προέρχεται, επίσης, ένα αγγείο ανάλογο με αυτό από την καύση PG1, με χείλος ελαφρά επικλινές. Χρονολογείται στην *ΠρΓ*, ίσως και στην *ΜΠρΓ περίοδο* (Kűbler 1943, 38, Taf. 28, Reber 1991, 24, Taf. 3.3, Abb. 2.5, **AE 1078**).

[505] Το χαρακτηριστικό αυτό οφείλεται, σύμφωνα με τον Reber (1991, 23), στην προγενέστερη χρήση του αγγείου, ενώ, κατά τον Gros (2007, 232) αποτελεί αποτέλεσμα της καύσης που υπέστη αυτό ως κτέρισμα κατά την εναπόθεσή του στον τάφο και, σε συνδυασμό, με την αποτέφρωση του νεκρού.

IX. Δύο τάφοι **(S 108, S 113***)* στην περιοχή του **Πομπιείου** χρονολογούνται στην *ΥΜ εποχή* και έφεραν ως κτερίσματα δύο αμφορίσκους με οριζόντιες λαβές στην κοιλιά. Ο Reber τους συνδέει με τους μυκηναϊκούς τύπους, των οποίων αποτελούν απομίμηση και τους θεωρεί τα πρωϊμότερα δείγματα αυτού του τύπου στη συγκεκριμένη παράδοση, η οποία, εκτός Αθηνών, συνεχίζεται μέχρι και τη γεωμετρική περίοδο και εμφανίζεται έως τη Μακεδονία, απ΄όπου, ίσως, προέρχεται η επίδραση (1991, 61-2, Taf 11.2,1: S 108-AE 469, S 113-AE 2167, Stark 2007, no 1209,1210, Ruppenstein 2007, 180). Τα αγγεία αποτελούν τα μοναδικά χειροποίητα αυτού του τύπου στην Αττική, όπου κυριαρχεί η μαγειρική πρόχους, από την ΥΜ περίοδο έως τη ΜΓ εποχή (Strack 2007, 127, 132). Η Pilides σημειώνει ότι το αγγείο ΑΕ 2167 έχει ανάλογο σε τάφο (5) από τη θέση Κούριο-Καλορίζικη στην Κύπρο (1994, 24, fig. 41.2, no 43).

X. Σχετικά αγγεία δημοσιευμένα από τις ανασκαφές του ΜΕΤΡΟ στην Αθήνα, χρονολογούνται τουλάχιστον από την *ΜΠρΓ/ΥΠρΓ* περίοδο (Παρλαμά-Σταμπολίδης 2000-1, 48, νο 20:Μ2466, Σταθμός Ακρόπολη).

37α Ως κτέρισμα στον θαλαμωτό τάφο 4 στην **Περατή** τοποθετήθηκε μικρή πρόχους χειροποίητη, με ημίστιλπνη επιφάνεια, την οποία ο Ιακωβίδης χρονολογεί, από τα συνευρήματα, στην *ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση περίοδο* (1969-70, 400-404, αρ. 35, πιν. 45γ).

Ο Rutter (1975, 29) την εντάσσει στην κατηγορία των Handmade Burnished ware, άποψη που δεν τεκμηριώνεται από τη μορφολογία του αγγείου.

Β. Πελοπόννησος

i. Μυκηναϊκά Κέντρα

38. Στις **Μυκήνες**, από τις επιχώσεις κοντά στη Νότια Οικία αναφέρεται κεραμική με στιλβωμένη επιφάνεια σε όλη την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο, η οποία εμφανίζεται *ήδη κατά την ΥΕΙΙΙΒ2 και τη μετάβαση προς την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη εποχή* (φάση ΙΧ). Στην τελευταία χρονολογείται ένα μόνωτο αγγείο το οποίο χαρακτηρίζεται ως μαγειρικό και εντάσσεται στην παράδοση της χειροποίητης στιλβωτής (Handmade Burnished ware) (French 2011, fig. 17. 66-480: δωμάτιο XXXIII, Romanos 2011, 188, 201, fig. 4. 16c, όπου και άλλα σχετικά δείγματα). Το συγκεκριμένο σκεύος έχει το αντίστοιχό του σε

ένα τροχήλατο μαγειρικό από την ίδια χρονική περίοδο (Romanos 2011, 216, fig. 4.37). Επίσης, στη φάση ΧΙΒ (*ΥΕΙΙΙΓ Μέση/Προχωρημένη*) τοποθετείται ένα άλλο ευρύστομο αγγείο με σχετική διαμόρφωση, για το οποίο, όμως, δεν δίνεται πληρέστερη περιγραφή (French 2011, 79).

Για κάποια ευρύστομα κλειστά σκεύη (French 1989, fig. 3.60-461-φάση VIII:ΥΕΙΙΙΒ2 πρώϊμη), ιδιαιτέρως των υστερώτερων φάσεων, η Romanos αναρωτιέται αν αυτά μπορούν να συνδεθούν με την παράδοση της ΠΕΣ (2011, 190-1, 201, τύπος 7Β, fig. 4.16e: 60-461, 2.1:68/063 και 68/039-φάση XI ύστερη-XII).
(***πιν. VIII.38***)

Περαιτέρω, πάνω από τις καλυπτήριες πλάκες του **κιβωτιόσχημου τάφου 606**, αμέσως στη νότια πλευρά του δωματίου 10 της Οικίας των Σφιγγών, εντοπίστηκαν τέσσερα (4) αγγεία, μεταξύ των οποίων μία χειροποίητη πρόχους με ίχνη καύσης, μέσα σε αμφορέα, στον οποίο, επίσης, περιλαμβάνονταν μία φιάλη και ένα άλλο μικρότερο ανοικτό χειροποίητο. Στη ΒΔ γωνία του τάφου ήταν τοποθετημένη διακοσμημένη πρόχους, μαζί με δύο χάλκινους δακτύλιους, ως κτέρισμα σε ταφή μικρού παιδιού σε συνεσταλμένη στάση. Αυτή χρονολογείται στο *τέλος της ΠρΓ περιόδου* (Desborough 1956, 129-130, pl. 34a).

Η φιάλη φέρει λοξές εγχαράξεις στο χείλος (ΑΕ 55-203). Το μικρότερο αγγείο με στόμιο διαμορφωμένο για πρόχυση χαρακτηρίζεται από τον Desborough ως λύχνος (ΑΕ 55-204), αν και ο Reber, λόγω έλλειψης ιχνών καύσης, το κατατάσσει στις κουτάλες-αρυτήρες (1991, 109). Ο αμφορέας, με λαβές στην κοιλιά, που περιείχε τα ανωτέρω αναφερόμενα αγγεία, φέρει, επίσης, εγχάρακτη διακόσμηση στην απόληξη των λαβών και στο χείλος (ΑΕ 55-201) (Desborough 1956, 129,pl. 35c).

Ο Reber συνδέει μορφολογικά την πρόχου με σχετικά αγγεία από τους Δελφούς, την Αγορά της Αθήνας και το Καλαπόδι, τα οποία τοποθετούνται στην ΥΜ-ΠρΓ περίοδο και θεωρεί ότι το συγκεκριμένο από τις Μυκήνες παραπέμπει στη στιλβωμένη παράδοση της ΥΕΧ (1991, 51).

Στο **λαξευτό στο βράχο τάφο Γ 23**, τη γυναικεία ταφή συνόδευαν *ένας* χειροποίητος αμφορέας με λαβές στο λαιμό, μαζί με μία λήκυθο, μία σιδερένια περόνη με χάλκινο σφαιρίδιο και ένα δακτυλίδι, συνεχής κύκλος, με πεπλατυσμένη την εσωτερική επιφάνεια και κυρτή την εξωτερική. Το χειροποίητο αγγείο είναι καλής κατασκευής, με στιλβωμένη επιφάνεια, και φαίνεται να ανατρέχει σε τροχήλατους

τύπους. Χρονολογείται στην *ΠΓ περίοδο, ίσως και στη μέση φάση της* (Desborough 1973, 92-3, pl.34a).

39. Στην **Τίρυνθα**, στην Κάτω Πόλη, ήδη από τη φάση 1 (ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη), κάποια αγγεία με στίλβωση, της «Βαρβαρικής» κεραμικής (Barbarian ware), με Δστομίου 0,12-0,20μ, χρησιμοποιήθηκαν ως μαγειρικά σκεύη, όπως διαπιστώνεται από τα ίχνη κάπνας, μεταξύ των οποίων και μία φορητή εστία, καθώς και ένα κάλυμμα με Δστομίου 0,21μ. Ο Stockhammer θεωρεί ότι η εστία αποτελεί ένα μοναδικό σκεύος, με πολύ λίγα δείγματα στην Τίρυνθα[506], τα οποία φανερώνουν ιταλική επίδραση. Ένα ανάλογο σχήμα έχει εντοπιστεί στο Διμήνι, στη φάση μετά την καταστροφή του συγκροτήματος, και χαρακτηρίζεται ως υποστατό (Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 562, ΒΕ 36081[507]), κάτι που δεν δέχεται ο μελετητής για το αργολικό σκεύος, λόγω της παρουσίας κάπνας στην εσωτερική επιφάνειά του. Παρόμοια χρήση αναγνωρίζει και για ένα άλλο, σε θραύσματα σωζόμενο, από το Μενελάιο, το οποίο οι ανασκαφείς της θέσης περιγράφουν, επίσης, ως υποστατό[508].

(*Πιν. VIII.39*)

Κατά τη φάση 2 (ΥΕΙΙΓ πρώϊμη-μέση), τα δείγματα της «Βαρβαρικής» παράδοσης μειώνονται αισθητά (Stockhammer 2008, 189, 195), ενώ κατά την επόμενη διαπιστώνεται αύξηση, αν και τα αγγεία δεν σώζονται επαρκώς. Δεν γίνεται σαφής αναφορά στη χρήση τους, αλλά, κατά τη φάση 3 και 4 (ΥΕΙΙΙΓ μέση και εξελιγμένη), σημειώνεται ότι κανένα από τα σχετικά όστρακα δεν φέρει ίχνη παρουσίας κοντά σε εστία (ό.π., 204, 215-6, 236). Σε άλλα σημεία, βέβαια, της μελέτης προκύπτει ότι τα συγκεκριμένα αγγεία είχαν και μαγειρική χρήση (ό.π., 267-8).

Ο Kilian, περιγράφοντας τη χειροποίητη κεραμική με στιλβωμένη επιφάνεια από την Κάτω Ακρόπολη, ξεχωρίζει μια ομάδα οστράκων, τα οποία χαρακτηρίζει ως μαγειρικά σκεύη. Αυτά συναντώνται κυρίως κατά την ΥΕΙΙΙΓ ύστερη περίοδο, ενώ από την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη και τη μέση/εξελιγμένη ή προχωρημένη προέρχεται ένα δείγμα-αντιστοίχως. Η διαφοροποίηση μεταξύ των δημοσιευμένων θραυσμάτων γίνεται

[506]Θραύσματα με σχετικό περίγραμμα από την Κάτω Ακρόπολη ταξινομούνται από τον Kilian ως υποστατά (Kilian 2007, 27-8, 104, Taf. 21.261-5, 22.266-70). Κατά την αποτύπωση, όμως, των σχετικών αγγείων δεν γίνεται σαφές πού τοποθετείται το άνοιγμα για την εναπόθεση του αγγείου.

[507] Προέρχεται από μεγαροειδές κτήριο δίπλα στο Μέγαρο Β και έχει ύψος 0,178μ. και Δστομ 0,213μ.

[508]Catling 1981, 79, fig. 4.34. Στη νεώτερη δημοσίευση (Catling-Catling 2009, 382 PE 384), οι ανασκαφείς παραδέχονται τη λανθασμένη αποκατάσταση του σκεύους στην πρώτη δημοσίευση, αλλά διατηρούν την αρχική ονομασία.

σύμφωνα με το περισσότερο ή λιγότερο προεξέχον ή το κατακόρυφο χείλος. Λόγω του περιγράμματός τους και της βάσης σε ένα από αυτά, ο μελετητής θεωρεί εύλογα ότι αυτά αποτελούν απομιμήσεις των ανάλογων μυκηναϊκών σχημάτων[509](Kilian 2007, 23, 98-9, Taf. 17. 199-201a/ 18. 202-206 και 207). Σε κάποια διατηρούνται ίχνη κάπνας, ενώ η απόχρωση ποικίλλει σε κάθε αγγείο, από καστανή ανοικτή, καστανή έως καστανέρυθρη, όπως και στα τοιχώματα αυτού. Οι προσμίξεις συνίστανται σε μικρό χαλίκι και, σε δύο περιπτώσεις, και σε ασβεστίτη.

Σχήμα σχετικό με το μαγειρικό αγγείο είναι και η πρόχους, ανάλογης χρονολογικής τοποθέτησης -ένα δείγμα ίσως και του τέλους της ΥΕΙΙΙΒ περιόδου- με χοανόσχημο και περισσότερο διακριτό στόμιο, η οποία, επίσης, ανάγεται σε τροχήλατα πρότυπα (ό.π., 24, 99, Taf. 18.209-214a). Τρία δείγματα (Kilian 2007, Taf.18.207, 209[510], 210) φέρουν κηλίδες καύσης.

Ο Lis κατατάσσει κάποια από αυτά τα αγγεία σε μια κατηγορία της χειροποίητης στιλβωτής κεραμικής την οποία χαρακτηρίζει ως "Handmade Domestic Ware" (2018,141) (βλ. και ενότητα 2ΙΙα στο παρόν ΚΕΦ.).

Από τους άλλους τύπους που περιγράφει ο Kilian, περιλαμβάνεται εδώ ένα καδόσχημο αγγείο με αψιδωτή ψευδολαβή κάτω από το χείλος, καστανόφαιας απόχρωσης, χρονολογούμενο στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη περίοδο[511]. Στο εσωτερικό φέρει ίχνη καύσης. Παραλληλίζεται με ένα σχήμα από το Κοράκου και απορρέει από τη μυκηναϊκή τροχήλατη παράδοση οικιακής κεραμικής (Kilian 2007, 26-27, 103, Taf. 21. 259a, Rutter 1975, 19, ill. 3, no 3-FS 5:1).

Ένα εξειδικευμένο σκεύος συνιστά η φορητή εστία με ψηλό κυλινδρικό στέλεχος (υποστατό), δείγματα της οποίας έχουν εντοπιστεί και στην Κάτω Πόλη. Σε κάποια το στέλεχος φέρει άνοιγμα, κυκλικό ή τραπεζιόσχημο ((Kilian 2007, Taf.

[509] Σε μία αρχική δημοσίευση (Kilian 1985, fig. 14.8) αναφέρεται ως απομίμηση και ένα τριποδικό σκεύος, αγγείο, το οποίο, όμως, δεν αποτυπώνεται σε άλλη μεταγενέστερη δημοσίευση (η Pilides 1994, 14 παρέχει έμμεση αναφορά), βλ. και Strack 2007, 68, σημ. 140. Ο Kilian διατυπώνει την άποψη ότι τα μαγειρικά σκεύη της "Handmade Burnished ware" της ΥΕΧ σχετίζονται με εκείνα της ΠΕΣ. Η Strack, όμως, πιστεύει ότι δεν μπορεί να διαπιστωθεί αυτή η συνέχεια, επειδή στα ΥΕ δείγματα δεν σώζονται ενδεικτικά σημεία με ίχνη καύσης, ικανά να βεβαιώσουν τη λειτουργία τους. Εξάλλου, η ποικιλομορφία της επιφάνειας είναι δυνατόν να προέρχεται από τη διαδικασία της όπτησης και όχι από τη χρήση.

[510] Σε πρωϊμότερη δημοσίευση, το αγγείο χρονολογείται στην ΥΕΙΙΙΓ προχωρημένη (Kilian 1983, 292 Abb. 15.7).

[511] Αγγείο σε θραύσματα με σχετική ψευδολαβή έχει εντοπιστεί στο υλικό του Κύνου. Είναι μάλλον οξυπύθμενο και με στίλβωση στη γκρίζα επιφάνειά του. Δεν συγκολλήθηκε κατά τη διάρκεια της μελέτης και δεν κατέστη δυνατόν να εξεταστεί πληρέστερα. Το βάθος εντοπισμού του, εξάλλου, φαίνεται ότι το τοποθετεί πρωϊμότερα από τα εξεταζόμενα στην παρούσα εργασία αγγεία, επομένως δεν περιλαμβάνεται σε αυτή.

22.267 και 21. 264, αντιστοίχως). Αυτά χρονολογούνται από το τέλος της ΥΕΙΙΙΒ και έως την ΥΕΙΙΙΓ μέση και, σύμφωνα με το μελετητή, φανερώνουν ένα συγκερασμό των υποστατών της μυκηναϊκής γραπτής παράδοσης και της εστίας, γνώριμου εξαρτήματος στην τροχήλατη χρηστική/οικιακή κεραμική (ό.π., 27-8, 104, Taf. 21.261-265, 22.266-267). Είναι κατασκευασμένα συνήθως, από ανοικτής απόχρωσης, καστανό πηλό, με ίχνη καύσης στην ανώτερη επιφάνεια. Ο Kilian συσχετίζει το σχήμα με ένα από το Κίτιο ανάλογης χρονολόγησης (ό.π., 67, Karageorghis 1986, pl. 13.8). Ένα δείγμα (Kilian 2007, Taf. 22.267) φέρει κοιλότητες στην κάτω επιφάνεια για την αποφόρτιση από τη θερμότητα, στοιχείο που εμφανίζεται και στα σχετικά σκεύη της ανακτορικής περιόδου (Kilian 1979, 400, σημ. 59, 401, Abb. 25a,b, 406, Abb. 31, 1-2). Η Strack (2007, 34, σημ. 26) πιστεύει ότι αυτά τα σκεύη δεν χρησιμοποιούνταν ως μαγειρικά, αλλά ως θερμαντικά σώματα (θερμάστρες) ή για φωτισμό, δεδομένου ότι στους χώρους, όπου βρέθηκαν, υπήρχαν συχνά εστίες και φούρνοι.

Στο σύνολο των αγγείων προς μαγειρική χρήση, ο Kilian θεωρεί ότι θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν και κάποια «βαρελόσχημα» πιθοειδή (2007, 49, Strack 2007, 35, σημ. 31). Επίσης, αναφέρει ένα τηγανόσχημο της ΥΕΙΙΙΓ προχωρημένης και έναν κύαθο, από μία εστία στον προθάλαμο του χώρου Kw 14, χρονολογούμενο στην ΥΕΙΙΙΓ ύστερη (Kilian 2007, 31-32, 107, Taf. 24.300, 36-7, 108, Taf. 24.313). Το τηγανόσχημο συσχετίζεται με τον τύπο της εσχάρας που συναντάται και στην τρωαδίτικη χειροποίητη στιλβωτή παράδοση («Barbarian ware») (Romanos 2011, 104-5).

Στο αψιδωτό κτήριο στην Κάτω Πόλη της Τίρυνθας, και δυτικά της οχύρωσης, εντοπίστηκε ένα μαγειρικό σκεύος χρονολογούμενο στην ΠΠρΓ περίοδο. Η Παπαδημητρίου υπογραμμίζει την προσεγμένη διαμόρφωση της σκουρόχρωμης επιφάνειας και την παρουσία προσμίξεων παρόμοιων με αυτών των μυκηναϊκών τροχήλατων αγγείων (Kilian 1988β,107.109, Abb 6.24, Παπαδημητρίου 1998, 123, 125, εικ. 8, Strack 2007, 333, 626-7, nos 1078 και 1079:λαβή)[512].

ii. Οι άλλες θέσεις

40. Στην **Ασίνη,** στη θέση Καρμανιόλα, έχουν εντοπιστεί σχετικά αγγεία με στιλβωμένη επιφάνεια, μαζί με μυκηναϊκά διακοσμημένα και άλλα άβαφα χρηστικά,

[512] Η μελετήτρια περιλαμβάνει και άλλα μικρότερα θραύσματα από την ίδια οικία (ό.π., 631-2, nos 1108, 1111, 113)

ήδη από στρώματα που σχετίζονται με την *ΥΕΙΙΙΓ/Τελική Μυκηναϊκή*, αν και στον οικισμό δεν σώθηκαν κλειστά σύνολα και το υλικό έχει αναμεμειγμένο χαρακτήρα από αρχαίες ή νεώτερες διαταράξεις. Όπως επισημαίνεται από τα ευρήματα, τα σχετικά αγγεία είναι πιθανόν ότι χρονολογούνται *εντός της ΥΜ περιόδου.*

(***Πιν. VIII.40***)[513]

Όλα τα δημοσιευμένα θραύσματα, τα οποία προέρχονται από διάφορα σημεία του ανεσκαμμένου χώρου, ανήκουν στη χονδροειδή κεραμική. Δεν παρέχονται, εντούτοις, στις περισσότερες περιπτώσεις, στοιχεία για την τεχνική κατασκευής τους, αν πρόκειται δηλαδή για χειροποίητα ή τροχήλατα, εκτός για λίγα με περισσότερο σαφές περίγραμμα. Πάντως, ανεξάρτητα από τον τρόπο κατασκευής, όλα φέρουν στίλβωση, τεχνική που προσιδιάζει καλύτερα σε χειροποίητα αγγεία, και έχουν, συνήθως, ανοικτόχρωμες επιφάνειες. Πλην ελαχίστων, δεν γίνεται αναφορά σε διαγνωστικά ίχνη, ικανά να προσδιορίσουν τη χρήση τους ως μαγειρικά σκεύη[514]. Εντάσσονται σε έναν, κυρίως, τύπο, που χαρακτηρίζεται από τη Frizell ως jar και εμφανίζουν μικρές διαφοροποιήσεις ως προς τις διαστάσεις (1986, 31, fig. 19.160-7: τομή 11, στρώμα 6/33, fig. 22. 191-4: τομή12, στρώμα 5).

Τρία θραύσματα συσχετίζονται, σύμφωνα με τη μελετήτρια, με τη γνωστή και από άλλες θέσεις κεραμική, που αναφέρεται ως «Βαρβαρική» (Barbarian ware) και φέρει στίλβωση στην επιφάνεια, αλλά και επιθέματα σε αυτή. Στην Ασίνη, όπως προκύπτει από τα συνευρήματα, χρονολογούνται στην ΥΕΙΙΙΓ περίοδο (ό.π., 44, fig. 29.298,299: Τομή 24/17, στρώμα 7c, και 82).[515]

Σε στρώμα, επίσης, της *ΥΕΙΙΙΓ/Μυκηναϊκής Τελικής*, βρέθηκε χειροποίητη τριποδική εσχάρα/υποστατό (tripod stand) από καστανέρυθρο πηλό, με χονδροειδείς προσμίξεις. Η εξωτερική επιφάνεια είναι ανοικτή έως σκούρα καστανή, και ο πυθμένας, στο εσωτερικό, έντονα καμένος. Το σκεύος έχει στίλβωση και στις δύο όψεις και στο πόδι εξωτερικά διακοσμείται με αυλακώσεις. Η Frizell το παραλληλίζει με ανάλογα από την Τίρυνθα, στην κατηγορία της κεραμικής ΒΔ προέλευσης (δηλαδή της «Βαρβαρικής»), όπως την έχει κατατάξει ο Kilian (ό.π., 44 και fig. 29. 300).

[513] Αποτυπώνονται ενδεικτικά κάποια δείγματα για καλύτερη αντίληψη των σχημάτων, τα οποία έχουν προέλθει από διακριτά στρώματα εμφάνισης αυτού του τύπου της κεραμικής.
[514] Η Strack (2007) περιγράφει αρκετά από αυτά ως μαγειρικά σκεύη, με σχετική βεβαιότητα.
[515] Η Strack (2007, 41, σημ. 47) θεωρεί ότι τα συγκεκριμένα αγγεία θα μπορούσαν να χρονολογηθούν και κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση, ύστερη ή και την ΥΜ περίοδο, αλλά, λόγω της προβληματικής στρωματογράφησης, τα συμπεράσματα δεν είναι βέβαια, βλ. και Pilides 1994, 16 για τη στρωματογραφία της τομής 24/17 από την οποία προέρχονται τα σχετικά ευρήματα.

Κάποια αγγεία δεν ταξινομούνται τυπολογικά, αλλά σημειώνονται γενικά ως vessels (ό.π., 45, fig. 30. 305-7: Τομή 14/19, στρώμα 7c), ενώ, για άλλα, παραδίδεται όχι μόνον η ποιότητα του υλικού, δηλαδή χονδροειδής, αλλά συμπληρώνεται και η τεχνική κατασκευής τους ως χειροποίητα. Όπως διαφαίνεται από τα περιγράμματα και τη σχετική περιγραφή, αυτά τα αγγεία δεν παρουσιάζουν διαφορετικά γνωρίσματα από εκείνα που αναφέρονται προγενέστερα.

Στη γενική επισκόπηση της κεραμικής με στίλβωση, η Frizell διαχωρίζει δύο βασικούς τύπους αγγείων, έναν (I) με κοντό λαιμό, που συνεχίζει απαλά το περίγραμμα του ώμου, και ένα δεύτερο (II) με ψηλότερο και τετραγωνισμένο στόμιο. Ο τύπος I διαφοροποιείται, σε δύο υποκατηγορίες, αυτόν με τις λαβές στο λαιμό (Ια) και εκείνον με τις λαβές από το λαιμό στον ώμο (Ιβ). Η μελετήτρια σημειώνει ότι αυτού του είδους η κεραμική, την οποία αποσυσχετίζει χρονικά-και τυπολογικά- από τη «Βαρβαρική» κεραμική του τέλους της ΥΕΙΙΙΒ2 και των αρχών της ΥΕΙΙΙΓ, είναι ενδεικτική για την ΠρΓ περίοδο, αλλά συναντάται στη συγκεκριμένη θέση νωρίτερα, δηλαδή στην Τελική Μυκηναϊκή. Χαρακτηρίζεται από πολυμορφία ως προς την απόχρωση της επιφάνειας, από μελανή έως καστανέρυθρη και ανοικτή καστανή και, σποραδικά, έχει πλαστική διακόσμηση. Τέτοια αγγεία φαίνεται ότι ήδη από την πρώϊμη φάση εμφάνισής τους κατείχαν ένα σημαντικό ποσοστό στον οικισμό, υπερκαλύπτοντας τα τροχήλατα χονδροειδή (Fritzell 1986, 83, 86)[516]. Αν και σε μερικά παρατηρούνται ίχνη κάπνας, δεν αποδίδεται σε κανένα από τα περιγραφόμενα η μαγειρική χρήση, όπως επισημάνθηκε παραπάνω, και είναι εύλογο ότι αυτά ίσως εξυπηρετούσαν και άλλες λειτουργίες, για μεταφορά και αποθήκευση.

Στη νεώτερη μελέτη της κεραμικής από τη Strack περιλαμβάνεται, επιπλέον, ένα μικύλλο μαγειρικό σκεύος, το οποίο δεν αποτυπώνεται, και χρονολογείται στην ΥΜ περίοδο, η οποία αντιστοιχεί, περίπου, στην Τελική Μυκηναϊκή φάση, δεδομένου ότι δεν εμφανίζεται χρονολογικό κενό ανάμεσα σε αυτή και την επόμενη ΠρΓ (ό.π, 13-4). Το μικρογραφικό αγγείο, με σφαιρικό σώμα, έξω νεύον χείλος και λαβή στο λαιμό προσομοιάζει με τα μυκηναϊκά τροχήλατα μαγειρικά σκεύη (Strack 2007, 592, no 872).

Κατά την *ΠΠΓ περίοδο*, οι άβαφοι τύποι είναι περισσότερο καθορισμένοι, ενταγμένοι στην ευρεία κατηγορία των χειροποίητων αγγείων, και περιλαμβάνουν

[516] Στην εν λόγω δημοσίευση δεν αναφέρονται ή περιγράφονται σχετικά αγγεία ή θραύσματα αυτών.

κυρίως τον αμφορέα και την πρόχου, στην οποία προσδίδεται και ο αξιολογικός χαρακτηρισμός του μαγειρικού σκεύους.

Η ΠΠρΓ περίοδος διαχωρίζεται σε 4 φάσεις και αυτή η κατηγοριοποίηση ακολουθείται και στη συγκεκριμένη μελέτη:

Φάση 1[517]. Στα αδιακόσμητα αγγεία περιλαμβάνονται οι αμφορείς και οι πρόχοι. Σε ελάχιστες περιπτώσεις, γίνεται αναφορά στην παρουσία στίλβωσης. Χαρακτηριστική σε κάποια δείγματα είναι η διακόσμηση με πλαστική ταινία (αφηρημένη σχοινοειδής) στη βάση του λαιμού. Αυτή έχει και λειτουργικό χαρακτήρα για τη σύνδεση των μερών σε περίπτωση που ο λαιμός είναι σχετικά ψηλός. Άλλα συμπληρωματικά διακοσμητικά (και λειτουργικά) στοιχεία αποτελούν τα εμπίεστα μοτίβα (αποτυπώματα δακτύλων) στη βάση της λαβής. Ως διαγνωστικά αναγνωρίζονται οι έντονες καμπύλες του λαιμού και τα έξω νεύοντα χείλη. Όλα τα περιγραφόμενα αγγεία είναι κατασκευασμένα από ανοικτόχρωμο πηλό, πορτοκαλόχρωμο έως ροδαλό, ανοικτό καστανό πηλό (Wells 1983, 71-3,fig. 47.408 και 212 και fig. 160, 162.410). Σύμφωνα με την ταξινόμηση του Reber, οι αμφορείς με διακριτό ώμο και στενό στόμιο είναι ανοικτόχρωμοι, ενώ οι ευρύστομοι, με συνεχές περίγραμμα, είναι συνήθως κατασκευασμένοι από σκουρότερο πηλό (1991, 59). Οι πρόχοι, σπανίως με πλαστικά επιθέματα και χωρίς αξιοπρόσεκτη διαφορά ως προς τη διάμετρο του στομίου από τους αμφορείς[518], εμφανίζουν σκουρότερες επιφάνειες με ίχνη κάπνας από τη χρήση ως μαγειρικά σκεύη, αλλά και ανομοιόμορφες κηλίδες, ένδειξη όπτησης σε ανοικτή φωτιά, ενώ εκείνες με ανοικτότερη απόχρωση της επιφάνειας ίσως συμπλήρωναν άλλες ανάγκες του νοικοκυριού. Αν και υπερισχύουν οι επιφάνειες με στίλβωση, δεν είναι άγνωστα και τα αστίλβωτα δείγματα (Wells 1983, 73, 216 και fig. 161-162).

Τα περιγράμματα δεν φαίνεται να αλλάζουν σημαντικά κατά τη διάρκεια της ΠρΓ περιόδου στον οικισμό, αν και, κατά την Wells (ό.π., 99-100), παρατηρείται μια τάση, από τη φάση 3 (ΥΠρΓ), να κοντύνουν και να στενέψουν οι λαιμοί των αγγείων με έξω νεύον λεπτυνόμενο χείλος. Επίσης, κατά τη φάση 4 (ΥΠρΓ-ΠΓ) μικραίνει το μέγεθος των αμφορέων, ενώ τα σώματα των πρόχων γίνονται πιο σφαιρικά (ό.π., 114).

[517] Σύμφωνα με τη Wells, η φάση αυτή αντιστοιχεί στο τέλος της ΥΜ περιόδου όσον αφορά στην Αττική, από την οποία η Αργολίδα παρουσιάζει πρωτοπορία ως προς την εμφάνιση της ΠρΓ κεραμικής (1983, 123-4), αν και η Langdon (1985, 531-3) την τοποθετεί υστερώτερα, μέσα στην ΠρΓ περίοδο.

[518] Οι αμφορείς είναι προφανώς μεγαλύτερα αγγεία, των οποίων όμως το κατώτερο τμήμα δεν σώζεται στα δημοσιευμένα δείγματα. Αντιθέτως, το περίγραμμα κάποιων πρόχων είναι περισσότερο βεβαιωμένο (ό.π., fig. 162.421-0,16μ.,.422). Σε αυτές καταχωρείται, επίσης, και ένα πολύ μικρό αγγείο, ό.π., fig. 162.424-πιθανού ύψους 0,028μ. (μάλλον λανθασμένη καταχώρηση, σύμφωνα με την εικόνα και την κλίμακα που παραδίδεται) και με Δστομίου 0,05μ.).

Από τα άλλα σκεύη του οικισμού αναφέρεται, επιπλέον, η εσχάρα χωρίς ή με πόδια (Wells 1983, 77, fig. 165.450-.455, 168.451-3: φάση 1/88, fig. 68, 178.566, 567: φάση 2/100, fig. 191.722-724: φάση 3). Κάποια σκεύη με πόδια -δίδεται φωτογραφική αποτύπωση ενός χωρίς το περίγραμμα του σώματος-, που ομοιάζουν με τις εσχάρες, θυμίζουν τράπεζες τελετουργικής χρήσης (ό.π, 78). Δεδομένου, μάλιστα, ότι αυτά τα σκεύη είναι κατασκευασμένα από πορώδη πηλό, με προσμίξεις από άχυρο και όστρεα, η διαφοροποίηση μάλλον των δύο τύπων δεν είναι ευδιάκριτη, πέραν ίσως του ύψους του αντικειμένου (ό.π. 225, nos 475,476). Στα χρηστικά αγγεία περιλαμβάνονται τριφυλλόστομες οινοχόες και υδρίες, σε θραυσματική κατάσταση, από ανοικτόχρωμο πηλό (ό.π, 76-7, 115, 221, fig. 166-7.443-5/275, fig. 207.928, από φάσεις 1 και 4, αντιστοίχως).

Στο σύνολο αξίζει να σημειωθούν, επίσης, κάποια πιθανά καλύμματα σκευών (Strack 2007, 609-11, nos 978, 979, 986-από τάφο 37) και τμήματα από δύο υποστατά (Wells 1983, 221, fig. 165. 447-8**).** Συμπληρωματικά σκεύη αποτελούν δύο κύπελλα (ό.π., 77-8, fig. 55,59, 168-169.456 -7: φάση 1).

Ανοικτά σκεύη με διάμετρο στομίου άνω των 0,30μ., ύψος, στην πλειονότητα, 0,05-0,08μ., και κάθετα, κυρίως, τοιχώματα, περιγράφονται ως λεκάνες. Είναι κατασκευασμένα από ανοικτόχρωμο, συνήθως, πηλό, με προσμίξεις, σε κάποια από τα οποία έχει ενσωματωθεί άχυρο και όστρεα (ό.π., 78, fig 169. 465-474: φάση 1). Ανάλογα αγγεία, μικρότερου μεγέθους, εντάσσονται στη φάση 3. Είναι χονδροειδή με στίλβωση ή εξομάλυνση, από πορώδη πηλό με υδαρή επίχριση (ό.π., 100, fig. 191.727-9).

Ένα αξιοπρόσεκτο σκεύος αποτελεί μία βαθιά φιάλη με διάτρητη βάση, από τη φάση 3, η οποία χρησιμοποιήθηκε ίσως ως σουρωτήρι (ό.π., 100, fig. 82, 192.730).

Τα αγγεία από τους τάφους τόσο στην περιοχή Καρμανιόλα όσο και στην Κάτω Ακρόπολη χρονολογούνται υστερώτερα, τουλάχιστον από την *ΜΠρΓ περίοδο* (φάση 2-4, όπως την ορίζει η Wells). Αντιπροσωπεύονται τα κύπελλα και οι τριφυλλόστομες οινοχόες, τα οποία δεν παρέχουν ενδείξεις ότι πρωτογενώς χρησιμοποιήθηκαν ως μαγειρικά σκεύη. Είναι συνήθως λεπτότεχνα, αν και χειροποίητα (Lemos 2002, 90,92), ανοικτόχρωμης επιφάνειας.

Χειροποίητα αγγεία προέρχονται και από τάφους στην κάτω πόλη της Ασίνης (Wells 1983, 284, fig. 227), μία αρύταινα και δύο φιαλόσχημα.[519]

41. Στην **Κόρινθο** η χειροποίητη κεραμική, από την επίχωση του μυκηναϊκού κτηρίου και τις σχετικές πάνω σε ένα αναλημματικό τοίχο βορείως του πρώτου, τοποθετείται στη *φάση 4 και 5* του Rutter (*ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη/ΥΜ*). (Rutter 1979, 369, no 70, 375, no 78, 381, no 110-114, fig. 7).

(***Πιν. VIII.41***)

Έχει, όπως και η τροχήλατη, μαγειρική χρήση και αντιπροσωπεύεται από μόνωτα ή δίωτα αγγεία (ό.π., 390-1). Τα σκεύη χαρακτηρίζονται από την ποικιλομορφία ως προς την απόχρωση της επιφάνειας, μάλλον σκούρας, λόγω της χρήσης τους. Ο Rutter συσχετίζει τα συγκεκριμένα αγγεία με εκείνα της ΠρΓ περιόδου από τον Κεραμεικό και δέχεται, κατ΄αυτό τον τρόπο, ότι τα κορινθιακά προαναγγέλλουν την παράδοση αυτή, και δεν συνδέονται, με τη στιλβωτή κεραμική της ΥΕΧ, η οποία εμφανίζει συνήθως πλαστική διακόσμηση (ό.π., 391, σημ. 39).

Αγγεία της ΠΠρΓ περιόδου, και κυρίως μαγειρικά, είναι σπάνια και προέρχονται από διαταραγμένες επιχώσεις (Strack 2007, 160, 382).

42. Στην **Αιγείρα,** η χειροποίητη κεραμική εκπροσωπείται κατά την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο από κλειστά αγγεία, κάποια από τα οποία φαίνεται ότι έχουν επηρεαστεί, ως προς τη διαμόρφωση, από τα τροχήλατα δείγματα και φέρουν ταινιωτή βάση (Gauß et al. 2012, 39, Abb. 7.5-7).

(***Πιν. VIII.42***)

Στο χαμηλότερο πλάτωμα του οικισμού, αλλά και σε άλλα σημεία, αυτή η κεραμική εντοπίστηκε μαζί με μυκηναϊκή της *ΥΕΙΙΙΓ μέσης περιόδου* (Gauß et al. 2013, 77, Abb 7.2). Ένα αγγείο, το οποίο βρέθηκε μαζί με μια γωνιωτή, ολόβαφη κύλικα, έχει πεπιεσμένο στόμιο για πρόχυση, δείγμα ότι είχε –τουλάχιστον-και επιτραπέζια λειτουργία. Από τον ίδιο οικιστικό χώρο και σε δάπεδο αυτού προέρχεται μια

[519]Η Wells (1983, 284) τα χαρακτηρίζει ως φιάλες (ΑΕ 10341 και ΑΕ 10342-αντιστοίχως), και χρονολογεί το πρώτο εξ αυτών στη φάση 1, ενώ, για το δεύτερο, είναι αβέβαιη η χρονολόγηση. Η Strack (2007, 611, nos 986, 987) θεωρεί ότι το πρώτο αγγείο ήταν πώμα, και το δεύτερο φιάλη, χρονολογούμενα στην ΠρΓ και στην ΥΠρΓ περίοδο, αντιστοίχως.

χειροποίητη αρύταινα με ίχνη στίλβωσης. Ο ανασκαφέας τοποθετεί αυτό το σύνολο αγγείων στην *ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη φάση* (Gauß et al. 2015α, 23, 25, Abb. 14.1).

Ο Jung (2006β, 43-6) σημειώνει ότι αυτή η κεραμική δεν σχετίζεται με ιταλικά πρότυπα, δηλαδή με την χειροποίητη στιλβωτή (Handmade Burnished Ware) της προηγούμενης περιόδου, και ανήκει σε μια διαφορετική κατηγορία.

43. Από τάφο στην **Πελλάνα της Λακωνίας** προέρχεται ένα μόνωτο αγγείο, με γκριζωπή επίχριση και στίλβωση, καθώς και εγχάρακτη διακόσμηση στην κοιλιά με διπλό ζιγκ-ζαγκ, χρονολογούμενο στην *ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη* (***Πιν.VIII.43)***. Σχετίζεται από την Pilides (1994, 20-1) με τη χειροποίητη στιλβωτή (Handmade Burnished Ware), ως ένα από τα ελάχιστα δείγματα ταφικής χρήσης. Η Δημακοπούλου αναφέρει, εξάλλου, την παρουσία μιας «βαρβαρικής» κεραμικής, με προέλευση από τη ΒΔ Ελλάδα, και σε άλλες λακωνικές θέσεις που συνέχισαν να κατοικούνται από την ΥΕΙΙΙΒ στην ΥΕΙΙΙΓ περίοδο (1982, 117, 176).

Γ. Θεσσαλία

44. Στα **Πευκάκια**, από το χώρο του οικισμού, που χαρακτηρίζεται ως εργαστηριακός και από ένα αύλειο χώρο, σε στρώματα της *ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης*, συλλέχθηκαν χειροποίητα δίωτα αγγεία με στιλβωμένες επιφάνειες, με τα μορφολογικά χαρακτηριστικά των χυτροειδών. Δεν φέρουν ίχνη καύσης και ίσως αποτελούσαν αποθηκευτικά σκεύη. Δεν σχετίζονται με τη στιλβωτή κεραμική, όπως εμφανίζεται στην κάτω Ιταλία (Batziou-Efstathiou 2015, 67, fig. 46, Lis et al. 2020, 34, fig. 18h), αλλά ο Lis (2008, 142, fig. 7.3) την κατατάσσει σε μια υποκατηγορία αυτής, την χειροποίητη οικιακή κεραμική (Handmade Domestic Ware) της ΥΕΧ.
(***Πιν.VIII.44)***

45α. Εξάλλου, κάποια από τα μαγειρικά σκεύη από το **Κάστρο Βόλου** (βλ. πρπ. αρ. 24) φέρουν στιλβωμένες επιφάνειες. Σε αυτή την κεραμική, η μελετήτρια εντάσσει αγγεία από ακάθαρτο πηλό, εμφανιζόμενα ήδη από την *ΥΕΙΙΙΒ περίοδο* έως και, κυρίως, την *ΥΕΙΙΙΓ μέση*, χύτρες μόνωτες και ευρύστομες με δύο λαβές και ανάγλυφες ψευδολαβές και μικρούς πίθους με ανάγλυφη σχοινόμορφη διακόσμηση. Φαίνεται ότι κατατάσσει αυτά τα αγγεία ευρέως στην παράδοση της στιλβωτής κεραμικής της ΥΕΧ

(Μπάτζιου-Ευσταθίου 2003, 254, ιδίας 1998, 340-ΥΕΙΙΙΒ, 350-1-ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη) (***Πιν.VIII.45α)***.

45β. Από τα *ΠρΓ στρώματα* τμηματικά σωζόμενων οικιών στην παραπάνω θέση συλλέχθηκαν χειροποίητα κλειστά αγγεία, κάποια από τα οποία ανήκουν σε πρόχους, λιγότερα σε αμφορείς, ενώ, λόγω της μη διατήρησης λαβών, δεν είναι σαφής η κατάταξη των αγγείων σε ένα συγκεκριμένο τύπο. Τα αγγεία δεν αναφέρονται πουθενά ως μαγειρικά ούτε γίνεται άλλη νύξη για τη χρήση τους. Για κάποια από αυτά σημειώνεται η επεξεργασία της επιφάνειας με μικρές διαβαθμίσεις ως προς την εξομάλυνση ή τη στίλβωση, η οποία δημιουργεί αβαθείς αυλακώσεις ή εγχαράξεις και ποικιλοχρωμία ως προς την απόχρωση (Sipsie-Eschbach 1991, 140). Άλλα θραύσματα από τροχήλατα αγγεία, που χαρακτηρίζονται ως οικιακά, παραλλάσσουν στο σχήμα με τα χειροποίητα (ό.π., 115-7).

Η μελετήτρια υπογραμμίζει ότι η χρονολόγηση της χειροποίητης κεραμικής δεν είναι σαφής, αν και την τοποθετεί προς την ΥΠρΓ περίοδο (Sipsie-Eschbach 1991, 78). Για τα περισσότερα, εξάλλου, θέτει μια πιθανή χρονολόγηση ανάμεσα στην ΠΠρΓ και στην πρώϊμη ΥΠρΓ, ενώ ένα από αυτά τοποθετείται στο τέλος της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου (ό.π., 159 και Taf.. 30.9, 79/149). Ενδεικτικά δίδονται παράλληλα από την Ασίνη, τον Κεραμεικό και τις Μυκήνες της ΠρΓ περιόδου, τα οποία, παρουσιάζουν μόνο γενικές ομοιότητες ως προς τα σιγμοειδή περιγράμματα και τα ωοειδή σώματα[520].

(***Πιν. VIII.45β***)

Τα τροχήλατα πρότυπα, που εμφανίζονται ως συναφή των χειροποίητων, δεν αποτελούν ισχυρό επιχείρημα για τη χρονολόγησή τους, δεδομένου ότι τα τελευταία αγγεία σώζονται πολύ αποσπασματικά. Περισσότερο εμφανής είναι η επίδραση των τροχήλατων τύπων ως προς τη διαμόρφωση της δακτυλιόσχημης βάσης (ό.π., 116-7 και σημ. 666-7). Φαίνεται, λοιπόν, ότι τα συγκεκριμένα κλειστά αγγεία, χωρίς ιδιαίτερες μορφολογικές διαφορές, έχουν μακρά διάρκεια παρουσίας στο χώρο.

Αξιοσημείωτα είναι τα κτερίσματα των παιδικών κιβωτιόσχημων τάφων, ιδιαιτέρως αυτά από τον τάφο 3. Από τα ανάλογα που παραθέτει η Σιψή, ο κύαθος είναι πανομοιότυπο με ένα αγγείο από τον Καστανά (Hochstetter 1984, 234, Taf. 106.3), το οποίο προέρχεται από το στρώμα 10-11 και χρονολογείται στις αρχές της ΠΕΣ. Η ίδια, πάντως, το τοποθετεί στη περίοδο *από το τέλος της ΜΠρΓ στην ΥΠρΓ* (Sipsie-Eschbach

[520]Πρβλ. το σχετικό αγγείο των Μυκηνών (Desborough 1956, pl. 34[α]).

1991, 178-9)[521]. Η πρόχους με την εγχάρακτη διακόσμηση θυμίζει ιδιαίτερα ένα αγγείο από τάφο στο νεκροταφείο της Ελάτειας, το οποίο έχει κάπως χαμηλότερη βάση (βλ. πρπ. αρ. 33). Η μελετήτρια τη συσχετίζει με τις γραπτές τροχήλατες πρόχους, οι οποίες τοποθετήθηκαν, επίσης, ως κτερίσματα τάφων (ό.π., 34). Η σφαιρικότερη πρόχους με το λοξό χείλος ανήκει, κατά τη Σιψή, στην παράδοση "Leatherware". Το αγγείο χρονολογείται. με βάση στρωματογραφικά κριτήρια, στο *τέλος της περιόδου ΥΠρΓ-Υπο-ΠρΓ* (ό.π., 180 και 183-4).

IV. Επισημάνσεις

Από την παράθεση των θέσεων, όπου έχουν εντοπιστεί και δημοσιευτεί μαγειρικά σκεύη και το σύνολο των συνδυαζόμενων στοιχείων, προκύπτουν κάποιες διαπιστώσεις.

Τα αγγεία της μυκηναϊκής παράδοσης αποτελούν χρηστικά σκεύη, τα οποία χρησιμοποιούνται στις οικιστικές ζώνες, ενώ εκείνα της χειροποίητης, ιδιαιτέρως της μεταμυκηναϊκής περιόδου, εμφανίζονται, σε μικρό ποσοστό, και σε τάφους, ενώ καλύπτουν, επίσης, και ποικίλες άλλες ανάγκες της καθημερινότητας.

Η κατανομή των σκευών είναι ανομοιογενής και, ακόμα και σε σύγχρονες χρονολογικά θέσεις, δεν αντιπροσωπεύονται επαρκώς όλοι οι τύποι. Αυτό δικαιολογείται από τους εξωγενείς παράγοντες της έρευνας: το ανεσκαμμένο και δημοσιευμένο υλικό όσο και την επικρατούσα, ανά φάση, χώρο και μελετητή ονοματοδοσία των συγκεκριμένων αγγείων (βλ. και ΚΕΦ 4.IV). Οπωσδήποτε, όμως, αντανακλά και την παρουσία διαφορετικών πρακτικών, όπως αυτές αναπτύχθηκαν σε διάφορες περιοχές ανάλογα και με τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες που, κατά περίπτωση, επικράτησαν (βλ. Lis 2017α για την πρώϊμη Μυκηναϊκή περίοδο, Gilstrap 2015, 195-7). Όπως αναφέρει ο Lis (2017α, 189), οι αλλαγές ως προς τη συχνότητα συγκεκριμένων τύπων μπορεί να είναι ενδεικτική για μεταβολές στην «κουζίνα», αλλά αυτές είναι δύσκολο να διερευνηθούν εκτός αν κάποιο συγκεκριμένο σχήμα συνδέεται με ένα καθορισμένο και ιδιαίτερο τρόπο διατροφής ή με κάποια ομάδα ανθρώπων.

Δεν συναντώνται, ήδη από την πρώτη μετανακτορική περίοδο, μαγειρικά αγγεία εξειδικευμένου χαρακτήρα, τα οποία έχουν συνδεθεί κυρίως με ανακτορικά

[521]Η χρονολόγηση πραγματοποιείται με βάση τη γραπτή τροχήλατη πρόχου από τον ίδιο τάφο, η οποία, όμως, και αυτή εντάσσεται σε ένα ευρύ χρονολογικό πλαίσιο, από την ΠΠρΓ-ΜΠρΓ έως και την ΥΠρΓ περίοδο (ό.π., 173-4).

σύνολα και προϋποθέτουν διαφοροποιημένες ιεραρχικά κοινωνίες και τις παραμέτρους που τις συνιστούν (Hruby 2006, 133-5, 152-3)[522]. Η μεταβατική περίοδος ΥΕΙΙΙΒ2-ΥΕΙΙΙΓ είναι καθοριστική για την τελευταία εμφάνισή τους σε περιοχές όπου συνεχίζονται οι ανακτορικές πρακτικές (π.χ. Θεσσαλία).

Η απλοποίηση και η συγκέντρωση λειτουργιών σε ένα μικρό σχηματολόγιο αγγείων καθώς και η τυποποίηση είναι χαρακτηριστικά τα οποία έχουν αφετηρία την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο (Lis 2017β, 42-5), συνδυαζόμενα με σχετικά μικρότερα μεγέθη σε σχέση με τα αγγεία των προγενέστερων περιόδων. Αυτό το φαινόμενο, σύμφωνα με τον Lis (ό.π., 44), είναι απόρροια των κοινωνικο-πολιτικών συνθηκών και των διατροφικών συνηθειών που διαμορφώθηκαν μετά την πτώση των ανακτόρων. Τα διαφορετικά μεγέθη των αγγείων φαίνεται ότι καλύπτουν τις ανάγκες μαγειρέματος αλλά και τη διάθεση των νέων ισχυρών κοινωνικά ομάδων να εκφράσουν τη δυναμική τους (Lis 2015, 108). Σχετική ανάλυση της κοινωνικής διάστασης της διατροφής θα γίνει σε επόμενη ενότητα (ΚΕΦ 10).

Πέραν της εμφανούς τυποποίησης, όπου έχει πραγματοποιηθεί μακροσκοπική παρατήρηση, αλλά και πετρογραφική, μικροσκοπική ή χημική ανάλυση, διαπιστώνεται διαφοροποίηση ως προς τα τεχνολογικά χαρακτηριστικά των αγγείων ανά περιοχή (ποιότητα πηλού και διαδικασία κατασκευής), αλλά οι μελέτες αυτές αφορούν σε λίγα σχετικά σύνολα.

Στην πρώτη μετανακτορική περίοδο είναι σημαντική η επίδραση της αιγινήτικης παράδοσης, η οποία φτάνει έως την Κεντρική Ελλάδα και τη Θεσσαλία. Αυτή χαρακτηρίζεται από χειροποίητα αγγεία, σε αντίθεση με τα τροχήλατα μυκηναϊκά. Αξιοπρόσεκτη είναι η μορφολογική και τεχνολογική ομοιομορφία των σκευών στις θέσεις, όπου τέτοια αγγεία έχουν εντοπιστεί, με αναμενόμενες αποκλίσεις ανάλογα με τις τοπικές ανάγκες για παραγωγή, κατανάλωση και ανταλλαγή των σχετικών προϊόντων (Gilstrap 2015, 202-10).

Τα δεδομένα από τη νησιωτική χώρα είναι πολύ περιορισμένα, συνέπεια των δημοσιεύσεων αλλά και των διαφορετικών κεραμικών παραδόσεων, κυρίως της μινωϊκής, η περιγραφή της οποίας δεν εμπίπτει στην παρούσα μελέτη (βλ. ενδεικτικά

[522]Φορητές εστίες έχουν καταγραφεί στις Μυκήνες, την Τίρυνθα, το Μενελάϊο, τη Μιδέα και την Τσούγκιζα. Για συσχέτιση εξειδικευμένων σκευών με ενδείξεις υψηλής μαγειρικής, βλ. Hruby 2006, 138, 152 κεξ., επίσης Dabney et al. 2004, 203, όπου η ποικιλία σχημάτων συνδέεται με εκείνη των προσφερόμενων πιάτων.

τα στοιχεία από Κω, Vitale-Morrison 2017). Η Κρήτη, εκτός από τις θέσεις όπου μαρτυρείται μυκηναϊκή παρουσία, ακολουθεί τοπικές μαγειρικές πρακτικές.

Η παρουσία των γνωστών και τυποποιημένων μαγειρικών τύπων στην Κύπρο και στις Συροπαλαιστινιακές ακτές αποτελεί ένα ιδιαίτερο φαινόμενο ενισχυόμενο από την αύξηση του ενδιαφέροντος, ανάμεσα στους μελετητές, για αυτού του είδους την κεραμική, τα χαρακτηριστικά της οποίας θα αναλυθούν πληρέστερα σε άλλο τμήμα του παρόντος κεφαλαίου. Αντιθέτως, τα μαγειρικά σκεύη νοτιοελλαδικού τύπου δεν απαντούν στη Β. Ελλάδα, παρά το γεγονός ότι σημειώνονται επιδράσεις (και εισαγωγές) σε άλλες μορφές της διακοσμημένης τροχήλατης κεραμικής, κυρίως στα αγγεία πόσης, και, επίσης, λίγα μόνο θραύσματα άβαφης κεραμικής έχουν εντοπιστεί στις γνωστές ανεσκαμμένες θέσεις της κεντρικής Μακεδονίας (Wardle et al. 2003, 636, 639, 641)[523].

Η χειροποίητη στιλβωτή κεραμική αποτελεί μια μεγάλη κατηγορία στην οποία μπορούν να ενσωματωθούν ποικίλες παραδόσεις και τύποι αγγείων με σημαντική χρονική απόσταση ή συνυπάρχουσες μεταξύ τους. Η ταξινόμησή της με χρονολογικά κριτήρια (παράδοση της ΥΕΧ ή της ΠΕΣ-Strack 2007 και Romanos 2007) δεν παρέχει πάντα σαφείς απαντήσεις στην προβληματική για το χαρακτήρα της, τη διάρκειά της και τις εκφάνσεις της, εφ΄όσον διακρίνεται κυρίως από τοπικές ιδιομορφίες, οι οποίες δεν συμβαδίζουν πάντα με τις χρονολογικές μεταβολές. Εξάλλου, τα τεχνολογικά κριτήρια κατηγοριοποίησής της, που αφορούν κυρίως στη διαμόρφωση της επιφάνειας των αγγείων, δεν ακολουθούν σταθερές φόρμες. Επίσης, οι μορφολογικές παραλλαγές ανάμεσα στην τροχήλατη και την χειροποίητη παράδοση αποτελούν ένα συχνό φαινόμενο, ιδιαιτέρως σε μεταβατικές περιόδους, όπως είναι οι πρώϊμοι μετανακτορικοί και οι μεταμυκηναϊκοί χρόνοι, γεγονός που δημιουργεί σύγχυση ως προς την εξέλιξη της τελευταίας.

Στα παραπάνω συντείνουν και η εξωγενής ταυτότητα που αποδίδεται στη στιλβωτή χειροποίητη κεραμική και η σύνδεσή της με πολιτισμικές αλλαγές (Lis 2018). Ανάπτυξη των σχετικών στοιχείων παρατίθεται στην επόμενη ενότητα.

Ο Κύνος αποτελεί μία θέση όπου, τόσο τα τυπολογικά γνωρίσματα, όσο και οι χρονολογικές παράμετροι συγκλίνουν σε μια όσο το δυνατόν σαφέστερη επισκόπηση της μετάβασης από την τροχήλατη στη χειροποίητη παράδοση.

[523] Οι μελετητές παρατηρούν ότι τα μυκηναϊκά σχήματα λειτουργούσαν συμπληρωματικά σε σχέση με τα μακεδονικά και όχι σαν ένα ενιαίο σύνολο κεραμικών πόσης (ό.π. 641).

2. Επαφές και Επιδράσεις

Ι. Η τροχήλατη παράδοση

Η εμφάνιση των τροχήλατων μαγειρικών σκευών μυκηναϊκού τύπου σε περιοχές εκτός του ελλαδικού χώρου, και συγκεκριμένα στην Κύπρο και στις Συρο-παλαιστινιακές ακτές, έχει οδηγήσει στην ανάπτυξη σημαντικής βιβλιογραφίας σχετικά με ζητήματα αλληλεπιδράσεων και εθνικής ταυτότητας**.**

Η παρουσία και χρήση μαγειρικών σκευών σε μία θέση, δεδομένου ότι αυτά εκφράζουν συγκεκριμένες και εδραιωμένες πρακτικές/συμπεριφορές και συνήθειες/νοοτροπίες, ταυτίζεται συχνά με την εθνογραφική ταυτότητα μιας ομάδας, η οποία χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη αντοχή μέσα στις πολιτισμικές αλλαγές, τις μετακινήσεις και τις αλληλεπιδράσεις, επειδή συνδέεται με τη βασική μονάδα διαμόρφωσης αυτών των χαρακτηριστικών, δηλαδή τον οίκο και την οικογένεια. (Yasur-Landau, 2012). Για αυτό το λόγο, άλλωστε, όπου και οπότε παρατηρείται αναμόρφωση και μεταβολή αυτών των πρακτικών –η οποία συνιστά μια βαθιά αλλαγή (Yasur-Landau 2010, 17-9, 22, ιδίου 2011, 248-9)- αυτές συνδέονται με μετακινήσεις ομάδων, πολιτισμικών εθνοτήτων και διεισδύσεις ξένων στοιχείων, όπως των «Λαών της Θάλασσας» ή άλλων «εισβολέων» στο τέλος της μυκηναϊκής εποχής (Karageorghis 1992, Deger-Jalkotzy 1994, ιδίας 1998, Killebrew 1998, 402, Niemeier 1998, Lehmann 2013).

Η αλλαγή, βέβαια, στις αναγνωρισμένες τεχνικές παραγωγής αγγείων και στον παραδοσιακό τρόπο ζωής και διαβίωσης, δεν πρέπει να συνιστά, ως μεμονωμένο κριτήριο, ερμηνεία για την αναγνώριση μεταναστεύσεων και μεταβολής της εθνικής ταυτότητας (Yasur-Landau 2003β, 589, Jung 2011β, 183-4 και 188-9)[524],εφ΄όσον οι πολιτισμικές αλληλεπιδράσεις και οι ιδεολογικοί παράγοντες είναι δυνατόν να εκφραστούν ποικιλόμορφα και κάθε στοιχείο του υλικού πολιτισμού, που εμπλέκεται στην αλληλεπίδραση, πρέπει να λαμβάνεται υπ΄όψιν και να αξιολογείται ξεχωριστά (Ben-Shlomo et al. 2008, 232). Επομένως, είναι απαραίτητο να εξετάζεται λαμβάνοντας υπ΄όψιν τις προϋφιστάμενες και σταθερές επαφές, οι οποίες

[524]Ο Jung είναι περισσότερο συγκρατημένος στην έκφραση τελικής άποψης, αλλά υποστηρίζει ότι η αλλαγή στα μαγειρικά σκεύη, σε συνάφεια με αυτή των περισσότερο λεπτότεχνων αγγείων κατανάλωσης τροφής, θα μπορούσε να αντανακλά μια πιθανή πληθυσμιακή μεταβολή. Βεβαίως, αλλού (187-8), τονίζει ότι σε χώρους λατρείας, όπως τα ιερά, τα χρησιμοποιούμενα σκεύη ακολουθούν τα σχήματα και την τεχνική της τοπικής παραγωγής, ένδειξη ιδεολογικής-θρησκευτικής συντηρητικότητας και αποτέλεσμα πολιτικής σταθερότητας.

τροφοδοτούν, συχνά, αυτές τις μετακινήσεις (Jung 2011α, 71-2, για παράλληλα από τη Μακεδονία της ΠΕΣ), την ένταση και τη διάρκεια αλληλεπίδρασης, το μέγεθος και τη μορφή αφομοίωσης που διενεργείται ανάμεσα στους ξένους και στους ντόπιους, ανάλογα με το πλήθος των εμπλεκομένων της κάθε πλευράς, τη δυναμική των πολιτιστικών στοιχείων, που έρχονται σε επαφή, την επιβολή δύναμης, τον πλουραλισμό και την ανεκτικότητα των πληθυσμιακών ομάδων (Yasur-Landau 2003α, 50, ιδίου 2013).[525]

Η αντίληψη που δέχεται ως βαρόμετρο αλλαγής τις εμπορικές διασυνδέσεις τοποθετεί την αλληλεπίδραση κυρίως μεταξύ ντόπιων, συνήθως προνομιακής κοινωνικής θέσης, και ξενόφερτων εμπόρων, περιστασιακά ή μόνιμα εγκατεστημένων, ομάδων ή ατόμων από διάφορα μέρη της Μεσογείου. Βασικοί συντελεστές σε αυτό το μοντέλο είναι οι Κύπριοι αγγειοπλάστες, που τροφοδοτούν την αγορά της Μέσης Ανατολής, αλλά και εκπρόσωποι των «Λαών της Θάλασσας», δρώντες ως έμποροι-διακινητές (Sherratt 1998, 294-307).

Η χρήση συγκεκριμένων αντικειμένων, συνδεόμενων με την καθημερινότητα, όπως τα μαγειρικά σκεύη, ως φορέων πολιτισμού, η ενσωμάτωση-αφομοίωση ενός τρόπου ζωής που εκφράζεται από αυτά, ο υβριδισμός και η επιμειξία ιδεών και προϊόντων, ο διαχωρισμός και ο απομονωτισμός κοινωνικών ομάδων αποτελούν θέματα συζήτησης τα οποία επανέρχονται, με νέα οπτική, στην αρχαιολογική και ιστορική προσέγγιση των μετακινήσεων (Yasur-Landau 2012).[526].

Ο Jung (2011α, 72) επισημαίνει ότι, ανεξάρτητα από τον τρόπο της αφομοίωσης των πρακτικών και την εθνική ταυτότητα των χρηστών των μαγειρικών σκευών μυκηναϊκού τύπου, οι οποίοι –συν τω χρόνω-δεν ήταν πλέον μόνο μυκηναϊκής καταγωγής, αυτά είχαν μακρά χρήση-τουλάχιστον στην Κύπρο-, την ίδια περίοδο που στον ελλαδικό χώρο η τεχνολογία είχε μετατοπιστεί προς τη χειροποίητη παραγωγή.

[525] Ο Yasur-Landau (2011, 247, 252) αξιολογεί ότι οι αλλαγές στις συμπεριφορές στην οικιακή ζωή είναι αποτέλεσμα μετακινήσεων, οι οποίες αποτελούν μια μορφή αλληλεπιδράσεων. Ως παραμέτρους για την περιγραφή αυτών αναφέρει : α. Τον αριθμό των εμπλεκόμενων, β. τη διάρκεια της αλληλεπίδρασης, γ. την πολιτισμική απόσταση μεταξύ των πολιτισμών που έρχονται σε επαφή, δ. το πλήθος και το είδος (γυναίκες ή άνδρες κ.α) του πληθυσμού που συμμετέχει, ε. την εξισορρόπηση δυνάμεων μεταξύ των δύο πολιτισμών, στ. το επίπεδο του πλουραλισμού και της ανεκτικότητας μεταξύ των πληθυσμιακών ομάδων. Καταλήγει, λοιπόν, σε ένα μοντέλο συνύπαρξης, η οποία είχε σημαντική διάρκεια, επηρέασε μεγάλα μέρη του πληθυσμού, ανεξάρτητα από την κοινωνική τους θέση και το φύλο, καθορίστηκε από ανοχή ανάμεσα στους εμπλεκόμενους και δεν υποβάθμισε τη σημασία των ντόπιων.

[526]Για παραδείγματα διατήρησης των παραδοσιακών στοιχείων προετοιμασίας και κατανάλωσης φαγητού με οικογένειες μεταναστών, Branigan 1984, 49-50.

Κύπρος

Η **Έγκωμη,** κατά την τοπική φάση ΙΙΙΑ (12ος αι. π.Χ.) (Jung 2011α, 63 και Mountjoy 2007α) (βλ. πρπ. σελ. 84-5), εμφανίζει νέα χαρακτηριστικά τόσο στην οικιστική αρχιτεκτονική,[527] στα έθιμα ταφής, στην οπλιτική εξάρτηση και σε αντικείμενα καλλωπισμού όσο και στην κεραμική παραγωγή (Karageorghis 1998α, 276, Jung 2011α, 59-60). Σε αυτή την εποχή τοποθετούνται και τα πρώτα τροχήλατα μαγειρικά σκεύη του τύπου FS 65/66, δηλαδή η πρόχους και ο αμφορέας, τα οποία, έκτοτε, υπερτερούν έναντι των τοπικών χειροποίητων τύπων, εκπροσωπούμενων, κυρίως, από μικρά θραύσματα και, στη συνέχεια, τους εξοβελίζουν. Σποραδικά, συναντώνται δείγματα από τα μαγειρικά σχήματα που επιχωριάζουν στην περιοχή του Λεβάντε (Συροπαλαιστίνης), ιδιαιτέρως κατά την πρώϊμη ΙΙΙΑ φάση (Jung 2009, 80, 92, fig. 6.3, 2011α, 60). Αυτό το φαινόμενο αποτυπώνει όχι μόνον τις μυκηναϊκές επιδράσεις/επαφές, αλλά υποδεικνύει την πιθανή μετανάστευση ανθρώπων αιγαιακής προέλευσης (Jung 2011α, 69),[528] και, εν τέλει, ενισχύει μια θεωρία για την εγκατάσταση ενός σημαντικού αριθμού από αυτούς στον οικισμό (Ben-Shlomo et al. 2008, 235-6, Stockhammer 2008, 319-321, Jung 2011β, 182, και 2012, 116). Φανερώνει, επίσης, μια νέα τεχνολογία παραγωγής-και με διαφορετικό είδος πηλού-και ένα νέο τρόπο προετοιμασίας του φαγητού (Fourrier 2015, 245, σε αντίθεση με Ben-Shlomo et al. 2008, 237), σε μικρότερες ποσότητες,[529]και συνοδεύεται από την εισαγωγή/εμφάνιση της εστίας,[530] στοιχείου ευρύτατα διαδεδομένου στην οικιστική

[527]Η διαρρύθμιση κάποιων οικιών σύμφωνα με τα πρότυπα των μυκηναϊκών ανακτόρων, όπως είχε υποτεθεί από τον αρχικό ανασκαφέα της θέσης, Δίκαιο, αμφισβητείται σήμερα, όχι μόνο λόγω των ελλιπών αρχιτεκτονικών στοιχείων, αλλά και της χρονικής διαφοράς ανάμεσα στην καταστροφή των ανακτόρων και στην ανάπτυξη του οικισμού κατά την ΙΙΙΑ φάση (Jung 2011α, 59-60 για τις απόψεις). Εξάλλου, και ο Muhly, παλαιότερα (1992, 14), σημειώνει ότι τα νεωτεριστικά στοιχεία στην αρχιτεκτονική, όπως η οικοδόμηση με μεγάλους λαξευτούς λίθους, ήταν ήδη γνωστή από τον 13ο αι. π.Χ. και έχει παράλληλα στον Λεβάντε (Συροπαλαιστίνη) ή και τη Μινωϊκή Κρήτη.

[528]Ο Jung (2011α 70) υπογραμμίζει, μάλιστα, το γεγονός ότι καθ΄όλο το διάστημα των επαφών των προηγούμενων δεκαετιών ή αιώνων δεν διαπιστώθηκε η εμφάνιση τέτοιων μαγειρικών σκευών, επομένως μόνο μια ριζική μεταβολή, πραγματοποιούμενη μέσω των μεταναστεύσεων, θα δικαιολογούσε την ενσωμάτωσή τους, αλλά και άλλων στοιχείων στην τοπική παράδοση. Εντούτοις, είναι δύσκολο να διευκρινιστεί η ταυτότητα των νεοφερμένων, εφ΄όσον αυτοί δεν άφησαν ίχνη εγκαταστάσεων στο νησί και μάλλον ενσωματώθηκαν με τους ντόπιους. Δεν πρέπει, βέβαια, να παραγνωρίζεται και το γεγονός ότι η Κύπρος διατηρούσε επαφές με την κυρίως Ελλάδα καθ΄όλη την ΥΕΧ, βλ. Bunomovitz 2011, 240.

[529] Τα παραδοσιακά κυπριακά σκεύη χαρακτηρίζονται από μεγάλο άνοιγμα στομίου, σφαιρικό σώμα και κυρτή, στρογγυλεμένη βάση και έχουν, στα σωζόμενα δείγματα, χωρητικότητα 3,5-8, 2λίτρα, ενώ τα δίωτα σκεύη αιγαιακού τύπου δεν φαίνεται να ξεπερνούν σε χωρητικότητα τα 6,5 λίτρα (Jung 2017, 129, 134).

[530] Dothan 1992, 97, Jung 2017, 134-5. Ο Vaessen (2014, 109) αποσυνδέει την εισαγωγή της εστίας από τη σχετική των μαγειρικών σκευών μυκηναϊκού τύπου, επειδή η πρώτη ήταν γνωστή στην Κύπρο ήδη από τον 13ο αι. π.Χ.

αρχιτεκτονική της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου (Karageorghis 1998α, Mazar 1988, 257-60). Τα κυπριακά δείγματα είχαν απευθείας επαφή με τη φωτιά (Jung 2011α, 58-9), ενώ τα τροχήλατα, με την επίπεδη ή υπερυψωμένη βάση, τοποθετούνταν συνήθως σε μια πλατφόρμα, κοντά στην εστία.[531]

Αν και ο Jung (2011α, 70) παραδέχεται ότι κάποια από τα νεωτεριστικά στοιχεία της εποχής είναι δυνατόν να προέρχονται και από άλλες επιδράσεις και εσωτερικές διεργασίες[532] και όχι μόνον από καθολική μετακίνηση πληθυσμών, καταλήγει ότι οι επήλυδες φαίνεται να υπερίσχυσαν κατά τη διάρκεια της φάσης ΙΙΙΑ, χωρίς να χαθεί το τοπικό στοιχείο του οποίου, όμως, ο ρόλος δεν είναι σαφής στα κοινωνικο-πολιτικά δρώμενα της εποχής, τουλάχιστον μέχρι τη φάση ΙΙΙΒ. Ο ίδιος (2009, 81) προτείνει ως πιθανή περιοχή προέλευσης/επίδρασης αυτών των αγγείων την κυρίως Ελλάδα ή τα νησιά του Κεντρικού Αιγαίου.

Η πρακτική αυτή μαγειρέματος με τα αγγεία αιγαιακού χαρακτήρα διατηρήθηκε στην Έγκωμη έως το τέλος της φάσης ΙΙΙΒ (Jung 2017, 135-7).

Παράλληλη συνύπαρξη τοπικών και ξενόφερτων παραδόσεων χαρακτηρίζει και το Κίτιο[533] κατά την ίδια περίοδο, όπως, επίσης, και τη Σίντα, στην ενδοχώρα της Έγκωμης (Yasur-Landau 2003α, 47, Jung 2011α, 64)[534].

Στον οικισμό **Μάα-Παλαιόκαστρο**, εποικισμένο μετά τις αναταραχές του τέλους της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης (τοπική ΥΚΙΙΙΑ-δάπεδα ΙΙ, πρωϊμότερο, και Ι) (βλ. πρπ. σελ. 85), τα υλικά κατάλοιπα καταδεικνύουν αυθύπαρκτο αιγαιακό πληθυσμό, νέους κατοίκους, που χρησιμοποίησαν αιγαιακού τύπου μαγειρικά σκεύη (Yasur-Landau 2003, 46)[535] και διαβίωναν σε συνθήκες μάλλον ειρηνικές και ανεκτικές εκ μέρους των ντόπιων

[531] Για τη συσχέτιση μαγειρικών αγγείων με πλατφόρμες και εστίες μετά την εισαγωγή τους στην Κύπρο, Jung 2012, 113, όπου και η σχετική βιβλιογραφία, επίσης, Karageorghis 1998α, 277-279. Αυτές οι εστίες δεν συνδέονται κυρίως με ιδιωτικούς οικιστικούς χώρους, αλλά μάλλον με κτήρια δημόσιου ή ξεχωριστού χαρακτήρα (ναούς), βλ. και Dothan 1992, 97.

[532] Ο Vaessen (2014, 106-9) αποδυναμώνει τις τεχνολογικές διαφορές και τις λειτουργικές πρακτικές που χωρίζουν τη μυκηναϊκή από τη τοπική παράδοση και αμφισβητεί την άμεση σχέση της εμφάνισης αυτών των σκευών με την άφιξη νεοφερμένων από το Αιγαίο.

[533] Δύο θραύσματα από μαγειρικά σκεύη, των τύπων FS 65/66, από το δάπεδο IV του δωματίου 24 στο ναό 2, τα οποία χρονολογούνται στη φάση ΙΙΓ (ΥΕΙΙΙΒ), αποτελούν πιθανόν τα πρωϊμότερα δείγματα του είδους στην Κύπρο (Jung 2017, 140).

[534] Ο Jung (2011β, 187-8) τονίζει ότι στην Έγκωμη, καθώς και στο Κίτιο, σε χώρους λατρείας, όπως τα ιερά, τα χρησιμοποιούμενα σκεύη, ακολουθούν τα σχήματα και την τεχνική της τοπικής παραγωγής, ένδειξη ότι υπήρχε ιδεολογική συνέχεια ως προς τα ενδογενή στοιχεία, η οποία καθόρισε τις σχέσεις μεταξύ των ντόπιων και των ξενόφερτων.

[535] Οι Bunimowitz-Yasur-Landau (2002, 216) υποστήριξαν ότι μόνον σε μικρότερους οικισμούς, λιγότερο ανθεκτικούς σε κύματα μεταναστεύσεων, εμφανίστηκε αυτού του είδους η κεραμική, σε μια περίοδο, βέβαια, που το υλικό από την Έγκωμη δεν είχε πλήρως δημοσιευτεί, (Jung 2011β, 181-2)

(Bunimovitz-Yasur-Landau 2002, 214-16).[536] Λίγα χειροποίητα αγγεία της συρο-παλαιστινιακής παράδοσης μαρτυρούν επαφές με τη συγκεκριμένη περιοχή ή και εγκατάσταση ανθρώπων από αυτή (Jung 2011α, 67-8, ιδίου 2017, 140-1, fig. 11.22)[537].

Άλλα σποραδικά δείγματα μυκηναϊκών μαγειρικών σκευών έχουν εντοπιστεί στην Άλασσα-Παλιοταβέρνα και το Χαλά Σουλτάν Τεκέ[538] (Karageorghis 2000, 266). Τέτοια κεραμικά προϊόντα συνεχίζουν να παράγονται κατά την Κυπρο-Γεωμετρική περίοδο (11-8ος αι. π.Χ.) και την Κυπρο-Αρχαϊκή (6ος αι. π.Χ.) (Spagnoli 2010β, 50) και συναντώνται σε ιερά (Αθιένιου-Παμπουλάρι) και σε νεκροταφεία (Παλαίπαφος-Σκάλες: Spagnoli 2010α, 107-8, fig. 5-18, 5-24, και Κίτιο: Fourrier 2015, 243, fig, 22.2-4), ως ενδείξεις συμποσιακών και άλλων τελετουργικών δρώμενων εκτελούμενων από κάποιες προνομιούχες ομάδες (Fourrier 2015, 247). Όπως προκύπτει, από τα έως τώρα δημοσιευμένα δείγματα, μόνο λίγες θέσεις, κυρίως παράκτιες, ενσωμάτωσαν αυτού του είδους την κεραμική στην τοπική κουζίνα, ενώ κάποιες άλλες της ενδοχώρας χρησιμοποίησαν επιλεκτικά στοιχεία, διατηρώντας τη μακροχρόνια παράδοση των χειροποίητων μαγειρικών σκευών (Jung 2017). Κατά την ΚΓ ΙΙΙ περίοδο (9ος αι. π.Χ) επανεμφανίστηκαν, και αντικατέστησαν τους αιγαιακούς, οι παλιότεροι βαρύτεροι τύποι με τις σφαιρικότερες κοιλιές της συροπαλαιστινιακής παράδοσης (Fourrier 2015, 246).

Αξιοσημείωτο είναι ότι η τριποδική χύτρα συναντάται ελάχιστα στο νησί με κάποια αντιπροσωπευτικά θραύσματα, ενώ άλλοι μαγειρικοί τύποι σώζονται μεμονωμένα (Jung 2011α, 69, Dikomitou-Eliadou et al. 2016, 238).

---

[536] Οι ανασκαφείς της θέσης θεωρούν ότι το τοπικό στοιχείο ήταν αρκετά ισχυρό σε σχέση με αυτό της Έγκωμης (Jung 2011α, 71 με αναφορά στους Karageorghis-Demas 1988, 263).

[537] Περισσότερο ενδεικτική για τη σχέση των δύο περιοχών είναι η παρουσία των αμφορέων χαναανικού τύπου κατά τη φάση ΙΙΙΑ, αγγείων, τα οποία αριθμούν σε ποσοστό πολύ μεγαλύτερο από εκείνο των μαγειρικών σκευών (ό.π., 141). Στις δύο παραδόσεις, χειροποίητης, κυρίως, κεραμικής, το στρογγυλεμένο σώμα και η βάση αποτελούν κοινά γνωρίσματα των αγγείων, τα οποία συντελούν στην ομοιόμορφη διάχυση θερμότητας και σε καλύτερη αντοχή στη θερμική διαστολή. Εκτός από αυτή την επιφανειακή ομοιομορφία, ακολουθούν διαφορετική τυπολογική εξέλιξη (Spagnoli 2010β, 39-51).

[538] Ο Jung (2017, 140) σημειώνει ότι, λόγω των ελλιπών δημοσιεύσεων των παλαιότερων ανασκαφών, δεν αποτυπώνεται πάντα σαφώς αν πρόκειται για τροχήλατα ή χειροποίητα αγγεία. Εκείνα από την Άλασσα, θέση απ΄όπου προέρχονται και δύο εστίες, μία εκ των οποίων του τύπου της πλατφόρμας (ό.π., 140-1), είναι συνήθως χειροποίητα και, πιθανόν, αποτελούν υβριδικά προϊόντα, τα οποία η Spagnoli χαρακτηρίζει ως ελλαδικού τύπου. Ανάλογα αγγεία έχουν εντοπιστεί και σε άλλες κυπριακές θέσεις, οικονομικά ανθηρές, όπως η Καλαβασσός-Αγ. Δημήτριος, η Έγκωμη, το Χαλά Σουλτάν Τεκέ, αλλά και σε κάποιες, που ιδρύθηκαν εκ νέου, όπως, οι Μάα-Παλαιόκαστρο και Πύλα-Κοκκινόκρημνος. Η μελετήτρια υποστηρίζει ότι αυτός ο ελλαδικός τύπος αγγείου διαμορφώθηκε από τις επαφές της κυρίως Ελλάδας με την Κύπρο από τον 15ο έως τον 12ο αι. π.Χ. Μία παραλλαγή του (τύπος 2330), με κυρτή ή επίπεδη βάση, εξαπλώθηκε στη Φιλισταία (περιοχή Παλαιστίνης) κατά την ΠΕΣ (2010β, 24-5, nos 1203-4, pls 113-4 και 62).

Μέση Ανατολή

Ανάλογη οικοσκευή εμφανίζεται και στη **Συροπαλαιστινιακή** ζώνη, κατά την τοπική ΕΣ Ι (12ος αι. π.Χ),[539] ιδίως στην περιοχή της αρχαίας χαναανικής χώρας (ζώνη του νότιου Λεβάντε), μετά την εγκατάσταση των Φιλισταίων σε αγροτικούς οικισμούς, όπως οι Ashdod, Ashkelon, Tell Miqne/Ekron, Gath/Tell es-Safi (Dothan 1989, 4, Killebrew 1998, 397, ιδίας 1999, 106-8, Yasur-Landau 2005, 180, με βιβλιογραφικές αναφορές, βλ. και πρπ. σελ. 86-7), οι οποίοι, στη συνέχεια, αστικοποιήθηκαν και αποτέλεσαν πόλεις της βιβλικής Πεντάπολης (Dothan 1998, 149, Bunimovitz 2011, 239). Μάλιστα σε κάποιους οικισμούς τέτοια σκεύη επιβίωσαν έως και τον 11ο αι. π.Χ., και, μετά την εξασθένιση της μυκηναϊκής λεπτότεχνης κεραμικής, ως δείγματα συντηρητισμού (Janeway 2013, 286). Εκτός από την κύρια ζώνη εξάπλωσης, όπου εκπροσωπούνται με υψηλό ποσοστό (31-47%, συμπεριλαμβανομένων και των αγγείων πόσης), εμφανίζονται ελάχιστα σε άλλες θέσεις στην περιφέρεια της Φιλισταίας, και με μικρό αριθμό δειγμάτων (Killebrew 2000, 242, Yasur-Landau 2005, 181, Bunimovitz 2011, 239), ενώ, εκτός αυτής, το σχήμα δεν είναι συχνό (Ben-Shlomo et al. 2008, 226, σημ. 9 και 10 για σχετική βιβλιογραφία)[540]. Αυτές οι περιοχές χαρακτηρίζονταν από ομοιογένεια στον υλικό πολιτισμό κατά τον 14ο και 13ο αι. π.Χ, με καταβολές από την ΜΕΧ, οφειλόμενη σε ένα πυκνό δίκτυο εμπορικών σχέσεων και στον οικονομικό και πολιτικό έλεγχο της Αιγύπτου, μια κατάσταση που άλλαξε κατά την ΠΕΣ, οπότε αναδύθηκαν τοπικές ιδιαιτερότητες (Killebrew 1998, 385, 389, 391, Janeway 2013, 288). Η χωροταξική και ποσοτική διασπορά αυτής της κεραμικής θεωρείται ότι αντανακλά τα «πολιτιστικά σύνορα» μεταξύ των κατοίκων της Χαναάν και των νεοφερμένων Φιλισταίων και είναι, επίσης, απόρροια και της ανάσχεσης από πλευράς της Αίγυπτου στην προσπάθεια για την περαιτέρω επέκταση των τελευταίων (Bunimovitz 2011, 239, όπου και σχετική βιβλιογραφία).

Σύμφωνα με την Killebrew (1998, 379, 381, 393), διαπιστώνεται εμφανώς πολιτισμική μεταβολή στις θέσεις όπου εντοπίζεται αυτή η κεραμική παράδοση. Η εισαγωγή της σχετίζεται περισσότερο με την Κύπρο, παρά με τον ελλαδικό χώρο

[539]Lehmann 2013, 307. Η ΕΣ Ι καλύπτει το διάστημα από το 1200 έως το 1000 π.Χ. και συνήθως διαιρείται σε δύο φάσεις την ΙΑ (1200-1150 π.Χ) και την ΙΒ (1150/25-1050/1000 π.Χ). Η ΕΣ ΙΙΑ αντιστοιχεί με τον 10ο αι. π.Χ. (Mazar 1990, 295–296).

[540] Από τη θέση Ras Ibn Hani, στις συριακές ακτές, αναφέρεται μόνον ένα θραύσμα (duPied 2011, 226), ενώ στο Tayinat (Janeway 2011, 176), στην ενδοχώρα, τα σκεύη είναι ελάχιστα, παρά το γεγονός ότι εκεί δεν είναι άγνωστη η «μυκηναΐζουσα» κεραμική.

(Killebrew-Lev-Tov 2008, 342, Vaessen 2014, 131-2[541]), και η διάδοσή της πιστεύεται ότι ενεργοποιήθηκε από γυναίκες αιγαιακής καταγωγής, οι οποίες δρούσαν ως βασικοί ρυθμιστές των πρακτικών και συνηθειών από το μικρόκοσμο της οικογένειας (Bunimowitz-Yasur-Landau 1996, 92 κε, ιδίων 2002, 214), χωρίς να αποκλείονται και οι διαπολιτισμικοί γάμοι (Ben-Shlomo et al. 2008, 239).

Η ενσωμάτωση αυτής της κεραμικής ήταν συνακόλουθη της επιτόπιας παραγωγής λεπτότεχνων μυκηναϊκών τύπων[542], η οποία χαρακτηρίζεται, όπως και η κυπρομυκηναϊκή, από επιλεκτική χρήση στοιχείων σε σχέση με την πρωτότυπη μυκηναϊκή τεχνοτροπία (Sherrat-Crouwel 1987) και από βραχύβια επιβίωση κατά τον 12ο αι. π.Χ. (Georgiou 2018, 188). Η «αποδοχή» της είχε ως συνέπεια την αναμόρφωση της διαδικασίας κατασκευής των αγγείων, από την επιλογή της πρώτης ύλης-πηλού[543] έως την όπτηση και τη μορφή του κλιβάνου, άγνωστου έως τότε στην περιοχή, και την εισαγωγή/εμφάνιση της κεντρικής εστίας[544] (Killebrew 1998, 401,

[541] Σύμφωνα με το μελετητή, μετακινούμενοι τεχνίτες ή έμποροι κυπριακής προέλευσης ήταν υπεύθυνοι για την εισαγωγή αυτών των αγγείων, ιδιαιτέρως στην περιοχή της Συρίας και του Λιβάνου (στο βόρειο Λεβάντε), αλλά και στις δυτικές ακτές της Μ. Ασίας, πιθανόν σε μια περίοδο, κατά την οποία τα τοπικά προϊόντα δεν ήταν διαθέσιμα.

[542] Στη ΝΔ Χαναάν (περιοχή Ισραήλ και Παλαιστίνης) σημειώνεται σύγκλιση των παραδόσεων αιγαιακού και χαναανικού τύπου, δηλωτική και από την παρουσία της «μυκηναϊζουσας» κεραμικής (ΥΕΙΙΙΓ1β) και την εισαγωγή νέων στοιχείων (ταφική και οικιστική αρχιτεκτονική, εστίες, υφαντικά βάρη-πηνία, αλλαγή στο είδος εκτρεφόμενων ζώων), που υποδηλώνουν μετακινήσεις και εγκατάσταση των Φιλισταίων στην περιοχή. Βορειότερα, στη Συρία και στο Λίβανο, η «μυκηναϊζουσα» κεραμική υιοθετείται βαθμιαία, με άμεση επίδραση από την Κύπρο, και, κατά τη φάση ΕΣΙΒ (1150-1050 π.Χ), είναι προϊόν τοπικής παραγωγής, αλλά μόνο στο Tell Kazel και στο Ras Ibn Hani, στην περιοχή της αρχαίας Ουγκαρίτ, στις συριακές ακτές, το ποσοστό της είναι αξιοσημείωτο, αν και πρέπει να ληφθεί υπ΄όψιν ότι πολλές από τις ανεσκαμμένες θέσεις δεν έχουν πλήρως δημοσιευτεί.. Η Κύπρος συνέχισε να επηρεάζει τεχνοτροπικά την περιοχή και κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση, όπως δηλώνεται από τις τοπικές παραλλαγές του «ρυθμού του Σιτοβολώνα», και έως το τέλος του 12ου αι και τις αρχές του 11ου αι. π.Χ. Σε αυτή τη βόρεια ζώνη οι ενδείξεις για μετακινήσεις πληθυσμών είναι λιγότερες και αποτελούν μόνο μία παράμετρο για την εμφάνιση των νεωτεριστικών στοιχείων-στα οποία περιλαμβάνονται και τα μαγειρικά σκεύη αιγαιακού τύπου-, αποτέλεσμα των αδιάλειπτων επαφών με την Κύπρο (Lehmann 2013, 319-327).

[543] Οι τοπικοί τύποι φέρουν προσμίξεις, όπως ο ασβεστίτης και τα τριμμένα όστρεα, ενώ τα αιγαιακά αγγεία έχουν συνήθως χαλαζιακά στοιχεία, ή άμμο. Έχει παρατηρηθεί, πάντως, σε πετρογραφική εξέταση, ότι το υλικό που χρησιμοποιείται για τέτοια μαγειρικά σκεύη ποικίλλει και δεν ανταποκρίνεται πάντα με τη χρήση τους, αλλά συναντάται και σε άλλα χρηστικά αγγεία (Ben-Shlomo 2011, 277). Η προσθήκη προσμίξεων αποτελεί ένα πειραματισμό των αγγειοπλαστών, ανεξάρτητα από τον τύπο του αγγείου. Κατά το τέλος της ΠΕΣ Ι, ο τύπος (3), που ομοιάζει αρκετά με τα αιγαιακά αγγεία, χαρακτηρίζεται από προσμίξεις τυπικές της πρότερης χαναανικής παράδοσης, δηλαδή ασβεστιτικά στοιχεία και θραυσμένα όστρεα. Τα αγγεία με τις προσμίξεις, ως ανθεκτικότερα στην υψηλή θερμότητα, θα ήταν κατάλληλα για γρήγορο μαγείρεμα σε δυνατή φωτιά, ενώ, στα υπόλοιπα, το φαγητό (κυρίως υγρής σύστασης) θα σιγόβραζε κοντά στη χόβολη (Ben-Shlomo et al. 2008, 232-3, Table 2 και 237).

[544] Οι εστίες ήταν συνήθως τετράγωνου σχήματος, κατασκευασμένες από όστρακα πάνω σε μία στρώση από πλίνθους, ή κυκλικές, βοτσαλόστρωτες πάνω στο δάπεδο. Για τις πρώτες, οι οποίες βρίσκονται συνήθως στο εσωτερικό χώρων, πιθανολογείται η χρήση τους για θέρμανση, ενώ οι δεύτερες, συνήθως μικρότερες, θα ήταν περισσότερο κατάλληλες για την προετοιμασία μαγειρέματος. Σε αυτές δεν χρησιμοποιούνταν ανοικτή φωτιά, αλλά λειτουργούσαν ως θέσεις για τη διατήρηση της θερμότητας σε χαμηλή θερμοκρασία, με τη μεταφορά της καύσιμης ύλης από αλλού (Ben-Shlomo 2011, 275). Οι

Karageorghis 1998α, Mazar, 1988, 257-260, Yasur-Landau 2003β, 588), αλλά, επίσης, και την αλλαγή των διατροφικών συνηθειών (Dothan 1998, 154).[545] Η τοπική παράδοση, εκφραζόμενη από άλλου τύπου σκεύη (ανοικτά, με στρογγυλεμένη βάση) αλλά και από πρακτική μαγειρέματος σε άλλες εγκαταστάσεις (εναπόθεση των αγγείων μέσα στη χόβολη)[546], δεν εξασθένισε ή υπερκεράστηκε τελείως από την αιγαιακή-μυκηναϊκή (Yasur-Landau 2011, 251). Αυτή, σύμφωνα με μία άποψη, υφίστατο παράλληλα, ακόμα και στον πυρήνα της εξάπλωσης των μυκηναϊκών σκευών (Tel Miqne-Ekron, Ashdod)[547], συντηρούμενη στο επίπεδο κάθε ξεχωριστής οικιακής ενότητας-οικογένειας, φαινόμενο διακριτό τόσο κατά τον 12ο όσο και κατά τον 11ο αι. π.Χ. (Yasur-Landau 2012, 191, με ενδεικτική βιβλιογραφία, 194-5). Αλλού, επισημαίνεται, πάντως, ότι τα χανααϊκά σχήματα είναι πλέον σπανιότερα (Killebrew 1998, 397- Tell Miqne/Ekron), επειδή τα αιγαιακά παρουσιάζουν και σημαντικά τεχνολογικά/οικονομικά πλεονεκτήματα (Yasur-Landau 2005, 181-2),[548] και η

βοτσαλόστρωτες εστίες δεν χαρακτηρίζουν τις αιγαιακές περιοχές, σποραδικά εμφανίζονται στην Κύπρο και επιχωριάζουν στην ενδοχώρα της Φιλισταίας (Tell Miqne-Ekron, Telles-Safi/Gath), κυρίως σε εξωτερικούς χώρους, όπου, από το πλήθος και το είδος των αποθέσεων, συμπεραίνεται η οργάνωση «κοινοτικών» συγκεντρώσεων για κατανάλωση τροφής. Η μορφή και η χωροθέτηση των εστιών διαφοροποιούνται ανάλογα με τη θέση και το χαρακτήρα των οικισμών. Οι φιλισταϊκού τύπου εστίες παρέμειναν σε χρήση έως και τον 10ο αι. π.Χ., οπότε περιορίζονται σε εσωτερικούς χώρους υποδηλώνοντας αλλαγές στην κοινωνική δομή και προσανατολισμό στην πυρηνική οικογένεια (Meier et al. 2013, 7-8, 17).

[545]Η Dothan αναφέρει την παρατήρηση άλλου μελετητή, σύμφωνα με τα αρχαιοζωολογικά ευρήματα, ότι σε αυτή την περίοδο εισήχθη από τους Φιλισταίους το χοιρινό και το βοδινό κρέας σε αντικατάσταση του αρνίσιου και του κατσικίσιου. Ανάλογη ξένη διατροφική συνήθεια αποτελεί και ένα είδος φακής (lathirus sativus), το οποίο εμφανίζεται σποραδικά (τουλάχιστον στη θέση Ashkelon-Ben-Shlomo 2011, 278). Η κατανάλωση χοιρινού ήταν σημαντική στην Κρήτη κατά την ΥΜΙΙΙΒ-Γ περίοδο και η αναλογία βοδιών, προβάτων, αιγών και χοίρων στη Φιλισταία την ίδια περίοδο είναι αντίστοιχη με τα δεδομένα από την Τίρυνθα (**B**en-Shlomo et al. 2008, 235, όπου και βιβλιογραφία). Οι Meier et al. (2013, 5-7) υπογραμμίζουν ότι η κατανάλωση χοιρινού κρέατος παραλλάσσει, ως προς το ποσοστό, και στις φιλισταϊκές θέσεις, ενώ αποτελεί έκφραση κοινωνικών, οικονομικών, λειτουργικών παραγόντων, παρά ένδειξη εθνικής ταυτότητας. Πάντως, η κατανάλωση χοιρινού κρέατος και φακής σε κάποιες από αυτές συνεχίστηκε έως το τέλος της τοπικής ΕΣ ΙΙ, δηλαδή έως τον 8ο αι. π.Χ. (ό.π., 16).

[546] Τετράγωνες εστίες εντοπίστηκαν στις θέσεις Ashdod, Ashkelon, Tell Miqne/Ekron, που απετέλεσαν τα βασικά κέντρα των Φιλισταίων, ενώ σε άλλες περιφερειακές και μικρότερες θέσεις συνεχίστηκε η χρήση των τοπικών τύπων φούρνου: tabun και tannur, δηλαδή πηλόκτιστων μικρών φούρνων με άνοιγμα στην κορυφή. Τέτοιες κατασκευές χρησιμοποιήθηκαν μάλλον για το ψήσιμο ψωμιού, ενώ το μαγείρεμα πραγματοποιούνταν με το σκεύος μέσα σε λάκκο με κάρβουνα και χόβολη (Yasur-Landau 2005, 181, Ben-Shlomo et al. 2008, 235-6, Badre 2011, 149-50).

[547] Σύμφωνα με την Spagnoli (2010α, 109), αυτή η μακροχρόνια συμβίωση υπήρξε η αιτία της εξαφάνισης των αγγείων αιγαιακού τύπου κατά το τέλος του 10ου αι. π.Χ. από τις θέσεις, όπως η Ashdod ή η Askelon, οι οποίες ήταν από τις πρώτες που τα εισήγαγαν, επειδή η τοπική παράδοση στις γύρω περιοχές ήταν ισχυρότερη. Ως αποτέλεσμα, όμως, επικράτησε ένας νέος τροχήλατος τύπος με κυλινδρικό λαιμό, στενό στόμιο και σώμα στρογγυλεμένο (sack-shaped) (2b), ο οποίος χαρακτήρισε τη Συροπαλαιστινιακή ζώνη κατά τους 8ο και 7ο αι. π.Χ., (ό.π., 104, 105 και 118, Tb. 5-1).

[548] Το μικρό σχετικά στόμιο περιορίζει την εξάτμιση των υγρών, τη σπατάλη ενέργειας, αλλά και την πιθανότητα να καεί το φαγητό. Το αγγείο, μικρότερης χωρητικότητας σε σχέση με τους χαναανικούς τύπους, ενδείκνυται για σιγοβράσιμο και με μικρές ποσότητες φαγητού.

επικράτηση αυτών, και της σχετικής δίαιτας, υποδηλώνουν την προσπάθεια για την κατίσχυση και ανάδειξη της συγκεκριμένης εθνικής ομάδας/ταυτότητας (Killebrew-Lev-Tov 2008, 344).

Προς το τέλος της ΠΕΣ Ι (τέλος 12ου και 11ος αι. πΧ.), και κατά την επόμενη περίοδο, επεκτείνεται ο τύπος, σε μικρότερο βαθμό, και σε άλλες θέσεις βορειότερα, στην περιοχή Συρίας-Λιβάνου (βόρειος Λεβάντε) (Spagnoli 2010α, 108-9, fig. 5-17). Επίσης, στη λογική της αλληλεπίδρασης, εμφανίζονται, σποραδικά, στη ζώνη της Φιλισταίας αποκλίσεις και παραλλαγές του αρχικού τύπου με την επίπεδη ή δακτυλιόσχημη βάση, ως προς τη διαμόρφωση του λαιμού και του χείλους, επηρεάζοντας την κατασκευή των μικρών κλειστών αγγείων, καθώς και υβριδικοί τύποι με στρογγυλεμένη βάση κατά την ΠΕΣ ΙΙ (9ος αι. π.Χ.) εκτός αυτής της περιοχής, με μικρά κυρίως σχήματα. Επίσης, η αιγαιακού τύπου εστία εγκαταλείπεται (τέλος 11ουπ.Χ.) (Ben-Shlomo et al. 2008, 227-31 και fig. 3, 5, Ben-Shlomo 2011, 277-8), αν και η πρακτική μαγειρέματος με την τοποθέτηση των αγγείων-και των υβριδίων- δίπλα στη φωτιά φαίνεται ότι συνεχίζεται (Ben-Shlomo et al. 2008, 236). Εξάλλου, όπου επικρατούν τα ανοικτά αγγεία χαναανικού τύπου, αυτά τείνουν να γίνουν μικρότερα και τα μεγέθη τους είναι πιο τυποποιημένα (Spagnoli 2010β, 43, 53-4). Αυτό οφείλεται στη διαδικασία αστικοποίησης, στην οποία περιήλθαν αυτές οι περιοχές, αλλά και σε άλλες μεταρρυθμίσεις θρησκευτικού χαρακτήρα κατά τη διάρκεια της ΕΣ, με αποτέλεσμα την αποδόμηση της εκτεταμένης οικογένειας των αγροτικών οικισμών και τη δημιουργία της πυρηνικής στις πόλεις (Ben-Shlomo et al. 2008, 238, όπου σχετική βιβλιογραφία, Spagnoli 2010β, 53).

Μια γενικότερη αντίληψη του φαινομένου διασποράς των μυκηναϊκών μαγειρικών σκευών περιλαμβάνει και άλλες λειτουργικές αλλαγές στη ζωή των ανθρώπων της περιοχής, έκδηλες από την οικοδόμηση αρχιτεκτονημάτων, με το χαρακτήρα «μεγάρου», αιγαιακής προέλευσης (Dothan 1998, 156-7), τη χρήση των διάτρητων πηνίων ως υφαντικών βαρών (Yasur-Landau 2010, 267–270, Rahmstorf 2005) και την υιοθέτηση ειδωλίων, παραλλαγής του τύπου Ψ, στα οικιακά ιερά, τα οποία υφίστανται έως την ΕΣΙΙΒ (Ben-Shlomo:Press 2009, κυρίως 42-3, 54).[549]

[549] Το συγκεκριμένο στοιχείο δεν θεωρείται από τονYasur-Landau (2012, 194) δηλωτικό της άμεσης υιοθέτησης συμπεριφοράς των «εισβολέων» Φιλισταίων στη θρησκευτική πρακτική των ντόπιων κατοίκων της Χαναάν, εφ' όσον η αποδοχή αυτού διενεργήθηκε 50 έως 100 χρόνια μετά την πρώτη εγκατάστασή τους. Εξάλλου, σύμφωνα με άλλη άποψη, αυτά τα ειδώλια καθιστών μορφών, τα επωνομαζόμενα Ashdoda, έχουν σχέση περισσότερο με κυπριακές μορφές της ΥΕΧ παρά με μυκηναϊκές (Middleton 2010, 86).

Σε άλλες περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου τέτοια αγγεία εντοπίζονται μεμονωμένα, εκτός από την Ταρσό (δύο όστρακα-Goldman 1956, pl. 324, nos 1220-1 και τις Κλαζομενές (LimanTepe:Vaessen 2014, 105-6, 109) στη Μικρά Ασία, πιθανόν επειδή η έρευνα εκεί δεν έχει ολοκληρωθεί, όπως και οι σχετικές δημοσιεύσεις[550], αλλά και λόγω του διαφορετικού πολιτισμικού χαρακτήρα στην ενδοχώρα αυτής της μεγάλης περιφέρειας (Niemeier 1998, 48).

Ια. Μικρές επισημάνσεις για τον Κύνο

Το ζήτημα της εμφάνισης των τροχήλατων μαγειρικών σκευών σε περιοχές εκτός του ελλαδικού χώρου αξιολογείται υπό το πρίσμα πολύπλοκων διαδικασιών και τοπικών ιδιαιτεροτήτων (Janeway 2013, 288, Stockhammer 2018, 380). Οι συγκρίσεις με τα ελλαδικά δεδομένα πραγματοποιούνται λαμβάνοντας υπ΄όψιν τα υφιστάμενα «ανισοβαρή» μεγέθη, επομένως οι εκτιμήσεις θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως πρωταρχικές και με επιφύλαξη.

Ο Κύνος ανήκει στην ομάδα οικισμών, οι οποίοι επιβίωσαν κατά το 12ο αι π.Χ., οπότε οι συσχετίσεις με ανάλογα και σύγχρονα αγγεία από την Κύπρο και τη Συροπαλαιστίνη είναι εύλογες, δεδομένης και της συντηρητικότητας ως προς τη μορφή τους. Φυσικά δεν αναζητούνται οι δρώντες των αλλαγών που οδήγησαν στην εμφάνιση των συγκεκριμένων σκευών σε αυτές της περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου ανάμεσα στους κατοίκους του Κύνου, αν και οι επαφές με αυτή τη ζώνη υπήρξαν ενεργές κατά την περίοδο ανάπτυξης του οικισμού, στην ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο, όπως μαρτυρείται από την εισαγωγή προϊόντων κυπριακής και συροπαλαιστινιακής παράδοσης σε θέσεις, όπως η Τίρυνθα ή η Περατή(Maran 2004α, ιδίου 2016, 204), στην πρώτη από τις οποίες έχει εντοπιστεί πληθώρα μαγειρικών χυτρών. Αν υπολογιστεί ότι η διατήρηση αυτών των σκευών εκτός ελλαδικού χώρου στηρίζεται όχι μόνο σε οικονομικούς αλλά και σε ιδεολογικούς παράγοντες (Jung 2017, 142), εύλογα η ανατροφοδότηση των πρακτικών, που τα συνοδεύουν, μέσω των εμπορικών επαφών (Yasur-Landau 2011, 246), θα συνέβαλε και στη μακροχρόνια χρήση τους. Ο Κύνος, σε θέση προνομιακή για την ανάπτυξη εμπορικών ή/και πειρατικών δραστηριοτήτων, θα μπορούσε να αποτελεί ένα δρώντα μέσα στο πλέγμα αυτών των επιδράσεων.

[550]Για σχετική βιβλιογραφία Vaessen 2015, 820-1, σημ. 38-9

Στοιχεία για την εμπορική ενασχόληση των κατοίκων του οικισμού παρέχονται σε άλλη ενότητα (ΚΕΦ. 10).

ΙΙ. Η Χειροποίητη στιλβωτή παράδοση

α. Η Μυκηναϊκή περίοδος

Η χειροποίητη κεραμική με στιλβωμένη επιφάνεια, η οποία χαρακτηρίστηκε αρχικώς ως «Βαρβαρική» (Barbarian ware) ή «δωρική»[551] και, εν τέλει, είναι γνωστή στη βιβλιογραφία ως "Handmade Burnished ware", αποτελεί ένα φαινόμενο με πολλές εκφάνσεις (Rutter 1990, 35-6, Strack 2007, 72). Στην Κρήτη εμφανίστηκε κατά τον 14ο αι. π.Χ, και συνεχίστηκε, κατά τον 13ο αι. π.Χ., ένα είδος κεραμικής (Hallager 1983, Hallager 2011, 371-72-Χανιά) που σχετίζεται με τύπους (impasto) από τη νότια Ιταλία (Hallager 1985, Watrous 1992, 182-3) ή τη Σαρδηνία (Jones-Vagnetti 1991, 134-Κομμός). Στα Χανιά-Καστέλλι (από την ΥΜΙΙΙΑ-Β, αλλά, κυρίως κατά την ΥΜΙΙΙΒ-Γ)[552] θεωρείται ότι κάλυψε τις ανάγκες ξένων εποίκων, οι οποίοι επηρέασαν και την τοπική λεπτότεχνη παράδοση (Hallager-Hallager 2003, 254, pls 84-5, D' Agata et al. 2012, 305, 307), ενώ στον Κομμό αναγνωρίζεται ως προϊόν εισαγωγής και μέσο εμπορίου[553]. Ανάλογη κεραμική αναφέρεται και από άλλες θέσεις της Κρήτης κατά την περίοδο ΥΜΙΙΙΒ-ΥΜΙΙΙΓ (Κνωσσός, Αγ. Πελαγία, Τύλισσος, Καστέλλι Πεδιάδας[554], Σύβριτα- Θρόνος Κεφάλα, Rethemiotakis 1997, 313, fig. 15c, Hallager 2000, Bettelli 2002, 117-126, D' Agata et al. 2012, 309-19).

Δείγματα της συγκεκριμένης παράδοσης στο τέλος της ΥΕΙΙΙΒ2 και στη μετάβαση προς την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη περίοδο προέρχονται από τις Μυκήνες-από τη φάση VIII ή VII έως XII- (French1989, French-Rutter 1977, 111-2, Wardle 1973, 335-6, fig. 21.266, Romanos 2011, 182 κεξ, 218), την Τίρυνθα (Kilian 1978β, 451, ιδίου 1979, 404, ιδίου 1981, 181, ιδίου 1982, 398), τη Μιδέα (Demakopoulou et al. 2003, 10-11,14-5, figs 9.22), το Κοράκου (Rutter 1975, 17-32), την Ασίνη (Frizell 1986, 82-3),

[551]Catling-Catling 1981, Bloedow 1985, Bettelli 2002, Bouzek 1969, Bankoff-Winter 1984, 26.

[552] Το ποσοστό ανέρχεται από 14%, ανάμεσα στα άλλα χειροποίητα στιλβωμένα δείγματα κατά την ΥΜΙΙΙΑ/Β περίοδο, σε 78% κατά την ΥΜΙΙΙΒ/Γ (Strack 2007, 37, σημ. 38, με αναφορά από Hallager) Οι D' Agata et al. (2012, 300, tab.II και 305, 309) σημειώνουν, εντούτοις, ότι, κατά την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη περίοδο, τα δείγματα από το Καστέλλι μειώνονται ως απόρροια και της συρρίκνωσης του οικισμού.

[553] Εντοπίστηκε σε χώρους μεταλλευτικής δραστηριότητας και σχετίζεται με το εμπόριο μετάλλων (Strack 2007, 48, σημ. 79 και 82). Ο Iacono (2014, 66) σημειώνει ότι η εμφάνιση αυτής της κεραμικής λειτουργεί για τη συμβολική αξιολόγηση και προβολή των ατόμων που σχετίζονται με αυτή, ως εμπόρων και σημαινόντων κοινωνικά. Για τις συσχετίσεις της κεραμικής με μεταλλικά αντικείμενα κεντροευρωπαϊκής προέλευσης, βλ. Appendix 71-3, με σχετική βιβλιογραφία.

[554] Δεν βεβαιώνεται από τη φωτογραφική αποτύπωση (Romanos 2007, 27).

το Μενελάϊο (Catling-Catling 1981, 71-82, Catling 2009, 380-383, fig. 239-240, 301), το Λευκαντί (Popham-Sackett 1968, fig. 34, Popham et al. 2006, 215-8[555]), την Αιγείρα και το Τείχος Δυμαίων (Deger-Jalkotzy 1977[556]) και, πιθανόν, το νεκροταφείο Κλάους στην Αχαΐα (Paschalidis-McGeorge 2009, 86) καθώς και την Ακρόπολη της Αθήνας (Kilian 2007, 60).

Στις Μυκήνες, την Τίρυνθα και τη Μιδέα συναντώνται σε στρώματα πριν και μετά την καταστροφή-στην Τίρυνθα σποραδικά και στην ΥΕΙΙΙΒ1 περίοδο (Kilian 2007, 31, 107, Taf. 24. 299, 18,95, Taf. 13.165)- ενώ στο Μενελάϊο εμφανίζονται στη μετέπειτα μόνο φάση, μαζί με κεραμική της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης, υποδηλώνοντας ξένα στοιχεία στον πληθυσμό. Αναλόγως, και τα λιγοστά αγγεία από τη Θήβα χρονολογούνται μετά την πτώση του ανακτορικού συστήματος, στη συγκεκριμένη περίπτωση, μετά την καταστροφή αποθήκης του ανακτορικού συγκροτήματος, όπου φυλάσσονταν πινακίδες της Γραμμικής Β΄. Ένα θραύσμα, μάλιστα, είναι δυνατόν να τοποθετηθεί και στην ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο(Andikou et al. 2006, 53-4)[557].

Λίγα θραύσματα τέτοιας χονδροειδούς κεραμικής, μάλλον χωρίς ίχνη στίλβωσης, έχουν εντοπιστεί στο Εμπορειό της Χίου, σε στρώματα της ΥΕΙΙΙΓ εποχής, μαζί με κεραμική του ρυθμού του Σιτοβολώνα, αλλά κάποια πιθανόν συνεχίζουν την παράδοση έως την ΥΕΙΙΙΓ ύστερη (Pilides 1994, 31). Συνδέονται -με επιφύλαξη- από το μελετητή με σχετική κεραμική από την Τροία VII, αν και το υλικό τους είναι διαφορετικό από εκείνο των τρωαδίτικων αγγείων (Hood 1982, 622, pl. 127, no 2995[558]).

Δείγματα της στιλβωτής κεραμικής, μικρής διάρκειας και σημασίας, απαντούν, σύμφωνα με τις νεώτερες μελέτες, στη Φθιώτιδα, στη νησίδα Μήτρου, (Lis 2009α, 156), και στο Καλαπόδι, όπου τα πιθανά θραύσματα είναι ελάχιστα (Jacob-Felsch

[555] Πιθανόν τα αγγεία ανήκουν σε διαφορετικές παραδόσεις, για αυτό το λόγο, άλλωστε, κατατάσσονται από τους μελετητές στην κατηγορία "alien", βλ. και Romanos 2011, 40 και 140-1 για πιθανή διαφοροποίηση ως προς την προέλευση των πηλών.

[556]Νεώτερα δεδομένα έχουν δημοσιευθεί από Deger-Jalkotzy 1983, 168-9, Deger-Jalkotzy-Alram-Stern 1985, 410, fig. 13. Κάποια από τα αγγεία της Αιγείρας έχουν χρονολογηθεί τελικώς στην ΠΕ ή τη ΜΕ περίοδο (Rutter 1990, 43 και Deger-Jalkotzy 2003α). Η Romanos (2011, 28) αμφισβητεί την ύπαρξη σχετικού υλικού από το Τείχος Δυμαίων.

[557] Δύο αγγεία από μία άλλη γειτονική ανασκαφή επί της οδού Πελοπίδα ανήκουν, όπως πληροφορεί η Ανδρίκου, στη σχετική κατηγορία στιλβωτών αγγείων της ΥΕΙΙΙΒ-Γ περιόδου (ό.π., 53, σημ. 10). Στη δημοσίευση του Αρχαιολογικού Δελτίου (1995 (2000) Β1, 286-7) αναφέρονται δύο σχετικά κύπελλα με πλαστική διακόσμηση (ΒΕ 27121 και ΒΕ 28950), το ένα μάλιστα εντοπίστηκε κοντά σε εστία μαζί με τμήμα χύτρας (ΒΕ 27119).

[558] Το συγκεκριμένο αγγείο φέρει διακόσμηση με εμπίεστη ταινία που περιτρέχει το αγγείο στο κατώτερο τμήμα του.

1996, 76, Taf.29. 125, 42.356 (στρώματα 3 και 7-αντιστοίχως-ΥΕΙΙΙΓ μέση). Λιγοστά είναι και τα σχετικά αγγεία από τον Ελαιώνα στη Βοιωτία, κατά το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης περιόδου (Van Damme 2017β, 406).

Στα ευρήματα με στιλβωμένες επιφάνειες από το Κάστρο Βόλου περιλαμβάνονται μαγειρικές χύτρες μυκηναϊκού τύπου αλλά και άλλα αγγεία με ανάγλυφη διακόσμηση, χρονολογούμενα από την ΥΕΙΙΙΒ έως την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη ή και τη μέση περίοδο (Μπάτζιου-Ευσταθίου 2003, 254 , Jung 2006β, 37).

Στο Διμήνι εμφανίζονται κατά την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη περίοδο, στο πλαίσιο επανακατοίκησης του οικισμού, κυρίως σκουρόχρωμα αγγεία (μαύρα ή καστανά σκούρα), αλλά και ανοικτότερης απόχρωσης (φαιά, πορτοκαλόχρωμα) διαφόρων τύπων (λεκάνη με αποφύσεις στο χείλος, μόνωτοι κάνθαροι, καδόσχημα με ωτόσχημες αποφύσεις στην κοιλιά και πλαστική διακόσμηση, πιθοειδή), ανάμεσα στα οποία ξεχωρίζουν, ως ασυνήθιστα σχήματα, ένα υποστατό και ένα σωληνοειδούς σχήματος αγγείο, ενώ κάποια από αυτά δεν φέρουν στίλβωση (Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 504-5, 562-570). Μερικά αγγεία έχουν χαρακτηριστικά της κεραμικής impasto, η οποία επιχωριάζει σε περιοχές της κάτω Ιταλίας (Απουλία, Καλαβρία, νησί Λιπάρι-Jung 2006β, 33-6). Από τα ίδια στρώματα προήλθε και μια άλλη αξιοπρόσεκτη κεραμική, η γκρίζα ψευδομινύεια, με ενδεικτικά αγγεία τους τροχήλατους κανθάρους και τις λεκανίδες, με γωνίωση στο σώμα, καθώς και ένα τροχήλατο αμφορέα, αλλά και κάποια χειροποίητα αγγεία, που μιμούνται το σχηματολόγιο των ψευδομινύειων (Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 504, 559-561)[559]. Αυτού του είδους η παράδοση πιστεύεται, από ιταλούς μελετητές, ότι κατάγεται από τη νότια Ιταλία (περιοχή Συβάρεως, στον κόλπο του Τάραντα) και ότι έφτασε στην κυρίως Ελλάδα με τη μετακίνηση ομάδας κεραμέων (Αδρύμη-Σισμάνη 2006, 90-1, όπου και η σχετική βιβλιογραφία και πιν. 5).

Η γκρίζα ψευδομινύεια κεραμική εκπροσωπείται, σύμφωνα με τον Kilian, σε αρκετές μυκηναϊκές θέσεις (και στα Χανιά ή την Κνωσσό, Hallager-Hallager 2000,166, ιδίων 2003, 254-256, Strack 2007, 95, σημ. 216), μαζί με τα χειροποίητα στιλβωτά αγγεία (Kilian, 1988α). Ο μελετητής προτείνει την προέλευσή της από το βορρά και όχι την Ιταλία (Kilian 1978α). Η Romanos (2011, 152-3) σημειώνει, πάντως, ότι δεν είναι βέβαιη η καταγωγή της ούτε σαφής η σχέση της με τη χειροποίητη στιλβωτή κεραμική. Στην Τίρυνθα η εμφάνιση της ψευδομινύειας προηγείται της καταστροφής

[559] Δεν έχει διευκρινιστεί αν αυτά τα αγγεία αποτελούν εισαγωγές ή εγχώρια παραγωγή, επειδή δεν έχει πραγματοποιηθεί πετρογραφική ανάλυσή τους (Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 503).

των ανακτόρων, και φαίνεται ότι υπήρξε ραγδαία αύξηση της κυκλοφορίας αυτής στις αρχές της πρώϊμης ΥΕΙΙΙΓ περιόδου, εγχώριας, όμως, παραγωγής (Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 499, όπου και η σχετική βιβλιογραφία). Στην Κάτω Πόλη της Τίρυνθας έχουν εντοπιστεί ελάχιστα (4) δείγματα της σχετικής κεραμικής από τις φάσεις 1, 2 και 2-3, δηλαδή από την πρώϊμη και τις αρχές της μέσης ΥΕΙΙΙΓ περιόδου. Από τη φάση 2 περιγράφονται ένα «εξάρτημα» τοίχου και ένα σωληνωτό αντικείμενο αδιευκρίνιστης χρήσης, καθώς και ένα θραύσμα κωνικού κυπέλλου (FS 226) από τη φάση 3, σχήμα γνωστό και από άλλες θέσεις της Κάτω Ακρόπολης (Stockhammer 2008, 99, 190-1, 217).

Εκτός από μια γενική ομοιομορφία ως προς τη διαμόρφωση της επιφάνειας, οι τύποι της στιλβωτής κεραμικής μοιάζουν να ποικίλουν ως προς την υφή, την ποιότητα του υλικού και το μέγεθος των προσμίξεων, αλλά και την τελική μορφή και απόχρωση που αποκτά το σκεύος μετά την τελική του κατεργασία[560]. Ο Stockhammer σημειώνει ότι η ποικιλόχρωμη και καμένη, κατά τόπους, επιφάνεια των αγγείων από την Τίρυνθα είναι αποτέλεσμα της όπτησης αυτών σε ανοικτή φωτιά, επειδή η παροχή οξυγόνου και η θερμότητα δεν μπορούσαν να ελεγχθούν πλήρως. Ως αποτέλεσμα, δεν είναι εύκολο να εξακριβωθεί αν ένα αγγείο απέκτησε τη συγκεκριμένη απόχρωση κατά την κατασκευή ή τη χρήση (2008, 89).

Τα σχήματα συνίστανται σε ευρύστομα αγγεία, χωρίς σαφή τυπολογικό προσδιορισμό: κυπελλόσχημα με λαβές, πιθόσχημα, και λεκανόσχημα με ψευδολαβές ή άλλες σχετικές διαμορφώσεις και προεξοχές. Παρά τις τοπικές ιδιομορφίες, εντούτοις, λόγω και μιας κοινής διακοσμητικής σύλληψης, φαίνεται ότι κάποιες μορφές προσομοιάζουν σε διάφορες περιοχές. Εξαιτίας τούτου, θεωρείται ότι οι χρήστες αυτής της κεραμικής συνδέονται μεταξύ τους με συγγενικές σχέσεις και ότι οι αποκλίσεις αποτυπώνουν την απόσταση μεταξύ τους (Pilides-Boileau, 2011, 114) και τον διαφορετικό τρόπο αφομοίωσης αυτής της παράδοσης ανάλογα με τους φορείς και τους αποδέκτες (Rutter 1990, 39, Borgna-Levi 2015, 131). Ο Kilian πιστεύει, εξάλλου, ότι η ανομοιογένεια ως προς το σχηματολόγιο σε κάποιες θέσεις δικαιολογείται, εν

[560]Σύμφωνα με τους Belardelli-Betelli (2007, 481-4) η αποκαλούμενη "Barbarian ware" δεν συνιστά μια ομοιογενή κατηγορία, αλλά εμπεριέχει στοιχεία από επιμέρους τύπους κεραμικής, που προέρχονται από διαφορετικές περιοχές, όπως η νότια Ιταλία, η Σαρδηνία, αλλά και τα Βαλκάνια. Ο Stockhammer (2008, 88) επισημαίνει ότι στην κατηγορία «Handmade ware" εντάσσεται ένα πλήθος (115) ανομοιογενών, ως προς την απόχρωση αλλά και τη διαμόρφωση του πηλού, αγγείων.

μέρει, και από την τυχαία ανακάλυψη στο πεδίο της έρευνας (2007, 76). Έχει διαπιστωθεί από τις πρόσφατες πληρέστερες δημοσιεύσεις του υλικού, ιδιαίτερα στην Τίρυνθα (ό.π., 49-50) και στο Μενελάϊο (Catling 2009, 381-2), ότι αυτού του τύπου η κεραμική περιλαμβάνει κυρίως αγγεία αποθήκευσης και προετοιμασίας τροφής και όχι κατανάλωσης αυτής (Strack 2007, 68), δεν εμφανίζονται δηλαδή, σε αυτά τα οικιστικά σύνολα, αγγεία λεπτότερα και ανοικτά, κύπελλα ή φιάλες, όπως συμβαίνει σε κάποια νοτιο-ιταλιώτικα παράλληλα (Jung 2012, 112)[561]. Οι Borgna-Levi (2015, 128-9) επισημαίνουν, επίσης, τη χρηστικότητα αυτών των αγγείων για άλλους λόγους, αποθήκευσης ή μεταφοράς, και όχι για μαγείρεμα, οι ανάγκες του οποίου καλύπτονταν με την παραγωγή των παραδοσιακών κεραμικών. Υποστηρίζουν ότι η διακόσμηση των συγκεκριμένων σκευών υποδεικνύει ότι αυτά αποτελούσαν και αντικείμενα «επίδειξης», δηλαδή ανταλλαγής κοινωνικών συμβολισμών. Μια ποικιλία χρήσεων περιγράφει και η Romanos χωρίς να αποκλείει και τη μαγειρική (2011, 82-84). Η Pilides (1994, 73) συνδέει τα παρεμφερή αγγεία από την Κύπρο, ανάλογα με το σχήμα τους, με μεταλλουργικές ή οικιακές δραστηριότητες μετακινούμενων συνήθως τεχνιτών.

Το ποσοστό αντιπροσώπευσης αυτής της κεραμικής είναι πολύ μικρό (1% και σπανίως 2,5%) (Small 1990). Στις Μυκήνες, η πολύ χαμηλή ποσότητα (0,03%) της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης φάσης αυξάνεται σταδιακά κατά την επόμενη, φτάνοντας σε 1,80-2,40% (French et al. 2011, 65, Romanos 2011, 193-4[562]). Η Τίρυνθα είναι μία από τις ελάχιστες περιπτώσεις όπου αυτή η παράδοση επιδεικνύει αξιοπρόσεκτη ένταση. Στην Κάτω Πόλη, η εμφάνισή της γίνεται αισθητή ιδιαιτέρως από τη φάση 1 και 3-οπότε το ποσοστό ανέρχεται σε 9,85% στο σύνολο των οστράκων-,[563] δηλαδή από την αρχή της ΥΕΙΙΙΓ και στην ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο. Στην τελευταία, μάλιστα, φάση παράγονται και κάποιοι υβριδικοί τύποι (Stockhammer 2008, 148, 203, 215-6), ενώ στην επόμενη (4) φαίνεται ότι μειώνεται το πλήθος των θραυσμάτων (ό.π., 235). Ο Kilian, εξετάζοντας το υλικό από την Κάτω Ακρόπολη, σημειώνει ότι μόνον κατά την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη εποχή παρατηρείται μια αύξηση αυτής της κεραμικής έως 30,6%, αν και, σε

[561]Ο Jung ανήκει στην ομάδα των μελετητών που συνδέει αυτή την κεραμική παράδοση με την Ιταλία

[562] Η μελετήτρια παραδίδει κάπως αναπροσαρμοσμένα μεγέθη (βλ. και fig. 4.7 a,b, 4.8 a,b, 4.9a,b) σε σχέση με τη μελέτη της Sherratt (1981), λόγω των περισσότερων θέσεων μελέτης, επισημαίνοντας την αύξηση της κεραμικής από την ΥΕΙΙΙΒ και στη διάρκεια της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου, με μικρή μόνον κάμψη στην αρχή της τελευταίας περιόδου. Παραδέχεται, εξάλλου, την άνιση κατανομή ως προς το πλήθος του μελετούμενου ανά φάση υλικού.

[563] Romanos 2011, 291, για αναφορά σε αναπροσαρμοσμένα μεγέθη: 0,9% επί του συνόλου των οστράκων, επειδή οι στρωματογραφικές αναφορές δεν είναι σαφείς.

σχέση με τις άλλες, δεν ξεπερνά το 1%. Στη συνέχεια, εντός της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου, το ποσοστό ανέρχεται σε 2,1%, αλλά το ένα τρίτο των σχημάτων δεν χρησιμοποιείται περαιτέρω, ενώ τα υπόλοιπα παραμένουν διαχρονικά χωρίς ιδιαίτερες μεταβολές (2007, 46). Κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση γίνεται εμφανής η αλληλεπίδραση αυτής της παράδοσης με την τροχήλατη, με αποτέλεσμα την παραγωγή υβριδικών τύπων, ένα φαινόμενο που συναντάται και στην Αιγείρα (ό.π., 54).

Όπως έχει διαπιστωθεί από πετρογραφικές αναλύσεις, παρά τον ξένο χαρακτήρα τους (Rutter 1976, 187-8), τα σχετικά αγγεία αποτελούν εγχώρια προϊόντα (Whitbread 1992, 297, Deger-Jalkotzy 2003β, Hallager-Hallager 2003, 246, Jung 2006β, Jones 1986, 246), ενώ τα εισηγμένα είναι οι εξαιρέσεις (Romanos 2011, 146-Τίρυνθα, Λευκαντί, Αιγείρα και, ίσως, Μυκήνες). Σε γενική εκτίμηση, συνυπάρχουν με την τροχήλατη μυκηναϊκή κεραμική (Rutter 1974α, 105-133, 396-410, Hallager 1985, Watrous 1989, 75-6, Immerwahr 1971, 255-259).

Στα στρώματα καταστροφής του οικισμού Tell Kazel[564], στη νότια Συρία (φάση ΥΕΧΙΙ/ΠΕΣ Ι), στις αρχές του 12ου αι. π.Χ.-κατά την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-(Lehmann 2013, 307, 315), έχει ανευρεθεί ένα είδος χειροποίητης στιλβωτής κεραμικής από πορώδη πηλό. Παρουσιάζει κοινά εξωτερικά χαρακτηριστικά με αγγεία της «Βαρβαρικής» κεραμικής (Barbarian ware), χαρακτηρίζεται από ετερογένεια και συνδέεται με νοτιο-ιταλιώτικη παράδοση, αν και αποτελεί τοπική παραγωγή (Jung 2006β, 26, 51, σημ. 370, Taf. 5-26, ιδίου 2012, 108-9, fig. 10.3, Boileau et al. 2010, 1682-1684, 1686). Η τεχνολογική διαφοροποίηση, η οποία παρατηρείται σε αρκετά από τα θραύσματα, υποδηλώνει ότι αυτά κατασκευάζονταν εκτός ενός τυποποιημένου μοντέλου, στο πλαίσιο της οικοτεχνίας (Boileau et al. 2010, 1686). Λίγα δείγματα αναφέρονται και από τη γειτονική θέση Tell Arqa (στο βόρειο Λίβανο), χρονολογούμενα στην ΠΕΣ Ι, και πιθανόν σχετίζονται, όπως και στο Tell Kazel, με εγκατάσταση ομάδας ανθρώπων των «Λαών της Θάλασσας» (Charaf 2011, 203-4, 208). Πιστεύεται ότι αυτοί μετακινήθηκαν ειρηνικά -και πριν τις καταστροφές των οικισμών- στις περιοχές εμφάνισης αυτής της κεραμικής (Boileau et al. 2010), σε μια περίοδο κατά την οποία είχαν διακοπεί οι μυκηναϊκές και κυπριακές εισαγωγές (Badre 2003, 84). Εντούτοις, το μικρό ποσοστό αντιπροσώπευσής της δεν αιτιολογεί, σύμφωνα με κάποιους μελετητές, τη δραστηριοποίηση ξενόφερτων στοιχείων (Knapp

[564] Εντοπίστηκε σε χώρους που συνδέονται με λατρευτική χρήση (Badre 2006, 82-7).

2012, 35), άποψη η οποία, όμως, επανέρχεται πρόσφατα (Karageorghis 2011α, 87). Επιπλέον, η συγκεκριμένη κεραμική συναντάται ελάχιστα σε άλλες θέσεις της Συροπαλαιστίνης, και σε διαφορετικές χρονικές φάσεις (Lehman 2013, 304-5, Karageorghis 2011α 87-8, Guzowska-Landau 2007, Romanos 2011, 31-2). Ο Jung συσχετίζει αυτή την κεραμική με την παρουσία μισθοφόρων και τεχνιτών μετάλλου από τα Βαλκάνια και την Ιταλία, οι οποίοι κινούνταν στον ελλαδικό χώρο ήδη από το τέλος της ανακτορικής περιόδου και μετέφεραν την τεχνογνωσία κατασκευής όπλων δυτικού τύπου (λόγχη, περικνημίδες, ξίφος τύπου Naue II) διαπλέοντας το Αιγαίο (Pilides-Boileau 2011, 119, Jung 2009, 80-1).

Στις νοτιοσυριακές ακτές έχει εντοπιστεί και τροχήλατη γκρίζα κεραμική (Tell Kazel κατά την ΥΕΧ ΙΙ-ΠΕΣ , Badre 2003). Αυτή παραλληλίζεται με τη νοτιο-ιταλική κεραμική impasto (Jung 2012, 109-110) και συνδέεται, επιπλέον, με την ανάπτυξη ξένων στοιχείων από διάφορα σημεία της Μεσογείου και του Αιγαίου στην περιοχή, όπου, επιπλέον, παράγονταν τοπικής τεχνοτροπίας μυκηναϊκή κεραμική (Jung 2006α, ιδίου 2012, 116). Αλλού, υποστηρίζεται η τοπική παραγωγή τέτοιων αγγείων (Badre et al. 2010, 1684-1687, fig. 7), αλλά και ο συσχετισμός κάποιων από αυτά με την περιοχή της Τρωάδας ως προς τη σύσταση του πηλού (Badre 2006, 87, 92). Ο Jung (2012, 115) υπογραμμίζει ότι, τόσο αυτή, όσο και η χειροποίητη στιλβωτή κεραμική, δεν υποκατέστησαν βασικές λειτουργίες που εκτελούνταν από άλλους υφιστάμενους στην περιοχή τύπους αγγείων, αλλά, μαζί με τη μυκηναϊκή παράδοση, παρείχαν νέους τρόπους για την έκφραση αυτών των λειτουργιών. Η οικοσκευή για τα μικρότερα αγγεία κατανάλωσης συμπληρωνόταν από τη γκρίζα κεραμική, ενώ τα μαγειρικά σκεύη αντιπροσωπεύονταν τόσο από τα τοπικά σχήματα όσο και από λίγα μυκηναϊκά.

Γκρίζα κεραμική, σε μικρό ποσοστό, προήλθε και από κυπριακές θέσεις, ενταγμένη στο ίδιο χρονολογικό πλαίσιο με αυτό της Συροπαλαιστίνης, κατά την αιγαιακή φάση ΥΕΙΙΙΒ και ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση. Τα δείγματα αποτελούν εισαγωγές ή τοπικές απομιμήσεις (Pilides-Boileau 2011, 116), αποτέλεσμα της έλευσης επήλυδων στο νησί, ίσως από την περιοχή της Τρωάδας (Karageorghis 2000, 257).

Η χειροποίητη στιλβωτή κεραμική έφτασε στην Κύπρο κατά την ΥΚ ΙΙΙΑ, κυρίως κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση και ύστερη περίοδο (Pilides 1994, 66-67) (ή και νωρίτερα, στο Κίτιο, κατά τη μεταβατική ΥΚΙΙΓ-ΙΙΙΑ φάση-Karageorghis-Demas

1985,434)[565], υστερώτερα και μετά την εισαγωγή της σε άλλες αιγαιακές θέσεις, και αφού είχε εξαφανιστεί σε αρκετές μυκηναϊκές (Pilides (1994), αλλά εκπροσωπείται με λιγοστά θραύσματα όπου εντοπίστηκε (Μάα-Παλαιόκαστρο, Σίντα, Χαλά Σουλτάν Τεκκέ, Έγκωμη, Πύλα-Κοκκινόκρεμος[566]). Η εμφάνισή της θεωρείται ως απόρροια μετακινήσεων και εγκατάστασης σε κυπριακές θέσεις ανθρώπων αιγαιακής καταγωγής ή με σχετικές πολιτισμικές καταβολές (Deger-Jalkotzy 1998β, 114)[567]. Ο Kilian πιστεύει ότι τα αγγεία από την Κύπρο υποδεικνύουν σύξευξη στοιχείων από την Ιταλία και από την τροχήλατη (μυκηναϊκή) παράδοση της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης και της ΥΕΙΙΙΓ μέσης/προχωρημένης περιόδου, ενώ σποραδικές είναι και οι επιδράσεις από τους τοπικούς κυπριακούς τύπους. Παρατηρεί ότι τέτοια αγγεία συναντώνται σε χώρους οικιακής ή εργαστηριακής χρήσης, αλλά και σε τάφους, όχι όμως σε μεγάλα λατρευτικά κέντρα του νησιού[568]. Το χαμηλό ποσοστό των ευρημάτων φανερώνει ξενόφερτους μικρής δυναμικής, ένα περιφερειακό φαινόμενο μέσα σε αυτό της κύριας μυκηναϊκής επίδρασης (Kilian 2007, 67-8). Πάντως, η παράδοση αυτή υφίσταται στην περιοχή έως το τέλος της ΥΚΙΙΙΒ και στη μετάβαση προς τη Γεωμετρική περίοδο (Lehmann 2013, 304).

Η άφιξη ξένων πιστοποιείται, σύμφωνα με τους Pilides-Boileau, και από την ανομοιομορφία ως προς το υλικό κατασκευής αυτών των αγγείων, όπως έχει προκύψει από τις πετρογραφικές και χημικές αναλύσεις. Αν και κάποια εντάσσονται σε κοινές γεωγραφικές ομάδες προέλευσης του πηλού, πολλά αποτελούν μεμονωμένα δείγματα. Οι κατασκευαστές τους έφτασαν σε διάφορες χρονικές φάσεις στο νησί και σε μικρές ομάδες, στο πλαίσιο των μετακινήσεων προς το ανατολικό Αιγαίο, τη Συροπαλαιστίνη και την Ανατολία, και χρησιμοποίησαν ντόπια υλικά για τα παραδοσιακά τους σχήματα (2011, 116-120).

---

[565] Μετά από την πρωϊμότερη εμφάνισή της στο Κίτιο στην περιοχή Ι, αυτή η κεραμική επανήλθε στη συγκεκριμένη ζώνη μόνο υστερώτερα, κατά την τοπική ΥΚΙΙΙΒ-πρώϊμη ΚΓ (Pilides 1991, 141).

[566] Η Pilides (1994) αναφέρεται στα αγγεία, τα οποία παρουσιάζουν ομοιότητες με τα ελλαδικά, δεδομένου ότι στην Κύπρο επιχωριάζουν, κατά την ίδια περίοδο, και άλλες χειροποίητες παραδόσεις. Ο Καραγιώργης (Karageorghis 2011α, 89-91) περιγράφει ένα κλειστό δίωτο σκεύος αποθήκευσης και μεταφοράς, το οποίο επισκευάστηκε κατά τη διάρκεια της χρήσης του, προήλθε μάλλον από την Κρήτη (Κομμό), έχοντας καταγωγή από τη Σαρδηνία. Ο ίδιος αναγνωρίζει ότι σε αυτή την περίοδο οι Σαρδηνοί, τμήμα των «Λαών της θάλασσας», είχαν φτάσει τόσο στην Κρήτη όσο και στην Κύπρο ως «ειρηνικό κύμα» μεταναστών.

[567]Η Deger-Jalkotzy (1998[α], 117, 122) υποστηρίζει ότι αυτά τα στοιχεία, στα οποία ενσωματώθηκαν και μινωϊκά,, οδήγησαν στην «εθνογένεση» των «Λαών της θάλασσας»

[568] Αντίθετη άποψη εκφράζει ο Knapp (2012, 35) για τους χώρους τέλεσης λατρευτικών δρώμενων

Η χειροποίητη κεραμική της ΥΕΙΙΙΓ εποχής από τους θαλαμωτούς τάφους της Κεφαλλονιάς ανήκει σε μια άλλη ευρεία και ποικιλόμορφη παράδοση, στην οποία συγκλίνουν τα μυκηναΐζοντα στοιχεία (εμφανή ήδη από την πρώϊμη μυκηναϊκή περίοδο) με τα τοπικά, διατηρούμενα ήδη από τη ΜΕΧ. Τα τελευταία χαρακτηρίζονται από την πλαστική, εγχάρακτη ή εμπίεστη διακόσμηση σε ευρύστομα αγγεία, η οποία είναι γνωστή, επίσης, στην Ιθάκη και επιχωριάζει στην Ήπειρο (Souyoudzoglou-Haywood 1999, 107, για τις κατηγορίες κεραμικής βλ. και Wardle 1977, 162-191). Η σχέση αυτής της κεραμικής με την "Barbarian ware" και με άλλες θέσεις της ΒΔ Ελλάδας δεν είναι βεβαιωμένη και πρέπει να αντιμετωπίζεται με επιφύλαξη, επειδή η συγκεκριμένη δεν φέρει στίλβωση και είναι μόνον τοπικά εντοπισμένη (Souyoudzoglou-Haywood 1999, 75-6, 141). Ιταλοί μελετητές αναγνωρίζουν σε κάποιους τύπους τα χαρακτηριστικά μιας κεραμικής παράδοσης συναφούς με τη γκρίζα της νότιας Ιταλίας (Levi-Bettelli 2002, 96-7, fig. 44A,B, 101-5, fig. 48-9).

Λόγω της πολυμορφίας, του χρονικού εύρους ανάπτυξης και της ιδιοτυπίας αυτής της παράδοσης σε σχέση με τα σχήματα και την τεχνολογία της μυκηναϊκής κεραμικής, επισημαίνεται, γενικώς, η εκτός του μυκηναϊκού κόσμου προέλευσή της.

Τα αγγεία από την Πελοπόννησο συσχετίζονται άλλοτε με κεραμικούς τύπους από τη Ρουμανία (ομάδα Babadag και Coslogeni) ή τη Βουλγαρία (Rutter 1974α, ιδίου1976, 187-188) και άλλοτε από την Τροία VIIb[569] (French 1969α, 136, Rutter 1975[570], Catling-Catling 1981) ή με την κεραμική (τύπου Barbotine) από τη Δυτική Ελλάδα (Ήπειρο) (Kilian 1978α, 313–315. 317 Abb. 2 b, ιδίου 1979, 404, ιδίου 1981,

[569] Η παρουσία της στην περιοχή των Δαρδανελλίων διαπιστώνεται και από τις έρευνες Τούρκων αρχαιολόγων στην περιοχή, αλλά και στην Ανατολική Θράκη (Muhly 1992, 12 για σχετική βιβλιογραφία). Κατά τη φάση VIIb συνυπάρχουν δύο τύποι κεραμικής, μία χονδροειδής, εμφανιζόμενη ήδη από τη φάση VIIb1-με πιθανές αναφορές στη φάση VIIa (Bloedow 1985, 167-172)-, η οποία είχε αποθηκευτική και μαγειρική χρήση, και μία άλλη με πλαστικά επιθέματα, γνωστή ως "knobbed ware", η οποία περιλάμβανε αγγεία πόσης και κατανάλωσης τροφής (Pilides-Boileau 2011, 215). Το ζήτημα της τρωαδικής επιρροής αμφισβητείται πρόσφατα και από την επαναχρονολόγηση της φάσης VIIb1 στην ΥΕΙΙΙΓ περίοδο - ο Kilian (2007, 69) τοποθετεί τη φάση VIIIb στην ΥΕΙΙΙΓ προχωρημένη- γεγονός που συνεπάγεται ότι αυτή η κεραμική έπεται της εμφάνισης της σχετικής παράδοσης στον ελλαδικό χώρο και στην Κύπρο, βλ. για βιβλιογραφία Strack 2007, 27, σημ. 9. Για την VIIb αναγνωρίζεται, επίσης, και μία τρίτη φάση, η οποία διαρκεί έως την αρχή της ΠρΓ περιόδου, αν και επιβιώνουν ακόμα οι προγενέστερες παραδόσεις (Romanos 2011, 35). Άλλωστε, το σημαντικό ποσοστό αντιπροσώπευσης αυτής της κεραμικής-50 έως 70% -κατά τη φάση VIIb δηλώνει ότι είναι επακόλουθο ευρύτερων μετακινήσεων και μεγαλύτερης διάρκειας παραμονής συγκεκριμένων ομάδων (ό.π., 36,57).

[570] Ο Rutter τοποθετεί την κεραμική αυτή σε ένα ευρύ χώρο, τη Θράκη και τη νότια Βουλγαρία, από τον οποίο προέρχονται οι επιδράσεις στα ελλαδικά αγγεία, μέσω της Τροίας, αλλά με αρκετές αποκλίσεις (ό.π., 30-32).

170). Τα δείγματα από το Λευκαντί πιστεύεται ότι έχουν ιταλική αφετηρία (Popham-Milburn 1971, 340, σημ. 8, Jung 2006β, 200-1).

Στα νότια Βαλκάνια αναζητώνται συγκεκριμένες πολιτισμικές ομάδες αναφοράς, όπως η Mediana στη νότια Σερβία (Bankoff-Winter 1984, 8, 10,21) ή η Donja Brnjica-Gornja Strazava στη Βουλγαρία (Bankoff et al.1996, 193 κεξ). Η σύνδεση με την Ιταλία επανέρχεται στην πρόσφατη βιβλιογραφία μετά τη θεώρηση των Jung (2002, 24-39, ιδίου 2006β, 32-9) και Kilian (2007), την οποία είχε εκφράσει παλαιότερα και η Deger-Jalkotzy (1977, 1983, 167, 171) υπογραμμίζοντας τους παραλληλισμούς με τη Δαλματία και τις Αδριατικές ακτές έως τη νότια Ιταλία. Η τελευταία, άλλωστε, σημείωσε και τη σχέση με το μέσο ρου του Δούναβη (Deger-Jalkotzy 1983, 166). Η Strack (2007, 96-8, 102-4) υποστηρίζει, επίσης, το συσχετισμό με την Ιταλική χερσόνησο, ερμηνεύοντας, κατ΄αυτό τον τρόπο, την εμφάνιση αυτής της κεραμικής σε θέσεις της δυτικής, νότιας και κεντρικής Ελλάδας, αλλά και στην Κρήτη, όπου είχε διαμορφωθεί δίκτυο επαφών και ανταλλαγής τεχνολογικών νεωτερισμών στην κεραμική και στη μεταλλουργία, ήδη από το τέλος του 13^{ου} αι. π.Χ. Πάντως, η Hochstetter (1984, 342-3) επισημαίνει ότι τα σχετικά χειροποίητα αγγεία από τη νότια και την κεντρική Ελλάδα παρουσιάζουν μόνον πολύ γενικές ομοιότητες με αυτά από τη Μακεδονία και ότι καμία επιχειρηματολογία δεν είναι, επί του παρόντος, ικανή να προβάλει ένα συγκεκριμένο χώρο ως αφετηρία διάδοσης.

Οι εξωγενείς επιδράσεις ως προς την εμφάνιση της χειροποίητης στιλβωμένης κεραμικής, γίνονται αντιληπτές από την εξέλιξη συγκεκριμένων γεγονότων και τη δράση ξεχωριστών ατόμων/ομάδων, ως πιέσεις, διεισδύσεις και μετακινήσεις εισβολέων από το βορρά, εγκαταστάσεις ξένων εθνοτήτων (Sandars 1978, 193-5 Rutter 1975, Rutter - French 1977, French 1989, Bankoff-Winter 1984) «βαρβαρικής» καταγωγής (Karageorghis 1986), εκπροσώπων-εκφραστών του πολιτισμού Urnenfeld της κεντρικής Ευρώπης (Deger-Jalkotzy 1977, 50-54, 62-89) ή φυλετικών ομάδων των «Λαών της Θάλασσας» (Schachermeyr 1980, 53, 60 κεξ). Η κατίσχυση αυτών των στοιχείων έχει συνδεθεί με την πτώση του ανακτορικού συστήματος (Deger-Jalkotzy 1983, Kilian 1985), αν και αυτή η άποψη τείνει να εξασθενήσει (Schachermeyr 1984, 198). Απεξαρτώμενες από χρονολογικά και γεωγραφικά κριτήρια δραστηριοποίησης, αυτές τις ομάδες έχουν λάβει, επίσης, ανά περίπτωση, διαφορετική κοινωνική ιδιότητα ως έμποροι ή στρατιώτες (Hallager 1985, 304), μισθοφόροι (Deger-Jalkotzy 1977, 75, Bouzek 1985, 22, μετακινούμενοι χειρώνακτες (Pilides 1991, 139-141, ιδίας 1994, 73.

111), «μετανάστες» ή εξειδικευμένοι τεχνίτες (Kilian 1978α, ιδίου 2007,80, Romanos 2011, 268-9), μεταλλοτεχνίτες (Eder – Jung 2005, 486, Strack 2007, 102[571]), σκλάβοι (Bankoff et al.1996, 200–204) ή νομάδες διαβιούντες στην περιφέρεια του μυκηναϊκού κόσμου (Jung 2006β, 46-7). Οι ξένες πληθυσμιακές ομάδες έφεραν μαζί τους την κεραμική τους τέχνη και την προσάρμοσαν με τον καιρό προσδίδοντάς της τοπικές ιδιομορφίες. Εντούτοις, λόγω των αναταράξεων της μετανακτορικής περιόδου και των ευκαιριών που δόθηκαν σε ατομικές «επιχειρησιακές» δραστηριότητες, και της εγκατάλειψης των περιοχών, όπου αυτές βρέθηκαν, εν τέλει «εξαλείφθηκαν» (Catling-Catling 1981, 75, 81-2)[572].

Ο Stockhammer πιστεύει ότι, ανεξάρτητα από τον τόπο καταγωγής των συγκεκριμένων ανθρώπων/ομάδων, αυτοί συνέχισαν να χρησιμοποιούν τη δική τους οικοσκευή στις περιοχές όπου διέμειναν, επειδή είτε τα μυκηναϊκά αγγεία δεν κάλυπταν τις ανάγκες τους (Bouzek 1985, 184) είτε ήθελαν να διατηρήσουν την παράδοσή τους (Stockhammer 2011β, 229). Επίσης, επιτείνει την άποψη του Kilian ότι αυτή η κεραμική δεν εντοπίζεται σε χώρους με «πολυτελή» αντικείμενα, αλλά σε αποθηκευτικούς και βοηθητικούς (κουζίνας), οι οποίοι δεν χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερη (προσεγμένη) διαμόρφωση. Συμπληρώνει ότι αγγεία αυτής της παράδοσης, όπως και τα επηρεασμένα από αυτή κύπελλα (FS 240), έχουν προέλθει από ξεχωριστά (οικιακά) σύνολα, γεγονός που αντικαθρεπτίζει διαφοροποίηση και «απομόνωση» ομάδων-επήλυδων (ιταλικής καταγωγής)[573] από τα δρώμενα των γηγενών-εφ΄όσον προσέφεραν υπηρεσίες ως βοηθητικό προσωπικό (Stockhammer 2008, 292)-, αν και η κουζίνα τους φαίνεται να έχει διεισδύσει στη μυκηναϊκή διατροφική κουλτούρα (Kilian 2007, 51, Stockhammer 2011β, 229-30, 234, 236). Σε κάποιες περιπτώσεις, όμως, οι ασχολίες αυτών των ανθρώπων καθόρισαν και την παραγωγή εκ μέρους των ντόπιων κεραμέων υβριδίων αγγείων, ικανών να δελεάσουν αυτούς τους νέους καταναλωτές, επιδίωξη η οποία δεν επετεύχθη πλήρως (Stockhammer 2008, 267-8, Kilian 2007, 75,Taf 17.199,200/18.202-6). Ο Reber, μάλιστα, πιστεύει ότι οι ίδιοι οι ξενόφερτοι, με τα «εργαστήρια» τους, προσανατόλισαν και τις ανάγκες της αγοράς προς τη δική τους

[571] Η μελετήτρια θεωρεί ότι η παρουσία και εγκατάσταση αυτών των τεχνιτών στα μυκηναϊκά κέντρα πριν την πτώση του ανακτορικού συστήματος, αλλά και σε άλλες θέσεις αργότερα, με την πιθανή μετεγκατάστασή τους, οφείλεται στην προώθησή τους από τους εκφραστές της υφιστάμενης, αλλά και αναδυόμενης πολιτικά και κοινωνικά εξουσίας, προκειμένου αυτοί να αποκομίσουν αντικείμενα γοήτρου και ισχύος, όπως η πολεμική εξάρτυση (Strack 2007, 110-1).

[572] Σύμφωνα με την άποψη του Rutter (1975, 32) αυτοί αφομοιώθηκαν από τη μυκηναϊκή «κουλτούρα»

[573] Ο Stockhammer δέχεται ότι η εμφάνιση αυτών των αγγείων στην Κάτω Πόλη συνδέεται με την εγκατάσταση τέτοιων ομάδων (ό.π., 229).

παραγωγή (1991, 167). Η τάση αυτή σύγκλισης διαφαίνεται από τη ξεχωριστή μορφή που λαμβάνουν οι τύποι αγγείων, ανάλογα με τη θέση όπου εντοπίστηκαν (Kilian 2007, 76-7), δεδομένου ότι, σύμφωνα με τον Stockhammer (2008, 292), σε κάθε περιοχή εγκαταστάθηκαν ομάδες με διαφορετική δυναμική και χαρακτήρα[574].

Η Strack (2007, 82) αναγνωρίζει τον ξένο και αποκλίνοντα χαρακτήρα αυτής της κεραμικής: α) στην ανάμειξη χαρακτηριστικών, τόσο της χειροποίητης όσο και της τροχήλατης παράδοσης και στην απομίμηση μυκηναϊκών τύπων, β) στην ποικιλομορφία ως προς τα σχήματα και την τεχνολογία, τα οποία απηχούν μιας οικιακής οικονομίας παραγωγή, γ) στη συντηρητικότητα ως προς τη διατήρηση της χρηστικότητας των αγγείων ακόμα και όταν αυτά ενσωματώνονται στις τοπικές συνήθειες.

Η διατήρηση αυτής της παράδοσης για μεγάλο χρονικό διάστημα, ιδιαιτέρως στην Τίρυνθα και στα Χανιά είναι δυνατό να οφείλεται, σύμφωνα με τη Strack (2007, 100), στη συνέχιση των επαφών με τις περιοχές προέλευσης αυτής, για τον προσπορισμό μεταλλικών αντικειμένων και της τεχνολογίας αυτών[575], ή και στην εισροή νέων ξενόφερτων στοιχείων. Οι Borgna-Levi (2015, 126-8, 130) παρατηρούν ότι αυτή η κεραμική υποκαθιστά, μερικές φορές, σε τελετουργικά δρώμενα, τη χρηστική αδιακόσμητη. Αντανακλά την προσπάθεια κάποιων δευτερευουσών ηγετικών ομάδων, που ήλεγχαν σημαντικά κοινωνικά και εμπορικά δίκτυα, να αποκτήσουν δύναμη ήδη από το τέλος της ΥΕΙΙΙΒ περιόδου έχοντας ερείσματα σε άλλες ομόλογές τους στην Ιταλία, με τις οποίες βρίσκονταν σε επαφές και αντάλλασσαν προϊόντα και πρακτικές. Η εξασθένισή της επισφραγίζει την τελική επικράτηση αυτών των ομάδων κατά τη μετανακτορική περίοδο.

Σύμφωνα με άλλες απόψεις, η χειροποίητη αυτή κεραμική παράδοση είναι εγχώριο δημιούργημα και έχει γνωρίσματα της απλής, διαχρονικά λειτουργούσας, οικοτεχνίας (Walberg 1976, 186-7)[576], η οποία χαρακτηρίζεται συχνά από την

[574] Για τοπικές ιδιοσυγκρασίες της κεραμικής αυτής παράδοσης, Strack 2007, 67-8.

[575] Η Deger-Jalkotzy 2002, 56-7, 65 συνδέει την εμφάνιση της συγκεκριμένης χειροποίητης κεραμικής με την ανάπτυξη της μεταλλουργικής δραστηριότητας σε διάφορες περιοχές, η οποία οδήγησε στη διαμόρφωση της «μεταλλουργικής κοινής» κατά τη μετανακτορική περίοδο. Επαφές διενεργούνταν με την Αδριατική και τα νότια Βαλκάνια για τον προσπορισμό μεταλλικών αντικειμένων (οπλισμού και εξαρτημάτων ένδυσης-πόρπες) και πρώτης ύλης ή την εκμετάλλευση τοπικών πηγών. Η μελετήτρια, μάλιστα, διαπιστώνει την απουσία μεταλλικών αντικειμένων σχετικής προέλευσης κατά το τέλος της ανακτορικής περιόδου.

[576] Η άποψη της Walberg για την αυτόνομη εξέλιξη της κεραμικής αυτού του τύπου απορρίφθηκε από τον Rutter (1976) με το επιχείρημα ότι ο συνδυασμός στοιχείων, κάποιων νεωτεριστικών και χωρίς

κατασκευή σκευών από μαθητευόμενους τεχνίτες ή γυναίκες και παιδιά (Snodgrass 1971, 94, Wardle 1972, Stockhammer 2008, 267, 285, Borgna-Levi 2015, 129). Αποτελεί ένδειξη της απορρύθμισης των εργαστηριακών μονάδων παραγωγής αγγείων και της αδυναμίας διάθεσης μυκηναϊκής κεραμικής (Harding 1984, 225), αλλά και της συνεπαγόμενης υποβάθμισης στην τέχνη και στην τεχνική μετά την πτώση του ανακτορικού συστήματος (Sandars 1978, 191-5, ιδίας 1983, 43 κεξ, Sherratt 1981, 593-4)[577]. Συνδέεται με τη μείωση της αγροτικής παραγωγής, ως συνέπεια των κοινωνικών αλλαγών και πιέσεων που προκάλεσαν και τις παραπάνω εξελίξεις (Small 1997, 223-228) και λειτούργησε ως αντιστάθμισμα για το βιοπορισμό και τη συμπλήρωση του εισοδήματος του αγροτικού πληθυσμού. Σε αυτό το πλαίσιο, αναδιοργανώθηκε και το δίκτυο κατανομής της κεραμικής, το οποίο έως τότε ελεγχόταν από το ανάκτορο (Small 1990, 3-25)[578]. Υπήρξε το αποτέλεσμα της απλούστευσης των διαδικασιών ως προς την κατασκευή, χωρίς μεγάλο κόστος, αγγείων καθημερινής χρήσης (δίδεται μεγαλύτερη έμφαση στη χρηστικότητα και όχι τόσο στη μορφή)[579], κατά τη φάση αναδιαμόρφωσης και ανασύνταξης της κοινωνικής και οικονομικής ζωής μετά την καταστροφή του ανακτορικού συστήματος. Αναζητήθηκαν παλαιότερες σταθερές αξίες με αναφορές στο μεσοελλαδικό πολιτισμό (Αδρύμη-Σισμάνη 2006, 94, 96, ιδίας 2014, 250, 506), από τον οποίο διαπιστώνονται δάνεια ως προς τη διακοσμητική αντίληψη των αγγείων (McDonald-Wilkie 1992, figs 3.3, 3.65).

Η Strack (2007, 66,72-3, 93) λαμβάνει ως κριτήρια διάκρισης αυτής της κεραμικής τον εξωγενή χαρακτήρα της, τη χρονική εξέλιξή της εντός της ΥΕΙΙΙΓ

σύνδεση με τοπικά χαρακτηριστικά, καθώς και η μικρή διάρκεια ζωής, της καθιστούν το φαινόμενο ιδιαίτερο. Εξάλλου, η έννοια της οικιακής οικονομίας και διαχείρισης στην παραγωγή αγγείων καθημερινής χρήσης είναι πλέον αποδεκτή και για τη μυκηναϊκή κεραμική καθ΄όλη την ΥΕΙΙΙ περίοδο (Van Wijngaarden 1999, 24-5). Πάντως, η Walberg υποστηρίζει την ύπαρξη χαρακτηριστικών της χειροποίητης (και στιλβωτής) κεραμικής ήδη από την ΥΕΙΙΙΑ περίοδο.

[577] Εντούτοις, η μυκηναϊκή παραγωγή συνέχισε αδιάκοπα να εξελίσσεται ως προς τα μορφολογικά στοιχεία και τα τεχνολογικά χαρακτηριστικά της (Strack 2007, 76, σημ. 172).

[578] Για αντίθετη άποψη, λόγω του μικρού ποσοστού της κεραμικής και του αισθητικού αποτελέσματος αυτής, αδύναμου να προκαλέσει πιθανούς αγοραστές και να συντηρήσει τον αγροτικό πληθυσμό, βλ.Rutter 1990,31. Ο μελετητής σημειώνει ότι οι καινοτομίες της συγκεκριμένης κεραμικής θα ήταν αδύνατο να δημιουργηθούν από αγρότες (ό.π., 32), δεδομένου, μάλιστα, ότι αυτή δεν συναντάται σε αγροτικές περιοχές ή στην περιφέρεια, αλλά στα μυκηναϊκά κέντρα (Strack 2007, 76 και σημ. 170, επίσης και Romanos 2011, 221-2 για νέα τεχνολογικά στοιχεία). Επίσης, η Strack (ό.π. 77) πιστεύει ότι είναι δύσκολο μέσα από την αυτοτελή οικιακή παραγωγή να αναπτυχθούν διασυνδέσεις ικανές να δικαιολογήσουν την ομοιομορφία κάποιων τύπων.

[579] Η Αδρύμη-Σισμάνη (2014, 500) σημειώνει ότι σε αυτή τη φάση παρατηρείται και εμφανής μείωση των αγγείων με γραπτή και, μάλιστα, περίτεχνη διακόσμηση.

πρώϊμης και τον εντοπισμό της σε οικισμούς[580], όπου συμπληρώνει τους τοπικούς τύπους με μικρά και μεσαίου μεγέθους αποθηκευτικά και μαγειρικά σκεύη και, σπανιότερα, ανοικτά, χωρίς, όμως, αυτά να συνιστούν ένα ενιαίο σύνολο. Εντούτοις, η δυναμική της δεν είναι εύκολο να προσδιοριστεί λόγω της ανομοιομορφίας των δημοσιεύσεων, της εποχής και της έκτασης της ανασκαφής κάθε θέσης και της διατήρησης και του είδους των επιχώσεων σε καθεμιά από αυτές.

Η μελετήτρια παρατηρεί, εξάλλου, ότι κάτω από την προμετωπίδα της χειροποίητης στιλβωμένης κεραμικής, συντάσσονται σύνολα αγγείων τα οποία ανήκουν σε διαφορετικές χρονικές φάσεις και περιλαμβάνουν διάφορους τύπους, όπως η ομάδα αγγείων από τον Κομμό, χρονολογούμενη κατά την ΥΕΙΙΙΑ/Β περίοδο, προϊόντα εισαγωγής από τη δυτική Μεσόγειο, και εκείνους από το Καλαπόδι ή την Κόρινθο, με σημαντική ανάπτυξη κατά την εξελιγμένη φάση της ΥΕΙΙΙΓ. Η κεραμική παράδοση στο Καλαπόδι, με αρκετά ανοικτά αγγεία, αποτελεί ένα προανάκρουσμα της χειροποίητης παράδοσης που θα κυριαρχήσει κατά την μεταμυκηναϊκή περίοδο (ό.π., 65).

Ο Rutter, κατά την εξέταση του υλικού από την Κόρινθο (1979, 379 και 391, σημ. 40), είναι ο πρώτος που διαχωρίζει δύο διαφορετικές κατηγορίες στιλβωμένης κεραμικής, με βάση τη χρονική ένταξή της, σε πρωϊμότερη (ΥΕΧ) και υστερώτερη (ΠρΓ) φάση.

Ο Lis (2009α), συνοψίζοντας τα υφιστάμενα δεδομένα, κατηγοριοποιεί τη στιλβωτή κεραμική παράδοση σε τρεις (3) ομάδες: α) σε αυτή που χαρακτηρίζεται, κυρίως, από πλαστικά επιθέματα, συνυπάρχει με τη γκρίζα κεραμική, εξαπλώνεται από τη δυτική Κρήτη έως την Κύπρο και τη Συροπαλαιστίνη, περιλαμβάνει αγγεία ποικίλων τύπων και χρήσεων (κλειστά και ανοιχτά), με μικρή όμως παρουσία στις θέσεις, όπου εντοπίστηκε, και έχει τυπολογικές ομοιότητες με τη σύγχρονη παράδοση impasto της νότιας Ιταλίας (και πιθανόν προέρχεται από τη συγκεκριμένη περιοχή, αν και τα περισσότερα αγγεία συνιστούν τοπικές παραγωγές). Συνδέεται, μάλλον, με τις ξενόφερτες, κινούμενες ομάδες οι οποίες έδρασαν στη διάρκεια των μετακινήσεων των «Λαών της Θάλασσας», και τα ίχνη τους εξαφανίστηκαν, επειδή είτε αφομοιώθηκαν, είτε διαβιούσαν στο περιθώριο της τοπικής μυκηναϊκής κοινωνίας, είτε

[580] Αλλού, δηλώνει (ό.π. 226) ότι η απουσία της από ταφικά σύνολα είναι δυνατόν να οφείλεται στην ελλιπή αναφορά για τάφους της μυκηναϊκής περιόδου, οι οποίοι δεν ανήκαν στις «προνομιούχες» ομάδες που τάφηκαν σε θολωτούς ή θαλαμωτούς τάφους.

μετατοπίστηκαν εκ νέου. Αν και δεν τίθεται από το μελετητή θέμα χρονολογικής ένταξης, η συγκεκριμένη κεραμική είναι μια έκφανση των σχετικών με την πτώση του ανακτορικού συστήματος εξελίξεων, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι εκφραστές και φορείς της αποτέλεσαν τον καθοριστικό παράγοντα για την ανάπτυξή τους (Pilides 1994,15). Μόνο σποραδικά διατηρήθηκε αργότερα, στην Αιγείρα, κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση/προχωρημένη, και στην Τίρυνθα έως την ΥΕΙΙΙΓ ύστερη περίοδο (Stockhammer 2008, 286-7). Πιθανόν σε αυτή την κεραμική κατηγορία ταξινομούνται και τα μεμονωμένα δείγματα από το Λευκαντί των φάσεων Ia και Ib (Popham et al. 2006, 150, 218, fig. 2.42.2,4 και pl. 26.4), β) σε αυτή που επιχωριάζει στην περιοχή της Τροίας κατά την τοπική φάση VIIIb1/2[581], καταχωρείται ως «χειροποίητη κεραμική της δυτικής Ανατολίας», ενσωματώνει χονδροειδείς τύπους οικιακής χρήσης, αλλά και άλλους με διακόσμηση και πλαστικά επιθέματα, και αντιπροσωπεύεται σε σημαντικό ποσοστό –έως και 10%-σε όλη τη διάρκεια της χρήσης της, γ) σε μία τρίτη, η οποία αναφέρεται ως «χειροποίητη οικιακή κεραμική-Handmade Domestic ware» (Lemos 2002, 1997, Lis 2009α, 156 κεξ), περιλαμβάνει μικρή ομάδα κλειστών, κυρίως, αγγείων, έχει, επίσης, περιορισμένη τοπική εξάπλωση –σε αυτή συγκαταλέγονται και τα δείγματα από τη Στερεά Ελλάδα-, διατρέχει, κυρίως, την περίοδο από την ΥΕΙΙΙΓ μέση, αλλά, κάποιες φορές, εμφανίζεται και νωρίτερα, έως την ΠΠρΓ περίοδο, και, τελικώς, αντικαθιστά τα τροχήλατα μαγειρικά σκεύη. Αποτελεί ένα ενδογενές φαινόμενο, δηλωτικό και απόρροια της ύφεσης των μυκηναϊκών εργαστηρίων, της ανάδυσης τοπικών στοιχείων και της έλευσης ομάδων από γειτονικές, περιφερειακές θέσεις[582]. Θεωρείται ως η αφετηρία για την εξέλιξη των χειροποίητων στιλβωτών παραδόσεων που αναπτύσσονται στη νότια Ελλάδα, με λίγα δείγματα στο τέλος της ΥΕΧ, αλλά, κυρίως κατά την ΠΕΣ.

Η Romanos (2011, 36, 39), εκτός από την ΠρΓ παράδοση, η οποία ταυτίζεται με την «χειροποίητη οικιακή κεραμική», τοποθετεί όλη την άλλη χειροποίητη με στιλβωμένη επιφάνεια (της ΥΕΧ) σε ένα σύνολο, διαχωρίζοντας μόνο, όπως και ο Rutter (2006, 574), την κεραμική από τον Κομμό, ως προϊόν εισηγμένο από τη Σαρδηνία.

[581]Αυτή, σύμφωνα με την Strack (2007, 107) υποδεικνύει πολιτισμικές σχέσεις με την περιοχή του κάτω ρου του Δούναβη και τα Βαλκάνια.

[582] Σχετική είναι και η άποψη της Sandars (1983, 61), σύμφωνα με την οποία ορεσίβιοι νομάδες εκμεταλλεύτηκαν την αδυναμία του μυκηναϊκού συστήματος για να εισχωρήσουν σε αυτό και συνυπήρξαν για ένα διάστημα με το ντόπιο πληθυσμό.

Ο Ruppenstein (2007, 174-6) αντιμετωπίζει τη χειροποίητη παράδοση κατά την ΥΕΧ ως ενιαία και επαναφέρει το θέμα των τοπικών και χρονικών διακυμάνσεων και ιδιαιτεροτήτων, ως προς τη διαμόρφωση της, συγκρίνοντας τη συγκέντρωση αυτής στην Πελοπόννησο (κυρίως Τίρυνθα) κατά την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη με την κατακόρυφη αύξησή της στη Στερεά Ελλάδα (Καλαπόδι, Ελάτεια) κατά τις υστερώτερες φάσεις της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου. Σημειώνει ως πιθανή τη σχέση της με τη ΒΔ Ελλάδα, αλλά καταλήγει ότι, ως φαινόμενο, θα μπορούσε να συνδέεται με περισσότερες από μία περιοχές. Τη συνέχεια της στιλβωτής κεραμικής παράδοσης από την ΥΕΙΙΙΓ στην ΠρΓ περίοδο υποστηρίζει και η Wells (1983, 79) για την Ασίνη, επισημαίνοντας ότι κάποια από τα πρωϊμότερα ΠρΓ αγγεία παρουσιάζουν επιφάνεια καστανέρυθρης απόχρωσης, ανάλογη με εκείνη των προγενέστερων δειγμάτων. Συσχετισμό κεραμικών τύπων από την Τίρυνθα και την Αιγείρα της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου, το Βόλο της ΥΕΙΙΙΒ-Γ περιόδου αλλά και τις Μυκήνες της ΥΕΙΙΙΒ και ΥΕΙΙΙΓ περιόδου με την παράδοση της ΠΕΣ δέχεται και ο Lis (2018, 141).

Ο Kilian αναγνωρίζει στην Τίρυνθα, καθώς και σε κάποιες θέσεις, όπως η Αιγείρα, η Κόρινθος, η Περατή, το Καλαπόδι, το Κάστρο Βόλου[583], το Εμπορειό Χίου, τη μετάβαση από την τροχήλατη στη χειροποίητη παράδοση, η οποία εκδηλώνεται με παραλλάσσουσες τεχνικές και μορφές, τουλάχιστον κατά την πρώϊμη ΥΕΙΙΙΓ περίοδο ή και νωρίτερα (2007, 23, 58-61). Επίσης, συμπληρώνει ότι, μετά την ΥΕΙΙΙΓ εξελιγμένη φάση, αυτή η κεραμική παρουσίασε στασιμότητα και είχε περιορισμένο σχηματολόγιο, προερχόμενο κυρίως από την τροχήλατη παράδοση, αλλά επέδειξε μικρή ανανέωση κατά τη μετάβαση προς την ΠΕΣ, ως συνέπεια της διείσδυσης στοιχείων από τη ΒΔ Ελλάδα (ό.π., 75, 79).

Η Λαιμού, αν και παρατηρεί διαφοροποίηση της χειροποίητης κεραμικής από την αρχή της ΥΕΙΙΙΓ σε σχέση με το τέλος της περιόδου, αναφερόμενη στις θέσεις Κοράκου, Ασίνη[584] και Λευκαντί, παραδέχεται τη συνέχεια σε άλλες, όπως η Τίρυνθα, οι Μυκήνες και το Καλαπόδι, όπου εμφανίζονται μόνωτα και δίωτα σχήματα ήδη στην πρωϊμότερη παράδοση και ομοιάζουν με τα τροχήλατα (Lemos 2002, 85-6, σημ.

[583] Ο Kilian περιλαμβάνει εδώ προφορικές μαρτυρίες ή αυτοψία του ίδιου σε συλλογή που φυλάσσεται στο Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο των Αθηνών. Η αντίληψή του επιβεβαιώνεται και από τις πρόσφατες ανασκαφές στην περιοχή του Βόλου.

[584] Αμφισβήτηση ως προς τη σχέση της χειροποίητης «Βαρβαρικής» κεραμικής με εκείνη της στιλβωτής χειροποίητης της ΥΕΧ για τη συγκεκριμένη θέση, εκφράζει και η Pilides, αν και επισημαίνει ότι μεταξύ τους δεν παρατηρείται «στρωματογραφικό κενό» και τα μορφολογικά στοιχεία, διαμόρφωση της επιφάνειας και διακόσμηση σε κάποια από αυτά, συγκλίνουν (1994, 16-7).

252)[585]. Σε μια γενική θεώρηση της ΠρΓ χειροποίητης κεραμικής, αν και διαπιστώνει την αδυναμία για την εξακρίβωση της σαφούς αλληλουχίας της από την ΥΕΙΙΙΒ/Γ περίοδο, πιθανολογεί ότι η εισαγωγή της από ξένα πληθυσμιακά στοιχεία στην πρώϊμη φάση υπήρξε το έναυσμα για την εξάπλωση και τη χρήση της, τόσο από τους νεοφερμένους, όσο και από τους ντόπιους (ό.π., 97).

Προβληματισμό ως προς την ενιαία κατάταξη της στιλβωτής κεραμικής και ως προς την επιβίωσή της έως το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ και την ΥΜ περίοδο διατυπώνει και η Romanos (2011, 195, 277) υπογραμμίζοντας τη χρονική απόσταση μεταξύ της υστεροελλαδικής και της πρωτογεωμετρικής παράδοσης. Παρατηρεί (ό.π,, 202-3, 218-9) ότι η αύξησή της στις Μυκήνες, προς το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου, θα μπορούσε να σημαίνει τη συνεχιζόμενη εξέλιξη της, δεδομένου ότι η μεταβολή ως προς το υλικό δεν αποτελεί καθοριστικό στοιχείο χρονολόγησης και ότι εμφανίζονται κοινά σχήματα, όπως το κλειστό, ευρύστομο αγγείο με διακριτό λαιμό (collared jar), το οποίο επικρατεί σε όλη την ΥΕΙΙΙΓ.

Το ζήτημα της συσχέτισης και της μετακύλισης από τη μία χειροποίητη παράδοση στην άλλη αντιμετωπίζεται, με επιφυλακτικότητα, και από την Strack (2007, 225-7), παρά την τεχνολογική ομοιομορφία, τόσο λόγω της χρονικής απόστασης στην εμφάνισή τους, με εξαίρεση την Τίρυνθα και τις Μυκήνες, όσο και του διαφορετικού σχηματολογίου (περιορισμένου στα ευρύστομα πιθοειδή/καδόσχημα στη χειροποίητη κεραμική παράδοση), της έντασης ενσωμάτωσης στην υφιστάμενη οικοσκευή (η παράδοση της ΥΕΧ περιλαμβάνει συμπληρώματα και όχι αντικατάσταση τύπων, όπως συμβαίνει με τα αγγεία της ΠΕΣ), καθώς και του διαφορετικού χώρου εύρεσης και του ποσοστού κατανομής (τα αγγεία της ΥΕΧ εμφανίζονται μόνο σε οικιστικούς χώρους[586], διάσπαρτα και με πολύ μικρή αντιπροσώπευση).

Αλλού, συζητείται η αποσύνδεση της κεραμικής «Βαρβαρικής» (Barbarian Ware) κεραμικής της ΥΕΧ από τη χειροποίητη κεραμική της μεταμυκηναϊκής περιόδου (Iacono 2012, 69, σημ. 5), ενώ και η χρήση του όρου «στιλβωτή κεραμική», η οποία αναπαράγει την αγγλική ορολογία Handmade Burnished Ware, αποδυναμώνεται από

[585]Ο Jung (2006β, 41) σημειώνει ότι η παραγωγή τέτοιων σχημάτων, διαφορετικών από εκείνα σε άλλες θέσεις, όπου συναντάται η χειροποίητη στιλβωτή, οφείλεται στην προσήλωση στους μυκηναϊκούς τροχήλατους τύπους, ένας εκ των οποίων είναι και το μαγειρικό σκεύος (46).

[586] Η Romanos (2011, 53) αφήνει ανοικτό το ζήτημα της εμφάνισης αυτής της κεραμικής σε τάφους, με δεδομένα το αγγείο από την Περατή και ένα άλλο από την Πελλάνα. Η σύνδεση αυτών με τη χειροποίητη στιλβωτή παράδοση της ΥΕΧ δεν μπορεί να θεωρηθεί, πάντως, βέβαιη λόγω και του σχήματος. Επίσης, σημειώνει, ότι αυτή η κεραμική έχει εντοπιστεί όχι μόνο σε χώρους οικιακής, αλλά και σε άλλους βιοτεχνικής και τελετουργικής χρήσης (ό.π., 55).

την ύπαρξη αγγείων χωρίς τη σχετική επεξεργασία και διαμόρφωση της επιφάνειας (Walberg 1976, Sherratt 1981, 593, Ruppenstein 2007,175).

β. Μετά τα μυκηναϊκά (οι ΥΜ και ΠρΓ περίοδοι)

Όσον αφορά στην κεραμική αυτής της περιόδου, ο Reber διαχωρίζει τρεις (3) κατηγορίες με βάση το υλικό: α) τη σκούρα χρηστική, με τοπικές ιδιομορφίες, σχετικά ευρεία διασπορά και κυρίαρχο σχήμα τη μαγειρική πρόχου, β) την ανοικτόχρωμη μονόχρωμη κεραμική, η οποία επιχωριάζει στην Αργολίδα και στην Κόρινθο και στο τέλος της Γεωμετρικής περιόδου χαρακτηρίζεται και από πιο λεπτότεχνα αγγεία, και γ) την αττική παράδοση με εγχάρακτη διακόσμηση (1991, 8-9). Ο μελετητής αναγνωρίζει, επίσης, την επιβίωση της μυκηναϊκής παράδοσης προς την ΕΣ σε περιοχές όπως οι Δελφοί, το Καλαπόδι και οι Μυκήνες (ό.π., 46-8, 51-2). Ανάλογη άποψη εκφράζουν ο Kilian (2007, βλ. πρπ σελ. 364) και ο Ruppenstein (2007, 173) στηριζόμενος και στην ομοιομορφία της τεχνολογίας (βλ. και Παπαδημητρίου 1998, 123-5, για Τίρυνθα), αν και, σύμφωνα με τον Gros (2007, 155), αυτή η συσχέτιση θα μπορούσε να θεωρηθεί τυχαία, επειδή η συγκεκριμένη τεχνική εφαρμόζεται και σε άλλες κατηγορίες κεραμικής. Ο Reber, τέλος, παρατηρεί ότι τόσο η ανοικτόχρωμη όσο και η σκουρόχρωμη παράδοση περιλαμβάνουν απομιμήσεις τροχήλατων αγγείων (κυρίως κλειστών και λιγότερο ανοικτών) και έχουν αναφορά στη χειροποίητη στιλβωτή παράδοση του τέλους της ΥΕΧ. Αυτές αποτελούν τοπικές ιδιομορφίες, καθοριζόμενες και από τα χαρακτηριστικά του πηλού σε κάθε περιοχή, ακολουθούν κοινή πορεία έως την ΠρΓ περίοδο, όπως διαπιστώνεται από τα δεδομένα της Ασίνης, αλλά φαίνεται ότι παρεκκλίνουν ως προς το σχηματολόγιο από τη Γεωμετρική περίοδο και εξής (1991, 76, 117, 168).

Η χειροποίητη παράδοση δεν ήταν άγνωστη πριν το τέλος του μυκηναϊκού κόσμου σε περιοχές στην περιφέρεια αυτού, με τις οποίες αυτός διατηρούσε επαφές, και είχε ήδη προσαρμόσει σε αυτή την τεχνική σχήματα της τροχήλατης κεραμικής, όπως η πρόχους ή ο αμφορέας, ενώ από την ΥΜ περίοδο το σχηματολόγιο διευρύνθηκε και κάποιοι τροχήλατοι τύποι, όπως ο αμφορέας με τις λαβές στην κοιλιά, αντικαταστάθηκαν τελείως από τα χειροποίητα αντίστοιχά τους (ό.π., 162-6). Η σκουρόχρωμη κεραμική εμφανίζεται κυρίως σε οικισμούς και, περιστασιακά, σε τάφους, ενώ η ανοικτόχρωμη εναποτίθεται περισσότερο σε τάφους, τα αγγεία της χρησιμοποιούνται, επίσης, ως αφιερώματα σε ιερά και τα μεγαλύτερα κλειστά

συμπληρώνουν την οικοσκευή για την αποθήκευση τροφής. Όσον αφορά στην αττική εγχάρακτη κεραμική, αυτή περιορίζεται σε αγγεία και άλλα πήλινα αντικείμενα ταφικής χρήσης (ό.π., 158-9).

Η Λαιμού κατηγοριοποιεί την χειροποίητη παράδοση της ΠρΓ περιόδου, σύμφωνα με χαρακτηριστικά λειτουργικότητάς της, δεχόμενη τοπικές ιδιαιτερότητες: α) χρηστική, οικιακού χαρακτήρα, τοπικής παραγωγής, στην οποία περιλαμβάνεται η μαγειρική κεραμική, β) απομίμηση σχημάτων της τροχήλατης κεραμικής ως προσπάθεια ενσωμάτωσης αυτής στη σχετική παραγωγική διαδικασία, γ) εισαγωγές, κυρίως από τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία, περιορισμένες στα νεκροταφεία από το Λευκαντί (Lemos 2002, 97). Η ομοιομορφία τύπων που επικρατούν στη χειροποίητη τεχνική υποδεικνύει, εξάλλου, ενιαία αντίληψη και ομοιογένεια και ως προς τη μαγειρική πρακτική (ό.π.,197).

Η Strack ταξινομεί την κεραμική ανάλογα με τις περιοχές ανάπτυξής της: α) στην Κρήτη και τη Θήρα, όπου συνεχίζεται η μινωϊκή παράδοση της ΥΕΧ, με χειροποίητους μαγειρικούς τύπους σε όλη την ΠρΓ-Γ περίοδο, β) στην Αθήνα, Εύβοια και τα νησιά του Αιγαίου, γ) στη ΒΑ Πελοπόννησο και την Κεντρική Ελλάδα (2007, 236).

Κατά την ΥΜ και ΠΠρΓ περίοδο δεν παρατηρείται σαφής τυπολογική διαφοροποίηση ανάμεσα στη σκουρόχρωμη και την ανοικτόχρωμη κεραμική, όπως κυριαρχεί στην Αργολίδα, αλλά, από το τέλος της ΠρΓ και κατά τη Γεωμετρική εποχή, η σκουρόχρωμη κεραμική αφορά κατ΄εξοχήν στα μαγειρικά σκεύη και στα σχετικά με αυτά εξαρτήματα, εστίες και υποστατά, ενώ η ανοικτόχρωμη, εκπροσωπούμενη από μικρά συνήθως αγγεία (προχοΐδια και φιάλες), συναντάται σε τάφους, και από τη ΜΓ χαρακτηρίζεται και από λεπτά χειροποίητα σκεύη (ό.π., 121-2). Στην Ασίνη, τα χειροποίητα σκεύη, ήδη από το τέλος της ΥΜ, χρησιμοποιούνταν παράλληλα με τα τροχήλατα και, μάλλον, για τις ίδιες λειτουργίες (τα πρώτα φέρουν, κάποτε, και γραπτή διακόσμηση, όπως οι πυξίδες), αλλά, κυρίως, κατά τη διάρκεια της ΠρΓ περιόδου, αντικατέστησαν τα λεπτότεχνα και τα χονδροειδή (κυρίως κλειστά) τροχήλατα (διακοσμημένα και άβαφα), (ό.π, 165-9), και, σε κάποιες περιπτώσεις, αγγεία από υλικό σχετικό με αυτό των αποθηκευτικών είχαν μαγειρική χρήση (ό.π., 234, σημ. 67). Στην Κορινθία, από την ΠΠρΓ εποχή, η ανοικτόχρωμη κεραμική αντιπροσωπεύεται από τα αποθηκευτικά αγγεία (ό.π.,142) και η χρηστική τείνει να γίνει χειροποίητη (ό.π., 259), ενώ τα μαγειρικά σκεύη είναι ελάχιστα, λόγω και του μικρού ποσοστού

διαθέσιμου υλικού από τους χώρους εύρεσης (φρέατα), φαινόμενο το οποίο επιτείνεται κατά τη Μ/ΥΓ περίοδο (ό.π., 161, 163-4)[587]. Και στις δύο παραπάνω αναφερόμενες περιοχές, η χειροποίητη παράδοση είναι γνωστή από το τέλος της μυκηναϊκής περιόδου (ό.π., 207).

Στην κεντρική Ελλάδα, η χειροποίητη κεραμική εμφανίζεται νωρίτερα, ήδη από την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη, όπως μαρτυρείται από τα ευρήματα του Καλαποδίου (και πρόσφατα της νησίδας Μήτρου, Lis 2012α, 99, 101-2), εκπροσωπούμενη από τα ανοικτόχρωμα χρηστικά αγγεία μεταφοράς, αποθήκευσης και κατανάλωσης τροφής, αλλά και τα σκουρόχρωμα μαγειρικά σκεύη (Jacob-Felsch 1996, 73 κεξ).

Στην Αττική, όμως, και στην Εύβοια, όπου τα χειροποίητα αγγεία είναι χρονικά υστερώτερα, υπερισχύουν, κατά την ΠΕΣ, τα σκουρόχρωμα μαγειρικά σκεύη είτε, αρχικώς, ως κτερίσματα σε τάφους είτε, κατά τη ΜΓ περίοδο, ως σκεύη για μεταφορά νερού (Strack 2007, 127-8, 235, Reber 1991, 158)[588]. Στο Λευκαντί, τα πρωϊμότερα από αυτά, τα οποία εντάσσονται στην κατηγορία των μαγειρικών (πρόχων), προέρχονται από το μεγαρόσχημο κτήριο της Τούμπας της ΜΠρΓ περιόδου (Popham et al. 1990, 153)[589], ενώ στον οικισμό της Ξηρόπολης τέτοια σκεύη εντοπίστηκαν σε δύο αποθέσεις της ΥΠρΓ και Υπο-ΠρΓ περιόδου (Desborough-Dickinson 1980, 27-36), εποχή κατά την οποία εναποτέθηκαν και στα νεκροταφεία (Desborough 1980, 342-3).

Η Strack (2007, 208, 211-2 και 234-5) υπογραμμίζει ότι στις περιοχές όπου αναπτύσσεται παράλληλα η ανοικτόχρωμη και η σκουρόχρωμη κεραμική, όπως συμβαίνει στην Αργολιδοκορινθία και στη Στερεά Ελλάδα (Καλαπόδι), το πλήθος των χειροποίητων αγγείων είναι αξιοπρόσεκτο, αυτά «ανταγωνίζονταν» τα τροχήλατα, ως ενταγμένα σε διάφορες λειτουργικές ανάγκες, και η εξέλιξη της συγκεκριμένης παράδοσης χρονολογείται ήδη από τη μυκηναϊκή εποχή. Σε άλλες, αντιθέτως, περιοχές, όπως η Αθήνα και η Εύβοια, όπου επικρατεί η σκουρόχρωμη κεραμική, αυτή εμφανίζεται σε μικρό ποσοστό, με αντιπροσωπευτικά σχήματα τις μόνωτες, κυρίως,

[587]Η μείωση των μαγειρικών σκευών κατά την ΕΣ είναι δυνατόν να οφείλεται τόσο στην αλλαγή των διατροφικών συνηθειών, οι οποίες δεν υπαγόρευαν τη χρήση τέτοιων σκευών, όσο και στη χρησιμοποίηση θραυσμάτων αυτών των αγγείων για ανακύκλωση, με αποτέλεσμα τη μετακίνησή τους από τις αρχικές θέσεις εναπόθεσης.

[588] Η Strack, βεβαίως, σημειώνει ότι το υλικό από την Αττική δεν είναι πλήρως δημοσιευμένο (βλ. και σημ. 16).

[589] Μικρός αριθμός τροχήλατων χονδροειδών αγγείων βρέθηκε στις επιχώσεις της Τούμπας, πιθανή επιβίωση του τύπου έως τη ΜΠρΓ περίοδο ή και ένδειξη προγενέστερων παρεισφρήσεων (Strack 2007, 174).

(μαγειρικές) πρόχους, ενώ οι άλλοι τύποι χρηστικών/χονδροειδών αγγείων (αποθήκευσης/μεταφοράς) παραμένουν τροχήλατοι και φέρουν απλή γραπτή διακόσμηση. Μόνον κατά τη Γεωμετρική εποχή παράγονται αγγεία (μεταφοράς υγρών ή μικροί πίθοι) από πηλό που προσομοιάζει με αυτόν των μαγειρικών σκευών.

Η ανάπτυξη αυτής της κεραμικής παράδοσης έχει ανακινήσει, όπως και η αντίστοιχη της ΥΕΧ, μια σειρά από θεωρίες για το χαρακτήρα και την προέλευση των κατασκευαστών της, αν πρόκειται δηλαδή για:

-ξενόφερτους (Bouzek 1969, 45-56, Jacob-Felsch 1996, 77, Desborough 1980, 342-3), βορειοελλαδικής προέλευσης, Δωριείς (Schachermeyr 1980,189, 221-2), οι οποίοι διείσδυσαν, παρά εισέβαλαν, στη νότιο Ελλάδα (Eder 1998, 202), ήταν υπεύθυνοι και για την εισαγωγή νέων ταφικών εθίμων (Bouzek 1974, 36κεξ) ή για την προώθηση νέων διατροφικών συνηθειών, υπαινικτικών από την δημιουργία νέων μαγειρικών σκευών (Desborough 1980, 343),

-νομάδες ή αγρότες/ποιμένες, διαβιούντες στην περιφέρεια των κοινωνικών και οικονομικών εξελίξεων (Schachermeyer 1980, 189, 221-2, ιδιαιτέρως για τη σχέση των "Leatherbag-ware" αγγείων με τα πρότυπα από οργανικά υλικά (κολοκύθες), Jacob-Felsch 1996, 77 και Frödin- Persson, 1938, 436 για φθαρτά υλικά ως πρότυπα κατασκευής αγγείων, Lis 2009α, 161),

-ένα πληθυσμιακό υπόστρωμα, στην περιφέρεια του μυκηναϊκού κόσμου, το οποίο είχε μεσοελλαδικές καταβολές και εισέρρευσε προς το κέντρο της μυκηναϊκής κοινωνίας εκμεταλλευόμενο τις συνθήκες της οικονομικής κατάπτωσης αυτής (Desborough 1964, 37-40, 231-2, ιδίου 1972, 107-11, Snodgrass 1971, 383-6, Dickinson 1994, 307-8),

-τεχνίτες, δρώντες στο πλαίσιο της οικοτεχνίας (Snodgrass 1971, 94),

-γυναίκες, περιστασιακούς τεχνίτες σε σχέση με τους εξειδικευμένους άντρες, οι οποίοι θεωρούνται ως παραγωγοί της τυποποιημένης τροχήλατης κεραμικής, λόγω της «απαιτούμενης» φυσικής δύναμης για την κίνηση του τροχού, δεδομένου ότι κάποια σχήματα, ιδιαιτέρως από τάφους, είναι μικρού μεγέθους και έφεραν μικρά δακτυλικά αποτυπώματα (Courbin 1966, 468).

Στην πρόσφατη έρευνα το ζήτημα επαναπροσδιορίζεται μέσα από την οπτική των ενδογενών κοινωνικών και οικονομικών εξελίξεων και αναταράξεων που χαρακτήρισαν τη μεταμυκηναϊκή εποχή, η πολιτισμική συνέχεια θεωρείται αναμφισβήτητη, και λαμβάνονται υπ΄όψιν οι υφιστάμενες προγενέστερες τοπικές κεραμικές παραδόσεις, ενώ δεν απορρίπτεται και η ερμηνεία για τις πληθυσμιακές

μετατοπίσεις και τις εσωτερικές διεργασίες από τις συνεπαγόμενες επαφές (Strack 2007, 216-7, 242-5).

Ο Lis (2009α, 159-61) αναγνωρίζει ότι μια δυσχερής κοινωνικο-οικονομική κατάσταση θα μπορούσε να είναι συγκυριακή, δεν της αποδίδει, δηλαδή, ένα γενικό χαρακτήρα, αλλά πιθανόν εντοπισμένο σε κάποιες περιοχές και υπό ορισμένες συνθήκες (Lis 2018, 147)[590]. Εξάλλου, η ανομοιομορφία ως προς την πρωϊμότερη εκδήλωση της χειροποίητης κεραμικής, σε κάποιες περιοχές, δικαιολογείται από το μέγεθος της πίεσης που αυτές δέχτηκαν κατά το τέλος του μυκηναϊκού κόσμου (Strack 2007, 236-7).

Δεν αποκλείεται, βέβαια, και η επίδραση ξένων, περιφερειακών ομάδων, ημινομαδικού χαρακτήρα (Lis 2012α, 217), οι οποίες για μεγάλο χρονικό διάστημα διαβιούσαν σε όμορες με το μυκηναϊκό κόσμο, ζώνες. Τέτοιες μετακινήσεις ως αιτιολογία, μεταξύ άλλων, της εμφάνισης της χειροποίητης κεραμικής συνιστούν ένα μοντέλο μεταβολών που επανέρχεται στην έρευνα (Ruppenstein 2007, 182).

IIα. Μικρές επισημάνσεις για τον Κύνο

Στον Κύνο δεν διαπιστώνονται στιλβωμένοι τύποι της ΥΕΧ στο σύνολο που μελετήθηκε. Ένα μικρό ανοικτό αγγείο με υπερυψωμένη λαβή (αρύταινα), όχι σαφούς χρονολόγησης, ίσως εντάσσεται στη συγκεκριμένη κεραμική κατηγορία (**εικ. Γ26**), όπως και ένα άλλο ευρύστομο αδιευκρίνιστης χρονολόγησης[591]. Μικρή παρουσία τύπων της στιλβωτής κεραμικής, η οποία συνδέεται με την "Barbarian ware" ή την «ψευδομινύεια», αναγνωρίζει ο Lis (2009^{α}, 156, fig. 18.3, 13-15) στη θέση Μήτρου, χωρίς όμως, λόγω των λιγοστών ευρημάτων και των αναμεμειγμένων στρωμάτων, να αποσαφηνίζει πότε ακριβώς χρονολογούνται τα συγκεκριμένα δείγματα (ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη ή μέση) και πώς συνδέονται μεταξύ τους οι διαφορετικές κατηγορίες της συγκεκριμένης κεραμικής.

[590]Ο μελετητής ανατρέχει και σε παραδείγματα από την Πύλο στο τέλος της ζωής του ανακτόρου, αλλά και από τη θέση Μήτρου για να αιτιολογήσει την εμφάνιση της χειροποίητης κεραμικής στο πλαίσιο έντασης και κοινωνικο-πολιτικής κρίσης, αλλά σημειώνει, επίσης, ότι η συγκεκριμένη παράδοση είναι αρκετά διαδεδομένη έως και τις προχωρημένες φάσεις της μυκηναϊκής περιόδου (ό.π. 145-7).

[591] Κατά τη μελέτη του υλικού, καταγράφηκε μεγάλο τμήμα από το κάθετο τοίχωμα ευρύστομου αγγείου (Κ 4526^{α}) με πλαστική σχοινόμορφη διακόσμηση και ίχνη στίλβωσης, μάλλον μαγειρικής χρήσης, η μορφή του οποίου ανταποκρίνεται σε σχήματα (jar/bucket) από το Λευκαντί της φάσης 1b (Popham et al. 2006, 217-8, fig. 2.42, 2,4, pl 49.4). Επειδή το θραύσμα έχει εντοπιστεί σε «προβληματικό» στρώμα και τα συνευρήματα χρονολογούνται γενικώς στην ΥΕΙΙΙΓ περίοδο, δεν αναφέρεται εδώ ως μαρτυρία για την παρουσία της "Βαρβαρικής" κεραμικής στον οικισμό.

Η κεραμική με τη στιλβωμένη επιφάνεια εμφανίζεται «ξαφνικά» στον οικισμό κατά την ΥΜ και αναπτύσσεται, ιδιαιτέρως, κατά την ΠΠρΓ περίοδο με περιορισμένο σχηματολόγιο, το οποίο, όμως, φαίνεται ότι περικλείει και άλλους τύπους, πέραν του μαγειρικού σκεύους. Σε γενικές γραμμές, αυτή έχει κοινά γνωρίσματα με τα δεδομένα από το Καλαπόδι της ίδιας περιόδου, αλλά τα ανοικτά αγγεία υφίστανται σε μικρότερο ποσοστό[592]. Συσχετισμοί, επίσης, προκύπτουν με το υλικό από την Ελάτεια και του Μήτρου. Χρονικά συντάσσεται με τη σχετική κεραμική από την Αττική και προηγείται αυτής από το Λευκαντί (Strack 2007, 205-8, 211-2). Δυστυχώς, η «παρακμή» του Κύνου κατά την επόμενη περίοδο εξέλιξης των δύο αυτών περιοχών δεν διευκολύνει τη συναγωγή βέβαιων συμπερασμάτων. Σε άλλη ενότητα εξετάζεται η φυσιογνωμία αυτής της κεραμικής στον οικισμό και οι παράγοντες που οδήγησαν στη μετάπτωση από την τροχήλατη στη χειροποίητη παράδοση.

[592] Το συμπέρασμα είναι δυνατόν να οφείλεται στο ποσοστό του εξεταζόμενου δείγματος, αλλά, οπωσδήποτε, από τη γενική εποπτεία του υλικού, η απόκλιση δεν φαίνεται να είναι μεγάλη

Δ. ΕΝΟΤΗΤΑ
ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΛΑΣΙΟ ΤΗΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

1.Παράμετροι παραγωγής

Σε προηγούμενη ενότητα έγινε προσπάθεια να καταδειχθούν τα τεχνολογικά γνωρίσματα που συνδέονται με τους διάφορους τύπους μαγειρικών και άλλων χρηστικών αγγείων και προσδιορίζουν τη χρήση και τη μορφή τους. Αυτά καθορίζονται από περιβαλλοντικούς παράγοντες αλλά επηρεάζονται, επίσης, από τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες μιας κοινωνίας και αποτελούν το αποτέλεσμα μιας σειράς επιλογών για την κατασκευή των αγγείων. Οι τεχνολογικές αυτές επιλογές αξιολογούνται μέσα από ορισμένες παραμέτρους, όπως η τυποποίηση, η επένδυση εργασίας και η δεξιοτεχνία, και συνδέονται άμεσα με την οργάνωση παραγωγής, δηλαδή με το σύνολο των απασχολούμενων τεχνιτών, με τη σημασία και τη δραστηριοποίηση του χώρου ως προς τη συγκέντρωση της παραγωγής, με τη διάθεση του παραγόμενου προϊόντος (Costin-Hagstrum 1995).

Α. ***Η τυποποίηση*** δηλώνεται από την επανάληψη στο υλικό και στις τεχνικές κατασκευής (Rice 1981, 223), στη μορφή και στις διαστάσεις (Balfet 1965, 163), στη διαμόρφωση/διακόσμηση της επιφάνειας (Hagstrum 1985).

Όπως προκύπτει από πειραματικές μεθόδους, η τυποποίηση αποτελεί μια θεωρητική παράμετρο, ένα «σχέδιο» (Ingold 2013, 62-71), επειδή ο τεχνίτης τείνει να αποκλίνει από το αρχικό μοντέλο σύμφωνα με το πολιτισμικό του υπόβαθρο, την εξειδίκευση και τη δεξιότητά του και την ανάγκη να ανταπεξέλθει στις τεχνολογικές απαιτήσεις του υλικού του και στις προβλεπόμενες διαστάσεις του προϊόντος (Gandon et al. 2011, Gandon et al. 2014), ακολουθώντας μια πορεία παραγωγής με αλληλεξαρτώμενα στάδια (Ingold 2013, 45 και 116). Το ποσοστό της τυποποίησης είναι το αποτέλεσμα της σύγκρισης, σε ένα δεδομένο χρόνο ή εξελικτικά, και της αξιολόγησης των προϊόντων της ίδιας παράδοσης (Arnold-Nieves 1992, 94) ή διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων (Roux 2003β).

Όσο περισσότερο εντατικοποιημένη είναι η παραγωγή, τόσο περισσότερο είναι τυποποιημένη (Rice 1981, Roux 2003β). Η τυποποίηση ορίζεται από το συντελεστή διαφοροποίησης των απόλυτων διαστάσεων των αγγείων (Kvamme et al. 1996). Όταν ο συντελεστής είναι χαμηλός, αυτό συνεπάγεται εντατικοποίηση στην παραγωγή σε ατομικό επίπεδο και επομένως εξειδίκευση. Εξάλλου, ο χαμηλός συντελεστής διαφοροποίησης, συνδυαζόμενος με χαμηλή ετήσια παραγωγή, δηλώνει μικρό αριθμό τεχνιτών, καθώς οι τελευταίοι πρέπει να δουλεύουν σε τακτικό ρυθμό για να ακολουθήσουν τους απαιτούμενους ρυθμούς. Αντιθέτως, αυτός, συνδυαζόμενος με υψηλή ετήσια παραγωγή, προϋποθέτει μεγάλο αριθμό τεχνιτών. Τέλος, όταν ο συντελεστής είναι ψηλός, αυτό σημαίνει μειωμένη παραγωγή σε ατομικό επίπεδο. Βέβαια, ο υπολογισμός αυτός αφορά σε ένα θεωρητικό μοντέλο, επειδή, από τα αρχαιολογικά δεδομένα, το πλήθος του ανεσκαμμένου κεραμικού συνόλου, συγκρινόμενο με τον αρχικό πληθυσμό μιας θέσης, δεν καθίσταται εύκολα προσδιορίσιμο. (Roux-Karasik 2018, 21). Τα μεγέθη προσλαμβάνονται συνήθως σύμφωνα με τη σύγχρονη αντίληψη, ενώ στις παλιότερες κοινωνίες τα πανομοιότυπα προϊόντα ήταν ασυνήθιστα με την υφιστάμενη τεχνολογία και η αξιολόγηση του τεχνίτη πολύ διαφορετική από αυτή του μελετητή (Blackman et al. 1993, 61, Kotsonas 2014, 9, με βιβλιογραφία).

Η τυποποίηση γίνεται, επίσης, κατανοητή ως απόρροια του πλέγματος ανταλλαγών μεταξύ του τεχνίτη-παραγωγού και του καταναλωτή. Επειδή αυτά τα δύο μέρη δεν συναντώνται σε τακτά χρονικά διαστήματα, έχουν ανάγκη να βασίζονται σε τυποποιημένα προϊόντα, ώστε οι καταναλωτές να μπορούν να επιλέξουν μέσα σε μια συγκεκριμένη κλίμακα και να αξιολογήσουν την ποιότητα των διατιθέμενων αντικειμένων-αγγείων και οι παραγωγοί να διασφαλίζουν την προσφορότερη διάθεση των προϊόντων τους, παραλλήλως με την εύκολη αποθήκευση και μεταφορά (Van der Leeuw 1999, 130, Costin 1991, 34).

Η τυποποίηση χαρακτηρίζεται από εσκεμμένες πρακτικές ή/και μηχανικές και ασυνείδητες κινήσεις εκ μέρους του κεραμέα. Στην πρώτη περίπτωση, επιδιώκονται συγκεκριμένα τεχνολογικά, μορφολογικά και στυλιστικά χαρακτηριστικά για την κάλυψη χρηστικών αναγκών ή κοινωνικών λειτουργιών, ενώ, στη δεύτερη, αποτυπώνεται η οργάνωση παραγωγής: ανεπαίσθητες διαφοροποιήσεις/διακυμάνσεις οφειλόμενες στην εμπειρία, στην εκπαίδευση και στην εξειδίκευση, στη δεξιοτεχνία και στην ιδιοσυγκρασία, στον έλεγχο και στην ένταση της παραγωγής, στον αριθμό

παραγωγών (Costin-Hangstrum 1995, 622, Κυριατζή 2000, 232 κεξ). Η επαναλαμβανόμενη πρακτική διαμορφώνει τη σταθερότητα στο παραγόμενο προϊόν και το τεχνολογικό στυλ, το οποίο προσδιορίζει μια ομάδα τεχνιτών, και είναι ένας καλός δείκτης για τις κοινωνικές ομάδες και τη μετάδοση της τεχνογνωσίας (Kilikoglou et al. 1998, 275).

Τόσο η τυποποίηση όσο και η δεξιοτεχνία εγγράφονται στη διαδικασία της εκμάθησης της τεχνικής κατασκευής αγγείων, επηρεάζουν τον τρόπο παραγωγής και φαίνεται ότι παραμένουν αμετάβλητες σε κάθε τεχνολογική έκφανση (Gosselain 2000, 192-193). Οι τεχνολογικές επιλογές και, κατ΄ επέκταση, η οργάνωση της παραγωγής είναι μεν αποτέλεσμα της διαδικασίας εκμάθησης, αλλά, επιπλέον, επακόλουθο της δεδομένης κατά την κατασκευή των αγγείων κοινωνικής «προδιάθεσης» (Dietler-Herbich 1994, 465).

Η μετάδοση τεχνολογικής γνώσης συνιστά μια διαρκή διαδικασία, που πραγματοποιείται συνήθως μέσα στην οικογένεια, με αλληλεπίδραση γενεών, φύλων και κοινωνικών ομάδων, εμφανίζει ποικίλες συμπεριφορικές μεθόδους (Gorogianni et al. 2016, 202-3), ανεξάρτητα από κοινωνικές αλλαγές και δυνάμεις, και αποτελεί μέρος της διαμόρφωσης της πολιτισμικής ταυτότητας (Gosselain 2008β, 175-6). Οι κεραμικές παραδόσεις καθορίζονται από το πλαίσιο μέσα στο οποίο τοποθετείται αυτή η γνώση και γίνεται πράξη (Gosselain 2008^{α}, 67, 75, 77-8).

Α1. Τυποποίηση ως προς το υλικό

Οι παράγοντες που επηρεάζουν την επιλογή του πηλού είναι πρωτίστως γεωλογικοί (διασπορά και ποικιλία των πρώτων υλών, εξάντληση πηγών εξόρυξης) αλλά, σε μεγάλο ποσοστό, περικλείουν και την αντίληψη του τεχνίτη για το υλικό που χρησιμοποιεί και την ποιότητα αυτού, τη θέση και την οργάνωση του χώρου τον οποίο κατοικεί και του γύρω αξιοποιήσιμου περιβάλλοντος αυτού (για άλλες ιδιωτικές και, κυρίως, αγροτικές χρήσεις), την ενέργεια που πρέπει να καταναλωθεί για την απόκτηση της πρώτης ύλης, με βάση την απόσταση, την απαίτηση για κατασκευή συγκεκριμένων αγγείων, σχημάτων και μεγεθών, την κοσμοθεωρία (π.χ. ιεροί τόποι) και την εμπειρία του (Arnold 2000, 341-61). Εκτός από την παρουσία ή απουσία συγκεκριμένων υλών προς εκμετάλλευση στο άμεσο περιβάλλον, η κατεστημένη πολιτισμική θεώρηση για τις πρώτες ύλες προδιαγράφει την εξεύρεση και εκμετάλλευση αυτών αλλά,

επιπροσθέτως, και η κοινωνική οργάνωση είναι δυνατόν να επιδράσει στη δυνατότητα και στο εύρος αυτής της εκμετάλλευσης (Rice 1984α, 46-7).

Από εθνογραφικές έρευνες προκύπτει ότι είναι δυνατόν να χρησιμοποιείται μία πηγή εξόρυξης πηλού από διαφορετικούς τεχνίτες, οι οποίοι στη συνέχεια δημιουργούν δικές τους παραλλαγές με την ανάμειξη δύο ή περισσότερων πηλών (Hemsley 1991, 216, Gosselain-Livington-Smith 2005). Δεν αναγνωρίζεται σχέση ανάμεσα στα ορυκτολογικά και χημικά συστατικά του πηλού και στις τεχνικές που χρησιμοποιούν οι αγγειοπλάστες για την κατασκευή και την όπτηση των αγγείων, αλλά και στη σκόπιμη χρήση των τελικών προϊόντων τους (Gosselain 1994, ιδίου 2002, Livingston-Smith 2000). Θεωρητικά, οι τεχνίτες μπορούν να χρησιμοποιήσουν οποιοδήποτε υλικό χωρίς να αλλάξουν τη «συμπεριφορά» τους, αν και, στην πράξη, αυτοί έχουν μια στενότερη οπτική για την καταλληλότητα του χώρου εξόρυξης και του προς χρήση πηλού (Gosselain-Livingston-Smith 2005).

Σε ένα ανομοιογενές γεωλογικό περιβάλλον, όπου οι πηγές εξόρυξης είναι διάσπαρτες στο περιβάλλον και η διαθέσιμη ύλη ποικίλλει εμφανίζοντας ανομοιόμορφα χαρακτηριστικά, οι τεχνίτες δεν έχουν σταθερά κριτήρια αξιολόγησης της ποιότητας των πηλών, ενώ, αντιθέτως, ένα ομοιογενές περιβάλλον, όπου η άργιλος προέρχεται από μία πηγή και οι προσμίξεις από μία περιορισμένη ζώνη εκμετάλλευσης, δημιουργεί ενιαία αντίληψη στους κεραμείς για τις φυσικές ιδιότητες των πρώτων υλών και σχετική κατηγοριοποίησή τους (Arnold 2000, 341-2).

Οι Arnold et al. (2000, 314-5, Arnold 2000, 363) σημειώνουν ότι είναι δύσκολη έως αδύνατη η διάκριση μονάδων παραγωγής (εργαστηρίων) και οργάνωσης αυτής σε περιοχές με ομοιόμορφο γεωλογικό περιβάλλον, όπου οι πηλοί είναι στη βάση τους ομοιογενείς, υπολογίζοντας τη διαφοροποίηση ως προς την ορυκτολογική και τη χημική σύστασή τους. Αυτή η τελευταία αντανακλά μια προσδιορισμένη κοινότητα τεχνιτών με κοινά στυλιστικά χαρακτηριστικά, η οποία αντλεί από συγκεκριμένη πηγή εξόρυξης, και μπορεί να υποδεικνύει και χωριστές περιοχές εξόρυξης, ιδίως πρόσθετων υλών, χωρίς αυτό να σημαίνει, απλά και με σαφήνεια, μια μεγάλη χωρική διασπορά.

Η Costin παρατηρεί ότι, εκτός από τη σύσταση του υλικού, πρέπει να λαμβάνονται υπ΄όψιν και άλλοι, κατά περίπτωση, παράμετροι διαχωρισμού (κοινωνικοί, οικονομικοί, τεχνολογικοί, λειτουργικοί) των ξεχωριστών ομάδων παραγωγής (2000, 387). Οι τοπικές παραλλαγές συνιστούν ένα μέτρο για την αξιολόγηση της εξειδίκευσης σε ευρεία κλίμακα, επειδή αυτές αποτελούν τα προϊόντα

διαφορετικών ομάδων. Για περιόδους με λιγότερες τοπικές ποικιλίες, συμπεραίνεται μεγαλύτερο ποσοστό εξειδίκευσης και σχετικά μικρός αριθμός παραγωγών. Αντιθέτως, όταν υφίστανται πολλές ιδιομορφίες, αυτές φανερώνουν μικρή κλίμακα εξειδίκευσης και σχετικά πολλές ομάδες παραγωγής που εξυπηρετούν την ίδια περιοχή (Costin 1991, 41).

Στο σύνολο του **Κύνου** το υλικό κατασκευής των αγγείων προσδιορίζεται από σταθερά χαρακτηριστικά στοιχεία, όπως τουλάχιστον διαπιστώνεται μακροσκοπικά (βλ.**ΚΠ Α-ΙΔ**)[593], αλλά παρατηρείται διαφοροποίηση ως προς την ποσοστιαία αναλογία των ίδιων συστατικών είτε λόγω της προέλευσης αυτών από μια ευρύτερη ζώνη εξόρυξης φυσικών υλών είτε λόγω της ανάμειξης διαφορετικών συστατικών κατά την προετοιμασία της πηλόμαζας. Αυτό σημαίνει ότι η παραγωγή των αγγείων ακολουθεί καθορισμένα πρότυπα μέσα στα όρια του οικισμού, σύμφωνα και με την πηγή προέλευσης του υλικού και την ποικιλομορφία που αυτή παρουσιάζει, χωρίς να αποκλείονται οι εξατομικευμένες τεχνολογικές ιδιομορφίες (Arnold 2005, 17). Αναγνωρίζονται μικρές ομάδες αγγείων με κοινά γνωρίσματα, κάθε μια από τις οποίες θα μπορούσε να συνδεθεί με την ίδια πηγή πρώτης ύλης. Τα αγγεία αυτά εμφανίζουν και μορφολογικές ή τεχνολογικές ομοιότητες μεταξύ τους, πιθανόν προερχόμενα και από μία κοινή ομάδα (γραμμή) παραγωγής, η οποία συνδέεται με ένα ξεχωριστό εργαστήριο (**πίν. ΙΧ**) (Blackman et al. 1993, 76). Σε γενικές γραμμές, πάντως, η σύσταση του πηλού μπορεί να διαφοροποιείται από αγγείο σε αγγείο, και πρέπει να υπολογιστεί ότι αυτή υπόκειται συχνά σε αλλαγές στη διάρκεια του χρόνου, λόγω εξωτερικών παραγόντων (εξάντληση φυσικών πηγών) ή προσωπικών προτιμήσεων και συμπεριφορών (Arnold 2000, 354-6).

Όσον αφορά στα κύρια μαγειρικά σκεύη της **μυκηναϊκής φάσης** κατοίκησης του οικισμού, οι ευρύστομες, μόνωτες ή δίωτες χύτρες χαρακτηρίζονται από εντονώτερη παρουσία ασβεστιτικών στοιχείων της τοπικής αργίλου έχοντας ψηθεί σε χαμηλότερες θερμοκρασίες, ενώ τα τριποδικά σκεύη, εκτός εξαιρέσεων, με τεχνητή ή φυσική επιλογή, προσανατολίζονται σε αργίλους με μικρότερο ποσοστό τέτοιων προσμίξεων, επειδή ψήνονται σε υψηλότερες θερμοκρασίες για την αποτροπή

[593] Σημειώνεται ότι οι παρατηρήσεις δεν αφορούν σε λεπτομερή αναγνώριση ορυκτών και πετρωμάτων, μια προσέγγιση που εκφεύγει των γνώσεων της γράφουσας.

εμφάνισης ρηγματώσεων (βλ. ΚΕΦ.5.ΙΙα,β). Η πρακτική αυτή είναι γνωστή από την εθνογραφία και την αρχαιολογία για την παραγωγή διαφορετικών κεραμικών τύπων, σχημάτων και τεχνοτροπίας (Arnold 2000, 364, Gilstrap et al. 2016. 9, για το κεραμικό εργαστήριο στο Κοντοπήγαδο). Η χρήση συναφούς πηλού, αλλά με ψήσιμο των αγγείων σε διαφορετικές θερμοκρασίες, υποδεικνύει ότι οι κεραμείς του Κύνου κατείχαν τη δεξιοτεχνία για να ελέγξουν και να ρυθμίσουν τα σχετικά με τη όπτηση στάδια είτε ταξινομώντας τα αγγεία σε διαφορετικά επεισόδια παραγωγικής διαδικασίας είτε τοποθετώντας τα σε διαφορετικά σημεία του κλιβάνου με προσαρμοσμένες και κατάλληλες για κάθε τύπο αγγείου θερμοκρασίες (Day-Kilikoglou 2001, 131).

Μέσα στο σύνολο των μυκηναϊκών μαγειρικών σκευών, ξεχωριστά αγγεία είναι κάποια γκρίζα ιδιόρρυθμα δείγματα καθώς και τα ταψιά, των οποίων η μορφολογία, οι συνθήκες όπτησης και η σύσταση πηλού υποδηλώνουν την ξένη επίδραση ή παρουσία, στην πρώτη περίπτωση, και την εξειδικευμένη χρήση, στη δεύτερη.

Το υλικό δεν φαίνεται να αλλάζει ριζικά κατά τη **μεταμυκηναϊκή περίοδο**, αλλά, δεδομένου ότι τα περισσότερα αγγεία είναι ψημένα σε χαμηλότερες θερμοκρασίες και οι επιφάνειες φέρουν ιδιαίτερη επεξεργασία, κάποιες από τις προσμίξεις των προηγούμενων φάσεων δεν καθίστανται εμφανείς ή δεν είναι πλέον λειτουργικές, όπως οι ασβεστούχες. Η διαφορετική τεχνολογική διαδικασία έγκειται, επίσης, στην προετοιμασία της πηλόμαζας και στην «αδιαφορία», σε κάποιες περιπτώσεις, για το μέγεθος και το ποσοστό των προσμίξεων σε αυτή, στοιχείο που τείνει να προκαλέσει, μερικές φορές, την απολέπιση της επιδερμίδας των αγγείων και την αποδόμηση των τοιχωμάτων.

Α2. Τυποποίηση ως προς την κατασκευή

Η κανονικότητα ως προς τις συνήθειες κατασκευής μπορεί να οδηγήσει και σε τυποποίηση ως προς τις διαστάσεις. Σύμφωνα με μια γενική θεώρηση, η τυποποίηση ως προς τα μεγέθη αυξάνεται όσο μειώνεται ο αριθμός των κατασκευαστών, δηλαδή περισσότεροι τεχνίτες παράγουν ανόμοια και λιγότερα τυποποιημένα προϊόντα (Blackman et al. 1993, Hruby 2006, 205). Τα μεγέθη επηρεάζονται κυρίως από τις κινητικές συνήθειες του αγγειοπλάστη και από τη δεξιοτεχνία του (Μαραμπέα 2010, 169). Οι Arnold-Nieves (1992, 109-112) σημειώνουν ότι ο βαθμός της τυποποίησης

είναι δυνατόν να καθορίζεται από την τεχνική κατασκευής, τη στοχευμένη διάθεση του προϊόντος για εσωτερική ή εξωτερική κατανάλωση, αλλά και από την προσωπική εκτίμηση κάθε κεραμέα για την ποικιλομορφία ή μη των αγγείων, ανάλογα με πιθανές μεθόδους μέτρησης που χρησιμοποιεί κατά τη διαμόρφωση αυτών. Η Hruby παρατηρεί (2014, 51) ότι, με βάση τις αναγραφές/περιγραφές των αγγείων στις πινακίδες της Γραμμικής Β΄, για την τυποποίηση ή και κατηγοριοποίηση των αγγείων, σημαντικές παράμετροι αποτελούν πρωτίστως τα χαρακτηριστικά, η χρηστικότητα, οι αναλογίες και, έπειτα, η ύλη, το μέγεθος και η διακόσμησή τους. Σε αντίθεση με τα αντικείμενα πολυτελείας, τα οποία παράγονται ως μεμονωμένα και μοναδικά, οι τεχνίτες τείνουν στην τυποποίηση για τη διάθεση των προϊόντων τους στην αγορά, για τη διευκόλυνση της μεταφοράς τους και για την επίδειξη δεξιοτεχνίας. Το σχήμα, σύμφωνα και με την Rice, αποτελεί το λιγότερο μεταβλητό μέγεθος σε σχέση με την τεχνολογία και τη διακόσμηση (τεχνολογικά χαρακτηριστικά, όπως η ύλη και η μορφή είναι, πάντως, τα περισσότερο συντηρητικά στοιχεία της κεραμικής παραγωγής) (1984β 260, 276).

Στον **Κύνο**, όσον αφορά στις ευρύστομες χύτρες, η τυποποίηση ως προς τη γενική απόδοση του σχήματος είναι εμφανής και αποτελεί μια σκόπιμη διαδικασία, χωρίς να δίδεται, όμως, ιδιαίτερη έμφαση στα επιμέρους μορφολογικά χαρακτηριστικά (διαμόρφωση στομίου, βάσης και λαβής). Επίσης, ιδιαιτέρως τα μεσαίου μεγέθους αγγεία (**Πιν. ΙΙ**) φαίνεται ότι κατανέμονται σε περιορισμένα και σταθερά μεγέθη ως προς τη διάμετρο του στομίου[594]. Πρέπει, βέβαια, να ληφθεί υπ΄όψιν ότι αυτή η τυποποιημένη διάσταση αναφέρεται σε ένα τμήμα μόνον του σκεύους και όχι στο σώμα του συνολικά, επειδή τα περισσότερα αγγεία από τον Κύνο μόνον αποσπασματικά σώζονται. Είναι αποτέλεσμα της μηχανιστικής επανάληψης, εφ΄ όσον ο τεχνίτης ευκολώτερα μπορεί να εκτιμήσει το μέγεθος/διάμετρο του στομίου, κατά την κατασκευή του αγγείου, με το οποίο έχει αμεσότερη οπτική επαφή, σε σχέση με τη διαμόρφωση του σώματος και του ύψους αυτού (Roux 2003β, 775).

Όλα σχεδόν τα αγγεία κατατάσσονται σε μια μεσαία κατηγορία με βάση το άνοιγμα του στομίου. Τα μικρότερα αυτής είναι αριθμητικά λιγότερα (η κατάσταση

[594] Στον **πιν. ΙΙ**, όπου αναγράφονται τα μεγέθη των στομίων, κάποιες μετρήσεις έχουν στρογγυλοποιηθεί για τη διευκόλυνση των συγκρίσεων. Οι διαστάσεις, ακόμα και με σχετικές αποκλίσεις, φαίνονται συγκριτικά ομοιόμορφες και κατανεμημένες σε μεγάλες ομάδες.

αυτή είναι δυνατό να έχει προκύψει είτε από την επιλεκτική μελέτη στο σύνολο των καλύτερα σωζόμενων αγγείων, είτε από την τυχαία διατήρησή τους), γεγονός που ευνοεί την αντίληψη της απόκλισης ως προς το μέγεθος. Από την άλλη, τα μεγαλύτερα αγγεία παρουσιάζουν ευρύτερη κατανομή, με συγκέντρωση, όμως, σε κάποιες βασικές και τυποποιημένες διαστάσεις (στομίου)[595].

Η χύτρα αυτού του τύπου εμφανίζεται από την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη περίοδο με σταθερά μορφολογικά χαρακτηριστικά, ενός κλειστού αγγείου με έξω νεύον χείλος, λαβή που φύεται από αυτό και πλατιά βάση, και οι αγγειοπλάστες αντλούν από αυτό το ελάχιστα μεταβαλλόμενο σχηματολόγιο. Οι αναλογίες και το συνολικό μέγεθος των αγγείων, τα οποία καθορίζουν τελικά τη χωρητικότητα και το βάρος τους, ποικίλλουν, εντούτοις, ανά περίπτωση (Hruby 2014, 54-5). Η παραγωγή τους στον τροχό, είτε εξ ολοκλήρου είτε με αρχική διαμόρφωση με κουλούρες, ήταν μια εγνωσμένη διαδικασία και η μικτή τεχνική αποτελούσε την τρέχουσα πρακτική κατασκευής τέτοιων μαγειρικών σκευών (Lis et al., 2015, 67), αλλά, στην πράξη, αυτή αποτυπώθηκε με διαφορετικό τρόπο σε κάθε αγγείο.

Η τυποποίηση ως προς τη διάμετρο του στομίου επισημαίνει μάλλον την απαίτηση για καθορισμένη λειτουργία και -ίσως- χωρητικότητα των συγκεκριμένων σκευών[596], ενώ τα αποκλίνοντα μεγαλύτερα μεγέθη δηλώνουν ξεχωριστές ποσοτικά χρήσεις. Μόνο σε δύο περιπτώσεις, το μέγεθος φαίνεται να σχετίζεται με τον αποθηκευτικό χαρακτήρα των αγγείων (**Μάρτυρας Α-Β, Ζ1-2-**Δστομ. 0,26-028μ., **Τείχος, Ιι32, ΟΜ 7897-**Δστομ. 0,24μ**-εικ. Α20,19**), χωρίς αυτό να αποκλείει πάντα και το μαγειρικό **(Κ 4730-**Δστομ. 0,27μ.**-εικ. Α18**).

Όσον αφορά στα τριποδικά σκεύη, σε κάποια από τα εξεταζόμενα παρατηρείται σχετική ομοιομορφία ως προς τη διάμετρο του στομίου (**Κ 2965, Κ 2901, Κ 4680-εικ. Β66,65, 69**), η οποία χαρακτηρίζει και τις αντίστοιχες χύτρες με το ημισφαιρικό σώμα (**Κ 4706, Τομή Η, ΟΜ 1536-εικ.Β92,90**), ενώ άλλα αγγεία φαίνεται ότι ελαφρώς αποκλίνουν από το τυπικό μέγεθος (**Κ 4882, Τομή Κ, ΟΜ 8357-εικ.Β63,59**). Αν και

[595] Η Roux (2003, 778) σημειώνει ότι στα μεγαλύτερα αγγεία η απόκλιση των διαστάσεων και η λανθασμένη εκτίμηση αυτών είναι μεγαλύτερη. Αυτό συμβαίνει επειδή τέτοια αγγεία δεν εμπίπτουν στις μηχανιστικές διαδικασίες κατασκευής, εφ΄όσον δεν κατασκευάζονται τόσο συχνά όσο τα μικρότερα. Η κατασκευή, εξάλλου, πυρίμαχων σκευών, με πολλές προσμίξεις, σε μεγάλο μέγεθος είναι μάλλον δύσκολη και τέτοια αγγεία θα πρέπει να αποτελούσαν ειδική παραγγελία. Επίσης, το μεγάλο πάχος των τοιχωμάτων θα καθιστούσε ένα τέτοιο σκεύος δύσχρηστο, επειδή η θέρμανσή του θα ήταν αργή (Μπακιρτζής 2003, 41).

[596] Η χωρητικότητα καθορίζεται περισσότερο από τη διεύρυνση της κοιλιάς και, σε ορισμένες περιπτώσεις, των ώμων, γεγονός που καθιστά τα μεγέθη των περισσότερων αγγείων, ιδίως αυτών της ΠρΓ περιόδου, όχι εύκολα προσδιορίσιμα, λόγω της μη διατήρησης αυτών των τμημάτων.

οι μετρήσεις έγιναν σε μικρά θραύσματα, αυτό δεν αναιρεί τις συνειδητές διαφοροποιήσεις στις διαστάσεις των αγγείων (**Κ 4527, Κ 4769-εικ.Β74,75**).

Όπως έχει αποδειχθεί από πειραματικές μεθόδους, κατά την αναπαραγωγή προκαθορισμένων κεραμικών τύπων, στα ανοικτά αγγεία, η απόκλιση κατά τη διαμόρφωση του στομίου είναι μεγαλύτερη, ενώ στα κλειστά αφορά στη μέγιστη διάμετρο του σώματος. Αυτή η τάση, όμως, δεν επηρεάζει, σε γενικές γραμμές -και συγκρίνοντας τα παραγόμενα προϊόντα- την τήρηση του τυπικού προτύπου, αλλά εφαρμόζεται στις συσχετιζόμενες αναλογίες του αγγείου, προκειμένου ο τεχνίτης να αντιπαρέλθει κατασκευαστικές δυσκολίες, ιδιαιτέρως σε τέτοια ευρύστομα σκεύη (Gandon et al. 2011, 1084-8).

Εκτός από τα βασικά αναγνωρίσιμα χαρακτηριστικά του αγγείου, εμφανείς είναι οι παραλλαγές ως προς τη δόμηση του κυρίως σώματος και των επιμέρους τμημάτων του, οι οποίες πιθανόν δηλώνουν, πέραν της προσωπικής ιδιοσυγκρασίας κάθε αγγειοπλάστη, ότι αυτές οι εργασίες, όπως και άλλες που σχετίζονται με τα στάδια κατεργασίας του πηλού, προετοιμασίας του κλιβάνου και μετακίνησης και μεταφοράς των ολοκληρωμένων προϊόντων, δεν εκτελούνταν από τον τεχνίτη-μάστορα αλλά από βοηθούς, ειδικευόμενους ή άλλα μέλη της οικογένειας του (Voyatzoglou 1984, 130-132; Matson 1972, 221, Blitzer 1984, 145, London 1990, 62, 69).

Κατά τη **μεταμυκηναϊκή εποχή,** στον Κύνο, τα αγγεία διαφοροποιούνται ως προς το σχήμα και, ιδιαιτέρως, κατά τη ΥΜ περίοδο, αυτό χαρακτηρίζεται από μεταβατικές φόρμες και τεχνικές. Σύμφωνα με μία θεωρητική προσέγγιση, τα μεγαλύτερα ποσοστά ποικιλομορφίας είναι δυνατόν να εμφανιστούν σε μικρά χρονικά διαστήματα, κατά τα οποία σημειώνονται ταχείες τεχνολογικές ή στυλιστικές αλλαγές στην παραγωγή (Kotsonas 2014, 10). Εξάλλου, η έλλειψη τυποποίησης φαίνεται να σημαίνει την ξεχωριστή χρήση κάποιων αγγείων και τη μοναδικότητα που τους προσδίδουν τα χαρακτηριστικά τους (Strack 2007, 218).

Κατά την ΠρΓ περίοδο, τα αγγεία επαναλαμβάνουν κάποια γενικά περιγράμματα, με μεγαλύτερη ποικιλία ως προς τα σχήματα και την ποσότητα προσμίξεων. Αν και δεν είναι πάντα σαφής η ταξινόμηση σε συγκεκριμένους τύπους, επειδή μεγάλο μέρος των αγγείων διατηρούνται αποσπασματικά, η διαφοροποίηση είναι μάλλον δηλωτική για την ποικιλία των χρήσεων αλλά και τη λειτουργία διακριτών

«εργαστηρίων»/μονάδων παραγωγής, τα οποία δρούσαν παράλληλα ή με μικρή χρονική απόσταση.

Α3. Τυποποίηση ως προς τη διαμόρφωση

Η διαμόρφωση, **στη μυκηναϊκή φάση**, ακολουθεί καθορισμένη τυπική τεχνική, την αδρή και, ενίοτε, αμελή εξομάλυνση των αγγείων. Οι ευρύστομες χύτρες φέρουν και «επίστρωση» της επιφάνειας, κυρίως της εξωτερικής, με μια λεπτότερη στρώση πηλού, πρακτική που σπανίως επιχειρείται στα τριποδικά σκεύη. Η επίχριση καθιστά, όπως σημειώθηκε και στο κεφάλαιο για την τεχνολογία, το σκεύος στεγανότερο και συντελεί στην ομογενοποίηση της δομής της αργίλου. Χαρακτηρίζει αγγεία των οποίων η ποσότητα και το είδος των προσμίξεων τείνουν να δημιουργήσουν αστοχίες στην επιφάνεια. Στα εσωτερικά τοιχώματα τέτοια επεξεργασία είναι συχνότερη σε εκείνα τα οποία έχουν κατασκευαστεί με λωρίδες, μάλλον για τη σφράγιση τυχόν κενών και άλλων μικρορωγμών.

Τα τριποδικά σκεύη δεν φέρουν, εκτός κάποιων εξαιρέσεων, οι οποίες κατατάσσονται σε υβριδικές μορφές (**Κ 4737, εικ. Β64**), καμία ιδιαιτέρως διαγνωστική επεξεργασία της επιφάνειας.

Στη **μεταμυκηναϊκή περίοδο**, η στιλβωμένη επιφάνεια συνοδεύει συνήθως τη χειροποίητη κεραμική, αλλά το τελικό αποτέλεσμα εξαρτάται από το μέγεθος του αγγείου, την ποιότητα του πηλού και της όπτησης, το εργαλείο στίλβωσης και τη διαδικασία διαμόρφωσης (Forte 2019), τη δεινότητα του κεραμέα και τη χρονική περίοδο παραγωγής (πρβλ. **Κ 2851, Κ 2855-εικ. ΙΓ2,23**). Φαίνεται ότι στις πρωϊμότερες φάσεις παρατηρούνται μη στοχευμένες επιλογές ως προς τα υλικά και τη διαδικασία πριν τη στίλβωση, καθώς και ως προς τις απαιτούμενες κινητικές δεξιότητες (Forte 2019, 14, 17).

Β. Η εξοικονόμηση/επένδυση στην εργασία δηλώνεται από την κοινή μορφή για διάφορους τύπους αγγείων, από την (εσκεμμένα) ατελή ή αμελή επεξεργασία της επιφάνειας (Strack 2007, 218), αλλά, επίσης, αφορά και στην επένδυση του χρόνου για την εκμάθηση των τεχνικών και στην κοινωνική και οικονομική αξία των αντικειμένων (Γιαννοπούλου 2002, 40-1). Η επένδυση στην εργασία, μαζί με την τυποποίηση, θεωρούνται ως έμμεσες ενδείξεις για την ύπαρξη εξειδίκευσης (Costin 1991, 18-43,

Costin-Hagstrum 1995, 621-624), όπως, επίσης, και η χρήση τροχού (Arnold 1985, 208-210).

Η χρήση της περιστροφικής κινητικής ενέργειας στο σχηματισμό ενός αγγείου συνδέεται με ειδικές κινητικές επιδεξιότητες, πολύ διαφορετικές από αυτές που είναι κατάλληλες για τις τεχνικές της χειροποίητης κεραμικής (και της κατασκευής με κουλούρες) (Roux-Corbetta 1989, Tb. 4 και 11 κεξ.), και η διαδικασία εκμάθησης αυτών των πρακτικών απαιτεί μεγαλύτερη επένδυση χρόνου από ό,τι οι σχετικές της χειροποίητης παράδοσης (Courty and Roux 1995, 17, Berg 2013, 117[597]), φαινόμενο με ευρεία εφαρμογή παγκοσμίως και διαχρονικά, ανεξάρτητα από το κοινωνικο-πολιτικό ή το πολιτιστικό πλαίσιο παραγωγής (Κυριατζή 2000, 221-2). Αφού εφαρμοστεί, η τροχήλατη μέθοδος κατασκευής καθιστά αναγκαία την επανάληψη για τη διατήρηση των απαραίτητων δεξιοτήτων και της κατακτημένης εμπειρίας, συνεπάγεται μικρό χρόνο ενασχόλησης ανά παραγόμενο προϊόν και οδηγεί σε σημαντική ποσότητα παραγωγής, η οποία προϋποθέτει αυξημένη ζήτηση. Η χρήση τροχού αποτελεί ένα γεγονός για την εμφάνιση και εξέλιξη του οποίου αναζητώνται κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές παράμετροι, όπως η δημογραφική αύξηση, η εντατικοποίηση της αγροτικής παραγωγής και η δημιουργία πλεονάσματος (Κυριατζή 2000, 222-6, όπου και η σχετική βιβλιογραφία).

Η επένδυση της εργασίας φαίνεται ότι ήταν μεγαλύτερη στα **τροχήλατα αγγεία**[598], όσον αφορά στο χρόνο προετοιμασίας του πηλού, ενώ, στα χειροποίητα, το μέγεθος και το είδος των προσμίξεων υποδεικνύουν ότι αυτά δεν έτυχαν ιδιαίτερης επεξεργασίας και επιλογής, με αποτέλεσμα συχνά να θρυμματίζεται εύκολα το υλικό και να μην αναγνωρίζονται σημεία συγκόλλησης των θραυσμάτων.

Για την κατασκευή, όμως, των τροχήλατων αγγείων ο χρόνος που απαιτούνταν ήταν μικρότερος, επειδή διάφορες αστοχίες, εφ΄όσον δεν ήταν λειτουργικού χαρακτήρα, δεν επιδιορθώνονταν, αλλά η εκτέλεση των εργασιών ήταν γρήγορη και μηχανική, χωρίς ιδιαίτερη πρόβλεψη για τις λεπτομέρειες[599]. Ένα εμφανές σύμπτωμα

[597]Ακόμα και η τεχνική κατασκευής αγγείων σε αργό τροχό, διαδικασία η οποία χρησιμοποιείται ιδιαιτέρως από εξειδικευμένους τεχνίτες, απαιτεί μία περίοδο εκμάθησης μέχρι και 10 έτη ((Roux-Corbetta 1989, Roux 2003[α], 15).

[598]Διαφοροποίηση παρατηρείται ως προς την επένδυση του χρόνου κατασκευής ανάμεσα στα τροχήλατα αγγεία και σε εκείνα που κατασκευάζονται με την τεχνική των λωρίδων και σχηματοποιούνται τελικώς στον τροχό, τα οποία απαιτούν περισσότερο χρόνο (Rückl-Jacobs 2016, 318 και σημ. 59).

[599] Η Κυριατζή (2000, 245-6) αναφέρει, μέσα από εθνογραφικά παράλληλα, ότι η κατασκευή των αγγείων θα μπορούσε να διαρκέσει από μερικά λεπτά (10 έως 20) έως αρκετές ώρες, μέρες ή μήνες (20-65 μέρες), ανάλογα με την τεχνική κατασκευής και το μέγεθος ενός αγγείου. Η τροχήλατη τεχνική ήταν λιγότερο χρονοβόρα και η παραγωγή περισσότερο αυξημένη (έως και 50 αγγεία την ημέρα), ενώ αυτή

του αμελούς πλασίματος είναι η τοποθέτηση των λαβών και οι συμφύσεις αυτών. Στα περισσότερα αγγεία, οι λαβές αποκλίνουν από τον κατακόρυφο άξονα. Το ποσοστό αυτό είναι ενδεικτικότερο στα τριποδικά σκεύη, ίσως επειδή η γωνίωση στο σώμα δεν βοηθούσε στη σωστή ευθυγράμμιση της λαβής, ιδίως από αδέξιους και μαθητευόμενους τεχνίτες.

Τα αγγεία στα οποία συναντάται μια «απλουστευμένη» διακοσμητική επέμβαση είναι προσεγμένα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι απομακρύνονται από το μέσο κατασκευαστικό όρο. Η επιζωγράφηση συνίσταται στην εμβάπτιση του αγγείου σε μιας υδαρούς υφής και άλλης σύστασης άργιλο, από την οποία επωφελείται ο αγγειοπλάστης για να διακοσμήσει το αγγείο του, αλλά με γρήγορες κινήσεις και δημιουργώντας ανισοπαχείς και ακανόνιστες γραμμές (**Κ 4213-εικ.Α73**). Το μοναδικό αγγείο, στο οποίο εκφράζεται πληρέστερα η ζωγραφική διάθεση του τεχνίτη (**Κ 4112-εικΑ15**), αξίζει της προσοχής, όχι επειδή χαρακτηρίζεται από καλλιτεχνική αξία, αλλά είναι μοναδικό δείγμα και, σε κάθε περίπτωση, αποτελεί μια προσωπική ιδιοτυπία. Οι αγγειοπλάστες φαίνεται ότι πρόσεχαν περισσότερο την ποιότητα της κατασκευής με συνεχείς πειραματισμούς στα υλικά τους, παρά το διακοσμητικό μέρος της δουλειάς τους, φαινόμενο που χαρακτηρίζει και τα σύγχρονα εργαστήρια κεραμικής παραγωγής μαγειρικών σκευών (π.χ. σιφναΐϊκο, Σπαθάρη-Μπεγλίτη 1989, 166)[600]. Σε μία χύτρα της ΥΕΙΙΙΓ μέσης περιόδου **(Κ 4841-εικΑ.69)** η επίχριση καλύπτει μόνο μέρος του χείλους, αποτέλεσμα όχι μεταγενέστερης απολέπισης αλλά, σύγχρονης με την κατασκευή του αγγείου, αμελούς επίστρωσης. Επίσης, οι αδρές χαρακιές στο εσωτερικό των κλειστών αγγείων, προερχόμενες από το ξύσιμο της επιφάνειας κατά το σχηματισμό τους, υποδηλώνουν ότι ο τεχνίτης δεν επανήλθε, σε δεύτερη φάση, για την εξομάλυνση αυτών, εφ΄όσον, άλλωστε, δεν ήταν και άμεσα ορατές, αλλά επικεντρώθηκε στο σχηματισμό του στομίου. Περισσότερο φροντισμένες είναι οι επιφάνειες αγγείων κατασκευασμένων με κουλούρες, οι οποίες ίσως αντικαθρεφτίζουν, όπως σημειώθηκε στο κεφάλαιο 5, πρώϊμες πρακτικές, και, επίσης, υποδεικνύουν και τη μεγαλύτερη δεξιοτεχνία του αγγειοπλάστη στην εξάλειψη των ιχνών σύνδεσης (Rückl-Jacobs 2016, 298-9, 301).

με τις κουλούρες, και ιδιαίτερα για μεγάλα σκεύη, όπως οι πίθοι, θα απαιτούσε ιδιαίτερη επένδυση σε χρόνο, πρώτη ύλη, και συνδρομή περισσότερων ατόμων-βοηθών.

[600] Σύμφωνα με τη μελετήτρια (ό.π., 219), ο παραδοσιακός τεχνίτης «ζωγραφίζει ένα σχήμα χωρίς να σκέφτεται τη σύνδεση (του) με το πρωτότυπο που βρίσκεται στη φύση, αλλά με το πρότυπο που έχει στο μυαλό του και το πρότυπο ενός σχήματος το οποίο προϋπήρχε και χρησιμοποιόταν στα αγγειοπλαστεία και το οποίο επαναλαμβάνει ασυνείδητα».

Πιο πολύς χρόνος επενδυόταν στην καλή συναρμογή των επιμέρους τμημάτων από τα οποία συντίθεται ένα αγγείο, παρά στις τυχόν προκαλούμενες από αυτές τις συγκολλήσεις παραμορφώσεις/αστοχίες. Με αυτό τον τρόπο, δηλώνεται ότι οι τεχνίτες προσπαθούσαν να συνδυάσουν τον επιδιωκόμενο στόχο για την καλή λειτουργικότητα του αγγείου, χωρίς να θυσιάσουν πρόσθετη ενέργεια και ύλη, δηλαδή, εν τέλει, χρόνο (Schiffer-Skibo 1997, 42), ανταποκρινόμενοι μάλλον σε συνθήκες ανταγωνισμού (Costin-Hangstrum 1995, 621). Η προσπάθεια αυτή είναι εμφανής και σε κάποια τροπιδωτά σκεύη, όπου η επιφάνεια της γωνίωσης είναι περισσότερο εξομαλυμένη εσωτερικά, ενώ το εξωτερικό τοίχωμα παραμένει αδρότερο και χαρακτηρίζεται, ενίοτε, από αδιαμόρφωτες μάζες πηλού (**Κ 2901, Κ 4702-εικ. Β65,71**).

Ανομοιομορφίες ως προς τη επεξεργασία της επιφάνειας και σημάδια από το εργαλείο, χωρίς άλλη εξομάλυνση, παρατηρούνται και στις αρύταινες (**εικ. Γ**), των οποίων το υλικό παρουσιάζει ποικιλία ως προς τις προσμίξεις, ακόμα και στα λεπτότερα αγγεία, ένδειξη ότι ο χρόνος επένδυσης για την κατεργασία και το μάλαγμα της πρώτης ύλης ήταν μικρός.

Όσον αφορά στα **χειροποίητα αγγεία**, η επένδυση εργασίας είναι μεγαλύτερη στις στιλβωμένες επιφάνειες από εκείνες οι οποίες απλώς εξομαλύνονται ή επιχρίονται. Επίσης, και οι συναρμογές των επιμέρους τμημάτων, όπως οι λαβές, όπου σώζονται, είναι περισσότερο επιμελημένες, ιδιαιτέρως στα αγγεία της ΠρΓ περιόδου (**Κ 4096, εικ.ΙΓ29**). Η στίλβωση της επιφάνειας εμφανίζει ποικιλομορφία και μάλλον αντικατοπτρίζει διαφορετικούς τεχνίτες και τη σχετική δεξιοτεχνία τους. Η διακόσμηση, εγχάρακτη ή έντυπη, είναι, και σε αυτή την τεχνική, σπάνια και χαρακτηρίζει τις επιφάνειες των «αξιοπρόσεκτων» και μεμονωμένων κατασκευαστικά αγγείων. Από το μικρό αριθμό τους, πιθανή συνέπεια και του εύρους της ανασκαφής, συνάγεται η επιλεκτική χρήση τους για άλλες λειτουργικές ανάγκες, αλλά και η κάλυψη αυτών των τελευταίων (και) από άλλες κεραμικές παραδόσεις (τροχήλατη, άβαφη ή διακοσμημένη)[601].

[601] Η Strack (2007, 135-6) παρατηρεί, βασιζόμενη στην ανοικτόχρωμη ημι-χονδροειδή κεραμική από το Καλαπόδι, ότι, δεδομένης της μεταγραφής πολλών τροχήλατων διακοσμημένων -κυρίως ανοικτών- αγγείων στη χειροποίητη τεχνική, ήδη από τη μέση και την ύστερη ΥΕΙΙΙΓ περίοδο, τα χειροποίητα σχήματα συμπλήρωναν πιθανόν τα ανάλογα σκεύη της τροχήλατης παράδοσης.

Γ.Η δεξιοτεχνία προσδιορίζεται ως μια συμπεριφορά που αποκτάται από την εκμάθηση μέσα από τον πειραματισμό (Bril, 2002, 115) και μετριέται ανάλογα με τη δυνατότητα του τεχνίτη να ανταπεξέλθει στις δυσκολίες που του θέτει το υλικό και το σχήμα που προτίθεται να κατασκευάσει (Gandon et al. 2011, 1080-1). Αξιολογείται εντός του κοινωνικού πλαισίου στο οποίο αναπτύσσεται και αντανακλάται στο τελικό αποτέλεσμα από την παρουσία ή απουσία κατασκευαστικών λαθών και τη σωστή εκτέλεση των τεχνικών της παραγωγικής διαδικασίας, και δεν πρέπει να συνδέεται πάντα με την εντατικοποίηση (Γιαννοπούλου 2002, 41). Κατά κύριο λόγο, η ένταση και η οργάνωση της παραγωγής καθορίζει το ποσοστό εμφάνισης ή μη λαθών. Η επαναλαμβανόμενη διαδικασία οδηγεί στη σταθερότητα στην απόδοση, μέσα από αυτόματες και τυποποιημένες κινήσεις, και μειώνει τα λάθη. Τότε διαγιγνώσκονται οι δεξιοτέχνες από τους λιγότερο έμπειρους τεχνίτες, χωρίς αυτό να σημαίνει-ιδιαιτέρως στο επίπεδο της οικοτεχνίας- την εξειδίκευση (Forte 2019, 2). Από την άλλη, η μικρή και περιοδικά διενεργούμενη παραγωγή δεν συνεργεί στη διαμόρφωση σταθερών πρακτικών και, ως αποτέλεσμα, η δεξιοτεχνία δεν αναγνωρίζεται με ποιοτικές διακυμάνσεις σε εμπειρότερους ή μη τεχνίτες, ενώ η εκτέλεση των εργασιών παραμένει σε χαμηλό ποιοτικά επίπεδο (Crown 2007, 684).

Η δεξιοτεχνία στην κατασκευή των αγγείων βασίζεται, κυρίως, σε υποκειμενικά κριτήρια. Οι μαγειρικές χύτρες της **μυκηναϊκής περιόδου** μοιάζουν να είναι καλά δομημένες, και κάποια αγγεία μεγάλου μεγέθους σίγουρα υπαινίσσονται την εμπλοκή δεξιοτέχνη αγγειοπλάστη (**K 4730,** με ύψος 0,385μ.-**εικ.Α18**)[602], παρά τις αστοχίες ως προς τις μορφολογικές λεπτομέρειες, κυρίως στις λαβές και στα σημεία πρόσφυσής τους με το σώμα (αυτά τα τμήματα είναι συχνά κατασκευασμένα από πηλό με διαφορετική ποσότητα προσμίξεων), αλλά και στα πόδια. Αυτές οφείλονται τόσο στην τυποποιημένη και «βιαστική» επικόλληση των επιμέρους τμημάτων τους όσο και στη συνδρομή μαθητευόμενων για τη διεκπεραίωση των λιγότερων δεξιοτεχνικών εργασιών ή αυτών που αφορούν στην τελική μορφοποίηση των αγγείων, προκειμένου ο τεχνίτης (μάστορας) να ασχοληθεί με εργασίες μεγαλύτερης συγκέντρωσης και επιδεξιότητας (Crown 2007, 680), όπως ο χειρισμός του τροχού και το πλάσιμο του

[602]Η Roux (1990, 150) επισημαίνει ότι, τόσο εθνογραφικά όσο και πειραματικά, η δεξιοτεχνία ενός τεχνίτη μαρτυρείται από την κατασκευή ενός κλειστού αγγείου ύψους από 0,30μ. και άνω και ενός ανοιχτού με διάμετρο στομίου από 0,40μ.

κυρίως σώματος των αγγείων, για τις οποίες απαιτείται ο έλεγχος της γρήγορης περιστροφικής κίνησης.

Η χρήση επιχρίσματος για την κάλυψη τυχόν ανομοιομορφιών σε αγγεία κατασκευασμένα με λωρίδες, με την εμβάπτιση αυτών στο υδαρές διάλυμα πηλού, επιδεικνύει δεξιοτεχνική επάρκεια, ικανή να διασφαλίσει και να επιτείνει τα τεχνολογικά χαρακτηριστικά του αγγείου (αποτελεί μια δευτερεύουσα, επιπρόσθετη τεχνολογική επιλογή για τον τεχνίτη, σύμφωνα με τους Schiffer-Skibo 1997, 41).

Στο εξεταζόμενο δείγμα, απορρίψεις λόγω ατελούς κατασκευής, δηλαδή πριν τη χρήση του αγγείου, αποτελούν μεμονωμένες περιπτώσεις (**Μάρτυρας Β-Δ, ΟΜ 3084-εικ. Α2**)[603], και ελάχιστα είναι τα θραύσματα τα οποία θα μπορούσαν να αποτελούν προϊόντα «άπειρων» τεχνιτών **(Τομή Α, Σακ 146-εικ.Α96),** ενώ μικρά κατασκευαστικά λάθη δεν φαίνεται να επηρέασαν τη χρηστικότητα του σκεύους **(Τομή Κ, ΟΜ 8459-εικ.Α105).** Ακόμα και σε μία τέτοια περίπτωση, πάντως, όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 5ΙΙ.Α, μικρά «μπαλώματα» από πρόσθετο πηλό χρησιμοποιήθηκαν για διορθωτικές επεμβάσεις **(Κ 4673, Κ 2886-εικ. Α7, 1).** Σε ένα άλλο αγγείο **(Τομή Ε, ΟΜ 6530-εικ.Α100),** η επεξεργασία της επιφάνειας δεν ολοκληρώθηκε, επειδή το αποτέλεσμα δεν ικανοποίησε τον κατασκευαστή του. Δυστυχώς το μεγαλύτερο τμήμα του σώματος του δεν σώζεται. Η χρήση, επίσης, των τριποδικών χυτρών, όπως σημειώθηκε και στο κεφάλαιο 6Ι,γ, είναι δυνατόν να αποσυνδεόταν, ανάλογα με τις ανάγκες, από τη διατήρηση ή την καλή κατάσταση των ποδιών τους.

Όσον αφορά στα χειροποίητα αγγεία της **μεταμυκηναϊκής περιόδου**, η ύπαρξη μικρής βάσης σε κάποια της ΥΜ/ΠρΓ φάσης, σε σχέση με τη διάμετρο του στομίου και το ύψος τους, είναι υπαινικτική για τη δεξιοτεχνία και την ακρίβεια ως προς τη δόμηση[604]. Αν και το πλήθος των βάσεων θα ήταν πιθανόν μεγαλύτερο από το σωζόμενο, η προσαρμογή στη νέα τεχνική για διευκόλυνση στην επεξεργασία της

[603] Αυτό μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι οι απορρίψεις έγιναν σε άλλο σημείο.

[604] Οι Roux – Corbetta (1989, 102–123) καθορίζουν το βαθμό δυσκολίας για την κατασκευή τροχήλατων αγγείων σε εκείνα με ύψος πάνω από 0,20μ.(βλ. και πρπ σημ. 602). Η Berg (2012, 25) επισημαίνει ότι το μέγεθος του αγγείου επηρεάζει και την ενέργεια που διοχετεύεται στον τροχό κατά την κατασκευή του, μικρότερη σε ένα μεγαλύτερο. Ο αγγειοπλάστης είναι δυνατόν να επιλέξει την τμηματική κατασκευή μεγαλύτερων αγγείων, γεγονός, όμως, που δεν υπαινίσσεται την έλλειψη δεξιοτεχνίας, αλλά μάλλον την ευελιξία του να αντιμετωπίσει ένα «τεχνολογικό περιορισμό» που προκύπτει από τη χρήση του τροχού.

επιφάνειας και το βάρος του υλικού δεν συνέβαλαν στη διαμόρφωση και διατήρηση αυτών. Τα περισσότερα, πάντως, από τα αγγεία αυτής της τεχνικής παρουσιάζουν ενιαία διαμορφωμένο περίγραμμα. Αυτό φανερώνει την επιδεξιότητα ως προς τη συναρμογή των επιμέρους τμημάτων, όπως η λαβή, αλλά και την εξάλειψη πιθανών συρραφών. Κάποια μεγάλα αγγεία, με καλοζυγισμένο σώμα, είναι ενδεικτικά για τη σιγουριά του τεχνίτη στην κατασκευή τους (**Κ 2853, Κ 2854, Κ 2855, Κ 2856-εικ. ΙΓ22,25,23,24**). Δεδομένου ότι αυτά βρέθηκαν στο ίδιο βάθος και σε κοντινές θέσεις, πιθανόν προέρχονται και από ένα τεχνίτη ή από ένα «εργαστήριο». Επίσης, το κρατηρόσχημο αγγείο **Κ 4732 (εικ. ΙΔ7)**, ένα προσεγμένο αντικείμενο, αποτελεί, με βεβαιότητα, το προϊόν ενός δεξιοτέχνη κεραμέα.

Δ. Η τυποποίηση, η επένδυση στην εργασία και η δεξιοτεχνία θεωρείται ότι εκφράζουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μορφών της ***εξειδίκευσης*** (Costin-Hangstrum 1995, 619) και μελετώνται μέσα από ένα συνδυασμό μορφολογικών και τεχνολογικών γνωρισμάτων ενός αγγείου (Costin 1991). Αυτό δεν σημαίνει ότι όλα τα προϊόντα που προέρχονται από «επαγγελματίες» αγγειοπλάστες είναι τυποποιημένα (Blackman et al. 1993, 77, B. Stark 1995, 256-8).

Η Costin (1986, 328) προσδιορίζει την εξειδίκευση ως την «κανονική και επαναλαμβανόμενη προμήθεια ενός αγαθού ή υπηρεσίας σε ανταπόδοση μιας άλλης» Αλλού, δεχόμενη διαφοροποίηση ως προς την ένταση αυτής, δηλώνει ότι όταν ένα προϊόν δημιουργείται από μεγάλο αριθμό παραγωγών σε σχέση με τους καταναλωτές, παρουσιάζει μικρό ποσοστό εξειδίκευσης, ενώ, όταν παράγεται από περιορισμένο αριθμό τεχνιτών σε σχέση με τους καταναλωτές, αυτό δηλώνει υψηλό βαθμό εξειδίκευσης (Costin 1991,4).

Η Rice κατανοεί την εξειδίκευση ως περιορισμό παραγωγής, η οποία συνδέεται με μεγάλη δεξιοτεχνία και μικρό αριθμό παραγωγών (producer specialization) σε σχέση με τους καταναλωτές, ή ως ομάδα αλληλεξαρτώμενων παραγωγών. Οι τελευταίοι παράγουν ένα περιορισμένο αριθμό προϊόντων (product specialization) και είναι εγκατεστημένοι σε μια περιοχή (site specialization) μαζί με άλλες εξειδικευμένες ομάδες (1991, 262-3). Ως διαγνωστικά για την εξειδίκευση λαμβάνονται, επίσης, το είδος και η θέση των πηγών εξόρυξης καθώς και η τεχνολογία κατασκευής, αλλά και η ποικιλία και η πολυμορφία της κεραμικής ως προς τα τεχνολογικά της

χαρακτηριστικά και την ποιότητά της, όλα αυτά μελετώμενα μέσα στο χρόνο και σε ένα αυξανόμενο σε περιπλοκότητα σύστημα (Rice 1984α, 48).

Η εξειδίκευση συνδέεται, συνήθως, με την εξέλιξη σε σύνθετες μορφές της παραγωγικής διαδικασίας και τον έλεγχο αυτής, αλλά μπορεί να συνιστά και έκφανση απλούστερων μορφών παραγωγής, όπως έχει προκύψει από αρχαιολογικές και εθνογραφικές έρευνες, για την κάλυψη των αναγκών της ζήτησης. Εξάλλου, η δυναμική ανάπτυξης κάποιων τυποποιημένων κεραμικών στοιχείων δεν αποκλείεται να υφίσταται παράλληλα με την αύξηση σε ποικιλομορφία άλλων (Rice 1981, 220, Kotsonas 2014, 12-3).

Σύμφωνα με τους Blumfiel- Earle (1987, 5), η εξειδίκευση είναι μια περίπλοκη έννοια που συνυπολογίζει ποικίλες παραμέτρους: το συσχετισμό των τεχνιτών μεταξύ τους (ανεξάρτητοι ή εξαρτώμενοι), το είδος του παραγόμενου προϊόντος (διαβίωσης ή πολυτελείας), την ένταση της εξειδίκευσης (πλήρης ή περιστασιακή απασχόληση), την κλίμακα της παραγωγικής μονάδας (ατομική επιχείρηση-οικοτεχνία έως εκτεταμένη βιοτεχνική παραγωγή), τον όγκο της παραγωγής ανά μεμονωμένο τεχνίτη. Η ολοκληρωμένη μορφή της δηλώνεται -πρακτικά- με την ύπαρξη μεγάλης ζήτησης και μηχανισμών διάθεσης στον τεχνίτη των κατάλληλων συνθηκών διαβίωσης και πρώτων υλών. Βεβαίως, η μεγάλη ζήτηση είναι δυνατόν να ικανοποιείται και από μη πλήρη απασχόληση των τεχνιτών, για τη διασφάλιση αυτών έναντι περιόδων μικρότερης προμήθειας πρώτων υλών και περιορισμένης ζήτησης. Το μέγεθος της ζήτησης και η ένταση της εξειδίκευσης καθορίζουν την κλίμακα της παραγωγικής μονάδας, η οποία, επίσης, υπαγορεύει τη διαδικασία παραγωγής και τον όγκο αυτής ανά τεχνίτη.

Σε κοινωνίες αγροτικές, περιφερειακές, και εκτός κεντρικού ελέγχου διαχείρισης, η εξειδίκευση επηρεάζεται κυρίως από περιβαλλοντικές παράγοντες και ενδέχεται να σχετίζεται με μια κοινότητα (M.T. Stark 1991β, 73-4).

Στον **Κύνο**, οι χύτρες που είναι κατασκευασμένες από τον ίδιο πηλό και με την ίδια τεχνική εύλογα θα παράγονταν και από τους ίδιους τεχνίτες ή από άλλους σε άμεση συσχέτιση μεταξύ τους. Το μέγεθος της εξειδίκευσης των τεχνιτών που παρήγαγαν **ευρύστομα κλειστά ή ανοικτά τριποδικά σκεύη** δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί, αλλά πιθανόν αποτελούσαν διακριτές ομάδες. Εθνογραφικά, οι τεχνίτες επιλέγουν συνήθως να κατασκευάζουν αγγεία μιας συγκεκριμένης κατηγορίας και τεχνικής, παρά το γεγονός ότι είναι γνώστες κατασκευής και άλλων τύπων και πρακτικών (Βαλλιάνος-

Παδουβά 1986, 18, για κεραμείς από Θράψανο και Μαργαρίτες στην Κρήτη). Κάποιοι υβριδικοί τύποι φαίνεται να υποδηλώνουν αυτή την εξοικείωση των τεχνιτών και με τους δύο τύπους. Το αγγείο **Κ 4673 (εικ. Α7)**, μία δίωτη, μάλλον, χύτρα, έχει σχηματισμένη γωνίωση αρκετά κάτω από το ψηλό χείλος και περίγραμμα σύνηθες στα τριποδικά σκεύη. Αποτελεί αστοχία του τεχνίτη ή και εξοικείωσή του με άλλο σχήμα, του οποίου κάποιο χαρακτηριστικό μετέγραψε σε αυτό τον τύπο. Η χύτρα **Κ 4679 (εικ.Β84)** μπορεί να θεωρηθεί, επίσης, ένα «άτυπο» προϊόν (δείγμα και ύστερώτερης χρονολόγησης), ως αποτέλεσμα συγκεκριμένων μηχανικών κινήσεων εκ μέρους του αγγειοπλάστη. Τέλος, το σκεύος **Κ 4769 (εικ. Β75)** συνδυάζει χαρακτηριστικά των τριποδικών, στα οποία συγκαταλέγεται το γωνιώδες περίγραμμα, με εκείνα των βαθύτερων, κλειστών αγγείων, όπως ο ασβεστούχος πηλός, η διαμόρφωση της λαβής κάτω από τη γωνίωση και το βαθύ σώμα. Ανάλογη τοποθέτηση των λαβών παρατηρείται και σε άλλες τριποδικές χύτρες (**Κ 4879-εικ.Β76**), όπως σημειώθηκε και στο κεφάλαιο 5.

Η κατασκευή και άλλων τύπων στα σχετικά εργαστήρια υποδεικνύεται και από το σκεύος **Κ 4856 (εικ. Β78)** το οποίο, ως προς το περίγραμμά του, ανατρέχει σε φιάλη (Μαραμπέα 2010, 581, εικ. 100,190. 25.306). Το αγγείο είχε αναμφίβολα μαγειρική χρήση, αλλά η θέση της λαβής σε κατακόρυφο άξονα δεν ταιριάζει με το πρωτότυπο σχήμα. Από την άλλη, η παραγωγή της αρύταινας σε διαφορετικό ως προς τη σύσταση πηλό, από τον λεπτότερο έως τον χονδροειδέστερο, μαγειρικό, και με τροχήλατη ή χειροποίητη τεχνική, φανερώνει ότι κάποια κοινά και καθημερινά σχήματα θα μπορούσαν να λειτουργούν ως σκεύη πολλαπλής χρήσης, χωρίς να απαιτείται ιδιαίτερη εξειδίκευση, και εναλλάσσονταν, με την ίδια μορφή, σε διαφορετικά εργαστήρια. Επειδή συνόδευαν, συχνά, κατά τη χρήση, μαγειρικά σκεύη, εύλογα συνάγεται ότι ενσωματώθηκαν, επίσης, σε αυτή την κατασκευαστική τεχνολογία. Παρόμοια είναι και η περίπτωση του μεγάλου σκύφου (**Μάρτυρας ΕΚΓΔ, ΟΜ 3347-εικ. Γ23**), του οποίου το υλικό κατασκευής είναι παρεμφερές με αυτό των πρόχων με υπερυψωμένη λαβή. Φυσικά ο σκύφος αποτέλεσε σε όλες τις φάσεις του οικισμού ένα οικείο σχήμα, αλλά, στη συγκεκριμένη περίπτωση, τόσο το μέγεθος όσο και η ύλη συνηγορούν για ένα σκεύος με εσκεμμένη λειτουργικότητα κοντά σε φωτιά, πιθανόν συνδυασμένο με τη σχετική πρόχου.

Στη **χειροποίητη παράδοση** η εξειδίκευση είναι πιθανόν ότι αφορά σε διαφορετικά μεγέθη ή σχήματα, αλλά κάποιες από αυτές τις παραμέτρους αντανακλούν και χρονολογικές διακυμάνσεις εκτός από την κατανομή σε εργαστήρια (βλ. την εξέλιξη ως προς τη μορφή του χείλους-**εικ.ΙΓ**). Αξίζει να σημειωθεί ότι ο σχηματισμός και η μορφή των λαβών στον τύπο του αμφορέα **Κ 2854 (εικ. ΙΓ25**) με τις λαβές στο λαιμό συναντάται και στον σκυφοειδή κρατήρα **Κ 2935 (εικ.ΙΔ12)**, ένα σχήμα γνωστό στη μυκηναϊκή κεραμική. Για τα σκεύη **Τομή Ε, ΟΜ 8108 και Τομή Ε, ΟΜ 8106 (εικ. ΙΓ30,39)** δεν είναι ιδιαίτερα εμφανής ο τυπολογικός διαχωρισμός[605]. Η παχιά λαβή στο πρώτο αντιστοιχεί, μάλλον, σε ένα βαρύ αγγείο, ενώ η πάχυνση του τοιχώματος στο δεύτερο θα μπορούσε να συνιστά απαρχή λαβής (μάλλον οριζόντιας) και να υπαινίσσεται ένα ανοικτό σχήμα. Η διαφοροποίηση και αναγνώριση τους γίνεται δυνατή κυρίως από το πάχος των τοιχωμάτων, επειδή η διαμόρφωση των επιφανειών δεν παραλλάσσει[606]. Από τα αναφερθέντα παραδείγματα διαφαίνεται η προσαρμοστικότητα και η εύκολη μετακύλιση του τεχνίτη από ένα τύπο σε ένα άλλο διατηρώντας τα ίδια βασικά περιγράμματα και την τεχνική κατασκευής, ένα τεχνολογικό φαινόμενο γνωστό από εθνογραφικά παράλληλα (Θράψανο Κρήτης, Φοινί Κύπρου, βλ. Κυριατζή 2000, 253). Τα δύο πρώτα σκεύη εντοπίστηκαν στον ίδιο χώρο οικίας της φάσης 5 (ΥΜ) και πιθανόν ανήκουν σε ένα κοινό «εργαστήριο», αλλά και τα άλλα προέρχονται από έναν άλλο κοντινό, χρονολογούμενα μάλλον στην ίδια περίοδο ή λίγο αργότερα (ΥΜ-ΠρΓ). Αν υπολογιστεί, μάλιστα, ότι από το ίδιο υλικό -και με πιθανή παρεμφερή χρήση- ήταν κατασκευασμένα και πιθόσχημα αγγεία (**Μάρτυρας Η-Θ, ΟΜ 1732, Κ 4704-εικ. ΙΓ48,59**), ο σαφής προσδιορισμός κάποιων κεραμικών τύπων και της λειτουργίας τους δεν φαίνεται να ακολουθεί σταθερά κριτήρια σε αυτή την πρώτη μεταμυκηναϊκή περίοδο (Strack 2007, 318-9).

2.Οι τεχνίτες

Η ταύτιση συγκεκριμένων τεχνιτών δεν είναι εύκολο να εξακριβωθεί στο συγκεκριμένο σύνολο, ιδιαιτέρως με βάση τα κατασκευαστικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά των αγγείων, αν και διακρίνονται (βλ. **πιν. ΙΧ**) παρεμφερή, τα οποία

[605] Τα δύο σκεύη βρέθηκαν στην ίδια τομή, αλλά δεν είναι βεβαιωμένη η θέση εντοπισμού του ενός από αυτά, επειδή προέρχεται από καθαρισμό της παρειάς της τομής Ε.

[606] Το αγγείο **Κ 4096 (ΚΠ ΙΓ1.69)**, για το οποίο δεν υπάρχει σχεδιαστική αποτύπωση, προσομοιάζει με τον κρατήρα **Κ 2935** (**εικ. ΙΔ12**) ως προς τη διαμόρφωση της λαβής πολύ κοντά κάτω από το χείλος, αλλά έχει παχύτερα τοιχώματα.

αφορούν στην ύλη, στο μέγεθος του αγγείου και στη διαμόρφωση της επιφάνειας (London 1991, 196-202, B. Stark 1995, 249-250).

Διαφορετικά χέρια αγγειοπλαστών έχουν αναγνωριστεί ανάμεσα στα μοτίβα των εικονιστικών κρατήρων του Κύνου, οι οποίοι κατασκευάζονταν επιτόπου και, σύμφωνα με τη Δακορώνια, σε ένα οργανωμένο εργαστήριο, όπου δρούσε ο αρχιμάστορας και αρκετοί τεχνίτες και μαθητευόμενοι, επηρεασμένοι από αυτόν και μιμούμενοι την τεχνική του (Dakoronia 2006α).

Στη νεώτερη παραδοσιακή κεραμική, οι τεχνίτες ξεχωρίζουν ανάμεσα στους όμοιούς τους από την προσωπική ιδιομορφία σε ορισμένα σημεία του σώματος των αγγείων, κυρίως στα χείλη και τις λαβές. Σε αυτά τα τμήματα, άλλωστε, διαπιστώνονται οι εμφανέστερες αποκλίσεις από το τυποποιημένο μοντέλο των αγγείων του Κύνου.

Η δράση των αγγειοπλαστών μοιάζει, επίσης, να ζωντανεύει και μέσα από τα δακτυλικά τους αποτυπώματα. Κάποια ξεχωρίζουν στην επιφάνεια της λαβής (σε ορατά ή μη σημεία), ενώ εσκεμμένες βαθύνσεις/κοιλώματα στη βάση αυτής είχαν αρχικώς λειτουργικό και, τελικώς, διακοσμητικό χαρακτήρα, ίχνη των τεχνιτών που εκτελούσαν την επικόλληση της στο σώμα του αγγείου (**Κ 4225, Κ 2889, Κ 4889, Κ 4687, 4530, -εικ. Α13, 6,3,5,22, Κ 4680-εικ.Β 69**). Λιγότερο αναγνωρίσιμα σημάδια διακρίνονται στα τοιχώματα, λόγω αστοχιών είτε κατά την κατασκευή από τον κεραμέα είτε κατά τη μετακίνηση του αγγείου από τον τροχό, από τον ίδιο τον αγγειοπλάστη ή βοηθό του (Hruby 2011, 98-9).

Στη Γραμμική Γραφή Β΄ αναφέρεται το όνομα kerameu/krameja στις πινακίδες της Πύλου και λιγότερο της Κνωσσού και των Μυκηνών[607]. Ανεξάρτητα αν η λέξη δηλώνει επάγγελμα ή όνομα (Billigmeier – Turner 1984, 16), η ενασχόληση και εμπλοκή γυναικών στην κατασκευή αγγείων δεν είναι καθόλου άγνωστη στη σύγχρονη παραδοσιακή κεραμική (Skibo-Schiffer 1995, Köhler 2017), παρά το γεγονός ότι αυτή η εξειδίκευση αποδίδεται συνήθως σε άνδρες (Hruby 2006, 208). Οι γυναίκες βοηθούν στα εργαστήρια, χρησιμοποιούν κυρίως τον αργό τροχό (Hampe – Winter 1962, 6.9, Blitzer 1984, 145, Voyatzoglou 1984, 130), δραστηριοποιούνται σε τοπικό επίπεδο (Borgna-Levi 2015, 128), θεωρούνται εκφραστές μιας συντηρητικότερης παράδοσης

[607]KN Ap 639.7 (103): *ke-ra-me-ja*, MY Oe 125 (55): *ke-ra-me-wi*[; PY Cn 1287.4 (H 31): *ke-ra-me-u*; PY An 207.7 (H 43): *ke-ra-me-we*; PY En 467.5 (S 74–H 1): *ke-ra-me-wo*; PY Eo 371.A (H 41): *ke-ra-me-wo.*

(Hruby 2011, 92) και των πρωϊμότερων σταδίων παραγωγικής διαδικασίας σε οικιακό επίπεδο (Peacock 1982, 8, 13-17, 75-8). Ο διαφυλετικός αυτός καταμερισμός εργασίας πιστεύεται ότι αντανακλά οικονομική πίεση (Hruby 2011, 93) και έχει συνδεθεί και με τη διάδοση της χειροποίητης κεραμικής κατά τη μετανακτορική περίοδο, ως ένδειξη μετάπτωσης στην οικιακή οικονομία (Borgna-Levi 2015, 128-30). Περισσότερο ορθή είναι η τεκμηριωμένη, επίσης, από σύγχρονες κοινωνίες, θεώρηση ότι η γυναικεία συμμετοχή κατανέμεται τόσο στη χειροποίητη όσο και στην τροχήλατη κεραμική ανάλογα με τις τοπικές παραδόσεις (Strack 2007, 217), ενώ αλλού οι γυναίκες παίζουν τον ενεργότερο ρόλο στην κατασκευή αγγείων (London 2008).

Σε άλλα μέρη, βοηθούν και παιδιά σε δευτερεύουσες εργασίες (Hampe – Winter 1962, 52, Voyatzoglou 1997, 57, Σπαθάρη-Μπεγλίτη 1989, 46, 177-8). Η παρουσία τους στα εργαστήρια δικαιολογείται από τη διαδικασία της απαιτούμενης μακρόχρονης μαθητείας για την πρόσληψη της κεραμικής τέχνης (DeBoer 1990, 87-8, Crown 2001, 455). Αυτά, όπως και οι ενήλικες, σύμφωνα με τον Gros (2007, 189-90), πιθανόν απασχολούνταν παραλλήλως σε κάποιο εργαστήριο και ατομικά.

Η δραστηριοποίηση αρκετών ατόμων στην κατασκευή ενός αγγείου είναι συχνό φαινόμενο (Crown 2007, 678) και περικλείει όλα τα στάδια της παραγωγικής διαδικασίας, αρχής γενομένης από την εξόρυξη της πρώτης ύλης (Arnold 2000, 346). Παρά το γεγονός ότι η συνδρομή στην εργασία υποδεικνύει, και όπως προκύπτει από εθνογραφικές παρατηρήσεις, σύνθετη οργάνωση παραγωγής και εξειδίκευση, δεν συνδέεται πάντα με μόνιμα εργαστήρια (Crown 2007, 678-9).

Εμφανείς αστοχίες ή παρεκκλίνουσες μορφές στο υλικό του Κύνου αποτελούν βάσιμες ενδείξεις για την ύπαρξη μαθητευόμενων στα τοπικά εργαστήρια. Ανάμεσα στα αγγεία συναντώνται, επίσης, κάποια μικρογραφικά. Σε τέτοιους τύπους αποδίδεται, συνήθως, ιδιαίτερη λειτουργία (π.χ. λατρευτική, βλ. ΚΕΦ. 6.ΙΙ.γ.6,7,8) ή αξιολογούνται από την ηλικία και το φύλο του κατασκευαστή/χρήστη. Σχετικά ευρήματα της ΥΜ και ΠρΓ περιόδου από τον Κεραμεικό αναγνωρίζονται, από μερικούς μελετητές, ως γυναικείες δημιουργίες (Kraiker- Kübler 1939, 74, Gros 2007, 232), άποψη την οποία απορρίπτει ο Reber με το επιχείρημα ότι αυτά έχουν εντοπιστεί τόσο σε ανδρικούς όσο και γυναικείους τάφους (1991, 149). Αλλού, τέτοια αγγεία, μάλλον κακοπλασμένα, συνδέονται με παιδιά και εμφανίζονται και σε λατρευτικά σύνολα (Langdon 2013).

Τόσο το χειροποίητο προχοϊδιο **Κ 2906 (εικ. ΙΔ1**) της ΥΜ περιόδου, κατά την οποία είναι συχνότερα τα σχήματα μικρού μεγέθους, όσο και το σχετικό αγγείο στην

Τομή Α, Σακ 146 (εικ. Α96) της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης, κατασκευασμένο από λωρίδες, θα μπορούσαν να συσχετιστούν με μικρόσωμα άτομα, αντίληψη που θα διευκόλυνε την επιχειρηματολογία για την παρουσία παιδιού ή γυναίκας στο χώρο της κεραμικής παραγωγής, αλλά το δείγμα είναι μικρό για τη συναγωγή συμπερασμάτων.

3.Θέσεις παραγωγής

Ο Κύνος έχει κατοχυρωθεί ως κέντρο παραγωγής αγγείων, μετά τις προκαταρκτικές χημικές αναλύσεις των Mommsen et al. (2001) (βλ. ΚΕΦ. 5.IV), με βάση τη σύσταση των υλικών κατασκευής από τοπικές πηγές εξόρυξης.

Ο καθορισμός μιας θέσης ως παραγωγικής είναι δύσκολος και απαιτεί συνδυασμό αρχαιολογικών δεδομένων, όπως παρουσία κλιβάνου, απορρίψεων, κακοψημένων και κακοπλασμένων θραυσμάτων, συσσωρευμένης πρώτης ύλης (αργίλου), φορητών εργαλείων κ.α. (B. Stark 1985, Tournavitou 1986). Ο οικισμός, όμως, χαρακτηρίζεται από τη διαχρονική χρήση καθορισμένων μαγειρικών σκευών με τοπικές ιδιομορφίες και ατομικές ιδιαιτερότητες, στοιχεία που καθιστούν βέβαιη την κατασκευή των συγκεκριμένων σκευών επιτόπου και την οργάνωση μιας συγκεκριμένης περιοχής για την παραγωγή τους.

Ελάχιστα είναι, όμως, τα αρχιτεκτονικά λείψανα που μαρτυρούν την επιτόπου παραγωγή. Γενικώς, η έλλειψη χώρων κεραμικής παραγωγής σε οικισμούς[608] δηλώνει ότι αυτές οι εγκαταστάσεις τοποθετούνταν συνήθως μακριά από τις κατοικήσιμες ζώνες (Hasaki 2002, 186-218) ή και στα όρια αυτών[609], όπως διαπιστώνεται από τα εθνογραφικά παράλληλα (Blitzer 1984,147), προκειμένου να αποφεύγεται η όχληση από τη φωτιά και τον καπνό, αλλά και να υπάρχει ευχερέστερη προσβασιμότητα στην καύσιμη ύλη (Matson 1972, 200). Εξάλλου, και οι θέσεις ανοιχτής φωτιάς για την κατασκευή αγγείων ψημένων σε χαμηλότερες θερμοκρασίες δύσκολα ανιχνεύονται, ιδιαιτέρως αν βρίσκονται εκτός του οικοδομήσιμου χώρου.

Στον Κύνο έχει αποκαλυφθεί τμήμα κεραμικού κλιβάνου με την εσχάρα διαστάσεων 1,50Χ1,00μ. (Δακορώνια 1998γ 218-9, πιν. 70γ), χρονολογούμενου στην ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο, ενώ τα κεραμικά πηνία (681), κατανεμημένα σε όλες τις φάσεις του οικισμού, με το μεγαλύτερο ποσοστό εμφάνισης κατά τη φάση 7, πιθανόν

[608] Λιγοστές στον ελλαδικό χώρο είναι οι θέσεις της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου, όπου έχουν εντοπιστεί κλίβανοι (Streily 2000, 93-4, 102-3, τύπος VI).

[609] Ο Streily (2000, 143-4) παρατηρεί ότι, σύμφωνα με τα αρχαιολογικά δεδομένα και τα εθνογραφικά παράλληλα, οι μικρότεροι κλίβανοι χωροθετούνται και εντός οικισμών και σε αύλειους χώρους.

χρησιμοποιούνταν για τη ρύθμιση της λειτουργίας όπτησης εντός αυτού και το φράξιμο των αεραγωγών[610]. Επίσης, μία πήλινη «λεκάνη» (ορθογώνιος λάκκος με περιχείλωμα από σκληρό πηλό), με κατάλοιπα άμμου και πηλού στο εσωτερικό της, σε δωμάτιο οικίας της φάσης 7 (Δακορώνια 2015, 841), έχει ταυτιστεί ως εγκατάσταση για το μάλαγμα πηλού, υπαινικτικό στοιχείο για την παρουσία κεραμικού εργαστηρίου (Kounouklas 2011, 72-3). Εντούτοις, αυτή η διαδικασία αποτελεί ένα μόνο στάδιο στην επεξεργασία της αργίλου και δεν έχει εξακριβωθεί για ποια κατηγορία αγγείων λειτουργούσε αυτή η κατασκευή, χωρίς, όμως, να είναι απαραίτητη, σε αυτή τη φάση, η διαφοροποίηση, ως προς τη διαμόρφωση, των λεπτότεχνων από τα χονδροειδέστερα αγγεία[611]. Τέλος, ο εντοπισμός μιας συνεσταλμένης γυναικείας ταφής σε λάκκο, ο οποίος πάτησε στη ΝΔ γωνία της συγκεκριμένης κατασκευής, και η κατάσταση διατήρησης του σκελετού της νεκρής οδηγούν τον Κουνούκλα στην υπόθεση ότι η γυναίκα απασχολούνταν με την προετοιμασία του πηλού (ό.π.,74), εικασία εύλογη από τα εθνογραφικά δεδομένα, αλλά όχι πλήρως τεκμηριωμένη από τα ανασκαφικά.

Δεν μπορεί να αποσαφηνιστεί αν στους ίδιους χώρους κατασκευάζονταν μαζί τα περισσότερα λεπτότεχνα και τα χονδροειδή αγγεία[612], επειδή η παραγωγή τουλάχιστον των εικονιστικών κρατήρων αποτελούσε μια εξειδικευμένη ενασχόληση, αλλά οπωσδήποτε, κατά τη δημιουργία διαφορετικών αγγείων, φαίνεται ότι ανταλλάσσονταν τεχνολογία, σχήματα και πιθανόν εργαλεία (Brysbaert 2007, 333-4). Σε κλίβανο στο Διμήνι της ΥΕΙΙΙΑ2 περιόδου -και σε ταυτόχρονη όπτηση- βρέθηκαν τοποθετημένα αγγεία διαφορετικής κεραμικής παράδοσης (Αδρύμη-Σισμάνη 1999, 133), μια κατάσταση επιδιωκόμενη σε κάθε εργαστηριακό χώρο, για την εξοικονόμηση ενέργειας και χρόνου, και μάλλον ισχύουσα και για τα κεραμικά προϊόντα του Κύνου.

---

[610] Αναφορά για αυτή την κατασκευή δεν υπάρχει στη μελέτη του Κουνούκλα για τη χωροταξική οργάνωση του οικισμού. Η Δακορώνια, μάλιστα, ερμηνεύει τους σωρούς από άψητα πηνία που βρέθηκαν γύρω από αυτή, αλλά και σε άλλους χώρους της ανασκαφής, ως στηρίγματα αγγείων μέσα στον κλίβανο. Σε υστερώτερη δημοσίευση (2015, 844) καταλήγει ότι αυτά τα αντικείμενα χρησιμοποιούνταν ως στοιχεία κλιβάνου, λόγω της προχειρότητας κατασκευή τους και του ευκαιριακού χαρακτήρα τους. Ο Κουνούκλας θεωρεί ότι μια πιθανή ερμηνεία αυτών των αντικειμένων ως υφαντικών βαρών ή βαρών ψαρικής δεν θα μπορούσε να αποκλειστεί (Kounouklas 2011, 62). Αυτά μειώνονται κατά τη φάση 6 του οικισμού (ΥΕΙΙΙΓ ύστερη) (Κουνούκλας 2015, 831) και, πολύ περισσότερο, κατά την επόμενη φάση 5 (Δακορώνια ό.π.).

[611] Ο Κουνούκλας (2011, 83) φαίνεται να τη συνδέει με την επεξεργασία του πηλού για τη λεπτότεχνη κεραμική, αλλά ο καθαρισμός της αργίλου, σε αρχικό στάδιο, δεν σημαίνει ότι, σε επόμενο, δεν ακολουθεί η προσθήκη μη πλαστικών στοιχείων, ενδεδειγμένων για την κατασκευή μαγειρικών σκευών, βλ. κεφάλαιο 5.Ι.

[612] Αγγεία διαφορετικής μορφολογίας και σύστασης, όπως, επίσης, και ποικίλα άλλα κεραμικά προϊόντα θα μπορούσαν, εξάλλου, να τοποθετηθούν στον ίδιο κλίβανο είτε σε μια φουρνιά είτε σε διαδοχικές (Prillwitz-Hein 2015, 360-2, με παραδείγματα από Κομμό της ΥΜΙΑ περιόδου, Μπερμπάτι της ΥΕΧ και Τορώνη της ΠΕΣ).

Κατά τη μυκηναϊκή περίοδο, από τις συσχετιζόμενες μεθόδους επεξεργασίας του υλικού και κατασκευής, συμπεραίνεται ότι οι τεχνίτες θα εργάζονταν σε ένα κοινό τόπο και θα επηρεάζονταν ο ένας από τον άλλο, δημιουργώντας διάφορους τύπους χυτρών, με πιθανή, όμως, επένδυση του χρόνου τους σε ένα σχήμα. Η γειτνίαση αυτή θα αφορούσε και τους τεχνίτες της χονδροειδούς κεραμικής σε σχέση με αυτούς της λεπτότεχνης. Ενδεικτική είναι η πλαστική διαμόρφωση με σχοινόμορφο μοτίβο στους εικονιστικούς κρατήρες αλλά και σε μαγειρικά και αποθηκευτικά σκεύη, στη συμβολή του χείλους με το λαιμό, διακοσμητικό στοιχείο το οποίο, εκτός από τη λειτουργική χρήση, για τη σύνδεση των μερών μεταξύ τους, προσέδιδε και ιδιαίτερο σημασιολογικό χαρακτήρα στο σκεύος το οποίο κοσμεί.

Επιπροσθέτως, κάποια αγγεία της χειροποίητης παράδοσης φανερώνουν επίδραση από τύπους της τροχήλατης, όπως οι αμφορείς με τις κάθετες λαβές στο λαιμό. Χαρακτηριστικότερα είναι τα χειροποίητα της ΥΜ περιόδου, τα οποία μεταγράφουν τροχήλατα σχήματα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, βέβαια, οι αλληλεπιδράσεις των τεχνιτών καθοδηγούνται και από ιδεολογικούς και κοινωνικούς παράγοντες (βλ. και ΚΕΦ. 10).

Ενδείξεις για τη δραστηριοποίηση κεραμικού εργαστηρίου στον οικισμό παρέχουν και τα κινητά ευρήματα. Αν και δεν είναι ασφαλής η αναγνώριση κεραμικών τροχών, κάποια από αυτά τα ευκολομεταφερόμενα αντικείμενα φαίνεται ότι σχηματίστηκαν από ανακυκλώσιμα όστρακα αγγείων (Δακορώνια-Κουνούκλας 2012, 1172, εικ. 6). Η Δακορώνια ταυτίζει ένα τμήμα πήλινου δίσκου, από σκληρό πηλό με προσμίξεις, διαμέτρου 0,21μ. και πάχους 0,015μ., με δίσκο τροχού, και σημειώνει ότι το αντικείμενο βρισκόταν μάλλον σε δεύτερη χρήση, καθώς και ένα άλλο από καθαρό σκληρό πηλό, διαμέτρου 0,13μ. και πάχους, στο κέντρο, 0,013μ., το οποίο ήταν αρχικώς η βάση ενός μεγάλου αγγείου. Τα δείγματα χρονολογούνται, όπως προκύπτει από τη στρωματογραφία, στην ΥΕΙΙΙΓ ύστερη περίοδο (2015, 841-2, εικ. $2^{α,β}$).

Ποικίλης μορφής και υλικού αντικείμενα-εργαλεία (λίθινα, οστέϊνα και οστρέϊνα), τα οποία εντοπίστηκαν στον οικισμό, εικάζεται ότι χρησιμοποιήθηκαν, μεταξύ άλλων, και για δευτερεύουσες εργασίες για τη διαμόρφωση των αγγείων (στρώσιμο του πηλού, απομάκρυνση πλεονάζοντος υλικού, στίλβωση, χάραξη, εμπίεση κ.α.) (Δακορώνια 2015, 842-3, Παντελίδου-Γκόφα 1993).

4.Οργάνωση παραγωγής

Η περιγραφή της οργάνωσης παραγωγής πραγματοποιείται ακολουθώντας συγκεκριμένους δείκτες, οι οποίοι αναλύθηκαν παραπάνω. Για την ευχερέστερη κατανόησή της, έχουν προταθεί γενικά θεωρητικά μοντέλα, βασισμένα σε εθνογραφικές παρατηρήσεις, από τα οποία σημειώνονται μερικά ευρέως διαδεδομένα.

Σύμφωνα με την Costin (1991), η οργάνωση της παραγωγής πρέπει να λαμβάνει υπ΄όψιν τις εξής παραμέτρους: α. την τοπική **συγκέντρωση** και το περιβάλλον της παραγωγής (σχέση παραγωγών-καταναλωτών), β. την **κλίμακα** παραγωγής (μικρά και μεγάλα εργαστήρια), γ. το **πλαίσιο** της παραγωγής (εξαρτώμενοι ή ελεύθεροι τεχνίτες), δ. **την ένταση** (μόνιμη ή εποχική). Συνδυάζοντας αυτές, αναγνωρίζει τις εξής κατηγορίες εξειδίκευσης (Costin-Hangstrum 1995, 621):

1. Αυτόνομοι μεμονωμένοι τεχνίτες, οι οποίοι παράγουν για τις ανάγκες του νοικοκυριού και για τοπική διάθεση (**individual**).

Σε άλλη ταξινόμηση αυτοί εντάσσονται στην κατηγορία **household production** (Van der Leeuw 1977, 72, Rice 1981, 222, Peacock 1982, 13-16). Τέτοια οργάνωση περιλαμβάνει και εμπλοκή των γυναικών στην παραγωγή. Χρησιμοποιούνται τοπικές πρώτες ύλες και διατίθεται σημαντικός χρόνος στην κατασκευή και διαμόρφωση των αγγείων, τα οποία συνήθως ψήνονται σε ανοικτή φωτιά (Streily 2000, 60-1).

2. Μεγαλύτερα εργαστήρια, διάσπαρτα, τα οποία παράγουν για τοπική διάθεση (**Dispersed workshop**).

Σύμφωνα με άλλη κατηγοριοποίηση, αυτά καταχωρούνται ως μεμονωμένα εργαστήρια (**individual workshop-**Peacock 1982, 25-38**, individual industry-**Van der Leeuw 1977, 72), για την οικονομική διαχείριση της παραγωγής και στόχευση προς το εμπόριο. Τα προϊόντα είναι προσεγμένα και παράγονται σε σημαντικές ποσότητες. Χρησιμοποιείται ειδικός εξοπλισμός και ιδιαίτεροι χώροι παραγωγής. Η ενασχόληση είναι συστηματική, με εξαίρεση τους χειμερινούς μήνες, και χαρακτηρίζεται ως οικοτεχνία, όπου απασχολούνται συνήθως μέλη μιας οικογένειας, σε διαβαθμισμένες εργασίες -οι οποίες, συν τω χρόνω, εξελίσσονται σε εξειδικευμένες δραστηριότητες-, με τη συνδρομή κάποιου βοηθού.

Μια άλλη έκφανση οικοτεχνίας, που τοποθετείται μετά ή ανάμεσα στις δύο προηγούμενες, χαρακτηρίζεται ως **household industry**(Van der Leeuw 1977, 72, Peacock 1982, 17-25, 79-89). Ο τεχνικός εξοπλισμός είναι μικρός και η παραγωγή στοχευμένη σε περιορισμένο αριθμό κεραμικών τύπων, με περιοδική

δραστηριοποίηση, από την οποία ένα τμήμα καλύπτει τις ανάγκες του νοικοκυριού και ένα άλλο διατίθεται στην αγορά. Και για αυτή τη μορφή οργάνωσης εικάζεται η εμπλοκή των γυναικών, ενώ η παραγωγή προϋποθέτει την πιθανή χρήση κλιβάνου και τροχού (Streily 2000, 61).

3. Αυτόνομες μονάδες παραγωγής βασισμένες σε ατομικό ή οικοτεχνικό επίπεδο και ενταγμένες σε μία κοινότητα, οι οποίες παράγουν προϊόντα για περιφερειακή κατανάλωση (**community specialization**). Αφορούν σε μερική απασχόληση των τεχνιτών, σχετικά μικρή επένδυση εργασίας και μέτριο βαθμό επιδεξιότητας (Costin-Hangstrum 1995, 624).
4. Μεγαλύτερα εργαστήρια, εντοπισμένα σε μια κοινότητα, για περιφερειακή διάθεση των προϊόντων (**nucleated workshops**). Αυτά παράγουν προϊόντα περισσότερο τυποποιημένα σε σχέση με εκείνα του τύπου dispersed workshops (Costin-Hangstrum 1995, 624), συνήθως υψηλής ποιότητας. Η ένταση της παραγωγής συνεπάγεται την παρουσία μεσαζόντων για την διάθεση των προϊόντων (Peacock 1982, 38-43).

Μια άλλη κατάταξη, που αντιστοιχεί στις κατηγορίες 3 και 4, εκφράζεται με τους όρους "**workshop/village industry**" (Van der Leeuw 1977, 72) και "**urban/rural nucleation**" (Peacock 1982, 38-43). Η οργάνωση αυτή, οικιακού χαρακτήρα, χαρακτηρίζεται από την εξειδικευμένη χωρική/τοπική συγκέντρωση παραγωγής, στην οποία μεγάλο μέρος των κατοίκων μιας θέσης ή οικιστικής ζώνης ασχολούνται με την κατασκευή κεραμικών. Ως αποτέλεσμα, αυξάνονται τα διατιθέμενα προϊόντα σε σχέση με τις τοπικές ανάγκες και ο ανταγωνισμός ως προς τη διάθεσή τους, και δίνεται πρόσφορο έδαφος για την εμφάνιση/εισχώρηση των μεσολαβητών-εμπόρων, οι οποίοι διαχειρίζονται τα υλικά παραγωγής και τα προϊόντα, διαμορφώνοντας και την «τιμή» διάθεσης αυτών (Streily 2000,62-3).

Η συγκέντρωση παραγωγής σε λιγοστές θέσεις στις οποίες παράγεται ένα συγκεκριμένο κεραμικό είδος αντιστοιχεί στη χωρική οργάνωση της παραγωγής, όπως εμφανίζεται σε διάφορα μέρη του ελλαδικού χώρου έως πρόσφατα, για την κατασκευή μαγειρικών αγγείων στη Σίφνο ή πίθων στην Κορώνη Μεσσηνίας και στο Θράψανο Κρήτης (Wagner 1974, Blitzer 1984, 145, 155 σημ. 17, Voyatzoglou 1984, 141, Blitzer 1990).

5. Τεχνίτες απασχολούμενοι εποχικά, στο πλαίσιο της οικοτεχνίας ή της κοινότητας, για τις ανάγκες μιας ελίτ ομάδας ή άλλων διοικητικών οργανισμών (**dispersed corvee**).
6. Τεχνίτες απασχολούμενοι εποχικά, για τις ανάγκες μιας ελιτ ομάδας ή άλλων διοικητικών οργανισμών, σε καθορισμένους χώρους ή εγκαταστάσεις (**Nucleated corvee**).
7. Τεχνίτες πλήρως απασχολούμενοι, για τις ανάγκες μιας ελίτ ομάδας ή άλλων διοικητικών οργανισμών και σε καθορισμένους από αυτούς διακριτούς χώρους ή εγκαταστάσεις (**individual retainers**).
8. Οργάνωση παραγωγής σε μεγάλη κλίμακα, με τεχνίτες πλήρους απασχόλησης, για τις ανάγκες μιας ελίτ ομάδας ή άλλων διοικητικών οργανισμών, μέσα σε καθορισμένους από αυτούς και εξειδικευμένους χώρους ή εγκαταστάσεις (**retainer workshop**).

Ως συμπληρωματικά, αναφέρονται τα περιστασιακά εργαστήρια (**itinerant)**. Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται οι μετακινούμενοι τεχνίτες που ιδρύουν εποχικά εργαστήρια μακριά από την πατρίδα τους, περιστασιακά ή μόνιμα, για την εκμετάλλευση της τοπικής ζήτησης και την κατασκευή μεγάλων και δυσκολο-μετακίνητων αγγείων, πχ. πίθων (Streily 2000, 64).

Αν και η χρήση των μοντέλων πρέπει να αντιμετωπίζεται με προσοχή στην αρχαιολογική έρευνα (Rice 1981), επειδή αυτά αντιπροσωπεύουν μόνο γενικές τάσεις για την επισκόπηση της ποικιλομορφίας των δομών και των σχέσεων μια κοινωνίας, συνήθως εκτός του ελλαδικού χώρου, και διαχρονικά, είναι δυνατόν να διατυπωθούν μερικά συμπεράσματα για την οργάνωση της παραγωγής στον οικισμό του Κύνου.

Μυκηναϊκή περίοδος (φάσεις 6 και 7)

Χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου είναι η **τυποποίηση**, εμφανώς η **εσκεμμένη** για λειτουργικούς λόγους, καθορισμένους από κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες. Χρησιμοποιείται ο τροχός και δραστηριοποιούνται

έμπειροι και δεξιοτέχνες τεχνίτες, με πολλές διαβαθμίσεις και ατομικές ιδιαιτερότητες (Roux-Corbetta 1989, 69-70)[613].

Το υλικό κατασκευής χαρακτηρίζεται από σκληρότητα, ένδειξη συστηματικότερης προετοιμασίας πριν την κατασκευή των αγγείων, διαδικασία που απαιτεί τη λειτουργία **ενός μάλλον οργανωμένου χώρου παραγωγής**, με την απασχόληση περισσότερων του ενός αγγειοπλαστών, πιθανόν συγγενικής σχέσης, και **καταμερισμό των εργασιών** (Balfet 1984, 181, 189, για νεώτερα εργαστήρια στη Σίφνο-Σπαθάρη-Μπεγλίτη 1989, 176, 181). Αυτό υποδεικνύεται και από την τμηματική διαμόρφωση των αγγείων κατά την οποία τα προστιθέμενα μέρη (χείλη, λαβές, βάσεις) θα μπορούσαν να κατασκευαστούν ξεχωριστά από τον κύριο κορμό και να συγκολληθούν σε επόμενη φάση. Η οργάνωση αυτή οδηγεί σε **σχετική ένταση παραγωγής και μεγάλο αριθμό παραγόμενων προϊόντων, με εξοικονόμηση χρόνου και ενέργειας.**

Η διαμόρφωση της επιφάνειας με ζωγραφική διακόσμηση, όπως και άλλα ένθετα και πλαστικά στοιχεία, αποτελούν ενδείξεις **επίδρασης από τα εργαστήρια της λεπτότεχνης κεραμικής** και γειτνίαση των συγκεκριμένων εργαστηριακών μονάδων παραγωγής.

Εκτός από την εσκεμμένη τυποποίηση ως προς τα γενικά χαρακτηριστικά, από την οποία συμπεραίνεται η σχέση και η αλληλεπίδραση ανάμεσα στους τεχνίτες, τα αγγεία εμφανίζουν ιδιαιτερότητες που αρμόζουν, επίσης, σε ένα **ικανό αριθμό κεραμέων**. Ακόμα και υπό την αίρεση ότι τα περισσότερα από αυτά δεν έχουν βρεθεί κατά χώραν, αλλά προέρχονται από επιχώσεις ή απορρίψεις και ότι η ένταξή τους σε μια χρονική περίοδο δεν συνεπάγεται τη σύγχρονη κατασκευή τους, λαμβάνοντας, μάλιστα, υπ΄ όψιν ότι η φάση 7 του οικισμού αποτελεί μια μακροχρόνια περίοδο (δύο ή τριων γενεών), οι προσωπικές ιδιοτυπίες των κατασκευαστών είναι, παρά ταύτα, εμφανείς και ίσως σχετίζονται με χωρική κατανομή. Εξάλλου, με δεδομένα τη μακρόχρονη εκμάθηση των τεχνικών της τροχήλατης παράδοσης (περίπου 10 χρόνια) αλλά και την επένδυση σε τεχνολογικές επιλογές οι οποίες αντικαθρεπτίζουν παραδομένες συνήθειες, είναι εύλογο ότι οι πρακτικές, ακόμα και ως έκφραση προσωπικού στυλ και ιδιοσυγκρασίας, δεν θα άλλαζαν κατά περίπτωση, μετά την

[613]Η εξειδίκευση, σύμφωνα με εθνογραφικά δεδομένα, δεν συνδέεται μόνο με τη διαδικασία παραγωγής στον τροχό, αλλά και με την τεχνική κατασκευής με λωρίδες, ιδιαιτέρως όσον αφορά σε μεγάλου μεγέθους αγγεία, όπως οι πίθοι (Κυριατζή 2000, 222, για παραδείγματα πιθαράδων από τη Μεσσήνη και την Κύπρο).

κατασκευή μιας ομάδας ή κατηγορίας αγγείων και για τη δημιουργία μιας άλλης, αλλά θα είχαν μια «συντηρητική» πορεία, με συγκεκριμένες προτιμήσεις και ελεγμένες επιλογές, εκτός αν υπεισέρχονταν άλλοι «εξωγενείς» παράγοντες, ικανοί να προκαλέσουν την αναμόρφωσή τους[614].

Στον Κύνο, λοιπόν, δραστηριοποιούνταν περισσότεροι από ένας τεχνίτες[615], οι οποίοι εξυπηρετούσαν τις ανάγκες ίσως και των ίδιων καταναλωτών (Costin 2000, 396-7). **Αυτό δεν σημαίνει, βέβαια, ότι τα «εργαστήρια»[616] ήταν εκτεταμένα** ή ότι κάθε ξεχωριστό νοικοκυριό είχε τον κεραμέα του, επειδή, ακόμα και αν υποτεθεί ότι όλα τα αγγεία κατασκευάστηκαν από διαφορετικό, ανά περίπτωση, τεχνίτη, αυτά τα άτομα ήταν ποσοτικά κατανεμημένα σε όλη τη διάρκεια κατοίκησης του οικισμού, ένα στοιχείο που δημιουργεί μια ασαφή εικόνα για την έκταση και την ένταση της τυποποίησης (Costin 1991, Blackman et al. 1993, 74-7). Πάντως, όπως διαφαίνεται από τα δεδομένα από σύγχρονες κοινωνίες, οι εμπλεκόμενοι στην παραγωγή τεχνίτες θα μπορούσαν να αποτελούν την πλειονότητα των κατοίκων της κοινότητας (Σπαθάρη-Μπεγλίτη 1989, 56).

Λόγω της τυποποιημένης και **μικρής σε επένδυση χρόνου παραγωγής,** είναι αναμενόμενο ότι **οι τεχνίτες απασχολούνταν και σε άλλες δραστηριότητες**, ιδιαιτέρως κατά τους χειμερινούς μήνες (Hampe – Winter 1962, 5, Blitzer 1984, 145, Voyatzoglou 1984, 131). Το φαινόμενο αυτό χαρακτηρίζει συχνά τις μικρές κοινωνίες (M.T.Stark, 1991β, ιδίας 1995). Όταν η παραγωγή δεν αποφέρει σημαντικό κέρδος, τότε δαπανάται λιγότερος χρόνος και ενέργεια για την κατασκευή αγγείων (Gosselain 1998, 90). Οι κάτοικοι του οικισμού ήταν, αποδεδειγμένα, και σε όλες τις περιόδους κατοίκησης, προσανατολισμένοι στη θάλασσα, ενώ και οι αγροτικές εργασίες έπαιζαν σημαντικό ρόλο για τη δημιουργία ενός σημαντικού αποθέματος προϊόντων προς κατανάλωση ή ως ανταλλακτικό μέσο για προσπορισμό τροφής (Rice 1987, 192), ιδίως κατά τη διάρκεια της φάσης 7 (Kounouklas 2011, 83, Κουνούκλας 2015, 830).

[614] Η Κυριατζή (2000, 252) επισημαίνει ότι πιθανότερο είναι οι αγγειοπλάστες να αλλάξουν εξ ολοκλήρου τις τεχνικές κατασκευής των αγγείων, παρά να τις εναλλάσσουν, κατά περίπτωση, εκτός αν αυτό απαιτηθεί για την κατασκευή αγγείων άλλης κοινωνικής σημασίας, που συνδέονται με συγκεκριμένες πρακτικές.

[615] Ο Whitelaw (2001, 68) υπολογίζει ότι σε ένα οικισμό στην περιφέρεια του ανακτόρου της Πύλου, έκτασης 0,5-2 εκταρίων, ο οποίος ήταν δυνατό να προμηθεύει την τοπική κοινότητα, αλλά και γειτονικές, θα μπορούσαν να δραστηριοποιούνται ένας έως και τέσσερεις (4) κεραμείς.

[616] Η Costin (2000, 386-7) δέχεται ότι διακριτές ως προς τη σύσταση του υλικού των αγγείων τους ομάδες είναι δυνατόν να αλληλοεπιδρούν μεταξύ τους οικονομικά, κοινωνικά ή πολιτικά, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι έχουν το χαρακτήρα συγκεκριμένων εργαστηρίων.

Οι τυποποιημένες διαφοροποιήσεις ως προς την τεχνολογία των δύο βασικών τύπων χυτρών (με ή χωρίς πόδια) υποδηλώνουν ότι οι **τεχνίτες** που απασχολούνταν με την κατασκευή αυτών ήταν **κατανεμημένοι σε διαφορετικές ομάδες, με σχετική εξειδίκευση**. Εντούτοις, στα «εργαστήρια» τους θα παράγονταν, μάλλον, και άλλοι τύποι από τα συμπληρωματικά, μαγειρικά σκεύη. Η εμφάνιση κάποιων υβριδικών μορφών του τριποδικού σκεύους, τουλάχιστον κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη περίοδο, μαρτυρεί για το συσχετισμό των «εργαστηρίων» και των τεχνιτών, ένα εύλογο αποτέλεσμα ανταλλαγής τεχνογνωσίας[617], ή συγχώνευση/συρρίκνωση αυτών, επακόλουθο ίσως και της κάμψης και έλλειψης κάποιων σχημάτων προς το τέλος της περιόδου.

ΥΜ περίοδος (φάση 5)

Από αυτή τη φάση κατοίκησης του οικισμού χρονολογούνται, με βεβαιότητα, τα μικρότερου μεγέθους χειροποίητα αγγεία, τα οποία εντάσσονται σε ένα ανομοιογενές ως προς την κατασκευή, διαμόρφωση και επεξεργασία του υλικού σύνολο. Κάποια είναι αρκετά κακοπλασμένα (**Τομή Ε, ΟΜ 6153+6154, Κ 2906, εικ. ΙΔ6, 1**), ένδειξη ότι υπήρξαν προϊόντα μη πεπειραμένων/αδόκιμων τεχνιτών ή μαθητευόμενων. Αυτά τα χαρακτηριστικά υποδηλώνουν μια **μη εξειδικευμένη και σε μικρή κλίμακα παραγωγή** (Costin-Hangstrum 1995, 624).

Για αρκετά, όμως, από τα εξεταζόμενα αγγεία απαιτούνταν περισσότερος χρόνος κατασκευής για τον κεραμέα από εκείνον που αντιστοιχούσε στα τυποποιημένα δείγματα της προηγούμενης περιόδου[618]. Τα μεμονωμένα σχήματα είναι, βέβαια, δυνατόν, να αναπαριστούν τα σωζόμενα δείγματα μιας μικρής ομοιογενούς ομάδας, με αρκετές, όμως, αποκλίσεις, αλλά και παραλλαγές άλλων τυποποιημένων αγγείων, ή, ακόμα, να αποτελούν «εισαγωγές» από άλλη κεραμική παράδοση, πιθανόν παραγόμενες επί τόπου (Heitz 2017, 272-3, 282). Κάποια, όπως τα κρατηρόσχημα, ο σκύφος, η κύλικα και το κυάθιο αναπαράγουν τροχήλατους τύπους πολύ διαδεδομένων αγγείων στη μυκηναϊκή εποχή, τα οποία συνεχίζουν να κατασκευάζονται και κατά την ΥΜ περίοδο, αν και μερικά, όπως η κύλικα ή ο κρατήρας, σε μικρότερο ποσοστό

[617] Η Berg (2012, 29, 31) διαχωρίζει τη γνώση που μεταδίδεται με τις λέξεις και αφορά στη συνειδητοποιημένη μετάδοση της τεχνολογικής πληροφορίας (connaissance) από εκείνη που μεταφέρεται ασυνείδητα από τις κινήσεις του αγγειοπλάστη, είναι πρακτική γνώση και απαιτεί την άμεση επαφή του τεχνίτη με το μαθητευόμενο, την παρατήρηση και την καθοδήγηση (savoir-faire)

[618] Σύμφωνα με τον Arnold (1985, 202-11), ένας τεχνίτης θα μπορούσε να πλάσει στον τροχό 10 αγγεία σε μία ώρα, χρόνος που αντιστοιχεί σε ένα αγγείο στη χειροποίητη τεχνική.

(Kounouklas 2011, 194-7). Με αυτό τον τρόπο φαίνεται ότι **συμπληρώνεται η τροχήλατη παραγωγή,** λόγω της πιθανής περιορισμένης διαθεσιμότητας κάποιων τύπων ιδιαίτερου συμβολισμού στην τροχήλατη παράδοση ή/και για την ικανοποίηση άλλων καταναλωτών (με διαφορετικό κοινωνικό υπόβαθρο;) μέσω της ενσωμάτωσης μυκηναϊκών τύπων στη χειροποίητη κεραμική (Strack 2007, 47).

Τα μεμονωμένα σχήματα σημαίνουν, επίσης, πιθανόν ξεχωριστές παραγγελίες, στις οποίες αποτυπώνεται και ιδιαίτερη (οικονομική, συμβολική) αξία (Earle 1982), κατασκευασμένα μάλλον και από διαφορετικούς τεχνίτες. Τα αντικείμενα αυτά εκτιμούνταν ως αυθύπαρκτα προϊόντα και δεν συνιστούν δείκτες για τη «μέτρηση» της τυποποίησης και του χρόνου επένδυσης στην παραγωγή (Strack 2007, 218), χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν παράγονταν από **εξειδικευμένους (έμπειρους) τεχνίτες** (πχ. το αγγείο **Κ 4732-εικ. ΙΔ7**) (Kotsonas 2014, 2012).

Τα κλειστά αγγεία, τα οποία χρονολογούνται σε αυτή την περίοδο, αποτελούν, εξίσου, αδόκιμες/άτεχνες ή μεταβατικές μορφές, **χωρίς ιδιαίτερη σταθερότητα και τυποποίηση**, με ανομοιόμορφους κύκλους παραγωγής, και είναι μάλλον δηλωτικά μιας μικρής κλίμακας παραγωγής με σημαντικό αριθμό κεραμέων. Αυτοί πιθανόν παρήγαγαν και τα προαναφερθέντα μικρότερα σκεύη, όπως αποτυπώνεται σε μία, τουλάχιστον, περίπτωση των αγγείων **Κ 2865 (εικ. ΙΔ5)** και **Τομή Β, Σακ 30 (κατ. ΙΔ3),** τα οποία πλάστηκαν από όμοιο υλικό, δεδομένου, άλλωστε, ότι κάποιοι από αυτούς τους τεχνίτες δοκίμασαν τη νέα τεχνική και σε παλαιότερες φόρμες (π.χ. **Κ 4568, εικ. ΙΓ52**).

ΠρΓ περίοδος (φάση 4)

Τα μεγάλα αγγεία, με κυρτή βάση, είναι δυνατόν να κατασκευάζονταν με χρήση μήτρας ή/και με σφυρηλάτηση, τεχνική που προϋποθέτει μερική, τουλάχιστον, **εμπειρία και δεξιοτεχνία** στη διαχείριση των εργαλείων/εξαρτημάτων (Gros 2007, 186). Πάντως, η στίλβωση θα μπορούσε να εκτελείται, σε αυτή τη φάση, και από ένα λιγότερο έμπειρο τεχνίτη-βοηθό (London 2008, 167), γεγονός που υπονοεί και την **απασχόληση περισσότερων του ενός ατόμου σε ένα χώρο παραγωγής** (Gros 2007, 188), όχι, βεβαίως, μεγάλης ομάδας. Εξάλλου, η αναμονή έως το στέγνωμα του αγγείου, προκειμένου να προχωρήσει ο τεχνίτης στη διαμόρφωση της επιφάνειας, θα του έδινε την ευχέρεια για την ταυτόχρονη διαμόρφωση περισσότερων του ενός

τέτοιων σκευών (Κυριατζή 2000, 245). Η κατασκευή ενός αμφορέα και ενός σκυφοειδούς κρατήρα, αγγεία τα οποία αναφέρθηκαν παραπάνω, με συγγενή χαρακτηριστικά, εντοπισμένα σε κοινό χώρο, αποτελούν μαρτυρίες για μια τέτοια διαδικασία.

Ζητήματα προετοιμασίας του πηλού και της τεχνογνωσίας που συνεπάγεται, φαίνεται ότι απασχολούσαν λιγότερο τους τεχνίτες της εποχής. Το σχηματολόγιο αντλεί από εγνωσμένους και, σε γενικές γραμμές, επαναλαμβανόμενους, τύπους, αλλά με αρκετές παραλλαγές και μορφολογικές διαφοροποιήσεις, φαινόμενο αναμενόμενο στη χειροποίητη δόμηση των αγγείων και ένδειξη μιας **μικρής σχετικά κλίμακας παραγωγής** (Costin-Hanstrum 1995, 629[619]) κατά την οποία δραστηριοποιούνταν **αρκετοί διαφορετικοί τεχνίτες** -πρέπει να λαμβάνεται υπ΄όψιν ότι αυτοί κατανέμονται σε διάστημα περίπου μίας γενιάς- και καθένας λάμβανε περισσότερο χρόνο στην **επιμελέστερη διαμόρφωση** των επιμέρους τμημάτων του αγγείου, όπως οι λαβές. Η **επένδυση εργασίας** αντανακλά **μείωση/απουσία εντατικοποίησης** και, άρα, **λιγότερη εξειδίκευση** (Κυριατζή 2000, 24).

Η χειροποίητη παράδοση βαθμιαία αντικατέστησε όλους τους μαγειρικούς τύπους της προηγούμενης περιόδου και συγχώνευσε αυτούς κάτω από τις ίδιες τεχνολογικές επιλογές. Σε αυτή ενσωματώθηκαν πιθανόν και αγγεία μεταφοράς και αποθήκευσης, χωρίς να παραλλάσσουν ως προς τη μορφολογία, ένδειξη συρρίκνωσης των παραγωγικών μονάδων/εργαστήριων. Αξίζει να σημειωθεί ότι, την ίδια περίοδο, η τροχήλατη παράδοση, η οποία εκπροσωπείται πλέον από τα λεπτότεχνα και διακοσμημένα αγγεία, χαρακτηρίζεται, επίσης, από ανακατατάξεις, δηλωτικές από την ποσοτική κάμψη ως προς το σχηματολόγιο και τους τύπους (Kounouklas 2011, 208-9, 239, 243). Επομένως, εκτός από την ατομική ιδιοσυγκρασία και τη δεξιότητα, η οποία δεν ελλείπει από κάποια χειροποίητα σκεύη, οι **ίδιοι κεραμείς** ήταν ικανοί να κατασκευάσουν όλη τη σχετική κεραμική παραγωγή του οικισμού. Μεμονωμένοι τύποι, όπως ο αμφορέας με στικτή διακόσμηση (**Κ 2868-εικ. ΙΓ57)** και οι ανοικτόχρωμοι αμφορείς (**εικ. ΙΓ,60,61**), αποτελούν είτε ειδικές παραγγελίες είτε εισαγωγές.

[619]Η μεγάλης κλίμακας παραγωγή, αν και απαιτεί εργαστηριακή οργάνωση, δεν ταυτίζεται μόνο με την τροχήλατη τεχνική ούτε η κατασκευή χειροποίητων αγγείων με τη χειροτεχνία (Rutter 1990, 33, Strack 2007, 215-6).

Λίγα σχήματα φαίνεται να έχουν επηρεαστεί από σχετικά της τροχήλατης κεραμικής (**Κ 2858, εικ.ΙΓ19**), εκφάνσεις ανταγωνιστικής διάθεσης μεταξύ των τεχνιτών, αλλά η τροχήλατη και η χειροποίητη παράδοση ακολουθούν ξεχωριστούς δρόμους κατασκευάζοντας διαφορετικής χρηστικότητας αγγεία (Strack 2007, 222), αλλά για τους ίδιους καταναλωτές.

Τα συναφή αγγεία από το Καλαπόδι, την Ελάτεια, του Μήτρου και τον Κύνο, δείχνουν, ίσως, ότι η κατασκευή τους πραγματοποιούνταν σε ένα οργανωμένο πλαίσιο παραγωγής/κατανάλωσης (Strack 2007, 219). Για τη δυναμική αυτών των αλληλεπιδράσεων γίνεται ανάλυση σε επόμενο κεφάλαιο (10.Ι).

Ο Reber, συζητώντας για τη σκουρόχρωμη κεραμική των ΥΜ-ΠρΓ χρόνων, υποστηρίζει ότι υπήρχαν τοπικά εργαστήρια για την παραγωγή αυτών των αγγείων (1991, 173). Ο Young (1964, 41), από την άλλη, σημειώνει ότι η χονδροειδής κεραμική, πιο συντηρητική ως προς τα σχήματα, θα μπορούσε να παράγεται είτε από ανεξάρτητα άτομα είτε από οικογένειες.

Η Strack (2007, 128) προσδίδει στην παραγωγή αυτής της περιόδου το χαρακτήρα της οικοτεχνίας, από την οποία, όμως, τροφοδοτούνταν και γειτονικές θέσεις, αν και παραδέχεται ότι ο διαχωρισμός ανάμεσα στην οικοτεχνία και σε ένα οργανωμένο εργαστήριο δεν είναι πάντα ευκολοδιάκριτος.

Με δεδομένη την μικρής κλίμακας παραγωγή, είναι εύλογο ότι η αγγειοπλαστική αποτελούσε, και σε αυτή την περίοδο, περιοδική απασχόληση και, πολύ πιθανόν, οι τεχνίτες του Κύνου συμπλήρωναν το χρόνο και το «εισόδημά» τους με άλλες ασχολίες, φαινόμενο, άλλωστε, που χαρακτηρίζει και τη μυκηναϊκή φάση του οικισμού (Kounouklas 2011, 28-9).

Η αντίληψη που διαμορφώνεται από την οργάνωση της παραγωγής στον Κύνο είναι, λοιπόν, η εξής:

Οι τεχνίτες του οικισμού ήταν ανεξάρτητοι, ενταγμένοι σε μικρές παραγωγικές ομάδες και προσκολλημένοι σε εγνωσμένες παραδοσιακές φόρμες. Απασχολούνταν εποχικά, αλλά επεδείκνυαν δεξιότητες προσαρμοσμένες στην εμπειρία και στην ατομική ιδιοσυγκρασία τους, με ελάχιστες καλλιτεχνικές εξάρσεις, μετρίου επιπέδου, και σχετική εξειδίκευση ως προς το παραγόμενο προϊόν.

Η μετάβαση από την τροχήλατη στη χειροποίητη τεχνική οδήγησε σε αναπροσαρμογή των τεχνολογικών χαρακτηριστικών και επιλογών ως προς την ύλη,

τη μορφή και τη διαμόρφωση. Αυτές αντανακλώνται στη διαφοροποίηση ως προς την τυποποίηση, την ένταση της παραγωγής και την επένδυση στην εργασία.

Σημαντικότερη είναι η αλλαγή στη διαδικασία εκμάθησης και εξοικείωσης με τις νέες τεχνικές, η οποία προσδιορίζεται από τη συνειδητή και ασυνείδητη επανάληψη κινητικών συμπεριφορών. Αυτή δεν φαίνεται να διήρκεσε για μεγάλο χρονικό διάστημα στον οικισμό και η διάχυση της νέας τεχνικής έγινε «ξαφνικά» και μάλλον γρήγορα. Επηρέασε, όμως, τη δομή των σχέσεων εντός της παραγωγικής μονάδας και τον καταμερισμό της εργασίας.

Ο ρόλος των τεχνιτών στην κοινωνία του Κύνου δεν αλλάζει, βέβαια, δραματικά. Θα ήταν δυνατόν οι αγγειοπλάστες των μαγειρικών/χονδροειδών σκευών της μυκηναϊκής περιόδου να εμπλέκονται και στην παραγωγή των τροχήλατων λεπτότεχνων αγγείων, αλλά οι τεχνολογικές επιλογές στην παραγωγή των δύο χωριστών παραδόσεων δεν καθιστά το σενάριο πολύ πιθανό (βλ.πρπ σημ.614). Στη μεταμυκηναϊκή περίοδο, οι τεχνίτες της χειροποίητης κεραμικής αγκάλιασαν όλη τη σχετική παραγωγή, η οποία περιέκλειε σχεδόν αποκλειστικά τα μαγειρικά αγγεία, και διαφοροποιήθηκαν, με βεβαιότητα, από τους παραγωγούς της τροχήλατης παράδοσης, οι οποίοι ακολουθούσαν άλλη τεχνολογική προσέγγιση και τυπολογία. Και τα δύο εργαστήρια εμφάνισαν μια τάση αποδυνάμωσης, τα αίτια της οποίας θα αναζητηθούν στην κοινωνική διάσταση (μετ)εξέλιξης των περιγραφόμενων στην παρούσα ενότητα παραμέτρων παραγωγής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

ΔΙΑΘΕΣΗ και ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ

Ι. Επαφές και διάθεση κεραμικής

Ο βαθμός με τον οποίο η παραγωγή κεραμικής εμπλέκεται στις πολιτιστικές και κοινωνικο-οικονομικές σχέσεις έχει συνέπεια στην έκταση διάδοσης και διάθεση αυτής (Van Wijngaarden 1999, 8). Επίσης, ο τρόπος σύμφωνα με τον οποίο κατασκευάζεται ένα αγγείο, τα υλικά που χρησιμοποιούνται, το πλήθος των προϊόντων που παράγονται, μπορούν να παράσχουν σημαντικά στοιχεία για το είδος της αγοράς την οποία αυτό στοχεύει (Van der Leeuw 1984, ιδίου 1999, 125-6).

Ο ρόλος του εμπορίου και της εξειδικευμένης παραγωγής στη διάρκεια της μυκηναϊκής περιόδου έχει αποκτήσει κατά τα τελευταία χρόνια ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Επαναπροσδιορίζεται η έννοια της αγοράς, η οποία, ως δίκτυο ανταλλαγών με περιφερειακά κέντρα παραγωγής, εμφανίζεται ήδη και στις προϊστορικές κοινωνίες, αξιολογούνται οι ανταποδοτικές σχέσεις για την ανατροφοδότηση του ανακτορικού συστήματος και διερευνάται η δυνατότητα άλλων ελεύθερων συναλλαγών έξω από αυτό, στο πλαίσιο της οικιακής οικονομίας (για μια γενική θεώρηση, Parkinson et al. 2013).

Με βάση στοιχεία από θέσεις στη Μεσσηνία (Νιχώρια, Ικλαινα) και στην Αργολίδα (Τσούγγιζα, Μπερμπάτι και οικίες εκτός της οχύρωσης των Μυκηνών), αμφισβητείται πλέον η θεώρηση ότι τα ανάκτορα καθόριζαν την οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας σε όλα τα προϊόντα, πλην ίσως των «πολυτιμότερων», τα οποία λειτουργούσαν ως σημάδια κύρους και γοήτρου για τις προνομιούχες ομάδες (ελίτ) (Voutsaki 2010, 102). Αυτό ισχύει, κυρίως, για την κεραμική, οι τρόποι απόκτησης και κατανάλωσης της οποίας, όπως τεκμαίρεται και από τις πινακίδες της Γραμμικής Β΄, θα ήταν ποικίλοι, εξαρτώμενοι από το είδος των αγγείων[620] και τη μορφή της διακυβέρνησης και της πολιτικής οικονομίας κάθε ξεχωριστού ανακτόρου[621], και θα ενσωματώνονταν σε ευέλικτους μηχανισμούς ανταλλαγών για

[620] Ο Wiener (2007, 273-4) σημειώνει ότι η αναγραφή των αγγείων στις πινακίδες συνδέεται με την «εμπλοκή» τους στις εμπορικές ανταλλαγές ή στη διοργάνωση εορταστικών εκδηλώσεων. Η παραγωγή π.χ. κυλίκων στην Πύλο εντασσόταν σε ένα οργανωμένο δίκτυο για την κατανάλωσή τους στα δημόσια συμπόσια. Αυτά διοργανώνονταν για την προώθηση της αλληλεγγύης και τη δημιουργία συμμαχιών (Galaty- Parkinson 2007, Galaty 2010, Nakassis 2010).

[621] Για διαφορετικό τρόπο οργάνωσης παραγωγής στις Μυκήνες και στην Πύλο, βλ.Parkinson-Pullen 2014, 78-9. Όπως διαπιστώνεται από τη μελέτη της κεραμικής από το εργαστήριο στο Μπερμπάτι, τόσο

απόκτηση προϊόντων και υπηρεσιών (Hruby 2013, 425-6), με γνωρίσματα αγοράς (Shelton 2010, 193, Thomas 2005, 540, Shelmerdine 2013, Pullen 2013, Stark- Garraty 2010, 43-4).

Οι εξωτερικές εμπορικές επαφές, ιδιαιτέρως με τη Μέση Ανατολή, γνώρισαν άνθηση και σταθερότητα κατά την περίοδο ανάπτυξης των ανακτόρων (ΥΕΙΙΙΑ2-ΥΕΙΙΙΒ). Η παραγωγή κεραμικής, με εξειδικευμένο χαρακτήρα, ήταν «στοχευμένη» και εκτελούνταν σε μεγάλη κλίμακα, για την προμήθεια των μέσων μεταφοράς και αποθήκευσης εξαγώγιμων προϊόντων (π.χ αρωματικών ελαίων) ή αγγείων διακινούμενων ως αυθύπαρκτων αντικειμένων (π.χ. εικονιστικών κρατήρων με παραστάσεις αρμάτων) (Papadimitriou 2015, 431-435). Αυτές οι δραστηριότητες θεωρείται ότι λειτούργησαν είτε στο πλαίσιο του μηχανισμού ανταλλαγής «βασιλικών δώρων» για την ενδυνάμωση των επαφών ισχυρών προσώπων και τη στήριξη του ανακτορικού συστήματος (Broodbank 2013, 402-3) είτε για την κάλυψη «αναγκών» των ανερχόμενων κοινωνικά και οικονομικά ομάδων της ανατολικής Μεσογείου, που επεδίωκαν να εντρυφήσουν στον «αριστοκρατικό» τρόπο διαβίωσης (Sherratt 1999, 185)[622].

Η σχέση των κεραμέων με το ανακτορικό σύστημα θα μπορούσε να είναι άμεση και να συνεπάγεται την παραγωγή της κεραμικής από ένα εργαστήριο ή/και ένα τεχνίτη εντός ή πλησίον του ανακτόρου, ακόμα και για τη διάθεση στις γύρω περιοχές (Galaty 2007, 76-7), όπως εικάζεται για τον piritawo wanakatero, κεραμέα που αναφέρεται στις πινακίδες της Πύλου[623], ή έμμεση, με την παρεμβολή και περισσότερων ανεξάρτητων

τυπολογικά όσο και με χημικές αναλύσεις, μεγάλο μέρος της αργολικής παραγωγής των ανακτορικών χρόνων κατευθυνόταν σε αγορές της Μεσογείου (Stockhammer 2008,259-60 και σημ. 872).

[622] Σύμφωνα με τον Papadimitriou (2015, 435-6), δεν είναι σαφή ούτε η διάκριση ως προς το χαρακτήρα των ανταλλαγών ούτε και το ανταποδοτικό στη διάθεση των αγγείων αγαθό, εφ΄όσον οι εξαγωγές κεραμικής δεν ισοσταθμίζονται με τις εισαγωγές αυτής, δηλαδή τα εξαγώγιμα μυκηναϊκά αγγεία υπερτερούν σημαντικά των εισαγόμενων, κατά την ίδια περίοδο -14ος και 13ος αι. π.Χ.-, κυπριακών, συροπαλαιστινιακών ή αιγυπτιακών. Αυτό δικαιολογείται από το γεγονός ότι οι εμπορικές επαφές δεν εντάσσονταν σε ένα οργανωμένο δίκτυο «διεθνών» ανταλλαγών, αλλά αντιπροσώπευαν την «καθυστερημένη» διείσδυση των μυκηναϊκών κέντρων στις προσοδοφόρες αγορές της Ανατολής. Είναι δυνατόν, επίσης, τα ανταλλάξιμα προϊόντα να είχαν τη μορφή αναλώσιμων και μη διατηρούμενων υλών (υφασμάτων, τροφών κ.α.), ό.π., 437.

[623]Στις πινακίδες της Γραμμικής Β΄αναφέρονται τέσσερεις (4) κεραμείς, εκ των οποίων ο piritawo κατείχε τίτλο γαιοκτησίας, μέλος της ξεχωριστής ομάδας των terete, στη θέση Pakijana-PYEn 467, En 371+1160 (Ventris-Chadwick 1973, 232–34) και ένας δεύτερος, ο qetawo, εμπλεκόταν σε ποικίλες δραστηριότητες, όπως η κατεργασία μετάλλων και η ανατροφή ποιμνίων (PYCn 1287). Δύο ακόμα κεραμείς παραμένουν ανώνυμοι• στην πινακίδα PY An207 αναγράφεται μόνο η περιοχή προέλευσης αυτών, *re-ka-ta-ne*, μαζί με άλλους εξειδικευμένους τεχνίτες ή εμπόρους, οι οποίοι διαβιούσαν μετακινούμενοι (An 207+360) (Hruby 2006, 199 και ιδίας 2013, 423-4). Ο Lis (2016, 510-1) συνδέει την παρουσία αυτών των κεραμέων, προερχόμενων από μία περιοχή εκτός Πύλου (πιθανόν τη βόρεια Μεσσηνία ή την Ηλεία), με την εμφάνιση μιας χειροποίητης κεραμικής στην αποθήκη 60 και σε άλλους

κεραμέων (Hruby 2013, 423-5), οπότε η τροφοδοσία διενεργούνταν με ανταποδοτικούς όρους αγοράς ή μέσω φορολογίας και απαλλοτρίωσης (Galaty 1999, 9 και 17), με ανταπόδοση άλλων προϊόντων (Halstead 1992, 71) ή μέσω εμπορικών ανταλλαγών (Blegen-Rawson 1966, 353). Ο Whitelaw, εστιάζοντας στην περίπτωση της Πύλου, θεωρεί, εντούτοις, ότι η κεραμική παραγωγή οργανωνόταν σε διάσπαρτα, εντός της επικράτειας, εργαστήρια (2001, 61κεξ, 68 κεξ). Σύμφωνα και με εθνογραφικά παράλληλα, επισημαίνεται αλλού ότι ένας μικρός αριθμός τεχνιτών, συμπεριλαμβανομένων και των βοηθών, θα μπορούσε να ανταπεξέλθει τόσο στις ανάγκες του ανακτόρου όσο και άλλων «ιδιωτών» (Wiener 2007, 273, σημ. 24).

Από τις εξειδικευμένες ασχολίες που σχετίζονταν με το ανακτορικό σύστημα, αυτή του κεραμέα φαίνεται ότι διατηρήθηκε και μετά την πτώση του, αν και οι γραπτές αναφορές είναι ελάχιστες και έμμεσες (Ιλ. Σ599-600, Ησιόδου, Έργα και Ημέραι 25, 493). Η οργάνωση των τεχνών άλλαξε δραματικά και προσανατολίστηκε στην οικιακή οικονομία, γεγονός που οδήγησε και στη μείωση ενός σημαντικού αριθμού εξειδικευμένων, και σε πλήρη απασχόληση, τεχνιτών (Crielaard 2011, 96). Οι κοινότητες θα επωφελούνταν είτε από την παρουσία εγκατεστημένων κεραμέων είτε μετακινούμενων, όπως ήταν οι «δημιουργοί» στην εποχή του Ομήρου (Οδ. ρ 386-9, τ 133-5)[624], ένα φαινόμενο με ευρεία διάδοση. Κάποιοι από αυτούς είναι πιθανό ότι βρίσκονταν υπό την προστασία τοπικών ηγεμόνων (Crielaard 1999, 54-58).

Αν και η συντονισμένη και «μονοπωλιακή» διάθεση και διακίνηση σημαντικών αγαθών είναι εύλογο ότι εξασθένισε, ως επακόλουθο της αποδέσμευσης από το προγενέστερο ανακτορικό σύστημα (Feinman 1985, 195-6, για παράλληλα κεντρικού ελέγχου), οπωσδήποτε η παραγωγή κεραμικής, και μάλιστα αξιοσημείωτης τεχνικής, δεν σταμάτησε, ιδιαίτερα κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο (Middleton 2010, 113-6). Ο Stockhammer διαπιστώνει τη συνέχεια στην Αργολίδα, όπου σημειώθηκαν αξιοπρόσεκτες αλλαγές κατά τη μετανακτορική εποχή. Αυτές συνίστανται στην ανάδυση νέων κεραμικών κέντρων και στη μετατόπιση των παλαιότερων σε αυτά (από τις Μυκήνες στην Τίρυνθα), στη «συσπείρωση» των εργαστηρίων κοντά στα κέντρα

ανάλογους χώρους του μυκηναϊκού ανακτόρου, κατά τις τελευταίες ημέρες ζωής του, διαφορετικής από τα δεδομένα του τέλους της ανακτορικής περιόδου.

[624] Σε αυτούς περιλαμβάνονταν οι προφήτες, οι θεραπευτές, εξειδικευμένοι τεχνίτες, αοιδοί και αγγελιοφόροι, αλλά δεν αναφέρονται οι κεραμείς. Ήταν εποχικά απασχολούμενοι τεχνίτες, οι οποίοι δεν ανήκαν σε ανώτερη κοινωνικά ομάδα (Crielaard 1999, 55). Ο Kotsonas (2011, 149-50), λόγω της έλλειψης ενδεικτικής αναφοράς στα ομηρικά έπη, δεν δέχεται την ύπαρξη μετακινούμενων κεραμέων στον ελλαδικό χώρο κατά την ΠΕΣ και, τουλάχιστον, όχι με τον περιοδικό χαρακτήρα που συναντάται σε νεώτερες περιόδους.

διάθεσης και όχι, όπως στην προηγούμενη φάση, κοντά στους χώρους προέλευσης του πηλού, αλλά και στον προσανατολισμό στα ενδιαφέροντα του πελάτη-καταναλωτή[625]. Τέτοιες εξελίξεις έλαβαν χώρα και σε άλλες περιοχές, όπως στην Αττική (Περατή), στην Αχαΐα (Αιγείρα), στη Λοκρίδα (2008, 263-7).

Το εμπόριο αντιμετώπισε μία κάμψη μετά την καταστροφή κάποιων σημαντικών κέντρων στην Κύπρο, η οποία έπαιζε κυρίαρχο διαμεσολαβητικό ρόλο στην περιοχή ήδη από τη ΜΕΧ (Papadimitriou 2015, 437), και στις Συριακές ακτές (Iakovidis 1983, 109, ιδίου 1993, Lehmann 2013, 325)[626]. Οι εμπορικές σχέσεις δεν διακόπηκαν, όμως, τελείως κατά τη μετανακτορική περίοδο (Deger-Jalkotzy 2002), αλλά το ενδιαφέρον της Κύπρου για την κεντρική Μεσόγειο αναζωπυρώθηκε και συνεχίστηκαν οι μεταλλουργικές δραστηριότητες στο νησί (Crielaard 1998, 191–9, Kassianidou 2014), αναδιαμορφώθηκαν τα μυκηναϊκά εμπορικά κέντρα αναφοράς (Τίρυνς, Χανιά) και αναπτύχθηκε μια δυναμική πολιτισμικής σύγκλισης από την Ανατολή έως τη Δύση (Alberti 2016, 299-300).

Στα προϊόντα προς διάθεση συμπεριλαμβάνονταν και τα ίδια τα αγγεία (Kounouklas 2011, 94). Η διακίνηση κεραμικών θεωρείται ότι πραγματοποιούνταν τόσο για τα μορφολογικά τους χαρακτηριστικά, όσο και με βάση την προστιθέμενη αξία που αυτά αποκτούσαν (Sherratt 1999), είτε από τα πλεονεκτήματα κατασκευής τους είτε από τα προϊόντα που περιείχαν (Bevan 2010), συχνά αναλώσιμες οργανικές ύλες (Sherratt-Sherratt 1991, 358).

Κατά την ίδια εποχή, δόθηκαν ευκαιρίες σε ανεξάρτητους εμπόρους και τεχνίτες, οι οποίοι δραστηριοποιούνταν για τον προσπορισμό μετάλλων, κυρίως χαλκού και κασσίτερου (και σε ανακυκλώσιμα κομμάτια) και σχετικών προϊόντων (εξοπλισμού και οπλισμού) από την Κεντρική Ευρώπη και την Ιταλία έως την Κύπρο και τη Συροπαλαιστίνη. Μεταλλικά αντικείμενα, ποικίλα ως προς το υλικό, την κατασκευή και την προέλευση, κυκλοφορούσαν σε όλη τη Μεσόγειο, και εντοπίζονται μαζί σε διάφορα σύνολα (θησαυρούς), ενώ, παραλλήλως, ο σίδηρος έγινε ευρέως διαδεδομένο και εύχρηστο μέταλλο (Sherratt 2003, 44, ιδίας 2017, 611). Ως συνέπεια, απέκτησαν δυναμικό ρόλο κάποιες θέσεις που λειτουργούσαν ως δίοδοι και σταθμοί

[625] Αυτή η αντίληψη βασίζεται στον εντοπισμό ενός ικανού αριθμού εργαστηριακών χώρων με κλίβανο, εγκατάσταση που δεν συναντάται στην προηγούμενη μυκηναϊκή περίοδο, σε θέσεις, όπως η Τίρυνθα, η Ασίνη, η Αιγείρα, ο Κύνος, το Βελεστίνο.

[626] Ο Maran (2005, 427-9) δεν θεωρεί ως γενικό φαινόμενο τη διακοπή εμπορικών επαφών, βασιζόμενος, τουλάχιστον στο υλικό από την Τίρυνθα, από το οποίο προκύπτει ότι τέτοιες σχέσεις παρέμειναν σταθερές έως και τον 12ο αι. π.Χ, (ιδίου 2004, 12-16 και 2010, 246-247).

προς μεταλλοφόρες περιοχές, όπως η Περατή προς τα μεταλλεία του Λαυρίου, ο Ευβοϊκός κόλπος προς την κεντρική Μακεδονία, η Κρήτη (κυρίως Χανιά) και οι δυτικές ακτές της Ελλάδας προς την κεντρική Μεσόγειο (νότια Ιταλία, Σικελία, Σαρδηνία) και την Αδριατική. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και η παρουσία προϊόντων κυπριακής και συροπαλαιστινιακής παράδοσης σε θέσεις, όπως η Τίρυνθα ή η Περατή, μέσω νησιωτικών διόδων (Ρόδος, Κως, Νάξος), ιδιαιτέρως κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο (Iacono 2016, 67-8, Alberti 2016, 300-3, όπου και βιβλιογραφία). Σε τέτοιες αναζητήσεις εμπλέκονταν πιθανόν και πλοία αιγαιακής προέλευσης (Dickinson 2006, 203).

Οι εμπορικές σχέσεις ανάμεσα στην Κύπρο και στη Συροπαλαιστίνη διακόπηκαν από τα μέσα του 12ου έως τα μέσα του 11ου αι. π.Χ.(τοπική ΥΚΙΙΙΑ έως ΥΚΙΙΙΒ περίοδο) (Mazar 1991, 102), αλλά ανέκαμψαν, κατά κάποιο τρόπο, προς το τέλος του αιώνα (Mazar 1994, 51-4), αν και η ζώνη αυτή της Μέσης Ανατολής αντιμετώπισε κρίση, λόγω της πίεσης από την άνοδο του Ισραήλ (Sherratt 1994, 74). Κατά την ίδια περίοδο, εξάλλου, κάποιες σημαντικές εγκαταστάσεις στην Κύπρο καταστράφηκαν ή εγκαταλείφθηκαν ως απόρροια περιοδικών αναστατώσεων στην Ανατολική Μεσόγειο, κατάσταση που οδήγησε σε παρακμή και ελλαδικές θέσεις (Τίρυνθα, Ασίνη, Λευκαντί) (Sherratt 2003, 51-3), εφ΄όσον, μάλιστα, και οι επαφές του νησιού με τον αιγαιακό χώρο διαταράχθηκαν ή σταμάτησαν (Iacovou 1994, 159).

Κατά τον 11ο/10ο αι. π.Χ. επαναπροσδιορίστηκαν οι σχέσεις του Αιγαίου με την Ανατολική Μεσόγειο και την Κύπρο (Snodgrass 1971, Popham 1994α, 12-14) και επεκτάθηκαν οι επαφές στο δυτικό τμήμα της με την ανάληψη των εμπορικών δραστηριοτήτων από τους Φοίνικες και την αύξηση της ζήτησης του αργύρου ως βασικού μετάλλου (Sherratt 2017, 612-3).

Α. Εμπορικές/εξωτερικές επαφές

Ο **Κύνος** κατείχε μια σημαντική θέση στον Ευβοϊκό κόλπο διαμέσου του οποίου πραγματοποιούνταν οι εμπορικές επαφές -κάποιες ίσως και πειρατικού χαρακτήρα-με κυπρίους διαμεσολαβητές, από την ανατολική Μεσόγειο προς τη Βόρεια Ελλάδα (Sherrat-Sherratt 1991, 374-5, Sherratt 2017, 611-2). Η Sherratt (1999, 195) υποστηρίζει ότι οι θέσεις που βρίσκονταν σε κομβικά σημεία μεταφορών (για την αναζήτηση κυρίως μετάλλων) είχαν τη δυνατότητα να εντάξουν σε αυτό το πλέγμα επαφών και δικά τους προϊόντα.

Στον οικισμό εντοπίστηκε θραύσμα χαναανικού αμφορέα (**Κ 4092-ΚΠΙΒ**) το οποίο υποδεικνύει κάποια σχέση με τις Συροπαλαιστινιακές ακτές και-αν δεν είναι μεμονωμένη-ίσως αποτελεί στοιχείο και για την εισαγωγή ρητίνης από αυτή τη ζώνη της Μεσογείου για τη διατήρηση του κρασιού. Τέτοιου είδους αγγεία κατασκευάζονταν σε μεγάλες ποσότητες και κυκλοφορούσαν ευρέως στη Μεσόγειο, κυρίως από το β΄μισό του 14ου αι. έως και τα τέλη του 13ου αι. π.Χ. Στην ηπειρωτική Ελλάδα ο τύπος συναντάται στην Πελοπόννησο (Τίρυνθα και Μυκήνες), στη Βοιωτία (Θήβα) και, βορειότερα, στο Διμήνι, τουλάχιστον έως το τέλος του 13ου π.Χ. και τις αρχές του 12ου αι. π.Χ. Το αγγείο αξιοποιήθηκε και ως αποθηκευτικό σκεύος σε εργαστηριακές δραστηριότητες, πιθανόν από τεχνίτες μετάλλου (Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 376, 418, Stockhammer 2015, 179-181, 184). Μετά την πρώϊμη φάση της μετανακτορικής περιόδου, τέτοιοι αμφορείς δεν εμφανίζονται πλέον παρά σπάνια, ως τυχαίες απορρίψεις, περίπτωση στην οποία ανήκει πιθανόν και το δείγμα από τον Κύνο. Η εξαφάνισή τους συσχετίζεται με τη διακοπή παραγωγής και των ψευδόστομων αιγαιακού τύπου, οι οποίοι, όμως, παράγονταν σε τοπικό επίπεδο και διακινούνταν εντός του Αιγαίου (Dickinson 2006, 203-4).

Ενδείξεις για εξωτερικές δραστηριότητες αποτελούν, ίσως, και τα **σημάδια** πάνω σε μερικά μαγειρικά σκεύη. Ένα μόνωτο αγγείο, χρονολογούμενο, από τα συνευρήματα, μάλλον στην ΥΕΙΙΙΓ μέση, φέρει εγχάραξη στο άνω τμήμα της λαβής (**Κ 4118-εικ.Α23**)[627]. Στην επιφάνεια έδρασης ενός άλλου (**Τομή Γ, ΟΜ 5146-εικ.Α107**), ανάλογης χρονολόγησης[628], είχε χαραχθεί μια βαθιά γραμμή.

Εκτός από τα εγχάρακτα σημάδια, δύο βάσεις φέρουν επιζωγραφισμένη ταινία γαλακτερής απόχρωσης (**Κ 4185-εικ.Α94** και **Τομή Ε, ΟΜ 7393-εικ. Α106**). Το πρώτο θραύσμα προέρχεται από διάλυση τοίχου, άρα από μη διακριτό στρώμα, και τα μοναδικά χρονολογήσιμα συνευρήματα τοποθετούνται στην ΥΕΙΙΙΓ ύστερη περίοδο. Το δεύτερο ανήκει σε ένα αγγείο κατασκευασμένο με μικτή τεχνική[629] και εντάσσεται

[627] Το σημάδι αυτό δεν υπήρξε αντικείμενο παρατήρησης από τη γράφουσα και περιλήφθηκε, επειδή αποτυπώθηκε από τον Στ. Οικονομίδη σε σχετικό σχέδιο του αγγείου, όπως εμφανίζεται στην παρούσα μελέτη. Δυστυχώς, η φωτογράφηση δεν επικεντρώθηκε σε αυτό το τμήμα του αγγείου και, για αυτό το λόγο, δεν ήταν δυνατή η μεταγενέστερη εξέταση του σημαδιού, ώστε να διαπιστωθεί αν αυτό συνιστά εγχάραξη που έγινε πριν ή μετά την όπτηση.

[628] Και στις δύο περιπτώσεις, η παρουσία οστράκων της πρωϊμότερης και της υστερώτερης φάσης είναι μικρότερη, ενώ τα διαγνωστικότερα συνδέονται με την ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο.

[629] Κατασκευασμένο με κουλούρες και τελική διαμόρφωση στον τροχό.

σε ένα σύνολο στο οποίο περιέχονται όστρακα από την ΥΕΙΙΙΒ-Γ αλλά και την ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο, και λίγα πρωϊμότερα.

Σημεία κεραμέα: Αυτά έχουν αναγνωριστεί ως διαγνωστικά της αιγινήτικης κεραμικής παράδοσης (Lindblom 2001). Ο Lindblom (2001, 121-133) παρατηρεί ότι σημάδια αυτού του χαρακτήρα χρησιμοποιούνταν για να διακρίνονται διαφορετικές εργαστηριακές ενότητες/τεχνίτες, σε περίπτωση που αυτές/οί λειτουργούσαν σε ένα κοινό χώρο ή μοιράζονταν κοινά μέσα παραγωγής (π.χ. κλιβάνους)[630]. Ο Lis υποστηρίζει ότι, σε διάφορες χρονικές φάσεις, η χρήση τους θα είχε διαφορετικό χαρακτήρα, ανάλογα με τον αριθμό, το είδος και τη διασπορά τους. Αν, λοιπόν, σε μια αρχική φάση (κατά την πρώϊμη ΜΕΧ περίοδο) αυτά αποτελούσαν σήμα κατατεθέν του αγγειοπλάστη και δείγμα της ποιότητας των παραγόμενων αγγείων, αναγνωρίσιμο από τον καταναλωτή, σε μια επόμενη, εξελιγμένη (τέλος ΜΕΧ και αρχές της ΥΕΧ), είναι πιθανό ότι σηματοδοτούσαν τον έλεγχο ποιότητας-υπό κεντρική εποπτεία-των παραγόμενων και προς εξαγωγή αγγείων, προκειμένου να αποδοθούν οι απαιτούμενες οικονομικές «ωφέλειες» (δασμοί), ή, επίσης, λειτουργούσαν ως διαγνωστικά για τη διαδικασία και τη μέθοδο κατασκευής σε διακριτά εργαστήρια ή για τη συμμετοχή και συνδρομή μεμονωμένων τεχνιτών σε κάποιες παραγωγικές μονάδες. Τέλος, στην τελική φάση εμφάνισή τους (τελική ΥΕΙΙΙΑ2-ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη), σε μειωμένο σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους αριθμό, θα μπορούσε να σημαίνουν τα ξεχωριστά εργαστήρια ή τους τεχνίτες, Η πρώτη περίπτωση υποδηλώνει την κατασκευή αγγείων στο επίπεδο της οικοτεχνίας, ενώ η δεύτερη αφορά σε περισσότερο εκτεταμένα εργαστήρια, ομάδες κεραμέων οι οποίες θα λειτουργούσαν σε άμεση γειτνίαση χρησιμοποιώντας τα ίδια μέσα παραγωγής, επηρεαζόμενες η μία από την άλλη, με κοινά, αλλά όχι πλήρως τυποποιημένα μορφολογικά στοιχεία, ελάχιστα επιρρεπείς στους νεωτερισμούς. Κατά την τελευταία φάση ανάπτυξης των αιγινήτικων εργαστηρίων, ο κυρίαρχος τύπος, των μαγειρικών σκευών, κατασκευάζεται σε διάσπαρτες μονάδες παραγωγής, εξίσου οικοτεχνικού χαρακτήρα, αλλά με εκτεταμένη διάθεση της κεραμικής (Lis 2012α, 148-9, 152, 162, 166-70).

Η παρουσία σημείων κεραμέων στην πρώτη μετανακτορική περίοδο, που συμπίπτει χρονικά με την τελευταία αιγινήτικη άνθηση της κεραμικής, είναι σχετικά μικρή. Εγχάραξη στην κάτω επιφάνεια της βάσης δεν φαίνεται να συναντάται μετά

[630] Στην παραδοσιακή κεραμική μαρτυρείται ότι οι αγγειοπλάστες μπορούν να ξεχωρίσουν τα αγγεία τους και εκείνα της ίδιας εργαστηριακής μονάδας (Hampe-Winter 1962, 13).

την ΥΕΙΙΙΑ2/Β1 περίοδο (Lis 2012α, 163, Lindblom 2001, 48, 54 και Α15), ενώ, στη λαβή, τέτοια σημάδια εμφανίζονται μεμονωμένα και σε αγγεία της ΥΕΙΙΙΒ-Γ περιόδου (Lindblom 2001, 51, 86, Ι8 και, κυρίως, Ι9, pl 50.1029,1030, στο μέσο της λαβής ή στην κάτω γένεση αυτής, pl. 50.1028, 1032, και Μαραμπέα 2010, 155). Στη νησίδα Μήτρου, σποραδικά δείγματα χρονολογούνται από το τέλος της ΥΕΙΙΙΑ2 έως και την αρχή (τουλάχιστον) της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου. Τοποθετούνται στην περιοχή της λαβής, αλλά και στη βάση, τα τελευταία περιορισμένα, κυρίως, στην αρχή της τελευταίας φάσης ανάπτυξης της αιγινήτικης κεραμικής (Lis 2012β, 1206)[631].

Τα λίγα δείγματα από τον Κύνο, λόγω της χρονικής απόστασης, αλλά και της διαφορετικής διευθέτησης και του χαρακτήρα των σημαδιών, δεν φαίνεται να συνδέονται με την αιγινήτικη παράδοση και με τα χαρακτηριστικά της παραγωγικής διαδικασίας που την αφορούν. Εξάλλου, και ο αριθμός τους δεν είναι ικανός να οδηγήσει σε συνεπή συμπεράσματα.

Ένας άλλος συσχετισμός είναι δυνατόν να αναζητηθεί στην κυπριακή συνήθεια επίθεσης εγχαράξεων σε μια ευρεία κατηγορία αγγείων (συνήθως μεγάλων, κλειστών, μεταφοράς), τοπικά παραγόμενων ή εισαγόμενων. Αυτή επικρατεί, κυρίως, κατά την ΥΕΧ (με άνθηση κατά την τοπική ΥΚΙΙΓ-ΥΚΙΙΙΑ φάση), εμφανίζεται, όμως, και σε κεραμική της ΠΕΧ και της ΜΕΧ με απλούστερα σχήματα, διαμορφωμένα πριν την όπτηση, και αποκτά συνθετότερα σύμβολα μετά -και επηρεαζόμενη από- την εμφάνιση της κυπριακής γραφής κατά την ΥΚΙ περίοδο (Hirschfeld 2002, 97). Τα σημάδια, κάποια από τα οποία φαίνεται ότι προέρχονται από την κυπρομινωϊκή γραφή, διακρίνονται σε διάφορα τμήματα των αγγείων, όπως οι λαβές αλλά και η κάτω επιφάνεια της βάσης, πριν και μετά την όπτηση, άλλοτε είναι και γραπτά, συνήθη σε ανοικτά ή μικρότερα κλειστά αγγεία (κρατήρες, κύπελλα/κυάθια, ψευδόστομους αμφορείς). Τα γραπτά σημάδια είναι συχνότερα σε αγγεία εναποτεθειμένα σε τάφους -κυρίως από την Έγκωμη, αλλά και την Ουγκαρίτ-, χαρακτηρίζουν σχεδόν αποκλειστικά τη μυκηναϊκή κεραμική (Hirschfeld 2001, 123-4, ιδίας 2004, 99-100) και δεν είναι αμέσως εμφανή, καθώς βρίσκονται συνήθως στη βάση των αγγείων (Hirschfeld 2006, 84).

[631] Ένα χυτροειδές αγγείο της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης περιόδου, με δύο σημεία κεραμέα στη βάση, προέρχεται από τον Ελαιώνα Βοιωτίας και συνδυάζει, σύμφωνα με τους μελετητές, στοιχεία της αιγινήτικης παράδοσης (διαμόρφωση επιφάνειας) με άλλα μορφολογικά, τα οποία δεν αναγνωρίζονται σε αυτή, και είναι δυνατό να αποτελούν διαγνωστικά μετεξέλιξης (Lis et al. 2020, 22-4, fig. 14f).

Η πρακτική της χάραξης είναι σποραδικά γνωστή και στον ελλαδικό χώρο (στην Αργολίδα, κυρίως Τίρυνθα, και, σπανιότερα, στην Κρήτη) κατά την ΥΕΙΙΙΑ-Β περίοδο, με αντιπροσωπευτικά δείγματα τους αμφορείς (ψευδόστομους και πιθαμφορείς) (Hirschfeld 1996, 291-2, 294-6, ιδίας 1998, 212). Αυτού του είδους τα «σύμβολα» έχουν συνδεθεί, κυρίως, με την κυπριακή εμπορική δραστηριότητα και την οργάνωση της παραγωγής είτε από μυκηναίους υπαλλήλους, αρμόδιους για τη «γραφειοκρατική» διαχείριση της, και σύμφωνα με τα κυπριακά πρότυπα[632], είτε -με μεγαλύτερη βεβαιότητα- από κυπρίους δραστηριοποιούμενους στον ελλαδικό χώρο (ενδιάμεσους στην αλυσίδα των ανταλλαγών), και για τη σχετική αγορά (Hirschfeld 1992, ιδίας 1996, 292-4, 297). Βέβαια, η Hirschfeld υπογραμμίζει ότι αυτά τα σημάδια αποτελούν, μάλλον, ένα μικρό ποσοστό στο πλήθος των διακινούμενων στην ανατολική Μεσόγειο κεραμικών προϊόντων και επιχωριάζουν κυρίως στην Κύπρο και στην Αίγυπτο ή, και λιγότερο, στις Συροπαλαιστινιακές ακτές (1996 και ιδίας 2004, 99). Παρατηρεί, επίσης, ότι εκείνα τα οποία δημιουργούνται στα αγγεία πριν την όπτησή τους είναι δηλωτικά της παραγωγικής διαδικασίας και βρίσκονται σε μη εμφανή σημεία. Στα περισσότερα, όμως, κυπριακά αγγεία δεν υπάρχουν αυτά τα γνωρίσματα (εκτός από κάποια ερυθρά, στιπλνά, τοπικής παραγωγής, με χαράγματα στη βάση τους, διαμορφωμένα πριν την όπτηση), και τα σχετικά σημάδια αντανακλούν, μάλλον, συνθήκες διάθεσης, χρήσης και εναπόθεσης (Hirschfeld 2004, 99). Η εμφάνιση και διασπορά των εγχάρακτων αγγείων φθίνει μετά την ΥΚΙΙΙΑ περίοδο, και μόνον οι χαναανικοί αμφορείς αποτελούν τους συνεχιστές αυτής της παράδοσης κατά την ΥΚΙΙΙΒ (Hirschfeld 2004, 100, ιδίας 2002, 99)[633].

Δεδομένου ότι και τα κυπριακά σημεία κεραμέων, στους χώρους παραγωγής τους, δεν έχουν «αποκρυπτογραφηθεί» (Hirschfeld 2004, 102), η χρήση και σημασία τους στα αγγεία του Κύνου δεν είναι, επίσης, αποσαφηνισμένα, αν υπολογιστεί, μάλιστα, η «λιτότητα» του συμβόλου (μία γραμμή) και ο μικρός αριθμός τους (πιθανόν τυχαίο σύμπτωμα της επίθεσης τέτοιων στοιχείων σε μη σωζόμενα τμήματα, κυρίως βάσεις) μέσα στο σύνολο των εξεταζόμενων αγγείων. Για αυτό το λόγο, άλλωστε, δεν είναι δυνατή και η αξιολόγηση της διασποράς αυτής της «συνήθειας» στο σύνολο της κεραμικής του οικισμού, αλλά και ανάμεσα στα χρηστικά και μαγειρικά σκεύη. Αξίζει

[632] Η Hirschfeld υποστηρίζει ότι τα σημάδια αυτά υποδεικνύουν ότι τα σχετικά αγγεία έχουν περάσει μέσω της Κύπρου ή έχουν βρεθεί στα χέρια ατόμων τα οποία γνώριζαν καλά τη συγκεκριμένη κυπριακή παράδοση (1992 και 1993 και 2006, 86).

[633] Γίνεται αναφορά σε χονδροειδείς αμφορείς, οι οποίοι φέρουν εγχαράξεις στις λαβές.

να σημειωθεί ότι τέτοιου είδους σήμανση απαντά και σε έναν αμφορέα με λαβές στο χείλος από την ίδια περίοδο με τα μαγειρικά σκεύη (φάση 7), η οποία έχει χαραχθεί πάνω στον ώμο του και ανάμεσα στο διακοσμητικό μοτίβο των σπειρών (Kounouklas 2011,111-2), ακολουθώντας πρότυπα γνωστά στην κυπριακή τεχνοτροπία δευτερογενούς χάραξης των αγγείων.

Τα γραπτά σημάδια στη βάση δύο μαγειρικών σκευών από τον Κύνο είναι ιδιαίτερα αξιοπρόσεκτα. Τέτοια σύμβολα κεραμέα (;) εμφανίζονται σπανιότερα, μαζί με τα εγχάρακτα, και στην αιγινήτικη κεραμική (μαγειρική και λεπτότεχνη) κατά την εξελιγμένη φάση της, δηλωτικά, σύμφωνα με τον Lis, για την οργάνωση της παραγωγής (Lindblom 2001, 93, Fig. 17, Lis 2012α, 75-6,Fig. 14-LL785-016- 042, LP782-009-011 σημ. 32[634], 144, fig. 34- LG790-026-016).

Ως σημάδια κεραμέων αναγνωρίζονται και τα γραπτά, απλά μοτίβα στις βάσεις λεπτότεχνων ανοικτών αγγείων από τις φάσεις 1b έως και 3 στο Λευκαντί, επισήμανση με μελανή ή καστανο-πορτοκαλόχρωμη βαφή, των οποίων, όμως, η λειτουργία δεν είναι βέβαιη, αλλά αυτά χαρακτηρίζονται ως graffiti (Evely 2006, 22, no. 1, 2/, 40, no 3, 15, 16/66, no 8 pl. 102.7/85, no. 13, 14, και pl. 102.1, 2,6 και 302)[635]. Σε αυτό το σύνολο συμπεριλαμβάνονται και εγχάρακτα ή έντυπα σύμβολα (ό.π., pl. 102. 2,5,7)[636], τα οποία ταιριάζουν με κάποια κυπριακά σημάδια σε αγγεία (Hirschfeld 2002,Tb. 1,69-70).

Η παρουσία τέτοιων συμβόλων στον Κύνο θα δικαιολογούνταν από το γεγονός ότι, ιδιαιτέρως κατά τη φάση 7 (ΥΕΙΙΙΓ μέση), όπως μαρτυρείται και από παράλληλα της λεπτότεχνης κεραμικής, ο οικισμός διατηρούσε επαφές με την ανατολική Μεσόγειο και την Κύπρο, με ενδιάμεσο σταθμό τα Δωδεκάνησα (Dakoronia 2007, 120-1, Sherratt 2006^{α} (β), Kounouklas 2011, 122)[637].

Ανάμεσα στα κυπριακά (ή κυπριακής επιρροής) δείγματα δεν αναφέρονται μαγειρικά σκεύη (οι χονδροειδείς αμφορείς φέρουν μόνο εγχάρακτα στοιχεία)[638] με

[634] Το ένα εξ αυτών, σύμφωνα με τον Lis, βρέθηκε πάνω από μία εκτεταμένη απόθεση της ΥΕΙΙΙΒ2 περιόδου.

[635] Γραπτά σύμβολα συναντώνται και σε αγγεία της ΜΠρΓ περιόδου από το κτήριο της Τούμπας (Papadopoulos 1994, 445, fig. 4, A18).

[636] Μία γραπτή πρόχους από το βόρειο δωμάτιο της φάσης 1b, στη δοκιμαστική τομή IV/V, φέρει σημάδι στη λαβή χαραγμένο μετά την όπτηση (Evely 2006, 119-20, P6, pl. 26.6).

[637]Η χρήση βαφής λευκού χρώματος πάνω σε σκούρο βάθος (light on dark), η οποία συναντάται σε λεπτότερα αγγεία, είναι γνωστή, επίσης, στην Κω, Ρόδο, Μ. Ασία, Μυκήνες, Αρκαδία και Εύβοια.

[638]Η Hirschfeld ταξινομεί τέσσερεις (4) κατηγορίες σήμανσης με αναφορά στην κυπριακή παράδοση: 1) τα χαραγμένα πριν την όπτηση σημεία, σε αγγεία της τοπικής κεραμικής «Red Lustrous Wheelmade», και, κυρίως, στη βάση κάποιων ατρακτόσχημων φιαλιδίων, 2) τα μετά την όπτηση χαραγμένα σύμβολα,

γραπτή σήμανση. Η τελευταία χαρακτηρίζει μυκηναϊκά λεπτότεχνα αγγεία, ιδιαίτερου σχήματος και διακόσμησης, στα οποία περιλαμβάνονται και εικονιστικοί κρατήρες. Σε αυτά, χρονολογούμενα κατά την ΥΕΙΙΙΑ-Β περίοδο[639], προϊόντα εισαγωγής στη Μεγαλόνησο, τα σύμβολα τοποθετούνται συνήθως μετά την όπτηση και σε μη εμφανή σημεία, ένδειξη ότι τα συγκεκριμένα αγγεία επιδεικνύονταν περισσότερο ως αυτοτελή και «αξιόλογα» αντικείμενα, διακριτά από τα σχετικά σημάδια τους, παρά ως ανταλλάξιμα προϊόντα (Hirschfeld 2006, κυρίως 86-8)[640].

Όσον αφορά στα θραύσματα από τον Κύνο **(Κ 4185-εικ.Α94**,**Τομή Ε, ΟΜ 7393-εικ.Α106),** το γραπτό στοιχείο στη βάση φαίνεται ότι πραγματοποιήθηκε σε υστερώτερη της όπτησης φάση, χωρίς αυτό να είναι τεκμηριωμένο, εφ΄ όσον, όπως σημειώνει η Hirschfeld (2006, 87), χωρίς αναλυτικές μεθόδους δεν είναι εύκολο να διαπιστωθεί η χρονική στιγμή επίστρωσης της βαφής. Το αποτύπωμα, πάντως, στο δεύτερο θραύσμα (**Τομή Ε, ΟΜ 7393**) είναι πολύ εξίτηλο, στοιχείο που θα συνηγορούσε για την μετά την όπτηση δημιουργία του. Η αστοχία ως προς την αντίδραση των προσμίξεων στην εσωτερική επιφάνεια του δεν θα καθιστούσε, μάλλον, το αγγείο «εμπορεύσιμο» προϊόν, χωρίς αυτό, όμως, να σημαίνει ότι έχασε την καταλληλότητα για χρήση, όπως μαρτυρούν τα διάσπαρτα ίχνη κάπνας στην επιφάνειά του. Η βάση **Κ 4185** υποδεικνύει ένα καλά δομημένο σκεύος, αλλά δεν είναι δυνατό να διαγνωστεί αν η χρήση βαφής, αρκετά συμπαγής στην υφή της και ιδιαίτερα αντιληπτή ως προς το πάχος της, του προσέδιδε ξεχωριστό χαρακτήρα ή αν, επιπλέον, συνοδεύτηκε από κάποια διακόσμηση σε άλλο τμήμα του αγγείου, όπως εκείνη στο αγγείο **Κ 4112 (εικ.Α15)**. Πάντως, όπως επισημάνθηκε και στο κεφάλαιο 5 (ΙΙα), «πινελιές», αδιευκρίνιστης σημασίας, παρατηρούνται σε διάφορα σημεία των αγγείων,

πάνω σε άβαφα αγγεία τοπικής παραγωγής, αλλά και στα μυκηναϊκά εισαγόμενα, 3) τις μετά την όπτηση εγχαράξεις, σε χονδροειδείς αμφορείς, και, κυρίως, στις λαβές αυτών, 4) τα γραπτά σημάδια σε μυκηναϊκά αγγεία, συνήθως προστιθέμενα μετά την όπτηση, και σε μη, εξαρχής, ορατά σημεία. Τα σημάδια της δεύτερης και της τελευταίας κατηγορίας επιδεικνύουν κάποια σχέση με την κυπρομινωική γραφή. Οι διαφορές ως προς τη σήμανση είναι δυνατόν να αντανακλούν διαφορετικούς εμπλεκόμενους, χωρίς αυτό να συνεπάγεται και άλλη χρήση ανάλογα με τα σύμβολα, εκτός ίσως από την περίπτωση των αμφορέων (2002, 95-7). Επίσης, η διαφοροποίηση φαίνεται να υποδηλώνει ότι αυτά τα σημάδια αναπτύχθηκαν σε πολλές ξεχωριστές περιοχές, όπου τα νοήματα ήταν διαφορετικά ανά περιοχή και η παρουσία τους είχε άλλη χρονική διάρκεια (Hirschfeld 1998, 213).

[639] Η Hirschfeld (1996, 290 και 293, όπου και σχετική βιβλιογραφία) αναφέρει και την παράδοση της γραπτής επισήμανσης χονδροειδών αμφορέων, κατά τα μυκηναϊκά πρότυπα,. με σύμβολα τα οποία εμφανίζουν κοινά στοιχεία στην Γραμμική Β΄. Αυτά τα αγγεία εντάσσονται στην ΥΕΙΙΙ/ΥΜΙΙΙΑ-Β περίοδο.

[640] Τα σχετικά σημάδια συνόδευαν τα μυκηναϊκά αγγεία, τα οποία αποτελούσαν εισαγωγές στην Κύπρο. Μετά τη μείωση των εισαγωγών, από το τέλος του 13ου αι. π.Χ., η παράδοση αυτή εξασθένησε και διατηρήθηκε ελάχιστα κατά την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο, τόσο για τη «μυκηναϊζουσα» κεραμική όσο και για τα γραπτά αγγεία του ελλαδικού χώρου.

άρα η επίθεση βαφής δεν ήταν μεμονωμένο φαινόμενο στη μαγειρική κεραμική από τον οικισμό[641].

Η αξιολόγηση αυτών των σημαδιών ως ενδείξεων για την παραγωγική διαδικασία ή την εμπορική δραστηριότητα, με εμπλεκόμενους κυπρίους μεσάζοντες, είναι δύσκολη. Αγγεία τα οποία έχουν αναγνωριστεί με κοινά τεχνολογικά χαρακτηριστικά **(πιν. IX**) δεν φέρουν (ως τυχαία δείγματα;) τέτοια σύμβολα, αλλά η σήμανση μιας «φουρνιάς» αυτών θα μπορούσε να αποτελεί μια προσωπική και όχι επιβεβλημένη από τη διάθεση του προϊόντος επιλογή. Εξάλλου, η αξιοσημείωτη ανάπτυξη της παραγωγής τέτοιων μαγειρικών σκευών στην Κύπρο και στις Συρο-παλαιστινιακές ακτές σε αυτή την περίοδο, τουλάχιστον από το α΄μισό του 12ου αι. π.Χ., ως απόρροια ελλαδικών/αιγαιακών επιδράσεων, δεν συνιστά άμεση αναφορά σε εμπορικές επαφές και ανταλλαγές τέτοιων προϊόντων, χωρίς αυτό το φαινόμενο να αποκλείεται τελείως και σε περιστασιακό επίπεδο. Ο εντοπισμός μιας κατηγορίας γκρίζων αγγείων, τα οποία -με μικρή επιφύλαξη- συνιστούν (ή ανάγονται σε) προϊόντα κυπριακής και συροπαλαιστινιακής παράδοσης θα μπορούσε να υποστηρίξει την παρουσία στον οικισμό ατόμων-διαμεσολαβητών με προέλευση από την ανατολική Μεσόγειο, οι οποίοι έβαζαν τη σφραγίδα τους σε κάποια προϊόντα στο πλαίσιο προώθησης αυτών προς άλλη «αγορά», όχι απαραιτήτως, όμως, εκτός του ελλαδικού χώρου[642].

Επί του παρόντος, μόνο μικρές επισημάνσεις είναι δυνατό να γίνουν για την εμφάνιση αυτών των δειγμάτων, αναμένοντας την ανεύρεση και άλλων διαγνωστικότερων θραυσμάτων. Είναι, εξάλλου, πιθανό ότι άλλες, ανά περίπτωση, μορφές σήμανσης, (φθαρτές «ταμπέλες» και σφραγίσματα σε βουλώματα) έχουν, για πάντα, χαθεί (Hirschfeld 1998, 213).

Ένα ανάλογο σημάδι βρέθηκε χαραγμένο στην άνω επιφάνεια της λαβής αγγείου (**Κ 2864-εικ.ΙΓ5**) της ΥΜ-ΠΠρΓ περιόδου. Σύμφωνα με τον Παπαδόπουλο

[641] Ένα μικρό θραύσμα από το σώμα χονδροειδούς αγγείου, με επίχριση στην εξωτερική επιφάνεια, φέρει λευκή διακοσμητική ταινία (Τομή Ζ, ΟΜ 7106). Προέρχεται από στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ μέσης, αλλά στα λίγα όστρακα που συνελέγησαν δεν περιλαμβάνονται διαγνωστικά.

[642] Πρώτες σαφείς ενδείξεις επαφών με την Κύπρο και τη Συροπαλαιστίνη μαρτυρούνται σε τάφους στο Λευκαντί κατά την ΥΜ-ΠρΓ περίοδο, οι οποίες προδιαγράφουν την ανάπτυξή τους από το τέλος της ΠρΓ και εξής (Popham-Sackett 1980β, 357). Εντούτοις, αυτό το γεγονός δεν αναιρεί προγενέστερες, «περιστασιακές» σχέσεις. Παραλληλισμοί της κεραμικής από το Λευκαντί με αυτή από την ανατολική Μεσόγειο και την Κύπρο, αλλά και κάποιες εισαγωγές, είναι ενδεικτικά στοιχεία για επαφές κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση, αν και φαίνεται ότι υφίστανται και από την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη περίοδο (Sherratt 2006α, 224, ιδίας 2003, 42).

(Papadopoulos 1994), τέτοια στοιχεία σχετίζονται με την παραγωγή (σημαίνουν τον τεχνίτη-Papadopoulos 2017,88-91), παρά με τη διάθεση του προϊόντος, δηλώνουν ότι τα «σημαδεμένα» αγγεία αποτελούν τα προϊόντα μιας «φουρνιάς» ή, επίσης, έχουν καταχωρηθεί σε ένα καταναλωτή, ο οποίος έχει προπληρώσει την κατασκευή τους και αποτελούν ειδικές παραγγελίες. Πάντως, όπως παρατηρεί η Morgan, η χάραξη είναι δυνατόν να διαφέρει σημειολογικά, ανάλογα με το χώρο εντοπισμού και τη χρονική περίοδο (1999, 231-4, όπου και σχετικά παραδείγματα).

Σχετικά σύμβολα συναντώνται και σε διακοσμημένα λεπτότεχνα αγγεία. Στο σώμα και στην κάτω επιφάνεια της βάσης αγγείων από την Τούμπα Θεσσαλονίκης (φάση 2) και τον Καστανά κατά την ΥΕΙΙΙΓ-ΠΕΣ περίοδο, εμφανίζονται γραπτά σύμβολα, αρκετά πρώϊμα για την περιοχή (Andreou 2009, 23, fig. 13.10, Papadopoulos 2017, 53-6, fig. 12,13). Εγχάραξη στη βάση ανοικτού, μάλλον, αγγείου (σκύφου) από τη θέση Θρόνος-Κεφάλα στην Κρήτη χρονολογείται στην (Π)ΠρΓ περίοδο (D' Agata 1999, 208, fig. 17,10.3).

Το χάραγμα στο αγγείο του Κύνου εντάσσεται στα πρωϊμότερα του είδους[643]. Εντούτοις, ως μεμονωμένο δείγμα, δεν αποτελεί βάσιμη μαρτυρία για τη συναγωγή αξιοποιήσιμων συμπερασμάτων.

Κατά την περίοδο κατασκευής του αγγείου, σημειώνεται μικρή ανάκαμψη ως προς τις επαφές του οικισμού, όπως προκύπτει από τις αντιστοιχίες στη λεπτότεχνη κεραμική (Kounouklas 2011,234, 245, 247), κατάσταση η οποία θα υποβοηθούσε και στη διάθεση αγγείων καθημερινής χρήσης «προς τα έξω», όπως, άλλωστε, και στην εισαγωγή άλλων (ενδεικτικό παράδειγμα συνιστά το πιθόσχημο αγγείο με ανάγλυφη διακόσμηση από τη Μακεδονία (**ΟΜ 2384[α]εικ. ΙΓ58**). Σε αυτή τη φάση (4), η κεραμική του οικισμού παρουσιάζει κοινά γνωρίσματα με εκείνη από την Αργολίδα (Kounouklas 2011, 234)[644], και οι σχέσεις είναι ευδιάκριτες και στη χειροποίητη στιλβωμένη παράδοση, της οποίας τα αργολικά αγγεία, και ιδίως αυτά από την Ασίνη, αποτελούν τα καλύτερα δημοσιευμένα[645]. Η παρουσία ανοικτόχρωμης κεραμικής σε περιορισμένο αριθμό στον Κύνο, αλλά και στο Καλαπόδι και την Ελάτεια, εξηγείται

[643] Κατατάσσεται μάλλον στην ομάδα Β του Παπαδόπουλου, κάποια από τα αγγεία της οποίας, επίσης χειροποίητα, αλλά άλλου τύπου, από την Τορώνη Χαλκιδικής, τοποθετούνται στην ΥΜ-ΠΠρΓ περίοδο (ό.π. 448-51).

[644]Οι σχέσεις με την Αργολίδα χρονολογούνται ήδη από την ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο, όπως πιστοποιείται από την κοινή θεματολογία των πολεμιστών σε εικονογραφικούς κρατήρες (Crouwel 2007, 75-6).

[645] Οι αναλογίες επεκτείνονται σε περισσότερα σχήματα κατά την προχωρημένη ΠρΓ, όπως μαρτυρείται από τη σύγκριση της Ασίνης με το Λευκαντί (Lemos 2002, 87-8, 201), γεγονός που υποδεικνύει τη συνέχιση των επαφών με τη νότια Ελλάδα.

από τις επαφές της περιοχής με τη Β. Πελοπόννησο μέσω της διόδου του Ισθμού (Isthmus Corridor) (Wallace-Kase 1978, Deger-Jalkotzy 2002, 62-3, Eder 2003).

Β. Η σχέση με γειτονικές περιοχές-τοπική "αγορά"

Η διάθεση προϊόντων σε μικρή κλίμακα και απόσταση συνιστά μια κοινωνική παρά μια εμπορική δραστηριότητα (Schallin 1995, 46). Συνήθως, μια κοινότητα παράγει αγγεία της καθημερινής χρήσης για την τοπική κατανάλωση ή για ένα δίκτυο άμεσα συνδεόμενων μικρών κοινοτήτων (Whitelaw 2001, 69).

Η ζήτηση ενός προϊόντος καθορίζεται από το μέγεθος/πυκνότητα του πληθυσμού, το ποσοστό κατά το οποίο το προϊόν είναι συνδεδεμένο με τις ιδεολογικές-κοινωνικές δομές (θρησκεία, ταφικά έθιμα), την παρουσία και το είδος των ανταλλαγών και των ανοικτών δικτύων επικοινωνίας αλλά και από την «πολιτειακή συσπείρωση» σε περιφερειακό επίπεδο (Arnold 1985, 127, Costin 1991, 12).

Με βάση εθνογραφικές παρατηρήσεις σε κεραμείς από την Κεντρική Αμερική, ο Arnold (2000, 361, 364) υποστηρίζει ότι η κεραμική παραγωγή σε μια κοινότητα, και όσον αφορά στη σύσταση του πηλού, συνιστά μια ενότητα η οποία διαφέρει από εκείνη μιας άλλης. Η γεωλογική ποικιλομορφία συμβάλλει, εφ΄όσον είναι δυνατόν να αναλυθεί, στην αξιολόγηση τοπικών ιδιαιτεροτήτων και στην αναγνώριση σχετικών αλληλεπιδρουσών ομάδων (Stark et al. 2000). Κοινότητες, οι οποίες βρίσκονται σε απόσταση κοντινότερη από 14-16 χλμ., αλληλεπικαλύπτονται συχνά ως προς τις περιοχές εκμετάλλευσης της αργίλου (Arnold 1981, 36).

Σύμφωνα με την Roux (2013, 314), οι διαμορφωμένες μέσα από την εκμάθηση τεχνικές κατασκευής της κεραμικής είναι συνυφασμένες με την κοινωνική ταυτότητα και τους σχετικούς δεσμούς που αυτή συνεπάγεται, και, κατ΄αυτό τον τρόπο, αυτές περιορίζονται στην περιφέρεια της κοινωνικής ομάδας μέσα στην οποία διοχετεύτηκαν και κατακτήθηκαν. Η υιοθέτηση μιας νέας κατασκευαστικής πρακτικής δεν στηρίζεται μόνο στην παρουσία σχέσεων ανάμεσα σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες αλλά και στο είδος των επαφών και στις συνθήκες που πυροδοτούν τη διαδικασία αυτή (2013), καθώς και στα χαρακτηριστικά των δρώντων, όπως η κοινωνική θέση και οι τεχνικές επιδεξιότητες[646] (Roux-Manzo 2018). Ο Gosselain σημειώνει ότι οι τεχνολογικές

[646] Οι δεξιοτέχνες τεχνίτες είναι περισσότερο δεκτικοί στην υιοθέτηση αλλαγών και νέων πρακτικών, επειδή αντιλαμβάνονται πληρέστερα τα χαρακτηριστικά μιας καινοτομίας και επιδεικνύουν μεγαλύτερη ευελιξία (Roux et al. 2018).

διαφοροποιήσεις σε περιφερειακό επίπεδο υποδεικνύουν τοπικές και εποχικές μετακινήσεις τεχνιτών, οι οποίες επηρεάζουν τις ατομικές επιλογές. Παραγωγικές ενότητες σε γειτονικές κοινότητες αλλά και σε περισσότερο απομακρυσμένες θέσεις είναι πιθανό να ακολουθήσουν κάποιες συγκεκριμένες τεχνολογικές κατευθύνσεις κατά τη διεργασία των αλληλεπιδράσεων (2008α). Επιπλέον, αν και κοντινές χωρικά ομάδες φαίνεται να είναι ενήμερες για τα ιδιαίτερα τεχνικά γνωρίσματα αλλήλων, αυτά είναι συνειδητά επιλεγμένα και εκφράζουν «στρατηγική για την επισήμανση της κοινωνικής διαφορετικότητας» (Lemonnier 1986, 161, Roux et al. 2017)[647]. Οι αποκλίσεις είναι δυνατόν να εμφανίζονται κατά τη διαδικασία, στις δόκιμες πρακτικές, που συνιστούν την παράδοση, και στην οργάνωση, ή ως τελικό αποτέλεσμα (Dobres-Hoffman 1994, 220, για θεώρηση Lemonnier, Gilstrap et al. 2016, 8-9), με τη δημιουργία ενός αξιοπρόσεκτου και επιθυμητού ή ενός εξειδικευμένου προϊόντος. Η ηθελημένη διαφοροποίηση ανάμεσα στις κοινότητες τις οδηγεί συχνά να ανταλλάσσουν τεχνογνωσία όχι άμεσα, αλλά μέσω διαμεσολαβητών ή από άλλες μακρυνότερες γεωγραφικά θέσεις (Roux 2015, 6-7).

Ο Κύνος

Κατά τη μετανακτορική/μυκηναϊκή φάση κατοίκησης, οι επαφές του οικισμού με τη γειτονική περιφέρεια μαρτυρούνται και από τις ομοιότητες στη λεπτότεχνη κεραμική, κυρίως με το Λευκαντί, το Καλαπόδι και την Ελάτεια[648], όπου συναντώνται, επίσης, δείγματα εικονιστικών κρατήρων (Crouwel 2006, 233 εξ., Deger-Jalkotzy 2007, 133-4, Kounouklas 2011, 105, 121)[649] αλλά και σχετικών αγγείων της "White-Ware" τεχνοτροπίας (Jacob-Felsch 1996, 87, Bächle 1996, 16 figs 5 – 6, Deger-Jalkotzy 2002, 69)[650]. Η κεραμική αυτή ενότητα διαπιστώνεται και στην παράδοση

[647] Η θεώρηση, όμως, για τη διαφοροποίηση ως προς την εθνική ταυτότητα τελεί υπό αμφισβήτηση (Dietler-Herbich 1994). Η Berg (2018, κυρίως 101) επαναπροσδιορίζει την άποψη του Gosselain για την ενσωμάτωση της ταυτότητας μιας κοινότητας μέσα στις τεχνολογικές επιλογές αυτής και σημειώνει ότι τόσο τα άτομα όσο και μία κοινότητα αποτυπώνουν διαφορετικά τις εκφάνσεις της νοούμενης από αυτά ταυτότητας.

[648] Η Deger-Jalkotzy (2007, 144) υπογραμμίζει την απουσία συσχετισμών της λεπτότεχνης κεραμικής μεταξύ του Καλαποδίου και της Ελάτειας κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο, αιτιολογούμενη από το χαρακτήρα των δύο θέσεων και την αναντιστοιχία των δημοσιευμένων ανοικτών αγγείων σε αυτές.

[649] Σε άλλες περιοχές, όπως η Θεσσαλία, η Κέα ή η Αττική, τα κοινά τεχνοτροπικά στοιχεία στη λεπτότεχνη κεραμική (βλ. Sherratt 2006α,218-20) δεν χαρακτηρίζουν, αναλόγως, τα σχήματα ή την τεχνολογία στα χονδροειδή σκεύη. Το φαινόμενο αυτό οφείλεται στην ανισοβαρή έρευνα αυτής της κεραμικής στις συγκεκριμένες περιοχές, αλλά και σε διαφορετικές επιρροές που αυτές δέχονταν, κυρίως από την αιγινήτικη παράδοση (βλ. ΚΕΦ. 8.1).

[650] Τα σχετικά αγγεία αποτελούν, σύμφωνα με τη Mountjoy (1999, 291), ενδείξεις μιας αιγαιακής κοινής, στην οποία συμμετείχαν, επίσης, η Αργολίδα, η Κορινθία, οι Κυκλάδες και η Θεσσαλία.

των μαγειρικών σκευών και είναι επακόλουθο είτε της επιθυμίας των παραγωγών είτε της απαίτησης των καταναλωτών, είτε άλλων κοινωνικο-πολιτιστικών παραγόντων και συμπεριφορών για ομοιογένεια (Berg 2015, 28-9). Οι αγγειοπλάστες βρίσκονταν σε επικοινωνία και μοιράζονταν κοινές αντιλήψεις ως προς τη διαδικασία παραγωγής και το σχηματολόγιο των αγγείων, πιθανόν και ως προς τις πηγές εξόρυξης της αργίλου. Αντάλλασσαν τεχνολογικές πληροφορίες και τεχνικές, καθώς και προϊόντα ως «εμπορεύματα» είτε σε ένα συγκεκριμένο χώρο («αγορά»), για την καλύτερη εποπτεία της διάθεσης αυτών από τους συναλλασσόμενους, είτε κατά τη μετακίνηση και εγκατάστασή τους σε άλλη περιοχή, για αναζήτηση απασχόλησης ή, λόγω και προσωπικών δεσμών (Heitz 2017, 276-7, Berg 2015, 29, Garraty 2010, 17,24). Το ζήτημα της κινητικότητας των προϊστορικών αγγειοπλαστών, οι οποίοι, πολύ πιθανόν, θα μετέφεραν την ύλη κατασκευής μαζί τους, επανέρχεται συχνά στην πρόσφατη βιβλιογραφία (Lis 2012[α], 187-9, Gosselain 2015).

Ένα μοντέλο διάθεσης αγγείων στις παραδοσιακές κοινωνίες του ελλαδικού χώρου παραδίδεται από την Blitzer (1990). Σύμφωνα με αυτό, ο κεραμέας έχει τη δυνατότητα να διαθέτει άμεσα τα προϊόντα του με την παρουσία του αγοραστή/καταναλωτή στο χώρο εργασίας του -και εντός της κοινότητας όπου διαμένει-, να τα διακινεί μέσω μεσάζοντα ή εμπόρου ή να τα εμπορεύεται ο ίδιος μεταφέροντάς τα σε μακρινότερες αποστάσεις ή, επίσης, να εγκαθίσταται περιοδικά σε άλλες περιοχές για την παραγωγή των αγγείων του επιτόπου, μόνος του, με την οικογένειά του ή σε μία μικρή και, με στοχευμένες ασχολίες, συντεχνία ατόμων (Hampe - Winter 1962, 16-33, 35-40, 42 κεξ 45κεξ., Voyatzoglou 1984, για Θράψανο). Η τελευταία παραλλαγή διευκολύνει στην κατασκευή μεγάλων αγγείων (πίθων) αλλά και στην προσέγγιση με τις περιοχές ζήτησης, και εξαρτάται από τον εύκολο προσπορισμό πρώτης ύλης και τις πιθανές σχέσεις (οικογενειακές κ,α.) με την περιοχή (Streily 2000, 64-5).

Οι επαφές και οι ανταλλαγές προϊόντων συντηρούν τις κοινότητες, των οποίων η κεραμική εξειδίκευση, ως περιοδική απασχόληση, είναι το μέσο για την απόκτηση και συμπλήρωση των αγαθών διαβίωσης (M.T. Stark 1991β, 72). Σύμφωνα με την οργάνωση παραγωγής στον Κύνο, όπως υποδείχθηκε σε προηγούμενη ενότητα (ΚΕΦ 9.4), οι κάτοικοι του οικισμού φαίνεται ότι θα επιδίωκαν τέτοιες δραστηριότητες. Σε ποιο βαθμό, όμως, κάποια από τις ανεσκαμμένες θέσεις της Στερεάς Ελλάδας επιδείκνυε μεγαλύτερη δυναμική ως προς τη διάθεση των προϊόντων της και πώς

εκτυλισσόταν το δίκτυο ανταλλαγών[651], αλλά και σε ποιο ποσοστό υπερέβαινε η κεραμική παραγωγή την εσωτερική κατανάλωση, δεν είναι μεγέθη σαφώς προσδιορίσιμα, επειδή η άνθηση μιας θέσης ως κεραμικού κέντρου παραγωγής πρέπει να λαμβάνει υπ΄ όψιν και άλλες παραμέτρους, όπως τις «ιστορικές» συνθήκες (Costin 2000, 384-5).

Η συσχέτιση του Κύνου με το Λευκαντί μαρτυρείται και από την ύπαρξη κοινών χαρακτηριστικών στην αρχιτεκτονική και στη χωροταξία[652], ιδιαιτέρως κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο (φάση 7) (Kounouklas 2011, 87), τα οποία υπογραμμίζουν πολιτισμικές ομοιότητες μεταξύ των δύο οικισμών, άρα και αλληλεπίδραση στην κεραμική παράδοση. Αν και το Λευκαντί αποτέλεσε ένα αξιοσημείωτο οικισμό σε αυτή την εποχή, σε πλεονεκτική θέση για την ανάπτυξη και επωφελή διαχείριση των θαλάσσιων δικτύων επικοινωνίας (Knodell 2013, 189), δεν συνάγεται ότι ο Κύνος υφίστατο ως περιφερειακός, στην άμεση επιρροή του πρώτου. ΄Οσον αφορά στα χονδροειδή/μαγειρικά σκεύη, παρά την παρεμφερή τυπολογία στους δύο οικισμούς, οι έως τώρα δημοσιεύσεις δεν παρέχουν (πλήρη) στοιχεία για τα τεχνολογικά γνωρίσματα των αγγείων της ευβοϊκής θέσης, ικανά να οδηγήσουν στο συμπέρασμα για εισαγωγές ή μονομερείς επιδράσεις από πλευράς της.

Στον οικισμό του Μήτρου η κατοίκηση υπήρξε συνεχής από την ΥΕΙΙΙΓ μέση προς την ύστερη περίοδο (Van de Moortel 2009, 362, 369, fig. 3), αλλά το πλήθος των καλύτερα σωζόμενων μαγειρικών σκευών περιορίζεται σε λίγα μόνωτα και δίωτα αγγεία από τα οποία τα ευκρινώς χρονολογημένα στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη και μέση είναι λιγοστά, όπως και οι σχετικές αποθέσεις (Lis 2012α, 99-103), επομένως ο χαρακτήρας των κεραμικών παραλληλισμών με τον Κύνο δεν βασίζεται σε επαρκή δεδομένα. Ο Lis (2012α, 109-10) βρίσκει ομοιότητες, ως προς το υλικό κατασκευής, σε αγγεία από το Καλαπόδι του τέλους της ΥΕΙΙΙΓ, αν και σημειώνει ότι μόνο η πετρογραφική ανάλυση είναι δυνατόν να τεκμηριώσει τις μακροσκοπικές παρατηρήσεις, καταλήγοντας ότι αυτό μπορεί να οφείλεται σε γεωλογική ομοιογένεια ή σε ανταλλαγή προϊόντων, ενώ παρατηρεί απόκλιση του υλικού των αγγείων του Μήτρου από εκείνων

[651] Ο Knodell (2013, 200-3) αναγνωρίζει δίκτυα επαφών ανάμεσα σε θέσεις γύρω από τον ευβοϊκό κόλπο, αλλά αυτό δεν συνεπάγεται άμεση επικοινωνία μεταξύ τους. Η μετακίνηση προϊόντων και ιδεών εμπίπτει σε ένα πολύπλοκο και μη εύκολα διαγνώσιμο πλέγμα διασυνδέσεων. Αξίζει να διερευνηθεί το πλήθος των στυλιστικών συσχετισμών ανά περίοδο, αλλά και πότε εμφανίζονται νέες σχετικές ομοιομορφίες.

[652] Αξιοσημείωτο είναι ότι και οι δύο οικισμοί της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου χαρακτηρίζονται από διαφορετική χωροταξική οργάνωση σε σχέση με τους προγενέστερους της ΥΕΙΙΙΒ, γεγονός που επισημαίνει την αλλαγή στο χαρακτήρα τους (Δακορώνια 1998γ, 219, Sherratt 2006β, 304-5).

του Κύνου. Η παρατήρηση αυτή, αν και έχει προκύψει από μικρό δείγμα[653], ίσως επισημαίνει και την (μεγαλύτερη ποσοτικά) κατανάλωση των ντόπιων αγγείων εντός της κάθε κοινότητας για λόγους που αντανακλούν τις ενδοκοινοτικές σχέσεις και προτιμήσεις (Aronson et al.1994, 102, 110). Περισσότερο, η κατάσταση αυτή φαίνεται να υποδηλώνει ότι οι δύο κοινότητες είχαν ξεχωριστή «κεραμική ταυτότητα», χωρίς καμία από αυτές να υπερτερεί πολιτισμικά (Popham et al. 1990, 94).

Αντιστοιχίες του οικισμού Μήτρου με το Καλαπόδι σημειώνονται και για τη λεπτότεχνη κεραμική, χωρίς να λείπουν, και στη συγκεκριμένη περίπτωση, οι τοπικές ιδιαιτερότητες, ενώ αξιοπρόσεκτη είναι η απουσία του εικονιστικού ρυθμού από τον οικισμό σε σχέση με τις άλλες γειτονικές θέσεις (Rutter 2007α). Σημαντικές διαφορές παρατηρούνται και με την κεραμική από την Ελάτεια (Kramer-Hajos 2008, 245).

Από τις χημικές αναλύσεις έχει προκύψει, πάντως, ότι η σύσταση της αργίλου σε αγγεία από το Καλαπόδι προσομοιάζει, εν μέρει, με εκείνη των αντίστοιχων από τον Κύνο (Jones 1996, 117), ένδειξη για την ανταλλαγή κεραμικής του οικισμού με το ιερό, με το οποίο ο πρώτος μοιραζόταν τους πλούσια εικονογραφημένους κρατήρες (Jacob-Felsch 1996, 87-9, Niemeier 2017, 326)[654]. Και οι δύο θέσεις, άλλωστε, εντάσσονταν σε μία «Κοινή», στην οποία συμμετείχαν, επίσης, το Λευκαντί και η Αμάρυνθος στην Εύβοια, ο Θορικός και ο Βόλος (Crielaard 2006, 282-4).

Κατά την ΥΜ περίοδο, οι επαφές του Κύνου με το Καλαπόδι και την Ελάτεια μαρτυρούνται από κοινά στοιχεία στην τροχήλατη κεραμική, όπως η διακόσμηση των κλειστών (κυρίως) αγγείων με το μοτίβο των ομόκεντρων κύκλων (Κουνούκλας-Δακορώνια 2012, 1161). Σε αυτή την επικοινωνία οφείλεται πιθανόν και η ομοιομορφία κάποιων αγγείων της χειροποίητης κεραμικής, καθώς και η κοινή τάση για απομίμηση μυκηναϊκών τύπων αγγείων.

Οι κεραμικές αναλογίες με το νεκροταφείο της Ελάτειας ή το ιερό του Καλαποδίου κατά την ΠΠρΓ περίοδο είναι επακόλουθο των εδραιωμένων σχέσεων ήδη από τη μυκηναϊκή εποχή. Όπως σημειώθηκε και στο κεφάλαιο 6 (ΙΙα.2.Ι,ΙΙ), κάποια

[653] Ο Lis έλεγξε ένα μικρό δείγμα από το υλικό του Κύνου, ενώ η παρούσα μελετήτρια δεν είχε άμεση εποπτεία του αντίστοιχου από τη θέση Μήτρου. Εξάλλου, οι μακροσκοπικές παρατηρήσεις είναι δυνατό να στηρίζονται και σε υποκειμενικές αξιολογήσεις (τουλάχιστον από την πλευρά της γράφουσας).

[654] Ο Crouwel (2006, 247) υποστηρίζει την παραγωγή αυτών των αγγείων από τοπικούς τεχνίτες, οι οποίοι αντλούν από ένα κοινό θεματολόγιο. Η Jacob-Felsch (ό.π.) αναγνωρίζει ότι η κοινή θεματολογία ανάμεσα σε κρατήρες από το Καλαπόδι και το Λευκαντί δεν προϋποθέτει προέλευσή τους από τον οικισμό, παρά την κοινή τεχνοτροπία, επειδή η ανάλυση του πηλού δείχνει τοπικό χαρακτήρα. Εντούτοις, ο Niemeier (ό.π) δέχεται ότι τα σχετικά αγγεία του Καλαποδίου αποτελούν προϊόντα από το εργαστήριο του Κύνου.

αγγεία ίσως αποτελούν εισαγωγές από τις φωκικές περιοχές (Luce 2011α, για διόδους επικοινωνίας**),** γεγονός που φανερώνει ότι η διάδοση αυτού του τύπου κεραμικής εκτός του τόπου παραγωγής της δεν αναιρείται από το χαρακτήρα της (Strack 2007, 215-6). Το Καλαπόδι, μάλιστα, θεωρείται ότι αντιπροσώπευε, ως περιοχή συνάθροισης για λατρευτικούς λόγους, όπου διενεργούνταν και πολιτικές συνδιαλλαγές (Eder 2019, 42), τοπικού αλλά και ευρύτερου χαρακτήρα, ανάμεσα σε περιοχές της μετέπειτα «Ευβοϊκής Κοινής» (Lemos 2002, 221-2), ένα χώρο ανταλλαγής προϊόντων (μεταξύ των οποίων και κεραμικής), κατανάλωσης τροφής, κατά τη διοργάνωση τελετουργικών δρώμενων, και αναδιανομής αποθεμάτων, δραστηριοτήτων που φανερώνονται και από τον εντοπισμό αποθηκευτικών πίθων, γνωστών και από άλλες οικιστικές θέσεις, όπως τον Κύνο και τη νησίδα Μήτρου (Lis- Rückl, 2011, κυρίως 165). Ως χώρος συναλλαγής λειτούργησε ήδη από τη μυκηναϊκή περίοδο, και, πιθανόν, οι δύο γειτονικοί οικισμοί ανταγωνίζονταν σε αυτό το κέντρο για τη διάθεση των προϊόντων τους (Garraty 2010, 9-10, για τη σημασία τέτοιων θέσεων στη διαμόρφωση ανταλλακτικών σχέσεων).

II. Εσωτερική κατανάλωση

Α. Οικιακή οικονομία και συμποσιακή διάσταση

Η κατανάλωση φαγητού και ποτού είναι μια διαδικασία που διενεργείται καθημερινά, αλλά και για ένα σκοπό ή σε μια συγκεκριμένη περίσταση ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα άτομα, συνήθως με τελετουργικό χαρακτήρα (Dietler 2001, 65, Dietler-Hayden 2001, 3, Hayden 2001, 28). Τότε, αποτελεί ένα δημόσιο δρώμενο και ένα πεδίο όπου εκτυλίσσονται, με συμβολικό τρόπο και ιδεατή προσέγγιση, οι κοινωνικές σχέσεις (Dietler 1996, 89).

Τέτοια δρώμενα επιδιώκουν τη δημιουργία κοινωνικών επαφών και την ενίσχυση της κοινωνικής ταυτότητας μέσα από τη διατήρηση παραδόσεων και αξιών σε κάθε φάση της ανθρώπινης ζωής και δραστηριότητας (γάμος, θάνατος κ.α.), την ενσωμάτωση και συνειδητοποίηση της θέσης του ατόμου εντός του συνόλου μέσα από την επίδειξη και κατοχύρωση της δύναμης ή του αξιώματος που αυτό κατέχει εντός αυτού, και διαχωρίζουν κάθε ξένο σε αυτό το σύνολο (Dietler 2001, 69-72, 75, Hayden1996, 128–130; Hayden 2001, 35–41, Wright 2004[α], 125, Hamilakis 1998,

116)[655]. Με την παράθεση γευμάτων και με την πιθανή φιλοξενία κάποιων συνδαιτυμόνων, διαμορφώνονται σχέσεις αλληλεπίδρασης και πολιτικοί συσχετισμοί, επιτυγχάνεται η διασφάλιση της αλληλεγγύης μεταξύ ισχυρών ατόμων ή ομάδων, με στόχο την ανταποδοτικότητα ή/και η εξασφάλιση της κινητοποίησης και της συνδρομής σε δραστηριότητες/έργα που αναλαμβάνονται από τον οικοδεσπότη (Dietler 1998, 302). Σημαντικές παράμετροι για τέτοιες διοργανώσεις συνιστούν ο σχεδιασμός, η επένδυση σε χρόνο και εργασία και τα πλεονάσματα σε πρώτες ύλες (Dietler 1996, 91-6).

Ο Χαμηλάκης (Hamilakis 2008, 7-8) συσχετίζει αυτές τις γιορτές/συμπόσια με την κατανάλωση κρέατος και την τελετουργική σφαγή ενός ζώου, η οποία δημιουργεί την αίσθηση της συμμετοχής τόσο σε ανθρώπινη όσο και σε υπερβατική διάσταση. Ο χαρακτήρας τους καθορίζεται, επίσης, από την κατανάλωση τροφής μαγειρεμένης με διαφορετικό από το συνήθη τρόπο και με εξωτικά υλικά, εκτός των καθημερινών διατροφικών συνηθειών και του οικείου περιβάλλοντος, από τη χρήση αξιοπρόσεκτων, εξειδικευμένων ή διακριτών, ως προς τα πολιτισμικά δεδομένα, αντικειμένων (ό.π., 15).

Η διοργάνωση μιας τέτοιας εκδήλωσης προϋποθέτει (αλλά έχει και ως αποτέλεσμα) ένα ξεχωριστό χώρο/εγκατάσταση (εστίες, μεγαρόσχημα κτήρια ή δωμάτια) (Stockhammer 2008, 296-7). Για την αναγνώριση του ως συμποσιακού, συνηγορούν τα μη συνήθη υπολείμματα τροφής από ζώα-ακόμα και εσκεμμένες αποθέσεις- και φυτά και τα οργανικά κατάλοιπα μέσα στα αγγεία (Fox 2009, 13-16, Halstead-Isaakidou 2011, 94).

Τα συνοδευτικά σκεύη στα συσσωρευμένα απορρίμματα ξεχωρίζουν ως προς την ποσότητα και την ποιότητα, κάποια με λατρευτικές αναφορές, όπως τα μικρογραφικά (Vitale 2008, 234), αλλά, πιθανόν, και ως προς την ποικιλία (Lis 2006, 24). Επίσης, η παρουσία αρκετών άβαφων ή απέριττα διακοσμημένων αγγείων βρώσης και πότου, με περιορισμένο, όμως, τυπολόγιο, αρκετών ανοικτών, όπως της κύλικας ή του λεκανιδίου (FS 295), αλλά και κλειστών, όπως πρόχων και μαγειρικών χυτρών, κάποιων σε σημαντικό μέγεθος, για την από κοινού κατανάλωση, θεωρούνται

[655]Στις σχετικές μελέτες διαχωρίζονται δύο κατηγορίες τέτοιων γιορτών, αυτές όπου η πρόσβαση είναι ελεύθερη σε μεγάλο πλήθος, σε ανοικτό, κυρίως, χώρο, και εκείνες όπου η πρόσβαση περιορίζεται σε μία ξεχωριστή, μικρή ομάδα συμμετεχόντων. Ο Stockhammer (2008, 295) συμπληρώνει και μία άλλη κατηγορία, τη διαζευκτική, όπου και οι δύο κατηγορίες συνυπάρχουν, αλλά με διακριτούς χώρους για κάθε ομάδα.

διαγνωστικά στοιχεία για την ταύτιση μιας θέσης όπου καταναλώθηκε τροφή σε ιδιαίτερες περιστάσεις (Dabney et al. 2004, 203κεξ).

Το παχύ στρώμα οστράκων, καθώς και η ανεύρεση μεγάλων τμημάτων αγγείων, τα οποία μπορούν να ανασυσταθούν σχεδόν ολόκληρα, η χρονολογική ομοιομορφία και η μικρή φθορά των θραυσμάτων συνηγορούν, επιπλέον, για την αναγνώριση μιας θέσης ως συμποσιακού χώρου. Βεβαίως, συνήθως δεν είναι εύκολο να προσδιοριστεί αν τα συσσωρευμένα σκεύη και άλλα αντικείμενα αποτελούν τα υπολείμματα προετοιμασίας και κατανάλωσης τροφής σε μια εξέχουσα περίσταση, ιδιαιτέρως όταν οι-κατά περίπτωση- σχετικές τελετές διενεργούνται σε μικρή κλίμακα, ή είναι το αποτέλεσμα της εναπόθεσης οικιακών απορριμμάτων. Εξάλλου, τα κατάλοιπα αυτά δεν παραμένουν συνήθως στην αρχική θέση συγκέντρωσής τους. Φαίνεται πιθανότερο ότι μικρά θραύσματα-συμπεριλαμβανομένων και των μαγειρικών σκευών- κάποια και με φθαρμένη επιφάνεια, και η σχετική ανομοιομορφία των σωζόμενων τύπων, όχι πάντα ανοικτών και συναφών με τη βρώση και την πόση, όπως θα αναμενόταν για τέτοιες εκδηλώσεις, συνδέονται μάλλον με τις καθημερινές δραστηριότητες των κατοίκων (Dabney et al. 2004, 204-5). Η συνδρομή και άλλων αρχαιολογικών μαρτυριών κρίνεται απαραίτητη, εφ΄όσον η διάκριση ανάμεσα σε μια ανοικτή ή μια περισσότερο περιορισμένη συγκέντρωση ατόμων καθορίζει και την ποιότητα των δεδομένων (Dietler 1996, 98-9, ιδίου 2001, 89).

Στην **ανακτορική** περίοδο αυτές οι γιορτές περιλάμβαναν ένα μεγάλο πλήθος συμμετεχόντων[656] και σημαντική ποσότητα παρεχόμενων τροφίμων και άλλου συναφούς εξοπλισμού, όπως αποτυπώνονται στις πινακίδες της Γραμμικής Β΄(PY Un 718, PY Un 138 και PYTa-Palaima 2004, 229-236)[657]. Τέτοια συμπόσια εκφράζουν τη δυναμική του ανακτορικού συστήματος να διαχειρίζεται και να ανακατανέμει το πλεόνασμα σε πρώτες ύλες και την τάση του να κατοχυρώσει το κύρος και τη δύναμή του-επεκτείνοντας και τη διαδοχή του-μέσα από την επίτευξη συμμαχιών με εκφραστές

[656] Με δεδομένη την αναγραφή είκοσι δύο (22) καθισμάτων και ένδεκα (11) τραπεζών στις πινακίδες Ta, οι οποίες θεωρείται ότι περιλαμβάνουν κατάλογο του εξοπλισμού για την προετοιμασία μιας γιορτής, και τον εντοπισμό ένδεκα (11) μικρογραφικών κυλίκων στο αρχείο (δωμάτιο 7) του ανακτόρου της Πύλου, εικάζεται ότι ένα μικρό μόνο τμήμα των συμποσιαζόμενων, με υψηλότερη κοινωνικά θέση, απολάμβαναν τη γιορτή καθισμένοι, ενώ το μεγάλο πλήθος των συμμετεχόντων παρακολουθούσε τα δρώμενα όρθιο (Stocker-Davis 2004, 191-2).

[657] Στις πινακίδες των κατηγοριών Ua, Un, Cn παρατίθενται ζώα ή τρόφιμα για συμπόσια ή θυσίες. Κάποια από αυτά τα ζώα συγκροτούσαν τα κοπάδια τα οποία διαχειριζόταν το ανάκτορο (Halstead 1998-9, 167-8, 170-1).

ομόλογων συστημάτων, αλλά και ανταμείβοντας τους υπηκόους του για την εμπλοκή τους στα μεγάλα έργα που αυτό αναλάμβανε να πραγματοποιήσει, στο πλαίσιο της εκτέλεσης συγκεκριμένων καθηκόντων[658], να επαναπροσδιορίσει τις ιεραρχικές δομές του[659], αλλά, πολύ περισσότερο, να αμβλύνει πιθανές εντάσεις και δυσαρέσκειες εκ μέρους των υπηκόων του, διατηρώντας την κοινωνία ενεργή και συγκροτημένη σε ενιαίο σύνολο, κάτω από τον έλεγχο του ανακτόρου (Shelmerdine 1997, 579, Stockhammer 2008, 301,Wright 2004β, 170-1, Fox 2009, 87). Αποτελούν ένα εμβληματικό χαρακτηριστικό της μυκηναϊκής πολιτικής, το οποίο διαμορφώθηκε ήδη από την αρχή της καθίδρυσής της και ως απόρροια των σχέσεων με τη μινωϊκή ανακτορική Κρήτη (Wright 2004β, 154 και 167)[660]. Η Hruby (2006, 175-7) υποστηρίζει ότι, σε μία τέτοια κοινωνία, η ανταπόδοση της προσφοράς και της εξάρτησης είχε θετικά αποτελέσματα τόσο για τους εκπροσώπους της ανώτερης τάξης, όσο και για τον «απλό λαό», που αποκτούσε τη δυνατότητα καλύτερης σίτισης και της πιθανής συνεισφοράς σε αυτά τα δρώμενα, ιδιαιτέρως αν κάποιος ήθελε να επιδείξει την υπεροχή του (Bendall 2004, 110-111, Palaima 2004, 105, Halstead 2015, 48).

Σε μικρότερο ποσοστό -χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπήρχαν- και σε ανάλογο μέγεθος, διεξάγονταν σχετικές γιορτές και σε τοπικό επίπεδο, σε δυναμικές θέσεις, ανάμεσα σε κοινούς ανθρώπους, οι οποίοι συγκεντρώνονταν σε χώρους μιας κοινότητας ή σε περιφερειακά ιερά, συνδράμοντας στην προετοιμασία αυτών των εκδηλώσεων, για την ενδυνάμωση των σχέσεων μεταξύ τους, ακολουθώντας μάλλον τις «ανακτορικές» συνήθειες και υιοθετώντας τα σχετικά ιδεώδη, αλλά και με την ενίσχυση και τροφοδοσία αυτών από το ανακτορικό σύστημα (Dabney et al. 2004, 214, από de Fidio 2001, 23-4, Fox 2009, 54-6, 89-90, 92, 220-2, Hamilakis-Konsolaki 2004,135, Halstead 1998-9, 187).

---

[658]Η ανταποδοτική αποζημίωση προς τους υπηκόους συνάγεται, σύμφωνα με τη Fox (2009, 84-5), από το γεγονός ότι κατά τη μυκηναϊκή περίοδο δεν αναφέρεται η εργασία των δούλων, αλλά αυτή πραγματοποιούνταν σε συνεργατικό πλαίσιο. Στα ομηρικά έπη, η λογική της ανταπόδοσης αποτυπώνεται, επίσης, στην παράθεση συμποσίων, όπου οι συμμετέχοντες, ήρωες-ηγετικά πρόσωπα, συνεισφέρουν τις πρώτες ύλες προς κατανάλωση, ενώ ένα τιμητικό και ανταποδοτικό γεύμα είναι δυνατόν να παρατίθεται εκ μέρους των πολλών («λαού») προς ένα ηγέτη-ήρωα. Μια ποικιλία τέτοιων συμποσίων περιγράφεται στα έπη, κάποια από τα οποία ίσως έχουν αναφορά στο παρελθόν, αλλά δεν μπορούν όλα να συσχετιστούν με αρχαιολογικά δεδομένα (ό.π., 202-3, 205).

[659] Ο Killen (1994) θεωρεί ότι αυτά τα συμπόσια λάμβαναν χώρα και στο πλαίσιο της εναλλαγής των αξιωματούχων. Ο Dietler (1996, 98-9) χαρακτηρίζει αυτό το είδος των συναθροίσεων, όπου παρίστανται εκπρόσωποι της ανώτερης τάξης, ως «διακριτικές».

[660] Στην Κρήτη, η τελετουργία αυτή είχε καθορισμένο τυπικό, ποικίλες εκφάνσεις και διαφορετική «εννοιολογική» προσέγγιση, για την ενδυνάμωση της αλληλεγγύης και της κοινωνικής σταθερότητας, και όχι τόσο για την εδραίωση της πολιτικής δύναμης μέσω της αποκλειστικότητας και των προδιαγεγραμμένων γενεαλογικά δεσμών (Borgna 1997, ιδίας 2004, 257, 262-6).

Είναι αρκετά πιθανό ότι μεγάλο μέρος από το κρέας από τα σφάγια, το οποίο καταγράφεται στις πινακίδες της Γραμμικής Β΄[661] (Un 2[662] και Isaakidou-Halstead 2004, 148), διανεμόταν σε μικρότερες, γειτονικές στο κέντρο, θέσεις της μεσσηνιακής επικράτειας (PY Vn 20 και PY Cn 608, όπου καταχωρούνται προετοιμασίες για τοπικές εορταστικές εκδηλώσεις, Fox 2009, 91), στο πλαίσιο του διοικητικού ελέγχου στον οποίο αποσκοπούσε το ανακτορικό σύστημα (ό.π., 93). Εξάλλου, προσφορές σε ζώα ή άλλα βρώσιμα προϊόντα (κρασί, σιτηρά, μέλι, σύκα, λάδι κ.α.) έφταναν από περιοχές ή άλλα σχετικά κέντρα της περιφέρειας για την τροφοδοσία των εορτών στην Πύλο (Sherratt 2004, 316).

Συμπόσια διοργανώνονταν και σε λατρευτικούς χώρους και ιερά, όπως προκύπτει από τα αρχαιολογικά κατάλοιπα, αλλά και τις άμεσες ή έμμεσες μαρτυρίες στις πινακίδες σχετικά με την εμπλοκή του ανακτόρου (Killen 1994, Palaima 2004, 106, 108-109, 120-123, Bendall 2004, 105-109, Fox 2009, 91-103)[663]. Ως γιορτές λατρευτικού ή εποχιακού χαρακτήρα αναφέρονται «η γιορτή του νέου κρασιού» (metu wonewo, Fr 1202), τα «θρονοελκτήρια» (to-no-e-ke-te-ri-jo, Fr 1222), και άλλες προς τιμήν του Ποσειδώνα (re-ke-e-to-ro-te-rijo-λεχεστρωτήριον: «στρώσιμο κρεβατιού», Fr 343 και Fr 1217 στην Pakijana, και Un 718 (Hruby 2006, 113-6, 121).

Με βάση την κατανομή της κεραμικής και των μεταλλικών αντικειμένων στις αποθήκες του ανακτόρου της Πύλου, η Bendall (2004, 112-24, 126) υποστηρίζει ότι οι συμμετέχοντες, ανάλογα με την κοινωνική τους θέση, είχαν διαβαθμισμένη πρόσβαση σε συγκεκριμένους χώρους και σε διαφορετικά σκεύη συμποσιασμού[664]. Η ίδια παραθέτει μεγέθη για την τροφή που καταναλωνόταν και το ποσοστό των παρευρισκομένων, αν και παραδέχεται ότι αυτά, λόγω της κατάστασης διατήρησης

[661] Αναγράφονται περίπου ογδόντα (80) ζώα (Ua 25), ενώ από το οστεολογικό υλικό προκύπτει η κατανάλωση 2-20 βοοειδών και ελαφιών σε κάποιες περιστάσεις (Halstead-Isaakidou 2011, 92).

[662] Ο Killen (1992, 376) πιστεύει ότι ο o-pi-te-<u>-ke-e-e-u στη σχετική πινακίδα αναφέρεται σε έναν αξιωματούχο υπεύθυνο για τη φύλαξη των μαγειρικών σκευών αλλά και τον απαιτούμενο εξοπλισμό και χώρο διατήρησης των τροφίμων που χρησιμοποιούνταν σε δρώμενα με κατανάλωση τροφής, βλ. και Weilhartner 2017, 224. Ο μελετητής σημειώνει ότι το προσωπικό που αναφέρεται στην πινακίδα An 39 είναι πιθανό να είχε θρησκευτικό χαρακτήρα και να ασχολούνταν όχι μόνο στις σχετικές τελετές, αλλά και στην προετοιμασία άλλων κοσμικών εκδηλώσεων, όπου καταναλωνόταν τροφή (ό.π., 222-5).

[663] Το ανάκτορο θα μπορούσε να επωφεληθεί από τα κοπάδια του ιερού (TH Wu 44,66,86, 77) ή να παράσχει σιτηρέσια στο απασχολούμενο εκεί προσωπικό (PY Fn 79, 187). Η σχέση και η επιρροή του ανακτόρου σε λατρευτικούς χώρους και τοπικά ιερά διαφοροποιείται, ως φαίνεται, ανάλογα με την απόσταση αλλά και το χαρακτήρα της λατρείας (επίσημη ή «λαϊκή»), ό.π. 102-3.

[664] Για τη διαρρύθμιση και τη διακόσμηση των χώρων συγκέντρωσης και τη δυνατότητα πρόσβασης σε αυτούς, βλ. Fox 2009, 67-74 και 75-6, όπου αναφέρεται η διαφορετική άποψη της Bendall ως προς τη σχέση αποθηκευτικών χώρων, αγγείων και συμμετεχόντων αλλά και για τη διάθεση μόνο ποτών, και όχι φαγητού, στους παριστάμενους στο χώρο 58, εκτός της εισόδου του ανακτόρου.

των πινακίδων αλλά και της λειτουργίας τους μόνο για την καταγραφή των δρώμενων του ανακτόρου και της εγγύτερης περιφέρειάς του-πρέπει να υπολογιστεί και η αναμενόμενη ποικιλομορφία ως προς το τελετουργικό για κάθε ξεχωριστή γιορτή-, δεν μπορούν να προσδιοριστούν επακριβώς. Η πιθανή ποσότητα του προς διάθεση κρέατος, ανά άτομο, τοποθετείται από ½ έως 5 κιλά, ενώ η σχετική για τα ποτά κυμαίνεται ανάμεσα σε ½ και 2 λίτρα (Bendall 2008, κυρίως 86-91).

Οι Stocker-Davis (2004, 192), εξετάζοντας τα συσσωρευμένα οστά από σφάγια βοδιών σε δωμάτιο (7) του συγκροτήματος των αρχείων της Πύλου, εικάζουν ότι το ποσοστό κρέατος που αντιστοιχούσε σε κάθε συμμετέχοντα σε ένα συμπόσιο θα μπορούσε να ανέρχεται σε 1,25κιλά. Κατ΄ αυτό τον τρόπο, σχεδόν 1000 οικογένειες θα λάμβαναν μερίδιο από τη διανομή τροφής[665], ενώ κάποιες από αυτές το μετέφεραν, πιθανόν, και εκτός του ανακτόρου, όπου διαβιούσαν (Halstead-Isaakidou 2004, 148). Διαφοροποιημένα μεγέθη ως προς τις διατιθέμενες προς κατανάλωση ποσότητες κρέατος αναφέρονται από άλλους μελετητές: PY Un 138-1750 κιλά (Weilhartner 2008, 413) ή 1900 κιλά (Bendall 2007, ιδίας 2008, 86), PY Un 2-πάνω από 1200 κιλά, για ένα σύνολο έως και 2.500-3000 ατόμων (Weilhartner 2008, 412-3, Fox 2009, 90) ή 1360 κιλά (Bendall 2008, 86).

Για την κατανάλωση τροφής[666] χρησιμοποιούνταν αγγεία, όπως η γωνιώδης λεκάνη-λεκανίδιο (FS 295), με χωρητικότητα 0,2 έως 1,4 λίτρα, και ο αβαθής κύαθος (FS 220/222), με χωρητικότητα 0,13 έως 0,28 λίτρα. Για την πόση, χρηστικές ήταν οι κύλικες (FS 274), με χωρητικότητα 0,75 έως 2,5 λίτρα ή 0,15 έως 0,3 λίτρα, για τις μικρότερες (Fox 2009, 265-7).

Στη **μετανακτορική** εποχή, δρώμενα με κατανάλωση τροφής εκφράζουν την τάση για την κατοχύρωση της κοινωνικής θέσης, για την επίδειξη ισχύος, για την προβολή και επίδειξη του κύρους και του ήθους, την επιδίωξη του σεβασμού και της πολιτικής επιρροής εκ μέρους κάποιων μελών αριστοκρατικών οικογενειών, με ισχύ κατά την προηγούμενη περίοδο, τα οποία επιζητούσαν να διεκδικήσουν την εξουσία σε μια ρέουσα πολιτική και κοινωνική κατάσταση (Deger-Jalkotzy 1991β, 57–59, Borgna 1997, 207, Maran 2006, 125, 128, 142–144, Stockhammer 2011β, 219). Σε περιφερειακό επίπεδο, αναρριχώμενοι τοπάρχες, συχνά ταυτιζόμενοι με τους qasirewe

[665] Για τον αριθμό των κατοίκων στην περιφέρεια του ανακτόρου, ό.π., σημ. 60, 62.
[666] Εκτός από τις αναγραφές των ζώων, βλ. ό.π. σημ. 661, οι ποσότητες των άλλων διατιθέμενων τροφών ανέρχονται έως 4000 λίτρα για τα σιτηρά (Un 47) και έως 1400 λίτρα για το κρασί (Ua 17).

(Palaima 1995,124-5), επιδίωξαν την κοινωνική σύζευξη και συσπείρωση της τοπικής ή γειτονικών κοινοτήτων επιδεικνύοντας παραλλήλως τη δυναμική τους (Fox 2009, 127).

Η Fox (2009, 119-20, 122) παρατηρεί ότι η ανάπτυξη αυτών των νέων κοινωνικών δεδομένων αποτυπώνεται μέσα από την αναδιαρρύθμιση των Μεγάρων στη Μιδέα και στην Τίρυνθα ως χώρων συγκέντρωσης και έκφρασης της υφιστάμενης ιεραρχίας. Συνεστιάσεις, όχι πάντα διακρινόμενες από τις οικιακές δραστηριότητες, λάμβαναν χώρα, σε μικρότερη κλίμακα, και σε άλλες οικιστικές θέσεις, με λιγότερους συμμετέχοντες, όπως στο Κοράκου και το Λευκαντί, ιδιαιτέρως κατά τη φάση 2, όπως διαπιστώνεται από το πλήθος των κρατήρων, ενδεδειγμένων αγγείων για την ανάμειξη ποτών σε τέτοιες εκδηλώσεις (ό.π., 123-126). Η Van de Moortel υποστηρίζει ότι κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση και ύστερη διενεργούνταν στον οικισμό Μήτρου τελετουργικά δρώμενα με κατανάλωση τροφής σε κτήρια λατρευτικού χαρακτήρα (J και C), και στην οικία του τοπικού ηγεμόνα (Α) κατά την ΠρΓ περίοδο, τα οποία σχετίζονται με τους εναγισμούς για τη λατρεία προπατόρων ηρώων σε χώρο όπου προϋφίστατο θαλαμοειδής τάφος της ΥΕΙ εποχής (et al. 2019, 284-7).

Κατά τη μετανακτορική περίοδο λειτούργησαν και κάποιοι οικιακοί λατρευτικοί χώροι, για τη συνάθροιση ατόμων και κατανάλωση τροφής, όπως προκύπτει από τα αρχαιολογικά και τα αρχαιοζωολογικά κατάλοιπα. Σε αυτούς περιλαμβάνονται το λατρευτικό Κέντρο των Μυκηνών, δωμάτια της Κάτω Ακρόπολης της Τίρυνθας και της οικίας G στην Ασίνη, το ιερό στη Φυλακωπή και στην Αγ. Ειρήνη (Ρουσιώτη 2010, 233-57,281) ή εκείνο κοντά στον οικισμό του Αγ. Κωνσταντίνου Μεθάνων[667]. Ανάλογες τελετές πραγματοποιούνταν, επίσης, και σε ανοικτούς χώρους, όπως στο Καλαπόδι και στην Επίδαυρο (Απόλλων Μαλεάτας)[668] ή στην Ελευσίνα (Cosmopoulos 2003, 11), οι οποίοι δεν συνδέονται με ένα συγκεκριμένο οικισμό και όπου, κατά τους ιστορικούς χρόνους, αναπτύχθηκαν σημαντικά ιερά. Εκεί, οι κάτοικοι γειτονικών περιοχών είχαν την ευκαιρία να συναντηθούν και οι τοπικοί «άρχοντες» να αντιπαραθέσουν και κατοχυρώσουν την ισχύ τους μέσα από τα αναθήματά τους (Fox 2009, 94-103, 175-180, 183).

[667] Hamilakis-Konsolaki 2004, για αξιολόγηση τέτοιων συμποσιακών δρώμενων λατρευτικού χαρακτήρα, σε σχέση με τα σχετικά της ανακτορικής περιόδου στην Πύλο.
[668] Η Ρουσιώτη (2010, 265) δεν θεωρεί ασφαλή τη θεωρία για τη συνέχιση της τελετουργικής δραστηριότητας κατά την ΥΕΙΙΙ περίοδο.

Στα αρχαιολογικά δεδομένα από την ΠΕΣ, η Fox (2009, 128-137,42) συμπεριλαμβάνει οικισμούς, όπως τα Νιχώρια, την Ασίνη, το Λευκαντί (Ξηρόπολη και Τούμπα) και το Θέρμο, χρονολογούμενους από τον 10ο έως τον 8ο αι. π.Χ.[669]. Τα συμπόσια διεξάγονταν αρχικώς με το συνδυασμό λατρευτικών και κοσμικών δρώμενων, και, προς το τέλος της περιόδου, μόνο κοσμικών, εφ΄όσον αυτές οι δραστηριότητες μετατοπίστηκαν προς τα εξελισσόμενα ιερά (ό.π., 181-2).

Στα ομηρικά έπη, μέσα από αυτές τις γιορτές αναδύονται οι αξίες της συντροφικότητας και της επικοινωνίας, της αλληλεγγύης και της ατομικής υπόληψης, της αμοιβαιότητας και της υποχρέωσης της φιλοξενίας και της ενσωμάτωσης σε μια κοινωνική ομάδα. Οι θεοί γίνονται ενεργοί κοινωνοί, και η θυσία για τον εξευμενισμό και τη συνδρομή τους δεν διαχωρίζεται από την ευωχία (Sherratt 2004, 303-4, 308).

Αγγεία που συνδέθηκαν με την προετοιμασία της τροφής στα μυκηναϊκά συμπόσια, όπως αποτυπώνονται στις πινακίδες της Γραμμικής Β΄ (PY Ta,[670]Killen, 1998, 421) είναι κυρίως το τριποδικό σκεύος και, με σχετική πιθανότητα, ο αμφορέας (βλ. κεφάλαιο 6.Ιβ). Το βοδινό κρέας ψηνόταν σε ανοικτή φωτιά και διανεμόταν σε μεγάλες ποσότητες σε αυτές τις συγκεντρώσεις. Από την άλλη, το κυνήγι, συνήθως βραστό, ήταν έδεσμα για περισσότερο εκλεκτούς συμποσιαστές, και ο τρίποδας -και μάλιστα στη μεταλλική του μορφή και σε ικανό μέγεθος- συνιστούσε ένα βασικό εξάρτημα σε αυτή τη διαδικασία μαγειρέματος (Wright 2004β, 160-1, σημ. 124).

Η διαπιστωμένη αρχαιολογικά προσφορά κρέατος σε ευρείες κοινωνικές ομάδες, κατά την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο, ευνοούσε, κατά τη Borgna, τη χρήση ενός τέτοιου στρογγυλεμένου και ανοικτού σκεύους. Αυτό πιθανόν υποδεικνύει αλλαγή στη δίαιτα και στον τρόπο μαγειρέματος και κατανάλωσης τροφής (υπερίσχυση του βραστού) (1997, 207). Πάντως, τόσο το τριποδικό σκεύος (λέβης), όσο και οι χύτρες (ευρύστομες) αναφέρονται αργότερα, στα ομηρικά έπη, ως σκεύη όπου ζεσταίνεται νερό για (ιεροτελεστικό) πλύσιμο (Ιλ. Σ 343-350, Χ 443, Ψ 40/Οδ. θ 442-3, 451-2, κ

[669] Η Eder (2019, 37) προσθέτει σε αυτό το σύνολο και τους Δελφούς. Στη συγκεκριμένη θέση ο λατρευτικός χαρακτήρας μαρτυρείται από τον 10ο αι. π.Χ., ενώ η κατοίκηση συνεχίζεται από την ΥΕΧ. Επίσης, το ιερό του Ποσειδώνα στην Ολυμπία χρονολογείται από τα μέσα του 11ου αι. π.Χ. (ό.π, 39-40). Ένα πρώϊμο ιερό, όπου τα τελετουργικά δρώμενα διενεργούνταν σε ανοικτό χώρο ήδη από την ΥΜ-ΠΠρΓ περίοδο, έχει εντοπιστεί στο Πλακάρι Καρύστου, στην περίμετρο του οποίου αναπτύχθηκε οικισμός κατά την ΥΓ περίοδο, με πρώϊμα οικιστικά λείψανα ήδη από το 10ο αι. π.Χ. (Crielaard 2017, 137-8). Για στοιχεία σχετικά με συμποσιακές δραστηριότητες σε θέσεις της ΠΕΣ, οι οποίες εκφεύγουν χρονολογικά της θεματικής της παρούσας μελέτης, βλ. Mazarakis-Ainian et al. 2017.

[670] Σε αυτή την ομάδα πινακίδων περιλαμβάνεται, επίσης, και άλλη οικοσκευή, όπως και εργαλεία για την σφαγή των ζώων, που προσφέρονταν στα συμπόσια (Wright 2004β, 151).

362-5) και, μόνο σε μία περίπτωση, ένα τέτοιο χυτροειδές αγγείο φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε για το βράσιμο του λίπους χοιρινού (Ιλ. Φ 362-4) (Sherratt 2004, 306, σημ. 14)[671].

Η κατασκευή μεταλλικών τριπόδων εξακολούθησε από την ΥΕΧ στην ΕΣ, ιδιαίτερα στην Κύπρο, όπου αυτοί εντοπίζονται ως κειμήλια, τα οποία ανατροφοδοτούσαν, μέσω των κατάλληλων ιστοριών, τη γενεαλογική συσχέτιση και συνέχεια. Με αυτή τη λογική, άλλωστε, και για χρήση σε τελετουργικές δραστηριότητες, αιτιολογεί ο Maran τη συσσώρευση σκευών -μεταξύ των οποίων μιας χάλκινης τριποδικής χύτρας και ενός τριποδικού στηρίγματος-στο θησαυρό της Τίρυνθας, από τις αρχές της μετανακτορικής περιόδου (2006, 129-144, ιδίου 2012, 121-5)[672].

Ήδη από τον 10ο αι. π.Χ, -ή και νωρίτερα-(Eder 2015, 121-2), αλλά συστηματικότερα από τους ιστορικούς χρόνους, τρίποδες τοποθετούνταν ως αναθήματα σε ιερά (Wright 2004β, 171, σημ. 179-181) και, μεμονωμένα(;), σε τάφους σημαντικών κοινωνικά ατόμων (Σταυροπούλου-Γάτση et al. 2012[673] Christakopoulou 2016, 64), ενώ αποτελούσαν και έπαθλα σε αθλητικούς ιππικούς αγώνες (Benton 1934/5, 114-5). Η συνήθεια της ανάθεσης τέτοιων μεταλλικών σκευών επισημαίνει τη δυναμική κάποιων προνομιούχων οικονομικά και κοινωνικά ατόμων στην απόκτηση τεχνολογικά εξειδικευμένων και πολύτιμων αντικειμένων, που συνδέονται συμβολικά με τη δυνατότητα του αναθέτη να παράσχει τα απαιτούμενα για τη διοργάνωση μιας συμποσιακής εκδήλωσης (Fox 2009, 147, σημ. 35, 151, 184, Niemeier 2017, 328).

Ο Κύνος

Μυκηναϊκή περίοδος

Το πλήθος των κρατήρων, αγγείων μίξης, ιδιαιτέρως στη φάση 7, σε συνδυασμό με αγγεία πόσης/κατανάλωσης τροφής, σκύφους και κύλικες, αλλά και άλλα αποθηκευτικά, συνηγορούν για την οργάνωση συμποσιακών δρώμενων σε διάφορους χώρους του οικισμού, κυρίως στον άνω όροφο οικιών, ενώ στο ισόγειο υπήρχαν

[671]Το μαγείρεμα βραστού χοιρινού σε χύτρα αναφέρεται ως παρομοίωση για τον κοχλασμό των υδάτων του ποταμού Ξάνθου στη μάχη του με τον Ήφαιστο. Η χρήση της υποδεικνύει ότι αυτή η πρακτική μαγειρέματος ήταν αναγνωρίσιμη από το ευρύ ακροατήριο στο οποίο απευθυνόταν τα ομηρικά έπη (Fox 2009, 209-10).

[672] Ο θησαυρός χρονολογείται από μερικούς μελετητές κατά την ΥΜ περίοδο, αν και κάποια αντικείμενα είναι πρωϊμότερα, βλ. Σταυροπούλου-Γάτση 2012, 253-4, σημ. 23, Eder 2015, 118-9.

[673] Βλ. ΚΕΦ 6, σελ. 208-9.

αποθήκες και χώροι προετοιμασίας φαγητού (κουζίνα) (Kounouklas 2011, 71-2, Van Damme 2017β, 207, 211). Ένα δωμάτιο ενδιαίτησης και κατανάλωσης τροφής φαίνεται ότι υπήρχε πάνω από τον αποθηκευτικό χώρο ΧΜΒ της οικίας 11, με τις δέκα (10) πήλινες θήκες[674], από όπου συλλέχθηκαν υπολείμματα σιτηρών[675] (**εικ. 3**), όπως πιστοποιείται από το πλήθος και το είδος της διάσπαρτης και θρυμματισμένης κεραμικής. Αυτή περιλαμβάνει κρατήρες και σκύφους, αμφορείς και υδρίες, και μαγειρικά σκεύη, μια μόνωτη και μια δίωτη χύτρα (Kounouklas 2011, 62 και σημ. 43). Στη φάση 6 του οικισμού τέτοιας μορφής εκδηλώσεις περιορίστηκαν και σε ισόγειους χώρους, παρακείμενους στους αποθηκευτικούς (Kounouklas 2011, 126-7) (**εικ. 4).**

Ως κατεξοχήν αγγεία συμποσίου, οι εικονιστικοί κρατήρες με τις παραστάσεις τους αποτυπώνουν την καθημερινή δράση αλλά και τις ηρωϊκές πράξεις (ναυμαχίες και ναυτικά ταξίδια), συναφείς με το παρόν του κατόχου τους αλλά και με ένα ένδοξο παρελθόν, στο οποίο αυτός επιδιώκει να αποτελέσει το συνεχιστή. Επίσης, υποδηλώνουν και την οικονομική ευχέρεια για την απόκτησή τους, δεδομένου ότι το μέγεθος και η τεχνική κατασκευής τους τα καθιστούσαν σημαντικά (και πολύτιμα) αντικείμενα, αλλά και για την παράθεση συμποσίων, στα οποία οι συμμετέχοντες μπορούσαν να εξασφαλίσουν ένα γεύμα αλλά και να ακούσουν και αφηγηθούν ιστορίες με έναυσμα τη θεματολογία αυτών των αγγείων (Fox 2009, 143)[676]. Η δυνατότητα συγκέντρωσης αγαθών στους αποθηκευτικούς χώρους του οικισμού φανερώνει, επιπλέον, την κοινωνική και συμβολική θέση κάποιων προσώπων ή οικογενειών μέσα στην κοινότητα (Christakis 1999, 3). Τέτοια φαγοπότια εύλογα συνδέονταν με τελετές για τη λατρεία κάποιας θεότητας, υπαινικτικό στοιχείο για τις οποίες παρέχει η παράσταση της θυσίας ζώου (κατσίκας) πάνω σε ένα πλοίο, η οποία κοσμεί ένα εικονιστικό κρατήρα της ΥΕΙΙΙΓ μέσης. Η τελετή διεξάγεται μάλλον προς τιμήν του Ποεσιδώνα, θεού προστάτη των ναυτικών επιχειρήσεων (Dakoronia 2016), δραστηριοτήτων πολύ οικείων στους κατοίκους του Κύνου. Η θυσία ζώου και η διάθεση του κρέατός του στην ομήγυρη είναι μια πρακτική γνωστή από την ανακτορική περίοδο, και επισημαίνει τη συνέχεια της παράδοσης και την υιοθέτηση διατροφικών

[674] Η χωρητικότητα δύο εξ αυτών υπολογίζεται σε 847 λίτρα.

[675] Και σε άλλα δωμάτια του συγκεκριμένου κτηρίου εντοπίστηκαν τέτοιες πήλινες κατασκευές, όπως στο χώρο ΧΜΓ΄, όπου, επίσης, υπήρχε ένας πίθος σφηνωμένος στο δάπεδο, με εκτιμώμενη χωρητικότητα 246 λίτρα (Kounouklas 2011, 63).

[676] Ο Jung (2006α, 412-3) σημειώνει μια αύξηση των αγγείων πόσης (13 έως 17), σε σχέση με τους κρατήρες, από την ανακτορική στη μετανακτορική περίοδο, δηλωτική ότι το πλήθος των συμμετεχόντων σε αυτές τις τελετές ήταν μεγαλύτερο.

συνηθειών από κάποιους προνομιούχους (Crielaard 2006), οι οποίοι οικειοποιήθηκαν συμπεριφορές και ιδανικά της ανακτορικής περιόδου για την επίδειξη και κατοχύρωση κύρους (Dakoronia 2016, 389-90).

Στη λογική αυτή, η παρουσία της τριποδικής χύτρας σε όλη τη μυκηναϊκή περίοδο κατοίκησης του οικισμού αποτελεί μια επιπρόσθετη ένδειξη για τη «συνειδητή» διατήρηση μιας «παρωχημένης» ιδεολογίας, που συνδέεται με τα δρώμενα της ανακτορικής περιόδου. Το σκεύος, εξάλλου, παρείχε την ευχέρεια χρήσης σε εξωτερικό, υπαίθριο χώρο, όπου η προετοιμασία τροφής θα είχε περισσότερο εμφατικό χαρακτήρα (Lis 2017^{α}, 197), αν και ο αριθμός των συμμετεχόντων δεν ήταν απαραίτητα μεγάλος. Η χωρητικότητα των περισσότερων από αυτά δεν φαίνεται να υπερέβαινε τα 3λίτρα[677], με ελάχιστες εξαιρέσεις (**Κ 2860**:περίπου 7λίτρα-**εικ.Β32,** βλ. και **πιν. ΙΙΙ**), επομένως, μόνο συνδυαστικά με άλλα αγγεία, θα εξυπηρετούσαν γιορτές μεγάλης κλίμακας.

Ρόλο σε μικρότερης εμβέλειας δραστηριότητες, που εκτυλίσσονταν στην καθημερινότητα των κατοίκων του Κύνου, έπαιζαν και οι κρατήρες μαγειρικού τύπου, οι οποίοι συναγωνίζονταν στις διαστάσεις τους εικονιστικούς, αλλά και ένα ανοικτό αγγείο (**Μάρτυρας ΕΚΓΔ, ΟΜ 3347:**3,5-4λίτρα**-εικ.Γ23**), σε στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου του οποίου η τεχνική κατασκευής παραπέμπει σε αυτή της πρόχου με υπερυψωμένη λαβή. Πιθανόν λειτούργησε ως ευτελέστερη (;) εκδοχή των μικρότερων κρατήρων και, ως συνέπεια, είτε χρησιμοποιήθηκε από ένα τεχνίτη εξοικειωμένο με την τεχνολογία κατασκευής τέτοιων συμπληρωματικών αγγείων μαγειρικής, όπως οι πρόχοι, είτε ανήκε σε ένα νοικοκυριό με αδυναμία πρόσβασης στους περίτεχνους εικονιστικούς κρατήρες. Ανάλογη χρήση θα είχε και ο ευμεγέθης κύαθος **Κ 4729 (εικ.Γ22**), χρονολογούμενος ίσως και στην ΥΕΙΙΙΓ ύστερη, με συναφές μέγεθος (Δστομ. 0,255μ.) και χωρητικότητα 3,5λίτρα, ο οποίος εντάσσεται στα τροχήλατα άβαφα χρηστικά αγγεία.

Η ποιότητα των κυρίως ευρύστομων μαγειρικών χυτρών δεν θα απέτρεπε τη χρήση τους σε σημαντικότερες εκδηλώσεις, παράλληλα με την ένταξή τους στην καθημερινή προετοιμασία φαγητού (Skibo 2013, 5). Οι περισσότερες χύτρες ήταν μικρής ή μεσαίας χωρητικότητας (οι μόνωτες περιείχαν έως ένα λίτρο, οι δίωτες, με

[677]Οι υπολογισμοί ελήφθησαν με βάση την εφαρμογή του Centre de recherches archéologiques. Calcul de capacité… στην ιστοσελίδα http://www.ulb.ac.be/philo/crea. Για πληροφορίες, βλ.Engels et al.2009, επίσης, βλ. πιν. ΙΙΙ, για ενδεικτικά μεγέθη χωρητικότητας

διάμετρο στομίου 0,16-0,18μ, 2-4 λίτρα, βλ. **πιν. ΙΙΙ**), επομένως, η προετοιμασία του φαγητού θα απαιτούσε την εναλλαγή τους (Lis 2015, 110 και fig. 9.6). Μόνο μεγαλύτερα αγγεία, με διάμετρο στομίου 0,20-0,24μ. και υπολογιζόμενη χωρητικότητα 6-10 λίτρα (**Κ 4802**: 6λίτρα/**Κ4730**: τουλάχιστον 10λίτρα-**εικ.Α27,18**), θα μπορούσαν να συντηρούν μεγαλύτερες οικογενειακές ή και κοινοτικές συγκεντρώσεις.

Μεταμυκηναϊκή περίοδος

Οι συμποσιακές δραστηριότητες συνεχίστηκαν και στις επόμενες περιόδους κατοίκησης του οικισμού. Από τη φάση 5 αγγεία πόσης και κατανάλωσης τροφής, τροχήλατα και χειροποίητα, στα οποία περιλαμβάνονται και μαγειρικά, βρέθηκαν σε στρώματα του δωματίου ΧΚΑ΄ του κτηρίου 7 (**εικ. 5**). Ιδιαιτέρως, στη ΝΑ γωνία του, τα χειροποίητα αγγεία, κρατήρας (**Κ 2935-εικ.ΙΔ12**), κύαθος, πρόχους, και ένας τροχήλατος σκύφος συνιστούν ένα επαρκές σύνολο στη διαδικασία της οικιακής εστίασης. Χρησιμοποιήθηκαν παράλληλα, εφ΄όσον δεν υφίσταται μεγάλη χρονική διαφορά μεταξύ τους (Kounouklas 2011, 166, 168). Σε ένα γειτονικό χώρο (ΧΙΘ΄), ο χειροποίητος κρατήρας **Κ 4732 (εικ.ΙΔ7)** με την εγχάρακτη/αυλακωτή διακόσμηση αποτελεί, λόγω διαμόρφωσης και ποιότητας κατασκευής, ένα ξεχωριστό σκεύος, κέντρο αναφοράς για τη διοργάνωση μιας μικρής τελετής, αν υπολογιστεί, μάλιστα, ότι το ίδιο μοτίβο συναντάται και σε ταφικά αγγεία. Το μέγεθος του (Δστομ. 0,18-0,19μ.), αν και δεν θα μπορούσε να υποστηρίξει μια μεγάλη ευωχία, εντούτοις, καλύπτει τα τυπικά γνωρίσματα του τροχήλατου σκεύους από την ίδια οικιστική φάση (Kounouklas 2011, 176-7, 204-5) και δηλώνει την ξεχωριστή θέση του κατόχου του και την προσπάθειά του να εξομοιωθεί με τους μυκηναίους προπάτορες (Fox 2007, 285-6). Η διαφορετική διαμόρφωση της επιφάνειας και των λαβών, που σημειώνεται στους δύο μικρούς κρατήρες (ο πρώτος ομοιάζει, ως προς τα τεχνολογικά χαρακτηριστικά, με τα μαγειρικά σκεύη), πιθανόν υπογραμμίζει τη σημασιολογική διαφοροποίηση των δρώμενων αλλά και τη διακριτική κοινωνική απόσταση των χρηστών[678].

Η απόδοση, εξάλλου, μιας κύλικας (**Τομή Ε, ΟΜ 6153+6154-εικ.ΙΔ6**) στη χειροποίητη παράδοση φανερώνει τη σημασία και την οικειοποίηση ενός σχήματος

[678] Η απόκλιση ως προς το μέγεθος και τη χωρητικότητα, αν και όχι σημαντική, ίσως έπαιζε ρόλο στον αριθμό των συμμετεχόντων, μεγαλύτερο για το σκεύος χωρίς διακόσμηση (Κ 2935, με Δστομίου 0,18/0,22μ. και χωρητικότητα έως 2,5 λίτρα) και μικρότερο στο διακοσμημένο (με χωρητικότητα όχι μεγαλύτερη από 2 λίτρα) (**πιν. ΙΙΙ**), καθορίζοντας, κατ΄ αυτό τον τρόπο, τον χαρακτήρα της τελετής ως συλλογικής ή περιορισμένης σε κλειστό κύκλο ατόμων.

συμβόλου για το συμποσιακό τελετουργικό της ανακτορικής εποχής, ακόμα και όταν το σκεύος είχε σχεδόν εκλείψει από το μυκηναϊκό σχηματολόγιο (Fox 2007, 278-87)[679]. Θα ήταν ενδιαφέρον να διευρευνηθεί αν η χρήση των χειροποίητων αγγείων υποδεικνύει διαφορετική κοινωνική ή οικονομική κατάσταση ή αυτά αντιπροσωπεύουν απλώς ένα τεχνολογικό προϊόν των πειραματισμών της εποχής και των κατασκευαστών τους. Είναι πιθανόν ότι η παρουσίασή τους, ενώπιον και των άλλων συνδαιτυμόνων, αναδείκνυε κάποιο ξεχωριστό κοινωνικό ρόλο για τους καταναλωτές-χρήστες τους (Lis 2015, 108). Όσον αφορά, πάντως, στη χειροποίητη κύλικα, αυτή είναι ένα μεμονωμένο αγγείο ανάμεσα στα εξίσου λιγοστά δείγματα του συγκεκριμένου τύπου στην τροχήλατη κεραμική, οπότε κάθε εικασία είναι αβέβαιη. Από τα άλλα ανοικτά, τα χειροποίητα αγγεία δεν φαίνεται να υστερούν ως προς την ποιότητα από τα τροχήλατα, δεδομένου ότι σε αυτά περιλαμβάνονται σκεύη με πολύ προσεγμένη και ιδιαίτερη διαμόρφωση της επιφάνειας (**Τομή Ε, ΟΜ 666, Κ 2857-εικ.ΙΔ8,10**).

Κάποια μικρά αγγεία, εκ των οποίων το προχοϊδιο **Κ 2865 (εικ. ΙΔ5)**, σε συνδυασμό με το ανοικτό αγγείο στην **Τομή Β, Σακ 30 (ΚΠ.ΙΔ1)**, αλλά και το λεκανίδιο στην **Γ-Δ, ΟΜ 3010 (εικ.ΙΔ3)**, με ίχνη καύσης, πιθανόν συνδέονται με τη διεξαγωγή κάποιων τελετουργιών με παράθεση γεύματος (;) και έχουν συμβολική σημασία[680], λόγω μεγέθους, αν και κανένα από αυτά δεν θεωρείται ως αμιγώς μαγειρικό σκεύος.

Τα μαγειρικά χειροποίητα αγγεία, ακολουθώντας αναλογικά τα μεγέθη των τροχήλατων της μυκηναϊκής περιόδου -και όσων το περίγραμμα επέτρεψε τον υπολογισμό της χωρητικότητας (**Πιν.ΙΙΙ**)-, δεν ξεπερνούν τα 4λίτρα, και μόνο σε συνδυασμό με άλλα σκεύη -και μικρότερα, της τάξεως του 0,5-1λίτρου- θα ήταν αξιοποιήσιμα σε μία ανοικτή συγκέντρωση. Από τα καλύτερα σωζόμενα, μόνο το **Κ 2856 (εικ. ΙΓ24**), με χωρητικότητα περίπου 7λίτρα, θα χρησιμοποιούνταν για μια μεγαλύτερη συντροφιά ατόμων, ενώ πολλά από τα άλλα ευρύστομα σκεύη, από τα οποία μικρό τμήμα σώζεται, θα εξυπηρετούσαν, πιθανότερα, τις καθημερινές ανάγκες.

[679] Για επιβίωση του σχήματος στη δυτική περιφέρεια του μυκηναϊκού κόσμου (Ολυμπία, Δελφοί, Ιθάκη), βλ. Eder 2015, 123).

[680] Για τη σύνδεση μικρογραφικών αγγείων με τέτοιες τελετές, Davis-Stocker 2004, 70-1, Vitale 2008, 231-2, Tbl. 3). Η Hammond (2009, 145), καταγράφοντας τις υφιστάμενες ερμηνείες, συνδέει τη χρήση των μικρογραφικών αγγείων με περισσότερο «λαϊκές» τελετουργικές εκφάνσεις του τέλους της μυκηναϊκής περιόδου.

Η κοινωνική θέση των συμμετεχόντων δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί με σαφήνεια, αν δηλαδή περικλείονται ομότιμοι και αλληλέγγυοι συμποσιαστές ή αν ο διοργανωτής υπερείχε των άλλων και, με τέτοιες συνεστιάσεις, επιδίωκε να επαυξήσει το γόητρό του[681]. Ο Κουνούκλας (2011, 243) παρατηρεί ότι η ομοιότητα ως προς την ποσότητα και την ποιότητα των αγγείων δηλώνει την κοινωνική ισότητα. Επειδή δεν παρατηρείται διαφοροποίηση ως προς τη διαρρύθμιση των κτηρίων και τα κινητά αντικείμενα εντός αυτών -αρκετά, μάλιστα, όπως οι εικονιστικοί κρατήρες, εντοπίστηκαν σε χώρους εκτός των κυρίως οικιστικών χώρων, σε «κοινοτικούς» και σε στρώματα απόθεσης απορριμμάτων-, η διαπίστωση δεν φαίνεται να απέχει από την πραγματικότητα, συνεκτιμώντας, βέβαια, και την έκταση του ανεσκαμμένου χώρου.

Εύλογα οι συναθροίσεις αυτές θα συνεισέφεραν στην εδραίωση της σταθερότητας και της συνοχής, της ασφάλειας και της αλληλεγγύης μεταξύ των κατοίκων του οικισμού.

Β. Τι μαγειρευόταν

Στοιχεία για τη δίαιτα κατά τη μυκηναϊκή περίοδο προέρχονται από τις πινακίδες: PY Un 2 (προετοιμασία γιορτής κατά την ανάληψη εξουσίας από το Wanaka), Un 138 και Un 718 (καταγραφή προσφορών προς τιμήν του Ποσειδώνα, Palmer 1963, 215-6), PY Ua 25, καθώς και τα σφραγίσματα TH Wu, όπου αναφέρονται πρόβατα, κατσίκες και χοίροι και, μεμονωμένα, βόδια· τα τελευταία σχετίζονταν μάλλον με τον άνακτα, ως μια αξιοσημείωτη συνεισφορά εκ μέρους του σε τέτοιες γιορτές (Halstead-Isaakidou 2004, 148-9, Fox 2009, 78-9). Αυτά τα ζώα είναι οι βασικές πηγές διατροφής στη νοτιοανατολική Μεσόγειο, όπως προκύπτει και από τη βιβλιογραφία (Τρανταλίδου 2007-8, 120), αν και δεν πρέπει να αποτελούσαν ένα, σε καθημερινή βάση και από την πλειονότητα των ανθρώπων, αγαθό προς κατανάλωση (Weilhartner 2008, 421).

Συμπληρωματικά, το κυνήγι ήταν συστατικό διατροφής για τις προνομιούχες ομάδες, οι οποίες εξασκούσαν, στην πράξη, τη σχετική δραστηριότητα, έφεραν τον απαιτούμενο εξοπλισμό και ήταν οι εκφραστές του συνυφασμένου με αυτή ηρωϊσμού (Fox 2009, 78).

[681]Ο Dietler (1998, 303, 305) τονίζει ότι ακόμα και σε κοινωνίες, όπου δεν υπάρχει μια κεντρική πολιτική εξουσία, αλλά επικρατεί «ισοπολιτεία», ο ανταγωνισμός ατόμων ή ομάδων διοχετεύεται μέσω της προσφοράς ποτού στη διάρκεια ιδιωτικής φιλοξενίας ή κατά την παράθεση συλλογικών συγκεντρώσεων στην προσπάθεια για απόκτηση «ανεπίσημης» πολιτικής δύναμης και οικονομικής υπεροχής.

Η διατροφή περιλάμβανε, επίσης, σιτηρά σε σούπες ή χυλούς (τραχανά), σύκα, μέλι, γάλα και τυρί, λαχανικά (χόρτα, ρίζες), φρούτα και καρπούς (άγρια αχλάδια και αμύγδαλα), όσπρια, μανιτάρια, σαλιγκάρια. Στην πιο εκλεπτυσμένη κουζίνα θα εντάσσονταν αλκοολούχα αφεψήματα, όπως κρασί, πιθανόν υδρόμελο, μπύρα από κριθάρι, αρτοποιήματα, σάλτσες και ζωμοί, εξαίρετα φρούτα και λαχανικά, λάδι (το οποίο, μάλιστα, έχει ανιχνευτεί σε αρκετά μαγειρικά σκεύη, Tzedakis-Martlew 1999, αν και δεν αναφέρεται σαφώς ως βρώσιμο αγαθό στις πινακίδες της Γραμμικής Β΄, Sherratt 2004, σημ. 52), σε μικρό ποσοστό ψάρια και όστρεα (Hruby 2006, 154-161, 164-5, Weilhartner 2008, 416-20) [682].

Η εκλεπτυσμένη κουζίνα χαρακτηριζόταν, επίσης, από συστατικά ιδιαίτερα και εξωτικά καρυκεύματα, αρκετά εκ των οποίων εισηγμένα από την Μέση Ανατολή, προϋπέθετε, επιπλέον, τη δυνατότητα απόκτησης και ανατροφής των προς βρώση ζώων, και θα απαιτούσε την ενεργοποίηση σημαντικού και εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού και χρόνου για την προετοιμασία της -από τον τρόπο κοπής των σφαγίων έως και τον τρόπο μαγειρέματος-, καθώς και ειδικά μαγειρικά σκεύη (Goody, 1982, 104-5, Hruby 2006, 139-153, 159, 162, Isaakidou 2007, 11, 14-19, Fox 2009, 80-1).

Η τυπική πρακτική παρασκευής φαγητού κατά τη μυκηναϊκή περίοδο ήταν το βράσιμο ή το ψήσιμο μέσα στα χυτροειδή αγγεία (Borgna 1997), ευκολώτερη ως διαδικασία και με καλύτερα αποτελέσματα ως προς την πέψη, ακόμα και του σκληρότερου κρέατος, όπως το κυνήγι. Για τα άλλα κρέατα, το ψήσιμο στη σούβλα ή στη σχάρα θεωρούνταν ως περισσότερο ενδεδειγμένες μέθοδοι (Wright 2004β, 160, Fox 2009, 269-70, 272, 274).

Σύμφωνα με τη μελέτη της Ισαακίδου σχετικά με τα ίχνη κοπής στα οστά των προς βρώση σφαγιασθέντων ζώων, κατά την ανακτορική περίοδο, η τεχνική στον κατακερματισμό του σφαγίου επέτρεπε την κατανομή του κρέατος σε μικρές μερίδες, οι οποίες εύκολα μαγειρεύονταν σε μεσαίου μεγέθους σκεύη (2007, 19).

Στον κόσμο των ομηρικών επών το τυπικό έδεσμα ήταν το κρέας από οικόσιτα ζώα και, κατά περίπτωση, από κυνήγι, όπως τα αγριοκάτσικα (Οδ. ι 155) ή τα ελάφια (Οδ. κ 156, 177) και, λιγότερο, οι αγριόχοιροι (Οδ. τ 427-41, Ιλ. Ψ 30-4), και συμπληρωνόταν από τα δημητριακά, με τη μορφή άρτου, και το κρασί (Wright 2004β, 160). Στο διαιτολόγιο περιλαμβάνονταν, επίσης, τυριά, ψάρι και άλλα οστρακόδερμα,

[682] Για μια γενική γενική επισκόπηση της μυκηναϊκής δίαιτας, βλ. Fischer 2017

πράσα και κρεμμύδια, ελιές, μέλι και διάφορα φρούτα, μεταξύ των οποίων μήλα, αχλάδια, ρόδια και σύκα (Sherratt 2004, 305-6).

Το ψήσιμο στη σούβλα (οβελός) ήταν ο συνήθης τρόπος μαγειρέματος, και ο οβελός, ως εξάρτημα μαγειρικής, κατέληξε σύμβολο του κυνηγού και του πολεμιστή, του ήρωα και κάθε προνομιούχου κοινωνικά ατόμου (ό.π., 306-7, 312-3)[683]. Συναντάται ως κτέρισμα σε τάφους της ΠΕΣ (τέλος 10ου έως, τουλάχιστον, τον 8ο αι. π.Χ.) μαζί με πολεμική εξάρτυση και υποδεικνύοντας το χαρακτήρα του θανόντος ως πολεμιστή, μέλους μιας ελίτ ομάδας (Fox 2009, 149-150).

Η Sherratt υποστηρίζει ότι, δεδομένης της εξάπλωσης της συνήθειας των βραστών ή ψητών γευμάτων στο σύνολο του πληθυσμού, ενδεικτικής από το μεγάλο αριθμό των πήλινων ευρύστομων μαγειρικών σκευών, ιδιαιτέρως κατά το τέλος της ανακτορικής περιόδου, η παρουσία οβελών για το ψήσιμο του κρέατος κατά τα ομηρικά χρόνια (έπη) αντανακλά την προσπάθεια των προνομιούχων κοινωνικά ατόμων να ξεχωρίσουν από το σύνολο και τις παραδοσιακές πρακτικές (2004, 314). Σε αυτό το πλαίσιο, κατά μία αντίληψη, έχασαν σταδιακά τη λειτουργικότητά τους ως μαγειρικά σκεύη και οι τρίποδες, οι οποίοι εξέφραζαν προγενέστερα την κοινωνική και οικονομική ανωτερότητα (Eder 2015, 121-2). Οι ήρωες, μάλιστα, των ομηρικών επών εμφανίζονται συχνά να ετοιμάζουν μόνοι το φαγητό τους (Ιλ. Τ 316-317, Ι, 199-228, Οδ. γ, 390-1, 459-60, ο 321-3), ένα συνηθισμένο για αυτούς τελετουργικό, επειδή η παράθεση γεύματος, όπως και η διάθεση των προς κατανάλωση ζώων- με έμφαση στα βόδια-, συμβόλιζε την ανωτερότητα της κλάσης και του ήθους (Fox 2009, 207-10).

Το κρέας καταναλωνόταν, σε καθημερινή βάση, μόνο από τους προνομιούχους, και μόνο σε συγκεκριμένες και ξεχωριστές περιστάσεις, με αφορμή την εμπλοκή και την απόδοση τιμών σε κάποια θεότητα, και τότε ένα μεγαλύτερο πλήθος κόσμου είχε τη δυνατότητα να συμμετάσχει επωφελούμενο από το γεγονός (Sherratt 2004, 305).

[683]Τέτοια αντικείμενα εμφανίζονται μετά το τέλος του 11ου αι. π.Χ., κυρίως σε τάφους, στην Κύπρο, κατασκευασμένα από σίδηρο, ενώ πρωϊμότερα χάλκινα δείγματα, όπως από το ναυάγιο της Χελιδωνίας ή το θησαυρό της Ανθηδόνας, πιθανόν πριν το τέλος του 13ου αι. π.Χ., είναι μεμονωμένα, και όχι πάντα με βεβαιωμένη ταύτιση (αναφέρονται και ως πηρούνες) ή χρονολόγηση. Ο θησαυρός της Τίρυνθας, όπου περιλαμβάνεται ένα ζεύγος τέτοιων χάλκινων οβελών, χρονολογείται στους πρώτους μετανακτορικούς χρόνους (Sherratt 2004, σημ. 36-40 και Maran 2012, 125-6). Γενικώς, θεωρούνται ως ευρωπαϊκής καταγωγής (Hamilakis-Sherratt 2012, 196-7).

Ο Κύνος

Απανθρακωμένοι, κυρίως, σπόροι δημητριακών, όπως σιτάρι (μονόκοκκο και δίκοκκο), κριθάρι, βρώμη βρέθηκαν μέσα σε πιθοειδή σκεύη και πήλινες αποθηκευτικές θήκες (clay bins) της ΥΕΧ (φάσεις 7 και 6). Επίσης, κουκούτσια από ελιές[684] και απανθρακωμένο ξύλο αμπέλου[685] (Δακορώνια κ.α. 2002, 42, Kounouklas 2011, 69, 130) αλλά και φυτά, όπως ο βίκος, το λαθούρι (Tzedakis-Martlew 1999, 100) και η φακή προήλθαν από τις επιχώσεις του οικισμού και φανερώνουν την κατανάλωση σχετικών τροφών[686]. Στις επιχώσεις του άνω ορόφου οικίας της φάσης 1b στο Λευκαντί συλλέχθηκαν απανθρακωμένα σύκα (Evely 2006, 38, pl. 103.2), ενώ σε αποθηκευτικούς πίθους από το Καλαπόδι, το οποίο λειτουργούσε και ως χώρος αναδιανομής τροφής, εντοπίστηκαν κουκιά (Niemeier 2017, 326), όλα χαρακτηριστικά για τη δίαιτα των κατοίκων της περιοχής.

Από το ζωϊκό βασίλειο συγκεντρώθηκαν οστά οικόσιτων ζώων, προβάτων, χοίρων, αιγών, μικρού μεγέθους βοοειδών και, λιγότερο, σκύλων[687] και ιπποειδών[688], καθώς και θηραμάτων, όπως αγριογούρουνων, ελαφιών και ζαρκαδιών, ή άγριων ζώων, ασβών και χελωνών, αρκούδων, λαγών και πουλιών[689]. Υπολείμματα από οικόσιτα ζώα, νεαρής, κυρίως, ηλικίας, εντοπίστηκαν και σε αποθέσεις στο ιερό του Καλαποδίου (Halstead 1998-99, 180-2). Επίσης, ταυτοποιήθηκαν οστά θηραμάτων σε

[684]Η καλλιέργεια της ελιάς προϋποθέτει σημαντική επένδυση εργασίας και κεφαλαίου και ενέχει ρίσκο για τους αγρότες που επενδύουν σε αυτή, επειδή δεν αποδίδει άμεσα καρπούς. Για αυτό το λόγο, οι καλλιεργητές της έχουν συνήθως οικονομική ευχέρεια και δυνατότητα να επενδύουν και σε αβέβαιες καταστάσεις (Hamilakis 1999, 44).

[685]Η καλλιέργεια της αμπέλου και η παραγωγή κρασιού, αν και δεν αφορούν απαραιτήτως οικονομικά εύρωστους καλλιεργητές, εντούτοις, σχετίζονται με τα φαγοπότια της ανακτορικής περιόδου, όπως αποτυπώνονται στις πινακίδες της Πύλου, και εντάσσονται στις απαιτήσεις κατανάλωσης που διαμορφώνονται μέσα στις κοινωνικές και πολιτικές διεκδικήσεις (Hamilakis1999, 44, 50).

[686] Το αρχαιοβοτανολογικό υλικό μελετάται από την Α. Καραθάνου, διδάκτορα του ΑΠΘ.

[687] Τα σκυλιά, όπως προκύπτει από τις αναφορές στα ομηρικά έπη, ήταν σύντροφοι των κυνηγών και φύλακες των κοπαδιών, αλλά περιστασιακά, και σε μικρότερο βαθμό, σύμφωνα και με τα ανασκαφικά δεδομένα, από τη νεολιθική περίοδο και εξής, περιλαμβάνονταν στη διατροφή ή χρησιμοποιούνταν ως προσφορές σε τελετουργικές (και ταφικές) θυσίες (Trantalidou 1990, 400-1). Ο σκύλος, ως διατροφικό συμπλήρωμα, εμφανίζεται κατά τη ΝΝ σε θέσεις της βόρειας Ελλάδας, ενώ έως τη ΜΕΧ αποτελεί μέρος της δίαιτας στην Πελοπόννησο (Λέρνα, Νιχώρια) αλλά και στον Καστανά της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου και στο Κάστρο στη ΒΑ Κρήτη στην ΥΜΙΙΙΓ και ΥΓ. Μεμονωμένα, συναντάται στους Δελφούς κατά τον 9ο αι. π. Χ. και σποραδικά σε άλλες θέσεις κατά τη Γεωμετρική και Αρχαϊκή εποχή, ή έως και τους Κλασικούς-Ελληνιστικούς χρόνους σε θέσεις της Μικράς Ασίας (Τρανταλίδου 2007-8, 119, 126-7, σημ. 60, 65-66, Trantalidou 2017, 638, 651). Σκελετικά κατάλοιπα σκύλου με ίχνη κοπής έχουν εντοπιστεί και σε ζωοαρχαιολογικές αποθέσεις στην Τίρυνθα της ΥΕΙΙΙΒ περιόδου (Halstead 1998-9, 185).

[688] Ο Van Damme (2017β, 385-6) επισημαίνει την αξιοπρόσεκτη παρουσία σκύλων και ιπποειδών στην Κεντρική Ελλάδα, συναφών με τη δραστηριότητα του κυνηγιού στην περιοχή. Εξάλλου, ο εντοπισμός ταφών σκύλων στον Ελαιώνα και στο Λευκαντί υποδηλώνει τη σημασία και ενσωμάτωση αυτών των ζώων στην καθημερινότητα των κατοίκων.

[689]Και ως στοιχεία διατροφής (Trantatlidou 1990, 402).

σημαντικό ποσοστό, κυρίως ελαφιού και λαγού, ενώ σπανιότερες είναι οι περιπτώσεις των αγριόχοιρων, του λιονταριού και της αρκούδας[690] (Stanzel 1991, Taf. 48, Felsch 1999, Tb. 2). Τέλος, στον οικισμό του Μήτρου, μέσα σε ένα χυτροειδές αγγείο σώζονταν τα οστά χοιριδίων (Van de Moortel-Zahou 2005, 44, Fig. 6, Van de Moortel 2009, 362), τα οποία σχετίζονται με τελετουργική εναπόθεση (Lis 2012α, 103, Fox 2009, 276). Πέραν των αναμενόμενων προς βρώση ζώων, σύμφωνα με πρωταρχική αναφορά[691], σε οστά από άλογα και γαϊδούρια παρατηρήθηκαν ίχνη από εργαλείο (μεταλλικό ή λίθινο), μάλλον για το διαμελισμό και την αποκοπή του ωφέλιμου κρέατος προς κατανάλωση, έδεσμα σπάνιο κατά τη μυκηναϊκή περίοδο (Τρανταλίδου 2007-8, 118).

Διατροφή βασισμένη σε δημητριακά καλής ποιότητας αλλά και σε ζώα, όπως τα βοοειδή ή τα ιπποειδή, τα οποία απαιτούν επένδυση εργασίας και χρόνο για την καλλιέργεια και την εκτροφή, συνεπάγεται ένα εύρωστο οικονομικά σύστημα οικιακής διαχείρισης. Η κατανάλωση, όμως, ως εδώδιμων ζώων, άλλων, όπως οι χελώνες, μπορεί να θεωρηθεί, ανάλογα με τα δεδομένα, είτε ως μαρτυρία ξεχωριστού γεύματος είτε αναγκαστικής δίαιτας σε κατάσταση λιμού (Van Damme 2017β, 46). Εντούτοις, πρέπει να υπολογιστεί και η τυχαία παρείσφρηση αυτών των οστών ζώων στον οικισμό, δεδομένου ότι τέτοια είδη συνιστούν/σαν μέρος της πανίδας της περιοχής.

Επιπλέον, όπως επισημαίνεται από τις εικονιστικές παραστάσεις, σε κάποιους κρατήρες, τα ειδώλια πλοιαρίων, αλλά και τα απορρίμματα από οστά ψαριών και όστρεα[692], καθώς και τα κινητά ευρήματα (αγκίστρια και βάρη ψαρέματος, οστρέϊνα κοσμήματα), μέρος της διατροφικής αλυσίδας προερχόταν από τη θάλασσα (Kounouklas 2011, 28-9).

Υπολείμματα τροφών δεν σχετίζονται άμεσα με στρώματα της μεταμυκηναϊκής περιόδου, γεγονός οφειλόμενο τόσο στο τυχαίο της ανασκαφής, όσο και στην απουσία εμφανών αποθηκευτικών χώρων.

Ο Halstead (2012, 31-5) περιγράφει τη δίαιτα μιας κοντινής χρονικά αγροτικής υπαίθρου, όπου η καθημερινότητα χαρακτηριζόταν από την κατανάλωση οσπρίων,

[690] Τα σχετικά ευρήματα ίσως σχετίζονται με δορές των ζώων, παρά με σφάγια (Ρουσιώτη 2010, 260-1)
[691] Η ομάδα μελέτης βρίσκεται υπό την εποπτεία της Β. Ισαακίδου.
[692] Σύμφωνα με αρχική αναφορά της Λ. Καραλή, καθηγήτριας στο ΕΚΠΑ, σχετικά με το μαλακολογικό υλικό από τον Κύνο, για την αλίευση κάποιων από αυτά τα μαλάκια, τα οποία απαντούν σε βραχώδεις ακτές και ρηχά νερά, απαιτείται πλοιάριο, δίχτυα, κατάδυση, και, επομένως, τα κατάλοιπά τους υποδεικνύουν τις σχετικές δραστηριότητες των κατοίκων του οικισμού. Τα απορρίμματα από όστρεα ήταν περισσότερα από τα οστά ψαριών, δηλωτικά των διατροφικών προτιμήσεων αλλά και πιθανές ενδείξεις για τη χρήση τους στην κόσμηση (Dakoronia-Kounouklas 2015, 36, 38).

λαχανικών, τυριών και αυγών, με κύριο συστατικό διατροφής το ψωμί ή τα παξιμάδια, ενώ μόνο σε ειδικές περιπτώσεις, στο κυριακάτικο ή εορταστικό γεύμα, καταναλωνόταν κρέας (κοτόπουλο, λαγός ή χοιρινό), με καλύτερης ποιότητας σιτηρά, πληγούρι ή ρύζι και πίτες (χορτόπιτες, τυρόπιτες), ως συνοδευτικά. Όταν, μάλιστα, η περίσταση απαιτούσε συγκέντρωση πολλών ατόμων, το φαγοπότι περιλάμβανε ψητό ή βραστό κρέας, πρόβατο ή κατσίκι, καθαρό σταρένιο ψωμί και πολλές πίτες (γλυκές και αλμυρές, όπως κρεατόπιτες). Δείγματα μιας εκλεπτυσμένης κουζίνας ήταν η χρήση καλύτερης ποιότητας συστατικών, όπως αλεύρων, ή σπάνιων εδεσμάτων για την προετοιμασία του φαγητού, αλλά και περίτεχνων τρόπων παρουσίασης των φαγητών, με τη διακόσμηση των ψωμιών και των γλυκών. Βεβαίως, όλα αυτά διαφοροποιούνταν ανάλογα με την οικονομική κατάσταση κάθε αγροτικής οικογένειας. Το σκηνικό αυτό θα μπορούσε πολύ καλά να τοποθετηθεί σε έναν οικισμό, όπως ο Κύνος, σύμφωνα με τα αρχαιοζωϊκά και -βοτανολογικά κατάλοιπα, αλλά και αναγνωρίζοντας τη συντηρητικότητα που διέκρινε τις συνήθειες διατροφής στην περιφέρεια του ελλαδικού χώρου έως και τα μέσα του 20ου αι.

ΙΙΙ. Το τέλος του Μυκηναϊκού Κόσμου στον Κύνο

Οι κεραμικές παραδόσεις θεωρούνται συστήματα εδραιωμένα και συντηρητικά και οι αλλαγές σε αυτά σημειώνονται αργά και με μεγάλη αντίσταση (Rice 1984). Εκτός από τις εσωτερικές διεργασίες, παράγοντες που μπορούν να επηρεάσουν τυχόν τεχνολογικές αλλαγές είναι οι περιβαλλοντικές πιέσεις, η κοινωνική δομή, οι οικονομικές παράμετροι και το πολιτισμικό υπόβαθρο (Brysbaert 2007, 335). Η Rice (1984β, 241-50)[693] κατονομάζει ως δεδομένα, μέσα από τα οποία διαφαίνονται αλλαγές σε ένα σύστημα κεραμικής, τα εξής:

1) Τα υλικά κατασκευής και την πηγή εξόρυξης του πηλού

2) Την τεχνική κατασκευής. Αν και μπορεί να απαιτηθούν τουλάχιστον δύο γενεές, προτού εμφανιστούν αλλαγές στην κεραμική (Arnold 1979,73), αυτό μπορεί να συμβεί και σε μικρότερο διάστημα μέσω των μετακινήσεων των τεχνιτών, οι οποίοι υιοθετούν συντομώτερα τις τεχνικές της νέας περιοχής εγκατάστασής τους. Πολλές μεταβολές ενσωματώνονται σε ένα σύστημα, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν για τη διατήρηση της σταθερότητας του υφιστάμενου τρόπου ζωής.

[693] Για μια συνολική θεώρηση των αντιλήψεων, οι οποίες παρουσιάζονται και από την Rice, βλ Μ.Τ. Stark 1991α, 194-5.

3) Τις διατροφικές συνήθειες. Η αλλαγή τους μπορεί να οφείλεται στη μείωση συγκεκριμένων προϊόντων, λόγω κοινωνικών πιέσεων ή επιπτώσεων στην αγροτική παραγωγή (περιβαλλοντικοί παράγοντες)[694].

4) Τις τελετουργικές και λατρευτικές συμπεριφορές. Αυτές χαρακτηρίζονται και από την προετοιμασία και την κατανάλωση τροφής και επαναπροσδιορίζουν τις σχέσεις αλληλεγγύης και ανταγωνιστικότητας και την ταυτότητα μιας ομάδας και των ανθρώπων που την αποτελούν. Εξωτερικές επαφές, επιδρομές και η εξωγενής επιβολή είναι δυνατόν να οδηγήσουν στην εισαγωγή νέων αντιλήψεων και ιδεολογιών, στη διαμόρφωση νέων ηγεμονικών ομάδων και στην απαίτηση για νέες τεχνικές, σχήματα και διακόσμηση. Συχνά επιχειρείται απομίμηση συμβόλων στην προσπάθεια εξοικείωσης με μια ηγετική ομάδα.

5) Την κοινωνική δομή και την οργάνωση της παραγωγής. Εξωτερικές επιδράσεις συνεπάγονται συχνά τη διαμόρφωση μιας άλλης ανερχόμενης στο κοινωνικό προσκήνιο ομάδας, η οποία έχει διαφορετικές απαιτήσεις ως προς την κατασκευή συγκεκριμένων τύπων κεραμικής και τον τρόπο διάθεσής της. Κοινωνικές αναταράξεις είναι, επίσης, συχνά η αιτία για εγκατάλειψη των αναγνωρισμένων πηγών εξόρυξης, μετακίνηση και μεταβολή στο μέγεθος πληθυσμών ή, ακόμα, και επιστροφή σε παραδοσιακές τεχνικές και σχήματα.

6) Τη διάθεση των προϊόντων. Όταν η τοπική και εποχική προώθηση των παραγόμενων αγγείων εξελιχθεί σε εμπορική διακίνηση αυτών σε ένα ευρύτερο από τα στενά όρια μιας κοινότητας περιβάλλον, οι δραστηριότητες των τεχνιτών κινούνται σύμφωνα με ένα περισσότερο οργανωμένο σχεδιασμό, με αποτέλεσμα να αυξάνεται η παραγωγή και να προσανατολίζεται σε νέες τεχνικές και σχήματα.

Η Rice σημειώνει, βέβαια, ότι οι αλλαγές στην κεραμική -πολύ περισσότερο στη χρηστική- δεν φαίνεται να συμβαδίζουν πάντα με τις κοινωνικές ή πολιτικές (Berg 2018, 100, με βιβλιογραφία) και οι αγγειοπλάστες ανήκουν στην κατώτερη βαθμίδα του κοινωνικού συστήματος, για αυτό δεν είναι άμεσα εκτεθειμένοι στο πλήθος των εξωτερικών επιδράσεων και ερεθισμάτων τα οποία ενθαρρύνουν την ανανέωση, ενώ οι ίδιοι δεν έχουν τη θέση ούτε την αρμοδιότητα για να καταστούν φορείς αυτής. Οι εξωγενείς παράγοντες, που τυχόν συνεπάγονται την αλλαγή, επιδρούν, πρωτίστως, στο κοινωνικο-οικονομικό σύστημα και, δευτερευόντως και εμμέσως, στο κεραμικό (1984β, 251-3, 274).

[694] Για πιέσεις ως προς τις συνθήκες διαβίωσης, βλ. επίσης, Arnold 1989, 224, Schiffer-Skibo 1987, 598.

Σύμφωνα με τη Roux (2003α, 5), τα τεχνολογικά χαρακτηριστικά είτε διατηρούνται είτε υπόκεινται σε αναμόρφωση ανάλογα με την προγενέστερη ενσωμάτωση της συμβολικής, κοινωνικής ή λειτουργικής τους σημασίας σε ένα ευρύτερο πλαίσιο εννοιών. Οι μεταβολές στην τεχνολογία καθοδηγούνται από την επιλογή στα χαρακτηριστικά λειτουργικότητας, τα οποία καθορίζονται από τη συμπεριφορά των κατασκευαστών και των χρηστών καθώς ανταποκρίνονται στο περιβάλλον (Kilikoglou et al. 1998, 275, από O'Brien ***et al.*** 1994,261).

Αν κάποιες συγκεκριμένες πρακτικές υιοθετούνται ή μένουν αναλλοίωτες για μεγάλο χρονικό διάστημα, αυτό δεν σημαίνει ότι πληρούν καθορισμένα χαρακτηριστικά λειτουργικότητας και ούτε στοχεύουν πάντα σε αυτά (Roux 2013, 316, Lemonnier 1986, 155-156), αλλά είναι σημαντική η αντίληψη την οποία ενσωματώνουν και το νόημα το οποίο προσδίδεται σε αυτές (Gosselain 1998, 99). Δεν είναι διακριτές, όπως οι διακοσμητικές φόρμες ή τα σχήματα, αλλά κρυμμένες και απρόσιτες από τον εξωτερικό παρατηρητή (Gosselain 1998, 2000, Lis et al. 2015). Καταλληλότερες τεχνικές ή ανταγωνιστικό περιβάλλον είναι δυνατόν να μην τις επηρεάσουν (Roux 2013, 317). Επειδή αυτές βασίζονται σε εξειδικευμένες κινήσεις και μηχανιστικές συμπεριφορές, που αποκτήθηκαν μετά από επαναλαμβανόμενες διαδικασίες[695], είναι ανθεκτικές στην αλλαγή, συντηρούν την κεραμική παράδοση και αντιπροσωπεύουν τις ατομικές και εδραιωμένες όψεις της κοινωνικής ταυτότητας, όπως είναι η οικογένεια, τα δίκτυα εκμάθησης, το φύλο, η ηλικία και η κοινωνική θέση (Gosselain 1998, ιδίου 2000, Gelbert 1999), την εθνική και τη γλωσσική υπόσταση (Arnold 1981, 37-8, με εθνογραφικά δεδομένα). Επομένως, κάθε μετατροπή των υφιστάμενων πρακτικών υποδηλώνει αλλαγή αυτής της ταυτότητας (Gosselain 2008α, Berg 2013, 118).

Ο Skibo παρατηρεί ότι, αν και το μαγειρικό σκεύος εκφράζει κοινωνικές λειτουργίες, μετατροπές στις φυσικές ιδιότητές του για την εξυπηρέτηση αυτών των λειτουργιών δεν πρέπει να επηρεάζουν αρνητικά τη χρηστικότητα του και τις τεχνολογικές επιλογές για την κατασκευή του. Αν, όμως, αυτές επιδράσουν, εν τέλει, αρνητικά στη συμπεριφορά του κατά τη χρήση, οι τεχνίτες έχουν την επιλογή να μεταβάλουν τον τρόπο με τον οποίο κατασκευάζεται το αγγείο. Φαίνεται ότι και οι αλλαγές στις διατροφικές συνήθειες είναι ικανές να προκαλέσουν αντίστοιχες στον τρόπο διαμόρφωσης των αγγείων (1992α, 31), εφ' όσον αυτές είναι άρρηκτα

[695] Βλ. ΚΕΦ. 9, σημ. 619.

συνδεδεμένες όχι μόνο με τις καταστάσεις στις οποίες τα σκεύη χρησιμοποιούνται αλλά και με παραδοσιακά σχήματα, στα οποία προσδίδονται συγκεκριμένες ιδιότητες ως προς τη μορφή αλλά και τη γεύση του μαγειρεμένου φαγητού (Rice 1987, 462-3, Arnold 1985, 142). Νέες μέθοδοι μαγειρέματος απαιτούν συνήθως άλλα σχήματα και, επομένως, προκαλούν αποσύνδεση από τη δεδομένη λειτουργικότητα. Άλλωστε, και με τη μεταφορά ενός αγγείου από ένα χώρο σε ένα άλλο δημιουργείται διάσταση ως προς μια προγενέστερη κατάσταση χρήσης αυτού, και, συνεπώς, ασυνέχεια (Stockhammer 2008, 3)[696].

Οι τεχνίτες, πάντως, είναι ικανοί να δημιουργήσουν διαφορετικά σχήματα, μεγέθη και τύπους αγγείων εφαρμόζοντας, όμως, την ίδια τεχνική διαμόρφωσης, αλλά τα εργαστήρια δεν εμφανίζονται πρόθυμα να προχωρήσουν σε μεγάλες τροποποιήσεις, ιδιαιτέρως όταν χαρακτηρίζονται από τυποποίηση (Rice 1984β, 257). Εξάλλου, είναι δυνατόν να χρησιμοποιούν συχνά άλλες πηγές προμήθειας του υλικού κατασκευής των αγγείων τους, αλλά μόνο μετατροπές μεγάλου μεγέθους, διακριτές στις χημικές αναλύσεις, θεωρείται ότι μπορούν να χρησιμεύσουν για την αξιολόγηση μεταβολών (Arnold 2000). Γενικώς, επιθυμούν να διατηρήσουν την επαφή τους με την εγνωσμένη παράδοση, όμως υπόκεινται και στις τάσεις προσαρμογής στα κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα, όπως διαμορφώνονται κατά τη διάρκεια της ζωής τους, άρα η «κατακτημένη» γνώση επαναξιολογείται συνεχώς (Gosselain 2011,219-223).

Μετάβαση σε μία άλλη κατάσταση συνοδεύεται και από μετακινήσεις κεραμέων και ένταξής τους σε νέα κοινωνικά πλαίσια, με συνειδητοποιημένη και εκούσια ή βεβιασμένη και ακούσια αναγνώριση και εκμάθηση νέων πρακτικών, προκειμένου οι τεχνίτες να αποκτήσουν κοινωνική και οικονομική θέση, ακόμα και νέα ταυτότητα, ή να προσαρμοστούν στις συνθήκες της ζήτησης των αγγείων, καθοδηγούμενης και από τις σχετικές απαιτήσεις των καταναλωτών (Gosselain-Livingston-Smith 2005, Gosselain 2008β, 163, 169–171)[697].

Ως σημαντικοί παράμετροι αλλαγής υπολογίζονται, επίσης, οι εξωγενείς επιδράσεις[698]και η εξάλειψη/μεταβολή προγενέστερων κοινωνικών και θεσμικών

[696] Ο Stockhammer (2008,,3) ονομάζει ως δείκτες για τη αξιολόγηση της αλλαγής το ίδιο το αντικείμενο, τη λειτουργία του, το χώρο, όπου αυτό χρησιμοποιείται, και τον δρώντα χρήστη.

[697] Από εθνογραφικά δεδομένα προκύπτει ότι είναι εφικτό οι τεχνίτες να εξασκούν δύο τεχνικές κατά τη διάρκεια της ζωής τους, αλλά, κατά τη μετάδοση της γνώσης, προσανατολίζονται σε αυτή με την οποία εξοικειώθηκαν αρχικώς, στην παιδική τους ηλικία (Roux et al. 2017, 327).

[698]Σε αυτή την προσέγγιση, ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στις αλλαγές σε υλικό και ιδεολογικό επίπεδο κατά το τέλος της μυκηναϊκής περιόδου, βλ. συνοπτικά Popham 1994β, 303, Dickinson 2006, 77.

στοιχείων λόγω εσωτερικών ανακατατάξεων (Caloi-Langohr 2018, 25-7). Οι κοινωνικές-οικονομικές κρίσεις, κυρίως, είναι δυνατόν να ενεργοποιήσουν το μετασχηματισμό (απλοποίηση) της παραγωγής, των τυπολογικών και των στυλιστικών χαρακτηριστικών και την αναπροσαρμογή της ζήτησης και της διάθεσης των προϊόντων (Schiffer-Skibo 1987, 598, Rice 1987, 454).

Η Roux (2013, 324) δίνει έμφαση στο κοινωνικό πλαίσιο και τις συνθήκες μέσα στις οποίες λαμβάνουν χώρα οι τεχνολογικές μεταβολές και υποστηρίζει ότι η ιστορία αυτών των τελευταίων προσδιορίζεται από το χαρακτήρα και την εξέλιξη των κοινωνικών δομών. Οι παραδόσεις σε τεχνολογικό επίπεδο αποτελούν χρονικούς και πολιτισμικούς δείκτες, όταν τα άλλα χαρακτηριστικά δεν είναι διαγνωστικά. Επομένως, οι τυχόν αλλαγές καθίστανται έκφραση της πολιτισμικής εξέλιξης και των παραγόντων που την επηρεάζουν (Roux 2016, 104). Σε τοπικό επίπεδο δεν πρέπει να συνδέονται, πάντως, άμεσα με την ιστορική εξέλιξη, αλλά εξετάζονται έμμεσα, μέσω της παρουσίας κάποιων νομοτελειακά επαναλαμβανόμενων στοιχείων (κανονικοτήτων), όπως η πιστή εφαρμογή παραδομένων πρακτικών και η ενσυνείδητη «απόρριψη» άλλων. Αφορούν στη διαδικασία και τον τρόπο ενσωμάτωσης των τεχνολογικών επιλογών, μέσω της διάχυσης από μία ομάδα (υπερισχύουσα) σε μία άλλη ή της αντιγραφής λόγω πληθυσμιακών μετατοπίσεων (Roux 2013, 324-5). Η δυναμική της εξέλιξης δεν είναι, άλλωστε, διακριτή στη μικροανάλυση, όπου βασικό ρόλο παίζουν οι ατομικοί συντελεστές, και, στο πεδίο της αρχαιολογικής έρευνας, αποτυπώνεται μόνο σε μακρά, ιστορική, κλίμακα (Roux-Manzo 2018)[699]. Για αυτό το λόγο, οι κάθε είδους καινοτομίες είναι σημαντικό να προσεγγίζονται με δυναμικό τρόπο και ως το αποτέλεσμα των αλληλεπιδράσεων μέσα στο ίδιο το σύστημα (Roux 2003α).

Εξάλλου, αν και ένα τεχνολογικό γεγονός είναι αποτέλεσμα των αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στα συστατικά μέρη ενός συστήματος (τεχνική και δεξιότητες, περιβάλλον, υποκείμενο), η εξέλιξη και αποδοχή αυτού για τη γένεση της αλλαγής καθορίζονται από τις συνθήκες που το πυροδοτούν, οι οποίες σχετίζονται με την παραγωγική διαδικασία και την εξέλιξη των κοινωνικών δομών (Roux 2003α, 13-4, ιδίας 2013). Η υιοθέτηση μιας νέας τεχνολογικής πρακτικής διαφέρει από άτομο σε

[699] Για διαφοροποίηση ανάμεσα σε αλλαγές κοινωνικού χαρακτήρα (μακροπρόθεσμες),γεγονότα (μεσοπρόθεσμες) και στιγμιότυπα (μικροπρόθεσμες/ατομικές), βλ. Roux-Courty 2013, 191.

άτομο ανάλογα με την αντίδραση αυτού στην έκθεση σε ένα νεωτερισμό, γεγονός που υπόκειται σε μη καθορισμένα κριτήρια (Roux et al. 2018).

Η αλλαγή, όταν επικεντρώνεται σε ένα τεχνολογικό χαρακτηριστικό, δεν διαταράσσει την κανονική ροή των πραγμάτων, και διαχωρίζεται από εκείνη σε ένα σύστημα σχετικών επιλογών, η οποία φανερώνει ασυνέχεια, χωρίς, όμως, απαραιτήτως, να υποδηλώνει, και σε αυτή την περίπτωση, δημογραφικές μεταβολές (Roux, 2013, 318).

Σε γενική αντίληψη, κάθε τέτοια μεταβολή εκδηλώνεται από την αντικατάσταση νέων κεραμικών ρυθμών και την εξαφάνιση παλαιότερων (Arnold 1985, 234-7). Είτε επιφέρει νεωτερισμούς και αναμορφώσεις σε μορφολογικά και στυλιστικά χαρακτηριστικά και διεισδύει σταδιακά σε ένα σύστημα παραγωγής είτε εκφράζει μεγαλύτερη μεταστροφή διακοσμητικών ρυθμών και σχημάτων και εισαγωγή νέας τεχνολογίας, ακολουθούμενης από την αναπροσαρμογή στην οργάνωση παραγωγής, με περισσότερο ριζοσπαστικούς και άμεσα επιβαλλόμενους ρυθμούς. Τέτοιες διαδικασίες μπορεί να εκτυλίσσονται σε ένα διάστημα 10 έως 15 χρόνων, χωρίς, όμως, να επηρεάζουν πάντα το σύνολο των τεχνιτών και των προϊόντων (M.T. Stark 1991α, 194, 209, 212).

Τι οδήγησε τους κατοίκους του Κύνου σε αλλαγή

Στον Κύνο γίνεται αισθητή μια πληθυσμιακή εξασθένιση κατά τη φάση 6 (ΥΕΙΙΙΓ ύστερη), υποδηλούμενη από τη χωρητικότητα των αποθηκευτικών μέσων σε δωμάτια του οικισμού και ακολουθούμενη, επίσης, από κεραμική στυλιστική λιτότητα και ελάττωση ως προς την ποικιλία των σχημάτων (Kounouklas 2011, 139-40, 144-5, 159), αλλά αυτή η εποχή δεν χαρακτηρίζεται από μετάβαση προς άλλη κεραμική τεχνολογία. Η μείωση, όμως, των σχημάτων φανερώνει, ίσως, περιορισμό ως προς τη διάθεση των κεραμικών προϊόντων. Κατά το τέλος της περιόδου, που σηματοδοτεί και το τέλος της ακμής της μεταμυκηναϊκής εποχής, η χρηστική χονδροειδής κεραμική φαίνεται ότι παρουσίασε ποιοτική κάμψη και σημειώθηκε σύμπτυξη των εργαστηριακών μονάδων, πιθανή συνέπεια των κοινωνικών ανακατατάξεων και του αποσυντονισμού των εμπορικών και ανταλλακτικών δικτύων.

Η μετακύλιση από την τροχήλατη στην χειροποίητη παράδοση τοποθετείται σε μια μεταβατική περίοδο, που συμπίπτει με την ΥΜ (φάση 5). Κατά τη διάρκεια αυτής, ο οικισμός περιήλθε σε ύφεση, εμφανή από τα αμελώς οικοδομημένα αρχιτεκτονικά

κατάλοιπα και τη χωροταξική συρρίκνωση αλλά και από την απουσία μεγάλων αποθηκευτικών χώρων και (κατα)σκευών (πίθων και πηλόκτιστων θηκών)[700], καθώς και το μικρότερο αριθμό μικροαντικειμένων[701]. Αυτή η κατάσταση ενδεχομένως οφείλεται σε πτώση της αγροτικής παραγωγής ή/και σε πληθυσμιακή υποχώρηση (ό.π., 182-3). Πάντως, όσον αφορά στην τροχήλατη παράδοση, σε αυτή τη μεταβατική φάση, εμφανίζεται -και αρκετά πρώϊμα στον οικισμό-το μοτίβο των ομόκεντρων κύκλων σχεδιασμένων με διαβήτη, ένδειξη ότι η κάμψη του βιοτικού επιπέδου δεν συνεπάγεται την πολιτισμική ένδεια και την ανάσχεση της ανάπτυξης τεχνοτροπικών ιδιαιτεροτήτων, αν και, οπωσδήποτε, το μυκηναϊκό σχηματολόγιο και ρεπερτόριο περιορίζεται και η κεραμική παραγωγή διεξάγεται σε μικρή κλίμακα (ό.π., 208-9, 239, 243). Συμπεραίνεται, λοιπόν, ότι η συγκεκριμένη περίοδος χαρακτηρίζεται από δοκιμές και αναδιοργάνωση, αλλά, όμως, προετοιμάζει και το έδαφος για νέες τεχνολογικές τάσεις (Roux 2016, 110).

Κατά την ΥΜ περίοδο παράγονται αντίγραφα κάποιων ανοικτών μυκηναϊκών σχημάτων, στοιχείο ότι οι τεχνίτες αναγνωρίζουν και χρησιμοποιούν δύο τεχνικές, αν και υφίστανται διαφοροποιήσεις ως προς την ύλη και την κατεργασία, με έμφαση στην ατομική ιδιοσυγκρασία. Όσον αφορά στα κλειστά σχήματα, φαίνεται ότι επιχειρείται η προσαρμογή εγνωσμένων πρακτικών και μορφών από την τροχήλατη παράδοση στη χειροποίητη. Τα εντοπισθέντα δείγματα δεν είναι προϊόντα δεξιοτεχνίας ή εμπειρίας, συνεπώς, η νέα τεχνική δεν διείσδυσε στον οικισμό από δεξιοτέχνες και χρήστες αυτής σε άλλες περιοχές, αλλά δημιουργήθηκε επιτόπου μέσω της μεταδιδόμενης τεχνογνωσίας. Ένα μικρό αγγείο της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης (**Τομή Α, Σακ 146-εικ.Α96**) με αδρή διαμόρφωση επιφάνειας, ανάλογη με αυτή της τροχήλατης παράδοσης, αλλά κακοπλασμένο (χειροποίητο;) και με αρκετές ρηγματώσεις στην επιφάνεια, είναι ίσως δηλωτικό ότι στη τροχήλατη παράδοση λάμβαναν χώρα διεργασίες, ώστε αυτή να μετακυλήσει σε τεχνικές της χειροποίητης.

Τέτοιες τάσεις οι οποίες προσανατολίζονται στην αντιγραφή τύπων, παρά στην ανανέωση, θεωρείται ότι αντικατοπτρίζουν την προσπάθεια για την αποφυγή

[700] Εντούτοις, αναφέρονται θραύσματα πιθοειδών από δύο δωμάτια του οικισμού, ΧΚΑ, ΧΚΒ. Ο Γιαννακάκης (2015, 166 και 188) θεωρεί ότι η παρουσία των πηλοκατασκευών, σε αντίθεση με τους πίθους, υποδηλώνει περιορισμένους οικονομικούς πόρους. Αν και αυτές οι κατασκευές δεν είναι άγνωστες στους ανακτορικούς χρόνους, παρουσιάζουν αυξητική χρήση κατά την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο, ως συνέπεια της αλλαγής στα οικονομικά μεγέθη μετά την πτώση των ανακτόρων και ως οικονομικότερη λύση για την αποθήκευση πρώτων υλών σε οικιστικούς χώρους.

[701] Σε αυτό το χρονικό πλαίσιο δικαιολογείται πιθανόν και η φτωχή κτέριση των ταφών νηπίων σε κιβωτιόσχημους τάφους, εντός χώρων του οικισμού (Νικολάου 1999, 153-4).

οικονομικής καταστροφής ως αποτέλεσμα της μείωσης ζήτησης σε αυτά τα κεραμικά προϊόντα (Stark-Longacre 1993, 2). Η Strack τονίζει ότι ο συντηρητισμός ως προς την αναπαραγωγή υφιστάμενων τύπων και η αλληλεπίδραση ανάμεσα στην τροχήλατη και στη χειροποίητη κεραμική λειτουργούν ως επιχείρημα ανατρεπτικό για την εισαγωγή νέων στοιχείων και νεοφερμένων στην περιοχή (2007, 137).

Γίνεται αντιληπτό ότι ο οικισμός, παρά το γεγονός ότι συντάσσεται με τα στυλιστικά ρεύματα της εποχής, αντιμετώπισε κάποιας μορφής πιέσεις, κοινωνικές και οικονομικές, οι οποίες οδήγησαν στην αποδιοργάνωση των δεδομένων της παραγωγής, επειδή, πιθανόν, δεν κατάφερε να επεκτείνει τη διάθεση των προϊόντων του. Ανάλογα φαινόμενα είναι γνωστά και στη σύγχρονη αγγειοπλαστική παράδοση (Σπαθάρη-Μπεγλίτη 1989, 195).

Κατά την ΠΠρΓ περίοδο (φάση 4 του οικισμού) σημειώνεται μεγαλύτερη χωροταξική συρρίκνωση και περιορισμένες αποθηκευτικές απαιτήσεις, χωρίς όμως διαφοροποιήσεις ως προς το χαρακτήρα των κατοίκων και τις ασχολίες τους, αν και ο τρόπος διαβίωσης μοιάζει πιο απλουστευμένος, χωρίς πολλές ανέσεις (Κουνούκλας 2011, 221). Παρά ταύτα, η (τροχήλατη) διακοσμημένη κεραμική, αν και εκπροσωπούμενη από μειωμένη παραγωγή, ενσωματώνει καινοτομίες, χωρίς να απαγκιστρώνεται τελείως και από την προγενέστερη παράδοση (ό.π., 234, 241), παλαιότεροι και νεώτεροι τύποι -συμπεριλαμβανόμενης πιθανόν και της τροχήλατης μαγειρικής κεραμικής- (Dakoronia-Kounouklas 2009, 63-4, 66) συνυπάρχουν, και τα σχετικά προϊόντα φαίνεται να είναι «εξαιρετικής ποιότητας» (Κουνούκλας 2009, 991). Όπως επισημαίνουν, λοιπόν, και οι μελετητές της θέσης, τα τεχνοτροπικά γνωρίσματα της μεταμυκηναϊκής φάσης του οικισμού, αλλά και η εξέλιξή του, δεν συνηγορούν υπέρ ενός σεναρίου πληθυσμιακών αλλαγών και μετακινήσεων καθώς και εισροής ετερόχθονων ομάδων, ικανών να υποκινήσουν και να επιφέρουν τεχνολογικές και άλλες μεταβολές (Κουνούκλας-Δακορώνια 2012, 1162). Βέβαια, και το μικρό μέγεθος διατήρησης των αρχιτεκτονικών λειψάνων του οικισμού δεν διευκολύνει το σαφή προσδιορισμό του χαρακτήρα του σε αυτή την περίοδο (Kounouklas 2011, 241).

Η μεταστροφή προς τη χειροποίητη παράδοση συνδέεται, σε πρόσφατες θεωρήσεις, με τη μείωση του πληθυσμού και την απορρύθμιση των δικτύων διάθεσης (εμπορικών επαφών) της κεραμικής, όπως λειτουργούσαν κατά τη μυκηναϊκή περίοδο, αλλά και την αδυναμία προσπορισμού τροχήλατων αγγείων (Strack 2007, 231-2, Lis 2018, 146).

Η Rice (1984β, 267-75) αναγνωρίζει ότι η δυναμική μιας πληθυσμιακής μεταβολής θα οδηγούσε στη μετάπτωση του βιοτικού επιπέδου και στη δημιουργία κρίσιμων εντάσεων στην κοινωνία, αλλά σημειώνει ότι αυτή μόνο εμμέσως και σταδιακά αναμορφώνει ένα κεραμικό σύστημα, δεδομένου ότι αυτό, και ιδίως με τη μορφή των οικιακών σκευών, είναι συντηρητικό και ο χρόνος εκμάθησης και αφομοίωσης νέων τεχνολογιών είναι μακρύς.

Μια βαθμιαία αποδυνάμωση των κοινωνικών/οικονομικών δομών, οι οποίες συντηρούσαν την έως τότε υφιστάμενη κεραμική παράδοση (βλ. πρπ σελ. 421), θα μπορούσε να συντελέσει στη μεταβολή των εγνωσμένων τεχνολογικών εφαρμογών και των σχέσεων παραγωγών-καταναλωτών. Όπως μαρτυρείται, εξάλλου, και από εθνογραφικά παράλληλα, τόσο η τυποποίηση όσο και η έντονη εξειδίκευση, οι οποίες χαρακτήριζαν την κεραμική παραγωγή στον Κύνο (βλ. ΚΕΦ 9), ενδέχεται να παίξουν ανασταλτικό παράγοντα στην προσαρμογή των αγγειοπλαστών σε νέες συνθήκες, ιδιαιτέρως όταν αυτοί λειτουργούν σε εποχική βάση, γεγονός ικανό να προκαλέσει και την εγκατάλειψη της «τέχνης» τους (Papadopoulos 1994, 481, Vaessen 2014, 103, από Blitzer 1990, 679, 698). Ένα ανάλογο φαινόμενο λαμβάνει μορφή όταν η διάθεση των προϊόντων είναι μεγάλη και κάποιοι από τους τεχνίτες δεν μπορούν να ανταπεξέλθουν στον ανταγωνισμό (Hahn 2018, 9).

Η έλλειψη εξειδικευμένων τεχνιτών θα είχε ως επακόλουθο και την περιορισμένη ζήτηση. Οι εναπομείναντες κεραμείς θα αναγκάζονταν να αναζητήσουν άλλες προσφορότερες οικονομικά τεχνικές, και λιγότερο χρονοβόρες -αν υπολογιστεί μάλιστα και η διαδικασία εκμάθησης της τροχήλατης- μεθόδους κατασκευής αγγείων, σε μικρότερης κλίμακας εργαστήρια, επειδή, σε κάθε περίπτωση, ακόμα και σε μειωμένο βαθμό, τα μαγειρικά σκεύη απαιτούσαν ιδιαίτερες τεχνολογικές γνώσεις και πρακτικές, καθώς και ρυθμισμένη οργάνωση για τον προσπορισμό της πρώτης ύλης και την κατεργασία αυτής (Strack 2007, 236-7).

Οπωσδήποτε, η χειροποίητη τεχνική δεν ήταν άγνωστη κατά τη διάρκεια της μυκηναϊκής περιόδου και, όπως παρατηρεί ο Lis, τα μαγειρικά σκεύη είναι από τα τελευταία αγγεία τα οποία ενσωματώθηκαν στην τροχήλατη παράδοση και τα πρώτα τα οποία απομακρύνθηκαν από αυτή (2018, 146). Επίσης, η μικτή τεχνική κατασκευής, με χρήση λωρίδων και τελική διαμόρφωση των αγγείων στον τροχό, η οποία δεν είναι σπάνια στα μαγειρικά σκεύη, χαρακτηρίζει και τους τροχήλατους (λεπτότεχνους)

τύπους ακόμα και κατά την ΠρΓ περίοδο **(**Rückl-Jacobs 2016)[702]. Προτιμάται από τους τεχνίτες, αν και πιο χρονοβόρα, επειδή απαιτεί μικρότερο χρόνο εκμάθησης, εφ΄όσον απαλείφονται τα δυσκολώτερα και περισσότερο δεξιοτεχνικά στάδια κατασκευής, όπως η σταθεροποίηση της μάζας του πηλού στο κέντρο του δίσκου του τροχού κατά την κίνηση, δηλαδή η διαχείριση της φυγόκεντρης δύναμης και η διάνοιξη της αρχικής κοιλότητας για την υπερύψωση και δόμηση του σκεύους (Roux-Corbetta 1989, 12–14).

Η Strack (2007, 228-9) επισημαίνει ότι η αλλαγή δεν αφορά στους κεραμικούς τύπους, αλλά στην εφαρμογή άλλης τεχνολογίας, η οποία συμπαρασύρει και τη μορφολογία των αγγείων σε σιγμοειδή περιγράμματα[703], ευχερέστερα στην κατασκευή με χειρωνακτικό τρόπο, σε σχέση με τα αρθρωτά και συνδεόμενα από προστιθέμενα μέλη αγγεία της προηγούμενης περιόδου. Στη συνέχεια, η διαμόρφωση των τοιχωμάτων με πίεση, κτύπημα και εξομάλυνση τους προσέδιδε μεγαλύτερη αντοχή (ό.π.,137, σημ. 42 και 215-6, σημ. 15). Η άποψη αυτή αποτυπώνει την προσπάθεια των παραγωγών να ικανοποιήσουν τους καταναλωτές τους, διατηρώντας-κατά το δυνατόν-σχήματα συμβατά στις συνήθεις μαγειρικές πρακτικές και στις εγνωσμένες κοινωνικές λειτουργίες. Άλλωστε, και τα μεγέθη και η χωρητικότητα των ευρύστομων χειροποίητων αγγείων του Κύνου δεν αποκλίνουν σημαντικά από τα σχετικά χαρακτηριστικά των προγενέστερων μυκηναϊκών (**πιν. ΙΙΙ**).

Η εμφάνιση της χειροποίητης κεραμικής στον Κύνο ως αποτέλεσμα κοινωνικών(και ιστορικών) εξελίξεων συνδέεται με τον προβληματισμό που εγείρει η χρονική απόσταση αυτής σε σχέση με άλλες θέσεις της περιοχής, όπου η συγκεκριμένη παράδοση υπήρξε γνωστή από τη μυκηναϊκή περίοδο, λαμβάνοντας, μάλιστα, υπ΄όψιν ότι ο οικισμός βρισκόταν σε επικοινωνία με εκείνες. Ανάλογη είναι η κατάσταση στο Λευκαντί, όπου το χειροποίητο χονδροειδές σκεύος συναντάται στις υστερώτερες φάσεις της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου (Evely 2006, 82-3, fig. 1.25).

Σύμφωνα με τη Strack (2007, 237), όπου εμφανίζεται πρώϊμα η χειροποίητη κεραμική, αυτό αιτιολογείται από ένα υφιστάμενο υπόστρωμα σχετικής παράδοσης. Το ίδιο φαινόμενο χαρακτηρίζει και περιοχές της νοτιώτερης Ελλάδας, όπως η Αργολιδοκορινθία, και εκδηλώνεται ως απόρροια των οικονομικο-πολιτικών πιέσεων

[702] Η μελέτη αφορά σε συγκεκριμένες θέσεις, Λευκαντί, Άλο Μήτρου, κατά τη ΜΠρΓ, αλλά σύμφωνα με τους μελετητές, λόγω της ανεπαρκούς εξέτασης των αγγείων της συγκεκριμένης περιόδου, αυτό το φαινόμενο θα μπορούσε να είναι περισσότερο διαδεδομένο.

[703]Ο Ruppenstein (2007, 177, σημ. 789) σημειώνει ότι κάποια τροχήλατα σχήματα αντιγράφουν χειροποίητα, αλλά, γενικώς, ένα τροχήλατο σκεύος με διακριτό χείλος διαφέρει από ένα χειροποίητο, με ευρύτερο στόμιο και συνεχές περίγραμμα.

που αυτές δέχτηκαν μετά την πτώση του ανακτορικού συστήματος. Η ανάλογη ανάπτυξη της χειροποίητης τεχνικής στην Κεντρική Ελλάδα είναι επακόλουθο του μικρού βαθμού οργάνωσης των επαφών και των ανταλλαγών σε αυτή την περιοχή, γεγονός που θα ενίσχυε και την μικρής κλίμακας παραγωγή (ό.π., 246). Εν αντιθέσει, όπου διατηρήθηκε για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα η τροχήλατη παράδοση, αυτό οφείλεται είτε στο γεγονός ότι δεν υπήρχε προγενέστερη χειροποίητη είτε ότι συνέδραμαν άλλοι κοινωνικο-οικονομικοί παράγοντες επιβίωσης αυτής, όπως η δυνατότητα προσέγγισης σε εργαστήρια τροχήλατης κεραμικής (Lis 2009α, 161). Η ερμηνεία αυτή θα μπορούσε να εφαρμοστεί στον Κύνο, ιδωμένη μέσα από το πρίσμα της ανάκαμψης της θέσης κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο και ενός καλά δομημένου και, επί μακρόν, υφιστάμενου συστήματος οργάνωσης παραγωγής, στο οποίο συνέβαλε η εξειδίκευση των τεχνιτών και η τυποποίηση των αγγείων.

Αν και κάποια γεγονότα δεν γίνονται εμφανή στην επισκόπηση της γενικής ιστορίας ενός τόπου, όταν εκτυλίσσονται σε μικρό χρονικό διάστημα και ανάμεσα σε ατομικούς δρώντες, προτάσσονται εντούτοις, μερικά ενδιαφέροντα ζητήματα για την τεκμηρίωση μιας υπόθεσης που αφορά στην εξέλιξη και στο χαρακτήρα αυτών.

Το Λευκαντί περιήλθε σε ύφεση προς το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου, όπως επισημαίνεται από την ποιότητα και ποσότητα της κεραμικής αλλά και από τη συρρίκνωση του οικισμού, ακόμα και αν αυτό θεωρηθεί ως συνέπεια της έκτασης του ανεσκαμμένου χώρου (Evely 2006, 1, Popham et al. 2006, 230-1). Η κατάσταση αυτή πιθανόν συνδέεται με ευρύτερες ιστορικές εξελίξεις και διακοπή επικοινωνίας με την Ανατολική Μεσόγειο (βλ. πρπ σελ. 410). Σημάδια ανάκαμψης, αλλά με άλλο χαρακτήρα, είναι διακριτά από την ΥΜ/ΠρΓ περίοδο, όπως υποδεικνύεται από το υλικό των νεκροταφείων της συγκεκριμένης εποχής (Lemos 2002, 161κεξ), αν και οργανωμένη οικιστική ανάπτυξη δεν μαρτυρείται πριν την ΥΠρΓ (Popham-Sackett 1980β, 358).

Στο Καλαπόδι, η χειροποίητη κεραμική παρουσιάζει σημαντικό ποσοστό αντιπροσώπευσης ήδη από την πρώϊμη ΥΕΙΙΙΓ περίοδο. Σύμφωνα με τη Jacob-Felsch (1996, 75-80), η προσαρμογή μυκηναϊκών μαγειρικών σκευών ή άλλων λεπτότεχνων αγγείων σε εργαστήρια κεραμέων χειροποίητης παράδοσης βασίζεται στη μακρά παρουσία της τελευταίας ήδη σε προγενέστερη φάση (Lis 2012α, 108-9), και έως το τέλος της μυκηναϊκής εποχής, εξαιτίας και της μορφολογίας της περιοχής ως ορεινής και γεωγραφικά απομακρυσμένης. Το ιερό, λόγω του χαρακτήρα του, λειτούργησε,

δικαιολογημένα, ως χωνευτήρι τοπικών και ευρύτερων περιφερειακά πολιτισμικών τάσεων. Από την άλλη, στο νεκροταφείο της Ελάτειας η σχετική παράδοση εξαπλώθηκε αργότερα, αντίστοιχα με τον Κύνο, σχετιζόμενη με δημογραφικές αλλαγές και άλλες κοινωνικές ανακατατάξεις, δηλωτικές και από την αλλαγή στα ταφικά έθιμα (Livieratou 2012β, 104). Σε κάθε περίπτωση, σε όλη τη ζώνη του άνω ρου του Κηφισού, από το τέλος της ΥΕΧ προς την ΥΜ περίοδο, και όπως πιστοποιείται από τα ανεσκαμμένα νεκροταφεία, σημειώνεται πληθυσμιακή άνθηση, άνοδος του βιοτικού επιπέδου και ανάπτυξη της επικοινωνίας με τον έξω κόσμο (Δακορώνια 2003^{α}, 342). Επομένως, τα δίκτυα επαφών και ανταλλαγών για την τροχήλατη κεραμική και για άλλα (πολύτιμα) αντικείμενα ήταν ενεργά και, εύλογα, σε διαφορετική ένταση και έκταση, από εκείνα της μαγειρικής κεραμικής.

Στον οικισμό του Μήτρου, ο Lis διαπιστώνει τις εναλλαγές της τροχήλατης και χειροποίητης παράδοσης οφειλόμενες σε εσωτερικές διεργασίες και κρίσεις, που επηρέασαν την παραγωγική διαδικασία. Κατά την ΥΕΙΙΙΒ2 περίοδο, η δυναμικότητα στις εισαγωγές αιγινήτικων μαγειρικών σκευών (2012^{α}, 213-4) ανάγκασε τα τοπικά εργαστήρια, τα οποία βρίσκονταν σε αποδυνάμωση, λόγω και του υφιστάμενου ανταγωνισμού, στη μείωση της παραγωγής και στη μετάπτωσή τους στη χειροποίητη τεχνική. Την ίδια εποχή, πάντως, κάποιοι καταναλωτές φαίνεται ότι ωφελούνταν από ένα ευρύτερο δίκτυο επαφών (Lis 2018, 147, ιδίου 2012^{α}, 89-90, 214). Έπειτα, κατά τη διάρκεια της ΥΕΙΙΙΓ εποχής, γίνεται αισθητή μια κάμψη στις εξωτερικές επαφές και στη διάθεση των προϊόντων και μειώνεται, επίσης, το σχηματολόγιο της τροχήλατης λεπτότεχνης κεραμικής. Η διακοπή προσπορισμού κεραμικής από άλλες περιοχές, όπως της αιγινήτικης, οδήγησε στον προσανατολισμό σε τοπικές ύλες και έδωσε νέα ώθηση στην επανεμφάνιση των τροχήλατων μαγειρικών σκευών με την συνακόλουθη αύξηση της παραγωγής και της εξειδίκευσης, κατάσταση που δεν διατηρήθηκε, όμως, για μεγάλο διάστημα (Lis 2012^{α}, 215-6). Τότε, ο οικισμός παρουσίασε σημάδια ύφεσης και, προς το τέλος της περιόδου, απέκτησε αγροτικό χαρακτήρα, που σημαίνεται από την αραιή χωροταξική διάρθρωση (Van de Moortel-Zachou 2011, 289-90). Δεν είναι σαφές, όμως, πώς εξελίχθηκε κατά την εκδηλούμενη σε άλλες γειτονικές θέσεις ΥΜ περίοδο (Livieratou 2012β, 106, βλ. και ΚΕΦ 2, σημ. 9). Σε αυτό το πλαίσιο τοποθετείται και η υπερίσχυση της χειροποίητης κεραμικής με στιλβωμένη επιφάνεια (Lis 2012^{a}, 104, σημ. 45)[704]. Είναι πιθανόν ότι, στον οικισμό,

[704] Η επεξεργασία με στίλβωση αποτελεί πρακτική για την ενίσχυση του υλικού (Lis 2009^{α}, 159-161)

τα εργαστήρια χειροποίητης κεραμικής, και με τη σχετική διαμόρφωση της επιφάνειας, είχαν μακροβιότερη παρουσία και ήταν ενεργά παράλληλα με αυτά της τροχήλατης παράγοντας αγγεία ομοιόμορφης τυπολογίας, κατασκευασμένα με άλλη τεχνική, και καλύπτοντας τις ανάγκες ξεχωριστών ίσως ομάδων, και για διαφορετικές περιστάσεις (ό. π., 92)[705].

Από την ΥΕΙΙΙΓ-ΠρΓ περίοδο χρονολογούνται αρκετοί πίθοι, με εγχάρακτη ή έντυπη διακόσμηση, ανάλογης διαμόρφωσης και υλικού κατασκευής με αντίστοιχους από το Καλαπόδι, οι οποίοι είναι δείκτες οικονομικής άνθησης. Στον Κύνο τα ελάχιστα σχετικά δείγματα περιορίζονται στην ΥΕΙΙΙΓ μέση[706], μια περίοδο ανάπτυξης του οικισμού (Lis-Rückl 2011, 161,164-5), και φανερώνουν, εκτός των άλλων, ότι κάθε συγκεκριμένη θέση ήταν μάλλον στραμμένη σε ξεχωριστές τεχνολογικές επιλογές για την παραγωγή αγγείων, και, μακροπρόθεσμα, παρουσίασε διαφορετική (ιστορική) εξέλιξη.

Ένα γεγονός, το οποίο στηρίζει την τελευταία διαπίστωση είναι ότι, κατά την προχωρημένη ΠΠρΓ περίοδο, στον οικισμό του Μήτρου οικοδομήθηκε ένα αψιδωτό κτίσμα, πιθανόν οικία μονάρχη -υπήρχαν και άλλα σχετικά, όπως προκύπτει από γεωφυσική έρευνα (Lis 2012α, 203)-, ένα στοιχείο το οποίο ελλείπει από τον Κύνο (Van de Moortel-Zachou 2006, 44). Υπολογίζοντας, βέβαια, και τη μικρή χρονική απόσταση ως παράμετρο διαφοροποίησης, ο Κύνος έτεινε προς μια–αρχιτεκτονική σύλληψη περισσότερο συνδεδεμένη με το παρελθόν, ενώ οι καμπύλες κατόψεις αντιπροσώπευαν τις νεώτερες πολιτισμικά αντιλήψεις της ΠΕΣ, πιθανόν εισαγόμενες από τη βόρεια Ελλάδα (Kounouklas 2011, 215-20, Moore 2005, 56). Επιπλέον, από το μεγάλο αριθμό ευρημάτων στο στρώμα καταστροφής του αψιδωτού κτίσματος προκύπτει ότι και, κατά την ΜΠρΓ περίοδο-τουλάχιστον-, στη συγκεκριμένη θέση υφίστατο ένας δραστήριος οικισμός (Van de Moortel 2007, 251).

Συμπεραίνεται, λοιπόν, ότι ο Κύνος ως ένα σημαντικό κεραμικό κέντρο της μετανακτορικής περιόδου, διατήρησε μακροβιότερα την τροχήλατη παράδοση, λόγω μεγαλύτερης εξοικείωσης με την εξειδικευμένη χρήση του τροχού και παρουσίας

[705]Τεχνίτες οι οποίοι έχουν εξασκηθεί σε διαφορετικές πρακτικές είναι εφικτό να συνεχίσουν να παράγουν σύμφωνα με αυτές, στις οποίες έχουν μαθητεύσει από τα πρώϊμα χρόνια της ζωής τους, σε άλλη κοινότητα, κατά τη μετακίνηση ή εγκατάστασή τους εκεί, παρά το γεγονός ότι μπορούν να προσαρμοστούν σε νέα δεδομένα, να πειραματιστούν και να προχωρήσουν σε καινοτομίες, (Abell 2014, 556 και 559).

[706] Ένας πίθος φέρει ενσφράγιστη διακόσμηση με αλλεπάλληλους γύπες στη ζώνη του ώμου και χρονολογείται στην ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη περίοδο (Kounouklas 2016).

δυναμικών εργαστηρίων που εξασκούσαν αυτή την τεχνική (και για την κατασκευή μεγάλων και λεπτότεχνων αγγείων, όπως οι κρατήρες), καθοδηγούμενων από τις επαφές του οικισμού και τη γεωγραφική του θέση[707].

Ευρύτερες αναστατώσεις στον αιγαιακό χώρο, οικονομική πίεση, εξαιτίας της μείωσης των επαφών, δημογραφικές ανακατατάξεις και κοινωνικοί μετασχηματισμοί, διακριτά μέσα από τη διατήρηση ή μη προγενέστερων ταφικών εθίμων, οδήγησαν στην αποδυνάμωση ή/και εγκατάλειψη θέσεων της ανατολικής Λοκρίδας ήδη από την ΥΕΙΙΙΓ ύστερη και, σαφέστερα, κατά την επόμενες ΥΜ και ΠΠρΓ περιόδους (Kounouklas 2011, 43-6. Livieratou 2012β, 99,105-8)[708]. Επιπροσθέτως, ο ίδιος ο οικισμός εξασθένησε και από τις αλλεπάλληλες σεισμικές καταστροφές που υπέστη σε όλες τις εξεταζόμενες φάσεις κατοίκησής του. Οι διαμορφωμένες ανάγκες ανάγκασαν κάποιους τεχνίτες να αναπροσαρμόσουν την τεχνική τους. Είναι αναμενόμενο ότι μερικοί, μεγαλύτεροι σε ηλικία, συνέχισαν, για κάποιο χρονικό διάστημα, να παράγουν σύμφωνα με την παλιά τεχνολογία, εφ΄όσον αυτή ήταν μια εγνωσμένη πρακτική. Η συνέχιση της σχετικής παραγωγής μαρτυρείται και στα ΥΜ-ΠρΓ στρώματα στο Καλαπόδι (Jacob-Felsch 1996, 164, 397, Taf 19.397, 44). Μετά από μια μεταβατική φάση, οι κάτοικοι του Κύνου είχαν ήδη προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα της χειροποίητης παραγωγής επενδύοντας στις ήδη διαμορφωμένες σχέσεις με τη φωκική ενδοχώρα, η οποία εκείνη την περίοδο γνώριζε σημαντική πρόοδο ενταγμένη σε ένα δίκτυο ποικίλων πολιτισμικών ανταλλαγών. Όταν και εκεί σημειώθηκε ένα κενό εξέλιξης και οι κοινότητες περιήλθαν σε ύφεση (ΚΕΦ. 2 για Καλαπόδι και Ελάτεια), τα οικονομικά ερείσματα του Κύνου πιθανόν «κατέρρευσαν».

Η εικόνα για τη συνέχιση της ζωής στον οικισμό -τα στοιχεία για την επιβίωσή του κατά την ΜΠρ περίοδο είναι ελλιπή- έχει σημαντικά «αλλοιωθεί» από τις ευρείες ρωμαϊκές παραβιάσεις (Dakoronia 2003β, 39, Kounouklas 2009, 990, Dakoronia-Kounouklas 2009, 61-2, σημ. 1). Εντούτοις, σε αυτή την εποχή, εσωτερικές, μη διακρινόμενες, διεργασίες και διαφορετική κεραμική στόχευση φαίνεται ότι έδωσαν το

[707] Η παρουσία της αιγινήτικης παράδοση δεν είναι βεβαιωμένη, επειδή δεν έχουν πλήρως μελετηθεί τα πρωϊμότερα στρώματα της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου. Εντούτοις, έχουν εντοπιστεί μερικά ενδεικτικά ως προς την κατασκευή και τη μορφολογία θραύσματα. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο Λευκαντί, το οποίο αποτελεί μια θέση, άμεσα συνδεόμενη με τον Κύνο, η αιγινήτικη κεραμική, περιορισμένη σε ποσότητα και εμφανής στη φάση 1, γρήγορα μετεξελίχτηκε σε τροχήλατη λόγω της δραστηριοποίησης σε αυτή τη θέση σχετικών δυναμικών εργαστηρίων (Lis et al. 2020, 16-20, 52). Επίσης, σε αυτή τη θέση, η τροχήλατη παραγωγή εικάζεται ότι παρατείνεται έως και την ΜΠρΓ περίοδο (Strack 2007, 174).

[708] Η Λιβιεράτου (2009, 958) αντιλαμβάνεται την ΠρΓ ως εποχή ανακατατάξεων, εκφραζόμενων από την αλλαγή στα ταφικά έθιμα (επικράτηση κιβωτιόσχημου τάφου), παρά ως δημογραφική αποδυνάμωση

προβάδισμα στο Μήτρου, τελική έκβαση ενός διαρκούς ανταγωνισμού, όχι, όμως, για μεγάλο χρονικό διάστημα (Livieratou 2009, 956, 958). Η συγκεκριμένη θέση δεν σταμάτησε, βέβαια, να κατοικείται έως την ΥΠρΓ, αλλά δεν είναι αποσαφηνισμένο πώς εξελίχτηκε στο εξής η χειροποίητη παραγωγή (Lis 2012α, 111-2). Πάντως, η ζωή συνεχίστηκε στην περιοχή, αλλά με χαμηλότερους ρυθμούς, κάποιοι οικισμοί μεταφέρθηκαν προς το εσωτερικό (Livieratou 2009, 958, Van de Moortel 2007, 251-2), όπου κατά το τέλος της περιόδου -με ενδεικτικό παράδειγμα την Αταλάντη- σημειώνεται ανάκαμψη υποκινούμενη από την επαναδραστηριοποίηση του δικτύου της «Ευβοϊκής Κοινής» (Livieratou 2012β, 108-10)[709]. Ο Κύνος είχε, όμως, πλέον περιέλθει σε παρακμή (Kounouklas 2011, 48).

[709] Η Kramer-Hajos (2012β, 91,94), με βάση την αναφορά αρκετών λοκρικών θέσεων στον «Κατάλογο των Νηών» υποστηρίζει τη σπουδαιότητα της περιοχής κατά τη μεταβατική ΥΕΧ/ ΠρΓ περίοδο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

ΣΥΝΟΨΗ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μετά την καταστροφή των ανακτόρων, αν και το κεντρικό σύστημα εξουσίας κατέρρευσε, δόθηκε η δυνατότητα σε κάποιες κοινότητες, στον άξονα θαλάσσιων και χερσαίων δρόμων, και με τη συμμετοχή τους σε ένα πλέγμα ανταλλακτικών δραστηριοτήτων, να οργανωθούν κοινωνικά και οικονομικά με την αυτοδιαχείριση των φυσικών πόρων και των προϊόντων τους και να ξεπροβάλλουν δυναμικά στον πολιτισμικό χάρτη (Ρουσιώτη 2010, 43, όπου και βιβλιογραφία). Μικρότερα κέντρα αναδύθηκαν, συγκροτημένα υπό την καθοδήγηση τοπικών ηγετών, διεκδικητών της γενεαλογικής συνέχειας, του κύρους και της δύναμης των ανακτορικών αξιωματούχων, οι οποίοι βρίσκονταν σε συνεχή επικοινωνία, αλληλεπιδρούσαν και ανταγωνίζονταν μεταξύ τους τόσο σε τοπικό επίπεδο, όσο και σε ευρύτερο, στη Μεσόγειο (Knodell 2013, 183, 216).

Τέτοιες κοινωνίες, οι οποίες εντάσσονται στο κέντρο της θεματικής της παρούσας εργασίας, περιλαμβάνουν τον Κύνο και τον οικισμό στη νησίδα Μήτρου στη Λοκρίδα, την Ελάτεια και το Καλαπόδι στη Φωκίδα, καθώς και το Λευκαντί στην Εύβοια, και ανήκουν σε μία «πολιτισμική Κοινή» (Crielaard 2006, 282). Η περιοχή αυτή αποτελεί ένα χώρο όπου συναντώνται δίοδοι από τη νότια προς τη βόρεια Ελλάδα και οι θαλάσσιες επαφές με το Αιγαίο και τη Μεσόγειο διευκολύνονται μέσω του Ευβοϊκού κόλπου. Εξαιτίας αυτού, και δεδομένου ότι οι συγκεκριμένες θέσεις έχουν ανασκαφεί πρόσφατα και το υλικό τους δημοσιεύεται επαρκώς, παρέχεται μια περισσότερο ολοκληρωμένη εικόνα για την ανάπτυξη και εξέλιξή τους κατά τη μετάβαση από την ΥΕΧ στην ΠΕΣ (Kramer-Hajós, 2012α, 811).

Τα κύρια μυκηναϊκά κέντρα στην Αργολίδα, όπως οι Μυκήνες και η Τίρυνθα, συνέχισαν να κατοικούνται ως μετασχηματισμοί του ανακτορικού συστήματος, αρκετές από τις προγενέστερα σημαντικές περιοχές φαίνεται ότι ατόνησαν μετά την ΥΕΙΙΓ πρώϊμη περίοδο, ενώ άλλες, όπως η Αχαΐα, συνέβαλαν στη διαιώνιση του μυκηναϊκού παρελθόντος έως την ΠΕΣ. Κάποιες, βέβαια, παρέμειναν να διαβιώνουν ως περιφερειακές-συνοριακές ζώνες, όπως η Μακεδονία, η Ήπειρος και τα Ιόνια Νησιά, αλλά εκμεταλλεύτηκαν τις ευκαιρίες μιας περισσότερο ευέλικτης διακίνησης σε όλη τη Μεσόγειο, από τις Ιταλιωτικές έως τις Συροπαλαιστινιακές ακτές. Τα νησιά

του Αιγαίου, οι Κυκλάδες και τα Δωδεκάνησα, με μικρές, κάποτε, οχυρωμένες εγκαταστάσεις, ενεπλάκησαν σε ένα δίκτυο επαφών, στο οποίο η Κύπρος έπαιζε καθοριστικό διαμετακομιστικό ρόλο, αλλά σε όλες αυτές τις θέσεις επικράτησαν τοπικά στοιχεία και ιδιομορφίες.

Ο Κύνος δραστηριοποιήθηκε αισθητά κατά τη μετανακτορική περίοδο εκμεταλλευόμενος τη γειτνίασή του με τη θάλασσα και απέναντι από τις Ευβοϊκές ακτές (Knodell 2013, 186), και, επομένως, είχε τη δυνατότητα να αφομοιώσει όλες τις σύγχρονες τάσεις και ευκαιρίες της εποχής του. Χωρίς να αποτελεί ένα «ηγεμονικό» κέντρο, όπως αυτά που άκμασαν στη νότια Ελλάδα, πιθανόν υπήρξε έδρα ενός τοπάρχη (Deger-Jalkotzy 2002, 57, Crieelaard 2006, 281), ο οποίος αντλούσε δύναμη τόσο από τη συσσώρευση αγροτικών αγαθών (Livieratou 2009, 956), όσο και από τις ναυτικές δραστηριότητες των κατοίκων στον αιγαιακό χώρο.

Ο λόφος κατοίκησης έχει ενταχθεί στη σύγχρονη βιβλιογραφία ως σημείο αναφοράς για το τέλος του μυκηναϊκού πολιτισμού στη Στερεά Ελλάδα, και ιδιαιτέρως στη Λοκρίδα, η οποία έως πρόσφατα θεωρούνταν περιφερειακή ζώνη. Επιπλέον, ο Κύνος αναδεικνύεται ως κέντρο ενός ανθηρού εργαστηρίου λεπτότεχνης κεραμικής, το οποίο εκφράστηκε με την παραγωγή αγγείων, κυρίως κρατήρων, εικονιστικού ρυθμού, δηλωτικών για τη συνέχιση του στυλιστικού καλλιτεχνικού ύφους και του ιδεολογικού ήθους της ανακτορικής εποχής έως και το τέλος της μυκηναϊκής περιόδου.

Ο οικισμός υπέστη μια σειρά σεισμικών καταστροφών από τις οποίες προέκυψαν διακριτά και αλλεπάλληλα κλειστά σύνολα κεραμικής. Από αυτά μαρτυρείται η αδιάλειπτη συνέχειά του από τους μυκηναϊκούς στους μετα-μυκηναϊκούς χρόνους. Τα εποπτικότερα αρχιτεκτονικά λείψανα καλύπτουν την περίοδο από την ΥΕΙΙΙΓ μέση έως την ΠΠρΓ, δηλαδή από τα μέσα του 12^{ου} αι. π.Χ. έως το 1000 π.Χ., και εντάσσονται στους οικιστικούς ορίζοντες, 7, 6, 5, 4 (ΥΕΙΙΙΓ μέση, ύστερη, ΥΜ και ΠΠρΓ-αντιστοίχως). Οι φάσεις 7 και 6 θεωρούνται οι πιο ανθηρές, ενώ αυτές που ανήκουν στη μεταμυκηναϊκή περίοδο αποπνέουν ένα φθίνοντα χαρακτήρα, αν και η κεραμική δεν παύει να εξελίσσεται.

Η μελέτη του υλικού από τον Κύνο, εκτός από την αναζήτηση στυλιστικών και καλλιτεχνικών προτύπων και την ανάλυση κεραμικών τύπων και εξελικτικών μορφών, επικεντρώθηκε, ήδη από την αρχή, στην ανθρώπινη διάσταση, στην προσπάθεια να αποκωδικοποιηθεί ο χαρακτήρας των ατόμων που έζησαν σε αυτό το χώρο και να αποσαφηνιστεί η δράση και οι ασχολίες τους σε κάθε φάση κατοίκησης του οικισμού.

Η συγκεκριμένη, άλλωστε, εργασία τον αντιλαμβάνεται ως μια δυναμική και συνεχώς μεταβαλλόμενη οντότητα.

Η συσχέτιση των αγγείων της λεπτότεχνης κεραμικής με εκείνα της χονδροειδούς κατασκευής, και ιδίως τα μαγειρικά, βασικό θέμα της παρούσας έρευνας, σε ένα ενιαίο σύνολο είναι ένδειξη μιας αδιάσπαστης οικιακής διαχείρισης, η οποία, κατά την προετοιμασία, κατανάλωση και φύλαξη τροφής συμπεριλάμβανε ένα πλήθος διαφορετικών σκευών ως προς την ποσότητα και την ποιότητα.

Σε ένα δίκτυο ανταλλαγής αγαθών, ενσωμάτωσης νέων ιδεών, παραγωγής τοπικών απομιμήσεων και υβριδικών μορφών, καθώς και αναπροσαρμογής των ιδεολογικών σημάνσεων των προϊόντων, στοιχεία εμφατικότερα στη λεπτότεχνη κεραμική, η παράδοση της χρηστικής χονδροειδούς χαρακτηρίζεται από μικρή μεταβλητότητα σε σχέση με τις αλλαγές που χαρακτηρίζουν την εποχή.

Η μελέτη μιας κατηγορίας κεραμικής που περικλείει τα μαγειρικά σκεύη προσκρούει συνήθως στη συντηρητικότητα του υλικού και των σχετικών με τη χρήση τους πρακτικών κατά την προετοιμασία της τροφής. Δεδομένου ότι η συγκεκριμένη παράδοση εκφράζει καθιερωμένες και βαθιά εδραιωμένες συμπεριφορές, προερχόμενες από το στενό χώρο του οίκου, του νοικοκυριού, της οικογένειας, οι νέες τεχνοτροπικές τάσεις φαίνεται να μην την επηρεάζουν και, ως συνέπεια, παρουσιάζει εξαιρετικά βραδεία εξέλιξη. Εφ΄όσον τα σκεύη αποδεικνύονται λειτουργικά και δεν σημειώνεται κάποιου είδους μεταβολή στις μαγειρικές συνήθειες μιας κοινότητας, δεν υφίσταται λόγος αντικατάστασης ή μεταβολής τους. Αυτά παίζουν ρόλο τόσο στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων, όσο και σε ξεχωριστές συγκεντρώσεις και γιορτές, και ανακυκλώνονται συχνά λόγω της φθοράς από την έντονη μεταχείριση.

Η ελλιπής ενασχόληση με αυτή την κεραμική και ο μικρός αριθμός των σχετικών δημοσιεύσεων δημιουργούν αρκετά προβλήματα ως προς την αξιολόγησή της και ως προς τη σύλληψη του χαρακτήρα των δραστηριοτήτων που συνδέονται με την προετοιμασία της τροφής. Ακόμα και το υλικό από σημαντικά κέντρα της μυκηναϊκής εποχής περιγράφεται συνήθως περιπτωσιακά και με γενικούς χαρακτηρισμούς ή χωρίς σαφή τυπολογικά κριτήρια. Επιπλέον, οι θέσεις, όπου εντοπίστηκε, δεν εμφανίζουν την ίδια έκταση και δυναμική, κυρίως αυτές της μετα-νακτορικής και πρώϊμης μεταμυκηναϊκής περιόδου.

Παρά την ανομοιογένεια των δεδομένων, με το συσχετισμό και τη σύγκριση του Κύνου με άλλες περιοχές της νότιας ή βόρειας Ελλάδας επιχειρείται να

καταδειχθούν οι επαφές, οι σχέσεις και η διαδικασία οι οποίες διαμορφώνουν τα μορφολογικά και τεχνολογικά χαρακτηριστικά και καθορίζουν τυχόν ανακύπτουσες λειτουργικές αλλαγές. Επιπροσθέτως, νέες ανασκαφές επικεντρώνονται πλέον και στα αντικείμενα και αγγεία της καθημερινότητας και της «ευτελούς» σημασίας, ενώ η κεραμική των παλιότερων ανασκαφών επανελέγχεται με σύγχρονες μεθόδους. Κατά τη μελέτη, λαμβάνονται υπ΄όψιν οι τοπικές ιδιοτυπίες και οι επιδράσεις από άλλες προγενέστερες κεραμικές παραδόσεις, όπως η αιγινήτικη (βλ. Κάστρο Βόλου) (Lis et al. 2020) ή η «Βαρβαρική» κεραμική ("Barbarian Ware") (βλ. Τίρυνθα, Μυκήνες, Αιγείρα) (ΚΕΦ 8.2ΙΙα).

Από τα μυκηναϊκά κέντρα, μόνο η Τίρυνθα παρέχει μια περισσότερο ολοκληρωμένη εικόνα για αξιοποιήσιμα συγκριτικά δείγματα καθ΄όλη τη διάρκεια της μυκηναϊκής και κατά τη μετανακτορική περίοδο, επειδή το υλικό της δημοσιεύεται, τα τελευταία χρόνια, επαρκώς, ενώ τα κενά της έρευνας για την επόμενη μετα-μυκηναϊκή εποχή συμπληρώνονται από οικιστικές ή ταφικές θέσεις, όπως ο Βόλος, ο Κεραμεικός, η Ασίνη, οι Δελφοί. Από την γείτονα περιοχή, η νησίδα Μήτρου και το Λευκαντί αποτελούν οικισμούς των οποίων ο χαρακτήρας και η κεραμική- συμπεριλαμβανομένης και της λεπτότεχνης- αντιπαραβάλλονται με αυτά του Κύνου, αν και καθένας από αυτούς εκφράζεται με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Τα συναφή μαγειρικά αγγεία από το ιερό του Καλαποδίου ή το νεκροταφείο της Ελάτειας επισημαίνουν τη διάχυση των απλών πρακτικών και συνηθειών σε όλες τις εκφάνσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας.

Για την προσέγγιση της χονδροειδούς κεραμικής εφαρμόζεται διαφορετική μεθοδολογία από εκείνη που χρησιμοποιείται για τη λεπτότεχνη ή διακοσμημένη και δίδεται μεγαλύτερη έμφαση στην τεχνολογία κατασκευής ξεχωριστών τύπων αγγείων, δηλαδή στην πρώτη ύλη, στην τεχνική κατασκευής, στη διαμόρφωση της επιφάνειας και στην όπτηση, τα οποία εκφράζουν τις επιλογές των τεχνιτών για την προβλεπόμενη λειτουργία των παραγόμενων αγγείων. Το σχήμα τους διαφοροποιείται ανάλογα με το σκοπό χρήσης, ο οποίος σχετίζεται με την προκαθορισμένη τυποποίηση των παραπάνω τεχνολογικών επιλογών.

Στην παρούσα εργασία, η παραγωγή μαγειρικών αγγείων διαχωρίζεται και ταξινομείται σε δύο χρονολογικούς ορίζοντες, αυτόν της μυκηναϊκής και εκείνον της μεταμυκηναϊκής περιόδου. Η τυπολογία και στις δύο χρονικές φάσεις είναι περιορισμένη, ένδειξη ότι συγκεκριμένα σκεύη εξυπηρετούσαν όλες τις πιθανές

ανάγκες και ότι η λειτουργικότητά τους, συνακόλουθη της μορφολογίας, είχε εδραιωθεί στο πέρασμα των χρόνων. Αυτό το γεγονός θεωρείται απόρροια και των αλλαγών των κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών μετά την πτώση του ανακτορικού συστήματος, οπότε κυριαρχεί η απλούστερη «κουζίνα», η οποία δεν απαιτεί εξειδικευμένο εξοπλισμό, βασισμένη κυρίως στην ποσότητα και λιγότερο στην ποικιλία και στην ποιότητα (Lis 2017α, 190). Η ποικιλομορφία, λοιπόν, της μαγειρικής οικοσκευής δεν φαίνεται να επεκτείνεται πέραν της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης περιόδου (βλ. ΚΕΦ 8. Ι και πιν. VIII).

Ο Κύνος αποτελεί μία από τις θέσεις όπου έλαβαν μορφή αυτές οι νέες πρακτικές για την προετοιμασία της τροφής, μέσω μικρού αριθμού, τυποποιημένων και εγνωσμένων λειτουργικά σκευών. Στις μυκηναϊκές φάσεις 7 και 6, τα βασικά σχήματα είναι οι μόνωτες και δίωτες ευρύστομες χύτρες, οι οποίες δεν σημειώνουν ιδιαίτερη εξέλιξη, επαναλαμβανόμενες σε τυπικά μεγέθη, με αποκλίσεις ως προς τα γενικά γνωρίσματά τους, ενδεικτικές για ξεχωριστές εργαστηριακές ενότητες και ατομικές επιλογές ή ιδιοσυγκρασία. Τέτοια αγγεία είναι γνωστά στην ηπειρωτική Ελλάδα, ήδη από την ανακτορική περίοδο, αν και με παραλλαγές ως προς την τεχνολογία, συνυπολογίζοντας τόσο την ύλη όσο και τις μορφολογικές λεπτομέρειες, όπως προκύπτει από τις ανασκαφές στην Πύλο, τις Μυκήνες, τη Μιδέα, αλλά και την Τίρυνθα, καθώς και το Διμήνι και το Κάστρο (Παληά) στο Βόλο.

Παρά την ενιαία τυπολογία, δεν είναι, όμως, αντιληπτό πώς διεξαγόταν η διακίνηση αυτού του είδους της κεραμικής στην κυρίως Ελλάδα. Εξάλλου, ο παραλληλισμός που προκύπτει από τη λεπτότεχνη κεραμική (με την Εύβοια, τη Θεσσαλία, τη Φωκίδα, Βοιωτία, την Αττική και την Κέα, και λιγότερο με την Αργολίδα, τις Κυκλάδες και τα Δωδεκάνησα, αλλά και τη Μικρά Ασία, Kounouklas 2011, 122, 159), δηλωτικός και από τη διάδοση του εικονιστικού ρυθμού και της κεραμικής "White Ware" (Sherratt 2006α, 220, Crouwel 2006, 148), δεν συνταιριάζει αναλόγως και ομοιογενώς στα χονδροειδή μαγειρικά σκεύη ούτε υποδεικνύει πιθανές διόδους επαφών με άλλες περιοχές, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι τέτοια σκεύη δεν μεταφέρονταν κατά τις συναλλαγές και τις μετακινήσεις. Μόνο η αναζήτηση των τεχνολογικών χαρακτηριστικών (και, κυρίως, με την πετρογραφική ανάλυση) των αγγείων σε κάθε θέση και περιοχή θα μπορούσε να καταστήσει ικανοποιητική και αξιολογικά χρήσιμη μια τέτοιου τύπου σύγκριση. Οι καθιερωμένοι και απαρέγκλιτοι τύποι φανερώνουν, πάντως, μια κοινή και πατροπαράδοτη αντίληψη για τον τρόπο

μαγειρέματος και κατανάλωσης της τροφής, ως έκφραση των βιοποριστικών αναγκών, στοιχείο που, ως φαίνεται, μεταδόθηκε και στην άλλη πλευρά του Αιγαίου, στην Κύπρο και στις Συροπαλαιστινιακές ακτές, σε μια περίοδο πληθυσμιακών ανακατατάξεων και «κοσμοπολιτισμού».

Αξιοσημείωτη, για τον οικισμό αυτής της περιόδου, είναι η παρουσία τριποδικών χυτρών με τροπίδωση στο σώμα, οι οποίες συγκρίνονται με ανάλογες στο Λευκαντί της φάσης 1b και ομοιάζουν με εκείνες και ως προς άλλα επιμέρους γνωρίσματα: διάτρητο πόδι με εγχάρακτη ή με εμπίεστη διακόσμηση. Τέτοια σκεύη δεν εμφανίζονται παρά ως μεμονωμένες περιπτώσεις σε άλλες γειτονικές θέσεις, όπως στον Ελαιώνα-όπου και εντοπισμός ενός γεφυρωτού ποδιού-, ο οποίος βρισκόταν στην επιρροή του Λευκαντί, γεγονός που επισημαίνει ότι η υιοθέτηση/χρήση κάποιων σχημάτων ακολουθούσε τοπικά κριτήρια (Rutter 2007, 295). Μάλιστα, μετά την πρώϊμη φάση της ΥΕΙΙΙΓ μέσης, γενικώς τα τριποδικά αγγεία δεν «είναι πλέον στη μόδα», με ελάχιστες εξαιρέσεις προερχόμενες από νησιά του Αιγαίου (ΚΕΦ 8, πιν. VIII.25-7), ακόμα και στα μυκηναϊκά κέντρα της νότιας Ελλάδας (π.χ. Μυκήνες, πιν. VIII.21). Στον Κύνο, ο τύπος με το γωνιωτό τοίχωμα αντιπροσωπεύεται με κάποιες παραλλαγές, αιτιολογούμενες τόσο από τα διαφορετικά εργαστήρια, αλλά ίσως και από τυχόν εξωτερικές επιδράσεις (Lis et al 2020, για τοπικές ή υβριδικές μορφές της αιγινήτικης κεραμικής, και ιδίως 26-7, 37, βλ., επίσης, εξωτερικές ομοιότητες με αγγεία από Κανάκια, Πευκάκια, Κάστρο Βόλου, πιν. VIII.10, 13, 24)[710]. Αποτελεί, όπως προκύπτει από την εξέλιξη των τύπων, μια όψιμη εισαγωγή στο σχηματολόγιο των μαγειρικών σκευών (ό.π., 8). Κάποια στοιχεία συνηγορούν για την πρωϊμότητα μερικών αγγείων, τα οποία ανατρέχουν και στην ΥΕΙΙΙΒ-Γ περίοδο, ή υποδεικνύουν συσχέτιση με την αιγινήτικη παράδοση, αλλά κανένα δεν μπορεί να θεωρηθεί ως προϊόν του συγκεκριμένου εργαστηρίου.

Τόσο ο γωνιωτός τύπος, όσο και εκείνος με το ημισφαιρικό σώμα φαίνεται ότι χρησιμοποιούνται και κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση[711], και έως την ΥΕΙΙΙΓ ύστερη περίοδο. Ένα μοναδικό ύστερο δείγμα με στρογγυλεμένο περίγραμμα και ένα ιδιόμορφο πόδι από τον οικισμό στου Μήτρου (βλ.πρπ. σελ. 215) αυτής της εποχής υποδηλώνουν ότι

[710] Η παρούσα εργασία δεν διαπραγματεύεται θέματα τυχόν αιγινήτικων επιδράσεων στον οικισμό, τις οποίες αναζητά ο Lis σε γειτονικές θέσεις και περιοχές, κυρίως στις πρώϊμες φάσεις της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου.

[711] Κατά την ίδια περίοδο δεν θεωρείται διαδεδομένο σχήμα στο Λευκαντί (Evely 2006, 129, pl. 29.5, Lis et al. 2020, 17).

το σκεύος δεν είχε εξαφανιστεί τελείως από την καθημερινότητα των κατοίκων της περιοχής. Μεταγενέστερη χρήση του στις φάσεις 5 και 4 του Κύνου θα μπορούσε να υποστηριχθεί και από ένα θραύσμα στο Καλαπόδι, του οποίου η μοναδικότητα δεν συνιστά, βέβαια, βάσιμο τεκμήριο. Από την ίδια περίοδο χρονολογούνται χάλκινοι λέβητες στο ιερό, και είναι εύλογο ότι κάποια μεταλλικά πρότυπα θα επέδρασαν στη συνέχιση της παραγωγής αυτών των πήλινων σκευών, εντούτοις, ελλείπουν οι απαραίτητοι συσχετισμοί και οι ενδιάμεσοι κρίκοι, ενώ το μεταγενέστερο μαγειρικό σκεύος από το Λευκαντί της ΜΠρΓ περιόδου συνιστά ένα μεμονωμένο αντικείμενο.

Η «μακροβιότερη» επιβίωση του τρίποδα στον Κύνο συνδέεται μάλλον με δραστηριότητες που παραπέμπουν στις συνήθειες παράθεσης γευμάτων της ανακτορικής περιόδου, όταν το συγκεκριμένο σκεύος υπήρξε σύμβολο ισχύος προνομιούχων κοινωνικά και οικονομικά ατόμων. Εξαιτίας αυτού, και ως φορέας μνήμης, που έφθινε, όμως, με το χρόνο, απαλλαγμένο πλέον από τα βασικά τεχνολογικά του γνωρίσματα, αναπαράχθηκε σε υβριδικές μορφές και, στο τέλος, αλλοιώθηκε ως προς το σχήμα και τη λειτουργικότητα του.

Η οικοσκευή συμπληρώνεται, κατά περίπτωση, και με άλλα σχήματα, άβαφα και λεπτότερης διαμόρφωσης, των οποίων ο αρχικός προορισμός ήταν διαφορετικός, αλλά, από τα ίχνη κάπνας στην εξωτερική τους επιφάνεια, συμπεραίνεται ότι χρησιμοποιήθηκαν κοντά σε φωτιά, μαζί ή αναλόγως με τα κυρίως μαγειρικά, όπως τα κρατηρόσχημα και οι αρύταινες, καθώς και οι πρόχοι με την υπερυψωμένη λαβή. Αξιοπρόσεκτο εύρημα αποτελεί ένας «πύραυνος» από τη φάση 7, ένα σπάνιο σκεύος για την κυρίως Ελλάδα, το οποίο, με ένα μόνο δείγμα, συναντάται, επίσης, στο Λευκαντί της φάσης 1b. Επιχωριάζει, όμως, στη Μακεδονία και στην Ήπειρο σε όλη την ΥΕΧ και στην ΠΕΣ. Ο εντοπισμός του επισημαίνει επαφές, μέσω του Ευβοϊκού κόλπου, με τη βόρεια Ελλάδα.

Αν και το εξεταζόμενο πλήθος των συμπληρωματικών αγγείων είναι ποσοτικά μικρότερο εκείνου των αμιγώς μαγειρικών, διαφαίνεται, ωστόσο, μια βαθμιαία τάση της κάλυψης των πρακτικών που συνδέονται με την προετοιμασία της τροφής αποκλειστικά από τις χύτρες. Το φαινόμενο είναι δυνατόν να αντανακλά την αναδιοργάνωση των εργαστηρίων και το σαφέστερο διαχωρισμό της κατασκευής λεπτότεχνης από εκείνη της χονδροειδούς κεραμικής προς το τέλος της μυκηναϊκής περιόδου, στο πλαίσιο και μιας εκδηλούμενης αποδυνάμωσης της παραγωγής.

Τα αγγεία της παρούσας μελέτης είναι -τουλάχιστον στην πλειονότητά τους- τοπικής προέλευσης, αλλά η ποικιλία ως προς την επεξεργασία του πηλού, το πλάσιμο, την κατασκευή του σχήματος και τη διαμόρφωση της επιφάνειας προδίδουν διαφορετικούς αγγειοπλάστες, μερικούς πιο επιδέξιους από άλλους. Επιπλέον, το αποτέλεσμα της όπτησης επισημαίνει ειδικές γνώσεις και δεξιοτεχνία. Η τυποποίηση είναι δείκτης, τέλος, και για την εξειδίκευση στην παραγωγή αυτού του είδους κεραμικής, αν και δεν αποκλείεται μερικοί από αυτούς τους τεχνίτες να παρήγαγαν και κάποια από τα λεπτότεχνα αγγεία. Ένας προκαθορισμένος τεχνολογικός προσανατολισμός διαφοροποιεί την κατασκευή των ευρύστομων χυτρών από εκείνη των τριποδικών και υπαινίσσεται ξεχωριστές παραγωγικές ενότητες (εργαστήρια), οι οποίες, όμως, αλληλεπιδρούν. Τα άλλα συμπληρωματικά (μαγειρικά) αγγεία, όπως τα κρατηρόσχημα και οι αρύταινες, εναλλάσσονται σε λεπτότεχνη ή χονδροειδή παραλλαγή ανάλογα με τις καθημερινές απαιτήσεις και την εξειδίκευση του κατασκευαστή τους. Τα ταψιά αποτελούν προϊόντα οικοτεχνίας, με ευρύτερη εθνογραφική διάδοση, ενώ κάποια γκρίζα αγγεία φανερώνουν επιρροές και εισαγωγή τεχνολογίας από την Ανατολική Μεσόγειο τουλάχιστον από τις αρχές του 12^{ου} αι. π.Χ. Τα τελευταία, όπως και ο βορειοελλαδικής παράδοσης πύραυνος, υποδεικνύουν ότι ο Κύνος υπήρξε ένα λιμάνι, το οποίο προσήλκυε και αρκετούς ξένους, περιστασιακά ασχολούμενους στον οικισμό ή και μονιμότερα εγκατεστημένους σε αυτόν. Αυτή η κατάσταση θα μπορούσε να ενεργοποιήσει και την προώθηση τοπικών (μαγειρικών) προϊόντων σε εξωτερικές αγορές, υπαινικτικά στοιχεία για την οποία θεωρούνται κάποια σημάδια κεραμέων σε αγγεία του οικισμού.

Η χρήση υδαρούς λευκής ουσίας (πηλού) για την απόδοση μοτίβων στην επιφάνεια κάποιων από αυτά τα αγγεία, σε μία περίπτωση με «φυσιοκρατική» παράσταση, υποδηλώνει την επίδραση του εικονιστικού ρυθμού και σε απλούστερους τύπους κεραμικής, λόγω της γειτνίασης των εργαστηρίων. Επίσης, η διαμόρφωση πλαστικών σχοινόμορφων διακοσμητικών μοτίβων στη βάση του λαιμού και οι στριφτές λαβές σε δίωτες χύτρες φαίνεται να αναπαράγουν διακοσμητικά ή άλλα στοιχεία από λεπτότεχνα αγγεία. Βέβαια, στο επίπεδο της καλλιτεχνικής έκφρασης, τα σχέδια είναι απλά και ανταποκρίνονται στην παραδοσιακή οπτική αντίληψη για την ολοκλήρωση ενός τέτοιου τυπικού σκεύους. Μικρού μεγέθους πειραματισμοί γίνονται αισθητοί από την παραγωγή κάποιων υβριδικών τύπων, πιθανή απόρροια και της συγχώνευσης εργαστηρίων κατά το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου.

Τα περισσότερα από τα μαγειρικά σκεύη βρέθηκαν στις επιχώσεις των οικιών, ως απορρίψεις, κυρίως μετά τις σεισμικές καταστροφές που βίωσε ο οικισμός, και αντικατοπτρίζουν τη συχνότητα με την οποία ανανεωνόταν το νοικοκυριό, αποτέλεσμα της θραύσης τέτοιων σκευών λόγω συχνής και καταπονούμενης χρήσης. Μόνο μία τριποδική χύτρα συνδέεται με εγκατάσταση εστίας, μαρτυρία για την ύπαρξη κάποιου διαμορφωμένου χώρου κουζίνας, αλλά από τη φάση 6, την ΥΕΙΙΙΓ ύστερη, δεν έχουν εντοπιστεί εστίες στον οικισμό. Ίσως τα σχετικά αγγεία χρησιμοποιούνταν σε ανοικτούς ή ημιυπαίθριους χώρους με τη «συνοδεία» φορητής εστίας, όπως προκύπτει και από το πλήθος θραυσμάτων «ευρύχωρων» σκευών, που περιγράφηκαν ως ταψιά, από ωμό πηλό, αμελούς κατασκευής. Παρά την τυπολογική επανάληψη, λίγα είναι αυτά που θα μπορούσαν να συνδυαστούν σε ένα «σερβίτσιο», λειτουργικό για μια ιδιαίτερης σημασίας δραστηριότητα, σε μια συγκεκριμένη χρονική φάση ή σε μία ξεχωριστή οικία. Τα ανασκαφικά δεδομένα παρέχουν κάποια στοιχεία για τη δίαιτα των κατοίκων της περιόδου και -έως τις τελικές δημοσιεύσεις των σχετικών αρχαιο-ζωϊκών και -βοτανολογικών καταλοίπων- βάσιμες ενδείξεις για μια επαρκώς διαβιούσα αγροτική κοινότητα.

Η περίοδος χρήσης της τροχήλατης κεραμικής στον οικισμό συμπίπτει με την κατοίκηση στο Λευκαντί, των φάσεων 1b έως 3, με το οποίο ο Κύνος μοιράζεται και τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά της λεπτότεχνης κεραμικής, όπως τα αγγεία του τύπου White Ware και τον Εικονιστικό ρυθμό, που αποτυπώνεται κυρίως στους κρατήρες (βλ. πρπ). Ο οικισμός στη νησίδα Μήτρου, αν και με μακρά διάρκεια κατοίκησης, έχει αποδώσει αποσπασματικό υλικό αυτής της περιόδου. Η ποσότητα αντικατοπτρίζει μια οικοτεχνία σε ύφεση, σε αντίθεση με την προγενέστερη των ανακτορικών χρόνων (Lis 2012α, 215-6), η οποία δέχτηκε έντονα την αιγινήτικη επίδραση και προσανατολίστηκε στη σχετιζόμενη παραγωγή. Το Καλαπόδι, εξάλλου, αν και λειτουργεί ως σημείο αναφοράς για την ταξινόμηση/αξιολόγηση του υλικού από άλλες θέσεις της Κεντρικής, αλλά και, γενικώς, της ηπειρωτικής Ελλάδας, λόγω της συνεπούς στρωματογράφησής του, έχει αποδώσει θραύσματα των οποίων η διάκριση σε ξεχωριστές φάσεις χρήσης του χώρου προέκυψε από μικρούς ανασκαφικούς τομείς και όχι από ευρείς χώρους ποικίλων δραστηριοτήτων, όπως στην περίπτωση του Κύνου.

Ο επόμενος χρονολογικός ορίζοντας, κατά τη μεταμυκηναϊκή περίοδο, δηλαδή στις φάσεις 5 και 4, χαρακτηρίζεται από την παρουσία της χειροποίητης κεραμικής, με στιλβωμένη επιφάνεια. Η διατήρηση της τροχήλατης για ένα διάστημα-

τουλάχιστον-πιθανολογείται από κάποια όστρακα χυτροειδών, αρκετά από τα οποία χρησιμοποιήθηκαν, επίσης, ως ανακυκλώσιμα αντικείμενα (αγνύθες, βαρίδια και παγίδες για το ψάρεμα).

Το ζήτημα για το χαρακτήρα αυτής της κεραμικής παράδοσης έχει απασχολήσει την έρευνα, επειδή σχετίζεται με το τέλος της μυκηναϊκής εποχής, την εισροή επείσακτων στοιχείων στο μυκηναϊκό πολιτισμό, τη μετακίνηση ομάδων και την αντικατάσταση του τοπικού πληθυσμού, το μετασχηματισμό της κοινωνικής και πολιτικής ζωής.

Ανεξαρτήτως του αν αυτή η κεραμική, ως νέα τεχνολογία, συνδέεται με το αίτιο ή αποτελεί παρεπόμενο μιας αλλαγής, η εμφάνιση της συνιστά ένα γενικό φαινόμενο, το οποίο εκτείνεται από την ΥΕΙΙΙΒ2 περίοδο και εξής, παρουσιάζει τοπικές ιδιαιτερότητες και υποδεικνύει διαφορετική, ανά περιοχή, αφετηρία και προέλευση. Στην περίπτωση του Κύνου, πρέπει να διαχωρίζεται από την καθιερωμένη στη βιβλιογραφία ως "Barbarian ware" της ΥΕΧ. Εξάλλου, και η νοούμενη ως τροχήλατη παράδοση (της μετανακτορικής περιόδου) ενσωματώνει ποικίλες κατασκευαστικές πρακτικές, στις οποίες ο τροχός είναι δυνατόν να εμπλέκεται σε διαφορετικά στάδια παραγωγής ενός αγγείου.

Στον Κύνο η χειροποίητη κεραμική με τη σχετική στιλβωτή διαμόρφωση δεν έχει, ιστορικά, προηγούμενη έκφανση και είναι το μόνο «ξένο και καινοφανές στοιχείο» στο χαρακτήρα του οικισμού, ο οποίος σημειώνει, βέβαια, σε αυτή τη χρονική περίοδο, κάποια κάμψη ως προς τη δυναμικότητά του, σε σχέση με τις προγενέστερες μυκηναϊκές φάσεις κατοίκησης, αλλά δεν επιδεικνύει τελείως αποσύνδεση από τις προγενέστερες φόρμες και, οπωσδήποτε, καμία αλλαγή ως προς τη φυσιογνωμία του και την ταυτότητα των κατοίκων του (Van Damme 2017, 3).

Τόσο στη νησίδα Μήτρου όσο και στο Καλαπόδι, δείγματα της συγκεκριμένης κεραμικής εμφανίζονται πρωϊμότερα, στην πρώτη περίπτωση από την ΥΕΙΙΙΓ μέση-τουλάχιστον- και στη δεύτερη από την αρχή της ΥΕΙΙΓ περιόδου. Αυτά τα συμβάντα δεν προσδιορίζονται και δεν υποστηρίζονται από τις ανασκαφικές μαρτυρίες, αλλά απορρέουν μάλλον από το υφιστάμενο τοπικό πολιτισμικό υπόβαθρο. Σε αυτές τις θέσεις, μάλιστα, συνεχίζουν να παράγονται και οι τροχήλατοι τύποι έως το τέλος της περιόδου, αλλά με εμφανώς μειούμενα ποσοστά αντιπροσώπευσης. Αναλόγως χρονολογούνται οι χειροποίητες απομιμήσεις μυκηναϊκών σχημάτων στο Καλαπόδι και η παραγωγή σχετικών μικρογραφικών αγγείων στη νησίδα Μήτρου, των οποίων η

κατασκευαστική τεχνολογία μπορεί, βεβαίως, να αιτιολογηθεί και από τον (τελετουργικό) χαρακτήρα των συνδεόμενων με αυτά δραστηριοτήτων. Η συνύπαρξη των δύο παραδόσεων ή η εναλλαγή της τεχνικής στα ίδια σχήματα δεν είναι άγνωστη και σε άλλες θέσεις, όπως στο Βόλο, στην Τίρυνθα, στην Κόρινθο, και πιθανόν συνιστά ένα φαινόμενο πιο εξαπλωμένο, από αυτό που παραδίδεται, στη μετάβαση από την ΥΕΧ στην ΠΕΣ, συνδεόμενο τόσο με ενδημικούς παράγοντες, όσο και με τη δυναμική των παραγωγικών σχέσεων.

Η συγκεκριμένη κεραμική εκπροσωπείται από δύο βασικά σχήματα, τα μόνωτα (πρόχοι) και τα δίωτα (αμφορείς) αγγεία. Τα παραγόμενα σκεύη χαρακτηρίζονται συνήθως από καμπυλούμενη ή μικρή βάση, αδύναμη να τα συγκρατήσει όρθια στη θέση τους. Σε γενικότερη εκτίμηση, αυτά αποτυπώνουν την προσαρμογή των σχημάτων της τροχήλατης παράδοσης σε άλλη διαδικασία παραγωγής. Ιδιαιτέρως, κατά την πρωϊμότερη φάση 5 (ΥΜ), τα χειροποίητα αγγεία φαίνεται ότι «αντιγράφουν» εμφατικότερα τα μορφολογικά χαρακτηριστικά των τροχήλατων. Με αυτό το τρόπο, υποδεικνύεται η επιθυμία των κατασκευαστών, όσο και οι ανάγκες και απαιτήσεις των καταναλωτών για την επανάληψη των εγνωσμένων μορφών, και όχι για πρωτοτυπία. Σταδιακά, τα περιγράμματα γίνονται περισσότερο συγμοειδή. Οι παραλλάσσουσες μορφές, η απουσία συστηματικής τυποποίησης ως προς το υλικό και η διακύμανση ως προς την ποιότητα και την τεχνική διαμόρφωσης της επιφάνειας (με τριβή ή στίλβωση) αντικαθρεπτίζουν μάλλον τη χρονική εξέλιξη αλλά και τις εργαστηριακές/ατομικές «ιδιαιτερότητες» (ένδειξη τεχνικής και δεξιότητας κάθε κατασκευαστή).

Το μέγεθος και η χωρητικότητα κάποιων από αυτά τα αγγεία δεν φαίνεται να διαφέρει έντονα από τα προγενέστερα μυκηναϊκά, αλλά αρκετά από τα εξεταζόμενα σώζουν μόνο τμήμα του ανώτερου σώματός τους, επομένως τα δεδομένα δεν κρίνονται επαρκή για μια ολοκληρωμένη αντίληψη. Επίσης, δεν είναι ασφαλής η υπόθεση ότι η σταδιακή μορφολογική και τεχνολογική αναμόρφωση των μαγειρικών σκευών σχετίζεται με μια αντίστοιχη στις πρακτικές χρήσης και στις συνήθειες προετοιμασίας φαγητού, δηλαδή με αλλαγή νοοτροπίας και ιδεολογικών αντιλήψεων που συνέδεαν τις συνήθειες αυτές με το παρελθόν, επειδή τα στοιχεία για τη δίαιτα των κατοίκων του Κύνου κατά τις μεταμυκηναϊκές φάσεις είναι ελλιπή.

Η χειροποίητη κεραμική εξυπηρέτησε, αρχικώς, τις σχετικές με τον τρόπο διατροφής πρακτικές αντικαθιστώντας τα τροχήλατα μαγειρικά σκεύη, αλλά, στη συνέχεια, ενσωμάτωσε και άλλα σχήματα της καθημερινότητας και εξελίχθηκε σε ένα

ξεχωριστό εργαστήριο, το οποίο τροφοδοτούσε όλες τις εκδηλώσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας, σε οικισμούς, όπως ο Κύνος ή η νησίδα Μήτρου, σε λατρευτικούς χώρους, όπως το Καλαπόδι, σε νεκροταφεία στην Ελάτεια ή τους Δελφούς. Η παράδοση αυτή χαρακτηρίζει και θέσεις της νότιας Ελλάδας, από το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ έως και όλη την ΠρΓ περίοδο, κυρίως την Αργολιδοκορινθία και την Αττική (όπου και πληρέστερες δημοσιεύσεις), με συνεχή παρουσία, αλλά με ποικίλες παραλλαγές ως προς την ύλη και τη διαμόρφωση, ανάλογα με τις τοπικές ιδιαιτερότητες και πρακτικές, έως και τους Γεωμετρικούς χρόνους.

Εκτός από μερικά αγγεία που σχετίζονται, λόγω θέσης εντοπισμού, με εγκατάσταση εστίας και άλλα που φέρουν εμφανή σημάδια κάπνας, αρκετά κάλυψαν μάλλον και ανάγκες της κατανάλωσης ή της φύλαξης τροφής. Ήδη από τη φάση 5 (ΥΜ) συναντώνται απομιμήσεις μυκηναϊκών σχημάτων στη χειροποίητη τεχνολογία, με ενδεικτικά σχήματα ένα κύαθο, μια κύλικα, ένα σκύφο ή ένα κρατήρα με εγχάρακτη διακόσμηση. Η πρακτική αυτή είναι γνωστή στο Καλαπόδι από την ΥΕΙΙΙΓ μέση περίοδο (στρώμα 10), και παρουσιάζει αυξητική τάση από την ΥΜ (στρώμα 15), αλλά, στο ιερό, τέτοιου τύπου αγγεία εμφανίζονται συχνότερα στη χονδροειδή κεραμική. Με αυτά τα σχήματα, τα οποία αποκλίνουν από τη λειτουργικότητα των μαγειρικών σκευών και εντάσσονται εμφανέστερα στα σχετικά με ένα συμπόσιο δρώμενα, αποτυπώνεται η προσπάθεια της εξοικείωσης της νέας τεχνικής μέσα από παλιά σχήματα, καθώς, επίσης, και της εξομοίωσης-με τους μυκηναίους προγόνους.

Η χειροποίητη οικοσκευή του Κύνου περιλαμβάνει, επίσης, εκτός από τα επικρατούντα σκουρόχρωμα μαγειρικά σκεύη, κάποια ανοικτόχρωμα αγγεία, στα οποία συγκαταλέγονται λίγα μεταφοράς και μερικά ανοικτά κατανάλωσης (ή τελετουργικού χαρακτήρα), το πλήθος των οποίων είναι μάλλον μικρό, υπολογίζοντας, όμως, ότι το εξεταζόμενο στην παρούσα μελέτη δείγμα είναι μόνο ενδεικτικό. Αυτά επισημαίνουν επαφές ή έμμεσους συσχετισμούς με την Αργολίδα, όπου επιχωριάζουν σχετικοί τύποι, μέσω της δυτικής Φθιώτιδας/Φωκίδας. Στην κεραμική από τον οικισμό διακρίνονται χαρακτηριστικά από μια αρχική φάση εξέλιξης εντός της ΠΕΣ, κατά την οποία η χρήση και η μορφολογία των αγγείων δεν καθορίζεται από το υλικό κατασκευής τους.

Μεμονωμένα μοτίβα, που διακοσμούν κάποια από αυτά τα αγγεία, υποδεικνύουν τη σχέση/επαφές με θέσεις όπως ο Βόλος και η Ελάτεια, αλλά και με τη βόρεια Ελλάδα και τα Βαλκάνια. Ένα, τουλάχιστον, αγγείο, πιθόσχημο, μοναδικού

σχήματος, με ανάγλυφη διακόσμηση, της φάσης 4 (ΠΠρΓ), είναι μάλλον προϊόν εισαγωγής ή άμεσης επίδρασης από την Κεντρική Μακεδονία. Τέτοιοι συσχετισμοί μαρτυρούν μια δραστήρια κοινότητα, η οποία, αν και παρουσιάζει μια βαθμιαία κάμψη σε αυτή την περίοδο, επωφελείται ακόμα από τις ανταλλαγές αντικειμένων και τεχνολογίας.

Οι αγγειοπλάστες του Κύνου είναι παραδοσιακοί τεχνίτες, οι οποίοι παράγουν κεραμικά προϊόντα με μια αναγνωρισμένη και, από γενιά σε γενιά, μεταδιδόμενη τεχνογνωσία και τεχνολογία, σύμφωνα με τις παγιωμένες αντιλήψεις της κοινότητας στην οποία διαβιούν, για να καλύψουν τις βιοτικές τους ανάγκες. Η δημιουργία και η αποδοχή των προϊόντων τους, δηλαδή η παραγωγή και η κατανάλωση, αποτελούν, άλλωστε, αξεχώριστες λειτουργίες κάθε παραδοσιακής κοινωνίας. Είναι έμπειροι δεξιοτέχνες, αλλά όχι διακεκριμένοι καλλιτέχνες, περιστασιακά μόνο ενδιαφερόμενοι για τον πειραματισμό και την καινοτομία. Βεβαίως, είναι αναμενόμενο ότι οι επιλογές τους επαναξιολογούνται, μετασχηματίζονται και αναζωογονούνται διαρκώς, με αργό ρυθμό, ακολουθώντας τις εμπειρικές αποκαλύψεις των ιδιοτήτων των πρώτων υλών καθώς και τις μεταβαλλόμενες συνθήκες της κοινότητας (Berg 2018, 100), ανάλογα με την ενασχόληση αυτής σε άλλες δραστηριότητες, κυρίως γεωργικές και κτηνοτροφικές, αλλά, επίσης, και ναυτικές.

Κοινά στοιχεία, ως προς τη μορφολογία και την τεχνολογία, με άλλες θέσεις οδηγούν στην αντίληψη για μια ομοιογενή κεραμική παραγωγή βασιζόμενη στις επαφές, την ανταλλαγή ιδεών και, ενδεχομένως, τη μετακίνηση τεχνιτών (Jacob-Felsch 1996, 86 – 87). Η ένταση και η έκταση αυτών έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στις επιλογές (Roux 2013, 320-4) και, ως αποτέλεσμα, διαφορετικές κοινότητες αντιπροσωπεύουν ξεχωριστές και αυτάρκεις κεραμικές παραδόσεις.

Κατά τη μετάβαση από τη μυκηναϊκή στη μεταμυκηναϊκή εποχή, οι τεχνίτες χρειάστηκε να αναπροσαρμόσουν τις τεχνολογικές επιλογές τους, κάποιοι, αρχικώς, κατά την ΥΜ περίοδο, προσκολλημένοι σε παλαιότερους μυκηναϊκούς τύπους. Σύντομα, ίσως εντός μίας γενιάς, υιοθέτησαν την χειροποίητη τεχνική και περιήλθαν σε μια οργανωτική δομή με μικρότερης κλίμακας παραγωγή, η οποία χαρακτηρίζεται από συσπείρωση των εργαστηριακών μονάδων και ενσωμάτωση σε αυτά όλης της χονδροειδούς κεραμικής.

Κατά την ΠρΓ περίοδο, όταν έχει επιτευχθεί η ανάπτυξη αυτής της κεραμικής, ομοιόμορφα αγγεία από το Καλαπόδι, την Ελάτεια, το νησάκι του Μήτρου και τον

Κύνο, επισημαίνουν, εμφανώς, ότι η κατασκευή αγγείων πραγματοποιούνταν σε ένα οργανωμένο πλαίσιο παραγωγής/κατανάλωσης -χωρίς αυτό να σημαίνει διάθεση από κάποιο κέντρο- και οι ανάγκες από μια μειωμένη παραγωγή καλύπτονταν και από άλλες περιοχές. Όλες οι γειτονικές κοινότητες είχαν, πιθανότατα, άμεση πρόσβαση στα προϊόντα της τοπικής κεραμικής, γεγονός που προήγαγε τη συλλογική ισότητα και την κοινωνική συνοχή.

Στη συγκεκριμένη μελέτη, η μετάπτωση σε μια άλλη κεραμική παράδοση δεν αντιμετωπίζεται ως αλλαγή μετρούμενη στην ιστορική εξέλιξη ή ως αποτέλεσμα εξωτερικών επιδράσεων/επεμβάσεων ή καίριων κοινωνικο-πολιτικών φαινομένων, αλλά ως μια διαδικασία η οποία δεν είναι άμεσα διακρινόμενη σε μικροκλίμακα, παρά το γεγονός ότι οι αγγειοπλάστες εύλογα επηρεάζονται από αυτή, ούτε παρουσιάζει την ίδια ανταπόκριση σε όλες τις εξεταζόμενες θέσεις. Το γεγονός που προκαλεί την αλλαγή μπορεί να εμφανίζει τα αποτελέσματά του υστερώτερα και σε άλλες χρονικές φάσεις (Berg 2018, 106).

Στον Κύνο παρατηρείται μια αισθητή «καθυστέρηση», η οποία αιτιολογείται από τις επικρατούσες παραγωγικές συνθήκες, δηλαδή κοινωνικές και οικονομικές, αλλά και παραμέτρους, όπως η ελεγχόμενη παραγωγή και η τυποποίηση.

Ο οικισμός, με εργαστηριακό χαρακτήρα, εξειδικευμένης παραγωγής αγγείων κατά την ΥΕΙΙΙΓ μέση, αν και εντάχθηκε μεταγενέστερα από τις άλλες γειτονικές θέσεις σε αυτή τη νέα τεχνολογική προσέγγιση, ίσως επειδή ήταν εστιασμένος σε άλλη παραγωγική δραστηριότητα, ενεπλάκη εν τέλει ενεργά, και με σημαίνοντα ρόλο, σε ένα δίκτυο ανταλλαγών των κεραμικών προϊόντων του, ωφελούμενος για ένα διάστημα από την εξασθένιση του Λευκαντί, δρώντας παραλλήλως –ίσως και ανταγωνιστικά- με τον οικισμό Μήτρου, εξυπηρετώντας την ενδοχώρα και εκμεταλλευόμενος το διάπλου του Ευβοϊκού κόλπου προς βορρά. Σε μια περίοδο ανασχηματισμού για την Κεντρική Ελλάδα, με την (εκ νέου) ανάδυση στο προσκήνιο του Λευκαντί ως του σημαντικότερου κέντρου της περιοχής, πόλου αναφοράς της Ευβοϊκής Κοινής και βασικού εμπλεκόμενου στις σχέσεις με περιοχές εκτός αυτής (Lemos 2002, 216, Crielaard 2006, 289 – 91), ο πιθανός ανταγωνισμός και η μετατόπιση εμπορικών δικτύων οδήγησαν στην αποδυνάμωση του Κύνου και στην πιθανή μετεγκατάστασή του.

Προοπτικές έρευνας.

Κατά τη μελέτη του υλικού από τον Κύνο αναζητήθηκε η φυσιογνωμία του οικισμού μέσα από την ανάλυση της χονδροειδούς (μαγειρικής) κεραμικής εστιάζοντας στις παραμέτρους ανάπτυξης και εξέλιξης αυτής (ΚΕΦ 4.IV). Εξετάστηκε η συγκεκριμένη κεραμική στο περιβάλλον της μετανακτορικής και της πρώϊμης μεταμυκηναϊκής περιόδου αλλά και των κοινωνιών/κοινοτήτων, όπου εντοπίστηκε. Προβλήθηκαν δίκτυα επαφών, αναλογίες και τοπικές ιδιαιτερότητες. Προσδιορίστηκαν οι κοινωνικο-πολιτισμικοί κώδικες παραγωγής και κατανάλωσης. Διερευνήθηκε η διάσταση της συνέχειας και της αλλαγής της κεραμικής τεχνολογίας και πώς η κληρονομιά της μυκηναϊκής περιόδου μετασχηματίστηκε στην παράδοση των πρώϊμων ιστορικών χρόνων.

Η παρούσα εργασία ακροβατεί συχνά ανάμεσα στα κενά της αρχαιολογικής έρευνας, λόγω του ανομοιογενούς ως προς τις δημοσιεύσεις και τις ανασκαφές υλικού, και σε κάποιες εγγενείς ελλείψεις της προσέγγισης του υλικού. Αν και επισημαίνεται η σημασία της τεχνολογίας για την αξιολόγηση των μαγειρικών και των σχετικών με αυτά σκευών, η μελέτη επικεντρώθηκε, κυρίως, στη μακροσκοπική εξέταση αυτών, για την αναγνώριση κοινών τύπων, εργαστηρίων και ατομικών ιδιοσυγκρασιών. Από αυτά δεν προκύπτουν, όμως, στοιχεία για την προέλευση της αργίλου και των προσμίξεων αυτής, αλλά και για τη δυναμική των επαφών/ανταλλαγών μεταξύ γειτονικών θέσεων, για τα οποία έγινε ιδιαίτερη αναφορά σε προηγούμενη ενότητα (ΚΕΦ 10.IB). Εξάλλου, δεν δηλώνεται, παρά σε ελάχιστες περιπτώσεις, ο συσχετισμός των αγγείων, δεδομένου ότι αυτά δεν βρέθηκαν κατά χώραν, αλλά σε θραύσματα, στις επιχώσεις. Ως αποτέλεσμα, καθίσταται δύσκολη η αποκατάσταση της κουζίνας ως χώρου ή/και συνόλου οικοσκευής ανά οικιστική μονάδα.

Ευκταία θα ήταν ο εντοπισμός νέων θέσεων στην Κεντρική Ελλάδα με παρεμφερή ευρήματα, η επέκταση της μελέτης της σχετικής κεραμικής και συναφών με αυτή ευρημάτων (αρχαιοζωολογικών και -βοτανολογικών καταλοίπων) και από άλλες περιοχές, αλλά και η πληρέστερη (πετρογραφική) ανάλυση του πηλού από δείγματα του Κύνου και της επιφάνειας των αγγείων, όπου σώζονται κάθε είδους επικαθίσεις, ώστε να καταδειχθεί πληρέστερα ο χαρακτήρας της χονδροειδούς (μαγειρικής) κεραμικής και να αποσαφηνιστεί η πολυπλοκότητα και οι τοπικές εκφάνσεις αυτής.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Φιλοσοφική Σχολή

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Η Ανατολική Στερεά Ελλάδα στην ΥΕΙΙΓ-ΠρΓ περίοδο. Οι μαρτυρίες της χονδροειδούς οικιακής κεραμικής. Το παράδειγμα του Κύνου/Λιβανάτες.

Διδακτορική Διατριβή

Τόμος ΙΙ. Εικόνες-Πίνακες

Αικατερίνη Σταμούδη

Αθήνα 2022

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Φιλοσοφική Σχολή

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Η Ανατολική Στερεά Ελλάδα στην ΥΕΙΙΙΓ-ΠρΓ περίοδο. Οι μαρτυρίες της χονδροειδούς οικιακής κεραμικής. Το παράδειγμα του Κύνου/Λιβανάτες.

Διδακτορική Διατριβή

Τόμος ΙΙ. Εικόνες-Πίνακες

Αικατερίνη Σταμούδη

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

Π. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, Ομότιμη Καθηγήτρια Προϊστορικής Αρχαιολογίας, Ε.Κ.Π.Α.
Ι. Παπαδάτος, Αναπληρωτής Καθηγητής Προϊστορικής Αρχαιολογίας, Ε.Κ.Π.Α
Α. Χασιακού, Λέκτορας Προϊστορικής Αρχαιολογίας, Ε.Κ.Π.Α.

Αθήνα 2022

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Φιλοσοφική Σχολή

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Η Ανατολική Στερεά Ελλάδα στην ΥΕΙΙΙΓ-ΠρΓ περίοδο. Οι μαρτυρίες της χονδροειδούς οικιακής κεραμικής. Το παράδειγμα του Κύνου/Λιβανάτες.

Διδακτορική Διατριβή

Τόμος ΙΙ. Εικόνες-Πίνακες

Αικατερίνη Σταμούδη

Επταμελής Εξεταστική Επιτροπή

Π. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, Ομότιμη Καθηγήτρια Προϊστορικής Αρχαιολογίας, Ε.Κ.Π.Α.
Ι. Παπαδάτος, Αναπληρωτής Καθηγητής Προϊστορικής Αρχαιολογίας, Ε.Κ.Π.Α.
Α. Χασιακού, Λέκτορας Προϊστορικής Αρχαιολογίας, Ε.Κ.Π.Α.
Ελ. Μαντζουράνη, Καθηγήτρια Προϊστορικής Αρχαιολογίας, Ε.Κ.Π.Α.
Ελ. Πλάτων, Αναπληρωτής Καθηγητής Προϊστορικής Αρχαιολογίας, Ε.Κ.Π.Α.
Γεω. Βαβουρανάκης, Αναπληρωτής Καθηγητής Προϊστορικής Αρχαιολογίας, Ε.Κ.Π.Α.
Αιμ. Μπάνου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Προϊστορικής Αρχαιολογίας, Παν/μιο Πελοποννήσου

Αθήνα 2022

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Κατάλογος Εικόνων……i-ii
Κατάλογος Πινάκων……... ii-vi
Συντομογραφίες…… vi
Βιβλιογραφία…… vi

Εικόνες

Εικ. 1-Η γεωγραφική ένταξη…….. 1
Εικ. 2- Α. Οι ανασκαφικές τομές και β. Η χωροθέτησή τους στο τοπογραφικό διάγραμμα……... 2
Εικ. 3- Κάτοψη των οικοδομικών καταλοίπων της φάσης Κύνος 7 (ΥΕΙΙΙΓ μέση)……3
Εικ. 4- Κάτοψη των οικοδομικών καταλοίπων της φάση Κύνος 6 (ΥΕΙΙΙΓ ύστερη)…….4
Εικ. 5-Κάτοψη των οικοδομικών καταλοίπων της φάσης Κύνος 5 (ΥΜ)……..5
Εικ. 6- Κάτοψη των οικοδομικών καταλοίπων της φάσης Κύνος 4 (ΠΠρΓ)……6
Εικ. 7-Χωροθέτηση χυτρών και άλλων σχετικών αγγείων εντός των τομών ανεξαρτήτως χρονικών φάσεων……... 7
Εικ. 8- Χωροθέτηση ανοικτών αγγείων ανεξαρτήτως χρονικών φάσεων……...8-9
Εικ. 9-Χωροθετηση αγγείων με στίλβωση των φάσεων 5 και 4……..10

Εικ. Α-*ΕΥΡΥΣΤΟΜΕΣ ΧΥΤΡΕΣ* (1-92)

- *Δίωτα σκεύη με δακτύλιο στη βάση του χείλους* (1-18)……11-15
- *Πιθόσχημα* (19-20)……... 15
- *Περιγράμματα αγγείων* (21-91)
  - *Έντονα έξω νεύον χείλος, με ελαφρά γωνίωση* (21-44)……15-22
  - *Σιγμοειδές περίγραμμα* (45-93)……22-35
- *Επιμέρους γνωρίσματα* (94-107……...35-38

Εικ. Β-*ΤΡΙΠΟΔΙΚΕΣ ΧΥΤΡΕΣ* (1-93)

- *Περιγράμματα ποδιών* (1-31)……39-47
- *Πόδια με στήριγμα-γεφυρωτά* (32-35)……...47-48
- *Πολυεδρικά πόδια* (36-43)……48-51
- *Διαμορφώσεις στα πόδια* (44-48)……..51-52
- *Τριποδικά με γωνιωτό περίγραμμα* (49-71)……...53-58

- *Τριποδικά με λιγότερο γωνιωτά περιγράμματα ή άλλα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά* (72-85)……59-63
- *Τριποδικά με (βαθύ) στρογγυλεμένο σώμα* (86-88)…….63-64
- *Τριποδικά με ημισφαιρική κοιλιά* (89-92)……..64-65

Εικ. Γ-Ι. *ΑΡΥΤΑΙΝΕΣ*

- *Χονδροειδή δείγματα (από μαγειρικό πηλό)* (1-2)……...66
- *Χρηστικά, λεπτότερα ή ημιχονδροειδή αγγεία* (3-11)…….66-68

II. *ΠΡΟΧΟΙ με ΥΠΕΡΥΨΩΜΕΝΗ ΛΑΒΗ* (12-21)……....69-71

III. *ΧΡΗΣΤΙΚΑ (ΚΥΑΘΟΙ/ΣΚΥΦΟΙ)* (22-23)……..…72

IV. *ΚΟΥΤΑΛΕΣ ΜΕΤΑΛΛΕΥΤΙΚΗΣ ΧΡΗΣΗΣ* (24-25)……72-73

V. *ΑΡΥΤΑΙΝΑ ("barbarian ware")* (26)……73

Εικ. Δ-ΚΡΑΤΗΡΟΣΧΗΜΑ (1-9)……74-76

Εικ. Ε-*ΤΑΨΙΑ* (1-9)…….77-79

Εικ. Στ-*ΑΓΓΕΙΟ για ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΚΑΥΣΙΜΗΣ ΥΛΗΣ*…….79

Εικ. Ζ-*ΠΥΡΑΥΝΟΣ*……...80

Εικ. Η-*ΗΘΜΩΤΟ ΑΓΓΕΙΟ*…… ..80

Εικ. Θ-*ΑΣΑΜΙΝΘΟΙ-ΚΑΔΟΣΧΗΜΑ* (1-4)……... ..81-82

Εικ. Ι-*ΓΚΡΙΖΑ ΑΓΓΕΙΑ* (1-10)…….... 83-85

Εικ. ΙΑ-*ΛΕΚΑΝΟΣΧΗΜΑ και ΑΛΛΑ ΑΝΟΙΚΤΑ* (1-5)……....86-87

Εικ. ΙΒ-*ΠΙΘΑΡΑΚΙ*……...87

Εικ. ΙΓ- Α). *ΚΛΕΙΣΤΑ ΑΓΓΕΙΑ με ΣΤΙΛΒΩΜΕΝΗ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑ* (1-56)

1. *Αγγεία με επίπεδη, κάπως ασταθή, βάση* (1-10)…….88-90

2. *Αγγεία με (σχετικά) σφαιρικό ή ωοειδές σώμα, σιγμοειδές περίγραμμα, διακριτό λαιμό και χείλος*

2.Ι. *Αγγεία με σφαιρικό και ογκώδες σώμα* (11-19)…….....91-93

2.ΙΙ-*Αγγεία με επιμηκυμένο σώμα* (20-31)……94-97

3. *Αγγεία με συνεχές και έντονα καμπύλο περίγραμμα*

3.Ι-*Αγγεία με χείλος συνεχές στο λαιμό (έντονα καμπύλο περίγραμμα)* (32-34)…….. 98

3.ΙΙ-*Αγγεία με χείλος συνεχές στο λαιμό (ελαφρώς καμπύλο περίγραμμα)* (35-41)…….99-100

3.ΙΙΙ-*Αγγεία με διακριτό, ελαφρώς νεύον χείλος* (42-52)……...101-104

3.ΙV-*Αγγεία με κάθετο χείλος/λαιμό* (53-56)…….104-105

Β). *ΑΠΟΘΗΚΕΥΤΙΚΑ ΑΓΓΕΙΑ* (57-61)…….. 105-107

Εικ. ΙΔ-*ΣΤΙΛΒΩΤΑ ΑΝΟΙΚΤΑ και ΑΛΛΑ ΜΙΚΡΑ* (1-12)…….....107-110

Πίνακες

Πιν. Ι-Χρονολογική κατάταξη…….…...111

Πιν. ΙΙ-Κατηγοριοποίηση μόνωτων/δίωτων χυτρών……...112-116

Α. Κατανομή ανά μεγέθη……....116

Β. Ποσοστό κατανομής μόνωτων χυτρών……..117

Γ. Ποσοστό κατανομής δίωτων χυτρών…….….117

Πιν. ΙΙΙ-Σχετική χωρητικότητα αγγείων……..118-120

Πιν. IV-Ποσοστιαία αναλογία τύπων (στατιστικά στοιχεία)

Α.Ευρύστομες χύτρες……....121

Β. Τριποδικές χύτρες…….121

Γ. Κλειστά στιλβωτά……...……..122

Επεξήγηση πινάκων……..123

Πιν. V-Αγγεία μυκηναϊκής περιόδου σε προβληματική στρωματογραφία

Α. Ευρύστομες και τριποδικές χύτρες εντός υστερώτερων στρωμάτων (της μεταμυκηναϊκής περιόδου) (1-13)……..124

Β. Χρονολογικές συσχετίσεις σε στρώματα της ΥΕΙΙΙΓ (14-32)……125-126

Πιν. VI- Στιλβωτά με συνευρήματα πρωϊμότερων φάσεων (1-47)……..127-130

Πιν. VII-Αναγωγή βαθών ανασκαφής Κύνου…….....131

Πιν. VIII-Παράλληλα

Ι. Χρηστική μυκηναϊκού τύπου κεραμική

(τέλος Ανακτορικής περιόδου)

Α. Πελοπόννησος

i. <u>Μυκηναϊκά κέντρα</u>

- 1. Μυκήνες…….132
- 2. Πύλος…… 132
- 3. Μιδέα……..133-138

ii. <u>Άλλες θέσεις</u>

- 4. Μενελάϊο…….138-140
- 5. Ίρια……..140-142
- 6. Κοράκου……..142-143

Β. Στερεά Ελλάδα

i. Μυκηναϊκά κέντρα

Αττική

- 7. Αθήνα……143-144
- 8. Κοντοπήγαδο Αλίμου……145-150
- 9. Θορικός…….151-152
- 10. Κανάκια Σαλαμίνας…….153-156

Βοιωτία

- 11. Θήβα…….156-159
- 11^{α}. Ελαιών…… ...159-161

ii. Άλλες θέσεις

Φθιώτιδα

- 12. Φραντζή Λαμίας……..162

Γ. Θεσσαλία (Περιφέρεια)

Μυκηναϊκά κέντρα

- 13. Πευκάκια…….. 162-163
- 14. Διμήνι……163-167

Δ. Νησιά

- 15. Σεράγια Κω……. 167

Ε. Κρήτη

- 16. Καστροκεφάλα Ηρακλείου……..168
- 17. Χαμαλεύρι Ρεθύμνου……168-169

ΙΙ. Χρηστική μυκηναϊκού τύπου κεραμική

(Μετανακτορικής περιόδου)

Α. Στερεά Ελλάδα

Η περιοχή ενδιαφέροντος

- 18. Καλαπόδι……...169-170
- 19. Λευκαντί……171-172
- 20. Μήτρου……..173-175

Β. Πελοπόννησος

i. Μυκηναϊκά κέντρα

- 21. Μυκήνες……...176
- 22. Τίρυνθα…….177-180

ii. Άλλες θέσεις

Γ. Θεσσαλία

- 24. Κάστρο Βόλου……...180-182

Δ. Νησιά

- 25. Εμπορειό Χίου……182-183
- 26. Φυλακωπή Μήλου……183-184
- 27. Κουκουναριές Πάρου……...185

Ε. Κύπρος

- 28. Έγκωμη…… 185
- 28^{α}. Μάα-Παλαιόκαστρο……186

Στ. Ανατολική Μεσόγειος (Συροπαλαιστίνη)

- 29. Tel Miqne/Ekron ……..186
- 29^{α}.Ashkelon……..186

III. Χειροποίητη στιλβωμένη κεραμική

Α. Στερεά Ελλάδα

i. Η περιοχή ενδιαφέροντος

- 30.Καλαπόδι……187-192
- 31. Μήτρου……..192-194
- 32. Λευκαντί……194-195
- 33. Ελάτεια……..195-197
- 34. Δελφοί……...197-198
- 35. Φραντζή Λαμίας……...199

ii. Μυκηναϊκά κέντρα

- 36. Θήβα……..…199-201
- 37. Αθήνα……201-204

Αρχαία Αγορά

I. Φρέαρ W 24:1……..201

II. Κιβωτιόσχημος τάφος, Τ. 15.1……...202

III. Νότια κλιτύς Ακρόπολης…….....202

Κεραμεικός

IV. Κιβωτιόσχημος τάφος (S 10)……202

V. Κιβωτιόσχημος τάφος (S 59)…….....202

VI. Καύση PG 1……..203

VII. Λάκκος PG 4……...203

VIII. Καύση PG 37…… 203

IX. Δύο τάφοι (S 108, S 113)-Πομπιείο…… 203
X. Μετρό-Σταθμός Ακρόπολη……204
❖ 37α. Περατή…… 204
Β. Πελοπόννησος
i. Μυκηναϊκά Κέντρα
❖ 38. Μυκήνες
(νότια οικία, κιβωτιόσχημος τάφος 606, λαξευτός τάφος Γ 23)…….204-205
❖ 39. Τίρυνθα……. 206-208
ii. Οι άλλες θέσεις
❖ 40. Ασίνη…… 209-221
Τέλος Μυκηναϊκής περιόδου……..209-214
ΠΠρΓ περίοδος…….. 215-221
❖ 41. Κόρινθος…… 222
❖ 42. Αιγείρα……. 222-223
❖ 43. Πελλάνα Λακωνίας……. 223
Γ. Θεσσαλία
❖ 44. Πευκάκια……. 223
❖ 45α Βόλος (Κάστρο)-ΥΕΧ……. 224
❖ 45β. Βόλος (Κάστρο)-ΠρΓ…… 224-227
Πιν. IX-Εργαστήρια
(Κοινά γνωρίσματα: μορφολογικά και τεχνολογικά)……228-236

Συντομογραφίες……237

Βιβλιογραφία…… 238-346

Kounouklas 2011, fig. 2

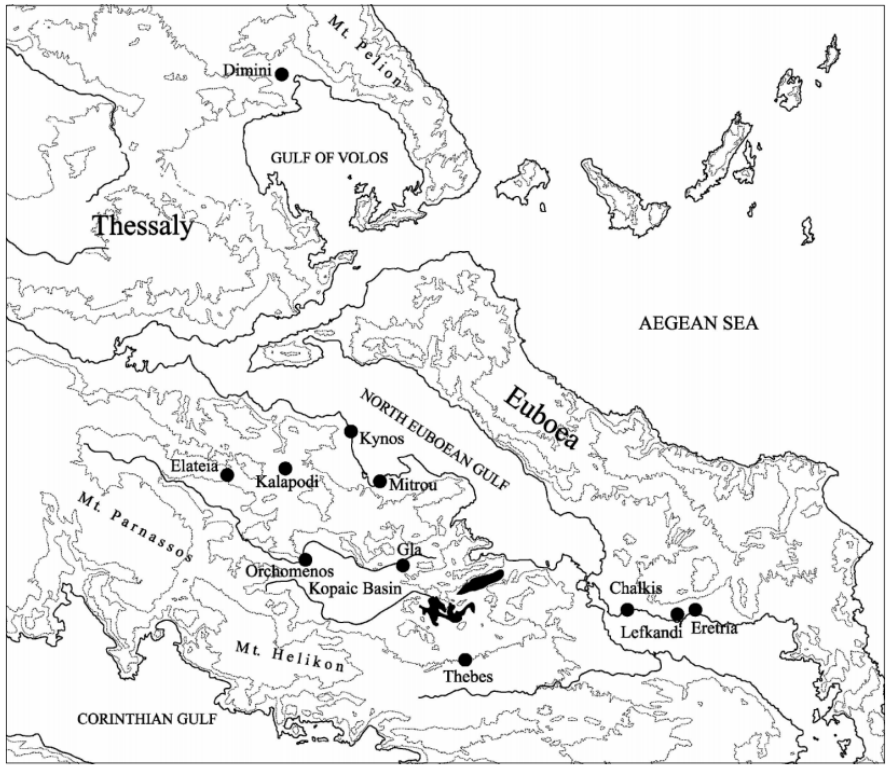

Van de Moortel-Zahou 2005, fig. 1 (από Margaretha Kramer-Hajos)

Η γεωγραφική ένταξη

Εικ. 2

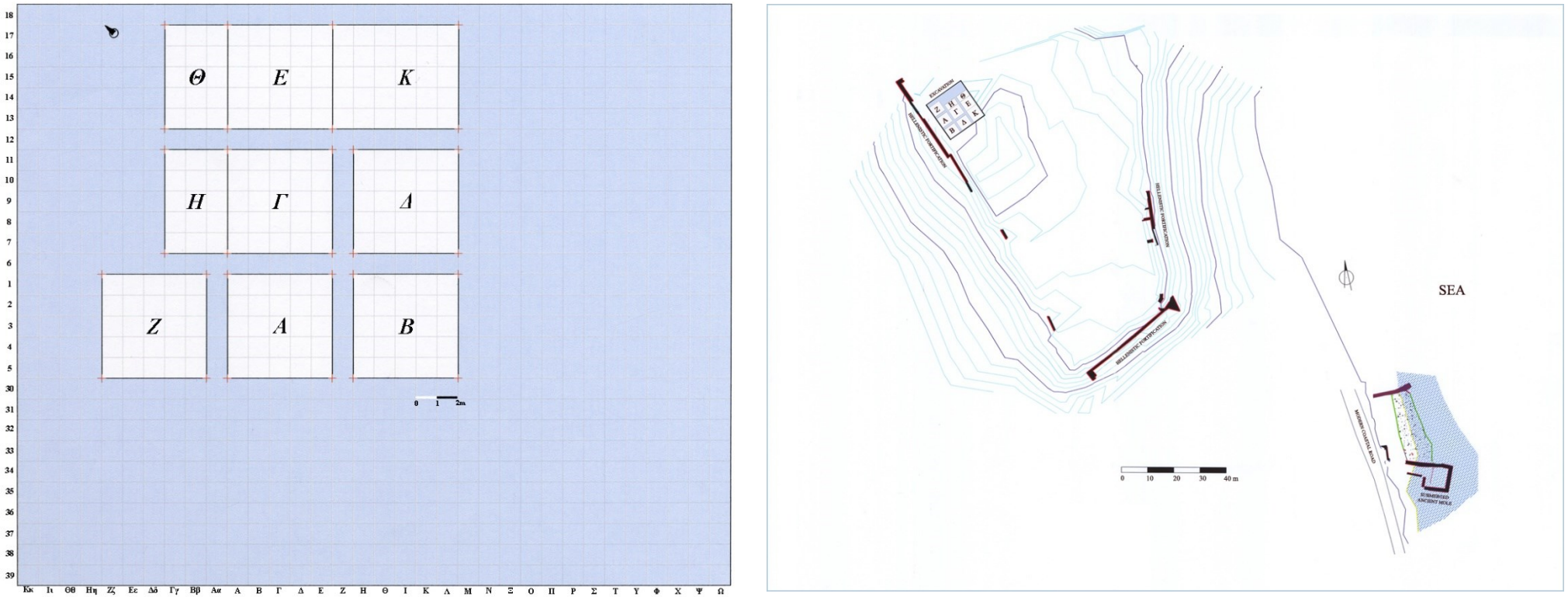

Α. Οι ανασκαφικές τομές και β. η χωροθέτησή τους στο τοπογραφικό διάγραμμα

(Kounouklas 2011, fig. 3,5)

Εικ.3

Κάτοψη των οικοδομικών καταλοίπων της φάσης Κύνος 7 (ΥΕΙΙΙΓ μέση)

(Kounouklas 2011, fig. 11)

Εικ. 4

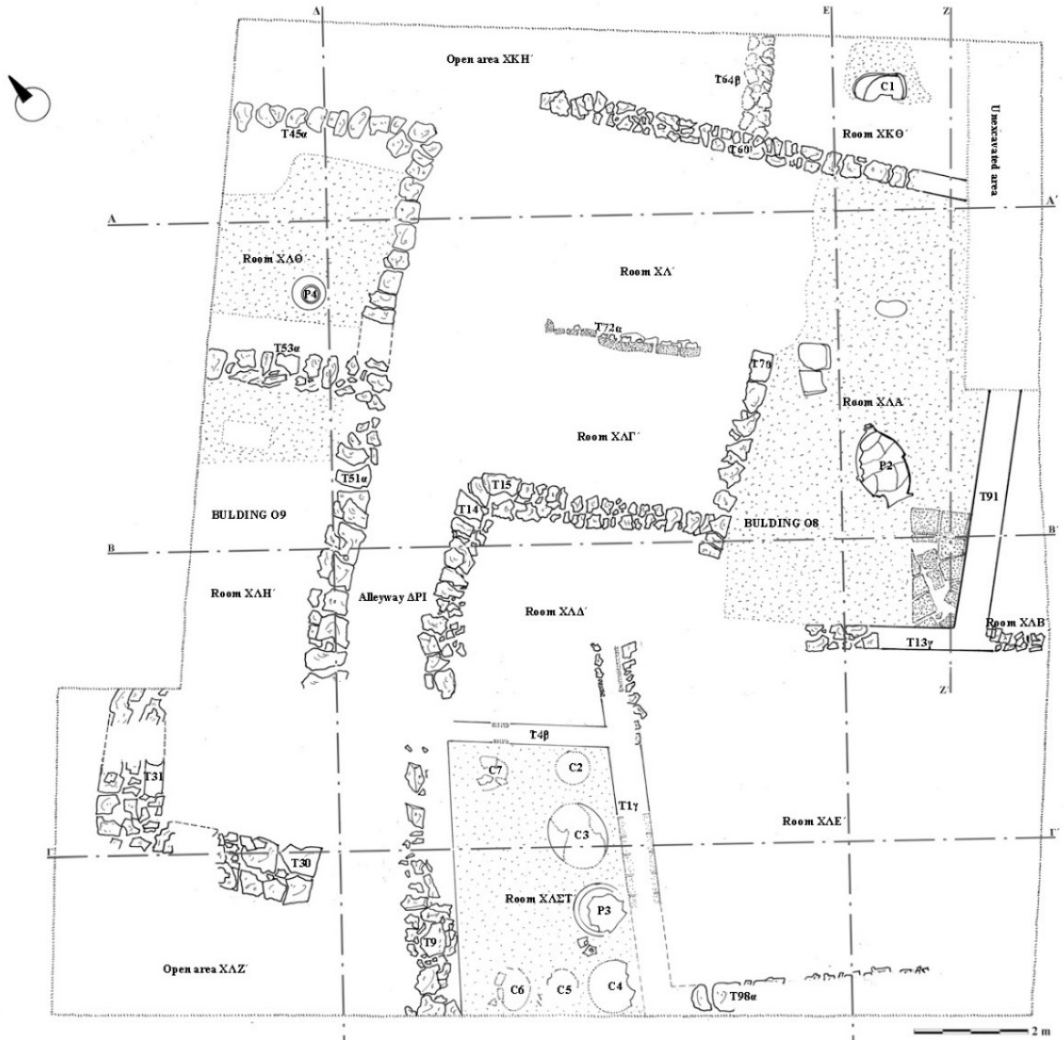

Κάτοψη των οικοδομικών καταλοίπων της φάση Κύνος 6 (ΥΕΙΙΙΓ ύστερη) (Kounouklas 2011, fig. 15)

Εικ. 5

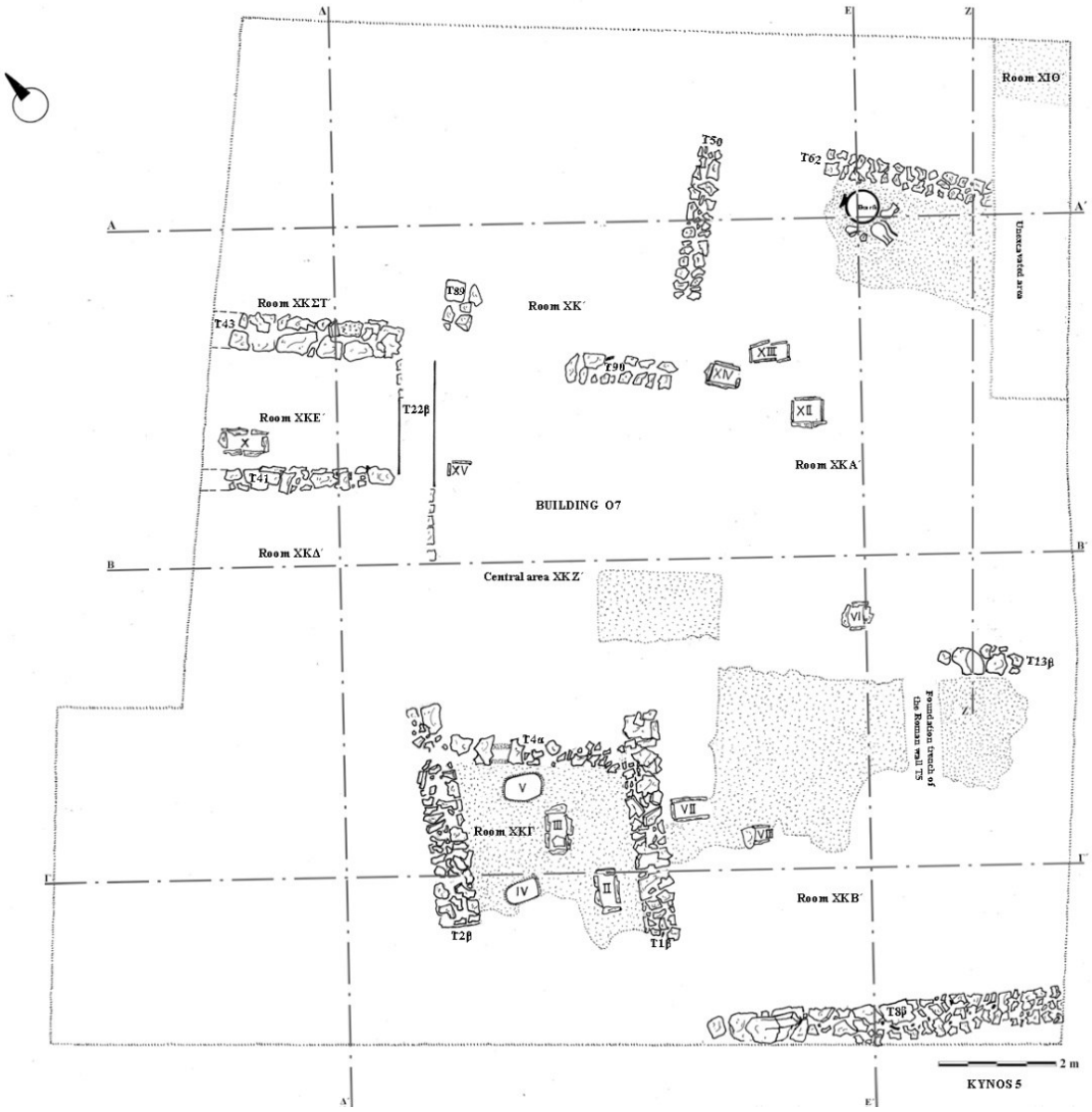

Κάτοψη των οικοδομικών καταλοίπων της φάσης Κύνος 5 (ΥΜ) (Kounouklas 2011, fig. 19)

Εικ. 6

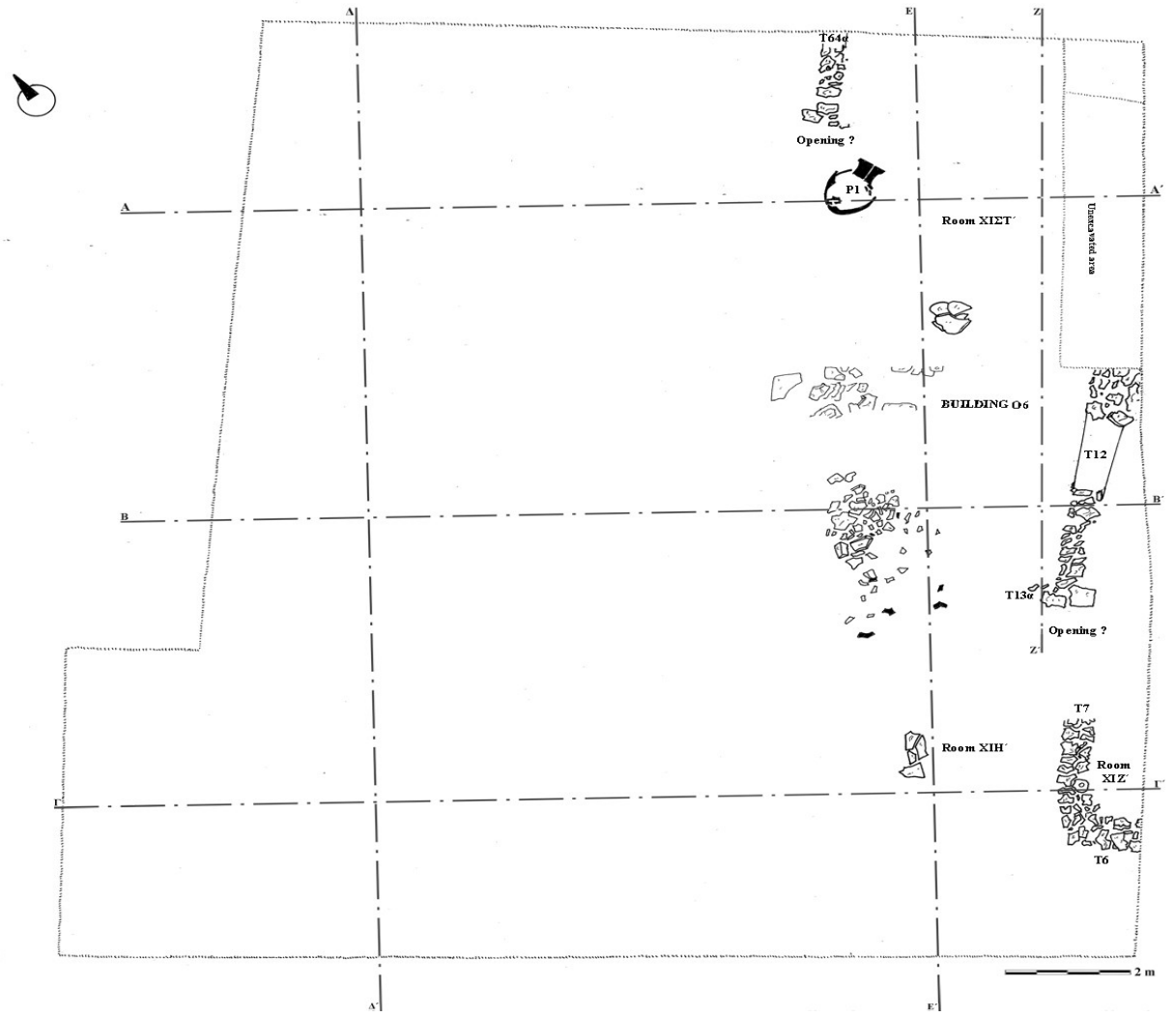

Κάτοψη των οικοδομικών καταλοίπων της φάσης Κύνος 4 (ΠΠρΓ) (Kounouklas 2011, fig. 2)

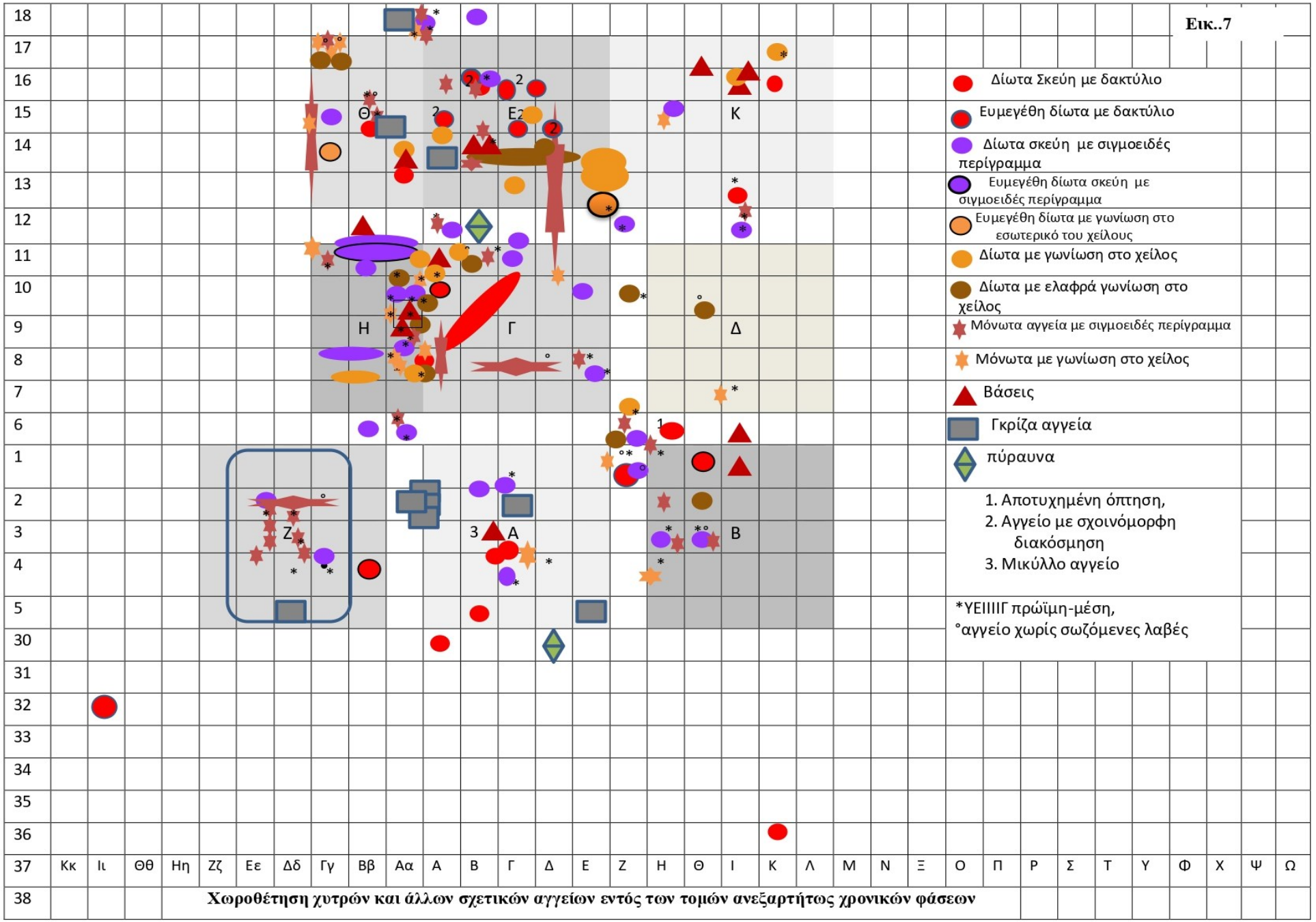
Εικ..7
Δίωτα Σκεύη με δακτύλιο
Ευμεγέθη δίωτα με δακτύλιο
Δίωτα σκεύη με σιγμοειδές περίγραμμα
Ευμεγέθη δίωτα σκεύη με σιγμοειδές περίγραμμα
Ευμεγέθη δίωτα με γωνίωση στο εσωτερικό του χείλους
Δίωτα με γωνίωση στο χείλος
Δίωτα με ελαφρά γωνίωση στο χείλος
Μόνωτα αγγεία με σιγμοειδές περίγραμμα
Μόνωτα με γωνίωση στο χείλος
Βάσεις
Γκρίζα αγγεία
πύραυνα
1. Αποτυχημένη όπτηση,
2. Αγγείο με σχοινόμορφη διακόσμηση
3. Μικύλλο αγγείο
*ΥΕΙΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση,
°αγγείο χωρίς σωζόμενες λαβές
Θ
Ε
Κ
Η
Γ
Δ
Ζ
Α
Β
Κκ Ιι Θθ Ηη Ζζ Εε Δδ Γγ Ββ Αα Α Β Γ Δ Ε Ζ Η Θ Ι Κ Λ Μ Ν Ξ Ο Π Ρ Σ Τ Υ Φ Χ Ψ Ω
Χωροθέτηση χυτρών και άλλων σχετικών αγγείων εντός των τομών ανεξαρτήτως χρονικών φάσεων

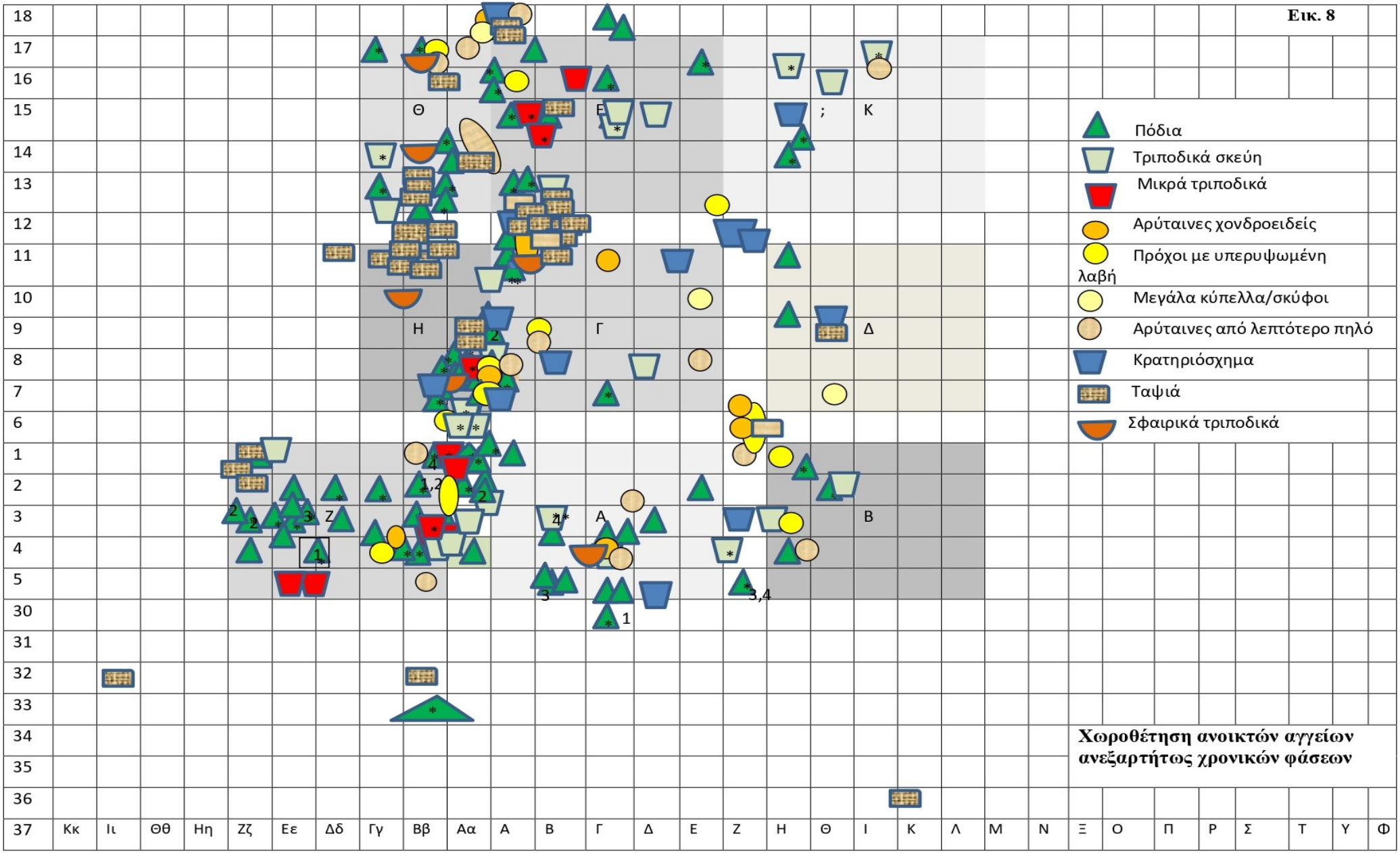
Εικ. 8
Πόδια
Τριποδικά σκεύη
Μικρά τριποδικά
Αρύταινες χονδροειδείς
Πρόχοι με υπερυψωμένη λαβή
Μεγάλα κύπελλα/σκύφοι
Αρύταινες από λεπτότερο πηλό
Κρατηριόσχημα
Ταψιά
Σφαιρικά τριποδικά
Χωροθέτηση ανοικτών αγγείων ανεξαρτήτως χρονικών φάσεων
Θ
Ε
;
Κ
Η
Γ
Δ
Α
Β
Ζ
Κκ Ιι Θθ Ηη Ζζ Εε Δδ Γγ Ββ Αα Α Β Γ Δ Ε Ζ Η Θ Ι Κ Λ Μ Ν Ξ Ο Π Ρ Σ Τ Υ Φ

*Αγγεία της ΥΕΙΙΙΓ μέσης και μέσης-ύστερης, ✹ημι-χονδροειδή αγγεία

Πόδια με εγχαράξεις (1) ή διαμπερείς οπές (2), αντιστήριξη (3), με δακτυλιά (4)

1. Τομή Ζ, ΟΜ 363-ΥΕΙΙΙΓ μέση

1. Τ. Γ30, ΟΜ 6723-ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη-ΠΠΓ,

1. Κ 4188-ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη (δεν τοποθετήθηκε στο διάγραμμα)

2. Κ 4504-ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη (οπή στο τοίχωμα του πυθμένα) (δεν τοποθετήθηκε στο διάγραμμα)

2. Τομή Α-Ζ, ΟΜ 1075β-ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση

2. Τομή Ζ, ΟΜ 395-ΥΕΙΙΙΓ μέση

2. Τομή Ζ, ΟΜ 5135-ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση

2. Τομή Γ, ΟΜ 7037-ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση

1 και 2. Τομή Ζ, ΟΜ 368-ΥΕΙΙΙΓ μέση

3. Τομή Ζ, ΟΜ 380-ΥΕΙΙΙΓ μέση

3. Τομή Ζ, ΟΜ 1712-ΥΕΙΙΙΓ μέση (δεν τοποθετήθηκε στο διάγραμμα)

3. Τομή Α, Σακ 268-ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση (στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ μέσης)

3 και 4. Κ 2860-ΥΕΙΙΙΓ μέση

3. Κ 2936-ΥΕΙΙΙΓ ύστερη

4. Τομή Ζ, ΟΜ 1713-κυρίως ΥΕΙΙΙΓ μέση

4. Κ 4680-βαθουλώματα- στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ μέσης

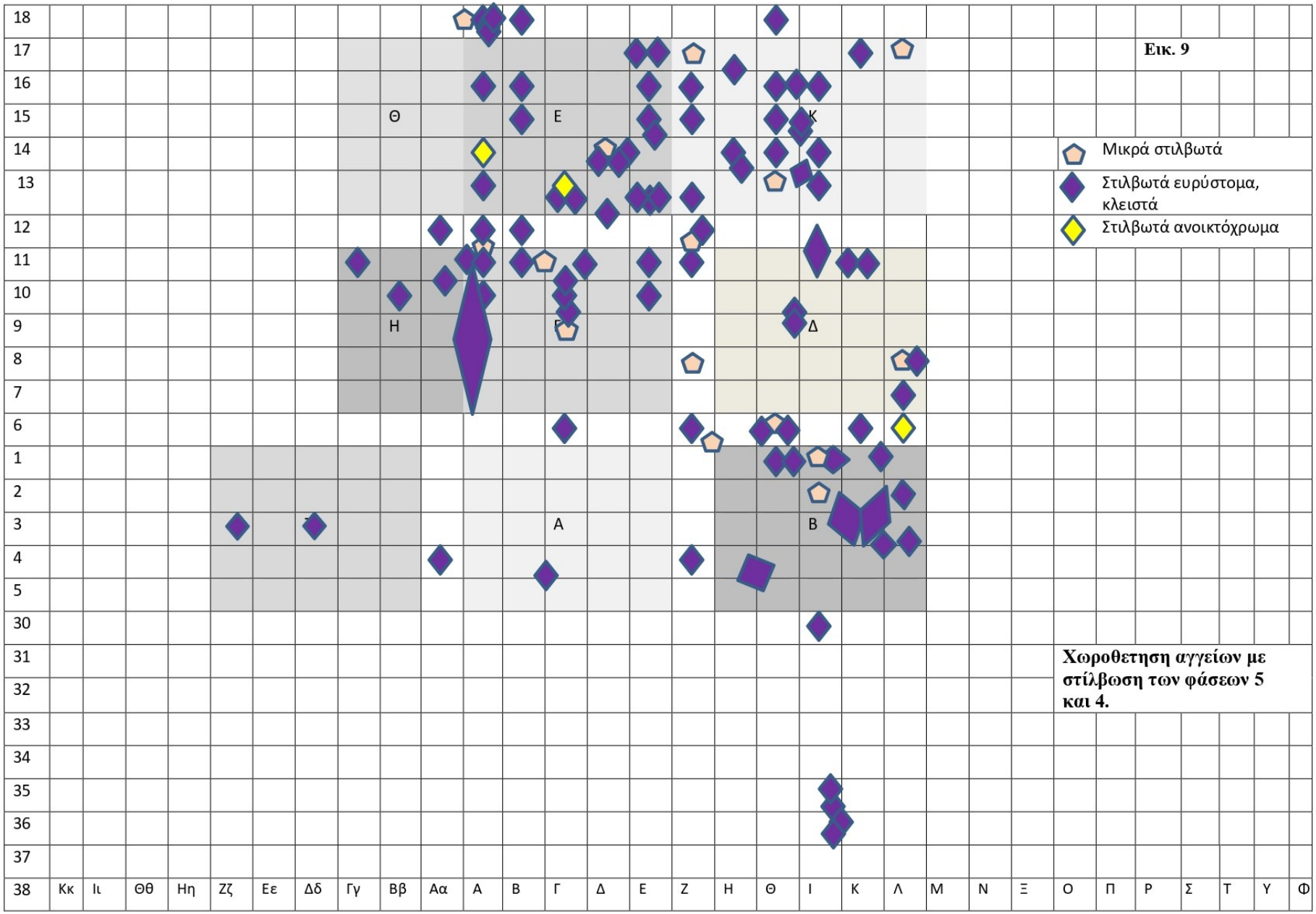
Θ
Ε
Κ
Η
Γ
Δ
Α
Β
Μικρά στιλβωτά
Στιλβωτά ευρύστομα, κλειστά
Στιλβωτά ανοικτόχρωμα
Χωροθετηση αγγείων με στίλβωση των φάσεων 5 και 4.

Εικ. 9

[10]

ΕΥΡΥΣΤΟΜΕΣ ΧΥΤΡΕΣ			Εικ. Α
Δίωτα Αγγεία ***με δακτύλιο στη βάση του χείλους***			
1). Κ 2886 (Τομή Α, ΟΜ 6581) -1,16-1,26μ. ***ΥΕΙΙΙΓ ύστερη ή μέση-ύστερη***		 Δστομ.0,15μ.	Μικρό «μπάλωμα» στο εσωτερικό του τοιχώματος. **ΚΠΑ 4**
2). Μάρτυρας Β-Δ, Η6, ΟΜ 3084 -1,66-1,77μ. ***Ιδιαγνωστικό της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης-μέσης. Το στρώμα μάλλον ύστερο***		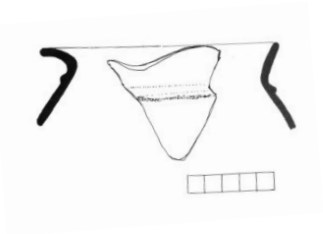 Δστομ.0,14μ.	Μάλλον αποτυχημένη όπτηση. Ύστερο δείγμα **ΚΠΑ53**
3). Κ 4889 (Τομή Β) -1,66-1,80μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη (λόγω τύπου)***	 	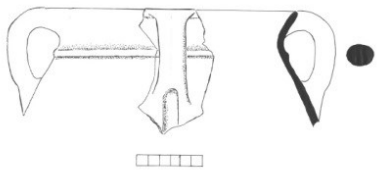 Δστομ.0,22-0,23μ.	Δακτυλιά-κοίλωμα στη βάση της λαβής. Επικόλληση του χείλους στο σώμα και επιμέρους διαμόρφωση στο εσωτερικό αυτού **ΚΠΑ23**
4). Κ 4742 (Τομή Ζ, ΟΜ 154) -1,67-1,82μ. ***ΥΕΙΙΙΓ ύστερη-ΥΜ***		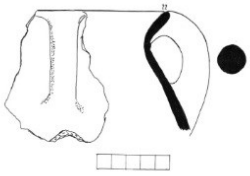 Δστομ.0,22μ.	Ξεχωριστή επικόλληση του χείλους. **ΚΠΑ43**

5). Κ 4687 (Τομή Γ) -1,79-1,87 (-1,90)μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση (το στρώμα μάλλον ύστερο)***	 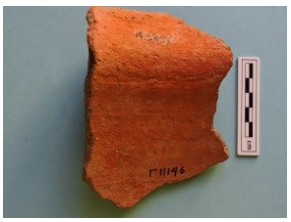	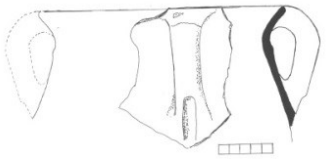 Δστομ.0,22μ.	Ξεχωριστή επικόλληση του χείλους. Δακτυλικό αποτύπωμα-κοίλωμα στη βάση της λαβής **ΚΠΑ56**
6). Κ 2889 (Τομή Α, ΟΜ 6589) -1,44-1,90μ. ***ΥΕΙΙΙΓ ύστερη (στο στρώμα συναντώνται και όστρακα της ΥΜ)***		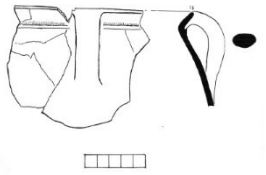 Δστομ.0,16μ.	Δακτυλιά στην άνω επιφάνεια της λαβής **ΚΠΑ5**
7). Κ 4673 (Τομή Ε, ΟΜ 732) -1,81-1,93μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη, μάλλον ΥΕΙΙΙΓ μέση***		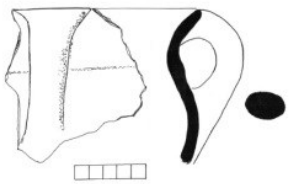 Δστομ. 0,21μ.;	Κάπως κακοπλασμένο; Λανθασμένη διαμόρφωση της πλαστικής ταινίας **ΚΠΑ139**
			«Μπάλωμα» με μάζα πηλού στο εσωτερικό του χείλους
8). Κ 2969 (Τομή Ε, ΟΜ 732) -1,81-1,93μ., ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη, μάλλον ΥΕΙΙΙΓ μέση***		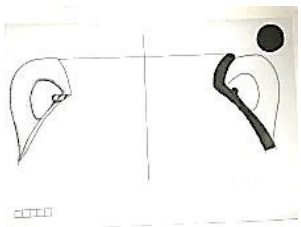 Δστομ.0,24μ. (περίπου)	Αφηρημένη σχοινόμορφη διακόσμηση στη βάση του λαιμού **ΚΠΑ140**

9). Κ 4117 (Τομή Ε, ΟΜ 751) -2,10-2,20μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη (λόγω τύπου)***	 	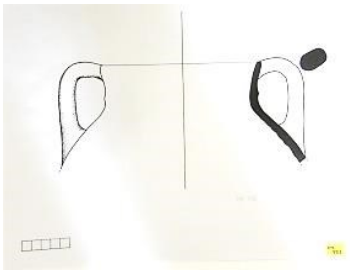 Δστομ.0,17μ (περίπου)	Ρηγμάτωση λόγω κακής ή τμηματικής κατασκευής **ΚΠΑ142**
10). Κ 2885 (Τομή Α, Σακ 118) -1,89-2,26μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη (1 ενδεικτικό όστρακο)***		Δστομ.0,12μ. (;)	Αρκετός αργυρός μαρμαρυγίας **ΚΠΑ7**
			Επικόλληση βάσης στο σώμα
11). Τομή Ε, ΟΜ 1643+1647 -2,33-2,50μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη από τη στρωματογραφία***		Πχ.τοιχ.0,008-0,01μ. 	Αφηρημένη σχοινόμορφη διακόσμηση στη βάση του λαιμού. Στο εσωτερικό, αποτυπώματα από τη χρήση του αγγείου με ασβεστούχο νερό **ΚΠΑ146**
12). Κ 2859 (Τομή Ε, ΟΜ 783) -2,52-2,61μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***		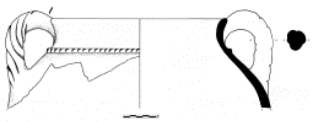 Δστομ.0,24μ.	Αφηρημένη σχοινόμορφη διακόσμηση στη βάση του λαιμού και σχοινόμορφη λαβή **ΚΠΑ153**

13). Κ 4225 (Ι12-13, ΟΜ 8387) -2,68-2,71μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση (μάλλον μέση, από το βάθος εντοπισμού)***		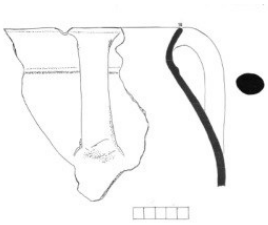 Δστομ.0,16μ.	Πιθανόν κατασκευασμένο με λωρίδες. Επίχριση και στο εσωτερικό. Επικόλληση της βάσης της λαβής με πίεση του οργάνου εξομάλυνσης. Ίχνος δακτυλιάς πάνω από αυτή **ΚΠΑ177**
14). Τομή Α, ΟΜ 6760 -2,72μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη (διαταραγμένο στρώμα, 1 μόνο της ΥΕΙΙΙΓ μέσης και λίγα της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης-μέσης)***		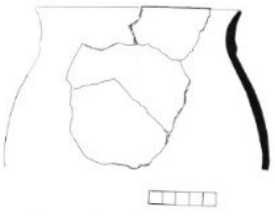 Δστομ.0,16μ.	Βαθιά ακανόνιστη αυλάκωση στη ρίζα του χείλους, ενδεικτική της αποτυχημένης προσπάθειας διαμόρφωσης, Οξειδωτικές κηλίδες στην επιφάνεια του αγγείου **ΚΠΑ8**
15). Κ 4112 (Τομή Γ, ΟΜ 6069 κ.α.) -1,98-2,76μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***		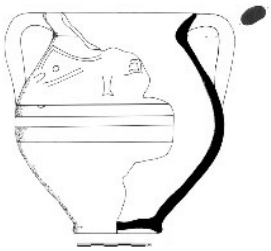 Υψος 0,235μ., Δστομ.0,142μ., Δβ. 0,098μ.	Γραπτή διακόσμηση Σημαντική ποσότητα ασβεστίτη. Καλής κατασκευής. Χαμηλός ανάγλυφος δακτύλιος στη βάση του χείλους **ΚΠΑ57**
16). Τομή Κ, ΟΜ 8423 -2,93-3,02μ. ***1 όστρακο της ΥΕΙΙΙΓ μέσης***		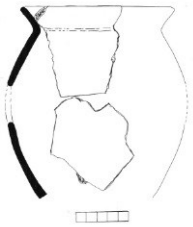 Δστομ. 0,14-0,15μ.	Επίχριση εξωτερικά. Αυλάκωση στη βάση του λαιμού **ΚΠΑ171**
17). Κ 4116 (Τομή Θ, ΟΜ 2861) -3,79-3,88μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση, σύμφωνα με το στρώμα (πολλές πρωϊμότερες παρεισφρήσεις***		Δστομ.0,145μ.	**ΚΠΑ135**

18). Κ 4730 (Τομή Β, Επ 4, ΟΜ 5133β) ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη (τυπολογικά) (αναμεμειγμένο στρώμα)***		Ύψος 0,385μ., Δστομ.0,27μ., Δβ.0,15μ.	Αγγείο μεγάλου μεγέθους **ΚΠΑ32**
Πιθόσχημα			
19). Τείχος, Τετρ. Ι32, ΟΜ 7897 -3,63-4,00μ. ***ΥΕΙΙΙΓμέση-ύστερη (λόγω τυπολογίας)***		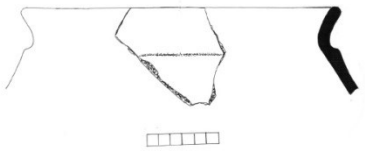 Δστομ.0,24μ.	Πιθαρόσχημο **ΚΠΑ2**
20). Μάρτυρας Α-Β, Ζ1-Ζ2 -1,03-1,30μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη***		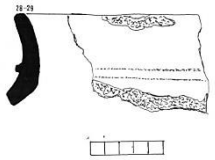 Δστομ.0,26-0,28-0,29μ.	Πιθαρόσχημο **ΚΠΑ33**
Περιγράμματα αγγείων **Έντονα έξω νεύον χείλος, με ελαφρά γωνίωση**			
21). Κ 4526 (Τομή Β, ΟΜ 4001) -0,42 (-0,88μ), ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση (σε υστερώτερο στρώμα)***	 	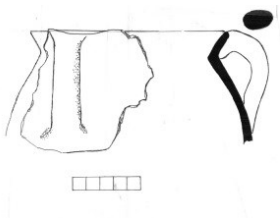 Δστομ.0,13-0,14μ.	**ΚΠΑ19**

22). Κ 4530 (Τομή Ε, ΟΜ2228, από καθαρισμό τομής) -1,15-1,28μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***	 	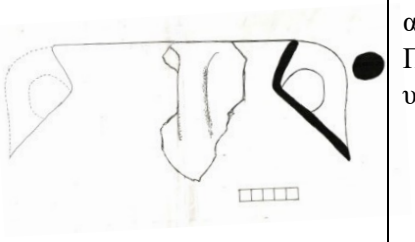 Δστομ.0,21μ.	Μάλλον δίωτο. Σκουρόχρωμο και ανοικτόχρωμο χαλίκι. Πιθανόν ψημένο σε υψηλή θερμοκρασία **ΚΠΑ137**
		Τμήμα από την πλάγια όψη της λαβής με δακτυλιές	
23). Κ 4118 (Τομή Η, Βόρειο προφίλ, ΟΜ 6552) -1,30μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση (στο στρώμα υπάρχει τουλάχιστον ένα της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης)***	 	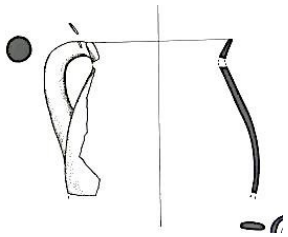 Δστομ.0,11μ.	Εγχάρακτο σημάδι στην άνω επιφάνεια της λαβής **ΚΠΑ100**
24). Κ 4892 (Τομή Δ) -1,27-1,46μ. ***ΥΕΙΙΙΓ-ΥΜ (σύμφωνα με το στρώμα)***	 	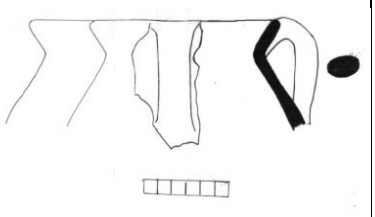 Δστομ.0,12-0,14μ.	Αρκετός μαρμαρυγίας **ΚΠΑ52**

25). Κ 4206 (Τομή Η, ΟΜ 2625) -1,15-1,69μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη*** *(Στο στρώμα, υστερώτερο, υπάρχουν και λίγα όστρακα της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης-μέσης περιόδου και ελάχιστα εντός της ΥΕΙΙΙΒ-Γ)*	 	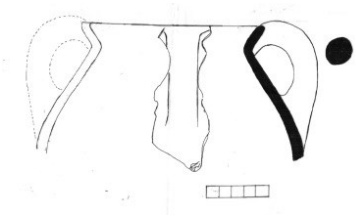 Δστομ.0,14μ.(περίπου)	**ΚΠΑ102**
26). Κ 4843 (Στρωματογραφία κάτω από Τχ 11) -1,61-1,71μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***	 	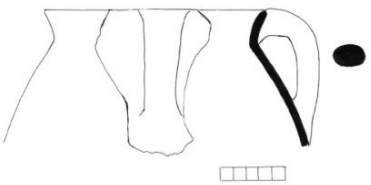 Δστομ. 0,15μ.	Πρβλ ,ως προς το περίγραμμα, το Κ 4688 (**εικ.Α86**) **ΚΠΑ74**
27). Κ 4802 (Μάρτυρας Η-Θ, ΟΜ 1605 κ.α.) -1,82-2,11μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη***	 	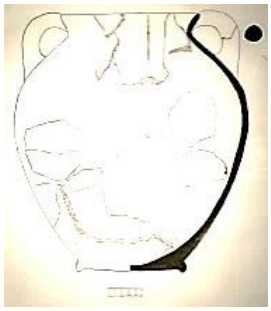 Δστομ.0,20μ., Δβ.0,15μ.	**ΚΠΑ106**

28). Κ 4222 (Τομή Β, ΟΜ 4077) -2,10-2,20μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***	 	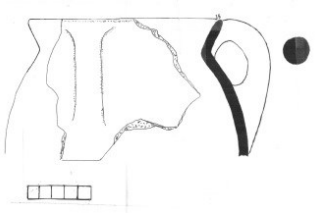 Δστομ. 0,14-0,15μ.	Δίωτο (;). Έντονη καύση στο εσωτερικό **ΚΠΑ27**
29). Κ 4689 (Τομή Θ, ΟΜ 1481) -2,10-2,20μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση (το στρώμα ύστερο)***	 	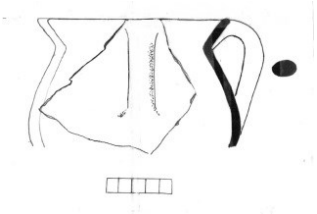 Δστομ. 0,11-0,12μ.	**ΚΠΑ120**
30). Κ 4722 (Τομή Θ, ΟΜ 1481) -2,10-2,20μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση (το στρώμα ύστερο)***	 	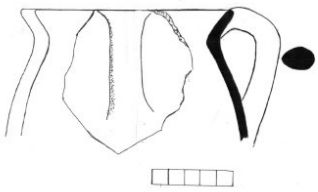 Δστομ. 0,12-0,14μ.	**ΚΠΑ121**

31). Κ 4721 (Τομή Θ, ΟΜ 1481) -2,10-2,20μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση (στρώμα ύστερο)***	 	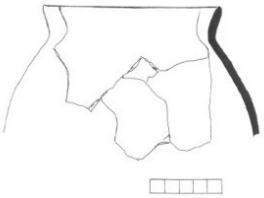 Δστομ. 0,12μ.	**ΚΠΑ124**
32). Κ 4115 (Τομή Ε, ΟΜ 2539β) -2,27-2,50μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***	 	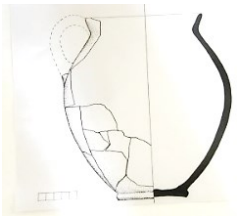 Δβ.0,145μ.	Αρκετός ασβεστίτης. Καύση στην κάτω επιφάνεια της βάσης. Συγκόλληση αυτής στο σώμα **ΚΠΑ147**
33). Κ 4531 (Τομή Ε, ΟΜ 2539β) -2,27-2,50μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***		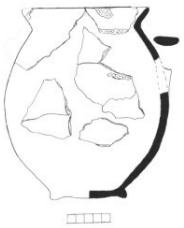 Δστομ. 0,15μ., Δβ. 0,089μ.	Πολύς ασβεστίτης. Υδαρής υπόλευκη επίστρωση στην εξωτερική επιφάνεια **ΚΠΑ148**
34). Κ 4119 (Τομή Κ, ΟΜ 2547 κ.α.) -1,97-2,54μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***		 Ύψος 0,165μ., Δστομ. 0,108μ., Δβ. 0,072μ.	Πολλές επικαθήσεις κάπνας από τη χρήση με μορφή ιζημάτων **ΚΠΑ166**
			Επικόλληση της βάσης στο σώμα του αγγείου

35). Κ 4857 (Τχ 11, ΟΜ 6068) -2,50-2,60μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***		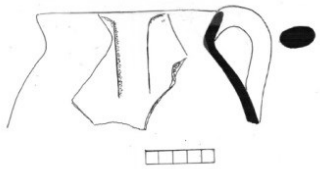 Δστομ.0,12(+)μ.	Ακανόνιστη διαμόρφωση λαβής ως προς την κατασκευή και την επιφάνεια αυτής **ΚΠΑ59**
36). Κ 4697 (Ν. επέκταση τομής Κ, ΟΜ 8419) -2,83-2,93μ. (μάλλον -2,53 -2,63μ.) ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***		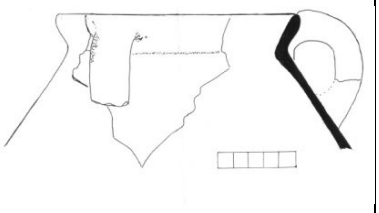 Δστομ. 0,16(+)μ.	Διακριτό το σημείο συγκόλλησης χείλους-σώματος στην εξωτερική όψη **ΚΠΑ170**
37). Κ 4880 (Μάρτυρας Γ-Η, ΟΜ 1548) -2,56-2,63μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***		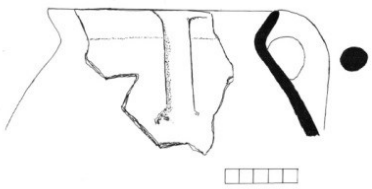 Δστομ. 0,16μ.	Ακατάστατες εγχαράξεις κατά τη διαμόρφωση στην εξωτερική όψη του χείλους **ΚΠΑ75**
38). Κ 4111 (Τομή Ε, ΟΜ 1637 κ.α.) -1,92-2,75μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***	 	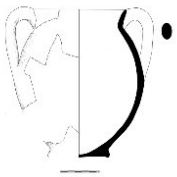 Δστομ. 0,135μ., Δβ. 0,09μ.	Μεγάλη ποσότητα ασβεστίτη Πρβλ, ως προς το περίγραμμα, το Κ4688 (**εικ.Α86**) **ΚΠΑ144**

39). Τομή Β, ΟΜ 4266+4268 -2,71-2,88μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση, μάλλον μέση***	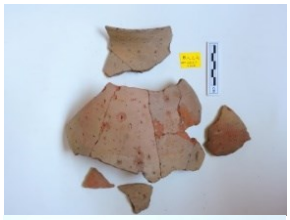 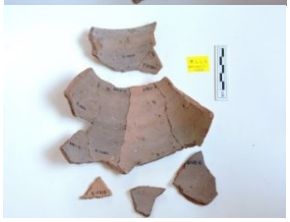	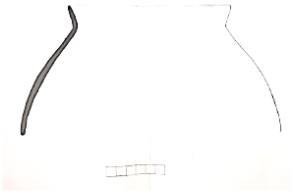 Δστομ. 0,14μ. (περίπου)	Με αρκετό μαρμαρυγία (ασημίζοντα) **ΚΠΑ30**
40). Κ 2792 (Τομή Θ, ΟΜ 1765) -2,80-2,90μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***	 	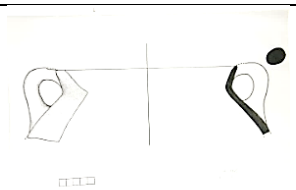 Δστομ. 0,27μ.	Μεγάλοι πόροι στην επιφάνεια λόγω των προσμίξεων του πηλού **ΚΠΑ131**
41). Κ 2970 (Τομή Θ, ΟΜ 1921 -2,94-3,10μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***	 	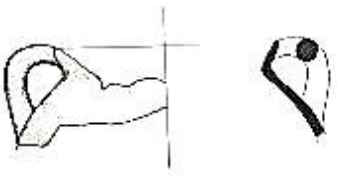 Δστομ. 0,165μ.	**ΚΠΑ132**
42). Κ 4674 (Μάρτυρας Α-Γ) -3,03-3,10μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***	 	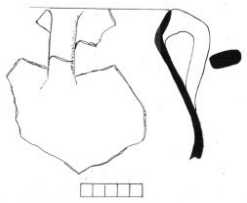 Δστομ. 0,13μ.	**ΚΠΑ72**

			Ίχνος δακτύλου στο εσωτερικό
43). Κ 4210 (Μάρτυρας Η-Γ, ΟΜ 2636) -2,95-3,25μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη***	 	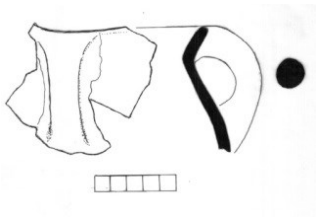 Δστομ. 0,106μ.	**ΚΠΑ78**
44). Κ 4212 (Τομή Α, ΟΜ 6783+6384) -3,28-3,40μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***	 	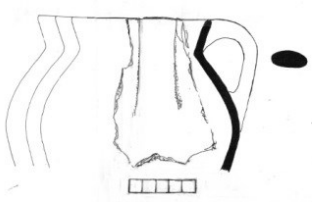 Δστομ. 0,11-0,12μ.	Μεγάλη ποσότητα ασβεστίτη. Μήπως κατασκευασμένο με λωρίδες; **ΚΠΑ12**
Με σιγμοειδές περίγραμμα			
45). Τομή Δ, Θ9-10, -1,32-1,46μ. ***ΥΕΙΙΙΓ-ΥΜ***	 	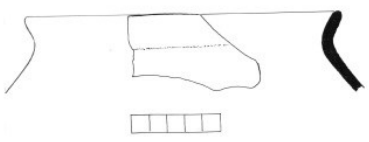 Δστομ. 0,18μ.	**ΚΠΑ51**

46). Κ 4854 (Τομή Β) -1,33-1,56μ. ***ΥΕΙΙΙΓ ύστερη***		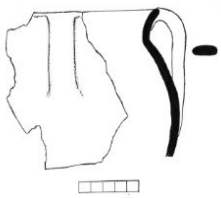 Δστομ. 0,134μ.	Πιθανόν κατασκευασμένο με λωρίδες. Μικρή αυλάκωση στη βάση του λαιμού. Κοντινό ως προς το περίγραμμα με το Κ 4688 (**εικ.Α86**) **ΚΠΑ20**
47). Κ 4217 (Ι12, ΟΜ 8256) -1,41-1,61μ.	 	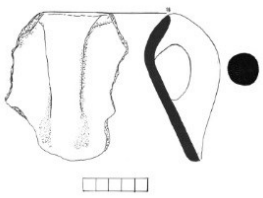 Δστομ. 0,16μ.	Ίσως κατασκευασμένο με λωρίδες. Πρβλ.το Κ 4196 (**εικ.Α84**) **ΚΠΑ175**
48). Μάρτυρας Α-Β, ΟΜ 1833 -1,47-1,70μ. ***ΥΕΙΙΙΓ ύστερη***	 	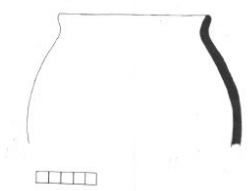 Δστομ. 0,11μ. (περίπου)	Αμελής διαμόρφωση της επιφάνειας **ΚΠΑ34**
49). Τομή Β, ΟΜ 4034 -1,74-1,81μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη***	 	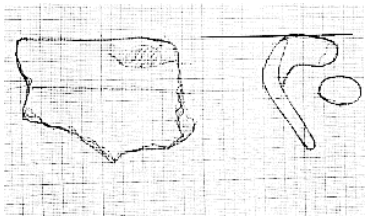 Δστομ. 0,20μ.	Πιθανόν δίωτο. Θαμπή υπόλευκη κηλίδα από υπολείμματα ασβεστούχου νερού στο εσωτερικό του αγγείου **ΚΠΑ21**

50). Μάρτυρας Η-Θ, ΟΜ 1817 -1,80-1,90μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση (το στρώμα είναι υστερώτερο)***	 	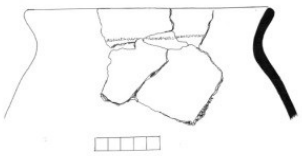 Δστομ. 0,19μ.	**ΚΠΑ136**
51). Κ 4845 (Μάρτυρας Γ-Ε, ΟΜ 6065) -1,81-1,95μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***	 	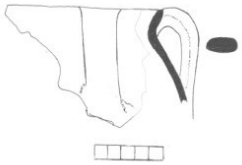 Δστομ. 0,10μ.	Μάλλον αρκετός μαρμαρυγίας. Ίχνη βαφής στην άνω επιφάνεια του χείλους και στην άνω επιφάνεια της λαβής. Πιθανή εμβάπτιση του αγγείου σε υδαρή πηλό (επίχριση). Δυνητική αποκόλληση της λαβής **ΚΠΑ162**
52). Κ 4221 (Τομή Β, ΟΜ 4041) -1,81-1,95μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***	 	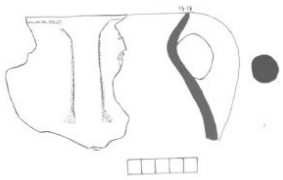 Δστομ. 0,15-0,16μ.	Κατασκευασμένο με λωρίδες και με επίχριση εσωτερικά **ΚΠΑ24**

53). Τομή Β, ΟΜ 4061 -2,00-2,11μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση (σε στρώμα ύστερης)***	 	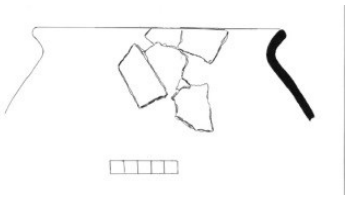 Δστομ. 0,18-0,194μ.	Πολύ χαλίκι στον πηλό **ΚΠΑ26**
54). Κ 4220 (Τομή Θ, ΟΜ 1466) -2,04-2,10μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη***		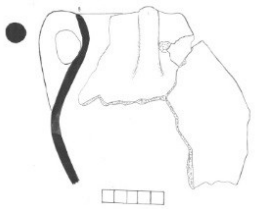 Πχ.τοιχ.0,007-0,004-0,005μ., Δστομ. 0,009μ.	Κατασκευασμένο με λωρίδες. Γρήγορη εκτέλεση της πρόσφυσης της λαβής στο χείλος. **ΚΠΑ118**
55). Τομή Θ, ΟΜ 1466 -2,04-2,10μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη***		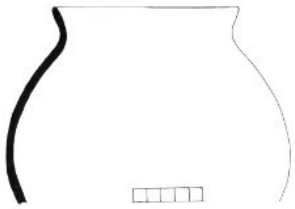 Δστομ. 0,13μ.	Αναφέρεται χρυσίζων μαρμαρυγίας! **ΚΠΑ119**
56). Κ 4497 (Τομή Β, ΟΜ 4064) -2,00-2,11μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη***	 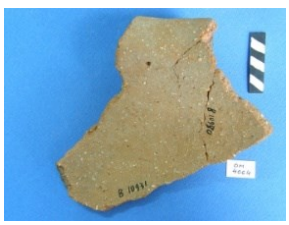	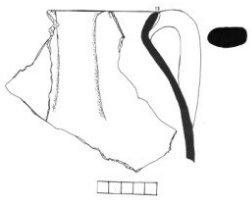 Δστομ. 0,13μ., Πχ.τοιχ. 0,006-0,009μ.	Πολύ χαλίκι **ΚΠΑ25**

57). Τομή Β, ΟΜ 4082 -2,10-2,20μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση, μάλλον μέση***	 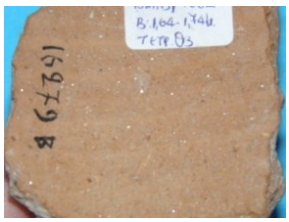	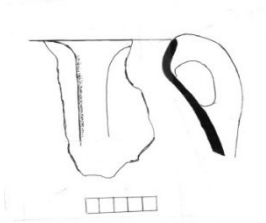 Δστομ. 0,10μ.(;)	Πολύς μαρμαρυγίας **ΚΠΑ28**
58). Κ 4855 (Τομή Θ, ΟΜ 6583) -0,95-2,15μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη, μάλλον μέση***	 	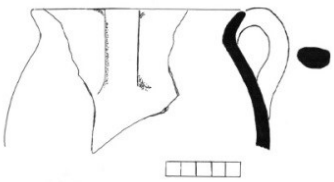 Δστομ. 0,13-0,14μ.	Μικρή οπή στην άνω επιφάνεια του χείλους. Αμελής και πρόχειρη διαμόρφωση της λαβής **ΚΠΑ123**
59). Κ 4886 (Τομή Θ, ΟΜ 1481) -2,10-2,20μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση (το στρώμα ύστερο)***	 	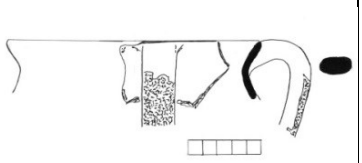 Δστομ. 0,16-0,17μ.	 **ΚΠΑ122**
60). Κ 4794 (Μάρτυρας Η-Θ, ΟΜ 1605, 1606, 1608, 1810) -1,92-2,21μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη***		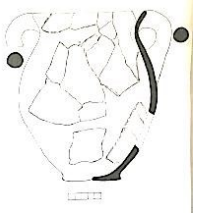 Δστομ.0,16μ., Δβ. 0,09-0,10μ.	Ανομοιομορφίες ως προς τη βάση και τη λαβή σε σχέση με την καλή δόμηση του σώματος **ΚΠΑ107**

61). Κ 4218 (Ι13+Ι12, ΟΜ 8365) -2,16-2,31μ., ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση, (κάποια ύστερα, σύμφωνα με το βάθος εντοπισμού)***	 	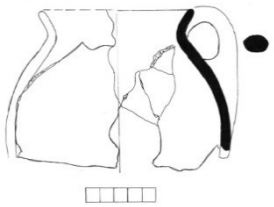 Δστομ. 0,11μ.	Κατασκευασμένο με λωρίδες; Πρβλ., ως προς το περίγραμμα, το Κ 4213 (**εικ.Α73**) **ΚΠΑ176**
62). Κ 4693 (Τομή Κ. ΟΜ 2547) -1,97-2,33μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***	 	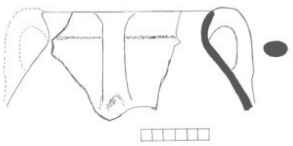 Δστομ. 0,14μ.	Κοιλότητα από δακτυλιά στη βάση της λαβής. Στο εσωτερικό αμελής πρόσφυση της λαβής στο χείλος **ΚΠΑ167**
63). Κ 4887 (Τομή Ε, ΟΜ 713) -2,42-2,52μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη***	 	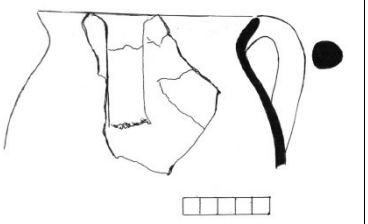 Δστομ. 0,11-0,12μ.	 **ΚΠΑ149**

64). Κ 4891 (Μάρτυρας ΕΚΓΔ, ΟΜ 3284) -2,45-2,55μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση, μάλλον μέση***	 	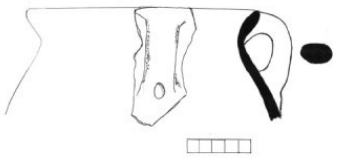 Δστομ. 0,18μ.	Μικρή βάθυνση στη βάση της λαβής Πρβλ., ως προς το περίγραμμα, το Κ 4114 (**εικ.Α76**) **ΚΠΑ178**
65). Κ 4205 (Τομή Ε, ΟΜ 6181) -2,45-2,55μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη, μάλλον ύστερη***	 	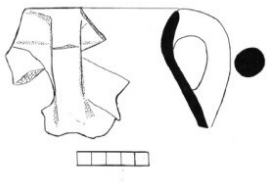 Δστομ. 0,105μ.	**ΚΠΑ151**
66). Κ 4703 (Τομή Θ, ΟΜ 7436) -2,55-2,60μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***	 	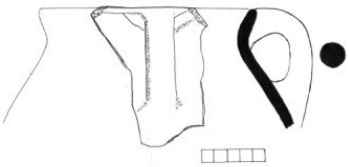 Δστομ. 0,17μ.	**ΚΠΑ127**
67). Τομή Θ, ΟΜ 7436 -2,55-2,60μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση (μάλλον μέση)***	 	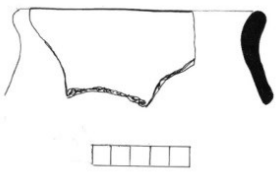 Δστομ. 0,13μ.	**ΚΠΑ128**

68). Τομή Ζ, ΟΜ 347+328+329 -2,31-2,47/2,52 -2,61μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη***		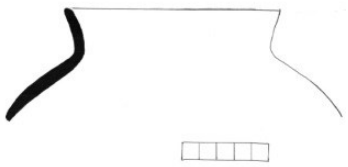 Δστομ. 0,12μ.	**ΚΠΑ44**
69). Κ 4841 (Τομή Ε, ΟΜ 781/872) -2,52-2,61μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***	 	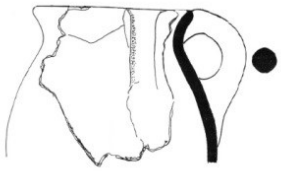 Δστομ. 0,12μ	Ατελής «επάλειψη»(επίχριση) στο εσωτερικό του χείλους **ΚΠΑ152**
70). Κ 4694 (Τομή Θ, ΟΜ 1759) -2,58-2,69μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***	 	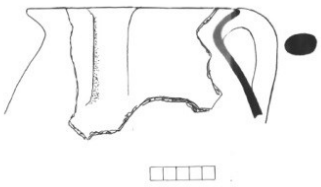 Δστομ. 0,16μ.	Περισσότερο λοξή τοποθέτηση του χείλους. Στο εσωτερικό διακρίνονται τα ίχνη συγκόλλησης του χείλους με το σώμα **ΚΠΑ129**
71). Κ 4683 (Τομή Γ, ΟΜ 6070) -2,60-2,70μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***	 	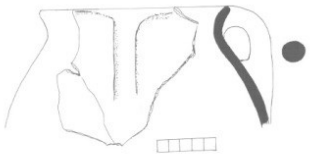 Δστομ. 0,16μ.	Ρηγμάτωση της επιφάνειας της λαβής και έντονα σημάδια καύσης στο εσωτερικό **ΚΠΑ61**

72). Κ 4525 (Τομή Κ/Κ-Δ, ΟΜ 8375) -2,31-2,71μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση (σε υστερώτερο στρώμα)***	 	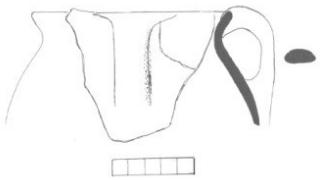 Δστομ. 0,12μ. ;	Κατασκευασμένο με λωρίδες; **ΚΠΑ168**
73). Κ 4213 (Τομή Β, ΟΜ 4262+4264+4261) -2,54-2,71μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***	 	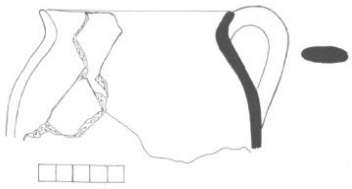 Δστομ. 0,116μ.	Διακόσμηση με υδαρή υπόλευκη «βαφή» Πολύς αργυρός μαρμαρυγίας. Πρβλ., ως προς το περίγραμμα, το Κ. 4218 (**εικ.Α61**) **ΚΠΑ29**
74). Τομή Θ, ΟΜ 1907 -2,69-2,80μ. ***ΥΕΙΙΙΓπρώϊμη-μέση (ίσως μέση)***	 	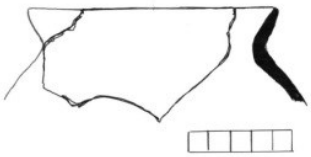 Δστομ. 0,12μ.	 **ΚΠΑ130**
75). Κ 4739 (Μάρτυρας Γ-Ε, ΟΜ 6546) -2,65-2,77μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη (στο στρώμα και μερικά πρωϊμότερα), μάλλον ύστερο***	 	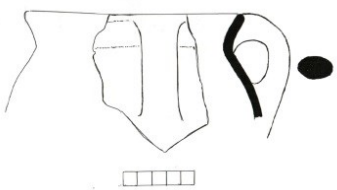 Δστομ. 0,15μ.	Ίχνη αδρούς διαμόρφωσης στο εσωτερικό του αγγείου με ξύσιμο. **ΚΠΑ163**

76). Κ 4114 (Τομή Γ, ΟΜ 6071) -2,62-2,77μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***	 	 Πχ.τοιχ.0,01-0,012μ., Δστομ. 0,18μ.	Πιθανόν δίωτο Πρβλ,. ως προς το περίγραμα, το Κ 4891 **(εικ.Α64)** και το Κ 4890 (**εικ.Α77**) **ΚΠΑ60**
77). Κ 4890 (Μάρτυρας ΕΚΓΔ, ΟΜ 3338) -2,80-2,90μ. ***ΥΕΙΙΙΓπρώϊμη-μέση-ύστερη, μάλλον μέση***	 	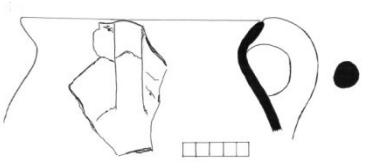 Δστομ. 0,17-0,18μ.	Πάρα πολύ χαλίκι. Επίχριση εξωτερικά και εσωτερικά Πρβλ., ως προς το περίγραμμα, το Κ 4114 (**εικ.Α76**) και το Κ 4891 (**εικ.Α64**) **ΚΠΑ164**
78). Τομή Β, ΟΜ 4266+4268+4269 -2,71-2,88μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***	 	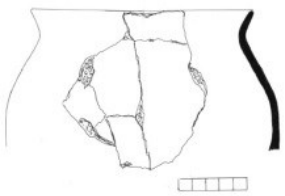 Δστομ. 0,16μ.	Ημιχονδροειδές αγγείο. Πολλά ασβεστιτικά στοιχεία **ΚΠΑ31**
79). Κ 4893 (Τομή Ε, ΟΜ 1686) -2,92μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***	 	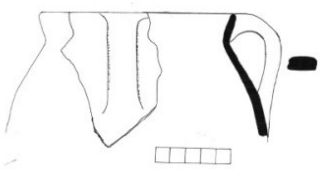 Δστομ. 0,13μ.	**ΚΠΑ155**

80). Κ 4113 (Τομή Ε, ΟΜ 1677) -2,80μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***	 	 Δστομ. 0,145μ.	Πολύς ασβεστίτης. Μικρή αυλάκωση από το εργαλείο διαμόρφωσης στη συμβολή χείλους-σώματος. **ΚΠΑ154**
81). Τομή Γ, ΟΜ 7281 -2,87-3,02μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση (κάποια της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης)***	 	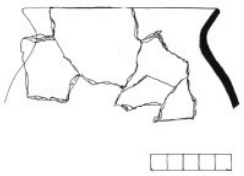 Δστομ.0,12μ.	Έντονα σημάδια καύσης από τη χρήση. **ΚΠΑ62**
82). Κ 4847 (Μάρτυρας Α-Ζ, ΟΜ 7781) -2,94-3,03μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση, μάλλον πρώϊμη***		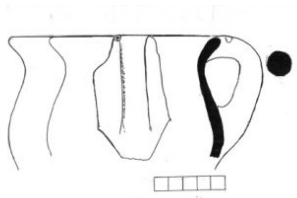 Δστομ. 0,12μ.	Μήπως αιγινήτικης παράδοσης;. βλ **ΚΠΑ 48**
83). Μάρτυρας Η-Γ, ΟΜ 2636 -2,95-3,25μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη***	 	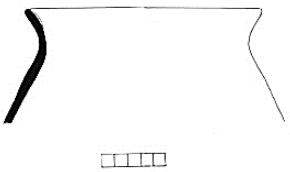 Δστομ. 0,18μ.	**ΚΠΑ82**

84). Κ 4196 (Μάρτυρας Η-Γ, ΟΜ 2630) -2,75-3,35μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη, μάλλον ΥΕΙΙΙΓ μέση***	 	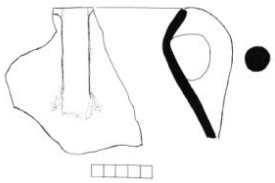 Πχ.τοιχ.0,08μ.	Γκρίζες επιφάνειες Πρβλ, ως προς το περίγραμμα, το Κ 4217 **ΚΠΑ77**
85). Κ 4202 (Μάρτυρας Η-Γ, ΟΜ 2639) -3,25-3,35μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη***	 	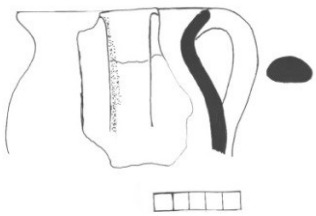 Δστομ. 0,09(+)μ.	**ΚΠΑ88**
86). Κ 4688 (Τομή Γ, ΟΜ 6579) -3,35-3,45μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση, μάλλον μέση***	 	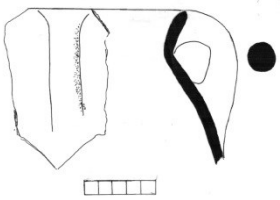 Δστομ. 0,12μ.;	Κοντινό με το περίγραμα του Κ. 4854 **ΚΠΑ64**
87). Κ 4695 Τομή Γ, ΟΜ 7301 -3,44-3,51μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση (το στρώμα μάλλον της ΥΕΙΙΙΓ μέσης)***		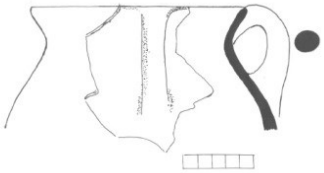 Δστομ. 0,15μ.	Εξομάλυνση της επιφάνειας σε διάφορες διευθύνσεις. Μάλλον κατασκευή με λωρίδες **ΚΠΑ67**

88). Τομή Ε, ΟΜ 7413 -3,58-3,67μ. **ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-*μέση (στο στρώμα και όστρακα της ΥΕΙΙΙΒ)***		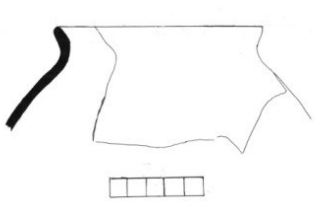 Δστομ. 0,18μ.	Ημιχονδροειδές αγγείο. Κηλίδες στην εξωτερική επιφάνεια και στο χείλος, ίσως απόρροια εμβάπτισης του αγγείου σε επίχριση (υδαρή πηλό), ή μήπως ίχνη από τη χρήση, κηλίδες κάπνας; **ΚΠΑ161**
89). Κ 4733 (ΟΜ 5137, Τομή Ζ, καθαρισμός Τχ 24) ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***	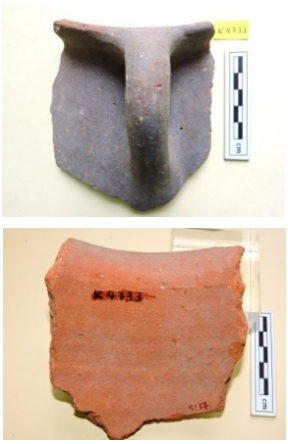	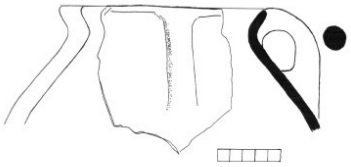 Δστομ. 0,14-0,16μ.	 **ΚΠΑ35**
90). Κ 4529 (Τομή Α, ΟΜ 7047) ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***		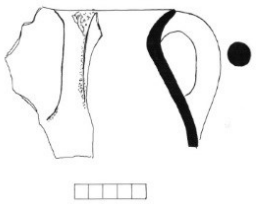 Δστομ. 0,19μ.(;)	Κυκλικό βαθούλωμα στην πλάγια όψη της λαβής **ΚΠΑ3**
91). Κ 4528 (Τομή Ζ, Τχ 24, ΟΜ 7045) ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση (και λίγα της ύστερης)***		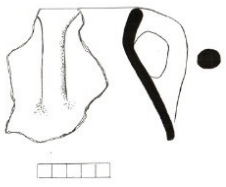 Δστομ. 0,12μ.	Πρβλ ,ως προς το περίγραμμα, το Κ 4703 (**εικ.Α66)** **ΚΠΑ36**

92). Κ 4203 (Μάρτυρας ΗΓ-ΑΖ, ΟΜ 2745-κάτω από τον Τχ 23) ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***	 	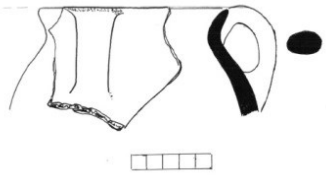 Δστομ. 0,12μ.	**ΚΠΑ97**
93). Κ 4743 (Τομή Ζ, ΟΜ 7734, όστρακα από αφαίρεση μπαζώματος) ***Κυρίως ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***		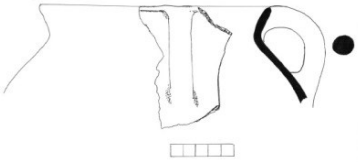 Δστομ. 0,18μ.	Μεγάλη ποσότητα από ασημίζοντα μαρμαρυγία. Εμφανή τα σημεία της επικόλλησης του χείλους στο σώμα και ίχνη της παλάμης κάτω από το χείλος εσωτερικά. Σημάδια καύσης στο χείλος του αγγείου. **ΚΠΑ37-39**
Επιμέρους Γνωρίσματα			
94). Κ 4185 (Τομή Θ, ΟΜ 2839, από διάλυση Τχ) -0,92-1,42μ. ***ΥΕΙΙΙΓ ύστερη, σε ΠρΓ στρώμα;***		Δβ. 0,067μ.	Γραπτό σημάδι στην επιφάνεια έδρασης αγγείου **ΚΠΑ116**
95). Τομή Β, ΟΜ 4048 -1,75μ.		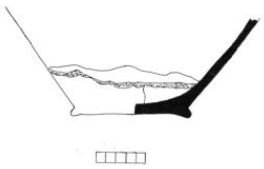 Δβ. 0,12μ.	**ΚΠΑ22**

95α). Τομή Β, ΟΜ 4048 -1,75μ.	 	Δβ. 0,12μ.	Σπειροειδής διαμόρφωση στον πυθμένα. Επικόλληση της βάσης στο σώμα
96). Τομή Α, σακ 146 -1,66-1,82μ. ***ΥΕΙΙΙΓ ύστερη***	 	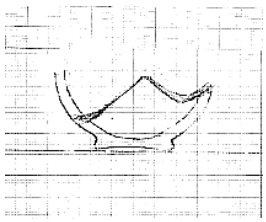 Δβ. 0,035μ.	Μικρογραφικό αγγείο, κακοπλασμένο, μάλλον κατασκευασμένο με Κουλούρες **ΚΠΑ6**
97). Κ 4186β (Τομή Θ, ΟΜ 1438+1444) -1,84-1,90μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη (1 όστρακο της μέσης)***		Δβ. 0,105μ.	Κακοπλασμένο **ΚΠΑ117**
98). Κ 4189, (Τομή Ε, Β14 ΟΜ 756) -2,10-2,20μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη***		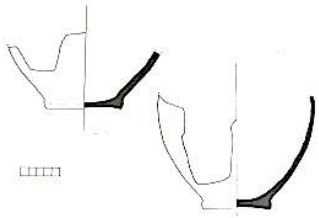 Δβ. 0,09μ.	Κηλίδες από το υγρό περιεχόμενο στην επιφάνεια του αγγείου **ΚΠΑ143**
			Σπειροειδής διαμόρφωση στον πυθμένα του αγγείου, ένδειξη τροχήλατης κατασκευής

99). Τομή Κ, ΟΜ 8351 -2,11-2,21μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***	 	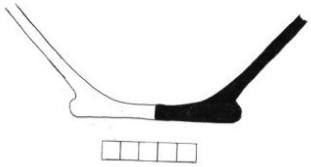 Δβ. 0,091μ.	Κύκλοι στην επιφάνεια έδρασης από την περιστροφή του αγγείου στον τροχό.
100). Τομή Ε, ΟΜ 6530 -2,25-2,35μ.	 	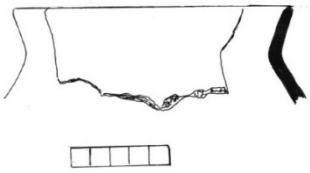 Δστομ. 0,14μ.	Αδιαμόρφωτες επιφάνειες. Πιθανόν το αγγείο δεν χρησιμοποιήθηκε. **ΚΠΑ165**
101). Κ 2883 (Τομή Α, ΟΜ 6730ζ) -2,78-2,90μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη***	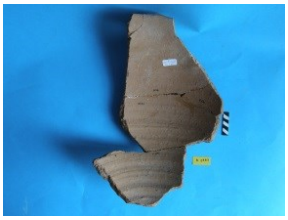		Συγκόλληση σώματος από δύο μέρη **ΚΠΑ9**
102). Κ 4193, (Τομή Ε, Β18 ΟΜ 6193,6186,6195) -2,65-3,10μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη***			Επικόλληση της κατώτερης ζώνης με την ανώτερη ή κατασκευασμένο με λωρίδες **ΚΠΑ156**
103). Τομή Κ, ΟΜ 8450 -3,13-3,25μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***		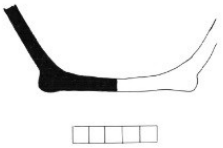 Δβ. 0,09μ.	Επίχριση εξωτερικά **ΚΠΑ172**

104). Τομή Γ, ΟΜ 6564 -3,25-3,35μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-ύστερη***	 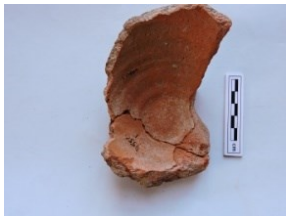	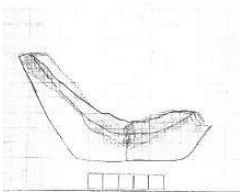 Δβ. 0,075μ.	**ΚΠΑ65**
105). Τομή Κ, ΟΜ 8459 -3,25-3,42μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη***	 	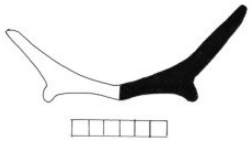 Δβ. 0,09μ.	Εμβάπτιση του αγγείου εσωτερικά σε υδαρή πηλό (επίχριση) αραιότερης υφής **ΚΠΑ173**
106).Τομή Ε, Β17, ΟΜ 7393 -3,44-3,58μ. ***ΥΕΙΙΙΓμέση, αλλά στο στρώμα υπάρχουν και πρωϊμότερα***	 	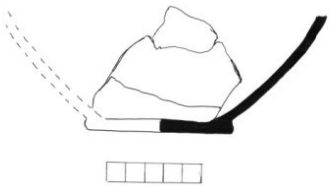 Δβ. 0,08μ.	Κατασκευή με λωρίδες και πρόβλημα ως προς τη διαχείριση των προσμίξεων. Γραπτή ταινία στην κάτω επιφάνεια της βάσης **ΚΠΑ159**
107).Τομή Γ, ΟΜ 5146, ανάμεσα στον Τχ 11 και Τχ 27 (καθαρισμός, όπου και κιβωτιόσχημος τάφος) ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη, μήπως και πρώϊμη;***	 	 Δβ. 0,079μ.	Χαρακιά στην κάτω επιφάνεια **ΚΠΑ54**

ΤΡΙΠΟΔΙΚΕΣ ΧΥΤΡΕΣ			**Εικ. Β.**
	Περιγράμματα ποδιών		
1).Μάρτυρας Ε-Θ, Διάλυση Τχ 35, ΟΜ 2222 -1,04μ. ***1 ΥΕΙΙΙΓ ύστερη***		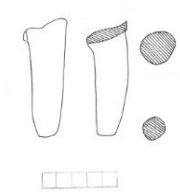 Μεγσωζύψος 0,074μ., Πχ. 0,017μ., Πλ. 0,021μ.	Τμήμα οπής στο πόδι **ΚΠΒ139**
2). Τομή Β, ΟΜ 4010, από καθαρισμό -1,05-1,12μ. ***1 ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη***		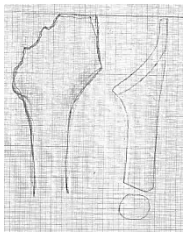 Μεγ. σωζ. ύψος 0,17μ., Πχ.τοιχ.0,01μ., Πχ. ποδιού 0,03-0,049Χ0,026-0,04μ., μεγσωζ.ύψος ποδιού 0,08μ.	Ρηγματώσεις στην εξωτερική επιφάνεια του ποδιού και στον πυθμένα **ΚΠΒ25**
3). Τομή Β, Σακ 146 -0,92-1,31μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη***		Ύψος 0,088μ., Πχ. 0,028μ.	Χρυσίζων; Μαρμαρυγίας **ΚΠΒ20**
4). Τομή Z,ΟΜ76 -1,10-1,40μ. ***Διαταραγμένο στρώμα, 1ΜΠρΓ*** **ΚΠΒ27**	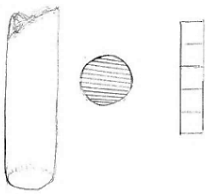	Μεγ.σωζ.ύψος 0,0765μ., Πχ. 0,021μ., Πλ. 0,021μ.	Σχετικά Τομή Η, ΟΜ 1543, -2,36-2,44μ., Μεγ.σωζ.ύψος 0,0815μ., πχ./πλ.0,0225μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση*** **ΚΠΒ88** Τομή Κ, ΟΜ 2362, -0,10-0,20μ. Μεγ.σωζ.ύψος 0,068μ., πχ. 0,032μ. ***Βρίσκεται σε ΠΠρΓ στρώμα*** **ΚΠΒ99** Τομή Κ, ΟΜ 2408, -0,95-1,05μ. Μεγ.σωζ. ύψος 0,088μ., πχ. 0,026μ. ***ΥΕΙΙΙΓ ύστερη*** **ΚΠΒ100** Τομή Z, ΟΜ 254, -2,17-2,31μ. Μεγ.σωζ.ύψος 0,072μ., Πχ. 0,021μ. **ΚΠΒ30**

5). Τ. Γ30, ΟΜ 6723 -1,70-1,80μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη-ΠΠρΓ*** **ΚΠΒ2**		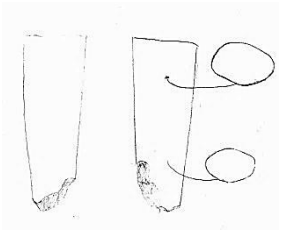 Μεγ.σωζ.ύψος 0,116μ., Πχ. 0,04μ.	Σχετικό Τ. Γ30, ΟΜ 6807α, -2,52-2,62μ. ***1ΥΕΙΙΙΑ1*** **ΚΠΒ17**
6). Μάρτυρας Α-Ζ, ΟΜ 1075β -2,00-2,05μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***		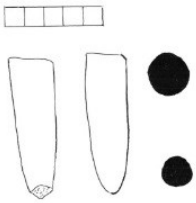 Ύψος 0,072μ., Πχ. 0,022μ.	**ΚΠΒ60**
7). Μάρτυρας Α-Ζ, ΟΜ 1075 -2,00-2,05μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση*** **ΚΠΒ59**		 Ύψος 0,117μ., Πχ. 0,019-0,025μ	Διαμπερής οπή Σχετικό στην ΟΜ Β, Σακ 49, -0,81-0,96μ. Ύψος 0,084μ., πχ. 0,026μ. **ΚΠΒ19**
8). Μάρτυρας Α-Ζ, Μεταξύ Τχ 23 και 2, ΟΜ 1700 -1,82-2,10μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη***	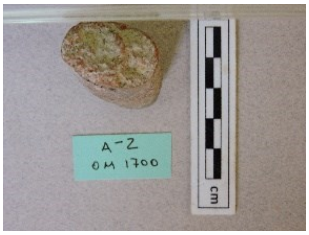	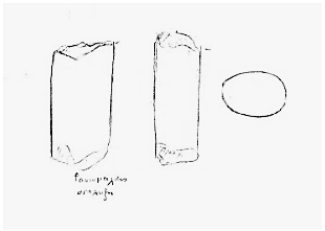 Μεγ.σωζ.ύψος 0,053μ. Πχ.0,026μ.	Συμπαγής η δομή του αγγείου στον πυρήνα **ΚΠΒ61**
9). Μάρτυρας Α-Ζ, Αα3,Αα4-Ββ4, ΟΜ 1080 -2,00-2,17μ. ***Κυρίως ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***	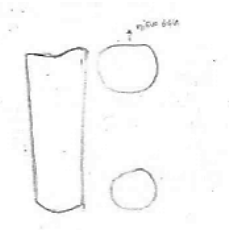	Μεγ. σωζ.ύψος 0,074μ., Πχ. 0,022-0,029/0,018-0,024μ.	**ΚΠΒ65**

10). Τομή Ε, ΟΜ 754β -2,10-2,20μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση (το στρώμα ύστερο)***		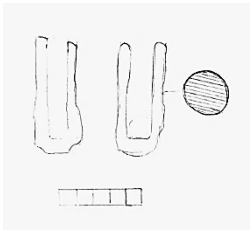 Σωζύψος 0,07μ., Πχ. 0,03μ.	**ΚΠΒ110**
11). Μάρτυρας Α-Ζ, Βόρεια Τχ 14 ΟΜ 1701 -2,10-2,24μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη, μάλλον ύστερη*** **ΚΠΒ69**	 	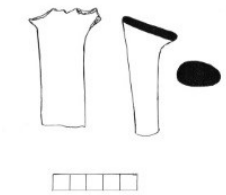 Μεγ.σωζ.ύψος 0,076μ., Πχ. τοιχ. 0,005μ.	Σχετικά στην Τομή Θ, ΟΜ 1919, -2,94-3,10μ. Μεγ.σωζ.ύψος 0,0705μ., πχ. 0,017μ., πλ. 0,025μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση*** **ΚΠΒ133**
12). Τομή Η, ΟΜ 1536 -2,25-2,33μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***	 	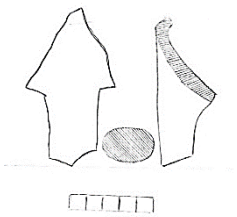 Μεγ.σωζ.ύψος 0,089μ., Πχ. 0,0205μ., Πλ. 0,0315μ.	Τοιχώματα στα όρια της αποκόλλησης **ΚΠΒ85**

13). Μάρτυρας Α-Ζ, όστρακα Β. του Τχ 14, ΟΜ 1705 -2,34-2,45μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη***	 	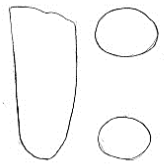 Μεγ.σωζ.ύψος 0,074μ., Μεγ.πχ.0,029μ.	Σχετικά στην Τομή Α, ΟΜ 6789δ, -3,40-3,52μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη (κυρίως)-μέση*** Σωζ.μήκος 0,06μ., πχ. 0,028μ. **ΚΠΒ14** Τομή Γ, Σάκος οστράκων, -1,41-1,50μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη*** Σωζ.ύψος 0,13μ.. Πχ. 0,042μ. **ΚΠΒ80** Τομή Θ, ΟΜ 2816, -3,00-3,10μ. Μεγ.σωζ.ύψος 0,0575μ., Πχ. 0,023μ., Πλ. 0,031μ. **ΚΠΒ134**
14). Μάρτυρας Α-Ζ, όστρακα Β. του Τχ 14 ΟΜ 1705 -2,34-2,45μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη*** **ΚΠΒ71**	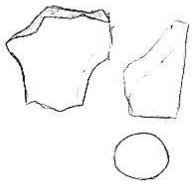	Μεγ.σωζ.ύψος 0,058μ., Πχ. 0,024μ.	Σχετικά σχήματα στην Τομή Α, Σακ 149, -2,00-2,37μ. με χρυσίζοντα ; μαρμαρυγία **ΚΠΒ7** Τομή Κ, ΟΜ 2473, -1,17-1,27μ. Μεγ.σωζ.ύψος 0,043μ., Πχ. 0,02μ., Πλ. 0,02μ. ***Πρώϊμο, της ΥΕΙΙΙΑ1*** **ΚΠΒ101**
15). Τομή Ε, ΟΜ 6540 -2,55-2,65μ. ***Κυρίως ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη***	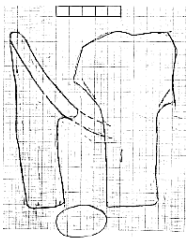	Μεγ.σωζ.ύψος 0,144μ., Πχ.τοιχ.0,01-0,012μ., Πχ.ποδιού 0,027μ., Πλ.ποδιού 0,04μ.	**ΚΠΒ113**
16). Τομή Ζ, ΟΜ 1711 -2,55-2,66μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη***		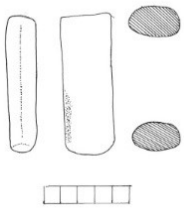 Ύψος 0,082μ., Πχ. 0,029μ.	**ΚΠΒ73**

17). Τομή Ε, ΟΜ 2589 -2,65-2,72μ. ***1 ΥΕΙΙΙΓ μέση*** **ΚΠΒ115**	 	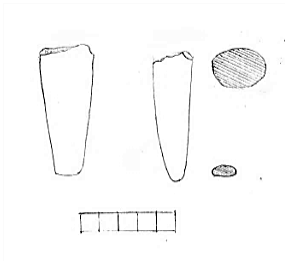 Μεγ.σωζ.ύψος 0,067μ., Πχ. 0,02μ., Πλ. 0,027μ.	Σχετικού σχήματος στην Τομή Ζ, ΟΜ 7038^{ε} -3,60μ. Μεγ.σωζ.ύψος 0,058μ., Πχ. 0,057μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση*** **ΚΠΒ48** Τομή Α, ΟΜ 6770^{α,} –2,96-3,28μ. Μεγ.σωζ.ύψος 0,056μ., πχ.τοιχ.0,027μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση*** **ΚΠΒ9** Α18-Αα18, ΟΜ 6200ζ, -3,26-3,33μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση*** Μεγ.σωζ.ύψος 0,058μ., Πχ. 0,025μ. **ΚΠΒ136-7** Τομή Ζ, ΟΜ 519, -3,15-3,27μ. Μεγ.σωζ.ύψος 0,0465μ., Πχ. 0,025μ., Πλ.0,016μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση*** **ΚΠΒ43**
18). Τομή Ε, ΟΜ 6547 -2,65-2,77μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη***	 	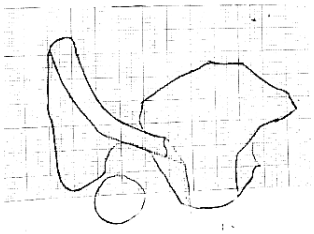 Μεγ.σωζ.ύψος 0,062μ., Πχ.τοιχ.0,097-0,011μ., Δποδιού 0,02μ.	Καμένη η εξωτερική επιφάνεια της κοιλιάς. Εξομάλυνση του εσωτερικού της κοιλιάς στο σημείο συνένωσης δύο τμημάτων. **ΚΠΒ116**
19). Τομή Θ, ΟΜ 1906 -2,69-2,80μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***		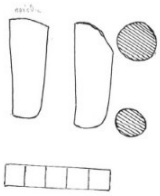 Μεγ.σωζ.ύψος 0,049μ., Πχ. 0,018μ., Πλ. 0,018μ.	**ΚΠΒ126**

20). Τομή Ζ, ΟΜ 1715 -2,76-2,85μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***		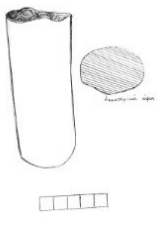 Μεγ.σωζ.ύψος 0,12μ., Πχ. 0,043μ.	Οπή στον πυρήνα **ΚΠΒ37**
21). Τομή Ζ, Δ. Τχ 51, ΟΜ 7046γ -2,79-2,97μ.(;) ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση (και κάποια πρώϊμα)***		. 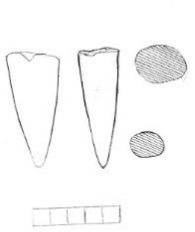 Μεγ.σωζ.ύψος 0,067μ., Πχ. 0,031μ.	**ΚΠΒ41**
22). Τομή Θ, ΟΜ 2807 -2,83-2,95μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση*** **ΚΠΒ130**		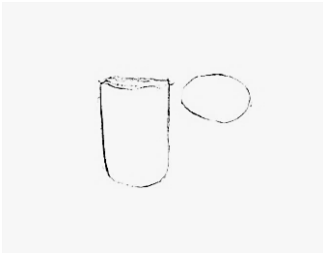 Μεγ.σωζ.ύψος 0,033μ., Πχ. 0,0145μ., Πλ.0,02μ.	Σχετικά στην τομή Θ, ΟΜ 6168δ, -1,60-1,95μ. Μεγ.σωζ.ύψος 0,07μ., Πχ. (μέγιστο) 0,045μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση*** **ΚΠΒ125** ΟΜ 8203, -1,60-2,10μ. Μεγ.σωζύ.ύψος 0,07μ., Πχ. 0,035μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση*** **ΚΠΒ4**

23). Τομή Θ, ΟΜ 2807 -2,83-2,95μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση*** **ΚΠΒ129**	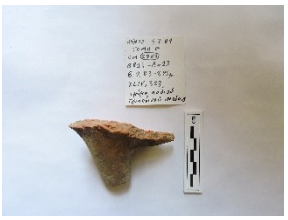 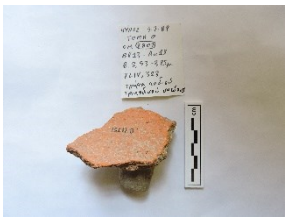	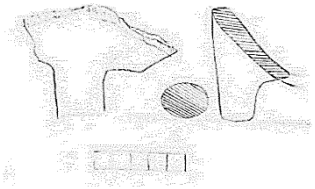 Μεγ.σωζ.ύψος 0,06μ., Πχ.τοιχ.0,0065-0,008μ., Πχ.ποδιού 0,018μ., Πλ.ποδιού 0,026μ.	Σχετικό στην Τομή Θ, ΟΜ 2809, -2,83-2,91μ. Μεγ.σωζ.ύψος 0,10μ., Πχ.τοιχ. 0,006-0,0075-0,01μ., Πχ.ποδιού 0,021μ., Πλ. 0,035μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση*** **ΚΠΒ128**
24). Τομή Ζ, ΟΜ 531 -3,27-3,36μ. ***ΥΕΙΙΙΓ*** **ΚΠΒ44**		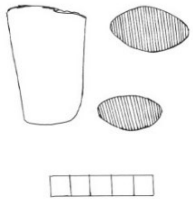 Μεγ.σωζ.ύψος 0,057μ., Πχ. 0,036-0,021μ.	
25). Τομή Ε, ΟΜ 958 -3,29-3,39μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη*** **ΚΠΒ122**	 	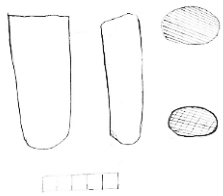 Μεγ.σωζ.ύψος 0,088μ., Πχ. 0,025μ.	Οπή στον πυρήνα λόγω κακού μαλάγματος του πηλού Ανάλογο με θραύσμα από Τομή Η, ΟΜ 1540, -2,33-2,41μ. Μεγ.σωζ.ύψος 0,068μ., Πχ. 0,019-0,02μ., Πλ. 0,029-0,033μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση*** **ΚΠΒ87**
26). Τομή Α, ΟΜ 6789 -3,40-3,52μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη (κυρίως)-μέση*** **ΚΠΒ14**	 	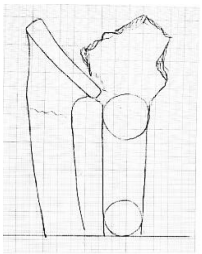 Μεγ.σωζ.ύψος 0,158μ., Πχ.τοιχ. 0,01-0,015μ., Πλ.ποδιού 0,035-0,027μ., Δποδιού 0,026-0,032μ.	Καλή εξομάλυνση των επιφανειών. Το κυρίως σώμα μάλλον χειροποίητο. Πίεση δακτύλου στην εξωτερική όψη για τη στέρεα πρόσφυση του ποδιού στο σώμα. Σχετικό και της ΟΜ 6843γ, -4,14-4,24μ. ***ΥΕΙΙΙΒ1 (1)*** **ΚΠΒ18**

27). Τομή Α, ΟΜ 6790ε -3,40-3,52μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση*** **ΚΠΒ15**		 Μεγ.σωζ.ύψος 0,125μ., Πχ. 0,033μ.	Από το ίδιο, πιθανόν, αγγείο και της ΟΜ 6790στ, -3,40-3,52μ. Εξομάλυνση της επιδερμίδας και μικρές ανομοιομορφίες στην επιφάνεια. **ΚΠΒ16** Σχετικό και σε Μάρτυρα Σ, ΟΜ 867γ, -1,02-1,10μ. Μεγ.σωζ.ύψος 0,09μ., πχ.0,025μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη*** **ΚΠΒ5**
28). Τομή Ζ, ΟΜ 7086 -3,72-3,87μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***		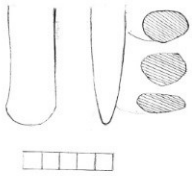 Μεγ.σωζ.ύψος 0,066μ., Μεγ.πχ. 0,025μ.	**ΚΠΒ50**
29). Τομή Ζ, ΟΜ 7743 -4,19-4,27μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση (σε πρώϊμο στρώμα)***		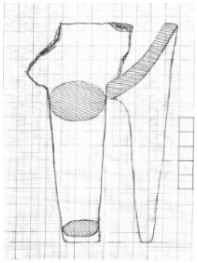	**ΚΠΒ54**
30). Τομή Ζ, ΟΜ 7691 -4,08-4,36μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***		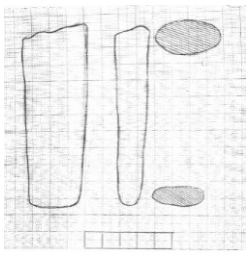 Μεγ.σωζ.ύψος 0,016μ., Πχ. 0,018-0016μ., Πλ.0,038-0,029μ.	**ΚΠΒ53**

31). Τομή Z, ΟΜ 7948α -4,92-5,08μ. ***ΥΕΙΙΙΓ*** **ΚΠΒ56**		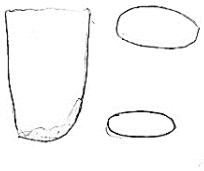 Μεγ.σωζ.ύψος 0,064μ., Μεγ.πχ. 0,039μ.	Σχετικά στην Τομή Α, ΟΜ 6789δ, -3,40-3,52μ. Σωζ.μήκος 0,06μ., Πχ. 0,028μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη (κυρίως)-μέση*** **ΚΠΒ14**
Πόδια με στήριγμα-γεφυρωτά			
32). Κ 2860, (Μάρτυρας Α-Β) -1,38-1,48μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***	 	. 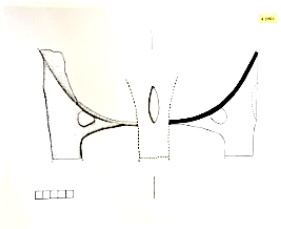 Μεγ.σωζ. ύψος 0,146μ., Πχ.τοιχ.0,009μ., Πχ.ποδιού 0,04μ.	**ΚΠΒ24**
33). Κ 2936, (Τομή Η, ΟΜ 1534) -2-14-2,25μ., ***φάση 6, στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης. Συνευρήματα της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης-μέσης και κυρίως μέσης.***		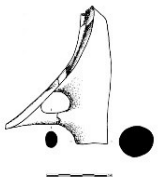 Μεγ.σωζ. ύψος 0,109μ., Πχ.τοιχ.0,08-0,012μ., (στο σημείο σύμφυσης του ποδιού), Πχ.ποδιού 0,028μ.	**ΚΠΒ83**

34). Τομή Α, Σακ 268 -2,60-2,72μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση*** **ΚΠΒ8**	 	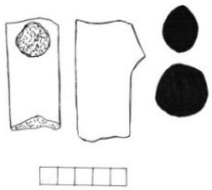 Μεγ.σωζ.ύψος 0,068μ., Πχ. 0,038μ.	Μικρή οπή-άνοιγμα, μάλλον διαμπερής, κατά μήκος της μάζας του πηλού, αποτελεί ρηγμάτωση του πηλού κατά την όπτηση. 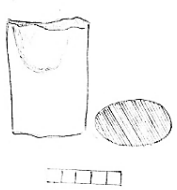 Τομή Ζ, ΟΜ 1712, Μεγ.σωζ.ύψος 0,0785μ. Πχ. 0,0305μ., Πλ. 0,052μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση*** **ΚΠΒ33**
35). Τομή Ζ, ΟΜ 380 -2,83-2,92μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***		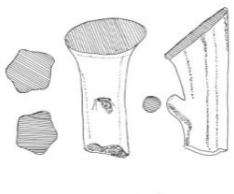 Μεγ.σωζ.ύψος 0,097μ., Πχ. 0,0315μ., Πλ. 0,0315μ	**ΚΠΒ38**
Πολυεδρικά πόδια			
36). Τομή Β, Σακ 148 -1,43-1,46μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη***		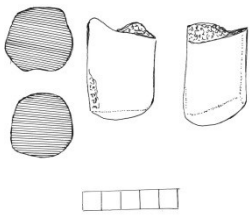 Ύψος 0,052μ., Πχ. 0,037μ.	**ΚΠΒ21**

37). Τομή Γ, ΟΜ 6087ε -2,38-2,48μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***		 Σωζ.ύψος 0,063μ., Πχ. (μεγ.) 0,027μ.	**ΚΠΒ81**
38). Τομή Θ, ΟΜ 1926 -2,88-2,94μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***		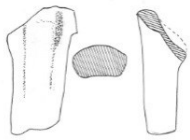 Μεγ.σωζ.ύψος 0,0805μ., Πχ. 0,021μ., Πλ. 0,0325μ.	**ΚΠΒ131**
39). Τομή Θ, ΟΜ 2814 -2,91-3,00μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***		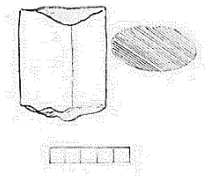 Μεγ.σωζ.ύψος 0,069μ., Πχ. 0,027μ., Πλ. 0,0535μ.	**ΚΠΒ132**

40). Μάρτυρας ΗΓ, Αα7-Α7, ΟΜ 2657 -3,72-3,94μ. ***Από την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-ύστερη. Το στρώμα περιέχει πολλά της μέσης-ύστερης***	 	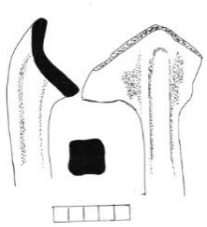 Μεγ.σωζ. ύψος 0,110μ., Πχ.τοιχ. 0,009-0,012μ., Πχ.ποδιού 0,024Χ0,024μ.	Τετραγωνισμένο πόδι από χύτρα με σφαιρικό σώμα. Μικρές ακανόνιστες μάζες πηλού στο σημείο συνένωσης του ποδιού με το σώμα. **ΚΠΒ95**
41). Τομή Ζ, ΟΜ 2769ε -4,08-4,22μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***	 	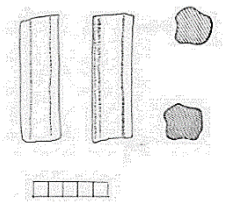 Μεγ.σωζ.ύψος 0,082μ., Πχ. 0,027μ.	**ΚΠΒ52**
42). Μάρτυρας ΗΓ, Αα10-Α10,11, ΟΜ 2685β -4,13-4,26μ. ***ΥΕΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη (σχεδόν ισόποση αντιπροσώπευση)***	 	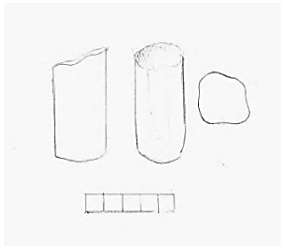 Μεγ.σωζ.ύψος 0,064μ., Πχ. 0,032μ.	**ΚΠΒ98**

43). Τομή Ε, ΟΜ 6143η, από καθαρισμό της σούδας, μετά τη διάλυση του Τχ 11. ***Κυρίως ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***		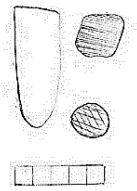 Ύψος 0,065μ., Πχ. 0,023-0,024μ.	**ΚΠΒ105**
Διαμορφώσεις στα πόδια			
44). Τομή Ζ, ΟΜ 368 -2,58-2,65μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***		 Μεγ.σωζ.ύψος 0,092μ., Πχ. 0,033μ., Πλ. 0,033μ.	Οπή και εγχάραξη για την αποφόρτιση του ποδιού **ΚΠΒ32**
45). Τομή Ζ, ΟΜ 1713 -2,66-2,76μ. ***κυρίωςΥΕΙΙΙΓ μέση***	 	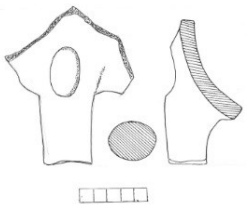 Μεγ.σωζ.ύψος 0,107μ., Πχ.0,028μ., Πλ. 0,036μ.	**ΚΠΒ35**
46). Τομή Ζ, ΟΜ 363 -2,75-2,82μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***		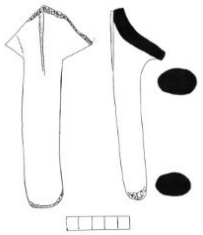 Μεγ.σωζ.ύψος 0,151μ, Πχ. 0,019μ., Πλ. 0,029μ.	**ΚΠΒ36**

47). Τομή Ζ, ΟΜ 395 -2,92-3,05μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση*** **ΚΠΒ39**	 	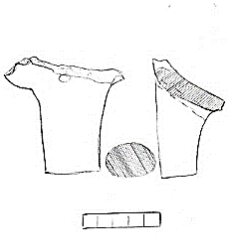 Μεγ.σωζ.ύψος 0,0755μ, Πχ. 0,022μ., Μεγ.σωζ.πλ.0,032-0,036μ.	Τομή Γ, ΟΜ 7037, καθαρισμός Ν. όψης Τχ 51, Μεγ.σωζ.ύψος 0,097μ, Πχ.τοιχ. 0,008μ., Πχ.ποδιού 0,035-0,043μ., Πλ.0,022-0,026μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση*** Σύνδεση ποδιού με κοιλιά 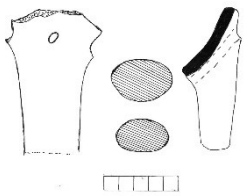 **ΚΠΒ78**
48). Κ 4188, (Τομή Θ, ΟΜ 2846) -2,50-3,46μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη*** **48[α]**. Τομή Β, Η3 -1,20-1,37 **Φάση 6**	 	Μεγ. σωζ. Ύψος 0,104μ., Μεγ. σωζ. Πλ. 0,142μ., Πχ.τοιχ. 0,006/0,007/0,008μ., Πχ. ποδιού-0,032μ., Μεγ.σωζ. ύψος ποδιού-0,049μ., πχ.λαβής-0,013μ. 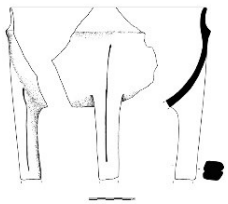 Ύψος 0,215μ., Δστομ. 0,234μ.	Διακρίνεται, στην τομή, ότι το πόδι είναι κατασκευασμένο από διαφορετική μάζα πηλού. **ΚΠΒ138**

ΤΡΙΠΟΔΙΚΑ ΜΕ ΓΩΝΙΩΤΟ ΠΕΡΙΓΡΑΜΜΑ			
49). Κ 1945 ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη (;)***	 	 Δστομ. 0,207/0,195μ.	Διάταξη ποδιών στην κοιλιά. Διάτρητα πόδια. Μικρή δυσπλασία στο χείλος. **ΚΠΒ1**
50). Μάρτυρας Α-Ζ, ΟΜ 1051 -1,54-1,62μ. ***Κυρίως ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση, και λίγα ύστερη***		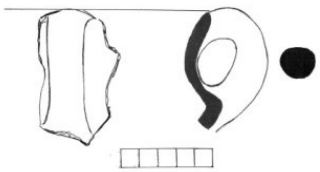 Δστομ.0,12μ.(;)	Υδαρής επίχριση εξωτερικά **ΚΠΒ57**
51). Κ 2964, (Τομή Α,Σακ284) -3,42-3,50μ. ***Ίσως ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση, (σύμφωνα με το στρώμα)***	 	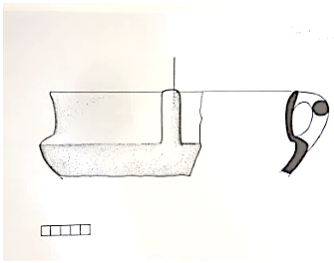 Δστομ. 0,245μ.	Σημάδια έντονης καύσης στα εσωτερικά τοιχώματα **ΚΠΒ13**
52). Μάρτυρας ΗΓ/ΑΖ, κάτω από Τχ 23, ΟΜ 2745. ***Αρκετά της ΥΕΙΙΙΓ μέσης-ύστερης***	 	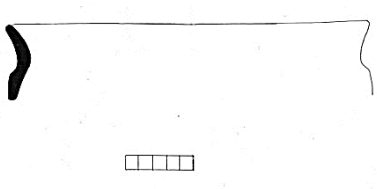 Δστομ. 0,25-0,27μ.	**ΚΠΒ141**

53). Μάρτυρας ΗΓ/ΑΖ, κάτω από Τχ 23, ΟΜ 2745. ***Αρκετά της ΥΕΙΙΙΓ μέσης-ύστερης***	 	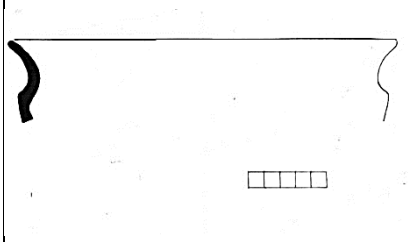 Δστομ. 0,24μ.	**ΚΠΒ142**
54). Τομή Ζ, Καθαρισμός Β. πλευράς, ΟΜ 5135. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***	 	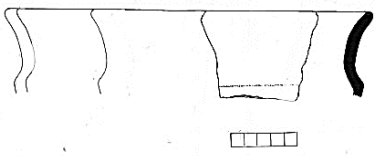 Δστομ. 0,20/0,24μ.	Εσωτερική εξομάλυνση στη ζώνη του χείλους και κάπνα πάνω σε αυτό και στις δύο όψεις. **ΚΠΒ45-6**
55). Κ 4504, (Τομή Θ, εκ περισυλλογής, επιφανειακό στρώμα, ΟΜ 2214). ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη***	 	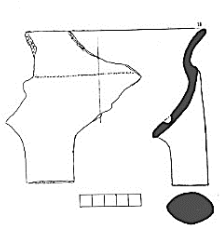 Δστομ. 0,18μ.(;)	Εξωτερικά αδρή εξομάλυνση με αδιαμόρφωτες μάζες πηλού **ΚΠΒ124**
56). Μάρτυρας Α-Ζ, Αα3,Αα4-Ββ4, ΟΜ 1080 -2,00-2,17μ. ***Κυρίως ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση, στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης***		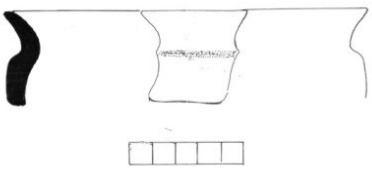 Δστομ. 0,16μ.	Βλ. σχετικό το Κ 4499, στα ίδια τετράγωνα **ΚΠΒ70** **ΚΠΒ66**

57). Μάρτυρας Α-Ζ, Αα3,Αα4-Ββ4, ΟΜ 1080 -2,00-2,17μ. ***Κυρίως ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση, στο στρώμα και ύστερα***		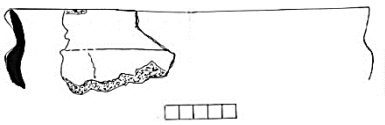 Δστομ. 0,24-0,25μ.	**ΚΠΒ63**
58). Μάρτυρας Α-Ζ, Αα3,Αα4-Ββ4, ΟΜ 1080 -2,00-2,17μ. ***Κυρίως ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***		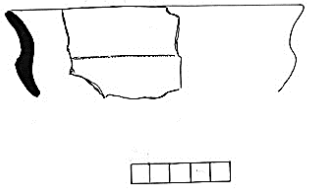 Δστομ. 0,15μ.	Επίθετη, κρεμώδης ουσία πάνω και εσωτερικά του χείλους (επίθετο χρώμα ή ίχνη της επικάθισης καλύμματος (;) **ΚΠΒ67**
59). Τομή Κ, ΟΜ 8357, -2,21-2,32μ. (πιθανόν 1,91-2,02μ.) ***1 ΥΕΙΙΙΓ μέση***		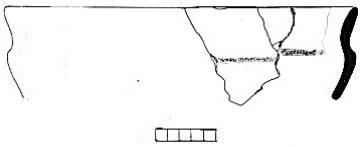 Δστομ. 0,29μ.	**ΚΠΒ103**
60). Κ 4498, (Μάρτυρας Α-Ζ, ΟΜ 1079) -2,00-2,17μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση, υπάρχουν λιγότερα της ΥΕΙΙΙΓ μέσης και της ΥΕΙΙΙΓ μέσης-ύστερης***		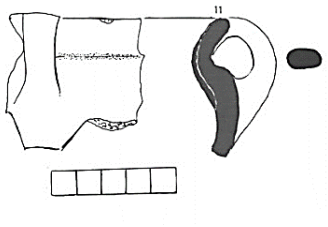 Δστομ. 0,11μ.(;)	Χειροποίητο ή με λωρίδες. Υαλοποιημένος πυρήνας **ΚΠΒ62**
61). Κ 4223, (Μάρτυρας Α-Ζ, ΟΜ 1072) -2,04-2,10μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση, το στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης***		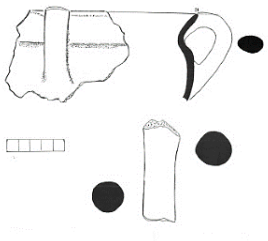 Δστομ. 0,24μ.	Κατασκευασμένο με λωρίδες; **ΚΠΒ58**

62). Κ 4499 **(**Μάρτυρας Α-Ζ, ΟΜ 1082) -2,17-2,26μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση, υπάρχουν λιγότερα της ΥΕΙΙΙΓ μέσης και της ΥΕΙΙΙΓ μέσης-ύστερης***	 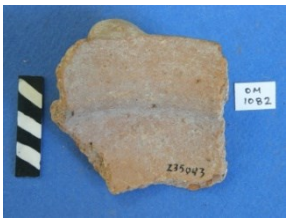	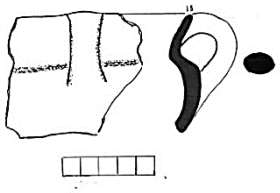 Δστομ. 0,145-0,15μ.	Υάλωση στον πυρήνα με σχετικές φυσαλίδες-οπές. Μικρή δυσπλασία στο χείλος **ΚΠΒ70**
63). Κ 4882 (Τομή Β, ΟΜ 4198) -2,30-2,38μ. ***ΥΕΙΙΙΒ-Γ, υστερώτερο στρώμα***	 	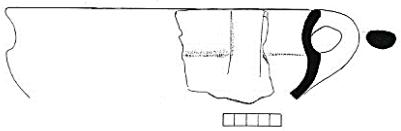 Δστομ. (εσ.) 0,27μ	**ΚΠΒ23**
64). Κ 4737 (Τομή Ε, ΟΜ 6181) -2,45-2,55μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη***	 	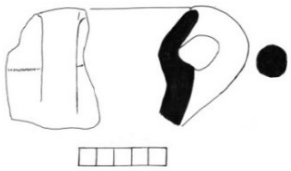 Δστομ. (;)	Παχιά επίχριση εσωτερικά και εξωτερικά **ΚΠΒ111**
65). Κ 2901 (Τομή Ε, ΟΜ 2566) -2,47-2,65μ., ***φάση 7***	 	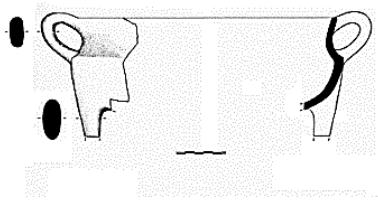 Δστομ. 0,26μ.	Εμφανής ασβεστίτης. Εσωτερική διαμόρφωση και ίχνη του ασβεστούχου νερού. Μικρές δυσπλασίες στο εξωτερικό τοίχωμα, μετά τη διαμόρφωση της επιφάνειας. **ΚΠΒ112**

66). Κ 2965 (Τομή Θ, ΟΜ 2800) -2,76-2,83μ. ***Στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ μέσης***	 	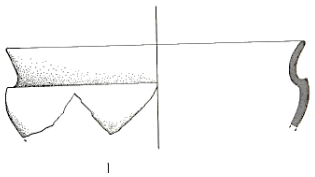 Δστομ. 0,25μ.	**ΚΠΒ127**
67). Κ 4208, **(**Μάρτυρας Η-Γ, ΟΜ 2631) -2,76-2,73-2,93μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη***		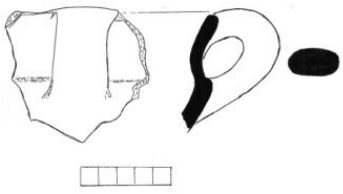 Σωζ. ύψος 0,08μ., Πχ.τοιχ. 0,007-0,01μ., Πχλαβής 0,016μ, Πλ.λαβής 0,028μ., Ύψοςλαβής 0,06μ.	Προσεγμένη διαμόρφωση για την πρόσφυση της λαβής. Ίχνος δακτύλου στη βάση αυτής. **ΚΠΒ92**
68). Κ 4859 (Τομή Θ, ΟΜ 1771) -3,00-3,10μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***	 	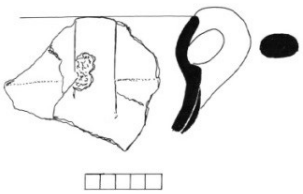 Δστομ. 0,34μ.(;)	Ίχνη του εργαλείου στη βάση της λαβής για την καλύτερη πρόσφυση αυτής **ΚΠΒ135**

69). Κ 4680 (Τομή Α) -3,24-3,36μ., ***στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ μέσης***	 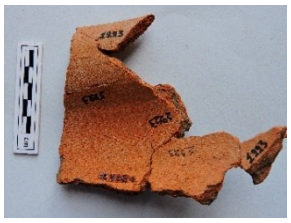	 Δστομ. 0,25μ.	Διαμόρφωση κοιλωμάτων στο σημείο συμβολής ποδιού και σώματος και αποτυπώματα δακτυλιάς. Διαφοροποίηση ως προς τη διαμόρφωση χείλους (εξομαλυμένου) και εξωτερικής (αδρής)επιφάνειας. Πιθανή χρήση τροχού. **ΚΠΒ11**
70). Τομή Α, ΟΜ 6783 -3,28-3,40μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***	 		Απολέπιση της επιδερμίδας. Στο εσωτερικό τοίχωμα διακρίνεται η συγκόλληση του χείλους με το σώμα **ΚΠΒ12**
71). Κ 4702 (από καθαρισμό), -4,67-4,83μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση, αλλά αρκετά και ΥΕΙΙΙΒ2-Γ***	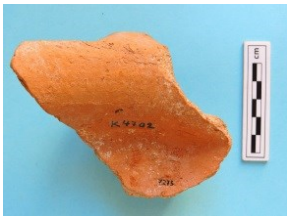 	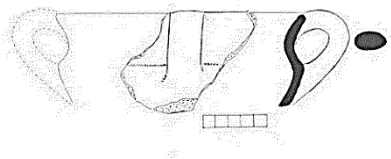 Δστομ. 0,21μ.	Συγκόλληση του χείλους με το σώμα και εξομάλυνση στο εσωτερικό του χείλους για απαλοιφή ιχνών **ΚΠΒ75**

ΤΡΙΠΟΔΙΚΑ ΜΕ ΛΙΓΟΤΕΡΟ ΓΩΝΙΩΤΑ ΠΕΡΙΓΡΑΜΜΑΤΑ ή ΑΛΛΑ ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ			
72). Μάρτυρας ΗΓ/ΑΖ, κάτω από Τχ 23, ΟΜ 2745. ***Αρκετά της ΥΕΙΙΙΓ μέσης-ύστερης***	 	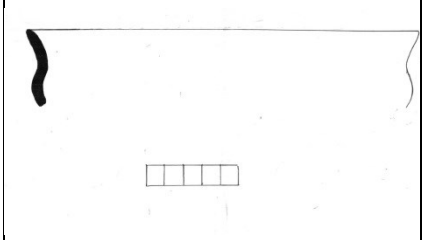 Δστομ. 0,20μ.	**ΚΠΒ143**
73). Κ 4883 (Τομή Ε, ΟΜ 647) -1,20-1,27μ. ***ΥΕΙΙΙΓ-ΠρΓ***	 	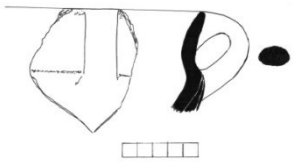 Δστομ. 0,16-0,17μ.	Μάλλον πρώϊμο αγγείο. **ΚΠΒ107**
74). Κ 4527 (Τομή Κ, ΟΜ 8265) -1,29-1,39μ. (πιθανόν 0,99 -1,09μ.) ***<u>ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση</u>/ στρώμα της/ΠρΓ***	 	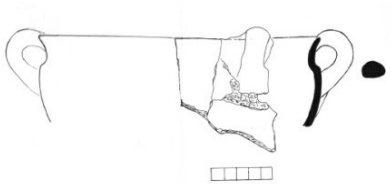 Δστομ. 0,24μ.	Εμφανής ασβεστίτης. Αμελής συνοχή της μικροδομής και απόσχιση των τοιχωμάτων. Χειροποίητο; **ΚΠΒ102**

75). Κ 4769 (Μάρτυρας Α-Β, ΟΜ 995-8) (-1,15-1,24/-1,24-1,33 (θα προστεθεί… είτε 0,46 είτε 1μ.) ***Μάλλον σε στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης***	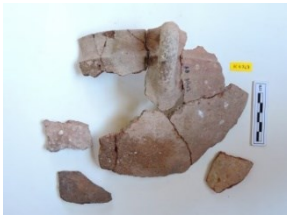 	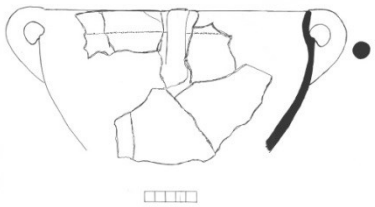 Δστομ. 0,25-0,26μ.	Πολλά ασβεστιτικά στοιχεία **ΚΠΒ26**
76). Κ 4879 (Τομή Ε, ΟΜ 1629) -2,12μ. (από καθαρισμό, χωρίς συνευρήματα)	 	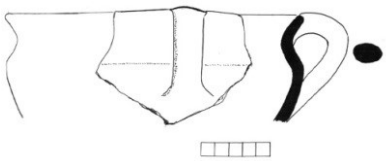 Δστομ. 0,21μ.	Τοποθέτηση και διαμόρφωση του κατώτερου άκρου της λαβής σύμφωνα με χαρακτηριστικά των ευρύστομων χυτρών χωρίς πόδι **ΚΠΒ109**
77). Μάρτυρας Α-Ζ, Βόρεια Τχ 14, ΟΜ 1701 -2,10-2,24μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη, μάλλον ύστερη***	 	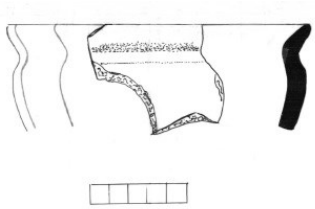 Δστομ. 0,13 (-0,15)μ.	Διαμόρφωση εσωτερικής επιφάνειας με ξύσιμο και επικόλληση χείλους στο σώμα. Χειροποίητο; **ΚΠΒ68**

78). Κ 4856 (Τομή Γ, ΟΜ 424) -2,53-2,61μ. ***ΥΕΙΙΙΓ***	 	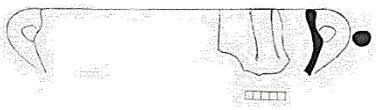 Δστομ. 0,30-0,36μ.	Χρυσίζων μαρμαρυγίας;, Μήπως αιγινήτικης παράδοσης/εισαγωγής; **ΚΠΒ82**
79). Κ 4848 (Μάρτυρας Α-Ζ, ΟΜ 1717) -2,66-2,80μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***	 	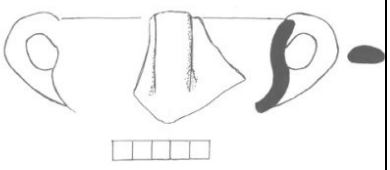 Δστομ. 0,12μ?	Χρυσίζων; μαρμαρυγίας. Έντονα σημάδια καύσης στη λαβή **ΚΠΒ74**
80). Κ 4834 (Τομή Ε, ΟΜ 931) -2,84-2,98μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση (1 ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη)***	 	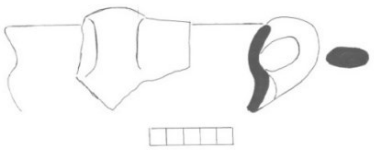 Δστομ. 0,16-0,17μ.	Σε σχετικό τετράγωνο το Κ 2867. Επίχριση σκουρόχρωμης απόχρωσης, ανάλογη διαμόρφωση και στο Κ 4679. **ΚΠΒ51** **ΚΠΒ118**
81). Κ 2867 (Τομή Ε, ΟΜ 929+930+931) -2,84-2,98μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση (λίγα και της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης)***		 Δστομ. 0,18μ.	Ίχνη ασβεστούχου νερού στη βάση του χείλους εσωτερικά Σε κοντινό τετράγωνο το αγγείο Κ 4834 **ΚΠΒ119**

82). Κ 4532 (Τομή Κ, ΟΜ 8452) -3,13-3,24μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση, κυρίως μέση***	 	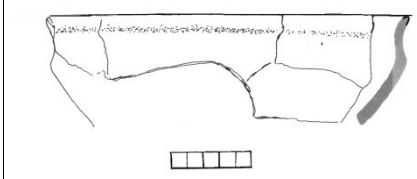 Δστομ. 0,20μ.	Γραπτή ταινία στη βάση του χείλους **ΚΠΒ104**
83). Κ 4844 (Τομή Ε, ΟΜ 7389+7384) -3,32-3,44μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση, 1 ΥΕΙΙΙβ1***	 	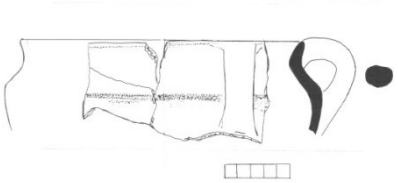 Δστομ. 0,206-0,21μ.	Ελαφρά γωνίωση στην άνω επιφάνεια του χείλους, Πρώϊμο αγγείο, αιγινήτικης μάλλον παράδοσης **ΚΠΒ123**
84). Κ 4679 (Τομή Ζ, ΟΜ 2760) -3,98-4,08μ. ***Κυρίως ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση, εντούτοις λίγα όστρακα από την ΥΕΙΙΙΒ2, αλλά και κάποια από την ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη***	 	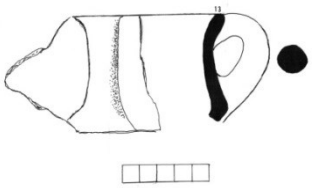 Δστομ. 0,13 ?μ.	Επίχριση στο εσωτερικό, βλ. και το Κ 4834 **ΚΠΒ118** **ΚΠΒ51**

85). Κ 4728 (Τομή Η, ΟΜ 7276) -4,74-4,84μ., ***ΥΕΙΙΙΒ2-Γ;***	 	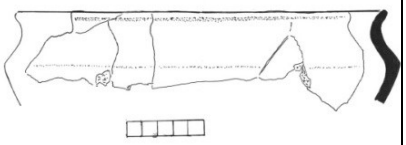 Δστομ. 0,25μ.	Πρβλ.Lis 2012a, 88, fig. 17. Εμβάπτιση του αγγείου σε υδαρή πηλό και χρήση του σχετικού πηλού για γραμμική διακόσμηση **ΚΠΒ89**
ΤΡΙΠΟΔΙΚΑ ΜΕ (ΒΑΘΥ) ΣΤΡΟΓΓΥΛΕΜΕΝΟ ΣΩΜΑ			
86). Κ 4503 (Τομή Β, ΟΜ 4063) -2,00-2,11μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη, τα περισσότερα πρώϊμη-μέση***	 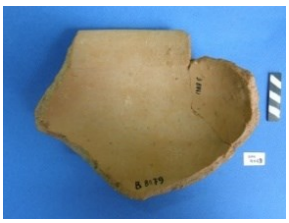	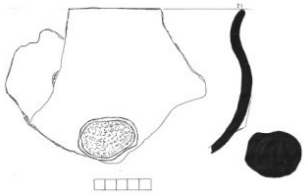 Δστομ. 0,21μ.	Κατασκευή σώματος μάλλον με χρήση μήτρας **ΚΠΒ22**
87). Κ 4209 (Μάρτυρας Η-Γ, ΟΜ 2676) -3,94-4,03μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση, μάλλον πρώϊμη***	 	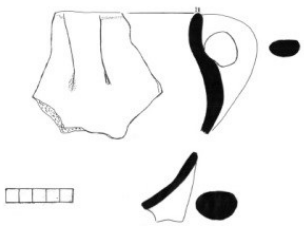 Δστομ. 0,28μ.	Αιγινήτικης παράδοσης/επίδρασης; **ΚΠΒ97**

88). Κ 4701 (Τομή Ζ, ΟΜ 2771) -4,22-4,39μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη (στο στρώμα όστρακα της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης-μέσης-ύστερης)***	 	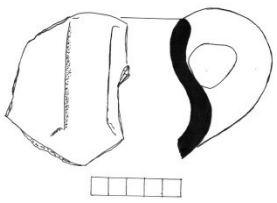 Δστομ. 0,15μ.	**ΚΠΒ55**
ΤΡΙΠΟΔΙΚΑ ΜΕ ΗΜΙΣΦΑΙΡΙΚΗ ΚΟΙΛΙΑ			
89). **Κ 2967** (Τομή Γ, Α11) -2,05-2,27μ. ***ΥΕΙΙΙΓ ύστερη;***	 	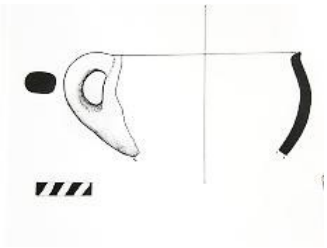 Μεγ.σωζ.ύψος 0,083μ., Δστομ (εσωτ.) 0,195μ.	**ΚΠΒ $_1$2**
90). Τομή Η, Αα7-8 ΟΜ 1536 -2,25-2,33μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***	 	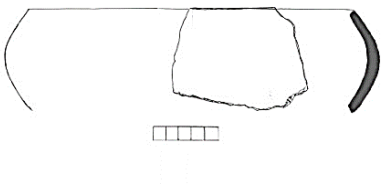 Δστομ. 0,25μ	Έντονα ίχνη κάπνας στις επιφάνειες **ΚΠΒ$_1$ 3**

91). Κ 4699 (Τομή Θ, Ββ14, ΟΜ 1907) -2,66-2,80μ. ***ΥΕΙΙΙΓμέση-ύστερη***	 	 Δστομ. 0,21μ.	Χυτροειδές, πιθανόν αντίγραφο ενός μεταλλικού προτύπου **ΚΠΒ$_{I}$6**
92). Κ 4706 (Τομή Η, Ββ10-ΓΓ10) -4,58-4,78μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη***	 	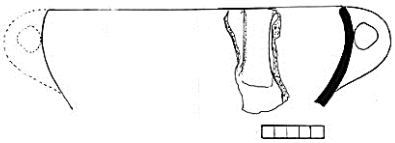 Δστομ. 0,23-0,25μ.	**ΚΠΒ$_{I}$4**

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΜΑΓΕΙΡΙΚΑ ΣΚΕΥΗ ΑΡΥΤΑΙΝΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΧΟΙ ΜΕ ΥΠΕΡΥΨΩΜΕΝΗ ΛΑΒΗ εικ. Γ.			
Ι. Αρύταινες. ***Χονδροειδή δείγματα (από μαγειρικό πηλό)***			
1). Κ 4897 (Τομή Α, Γ4 Σακ 119) -2,28-2,38μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη***	 	 Σωζ.ύψος 0,095μ., Πλ.λαβής 0,018-0,019μ., Πχ.λαβής-0,011μ.	Κακοπλασμένο **ΚΠΓ2**
2). Τομή Θ, ΟΜ 6185 -2,65-2,77μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη, μάλλον ΥΕΙΙΙΓ μέση***	 	Μεγ.σωζύψος-0,108μ., Μεγ.σωζ.ύψοσωμ. 0,037μ., Πλ.λαβής-0,033μ., Πχ.λαβής-0,013μ.	Υδαρής επίχριση, περισσότερο εξηρημένη στην εξωτερική επιφάνεια της λαβής **ΚΠΓ25**
Χρηστικά, λεπτότερα ή ημιχονδροειδή αγγεία			
3). Τομή Ε, ΟΜ 6151 -1-1,17μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη***	 	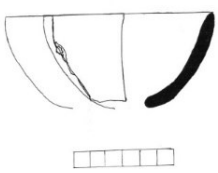 Μεγ.σωζ.ύψος 0,065μ. , Δστομ. 0,10μ.	**ΚΠΓ30**

4). Τομή Α, Σακ. 42+51 -1,45-1,54μ.		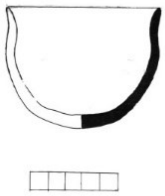 Δστομ. 0,08-0,09μ.	Ίχνη φθοράς από επαφή στα τοιχώματα αγγείου στην εξωτερική επιφάνεια και στην πλάγια όψη **ΚΠΓ1**
5). Κ 4500 (Τομή Β, Ζ6, ΟΜ 4066) -2,00-2,11μ. ***ΥΕΙΙΙΓ***	 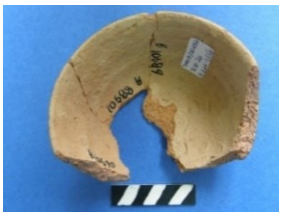	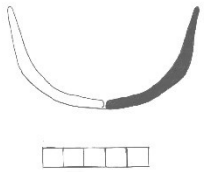 Ύψος 0,044μ, Δστομ. 0,089μ.	Χειροποίητη αρύταινα. Καμπύλες εγχαράξεις στο εσωτερικό ως ίχνη διαμόρφωσης του πυθμένα **ΚΠΓ4**
6). Κ 4524 (Τομή Β, Η4+Θ4, ΟΜ 4060,4074) -2,00-2,21μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***	 	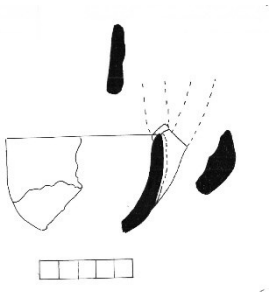 Μεγ.σωζ.ύψος 0,045μ., Δστομ.0,08μ. (περίπου)	Χειροποίητο δείγμα αρύταινας με ίχνη κάπνας στις επιφάνειες (εξ/εσ.) **ΚΠΓ7**
7). Κ 4904 (Τομή Β, Ζ6-Ζ7, ΟΜ 4120) -2,20-2,28μ.		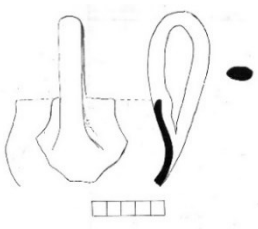 Μεγ.σωζ.ύψος 0,12/0,118μ., Δστομ. 0,10μ.	**ΚΠΓ8**

8). Κ 4522 (Τομή Κ;, Ι16+17, ΟΜ 8399+8403) -2,61-2,83μ. ***ΥΕΠΠΓ πρώϊμη;***	 	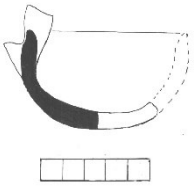 Ύψος 0,038μ., Δστομ. (υπολ) 0,10μ.	Κάπνα στην κάτω επιφάνεια του αγγείου και ίχνη από το υλικό που χρησιμοποιήθηκε για ζέσταμα στο εσωτερικό του αγγείου **ΚΠΓ35**
9). Κ 4686 (Τομή Θ, Αα13, Ββ15, ΟΜ 1904, 1917) -2,69-2,94μ. ***ΥΕΠΠΓ μέση***	 	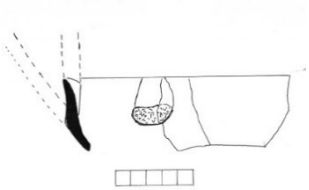 Μεγ.σωζ.ύψος 0,048μ., Δστομ. (υπολ) 0,09μ.	Διαφορά διαμόρφωσης στην εσωτερική επιφάνεια λόγω συγκόλλησης της λαβής **ΚΠΓ27**
10). Κ 4903 (Τομή Α, Γ4, ΟΜ 6794) -3,40-3,50μ., ***ΥΕΠΠΓ πρώϊμη-μέση***	 	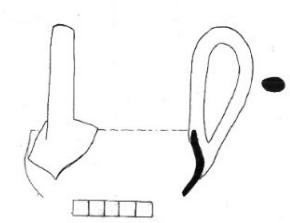 Μεγ.σωζ.ύψος 0,105μ., Δστομ.(υπολ) 0,10μ.	**ΚΠΓ3**
11). Κ 4905 (Τομή Γ, Ε8, ΟΜ 7301) -3,44-3,51μ. ***ΥΕΠΠΓ πρώϊμη-μέση*** **ΚΠΓ12**		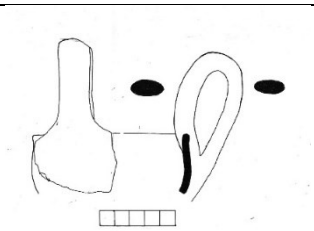 Μεγ.σωζ.ύψος-0,097μ., Δστομ. (υπολ,)-0,10μ.	Στο εσωτερικό, στο σημείο συγκόλλησης της λαβής με το σώμα, μικρή αδιαμόρφωτη πλαστική ζώνη. Στην άνω όψη της λαβής, ίχνος δακτυλιάς. Στη συμβολή των δύο άκρων της λαβής πρόσθετη μάζα πηλού. Ασύμμετρη διάπλαση χείλους εκατέρωθεν της λαβής.

ΙΙ. Πρόχοι με υπερυψωμένη λαβή

12). Κ 4172 (Τομή Β, Η1, ΟΜ 4098) -1,94-2,03 ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***	 	Μεγ.σωζ.ύψος 0,128μ., Δβ. 0,09μ.	Ίχνη καύσης στο εσωτερικό **ΚΠΓ5**
13). Κ 4898 (Τομή Θ, Ββ17 ΟΜ 1485) -2,16-2,31μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση (συνευρήματα)***		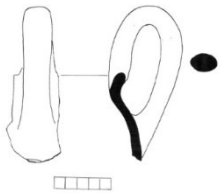 Μεγ.σωζ.ύψος-0,136μ., Ύψοςσωμ.0,083μ.	**ΚΠΓ23**
14). Κ 4682 (Τομή Ζ, Γγ4 ΟΜ 276) καθαρισμός λίθων σε β. -2,31μ.	 	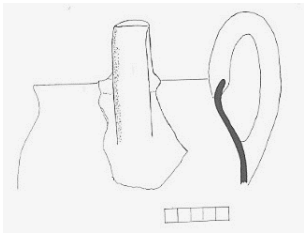 Μεγ.σωζ.ύψος 0,134μ., Δστομ. 0,14μ.	Ανομοιόμορφο πλάτος λαβής **ΚΠΓ28**
15) .Τομή Ζ, ΟΜ 1706 -2,44-2,55μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη***	 	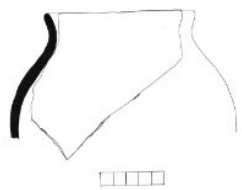 Μεγ.σωζ.ύψος 0,11μ., Δστομ. 0,12μ.	Ημιχονδροειδής πηλός. **ΚΠΓ17**

16). Κ 4397 (Τομή Β, Ζ6-Ζ7 ΟΜ 4120) -2,60-2,68μ. ***ΥΕΙΙΙΓ***		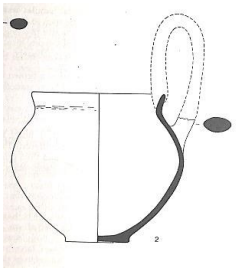 Ύψος 0,155μ., (με λαβή) 0,195μ. Δστομ. 0,117μ., Δβ. (υπολ) 0,08μ.	Κάθετης φοράς γδαρσίματα στο ύψος της κοιλιάς αντιδιαμετρικά της λαβής, λόγω επαφής με τοιχώματα άλλου σκεύους **ΚΠΓ9**
17). Κ 4501 (Τομή Β, Η3, ΟΜ 1868) -2,64-2,71μ. ***(ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση)***	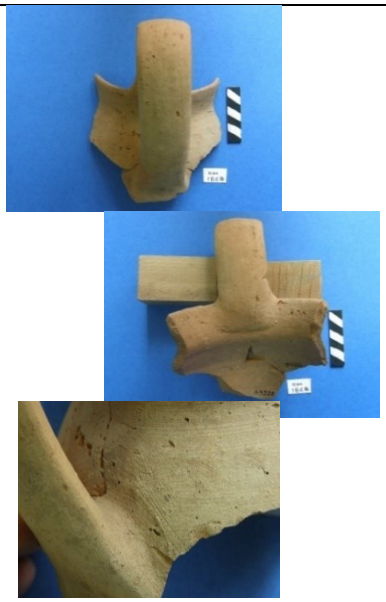	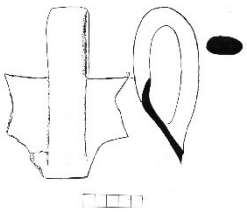 Μεγ.σωζ.ύψος 0,127/0,14μ. Δστομ. 0,11μ.	Ημιχονδροειδής πηλος. Κάπνα στη βάση της λαβής. Εμφάνιση πόρων, από τις οργανικές ουσίες της ύλης, στην επιδερμίδα στην περιοχή του χείλους. Ίχνη του εργαλείου διαμόρφωσης. **ΚΠΓ10**
18). Κ 4681 (Μάρτυρας Η-Γ, Αα7-8, Α7-8, ΟΜ 1550) -2,74-2,81μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***		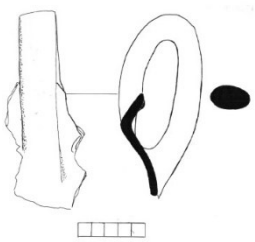 Μεγ.σωζ.ύψος 0,14μ., Δστομ. 0,16μ.	Χονδροειδής (μαγειρικός) πηλός για την κατασκευή της πρόχου **ΚΠΓ22**

19). Κ 4684 (Τομή Θ, Α18-Αα18 ΟΜ 6190) -2,87-2,93μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη***	 	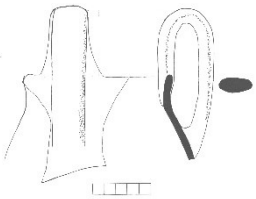 Μεγ.σωζ.ύψος 0,134μ, Δστομ. 0,12-0,14μ.	Τροχήλατη τεχνική κατασκευής. Πίεση δακτύλου στην άνω επιφάνεια της λαβής. **ΚΠΓ28**
20). Κ 4723 (Μάρτυρας Η-Γ (ίσως και τομή Γ) ΟΜ 7037 Καθαρισμός Ν. Τχ 51) ***κυρίως ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***	 	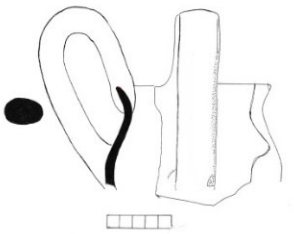 Μεγ.σωζ.ύψος 0,084μ. (με λαβή) 0,148μ., Δστομ. 0,12μ.	Τεχνική διαμόρφωσης με κουλούρες και, μάλλον, τελική με τροχό **ΚΠΓ21**
21). Κ 4744 (Μάρτυρας Α-Ζ, Αα2-Αα4 ΟΜ 7737) (από καθαρισμό) ***1ΥΕΙΙΙΒ-Γ και 1 ΥΕΙΙΙΓ ύστερη***	 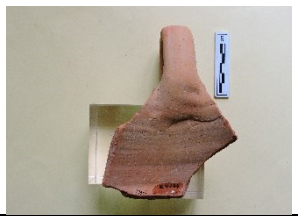	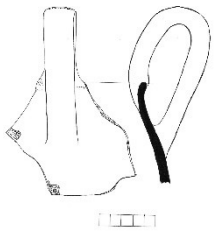 Μεγ.σωζ.ύψος 0,105μ., (με τη λαβή) 0,16μ.	Καθαρός πηλός με ασβεστιτικά στοιχεία. Στο εσωτερικό χαρακιές από τη χρήση **ΚΠΓ16**

ΙΙΙ. Χρηστικοί κύαθοι/σκύφοι			
22). Κ 4729 (Τομή Β, Θ7, ΟΜ 4103) -1,94-2,03μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση, σε βάθος της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης-ΥΜ;***	 	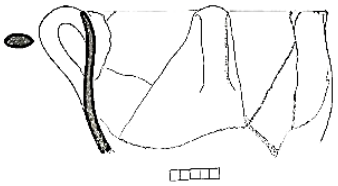 Δστομ. 0,255μ.	**ΚΠΓ6**
23). Μάρτυρας ΕΚΓΔ, ΟΜ 3347 -2,90-3,04, ***ΥΕΙΙΙΓ***	 	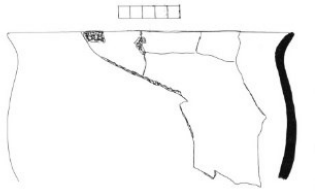 Δστομ. 0,24μ.	Μεγάλος σκύφος με ίχνη καύσης **ΚΠΓ36**
IV. Κουτάλες μεταλλευτικής χρήσης			
24). Κ 4685 (χώρος κάτω από τον Τχ 11 ΟΜ 8127) -0,38-0,46μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση (1ΥΜ)***	 	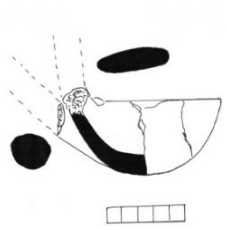 Μεγ.σωζ.ύψος 0,052μ., Δστομ. 0,096μ.	Χωνευτήρι για την τήξη μετάλλου **ΚΠΓ$_1$1**

25). Κ 4902 (Τομή Θ, Α18, Αα18, ΟΜ 6171) -2,05-2,15μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση (ύστερη)***	 	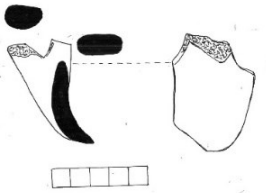 Δστομ. 0,12μ.	Χωνευτήρι για την τήξη μετάλλου **ΚΠΓ14**
V. Αρύταινα πιθανόν "barbarian ware"			
26). Τομή Θ, ΟΜ 1761 -2,69-2,80μ. ***(ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη)***		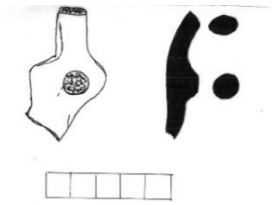	Πιθανόν του τύπου της "barbarian ware" **ΚΠΓ26**

ΚΡΑΤΗΡΟΣΧΗΜΑ			εικ. Δ.
1). Κ 4194 (Τομή Θ, Α18-Αα18, ΟΜ 6171) -2,05-2,15μ., *Μάλλον* ***ΥΕΙΙΙΓ μέση (μήπως και ύστερη;)***	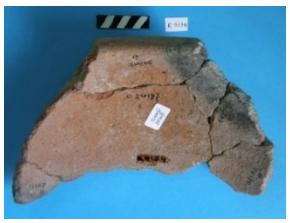 	Δστομ. 0,23μ.	Αγγείο από μαγειρικό πηλό, με κάπως «άτεχνη» γωνία επικόλλησης της λαβής **ΚΠΔ10**
2).Μάρτυρας ΕΚΓΔ, ΟΜ 3274+3318 -1,80-2,50μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση (ύστερη)***	 	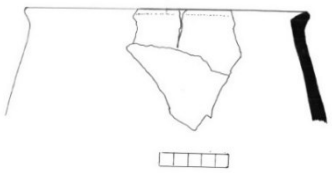 Δστομ. 0,17μ. (εσ.)-0,20μ. (εξ.)	Υπολείμματα ιζημάτων στην άνω όψη και στην εξωτερική περίμετρο του στομίου, πιθανόν και λόγω χρήσης καλύμματος, αλλά και άλλες «πιτσιλιές» από την κάπνα στο σώμα του αγγείου **ΚΠΔ13**
3). Κ 4677 (Τομή Α, Ε5, Δ5-Δ30 ΟΜ 6725) -2,80-2,98μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***	 	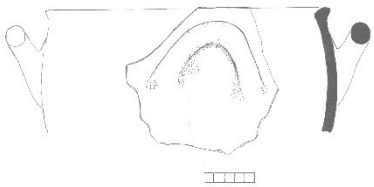 Δστομ. 0,26μ. (εσ.)-0,29μ. (εξ.)	Ίχνη καύσης στα τοιχώματα (εξ/ες.) του αγγείου. Πλαστικές ταινίες στο εσωτερικό, ελαφρώς αποκλίνουσες από την κυκλική διεύθυνση, λόγω κατασκευής από λωρίδες **ΚΠΔ1**

4).Τομή Γ, ΟΜ 7280 -2,87-3,02μ. ***από ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-ύστερη, πιθανόν μέση***	 	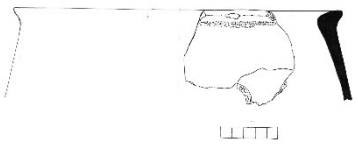 Δστομ. 0,238 (εσ.)-0,28 μ.(εξ.)	Στο εσωτερικό τοίχωμα μικρές μάζες πηλού, ίσως διορθωτικές επεμβάσεις κατασκευής ή διαμόρφωσης **ΚΠΔ4**
5). Μάρτυρας τομών Η-Γ, ΟΜ 2635 -2,95-3,34μ. ***Κυρίως ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***	 	 Δστομ. 0,22μ. (εσ.)-0,28μ.(εξ)	Πηλός με ασβεστιτικά στοιχεία και πόρους στην επιφάνεια **ΚΠΔ8**
6). Μάρτυρας Ε-Γ, ΟΜ 6568 -3,35-3,45μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***	 	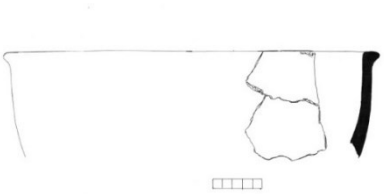 Δστομ. 0,38μ.	Πηλός με χαλαζιακά στοιχεία **ΚΠΔ5**
7). Τομή Δ, Θ9-10 -1,32-1,46μ. ***ΥΕΙΙΙΓ (1ΥΜ)***	 	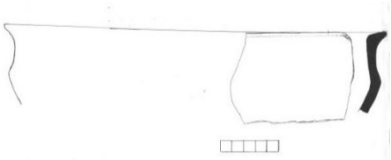 Δστομ. 0,33μ.	Κρατήρας με γωνιωτό περίγραμμα **ΚΠΔ3**

8). Κ 4725 (Τομή Ζ, ζ3, ΟΜ 533) -3,26μ. ***κυρίως ΥΕΙΙΙΓ μέση***	 	 Δστομ.0,28μ (εσ.)-0,314μ. (εξ.)	Προχυτικός κρατήρας **ΚΠΔ2**
9). Τομή Η, ΟΜ 2972 -3,72-4,20μ. ***Μάλλον ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη ή ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***	 	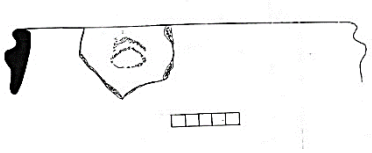 Δστομ. 0,22 (εσ.)-0,26 (εξ.)	Μαστοειδής απόφυση κάτω από το χείλος **ΚΠΔ6**

ΤΑΨΙΑ			εικ. Ε.
1). Μάρτυρας ΕΚΓΔ, ΟΜ 6140 -1,63 - 1,70μ.	 	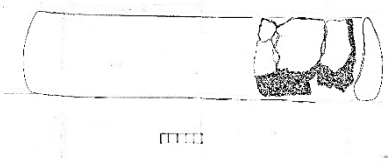 Ύψος 0,095μ., Πχ. 0,018μ., Δστομ. (περίπου) 0,40μ.	Σαθρότητα του υλικού κατασκευής **ΚΠΕ38**
2). Κ 4766 (Τομή Γ, τοίχος 11 ΟΜ 6059) -1,79-2,15μ. ***κυρίως ΥΕΙΙΙΓ μέση***		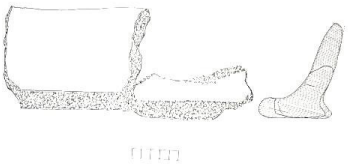 Ύψος 0,10μ., Πχ.τοιχ. 0,023μ. (κοντά στον πυθμένα)-0,013μ. (χείλος)-0,024μ. (πυθμένας), Μεγ.σωζ.πλάτος (τόξο)-0,145μ.	Μικρό εξόγκωμα στην περίμετρο της βάσης **ΚΠΕ9**
3). Κ 4720 (Τομή Β, Ζ1-Η1, Ζ6-Η6, ΟΜ 4253) -2,26-2,49μ. ***ΥΕΙΙΙΒ1-2, μάλλον παρείσφρηση οστράκων***		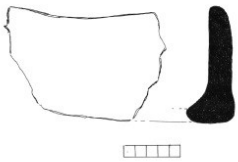 Ύψος 0,09μ., Πχ.τοιχ. 0,02-0,024μ., Πχ.βάσης 0,02μ., Δστομ. (υπολ) 0,43-0,44μ. (εξ) (ακανόνιστο περιχείλωμα)	Ίχνη καύσης στο εσωτερικό **ΚΠΕ4**

4). Τομή Ε, ΟΜ 6565 -2,70-2,80μ. ***κυρίως ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση, λίγα πρωϊμότερα ΥΕΙΙΙΒ-Γ***	 	Μεγ.σωζ.ύψος 0,06μ., Πχ.τοιχ. 0,031-0,032/0,027μ.	Καμένος πυρήνας από αμελή όπτηση, οργανικά στοιχεία στο υλικό και αδρή εξομάλυνση στην εξωτερική επιφάνεια. **ΚΠΕ30**
5). Κ 4719 (Τομή Θ, Ββ13 ΟΜ 1911+1919) -2,80-2,94/-2,94-3,10μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***	 	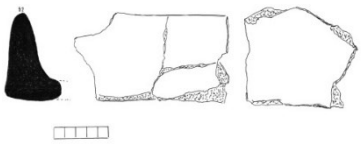 Ύψοςσωζ. 0,078μ., Πχ.τοιχ.0,015-0,022-0,031μ., Πχ.έδρασης 0,025-0,026μ., Δστομ. (υπολ) 0,52μ. (περίπου)	Προσμίξεις στον πηλό οργανικά στοιχεία **ΚΠΕ23**
6). Τομή Ε, ΟΜ 7020 -3,40-3,50μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***	 	 Μεγ.σωζ.ύψος 0,08μ., Πχ.τοιχ. 0,031μ., Πχ.βάσης 0,023-0,027μ., Δβ. (υπολ) 0,32μ. (περίπου)	Καμένος πυρήνας, οργανικά στοιχεία, αμελές πλάσιμο **ΚΠΕ32**
7). Κ 4705 (ΟΜ 7048, από καθαρισμό Τχ 14) ***κυρίως ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***		 Ύψος 0,089μ., Πχ.τοιχ. 0,022/0,019μ., Πχ.β. 0,028μ.	Ίχνη έντονης καύσης στο εσωτερικό **ΚΠΕ10**

8).Τομή Ζ, ΟΜ 5135, καθαρισμός ***κυρίως ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***	 	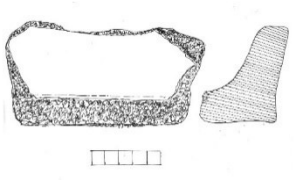 Μεγ.σωζ.ύψος 0,074μ., Πχ.τοιχ.0,023-0,033μ., Πχ.β. 0,023μ.	Μερικώς υαλοποιημένος πυρήνας από υψηλή θερμοκρασία κατά την όπτηση **ΚΠΕ6**
9). Κ 4717 (ΟΜ 7039, καθαρισμός δυτικής παρειάς Τχ 45) ***κυρίως ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***	 	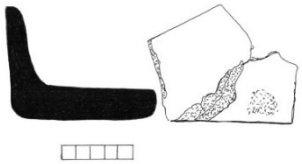 Μεγ.σωζ.ύψος 0,074μ., Πχ.τοιχ. 0,015-0,02μ., Πχ.β.0,022μ.	Όστρεα και άλλα οργανικά στοιχεία ως προσμίξεις **ΚΠΕ19**

ΑΓΓΕΙΟ ΓΙΑ ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΚΑΥΣΙΜΗΣ ΥΛΗΣ

Εικ. Στ

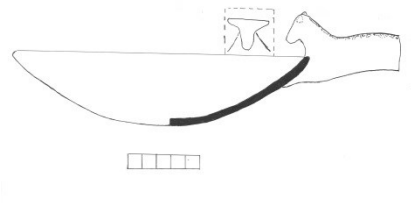

ΚΠΣτ1

Ύψος 0,048μ., Δστομ. 0,207μ.

	ΠΥΡΑΥΝΟΣ		**Εικ. Ζ**
Κ 2872 -3,28-3,40μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση, μάλλον μέση***	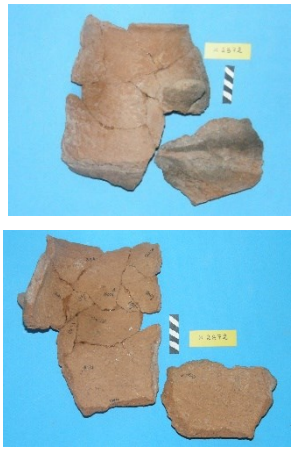	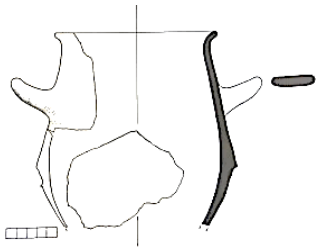 Δστομ. 0,16μ., Μεγ.διαμ.0,20μ.	**ΚΠΖ1**
	ΗΘΜΩΤΟ		**Εικ. Η**
Μάρτυρας Η-Γ, ΟΜ 1550, -2,74-2,81μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση***		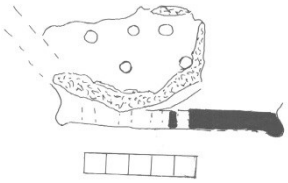 Δβ.0,20μ.	**ΚΠΗ1**

ΑΣΑΜΙΝΘΟΙ-ΚΑΔΟΣΧΗΜΑ			Εικ. Θ
1). Κ 4767 (Τομή Γ, Δ7, εύρημα 142) -1,13-1,25μ. ***ΥΜ***	 	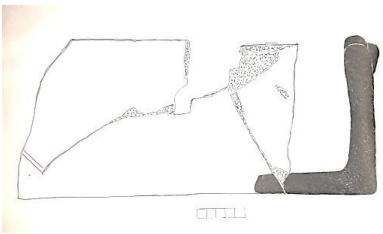 Ύψος 0,15-0,17μ., Πχ.τοιχ. 0,017μ., πχ.χείλους 0,0122μ., Δβ. (ακαν.) 0,30-0,32μ., άνοιγμα χείλους (εσ.) 0,21μ.	**ΚΠΘ1**
2). Τομή Γ, Δ8 -1,35-1,50μ. ***ΥΕΙΙΙΓ ύστερη***	 	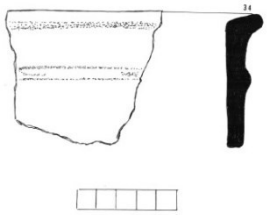 Δστομ. 0,34μ. (περίπου)	Ίχνη καύσης εσωτερικά και εξωτερικά **ΚΠΘ4**

3). Κ 4768 (Τομή Γ, Β8, ΟΜ 7287) -2,22-2,32μ ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη***	 	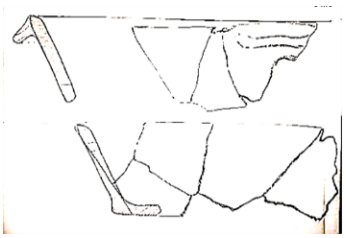 Δστομ. 0,325Χ0,27μ.	Εύθριπτος πηλός με πολλά οργανικά στοιχεία **ΚΠΘ3**
4). Τομή Θ, ΟΜ 6185, -2,65-2,77μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***	 	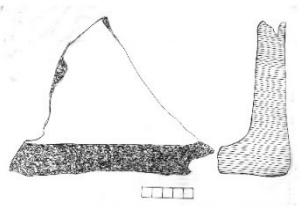 Μεγ.σωζ.ύψος 0,15μ.	**ΚΠΘ7**

ΓΚΡΙΖΑ ΑΓΓΕΙΑ			Εικ. Ι.
1). Κ 3048 (Τομή Α, Εύρημα 70) -1,41μ	 	Δστομ. 0,21-0,175μ.	**ΚΠΙ1**
2) Κ4215 (Μάρτυρας Α-Ζ, Αα2-Α2, ΟΜ 1046+1051) -1,45-1,62μ. ***Από ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-ύστερη, στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης (ή και αργότερα)***	 	Δστομ-0,14-0,165, Δβ-0,144μ.	Παρουσία νεφών κάπνας ή ιζημάτων στο εσωτερικό του αγγείου. Κοιλότητα στην επιφάνεια έδρασης για την καλύτερη στήριξη του αγγείου. Διαφοροποίηση ως προς την απόχρωση βάσης και σώματος. Τμηματική κατασκευή του σώματος με διαφορετικό τρόπο διαμόρφωσης. **ΚΠΙ2**
			Εξωτερική επιφάνεια αγγείου, διαμορφωμένη μάλλον με κοπάνισμα για την εξομάλυνση της επιδερμίδας.
			Σύνδεση του στομίου με το σώμα με βαθιά αυλάκωση στο σημείο της σύνδεσης

3). Κ 4216 (Μάρτυρας Α-Ζ, Αα2-Α2, ΟΜ 1051) -1,54-1,62μ. ***Από ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-ύστερη, στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης (ή και αργότερα)***	 	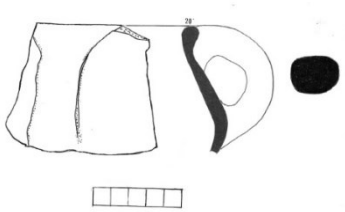 Δστομ. 0,20-0,21μ.	Έντονα λειασμένη επιφάνεια **ΚΠΙ3**
4). Μάρτυρας Α-Ζ, ΟΜ 1051 -1,54-1,62μ. ***Από ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-ύστερη, στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης (ή και αργότερα)***	 	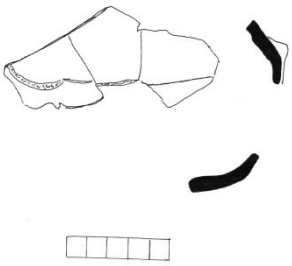 Δβ. 0,09-0,10μ.	Γωνιωτό περίγραμμα. Αυλακώσεις από την κατασκευή με κουλούρες στο εσωτερικό, τελική διαμόρφωση με τροχό **ΚΠΙ4**
5). Μάρτυρας Α-Ζ, ΟΜ 1055 -1,62-1,68μ. ***Στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης (ή και αργότερα)***	 	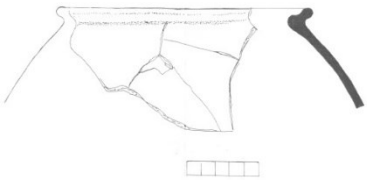 Δστομ. 0,14-0,176μ.	 **ΚΠΙ5**
6). Τομή Ζ, ΟΜ 360 -2,75-2,83μ.			Διαμόρφωση διακοσμητικών εγχαράξεων εξωτερικά στο σημείο συγκόλλησης των τμημάτων του αγγείου. «Άτεχνη» και γρήγορη εξομάλυνση στην πλάγια όψη της λαβής, με κάλυψη του διακοσμητικού μοτίβου **ΚΠΙ7**

7). Κ 2971 (Τομή Ε, ΟΜ 762) -2,20-2,29μ. ***ΥΕΙΙΙΓ ύστερη,*** ανάμεσα στα όστρακα αναφέρεται και ένα χείλος ελληνιστικού πινακίου	 	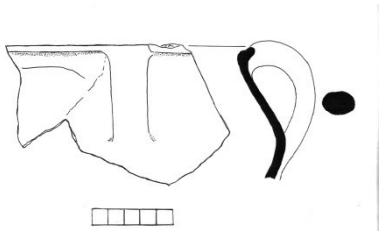 Δστομ. 0,20-0,22μ.	Προσεγμένη επικόλληση λαβής **ΚΠΙ10**
8). Τομή Ζ, ΟΜ 308 -2,42-2,52μ. ***στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ μέσης***	 	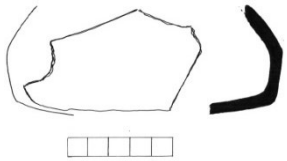 Δβ. 0,12μ.	Γωνιωτό περίγραμμα **ΚΠΙ6**
9). Τομή Ε ΟΜ 6181 -2,45-2,55μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη και κάποια πρωϊμότερα***	 	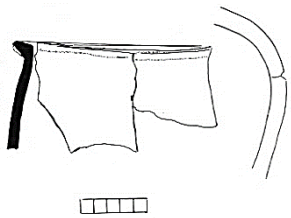 Δστομ. 0,13μ.	Μικρή δυσπλασία στο χείλος. **ΚΠΙ11**
10). Τομή Θ, ΟΜ 1779, 1788, 1780 -2,20-2,58μ. ***ΥΕΙΙΙΓ μέση;***			Αναγωγική μέθοδος κατασκευής. Χυτροειδές μυκηναϊκής τυπολογίας; **ΚΠΙ9**

ΛΕΚΑΝΕΣ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΑΝΟΙΚΤΑ			Εικ. ΙΑ.
1). Τομή Θ, ΟΜ 1909+1918 -2,69-2,94μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη (1)-μέση (από στρωματογραφία)***	 	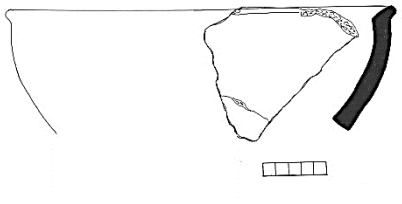 Δστομ. 0,27-0,30μ.	Ίχνη καύσης από τη χρήση **ΚΠΙΑ$_1$8**
2). Τομή Ζ, ΟΜ 7137 -2,83-3,48μ**.** ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη* (στα συνερυρήματα αναφέρονται και λίγα ύστερων χρόνων)**	 	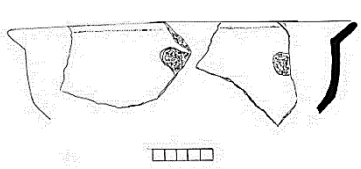 Δστομ. 0,30μ	Ίχνη καύσης από τη χρήση **ΚΠΙΑ$_3$1**
3). Κ 4700 (Μάρτυρας ΕΚΓΔ ΟΜ 6541) -3,05-3,15μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη***	 	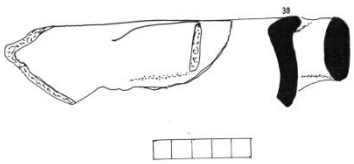 Δστομ. 0,30μ.	Πηλός χονδροειδής **ΚΠΙΑ$_1$ 12-13**

4). Τομή Β, ΟΜ 7321 -2,47-2,90μ. ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη***	 	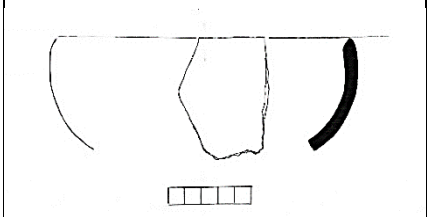 Δστομ. 0,16μ.	Ίχνη καύσης **ΚΠΙΑ$_2$1**
5). Μάρτυρας Γ-Δ, Ζ6**,** ΟΜ 3039 1,41-1,50μ. ***1ΥΜ-ΠΠρΓ***	 	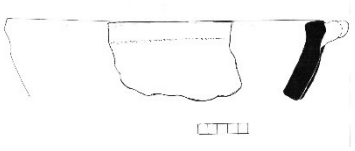 Δστομ. 0,32-0,33μ.	**ΚΠΙΔ11**

ΠΙΘΑΡΑΚΙ

Εικ. ΙΒ.

Ύψος 0,46-0,50μ.(0,45μ*),

Δστομ. 0,28-0,29μ (0,26μ.),*

Δβ. 0,23μ.,

Πχ.τοιχ. 0,015μ., πχ.χείλους 0,023μ.

(Ο αστερίσκος δηλώνει τις μετρήσεις στη δημοσίευση Kounouklas 2011, 64)

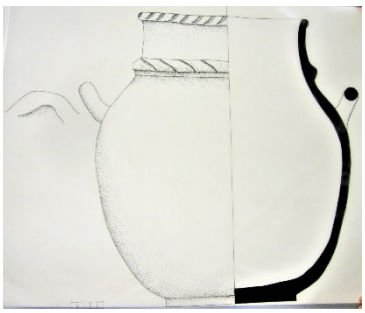

Α. ΕΥΡΥΣΤΟΜΑ-ΚΛΕΙΣΤΑ ΑΓΓΕΙΑ ΜΕ ΣΤΙΛΒΩΜΕΝΗ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑ

1.ΑΓΓΕΙΑ ΜΕ ΕΠΙΠΕΔΗ ΒΑΣΗ **εικ. ΙΓ**

1). Τομή Κ, ΟΜ 2432 -0,22-0,31μ. , ***ΥΕΠΠΓ μέση-ύστερη, σε στρώμα της ΠρΓ (όστρακα νεώτερων χρόνων)***	 	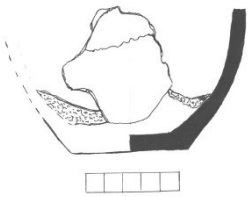 Δβ. 0,064μ.	Κατασκευή του κέντρου της βάσης από συμπληρωματική μάζα πηλού. Κάπνα στο εσωτερικό του αγγείου **ΚΠΠΓ$_1$46**
2). Κ 2851, (Τομή Κ, Ζ16 ΟΜ 2377) -0,31-0,42μ. ***ΥΜ***	 	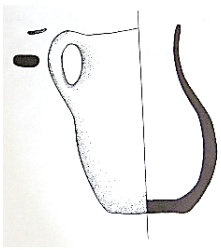 Ύψος 0,17μ., Δστομ. 0,09μ., Δβ. 0,075μ.	Εξομάλυνση της επιφάνειας με αχνές εγχαράξεις. Μεγάλοι πόροι στην επιδερμίδα **ΚΠΠΓ$_1$48**
3). Τομή Δ, Κ 11, -0,72-0,82μ. ***ΥΜ***	 	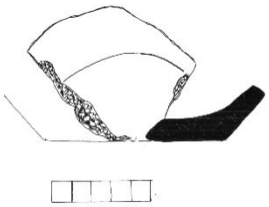 Δβ. 0,09μ.	Εξομάλυνση του αγγείου και στον πυθμένα αυτού **ΚΠΠΓ$_1$25**
4). Κ 803 -0,85μ. ***ΥΜ***		 Ύψος 0,23/0,228μ., Δστομ. 0,105μ., Δβ. 0,075μ.	Λειασμένη, ημίστιλπνη επιφάνεια **ΚΠΠΓ$_1$24**

5). Κ 2864 (Τομή Β, Λ2, Σακ 31) -0,81-0,95μ. **ΥΜ-*ΠρΓ***	 	 Ύψος 0,139μ., Δστομ. 0,098μ., Δβ. 0,066μ.	Λειασμένη, ημίστιλπνη επιφάνεια. Ίχνη εγχαράξεων στην εξωτερική επιφάνεια σε διάφορες διευθύνσεις **ΚΠΓ$_1$7**
6). Κ 2900 (Τομή Ε, Ε14-Δ14 ΟΜ 610-611) -0,95-1,04μ. ***ΥΜ-ΠρΓ*** **(από το βάθος εντοπισμού)**	 	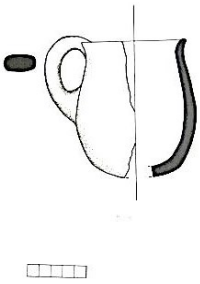 Ύψος 0,132μ., Δστομ. 0,09μ	Κατασκευαστικά στοιχεία και διαμόρφωση της λαβής σχετικά με την τροχήλατη παράδοση. **ΚΠΓ$_1$68**
7). Κ 2940, (Τομή Β, Λ2, Θ5 Σακ 31 και 69) -0,81-1,09μ. ***ΥΜ-ΠρΓ***	 	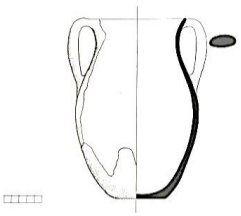 Ύψος 0,23μ., Δστομ. 0,11μ, Δβ. 0,07μ.	Ακατάστατη διευθέτηση ιχνών τριβής εξωτερικά, ίσως χαρακτηριστικό πρωϊμότητας. Κηλίδα κάπνας στη μία όψη. **ΚΠΓ$_1$9**

8). Τομή Ε, ΟΜ 1520 -1,02-1,11μ.	 	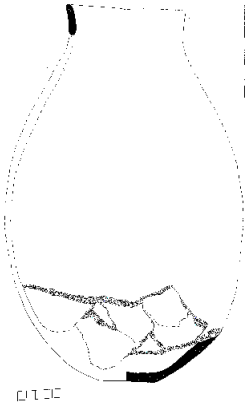 Δστομ. 0,14μ., Δβ. 0,067μ.	**ΚΠΓ$_1$75**
9). Κ 4105 (Τομή Β, Η4 και Θ5 και διάλυση Τχ6 και Τχ7, τετρ. Λ2+Λ3 Σακ 10+31+144+145) -0,73-1,13μ. ***<u>ΥΜ</u>*-ΠρΓ**	 	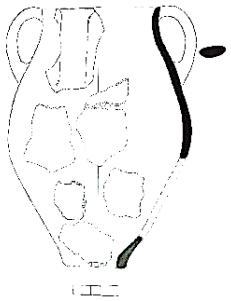 Δστομ. 0,12-0,14μ., Δβ. 0,07μ.	Στρώσεις διαφορετικής απόχρωσης στον πυρήνα **ΚΠΓ$_1$11**
10). Κ 4190 (Νότια επέκταση τομής Κ, Κ 17 10033β) -1,60μ. ***ΥΜ (*από το βάθος εντοπισμού)**	 	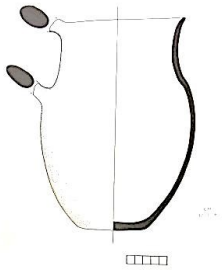 Ύψος 0,25μ,. Δστομ. 0,16μ., Δβ. 0,08μ.	Θαμπή επιφάνεια **ΚΠΓ$_1$62**

2. ΑΓΓΕΙΑ ΜΕ ΣΦΑΙΡΙΚΟ ή ΩΟΕΙΔΕΣ ΣΩΜΑ, ΣΙΓΜΟΕΙΔΕΣ ΠΕΡΙΓΡΑΜΜΑ, ΔΙΑΚΡΙΤΟ ΛΑΙΜΟ και ΧΕΙΛΟΣ

I. Αγγεία με (σχετικά) σφαιρικό και ογκώδες σώμα

11). Κ 4110 (Τομή Κ. Η16-17 ΟΜ 2441) -0,55-0,65μ. ***Συνευρήματα: ΥΕΙΙΙΓ (ΠρΓ από το βάθος εντοπισμού)***		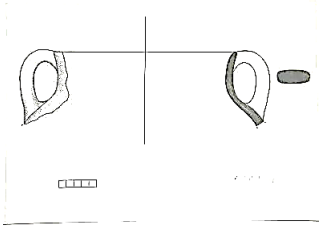 Δστομ. 0,27μ.	Κατασκευή ανάλογη με το περίγραμμα τροχήλατων αγγείων **ΚΠΙΓ$_1$51**
12). Κ 4082 (Τομή Ε,Ε14+Ε15 617+618) -1,04-1,11μ. ***ΥΜ-ΠρΓ (από το βάθος εντοπισμού, συνευρήματα της ΥΕΙΙΙΓ)***	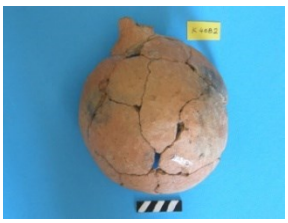 	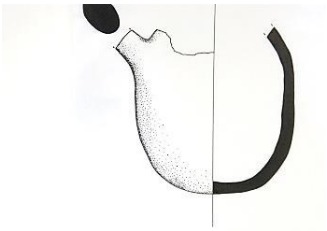 Μεγ.σωζ.ύψος 0,11μ.	Η εξομαλυμένη επιφάνεια στο εσωτερικό υποδηλώνει τη χρήση καλουπιού. Η εξωτερική επιφάνεια διαμορφώθηκε με κοπάνισμα **ΚΠΙΓ$_1$70**
13). Κ 2862 (Τομή Ε, Ε16, ΟΜ 620) -1,04-1,11μ. ***ΥΕΙΙΙΓ-ΥΜ-ΠΓ***	 	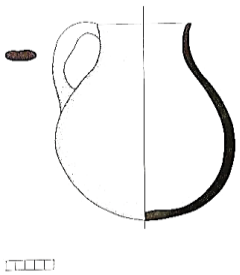 Ύψος 0,215μ., Δστομ. 0,10μ.	**ΚΠΙΓ$_1$69**

14). Μάρτυρας ΕΚΓΔ, ΟΜ 3217+3222 -1,13-1,21μ. ***<u>ΥΜ</u>-ΠρΓ***	 	 Μεγ.σωζ.ύψος 0,124μ.	Βαθουλώματα στην εξωτερική επιφάνεια για τη λέπτυνση των τοιχωμάτων **ΚΠΠΓ$_1$84**
15). Κ 2866 (Τομή Ε, στρώμα Β΄, Τ. 17, ΟΜ 1519) -0,92-1,42μ. ***<u>ΥΜ</u>-ΠρΓ*(από το βάθος εντοπισμού, συνευρήματα της ΥΕΠΠΓ μέσης-ύστερης)**	 	 Μεγ.σωζ. ύψος 0,20μ.	Κηλίδα-ίζημα στο εσωτερικό του αγγείου. Πιέσεις και «τραβήγματα» στην εξωτερική επιφάνεια κατά την κατασκευή. **ΚΠΠΓ$_1$72**
16). Κ 2861 (Τομή Α, Γ5+Β5+Β4+Γ4 Εύρημα 73, Αγγείο Α1, μέσα στον πίθο ΙΙΙ) -1,97μ. ***ΠρΓ;***	 	 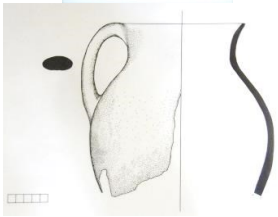 Μεγ.σωζ.ύψος 0,23μ., Δστομ. 0,152μ.	Εύθρυπτος πηλός και αδρή επιφάνεια εσωτερικά **ΚΠΠΓ$_1$3**

17). Κ 4793 (Τομή Γ, Ε10, ΟΜ 6064) -2,36-2,50μ. ***συνευρήματα της ΥΕΙΙΙ***	 	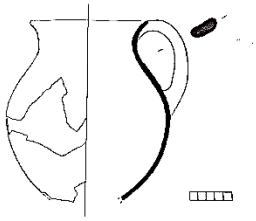 Μεγ.σωζ.ύψος 0,22μ., Δστομ.0,15μ.	Γυάλισμα της επιφάνειας και στο εσωτερικό. Κηλίδες κάπνας στη μία όψη. **ΚΠΓ$_1$42**
18). Κ 4727 (Επ 3 και 4 α. 5071, β. 5075, γ. 5086, δ. 5087, ε. 5096, στ. 5133 α. -4,02-4,08, β. -4,08-4,30, γ. -4,32-4,45, δ. -4,45-4,50, ε. καθαρισμός επιπέδων με στάχτη, στ. καθαρισμός κάτω από πέτρες) ***ΥΜ-ΠρΓ*** (πρωϊμότερα συνευρήματα, χρονολόγηση με βάση παράλληλο από Ελάτεια)	 	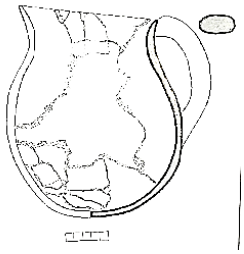 Μεγ.σωζ.ύψος 0,22-0,235μ., Δστομ. 0,148μ.	Εύθρυπτος πηλός. Εξομάλυνση σε κάθετη φορά εξωτερικά και σε οριζόντια εσωτερικά. Ρηγματώσεις στην επφάνεια **ΚΠΓ$_1$3**
19). Κ 2858 (Τομή Κ, Θ14+Θ13-Ι13+Θ13-Ι13 ΟΜ 8411+8415+8416) -2,71-3,10 (-2,41-2,80μ.) ***συνευρήματα της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης-ύστερης***	 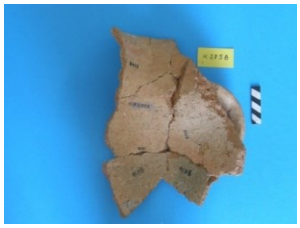	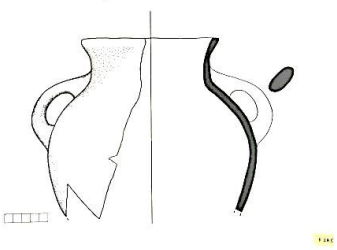 Δστομ. 0,17μ. 	Δομή αρκετά ασταθής. Πολλές προσμίξεις και εύθρυπτος πηλός. Ρηγματώσεις στην επιφάνεια εσωτερικά **ΚΠΓ$_1$57**

2. ΙΙ. Αγγεία με επιμηκυμένο σώμα			
20). Κ 2852 (Τομή Κ, Ζ 15, ΟΜ 2376) -0,31-042μ ***ΠρΓ***	 	 Ύψος 0,285-0,302μ., Δστομ. 0,165μ., Δβ. 0,075μ.	Σημάδι απροσεξίας από την εξομάλυνση στην εξωτερική όψη **ΚΠΠΓ$_1$49**
21). Τείχος, ΟΜ 8003 -0,50-0,60μ. ***ΠρΓ σύμφωνα με το βάθος εντοπισμού***	 	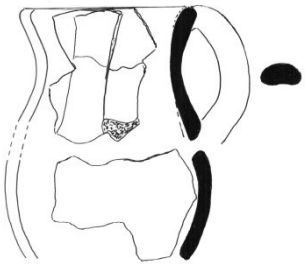 Δστομ. 0,12μ.	Στραβή τοποθέτηση της λαβής και αδρή επιφάνεια στο εσωτερικό. Αποτύπωμα δακτύλου για τη διαμόρφωση. **ΚΠΠΓ$_1$1**
22). Κ 2853 (Νότια επέκταση τομής Κ, Θ14, ΟΜ 8223ζ) -0,92-1,04μ. **(-0,62-0,74)** ***ΠρΓ***	 	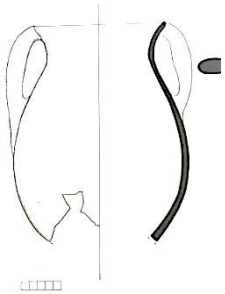 Μεγ.σωζ.ύψος 0,225μ., Δστομ. 0,17μ.	Σημάδια από την καύση στην πλάγια όψη του αγγείου, όπου και έντονη φθορά **ΚΠΠΓ$_1$58**

23). Κ 2855 **(**Νότια επέκταση τομής Κ, Ι15, Θ15, Ι14, Θ14 ΟΜ 8223ε) -0,92-1,04μ. **(-0,62-0,74)** ***ΠρΓ***	 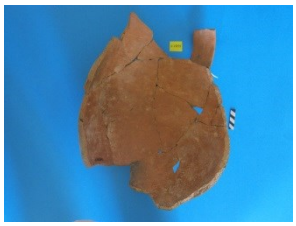	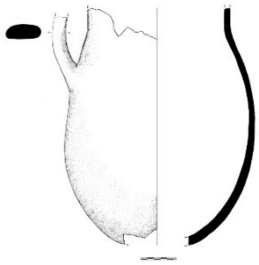 Μεγ.σωζ. ύψος 0,325μ.	Πολύ καλή εξομάλυνση της επιδερμίδας **ΚΠΙΓ$_1$60**
24). Κ 2856 (Νότια επέκταση τομής Κ, Θ 14, ΟΜ 8223στ (+8223δ+8211α) -0,92-1,04μ. **(-0,62-0,74μ.)** ***ΠρΓ***	 	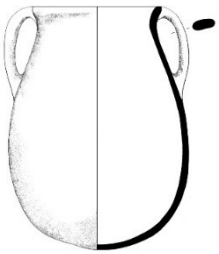 Μεγ.σωζ.ύψος 0,385-0,40μ. Δστομ.0,20μ.	Μεγάλη φθορά των πλάγιων όψεων και της βάσης λόγω της επαφής με φωτιά **ΚΠΙΓ$_1$61**
25). Κ 2854 (Νότια επέκταση τομής Κ, Ι15, Θ15, Ι14, Θ14, ΟΜ 8223δ) -0,92-1,04μ. **(-0,62-0,74μ**.) ***ΠρΓ***	 	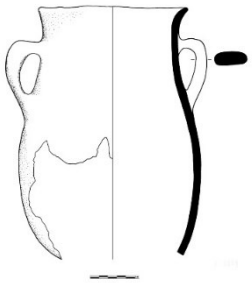 Μεγ.σωζ.ύψος 0,295μ., Δστομ. 0,16μ.	Διαμόρφωση του άκρου της λαβής με πίεση δακτύλων και κτύπημα **ΚΠΙΓ$_1$59**

26). Κ 4726 (Μάρτυρας Β-Δ, Θ6, ΟΜ 3065) 0,80-0,91μ.	 	 Δστομ.0,20μ.	**ΚΠΓ$_1$32**
27). Κ 2863 (Τομή Β, Ι2+Θ4 Σακ 30+Σακ 16) -0,81-0,95μ. **ΥΕΠΓ μέση-*ΥΜ***	 	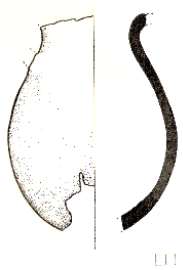 Μεγ.σωζ.ύψος 0,205μ., Δστομ. (υπολ) 0,105μ.	Ακατάστατη διευθέτηση ιχνών στιλβωτήρα **ΚΠΓ$_1$6**
27^{α}) Τομή Β, Ι1, Σακ 23 -0,81-0,95 ***1 ΥΜ***			**ΚΠΓ$_1$8**
28). Κ 4770 (Τομή Δ, Λ8) -0,83-0,99μ. ***ΥΜ-ΠρΓ σύμφωνα με το βάθος εντοπισμού***	 	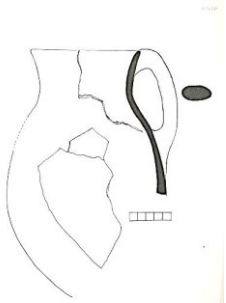 Δστομ. 0,13μ	Γκρίζος πυρήνας **ΚΠΓ$_1$26**

29). Κ 4096 (Τομή Ε, Στρώμα 2, Τ. 17, ΟΜ 1518) -0,91-1,02 ***ΥΜ-ΠρΓ σύμφωνα με το βάθος εντοπισμού***	 		Θέση λαβής που θυμίζει την κατασκευή σε ένα κρατηροειδές σκεύος (Κ 2935-**εικ. ΙΔ12**) **ΚΠΠΓ$_1$67**
30). Τομή Ε, ΟΜ 8108 -1,02-1,52μ. ***ΥΜ* (*σύμφωνα με το βάθος εντοπισμού*)**	 	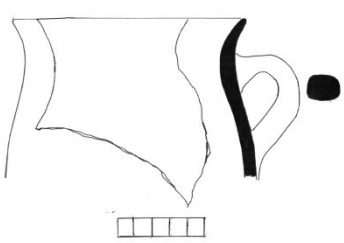 Δστομ. 0,13μ.	**ΚΠΠΓ$_1$76**
31). Κ 4746 (Τομή Β, Θ1-Ι1 ΟΜ 1945) -2,32-2,44μ. διαταραγμένο στρώμα, ***1 ΠρΓ***	 	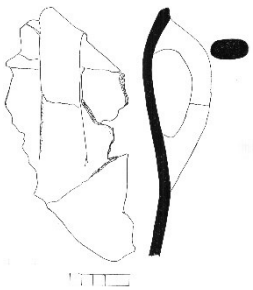	Ρηγματώσεις και εμφανείς προσμίξεις στην επιφάνεια. Ίχνος δακτύλου στην άνω επιφάνεια της λαβής. **ΚΠΠΓ$_1$14**

3.ΑΓΓΕΙΑ ΜΕ ΣΥΝΕΧΕΣ και ΕΝΤΟΝΑ ΚΑΜΠΥΛΟ ΠΕΡΙΓΡΑΜΜΑ

I) *Χείλος συνεχές στο λαιμό (έντονα καμπύλο περίγραμμα)*

32). Τομή Κ, Ι13 ΟΜ 8184 -0,38-0,60μ. ***1 ΠρΓ***	 	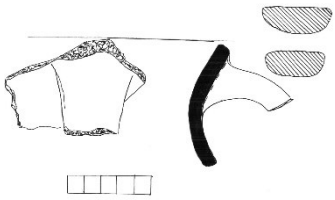	**ΚΠΓ$_1$52**
33). Κ 4675 (Τομή Β, Ι1, Λ 4 ή Λ5 Σακ 23+66) -0,81-1,09μ. ***1ΥΜ***		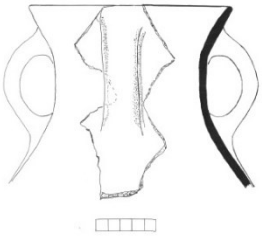 Δστομ. 0,16μ.	Ίχνη κάπνας στο χείλος του αγγείου. Οξειδωτική όπτηση **ΚΠΓ$_1$12**
34). Τομή Δ, Λ7 -1,29-1,40μ. ***ΥΕΙΙΙΓ ύστερη-<u>ΥΜ</u>*-ΠΓ (από τα συνευρήματα)**	 	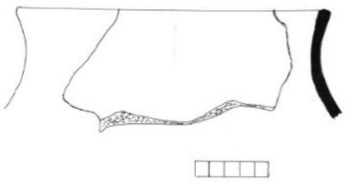 Δστομ. 0,21μ.	Στίλβωση σε οριζόντια φορά και στις δύο όψεις. Στοιχείο πρωϊμότητας; **ΚΠΓ$_1$27**

3. ΙΙ) ***Χείλος συνεχές στο λαιμό (ελαφρώς καμπύλο περίγραμμα)***			
35).Τετρ. Ζ30, ΟΜ 8066 -1,13-1,28μ. ***ΥΜ (σύμφωνα με βάθος εντοπισμού)***		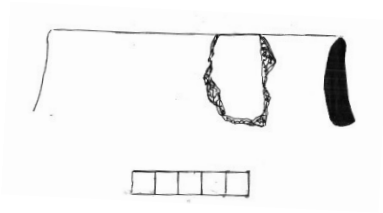 Δστομ. 0,12μ.	Στίλβωση σε οριζόντια φορά και στις δύο όψεις **ΚΠΓ$_1$2**
36). Μάρτυρας ΕΚΓΔ, ΟΜ 3230 -1,21-1,31μ.		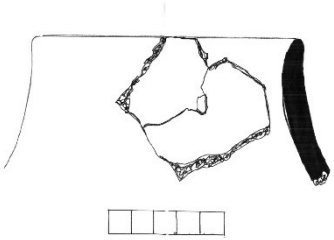 Δστομ. 0,11μ.	**ΚΠΓ$_1$89**
37). Τομή Δ, Θ9-10/Ι9-10 -1,58-1,66-1,70μ. ***ΥΕΙΙΙΓ ύστερη-ΥΜ***		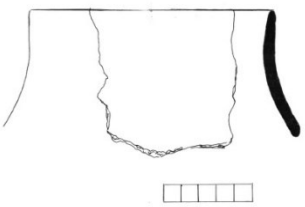 Δστομ. 0,14μ.	Εξομάλυνση στο εσωτερικό σε διάφορες κατευθύνσεις **ΚΠΓ$_1$28**
38). Κ 4745 (Τομή Δ, Θ9-10/Ι9-10) -1,58-1,66-1,70μ. ***Ευρήματα της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης-ΥΜ***	 	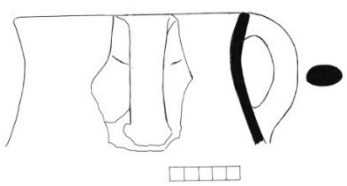 Δστομ. 0,17μ.	Απλή εξομάλυνση του αγγείου, με διαφορετικές διευθύνσεις εσωτερικά. Μορφή και διαμόρφωση προσιδιάζουν στην τροχήλατη παράδοση. **ΚΠΓ$_1$29**

39). Τομή Ε, ΟΜ 8106, καθαρισμός Ν. παρειάς ***Συνευρήματα της ΥΕΙΙΙΓ-ΥΜ-ΠρΓ***	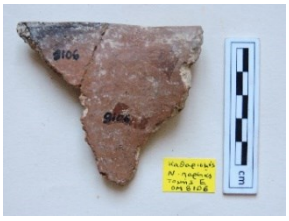 	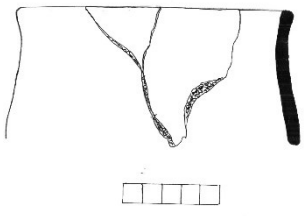 Δστομ. 0,12-0,14μ.	Κηλίδα καύσης στο χείλος από χρήση κοντά σε φωτιά **ΚΠΙΓ$_1$64**
40). Τομή Ε, ΟΜ 738 -1,93-2,01μ. ***(1 ΥΕΙΙΙΓ μέση και ελληνιστικά, ΥΕΙΙΙΓ ύστερη-ΥΜ σύμφωνα με το βάθος εντοπισμού)***	 	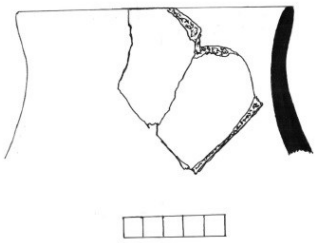 Δστομ. 0,13μ.	Πολλές προσμίξεις στη δομή, εμφανείς στον πυρήνα **ΚΠΙΓ$_1$80**
41). Τομή Κ (από καθαρισμό), ΟΜ 2517 -1,97μ. ***ΥΕΙΙΙΓ***	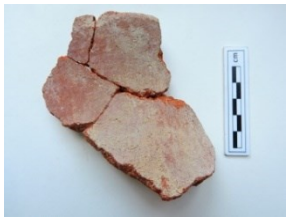 	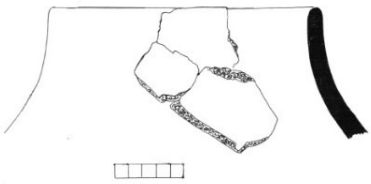 Δστομ. 0,20μ.	Επίστρωση με υπόλευκη ουσία για τη στεγανοποίηση των πόρων του υλικού. Τεχνική της τροχήλατης παράδοσης **ΚΠΙΓ$_1$56**

3. ΙΙΙ) Με διακριτό, ελαφρώς νεύον χείλος			
42). Τομή Κ, ΟΜ 2398 -0,75-0,85μ. **ΥΕΠΠΓ-*ΠρΓ***	 	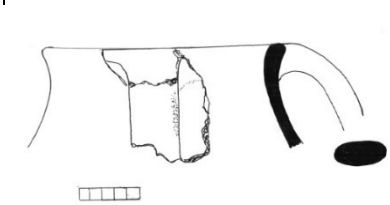 Δστομ. 0,20μ.	Στραβή τοποθέτηση της λαβής και χρήση υδαρούς επίχρισης **ΚΠΓ$_1$53**
43). Μάρτυρας Β-Δ, ΟΜ 3015 -0,86-0,91μ. ***ΥΜ-ΠρΓ*** *(διαταραγμένο στρώμα)*	 	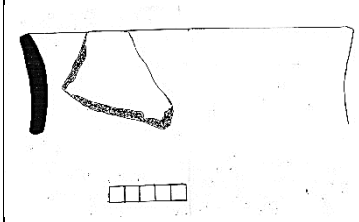 Δστομ. 0,20μ.	**ΚΠΓ$_1$34**
44). Τομή Ε, ΟΜ 6149 -0,85-1,00μ. ***Μάλλον ΥΜ-ΠρΓ, σύμφωνα με το βάθος εντοπισμού*** *(διαταραγμένο)*	 	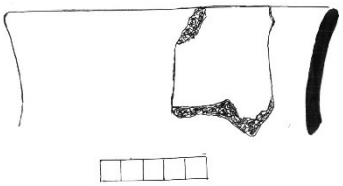 Δστομ. 0,16μ.	**ΚΠΓ$_1$65**
45). Μάρτυρας ΕΚΓΔ, ΟΜ 3233 -1,21-1,31μ. ***1 ΠΓ (ΥΜ σύμφωνα με το βάθος εντοπισμού)***	 	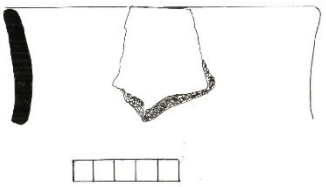 Δστομ. 0,13μ.	**ΚΠΓ$_1$91**

46). Μάρτυρας Η-Γ, ΟΜ 2615 -1,17-1,38μ. ***ΥΜ σύμφωνα με το βάθος εντοπισμού*** *(συνευρήματα της ΥΕΙΙΙΓ μέσης-ύστερης, διαταραγμένο στρώμα)*	 	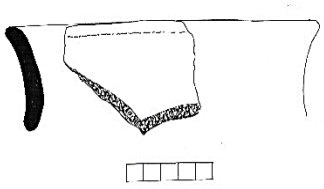 Δστομ. 0,17μ.	**ΚΠΙΓ$_1$97**
47). Μάρτυρας ΕΚΓΔ, ΟΜ 6105 -1,43-1,54μ. ***Συνευρήματα της ΥΕΙΙΙΓ, ΥΜ σύμφωνα με το βάθος εντοπισμού***	 	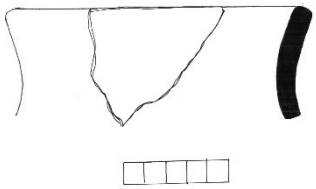 Δστομ. 0,13μ.	Στην εξωτερική επιφάνεια η στίλβωση είναι ελλιπής πιθανόν λόγω άτεχνης διαμόρφωσης **ΚΠΙΓ$_1$92**
48). Μάρτυρας Η-Θ, ΟΜ 1732 -1,53-1,58μ. ***ΥΜ σύμφωνα με το βάθος εντοπισμού*** *(διαταραγμένο, ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη, 1ΥΓ)*	 	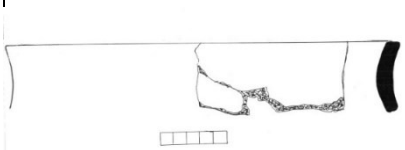 Δστομ. 0,30μ.	**ΚΠΙΓ$_1$99**

49). Μάρτυρας ΕΚΓΔ, ΟΜ 3252 -1,53-1,62μ. ***ΥΜ σύμφωνα με το βάθος εντοπισμού*** *(διαταραγμένο)*	 	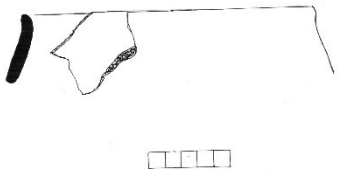 Δστομ. 0,17μ.	**ΚΠΓ$_1$94**
50). Μάρτυρας ΕΚΓΔ, ΟΜ 3277 -1,70-1,90μ. ***ΥΕΠΓ-ΠρΓ, μάλλον ΥΜ (διαταραγμένο στρώμα)***	 	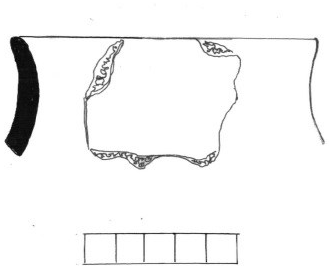 Δστομ. 0,09μ.	Στιλπνή επιφάνεια στο εσωτερικό του χείλους **ΚΠΓ$_1$96**
51). Τομή Γ, Γ10-11, Στρωματογραφία κάτω από Τχ 11, ΟΜ 6057 -1,79-2,00μ. (***λίγα ΥΕΠΓ μέση, υστερώτερο στρώμα***)	 	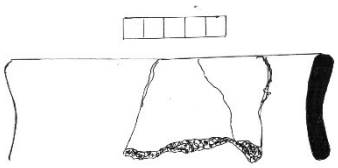 Δστομ. 0,15μ.	**ΚΠΓ$_1$39**

52). Κ 4568 (Τομή Ε, Β16 ΟΜ 752) -2,01-2,20μ. *Συνευρήματα της ΥΕΙΙΙΓ μέσης-ύστερης (διαταραγμένο στρώμα).* ***Μάλλον ΥΜ***	 	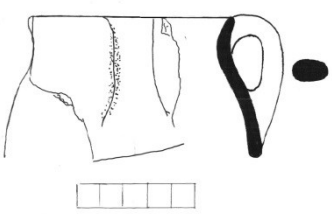 Δστομ. 0,09μ.	Στοιχεία σύγκλισης μυκηναϊκής και μετα-μυκηναϊκής τεχνικής **ΚΠΙΓ$_1$81**
3. IV.Αγγεία με κάθετο χείλος/λαιμό			
53). Τομή Ε, ΟΜ 6153 -1,17-1,26μ. ***ΥΜ σύμφωνα με το βάθος εντοπισμού*** *(διαταραγμένο)*	 	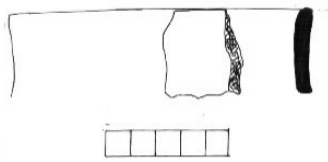 Δστομ. 0,10μ.	**ΚΠΙΓ$_1$73**
54). Μάρτυρας ΕΚΓΔ, ΟΜ 3230 -1,21-1,31μ. ***ΥΜ σύμφωνα με το βάθος εντοπισμού*** *(διαταραγμένο)*	 	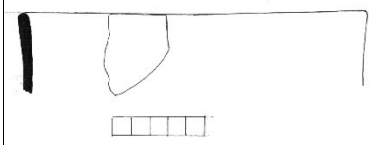 Δστομ. 0,14μ.	**ΚΠΙΓ$_1$90**

55). Τομή Ε, ΟΜ 6131 -1,45-1,53μ. *Συνευρήματα της ΥΕΙΙΙΓ μέσης,* ***ΥΜ σύμφωνα με το βάθος εντοπισμού***	 	 Δστομ. 0,14μ.	**ΚΠΙΓ$_1$78**
56). Μάρτυρας Α-Β, ΟΜ 991 -1,48-1,54μ. ***ΥΕΙΙΙΙΓ-ΥΜ-ΠρΓ*** *(διατάραξη)*	 	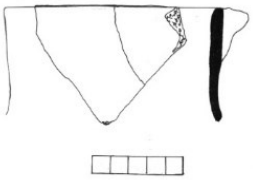 Δστομ. 0,12μ.	**ΚΠΙΓ$_1$4**
Β. ΑΠΟΘΗΚΕΥΤΙΚΑ ΑΓΓΕΙΑ			
57). Κ 2868 (Μάρτυρας τομών Κ+Δ και Δ+Γ, Ι12, Ι11. Βρέθηκε στο χώρο ΧΙΣΤ) -0,48-0,63/-0,82-0,99μ. ***Φάση 4 (ΠρΓ)***	 	 Μεγ.σωζ.ύψος 0,442μ., Δλαιμού 0,125μ., Δβ. 0,15μ.	Εμπίεστη/στικτή διακόσμηση **ΚΠΙΓ$_1$101**

58). ΟΜ 2384[α] ***ΠρΠΓ-φάση 4***		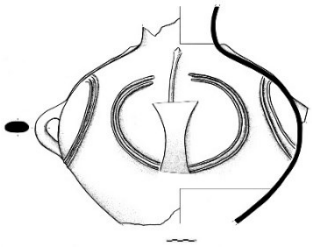 Ύψος (υπολ) 0,432μ., Μεγ.Δ-0,445μ.	Ίχνη καύσης (μάλλον δευτερογενή)
59). Κ 4704 (Μάρτυρας Β-Δ, Κ6, Ν. Τ.6, ΟΜ 3062, ΟΜ 3179) -0,74-0,80μ. ***ΠρΓ σύμφωνα με το βάθος εντοπισμού*** *(διαταραγμένο στρώμα)*	 	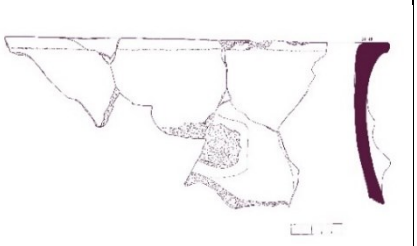 Δστομ. 0,34-0,40μ.	Πιθόσχημο **ΚΠΓ$_1$31**
60). Κ 4748 (Μάρτυρας τομών Β-Δ, Τ.16, ΟΜ 3063) -0,74-0,80μ. ***ΠρΓ (από το βάθος εντοπισμού, διαταραγμένο στρώμα)***	 	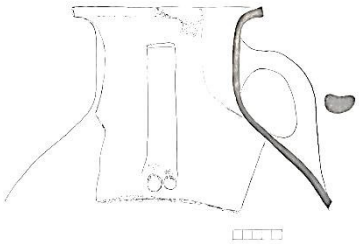 Δστομ. 0,18μ. 	Αμφορέας με ανοικτόχρωμη απόχρωση και στιλβωμένη επιφάνεια. Αδρή υφή στα σημεία συγκόλλησης. **ΚΠΓ$_2$1** Σημεία συγκόλλησης λαιμού με το σώμα του αγγείου. Βαθουλώματα στο εσωτερικό για την λέπτυνση των τοιχωμάτων.

61). Μάρτυρας τομών Β-Δ, Λ6, ΟΜ3067,3179,3063,3062 -0,80-0,91μ. ***ΠρΓ (από το βάθος εντοπισμού, διαταραγμένο στρώμα***	 	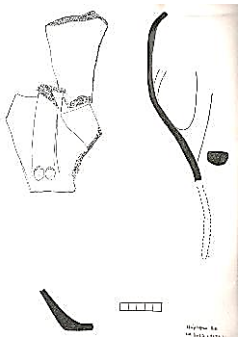 Δβ. 0,16-0,20μ.	Εσωτερικές επιφάνειες αγγείου με διακριτά τα βαθουλώματα κατεργασίας των τοιχωμάτων και τα σημεία συγκόλλησης των επιμέρους τμημάτων **ΚΠΓ$_2$2**

ΣΤΙΛΒΩΤΑ ΑΝΟΙΚΤΑ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΜΙΚΡΑ			**Εικ. ΙΔ**
1). Κ 2906 (Επέκταση Ν. τομής Κ) -0,87-0,98μ. (-0,57-0,68μ.) ***ΥΕΠΠΓ-ΥΜ-ΠρΓ***	 	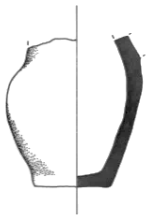 Μεγ.σωζ. ύψος 0,06-0,062μ., Δβ. 0,03μ.	Μικρογραφικό αγγείο **ΚΠΙΔ17**
2). Τομή Κ, ΟΜ 8203 -0,60-0,74μ. ***ΠρΓ, σύμφωνα με το βάθος εντοπισμού,*** *πρωϊμότερα ευρήματα*	 	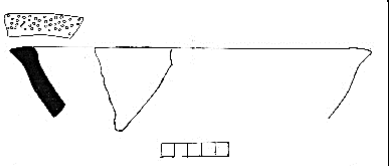 Δστομ. 0,23μ. (εσ.)-0,26μ. (εξ.)	Διακόσμηση με σειρά από εμπίεστους κύκλους **ΚΠΙΔ14**

3). Μάρτυρας Γ-Δ, ΟΜ 3010 -0,75-0,86μ. ***ΥΜ-ΠρΓ από το βάθος εντοπισμού*** *(διαταραγμένο στρώμα)*	 	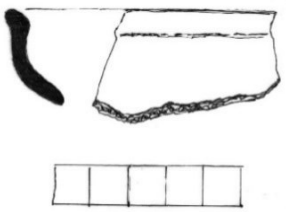	Μικρογραφικό αγγείο. Κατασκευασμένο μάλλον σε μήτρα. Ίχνη καύσης στην εξωτερική επιφάνεια. **ΚΠΙΔ10**
4). Μάρτυρας τομών Β-Δ, Θ6, ΟΜ 3065 -0,80-0,91μ. ***ΥΜ-ΠρΓ, σύμφωνα με το βάθος εντοπισμού*** (διαταραγμένο στρώμα)	 	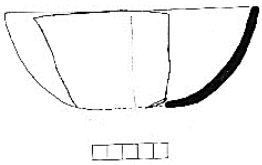 Ύψος (υπολ) 0,067μ. Δστομ. (υπολ.) 0,17μ.,	Ανοικτόχρωμη κεραμική. Κατασκευασμένο μάλλον με την τεχνική της «τσιμπητής»/ «τραβηχτής» **ΚΠΙΔ9**
5). **Κ 2865** (Τομή Β, Σακ 23) -0,85-0,91μ ***1ΥΜ-ΠρΓ***	 	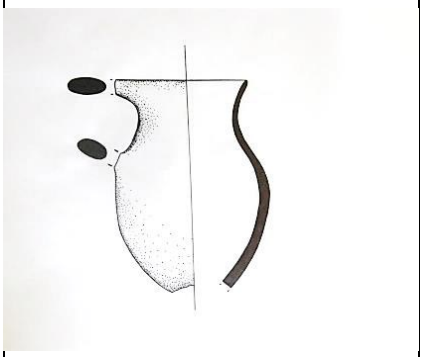 Ύψος 0,114μ., Δστομ. 0,06/0,06μ.	Αφηρημένη απόδοση σχοινόμορφου μοτίβου στη βάση του λαιμού **ΚΠΙΔ2**

6). Τομή Ε, ΟΜ 6153+6154 -1,17-1,26μ. ***ΥΜ σύμφωνα με το βάθος*** *εντοπισμού (διαταραγμένο στρώμα)*		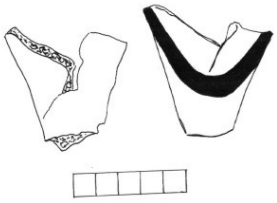 Μεγ.σωζ.ύψος 0,054μ.	Πόροι στην επιφάνεια του αγγείου από «εκτόξευση» ασβεστιτικών στοιχείων **ΚΠΙΔ12**
7). Κ 4732 (ΝΑ επέκταση τομής Κ, Λ 17, ΟΜ 10052) -2,14 (-1,32μ.) ***ΥΜ-φάση 5***	 	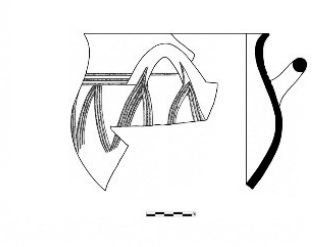 Δστομ. 0,18-0,19μ.	Προσεγμένη κατασκευή και διακόσμηση **ΚΠΙΔ15**
8). Τομή Ε, ΟΜ 666 -1,27-1,34μ, ***ΥΜ περίοδος-φάση 5 (από το βάθος εντοπισμού)***	 	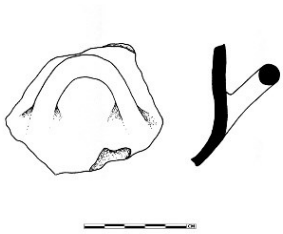 Μεγ.σωζ.ύψος 0,06μ.	Αγγείο καλής κατεργασίας και προσεγμένης όπτησης **ΚΠΙΔ13**

9).Τομή Δ, Λ8, -1,29-1,40μ. ***ΥΜ***	 	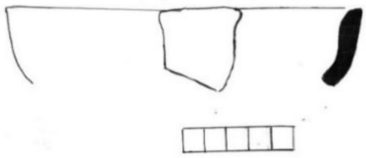 Μεγ.σωζ.ύψος 0,037μ. Δστομ. (υπολ) 0,15-0,16μ.	Αγγείο κατασκευασμένο σε οξειδωτικές συνθήκες **ΚΠΙΔ7**
10). Κ 2857 (Τομή Δ, Κ7+Λ7) -1,64-1,79 (ίσως -1,18-1,47μ.) ***ΥΜ περίοδος, φάση 5*** *(διαταραγμένο στρώμα)*	 	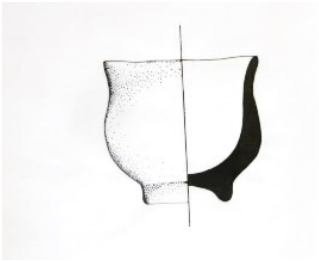 Ύψος 0,075μ., Δστομ.0,09μ., Δβ. 0,045μ.	Καλής κατασκευής με αμελή όπτηση, όπως διαπιστώνεται στον πυρήνα **ΚΠΙΔ8**
11). Μάρτυρας ΕΚΓΔ, ΟΜ 3277 -1,70-1,90μ. ***ΥΕΙΙΙΓ-ΠρΓ****(διαταραγμένο στρώμα)*	 	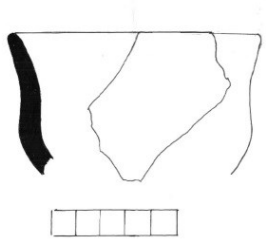 Μεγ.σωζ.ύψος 0,058μ. Δστομ. (υπολ) 0,10μ.	Ανομοιόμορφα τοιχώματα αγγείου **ΚΠΙΔ16**
12). Κ 2935 (Τομή Γ, Στρωματογραφία κάτω από τον Τχ 11) -1,25-2,05μ. ***ΥΕΙΙΙΓ-<u>ΥΜ</u>-ΠρΓ***		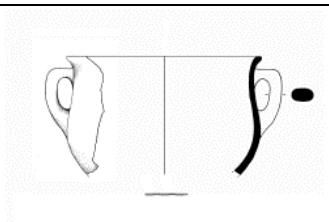 Δστομ. 0,18/0,22μ.	Τοποθέτηση λαβής αντίστοιχη με αυτή ενός αμφορέα με λαβές στο λαιμό της ΠρΓ περιόδου (Κ 2854) **ΚΠΙΔ5**

Χρονολογική κατάταξη

Πιν. I

Mountjoy RMPD (φάσεις της ΥΕΙΙΙΓ)	Rutter 1977, 1978	Μυκήνες (Sherratt 1981)	Μυκήνες (French)	Τίρυνθα-Κάτω Ακρόπολη (Podzuweit 2007)	Τίρυνθα. Κάτω Ακρόπολη (Kilian 1983-Mühlen-bruch 2006)	Τίρυνθα (Stock-hammer 2008)	Τίρυνθα (Stock-hammer-Κάτω Πόλη)	Λευκαντί (Popham-Sackett 1971)/ Ruppen-stein 2009	Καλαπόδι	Καλαπόδι (Felsch 1996/2001)	Μήτρου (Rutter 2007και Lis 2009)	Κύνος (Δακορώνια- Κουνού-κλας)	Βόλος-Παλιά (Sipsie-Eschbach 1991)	Καστανάς (Weninger-Jung 2009)	Θεσσαλονί-κης (Ανδρέου 2009)	Άσσηρος (Wardle 1997/2007)
ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη	2	Πρώϊμη (1)	ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη 1-Φάση IX	ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη (ορίζοντας 19a1-19b1)	ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη (ορίζοντας 19a0-19c)	ΥΕΙΙΙΓ (πρώϊμη 1)	φάση 1	φάση 1a				φάση 8		φάση 14b	φάση 4 D-B	Φάση 7-(1200-1150 π.Χ. ή 1270-1220 π.Χ.*)
		Φάση Πύργου (Πρώϊμη 2)	ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη 2-φάση X			ΥΕΙΙΙΓ (πρώϊμη 2)										
	3						φάση 2	φάση 1b	ορίζοντας 1					φάση 14a	Φάση 4A	
ΥΕΙΙΙΓ μέση	4 πρώϊμη	Εξελιγμένη (ΥΕΙΙΙΓ μέση 1)	ΥΕΙΙΙΓ μέση 1-φάση XIA	ΥΕΙΙΙΓ εξελιγμένη (ορίζοντας 20-21a1)	ΥΕΙΙΙΓ εξελιγμένη (ορίζοντας 20a0-20a3)	ΥΕΙΙΙΓ μέση 1 (εξελιγμένη)	φάση 3	φάση 2a	ορίζοντας 2	Στρώματα 2-3	LM 786 κατώτερο δάπεδο. LM 786 ανώτερο δάπεδο	φάση 7		φάση 13	φάση 3	Φάση 6 (1150-1100 π.Χ. ή 1220- 1170 π.Χ.*)
									ορίζοντας 3							
	4 ύστερη	Προχωρη-μένη (ΥΕΙΙΙΓ μέση 2)	ΥΕΙΙΙΓ μέση 2-φάση XIB		ΥΕΙΙΙΓ προχωρημέ-νη (ορίζοντας 21a0-21d)	ΥΕΙΙΙΓ μέση 2 (προχωρημέ-νη)	φάση 4		ορίζοντας 4	στρώματα 4-8						
				ΥΕΙΙΙΓ προχωρημέ-νη (ορίζοντας 21b1-22a1)				φάση 2b	ορίζοντας 5	στρώματα 9-10						
ΥΕΙΙΙΓ ύστερη	5 πρώϊμη	Τελική	ΥΕΙΙΙΓ ύστερη-φάση XIIA		ΥΕΙΙΙΓ ύστερη (ορίζοντας 22a0-22d)	ΥΕΙΙΙΓ ύστερη	φάση 5		ορίζοντας 6	Στρώματα 11-12	Κτήριο C (ορίζοντας 6/7, στρώματα 11-15)	φάση 6			φάση 2B	Φάση 5 (1100-1050 π.Χ. ή 1170 1110 π.Χ.*)
				ΥΕΙΙΙΓ ύστερη (ορίζοντας 22c1)				φάση 3		στρώματα 13-15 (ΥΕΙΙΙΓ-ΥΜ)-1987, (ΥΜ) 1996						
ΥΜ	5 ύστερη		ΥΜ-φάση XIIB					Νεκροτα-φείο Σκουμπρή	ορίζοντας 7		LN 782 επίχωση (ορίζοντας 8/9, στρώματα 16-23) Σημ. Δεν υπολογίζεται η ΥΜ περίοδος	φάση 5	Ανασκαφή 1979, κάτω από τα 5μ. (Β. τομή), κάτω από τα	φάση 12		
ΠΠρΓ									ορίζοντας 8	Στρώματα 16-17 (μετάβαση προς ΠρΓ)-1996		φάση 4	Ανασκαφή 1979 κάτω από δάπεδο I (ΥΜ-ΠρΓ)			Φάση 4. (1050-1000 π.Χ. ή 1110-1080 π.Χ.*)
									ορίζοντας 9	Στρώματα 18-23 (ΠρΓ)-2001					φάση 2A	
									ορίζοντας 10	Στρώματα 24-28	ΠΠρΓ κεραμική από την τομή στο κτήριο A					Φάση 3 (1000-950 π.Χ. ή 1080-1070 π.Χ.*) (ΠΠρΓ-ΜΠρΓ
ΜΠρΓ											κτήριο A-επίχωση δαπέδου					

Μόνωτες		**Δίωτες**	
1) Τομή Θ, ΟΜ 1466 (**εικ. Α55**)	Δστομ. 0,13μ.	**1) Κ 4730 (εικ.Α18)**	Δστομ.0,27μ.
1) Τομή Θ, ΟΜ 7436 **(εικ. Α67)**	Δστομ. 0, 13μ.	**2) Κ 2792 (εικ.Α40)**	Δστομ. 0,27μ.
3) Κ 4193 (εικ. Α102)	Δστομ. 0,13	**3)** Μάρτυρας Α-Β, Ζ1-2 **(εικ.Α20**)	Δστομ. 0,26-9μ.
4) Κ 4204 (ΚΠΑ150)	Δστομ. 0,13μ	**4)** Τείχος, Ιι32 ΟΜ 7897 (**εικ.Α19**)	Δστομ. 0,24μ.
5) Κ 4893 (εικ. Α79)	Δστομ. 0,13μ.	**5) Κ 2969 (εικ.Α8)**	Δστομ. 0,24μ.
6) Κ 4497 (εικ.Α56)	Δστομ. 0,13μ.	**6)** Τομή Α, Β1, Β2, Γ1, Γ2, ΟΜ 6798 (**ΚΠΑ16**)	Δστομ. 0,24μ.
7) Κ 4502(ΚΠΑ108)	Δστομ. 0,13μ.	**7) Κ 2859 (εικ.Α12)**	Δστομ. 0,24μ.
8) Τομή Η, Δδ6 ΟΜ 7196 (**ΚΠΑ109**)	Δστομ. 0,13μ.	**8) Κ 4889 (εικ.Α3)**	Δστομ. 0,22-0,23μ.
9) Κ 4724 (ΚΠΑ69)	Δστομ. 0,13μ.	**9) Κ 4742 (εικ.Α4)**	Δστομ. 0,22μ.
10) Τομή Α, Β5, Γ4, ΟΜ 6789, 6794 **(ΚΠΑ15)**	Δστομ. 0,13μ.	**10) Κ 4687 (εικ.Α5)**	Δστομ. 0,22μ.
11) Κ 4112 (εικ. Α15)	Δστομ. 0,12(+)μ.	**11)** Τομή Θ, Αα18-Α18, ΟΜ 6176 (**ΚΠΑ125**)	Δστομ. 0,21μ.
12) Κ 4858 (ΚΠΑ40)	Δστομ. 0,126μ.	**12) Κ 4530 (εικ.Α22)**	Δστομ. 0,21μ.
13) Κ 4688 (εικ.Α86)	Δστομ. 0,12(+)μ.	**13) Κ 4673 (εικ.Α7)**	Δστομ. 0,21μ.
14) Κ 4857 (εικ.Α37)	Δστομ. 0,12(+)μ.	**14)** Τομή Β, Θ2 4034 (**εικ.Α49**)	Δστομ. 0,20μ.
15) Τομή Γ, Β8/Δ8 ΟΜ 7281 (**εικ.Α81**)	Δστομ. 0,12μ.	**15)** Μάρτυρας Η-Γ, Αα8-Α8, ΟΜ 2634 (**ΚΠΑ86**)	Δστομ. 0,20μ.
16) Κ 4528 (εικ.Α91)	Δστομ. 0,12μ.	**16) Κ 4802 (εικ.Α27)**	Δστομ. 0,20μ.
17) Μάρτυρας Α-Ζ, από κομμάτι Ν. Τχ 14, ΟΜ 1706 (**εικ.Α15**)	Δστομ. 0,12μ.	**17)** Τομή Β, Θ3 4061 (**εικ.Α53**)	Δστομ. 0,18-0,19μ.

18) Τομή Ζ,Γγ2,Εε2-Δδ2, Ζζ2 ΟΜ 347, 328, 329 (**ΚΠΑ44**)	Δστομ. 0,12μ.	**18) Κ 4529 (εικ.Α90)**	Δστομ. 0,19μ.
19) Κ 4203 (εικ.Α92)	Δστομ. 0,12μ.	**19)** Μάρτυρας Η-Θ, Ββ11,ΟΜ 1817 (**εικ.Α50**)	Δστομ. 0,19μ.
20) Κ 4689 (εικ.Α29)	Δστομ. 0,12μ.	**20)** Μάρτυρας Η-Γ, Αα9-Α9, ΟΜ 2639 **(ΚΠΑ87)**	Δστομ. 0,18μ.
21) Κ 4722 (εικ.Α30)	Δστομ. 0,12μ.	**21) Κ 4743 (εικ.Α93)**	Δστομ. 0,18μ.
22) Μάρτυρας ΗΓ-ΑΖ, ΟΜ 2745 (**εικ.Α98**)	Δστομ. 0,12μ.	**22)** Τομή Δ, Θ9+10 **(εικ.Α45)**	Δστομ. 0,18μ.
23) Κ 4721 (εικ.Α31)	Δστομ. 0,12μ.	**23) Κ 4114 (εικ.Α76)**	Δστομ. 0,18μ.
24) Κ 4841 (εικ.Α69)	Δστομ. 0,12μ.	**24) Κ 4718 (ΚΠΑ68)**	Δστομ. 0,18μ.
25) Τομή Θ, Ββ14 ΟΜ 1907 (**εικ.Α74)**	Δστομ. 0,12μ.	**25)** Μάρτυρας Η-Γ, Αα10-Α10-Α11 ΟΜ 2636 **(εικ.Α83)**	Δστομ. 0,18μ.
26) Κ 4525 (εικ.Α72)	Δστομ. 0,12μ.	**26)** Μάρτυρας Η-Γ, Αα10-Α10-Α11 ΟΜ 2676 (**ΚΠΑ92**)	Δστομ. 0,18μ.
27) Κ 4224 (ΚΠΑ169)	Δστομ. 0,12μ.	**27) Κ 4890 (εικ.Α77)**	Δστομ. 0,17-0,18μ.
28) Κ 4195 (ΚΠΑ91)	Δστομ. 0,122μ.	**28) Κ 4891 (εικ.Α64)**	Δστομ. 0,18μ.
29) Κ 4881 (ΚΠΑ50)	Δστομ. 0,11-0,12μ.	**29) Κ 4703 (εικ.Α66)**	Δστομ. 0,17μ.
30) Κ 4213 (εικ.Α73)	Δστομ. 0,116μ.	**30) Κ 4219 (ΚΠΑ13)**	Δστομ. 0,17μ.
31) Μάρτυρας Α-Β, Ζ1 ΟΜ 1833 (**εικ.Α48)**	Δστομ. 0,11μ.	**31) Κ 4117 (εικ.Α9)**	Δστομ. 0,17μ.
31) Τομή Θ, ΟΜ 6200 (**ΚΠΑ133**)	Δστομ. 0,11μ.	**32) Κ 4886(εικ.Α59)**	Δστομ. 0,16-0,17μ.
33) Κ 4118 (εικ.Α23)	Δστομ. 0,11μ.	**33)** Τομή Η, Αα7 ΟΜ 7982 (**ΚΠΑ110)**	Δστομ. 0,164μ.
34) Κ 4218 (εικ.Α61)	Δστομ. 0,11μ.	**34) Κ 2970 (εικ. Α41)**	Δστομ. 0,165μ.
35) Μάρτυρας Α-Β, ΟΜ 1833	Δστομ. 0,11μ.	**36) Κ 2889 (εικ.Α6)**	Δστομ. 0,16μ.

36) Κ 4212 (εικ.Α44)	Δστομ. 0,10-0,11μ	**37) Κ 2885 (εικ.Α10)**	Δστομ. 0,16μ. (ή 0,12μ.)
37) Κ 4119 (εικ.Α34)	Δστομ. 0,108μ.	**38)** Τομή Α, Α30, καθαρισμός Τχ 2, Ν. πλευρά ΟΜ 6760 (**εικ.Α14**)	Δστομ. 0,16μ.
38) Κ 4210 (εικ.Α43)	Δστομ. 0,106μ.	**39)** Τομή Β, Η1-Ζ1 Ζ6,Ζ1-Η1, Θ1-Θ6 ΟΜ 4266, 4268, 4269 (**εικ.Α78**)	Δστομ. 0,16μ.
39) Κ 4205 (εικ.Α65)	Δστομ. 0,105μ.	**40) Κ 4683 (εικ.Α71)**	Δστομ. 0,16μ.
40) Κ 4735 (ΚΠΑ157)	Δστομ. 0,10μ.	**41) Κ 4880 (εικ.Α37)**	Δστομ-0,16μ.
41) Κ 4845 (εικ.Α51)	Δστομ. 0,10μ.	**42)** Μάρτυρας Η-Γ, Αα10-Α10-Α11 ΟΜ 2636 (**ΚΠΑ81)**	Δστομ. 0,16μ.
42) Τομή Β, ΟΜ 4082 (**εικ.Α57**)	Δστομ. 0,10μ;	**43) Κ 4217 (εικ.Α47)**	Δστομ. 0,16μ.
43) Κ 4202 (εικ.Α85)	Δστομ. 0,095μ.	**44) Κ 4741 (ΚΠΑ99)**	Δστομ. 0,16(+)μ.
44) Κ 4220 (εικ.Α54)	Δστομ. 0,09μ	**45) Κ 4794 (εικ.Α60)**	Δστομ. 0,16μ.
46) Μάρτυρας Η-Γ, ΟΜ 2677 (**ΚΠΑ93)**	Δστομ. 0,09μ.	**46) Κ 4694 (εικ.Α70)**	Δστομ. 0,16μ.
		47) Κ 4740 (ΚΠΑ160)	Δστομ. 0,16μ.
		48) Κ 4697 (εικ.Α36)	Δστομ. 0,16 (+)μ.
		49) Κ 4225 (εικ.Α13)	Δστομ. 0,16μ.
		50) Τομή Γ, ΟΜ 7402 **(ΚΠΑ70)**	Δστομ. 0,16μ.
		51) Μάρτυρας Η-Γ, Αα10-Α10-Α11 ΟΜ 2636 (**ΚΠΑ79**)	Δστομ. 0,155μ.
		52) Κ 4186α (ΚΠΑ141)	Δστομ. 0,155μ.
		53) Κ 4221 (εικ.Α52)	Δστομ. 0,15-0,16μ.
		54) Κ 4222 (εικ.Α28)	Δστομ. 0,14-0,15μ.
		55) Κ 4733 (εικ.Α89)	Δστομ. 0,14-0,16μ.

		56) Κ 2886 (εικ.Α1)	Δστομ. 0,15μ.
		57) Κ 4695 (εικ.Α87)	Δστομ. 0,15μ.
		58) Κ 4843 (εικ. Α26)	Δστομ. 0,15μ.
		59) Κ 4201 (ΚΠΑ83)	Δστομ. 0,15μ.
		60) Κ 4207 (ΚΠΑ84)	Δστομ. 0,15μ.
		61) Μάρτυρας Η-Γ, Αα10-Α10-Α11 ΟΜ 2665 (**ΚΠΑ89**)	Δστομ. 0,15μ.
		62) Κ 4200 (ΚΠΑ103)	Δστομ. 0,15μ.
		63) Κ 4116 (εικ.Α17)	Δστομ. 0,145μ.
		64) Κ 4531 (εικ.Α33)	Δστομ. 0,15μ.
		65) Κ 4739 (εικ.Α75)	Δστομ. 0,15μ.
		66) Κ 4115 (εικ.Α32)	Δστομ. 0,145μ.
		67) Κ 4113 (εικ.Α80)	Δστομ. 0,145μ.
		68) Τομή Κ, Ι16 ΟΜ 8423 (**εικ.Α16**)	Δστομ. 0,14μ.-0,15μ.
		69) Κ 4206 (εικ.Α25)	Δστομ.0,14μ.(περίπου)
		70) Τομή Β, ΟΜ 4266+4268 (**εικ.Α39**)	Δστομ. 0,14μ.
		71) Μάρτυρας Β-Δ, ΟΜ 3084 **(εικ.Α2)**	Δστομ. 0,14μ.
		72) Τομή Ε, ΟΜ 6530 (**εικ.Α100**)	Δστομ. 0,14μ.
		73) Κ 4693 (εικ.Α62)	Δστομ. 0,14μ.
		74) Κ 4197 (ΚΠΑ101)	Δστομ. 0,14μ
		75) Κ 4526 (εικ.Α21)	Δστομ. 0,13-014μ.
		76) Κ 4892 (εικ.Α24)	Δστομ. 0,12-0,14μ.
		77) Κ 4855 (εικ.Α58)	Δστομ. 0,13-0,14μ.
		78) Κ 4111 (εικ.Α38)	Δστομ. 0,135μ
		79) Κ 4854 (εικ.Α46)	Δστομ. 0,134μ.

		80) Κ 4674 (εικ.Α42)	Δστομ. 0,13(+)μ.
		81) Κ 4192 (ΚΠΑ73)	Δστομ. 0,13+μ.

Α.

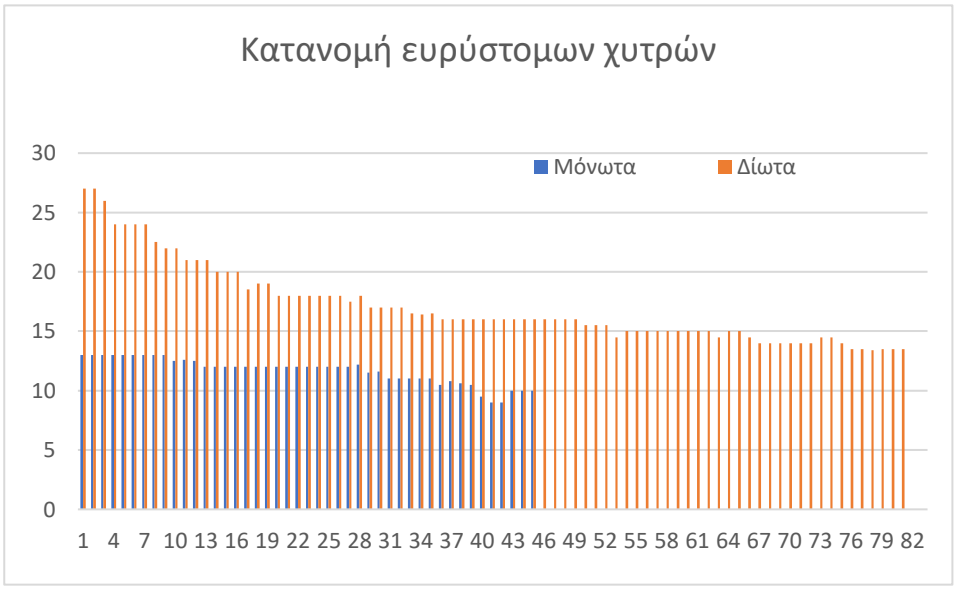

Β.

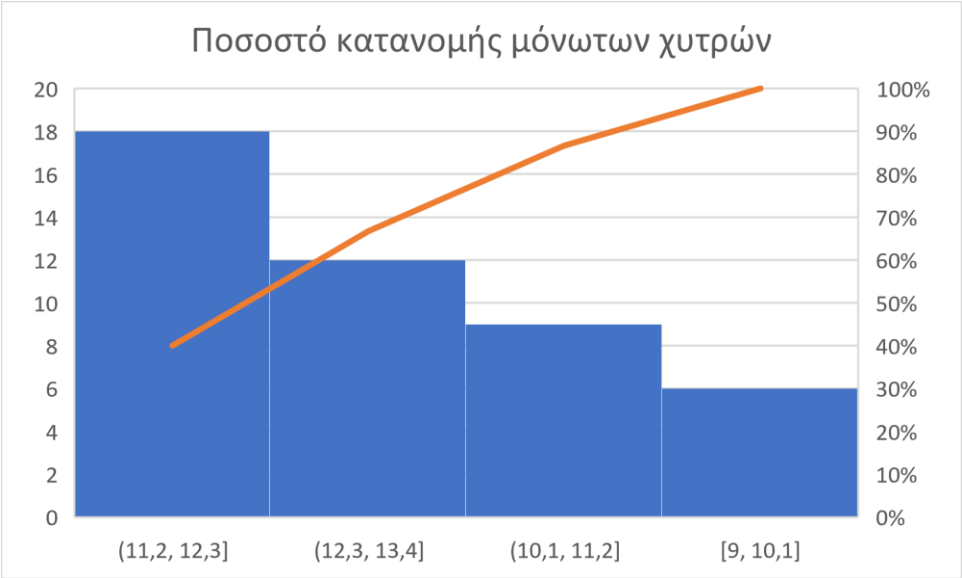
Ποσοστό κατανομής μόνωτων χυτρών
20
18
16
14
12
10
8
6
4
2
0
100%
90%
80%
70%
60%
50%
40%
30%
20%
10%
0%
(11,2, 12,3]
(12,3, 13,4]
(10,1, 11,2]
[9, 10,1]

Γ.

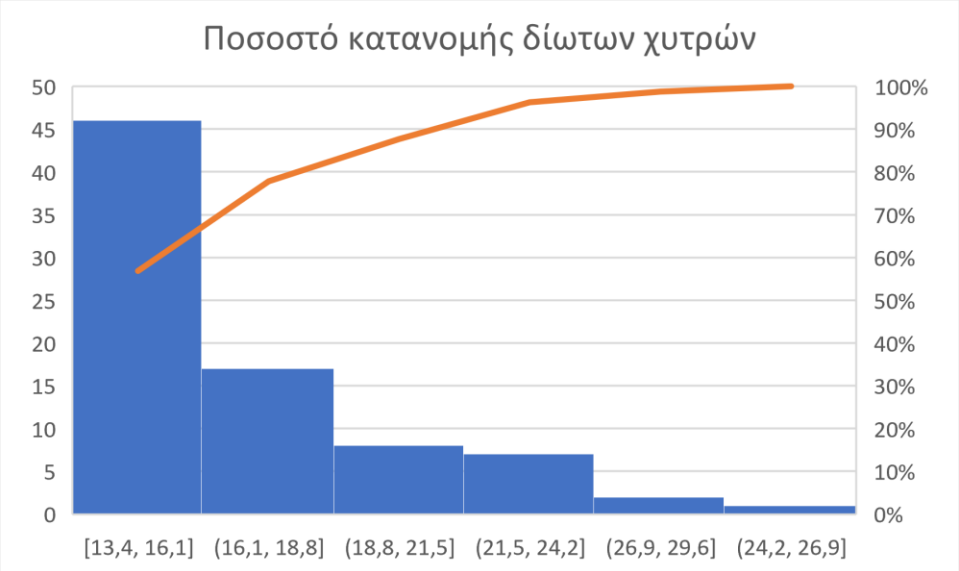
Ποσοστό κατανομής δίωτων χυτρών
50
45
40
35
30
25
20
15
10
5
0
100%
90%
80%
70%
60%
50%
40%
30%
20%
10%
0%
[13,4, 16,1]
(16,1, 18,8]
(18,8, 21,5]
(21,5, 24,2]
(26,9, 29,6]
(24,2, 26,9]

Σχετική χωρητικότητα αγγείων **Πιν. ΙΙΙ**		
ΤΡΟΧΗΛΑΤΑ (χύτρες χωρίς πόδι)		
Κ 4212 (**εικ. Α44**)	Δστομ. 0,10-0,11μ	*λίγο πάνω από ένα (1) λίτρο*
Κ 4119 (**εικ. Α34**)	Ύψος 0,165μ., Δστομ. 0,108μ., Δβ. 0,072μ.	*1,230 λ.*
Κ 4118 (**εικ. Α23**)	Μεγ.σωζ.ύψος 0,126μ., Δστομ.0,11μ.	*περίπου ένα (1) λίτρο*
Κ 4213 (**εικ. Α73**)	Δστομ.0,116μ.	*περίπου 2λίτρα*
Κ 4722 **(εικ.Α30**)	Δστομ. 0,12-0,14μ.	*1,4 λίτρα*
Κ 4857 (**εικ. Α35**)	Δστομ. 0,12(+)μ.	*1,4 λίτρα*
Τομή Θ, ΟΜ 1466 **(εικ. Α55)**	Δστομ.0,13μ.	*0,0294+λίτρα*
Κ 4526 (**εικ. Α21**)	Δστομ. 0,13-0,14μ.	*0,0027 (Χ3);;; (0,0058λ)*
Κ 4855 (**εικ. Α58**)	Δστομ. 0,13-0,14μ.	*0,0012 (Χ2) (πάνω από 1 λ)*
Κ 4111 **(εικ. Α38)**	Δστομ. 0,135μ.	*μάλλον 1,2 λίτρα*
Κ 4206 (**εικ. Α25)**	Δστομ. 0,14μ.	*0,003 (Χ2) (3 λίτρα)/0,0024λίτρα*
Κ 4112 **(εικ.Α15)**	Ύψος 0,235μ., Δστομ. 0,142μ., Δβ.0,098μ.	*2,1 λίτρα*
Τομή Κ, ΟΜ 8423 **(εικ. Α16)**	Δστομ. 0,14-0,15μ.	*2,3λίτρα*
Κ 4115 (**εικ. Α32**)	Δστομ.0,15μ, Δβ. 0,09μ.	*1,4 λίτρα*
Κ 2889 **(εικ. Α6**)	Σωζ.ύψος 0,12, Δστομ.0,16μ	*2,4 (;) λίτρα*
Κ 4531 **(εικ. Α33)**	Υπολ.ύψος 0,225μ., Δστομ.0,15μ., Δβ. 0,089μ.	*περίπου 2λίτρα*
ΟΜ 6760 (**εικ. Α14**)	Σωζ.ύψος 0,12, Δστομ.0,16μ.	*0,0024 (έως 3 λίτρα)*
Κ 4794 (**εικ.Α60**)	Ύψος (υπολ) 0,24μ., Δστομ. 0,16μ., Δβ. 0,09-0,10μ.	*3,9λίτρα*
Κ 4743 (**εικ. Α93)**	Δστομ. 0,18μ.	*4(;) λίτρα*
Κ 4802 **(εικ.Α27)**	Ύψος 0,365μ., Δστομ.0,20, Δβ. 0,15μ.	*5-6λίτρα*
Κ 4889 **(εικ. Α3)**	Μεγ.σωζ.ύψος 0,115μ., Δστομ.0,22-0,23μ.	*Πάνω από 5 λίτρα*
Κ 4530 **(εικ. Α22)**	Δστομ. 0,21μ.	*6 λίτρα*
Κ 4687 **(εικ.Α5)**	Δστομ. 0,22μ.	*6 λίτρα*
Τείχος, ΟΜ 7897, Ι132 **(εικ.Α19)**	Δστομ. 0,24μ.	*6 (+)λίτρα*
Κ 2969 **(εικ. Α8)**	Δστομ.0,24μ.	*περίπου 9-10 λίτρα*
Κ 2859 **(εικ. Α12)**	Δστομ.0,24μ.	*10-12 λίτρα*
Κ 2792 **(εικ. Α 40)**	Δστομ.0,27μ	*Πάνω από 10 (;) λίτρα*
ΤΡΙΠΟΔΙΚΑ ΣΚΕΥΗ		
Κ 4834 **(εικ. Β80)**	Σωζ.ύψος 0,063μ., Δστομ.0,16-0,17μ.	*λιγότερο από 1λίτρο*
Κ 2967 (σφαιρικό σώμα) **(εικ.Β89)**	Σωζ.ύψος 0,083μ., Δστομ.0,195μ.	*3,1137λίτρα*
Κ 2901 **(εικ.Β65)**	Ύψος (χωρίς πόδια) 0,126μ., Δστομ. 0,26μ.	*3-5 λίτρα*

Κ 2964 **(εικ.Β51)**	Ύψος 0,09μ., Δστομ. 0,245μ.,	*περίπου 3λίτρα*
Κ 4503 **(εικ.Β86)**	Μεγ.σωζ.ύψος 0,129μ., Δστομ. 0,21μ.,	*1,22(;) λίτρα*
Κ 4769 **(εικ.Β75)**	Μεγ.σωζ.ύψος. 0,145μ., Δστομ. 0,25-0,26μ.,	*2,5-3 (;)λίτρα*
Κ 4527 **(εικ.Β74)**	Μεγ.σωζ.ύψος 0,096μ., Δστομ.0,24μ.	*μάλλον λίγο πάνω από 2λίτρα*
Κ 4879 **(εικ.Β76)**	Μεγ.σωζ.ύψος 0,081μ., Δστομ. 0,20-0,22μ	*περίπου 3 λίτρα*
Κ 4188 **(εικ. 48)**	Μεγ.σωζ.ύψος 0,104μ., Δστομ. 0,25μ.,	*2,5-3 (;)λίτρα*
Κ 4706 (σφαιρικό σώμα) (**εικ.Β92**)	Δστομ.-0,23-0,25μ., Μεγ.σωζ. ύψος 0,084μ.	*2-3λίτρα*
Τομή Η, Αα7-8, ΟΜ 1536 (σφαιρικό σώμα) **(εικ. Β90**)	Μεγ.σωζ.ύψος 0,077μ., Δστομ. 0,25μ.	*περίπου 4λίτρα*
Κ 2860 **(εικ.Β32)**	Δεν σώζεται το άνω τμήμα	*5-7 λίτρα*
Κ 4882 **(εικ. Β63)**	Σωζ.ύψος 0,008μ., Δστομ. 0,27μ.	*μάλλον 4 λίτρα*

ΣΤΙΛΒΩΤΑ		
Κ 2864 **(εικ.ΙΓ5)**	Ύψος 0,139μ., Δστομ. 0,098μ., Δβ. 0,066μ.	*0,54λίτρα*
Κ 2851 **(εικ.ΙΓ2)**	Ύψος 0,17μ., Δστομ. 0,09μ., Δβ. 0,075,	*0,574 λίτρα*
Κ 2900 **(εικ. ΙΓ6)**	Ύψος 0,125μ., Δστομ. 0,09μ	*0,55λίτρα*
Κ 2862 **(εικ. ΙΓ 13)**	Ύψος 0,215μ., Δστομ.0,10μ,	*0,93λίτρα*
Κ 2940 **(εικ. ΙΓ7)**	Ύψος 0,23μ., Δστομ. 0,11μ., Δβ. 0,07μ,	*0,53λίτρα*
Κ 803 **(εικ. ΙΓ4)**	Ύψος-0,23μ., Δστομ.-0,105μ, Δβ-0,075μ.	*περίπου ένα (1)λίτρο*
Κ 4105 **(εικ. ΙΓ9)**	Δστομ. 0,12-0,14μ., Δβ. 0,07μ.	*0,98λίτρα*
Επ2-Επ3, ΟΜ 5045 **(ΚΠΙΓ18)**	Δστομ. 0,123μ	*1,8823λίτρα*
Κ 4793 **(εικ. ΙΓ17)**	Μεγ.ύψος 0,22μ., Δστομ. 0,15μ.	*1,27(+)λίτρα*
Κ 2861 **(εικ. ΙΓ16)**	Μεγ.σωζ.ύψος 0,23μ., Δστομ. 0,152μ.,	*περίπου 2λίτρα*
Κ 4190 **(εικ.ΙΓ10)**	Ύψος 0,25μ., Δστομ. 0,16μ., Δβ. 0,008μ.	*Περίπου 3,5(;) λίτρα*
Κ 2852 **(εικ. ΙΓ20)**	Ύψος 0,285-0,30μ., Δστομ.0,165μ, Δβ. 0,075μ.	*3-5 λίτρα*

Κ 2858 **(εικ. ΙΓ19)**	Μεγσωζύψος 0,205μ., Δστομ. 0,17μ.	*μάλλον 4,4λίτρα*
Κ 2853 **(εικ. ΙΓ 22)**	Μεγ.σωζ.ύψος 0,225μ., Δστομ. 0,17μ.	*0,0006λ;;; (0,0019λ);;, 11,9558, περίπου 12λ.;;;* ***(μάλλον κοντά σε 2λίτρα)***
Κ 2856 **(εικ. ΙΓ24)**	Μεγ.σωζ.ύψος 0,385-0,40μ., Δστομ. 0,20μ.	*5-7λίτρα*
Κ 2866 **(εικ. ΙΓ 15)**	Μεγ.σωζ.ύψος 0,20μ.	*0,0062(+)λίτρα*
Κ 2854 **(εικ. ΙΓ25)**	Μεγ.σωζ.ύψος-0,295μ., Δστομ. 0,16μ.	*4,5 (;)λίτρα*
Κ 2855 **(εικ. ΙΓ23)**	Μεγ.σωζ.ύψος 0,325μ	*0,0323(+;;)λίτρα/0,0133λίτρα.*
Κ 2857-κυάθιο **(εικ. ΙΔ10)**	Δστομ. 0,09μ.	*0,18λίτρα*
Κ 2935-κρατήρας (**εικ. ΙΔ12)**	Δστομ. 0,18-0,22μ.	*2,5-4(;) λίτρα*

Με κίτρινη απόχρωση επισημαίνονται τα προβληματικά μεγέθη.

Ποσοστιαία αναλογία τύπων

Πιν. IV

Α. ΕΥΡΥΣΤΟΜΕΣ ΧΥΤΡΕΣ (171-26)																
Διακοσμημένα				***Χονδροειδή***					***Άβαφα***				***Ευρήματα***			***Πίθοι***
Χείλη	**Λαβές**	**Βάσεις**	**Σώματα**	**Χείλη**	**Λαβές**	**Βάσεις**	**Πόδια**	**Σώματα**	**Χείλη**	**Λαβές**	**Βάσεις**	**Σώματα**	**ΥΕΠΠΓ Διακο-σμημένα**	**ΥΕΠΓ άβαφα**	**ύστερα**	**Χειροποίη-τα**	
2164	1446	736	9323	279	205	130	39	5933	309	348	451	8276	390	45	154-5=149	14-2=12	238
-362	-249	-108	-1847	-46	-32	-25	-5	-526	-100	-90	-97	-1841	-38	**Χονδροει-δή με διακόσμη-ση**	**Άλλα διάφορα, πήλινα**	**Στιλβωτά**	-78
1802	1197	628	7476	233	173	105	34	5407	209	258	354	6435	352	51-19+=32	19-4=17	55-11=44	160

Β. ΤΡΙΠΟΔΙΚΕΣ ΧΥΤΡΕΣ (140-10)																
Διακοσμημένα				***Χονδροειδή***					***Άβαφα***				***Ευρήματα***			***Πίθοι***
Χείλη	**Λαβές**	**Βάσεις**	**Σώματα**	**Χείλη**	**Λαβές**	**Βάσεις**	**Πόδια**	**Σώματα**	**Χείλη**	**Λαβές**	**Βάσεις**	**Σώμα-τα**	**ΥΕΠΠΓ διακο-σμημένα**	**ΥΕΠΓ Άβαφα**	**ύστερα**	**Χειροποίη-τα**	
2058	1359	614	9393	262	225	142	21	2121	277	303	555	6703	110	7-1=6	36	7	178
-265	-164	-91	-1250	-30	-16	-27	-5	-396	-20	-35	-59	-905	-6	**Χονδροειδή με διακόσμηση**	**Άλλα διάφορα πήλινα**	**Στιλβωτά**	-30
2193	1195	523	8143	232	209	115	16	1725	257	268	496	5798	104	100-29=71	6-2=4	12-1=11	148

Γ. ΣΤΙΛΒΩΤΑ ΚΛΕΙΣΤΑ (100)

Διακοσμημένα				*Χονδροειδή*					*Άβαφα*			*Ευρήματα*					*Πίθοι*
Χείλη	**Λαβές**	**Βάσεις**	**Σώματα**	**Χείλη**	**Λαβές**	**Βάσεις**	**Πόδια**	**Σώματα**	**Χείλη**	**Λαβές**	**Βάσεις**	**Σώμα-τα**	**ΥΕΠΠΓ διακο-σμημένα**	**ΥΕΠΓ άβαφα**	**ύστερα**	**Χειρο-ποίητα**	
476	274	135	2144	59	39	33	5	558	56	68	103	2539	18-17*	2-1*+1	189-38*=151	4	146-7*=139
-34 (ΠρΓ/ ΥΜ)*	-37*	-11*	-193*	-2*	-3*	-3*		-57*	-4*	-2*	-8*	-238*		**Χονδροειδή με διακόσμηση**	**Άλλα διάφορα πήλινα**	**Στιλβω-τά**	
442	237	124	1951	57	36	30	5	501	52	66	95	2301	1	7	8-1*+7	206-29*=177	

Επεξήγηση των πινάκων: Το πλήθος των αγγείων/θραυσμάτων που εξετάστηκαν σημειώνεται δίπλα σε κάθε ξεχωριστό τύπο. Οι κεραμικές κατηγορίες αφορούν στα συνευρήματα αυτών, όπως καταγράφηκαν για κάθε ξεχωριστή ομάδα. Τα χονδροειδή περιλαμβάνουν, σε κάθε περίπτωση, τα τροχήλατα μαγειρικά σκεύη. Τα μεγαλύτερα τμήματα αγγείων καταχωρούνται ως ευρήματα, στα οποία αθροίστηκε το σύνολο των συγκολλώμενων οστράκων.

Από τα αγγεία των μυκηναϊκών φάσεων συνυπολογίστηκαν αρχικώς όλα τα όστρακα της ΥΕΙΙΙΓ περιόδου. Από αυτά αφαιρέθηκαν εκείνα, τα οποία εντοπίστηκαν σε πρωϊμότερες στρώσεις, της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης-μέσης, προκειμένου η αντιστοίχιση της κεραμικής της μυκηναϊκής περιόδου με εκείνη της μεταμυκηναϊκής να είναι περισσότερο ισόρροπη και αντιστοιχούσα στην εξεταζόμενη στην παρούσα μελέτη κεραμική.

Αν και το πλήθος των εξεταζόμενων έντριπτων/στιλβωμένων αγγείων είναι εμφανώς μικρότερο σε σχέση με εκείνο των τροχήλατων χυτρών, γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι, ακόμα και με την κατ΄αναλογία προσαύξησή τους, το ποσοστό της κεραμικής παραγωγής κατά τις μεταμυκηναϊκές φάσεις υπολείπεται εκείνου των μυκηναϊκών.

Η άθροιση των οστράκων της ΥΜ/ρΠΓ και ΠρΓ περιόδου παρέχει μικρή ένδειξη για την περαιτέρω σταδιακή μείωση της κεραμικής, αλλά το δείγμα δεν είναι αντιπροσωπευτικό. Τα όστρακα αυτής της περιόδου θα απομακρύνθηκαν, σε μεγαλύτερο βαθμό, από τη θέση τους, επειδή βρέθηκαν κοντά στην επιφάνεια του εδάφου

ΕΥΡΥΣΤΟΜΕΣ και ΤΡΙΠΟΔΙΚΕΣ ΧΥΤΡΕΣ πιν. VA				
Εντός υστερώτερων στρώσεων (της μεταμυκηναϊκής περιόδου)				
Α.Κ.	**Θέση εύρεσης**	**Ομάδα**	**Βάθος εντοπισμού (και με την αναγωγή)**	**Χρονολόγηση από συνευρήματα**
1). Κ 4526 **(εικ. Α21)**	Τομή Β, Ζ4-Η4	ΟΜ 4001	-0,42μ *(-0,88μ.)*	ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση (2) *Τρία (3) χειροποίητα*
2). Κ 4530 **(εικ.Α22)**	Τομή Ε, ΝΔ γωνία της τομής (καθαρισμός)	ΟΜ 2228	-1,05-1,14μ.;	ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση
3). Κ 2886 **(εικ.Α1)**	Τομή Α, Β3,Β4,Γ3, Γ4	ΟΜ 6581	-0,16-0,26μ. *(-1,16-1,26μ.)*	ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη
4). Κ 4883 **Τριποδική χύτρα** **(εικ.Β73)**	Τομή Ε, Γ16	ΟΜ 647	-1,20-1,27μ.	ΥΕΙΙΙΓ, ΠρΓ. *Ύστερα, ΕΛΛ*
5). Χ.Α.Κ. **(εικ.Α20)**	Μάρτυρας Α-Β, Ζ1-2		-0,49-0,74μ *(-1,05-1,30μ.).* Πιθανόν η μέτρηση έγινε από την τομή Α, οπότε το αγγείο εντάσσεται στην ΥΕΙΙΙΓ ύστερη	ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη.
6). Κ 4118 **(εικ.Α23)**	Τομή Η, Βόρειο προφίλ	ΟΜ 6552	-0,75μ. *(-1,30μ.)*	ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση/ΥΕΙΙΙΓ μέση (5)/ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη (1) *Ένα (1), τουλάχιστον, ΡΩΜ*
7). Κ 4527 **Τριποδική χύτρα** **(εικ.Β74)**	Τομή Κ, Θ16	ΟΜ 8265	-1,29-1,39μ.	ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση, ΠρΓ, *Λίγα με στίλβωση*
8). Κ 4185 **(εικ.Α94)**	Τομή Θ, από τη διάλυση του Τχ 46	ΟΜ 2839	-0,92-1,42μ.	ΥΕΙΙΙΓ γενικώς, ΥΕΙΙΙΓ ύστερη (2) *ΕΛΛ-ΡΩΜ*
9). Χ.Α.Κ. **(εικ.Α45)**	Τομή Δ, Θ9+10		-1,32-1,46μ.	ΥΕΙΙΙΓ-ΥΜ (1), γενικώς ΥΕΙΙΙΓ
10). Κ 4892 **(εικ.Α24)**	Τομή Δ, Θ7+Ι7		-1,27-1,32μ./-1,42-1,46μ.	ΥΕΙΙΙΓ *Αρκετά ΕΛΛ*
11). Κ 2860 **Τριποδική χύτρα** **(εικ.Β32)**	Τομή Α-Β, Ζ5	ΟΜ 987	-0,92-1,02μ. *(-1,38-1,48μ.)*	Φάση 7 (Κουνούκλας 2011, 116-7, fig. 126, no 64)
12). Κ 4854 **(εικ.Α46)**	Τομή Β, Η3		-0,87-1,10μ. *(-1,33-1,56μ.)*	ΥΕΙΙΙΓ. Φάση 6 (Kounouklas 2011, 157-8, fig. 166, 167, no 102, 103)
13) Κ 4217 **(εικ. Α47)**	Τετράγωνο Ι12, μεταξύ τομών Κ-Δ	ΟΜ 8256	-1,41-1,61μ.	ΥΜ (1) *Ένα (1) χειροποίητο με στίλβωση*

Χρονολογικές συσχετίσεις σε στρώματα της ΥΕΙΙΙΓ Β.				
14). Κ 4794 **(εικ.Α60)**	Μάρτυρας τομών Η-Θ (μάλλον τομή Η), Γγ11, Ββ11, Αα11	ΟΜ 1605,1606,1607, 1810	-1,37-1,46μ./-1,55-1,66μ. Πιθανόν η μέτρηση έγινε με αναγωγή από την τομή Η	Λίγα ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη. *Όστρακα έντριπτης κεραμικής* λόγω διαφοράς βάθους εντοπισμού
15). Χ.Α.Κ. **(εικ.Α48)**	Μάρτυρας Α-Β, Ζ1	ΟΜ 1833	-1,01-1,24μ. *(-1,47-1,70μ.)*	ΥΕΙΙΓ/ ΥΕΙΙΙΓ ύστερη (1). *Το βάθος αντιστοιχεί στην ΥΕΙΙΙΓ ύστερη-ΥΜ*
16). Κ 4843 **(εικ.Α26)**	Στρωματογραφία κάτω από Τχ 11	ΟΜ 6056	-1,61-1,71μ.	ΥΕΙΙΙΓ μέση. *Στρώμα της ΥΕΙΙΓ ύστερης*
17). Χ.Α.Κ. **(ΚΠΑ.73)**	Τομή Α-Γ, Τετρ. Ε6	ΟΜ 1534	-0,61-0,76μ. *(-1,61-1,76μ.)*	ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση *Μία (1) λαβή με στίλβωση, ΡΩΜ, ΠΑΛΧΡ*
18). Χ.Α.Κ. **(εικ.Α2)**	Μάρτυρας Β-Δ, Η6	ΟΜ 3084	-1,20-1,31μ. *(-1,66-1,77μ.)*	ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση (1). *Στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης*
19.) Κ 4769 Τριποδικό σκεύος **(εικ.Β75)**	Μάρτυρας τομών Α-Β, Ζ4-Ε4,Ζ3-Ζ2 και όστρακα από χώμα	ΟΜ 995,996,997,998	-1,15-1,24μ./-1,24-1,33μ. *(-1,61-1,70/1,70-1,79μ.)*	*Στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης;.* *ΡΩΜ.*
20). Χ.Α.Κ. **(εικ.Α96)**	Τομή Α, Γ3-Β3	Σακ 146	-0,66-0,82μ. *(-1,66-1,82μ.)*	ΥΕΙΙΙΓ ύστερη (1) *Μικρό ανοικτό με στιλπνές επιφάνειες*
21). Κ 4742 **(εικ.Α4)**	Τομή Ζ, Ββ4	ΟΜ 154	-0,57-0,60-0,72μ. *(-1,67-1,70-1,82μ.)*	ΥΕΙΙΙΓ-ΥΜ. *Στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης,* *χειροποίητη λαβή από στιλβωτό, ΡΩΜ-ΕΛΛ*
22). Κ 4186β **(εικ.Α97)**	Τομή Θ, Αα14	ΟΜ 1438	-1,84-1,90μ.	ΥΕΙΙΙΓ, ΥΕΙΙΙΓ μέση (1). *Στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης.* *ΡΩΜ*
23). Κ 4802 **(εικ.Α27)**	Μάρτυρας τομών Η-Θ (μάλλον τομή Η ή Η-Γ), Γ11, Ββ11, Αα11, Γγ7-8, Ββ7-8	ΟΜ 1605+1606+1607+1608+1750+1811+1845	-1,37-1,46μ./-1,46-1,56/-1,20-1,27μ. και από καθαρισμό *(-1,92-2,01μ./2,01-2,11μ./1,75-1,82μ.)*	ΥΕΙΙΙΓ/λίγα ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη. *Λίγα έντριπτα λόγω συγκόλλησης οστράκων από διαφορετικά βάθη*
24). Κ 4687 **(εικ.Α5)**	Τομή Γ, Α11	Όστρακο 11146	-1,24-1,32 (-1,35μ.) *(-1,79-1,87 (-1,90μ.)*	ΥΕΙΙΙΓ μέση. *Στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης.* *Χείλος από μεγάλο ανοικτό χειροποίητο με στιλβωμένες επιφάνειες*

25). Κ 2889 **(εικ.Α6)**	Τομή Α, Β3,Β4,Γ3, Γ4,Δ3, Δ4	ΟΜ 6584	-0,44-0,90μ. *(-1,44-1,90μ.)*	ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη(1)/ΥΕΙΙΙΓ ύστερη (1)/ΥΕΙΙΙΓ-ΥΜ (2)/ΥΜ-ΠρΓ (2). *Το όστρακο της ΠρΓ περιόδου είναι αρκετά φθαρμένο. Μεγάλη διαφορά βάθους.*
26). Χ.Α.Κ. **(ΚΠΑ.106)**	Τομή Η, όστρακα από τις στρώσεις 7 και 12	ΟΜ 2606+2607	-0,99-1,17μ./-0,98-1,47μ *(-1,54-1,72/1,53-2,02μ.)*	ΥΕΙΙΙΓ. *Στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ-ΥΜ. Όστρακα από διαφορετικές ομάδες* *Τέσσερα (4) χειροποίητα στιλβωτά*
27). Χ.Α.Κ. **(ΚΠΑ.60)**	Τομή Γ, Α7,8,9	ΟΜ 1542	-1,78 έως -1,90-1,92μ. *(-2,33-2,45-2,47μ.)*	ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη *Μία (1) λαβή από χονδροειδές, στιλβωτό*
28). Κ 4689 **(εικ.Α29)**	Τομή Θ, Γγ17	ΟΜ 1481	-2,10-2,20μ.	ΥΕΙΙΙΓ και ΥΕΙΙΙΓ μέση. *Ένα (1) χειροποίητο με στίλβωση*
29). Κ 4117 **(εικ.Α9)**	Τομή Ε, Γ16	ΟΜ 751	-2,10-2,20μ.	*Στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης,* *Δύο (2) έντριπτα ΕΛΛ*
30). Χ.Α.Κ. (τριποδικό σκεύος) **(εικ.Β90)**	Τομή Η, Αα7-8	ΟΜ 1536	-1,70-1,78μ. *(-2,25-2,33μ.)*	ΥΕΙΙΙΓ μέση. *Στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης.* *Ένα (1) χείλος από ανοικτό με στιλβωμένες επιφάνειες)*
31). Κ 4210 **(εικ.Α43)**	Μάρτυρας Η-Γ, Αα10-Α10-Α11	ΟΜ 2636	-2,40-2,70μ. *(-2,95-3,25μ)*	ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη, ΥΜ (1), λίγα ΥΕΙΙΙΒ-Γ. Δύο (2) *λαβές από ανοικτά, χονδροειδή και ένα (1) χείλος από ακαθόριστου χαρακτήρα στιλβωτό*
32). Κ 4730 **(εικ.Α18)**	Επ 4	ΟΜ 5133β	δυτικό τμήμα. Όστρακα από διάλυση τοίχου (πιθανώς -5,50-5,63μ./ -5,63-5,72μ.)	ΥΕΙΙΙΓ γενικώς/ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη (1)/ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση (3)/ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη (1)/ ΥΕΙΙΙΑ2-ΥΕΙΙΙΒ (1)/ (ΥΕΙΙΒ-ΥΕΙΙΙΒ-3). *Αναμοχλευμένο στρώμα* *Ένα (1) έντριπτο.*

1). Χ.Α.Κ. **(ΚΠΙΓ1.47)**	Τομή Κ, όστρακα από το σημείο έδρασης του Τχ 18	ΟΜ 2425	-0,00-0,10μ.	ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη *ΡΩΜ*
2). Χ.Α.Κ. **(ΚΠΙΓ1.48)**	Τομή Κ. όστρακα από το σημείο έδρασης του Τχ 18	ΟΜ 2432	-0,22-0,31μ.	ΥΕΙΙΙΓ μέση (2) και ΥΕΙΙΙΓ ύστερη (1) *Νεώτερα και ΕΛΛ*
3). Κ 4110 **(εικ. ΙΓ11)**	Τομή Κ, Η16-17	ΟΜ 2441	-0,55-0,65μ.	ΥΕΙΙΙΓ γενικώς. *Από τη στρωματογραφία ΠρΓ.*
4). Χ.Α.Κ. Λεκανίδιο **(εικ. ΙΔ2)**	Τομή Κ, Θ17	ΟΜ 8203	0,60-0,74μ.	ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη. *Στρώμα της ΥΜ/ΠρΓ*
5). Κ 4704 **(εικ. ΙΓ59)**	Μάρτυρας Β-Δ, Κ6, Ν. Τ.6	ΟΜ 3062, ΟΜ 3179	0,74-0,80μ./ από μπάζα	ΥΕΙΙΙΓ/ 1 ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση.
6). Κ 4748 **(εικ. ΙΓ 60)**	Μάρτυρας τομών Β-Δ, Τ.16	ΟΜ 3063	-0,74-0,80μ.	ΥΕΙΙΙΓ γενικώς. *Κάποια με στίλβωση. ΚΛ-ΕΛΛ*
7). Χ.Α.Κ. Λεκανίδιο **(εικ. ΙΔ3)**	Τομή Γ-Δ	ΟΜ 3010	-0,75-0,86μ.	ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη. *Πολλά ύστερων χρόνων (ΠΑΛΧΡ)*
8). Χ.Α.Κ. Φιαλόσχημο **(εικ. ΙΔ4)**	Μάρτυρας τομών Β-Δ, Θ6	3065	-0,80-0,91μ.	ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη. *Πολλά ΚΛ-ΕΛΛ*
9). Κ 4726 **(εικ. ΙΓ26)**	Μάρτυρας Β-Δ, Θ6	ΟΜ 3065	-0,80-0,91μ.	ΥΕΙΙΓ πρώϊμη; (1). *Στρώμα της ΥΜ/ΠΓ περιόδου*
10). Χ.Α.Κ. **(εικ. ΙΓ44)**	Τομή Ε, Α18	ΟΜ 6149	-0,85-1,00μ.	ΥΕΙΙΙΓ μέση *ΚΛ-ΕΛΛ-ΠΧΡ*
11). Κ 4082 **(εικ. ΙΓ12)**	Τομή Ε, Ε14+Ε15	ΟΜ 617+618	-1,04-1,11	ΥΕΙΙΙΓ *Στρώμα της ΥΜ* *Ένα (1), τουλάχιστον, νεώτερο*
12). Χ.Α.Κ. **(ΚΠ ΙΓ1.73)**	Τομή Ε, Β18	ΟΜ 6152	-1,00-1,17μ.	ΥΕΙΙΙΓ μέση. *Στρώμα της ΥΜ* *Λίγα στιλβωτά της ΜΕ-ΥΕ*
13). Χ.Α.Κ. **(εικ. ΙΓ53)**	Τομή Ε, Α18	ΟΜ 6153	-1,17-1,26μ.	ΥΕΙΙΙΓ, λίγα ΥΕΙΙΙΓ μέση. *Στρώμα της ΥΜ.* *Πολλά στιλβωτά, και άλλα ύστερων φάσεων*
14). Χ.Α.Κ. **(ΚΠ ΙΓ1.99)**	Μάρτυρας Η-Γ, Τετράγωνο κάτω από τον Τχ 22	ΟΜ 2615	0,62-0,83μ. *(-1,17-1,38μ.)*	ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη. *Στρώμα της ΥΜ* *Ένα (1) ύστερων χρόνων*

15). Χ.Α.Κ. **(ΚΠ ΙΓ1.100)**	Μάρτυρας Η_Γ, κάτω από Τχ 11, Α11 και Αα11	ΟΜ 6055	-0,83-1,05μ. *(-1,17-1,39μ.)*	ΥΕΙΙΙΓ μέση (2) *Χειροποίητα στιλπνά, μάλλον της ΜΕΧ*
16). Κ 2866 **(εικ. ΙΓ15)**	Τομή Ε, στρώμα Β΄, Τ. 17	ΟΜ 1519	0,92-1,11μ. και -1,11-1,42μ.	ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη. *Στρώμα της ΥΜ.* *Λίγα στιλβωτά.*
17). Χ.Α.Κ. **(ΚΠ ΙΓ1.25)**	Μάρτυρας Α-Ζ, Αα4	ΟΜ 1048	-0,45μ. *(-1,45μ.)*	ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη. *Στρώμα της ΥΜ.* *Στα ευρήματα αναφέρεται σιδερένιο καρφί*
18). Χ.Α.Κ. **(εικ. ΙΓ 30)**	Τομή Ε, Ε17	ΟΜ 8108	-1,02-1,52μ.	ΥΕΙΙΙΓ. *Στρώμα της ΥΜ.* Ένα *(1) στιλβωτό*
19). Χ.Α.Κ. **(εικ. ΙΓ55)**	Τομή Ε, Α13	ΟΜ 6131	-1,45-1,53μ.	ΥΕΙΙΙΓ μέση *Ένα (1) στιλβωτό;*
20). Χ.Α.Κ. **(εικ. ΙΓ 47)**	Μάρτυρας τομών ΕΚΓΔ, Α12	ΟΜ 6105	-1,43-1,54μ.	ΥΕΙΙΙΓ. *Στρώμα της ΥΜ.* *ΠΑΛΧΡ*
21). Χ.Α.Κ. **(ΚΠ ΙΓ1.95)**	Μάρτυρας τομών ΕΚΓΔ, Β12	ΟΜ 6104	-1,48-1,54μ.	ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση *Ένα (1) στιλβωτό, ίσως πρώϊμο*
22). Χ.Α.Κ. **(ΚΠ ΙΓ1.102)**	Μάρτυρας τομών Η-Θ, Γγ11	ΟΜ 1605, 1608	-1,37-1,46μ./-1,46-1,56μ.	ΥΕ/1 ΥΕΙΙΙΓ μέση. *Χειροποίητα με στιλβωμένη επιφάνεια*
23). Χ.Α.Κ. **(ΚΠΙΓ1. 81)**	Α. Τομής Ε, Β18	ΟΜ 6160	-1,50-1,60μ.	ΥΕΙΙΙΓ γενικά. *Στρώμα της ΥΜ* *ΚΛ και ΕΛΛ*
24). Χ.Α.Κ. **(ΚΠ ΙΓ1.38)**	Τομή Γ, Β11	ΟΜ 6046	-0,83-1,06μ. *(-1,38-1,61μ.)*	ΥΕΙΙΙΓ μέση, *Στρώμα της ΥΜ* *Ένα (1) ανοικτό, με στιλβωμένη επιφάνεια (ΜΕ)* *ΚΛ/ΡΩΜ*
25). Χ.Α.Κ. **(ΚΠ ΙΓ1.39)**	Τομή Γ, Γ10		0,95-1,06μ. *(-1,50-1,61μ.)*	ΥΕΙΙΙΓ μέση-*ύστερη-ΥΜ.* *Δύο (2) χειροποίητα στιλβωτά,* *ΠΑΛΧΡ*
26). Χ.Α.Κ. **(ΚΠ ΙΓ1.97)**	Μάρτυρας τομών ΕΚΓΔ,Δ12-13	3253	-1,53- 1,62μ.	ΠρΓ-Γ *(και ύστερων χρόνων)*
27). Χ.Α.Κ. **(ΚΠ ΙΓ1.40)**	Τομή Γ, Α11		0,95-1,14μ. *(-1,50-1,69μ.)*	ΥΕΙΙΙΓ. *Στρώμα ΥΕΙΙΙΓ ύστερη-ΥΜ* *ΚΛ (1)*

28). Χ.Α.Κ. **(εικ. ΙΓ50)**	Μάρτυρας ΕΚΓΔ, Ζ11 και τμήμα του Ζ12	ΟΜ 3277	-1,70-1,90μ.	ΥΕΙΙΙΓ/ΠρΓ. *Τρία (3) με στίλβωση, ΚΛ*
29). Χ.Α.Κ. **(ΚΠ ΙΓ1.23)**	Τομή Ζ, ΖΖ3	ΟΜ 167	-0,72-0,83μ. *(1,82-1,93)*	ΥΕΙΙΙΓ ύστερη-ΥΜ. *Λίγα με στιλβωμένη επιφάνεια.* *ΡΩΜ, ύστερα*
30). Χ.Α.Κ. **(εικ. ΙΓ41)**	Τομή Κ, όστρακα από καθαρισμό τετραγώνων	ΟΜ 2517	γύρω στα -1,97μ.	ΥΕΙΙΙΓ
31). Χ.Α.Κ. **(εικ. ΙΔ51)**	Τομή Γ, Γ10-11, Στρωματογραφία κάτω από Τχ 11 (ΠΛΧΡ)	ΟΜ 6057	-1,24-1,45Μ. *(-1,79-2,00μ.)*	ΥΕΙΙΙΓ μέση *Στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης*
32). Χ.Α.Κ. **(εικ. ΙΓ40)**	Τομή Ε, Β15	ΟΜ 738	-1,93-2,01μ.	1 ΥΕΙΙΙΓ μέση *Στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης* *ΕΛΛ*
33). Χ.Α.Κ. **(ΚΠ ΙΓ1.46)**	Τομή Η, Γγ9-10	ΟΜ 1356+1358α	-1,41-1,53μ. *(-1,96- 2,04μ.)*	ΥΕΙΙΙΓ μέση *Στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ ύστερης*
34). Κ 4568 **(εικ. ΙΓ52)**	Τομή Ε, Β16	ΟΜ 752	-2,01-2,20μ.	ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη. *ΕΛΛ.*
35). Χ.Α.Κ. **(ΚΠ ΙΓ1.42)**	Τομή Γ, α) Α7-8-9-10-11 (μεταξύ Τχ 29-14, από καθαρισμό) , β) Α7-8	ΟΜ 1533	β) -1,59-1,70μ. *(-2, 24-2,35μ.)*	ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη
36). Κ 4746 **(εικ. ΙΓ31)**	Τομή Β, Θ1-Ι1	ΟΜ 1945	-1,86-1,89μ. *(-2,32-2,35μ.)*	ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση (1), 1 ΠρΓ; *μάλλον διαταραγμένο στρώμα*
37). Κ 4793 **(εικ. ΙΓ17)**	Τομή Γ, Ε10	ΟΜ 6064	-1,81-1,95μ. (*-2,36-2,50μ.*)	ΥΕΙΙΙΓ. *Μορφολογικά ο τύπος είναι ΥΜ-ΠρΓ.*
38). Χ.Α.Κ. (Μία λαβή) **(ΚΠ ΙΓ1.24)**	Τομή Ζ, Δδ3	ΟΜ 313	1,32-1,42μ. *(-2,42-2,52μ.)*	ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη *Στο στρώμα εντοπίστηκε νόμισμα και καρφί*
39). Χ.Α.Κ **(ΚΠ ΙΓ1.43)**	Τομή Γ, Α10	ΟΜ 7452	1,63-1,98μ. *(-2,18-2,53μ.)*	ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη- μέση-ύστερη
40). Κ 2858 **(εικ. ΙΓ19)**	Τομή Κ, Θ14+Θ13-Ι13+Θ13-Ι13	ΟΜ 8411+8415+8416	2,71-2,91μ./2,91-3,09 (-3,22)μ. /2,91-2,99 (-3,10)μ.	ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση (3)/ΥΕΙΙΙΓ μέση (2)/ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη (3). *Μάλλον από καταπεσμένο υλικό από Τχ (18)*

41). Χ.Α.Κ. **(ΚΠ ΙΓ1.65)**	Τομή Γ ή Ε;	ΟΜ 7037	καθαρισμός Τχ 51	ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση/ΥΕΙΙΙΓ μέση Λίγα ΥΕΙΙΙΒ-Γ και μεμονωμένα ΥΕ Ι-ΙΙ
42). Χ.Α.Κ. (όχι σαφές περίγραμμα) **(ΚΠ ΙΓ1.84)**	Τομή Ε, Α13	ΟΜ 6681	-3,30-3,40μ.	ΥΕΙΙΙΒ2-ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη (λίγα δείγματα), γενικώς ΥΕΙΙΙΓ. *Σύμφωνα με το ημερολόγιο, τα χώματα από όπου προέρχονται τα όστρακα, ήταν μάλλον καταπεσμένα από ψηλότερο επίπεδο*
43). Χ.Α.Κ. **(ΚΠ ΙΓ1.20)**	1) Επ2-Επ3, 2) Επ3 (Δ. ήμισυ), 3) Επ 4 (Δ. ήμισυ), 4) Επ4 (Δ. ήμισυ), 5) Επ2 (Δυτικό), 6) Επ2 (Δυτικό), 7) Επ2 (Δυτικό), 8) Επ4, 9) Επ5 (ανατολικό)	1)ΟΜ 5045, 2) ΟΜ 5052, 3) ΟΜ 5062, 4) ΟΜ 5064, 5) ΟΜ 5065, 6) ΟΜ 5067, 7) και 8) ΟΜ 5068, 9) ΟΜ 5079	2) -3,08-3,19μ., 3) -3,68-3,79μ., 4) -3,88-4,02μ., 5) -3,75μ., 6) -3,75-3,87μ., 7) -3,82-4,02μ., 8) -3,31μ.	ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη-ΥΜ-ΠρΓ-Γ. *Στην πλαγιά του λόφου* *Αρκετά στιλβωτά.* *Ύστερα.*
44). Χ.Α.Κ. **(ΚΠ ΙΓ1.17)**	Επ 4, Δυτικό Τμήμα	ΟΜ 5070	-4,02-4,08μ.	ΥΕΙΙΙΓ (;). *Στην πλαγιά του λόφου* *Αρχαϊκά-κλασικά.*
45). Κ 4566 **(ΚΠ ΙΓ1.18)**	Επ 3	α. ΟΜ 5071, β. ΟΜ 5075, γ. ΟΜ 5085, δ. ΟΜ 5086, ε. ΟΜ 5087	(3,62-4,50μ.) / α. -4,02-4,08μ./ β. -4,08-4,30μ./ γ. -4,32-4,45μ. (Επ 4) ή -3,62-3,74μ. (Επ 3), δ. -4,32-4,45μ., ε.-4,45-4,50μ.	ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση (3)/ΥΕΙΙΙΓ μέση (1)/ΥΕΙΙΙΓ ύστερη (1)/ΥΜ (1). *Στην πλαγιά του λόφου* *Στιλβωτά*
46). Κ 4727 **(εικ. ΙΓ18)**	Επ 3 και 4	α. ΟΜ 5071, β. ΟΜ 5075, γ. ΟΜ 5086, δ. ΟΜ 5087, ε. ΟΜ 5096, στ. ΟΜ 5133	α. 4,02-4,08, β. -4,08-4,30, γ. -4,32-4,45, δ. -4,45-4,50, ε. καθαρισμός επιπέδων με στάχτη, στ. καθαρισμός κάτω από πέτρες	ΥΕΙΙΙΑ2-ΥΕΙΙΙΓ ύστερη. *Στην πλαγιά του λόφου* *Στιλβωτά* *Ύστερα*
47). Χ.Α.Κ. **(ΚΠ ΙΓ1.21)**	Τομή Ζ, από καθαρισμό	ΟΜ 5135		ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση/ ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη, ένα κύπελλο Βαφειού ΥΕΙ-ΙΙΙΒ1

Με κίτρινη σήμανση δηλώνονται τα όστρακα με στιλβωμένες επιφάνειες καθώς και άλλα στοιχεία εντοπισμού των ευρημάτων, τα οποία είναι ικανά να εξηγήσουν την αναντιστοιχία βάθους και χρονολόγησης.
Με πράσινη σήμανση δηλώνονται τα ευρήματα, των οποίων η αναντιστοιχία δεν δικαιολογείται από εμφανείς παράγοντες διατάραξης του στρώματος.

ΑΝΑΓΩΓΗ ΒΑΘΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ ΚΥΝΟΥ			
Τομή	Βάθος	Τοίχος	
Α	+1,00μ.	Τ1	
Β	+0,46μ.	Τ5	
Γ	+0,55μ.	Τ11 (γωνία)	
Δ	0,00μ.	Τ 11 (υψηλότερο σημείο)	
Ε	0,00 με υπολογισμό	Τ16	Δεν υπάρχουν σαφείς πληροφορίες στα ημερολόγια ως προς την αναγωγή βάθους σε σχέση με το αρχικό συμβατό σημείο +0,00 της ανασκαφής. Ο υπολογισμός προέκυψε από την υψομετρική διαφορά των ιστάμενων οικοδομικών καταλοίπων σε σχέση με το αρχικό ΣΣ0
Ζ	+1,10μ. με υπολογισμό	Τ23	Δεν υπάρχουν σαφείς πληροφορίες στα ανασκαφικά ημερολόγια ως προς την αναγωγή βάθους στην εν λόγω τομή σε σχέση με το αρχικό συμβατό σημείο 0,00 (ΣΣ0). Ο υπολογισμός προέκυψε από την υψομετρική διαφορά των ιστάμενων οικοδομικών καταλοίπων σε σχέση με το αρχικό ΣΣ0.
Η	+0,55μ	Τ11 (γωνία)	
Θ	0,00	Τ16	

Παράλληλα

I. Χρηστική Μυκηναϊκού τύπου κεραμική
(τέλος Ανακτορικής περιόδου)

Α. Πελοπόννησος

i. Μυκηναϊκά κέντρα

1. <u>Μυκήνες</u>, Πέρσεια, τομή L

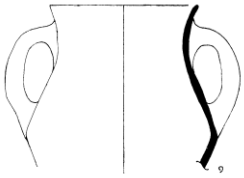

(French 1969β, 83, fig. 12.9 και 12.24).

ΥΕΙΙΙΒ2

2. <u>Πύλος</u>

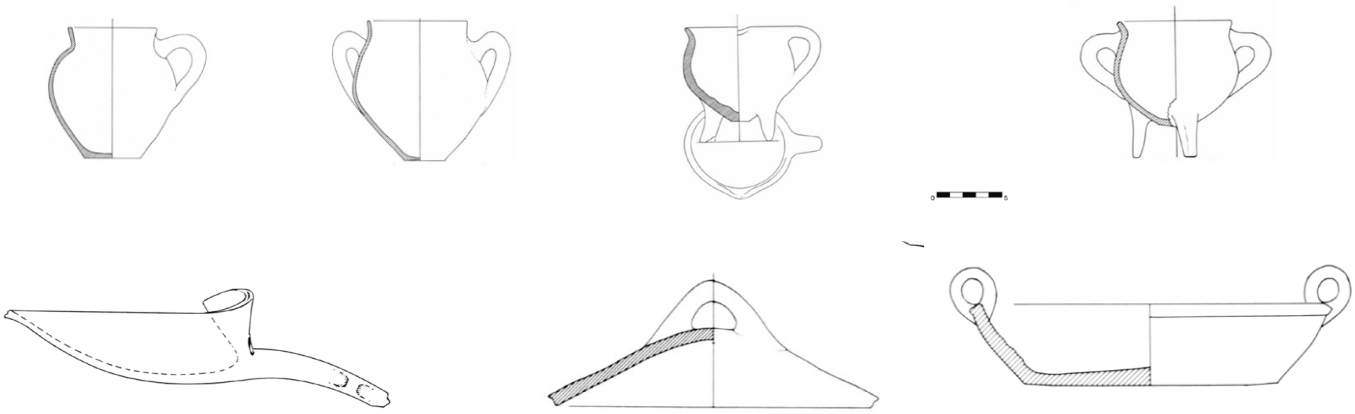

(Lis 2008, pl.XXV).

Blegen- Rawson 1966, fig. 372 (nos 1025, 885), fig. 396 (nos 458, 971, 273), fig. 398 (nos 547, 899).

(Lis 2008, pl..XXVI)

Blegen - Rawson 1966,
fig. 348.12

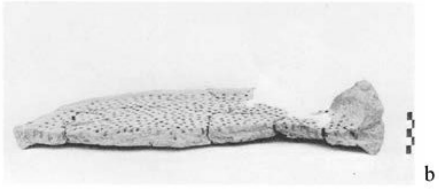

3. Μιδέα

ΥΕΙΙΙΒ[1]

Καδόσχημο (FS 4)

(Dalinghaus 1998, 133, (FS 2-5), 218 και pl. 88.657).

Δστομ. 0,42μ, Δβ. 0,23μ.

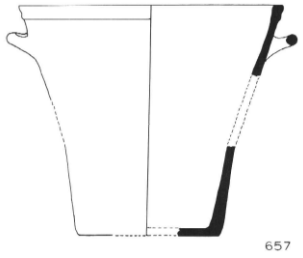

Αμφορείς

(Dalinghaus 1998, 135, (FS 66/69),

218, pl. 88. 662, 664).

662. (FS 69) Διαμ. 0,16μ.

Γκρίζος πηλός.

664. (FS 320) Διαμ. 0,16μ.

Σκούρος καστανός πηλός

(Blegen-Rawson 1966, pl. 376.971).

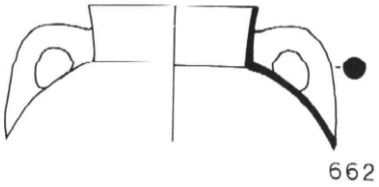

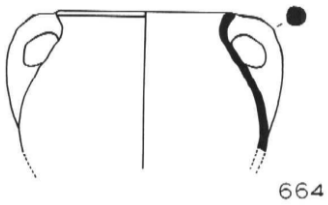

Προχυτικός σκυφοειδής κρατήρας (FS 281) [2]

(Dalinghaus 1998, 135, 218 και pl. 89.677).

Ύψος 0,23μ., Δστομ. 0,224μ, Δβ. 0,10μ.

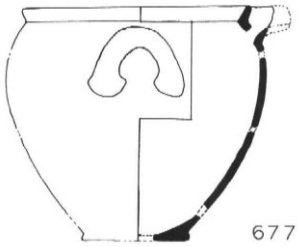

Τριποδικές χύτρες

(Dalinghaus 1998, 136, pl. 88, 89.

667,668, 669).

667. Δστομ. 0,20μ.

Καστανόγκριζος πηλός με χρυσή μίκα.

Στην κάτω επιφάνεια, ίχνη κάπνας.

(Blegen-Rawson 1966, pl. 376.971).

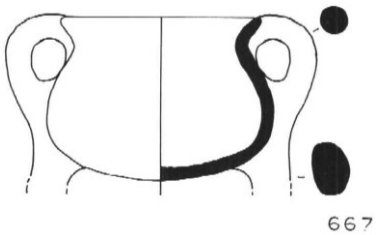

[1] Αυτή η χρονολόγηση αφορά στο υλικό που μελετήθηκε από την Dalinghaus

[2] Ο συγκεκριμένος τύπος αναφέρεται από την Dalinghaus ως αποθηκευτικός, αν και, όπως σημειώνει, δεν είναι εύκολο να αποσαφηνιστεί η χρήση αυτών των αγγείων. Αναλόγως κατηγοριοποιεί και ο Baumann κάποια, όχι πάντα διαγνώσιμα ως προς τον τύπο τους, προχυτικά αγγεία (2007, 160).

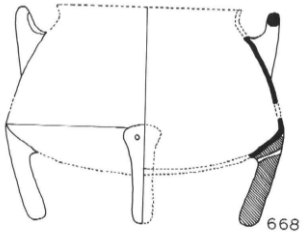

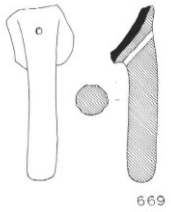

668. Χονδροειδές. **669.** Σκούρος καστανός με μικρές λευκές προσμίξεις.

Η σχετικά επίπεδη βάση του 667 και οι οριζόντιες λαβές του 668 είναι πιθανόν ότι εκφράζουν μινωϊκές επιρροές, εφόσον στα σχετικά μαγειρικά σκεύη είναι γνωστά αυτά τα γνωρίσματα.

(Baumann 2007, 160-1, 268, pl.178-9.2057,2058,2059, 2060, 2061, 2062).

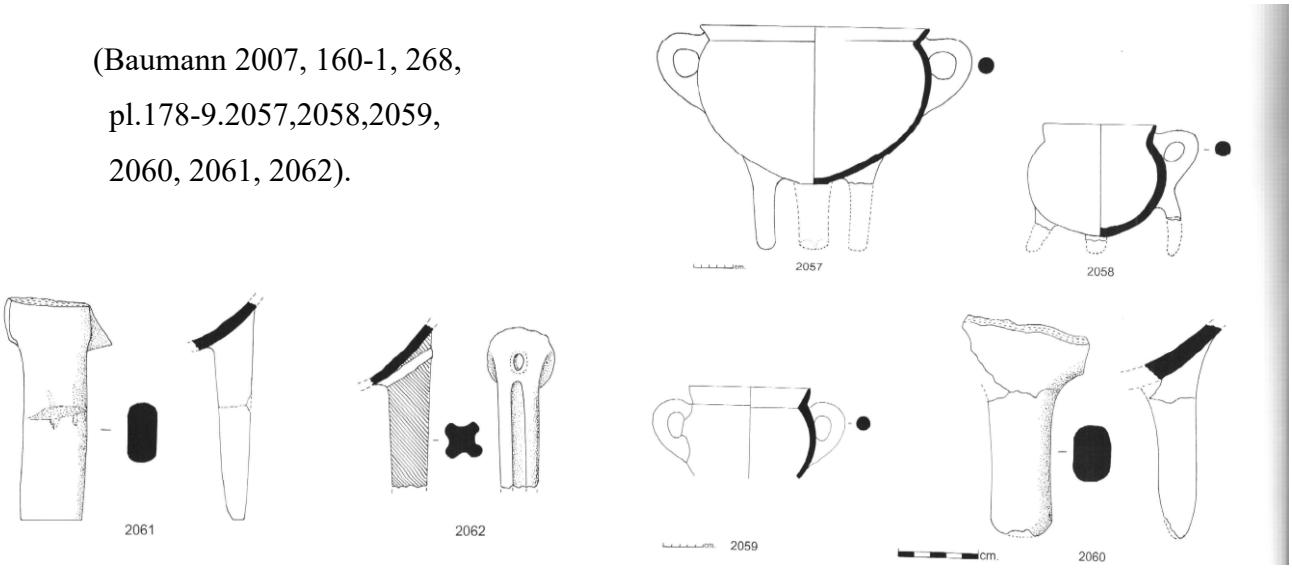

2057. Τροχήλατο. Δστομ. 0,28μ.

Πηλός πορτοκαλόχρωμος έως γκρίζος. Επιφάνειες ποικιλόχρωμες.

2058. Τροχήλατο. Δστομ. 0,073μ.

Πηλός ερυθρός με λεπτές προσμίξεις

2059. Τροχήλατο. Δστομ. 0,15μ.

Πηλός γκρίζος, με προσμίξεις, με επιφάνειες πορτοκαλόχρωμες έως ροδαλές.

2060. Πόδι (χειροποίητο/τροχήλατο). Πηλός ερυθρός με μικρές προσμίξεις.

2061. Πόδι (χειροποίητο/τροχήλατο). Πηλός ερυθρός με μικρές προσμίξεις, εξ/εσ. καστανός έως ερυθρόγκριζος.

2062. Πόδι (χειροποίητο/τροχήλατο). Πηλός ερυθρός, με μικρές προσμίξεις.

Για τα συγκεκριμένα αγγεία δεν δίδεται σαφής χρονολόγηση. Από αυτά το 2058 είναι μικρογραφικό και μάλλον δεν είχε μαγειρική χρήση, κατά το μελετητή, επειδή δεν έφερε ίχνη καύσης.

Φορητή εστία-ψησταριά[3]

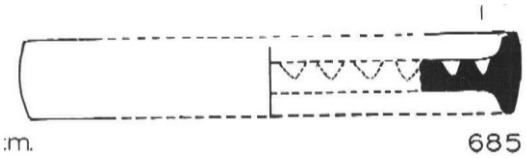

(Dalinghaus 1998, 136-7, 219 και pl. 89.680,681 και 80.685).
Διαμ. 0,35μ.
Πηλός ερυθρός, πυθμένας μελανός από καύση.
Επίχριση καστανέρυθρη.

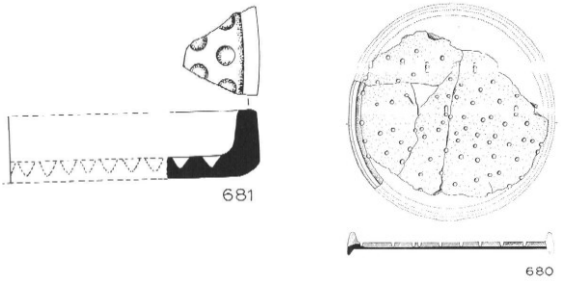

(Baumann 2007, 161, 268, fig. 179. 2063).
(**FS 323)** Τροχήλατη. Δστομ. 0,552μ.
Πηλός ροδαλός με προσμίξεις (και οργανικές), επιφάνειες πορτοκαλόχρωμες-ροδαλές-καστανές.
Το σκεύος είναι αρκετά συχνό στο δεδομένο οικιστικό σύνολο και εμφανίζεται σε διάφορα μεγέθη.

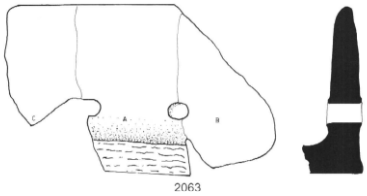

(Verstraetae 2007, 153, 264, fig. 170.1994).[4]
Το θραύσμα ταυτίζεται από το μελετητή με «**σουρωτήρι**», ένα μάλλον χρηστικό, παρά μαγειρικό σκεύος.

Ξανθωπός πηλός με μικρά γκρίζες και μαύρες προσμίξεις.
Διάτρητο θραύσμα ταυτίζεται, επίσης, ως τμήμα πώματος (Baumann 2007, 160, fig. 178.2054).

[3] Για τη λανθασμένη αναπαράσταση του σκεύους με τις οπές στην επάνω επιφάνεια αντί στην κάτω, βλ.Stockhammer 2008, 321 σημ. 1136.
[4] Το εύρημα χρονολογείται στην ΥΕΙΙΙ.

Ασάμινθοι (FS 4-5)

(Baumann 2007, 157-8, 235, fig. 172. 2010-2011)[5].

2010. Τροχήλατη**.** Δστομ. 0,426μ.

Πορτοκαλόχρωμος πηλός με προσμίξεις,

εξ./εσ. ροδαλός.

2011. Τροχήλατη. Δστομ. 0,30μ.

Πηλός ανοικτός καστανός, με προσμίξεις

(κάποιες οργανικές), εξ./εσ. ροδαλός.

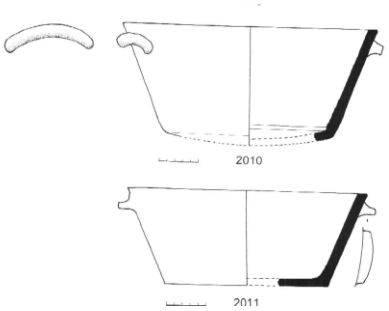

Πρόχους

(Baumann 2007, 158, 266, **FS 65**, fig. 171. 2019-τροχήλατη).

Δστομ. 0,114μ., Δβ. 0,069μ.

Ερυθρός χονδροειδής πηλός με μικρές προσμίξεις.

Η επιφάνεια διατηρεί ίχνη κάπνας και καύσης.

Αμφορείς

(Baumann 2007, 158-9, 266, fig. 174. 2021, 2022).

2021. (FS 67:1) Τροχήλατος.

Δστομ. 0,162μ., Δβ. 0,083μ.

Εγχάρακτο σημάδι στο σώμα. ***ΥΕΙΙΙΓ***.

Πηλός ροδαλός με μικρές προσμίξεις.

2022. (FS 67:1) Τροχήλατος.

Δστομ. 0,115μ.

Πηλός γκρίζος, εσ./εξ. πορτοκαλόχρωμος-ροδαλός,

με μικρές προσμίξεις.

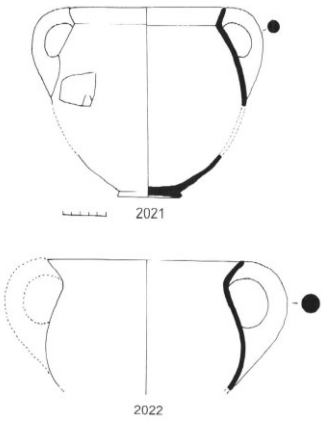

[5] Ο τύπος χαρακτηρίζεται ως cylindrical domestic jar.

Βαθύ σκυφοειδές σκεύος[6] με οριζόντιες λαβές (FS 279)

(Baumann 2007, 156, 159, 267, fig. 175. 2035-7).

2035. Δστομ. 0,30μ.

Πηλός ερυθρόγκριζος, με μικρές/μέτριες προσμίξεις, εξ./εσ. ροδαλός.

2036. Gray coated coarse ware, με γκρίζα υδαρή επίχριση σε αρκετές στρώσεις.

Πηλός ερυθρόγκριζος με λεπτές προσμίξεις, Εσ./εξ. ερυθρόγκριζος. Δύο τρήματα στη λαβή.

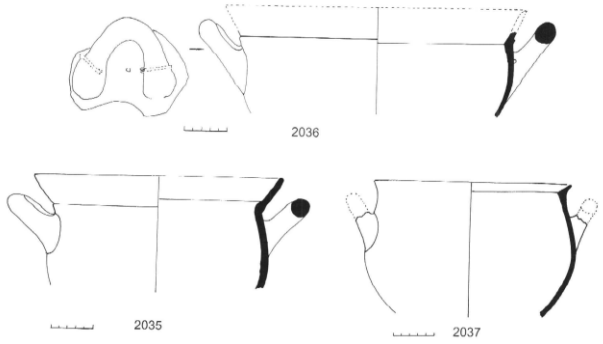

2037. Δστομ. 0,237μ.

Πηλός ερυθρός με μικρές προσμίξεις, όπως και οι επιφάνειες.

Χυτροειδές[7]

(Baumann 2007, 159, 267, fig. 176.2039).

2039. Τροχήλατο. Διαμ. 0,40μ.

Πηλός (μαγειρικός) πορτοκαλόχρωμος έως γκρίζος, με μικρές προσμίξεις και ποικιλόχρωμες επιφάνειες.

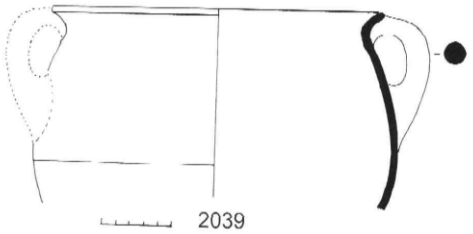

Πύραυνος-σέσουλα (τροχήλατος/η)

(Baumann 2007, 160, 268, fig. 177. 2049, 2051).

2049. (FS 311) Δστομ. 0,127μ., Δβ. 0,057μ.

Πηλός (μαγειρικός) καστανός, με μικρές προσμίξεις και ποικιλόχρωμες επιφάνειες.

2051. (FS 312) Δστομ. 0,205μ., Δβ. 0,165μ.

Πηλός (μαγειρικός) καστανέρυθρος-γκρίζος, με προσμίξεις, εσ./εξ. ερυθρός.

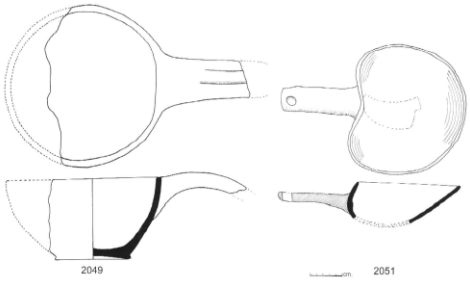

[6] Ο τύπος χαρακτηρίζεται "deep rounded bowl with horizontal handles"

[7] Ο τύπος χαρακτηρίζεται ως "deep rounded bowl with vertical handles"

Κρατευτής-εσχάρα (χειροποίητο)

(Baumann 2007, 162, 269, fig. 181. 2077).

Μήκος 0,22μ.

Πηλός (μαγειρικός) ερυθρόγκριζος με προσμίξεις, κάποιες οργανικές, επιφάνειες ποικιλόχρωμες.

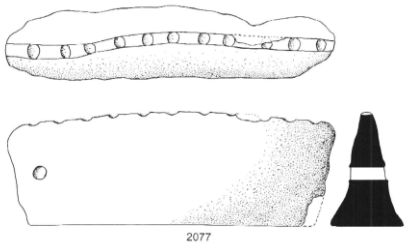

ii. Άλλες θέσεις

4. **<u>Μενελάϊο</u>** ***(ΥΕΙΙΙΒ-Γ)***

Πρόχοι

(Catling 2009, 242, 424-5, fig. 280-AO 71-2).

71. Χονδροειδές.

Ύψος 0,14μ., Δστομ. 0,106μ.

Καστανός πηλός, γκρίζος κατά τόπους.

Ίχνη κάπνας.

72. Χονδροειδές.

Ύψος 0,125μ., Δστομ. 0,10μ.

Πηλός ξανθωπός. Ίχνη καύσης στο σώμα απέναντι από τη λαβή.

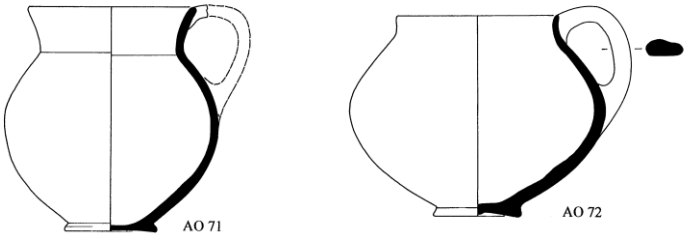

(Catling 2009, 262, 425, fig. 311, A 432-447).

A432. (pl 107a). Ύψος 0,197μ., Δστομ. 0,11μ.

Σκούρος καστανός πηλός.

A 433. (pl. 107c).

Ύψος 0,175μ**.,** Δστομ. 0,135μ., Μεγ.Διαμ. 0,175μ.

Πηλός καστανέρυθρος.

Ποικιλόχρωμη επιφάνεια από τη φωτιά.

A 434. Ύψος 0,065μ., Δστομ. 0,08μ,

Πηλός καστανός-πορτοκαλόχρωμος, με φυτικά στοιχεία.

A 435. (pl. 107b). Δστομ. 0,113μ.

Καστανέρυθρος πηλός με ίχνη καύσης.

A 436. Ύψος (σωζ.) 0,055μ., Δστομ. 0,13μ.,

Ξανθωπός πηλός με αδρή επιφάνεια.

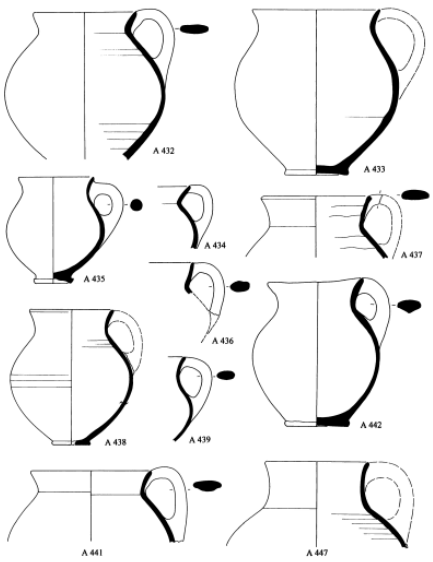

Α 437. Ύψος (σωζ.) 0,065μ., Δστομ. 0,118μ.

Πηλός ξανθωπός, γκρίζος πυρήνας, με ίχνη καύσης.

Α 438. Ύψος 0,14μ., Δστομ. 0,09μ.

Πηλός καστανέρυθρος, πυρήνας γκρίζος.

Α 439. Δστομ. 0,10μ.

Πηλός πορτοκαλόχρωμος, με ίχνη κάπνας.

Α 441. Ύψος (σωζ.) 0,08μ, Δστομ. 0,126μ.

Πηλός καστανός, με κάπνα εξωτερικά.

Α 442. Οπή στην κάτω επιφάνεια της βάσης, πιθανόν σε β΄ χρήση του αγγείου.[8]

Ύψος 0,152-0,157μ., Δστομ. 0,10μ.

Πορτοκαλόχρωμος-καστανός πηλός, με μελανή επιφάνεια λόγω καύσης.

Α 447. Ύψος 0,09μ., Δστομ. 0,108μ.

Ξανθωπός πηλός, γκρίζος πυρήνας.

Αμφορέας (Fs 74) [9]

(Catling 2009, 242-3, 420, fig. 280. AO 77).

Ύψος 0,395μ., Δστομ. 0,19μ., Μεγ.Διαμ.0,308μ., Δβ. 0,128μ.

Πηλός καστανέρυθρος με προσμίξεις.

Κύαθος/σκυφοειδές

(Catling 2009, A 360, 260, 413, fig. 306).

Ύψος 0,095μ., Δστομ. 0,125μ.

Ροδαλός πηλός. Ίχνη καύσης στο χείλος.

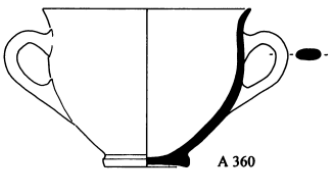

Αρύταινες

(Catling 2009 178, 415, fig. 241.PE 307-8).

Ύψος (συνολ.) 0,114/0,10μ.

Εγχάρακτη διακόσμηση κατά μήκος της λαβής.

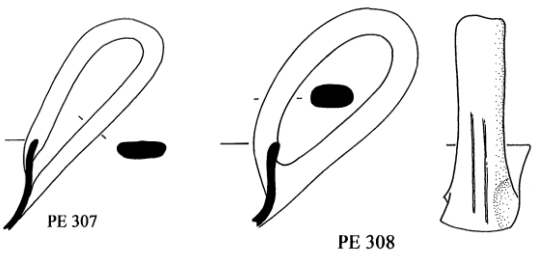

[8]Επειδή το αγγείο είναι συγκολλημένο από όστρακα, το τμήμα της βάσης, σύμφωνα με τον ανασκαφέα, χρησιμοποιήθηκε, σε β΄χρήση, ως αγνύθα

[9]Ο Catling τον χαρακτηρίζει ως collar-neck jar, δηλαδή ως πιθαμφορέα, αλλά σημειώνει την παρουσία αυτού του αγγείου σε οικίες των Μυκηνών, όπου αυτό θεωρείται άλλοτε ως αποθηκευτικό και άλλοτε ως μαγειρικό. Ο ίδιος, βέβαια, δεν υποστηρίζει τη μαγειρική χρήση, επειδή δεν παρατηρούνται σχετικά σημάδια καύσης στα συγκεκριμένα αγγεία από το Μενελάϊο.

Ηθμωτό αγγείο

(Catling 2009, 263, 431, fig. 317-A 499).

Δβ. 0,056μ., Δοπών 0,002-0,0015μ.

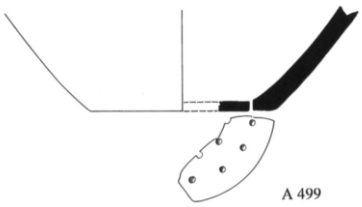

Ταψιά

(Catling 2009, 263, 433, fig. 313, A 500-503).

A 500. Δστομ. 0,50-0,60μ.

Πηλός ξανθωπός.

A 501. Ύψος 0,065μ., Δστομ. 0,39μ., Δβ. 0,37μ.

Πηλός καστανός με φυτικές προσμίξεις.

A 502. Ύψος 0,068μ.

Πηλός καστανέρυθρος.

A 503. Ύψος 0,054μ.

Πηλός ροδαλός με προσμίξεις.

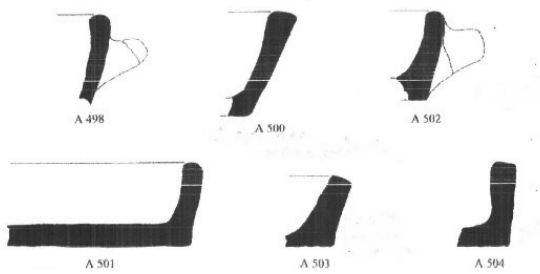

Στηρίγματα σούβλας (κρατευτές) [10]

(Catling 2009, 179, 429, fig. 243-PE 367-8).

PE 367. Ύψος 0,086μ., πλ.βάσης 0,04μ.

Πλάτος 0,20μ.

PE 368. Ύψος 0,087, πλάτος 0,09μ.

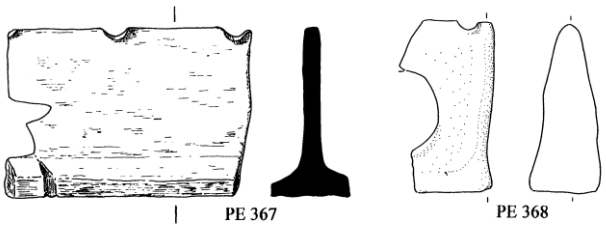

5. <u>Ίρια</u>

Κρατηρόσχημα

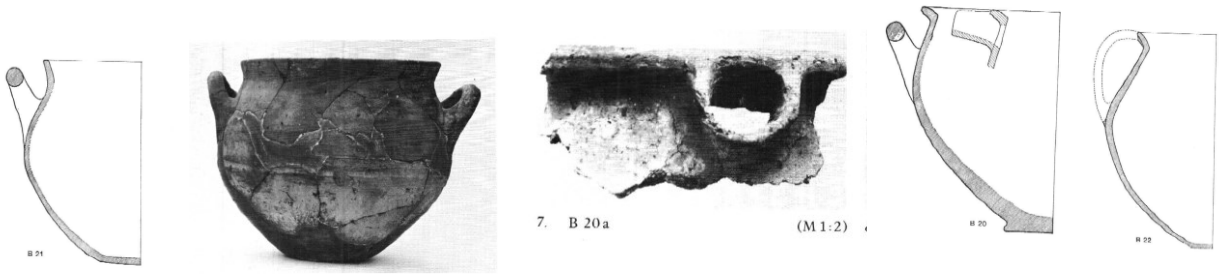

(βόθρος: Döhl, 1973, Taf. 66, 2. B21, 7. B20α/ Abb. 13). ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη***

[10] Εδώ περιλαμβάνονται τα ευρήματα που αντιστοιχούν στην ΥΕΙΙΙΒ2-Γ περίοδο. Αυτά συναντώνται σε όλη τη φάση κατοίκησης της θέσης.

Κρατηρόσχημο

(Döhl, 1973, 189-90-H7,
Taf. 74.5/Abb. 18).
Εγχάρακτη διακόσμηση.[11]
Πηλός καστανέρυθρος.

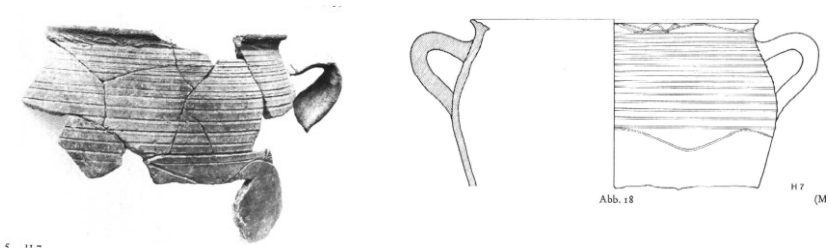

Αμφορέας (FS 74)

(annex: 174-A31, Döhl, 1973, Taf. 74.3/Abb. 18).
Ύψος 0,18μ., Δστομ. 0,145-0,17μ., Δβ. 0,078μ.
Πηλός με προσμίξεις, μελανόγκριζος, βάση ασταθής.

Τριποδικά σκεύη

(Βόθρος: Döhl, 1973, Taf. 66, B23, B24/Abb 14).
ΥΕΙΙΙΒ-Γ

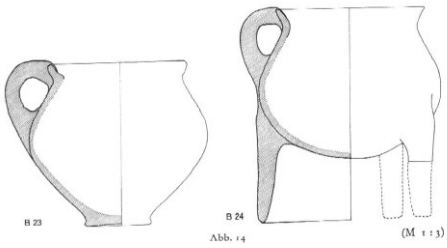

(Κάντια: Döhl, 1973, Taf. 75.1,2,
annex: 174-A34, Taf. 75.3/Abb. 20).
Ύψος 0,23μ.,Δστομ. 0,19-0,20μ.

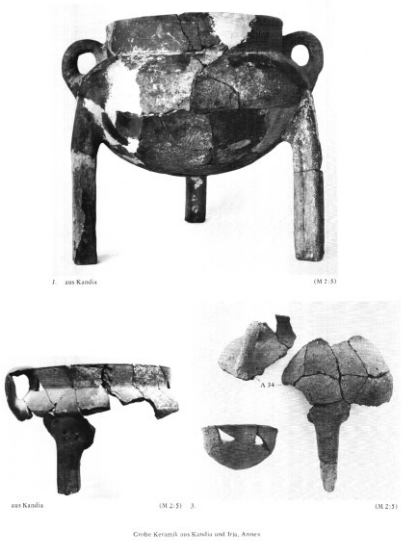

[11] Ο μελετητής σημειώνει ότι αυτού του είδους η εγχάρακτη διακόσμηση είναι αρκετά συχνή, αλλά δεν αναφέρει σε ποιας μορφής αγγεία. Εξάλλου, αποτυπώνει ένα άλλο θραύσμα, χωρίς σχετική διαμόρφωση, το οποίο είναι τμήμα από το χείλος προχυτικού κρατήρα από καστανόγκριζο πηλό (ό.π., Taf. 74.6, Abb. 18).

Πώμα (για την κάλυψη μαγειρικού σκεύους)
(Döhl, 1973, 191-2-B27 Taf. 66.6, Abb. 13 και Taf. 75.2).

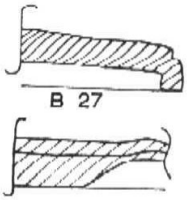

6. <u>Κοράκου</u> (*ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη*)

οικία L

Καδόσχημο

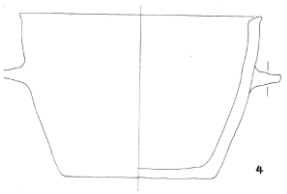

(Rutter 1974α, 113-4, no 2, Fig. 32, 33.4).
Ύψος 0,178-0,187μ., Δστομ. 0,258μ.-0,263, Δβ. (υπολ.) 0,165μ.
Χονδροειδής πηλός με ποικίλες προσμίξεις,
επιφάνεια ποικιλόχρωμη, καστανή έως μελανή, ελαφρά στιλβωμένη, με ίχνη του εργαλείου σε διάφορες διευθύνσεις. Ρηγματώσεις.

Πρόχους (FS 65)

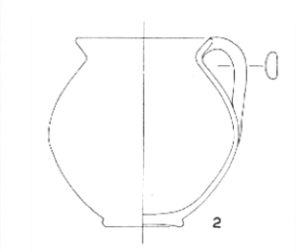

(Rutter 1974α, 114, no 5. fig. 33. 2, 34).
Ύψος 0,169-0,171μ., Μεγ.διαμ. 0,171μ.,
Δστομ. 0,211μ., Δβ. 0,070μ.
Πορτοκαλόχρωμος πηλός
έως θαμπός μελανός από την καύση.

οικία P

Αμφορέας FS 66

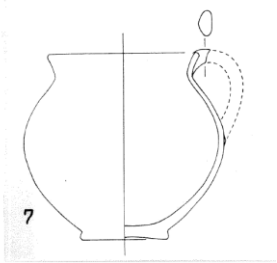

(Rutter 1974α, 236-7, no 112,
fig. 90.7, 238, fig. 104).
Ύψος 0,14μ., Δστομ. 0,111-0,113μ.,
Μεγ.Διαμ. 0,151μ., Δβ. 0,065μ.,
Πηλός στον πυρήνα γκρίζος, επιφάνειες ποικιλόχρωμες από την καύση, ερυθρές έως μελανές.

(Rutter 1974α, 163 no 35, 180,
fig. 49.6, 59).

Ύψος 0,187μ., Δστομ.(υπολ.) 0,14μ.,
Μεγ. Διαμ. (υπολ.) 0,177μ.,
Δβ.0,082μ.
Προσμίξεις με λευκό χαλίκι.
Ερυθρός πηλός, στην εξωτερική επιφάνεια πορτοκαλέρυθρος με ίχνη καύσης.

(Rutter 1974α, 180, no 36, 182, fig. 60.1, 61, 183, fig. 61).

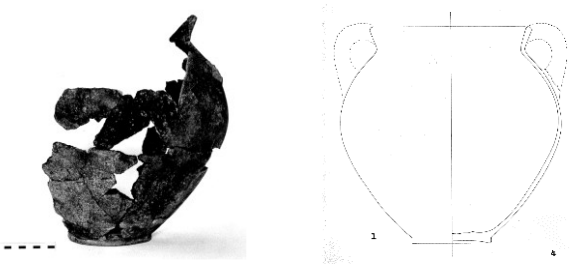

Ύψος 0,335μ., Δστομ. (υπολ.) 0,244μ.,
Μεγ.Διαμ. (υπολ.) 0,341μ., Δβ. 0,122μ.
Πηλός καστανός, εσωτερική επιφάνεια καμένη, εξωτερική ερυθρή, κατά τόπους, επίσης, καμένη.

Β. Στερεά Ελλάδα

i. Μυκηναϊκά κέντρα

Αττική

7. <u>Αθήνα</u> *(ΥΕΙΙΙΒ-Γ)*

Β. κλιτύ Ακρόπολης

Κεραμική από τη *μυκηναϊκή κρήνη (κλίμακα IV).*

Τριποδικά

(Broneer 1933, fig.45a,b), AP 149 και AP 120 (Gauss 2003, fig. 2.4, AP 2574).
Ύψος 0,195μ., Δστομ. 0,125μ.(μεγέθη υπολογιζόμενα από τα σχέδια).

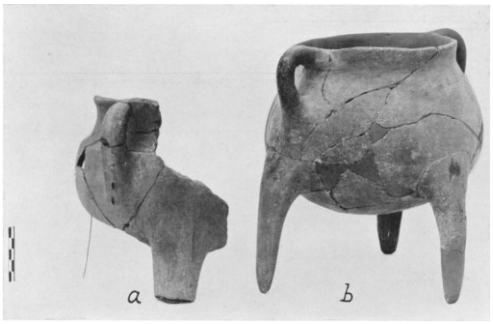

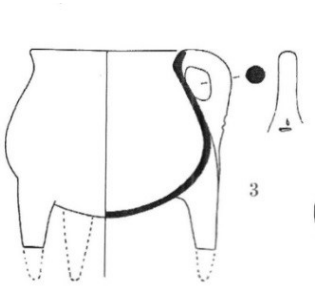

(Broneer 1939, fig. 81a,b, Rutter 2003, fig. 7,3, AP 810).

Ύψος 0,21μ, Δστομ. 0,13μ. (μεγέθη υπολογιζόμενα από τα σχέδια).

Αμφορείς

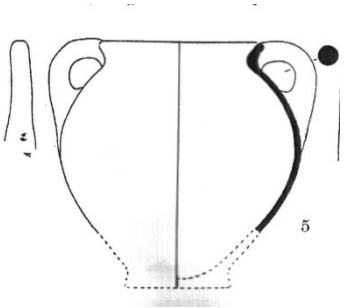

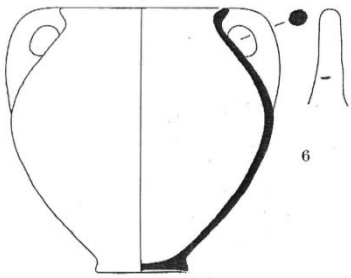

(Rutter 2003, fig. 7.5,6-AP 827, 851).

5. AP 827. Ύψος 0,23μ.,

Δστομ. 0,15μ, Δβ. (υπολ.) 0,10μ.

6. AP 851. Ύψος 0,27μ., Δστομ. 0,16μ.,

Δβ. 0,09μ.

(μεγέθη υπολογιζόμενα από τα σχέδια).

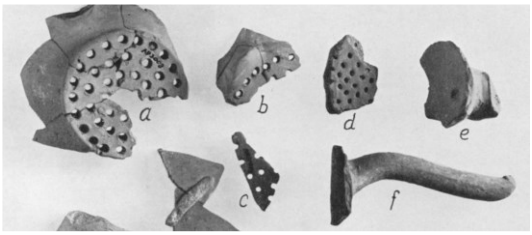

Πύραυνα ή «κουτάλες-φαράσια» και αγγεία με διαμπερείς οπές στη βάση (σουρωτήρια/στραγγιστήρια) (Broneer 1939, 398,fig. 83f, a-c).

8. <u>Κοντοπήγαδο Αλίμου</u> *(ΥΕΙΙΙΒ2-ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη)*

Ντόπιες χύτρες

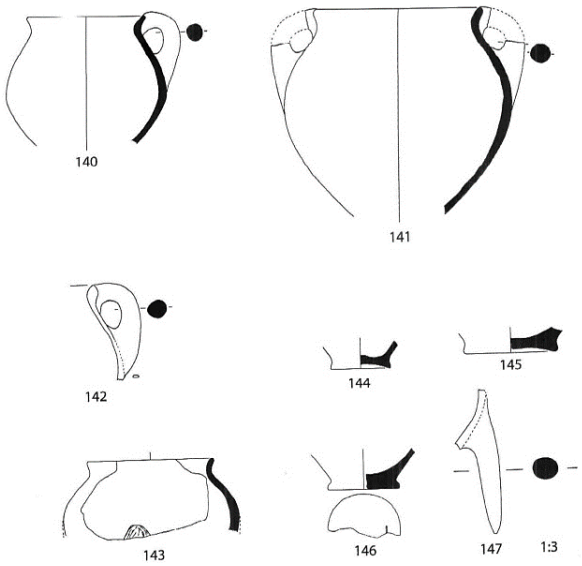

140. Σωζ.ύψος 0,114μ., Δστομ. 0,102μ., Δλαβής 0,013μ.

141. Σωζ.ύψος 0,203μ., Δστομ. 0,15μ., Δλαβής 0,018μ.

143. Δστομ. 0,11μ.

144. Δβ. 0,054μ.

145. Δβ. 0,082μ.

146. Δβ. 0,079μ.

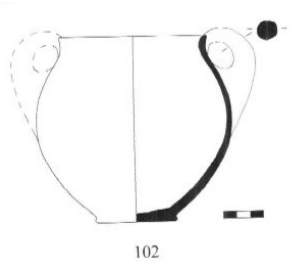

102. Δστομ. 0,11μ.

Αιγινήτικες χύτρες

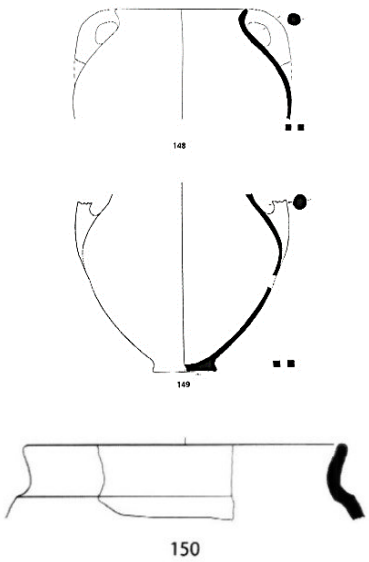

148. Σωζ.ύψος 0,144μ., Δστομ. 0,21μ., μεγ.Δσωμ. 0,345μ., Δλαβής 0,023μ.

149. Σωζ.ύψος 0,255μ., Δβ. 0,09μ., μεγ.Δσωμ 0,282μ., Δλαβής 0,02μ.

150. Δστομ.0,16μ.

.

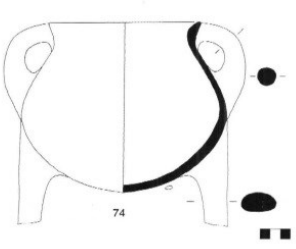

74. Σωζ.ύψος 0,21μ. (με πόδια), ύψοςσωμ. 0,17μ., Δστομ. 0,15μ. (μεγέθη υπολογιζόμενα από την αποτύπωση).

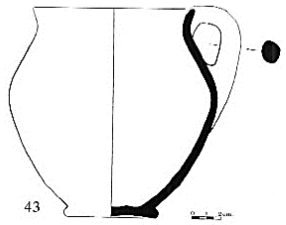

43. Ύψος 0,15μ., Δστομ. 0,11μ., Δβ. 0,07μ.

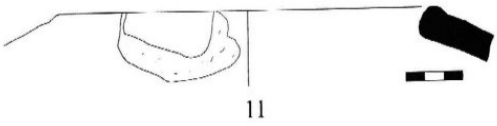

11. **τριποδική χύτρα ; (FS 320)**
Δστομ. 0,20μ. (περίπου), πρβλ. Popham et al. 2006, 207, 210, fig. 2.35,3.

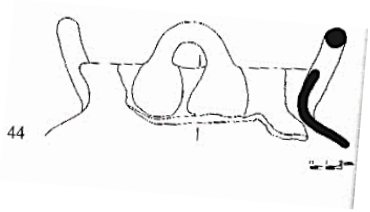

44. χύτρα με οριζόντιες στο χείλος λαβές
Δστομ. 0,15μ.
Ροδαλή έως γκρίζα επιφάνεια.

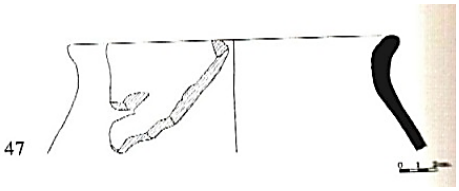

47. Δστομ. 0,19μ.

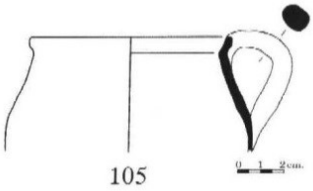

Ροδόχρους πηλός.

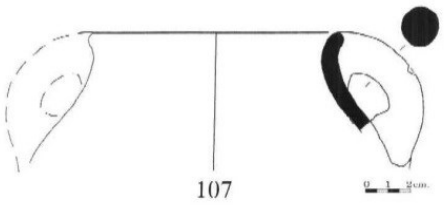

107. Δστομ. 0,118μ.
Πηλός ροδαλός.

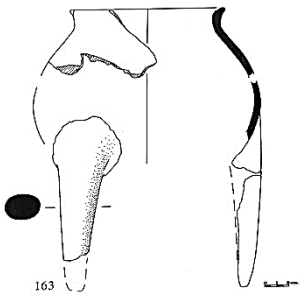

163. Δστομ. 0,14μ.

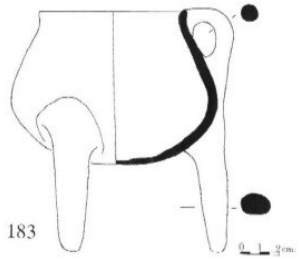

183. Δστομ. 0,095μ.
Ερυθρός πηλός.

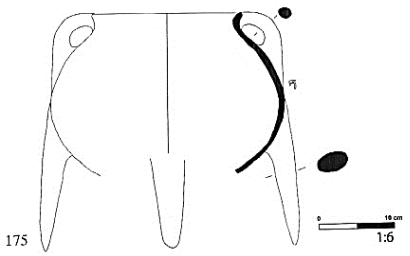

175. Δστομ. 0,20μ.(συνεύρημα με το 102)
Πηλός πορτοκαλόχρωμος έως ανοικτόχρωμος καστανός. Σημάδι κεραμέα.

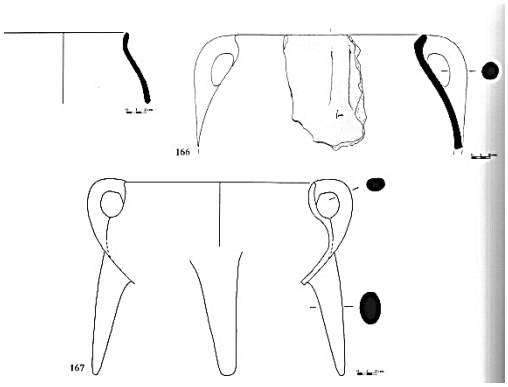

166. (FS 65/66/320) –
Δστομ. 0,20μ.
Πορτοκαλόχρωμος/ροδαλός πηλός
167. Δστομ. 0,20μ.
Πορτοκαλόχρωμος/ροδόχρους πηλός

(Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2011, 258-260, εικ. 22. 140-147, 23.148-9, 24. 150:*αποθέτης 1*//ιδίων 2012, εικ. 24.74:*λάκκος α*// ιδίων 2014, 68,70, εικ. 8.11:*χώρος Η*, εικ 34.102:*λίθινη θήκη δωματίου Ι*// ιδίων 2017, 22, 24-5, εικ. 16.43,44,47:*δάπεδο αυλής Λ*, 41, εικ. 26.105,107:*δάπεδο χώρου Δ΄*, 57, εικ. 31.163, 58, εικ. 33, 166-7: *δάπεδο χώρου Β*, 60, εικ. 36.175:*δάπεδο χώρου Ι*, 62, εικ. 37.183: *εξωτερική απόθεση*).

Προχυτικός αμφορέας

(Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2012, 186-8, εικ. 22, 60-*οικισμός, από το διάδρομο στους χώρους Γ, ΣΤ΄και Γ΄*).

Ύψος 0,40μ. (περίπου), Δστομ. 0,24μ.,

(μεγέθη υπολογιζόμενα από την αποτύπωση).

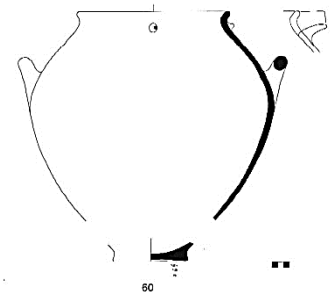

1.**φορητή εστία**[12]**, 2. πώμα**[13], και 3. **αβαθές** σκεύος από χονδροειδή πηλό με οργανικά εγκλείσματα), **3α.** αδιάγνωστο αβαθές σκεύος.

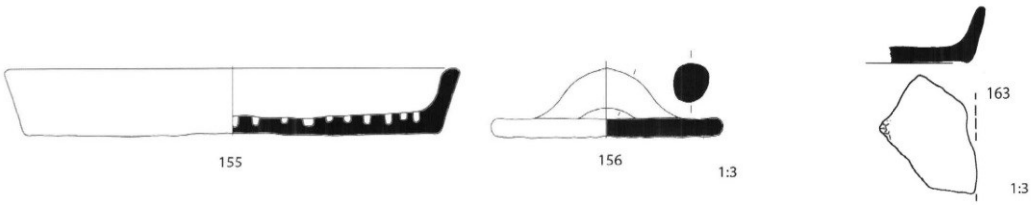

1) Δβ. 0,25μ.(χωρίς ίχνη καύσης), 2) Δπώματος 0,13μ., 3) Ύψος 0,046μ, σωζ.μήκος-0,078μ.

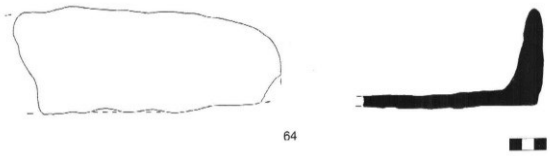

3α) Ύψος 0,09μ (περίπου), σωζ.μήκος 0,16μ. (μεγέθη υπολογιζόμενα από την αποτύπωση).

1) Πυρήνας ερυθρής απόχρωσης με σχετικό επίχρισμα.

2)Πορτοκαλόχρωμης απόχρωσης, γκρίζο, στην εσωτερική επιφάνεια, λόγω δευτερογενούς καύσης.

3) Πυρήνας πορτοκαλόχρωμης έως γκριζωπής απόχρωσης, επίχρισμα κιτρινέρυθρο (Καρδαμάκη-Παπαγεωργίου-Καζά 2011, 217-8, 260-1, εικ. 24, 25-*οικισμός* (1,2) και *πηγάδι 7* (3), ιδίων 2012, εικ. 23.64-*οικισμός* (3α).

[12] Παρόμοια φορητή εστία έχει βρεθεί σε λάκκο (α) ανατολικά του συγκροτήματος Ι (Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2012, εικ. 25.75). Εκτός από την αποτύπωση, δεν δίνονται άλλα στοιχεία για το είδος και τη διαμόρφωση του πηλού.

[13] Hruby 2006, 138, 148 κεξ., ιδίας 2008, 155, pl. XXVIIf.

Εσχάρα-κρατευτής

(Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2012, εικ. 22.62 - *οικισμός,από το διάδρομο, στους Χώρους Γ, ΣΤ΄και Γ΄*).

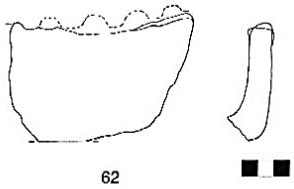

Λεκάνη (FS 294/302)

(Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2017, εικ. 12.10, *οικισμός, από το διάδρομο*).

Δστομ. 0,40μ., Δβ. 0,124μ.

Ροδόχρους πηλός.

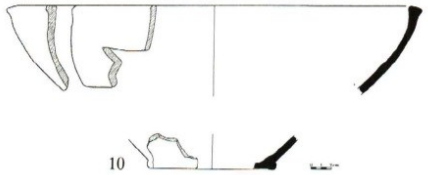

Αγγείο με έσω νεύοντα χείλη. Χύτρα;[14]

(Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2017, εικ. 27.119-*από τις ανώτερες επιχώσεις του χώρου Δ΄*).

Δστομ. 0,182μ.

Πυρήνας κεραμιδόχρους.

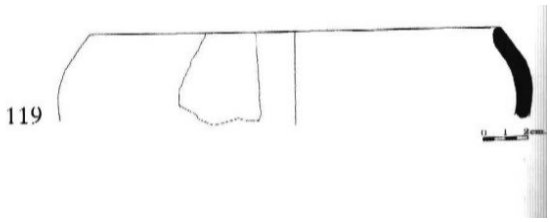

Ασάμινθοι

(Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2011, Εικ. 26, *από πηγάδι 7*).

164. Σωζ.ύψος 0,18μ.

165. Ύψος 0,14μ., σωζ.μήκος 0,165μ., Πλάτος 0,17μ.

166. Ύψος 0,072μ.

167. Ύψος 0,058μ., σωζ.μήκος 0,086μ.

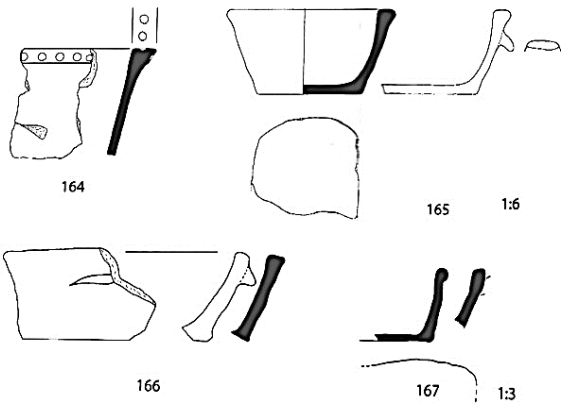

[14] Το σκεύος χαρακτηρίζεται ως μαγειρικό μάλλον λόγω της ποιότητας του πηλού -η οποία δεν αναφέρεται, όμως, στη δημοσίευση- και των ιχνών καύσης εξωτερικά.

(Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2012, εικ. 9. 9,10, *από χώρο Ζ*).

Λεπτόκοκκες με οργανικά εγκλείσματα. Ανομοιόμορφης απόχρωσης: Πυρήνας πορτοκαλόχρωμος έως ροδόχρωμος, καστανέρυθρος, κατά τόπους γκρίζος, επίχρισμα ανοικτό καστανό έως ροδόχρωμο.

Αρύταινες

(Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2012, Εικ. 14.41, 16.56- *χώρος Β και Δ, οικιστικού συγκροτήματος Ι*).

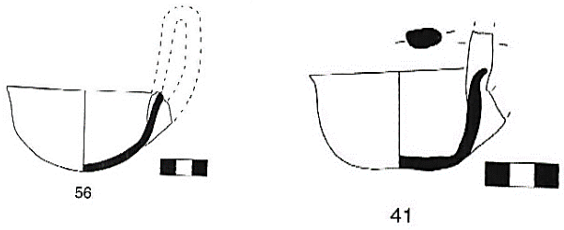

(Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2014, 87,εικ. 18-*Χώρος Η και αυλή οικιστικού Συγκροτήματος Ι*).

47. Ανοικτός καστανός πηλός, πυρήνας ροδαλός.

48. Δστομ. 0,09μ.

49, 50. Ροδαλός πηλός.

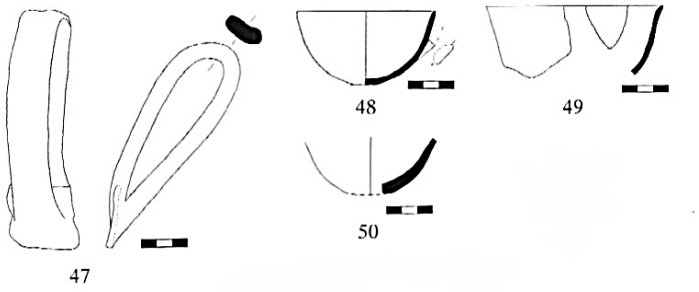

(Καζά-Παπαγεωργίου-Καρδαμάκη 2017, 38, 40, εικ. 25 και 26, *από δάπεδο στο χώρο Δ*).[15]

96. Δστομ. 0,09μ. Ροδαλός πηλός.

97. Δστομ. 0,126μ. Ξανθωπός πηλός.

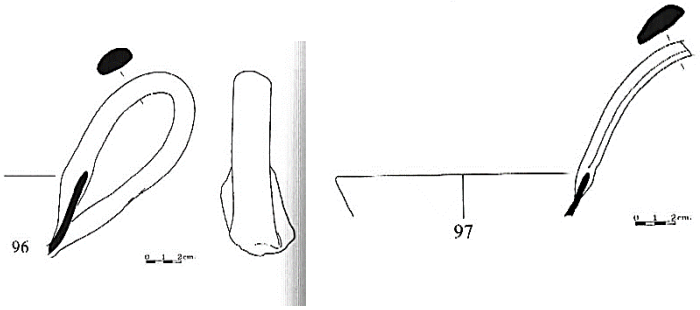

[15] Τα σκεύη που προέρχονται από αυτό το χώρο, εκτός από την ομοιογένεια του πηλού και της απόχρωσης, παρουσιάζουν ποικιλία ως προς τα μεγέθη, με Δστομίου, κυρίως, 0,07μ ή 0,09μ., αλλά και 0,12μ ή 0,14μ., σε μεμονωμένα δείγματα (ό.π., 78).

9. <u>Θορικός</u>

(Mountjoy 1995, 223, 225-7 και fig. 19. 192-7).

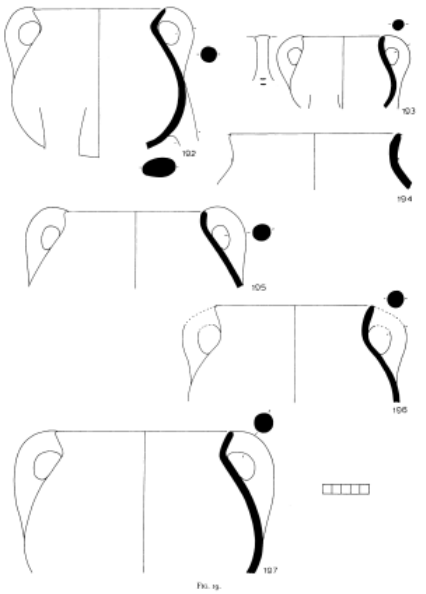

192. Διάτρητο πόδι. Μυκηναϊκής παράδοσης.
Σωζ.ύψος 0,152μ., Δστομ. 0,14μ., Μεγ.Διαμ. 0,186μ.
Πηλός γκρίζος (στον πυρήνα) με προσμίξεις, εξωτερικά πορτοκαλόχρωμος, με κιτρινωπή επίχριση.
(Lis et al. 2020, 14).

193.Σωζ.ύψος 0,074μ. Δστομ. 0,084μ., Μεγ.Διαμ.0,114μ.
Σημάδι κεραμέα κάτω από τη λαβή.
Πηλός πορτοκαλόχρωμος με προσμίξεις, κιτρινωπή επίχριση.

194. Σωζ.ύψος 0,057μ., Δστομ. 0,18μ.
Πηλός καστανός με προσμίξεις.

195. Σωζ.ύψος 0,078μ., Δστομ. 0,154μ.
Πηλός καστανός με προσμίξεις. Καμένο στο εσωτερικό και γύρω από τη λαβή εξωτερικά.

196. Σωζ.ύψος 0,101μ., Δστομ. 0,17μ.
Πηλός πορτοκαλόχρωμος με προσμίξεις.

197. Σωζ.ύψος 0,144μ., Δστομ.0,19μ., Μεγ.Διαμ. 0,255μ.
Πηλός κιτρινωπός (στον πυρήνα) με προσμίξεις, επιφάνεια πορτοκαλόχρωμη-καστανή.

(Mountjoy 1995, 223-5, Fig. 20.198-204).

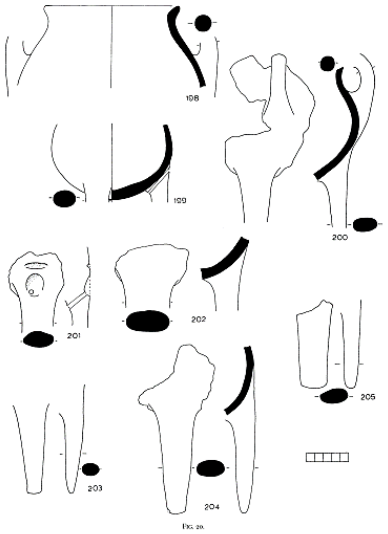

198. Σωζ.ύψος 0,093μ., Δστομ. 0,16μ.
Πηλός κιτρινωπός με λευκές προσμίξεις,
κιτρινωπή επίχριση.

199. Σωζ.ύψος 0,09μ., Δστομ. 0,142μ.
Πηλός γκρίζος (στον πυρήνα) με προσμίξεις,
εξωτερικά πορτοκαλόχρωμος, με καμένη επιφάνεια.

200-204. Γκρίζος πηλός, εξωτερικά κιτρινωπός.
Αιγινήτικη κεραμική.

201. Αποτύπωμα δακτύλου. Μυκηναϊκής παράδοσης.
Πηλός ροδαλός με προσμίξεις, εξωτερικά κιτρινωπός (Lis et al. 2020, 14).

(Mountjoy 1995, 223-4, fig. 18. 190-1).

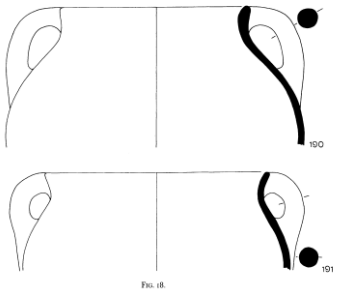

190. Δστομ. 0,18μ.

Πηλός πορτοκαλόχρωμος με προσμίξεις,

στο εσωτερικό ροδαλή-κιτρινωπή επίχριση.

(αιγινήτικης επίδρασης, σε τοπικό πηλό, Lis et al. 2020, 14).

191. Δστομ. 0,242μ.

Πηλός καστανός με προσμίξεις, κιτρινωπή επίχριση.

(Mountjoy 1995, 227, fig. 21.206-210).

206. Ύψος 0,146μ., Δστομ. 0,12-0,14μ.,

Μεγ.Διαμ. 0,055μ., Δβ. 0,079μ.

Πηλός πορτοκαλόχρωμος

με προσμίξεις, αγγείο μερικώς καμένο.

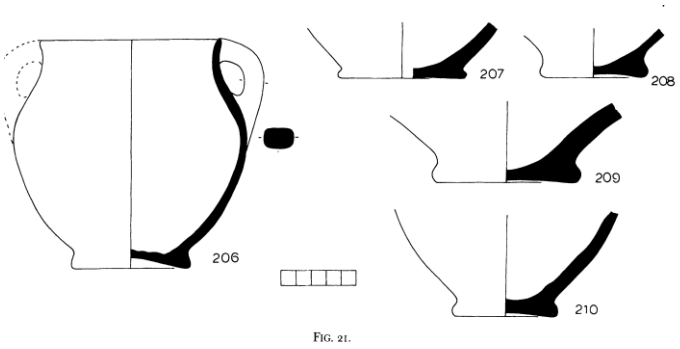

207. Δβ. 0,086μ.

Πηλός καστανός με προσμίξεις.

208. Δβ. 0,072μ.

Πηλός γκρίζος, εξωτερικά κιτρινωπός.

209. Δβ. 0,10μ.

Πηλός καστανός με προσμίξεις, εξωτερικά πορτοκαλόχρωμος, επίχριση κιτρινωπή, επιφάνεια εξομαλυμένη.

210. Δβ. 0,069μ.

Πηλός πορτοκαλόχρωμος με προσμίξεις, κιτρινωπή επίχριση.

(Mountjoy 1995β, 218-9, fig.14.143-151).

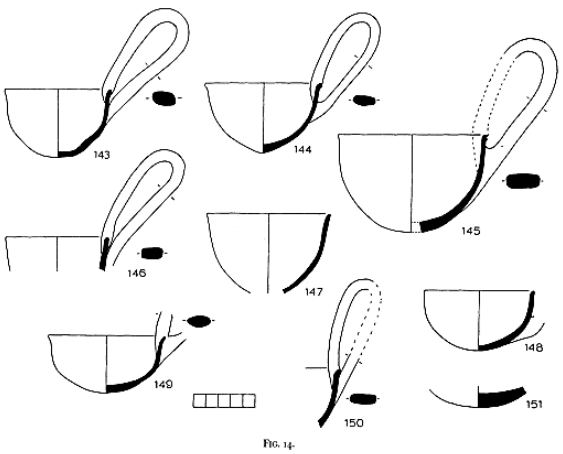

143. Ύψος 0,053μ., Δστομ.0,085μ.

144. Ύψος 0,054μ., Δστομ. 0,086μ.

145. Ύψος 0,075μ., Δστομ. 0,12μ.

146. Δστομ. 0,084μ.

I47. Σωζ.ύψος 0,061μ., Δστομ. 0,10μ.

148.Ύψος 0,053μ., Δστομ. 0,085μ.

149. Ύψος 0,044μ., Δστομ. 0,096μ.

10. **<u>Κανάκια Σαλαμίνας</u>** ***(ΥΕΙΙΙΒ2-ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη)***

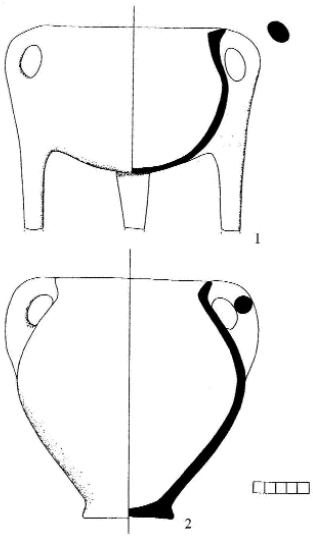

(Μαραμπέα 2010, 574, εικ.98, 188, 189).
25.282. Μεγ.σωζ.ύψος 0,18μ., Δστομ. 0,15μ.
Πυρήνας καστανός, επιφάνειες κιτρινέρυθρες, κατά τόπους, λόγω πυράς, με ίχνη ξυσίματος εσωτερικά και εξωτερικά για λόγους διαμόρφωσης.

(Μαραμπέα 2012, Εικ. 19.1,2).
Ύψος 0, 20/0,21[16]μ.,
Δστομ. 0,13μ.

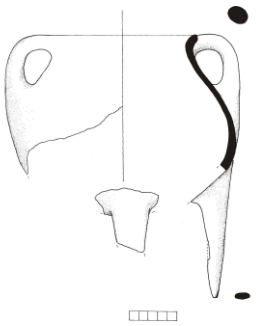

(Μαραμπέα 2010, 540, εικ. 88 και 182).
23.221. Ύψος 0,25μ., Δστομ. 0, 15μ.,
Πυρήνας και επιφάνειες ανοικτού καστανού χρώματος, εξωτερική επιφάνεια, κατά τόπους, σκοτεινή τεφρή, λόγω πυράς. Ίχνη ξυσίματος για την τελική διαμόρφωση των επιφανειών.

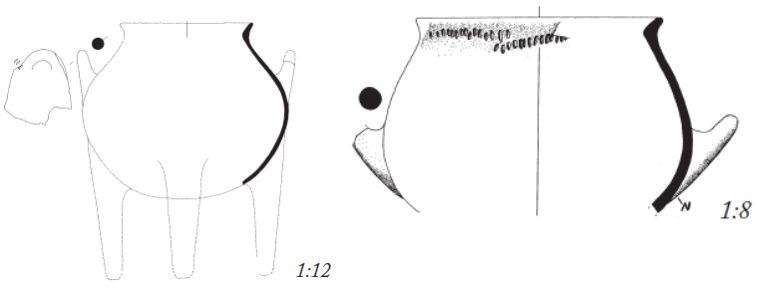

(Marabea 2019, 467, fig. 17.32,33).
32. *Τ. Γ6, δάπεδο.*
Δστομ. 0,21-0,22μ., Μεγ.Διαμ.0, 31μ.
Πηλός ροδαλός.
33. Δστομ. 0,22μ., Μεγ.Διαμ. 0,29μ.
Πηλός πορτοκαλόχρωμος.

Μόνωτη χύτρα
(Μαραμπέα 2012, εικ. 22).
Ύψος 0,17μ., Δβ. 0,07μ., Δστομ-0,135μ.

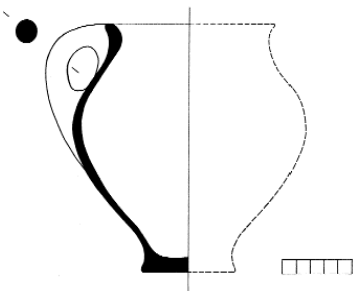

[16] Η διαφορετική μέτρηση σε νεώτερο κείμενο: Marabea 2019, 476, fig. 18.36, Tb. 4.

Δίωτη χύτρα

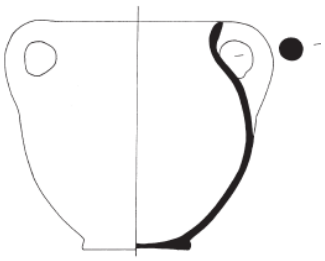

(Marabea 2019, 476, fig. 18.37, Tb 4).

Ύψος 0,175-0,178μ., Δστομ. 0,14μ., Δβ.0,085μ.

Χωρητικότητα 2,5λίτρα.

Πηλός ερυθρός.

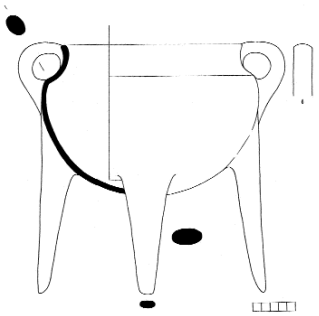

(Μαραμπέα 2012, εικ. 20).

Ύψος 0,30μ., Δστομ. 0,22μ.

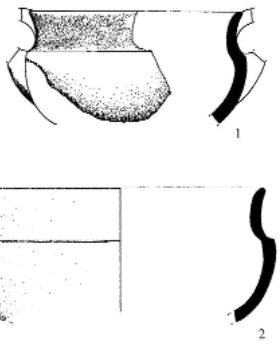

(Μαραμπέα 2012, εικ. 24 και ιδίας 2010, 525, εικ. 83 και 179, 670, εικ. 124 και 203).

20.181. Δστομ. 0,19μ.

Πυρήνας κιτρινέρυθρος, επιφάνειες ερυθροκίτρινες, εξωτερική τεφρή έως μελανή, λόγω πυράς

2.165. Δστομ. 0,25μ.

Πηλός ερυθρωπός, εξωτερικά, κιτρινέρυθρος έως σκοτεινός κιτρινοκάστανος, εσωτερικά.

(Marabea 2019, 465, fig. 14.26).

Νότιο Μέγαρο. Δάπεδο.

Ύψος 0,155-0,16μ. (χωρίς πόδια), Δστομ. 0,21μ., Δσωμ. 0,28μ. Πηλός ροδαλός έως πορτοκαλόχρωμος.

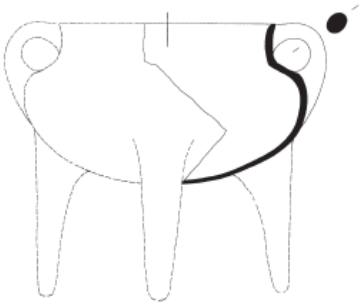

Τριποδικός λέβητας (T 1D)

(Marabea 2019, 466, fig. 15.29).

Ύψος(συν.) 0,18μ**.,** ύψος (χωρίς πόδια) 0,115μ.,

Δστομ. 0,235-0,24μ.

Χωρητικότητα 3,2 λίτρα.

Πηλός ερυθρός.

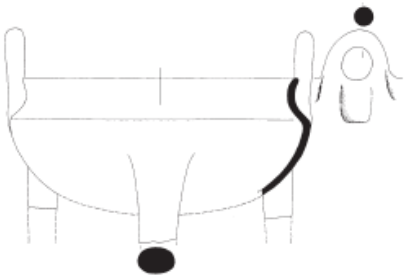

Τριποδική χύτρα με σφαιρικό σώμα (T 1F)

(Marabea 2019, 466-7, fig. 16.30).

Κτήριο Δ.

Μεμονωμένο δείγμα. Δστομ. 0,16μ (περίπου).

Πηλός ροδαλός.

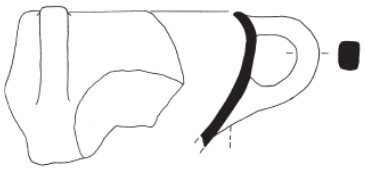

30

Πιθοειδή

(Μαραμπέα 2012, **εικ. 29** και ιδίας 2010, 612, εικ. 107 και 194).

378[α]1. Δστομ. 0,27μ.

Πυρήνας σκοτεινός ερυθρός,

επιφάνειες πολύ ανοικτές καστανές έως ερυθροκίτρινες.

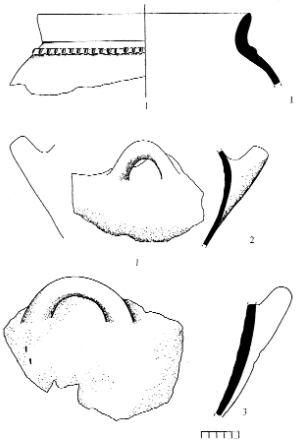

Λεκάνες (Μαραμπέα 2012, εικ. 31, 33).

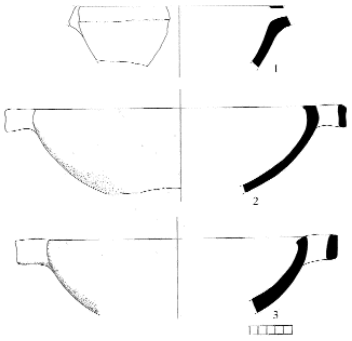

385. Δστομ. 0,22μ.

25.305. Δστομ. 0,30μ.

26.350. Δστομ. 0,30μ.

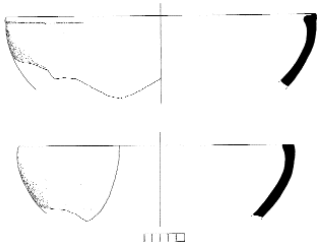

386.Δστομ. 0,38μ.

25.306.[α]Δστομ.0,36μ.

Δστομ. 0,24μ.

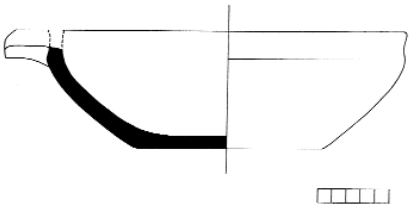

(Marabea 2019, 480, fig. 23.7

Δστομ. 0,30μ. Ροδαλός πηλός.

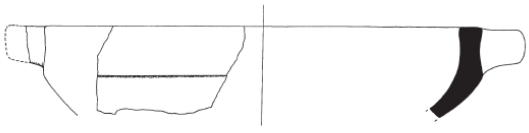

72

(Μαραμπέα 2010, 581, εικ. 100 και 190 (**25.305**): Πυρήνας (στα παχύτερα σημεία) μελανός, επιφάνειες ερυθροκάστανες έως κιτρινέρυθρες, εσωτερική με ίχνη ξυσίματος για την τελική διαμόρφωση//597, εικ. 104 και 192 (**26.350**):Πυρήνας και επιφάνειες ανοικτού καστανού έως μελανού χρώματος, λόγω πυράς. Ίχνη ξυσίματος εξωτερικά σε διάφορες διευθύνσεις για την τελική εξομάλυνση. Σημείο κεραμέα στην αριστερή γένεση της λαβής//582, εικ. 100 και 190 (**25.306$^{α)}$**:Πυρήνας σκοτεινός τεφρός, επιφάνειες ερυθροκίτρινες, με ίχνη εξομάλυνσης.

Βοιωτία

11. <u>Θήβα</u>

Χύτρες/τριποδικές χύτρες

(Andrikou et al. 2006, 16, 59, no 1,2, pl. 1).

Απόθεση 3a.

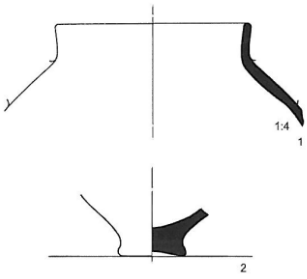

1. Δστομ. 0,17μ., **2**. Δβ. 0,046μ.

Πηλός γκρίζος, στην επιφάνεια καστανέρυθρος και πηλός καστανέρυθρος με λευκές προσμίξεις. Υδαρής επίχριση.

Πόδια

(Andrikou et al. 2006, 18, 60-1, no 16-21, pl.26.7A-B).

Απόθεση 3b.

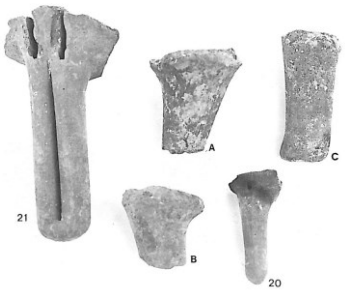

20. Ελλειψοειδούς διατομής.

Διαμπερής οπή στην έκφυση, όπου και ίχνη καύσης.

Ύψος (υπολ.) 0,07μ.

Ερυθρός πηλός με λευκές και γκρίζες προσμίξεις.

Υδαρής επίχριση.

21. Πολυεδρικό (οκταγωνικής διατομής).

Εγχαράξεις στην εξωτερική επιφάνεια, δύο στη συνένωση ποδιού-κοιλιάς, που καταλήγει σε οπή στον πυθμένα αυτής.

Ύψος (υπολ.) 0,142μ, πλάτος 0,038μ.

Πηλός καστανέρυθρος, γκρίζος στον πυρήνα, με λευκές και γκρίζες προσμίξεις. Υδαρής επίχριση. Καμένο.

(Andrikou et al. 2006, 21, 67, no 104, pl.7).

Απόθεση 3c.

Ύψος (υπολ.) 0,07μ.

Πηλός καστανέρυθρος με λευκό χαλίκι και μίκα.

Υδαρής επίχριση.

(Andrikou et al. 2006, 27, 70, 72, no 132, 162-4, pl. 9, 10).

Απόθεση 2[a-b.]

Σε λίγα χυτροειδή συναντώνται οριζόντιες λαβές.

Σε αυτή τη φάση είναι λιγοστά τα τριποδικά σκεύη.

132. Ύψος (υπολ.) 0,065μ., Διαμ. 0,25μ.

Ανοικτός καστανός πηλός, γκρίζος στον πυρήνα,
με λευκό χαλίκι. Υδαρής επίχριση.

162. Διαμ. 0,14μ.

162-4. Πορτοκαλόχρωμος-ερυθρός πηλός
με προσμίξεις και υδαρή επίχριση

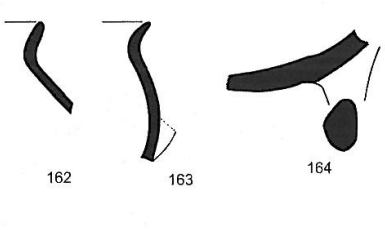

(Andrikou et al. 2006, 39, 81, no 271, pl. 17).

Απόθεση 1[b-c.]

Δβ. 0,085μ.

Γκρίζος πηλός, στον πυρήνα πορτοκαλόχρωμος.

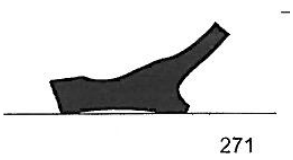

(Andrikou et al. 2006, 44, 87, νο 345, pl 22, 55.87).

Απόθεση 1a.

Είναι πιθανή η επιβίωση του τριποδικού τύπου
σχετιζόμενου με κάποιες οριζόντιες λαβές.

Ύψος (υπολ.) 0,155μ., Δστομ. 0,14μ.

Καστανέρυθρος πηλός με γκρίζο και λευκό
χαλίκι. Υδαρής επίχριση.

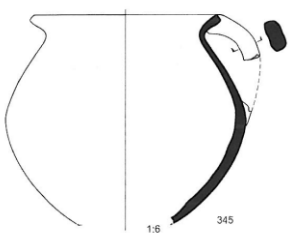

(Andrikou et al. 2006, 50, 78, no 235-7).

Δάπεδο 2α (από την εστία).

235. (pl 14, 68.123).

Ύψος (υπολ) 0,10μ., Δστομ. 0,165μ.

Πηλός ερυθρός με λευκό και γκρίζο χαλίκι.

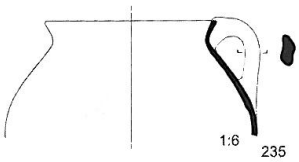

(Andrikou et al. 2006, pl. 68.124).

236.Υπερυψωμένη βάση. Διαμ. 0,15μ

Πηλός καστανέρυθρος έως μελανός, με προσμίξεις..

(pl. 68.124).

237. Τμήμα του ώμου.

Ύψος (υπολ.) 0,10μ., Δλαιμού 0,15μ.

Πηλός καστανέρυθρος με προσμίξεις.

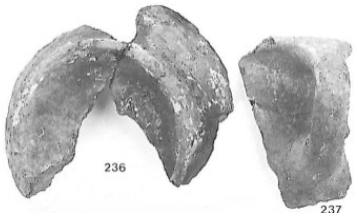

Ταψιά (FS 323), με οπές στην κάτω επιφάνεια και στηρίγματα στη βάση ή πόδια.

(Andrikou et al. 2006, 17, 61, no 22, pl. 27).

Απόθεση 3b. (1 θραύσμα).

Ύψος (πιθανό) 0,061μ., Δστομ. 0,29μ.

Καστανέρυθρος πηλός με προσμίξεις.

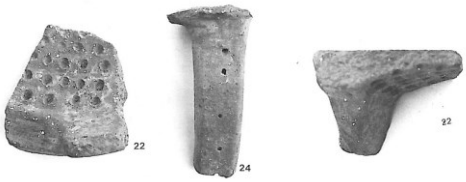

Σέσουλα-μαγκάλι (**FS 311**)

(Andrikou et al. 2006, 61, no 23, 24, pl. 26.7C, 27.9, 28.11).

Α*πόθεση 3b.* (7 θραύσματα).

23. Μήκος (υπολ.) 0,075μ.

24. Καμπύλη λαβή με οπές όπτησης στις δύο επιφάνειες.

Μήκος (υπολ.) 0,11μ.

Σκούρος ροδαλός πηλός με γκρίζες και λευκές προσμίξεις.

Υδαρής επίχριση.

(Ό.π., 21). *Απόθεση 3c.* (2 θραύσματα).

(Ό.π., 27). *Απόθεση 2b.* (2 θραύσματα).

(Ό.π., 39). *Απόθεση 1a-c.* (3 λαβές).

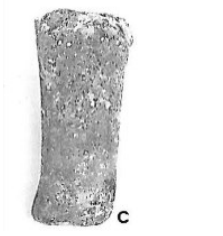

Ασάμινθος: (χαρακτηρίζεται ως box-**FS 1**)

(Andrikou et al. 2006,18, 61,
no 25, pl. 2 και 28.12).

Απόθεση 3b.

Ύψος (υπολ.) 0,125μ.

Πλαστική διακόσμηση με αποτυπώματα
δακτύλων στην άνω επιφάνεια.

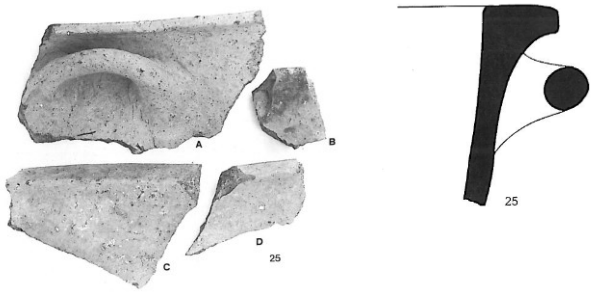

Γκρίζος πηλός με σκούρα ροδαλή επιφάνεια, προσμίξεις και ρηγματώσεις.

Λεκάνες χονδροειδείς (**FS 294**)

(Andrikou et al. 2006, 21, 68, no 109, pl. 7).

Απόθεση 3c.

Ύψος (υπολ.) 0,045μ. Δστομ. 0,20μ.

Ροδαλός πηλός με προσμίξεις,
εξωτερική κιτρινωπή υδαρής επίχριση.

11α. Ελαιών

(Lis et al. 2020, 20-23, fig. 14a-h).

Στρώμα καταστροφής στο ΒΔ συγκρότημα. ***Τέλος της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης***
(ό.π., 20).

ELE_04. Αιγινήτικης παράδοσης. Δστομ.0,23μ. (μέγεθος υπολογιζόμενο από το σχέδιο).

Πηλός γνωστός στο Λευκαντί (L2), τοπικής μάλλον προέλευσης, από τον οποίο

κατασκευάζονταν τόσο τα μυκηναϊκά όσο και τα αιγινήτικης παράδοσης αγγεία.

(ό.π., 20-1).

P1926.Αιγινήτικηςπαράδοσης.

(ό.π., 21).

ELE_06. Αιγινήτικης παράδοσης.

Δστομ. 0,32μ.

(μέγεθος υπολογιζόμενο από το σχέδιο).

Πηλός γνωστός και στο Λευκαντί

(κατηγορία L1), ίσως προερχόμενος από Αττική.

Σημάδι κεραμέα στην έκφυση της λαβής εξωτερικά.

(ό.π., 21).

ELE_05. Αιγινήτικης παράδοσης.

Δστομ. 0,17μ. (μέγεθος υπολογιζόμενο από το σχέδιο).

(ό.π., 24).

ELE_015. Υβριδικό δείγμα της αιγινήτικης παράδοσης.

Δστομ. 0,165μ.

(μέγεθος υπολογιζόμενο από το σχέδιο).

(ό.π., 23).

P 1773. Υβριδικό ή παραφθαρμένο δείγμα.

Δβ. 0,09μ. (μέγεθος υπολογιζόμενο από το σχέδιο).

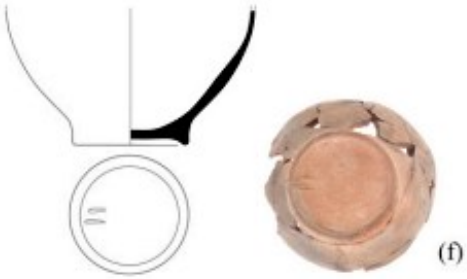

(ό.π., 23).

P0019. Μυκηναϊκής παράδοσης.

Δστομ. 0,13μ., Δβ. 0,075μ., ύψος 0,17μ. (μεγέθη υπολογιζόμενα από το σχέδιο).

ELE_12/P0385. Δστομ.0,18μ (μέγεθος υπολογιζόμενο από το σχέδιο).

(van Damme 2017[α], 182, fig. 2).

P0027.Ύψος (μεγ.) 0,196μ., Δστομ.0,139μ., Δβ.0,076μ.

ii. Άλλες θέσεις

Φθιώτιδα

12. <u>Φραντζή Λαμίας</u>

(Καράντζαλη 2012, 1215, σημ. 22, εικ. 4,9, εικ. 12,1, Karantzali 2013, 141, fig. 10:1184).

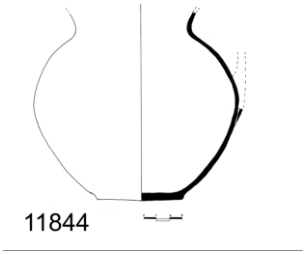

Γ. Θεσσαλία (Περιφέρεια)

Μυκηναϊκά κέντρα

13. <u>Πευκάκια</u>

Τριποδική χύτρα (αιγινήτικη) και ένας (μυκηναϊκός) πύραυνος
(Μπάτζιου-Ευσταθίου 2015, 137-8, εικ. 3 και 5,
Batziou-Eustathiou 2015, 68
Τομή 29). ***ΥΕΙΙΙΒ-Γ***

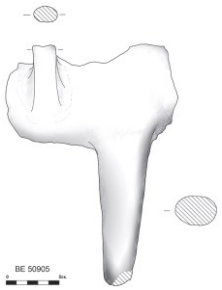

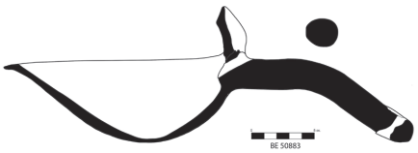

Τριποδικές χύτρες αιγινήτικης παράδοσης
(Lis et al. 2020, 32-3, 35).
Περιοχή εργαστηρίου.
(*Τομές 41-2, 49-50*). ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη***
(Όπ. 32, fig. 18f).
PEF_30. Δστομ. 0,18μ., Μεγ.Διαμ. 0,25μ.

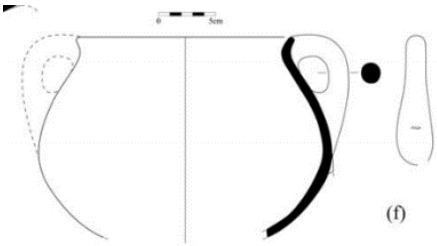

(ό.π., 35, fig. 18g).

PEF_13-16. Το αγγείο, μεμονωμένο δείγμα ως προς την ποιότητα του μη τοπικού πηλού, ίσως χρονολογείται στην ***ΥΕΙΙΙΒ2 περίοδο.***
Δστομ. 0,23μ.

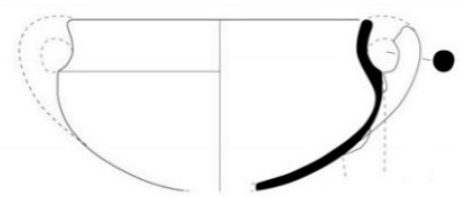

(ό.π., 32, fig. 8c).

PEF_08 + 17/BE 50905.
Ύψος (σώμ.) 0,19μ., ύψος (με πόδι) 0,27μ., Δστομ. 0,26μ.
Ίσως με σημάδι κεραμέα στο κατώτερο όριο της λαβής

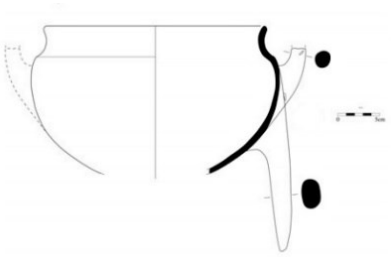

(ό.π., 32, Fig. 8f).
(*Τομή 12).*
PEF_50. Δστομ. 0,20μ. Από εισηγμένο πηλό.
Μάλλον ***ΥΕΙΙΙΒ2.***

(ό.π., 32, fig. 8d).
Αύλειος χώρος (τομή 53). ***ΥΕΙΙΙΒ2-Γ***
PEF_37.
Δστομ. 0,23μ.
(μεγέθη υπολογιζόμενα από τα σχέδια).

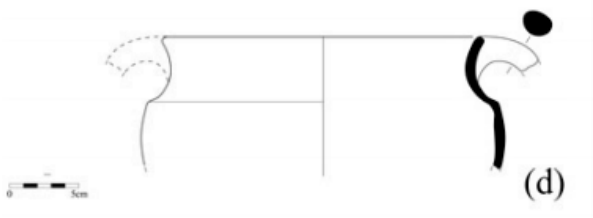

14. <u>Διμήνι</u> ***(ΥΕΙΙΙΒ2-ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη)***

Τριποδική (τροχήλατη) χύτρα
(Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 378-9, πρβλ. Lis 2012β, 1206).
Από δωμάτιο 3 του Μεγάρου Β.
BE 35805. Ύψος (σώμ.) 0,245μ., Ύψος (με πόδια) 0,356μ.
Δστομ. 0,22μ., Μεγ.Διαμ. 0,323μ. Πηλός με χρυσίζοντα μαρμαρυγία.

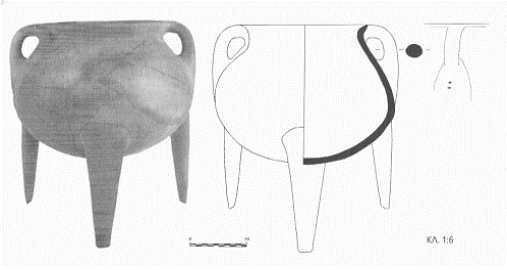

Τριποδικές χύτρες

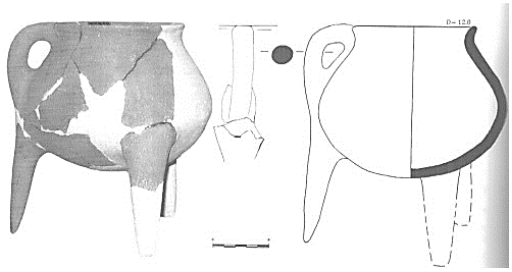

A)

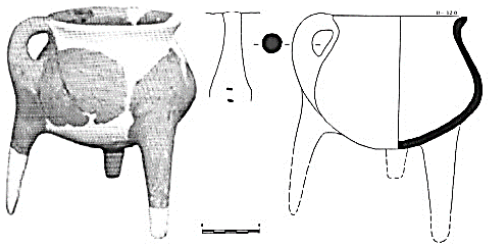

B)

(Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 379-380, πρβλ.Tournavitou 1995, 92-3, Mountjoy 1995β, 225, fig. 20,198)

Από διάδρομο βορείως Μεγάρου Β.

α)-**ΒΕ 35818**. Ύψος (σώμ.) 0,139μ., ύψος (με πόδια) 0,20μ, Δστομ. 0,114μ., Μεγ.Διαμ. 0,171μ.. Πηλός καστανός ερυθρός που ομοιάζει με τον αιγινήτικο. Ίχνη καύσης.

β)-**ΒΕ35817**. Ύψος (σώμ.) 0,119μ,, ύψος (με πόδια) 0,181μ., Δστομ. 0,118μ., Μεγ.Διαμ. 0,147μ. Πηλός ερυθρωπός, μάλλον τοπικός. Ίχνη καύσης.

Μικρή τριποδική χύτρα

(Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 557).

Από την πρόστυλη αυλή του Μεγάρου Α.

Πανομοιότυπη ως προς τις διαστάσεις με το αγγείο β) από το διάδρομο βορείως του Μεγάρου Β.

Ύψος 0,119μ., Δστομ. 0,12μ. Πηλός ερυθρωπός-καστανός με ίχνη καύσης.

Στη βάση της λαβής δύο βαθιές εγχαράξεις (σύμβολο κεραμέα).

Τριποδική χύτρα

(Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 557-8).

Δωμάτιο 18 του Μεγάρου Α.

Ύψος 0,146μ., Δστομ. 0,155μ. Πηλός ερυθρωπός καστανός με ίχνη καύσης.

ΥΕΙΙΙΒ2-Γ

Φορητή εστία (FS 323)

(Αδρύμη-Σισμάνη, 2014, 450-2).

ΒΕ 44111.[17] Ύψος 0,13μ., Δβ. 0,79μ., πχ.χείλ. 0,21μ., πχ.β.0,018μ.

Πορτοκαλόχρωμος πηλός με πολλές προσμίξεις.

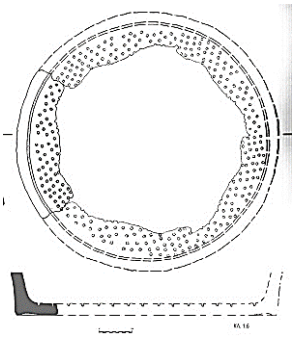

Κρατευτές (*ΥΕΙΙΙΒ2-Γ)*

(Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 452-4).

1.

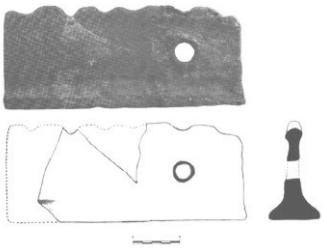

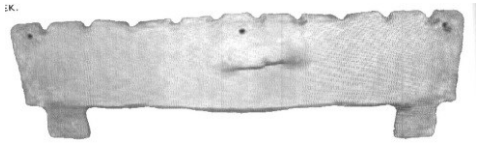

3

2.

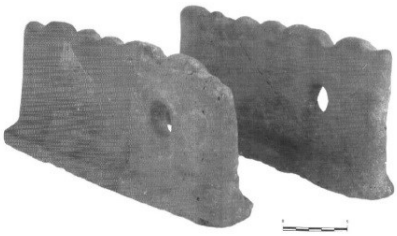

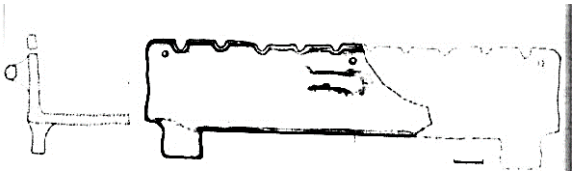

Πηλός πορτοκαλόχρωμος με προσμίξεις.

1. **ΒΕ 35899**. Σωζ.μήκος 0,21μ., πλάτος 0,061μ., Διαμ.οπής 0,026μ.
   (πρβλ. Blegen-Rawson 1966, pl 397-8, Ιακωβίδης 1989, 1955-6).
2. **ΒΕ 35900**. Μήκος 0,225μ., πλάτος 0,058, Διαμ.οπής 0,02μ.
3. **ΒΕ 36089.** *Κοντά στο βωμό, στον προαύλιο χώρο Ι.*
   Ύψος 0,148μ., ύψος (με πόδι) 0,215μ., σωζ.μήκος 0,325μ.,
   Σωζ.πλάτ.βάσ. 0,155μ., Διαμ.οπής 0,07μ.
   (πρβλ Ιακωβίδης 1998, πιν. 56δ, σχ. 19).

[17] Σχετικά όστρακα προέρχονται και από χώρους απόρριψης κεραμικής (διάδρομος 2 του Μεγάρου) ή σε επιχώσεις (αποθήκη 4 του ίδιου συγκροτήματος). Τα όστρακα ανέρχονται σε 83, από μία ή περισσότερες φορητές εστίες.

Σέσουλα (FS 312)

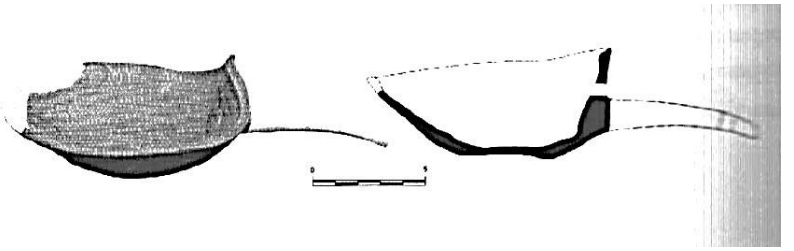

(Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 381).

Μέγαρο Β, δάπεδο αποθήκης 6.

ΒΕ35883. Ύψος 0,091μ., Δστομ. 0,288μ.

Πηλός καθαρός, κιτρινωπός με ίχνη καύσης.

(πρβλ. Blegen-Rawson 1966, I, 411-2,Tournavitou 1992, 201, Moore 2000, 42, fig. 18 (68-1436), Walberg 2007, 177, 2051). ***ΥΕΙΙΙΒ2***

Ρηχό αγγείο με πόδια

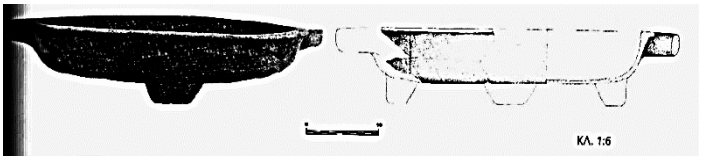

(Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 557).

Διάδρομος 2, μεταξύ δωματίου 17 και αποθήκης 30.

ΒΕ 35828. Ύψος 0,08μ.(χωρίς τα πόδια), Δστομ. 0,42μ.

(πρβλ.Wiencke 1998, 136, fig. 9, pl. 23).

ΥΕΙΙΙΒ2-Γ (στρώμα της ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμης)

Γάστρα με κάθετα χαμηλά τοιχώματα, επίπεδη βάση, ανοικτή στη μία πλευρά, με έντονα ίχνη καύσης.

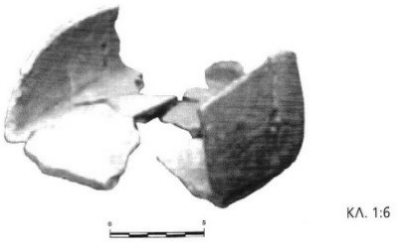

(Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 454, *στο Μέγαρο Α*).

ΥΕΙΙΙΒ2

FS 74

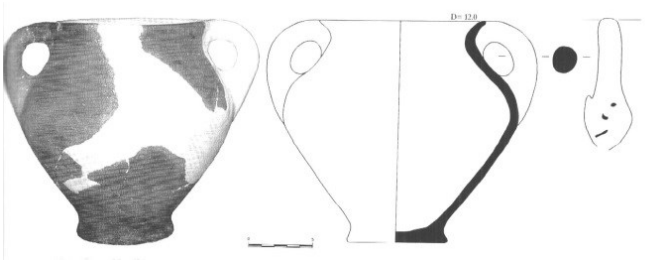

(Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 377).

Μέγαρο Β, δάπεδο αποθήκης 5.

ΒΕ 35884.[18] Βαθιές εγχαράξεις στη βάση της μίας από τις λαβές.

Ύψος 0,175μ., Δστομ. 0,12μ., Μεγ.διαμ. 0,185μ. Πηλός καστανός με προσμίξεις. (πρβλ. Tournavitou 1995, 77, fig. 10b, Mountjoy 1995β, 227, fig 21:206, 207, Lis 2012β, 1206).

ΥΕΙΙΙΒ2

[18] Η ανασκαφέας περιγράφει το αγγείο ως τροχήλατο. Στην ανάλυση της αιγινήτικης κεραμικής από το συγκεκριμένο χώρο, το αγγείο αναφέρεται ως κατασκευασμένο από αιγινήτικο πηλό. Επίσης, σημειώνεται ως μόνωτο, τύπος σπάνιος σε τέτοια σκεύη με επίπεδη βάση (Lis et al. 2020, 36). Στη δημοσίευση της Αδρύμη-Σισμάνη, πάντως, αποκαθίσταται ως δίωτο, όπως αποτυπώνεται και στην παρούσα μελέτη.

Fs 74

(Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 377).

Μέγαρο Β, δάπεδο αποθήκης 5.

ΒΕ 46739. Ύψος 0,184μ., Δστομ. 0,128μ. Πηλός σχεδόν καθαρός.

(πρβλ. Lis 2012β, 1206).

ΥΕΙΙΙΒ2

FS 67

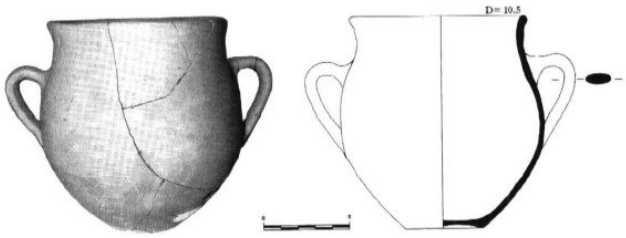

(Αδρύμη-Σισμάνη 2014, 378).

Μέγαρο Β, δάπεδο αποθήκης 5.

ΒΕ 35888. Ύψος 0,139μ., Δστομ. 0,105μ.

Πηλός καθαρός ερυθρωπός-κίτρινος.

(πρβλ. Tournavitou 1992, 188).

ΥΕΙΙΙΒ2

Δ. Νησιά

15. <u>Σεράγια Κω</u>

(Vitale 2017, 160-1, 170,pl. 3k-m, 9f, Vitale-Tricarichi 2015, 324, fig. 4c-e, 331-2).

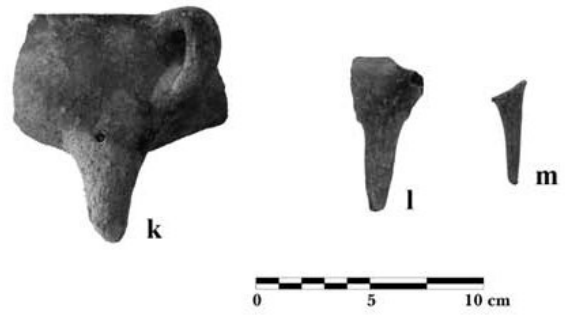

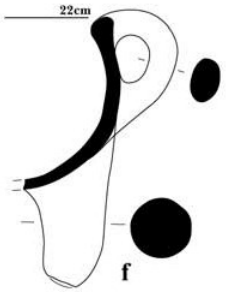

Κρήτη

16. <u>Καστροκεφάλα</u> (*ΥΜΙΙΙΓ πρώϊμη)*

(Kanta-Kontopodi 2011, 131, fig. 10a,b, 11a, 13a).

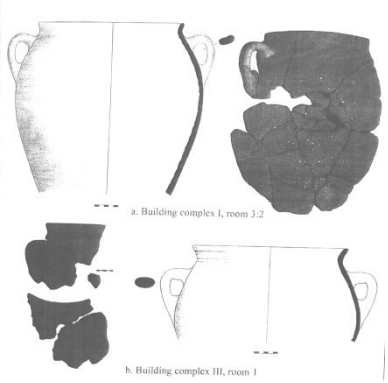

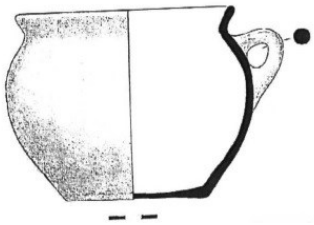

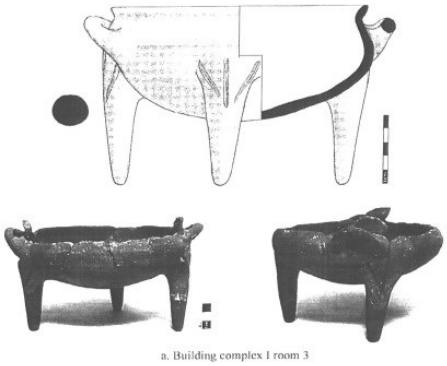

Μόνωτο αγγείο

Ύψος 0,11μ., Δστομ. 0,12μ., Δβ. 0,12μ.

Τρίποδο σκεύος

Ύψος 0,17μ (με πόδια) 0,11μ. (σώμα), Δστομ. 0,24μ.

Δίωτα αγγεία

Δστομ. 0,18μ/0,19μ.

17. <u>Χαμαλεύρι</u> (*ΥΜΙΙΙΓ πρώϊμη)*

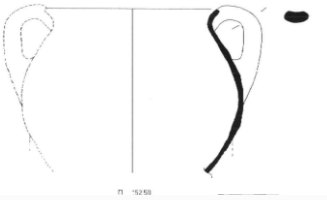

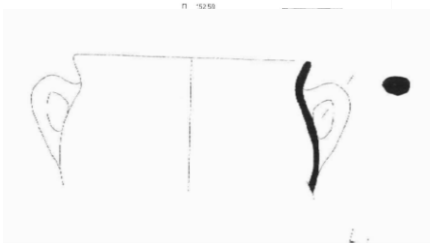

Τριποδικές χύτρες

(Andraeadaki-Vlazaki--Papadopoulou 2005, 359, fig. 8, 24).

Ύψος 0,15μ., Δστομ. 0,15μ. (μεγέθη υπολογιζόμενα από το σχέδιο).

Δστομ. 0,20μ.

Δίσκοι

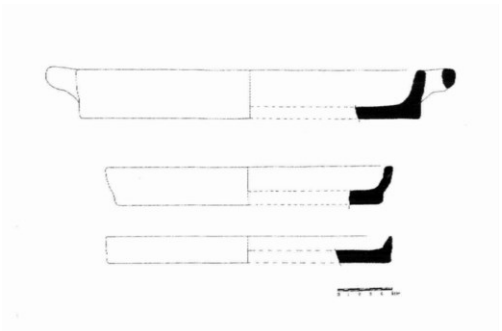

(Andraeadaki-Vlazaki-Papadopoulou 2005, 367, fig. 22).

Δστομ. 0,25μ./0,20μ.

(μεγέθη υπολογιζόμενα από το σχέδιο).

(Andraeadaki-Vlazaki-Papadopoulou 2005, 389, fig. 54).
Δστομ. 0,34μ, ύψος (δίσκου) 0,05μ.,
ύψος (με πόδια) 0,17μ.
(μεγέθη υπολογιζόμενα από το σχέδιο).

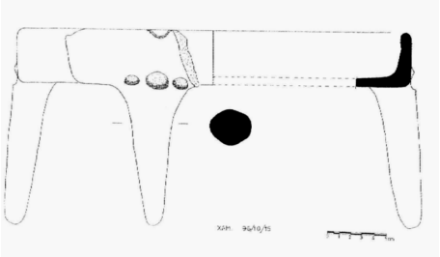

ΙΙ. Χρηστική κεραμική (μετανακτορικής περιόδου)

Στερεά Ελλάδα

Η περιοχή ενδιαφέροντος

18. <u>Καλαπόδι</u>

(Jacob-Felsch 1996, 77, Taf. 24.34/29.122,123).

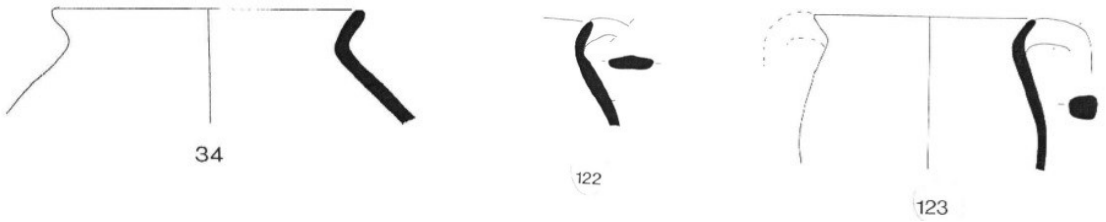

34. (**Κ 4796**). Δστομ. 0,14μ.. Πηλός ερυθρός με ίχνη καύσης. Μελανοί και καστανοί λίθοι και χαλίκια και μκρά λαμπυρίζοντα στοιχεία (ό.π., 111, 125). ***Στρώμα 2***

122. (**Κ 2771**). Πηλός ερυθρός (ασβεστίτης, μελανά χαλίκια και κομμάτια αργίλου, ορατά στην επιφάνεια) (ό.π., 111, 134). ***Στρώμα 4***

123. (**Κ 4648**). Δστομ. 0,12μ. Πηλός ερυθρός (ασβεστίτης και γκρίζα χαλίκια) (ό.π., 111, 135). ***Στρώμα 4***

(Jacob-Felsch 1996, 74, Taf. 32.174/ 35.223/ 19.223/ 38.258).

Δακτύλιος στη βάση του λαιμού.

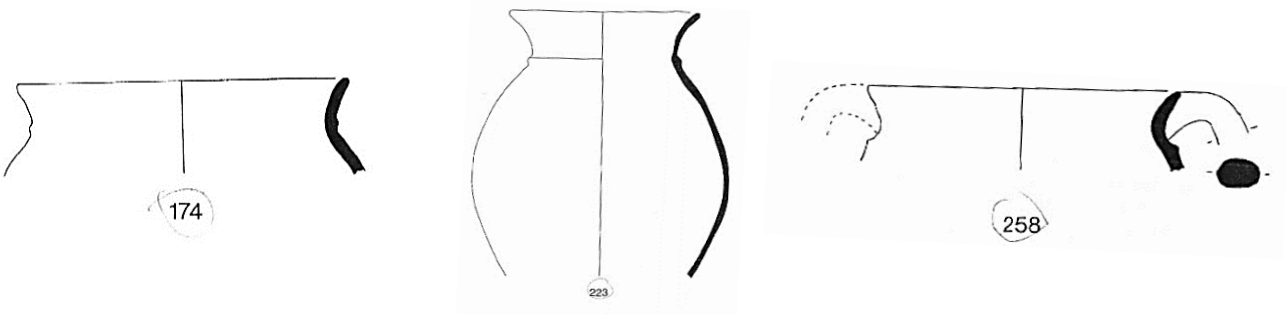

174. (**Fs 66/K 3407**). Δστομ. 0,15μ. Πηλός ερυθρός με ίχνη καύσης (λευκός ασβεστίτης και γκρίζο χαλίκι) (ό.π., 111, 140). ***Στρώμα 6***

223. (**K 3528**). Δστομ. 0,19μ. Πηλός ερυθρός (μικρά στοιχεία ασβεστίτη και χαλικιού, αρκετοί πόροι στην επιφάνεια), εξωτερικά καμένη επιφάνεια (ό.π., 111, 145). ***Στρώμα 9***

258. (**Fs 66/K 3889**). Δστομ. 0,16μ. Πηλός ερυθρός (λευκός ασβεστίτης και γκρίζο χαλίκι) (ό.π., 111, 149). ***Στρώμα 10***

(Jacob-Felsch 1996,74, Taf. 38. 259/ 43. 369/ 44. 397/19.397).

Αγγεία με σιγμοειδές περίγραμμα.

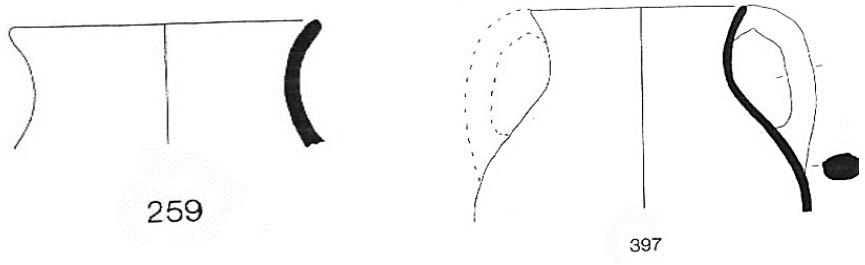

259. (**Fs 66/K 3853**). Δστομ. 0,11μ. Πηλός ερυθρός (λευκός ασβεστίτης και γκρίζο χαλίκι) (ό.π., 111, 149). ***Στρώμα 12***

397. (**Fs 66/K 7043**). Δστομ. 13,2 (ό.π., 111, 164). Πηλός πορτοκαλόχρωμος όχι ιδιαίτερα χονδροειδής (μικρά καστανόγκριζα χαλίκια). ***Στρώμα 16***

Τριποδικά σκεύη

Jacob-Felsch 1996, 74, Taf. 42. 351, 19.42, 43.368-πόδι).

351. (**FS 320/FS 66/K 6902**).

Πηλός ερυθρός (μικρά ασβεστιτικά στοιχεία

και χαλίκι, μικροί πόροι) (ό.π, 111, 159). ***Στρώμα 4***

19. <u>Λευκαντί</u>

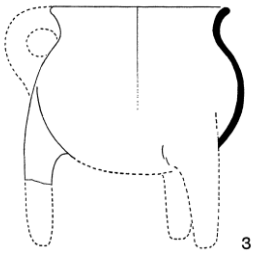

(Popham-Milburn 1971, fig. 2 και 8).

ΥΕΙΙΙΒ

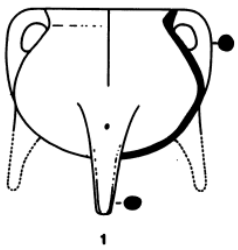

(Popham et al. 2006, 140-1, fig. 2.2,8, 2.35,1).

Ύψος 0,251μ., Διαμ. 0,226μ.

Πηλός πορτοκαλέρυθρος, με καστανομέλανες κηλίδες εξωτερικά.

Φάση 1α

(Schöfield, E., 2007, fig. 2.3, 3. 1,2,3, 8.3, Popham et al. 2006, fig. 2.34,4 (***Ιb και 2α/b***).

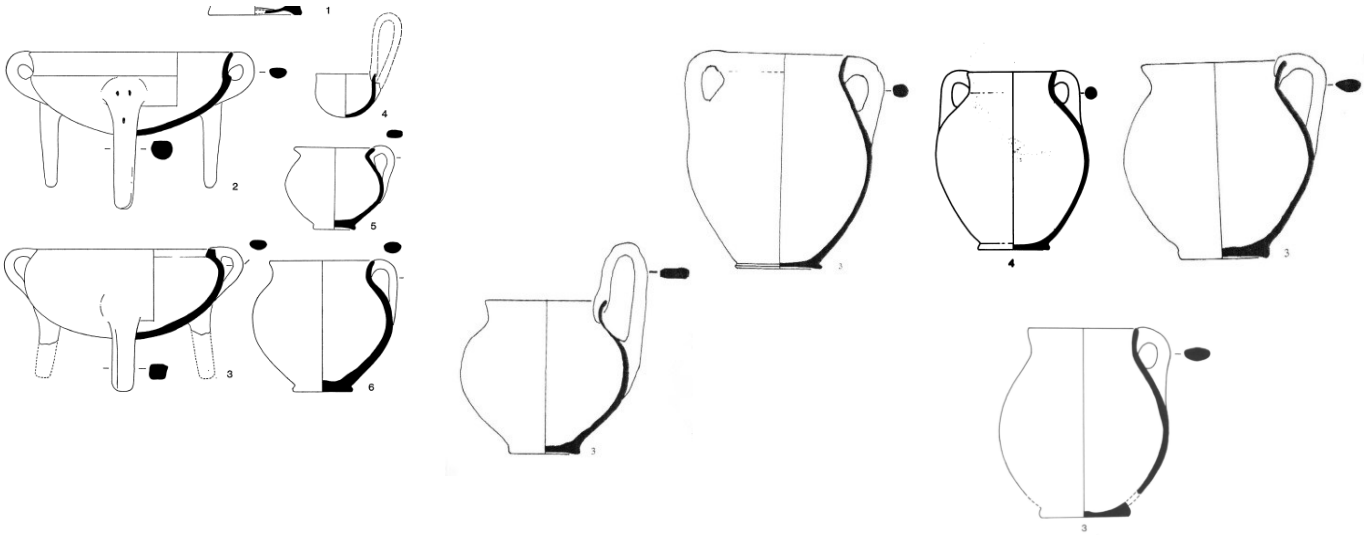

Evely 2006, 11-**P7,** pl. 22.5/29-P21, fig. 2.5,5-***φάση Ια και Ιb*** (**κρατήρες**)/52-**P40-πρόχους με υπερυψωμένη λαβή**, fig. 2.8,2-***φάση 2***^{α}).[19]

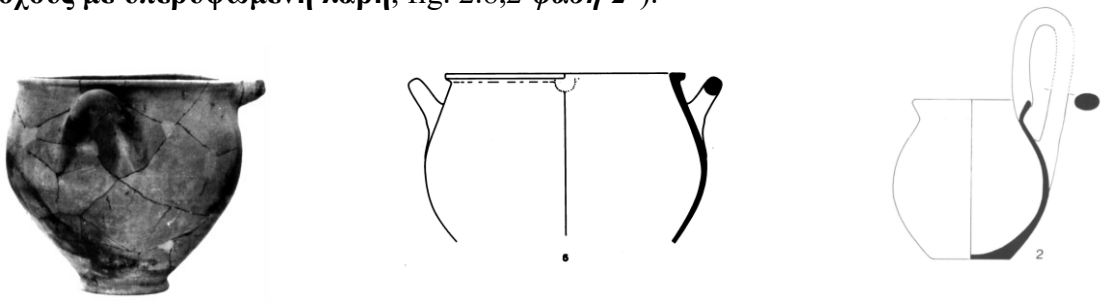

[19] Το συγκεκριμένο αγγείο αποτελεί, κατά τους μελετητές της κεραμικής, μοναδικό δείγμα σύγκλισης του τύπου της μόνωτης χύτρας με εκείνο της πρόχου με υπερυψωμένη λαβή. Σημειώνεται ότι και αυτό το αγγείο φέρει ίχνη καύσης, αλλά δεν αποσαφηνίζεται η ποιότητα του υλικού κατασκευής του (Popham et al. 2006, 166).

Τριποδικά σκεύη (με τροπίδωση)

Ύψος 0,18μ., Δστομ. 0,24μ (Evely 2006, 29**, P20**-fig. 2.35,5, pl. 22.1)

(**με σφαιρικό σώμα).** Ύψος 0,165μ. (σώμα 0,11μ.), Δστομ. 0,234μ. (Evely 2006, 23, **P37**, fig. 2.35,2 και pl. 22.3).

Μόνωτα αγγεία (πρόχοι)

1). Ύψος 0,10μ., Διαμ. 0,095μ. (ό.π, 126, **P87**, fig.2.33,1-***φάση 1α***) // 2). Ύψος 0,15μ., Δστομ. 0,12μ. (ό.π., 32, **P14**, fig. 2.5,1, 2.33,4 -***φάση Ιβ***)/3) Ύψος 0,159μ., Δστομ. 0,12μ. (ό.π., 36, **P5**, fig. 2.33,3, pl. 23.3-***φάση 1β***)//4). Ύψος 0,17μ., Δστομ. 0,105μ. (ό.π., 86, **P30,** fig. 2.14,3, 2.33,6-***φάση 3***).

Πρόχους με υπερυψωμένη λαβή

Ύψος (χωρίς λαβή) 0,175μ., Δστομ. 0,155μ.//ύψος (μαζί με λαβή) 0,253μ. (ό.π., 19, **P7**, fig. 2.5,2/ό.π., 52, **P40**, fig. 2.8,2).

Δίωτα αγγεία (αμφορείς)

Ύψος 0,233μ., Δστομ. 0,14μ., Δβ. 0,095μ. (ό.π., **P41**, 52, fig..2.8,3)-***φάση 2a***/Ύψος 0,275μ., Δστομ. 0,14μ. (ό.π., **P17**, pl. 43.4, fig. 2.34,4)- ***φάση 2b.***

Κρατήρες

Ύψος 0,28μ., Δστομ. 0,295μ. (ό.π., 11, **P7**, pl. 22.5,fig. 2.25,4))/Μεγ.ύψος 0,15μ., Δστομ. 0,36μ. (ό.π., 29, **P21**, fig. 2.5,5).

Αρύταινα

Ύψος κυπέλλου 0,05μ., Δστομ. 0,07μ. (ό.π., 32, **P7**, fig. 2.5,4, 2.32,4).

Πύραυνος

(Popham et al. 2006, 124, 215, **P 75,** fig. 2.40,6-)-***φάση 1b***

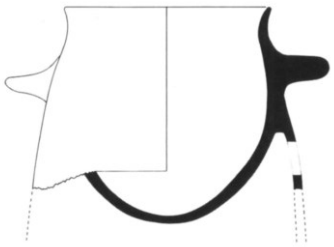

Ύψος μεγ. 0,23μ., Δστομ. 0,21μ.

Χονδροειδής πηλός, ανοικτόχρωμος πορτοκαλο-καστανός, με πολλές μικρές προσμίξεις, θαμπή, σχεδόν λευκή επιφάνεια, με καστανές αποχρώσεις, βάση καμένη, εσωτερικά σκούρα γκρίζα.

(Popham et al. 2006, 166, fig. 2.40,2,3-**P2**-***φάση 2α***) (Evely 2006, 55).

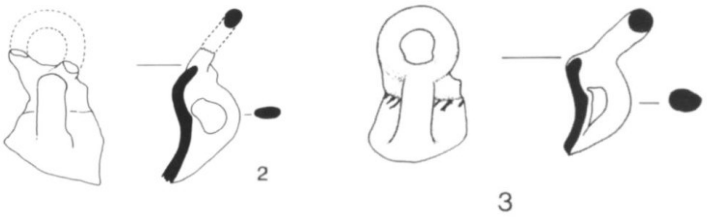

P2. (66/P84) χονδροειδής ερυθρός έως κιτρινωπός θαμπός πηλός.

Εγχάρακτες λοξές γραμμές πάνω σε ανάγλυφη ταινία.

20. <u>Μήτρου</u>

(Lis 2012α, 100-1, fig. 18).

*Επίχωση LM/LN786**. ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση***

LM 786-040-015. Δστομ. 0,165μ.

Πηλός με χαλαζία. Φέρει στίλβωση.[20]

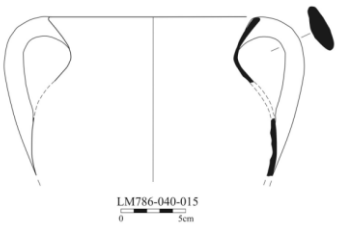

LM786-026-012. Δστομ. 0,15-0,17μ.

LM 786-025-018.Κατασκευασμένο με λωρίδες.

Πηλός με προσμίξεις ανοικτής κίτρινης και

γκρίζας απόχρωσης, θρυμματιζόμενες.

Το περίγραμμα του χείλους θυμίζει αιγινήτικα δείγματα.

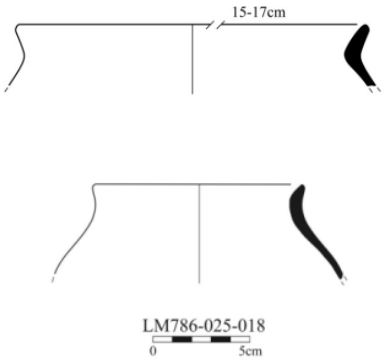

LM786-040-014. Δστομ. 0,10μ.

Πηλός καστανέρυθρος, με λευκές

προσμίξεις και λίγο χαλαζία.

Στιλβωμένη καστανόγκριζη επιφάνεια.

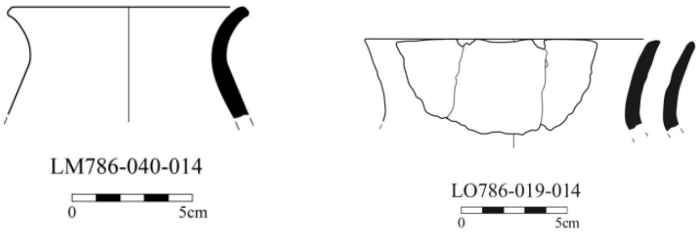

(Lis 2012α, 99, 102-3, fig. 19).

*Από τις επιχώσεις στο κτήριο C της **ΥΕΙΙΙΓ ύστερης.***

Κατώτερη επίχωση.

LO784-408-014. Δστομ 0,16μ.

(τροχήλατο στην τελευταία φάση κατασκευής).

Το γωνιωτό περίγραμμα θυμίζει το σχετικό των τριποδικών σκευών.

Πηλός με προσμίξεις ερυθρής και σκουρόχρωμης απόχρωσης.

Μάλλον της ***ΥΕΙΙΙΓπρώϊμης-μέσης.***

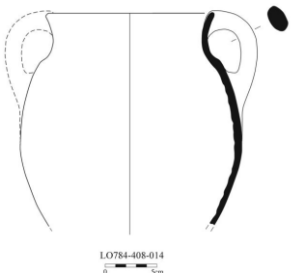

[20] Ο Lis (2015, 110) σημειώνει ότι αυτή η διαμόρφωση δηλώνει εισαγωγή από κάπου βορειότερα της συγκεκριμένης θέσης, ίσως και από την περιοχή της Λαμίας (βλ. Φραντζή.35).

Ανώτερη επίχωση.

LN784-018-014. Τροχήλατο.

Δστομ. 0,115μ., Δβ. 0,075μ.

Το αγγείο περιείχε ζωϊκά υπολείμματα

από την προετοιμασία φαγητού.

ΥΕΙΙΙΓ ύστερη (αρχική φάση)

LO 785-023-013. *Πιθανό σχετιζόμενο με το κτήριο C.*

Τροχήλατο στην τελευταία φάση κατασκευής.

Διαμ.μεγ. 0,08μ.

Πηλός με προσμίξεις ερυθρής και σκουρόχρωμης απόχρωσης.

ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση

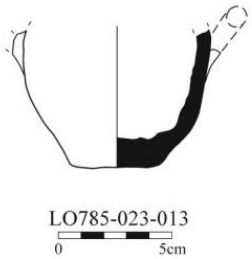

(Lis 2012α, 94, 138, fig. 17).

*Από απόθεση χωρίς αρχιτεκτονικά λείψανα***.**

LP782-033-028. Διαμ. 0,20μ., χωρητικότητας 2,2 λίτρων.

Συναντάται σε τοπικό πηλό (Quartz και Dark Round MFG[21])

και αποτελεί δείγμα αιγινήτικης παράδοσης.

ΥΕΙΙΙΒ2

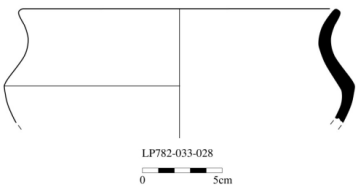

(Lis 2012α, 103-4, fig. 19).

LP784-007-016. *Αστρωματογράφητο*.

ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη

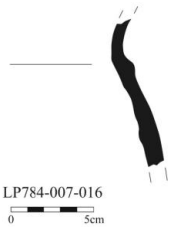

(Lis 2012[α], 104, fig. 19).

LP 785-015-016/LN783-234-012.

Τροχήλατα. Δβ. 0,08/0,061μ.

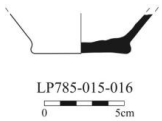

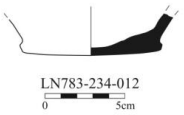

[21]Αργυρός μαρμαρυγίας, σχιστολιθικά στοιχεία, μερικές φορές θραύσματα πυριτόλιθου και άλλα στρογγυλεμένα, ίσως από ιυόλιθο. Αυτός ο πηλός χαρακτηρίζει, κυρίως, την ΥΕΙΙΙΑ1 περίοδο, βλ. ό.π., 64.

(Lis 2012α, 104-5, fig. 19).

Κτήριο F.

LM784-094-016. Πόδι. Σωζ.μήκος 0,055μ.

ΥΕΙΙΙΓ ύστερη

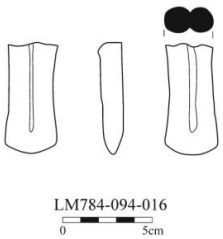

Τμήμα τριποδικής χύτρας

(Lis 2012α, 106, fig. 20).

Κτήριο G.

LM 782-051-013. Πηλός Meta Mix MFG.

Χειροποίητο, χωρίς ίχνη άλλης διαμόρφωσης λόγω της αποσπασματικότητας του σκεύους.

ΥΕΙΙΙΓ ύστερη

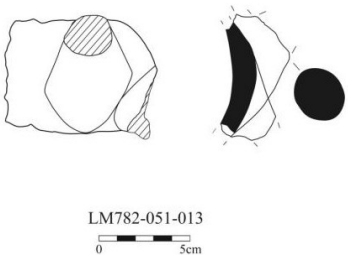

Λεκάνη Αιγινήτικης παράδοσης

(Lis 2012^{α}, 139, fig. 45).

LE792-007-014. *Αναμεμειγμένο στρώμα*.

ΥΕΙΙΙΑ2 τελική-ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη

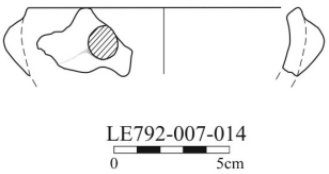

Προχυτικός αμφορέας αιγινήτικης παράδοσης (σπάνιο σχήμα).

(Lis 2012^{α}, 139, fig. 45).

LO791-002-011.

ΥΕΙΙΙΑ2 τελική-ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη

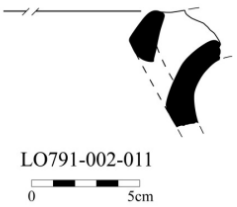

Πύραυνος αιγινήτικης παράδοσης

(Lis 2012^{α}, 139, fig. 45).

LN782-026-013. Δστομ. 0,43μ.

ΥΕΙΙΙΑ2 τελική-ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη

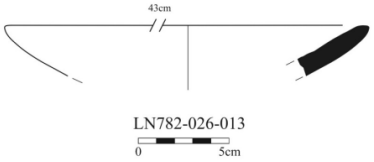

Β. Πελοπόννησος

i. Μυκηναϊκά κέντρα

21. <u>Μυκήνες</u> *(ΥΕΙΙΙΓ μέση/εξελιγμένη)*

(Wace1921-1923, 41, pl. VIII.b-αριστερά. *Αγγείο από τον ανατολικό διάδρομο*, French 2007α, 178, fig. 8.6,7).

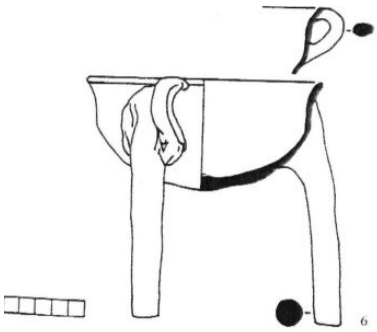

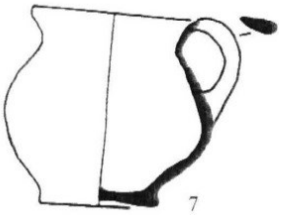

Τριποδική χύτρα

Ύψος 0,15μ., Δστομ. 0,145μ.

Πρόχους

Ύψος 0,09μ., Δστομ. 0,08μ., Δβ. 0,06μ. (μεγέθη υπολογιζόμενα από τα δημοσιευμένα σχέδια).

(Wace et al. 1921-3, 36, pl. VIa).
Πύλη των Λεόντων, Δ. πτέρυγα και
Α. του Σιτοβολώνα, Στρώμα XI. 43.30-43-70.
Από σύνολο αγγείων του Ρυθμού του Σιτοβολώνος.
Ύψος 0,24μ., Δστομ. 0,155μ, Δβ. 0,087μ.
(μεγέθη υπολογιζόμενα από τα σχέδια).

22. <u>Τίρυνθα</u>

Δίωτα

(Stockhammer 2008, 174-5, 188, Taf 52-5, Kat. 78-9).

Φάση 2

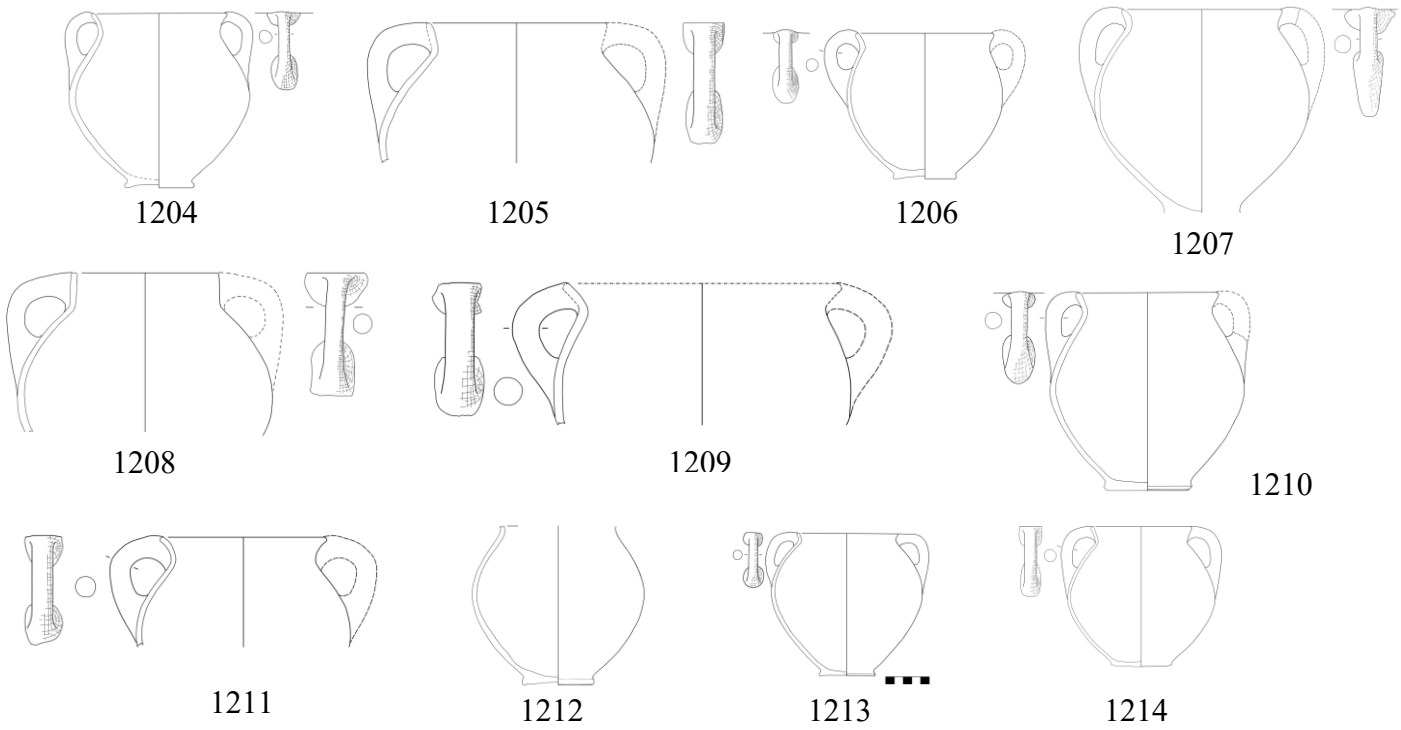

1204. Ύψος 0,21μ, Δστομ. 0,162μ., Δβ. 0,084μ. Εξωτ. επιφάνεια πορτοκαλόχρωμη έως σκούρα γκρίζα. **1205**. Δστομ. 0,168μ. Επιφάνεια καστανέρυθρη. **1206**.'Υψος 0,167μ. Δστομ. 0,16μ., Δβ. 0,073μ. Επιφάνεια πορτοκαλόχρωμη έως μελανή. **1207**. Ύψος 0,299μ., Δστομ. 0,198-0,21μ. Επιφάνεια πορτοκαλέρυθρη. **1208**. Δστομ. 0,137μ. Επιφάνεια καστανέρυθρη έως σκούρα γκρίζα. **1209**. Δστομ. 0,18μ. Επιφάνεια καστανή έως γκρίζα. **1210**. Ύψος 0,223μ., Δστομ. 0,16-0,162μ., Δβ. 0,099μ. Επιφάνεια πορτοκαλόχρωμη. **1211**. Δστομ. 0,126μ. Επιφάνεια καστανή έως γκρίζα. **1213**. Ύψος 0,33μ., Δστομ. 0,23μ., Δβ. 0,13μ. Επιφάνεια πορτοκαλόχρωμη. **1214**. Ύψος 0,213μ., Δστομ. 0,153-0,154μ., Δβ. 0,094μ. Επιφάνεια ερυθρή. Ένα δείγμα, από άλλο σημείο της ανασκαφής, έχει Δστομ. 0,284μ.

(Stockhammer 2008, 213-4, Taf. 80.1861, 1870-1878).

Φάση 3

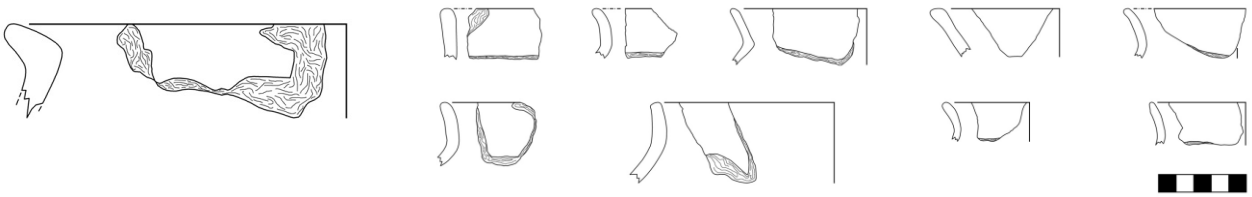

Η Δστομ. κυμαίνεται από 0,09μ. έως 0,14μ., με Δβ. -αντιστοίχως-0,06μ έως 0,12μ., ενώ στα μεγαλύτερα δείγματα ανέρχεται από 0,20μ έως 0,25μ. Τα σχήματα, αν και δεν σώζεται όλο το περίγραμμα, φαίνεται ότι αναπαράγουν το γνωστό τύπο του δίωτου αμφορέα (FS 66).

(Stockhammer 2008, 233, Taf 89.1962).
Δστομ. (μεγαλύτερη από) 0,17μ., Δβ. 0,127μ.
και χωρητικότητα 15λίτρων.

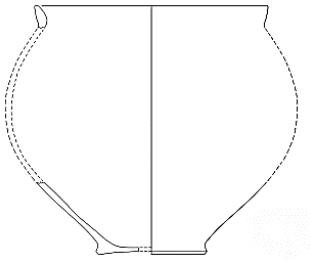

Φάση 4

Μαγειρικό σκεύος

(Stockhammer 2008, 148, Taf. 34.871).
Δστομ. 0,144μ. Καστανός πηλός με χαλαζία.
Αντιγράφει διακοσμητική αντίληψη
στιλβωτής παράδοσης.
(«βαρβαρική» κεραμική-Barbarian ware).

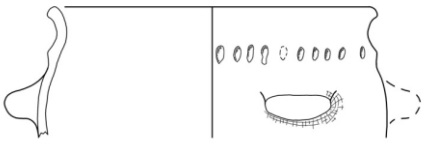

Φάση 1

Σέσουλα

(Stockhammer 2008, 188, Taf 62,1366A,
Lis 2012α, 139).
Αιγινήτικης παράδοσης.
Διαμ.0,24-0,30μ. Καστανός πηλός.

Φάση 2

Καδόσχημα

(Stockhammer 2008, 189, Taf 63, 1378).

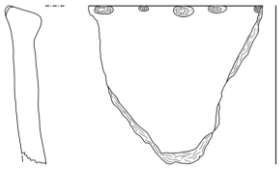

Στο χείλος, εμπίεστο διακοσμητικό μοτίβο-δάνειο από τη μορφολογία της στιλβωμένης κεραμικής της «βαρβαρικής» παράδοσης.

Πηλός ξανθωπός έως πορτοκαλόχρωμος, στον πυρήνα γκρίζος.

φάση 2

(Stockhammer 2008, 215,Taf. 81.1893,1894).

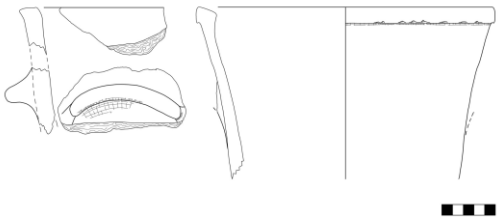

1893. Διαμ. 0,40μ+, πηλός πορτοκαλόχρωμος.

1894. Δστομ. 0,28μ., πηλός πορτοκαλόχρωμος.

φάση 3 (ή 4)

(Stockhammer 2008, 235,Taf 91.1975, 1978).

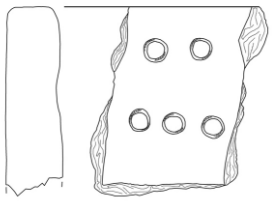

1975. Δστομ. 0,49μ., πηλός ανοικτός καστανός έως πορτοκαλόχρωμος.

1978. Πηλός ανοικτός καστανός

Το όστρακο χρησίμευσε ως υπόστρωμα εστίας.

φάση 4

Κρατήρας (μαγειρικός)

(Stockhammer 2008, 214, Taf 81.1883).

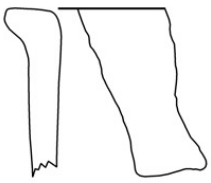

Πηλός πορτοκαλέρυθρος.

φάση 3(ή και 4)[22]

[22] Αυτό το εύρημα, όπως και άλλα, προέρχεται από απορρίψεις στον αύλειο χώρο μεταξύ των δωματίων 8 και 3 στη ΝΑ συνοικία της Κάτω Πόλης (Stockhammer 2008, 204). Η απόθεση αυτή είναι χαρακτηριστική για τη χρονολόγηση του οικισμού κατά την ΥΕΙΙΙΓ ύστερη περίοδο.

Αρύταινες

(Stockhammer 2008, 232, Taf. 90.2090,2091).

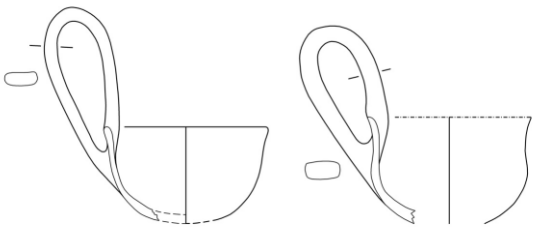

2090. Δστομ. 0,084μ. Πηλός ροδόχρους.

2091. Δστομ. 0,088μ. Πηλός ροδόχρους έως ξανθωπός

Χωρητικότητας 0,17 και 0,21λίτρων-αντιστοίχως.

Γ. Θεσσαλία

24. <u>Βόλος (Κάστρο)</u>

Χειροποίητο μόνωτο αγγείο

(Μπάτζιου-Ευσταθίου 1998, 62, 350, πιν. 41β).

Ανασκαφή 1961.

Κ 629. Από ακάθαρτο πηλό.

ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη

Χειροποίητο τριποδικό αγγείο

(Μπάτζιου-Ευσταθίου 1998, 61, 63, 144, 364, πιν. 41^{α},

Lis et al. 2020, 37).

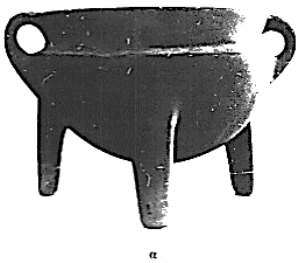

Ανασκαφή 1961.

Κ 628. Χειροποίητο, με προσεγμένα εξομαλυμένες επιφάνειες

επίπεδο χείλος και ελλειψοειδούς διατομής λαβή:

χαρακτηριστικά αιγινήτικης κεραμικής.

Η έντονη γωνίωση δεν χαρακτηρίζει τη συγκεκριμένη παράδοση.

Ύψος 0,174-0,18μ., Δστομ. εξωτ. 0,205μ.

Σκούρος ερυθρός πηλός με προσμίξεις.

ΥΕΙΙΙΓ μέση

(Lis et al. 2020, 37, 39, fig. 20a),
Ανασκαφή στο οικόπεδο Κοκότσικα (1988),
επίχωση (-6,05-6,35μ.).
Πάνω από ένα δάπεδο από ασβεστοκονίαμα.
Vol_01. Δστομ. 0,175μ., Μεγ.διαμ. 0,24μ.
(μεγέθη υπολογιζόμενα από το σχέδιο).
Αιγινήτικης παράδοσης. Μη τοπικός πηλός.
ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη

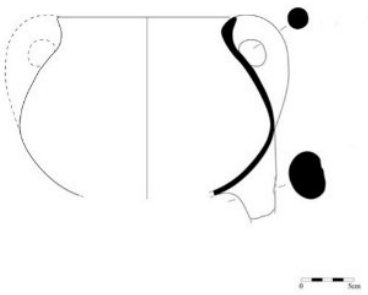

Δίωτο αγγείο με ανάγλυφες ψευδολαβές
(Μπάτζιου-Ευσταθίου 1998, 144, 350, πιν. 142 α,β).
Κάστρο 1990-1.Οικόπεδο Διακουμή-Αποθέτης (ΥΕΙΙΙΓ μέση).
Κ 15030. Ύψος 0,32μ., Δστομ. 0,172μ., Δβ. 0,108μ.
Σφαιρικό σώμα και διαμορφωμένη,
δακτυλιόσχημη βάση.
Ακάθαρτος καστανοκόκκινος πηλός.
Αμαυρό επίχρισμα.
ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση

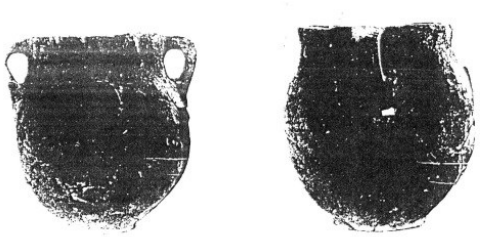

Αρύταινες

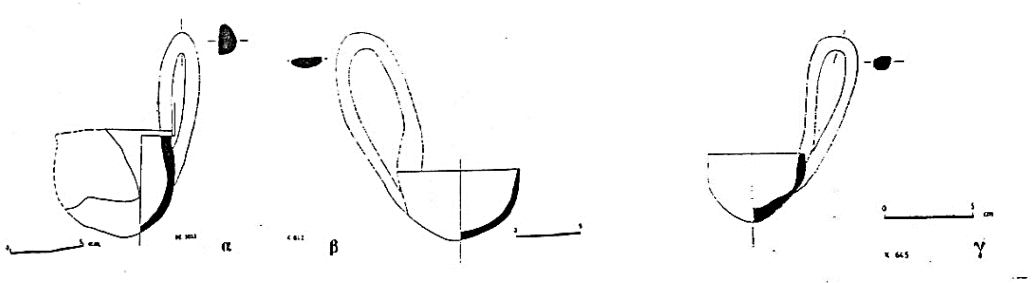

(Μπάτζιου-Ευσταθίου 1998, 144, εικ. 55^{α}, **ΒΕ 15033**. Ύψος 0,006μ.(χωρίς λαβή)-0,152μ. (με λαβή), Δστομ. 0,11μ. (με στιλπνό επίχρισμα)/166, εικ. 55β, **Κ 642**. Ύψος 0,053μ., Δστομ. 0,09μ. (πηλός με προσμίξεις)/62, εικ. 55γ, **Κ 645**. Ύψος (χωρίς λαβή), Δστομ. 0,053μ.

Ευρύστομα αγγεία

(Sipsie-Eschbach 1991, Taf. 30.6-8).

ΠρΓ στρώματα

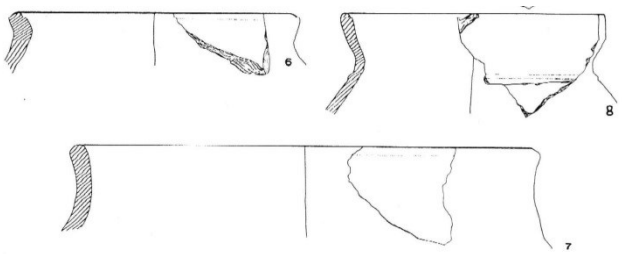

6. (**79/144**). Δστομ. 0,141μ., πχ.τοιχ. 0,006-0,01μ. Πηλός φαιόγκριζος.

7. (**79/145**). Δστομ. (υπολ.) 0,23μ., πχτοιχ-0,007-0,009μ. Πηλός φαιός εξωτερικά, γκρίζος στον πυρήνα

8. (**79/146**). Δστομ. 0,128μ., πχ.τοιχ. 0,005-0,0055μ. Πηλός καστανέρυθρος. Στη βάση του λαιμού, πλαστική ταινία.

Δ. Νησιά

25. <u>Εμπορειό Χίου</u> ***(ΥΕΙΙΙΓ μέση και ύστερη)***

[Hood 1982, fig. 280 no 2947, 2949, pl. 127, no 2948 (χειροποίητο)] άνω σειρά//[pl. 129a,b,d,no 2950, no 2967, 2968 (πόδια), 2964], κάτω σειρά.

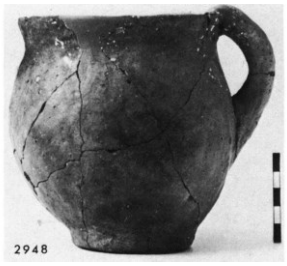

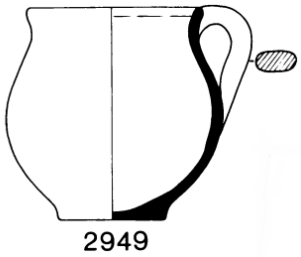

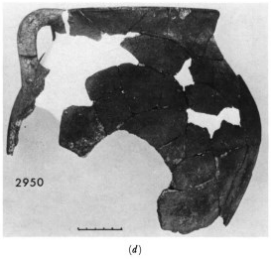

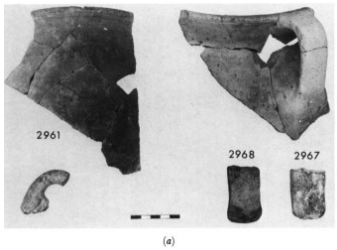

2947. Ύψος 0,175μ., Δστομ. 0,12μ. Πηλός πορτοκαλέρυθρος έως μελανός με προσμίξεις και μαρμαρυγία.

2948.[23] Ύψος 0,135μ, Δστομ. 0,105μ. Πηλός με προσμίξεις ροδαλές και γκρίζες. Επιφάνεια ερυθρή με σκιές ανοικτής και σκούρας καστανής απόχρωσης. Ελαφρά στίλβωση.

2949. Ύψος 0,165μ, Δστομ. 0,12μ (μεγέθη υπολογιζόμενα από τα σχέδια της δημοσίευσης). Επιφάνεια με απόχρωση από ερυθρή έως καστανή.

2950. Ύψος (σωζ.) 0,28μ, Δστομ. 0,24μ. (υπολογιζόμενα μεγέθη από τα σχέδια της δημοσίευσης). Επιφάνεια ερυθρή έως σκουρόχρωμη με εμφανής μαρμαρυγίας.

2951. Δστομ. 0,28μ. (υπολογιζόμενο μέγεθος από τα σχέδια της δημοσίευσης). Επιφάνεια καστανή σε διαβαθμίσεις.

2952. Δστομ. 0,22μ. (αποτυπώνεται στα σχέδια της δημοσίευσης). Ερυθρός πηλός με μίκα. Εξωτερικά λευκή επίχριση και στο εσωτερικό του χείλους.

2964. Δστομ. 0,27μ. Πηλός με μεγάλες προσμίξεις. Επιφάνεια καστανέρυθρη, εξομαλυμένη. Εσωτερικά μελανός σαν καμένος.

26. <u>Φυλακωπή</u> (***ΥΕΙΙΙΓ μέση***)

(Renfrew et al. /Mountjoy 1985, 82, 194, 196, fig. 5.22).[24]

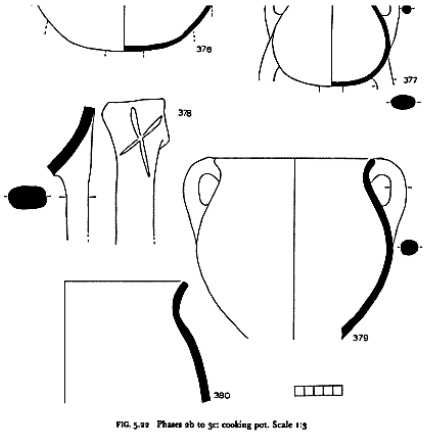

FIG. 5.22 Phases 2b to 3c: cooking pot. Scale 1:3

376. **Τριποδικό σκεύο**ς (τροχήλατο).

(ό.π., 111, 169, pl. 21).

Δυτικό ιερό στη φάση 2b (P 466, NLa layer 321.

Ύψος 0,137μ., Δστομ. 0,16μ.

Γκρίζος πηλός με προσμίξεις, ίχνη καύσης.

[23] Ο μελετητής παραλληλίζει το συγκεκριμένο αγγείο με ένα χειροποίητο από τον ΥΜ τάφο 10 στον Κεραμεικό (Kraiker-Kübler, 1939, pl 25.427).

[24] Ανάμεσα στα ευρήματα αναφέρονται, επίσης, ένα τριποδικό χυτροειδές από το δυτικό τμήμα του ιερού στη φάση αμέσως μετά την καταστροφή- 2b/3a (P 91, NLd space 3, layer 31), ό.π., 111, μία χονδροειδής πρόχους από το δυτικό τμήμα του ιερού κατά τη φάση μετά την καταστροφή-3c (P 889, NLc, South layer 231), ό.π.,137, για τα οποία, όμως, δεν παρέχεται πληρέστερη περιγραφή στην ανάλυση της κεραμικής από την Mountjoy (ό.π., 151-197/209).

377. **Τριποδικό σκεύος** (τροχήλατο).

(ό.π.,117, pl. 21).

Δυτικό ιερό (Δωμάτιο Β) στη φάση 2b.

(P 1409 MLb, layer 1036).

Ύψος 0,11μ.

(μέγεθος υπολογιζόμενο από το σχέδιο).

Δστομ. 0,095μ. Πορτοκαλόχρωμος πηλός με προσμίξεις, καύση εξωτερικά.

378. **Πόδι από τριποδικό σκεύος**

Δυτικό ιερό (Δωμάτιο Α) στη φάση 2b έως 3c.

(P1436 MLb, layer 976).

Σωζ. Ύψος 0,17μ. (μέγεθος υπολογιζόμενο από το σχέδιο).

Εγχάρακτο σημάδι. Ανοικτόχρωμος πηλός.

379. **Χυτροειδές αγγείο (αμφορέας)**

(ό.π., 134, 169).

Ανατολικό ιερό στη φάση επαναχρησιμοποίησης 3b

(P 26, Platform Area, Assemblage H. OLc Layer 30).

Σωζ. Ύψος 0,21μ. (μέγεθος υπολογιζόμενο από το σχέδιο), Δστομ. 0,17μ.

380. **Χυτροειδές αγγείο**

(ό.π., 170, pl. 20).

Δυτικό ιερό στη φάση επανάχρησης 3b/3c(P 1435 NLc Layer 214)

Δστομ. 0,26μ. Πορτοκαλόχρωμος πηλός με προσμίξεις. Καύση εξωτερικά. .

543. **Χυτροειδές (αμφορέας)**

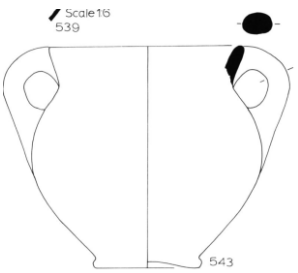

(ό.π., 206-7 fig. 5.29).

*Από τις επιχώσεις της **ΥΕΙΙΙΒ-Γ περιόδου** (NLcLayer 231).*

Ύψος 0,152μ., Δστομ. 0,134μ., Δβ. 0,065-0,07μ.

Πορτοκαλόχρωμος πηλός. Επιφάνεια με καύση εξωτερικά.

576. **Αρύταινα (Fs 236**)

(ό.π., 207-8, fig. 5.30).

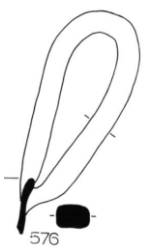

*Από επιφανειακές στρώσεις της **ΥΕΙΙΙΒ-Γ περιόδου** (MLb East Layer 16).*

Μεγ.σωζύψος- 0,11μ. (μέγεθος υπολογιζόμενο από το σχέδιο).

Γκρίζος πηλός, με επιφάνεια ροδαλή.

27. <u>Κουκουναριές Πάρου</u>

(Schilardi 1984, 189, 194-5, 199 και 203-4,fig. 10a).

Προχωρημένη φάση της ΥΕΙΙΙΓ μέσης περιόδου

Ε. Κύπρος

28. <u>Έγκωμη</u>

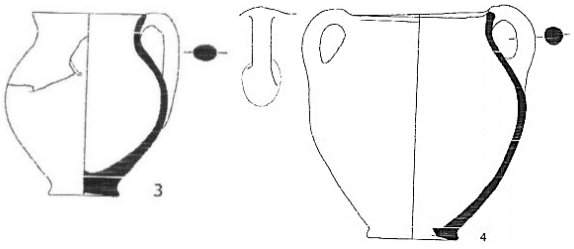

(Jung 2012, fig. 10.5:3,4).

Πρόχους (*Έγκωμη, φάση ΙΙΙΒ*).

Ύψος 0,118-0,12μ., Δστομ. 0,075μ., Δβ. 0,055μ.,

χωρητικότητας 0,4 λίτρων.

Αμφορέας (*Έγκωμη, φάση ΙΙΙΑ*, 1343/6.7).

Ύψος 0,24μ, Δστομ. 0,14μ., Δβ. 0,098μ.

(μεγέθη υπολογιζόμενα από τα σχέδια της δημοσίευσης).

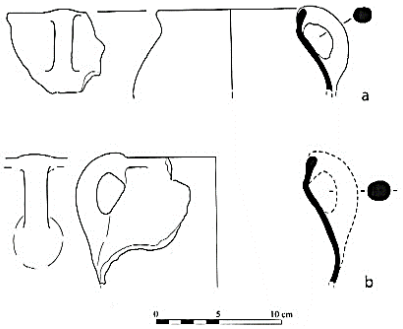

(Jung 2017, 132-3, fig. 11.7).

Έγκωμη, φάση ΙΙΙΑ.

Δστομ. 0,115μ.(3769/24) και Δστομ. 0,15μ.(1343).

(Jung 2017, 137-8, fig. 11.17, 234 και fig. 11.18-241).

Έγκωμη (φάση ΙΙΙΒ).

Ύψος 0,322μ., Δστομ. 0,19μ., Δβ. 0,14μ.,

χωρητικότητας 10,2 λίτρων.

Ύψος 0,20μ., Δστομ. 0,125-0,127μ., Δβ. 0,07μ.,

χωρητικότητας 2,3 λίτρων.

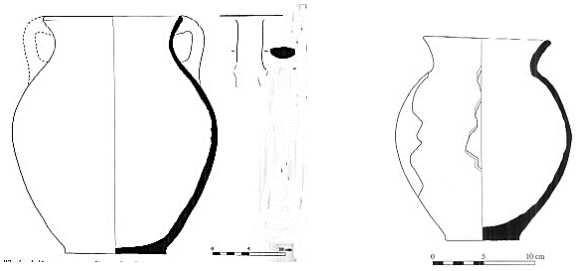

28α. Μάα-Παλαιόκαστρο

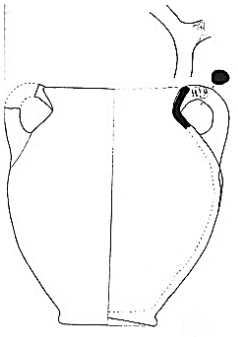

(Jung 2011α, fig. 7, *δάπεδο I, no 350*).
Ύψος 0,24μ., Δστομ. 0,14μ., Δβ. 0,098μ.
(υπολογισμός από το σχέδιο).

(Jung 2017, 133-4, fig. 11.10-*δάπεδο II*, no 336 και 11.11, no 425).
Ύψος 0,225μ., Δστομ. 0,12μ., Δβ. 0,08μ.,
χωρητικότητας 3,3 λίτρων.

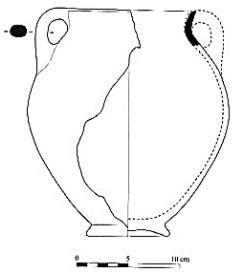

Ύψος 0,14μ., Δστομ. 0,12μ., Δβ. 0,07μ.,
χωρητικότητας 1,3 λίτρων.

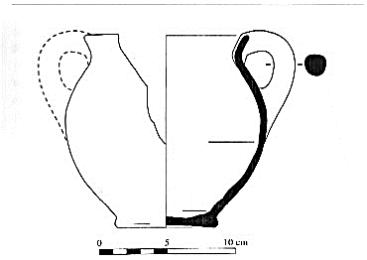

Στ. Ανατολική Μεσόγειος

29. Tel Miqne/Ekron

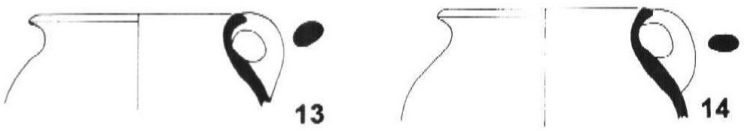

(Killebrew 1998, fig. 10, 12.15).
*Στρώση VI, φάση 8α-c=**ΠΕΣ.***
Δστομ. 0,14μ (υπολογιζόμενο από το σχέδιο).
Δστομ. 0,10μ. (υπολογιζόμενο από το σχέδιο).

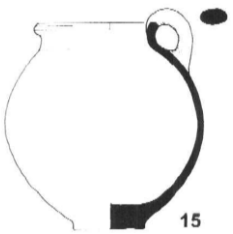

29α Ashkelon

(Master 2011, 272, fig. 7).

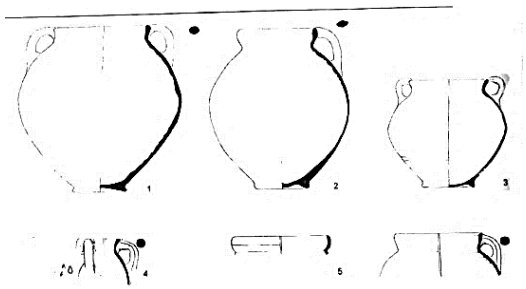

Χειροποίητη στιλβωμένη κεραμική

Α. Στερεά Ελλάδα

i. Η περιοχή ενδιαφέροντος

30. **<u>Καλαπόδι</u>**

(Jacob-Felsch 1996, 75-8, Taf. 26.67/27.77/30.142/19 και 31.156/ 19 και 32.175/ 19 και 35.224/ 39.285/40. 300/ 41.332, 333/ 43.370/ 45. 412/ 46.431).

Χειροποίητα με στίλβωση

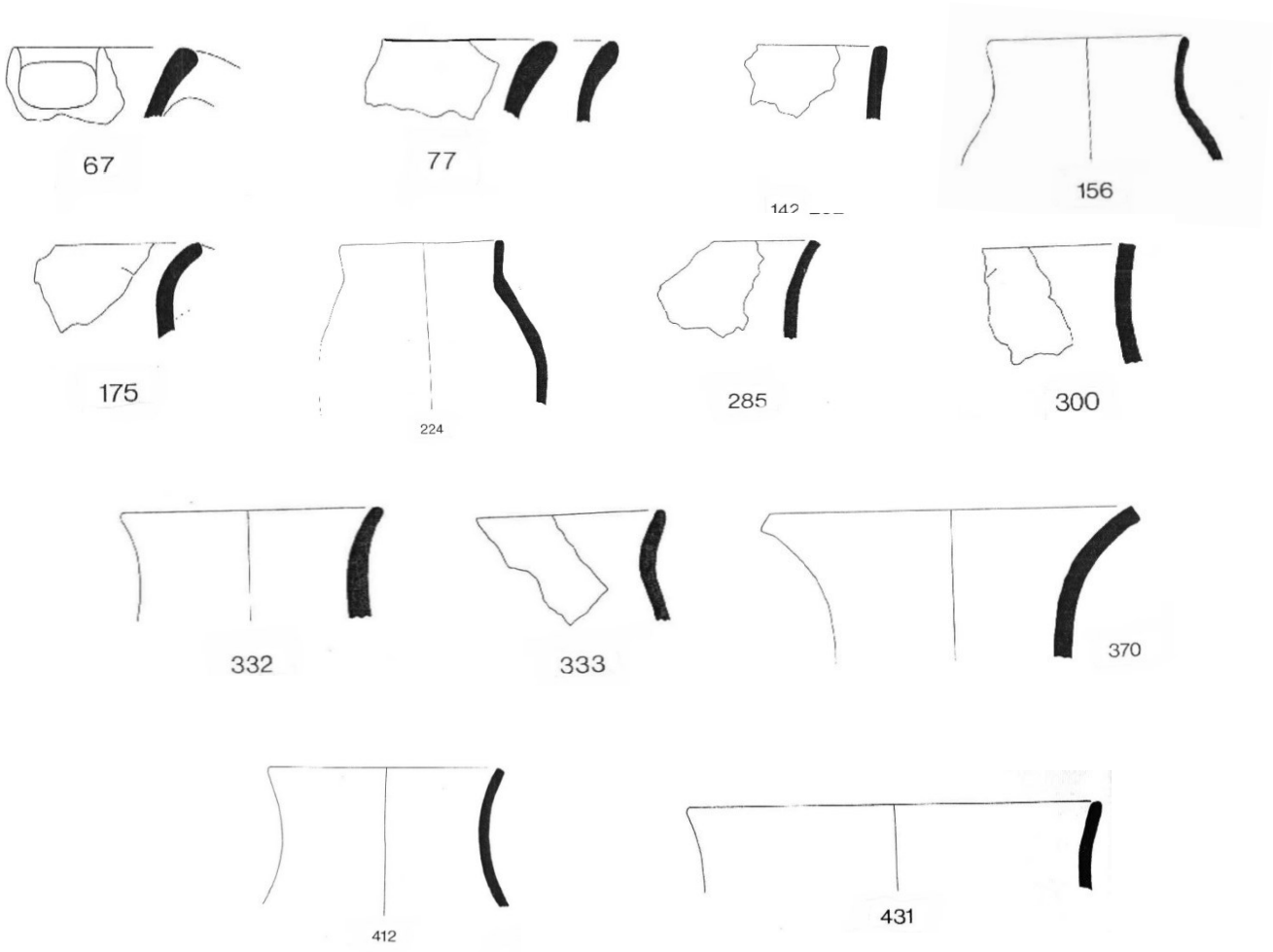

67. (**Κ 4613**). Μαγειρικό σκεύος, και **77**. (**Κ 4658**).

Πηλός ερυθρός, στον πυρήνα γκρίζος, με μικρά μελανά χαλίκια και λίγο μαρμαρυγία (ό.π. 112, 128-30). ***Στρώμα 3***

142. (**Κ 5162**). Μαγειρικό σκεύος.

Δστομ. 0,27μ. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, στον πυρήνα σκούρος γκρίζος, με μικρά χαλίκια (ό.π. 112, 137). ***Στρώμα 5***

156. (**Κ 4677**). Μαγειρικό σκεύος.

Δστομ. 0,10μ.(υπολογιζόμενο από το σχέδιο). Πηλός ερυθρός, στον πυρήνα γκρίζος, με μικρά μελανά χαλίκια και, μεμονωμένα, μαρμαρυγία. Ίχνη καύσης (ό.π. 112,138). ***Στρώμα 5***

175. (**Κ 3403**). Μαγειρικό σκεύος.

Πηλός ερυθρός, στον πυρήνα γκρίζος, με μικρά μελανά χαλίκια και, μεμονωμένα, μαρμαρυγία (ό.π. 112, 140). ***Στρώμα 6***

224. (**Κ 3780**). Μαγειρικό σκεύος.

Δστομ. 0,13μ. Πηλός πολύ γκρίζος, πυρήνας καστανέρυθρος, με μελανά και καστανά χαλίκα και μικρά στοιχεία ασβεστίτη (ό.π. 112, 145). ***Στρώμα 9***

285. (**Κ 5140**) και **300**. (**Κ 4950**). Μαγειρικά σκεύη.

Πηλός ερυθρός, στον πυρήνα γκρίζος, με μικρά μελανά χαλίκια και, μεμονωμένα, μαρμαρυγία (ό.π. 112, 152, 154). ***Στρώματα 13 και 15***

332. (**Κ 4845)**. Μαγειρικό σκεύος.

Δστομ. 0,12μ. Πηλός ερυθρός, στον πυρήνα γκρίζος, με μικρά μελανά χαλίκια και μεμονωμένα μαρμαρυγία (ό.π. 112, 157). ***Στρώμα 17***

333. (**Κ 5020**). Μαγειρικό σκεύος.

Πηλός πολύ γκρίζος, πυρήνας καστανέρυθρος, με μελανά και καστανά χαλίκια και μικρά στοιχεία ασβεστίτη (ό.π. 112, 157). ***Στρώμα 17***

370. (**Κ 6977**). Μαγειρικό σκεύος.

Δστομ. 0,21μ. (υπολογιζόμενο από το σχέδιο). Πηλός ερυθρός, στον πυρήνα γκρίζος, με μικρά μελανά χαλίκια και, μεμονωμένα, μαρμαρυγία (ό.π. 112, 161). ***Στρώμα 15, τομή Κ25Ν.***

412. (**Κ 7206**). Μαγειρικό σκεύος.

Δστομ. 0,155μ.(υπολογιζόμενο από το σχέδιο). Πηλός πολύ γκρίζος, πυρήνας καστανέρυθρος, με μελανά και καστανά χαλίκια και μικρά στοιχεία ασβεστίτη (ό.π. 112, 166). ***Στρώμα 17, τομή Κ 25Ν.***

431. (**Κ 7343**). Μαγειρικό σκεύος.

Δστομ. 0,21μ. Πηλός ερυθρός, στον πυρήνα γκρίζος, με μικρά μελανά χαλίκια και, μεμονωμένα, μαρμαρυγία (ό.π. 112, 168). ***Στρώμα 19, τομή Κ5Ν.***

Αγγεία με μερική ή χωρίς στίλβωση

(Jacob-Felsch 1996, Taf 40. 301/ 46. 437)

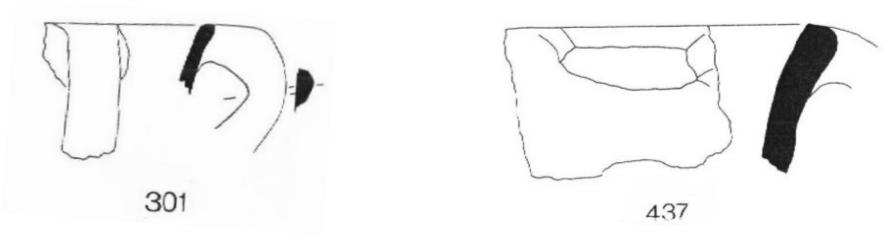

301. (**Κ 4975**). Μαγειρικό σκεύος.

Πηλός ερυθρός, στον πυρήνα γκρίζος, με μικρά μελανά χαλίκια και μεμονωμένα μαρμαρυγία, με αδιαμόρφωτη επιφάνεια, καμένος (ό.π. 112, 154). ***Στρώμα 15***

437. (**Κ 7117**). Μαγειρικό σκεύος.

Πηλός πορτοκαλόχρωμος, με σκούρο γκρίζο πυρήνα, με γκρίζο χαλίκι, χωρίς στίλβωση (ό.π. 112, 169). ***Στρώμα 20, τομή Κ25.***

(Jacob-Felsch 1996, Taf. 20 και 45.424).

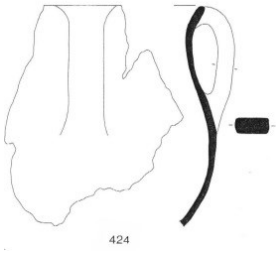

424. (**Κ 7224**). Μαγειρικό σκεύος.

Πηλός πολύ γκρίζος, πυρήνας καστανέρυθρος, με μελανά και καστανά χαλίκα και μικρά στοιχεία ασβεστίτη. Χωρίς στίλβωση (ό.π., 112, 167). ***Στρώμα 18, τομή Κ25Ν.*** Το αγγείο ανατρέχει στην κεραμική παράδοση της "Lederbeutelware/leatherbag ware" (ό.π, 77, σημ. 300).

Απομίμηση τροχήλατων τύπων

(Jacob-Felsch 1996, Taf. 24.35/19 και 40.313/19 και 41.331)

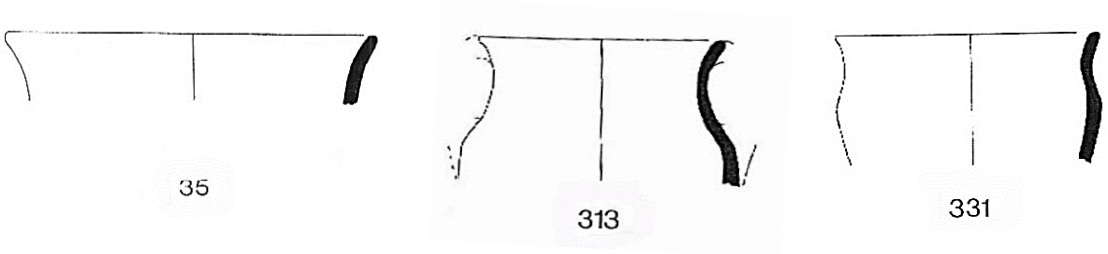

35. (**Κ 2773**). Μαγειρικό σκεύος.

Δστομ. 0,16-0,18μ. Πηλός πολύ γκρίζος, πυρήνας καστανέρυθρος, με μελανά και καστανά χαλίκια και μικρά στοιχεία ασβεστίτη (ό.π.112, 125). ***Στρώμα 2***

313. (**Κ 4036**). Μαγειρικό σκεύος.

Δστομ. 0,105μ (υπολογιζόμενο από το σχέδιο). Πηλός πορτοκαλόχρωμος, με σκούρο γκρίζο πυρήνα, με γκρίζο χαλίκι (ό.π. 112, 155). ***Στρώμα 16***

331. (**Κ 4121**). Μόνωτο αγγείο (μαγειρικό).

Δστομ. 0,11μ (υπολογιζόμενο από το σχέδιο). Πηλός πορτοκαλόχρωμος, με σκούρο γκρίζο πυρήνα, με γκρίζο χαλίκι (ό.π. 112, 157). ***Στρώμα 17***

Χονδροειδής χρηστική κεραμική

(Jacob-Felsch 1996, 78-9)

Τροχήλατοι κρατήρες (Taf. 31.157), αλλά και χειροποίητα φιαλόσχημα/πινάκια/λεκανόσχημα (Taf. 29. 126-7/21 και 35.225/40.307), ένα χωνευτήρι (Taf. 33.207), κύαθοι/κυπελλόσχημα (Taf. 40.302, 307), σκύφοι (Taf.38.260/39.286) κύλικες (Taf. 40. 305-6), ένας λύχνος (Taf. 41. 287), κάποια με έντυπη διακόσμηση (Taf. 29.128/21.230) ή και με επιζωγράφηση (Taf. 22 και 44.399).

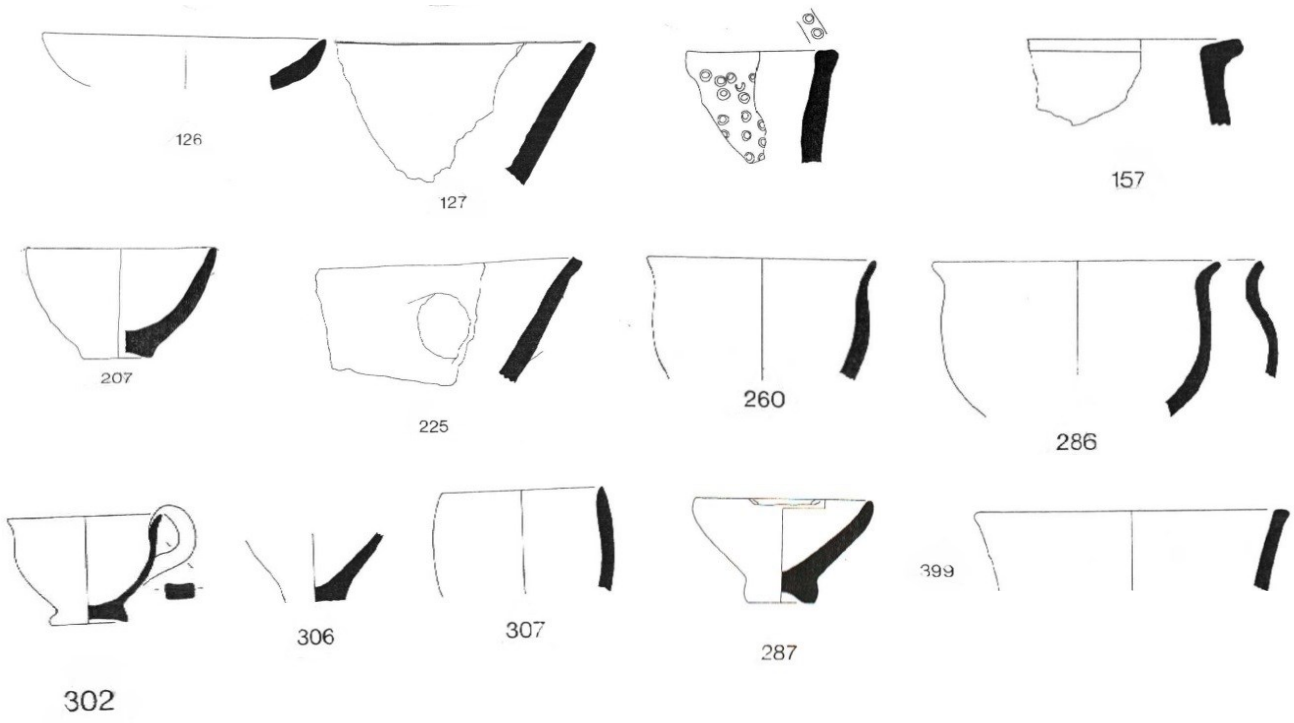

126. (Κ 4661). Φιάλη.

Δστομ. 0,13, (μέγεθος υπολογιζόμενο από το σχέδιο). Πηλός πορτοκαλόχρωμος, ασβεστίτης και καστανέρυθρο χαλικάκι, μικροί πόροι (ό.π. 111, 135). ***Στρώμα 4***

127. (Κ 3444). **Λεκάνη**.

Δστομ. 0,31μ. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, ασβεστίτης και καστανέρυθρο χαλικάκι, μικροί πόροι (ό.π. 111, 135). ***Στρώμα 4***

128. (Κ 2908). **Λεκάνη (κρατήρας**)[25].

Πηλός πορτοκαλόχρωμος, ασβεστίτης και καστανέρυθρο χαλικάκι, μικροί πόροι, έντυπη διακόσμηση (ό.π. 111, 135). ***Στρώμα 4***

157. (Κ 3305). Κρατήρας.

Δστομ. 0,36μ. Πηλός ερυθρός με ασβεστίτη και σκούρα γκρίζα χαλικάκια (ό.π. 111, 138). ***Στρώμα 5***

207. (Κ 3560). Χωνευτήρι.

Δστομ. 0,114μ., Δβ. 0,04μ. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, ασβεστίτης και καστανέρυθρο χαλικάκι, μικροί πόροι (ό.π. 111, 143). ***Στρώμα 8***

225. (Κ 3516). Λεκανόσχημο.

Πηλός πορτοκαλόχρωμος, ασβεστίτης και καστανέρυθρο χαλικάκι, μικροί πόροι (ό.π. 111, 145-6). ***Στρώμα 9***

260. (Κ 3792). Σκύφος.

Δστομ. 0,11μ. Πηλός ξανθωπός, με ασβεστίτη και καστανομέλανο χαλικάκι (ό.π. 111, 149). ***Στρώμα 10***

286. (Κ 4084). Σκύφος.

Δστομ. 0,13μ. Πηλός ξανθωπός, με ασβεστίτη και καστανομέλανο χαλικάκι (ό.π. 111, 152). ***Στρώμα 13***

Ανάλογο σχήμα έχει και ο **σκύφος νο 334 (Κ 4926**). Δστομ. 0,19μ. Πηλός πορτοκαλόχρωμος με ασβεστίτη και καστανομέλανο χαλικάκι (ό.π. 111,157). ***Στρώμα 17***

287. (Κ 3946). Λύχνος.

Δστομ. 0,095μ. Δβ. 0,035μ. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, με σχετικά μεγάλα κομμάτια ασβεστίτη και καστανέυθρο χαλίκι (ό.π. 112, 152). ***Στρώμα 13***

[25] Η αναφορά ως κρατήρα από Strack (2007, 47, no 332).

302. (**Κ 4921**). **Μικρογραφικός κύαθος**.

Ύψος 0,043μ., Δστομ. 0,058/0,05μ.,[26] Δβ.0,003μ. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, ασβεστίτης και καστανέρυθρο χαλικάκι, μικροί πόροι. Εξομάλυνση επιφανειών (ό.π. 111, 154). ***Στρώμα 15***

306. (**Κ 5135**). **Κύλικα κωνική**.

Πηλός, πορτοκαλόχρωμος, με μικρά στοιχεία ασβεστίτη, μελανό χαλίκι και αργιλώδη στοιχεία και μικρούς πόρους (ό.π. 111, 154). ***Στρώμα 15***

307. (**Κ 4852**). **Λεκάνη**.

Δστομ. 0,08μ. Πηλός ξανθωπός, με ασβεστίτη και καστανομέλανο χαλικάκι (ό.π. 111, 154). ***Στρώμα 15***

399. (**Κ 7029**). Αδιευκρίνιστο. Πηλός πορτοκαλόχρωμος στον πυρήνα σκούρος γκρίζος, με ασβεστίτη και καστανό χαλίκι. Εσωτερικά και εξωτερικά ερυθρή βαφή (ό.π. 111, 164). ***Στρώμα 16. Τομή Κ25Ν.***

31. <u>Μήτρου</u>

(Lis 2012α, 104, fig. 19).

Επίχωση LM 784 κτηρίου F.

LM 784-094-015. Πηλός Meta Mix MFG.

Στίλβωση στην εξωτερική επιφάνεια και στο εσωτερικό του χείλους.

Πρώϊμη ΥΕΙΙΙΓ ύστερη

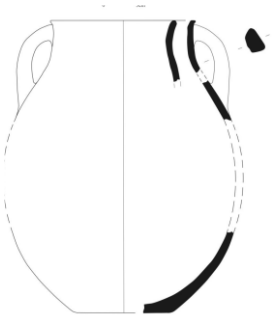

(Lis 2012α, 105-7, fig. 20).

Κτήριο G.

LM782-046-014/LM782-047-018.

Μικρό μέγεθος. Δστομ. 0,09μ (περίπου).

Πηλός MetaMix MFG, εύκολα θρυμματιζόμενος.

Κατασκευασμένο σε χαμηλή φωτιά.

Στίλβωση στην εξωτερική επιφάνεια.

Ίχνος καύσης κάτω από τη λαβή.

ΥΕΙΙΙΓ (με διατάραξη από ΠΓ στρώματα)

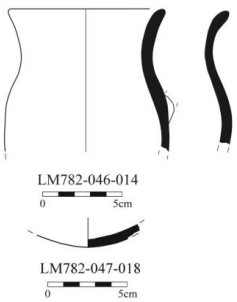

[26] Η δεύτερη μέτρηση, όπως και αυτή του ύψους, αναφέρεται από Strack 2007, 497, no 340. Εδώ σημειώνονται, επίσης, συμπληρωματικές, τεχνολογικές λεπτομέρειες.

LM782-049-015.

Δστομ. 0,11μ. (περίπου).

Πηλός Meta Mix MFG, ανοικτότερης απόχρωσης.

Περισσότερο προσεγμένης όπτησης.

Ίχνη στίλβωσης εξωτερικά, αδρή επιφάνεια εσωτερικά.

Καύση στο κατώτερο σωζόμενο τμήμα.

ΥΕΙΙΙΓ

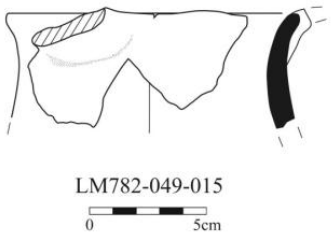

LM782-021-016, pl. 44.

Μεγ.Διαμ. 021μ.

Πηλός Meta Mix MFG, σχετικά συμπαγής ως προς τη δομή.

Ποικιλόχρωμη επιφάνεια λόγω ανομοιόμορφης όπτησης.

Ίχνη στίλβωσης εξωτερικά, εξομαλυμένη, αλλά αδρή επιφάνεια εσωτερικά.

ΥΕΙΙΙΓ ύστερη

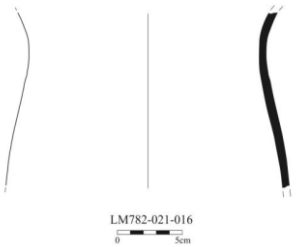

Μικρογραφικό αγγείο, πιθανόν παιγνίδι

LM782-021-012. Μεγ.διαμ. 0,045μ.

ΥΕΙΙΙΓ ύστερη

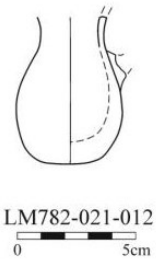

Μικρογραφικό αγγείο, πιθανόν παιγνίδι

(Lis 2012α, 106-7, fig. 20).

Από τάφο.

LP782-074-013.

ΥΜ-ΠρΓ

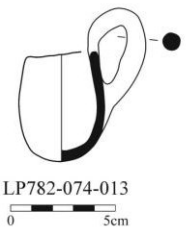

(Lis 2012α, 108, Fig. 20).

LN785-001-011. Διαμ. 0,19μ.

Δείγμα της Hand-made burnished ware.

Πηλός Meta mix MFG. Ίχνη φωτιάς εξωτερικά.

ΥΕΙΙΙΓ

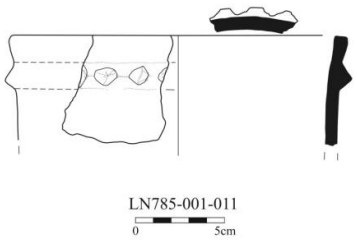

(Lis 2012α, 111,fig. 20).

Κτήριο G.

LN782-014-013/LN782-018-014.

Δστομ. 0,165μ/0,13μ.

Πηλός Meta Mix MFG.

Στίλβωση εξωτερικά, και στο χείλος εσωτερικά.

ΠρΓ περίοδος

(Lis 2012[α], 112, fig. 20).

Κτήριο Α.

LN783-290-012/LO783-012-013/LO783-008-035.

Δστομ. 0,125/0,12μ./Μεγ.Διαμ. 0,16μ.

Πηλός Meta Mix MFG στα δύο πρώτα,
με σχιστολιθικές προσμίξεις
στο αποσπασματικά σωζόμενο.

Στίλβωση και έντονα ίχνη καύσης.

ΠρΓ περίοδος

32. <u>Λευκαντί</u>

(Evely 2006, 82-3, fig. 1.25).

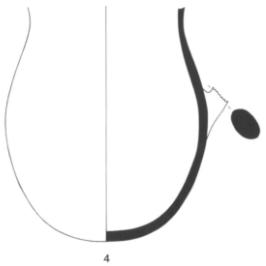

Μεγ.ύψος 0,24μ. Μεγ.διαμ. 0,22μ.

Πηλός κεραμιδόχρους, χονδροειδής.

Επιφάνεια ποικιλόχρωμης, μελανή έως σκούρα ερυθρή,
με στίλβωση κάθετης φοράς, εξωτερικά και εσωτερικά
έως το ύψος του ώμου.

Φάση 3

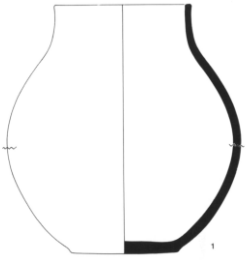

(Popham et al. 2006, 174-5, 218, fig. 2.42,1)

ΠρΓ

(Popham et al. 1990, 58-60, pls 41 και 76.824).

Μαγειρικό σκεύος

ΜΠΓ επιχώσεις *του κτηρίου της Τούμπας.*

Δστομ. 0,24μ., Μεγ.σωζ.ύψος 0,32μ.

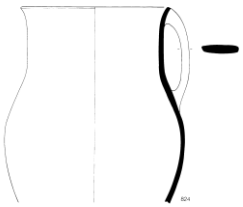

Αμφορέας με λαβές στο λαιμό.

(ό.π. 61-2, pls. 46 και 77.846)

Πιθανόν ανάλογης χρήσης με το τροχήλατο σχήμα.

Δστομ. 0,20μ., Μεγ.Διαμ. 0,50μ.

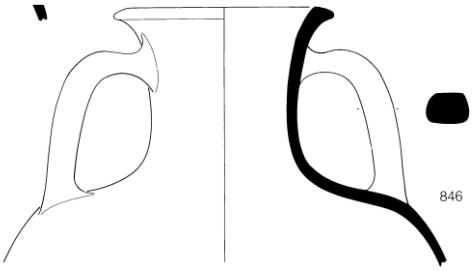

33. <u>Ελάτεια</u>

Μόνωτο αγγείο

*(*Deger-Jalkotzy 2009, 86, fig. 4.3, 15.6).

T. XXXV/15α. *Κεντρική ταφή γυναίκας και παιδιού*

Ύψος 0,13μ., Δστομ. 0,05μ, Δβ. 0,048μ.

(υπολογισμός από τα σχέδια). ***ΥΜ***

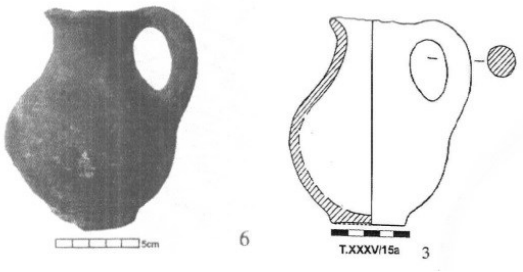

Δίωτο χειροποίητο αγγείο

(Deger-Jalkotzy 2009, 87-8, fig. 5/18b).

T. XXIV/18b. *Ταφή (1).*

Επίπεδη βάση και λαβές στο λαιμό.

Ύψος 0,213μ., Δστομ. 0,121μ, Δβ. 0,066μ

(υπολογισμός από τα σχέδια).

ΠρΓ

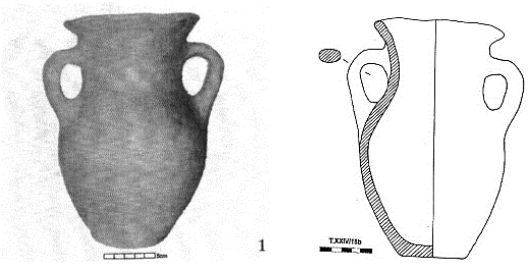

Πρόχους

(ό.π., 88, fig. 5/18i).

Ταφή (3) γυναίκας και παιδιού.

Εγχάρακτη διακόσμηση και γέμισμα με λευκή ουσία.

Ύψος 0,09μ, Δστομ. 0,04μ., Δβ. 0,042μ.

Δίωτο χειροποίητο αγγείο

(ό.π., 88-9, 92, fig. 6/18l, 15.2).

Ανατολικό πέρας του θαλάμου.

Ύψος 0,195μ, Δστομ. 0,104μ., Δβ. 0,085μ.

(υπολογισμός μεγεθών από τα σχέδια).

ΥΜ-ΠρΓ περίοδος (κυρίως ΥΜ)

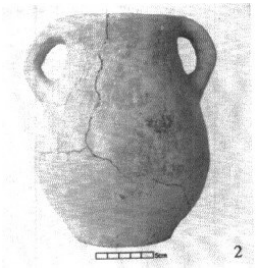

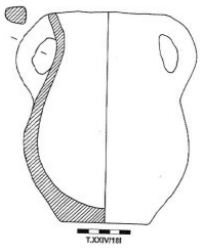

Πρόχους

(Deger-Jalkotzy 2009, 116, fig. 15.8-δεξιά).

Τ. XLIV. *Τελική ταφή στο ΝΔ όριο του θαλάμου*.

Ύψος 0,28μ., Δστομ. 0,12μ. Αδιαμόρφωτη βάση.

(υπολογισμός μεγεθών από τα σχέδια).

ΠρΓ

Δύο χειροποίητα δίωτα αγγεία

(Deger-Jalkotzy 2009, 89, figs 7.20c,d, 15.3,4. και 97).

Τ.XLIX. *Κεντρική (τελική)ταφή γυναίκας*.

(20d)

Ύψος 0,13μ., Δστομ. 0,08μ., Δβ. 0,055μ.

(υπολογιζόμενα μεγέθη από τα σχέδια).

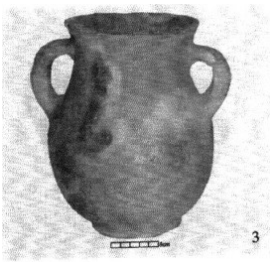

(20c)

Ύψος 0,17μ., Δστομ. 0,08μ., Δβ.0,055μ.

(υπολογιζόμενα μεγέθη από τα σχέδια)

ΠΓ

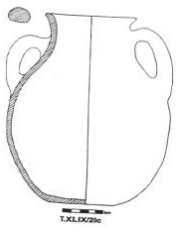

Μόνωτο χειροποίητο αγγείο

(ό.π., 90, fig. 8.6, 15.7/16n).

ΝΔ τμήμα με διάφορες ταφές.

Ύψος 0,185μ., Δστομ. 0,11μ., Δβ. 0,07μ.

(μεγέθη υπολογιζόμενα από τα σχέδια). ***ΥΜ***

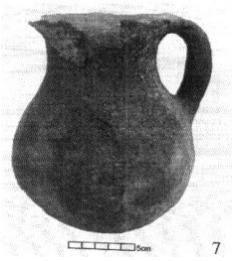

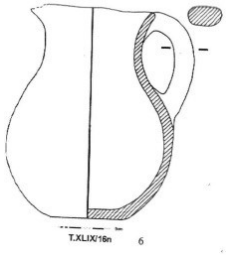

Χειροποίητη πρόχους

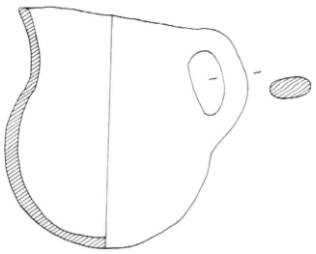

(Dakoronia et al. 2009, 213, 217-8,fig. 10, 17c).

T. L. *Λάκκος 4 στη ΝΑ γωνία του τάφου.*

Ύψος 0,18μ., Δστομ. 0,135μ., Μεγ.Διαμ.0,15μ.

Έντριπτο, στο λαιμό στίλβωση με οριζόντια φορά, στο σώμα και στις λαβές με κάθετη.

ΥΜ-ΠρΓ

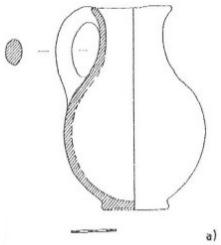

(Deger-Jalkotzy 2000, 202-3, fig.6a και σημ. 18).

T.LVIII. *Ταφή στο δυτικό τμήμα του τάφου*

ΜΠρΓ/ΥΠρΓ

34. Δελφοί ***(ΥΜ/ΠΓπερίοδος)***

(Lerat 1937, 44-52, Pl. V, VI (pls 16-18) (pl II.1,3,4,6, VI.8)[27], Desborough 1972, 203-5)

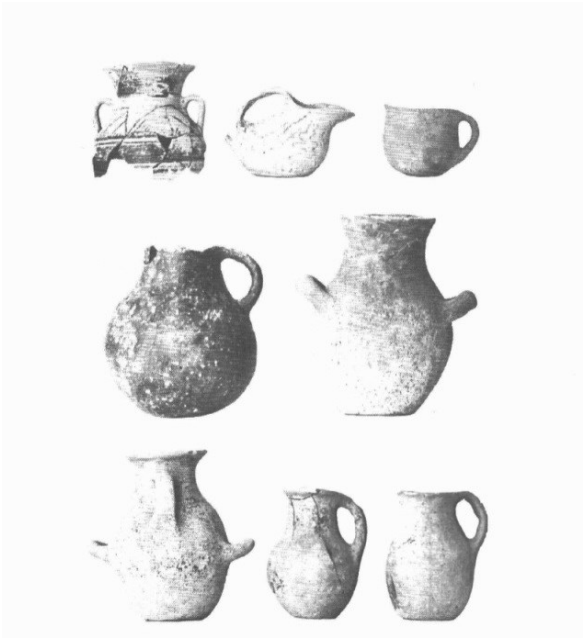

[27] Τέτοια αγγεία θυμίζουν, σύμφωνα με τον ανασκαφέα, την παράδοση buccero. Η Strack (2007, 704, no 1508, pl LXI) περιλαμβάνει στη δημοσίευση της και ένα προχοΐδιο από ένα μυκηναϊκό θαλαμωτό τάφο, πιθανόν ΥΕΙΙΙΓ περιόδου, ενώ ο Reber (1991, 46) αναφέρει και άλλες πρόχους από τα οικιστικά κατάλοιπα της μυκηναϊκής περιόδου ΒΑ του ναού του Απόλλωνα, τις οποίες τις συσχετίζει με την Handmade Burnished Ware.

Πρόχους , με επίπεδη βάση (**ΑΕ 5950**) (αριστερή στήλη, κάτω σειρά).
(Reber 1991, 45, Taf 25.3).
Ύψος 0,165μ., Δστομ. 0,085μ. Δσώμ. 0,115μ, Δβ. 0,085μ.
Ίχνη δευτερογενούς καύσης από τη χρήση.

Πρόχους με επίπεδη, αλλά ασταθή βάση (**ΑΕ 5951)** (αριστερή στήλη, κάτω σειρά, μεσαίο αγγείο). (ό.π, 45-6, Taf 25. 2).
Ύψος 0,17μ., Δστομ. 0,085μ., Δσώμ. 0,12μ. Δβ. 0,055μ.

Μόνωτο αγγείο, με στρογγυλεμένη βάση (**ΑΕ 5953**) (αριστερή στήλη, μεσαία σειρά).
(ό.π., 45, Taf. 8.1).
Ύψος 0,165μ., Δστομ. 0,15μ.[28]
Ερυθρός πηλός με προσμίξεις. Μελανή στιλβωμένη επιφάνεια.

Δίωτο με μελανή απόχρωση (ΑΕ 5594) (δεξιά στήλη, πάνω).
(ό.π., 58, Taf. 9.4).
Ύψος 0,148μ. Δστομ. 0,08μ. Δσωμ. 0,115μ.).

Δίωτο (ΑΕ 595(6)2) με οριζόντιες λαβές και λεπτυνόμενο σώμα, ανοικτόχρωμης απόχρωσης (αριστερή στήλη, μεσαία σειρά).
(ό.π, 61-2, Taf. 8.2).
Ύψος 0,195μ. Δσώμ. 0,095μ (πρβλ. Taf. 11.1,2)

Υδρία από ανοικτόχρωμο πηλό (**ΑΕ 59(5)49)** (αριστερή στήλη, μεσαία σειρά).
(ό.π., 65, Taf 25.1).
Ύψος 0,22μ., Δστομ. 0,11μ.

Κυάθιο από καστανό πηλό με ίχνη καύσης (**ΑΕ 5948)** (αριστερή στήλη, άνω σειρά).
(ό.π, 70-1,Taf. 25.4).
Ύψος 0,08μ, Δσώμ. 0,09μ

[28] Για το αγγείο ΑΕ 5953 η Strack (2007, 704) σημειώνει άλλες αποκλίνουσες μετρήσεις: ύψος 0,172μ., Διαμ.(μεγ) 0,15μ., Διαμ. (λαιμός) 0,082μ.

35. **<u>Φραντζή Λαμίας</u>**

(Karantzali 2013, fig 10, 54-55, 54-55b)

ΥΕΙΙΙΒ2-ΥΕΙΙΙΓ περίοδος

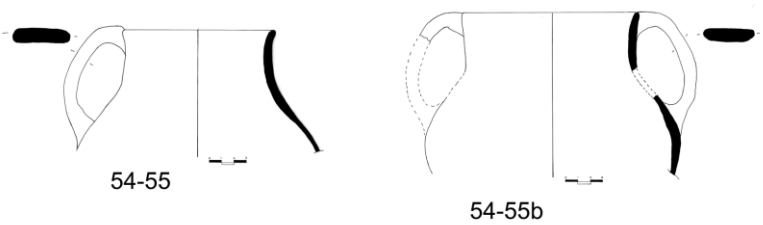

ii. Μυκηναϊκά κέντρα

36. <u>Θήβα</u>

(Andrikou et al. 2006, 26-7).

Απόθεση 3α-c. ΥΕΙΙΙΑ2

(ό.π., 35-6). *Απόθεση 2. ΥΕΙΙΙΒ2*

(ό.π., 43-4). ***Απόθεση 1c,1b. ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη***

(ό.π, 48-9). ***Απόθεση 1a. ΥΕΙΙΙΓ μέση***

No 383-1a, 339,343-1b, 340-2-1c.

Πιθόσχημο

(Andrikou et al. 2006, 91, pl 24, 76.153).

383. Ύψος (υπολ.) 0,066-0,034μ., Δστομ. 0,17μ.

Μελανόγκριζος πηλός κατά τόπους καστανόγκριζος.

Υδαρής επίχριση και στίλβωση.

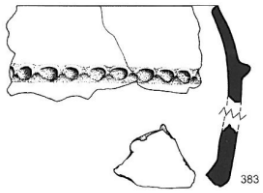

Φιάλη

(ό.π., pl. 21, 76.151).

339. Ύψος (υπολ.) 0,04μ.

Γκρίζος πηλός με λευκό και γκρίζο χαλίκι.

Επιφάνεια καστανέρυθρη, με επίχριση και στίλβωση.

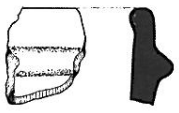

339

Ευρύστομο πρόχους/αμφορέας

(ό.π., 87, pl. 21, 76.154).

343. Ύψος (υπολ.) 0,28μ., Δστομ. 0,17μ.,

Μεγ.Διαμ.0,27μ.

Μελανός πηλός με γκρίζο και καστανό χαλίκι.

Υδαρής επίχριση και στίλβωση και στις δύο όψεις.

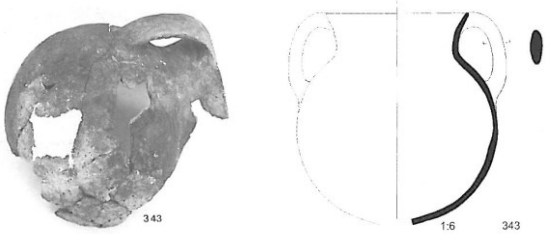

Πιθόσχημο

(ό.π., 87, pl. 21,76.151).

340. Ύψος (υπολ.) 0,052μ.

Πλατιά αυλάκωση κάτω από το χείλος.

Πηλός καστανέρυθρος, εξωτερικά ανοικτόγκριζος με λευκό και γκρίζο χαλικάκι και καστανέρυθρο.

Υδαρής επίχριση και στίλβωση.

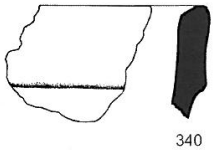

340

Πιθόσχημο

(ό.π., 87, pl. 21, 76.152).

341. Ύψος (υπολ.) 0,06-0,075μ., Διαμ. 0,19μ.

Επιφάνειες γκρίζες, ανοικτόγκριζες, καστανέρυθρες.

Ρηγματώσεις. Υδαρής επίχριση και στίλβωση.

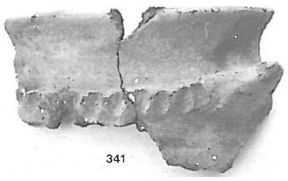

341

341

Φιάλη

(Andrikou et al. 2006, 87, pl. 21, 76.153).

342. Ύψος (πιθανό) 0,057μ. Διαμ. 0,15μ.

Πλαστική κυματιστή ταινία κάτω από το χείλος.

Ανοικτόγκριζος πηλός με λευκό και γκρίζο χαλίκι και μαρμαρυγίας.

Υδαρής επίχριση και στίλβωση, εξωτερικά ανοικτόγκριζη επιφάνεια, εσωτερικά ανοικτόγκριζη έως σκούρα ροδαλή.

342

(Andrikou et al. 2006, 49-50)

Δάπεδα 2b (κάτω από δάπεδο 2α της ΥΕΙΙΙΓ μέσης).

4 (πάνω στην επίχωση 3b).

5 (πάνω από τις επιχώσεις 2b, 3a)-ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη

Νο 246, 250, 255, 270- δάπεδα 2b, 4,5

Πιθόσχημο

(ό.π., 79, pl. 14).

246. Ύψος (υπολ.) 0,07μ., Διαμ. 0,23μ.

Γκρίζος πηλός με ερυθρές κηλίδες στην εσωτερική επιφάνεια, χαλίκι και μαρμαρυγίας.

Υδαρής επίχριση και στίλβωση. Μερικώς καμένο.

246

Πιθόσχημο

(ό.π., 79, pl. 15).

Από λάκκο που διανοίχθηκε στο δάπεδο 4.

*Ευρήματα της **ΥΕΙΙΙΓ μέσης**.*

250. Ύψος (υπολ.) 0,055μ.

Καμένος μελανός πηλός, με προσμίξεις.

Υδαρής επίχριση.

Πιθόσχημο

(ό.π., 79, pl. 15, 76.155)

255. Ύψος (υπολ.) 0,12-0,145μ., Δστομ. 0,19μ.

Πηλός γκρίζος, επιφάνεια καμένη μελανόγκριζη, καστανέρυθρη έως ερυθρή.

Παχύ λευκό χαλίκι και κατά τόπους καστανό.

Ρηγματώσεις. Στιλβωμένες επιφάνειες.

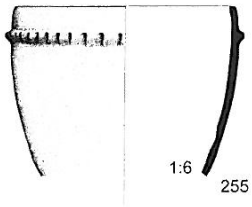

Λεκάνη

(Andrikou et al. 2006, 81, pl. 16, 76.156).

270. Ύψος (υπολ.) 0,046μ., Διαμ. 0,22-0,23μ.

Πηλός καστανόγκριζος, με προσμίξεις (γκρίζο χαλίκι και, κατά τόπους, μαρμαρυγίας). Στιλβωμένη επιφάνεια.

37. <u>Αθήνα</u>

I. (Immerwahr (1971, 258, pl 62).

Αγορά της Αθήνας, Από φρέαρ (W 24:1).

Ρ 15531. Δστομ. (υπολ.) 0,185μ., Δβ. (υπολ.) 0,15μ.

Καστανός πηλός, γκρίζος στον πυρήνα, με στίλβωση εξωτερικά και εσωτερικά στο χείλος.

ΥΕΙΙΙΒ-Γ περίοδος

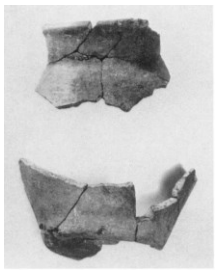

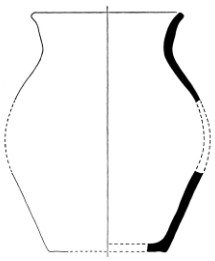

II. (Leslie Shear Jr. 1973, 399-400, pl. 73c).

Κιβωτιόσχημος τάφος (Τ. 15.1) στην Αγορά.

Ρ 2770. Καμπύλη βάση, έξω νεύον χείλος.

Ύψος 0,195 μ., Δστομ. 0.13μ., Δσώμ. 0,145μ..

Πηλός κιτρινωπός θαμπός, γκρίζος από τη χρήση σε φωτιά.

Έντριπτο με γυαλάδα. (πρβλ Kraiker- Kübler 1939 pl. 75-Grave 15, inv. 548, Kűbler 1943, pl. 28-Grave 48, inv. 1184[29]. ***ΠρΓ***

III. (Brouskari 1980, 25-7, no 27, pl. 5b).

Νότια κλιτύ της Ακρόπολης, Νεκροταφείο επί της οδού Ερεχθείου.

ΕΡΚ 559. Ωοειδές σώμα, αδιαμόρφωτο χείλος, ελαφρώς κλίνον προς τα έξω, μικρή επίπεδη βάση, κάθετες λαβές στον ώμο. Εγχαράξεις στο σώμα και μαστοειδής απόφυση στον ώμο, στο ύψος των λαβών. Ύψος 0,21μ., Δστομ. 0,141μ., Δβ. 0,053μ. Πηλός ερυθρός. ***ΥΜ και ΠρΓ χρόνων***

IV. (Reber 1991, 21-2, Taf. 1.1, Abb 1.1, Kűbler- Krause 1939, 13, Taf 25, Strack 2007, no 1133).

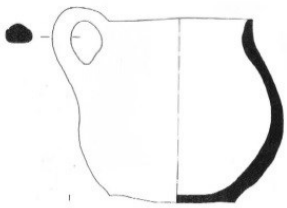

Κατεστραμμένος κιβωτιόσχημος τάφος στον Κεραμεικό (S 10).

ΑΕ-427. Ύψος 0,138μ, Δστομ. 0,107μ., Διαμ.μεγ. 0,145μ., Δβ. 0,087μ Πηλός ερυθρός-καστανός. Εξομαλυμένη (;), φθαρμένη επιφάνεια.

ΥΜ χρόνων

V. (Reber 1991, 22, Taf. 1.2, Abb 1.5, Kűbler-Krause 1939, 30, 74, Taf. 25, Krause 1975, Tab 10- φάση 2, Strack 2007, 1134).

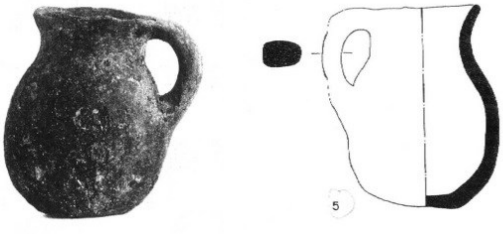

Κιβωτιόσχημος τάφος (S 59) με ταφή γυναίκας στον Κεραμεικό.

ΑΕ 474. Ύψος 0,11μ., Δστομ. 0,06μ., Δσώμ. 0,08μ. Δβ. 0,045μ.

Μελανή επιφάνεια ποικιλόχρωμη, στην τομή πηλός ερυθρός.

Έντριπτο με στιλπνή επιφάνεια. ***ΥΜ περίοδος***

[29] Το συγκεκριμένο αγγείο χρονολογείται από τη Strack 2007, no 1139 στη ΜΠρΓ περίοδο.

VI. (Reber 1991, Taf. 1.3, Abb. 1.3, Kűbler- Krause 1939, 89, 142, 181, Taf. 75, Strack 2007, no 1135).

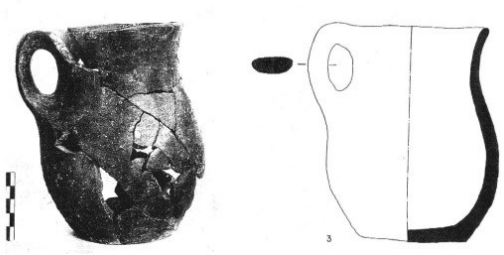

Καύση PG 1.

ΑΕ 541. Ύψος 0,165μ., Δστομ. 0,102μ., Δσώμ. 0,13μ., Δβ. 0,07μ..

Επιφάνεια ποικιλόχρωμη, καστανέρυθρη έως καστανόγκριζη. Έντριπτο με στιλπνή επιφάνεια. ***ΥΜ-ΠρΓ περίοδος***

VII. (Reber 1991,22, Kűbler- Krause 1939, 95, 183, Taf. 75, 768, 769, Strack 2007, no 1136, 1137).

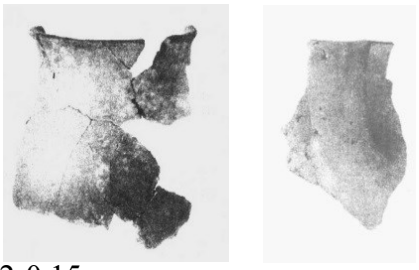

Λάκκος PG 4.

ΑΕ 768. Επιφάνεια πορτοκαλέρυθρη έως καστανόγκριζη. Μελανά σημεία σε διάφορα σημεία εσ./εξ. Έντριπτο.

ΑΕ 769. Ύψοςσωζ. 0,125μ., Δστομ. 0,095μ., Διαμ.μεγ.0,12-0,15μ.

Επιφάνεια ποικιλόχρωμη, καστανέρυθρη έως γκρίζα. Έντριπτο με λίγη γυαλάδα.

ΥΜ-ΠρΓ περίοδος

VIII. (Krause 1943, 38, Taf. 28, Reber 1991, 24, Taf. 3.3, Abb. 2.5). *Καύση PG 37.*

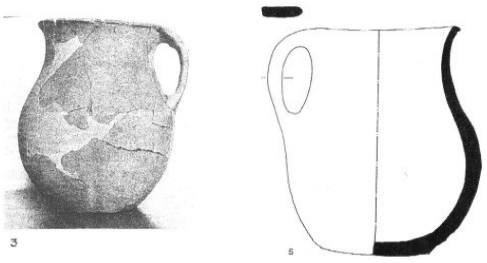

ΑΕ 1078. Ύψος 0,18μ., Δστομ. 0,118μ, Δσώμ. 0,14μ, Δβ. 0,075μ.

ΠρΓ περίοδος

ΙΧ. Αμφορίσκοι με οριζόντιες λαβές στην κοιλιά

(Reber 1991, 61-2, Taf 11.2,1, Stark 2007, no 1209,1210, Ruppenstein 2007, 180).

Δύο τάφοι (S 108, S 113) στην περιοχή του Πομπιείου, στον Κεραμεικό.

(S 108) ΑΕ 469. Ψηλή δακτυλιόσχημη βάση, σπάνια για τέτοιας μορφής κεραμική.

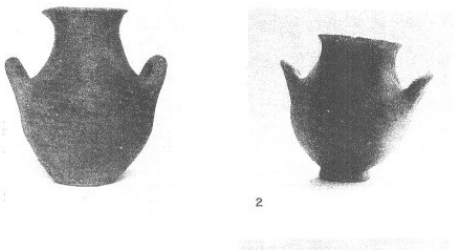

Ύψος 0,119μ., Δστομ. 0,072μ., Δσώμ. 0,10μ., Δβ. 0,045μ.

Πηλός ερυθρός με προσμίξεις.

Μελανή, καλά στιλβωμένη επιφάνεια

(S 113) ΑΕ 2167. Ύψος 0,176, Δστομ. 0,09μ., Δσώμ. 0,137μ., Δβ. 0,06μ.

Πηλός ερυθρός με προσμίξεις και μαρμαρυγία. Καστανή ανοικτή επιφάνεια. Ίχνη στίλβωσης. ***ΥΜ χρονολόγησης***

Χ. (Παρλαμά-Σταμπολίδης 2000-1), 48, νο 20 (Μ2466).

ΜΕΤΡΟ. *Σταθμός Ακρόπολη.*

Ύψος 0,145μ., Δστομ. 0,095μ., Δβ. 0,055μ. ***ΜΠρΓ-ΥΠρΓ***

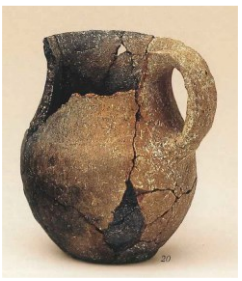

37[α] <u>Περατή</u>

Μικρή πρόχους χειροποίητη

(Ιακωβίδης 1969-70, 400-404, αρ. 35, πιν. 45γ).

Θαλαμωτός τάφος 4.

Ύψος 0,153μ., Διαμ. 0,118μ. Πηλός τραχύς, με προσμίξεις, τεφρός[30]

Ημίστιλπνη επιφάνεια.

ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση

Β . Πελοπόννησος

i. Μυκηναϊκά Κέντρα

38. <u>Μυκήνες</u>

(French 2011, fig. 17. 66-480).

(*δωμάτιο 33 στο δυτικό συγκρότημα της νότιας οικίας*,

Romanos 2011, 188, 201, fig. 4. 16c, (τύπος 7Β-fig. 2.1)**.**

Δστομ. 0,10μ

ΥΕΙΙΙΒ2-Γ

Ευρύστομα, κλειστά σκεύη

(French 2011, 60-461). ***Φάση VIII (ΥΕΙΙΙΒ2 πρώϊμη***)

Δστομ. 0,13μ.

(Romanos 2011, τύπος 7Β- fig. 2.1 και 4.16e-

68/063 και 68/039) ***Φάση XI ύστερη- XII***

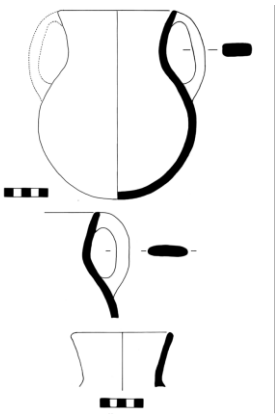

[30] Ο ανασκαφέας δεν παρέχει περιγραφή για τη διαμόρφωση της επιφάνειας, ένα στοιχείο που εμφανίζεται στη δημοσίευση του Rutter (1975, 29), ο οποίος, συμπληρωματικά, συσχετίζει το αγγείο με κάποια από την χονδροειδή κεραμική της φάσης Τροία VIIB.

(Desborough 1956, 129-130, pl. 34a).

Κιβωτιόσχημος τάφος 606. ***Τέλος της ΠρΓ περιόδου***

Χειροποίητη πρόχους

ΑΕ 55-202. (χωρίς βάση)
Ύψος 0,088μ., μεγ.διαμ. 0,069μ., Δστομ. 0,067μ.
Πηλός ανοικτόχρωμος καστανόγκριζος
και στιλπνή επίχριση.

Φιάλη

ΑΕ 55-203. Ύψος 0,052μ., Δστομ. 0,108μ.
Ανοικτόχρωμος καστανόγκριζος πηλός. Λεπτή επίχριση κυρίως στο εσωτερικό και ίχνη στίλβωσης στην κάτω επιφάνεια. Λοξές εγχαράξεις στο χείλος.

Λύχνος;

ΑΕ 55-204. Μία λαβή και διαμόρφωση στομίου με πίεση έναντι αυτής.
Ύψος 0,025μ, Δστομ. 0,042μ.
Πηλός πορτοκαλόχρωμος έως ανοικτός καστανός. Επίχριση και στίλβωση της επιφάνειας.

(Desborough 1956, 129, pl. 35c,

Αμφορέας (Περιείχε τα παραπάνω αγγεία).
ΑΕ 55-201. Ύψος 0,225μ., Δστομ. 0,137μ. Δσώμ. 0,175μ, Δβ. 0,11μ.
Εγχάρακτη διακόσμηση στην απόληξη των λαβών και στο χείλος. Ανοικτόχρωμος πηλός, καστανόγκριζης απόχρωσης, ροδαλός σε ένα σημείο από την όπτηση. Πρόχειρη στίλβωση της επίχρισης.

(Desborough 1973, 92-3, pl.34a).

Λαξευτός στο βράχο τάφος Γ 23. ***ΠρΓ/ΜΠρΓ***

Χειροποίητος αμφορέας (64-446) με ανοικτόχρωμη επιφάνεια.
Ύψος 0,308μ, Δστομ. 0,125μ., Δβ. 0,095μ.
Πηλός ωχρής απόχρωσης, με προσμίξεις και μαρμαρυγία.
Εξομαλυμένη επιφάνεια.

39. <u>Τίρυνθα</u>

Φάση 1

Ανοικτό αγγείο

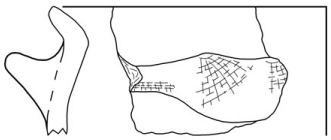

(Stockhammer 2008, 150-1. Taf 37.935).
Δστομ. 0,19μ.
Εξωτερική επιφάνεια καστανή έως
ανοικτή καστανή, εσωτερική, πορτοκαλόχρωμη.

Φορητή εστία

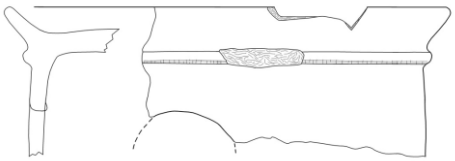

(Stockhammer 2008, Taf. 38.953, 4.69,
πρβλ. και Αδρύμη-Σισμάνη 2012, 562, ΒΕ 36081[31]).
Δστομ. 0,26-0,27μ. Επιφάνεια καστανέρυθρη.
Προσμίξεις με λευκό και σκούρο χαλίκι, χαλαζία και
αργυρό μαρμαρυγία.

Κάτω Ακρόπολη

Μαγειρικά σκεύη

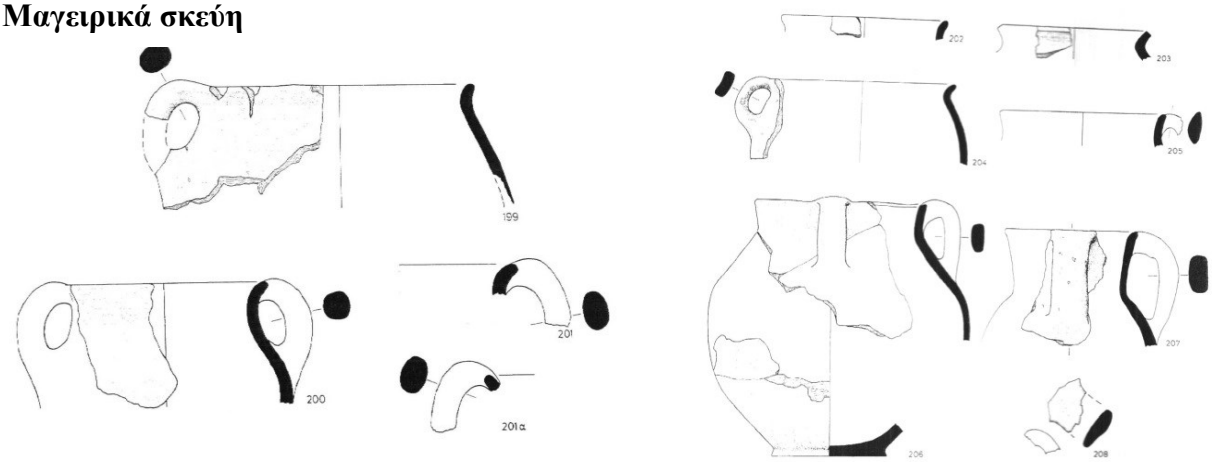

(Kilian 2007, 23-4, 98-9, Taf. 17. 199-201a/ 18. 202-206 και 207-από αριστερά προς δεξιά και από τα πάνω προς τα κάτω).

[31] Προέρχεται από μεγαροειδές κτήριο δίπλα στο Μέγαρο Β. Έχει ύψος 0,178μ. και Δστομ. 0,213μ.

199. Δστομ. 0,18μ., **200.** Δστομ. 0,14μ., **202**. Δστομ. 0,15μ., **203**. Δστομ. 0,135μ., **204**. Δστομ. 0,16μ., **205**. Δστομ. 0,15μ., **206**. Ύψος 0,24μ., Δστομ. 0,15μ., Δβ. 0,105μ., **207**. Δστομ. 0,12μ. (μεγέθη υπολογιζόμενα από τα σχέδια). (Τα 200[32], 202, 206 χρονολογούνται στην ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη*** και το 205 στην ***ΥΕΙΙΙΓ ύστερη***).

Μαγειρικό αγγείο-<u>πρόχους</u>

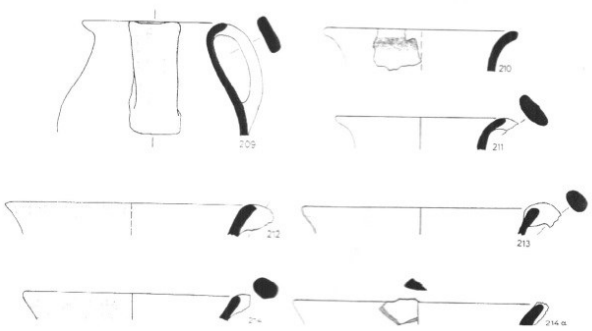

(Kilian 2007, 24, 99, Taf. 18.209-214a).
211. Δστομ.0,135μ., **212**. Δστομ. 0,19μ.,
213. Δστομ. 0,175μ.,
214. Δστομ. 0,16μ., **214^{α}**. Δστομ. 0,19μ.
Τρία δείγματα (**207**. Δστομ.0,12μ.
και **209**.[33]Δστομ. 0,115μ., **210**. Δστομ. 0,15μ.)
φέρουν κηλίδες καύσης.
Καστανής απόχρωσης με ποικιλομορφία ως προς τα εξωτερικά και εσωτερικά τοιχώματα και τον πυρήνα. Η εσωτερική επιφάνεια αδρά εξομαλυμένη (207, 209).
(Τα 210, 211, 214, 214^{α} χρονολογούνται στην ***ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη***, τα 209, 212, 213 στην ***ΥΕΙΙΙΓ ύστερη***).

Καδόσχημο

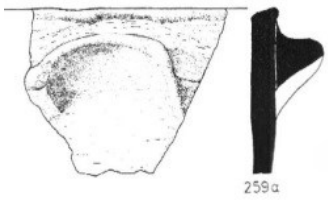

(Kilian 2007, 26-27, 103, Taf. 21. 259a,
Rutter 1975, 19, ill. 3, no 3-FS 5:1).
Καστανός πηλός, στα τοιχώματα μελανός, με ασβεστίτη.
Στο εσωτερικό, ίχνη κάπνας.
ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη

Φορητή εστία με ψηλό κυλινδρικό στέλεχος (υποστατό)
(Kilian 2007, 27-8, 104, Taf. 21.261-265, 22.266-267).

[32] Η χρονολόγηση για το συγκεκριμένο αγγείο είναι κάπως διαφορετική στην αρχική δημοσίευση του Kilian 1981, 168 Abb. 20.16, Kilian 1985, fig. 14.9: ΥΕΙΙΙΒ2-ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη. Αναφέρεται ως απομίμηση ενός δίωτου μαγειρικού σκεύους.
[33] Σε πρωϊμότερη δημοσίευση το αγγείο χρονολογείται στην ΥΕΙΙΙΓ προχωρημένη (Kilian 1983, 292 Abb. 15.7).

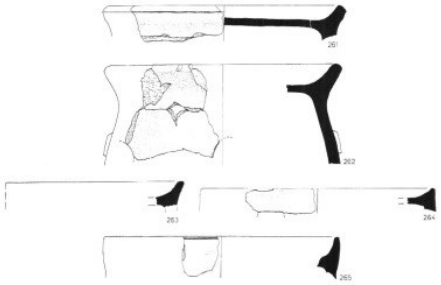

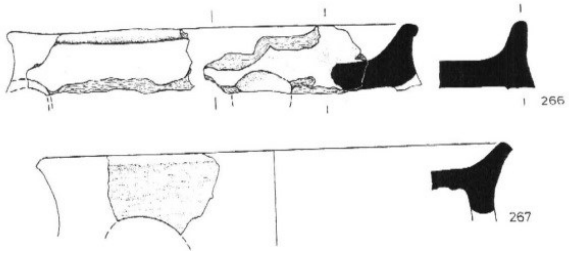

261, 264, 265. Δστομ. 0,24μ., **262**. Δστομ. 0,24μ. Σωζ.ύψος 0,11μ., **263**. Δστομ. 0,36μ., **262.** Δστομ. 0,22μ., **267**.Δστομ. 0,25μ. (**261**-***ΥΕΙΙΙΒ***/**264**, **265**-***ΥΕΙΙΙΓ ύστερη***/**262**-***ΥΕΙΙΙΒ-ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη//*****263**-***ΥΕΙΙΙΓ εξελιγμένη***/**267**-***ΥΕΙΙΙΓ προχωρημένη***).

Τηγανόσχημο

(Kilian 2007, 31-32, 107, Taf. 24.300, 36-7, 108, Taf. 24.313).

300. Δστομ. 0,16μ., ύψος 0,02μ.

(διαστάσεις υπολογιζόμενες από το σχέδιο)

Πηλός ανοικτός καστανός

έως καστανέρυθρος, με πολλές προσμίξεις.

Ίχνη στίλβωσης και κηλίδες καύσης.

ΥΕΙΙΙΓ προχωρημένη (ή πρωϊμότερα)

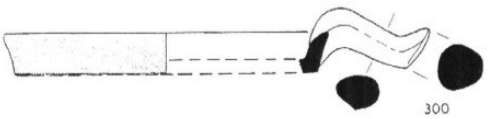

Κύαθος

312. Δστομ. 0,105μ., ύψος 0,08μ.

(διαστάσεις υπολογιζόμενες από το σχέδιο).

Πηλός καστανέρυθρος,

εσωτερικά καστανός, με προσμίξεις. Στίλβωση. Ίχνη κάπνας.

ΥΕΙΙΙΓ ύστερη

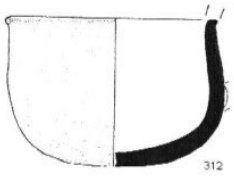

ii. Οι άλλες θέσεις

40. <u>Ασίνη</u>[34]

Τέλος Μυκηναϊκής περιόδου

(Frizell 1986, 25, fig. 9. 72-6).

Τομή 6, στρώμα 6Β.

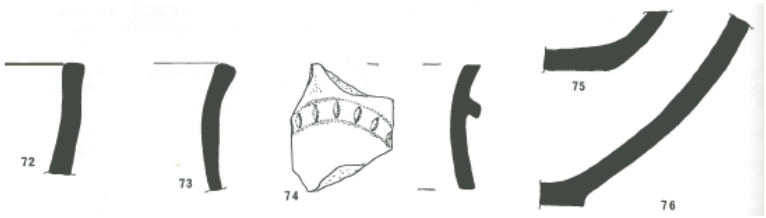

72* (S 959). Λεκάνη

Δστομ. (περίπου) 0,30*/0,24μ. Ξανθωπός πηλός με προσμίξεις και μαρμαρυγία, επιφάνεια καστανή ανοικτή, μαυρισμένη εσωτερικά. Έντριπτο με ίχνη εργαλείου .

73* (S 784). Χειροποίητο ευρύστομο/αμφορίσκος (jar)

Δστομ. (περίπου) 0,14μ. Κιτρινωπός πηλός (buff) με πολύ χαλικάκι και μαρμαρυγία. Εξομαλυμένη επιφάνεια.

74* (S 945). Χειροποίητο ευρύστομο (jar)

Πηλός γκρίζος με χαλικάκι, επιφάνεια ανοικτόχρωμη καστανή. Διακόσμηση με ταινιωτή εμπίεστη διακόσμηση. Εξομάλυνση.

75* (S 804). Βάση χειροποίητη

Δβ. (περίπου) 0,08μ. Γκρίζος πηλός[35] με προσμίξεις (καστανόγκριζες) και μαρμαρυγία. Επιφάνεια καστανόγκριζη. Έντριπτη ες./εξ.

76* (S 923). Βάση χειροποίητη

Γκρίζος πηλός με προσμίξεις. Επιφάνεια εσωτερικά θαμπή κιτρινωπή, εξωτερικά πορτοκαλόχρωμη. Έντριπτη, με ελαφρό γυάλισμα.

[34] Πληρέστερη περιγραφή των αγγείων που αναφέρονται εδώ, παρέχεται από την Strack (2007, 565 κεξ). Στη μελέτη της παρουσιάζονται μικρές αποκλίσεις ως προς την απόχρωση ή τα μεγέθη σε σχέση με εκείνη των Frizell και Wells. Η νεώτερη επισκόπηση της κεραμικής περιλαμβάνει, εξάλλου, και αναγραφή της ποιότητας των πηλών και της τεχνικής διαμόρφωσης της επιφάνειας, καθώς και συμπληρωματικό υλικό. Η Strack ξεχωρίζει αρκετά από τα περιγραφόμενα εδώ αγγεία ως μαγειρικά σκεύη, με σχετική βεβαιότητα. Για αυτά τα αγγεία, στην παρούσα μελέτη, δίπλα στον αριθμό που δίδεται από τις Frizell και Wells, όπου τοποθετείται αστερίσκος, σημειώνεται και ο σχετικός του ευρετηρίου της Strack.

[35] Η Strack (2007, 579, no 804) αναφέρει ερυθρό πηλό με παχύ γκρίζο πυρήνα

(Frizell 1986, 27, fig. 13.86-95 και 28: *τομή 9, στρώμα 7*).

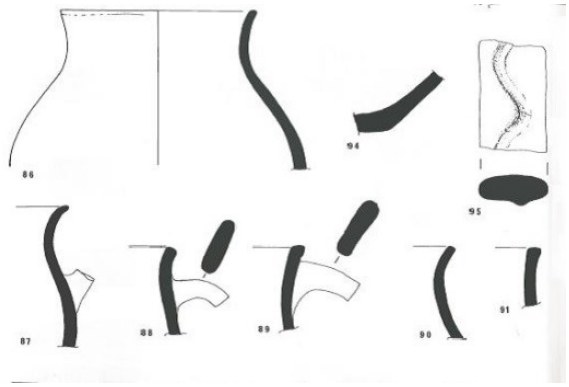

86* (S 805). Ευρύστομο κλειστό (Jar)

Δστομ. (περίπου) 0,12μ.

Καστανέρυθρος χοντροειδής πηλός με γκρίζο πυρήνα. Προσμίξεις και μαρμαρυγίας.

Ποικιλόχρωμη επιφάνεια, από ανοικτή καστανή έως σκούρα. Έντριπτο, με ελαφρά γυαλάδα.

87* (S743). **Ευρύστομο κλειστό** (**Jar)**

Άνω τμήμα με αρχή λαβής. Διαμ.(περίπου) 0,16μ.. Ανοικτός καστανός πηλός και ανάλογη επιφάνεια. Γκρίζος πυρήνας. Προσμίξεις (λευκό χαλικάκι) και μαρμαρυγίας. Κυρίως εξομάλυνση με στίλβωση στη βάση της λαβής ες./εξ.

88* (S 744). Ευρύστομο κλειστό (Jar)

Άνω τμήμα με αρχή λαβής στο λαιμό. Δστομ. (περίπου) 0,18μ. Πηλός γκρίζος στο εσωτερικό, ανοικτός καστανός στην επιφάνεια. Έντριπτο με ελαφρά γυαλάδα εσ./εξ.

89* (S745). Ευρύστομο κλειστό (Jar) με λαβή (ές) στο λαιμό

Άνω τμήμα με αρχή λαβής στο λαιμό. Δστομ. (περίπου) 0,14*/0,17μ. Πηλός γκρίζος στο εσωτερικό (πυρήνας), ανοικτός καστανός στην επιφάνεια. Προσμίξεις εμφανείς στην επιφάνεια και στίλβωση (ή απλή εξομάλυνση)[36] εσ./εξ.

90* (S 806). Ευρύστομο κλειστό (Jar)

Δστομ. (περίπου) 0,20μ. Πηλός γκρίζος[37] με προσμίξεις και μαρμαρυγία, εσωτερικά ανοικτός καστανός, εξωτερικά καστανόγκριζος. Έντριπτο με ελαφρά γυαλάδα εσ/εξ.

91* (S 904). **Ευρύστομο κλειστό (Jar)**

Δστομ. (περίπου) 0,16μ. Πηλός γκρίζος με ανοικτή καστανή επιφάνεια. Στίλβωση εσ./εξ.

94* (S 925). Ευρύστομο κλειστό (Jar)

Βάση. Δβ. 0,10μ.

Πηλός και εξωτερική επιφάνεια γκρίζα. Προσμίξεις και μαρμαρυγίας. Στίλβωση εσ./εξ.

95. **Λαβή**. Στην επιφάνεια της λαβής διακοσμητικό πλαστικό μοτίβο: κυματοειδής ταινία. Καστανέρυθρος πηλός με προσμίξεις και μαρμαρυγίας. Ίχνη καύσης.

[36] Strack 2007, no 745, 569-70.

[37] Σύμφωνα με τη Strack (2007, 580, no 806), πρόκειται για πορτοκαλόχρωμο πηλό με παχύ γκρίζο πυρήνα.

(Frizell 1986, 31-2, fig, 19. 160-6*).*

Τομή 11, στρώμα 6).

160* (S 808). Δστομ. (περίπου) 0,13*/0,15μ. Καστανός πηλός με γκρίζο πυρήνα. Προσμίξεις, μαρμαρυγίας. Έντριπτο εξ./εσ.

161* (S 807). Δστομ. (περίπου) 0,10*/0,14μ. Γκρίζος πηλός[38] και καστανόγκριζη επιφάνεια. Προσμίξεις, μαρμαρυγίας. Έντριπτο εξ/εσ.

162* (S 761). Δστομ. (περίπου) 0,14μ. Ανοικτός καστανός πηλός, με προσμίξεις και μαρμαρυγίας. Έντριπτο με ελαφρό γυάλισμα.

163* (S 809). Δστομ. (περίπου) 0,12μ. Καστανέρυθρος πηλός με καστανή επιφάνεια. Προσμίξεις και μαρμαρυγίας. Έντριπτο με ελαφρό γυάλισμα.

164* (S 903). Δστομ. (περίπου) 0,16μ. Καστανός πηλός με ανοικτή καστανή επιφάνεια. Προσμίξεις. Στίλβωση.

165* (S 762). Δστομ. (περίπου) 0,18μ. Καστανός πηλός με καστανέρυθρη επιφάνεια. Προσμίξεις και λίγος μαρμαρυγίας. Έντριπτο.

166* (S902). Δστομ. (περίπου) 0,16μ. Ροδαλός πηλός με ανοικτή καστανή επιφάνεια. Προσμίξεις. Γυαλισμένη επιφάνεια.

«Βαρβαρική» στιλβωτή παράδοση

(Frizell 1986, 44, fig. 29.298,299: *Τομή 24/17, στρώμα 7c*).

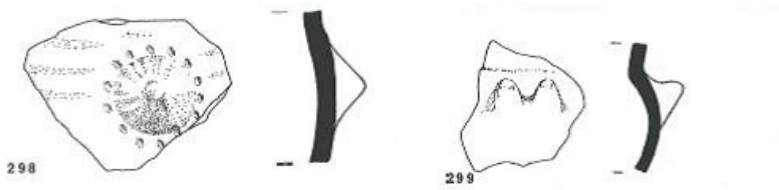

298. **Χειροποίητο**

Πχ.τοιχ. 0,007-0,008μ. Καστανέρυθρος πηλός, με πολλές προσμίξεις. Γκρίζα επιφάνεια, με στίλβωση εξωτερικά. Εσωτερικά αδρή επιφάνεια.

299. **Χειροποίητο**

Ανοικτός καστανός πηλός με εξομαλυμένη επιφάνεια

[38] .Strack 2007, 580, no 807: ερυθρός πηλός με παχύ γκρίζο πυρήνα

Τριποδική εσχάρα

(Frizell 1986, 44 και fig. 29. **300).**

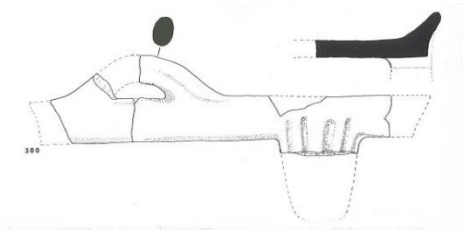

Τομή 24/17, στρώμα 7c.

Σωζ.ύψος 0,07μ., Δστομ. (περίπου) 0,30μ.

(Frizell 1986, 45, fig. 30. 305-7).

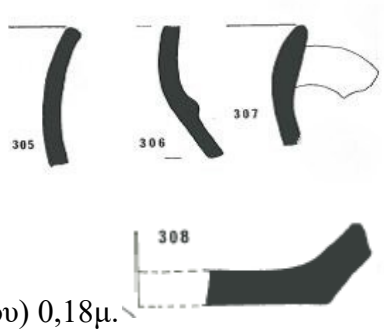

Τομή 14/19, στρώμα 7c.

305* (S 812). Δστομ. (περίπου) 0,16*/0,18μ.

Καστανός πηλός με προσμίξεις και μαρμαρυγία.

Εσωτερικά καστανέρυθρος, εξωτερικά σκούρος καστανός.

Έντριπτο με ελαφρό γυάλισμα εσ./εξ.

306* (S 766). Διαμ.(περίπου) 0,14μ*./Δστο δακτύλιο (περίπου) 0,18μ.

Πηλός κιτρινωπός (buff) και στην επιφάνεια, προσμίξεις και μαρμαρυγίας. Έντριπτο εσ./εξ ανομοιόμορφη. Πλαστικός δακτύλιος στη βάση του λαιμού.

307* (S 746). Δστομ-(περίπου)-0,20μ., Δ-(περίπου) 0,15μ.

Καστανέρυθρος πηλός και επιφάνεια. Πολλές προσμίξεις. Έντριπτο με ελαφρά γυαλάδα ες/εξ.

308*(S 919). **Βάση**

Δβ. 0,12μ. Γκρίζος πηλός, ροδαλή επιφάνεια. Έντριπτο.

(Frizell 1986, 47,fig. 33.323 και 323^{α}).

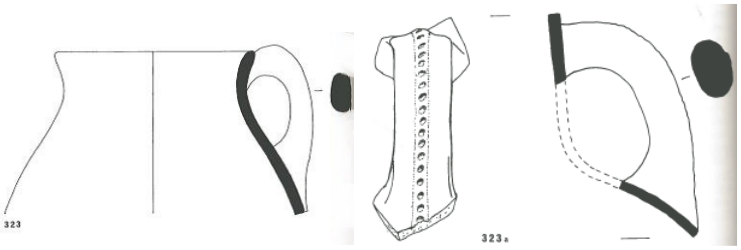

Τομή 26/15, επίπεδο 6, Στρώμα 7c).

323* (S 813). **Χειροποίητο**[39]

Δστομ. 0,12-0,13μ.

Καστανέρυθρος πηλός με πολλές προσμίξεις και επιφάνεια με στίλβωση (έντριπτο)

323^{α*} (S 731). Χειροποίητο (αμφορέας με λαβές στο λαιμό)

Γκρίζος πηλός με προσμίξεις και μαρμαρυγίας. Ράβδωση κατά μήκος της λαβής με έντυπη διακόσμηση.

[39] Η Strack (2007, 581, no 813) το εντάσσει πιθανόν στα μαγειρικά σκεύη.

(Frizell 1986, 47, fig. 34. 338 και 35.339-341). *Τομή 26/17, στρώμα 7c*.

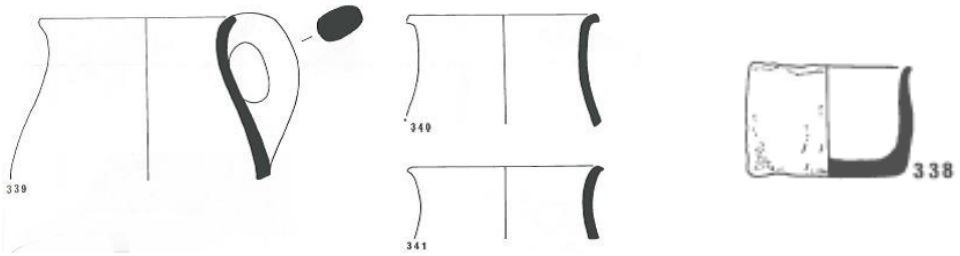

339* (S 801). Χειροποίητο (πρόχους)

Δστομ. (περίπου) 0,10μ. Καστανός πηλός με προσμίξεις και μαρμαρυγία. Στιλπνή επιφάνεια.

340* (S 815). Μαγειρικό σκεύος (;)

Δστομ. (περίπου) 0,10/0,13μ[40]. Σκούρος καστανός πηλός, με παχύ γκρίζο πυρήνα, με προσμίξεις, και καστανόγκριζη επιφάνεια. Έντριπτο, με ίχνη γυαλάδας.

341*(S 816). Χειροποίητο (μαγειρικό σκεύος;)

Δστομ. (περίπου) 0,10μ. Καστανός πηλός και επιφάνεια. Καλά γυαλισμένη επιφάνεια..

338* (S 991). Μικύλλο χειροποίητο (χωνευτήρι;)

Ύψος 0,029μ., Δστομ. 0,043*/0,046μ. Καστανός πηλός ανοικτόχρωμος έως καστανόγκριζος, με προσμίξεις και μαρμαρυγία. Αδρή στίλβωση εξωτερικά (εξομαλυμένη επιφάνεια). Μελανή επιφάνεια έδρασης.

(Fritzell 1986, 50, fig. 37. 362-366). *Τομή 26/21, στρώμα 7*).

362-3. **Χειροποίητο**

Κιτρινωπός (buff)/ανοικτός καστανός πηλός με προσμίξεις και ανάλογη επιφάνεια. Ελαφρώς γκρίζος πυρήνας. Στίλβωση.

362* (S 732). **Αμφορέας με λαβές στο λαιμό**

Δλαιμού 0,10μ.

363* (S 747). **Αμφορέας με λαβές στο λαιμό**

Δστομ. (περίπου) 0,16μ.

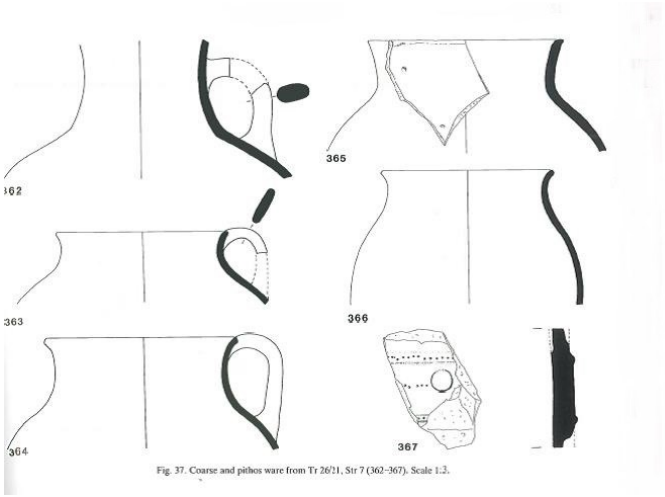

Fig. 37. Coarse and pithos ware from Tr 26/21, Str 7 (362–367). Scale 1:3.

[40] Η διαφορετική δεύτερη μέτρηση από Strack (2007, 581-2, no 815).

364. Χειροποίητο (πρόχους)

Δστομ. (περίπου) 0,18μ. Καστανόγκριζος πηλός με προσμίξεις, επιφάνεια ποικιλόχρωμη, ανοικτή καστανή. Στίλβωση.

365. Χειροποίητο

Δστομ. (περίπου) 0,18μ. Γκρίζος πηλός με προσμίξεις με κιτρινωπή (buff), έντονα στιλπνή επιφάνεια. Οπές επιδιόρθωσης.

366. Χειροποίητο

Δστομ. (περίπου) 0,16μ. Καστανός πηλός με προσμίξεις και μαρμαρυγία, και ανάλογη επιφάνεια. Πολύ στιλπνή επιφάνεια.

Λεκάνη

(Fritzell 1986, 52, fig. 39.580: *τομή 22,4/6 στρώσεις 7-8*).

Γκρίζος πηλός με προσμίξεις και μαρμαρυγία. Επιφάνεια κιτρινωπή (buff) με πολύ καλή στιλπνή επιφάνεια

Μικρογραφικό αγγείο

(Strack 2007, 592, no 872).

Ύψος (περίπου)-0,056μ., Διαμ.μεγ.0,07μ.

Πηλός ερυθρός στον πυρήνα, καστανός στα τοιχώματα, με μικρές στρογγυλεμένες προσμίξεις. Αδρή επιφάνεια με πολλές επικαθήσεις

ΠΠρΓ περίοδος,

Ευρύστομα κλειστά αγγεία (οικισμός)

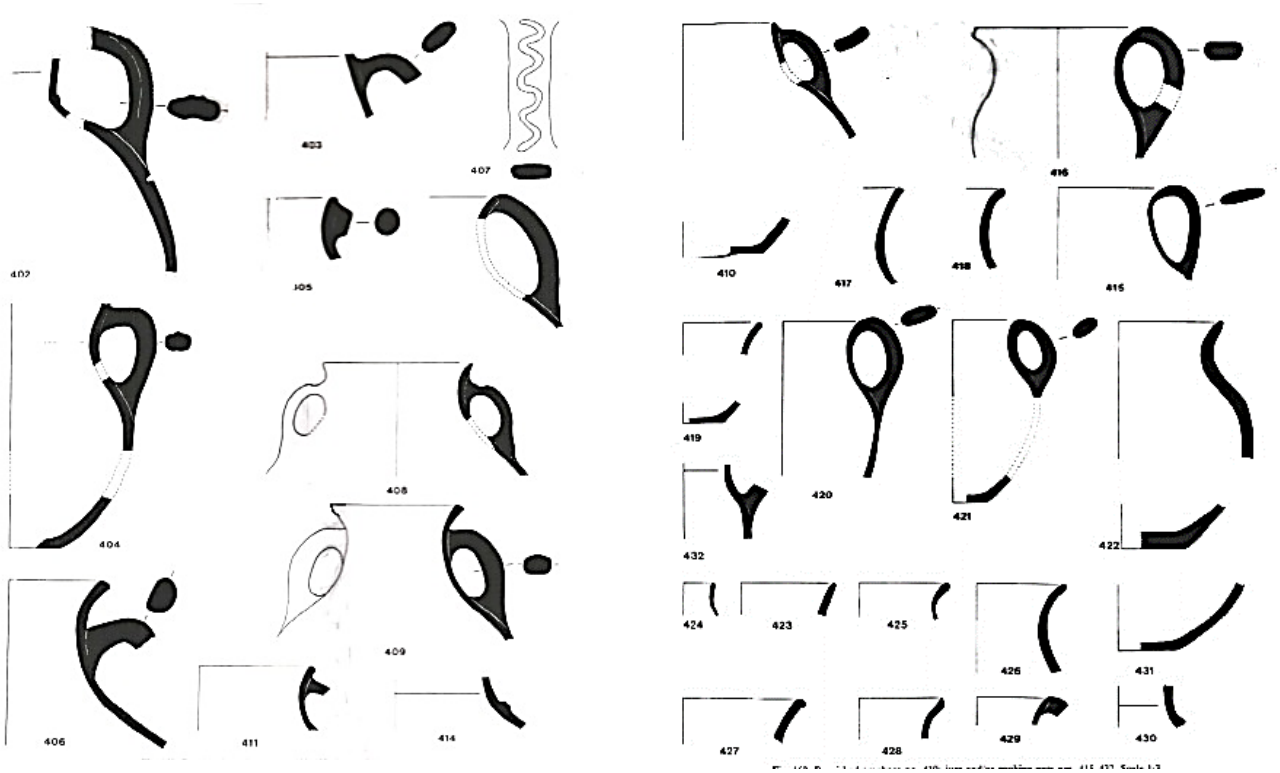

(Wells 1983, fig. 160.402-409, 411, 414/ (δεξιά στήλη) fig.161.410, 415-432).

Φάση 1

402* (S733). **Αμφορέας**

Μεγ.σωζ.ύψος (υπολ) 0,23μ/*0,195μ., Δβ. (υπολ.)-0,14μ., πχ.τοιχ. 0,007μ.

Πηλός καστανέρυθρος έως ξανθωπός. Εγχάρακτη πλαστική ταινία στη βάση του λαιμού.

Ανοικτόχρωμες προσμίξεις. Στιλβωμένη επιφάνεια.

403* (S 749). **Λαιμός και τμήμα λαβής**

Μεγ.σωζ.ύψος 0,061μ., πχ. 0,07μ. Πηλός καστανέρυθρος, στην επιφάνεια ξανθωπός.

404* (S 750). **Λαιμός, σώμα, βάση και μία λαβή (από αμφορέα)**

Κύρτωση κατά μήκος της λαβής.

Ύψος (υπολ.) 0,227μ., Δβ. (υπολ.) 0,09μ., πχ.τοιχ. 0,008μ. Δλαιμού 0,14μ.

Ροδαλός πηλός. Εξομάλυνση και ίχνη στιλβωτήρα.

405* (S 737). Τμήμα χείλους και λαβής (από αμφορέα)

Μεγ.σωζ.ύψος (υπολ) 0,057μ., πχ. 0,009μ., Δστομ. (υπολ.) 0,12μ.

Πηλός καστανέρυθρος έως πορτοκαλόχρωμος.

406* (S 734). **Τμήμα χείλους, λαιμού, λαβών και σώμα**

Τμήματα σώματος με οπές επιδιόρθωσης. Μεγ.σωζ.ύψος (υπολ) 0,15μ., Δστομ. (υπολ.) 0,16μ. πχ.τοιχ. 0,009μ. Πηλός καστανέρυθρος. Έντριπτο, χωρίς γυάλισμα.

407* (S 735). Λαβή με χείλος και ώμο (από αμφορέα)

Πλαστική κυματοειδής ταινία πάνω στη λαβή. Μεγ.σωζ.ύψος (υπολ.) 0,12*/0,11μ., πχ.τοιχ.0,005μ. Πηλός ανοικτόχρωμος ροδαλός. Έντριπτο, με ελαφρά γυαλάδα.

408* (S 751). Ταινιωτή λαβή με τμήμα του χείλους και ώμου

Δακτυλικά αποτυπώματα στο σημείο έκφυσης της λαβής.

Μεγ.σωζ.ύψος (υπολ.) 0,103μ., Δστομ. (υπολ.) 0,135*/0,14μ., πχ.τοιχ. 0,006μ.

Πηλός ξανθωπός. Έντριπτο, χωρίς γυαλάδα.

409* (S 736). Χείλος και τμήμα λαιμού με τη λαβή (από αμφορέα)

Μεγ.σωζ.ύψος (υπολ.) 0,126μ., Δστομ. (υπολ.) 0,11μ., πχ.τοιχ.0,007μ.

Ξανθωπός έως ανοικτός ερυθρός πηλός. Έντριπτο, με λίγη γυαλάδα και ίχνη του στιλβωτήρα.

410* (S 752). **Λαβή ταινιωτή με το χείλος και θραύσμα ώμου**

Μεγ.σωζ.ύψος 0,096μ., Δστομ. (υπολ.) 0,16μ., πχ.τοιχ.0,06μ. Ροδαλός έως ξανθωπός πηλός. Έντριπτο.

411*(S 753). **Χείλος και τμήμα της ταινιωτής λαβή**ς **(από αμφορέα)**

Μεγ.σωζ.ύψος (υπολ.) 0,06μ., Δστομ. (υπολ.) 0,20μ., πχ.τοιχ. 0,006μ.

Πηλός πορτοκαλόχρωμος.

414* (S 768). **Τμήμα ώμου και λαιμού**

Σχοινόμορφη ταινία στη συμβολή λαιμού ώμου.

Μεγ.σωζ.ύψος (υπολ.)0,05/0,047μ, Δλαιμού (εσωτ.) 0,16μ., πχ.τοιχ. 0,008μ..

Ξανθωπός πηλός.

415* (S 822). **Τμήμα χείλους με ταινιωτή λαβή**

Μεγ.σωζ.ύψος (υπολ.) 0,081μ., Δστομ. (υπολ.) 0,18μ., πχ.τοιχ. 0,004μ.

Πηλός καστανέρυθρος. Έντριπτο.

416* (S 823). **Ώμος και λαιμός με τμήμα λαβής**

Μεγ.σωζ.ύψος (υπολ.) 0,113μ., Δστομ. (υπολ.) 0,14μ., πχ.τοιχ. 0,008μ.

Καστανέρυθρος πηλός.

417* (S 824). Θραύσμα χείλους

Μεγ.σωζ.ύψος 0,082μ., Δστομ.(υπολ) 0,26μ. Καστανέρυθρος πηλός.

418*[41] (S 825). Τμήμα χείλους και σώματος

Μεγ.σωζ.ύψος 0,07μ., Δστομ. (υπολ.) 0,16μ., πχ.τοιχ. 0,07μ.

Καστανός πηλός. Έντριπτο

419* (S 826). **Θραύσματα από χείλος και βάση**

Δστομ. (υπολ.) 0,13μ., Δβ. (υπολ.) 0,07μ. Ερυθρός πηλός.

420* (S 827). **Θραύσματα από το χείλος, το λαιμό και κοιλιά και μία λαβή**

Μεγ.σωζ.ύψος 0,136μ., Δστομ. (υπολ.) 0,13*/0,16μ., πχ.τοιχ. 0,005μ.

Καστανέρυθρος πηλός. Ίχνη στίλβωσης, χωρίς γυάλισμα..

421* (S 828). **Θραύσματα από το χείλος, τον ώμο με χείλος και βάση**

Ύψος (υπολ.) 0,16μ., Δστομ. (υπολ.) 0,10*/0,12μ., Δβ.(υπολ.) 0,06μ., πχ.τοιχ 0,008μ.

Καστανός πηλός.

422* (S 829). **Θραύσματα από το χείλος, το σώμα και τη βάση**

Μεγ.σωζ.ύψος 0,117μ., Δστομ. (υπολ.) 0,17*/0,18μ., Δβ. (υπολ)-0,11μ., πχ.τοιχ.0,01μ.

Καστανέρυθρος πηλός.

423* (S 830). **Θραύσμα από το χείλος**

Μεγ.σωζ.ύψος 0,047/0,052*μ., Δστομ.(υπολ.) 0,16*/0,18μ., πχ.τοιχ. 0,008μ.

Καστανόγκριζος πηλός. Πιθανόν αρχικώς με στίλβωση.

424* (S 908). Θραύσμα χείλους

Μεγ.σωζ.ύψος 0,028μ., Δστομ. (υπολ.) 0,05μ., πχ.τοιχ. 0,003μ. Ξανθωπός πηλός

425* (S 831). Θραύσμα χείλους

Μεγ.σωζ.ύψος 0,032μ., Δστομ. (υπολ.) 0,15*/0,14μ. πχ.τοιχ.0,003μ. Γκρίζος πηλός. Έντριπτο.

426* (S 832). Θραύσμα χείλους

Μεγ.σωζ.ύψος 0,105*/0,118μ., Δστομ.0,15μ., πχ.τοιχ.0,008μ.

Καστανός πηλός. Έντριπτο με λίγη γυαλάδα.

427. **Θραύσμα χείλους**

Μεγ.σωζ.ύψος 0,04μ., Δστομ. (υπολ.) 0,20μ., πχ.τοιχ.0,01μ. Καστανέρυθρος πηλός.

428* (S 833). **Θραύσμα χείλους**

Μεγ.σωζ.ύψος 0,036μ., Δστομ. (υπολ.) 0,18μ., πχ.τοιχ. 0,006μ.

Καστανός πηλός. Έντριπτο.

429* (S 834). Τμήμα χείλους και λαβής

Μεγ.σωζ.ύψος 0,024μ., Δστομ. (υπολ.) 0,12μ., πχ.τοιχ. 0,005μ.

Ξανθωπός πηλός. Έντριπτο.

[41] Η Strack (2007, 583) παρουσιάζει διαφορετικά μεγέθη: Δστομ-0,21μ., Μεγσωζύψος-0,067μ.

430* (S 918). **Θραύσμα λαιμού**

Μεγ.σωζ.ύψος 0,038μ., Δλαιμού (εσωτ.) 0,08μ., πχ.τοιχ. 0,007μ. Ερυθρός πηλός.

431* (S 835). **Τμήμα βάσης**

Μεγ.σωζ.ύψος 0,06*/0,051μ., Δστομ. (υπολ.) 0,10μ., πχ.τοιχ.0,007μ. Έντριπτο.

432*(S 803). Θραύσμα από λαιμό και ώμο με ταινιωτή λαβή

Μεγ.σωζ.ύψος 0,067/0,073μ., Δλαιμού (εσωτ.)0,07μ., πχ.τοιχ. 0,007μ.. Ξανθωπός πηλός. Έντριπτο.

Εσχάρες[42]

Φάση 1

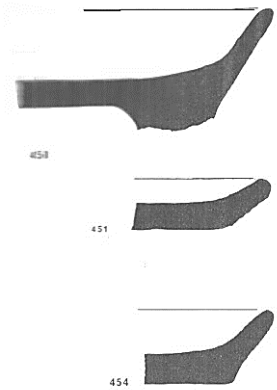

(Wells 1983, 77,fig. 165.450-.455/ 168.451-3).

450* (S 996). Ύψος (περίπου) 0,061*μ. (ή 0,035μ.)., Δστομ. (υπολ.) 0,40*μ (ή 0,35μ)., πχ.τοιχ. 0,013μ.

Καστανέρυθρος πηλός με γκρίζο πυρήνα, ποικιλόχρωμη επιφάνεια, εξωτερικά εξομαλυμένη, εξωτερικά έντριπτο, με ίχνη γυαλάδας.

451* (S 997). Ύψος (περίπου) 0,026μ., Δστομ. (υπολ.) 0,38μ., πχ.τοιχ.0,013μ.

Καστανόγκριζος πηλός.

454*[43] (S 974). Ύψος (περίπου) 0,037μ., πχ.τοιχ. 0,015μ., Δστομ. (υπολ.) 0,35-0,40μ.

Καστανόγκριζος πηλός.

Με το συγκεκριμένο τύπο σκεύους σχετίζονται μάλλον και κάποια πόδια (Wells 1983, 222, fig. 165.452*(**S 1002**, 453* (**S 999)**, 455* (S **1000)**, fig. 168.475* **(S 1001**).

Φάση 2

(Wells 1983, 88, fig. 68,178.566,567).

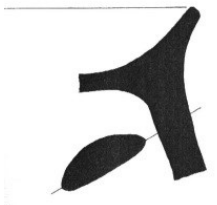

566* (S 1003). Ύψος (περίπου) 0,10μ., πχ.τοιχ. 0,01μ., Δστομ. (υπολ.) 0,30μ.

Καστανέρυθρος έως γκρίζος πηλός. Έντριπτο και στην κάτω επιφάνεια.

[42] Στην περιγραφή αυτών των σκευών δεν γίνεται επισήμανση για ίχνη φωτιάς από τη χρήση.
[43] Σύμφωνα με τη Strack (2007, 609) το αγγείο αυτό χαρακτηρίζεται ως «πινάκιο».

Φάση 3

(Wells 1983, 100, fig. 191.722-724).

722* (S 1006). Ύψος (περίπου) 0,041μ., πχ.τοιχ. 0,011μ., Δστομ.(υπολ.) 0,50μ.
Καστανέρυθρος πηλός. Έντριπτο με ίχνη γυαλάδας.

723* (S 1005). Ύψος (περίπου) 0,035μ., Δστομ.(υπολ.) 0,30μ.
Ξανθωπός πηλός. Βαθύνσεις στην κάτω επιφάνεια. Αδρή διαμόρφωση.

724* (**S 1007**). Ύψος (περίπου) 0,045μ., Δστομ. (υπολ.) 0,30μ.
Καστανόγκριζος πηλός.

Δύο κύπελλα/κυάθια

Φάση 1

(Wells 1983, 77-8, fig. 55,59, 168-169, no 456-7).

456* (S 873)[44]. Χειροποίητο (mug)
Ύψος 0,07μ., Διαμ. 0,07μ. Καστανός πηλός.

457. **Χειροποίητο (cup)**
Ύψος 0,062μ., Δστομ. (υπολ.)-0,07μ., Δβ. 0,05μ. Ξανθωπός πηλός.

Λεκάνες

Φάση 1

(Wells 1983, 78, 225, fig 169. 465* (**S 965**), 466* (**S 964**), 467* **(S 963),** 468, 469, 470* **(S 966),** 471* **(S 967),** 472* **(S1023),** 473* **(S 1021),** 474* **(S 1022**).
Δστομ. 0,28-0,34μ. (**465**. Δστομ. 0,44μ.),
ύψος, στην πλειονότητα, 0,05-0,08μ.
Ανοικτόχρωμος πηλός, με προσμίξεις.
Σε κάποιες περιπτώσεις, με άχυρο και όστρεα.

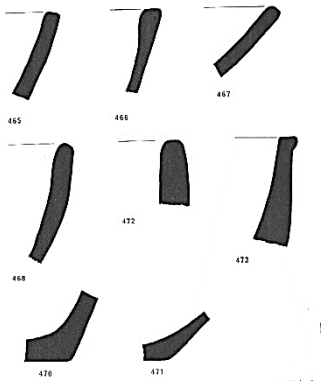

474 (**S 1022***). Ύψος 0,088μ.
Πορτοκαλόχρωμος-καστανός πηλός με προσθήκη φυτικού στοιχείου (άχυρο).

[44] Παρά το γεγονός ότι το καταλογογραφημένο από την Strack αγγείο (pl. XLI) ταυτίζεται στην περιγραφή με εκείνο από τη δημοσίευση της Wells, εμφανίζεται μικρή απόκλιση στη σχεδιαστική αποτύπωση.

Φάση 3

(Wells 1983, 100, 252-3, 255,fig. 191.727-9).

727* (S 968). Ύψος (σωζ.) 0,041μ., Δστομ. (υπολ.) 0,30μ.

Πηλός πορτοκαλόχρωμος. Υδαρής επάλειψη.

728. Δβ. (υπολ.) 0,12μ.

Πηλός ξανθωπός. Ίχνη στίλβωσης.

729* (S 969). Ύψος (σωζ.) 0,051μ.

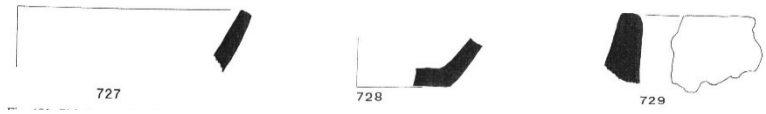

Πηλός καστανόγκριζος, πορώδης, κιτρινωπή επάλειψη στο χείλος και στο τοίχωμα

Φιάλη με διάτρητη βάση (**Ηθμός**)

(Wells 1983, 100, 254-5, fig. 82, 192.730)

730* (S 1016). Ύψος 0,11μ, πχ.τοιχ. 0,014μ. Δστομ. (υπολ.)-0,21μ

Πηλός ξανθωπός. Έντριπτη επιφάνεια.

Φάση 3

Λεκανόσχημο ή κάλυμμα

(Wells 1983, 222, 224, fig. 169.461* **(S 976**).

Ύψος (σωζ.) 0,068μ., Δστομ. (υπολ.)0,26μ.

Ανοικτός καστανός έως πορτοκαλέρυθρος πηλός. Έντριπτο, χωρίς γυάλισμα.

Φάση 1

Πώματα (φιάλες;)

(Wells 1983, 222, 224, fig. 169. 460, 463).

460* (S 975)[45]. Ύψος (σωζ.) 0,022*μ. (ή 0,039μ.),

Δστομ. (υπολ.) 0,26μ

Ροδαλός πηλός, εξωτερικά ανοικτός καστανός. Εξομάλυνση.

463* (S 998)[46]. Ύψος (σωζ.) 0,021μ., Δστομ. (υπολ.) 0,30μ.

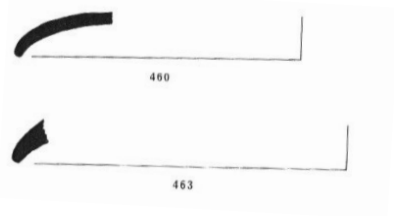

Καστανέρυθρος πηλός, καμένος στο εσωτερικό. Ελαφρά στίλβωση με ίχνη του εργαλείου. ***Φάση 1***

[45]Από τη Strack (2007, 609) χαρακτηρίζεται ως «πινάκιο».

[46] Το σκεύος κατατάσσεται από τη Strack (2007, 611) στις εσχάρες

Υποστατά

(Wells 1983, 221, fig.;65 no 447-8**).**

447* (**S1011)**. Μεγ.σωζ.ύψος 0,075μ. πχ.τοιχ. 0,016μ.

Πηλός πορτοκαλόχρωμος

448* (1012). Μεγ.σωζ.ύψος-0,089μ., πχ.τοιχ.0,012μ.

Πηλός καστανέρυθρος, καμένος κατά τη χρήση.

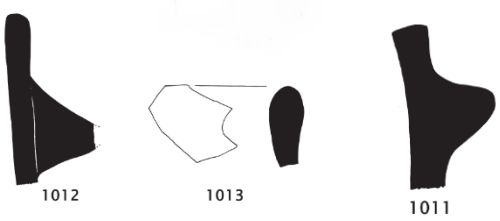

Φάση 1

Αρύταινα και δύο φιαλόσχημα[47]

Τάφοι στην κάτω πόλη της Ασίνης.

(Wells 1983, 284, fig. 227).

ΑΕ 10516* (**S 1015**) *από Τ. 35.*

Ύψος (μεγ.) 0,122μ., Δστομ. 0,082μ.

Καστανέρυθρος πηλός, με προσμίξεις.

Έντριπτο με ελαφρά γυαλάδα στο εξωτερικό τοίχωμα, στο εσωτερικό εξομάλυνση με ίχνη δακτύλων.

ΑΕ 10341* (S 987) *από Τ. 9.*

Οπή ανάρτησης κάτω από το χείλος.

Ύψος 0,055μ., Δστομ. 0,122μ.

Καστανός πηλός με μικρές προσμίξεις,

με στίλβωση και ελαφρά γυαλάδα.

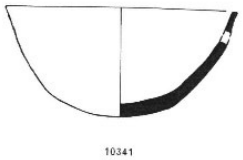

ΑΕ 10342* (S 986) *από Τ. 37.*

Οπή διανοιγμένη στον πυθμένα, έκκεντρη

Ύψος 0,045μ., Δστομ. 0,112μ.

Ξανθωπός πηλός με ερυθρό νεφέλωμα στην επιφάνεια.

Μικρές προσμίξεις. Έντριπτο με ελαφρά γυαλάδα.

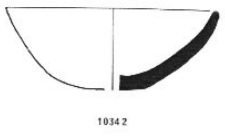

[47] Η Wells (1983, 284) τα χαρακτηρίζει ως φιάλες (ΑΕ 10341 και ΑΕ 10342-αντιστοίχως), και χρονολογεί το πρώτο εξ αυτών στη φάση 1, ενώ για το δεύτερο είναι αβέβαιη η χρονολόγηση. Η Strack (2007, 611, no 986, 987) χαρακτηρίζει το πρώτο αγγείο ως πιθανό πώμα, και το δεύτερο ως φιάλη, χρονολογούμενα στην ΠρΓ και στην ΥΠρΓ περίοδο-αντιστοίχως

41. <u>Κόρινθος</u> ***(ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη/ΥΜ)***

(Rutter 1979, fig.92.no 78).
Μεγ.σωζ.ύψος 0,112μ.,
Σώμα καμπυλούμενο, το οποίο καταλήγει
με ελαφρά καμπύλωση του λαιμού στο απλό στόμιο
(σε άλλες περιπτώσεις, ελαφρώς έξω νεύον).
Λαβή ταινιωτή, από το χείλος έως τον ώμο,
σύνηθες χαρακτηριστικό στην κεραμική από τη συγκεκριμένη θέση. Βάση, όπως μαρτυρείται από άλλα θραύσματα, πιθανόν επίπεδη. Στίλβωση ες./εξ., οριζόντια στο στόμιο και κάθετη στην οπίσθια όψη της λαβής.

42. <u>Αιγείρα</u> ***(ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη)***

Μαγειρικά σκεύη
(Gauß et al. 2012, 39, Abb. 7,5-7).

Gauß et al. 2013, 77, Abb 7.2).
Ύψος 0,17μ., Δβ, 0,06μ
(μεγέθη υπολογιζόμενα από το σχέδιο)

(Deger-Jalkotzy, 2003a: 3.1)

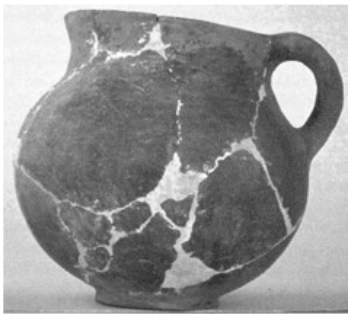

Αρύταινα

Gauß et al. 2015α, 23, 25, Abb. 14.1).

Ύψος 0,06μ. (μέγεθος υπολογιζόμενο από το σχέδιο)

43. <u>Πελλάνα Λακωνίας</u>

Μόνωτο αγγείο, με γκριζωπή επίχριση και στίλβωση,
καθώς και εγχάρακτη διακόσμηση στην κοιλιά με διπλό ζιγκ-ζαγκ.
Ύψος 0,125μ.
(Pilides 1992, 21, fig. 13.6, Δημακοπούλου 1982, πιν. 59.135)
ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη

Γ. Θεσσαλία

44. <u>Πευκάκια</u>

Ζώνη εργαστηρίου.
(Lis et al. 2020, 34, fig. 18h)
Μεγ.σωζ.ύψος 0,20μ., Δστομ. 0,18μ.
(μεγέθη υπολογιζόμενα από το σχέδιο)
ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη

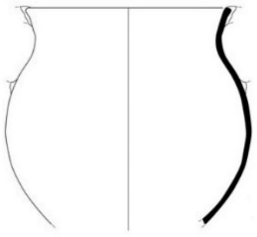

45α. <u>Κάστρο Βόλου</u>

Χειροποίητη χύτρα

(Μπάτζιου-Ευσταθίου 1998, 62, 350, εικ. 48στ).

Ανασκαφή 1961.

Κ 635. Σφαιρική κοιλιά και αδιαμόρφωτη βάση.

Ύψος (μετά τη συμπλήρωση) 0,238μ., Δστομ. 0,162μ.

Πηλός τεφρός. Στιλβωμένη επιφάνεια.

ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη

Χειροποίητη χύτρα

(Μπάτζιου-Ευσταθίου 1998,63).

Ανασκαφή 1961.

Κ. 2124. Ύψος 0,135μ., Δστομ. 0,11μ., Δβ. 0,082μ

Τεφρός-καστανός πηλός, με στίλβωση εξωτερικά.

ΥΕΙΙΙΓ μέση

45β. ***ΠΓ στρώματα***

Κλειστά αγγεία (Αμφορίσκοι ή πρόχοι)

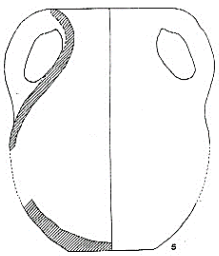

(Sipsie-Eschbach 1991, 71,211, Taf. 16.5, 73/125)

Σχετικά χονδροειδές.

Ύψος (υπολ.) 0,18μ (;), Δστομ. 0,12μ[48], Δβ. 0,06μ

Επιφάνεια με καστανέρυθρη απόχρωση,

χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση

[48] Το αγγείο έχει εντοπιστεί σε δύο μεγάλα τμήματα από την ανώτερη και την κατώτερη ζώνη του- αντίστοιχα. Δεν υπάρχει κλίμακα για τη συσχέτιση των μεγεθών και αυτά, που σημειώνονται στην περιγραφή, δεν φαίνεται να ανταποκρίνονται στην αποτύπωση του αγγείου, δεδομένου ότι δεν δηλώνεται σωστά η αναλογία χείλους και βάσης. Επειδή το άνοιγμα του στομίου εμφανίζεται στο σχέδιο μικρότερο/ίσο με τη διάσταση της βάσης, εικάζεται, με σχετικό υπολογισμό της κλίμακας, ότι το στόμιο του αγγείου δεν πρέπει να υπερβαίνει τα 0,08μ.

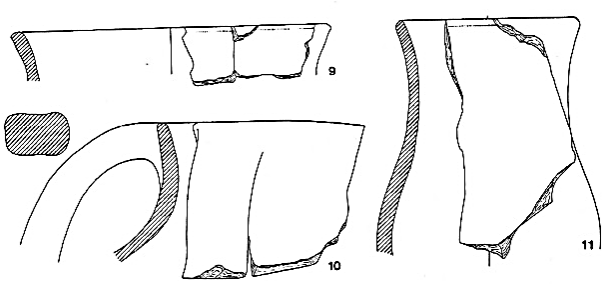

(Taf. 30. 9-11)

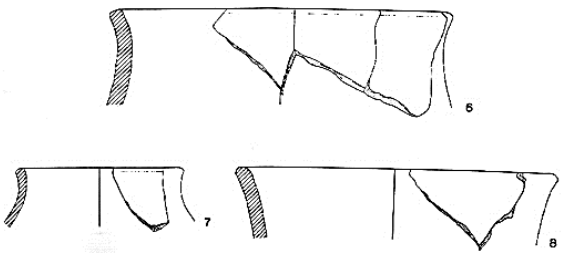

(Taf. 45.6-8)

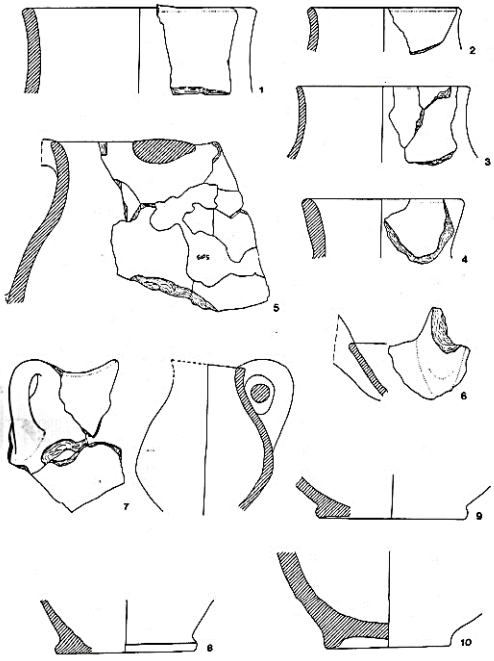

(Taf. 31.1-10)

(Sipsie-Eschbach 1991, 116-7, 139-140, 216, 221-2 Taf. 30. 9-11/31.1-10, Taf. 45.6-8).

79/149. (Taf. 30.9). Δστομ. 0,16μ., πχ.τοιχ. 0,06-0,065μ. Χονδροειδής πηλός, καστανόγκριζος έως μελανός (εξωτερικά) πηλός.

79/150. (Taf 30.10). Πχ.τοιχ. 0,006-0,008μ. , Δλαβής 0,02Χ0,034μ. Καστανέρυθρος πηλός, χονδροειδής.

79/151. (Taf 30.11). Δστομ. 0,092μ., πχ.τοιχ. 0,005-0,009μ. Πηλός χονδροειδής, καστανέρυθρος έως σκούρος καστανός εξωτερικά με πολύ μαρμαρυγία.

79/152. (Taf. 31. 1). Δστομ. 0,142μ. πχ.τοιχ. 0,007-0,008μ. Πηλός σχετικά χονδροειδής, φαιόγκριζος.

79/153. (Taf 31.2). Δστομ. 0,09μ., πχ.τοιχ. 0,0055-0,006μ. Πηλός χονδροειδής, σκούρος γκρίζος.

79/154. (Taf. 31.3). Δστομ. 0,054μ., πχ.τοιχ. 0,005μ. Πηλός σχετικά χονδροειδής, καστανόγκριζος έως μελανός.

79/155. (Taf 31.4). Δστομ. 0,096μ., πχ.τοιχ. 0,007-0,008μ. Πηλός χονδροειδής, καστανόγκριζος έως φαιόγκριζος.

79/157. (Taf. 31.5). Πχ.τοιχ. 0,009μ. Πηλός χονδροειδής, σκούρος καστανός έως μελανός. Ελαφρά εξομάλυνση της επιφάνειας.

79/158. (Taf 31.6). Πχ.τοιχ. 0,009μ.. Πηλός χονδροειδής, καστανόγκριζος σκούρος.

79/159. (Taf. 31.7). Δστομ. 0,046, πχ.τοιχ. 0,0045-0,005μ.

Πηλός χονδροειδής, καστανέρυθρος έως σκούρος γκρίζος εξωτερικά. Εξομαλυμένη επιφάνεια.

79/160. (Taf 31.8). Δβ. 0,085μ. πχ.τοιχ. 0,004μ. Πηλός χονδροειδής, ερυθρόγκριζος.

79/161. (Taf 31.9). Δβ. 0,088μ., πχ.τοιχ. 0,006μ. Πηλός χονδροειδής, ερυθρός έως γκρίζος.

79/162. (Taf 31.10). Δβ. 0,077μ., πχ.τοιχ. 0,0011μ. Πηλός χονδροειδής, καστανέρυθρος.

79/332.(Taf.45.6). Δστομ. (υπολ.) 0,18μ. (;), πχ.τοιχ. 0,0072μ.

Πηλός σχετικά χονδροειδής, καστανέρυθρος έως πορτοκαλόχρωμος, Στιλβωμένη (γυαλισμένη) επιφάνεια με ίχνη του εργαλείου (εγχαράξεις).

79/333.[49] (Taf. 45.7). Δστομ. 0,09μ.,.πχ.τοιχ. 0,0042μ. Πηλός σχετικά χονδροειδής, καστανόγκριζος με ελαφρά στίλβωση εξ./εσ.

79/335. (Taf. 45.8). Δστομ. 0, 165μ., πχ.τοιχ. 0,055μ. Πηλός χονδροειδής, γκρίζος, στα εξωτερικά τοιχώματα ερυθρός, στο εσωτερικό μελανές κηλίδες.

(Sipsie-Eschbach 1991, 178-9, Taf. 55.4 (60/1489), 5 (60/1486) και Taf. 62.1 (79/Γ).

Τάφος 1.

1. (79/1Γ). **Πρόχους**

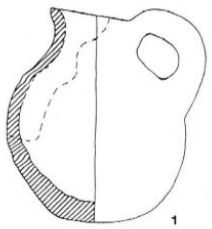

Ύψος 0,081-0,088μ., Δστομ. 0,034μ., Δβ. 0,023-0,026μ.,
Δλαβής 0,01-0,0125μ.
Πηλός χονδροειδής, καστανομέλανος,
με στίλβωση και ίχνη της διαμόρφωσης.

[49] Τα θραύσματα no 332-335, με βάση το βάθος εύρεσης και τα συνευρήματα, τοποθετούνται στο τέλος της ΥΠρΓ ή σε μια περίοδο από την ΥποΠρΓΙ έως την ΥποΠρΓ ΙΙΙ ή την Πρώϊμη ΥΓ (Sipsie-Eschbach 1991, 155-9).

Τάφος 3.

4. (60/1489). **Πρόχους**

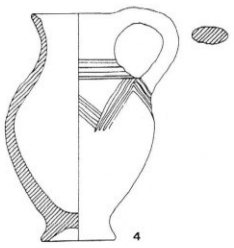

Ύψος 0,11μ., Δστομ. 0,045μ., Δβ. 0,035μ., πχ.τοιχ.0,0032μ.
Πηλός ερυθρόγκριζος εσωτερικά έως καστανομέλανος.
Εξωτερικά. Στιλβωμένη επιφάνεια. Εγχάρακτη διακόσμηση.

5.(60/1486). **Κύαθος**

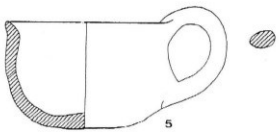

Ύψος 0,054μ., Δστομ. 0,081μ., Δβ. 0,042μ., πχ.τοιχ. 0,003μ.
Πηλός χονδροειδής ερυθρός,
κατά τόπους μελανός με ερυθρές κηλίδες. Στιλβωμένη επιφάνεια.

Τροχήλατα Μυκηναϊκά

Δίωτα αγγεία με δακτύλιο, σε κοντική θέση εντοπισθέντα και με κοινές διαστάσεις χείλους

Κ 2886-Τομή Α, Β3,Β4,Γ3, Γ4, ΟΜ 6581 **(Δστομ. 0,15μ)**-***εικ.Α1***
Κ 2889-Τομή Α, Β3,Β4,Γ3, Γ4,Δ3, Δ4, ΟΜ 6584 **(Δστομ. 0,16μ.)** ***εικ.Α6***
ΥΕΙΙΙΓ ύστερη, σε στρώση και της ΥΜ φάσης

Σκληρά τοιχώματα, «εύθρυπτος» πηλός, μικρού μεγέθους προσμίξεις, με ίχνη κάλυψης-επίχρισης της επιφάνειας με κάποιο υδαρές αργιλικό διάλυμα

Κ 4794- Μάρτυρας τομών Η-Θ (μάλλον τομή Η), Γγ11, Ββ11, Αα11, ΟΜ 1605,1606,1607, 1810 **(Δστομ. 0,16μ.)**-***εικ.Α60***
Κ 4802- Μάρτυρας τομών Η-Θ (μάλλον τομή Η ή Η-Γ), Γ11, Ββ11, Αα11, Γγ7-8, Ββ7-8 1605+1606+1607+1608+1750+1811+1845 (**Δστομ. 0,20-0,22μ.)**-***εικ.Α27***
ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη

Αρκετός μαρμαρυγίας

Κ 4857- Τομή Γ, Τχ 11, Δ10-11, ΟΜ 6068 (**Δστομ. 0,12+μ**.)-***εικ.Α35***
Κ 4683- Τομή Γ, Τετρ. Ε10, ΟΜ 6070 (**Δστομ. 0,16μ**.)-***εικ.Α71***
ΥΕΙΙΙΓ μέση

Τρόπος επικόλλησης λαβής με πλάτυνση στο κατώτερο άκρο αυτής

Κ 4689-Τομή Θ, Γγ17, ΟΜ 1481 (**Δστομ. 0,12μ**.)-***εικ.Α29***
Κ 4722- Τομή Θ, Γγ17, ΟΜ 1481 (**Δστομ. 0,12μ**.)-***εικ.Α30***
Κ 4893-Τομή Ε, Δ15/Γ15, ΟΜ 1686 (**Δστομ. 0,13μ**.)-***εικ.Α79***
Κ 4192-Μάρτυρας Η-Γ, ΟΜ 2679 (**Δστομ. 0, 13 (+)μ**.) -***ΚΠΑ73***

Κ 4674-Μάρτυρας Α-Γ, Τετρ. Ε-Ζ/1-2 (**Δστομ-0, 13μ**.+)-***εικ.Α42***
ΥΕΙΙΙΓ μέση

Κ 4854-Τομή Β, Η3 (**Δστομ-0,134μ**.)-***εικ.Α46***
ΥΕΙΙΙΓ ύστερη

Πολύς ασβεστίτης στο υλικό κατασκευής

Κ 4111- Τομή Ε, 1. Δ15, 2. από τα μπάζα της τομής μετά την κατάρρευση του Τχ 16, 3,4,5. Γ14,Β14, 6.Ε14,7. Γ14, ΟΜ 1.1637,2.1181,3.1649,4.1639,5.1661,6.1636,7. 1622 (**Δστομ.0,09μ**.)-***εικΑ38***
Κ 4112- Τομή Γ, 1. Β10, 2. Α7, 3, 4.Γ10-11, 1.Β10, 2.Α7,3. ΟΜ 6069, 4. Γ10-11 (**Δστομ. 0,098μ**.)-***εικ.Α15***
Κ 4113- Τομή Ε, Δ14, ΟΜ 1677 (**Δστομ. 0,145μ**.)-***εικ.Α80***
ΥΕΙΙΙΓ μέση

Ίχνη οργανικής ουσίας στο εξωτερικό για κάλυψη της επιφάνειας για αποφυγή ενεργοποίησης ασβεστιτικών στοιχείων

Κ 4115-Τομή Ε, Ε/Ζ 13-14, ΟΜ 2539β (**Δστομ. 0,145μ**.)-***εικ.Α32***
ΥΕΙΙΙΓ μέση (ίσως προς ύστερη)

Κ 4531-Τομή Ε, Ε/Ζ 13-14, ΟΜ 2539β (**Δστομ. 0,15μ**.)-***εικ.Α33***
ΥΕΙΙΙΓ μέση (ίσως προς ύστερη)

Κ 4794- Μάρτυρας τομών Η-Θ (μάλλον τομή Η), Γγ11, Ββ11, Αα11, ΟΜ 1605,1606,1607, 1810 (**Δστομ. 0,16μ**)-***εικ.Α60***
ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη (μάλλον ύστερη)

Κ 4891- Μάρτυρας τομών ΕΚΓΔ, Ζ12-13, ΟΜ 3284 (**Δστομ. 0,16μ**.)-***εικ.Α64***
ΥΕΙΙΙΓ μέση

Κοντινά ως προς το σχήμα και τη διαμόρφωση, και τη θέση, πιθανόν αγγεία μιας «φουρνιάς»

Κ 4845- Τομές Γ-Ε και Τχ 11, Δ11-Δ16, ΟΜ 6065 (**Δστομ. 0,10μ**.). Με ίχνος βαφής στο χείλος και στην άνω επιφάνεια της λαβής-***εικ.Α51***
ΥΕΙΙΙΓ μέση

Κ 4739- Μάρτυρας τομών Γ-Ε, Α12, ΟΜ 6546 (**Δστομ. 0,15μ**.)-***εικ.Α75***
ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση (στρώση της ΥΕΙΙΙΓ μέσης)

Οπή εξαερισμού-όπτησης

Κ 4855- Τομή Θ, Βόρειο προφίλ (γκρίζο καμένο στρώμα), ΟΜ 6553 (**Δστομ. 0,13-0,14μ**)-***εικ.Α58***
ΥΕΙΙΓ μέση-ύστερη

Κ 4847- Μάρτυρας τομών Α-Ζ, Αα1, ΟΜ 7881 (**Δστομ. 0,12+μ**.)-***εικ.Α82***
ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση

Σχετικά ως προς τη διαμόρφωση ;

Τομή Θ, ΟΜ 7436, Γγ17 (Δχ-0,17μ.)-*ΥΕΙΙΙΓ μέση*

ΚΠ Α128

Τομή Θ, ΟΜ 6176, Αα18-Α18 (**Δστομ. 0,21μ**)

ΚΠ Α125

ΥΕΙΙΙΓπρώϊμη-μέση (;)

Σχετικά ως προς τη μορφολογία

Κ 2792- Τομή Θ, Τ. Γγ14, ΟΜ 1765 (**Δστομ. 0,27μ**.)-***εικ.Α40***
Κ 2970- Τομή Θ, Αα14, ΟΜ 1921 (**Δστομ. 0165μ**.)-***εικ.Α41***
ΥΕΙΙΙΓ μέση

Ίδια διαμόρφωση στο εσωτερικό, πιθανόν αποτελούν αγγεία με μικτή τεχνική κατασκευασμένα

Τομή Κ, ΟΜ 8423, Ι16, (**Δστομ. 0,14-0,15μ**.)-***εικ.Α16***
ΥΕΙΙΙΓ μέση (;)

Κ 4217, Τομή Κ, ΟΜ 8256 (**Δστομ. 0,16μ**.)-***εικ.Α47***

Δίωτα με ανάγλυφη/σχοινόμορφη διακόσμηση στη βάση του χείλους

Κ 2969-Τομή Ε, Β16, 732 (**Δστομ. 0,24μ**)-***εικ.Α8***
ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη

Κ 2859-Τομή Ε, Γ16, 783 (**Δστομ. 0,24μ**.)- ***εικ.Α12***
ΥΕΙΙΙΓ μέση

Τομή Ε, **ΟΜ1643, 1657**, Δ14, Δ15-***εικ.Α11***

Πιθόσχημα με ανάγλυφη διακόσμηση

Τείχος, ΟΜ 7897, Ιι 32 (**Δστομ. 0,24μ**.)-***εικ.Α19***
Μάρτυρας Α-Β, Ζ1-2, (**Δστομ. 0,26-0,29μ.)**- ***εικ.Α20***
ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη

Πόροι στην επιφάνεια του αγγείου (λόγω ασβεστιτικών προσμίξεων που απομακρύνθηκαν)

Τομή Β, ΟΜ 4266+4268+4269 (**Δστομ. 0,16μ**.)-***εικ.Α78***
Τομή Β, ΟΜ 4266+4268 (**Δστομ. 0,14μ**)-***εικ.Α39***
ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση

Ημιχονδροειδή αγγεία (πρόχοι με υπερυψωμένη λαβή;)

Τομή Ε, ΟΜ 5140 (Δστομ. 0,11μ.)-*ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση*

ΚΠΓ34

Τομή Ε, ΟΜ 7413 (Δστομ.0,12μ.)-***εικ.Α88***
ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση

Τομή Ζ, ΟΜ 1706 (**Δστομ. 0,12μ**.)-***εικ. Γ15***

Με βαφή στην κάτω επιφάνεια της βάσης

Κ 4185-Τομή Θ, από τη διάλυση του Τχ 46, 2839 (**Δβ. 0,067μ**.)-***εικ.Α94***
ΥΕΙΙΙΓ ύστερη

Τομή Ε, **ΟΜ 7393**, Β17, (**Δστομ. 0,08μ**.)?

ΚΠ Α 159

Ομοειδή ως προς τη διαδικασία όπτησης (γκρίζες επιφάνειες)

Κ 4196-Μάρτυρας Η-Γ, Αα8-Α8, ΟΜ 2630-***εικ.Α84***
ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη

Τομή Κ, Ι16, ΟΜ 8423 (**Δστομ. 0,14-0,15μ**) (μάλλον λόγω επίχρισης)-***εικ.Α16***
Μάλλον ΥΕΙΙΙΓ μέση

Τείχος, ΟΜ 7897, Ιι32, (**Δστομ. 0,24μ**) (μάλλον λόγω επίχρισης)-***εικ.Α19***
ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη

Κ 4186-Τομή Θ, Αα14, ΟΜ 1438 (**Δβ. 0,105μ**) (μάλλον λόγω χρήσης)-***εικ.Α97***
ΥΕΙΙΙΓ μέση

Κ 4187-Τομή Ζ, Εε3,Εε4, ΟΜ 380/390
ΥΕΙΙΙΓ μέση

ΚΠΑ45

Κ 4189-Τομή Ε, Β14, ΟΜ 756 (**Δβ. 0,09μ**.) (λόγω της υδαρούς επίχρισης)-***εικ.Α98***
ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη

Μάρτυρας Β-Δ, Η6, ΟΜ 3084 (**Δστομ. 0,14μ**.)-***εικ.Α2***
ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση (στρώμα ύστερο)

Πηλός με σχιστολιθική δομή στον πυρήνα λόγω παρουσίας φυλλίτη;

Κ 4734- τείχος, Δδ32, 7266, -3,45-3,60, (**Δστομ. 0,13μ**.)
ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη

ΚΠ Α1

Κ 2792-Τομή Θ, Τ. Γγ14, ΟΜ 1765, -2,80-2,90, (**Δστομ. 0,27μ**.)-***εικ.Α40***
ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση

Κ 2886- Τομή Α, Β3,Β4,Γ3, Γ4, ΟΜ 6581, -1,16-1,26μ. (**Δστομ. 0,15μ.**)-***εικ.Α1***
ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη

Κ 4111-Τομή Ε, 1. Δ15, 2. από τα μπάζα της τομής μετά την κατάρρευση του Τχ 16, 3,4,5. Γ14,Β14, 6.Ε14,7. Γ14, 1.1637,2.1181,3.1649,4.1639,5.1661,6.1636,7. 1622, 1. 2,24- 2,33, 3.2,41-2,50, 4.2,24-2,33, 5.2,64-2,75, 6.2,24-2,33, 7. 1,92-2,04, (**Δστομ. 0,135μ., Δβ. 0,09μ**.)-***εικ.Α38***
ΥΕΙΙΙΓ μέση

Κ 4112-Τομή Γ, 1. Β10, 2. Α7, 3, 4.Γ10-11
1.Β10, 2.Α7,3. ΟΜ 6069, 4. Γ10-11, 1. 1,98-2,11/3. 2,50-2,60/4. -2,60-2,76)
(**Δστομ. 0,142μ., Δβ. 0,098μ.)- *εικ.Α15***
ΥΕΙΙΙΓ μέση

Κ 4113-Τομή Ε, Δ14, ΟΜ 1677, -2,8, (**Δστομ. 0,145μ**.)-***εικ.Α80***
ΥΕΙΙΙΓ μέση

Κ 4114-Τομή Γ, Β11, ΟΜ 6091, -2,62-2,77μ., (**Δστομ. 0,18μ**.)- ***εικ.Α76***
ΥΕΙΙΙΓ μέση

Κ 4116-Τομή Θ, Ββ13-14, ΟΜ 2861, -3,79-3,88, (**Δστομ. 0,145μ.)-*εικ.Α17***
ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση

Κ 4185-Τομή Θ, από τη διάλυση του Τχ 46, ΟΜ 2839, -0,92-1,42, (**Δβ. 0,067μ**.)-***εικ.Α94***
ΥΕΙΙΙΓ ύστερη,

Κ 4202-Μάρτυρας Η-Γ, Αα9-Α9, ΟΜ 2639, -3,25-3,35μ. (**Δστομ. 0,095μ**)-***εικ.Α85***
ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη

Κ 4206- Τομή Η, όστρακα από το στρώμα 1, ΟΜ 2625, -1,15-1,29?, **Δστομ. 0,14μ**)-***εικ.Α25***
ΥΕΙΙΙΓ μέση-ύστερη

Κ 4212- Τομή Α, Γ4, Γ3, ΟΜ 6783, ΟΜ 6784, -3,28-3,40μ., (**Δστομ. 0,10-0,11μ**.)-***εικ.Α44***
ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση

Κ 4213- Τομή Β, Η1-Ζ1-Ζ6, Η1-Ζ1,Η6-Ζ6, ΟΜ 4262,ΟΜ 4264, ΟΜ 4261, -2,54-2,71μ., (**Δστομ. 0,116μ**.)-***εικ.Α73***
ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση

Κ 4531-Τομή Ε, Ε/Ζ 13-14, ΟΜ 2539β, -2,27-2,50μ., (**Δστομ. 0,145μ**.)-***εικ.Α33***
ΥΕΙΙΙΓ μέση (ύστερη)

Κ 4674-Μάρτυρας Α-Γ, Τετρ. Ε-Ζ/1-2, -3,03-3,10μ. (**Δστομ. 0,13μ+)-*εικ.Α42***
ΥΕΙΙΙΓ μέση

Κ 4689-Τομή Θ, Γγ17, ΟΜ 1481,-2,10-2,20, (**Δστομ. 0,12μ+**)-***εικ.Α29***
ΥΕΙΙΙΓ μέση

Κ 4730-Επ 4, ΟΜ 5133β, δυτικό τμήμα. Όστρακα από διάλυση τοίχου (πιθανόν -5,50-5,63/-5,63-5,72μ), (**Δστομ.0,27μ. Δβ. 0,15μ**.)-***εικ.Α18***
ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση

Κ 4890-Μάρτυρας τομών Γ-Ε, Γ11-12, ΟΜ 3338, -2,80-2,90, (**Δστομ. 0,17-0,18μ**).-**εικ.Α77**
ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη

Κ 4893-Τομή Ε, Δ15/Γ15, ΟΜ 1686, -2,92μ., **(Δστομ. 0,13μ.)-*εικ.Α79***
ΥΕΙΙΙΓ μέση

Κ 4525-Τομή Κ/Κ-Δ, Ι12-13, ΟΜ 8375, -2,31-2,68/-2,71, **(Δστομ. 0,12μ.)-*εικ.Α72***
ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση (ύστερη)

ΟΜ 1833-Μάρτυρας Α-Β, Ζ1,-1,47-1,70μ., (**Δστομ. 0,11μ.)-*εικ.Α48***
ΥΕΙΙΙΓ ύστερη.

ΟΜ 7281-Τομή Γ, Β8/Δ8, ΟΜ 7281, -2,87-3,02μ., **(Δστομ.0,12μ.)-*εικ.Α81***
ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση

ΟΜ 7897-Τείχος, Ιι32, -3,63-4,00**, (Δστομ. 0,24μ.)-*εικ.Α19***
ΥΕΙΙΙΓ.

Σχιστολιθική δομή της αργιλόμαζας σε τριποδικά αγγεία ή αγγεία με τροπίδωση

Κ 4728- Τομή Η, Ββ10, -4,74-4,84-***εικ.Β85***
ΥΕΙΙΙΒ2-ΥΕΙΙΙΓ

Κ 4844- Τομή Ε, Α13-Β13/Β15, ΟΜ 7389/7384, 3,32-3,46/-3,32-3,44-***εικ.Β83***
ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση

Κ 4882-Τομή Β, Η3-Ζ3, ΟΜ 4198, 2,74-2,86-***εικ.Β63***
ΥΕΙΙΙΒ2-ΥΕΙΙΙΓ

Κ 4883-Τομή Ε, Γ16, ΟΜ 647, 1,20-1,27-***εικ.Β73***
ΥΕΙΙΙΓ, σε στρώμα της ΠρΓ

Κ 4769-Μάρτυρας τομών Α-Β, Ζ4-Ε4,Ζ3-Ζ2 και όστρακα από χώμα, ΟΜ 995,996,997,998-***εικ.Β75***
ΥΕΙΙΙΓ ύστερη

Κ 4503-Τομή Β, ΤΘ2, ΟΜ 4063, -2,00-2,11μ.-***εικ.Β86***
ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη (ίσως μέση)

Κ 4527-Τομή Κ, Θ16, ΟΜ 8265, 1,29-1,39-***εικ.Β74***
ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση (μάλλον μέση)

Κ 4680-Τομή Α, Τετρ. Β3, Σακ 223, 3,24-3,36μ.-***εικ.Β69***
ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση (μάλλον μέση)

Κ 2901-Τομή Ε, Γ 14-15, ΟΜ 2566+2565, όστρακα από τον καθαρισμό των λίθων (-2,47-2,65)-***εικ.Β65***
ΥΕΙΙΙΓ μέση

Κ 2964-Τομή Α, Γ5, Σακ 284, 3,42-3,50μ.-***εικ.Β51***
ΥΕΙΙΙΓ

Κ 2965-Τομή Θ, ΟΜ 2800, 2,76-2,83-***εικ.Β66***
ΥΕΙΙΙΓ (ίσως μέση)

Κ 4188-Τομή Θ, ΟΜ 2846, 2,50-3,46-***εικ.Β48***
ΥΕΙΙΙΓ πρώϊμη-μέση-ύστερη

Στιλβωτά χειροποίητα

(Μεταμυκηναϊκά)

Ανοικτά (κοινή διαμόρφωση επιφάνειας)

Κ 2857, Τομή Δ, Κ7+Λ7, -1,64-1,79-***εικ.ΙΔ10***
ΥΜ (κύαθος)

Κ 2935, Τομή Γ, ΟΜ 6038, -1,25-2,05-***εικ.ΙΔ12***
ΥΜ (σκύφος), πρβλ. **Κ. 2854**-***εικ. ΙΓ25***

Ανάλογα χαρακτηριστικά, θέση και βάθος εντοπισμού.

Κ 2854, Νότια επέκταση τομής Κ, -0,92-1,04-***εικ.ΙΓ25***
ΥΜ- φάση 5 (αμφορέας)

Κ 2853, Νότια επέκταση τομής Κ, -0,92-1,04-***εικ.ΙΓ22***
ΥΜ-φάση 5 (αμφορέας)

Κ 2855, Νότια επέκταση τομής Κ, -0,92-1,04-**εικ.ΙΓ23**
ΠΠρΓ-φάση 4 (αμφορέας)

Κ 2856, Νότια επέκταση τομής Κ, -0,92-1,04-***εικ.ΙΓ24***
ΥΜ-φάση 5 (αμφορέας)

Ανάλογο υλικό κατασκευής και θέση εύρεσης

Τομή Β, Σακ 30, -0,81-0,95-*ΠΠρΓ* (*ανοικτό αγγείο*)

ΚΠ ΙΔ1

Κ2865, Τομή Β, Σακ 23, -0,81-0,95μ.-***εικ.ΙΔ5***
(*μικρή πρόχους*)-*ΥΜ-ΠρΓ*

Συντομογραφίες

ΝΝ/ΥΝ-Νεώτερη/Ύστερη Νεολιθική περίοδος

ΠΕΧ-Πρώϊμη Εποχή Χαλκού

ΜΕΧ-Μέση Εποχή Χαλκού

ΥΕΧ-Ύστερη Εποχή Χαλκού

ΥΜ-Υπομυκηναϊκή περίοδος

ΠΜ-Πρώϊμη Μινωϊκή περίοδος

ΜΜ ΙΙΙ-Μέση Μινωϊκή περίοδος

ΥΜ Ι-Ύστερη Μινωϊκή περίοδος

ΠρΓ-Πρωτογεωμετρική περίοδος

ΠΠρΓ-Πρώϊμη Πρωτογεωμετρική περίοδος

ΜΠρΓ- Μέση Πρωτογεωμετρική περίοδος

ΥΠρΓ-Ύστερη Πρωτογεωμετρική περίοδος

Υπο-ΠρΓ-Υπο-Πρωτογεωμετρική περίοδος

(Π)ΕΣ-(Πρώϊμη) Εποχή Σιδήρου

ΠΓ-Πρώϊμη Γεωμετρική περίοδος

ΜΓ-Μέση Γεωμετρική περίοδος

ΥΓ-Ύστερη Γεωμετρική περίοδος

ΚΓ-Κυπρο-Γεωμετρική περίοδος

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

-**Abell, N., 2014**, "Migration, mobility and craftspeople in the Aegean Bronze Age: a case study from Ayia Irini on the island of Kea", *World Archaeology* 46 (4), 551-68.

-Αδρύμη-Σισμάνη, Β., 1999, «Μυκηναϊκός κεραμικός κλίβανος στο Διμήνι», στο Ε. Φρούσσου (επιμ.), *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου. Πρακτικά Α΄Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου, Λαμία 25-29 Σεπτεμβρίου 1994*, ΙΔ΄ΕΠΚΑ-ΥΠΠΟ, Λαμία, 131-142.

-A**drimi-Sismani, V**., **2006α**, "The palace of Iolkos and its end", στο *S. Deger-Jalkotzy, I.E. Lemos (επιμ.)*, *Ancient Greece:from the Mycenaean palaces to the Age of Homer*, (Edinburgh Leventis Studies 3), Edinburgh, 465-481.

-**Adrimi-Sismani, V., 2006β**, "Le palais de Iolkos et sa destruction", *Bulletin de Correspondence Hellénique* 128-129 (2004-2005), 1-54.

-Αδρύμη-Σισμάνη, Β., 2006γ, «Η γκρίζα ψευδομινύεια και η στιλβωμένη χειροποίητη κεραμική από το μυκηναϊκό οικισμό Διμηνίου», στο Α. Μαζαράκης-Αινιάν (επιμ.), *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 1, Βόλος 27.2-2.3.2003. Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας-ΥΠΠΟ, Βόλος, τ. Ι, 85-110.

-Αδρύμη-Σισμάνη, Β., 2014, *Ιωλκός. Η Εϋκτιμένη πόλη του Ομήρου. Ένα Αστικό κέντρο στο Μυχό του Παγασητικού Κόλπου. Το διοικητικό κέντρο, οι οικίες και το νεκροταφείο.*, ΥΠΠΟΑ, Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Θεσσαλικών Σπουδών, Βόλος.

-Alberti, M.E., 2011, "The Vessels in Cooking Fabrics from Room Epsilon in House II.1", στο M. Tsipopoulou, M.E. Alberti (επιμ.), "LMIB Petras : the Pottery from Room E in House II.1", στο T.M. Brogan, E. Hallager (επιμ.), *LM IB Pottery : Relative Chronology and Regional Differences, Acts of a Workshop held at the Danish Institute at Athens in collaboration with the INSTAP Study Center for East Crete, 27-29 June 2007,* (Monographs of the Danish Institute at Athe*ns* 11/1), Atene, 481-497.

-Alberti, M.E. , 2012, "Vessels in Cooking Fabrics from Petras House I (LMIA) : Overview and Capacity Measures", στο M. Tsipopoulou (επιμ.), *Petras, Siteia, 25 Years of Excavations and Studies. Acts of a Two-days Conference held at the Danish Institute in Athens, 9-10 October 2010* (Monographs of the Danish Institute in Athens 16), Athens, 235-254.

-**Alram-Stern, E., 2003**, "Aigeira-Acropolis: The Stratigraphy", στο S. Deger-Jalkotzy, M. Zavadil (επιμ.), *LHIIIC Chronology and Synchronisms II. LH III C Middle.*

Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, October 29th and 30th 2001, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 20), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 15-25.

-Allegretta, I., Eramo, G., Pinto, D., Hein, A., 2014, "The effect of temper on the thermal conductivity of traditional ceramics: Nature, percentage and granulometry", *Thermochimica Acta* 581, 100–109.

-**Allegretta, I., Eramo, G., Pinto, D., Hein, A., 2017,** "The effect of mineralogy, microstructure and firing temperature on the effective thermal conductivity of traditional hot processing ceramics", *Applied Clay Science* 135, 260–270.

-**Ανδρίκου, Ε., 2000**, «Οδός Πελοπίδου 26 (οικόπεδο κληρονόμων Νερούτσου - Κρητικού και Α. Παναγιωτίδη) Ο.Τ. 338», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 50, Χρονικά, Β1, 1995, 281-8.

-**Andrikou, E., Aravantinos, V. L., Godart L., Sacconi A., Vroom J., 2006**, *Thèbes. Fouilles de la Cadmée 2, 2. Les tablettes en linéaire B de la Odos Pelopidou. Le contexte archéologique. La céramique de la Odos Pelopidou et la cronologie du linéaire B*, Biblioteca di »Pasiphae«, (Collana di filologia e antichità egee 2, 2), Pisa.

-Alberti M. E., 2016, "Trade and Weighing Systems in the Southern Aegean from the Early Bronze Age to the Early Iron Age: How Changing Circuits Influenced Changing 'Glocal' Measures", στο B. P.C. Molloy (επιμ.), *Of Odysseys and Oddities: scales and modes of interaction between prehistoric Aegean societies and their neighbours*, (Sheffield Studies in Aegean Archaeology), Oxford & Philadelphia, 277-322.

-**Αλούπη Ε., 1993**, *Φύση και Μικρομορφολογία των βαφών σε αρχαία κεραμεικά. Μια νέα προσέγγιση στη μελέτη της κεραμικής τεχνολογίας.* Διδακτορική Διατριβή, Ιωάννινα.

-**Aloupi, E., Kourou, N., 2007**, "Late Geometric Slipped Pottery. Technological variations and workshop attributions (Euboen, Cycladic and Attic workshops)", στο A. Mazarakis-Ainian (επιμ.), *Oropos and Euboea in the Early Iron Age, Acts of an International Round Table, University of Thessaly, June 18-20 2004*, University of Thessaly, Department of History, Archaeology and Social Anthropology, University of Thessaly Press, 287-318.

-Alzinger, W. et al., **1985**, "Aigeira-Hyperesia und die Siedlung Phelloë in Achaia I: Österreichische Ausgrabungen auf der Peloponnes 1972-1983. Akropolis", *Klio* 67, 391-457.

-**Andreadaki-Vlazaki, M., Papadopoulou E., 2005, "**The Habitation at Khamalevri, Rethymnon, during the 12th c. B.C." στο A. L. D'Agata, J. Moody, E. Williams (επιμ.), *Ariadne's Threads: Connections between Crete and the Greek Mainland in Late Minoan III (LM IIIA2 to LM IIIC). Proceedings of the International workshop held at Athens,*

Scuola archeologica italiana, 5-6 April 2003, Atene: Scuola archeologica italiana di Atene, 353-397.

-**Andreadaki-Vlazaki, M., Papadopoulou E., 2007,** "Recent Evidence for the Destruction of the LHIIC Habitation at Khamalevri, Rethymnon", στο S. Deger-Jalkotzy, M. Zavanil (επιμ.)*, LHIIIC Chronology and Synchronisms II. LHIIIC Middle. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, October 29th and 30th 2004*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 28), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 27-43.

-Ανδρέου, Σ., 2003, «Η Μυκηναϊκή Κεραμική και οι κοινωνίες της Κεντρικής Μακεδονίας κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού», στο Α. Κυπαρίσση-Αποστολίκα, Μ. Φ. Παπακωνσταντίνου (επιμ.), *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου. Πρακτικά Β΄Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου, 26–30 Σεπτεμβρίου, Λαμία 1999,* ΥΠΠΟ-ΙΔ΄ΕΠΚΑ, Αθήνα, 191-210.

-**Andreou, S**., **2009**, "Stratified Wheel Made Pottery Deposits and Absolute Chronology of the Late Bronze Age to the Early Iron Age Transition at Thessaloniki Toumba", στο S. Deger-Jalkotzy, A.E. Bächle (επιμ.), *LH III C Chronology and Synchronisms III. LH III C Late and the transition to the Early Iron Age. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 23th and 24th, 2007*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 30), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 15-40.

-**Ανδρέου Σ., Κωτσάκης Κ., 1999**, «"Μυκηναϊκή παρουσία", "Μυκηναϊκή περιφέρεια", Η Τούμπα της Θεσσαλονίκης, μία θέση της Εποχής του Χαλκού στη Μακεδονία», στο Ελένη Φρούσσου (επιμ.), *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου. Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμπόσιο, Λαμία 25-29 Σεπτεμβρίου 1994,* ΥΠΠΟ-ΙΔ΄ΕΠΚΑ, Αθήνα, 107-116.

-**Aprile, J.**, **2013**, "Crafts, Specialists, and Markets in Mycenaean Greece The New Political Economy of Nichoria: Using Intrasite Distributional Data to Investigate Regional Institutions", *American Journal of Archaeology* 117, 429–36.

-**Αραχωβίτη Π., 2000**, «Στοιχεία αρχαιολογικής δράσης στις Φερές και την ευρύτερη περιοχής τους τα τελευταία οκτώ χρόνια», στο Π. Καλογεράκου (επιμ.), *Το Έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεότερων Μνημείων του ΥΠΠΟ στη Θεσσαλία και την ευρύτερη περιοχή της από το 1990 έως το 1998, Πρακτικά Α΄ Επιστημονικής Συνάντησης*, *Μάιος 1998*, ΥΠΠΟ-ΙΓ΄ΕΠΚΑ, Βόλος, 355-371.

-**Arnold, D.E.,** 1**981**, "A Model for the Identification of Non-Local Ceramic Distribution: A View from the Present", στο H. Howard, E. Morris (επιμ.), *Production and Distribution: A Ceramic Viewpoint, (British Archaeological Reports, International Series* 120), 32-44.

-**Arnold, D.E., 1985**, *Ceramic Theory and Cultural Process*, Cambridge University Press, Cambridge.

-**Arnold, D.E., 1988**, *Famine: Social Crisis and Historical Change*, New York: Basil Blackwell.

-**Arnold, D.E., 1991**, "Ethnoarchaeology and Investigations of Ceramic Production and Exchange: Can we go beyond Cautionary Tales?", στο R. L. Bishop, F. W. Lang (επιμ.), *The Ceramic Legacy of Anna O. Shepard*, Niwot, Colo: University Press of Colorando, 321-345.

-**Arnold, D.E., 2000**, "Does the Standardization of Ceramic Pastes Really Means Specialization", *Journal of Archaeological Method and Theory* 7, 333 – 375.

-**Arnold, D.E., 2005**, *Linking society with the compositional analyses of pottery: A model from comparative ethnography*, στο A. Livingstone Smith, D. Bosquet, R. Martineau (επιμ.), *Pottery Manufacturing Processes: Reconstruction and Interpretation. Acts of the XIVth UISPP Congress*, *(British Archaeological Reports, International Series 1349),* Oxford, 15-21.

-**Arnold, D. E., Neff, H., Bishop, R. L., 1991**, "Compositional analysis and "sources" of pottery: an ethnoarchaeological approach", *American Anthropologist* 93.I, 70-90.

-Arnold, D., Nieves, A., 1992, "Factors Affecting Ceramic Standardization", στο G. Bey, C. Pool (επιμ), *Ceramic Production and Distribution: An Integrated Approach*, Westview, Boulder, Colorado: Westview Press, 93-113.

-**Arnold, D. E., Neff, H., Glascock, M.D, 2000**, "Testing Assumptions of Neutron Activation Analysis: Communities, Workshops and paste preparation in Yucatan, Mexico", *Archaeometry* 42.2, 301-316.

-Aronson, M., Skibo, J.M., Stark M.T., 1994, "Production and Use Technologies in Kalinga Pottery", στο W.A. Longacre, J.M. Skibo (επιμ), *Kalinga Ethnoarchaeology. Expanding Archaeological Method and Theory*, Smithsonian Institution Press-Washington-London, 83-111.

-Bachhuber, C., Roberts, R. G. (επιμ.), 2009, *Forces of Transformation: The End of the Bronze Age in the Mediterranean. Proceedings of the Conference held at St John's College, Oxford, 25–26 March 2006*, (*BANEA Monograph* 1), Oxford: Oxbow Books.

-**Bächle, A. E. 1996**, "Mykenische Keramikfragmente aus den Gräbern von Elateia", στο T. Lorenz, G. Erath, M. Lehner, G. Schwarz (επιμ.), *Akten des 6. Österreichischen Archäologentages 3. – 5. Februar 1994*, Universität Graz, Vienna, 15 – 22.

-Badre, L., 2003, "Handmade Burnished Ware and Contemporary Imported Pottery from Tell Kazel", στο N..Chr. Stampolidis, V. Karageorghis (επιμ), *Πλόες, Sea Routes. Interconnections in the Mediterranean 16th – 6thc. BC. Proceedings of the International Symposium held at Rethymnon, Crete, September29th -October 2nd 2002*, Athens, 83–99.

-Badre, L., 2006, "Tell Kazel-Simyra: A Contribution to a Relative Chronological History in the Eastern Mediterranean in the Late Bronze Age" *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 343, 65–95.

-Badre, L., 2011, "The Cooking pot Tradition at Tell Kazel", στο V. Karageorghis, Ou. Kouka (επιμ), *Cooking Pots, Drinking Cups, Loomweights and Ethnicity in Bronze Age Cyprus and Neighbouring Regions. An International Archaeological Symposium held in Nicosia, November 6th-7th 2010,* A.G. Leventis Foundation*,* Nicosia, 149-166.

-**Balfet, H., 1965,** "Ethnographical Observations in North Africa and Archaeological Interpretation: The Pottery Maghreb", στο F. R. Matson (επιμ.)*, Ceramics and Man,* (Viking Fund Publications in Anthropology No. 41), New York, 161-177.

-Balfet, H.,**1984**, "Methods of formation and the shape of pottery", στο S. E. van der Leeuw (επιμ.), *The Many Dimensions of Pottery. Ceramics in Archaeology and Anthropology,* Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, 171-201.

-Βαλλιάνος, Χ., Παδουβά Μ., 1986, *Τα κρητικά αγγεία του 19ου και 20ου αιώνα* (Βώροι 3), Αθήνα.

-**Bankoff, H. A., Winter**, **F. A., 1984**, "Northern Intruders in LH IIIC Greece: a View from the North," *Journal of Indo-European Studies* 12, 1-30.

-**Bankoff, A.A., Nathan, M., Stefanovich, M., 1996**, "Handmade burnished ware and the Late Bronze Age of the Balkans", *Journal of Mediterranean Archaeology* 9, 193-209.

-**Βαξεβανόπουλος, Μ., 2017**, *Καταγραφή και μελέτη της αρχαίας μεταλλευτικής δραστηριότητας στο όρος Παγγαίο, Α. Μακεδονία*, Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Γεωλογίας. Τομέας Ορυκτολογίας-Πετρολογίας-Κοιτασματολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.

-**Barrett, J.C. (επιμ.), 2004,** *Food, Cuisine and Society in Prehistoric Greece*, (Sheffield Studies in Aegean Archaeology 5), Sheffield.

-**Bassiakos, Y., Aloupi, E., Facorellis, Y. (επιμ.)**, **2001**, *Αρχαιομετρικές μελέτες για την Ελληνική Προϊστορία και Αρχαιότητα. Archaeometry Issues in Greek Prehistory and Antiquity*, Athens.

-**Batziou-Efstathiou, A., 2015,** "The Mycenaean settlement at Pefkakia: the harbour of Iolkos?", στο J. Weilhartner, F. Ruppenstein (επιμ.), *Tradition and Innovation in the Mycenaean Palatial Polities*, *Proceedings of an International Symposium held at the Austrian Academy of Schiences, Institute of Oriental and European Archaeology. Aegean and Anatolia Department, Vienna, 1-2 March, 2013,* (Mykenische Studien 34), Vienna Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 51-85.

-**Baumann, M**., **2007**, "The Late Helladic Coarse Wares", στο G. Walberg (επιμ.), *Midea: The Megaron Complex and Shrine Areas. Excavations on the Lower Terraces 1994–1997*, (Prehistory Monographs 20), Philadelphia, INSTAP Academic Press, 154–162.

-Bayley, J., Rehren, T., 2007, "Towards a functional and typological classification of crucibles", στο S. Niece, D. Hook, P. Craddock (επιμ.), *Metals and mines: studies in archaeometallurgy*, London: Archaeotype Publications, 46-55.

-**Belardelli, C., Bettelli M., 2007**, "Different Technological Levels of Pottery Production: Barbarian and Grey Ware between the Aegean and Europe in the Late Bronze Age", στο I. Galanaki, Y. Thomas, Y. Galanakis, R..Laffineur (επιμ.), *Between the Aegean and Baltic Seas*, *Prehistory across Borders. Proceedings of the International Conference held in the University of Zagreb* (*Aegaeum 27*), Liège, 481 – 485.

-**Bendall, L**., **2004**, "Fit for a King? Hierarchy, Exclusion, Aspiration and Desire in the Social Structure of Mycenaean Banqueting", στο P. Halstead, J.C. Barrett (επιμ.), *Food, Cuisine and Society in Prehistoric Greece*, (Sheffield Studies in Aegean Archaeology 5), Oxford: Oxbow, 105–35.

-**Bendall, L**., **2007**, *Economics of Religion in the Mycenaean World. Resources Dedicated to Religion in the Mycenaean Palace Economy,* (Oxford University School of Archaeology Monograph 67), Oxford.

-**Bendall, L**., **2008**, "How much makes a feast? Amounts of banqueting foodstuffs in the Linear B records of Pylos", στο A. Sacconi, M. del Freo, L. Godart, M. Negri (επιμ.), *Colloquium Romanum. Atti del XII Colloquio international di Micenologia. Roma.20-25 Febbraio 2006, (Pasiphae II, Rivista di Filologia e Antichita Egee I)*, Pisa-Roma, 77-102.

-**Benton, S. 1934/5**, "The Evolution of the Tripod-Lebes", *Annual of the British School at Athens* 35, 74-130.

-**Ben-Shlomo, D., 2011**, "Food Preparation habits and Cultural interaction during the Late Bronze and Iron Age in southern Israel", στο V. Karageorghis, Ou. Kouka (επιμ.), *On cooking pots, Drinking cups, Loomweights and Ethnicity in Bronze Age Cyprus and Neighbouring Regions. An International Archaeological Symposium held in Nicosia, November 6-7 2010,* A.G. Leventis Foundation, Nicosia, 273-286.

-Ben-Shlomo, D., Shai, I., Zukerman, A., Maeir, A., 2008, "Cooking identities: Aegean-style cooking jugs and cultural interaction in Iron Age Philistia and neighboring regions", *American Journal of Archaeology* 112, 225-46.

-Ben-Shlomo, D., Uziel, J., Maeir, A.M., 2009, "Pottery production at Tell es-Safi/Gath: a Longue Durée perspective", *Journal of Archaeological Science* 36, 2258-2273.

-**Ben-Shlomo, D., Press, M. D., 2009,** "A Reexamination of Aegean-style Figurines in Light of New Evidence from Ashdod, Ashkelon, and Ekron", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 353, 39–74.

-Berg, I., **2007**, "Meaning in the Making: The Potter's Wheel at Phylakopi, Melos (Greece)", *Journal of Anthropological Archaeology* 26, 234-252.

-Berg, I.,**2008**, "Looking through pots: recent advances in ceramics X-radiography", *Journal of American Science* 35, 1177-88.

-Berg, I., **2009**, "X-radiography of Knossian Bronze Age Vessels: Assessing our Knowledge of Primary Forming Techniques", *American Journal of Archaeology* 104, 137-173.

-**Berg, I., 2011α**, "Exploring the Chaîne Operatoire of Ceramics through X-Radiography", στο S. Scarcella (επιμ), *Archaeological Ceramics: A Review of Current Research*, (*British Archaeological Reports, International Series* 2193), Oxford, 57-63.

-Berg, I., 2011β, "What's in a forming Technique? An Investigation into Wheel throwing and Wheel coiling in Bronze Age Crete"**,** *The Old Potter's Almanack***,** 9-12

-Berg, I.,**2013**, "The Potter's Wheel in Mycenaean Greece: A Re-assessment", στο G. Graziadio, R. Guglielmino, V. Lenuzza, S. Vitale (επιμ.), *Φιλική Συναυλία. Studies in Mediterranean Archaeology for Mario Benzi, (British Archaeological Reports, International Series* 2460), Oxford, 113-121.

-Berg, I.,2015, "Potting Skill and Learning Networks in Bronze Age Crete", στο W. Gauß, G. Klebinder-Gauß, C. von Rüden (επιμ.), *The Transmission of Technical Knowledge in the Production of Ancient Mediterranean Pottery. Proceedings of the International Conference at the Austrian Archaeological Institute at Athens 23rd – 25th November 2012*, (Sonderschriften des Österreichischen Archäologischen Institutes 54), Wien, 17-34.

-Berg, I.,**2018, "**Recognising conflict and crisis in prehistoric societies. The contribution of pottery", στο I. Caloi, Ch. Langohr (επιμ.), *Technology in Crisis. Technological changes in ceramic production during periods of trouble*. *Acts of an International Workshop held at UC Louvain, 18-19th February 2016, (Aegis 16),* Presses universitaires de Louvain, 93-109.

-**Betancourt, P.P**.,**1965,** *The history of Minoan pottery*. Princeton University Press.

-**Betancourt, P.P., 1980**, *Cooking Vessels from Minoan Kommos. A Preliminary Report,* Los Angeles.

-**Bettelli, M., 2002**, "*Barbarian Ware*, Ceramica Pseudominia e Bronzi di Fogge Italiane in Grecia, nel Quadro delle Relazioni tra Egeo e Penisola Italiana durante la Tarda Età del Bronzo", στο M. Bettelli (επιμ.), *Italia meridionale e mondo miceneo: ricerche su dinamiche di acculturazione e aspetti archeologici, con particolare riferimento ai versanti adriatico e ionico della penisola italiana*, Florence, 117-137.

-**Bevan, A.**, **2010**, "Making and Marking Relationships: Bronze Age Branding and Mediterranean Commodities", στο A. Bevan, D. Wengrow (επιμ.), *Cultures of Commodity Branding*, Walnut Creek, CA: Left Coast Press, 35-85.

-**Bietak, M., Czerny, E. (επιμ), 2003**, *The Synchronisation of Civilisations in the Eastern Mediterranean in the Second Millennium BC. II. Proceedings of the SCIEM 2000 – EuroConference, Haindorf, 2nd of May–7th of May 2001, (*Österreichische Akademie der Wissenschaften, Denkschriften der Gesamtakademie 29 = Contributions to the Chronology of the Eastern Mediterranean 4), Wien.

-Bietak, M., Czerny, E. (επιμ.), **2007**, *The Synchronisation of Civilisations in the Eastern Mediterranean in the Second Millennium BC. III. Proceedings of the SCIEM 2003 – 2nd EuroConference, Vienna, 28th of May–1st of June 2003, (*Österreichische Akademie der Wissenschaften, Denkschriften der Gesamtakademie 37 = Contributions to the Chronology of the Eastern Mediterranean 9), Wien.

-**Βικάτου, Ο., 1999**, «Το Μυκηναϊκό νεκροταφείο της Αγ. Τριάδας Ν. Ηλείας», Ε. Φρούσσου (επιμ.), *Η περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου, Πρακτικά Α΄Διεθνούς*

Διεπιστημονικού Συμποσίου, Λαμία 25-29 Σεπτεμβρίου 1994, ΥΠΠΟ-ΙΔ΄ΕΠΚΑ, Λαμία, 237-255.

-**Billigmeier J. C., Turner, J. A., 1981**, "The Socio-Economic Roles of Women in Mycenaean Greece: A Brief Survey of Linear B Tablets", στο H. Foley (επιμ.), *Reflections of Women in Antiquity*, London, 1-18.

-**Blackman, M. J, Stein, G. J., Vandiver P. B., 1993**, "The Standardization Hypothesis and Ceramic Mass Production: Technological, Compositional, and Metric Indexes of Craft Specialization at Tell Leilan, Syria", *American Antiquity* 58, 60-80.

-Βλαχόπουλος, Α., 1999, «Η Νάξος κατά την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο. Η φυσιογνωμία και ο χαρακτήρας ενός ακμαίου νησιωτικού κέντρου», στο Ε. Φρούσσου (επιμ.), *Η περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου, Πρακτικά Α΄Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου, Λαμία 25-29 Σεπτεμβρίου 1994*, ΥΠΠΟ-ΙΔ΄ΕΠΚΑ, Λαμία, 303-314.

-Βλαχόπουλος, Α., 2003, «Ο ΥΕΙΙΙΓ οικισμός της Γρόττας Νάξου. Στο κέντρο ή στην περιφέρεια του μυκηναϊκού Αιγαίου;», στο Α. Κυπαρίσση-Αποστολίκα, Μ.Φ. Παπακωνσταντίνου (επιμ.), *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου. Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου, 26–30 Σεπτεμβρίου Λαμία 1999,* ΥΠΠΟ-ΙΔ΄ΕΠΚΑ, Αθήνα, 493-512.

-Blegen, C.W., 1921, *Korakou; a prehistoric settlement near Corinth*, Boston/New York, American School of Classical Studies at Athens.

-Blegen, C.W., 1926, "The site of Opous", *American Journal of Archaeology* 30, 401-4.

-Blegen, C.W.,1928, *Zygouries: A Prehistoric Settlement in the Valley of Cleonae*, Cambridge, Mass.

-**Blegen, C.W., Rawson**, **M., 1966**, *The Palace of Nestor at Pylos in Western Messenia.* Vol. 1, *The Buildings and Their Contents*. Princeton: Princeton University Press.

-**Bloedow, E. F.**, **1985**, "Handmade Burnished Ware or 'Barbarian' Pottery and Troy VIIB", *Parola del Passato* 222, 161-199.

-**Blitzer, H.**, **1984**, "Traditional Pottery Production in Kentri, Crete: Workshops, Materials, Techniques and Trade", στο P. P. Betancourt (επιμ*.), East Cretan White-on-Dark Ware. Studies on a Handmade Pottery of the Early to Middle Minoan Periods,* Philadelphia, 143–157.

-**Blitzer, H., 1990**, "ΚΟΡΩΝΕΪΚΑ: storage-jar production and Change in the Traditional Aegean," *Hesperia* 59, 675–711

-**Boileau, M.-C., Badre, L., Capet, E., Jung, R., Mommsen, H.**, **2010**, "Foreign Ceramic Tradition, Local Clays: The Handmade Burnished Ware of Tell Kazel (Syria)", *Journal of Archaeological Science* 37, 1678-1689.

-**Βοκοτοπούλου, Ι., 1971**, «Πρωτογεωμετρικά αγγεία εκ περιοχής Αγρινίου», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 24Α, Μελέται 1969, 74-94.

-Βοκοτοπούλου, Ι., 1992, «Ποσείδι», *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη* 6, 443-50.

-Βοκοτοπούλου, Ι., 1993, «Ποσείδι 1993», *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη* 7, 401-12.

-Βοκοτοπούλου, Ι., 1*994**,*** *«Ποσείδι 1994», Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη 8, 269-74.*

-Βοκοτοπούλου, Ι., 2001, «Ποσείδι. Το Ιερό του Ποσειδώνα στη Χαλκιδική», *Ηπειρωτικά και Μακεδονικά Μελετήματα*, Αθήνα, 706-14.

-Bookidis, N., Fisher, J.E., 1972, "The Sanctuary of Demeter and Kore on Acrocorinth. Preliminary report IV: 1969-1970", *Hesperia* 41, 283-331.

-Borgna E., **1997**, "Kitchen-Ware from LM IIIC Phaistos. Cooking Traditions and Ritual Activities in LBA Cretan Societies,", *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* 39, 189-217.

-Borgna E., **2003**, "Settlement Patterns, Exchange Systems, and Sources of Power in Crete at the End of the Late Bronze Age," *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* 45, 153-183.

-Borgna E., **2004**, "Aegean Feasting: A Minoan Perspective", στο J. C. Wright (επιμ.), *Special Issue: The Mycenaean Feast*, *Hesperia* 73, 247 – 279.

-Borgna E., **2007**, "LMIIC Pottery at Phaistos", στο S. Deger-Jalkotzy, M. Zavanil (επιμ.), *LHIIIC Chronology and Synchronisms II. LHIIIC Middle. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, October 29th and 30th 2004*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 28), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 55-72.

-Borgna, E., Levi, S. T., 2015, "The Italo-Myceanean Connection. Some Considerations on the Technological Transfer in the Field of Pottery Production", στο W. Gauß, G. Klebinder –Gauß, C. von Rüden (επιμ.), *The Transmission of Technical Knowledge in the Production of Ancient Mediterranean Pottery. Proceedings of the International Conference at the Austrian Archaeological Institute at Athens 23rd – 25th November 2012*, (Sonderschriften des Österreichischen Archäologischen Institutes 54), Wien, 115-138.

-**Borgna, E., Levi, S. T., 2017**, "Cooking vessels and cooking installations in the Mediterranean Bronze Age: A Comparative evaluation of household practices in LMIIIC

Crete and LBA Italy", στο J. Hruby, D. Tristy (επιμ.), *From Cooking Vessels to Cultural Practices in the Late Bronze Age Aegean*, Oxford, Philadelphia, 116-26.

-**Bouzek J., 1969,** "The beginnings of the Protogeometric Pottery and the Dorian Ware", *Opuscula Atheniensia* 9, 41-57.

-**Bouzek J., 1974**, *The Attic Dark Age Incised Ware,* Prague.

-**Bouzek J., 1985**, *The Aegean, Anatolia and Europe: Cultural Interrelations in the 2nd Millenium B.C.* Prague.

-**Bouzek J., 1997**, *Greece, Anatolia and Europe: Cultural Interrelations during the Early Iron Age, (*Studies in Mediterranean Archaeology 122), Paul Åströms Förlag, Jonsered.

-**Branigan, K., 1984**, "Minoan Community Colonies in the Aegean?", στο R. Hagg, N. Marinatos (επιμ), *The Minoan Thalassocracy. Myth and reality. Proceedings of the Third International Symposium of the Swedish Institute at Athens, 31 May-5 June 1982*, Stockholm, 49-52.

-**Braun, D**., **1983**, "Pots as tools", στο J.A. Moore και A.S. Keene (επιμ.), *Archaeological hammers and theories*, Academic Press, New York, 107-134.

-**Braunholzinger, E.A., Matthäus, H.,** (επιμ), **2002**, *Die nähestlichen Kulturen und Griechenland an der Wende vom 2. zum 1. Jahrtausend v. Chr.: Kontinuität und Wande von Strukturen und Mechanismen kultureller Interaktion. Kolloquium des Sonderforschungsbereiches "Kulturelle und sprachliche Kontakte" der Johannes Gutenberg-Universität Mainz, 11.–12. Dezember1998*, Bibliopolis, Mahnesee.

-**Bril, B., 2002**, "L'apprentissage de gestes techniques: ordre de contraintes et variations culturelles", στο B. Briland, V. Roux (επιμ), *Le geste technique. Réflexions Méthodologiques et anthropologiques. Technologies/Idéologies/Pratiques,* Ramonville Saint-Agne: Editions érès, 113–150.

-Broneer, O., 1933, "Excavation on the North Slope of the Acropolis in Athens 1931-2", *Hesperia* 2, 329-417.

-Broneer, O., 1939, "A Mycenaean Fountain on the Athenian Acropolis", *Hesperia* 8, 317-433.

-**Broodbank, C., 2013,** *The Making of the Middle Sea. A History of the Mediterranean from the Beginning to the Emergence of the Classical World*, Oxford – New York: Oxford University Press.

-Bronitsky, G., 1986, "The Use of Materials Techniques in the Study of Pottery Construction and Use", στο M.B. Schiffer (επιμ), *Advances in Archaeological Method and Theory* 9, Academic Press, New York, 209-276.

-**Bronitsky, G., Hamer, R., 1986**, "Experiments in ceramic technology: the effects of various tempering materials on impact and thermal shock resistance", *American Antiquity* 51, 89-101.

-**Brouskari, M.**,**1980**, "A Dark Age Cemetery in Erechtheon St., Athens," *Annual of* the *British School at Athens* 75, 13-31.

-**Brumfiel, E.M., Earle T.K.**, **1987**, "Specialization, Exchange, and Complex Societies: An Introduction", στο E.M. Brumfiel, T.K. Earle (επιμ), *Specialization, Exchange, and Complex Societies*, New Directions in Archaeology, New York: Cambridge University Press, 1–9.

-Brysbaert A., **2007**, "Craft-Craft and Cross-Cultural Interaction during the Aegean and Eastern Mediterranean Late Bronze Age", στο A. Antoniadou, A. Pace (επιμ), *Mediterranean Crossroads. Conference in Athens, 10-13 May 2005,* Oxford, 325 – 358.

-**Buck., V., 2006**, *Archaeoseismology in the Atalanti Region, Central Mainland Greece. Theories, methods and practice*, Oxford.

-Bunimovitz, S., 2011, "'Us' and Them': The distribution of the 12th century cooking pots and drinking cups as identity markers", στο V. Karageorghis, Ou. Kouka (επιμ.)*, On cooking pots, Drinking cups, Loomweights and Ethnicity in Bronze Age Cyprus and Neighbouring Regions. An International Archaeological Symposium held in Nicosia, November 6-7 2010,* A.G. Leventis Foundation, Nicosia, 237-243.

-**Bunimovitz, S., Yasur-Landau**, **A., 1996**, "Philistine and Israelite Pottery: A Comparative Approach to the Question of Pots and People," *Tel Aviv* 23, 88-101.

-**Bunimovitz, S., Yasur-Landau, A., 2002**, "Women and Aegean Immigration to Cyprus in the 12th Century B.C. E", στο D. Bolger, N. Serwint (επιμ.), *Engendering Aphrodite. Women and Society in Ancient Cyprus*, (CAARI Monographs 3, ASOR Archaeological Reports 7), Boston.

-Burke, B., Burns, B., 2016, "Crafting Before and After the Collapse: Mycenaean Eleon in Boeotia", στο Jan Driessen (επιμ.), *RA-PI-NE-U Studies on the Mycenaean World offered to Robert Laffineur for his 70th Birthday*, (*Aegis* 10), Presses universitaires de Louvain, 85-94.

-Burke, B., Burns, B., Charami, A., van Damme, T., Herrmann, N., Lis, B., **2020α,** "Fieldwork at Ancient Eleon in Boeotia, 2011–2018", *American Journal of Archaeology* 124. 3, 441-476.

-**Burke, B., Burns, B., Charami, A. Kyriazi, O., 2020β**, "Excavations at ancient Eleon 2012-2014: memorializing the past ", στο Α. Μαζαράκης-Αινιάν (επιμ.), *Αρχαιολογικό*

Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 5. Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης. Βόλος 26.2 – 1.3.2015. Τόμος ΙΙ: Στερεά Ελλάδα, ΥΠΠΟΑ-Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, 783-8.

-**Buxeda i Garrigós, J., Kilikoglou, V., Day, P. M., 2001**, "Chemical and mineralogical alteration of ceramics from a Late Bronze Age kiln at Kommos, Crete: the effect on the formation of a reference group", *Archaeometry* 43, 349–71 (1-48).

-Cadogan, G., Iacovou, M., Kopaka, K., Whitley, J. (επιμ), 2012, *Parallel Lives. Ancient Island Societies in Crete and Cyprus*, (British School at Athens Studies 20), London.

-**Γιαλούρη, Α**., **2007**, «Οι φραγκικοί πύργοι της Φθιώτιδας», στο *Πρακτικά 3ου Συνεδρίου Φθιωτικής Ιστορίας (Ιστορία-Αρχαιολογία-Λαογραφία), 4-6 Νοεμβρίου 2005*, Λαμία, 424-439.

-Γιαννακάκης Ι., 2015*, Ελλαδικοί προϊστορικοί πίθοι. Αποθηκευτικά αγγεία στη νότια ηπειρωτική Ελλάδα*. Διδακτορική διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα.

-**Γιαννοπούλου, Μ**., **1999**, «Πυροτεχνολογία στην παραδοσιακή κεραμική της Θάσου», στο Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Α. Muller, Σ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *«Θάσος: Πρώτες ύλες και τεχνολογία. Από τους προϊστορικούς χρόνους ως σήμερα», Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Λιμενάρια Θάσου 26-29.9.1995*, Αθήνα, 349-357.

-**Γιαννοπούλου, Μ**., **2002**, *Η Τεχνολογία των Χειροποίητων Αποθηκευτικών Αγγείων στον Ελλαδικό Χώρο. Διαχρονική Έρευνα της Τεχνολογία αυτής με βάση τα χειροποίητα Αποθηκευτικά Αγγεία στα Νεότερα Εργαστήρια του Μεσσηνιακού κόλπου*. Διδακτορική Διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, , Θεσσαλονίκη.

-**Γιαννοπούλου, Μ**., **2010,** «Περί κατασκευής πίθων», στο Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή, Ντ. Κουσουλάκου (επιμ.), *Κεραμική της Ύστερης Αρχαιότητας από τον Ελλαδικό χώρο (3ος-7ος αι. μ.Χ.), Επιστημονική Συνάντηση, Θεσσαλονίκη 12-16 Νοεμβρίου 2006*, (Δημοσιεύματα Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Μακεδονικών και Θρακικών Σπουδών, αρ. 8), Θεσσαλονίκη, 65-80.

-Caloi, I., Langohr, Ch., 2018, "Technological changes in ceramic production during periods of trouble. *Methodological approaches and matters of scale*", στο I. Caloi, Ch. Langohr (επιμ.), *Technology in Crisis. Technological changes in ceramic production during periods of trouble*, *Acts of an International Workshop held at UCLouvain, 18-19th February 2016 (Aegis 16),* Presses universitaires de Louvain, *21-34.*

-Carington Smith, J., **2000**, "Cooking Vessels of Koukos, Sykia", στο Π. Αδάμ-Βελένη (επιμ.), *Μύρτος-Μελέτες στη μνήμη της Ιουλίας Βοκοτοπούλου*, ΥΠΠΟ-ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 219-228.

-Carington Smith, J. 2003, "Echoes of a Mycenaean past at Koukos, Sykia", στο Α. Κυπαρίσση-Αποστολίκα, Μ. Φ. Παπακωνσταντίνου (επιμ.), *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου. Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου, 26–30 Σεπτεμβρίου,* Λαμία 1999, ΥΠΠΟ-ΙΔ΄ΕΠΚΑ, Αθήνα, 243-252.

-Carr, C., **1993**, "Identifying Individual Vessels with X-Radiography", *American Antiquity* 58. 1, 96-117.

-Carr, C., Komorowski, J.-Chr., 1995, "Identifying the Mineralogy of Rock Temper in Ceramics Using X-Radiography", *American Antiquity* 60. 4, 723-749

-Caskey, M.E., 1984, "The Temple at Ayia Irini, Kea. Evidence for the Late Helladic IIIC Phase", στο J.A. MacGillivray, R.L.N. Barber (επιμ.), *The Prehistoric Cyclades. Contributions to a Workshop on Cycladic Chronology*, Edinburgh, 241-253.

-Catling, R.W.V., 1982-3, "Archaeology in Greece", Archaeological Reports 29, 3-62.

-Catling, R.W.V, Lemos, I.S., **1990**, *Lefkandi II.1. The Protogeometric building at Toumba. The pottery,* (*The British School at Athens Supplementary* vol. 22), London

-Catling, H. W., **2009**, *Sparta: Menelaion I. The Bronze Age*, *(The British School at Athens Supplementary* vol. 45), London.

-Catling H. W., Catling., **E. A., 1981**, "'Barbarian' Pottery from the Mycenaean Settlement at the Menelaion, Sparta," *Annual of* the *British School at Athens* 76, 71-82.

-Cavanagh, W., Crouwel,]., Catling, R.W.V., Shipley, **G., 2002**, *Continuity and Change in a Greek Rural Landscape: The Laconia Survey*, *VOLUME I: Methology and Interpretation*, (*The British School at Athens Supplementary* vol. 26), London.

-Charaf, H., 2011, "Over the Hills and Far Away: Handmade Burnished Ware and Mycenaean Cooking Pots at Tell Arqa, Lebanon", στο V. Karageorghis, Ou. Kouka(επιμ.), *On cooking pots, Drinking cups, Loomweights and Ethnicity in Bronze Age Cyprus and Neighbouring Regions. An International Archaeological Symposium held in Nicosia, November 6-7 2010,* A.G. Leventis Foundation, Nicosia, 203 – 218.

-Choleva, M., 2012, "The First Wheelmade Pottery at Lerna: Wheel-Thrown or Wheel-Fashioned?", *Hesperia* 81, 343 – 381.

-Christakis, S.K., **1999**, "Pithoi and Food Storage in Neopalatial Crete: A Domestic Perspective", *World Archaeology* 31.1, 1-20.

-Christakis, S.K., **2011, "**Redistribution in Aegean Palatial Societies. Redistribution and Political Economies in Bronze Age Crete", *American Journal of Archaeology*, 115.2, 197-205.

-Christakopoulou, G., 2016, "The Protogeometric settlement at Stamna, Aetolia. Some thoughts on the settlers' origin based on the typology of the graves", στο E. Papadopoulou-Chrysikopoulou, V. Chrysikopoulos, G. Christakopoulou (επιμ.), *ACHAIOS, Studies presented to Professor Thanasis I. Papadopoulos*, Archaeopress, Oxford, 59-76.

-Clarke, M. J., 2001, "Akha Feasting. An Ethnoarchaeological Perspective", στο M. Dietler and B. Hayden (επιμ.), *Feasts: Archaeological and Ethnographic Perspectives on Food, Politics, and Power*, Washington, DC: Smithsonian Institution Press, 144–167.

-Coldstream, J.N., **1968/ 2η εκδ 2008**, *Greek Geometric Pottery*. *A Survey of Ten Styles and their Chronology*, Exeter: Bristol Phoenix Press.

-Constantinou, J., **1966**, "Fouilles à Médéon*", Αρχαιολογικόν Δελτίον* 19B2, Χρονικά, 1964*,* 223-4.

-Cosmopoulos, M.B., 2003, *Greek Mysteries: The Archaeology and Ritual of Ancient Greek Secret Cults*, London.

-Costin, C.L., **1991**, "Craft Specialization: Issues in Defining, Documenting, and Explaining the Organization of Production.", στο M. Schiffer (επιμ.), *Archaeological Method and Theory* 3, Tucson: University of Arizona Press, 1–56.

-Costin, C.L., **2000**, "The use of ethnoarchaeology for the archaeological study of ceramic production", *Journal of Archaeological Method and Theory* 7, 377–403.

-Costin, C. L., Hagstrum, M. B., 1995, "Standardization, labor investment, skill, and the organization of ceramic production in late prehispanic highland Peru", *American Antiquity* 60.4, 619–39.

-Coulson, W. D. E., 1986, *The Dark Age Pottery of Messenia, (*Studies in Mediterranean Archaeology, PB 43), Göteborg.

-Coulson, W. D. E., 1991, "The 'Protogeometric' from Polis Reconsidered", *Annual* of the *British School at Athens* 86, 43–64.

-Courbin, P., 1966, *La céramique géometrique de l' Argolide*, Paris.

-Craddock, P. T., 2013, "Refractories:Ceramics with a Purpose", *The Old Potter's Almanack* 18. 2, 9-20.

-Crielaard, J.P., **1998,** "Surfing on the Mediterranean web: Cypriot long-distance communication during the eleventh and tenth centuries B.C.", στο V. Karageorghis, N. Chr. Stampolidis (επιμ.), *Proceedings of the International Symposium "Eastern*

Mediterranean: Cyprus-Dodecanese-Crete, 16th-6th c. B.C.", Rethymnon, 13-16 May 1997, University of Crete/A.G. Leventis Foundation, Athens, 187-206.

-Crielaard, J.P., **1999**, "Production, circulation and consumption of Early Iron Age Greek pottery (eleventh to seventh centuries BC)", στο J.P. Crielaard *et al.* (επιμ.), *The complex past of pottery. Production, circulation and consumption of Mycenaean and Greek pottery*, Amsterdam, 49-81.

-Crielaard, J.P., **2006**, "Basileis at sea: Elites and external contacts in the Euboean Gulf region from the end of the Bronze Age to the beginning of the Iron Age», στο S. Deger-Jalkotzy, I. Lemos (επιμ.), *Ancient Greece: From the Mycenaean palaces to the Age of Homer*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 271-297.

-Crielaard, J.P., **2011**, "The 'Wanax' to Basileus Model' reconsidered: Authority and Ideology after the Collapse of the Mycenaean Palaces*" στο A. Mazarakis-Ainian (επιμ.), *The 'Dark Ages' Revisited. Acts of an International Symposium in Memory of William D.E. Coulson*, *University of Thessaly, Volos, 14-17 June 2007*, *Vol. I*, Volos: University of Thessaly Press, 83-111.

-Crielaard, J.P., **2017**, "The Early Iron Age Sanctuary of Karystos-Plakari (Southern Euboea) and its Wider Context", στο A. Mazarakis-Ainian, A. Alexandridou, X. Charalambidou (επιμ.), *Regional Stories towards a new Perception of the early Greek World. Acts of an International Symposium in honour of Professor Jan Bouzek, Volos 18-21 June 2015, Aristeia*, University of Thessaly, Dpt of History, Archaeology and Social Anthropology, 127-144.

-Crouwel J., 2006, "Late Mycenaean Pictorial pottery", στο D. Evely, D.(επιμ)., *Levkandi IV. The Bronze Age. The Late Helladic settlement at Xeropolis*, (*The British School at Athens Supplementary* vol. 39), London, 233-55

-Crouwel J., 2007, "Pictorial Pottery of LHIIIC Middle and its Antecedents", στο S. Deger-Jalkotzy, M. Zavadil (επιμ.), *LH III C Chronology and Synchronisms II. LH III C Middle. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, October 29th and 30th 2004*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 28), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 73-88.

-Crown, P. I., 2001, "Learning to Make Pottery in the Prehispanic American Southwest", *Journal of Anthropological Research* 57, 451 – 469.

-Crown, P.L., **2007**, "Life histories of pots and potters: Situating the individual in archaeology", *American Antiquity* 72, 677- 690.

-**Cultraro M., 2005**, "The LIIIC Period in Arcadia and Imports from Southern Italy", στο Eric Østby (επιμ.), *Ancient Arcadia. Papers for the Third International Seminar on Ancient Arcadia held at the Norwegian Institute at Athens, 7-10 May 2002*, Athens, 17-33.

-**Cuomo di Caprio, N., 1985**, *La ceramica in archeologia : antiche tecniche di lavorazione e moderni metodi d'indagine,* Roma : "L'Erma" di Bretschneider.

-**Dabney, M. K., Halstead, P., Thomas, P., 2004**, "Mycenaean Feasting on Tsoungiza at Ancient Nemea", *Hesperia* 73.2, 197-215.

-**D'Agata, L.**, **1999,** "Defining a Pattern of Continuity during the Dark Ages in Central Western Crete", *Studi micenei ed egeo-anatolici*, 41.2, 181-218.

-**D'Agata, L.**, **2003**, "Late Minoan IIIC-Subminoan Pottery Sequence at Thronos/Kephala and its Connections with the Greek Mainland", στο S. Deger-Jalkotzy, M. Zavanil (επιμ.), *LHIIIC Chronology and Synchronisms. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, May 7th and 8th 2001*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 20), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 23-35.

-**D'Agata, L.**, **2007**, "Evolutionary Paradigms and Late Minoan III. On a definition of LMIIIC Middle", στο S. Deger-Jalkotzy, M. Zavanil (επιμ.), *LHIIIC Chronology and Synchronisms II. LHIIIC Middle. Proceedings of the International Workshop held at the AustrianAcademy of Sciencesat Vienna, October 29th and 30th 2004*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 28), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 89-118.

-**D'Agata, L.**, **2011,** "Subminoan: A Neglected Phase of the Cretan Pottery Sequence", στο W. Gauß, M. Lindblom, R. A. K. Smith, J. C. Wright (επιμ.), *Our Cups Are Full: Pottery and Society in the Aegean Bronze Age: Papers Presented to Jeremy B. Rutter on the Occasion of his 65th Birthday*, Archaeopress, Oxford, 51-64.

-**D'Agata, A.L., Moody, J. (επιμ.)**, **2005,** *Ariadne's Threads: Connections between Crete and the Greek Mainland in Late Minoan III (LM IIIA2 to LM IIIC)*. *Proceedings of the International Workshop held at Athens, Scuola archeologica italiana, 5-6 April 2003*, Atene : Scuola archeologica italiana di Atene.

-**D'Agata, A. L., Boileau, M.-C., De Angelis, S., 2012**, "Handmade Burnished Ware from the island of Crete: A view from the inside", *Rivista di Scienze Preistoriche* LXII, 295-330.

-**Δακορώνια, Φ., 1985α,** «Κυπαρίσσι Λοκρίδος», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 33Β1, Χρονικά, 1978, 139-140.

-**Δακορώνια, Φ., 1985β**, «Ζέλι Λοκρίδας», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 33Β1, Χρονικά, 1978, 139-140.

-**Δακορώνια, Φ., 1985γ,** «Εξαρχος», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 33Β1, Χρονικά, 1978, 140-141.

-**Δακορώνια, Φ., 1987α**, "Αρχαίος Κύνος Λοκρίδος», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 34Β1, Χρονικά, 1979, 186-187.

-**Δακορώνια, Φ., 1987β,** «Ζέλι Λοκρίδας», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 34Β1, Χρονικά, 1979, 186.

-**Δακορώνια, Φ., 1987γ**, «Κυπαρίσσι Λοκρίδος», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 34Β1, Χρονικά, 1979, 187.

-Dakoronia, F., 1987δ, "Mittelhelladische Gräber in Ost – Lokris", *Athenische Mitteilungen* 102, 55-64.

-**Δακορώνια, Φ., 1988**, «Ζέλι», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 35Β1, Χρονικά, 1980, 242-4.

-**Δακορώνια, Φ., 1989,** «Μεγαπλάτανος», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 39Β, Χρονικά, 1984, 135-6.

-**Δακορώνια, Φ., 1990α,** «Αταλάντη. Οικ. Ν. Καραγιώργου», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 40Β, Χρονικά, 1985, 165-167.

-**Δακορώνια, Φ., 1990$^{\beta}$,** «Ελάτεια», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 40Β, Χρονικά 1985, 171.

-**Δακορώνια, Φ., 1990γ**, «Ζέλι», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 40Β, Χρονικά, 1985, 171, 173.

-**Δακορώνια, Φ., 1990δ**, «Κύνος», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 40Β, Χρονικά, 1985, 173-4.

-**Δακορώνια, Φ., 1990$^{\varepsilon}$**, «Μεγαπλάτανος-Σβέντζα», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 40Β, Χρονικά, 1985, 176-8.

-**Δακορώνια, Φ., 1990στ**, «Ελάτεια. Μυκηναϊκό νεκροταφείο», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 41Β, Χρονικά, 1986, 65-68.

-**Δακορώνια, Φ., 1990ζ**, «Κύνος», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 41Β, Χρονικά, 1986, 68-69.

-**Δακορώνια, Φ., 1992α,** «Οδός Δημοτική. Οικ. Αχ. Γκούρα», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 42Β1, Χρονικά, 1987, 226-8.

-**Δακορώνια, Φ., 1992β**, «Ελάτεια. Μυκηναϊκό νεκροταφείο», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 42Β1, Χρονικά, 1987, 231-234.

-**Δακορώνια, Φ., 1992γ**, «Κύνος», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 42Β1, Χρονικά, 1987, 234.

-**Δακορώνια, Φ., 1993α**,«Κύνος», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 43 Β1, Χρονικά, 1988, 223-4.

-Δακορώνια, Φ.,1993β, «Ζέλι-Γολέμι», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 43Β1, Χρονικά, 1988, 225-6.

-**Dakoronia, F.**, **1993γ**, "Homeric Towns in East Lokris", *Hesperia* 63, 115-127.

-**Δακορώνια, Φ., 1995α**, «Ζέλι-Γολέμι», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 44Β1, Χρονικά, 1989, 170-1.

-**Δακορώνια, Φ., 1995β**, «Κύνος», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 44Β1, Χρονικά, 1989, 171-2.

-**Δακορώνια, Φ., 1995γ**, «Μόδι-Σκαμνά», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 44Β1, Χρονικά, 1989, 173-5.

-**Δακορώνια, Φ., 1995δ**, «Μόδι-Σκαμνά», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 45Β1, Χρονικά, 1990, 175-6.

-**Δακορώνια, Φ., 1995ε**,«Πύργος Λιβανατών. Κύνος», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 45Β1, Χρονικά, 1990, 177-8.

-**Δακορώνια, Φ., 1995στ**, «Αταλάντη-θέση Σπαρτιά», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 45Β1, Χρονικά, 1990, 178-9.

-**Δακορώνια, Φ., 1995ζ**, «Κηρύξεις Αρχαιολογικών Χώρων», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 45Β1, Χρονικά, 1990, 182.

-**Dakoronia, F.**, **1996α**, "Earthquakes of the Late Helladic III Period (12th century BC) at Kynos (Livanates, Central Greece)", στο S. Stiros, R.E.Jones (επιμ.), *Archaeoseismology*, I.G.M.E., BSA (Fitch Laboratory Occasional Paper 7), 41-44.

-**Dakoronia, F.**, **1996β**, "Mycenaean East Lokris", στο E. de Miro, E. Godart, L.A. Sacconi (επιμ.)*, Atti e memorie del secondo Congressi internationale de micenologia, Roma-Napoli 14-20 ottobre 1991*, (Incunabula Graeca 98), Rome, 1167-73.

-**Δακορώνια, Φ., 1996γ**, «Μόδι», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 46Β1, Χρονικά, 1991, 193.

-**Δακορώνια, Φ., 1996δ**, «Κύνος», *Αρχαολογικόν Δελτίον* 46Β1, Χρονικά, 1991, 194-5.

-**Δακορώνια, Φ., 1997α**, «Μόδι. Θέση Αγ. Αθανάσιος», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 47Β1, Χρονικά, 1992, 200-201.

-**Δακορώνια, Φ., 1997β**, «Λιβανάτες-Ρέμα Φαρμάκη», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 47Β1, Χρονικά, 1992, 203-5.

-**Δακορώνια, Φ., 1997γ,** «Ελάτεια. Αλωνάκι», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 47Β1, Χρονικά, 1992, 207.

-**Δακορώνια, Φ., 1997δ**, «Κύνος, *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 47Β1, Χρονικά, 1992, 208-211.

-**Δακορώνια, Φ., 1998α**, «Μόδι, Αγ. Αθανάσιος και Αγρός Π. Λιαράκη», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 48Β1, Χρονικά, 1993, 205-7.

-**Δακορώνια, Φ., 1998β,** «Τραγάνα», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 48Β1, Χρονικά, 1993, 209-210.

-**Δακορώνια, Φ., 1998γ**, «Κύνος», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 48Β1, Χρονικά, 1993, 218-9.

-**Δακορώνια, Φ., 2000α**, «Κύνος», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 50Β1, Χρονικά, 1995, 338-9.

-**Δακορώνια, Φ., 2000γ (β)**, «Αμφίκλεια. Θέση Τείχη», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 50Β1, Χρονικά, 1995, 342-3.

-**Δακορώνια, Φ., 2000β (γ)**, «Μόδι. Οικόπεδο Π. Λιαράκη», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 50Β1, Χρονικά, 1995, 343-4.

-**Δακορώνια, Φ., 2001,** «Εξαρχος, Θέση Σμίξη», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 51Β1, Χρονικά, 1996, 316-7.

-**Δακορώνια, Φ., 2003[α]**, «Ερευνώντας δύο «Περιφέρειες»: Ανατολική Λοκρίδα και ΒΑ Φωκίδα. Ομοιότητες και διαφορές», στο Ν. Κυπαρίσση-Αποστολίκα, Μ.Φ. Παπακωνσταντίνου (επιμ.), *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου, Πρακτικά του Β΄Διεθνούς Διεπιστημονικού Συνεδρίου, Λαμία 26-30.9.1999*, Αθήνα, ΥΠΠΟ-ΙΔ΄ΕΠΚΑ, 339-49.

-**Dakoronia, F.**,**2003β**, "The transition from Late Helladic IIIC to the Early Iron Age at Kynos", στο S. Deger-Jalkotzy, M. Zavanil (επιμ.)*, LHIIIC Chronology and Synchronisms. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, May 7th and 8th 2001*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 20), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 37-51

-Δακορώνια, Φ., 2003γ, «Μεγαπλάτανος-Σβέντζα», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 52Β2, Χρονικά, 1997, 436.

-**Δακορώνια, Φ., 2004α,** (υπό έκδοση), «Ανατολική Λοκρίδα–Λευκαντί: Ομοιότητες και διαφορές», στο *Διεθνές Αρχαιολογικό Συνέδριο, Η Εύβοια κατά την Αρχαιότητα. Όψεις του Δημόσιου και Ιδιωτικού Βίου, Χαλκίδα, 7-10 Οκτωβρίου.*

-**Δακορώνια, Φ., 2004β**, "Special Elateia Day. Elateia in Central Greece:Excavation and Finds", *Bulletin of Institute of Classical Studies* 47, 185-6.

-Dakoronia, F., **2006[α]**, "Mycenaean Pictorial Style at Kynos, East Lokris", στο E. Rystedt, B. Wells, (επιμ.), *Pictorial pursuits: Figurative painting on Mycenaean and Geometric pottery. Papers from two International Round-Table Conferences on Mycenaean Pictorial Pottery at the Swedish Institute at Athens in 1999 and 2001*, Stockholm, 23-29.

-Dakoronia, F., **2006β**, "Bronze Age Pictorial Tradition on Geometric Pottery", στο Rystedt, E., Wells, B. (επιμ.), *Pictorial pursuits: Figurative painting on Mycenaean and Geometric pottery. Papers from two International Round-Table Conferences on Mycenaean Pictorial Pottery at the Swedish Institute at Athens in 1999 and 2001*, Stockholm, 171-175.

-Dakoronia, F., **2006γ**, "Early Iron Age elite burials in East Lokris", στο S. Deger-Jalkotzy, I. Lemos (επιμ), *Ancient Greece: from the Mycenaean Palaces to the Age of Homer*, (Edinburgh Leventis Studies 3), Edinburgh, 483-504.

-**Dakoronia, F**., **2007**, "LH IIIC Middle Pottery Repertoire of Kynos", στο S. Deger-Jalkotzy, M. Zavanil (επιμ.)*, LHIIIC Chronology and Synchronisms II. LHIIIC Middle. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, October 29th and 30th 2004*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 2), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 119-127.

-**Δακορώνια, Φ., 2008α**, «Ανατολική Λοκρίδα», στο Ανδρ. Βλαχόπουλος (επιμ.)*, Αρχαιολογία: Εύβοια και Στερεά Ελλάδα*, Εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, 274-291.

-**Δακορώνια, Φ., 2008β**, «Βορειοανατολική Φωκίδα», στο Ανδρ. Βλαχόπουλος (επιμ.)*, Αρχαιολογία: Εύβοια και Στερεά Ελλάδα*, Εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, 292-301.

-**Δακορώνια, Φ., 2015**, «Κεραμική τεχνολογία στον Κύνο», στο Α. Μαζαράκης-Αινιάν (επιμ.), *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 4. Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης. Βόλος 15.3 – 18.3.2012. Τόμος ΙΙ: Στερεά Ελλάδα*, ΥΠΠΟΑ-Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, 841-84.

-Dakoronia, F., 2016, "Sacrifice on Board", στο E. Alram-Stern, Fr. Blakolmer, S. Deger-Jalkotzy, R. Laffineur, J. Weilhartner (επιμ), *Metaphysis. Ritual, Myth and Symbolism in the Aegean Bronze Age*, (*Aegaeum* 39), Leuven-Liège, 387-92.

-Δακορώνια, Φ., Deger-Jalkotzy, S., 1993, «Ελάτεια. Μυκηναϊκό νεκροταφείο», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 43Β1, Χρονικά, 1988, 229-232.

-Δακορώνια, Φ., Deger-Jalkotzy, S., 1995α*, «*Ελληνοαυστριακή Ανασκαφή Ελάτειας», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 44Β1, Χρονικά, 1989, 175-177.

-Δακορώνια, Φ., Deger-Jalkotzy, S., 1995β, *«*Ελληνοαυστριακή Ανασκαφή Ελάτειας»*,* *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 45Β1, Χρονικά, 1990, 183-4.

-Δακορώνια, Φ., Deger-Jalkotzy, S., 1996α, *«*Ελληνοαυστριακή Ανασκαφή Ελάτειας» *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 46Β1, Χρονικά, 1991, 196-8.

-Dakoronia, Ph., Deger-Jalkotzy, S., 1996β, 'Einleitung', στο Ph., Dakoronia, S. Deger-Jalkotzy, A.Sakellariou, (επιμ.), *Corpus der minoischen und mykenischen Siegel. Band* V *Suppl.* 2*: Die Siegel aus der Nekropole von Elateia-Alonaki*, Berlin.

-**Dakoronia, Ph., Deger-Jalkotzy, S., Fabrizii-Reuer, S.**, **2002**, "Beisetzungen mit Leichenbrand aus der Felskammernekropole von Elateia-Alonaki Griechenland", στο *Festschrift für Egon Reuerzum 75. Geburstag* (*Archaeologia Austriaca* 84-85, 2000-2001), Wien, 137-153.

-**Dakoronia, Ph., Deger-Jalkotzy, S., Fabrizii-Reuer 2009**, "Elateia and the Mycenaean Heritage", στο Δ. Δανιηλίδου (επιμ), *ΔΩΡΟΝ*: *Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Σπύρο Ιακωβίδη, Αθήνα,* 211-229.

-**Δακορώνια, Φ., Δημάκη, Σ.**, **2004**, «Καλαπόδι. Αγρός Α. Δαλιάνη-Α. Μπακανδρίτσου», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 53 Β2, Χρονικά, 1998, 394-5.

-**Δακορώνια, Φ., Δημάκη, Σ.**, **2005**, «Μόδι», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 54Β1, Χρονικά, 1999, 370-2.

-**Δακορώνια, Φ., Κοτούλας, Δ., Μπαλτά, Ε, Συθιακάκη, Β, Τόλιας, Γ**., **2002**, *Λοκρίδα. Ιστορία και Πολιτισμός*, Εκδ. Χατζημιχάλη, Αθήνα.

-**Dakoronia, F., Kounouklas**, **P., 2009**, "Kynos' pace to the Early Iron Age", στο S. Deger-Jalkotzy, A. E. Bächle (επιμ.), *LHIIIC Chronology and Synchronisms III. LHIIIC Late and the transition to the Early Iron Age. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 23rd and 24th 2007*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 30), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 61-76.

-**Δακορώνια, Φ., Κουνουκλας, Π., 2012**, «Η Ανακύκλωση στην Αρχαιότητα», στο Α. Μαζαράκης-Αινιάν (επιμ.), *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 3. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης. Βόλος 12.3-15.3.2009, Τ. ΙΙ, Στερεά Ελλάδα,* Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας-ΥΠΠΟ, 1171-8.

-**Dakoronia, F., Kounouklas**, **P.**, **2015**, "Fishing Technology:The Contribution of Kynos", στο D. Panagiotopoulos, Y. Kaiser, Ou. Kouka (επιμ.), *Ein Minoer im Exil. Festschrift für Wolf-Dietriech Niemeir, (*Universität Forschung zur Prähistorischen Archäologie. Aus dem Institut für Klassische Archäologie. Band 270*),* Bonn, 35-50.

-**Δακορώνια, Φ., Κουνούκλας Π., Μπελέτσης Δ., 2012**, «Ο ≪Αίας≫… στον Κύνο. Σύστημα Διαχείρισης Ανασκαφικών Δεδομένων», Α. Μαζαράκης-Αινιάν (επιμ.), *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 3. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης. Βόλος 12.3-15.3.2009, Τ. ΙΙ, Στερεά Ελλάδα,* Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας-ΥΠΠΟ, 999-1009.

-**Dakoronia, Ph., Stiros, S.C., 1989**, "Ruolo strorico e identificazione di antichi terremoti nei siti della Grecia", στο E. Guidoboni (επιμ.), *I Terremoti prima del Mille in Italia e nell' area mediterranea, Storia Geofisica Ambiente*, Bologna, 422-439.

-Dakouri-Hild, A., Sherratt, **S. (επιμ.**), **2005,** *Autochthon. Papers Presented to O.T.P.K. Dickinson on the Occasion of his Retirement. Institute of Classical Studies, University of*

London 9 November 2005, (*British Archaeological Reports, International Series* 1432), Oxford.

-**Dalinghaus, M.1998**, "The Domestic Pottery", στο G. Walberg *(επιμ.), Excavations on the Acropolis of Midea vol. I: The Excavations on the Lower Terraces 1985-1991*, Stockholm, 133-137, 217-20.

-**Darcque, P., 2005**, *L'habitat mycenien, Formes et function d' espace bâti en Grèce continentale à la fin du IIe millénaire avant J.-C. (*BEFAR 319), Paris.

-**David, N., 1972**, "On the Life Span of Pottery. Type Frequencies and Archaeological Inference", *American Antiquity* 37, 1972, 141-2.

-**Day, P.M., Kilikoglou, V**., **2001**., "Analysis of ceramics from the kiln", στο J.W.Shaw, A.van der Moortel, P.M Day, V. Kilikoglou, (επμ.), *A LM IA Ceramic Kiln in South-Central Crete: Function and Pottery Production, Hesperia Supplement* 30, 111–133.

-**Day, L.P., Glowacki, K.T., Klein, N.L., 2000**, "Cooking and dining in Late Minoan IIIC Vronda, Kavousi", στο Θ. Ε. Δετοράκης, Σ. Παπαδάκη - Ökland (επιμ.), *Πεπραγμένα του Η'Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ηράκλειο, 9-14 Σεπτεμβρίου 1996, Α3. Προϊστορική και Αρχαία Ελληνική Περίοδος*, Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Σπουδών, Ηράκλειον, 115-125.

-DeBoer, W. R., 1990, "Interaction, Imitation, and Communication as Expressed in Style: The Ucayali Experience", στο M. Conkey, C. Hastorf (επιμ.), *The Uses of Style in Archaeology*, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 82–104.

-**De Fidio, P. 2001**, "Centralization and Its Limits in the Mycenaean Palatial System", στο S. Voutsaki, J. Killen (επιμ.), *Economy and Politics in the Mycenaean Palace States. Proceedings of the Conference held on 1-3 July 1999 in the Faculty of Classics*, (Cambridge Philological Society Suppl. 27), Cambridge, 15-24.

-**Deger-Jalkotzy, S**., **1977**, *Fremde Zuwandere im spätmykenischen Griechenland. Zu einer Gruppe handgemachter Keramik aus den mykenisch IIIC Siedlungeschichten von Aigeira*, (Österreichischen Akademie der Wissenschaften (ŐAW), Sitzungsbericht 326), Wien.

-**Deger-Jalkotzy, S**., **1983**, "Das Problem der "Handmade Burnished Ware", στο S. Deger-Jalkotzy (επιμ.)*, Griechenland, die Ägäis und die Levant während der „Dark Ages" vom 12 bis 9Jh v. Chr. Akten des Symposiums von Stift Zwettl (Niederösterreich) 11-14 Oktober 1980*, (ŐAW, Sitzungsbericht 418), Wien, 161-8.

-**Deger-Jalkotzy, S**., **1990**, "Elateia und die Fruhe Geschichte der Griechen: ein österreichische-griechisches Grabungsproject", *Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, 127, 77-86.

-**Deger-Jalkotzy, S**., **1991α**,"Zum Verlauf der Periode SH IIIC in Achaia", στο A. D. Rizakis (επιμ.), *Achaïa kai Eleia/Achaia und Elis in der Antike*, Athens, 19-29.

-Deger-Jalkotzy, S.,**1991β**, "Diskontinuität und Kontinuität. Aspecte politischer und sozialer Organisation in mykenischer Zeit und in der Welt der Homerischen Epen", στο D. Musti, A. Sacconi, L. Rocchetti, M. Rocchi, E. Scafa, L. Sportiello, M.E.Giannotta (επιμ.), *La transizione dal miceneo all' alto arcaismo: dal palazzo alla città,Atti del Convegno Internazionale Roma, 14-19 Marzo 1988*, Rome, 53-66.

-**Deger-Jalkotzy, S**., **1991γ**,"Die Erforschung des Zusammenbruchs der sogenannten mykenischen Welt und der sogenannten dunklen Jahrhunderte," στο J. Latacz (επιμ.), *Zweihundert Jahre Homer-Forschung: Colloquium Rauricum* 2, Stuttgart/Leipzig, 127-154.

-**Deger-Jalkotzy, S**., **1994**, "The Post-Palatial Period of Greece: An Aegean Prelude to the 11th Century B.C. in Cyprus", στο V. Karageorghis (επιμ.), *Proceedings of the International Symposium Cyprus in the 11th Century B.C*., *30–31 October 1993,* University of Cyprus, A. G.Leventis Foundation*,* Nicosia, 11–30.

-**Deger-Jalkotzy, S**., **1995**, "Mykenische Herrschaftsformen ohne Paläste und die griechische Polis", στο R. Laffineur, W.D. Niemeir (επιμ.), *Politeia. Society and State in the Aegean Bronze Age, Proceedings of the 5th International Aegean Conference, University of Heidelberg Archäologisches Institut, 10-13 April 1994, (Aegaeum* 12)*,* Liège, 367-377.

-**Deger-Jalkotzy, S**., **1998α**, "The Last Mycenaeans and their Successors Updated", στο S. Gitin, A. Mazar, E. Stern (επιμ.), *Mediterranean Peoples in Transition. Thirteenth to Early Tenth Centuries BCE, In Honour of Professor Trude Dothan*, Jerusalem, Israel Exploration Society, 114-128.

-**Deger-Jalkotzy, S**., **1998β**,"The Aegaean islands and the breakdown of the Mycenaean palaces around 1200 B.C", στο V. Karageorghis, N. Stampolidis (επιμ.), *Eastern Mediterranean. Cyprus –Dodecanese – Crete 16th – 6th Cent. B.C.,* Athens: University of Crete**,** 105–20.

-**Deger-Jalkotzy, S**., **1999**, "Elateia and problems of pottery chronology", στο Ε. Φρούσσου (επιμ)*, Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου, Λαμία 1994*, Λαμία, ΥΠΠΟ-ΙΔ΄ΕΠΚΑ, 195-202.

-**Deger-Jalkotzy, S**., **2000**, "Anmerkungen zu einem "Siegel" aus der mykenischen Nekropole von Elateia-Alonaki", στο F. Blackholmer (επιμ), *Österreichische Forschungen zur Ägäischen Bronzezeit 1998. Akten der Tagung am Institut der Universität Wien, 2-3 Mai 1998*, Wien, 199-207.

-**Deger-Jalkotzy, S**., **2002**, "Innerägäische Beziehungen und auswärtige Kontakte des mykenischen Griechenland in nachpalatialer Zeit", στο E.A. Braun-Holzinger, H. Matthäus (επιμ.), *Die nahöstlichen Kulturen und Griechenland an der Wende vom 2. zum 1. Jahrtausend v. Chr. Kontinuität und Wandel von Strukturen und Mechanismenkultureller Interaktion. Kolloquium des Sonderforschungsbereiches 295, Kulturelleund sprachliche Kontakte: der Johannes Gutenberg-Universität Mainz, 11-12 Dezember 1998*, Möhnesee, 47-74.

-**Deger-Jalkotzy, S**., **2003α**, "Work in Progress:Report on the 'End of the Mycenaean Civilisation' Project for the Years of 1999-2001", στο M. Bietak (επιμ), *The Synchronisation of Civilisations in the Eastern Mediterranean in the 2nd Millenium BC (II). Proceedings of the SCIEM 2000 Euro-Conference, Schloss Haindorf, May 2th-7th, 2001*, Wien, 455-470.

-**Deger-Jalkotzy, S**., **2003β**, "Stratified Pottery Deposits from the Late Helladic IIIC Settlement at Aigeira/Achaia", στο S. Deger-Jalkotzy, M. Zavanil (επιμ.), *LHIIIC Chronology and Synchronisms. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, May 7th and 8th, 2001*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 20), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 53-75.

-**Deger-Jalkotzy, S**., **2004,** "Special Elateia Day: Elateia in Central Greece: Excavation and Finds", *Bulletin of Institute of Classical Studies* 47: Mycenaean Seminar 2002-3 Summaries, 187-8.

-**Deger-Jalkotzy, S**., **2006**, "Late Mycenaean Warrior Tombs," στο S. Deger-Jalkotzy, I. S. Lemos (επιμ.), *Ancient Greece: From the Mycenaean Palaces to the Age of Homer*, (Edinburg Leventis Studies 3), Edinburgh, 151-179.

-**Deger-Jalkotzy, S**., **2007**, "Defining LH III C Middle at the Cemetery of Elateia- Alonaki in Central Greece", στο S. Deger-Jalkotzy, M. Zavadil (επιμ.), *LH III C Chronology and Synchronisms II. LH III C Middle. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, October 29th and 30th 2004*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 28), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 129-159.

-**Deger-Jalkotzy, S**., **2008**, "Decline, Destruction, Aftermath", στο C. W. Shelmerdine (επιμ.), *The Cambridge Companion to the Aegean Bronze Age*, Cambridge: Cambridge University Press, 387-415.

-**Deger-Jalkotzy, S**., **2009**, "From LH III C Late to the Early Iron Age: The Submycenaean Period at Elateia", στο S. Deger-Jalkotzy, A.E. Bächle (επιμ.), *LH III C Chronology and Synchronisms III. LH III C Late and the transition to the Early Iron Age. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 23th and 24th 2007*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 30), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 77-116.

-**Deger-Jalkotzy, S**., **2013**, "Cremation Burials in the Mycenaean Cemetery of Elateia-Alonaki in Central Greece", στο M. Lochner, F. Ruppenstein (επιμ.), *Cremation Burials in the Region between the Middle Danube and the Aegean, 1300-750 B.C. Proceedings of the International Symposium held at the Austria Academy of Sciences at Vienna, February 11th-12th, 2010,* Wien, 221-229.

-**Deger-Jalkotzy S**., **2014**, "A Very Underestimated Period: The Submycenaean Phase of Early Greek Culture", στο D. Nakassis, J. Gulizio, S. A. James (επιμ.), *Ke-ra-me-ja, Studies presented to Cynthia W. Shelmerdine*, INSTAP Academic Press, Philadelphia, Pennsylvania, 41-52.

-**Deger-Jalkotzy, S., Alram-Stern, E., 1985**, "Die mykenische Siedlung", στο Alzinger W. et al., "Aigeira-Hyperesia und die Siedlung Phelloë in Achaia. Östereichische Ausgrabung auf der Peloponnes 1972-1983, Teil I: Akropolis", *Klio* 67, 394-426.

-**Deger-Jalkotzy, S., Dakoronia, F**., **1992**, "Elateia, die antike Phokis und das Ausklingen der mykenischen Kultur in Mittelgriechenland", *Archäologie Österreichs* 3, 67-71.

-**Deger-Jalkotzy, S., Lemos, I. S.** (**επιμ**), **2006**, *Ancient Greece: From the Mycenaean Palaces to the Age of Homer, (*Edinburgh Leventis Studies 3), Edinburgh.

-**Δελιόπουλος, Γ., 2006**, «Η κεραμική από τον προϊστορικό οικισμό του Αρχοντικού Γιαννιτσών», *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη* 20, 685-702.

-**Δημάκη, Σ., 2003**, «Η αρχιτεκτονική των υστεροελλαδικών τάφων της Ελάτειας», στο Ν. Κυπαρίσση-Αποστολίκα, Μ. Παπακωνσταντίνου (επιμ), *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου, Πρακτικά Β΄Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου*, 26-30 Σεπτεμβρίου, Λαμία 1999, ΥΠΠΟ-ΙΔ΄ΕΠΚΑ, Αθήνα, 321-7.

-**Δημακοπούλου, Κ.**, **1999**, «Μυκηναϊκά ευρήματα από την Ελάτεια στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο», στο Ε. Φρούσσου (επιμ), *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού*

Κόσμου, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου, Λαμία, 25-29 Σεπτεμβρίου 1994, ΥΠΠΟ-ΙΔ΄ΕΠΚΑ, Λαμία, 187-194.

-**Δημακοπούλου, Κ., 1982**, *Το Μυκηναϊκό ιερό στο Αμυκλαίο και η ΥΕΙΙΙΓ περίοδος στη Λακωνία*, Αθήνα.

-Demakopoulou, K., 2003, "The Pottery from the Destruction Layers in Midea: Late Helladic IIIB2 Late or Transitional Late Helladic IIIB2/Late Helladic IIIC Early", στο S. Deger-Jalkotzy, M. Zavadil (επιμ.), *LH III C Chronology and Synchronisms. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, May 7th and 8th, 2001*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 20), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 77-92.

-Demakopoulou, K., 2007, "Laconia and Arcadia in LHIIIC Middle Pottery and other finds", στο S. Deger-Jalkotzy, M. Zavanil (επιμ.)*, LHIIIC Chronology and Synchronisms II. LHIIIC Middle. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, October 29th and 30th 2004*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 28), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 161-174.

-Demakopoulou, K., 2009, "Laconia in LHIIIC Late and Submycenaean. Evidence from Epidauros Limera, Pellana, the Amyklaion and other sites", στο S. Deger-Jalkotzy, A.E. Bächle (επιμ.), *LH III C Chronology and Synchronisms III. LH III C Late and the Transition to the Early Iron Age. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 23th and 24th 2007*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 30), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 117-132.

-**Demakopoulou, K., Crouwel, J.H., 1998**, "Some Mycenaean Tombs at Palaekastro. Arcadia", *Annual of the British School at Athens* 93, 269-283.

-**Demakopoulou, K., Divari-Valakou, N., Åström, P., Walberg, G., 1996,** "Excavations in Midea 1994", *Opuscula Atheniensia* 21, 13– 32.

-Demakopoulou, K., Divari-Valakou, N., Åström, P., Walberg, G., 1997-8, "Excavations in Midea 1995-6", *Opuscula Atheniensia* 22-23, 57-90.

-**Demakopoulou, K., Divari-Valakou, N., Schallin, A.-L., Ekroth, G., Lindblom,A., Nilsson, M., Sjögren, L., 2002**, "Excavations in Midea 2000 and 2001", *Opuscula Atheniensia* 27, 27 – 58.

-**Demakopoulou, K., Divari-Valakou, N., Schallin, A.-L., 2003**, "Excavations in Midea 2002", *Opuscula Atheniensia* 28, 7 – 28.

-**Demakopoulou, K., Divari-Valakou, N., Nilsson, M., Schallin, A.-L., 2008**, "Excavations in Midea 2006", *Opuscula Atheniensia et Romana* 1, 7 – 30.

-**Desborough, V.R.d'A, 1952,** *Protogeometric Pottery*, Oxford.

-**Desborough, V.R.d'A, 1954,** "Mycenae 1939-1953. Part V. Four Tombs", *Annual of the British School at Athens* 49, 258-266.

-**Desborough, V.R.d'A., 1956,** "Mycenae 1939-1955. Part III. Two tombs", *Annual of the British School at Athens* 51,128-130.

-Desborough, V.R.d'A., 1964, *The Last Mycenaeans and their Successors. An Archaeological Survey, c.1200 - c.1000 B.C*, Clarendon Press, Oxford.

-**Desborough, V.R.d'A., 1972**, *The Greek Dark Ages.* Ernest Benn Limited, London.

-**Desborough, V.R.d'A., 1980,** "The Dark Age Pottery (SM-SPG III) from Settlement and Cemeteries", στο M.R Popham, L.H. Sackett, P.G. Themelis (επιμ.), *Lefkandi I. The Iron Age, The Settlement. The Cemeteries*. (*The British School at Athens Supplementary* vol. 11)*,* Oxford, 281-354.

-Deshayes J., **1966,** *Argos. Les fouilles de la Deiras,* Paris.

-Dickinson, O.T. P. K., **1994,** *The Aegean Bronze Ag*e, Cambridge.

-Dickinson, O. T.P. K., 2006, *The Aegean from Bronze Age to Iron Age: Continuity and Change between the Twelfth and Eighth Centuries B.C.*, London/New York.

-**Dickinson, O. T. P. K., Martin, S. L., Shelmerdine, C. W.** ***1992****, "*Mycenaean Pottery from the Settlement", στο W.A. McDonald, N. Wilkie (επιμ.), *Excavations at Nichoria in Southwest Greece II: The Bronze Age Occupation*, Minneapolis, 467– 617.

-**Dikomitou-Eliadou, M., Georgiou, A., Vionis, Ath. K., 2016**, "The cooking pot Assemblage-Typological Observations and Petrographic Analysis", στο C. von Rüden, A. Georgiou, A. Jacobs, P. Halstead (επιμ.), *Feasting, Craft and Depositional Practice in Late Bronze Age Palaepaphos. The Well Fillings of Evreti*. (Bochumer Forschungen zur Ur- und Frühgeschichte 8), Rahden, Institut für Archäologische Wissenschaften der Ruhr-Universität Bochum, 235-58.

-**Dietler, M., 1996,** "Feasts and Commensal Politics in the Political Economy: Food, Power, and Status in Prehistoric Europe", στο P. Wiessner, W. Schiefenhövel *(επιμ.), Food and the Status Quest: An Interdisciplinary Perspective*, Providence, 87-125.

-**Dietler, M., 1998**, "Consumption, Agency, and Cultural Entanglement: Theoretical implications of a Mediterranean Colonial Encounter", στο J.G. Cusick (επιμ.), *Studies in Culture Contact: Interaction, Culture Change and Archaeology*, Center of Archaeological Investigations, Southern Illinois Uni., Carbondale, 288-315.

-Dietler M., 2001, "Theorizing the Feast: Rituals of consumption, commensal Politics, and Power in African Contexts", στο M. Dietler, B. Hayden (επιμ.), *Feasts: Archaeological and Ethnographic Perspectives on Food, Politics, and Power,* Washington, 65–114.

-Dietler, M., Hayden, **B., 2001**, "Digesting the Feast – Good to Eat, Good to Drink, Good to Think: An Introduction", στο M. Dietler and B. Hayden (επιμ.), *Feasts: Archaeological and Ethnographic Perspectives on Food, Politics, and Power*, Washington, DC: Smithsonian Institution Press, 1–22.

-Dietler, M., Herbich, I., 1994, "Ceramics and Ethnic Identity: Ethnoarchaeological observations on the distribution of pottery styles and the relationship between the social contexts of production and consumption", στο D. Binder, J. Courtin (επιμ.), *Terre cuite et société: la céramique, document technique, économique, culturel. Actes de Recontres International d' Archéologie et d; Histoire d' Antibes*, *21-23 Octobre 1993*, Éditions APDCA, Juan-les-Pins, 459–72.

-**Dietler, M., Herbich, I., 1998**, "Habitus, Techniques, Style: An Integrated Approach to the Social Understanding of Material Culture and Boundaries", στο M.T. Stark (επιμ..), *The Archaeology of Social Boundaries,* Smithsonian Institution Press, Washington/London, 232-263.

-**Dikaios, P., 1969-71**, *Enkomi. Excavations 1948-1958*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz.

-**Dobres, M.-A., Hoffman, C. R., 1994**, "Social Agency and the Dynamics of Prehistoric Technology", *Journal of Archaeological Method and Theory* 1.3, 211-58.

-**Döhl, H**., **1973**, "Iria. Die Ergebnisse der Ausgrabung 1939", στο U. Jantzen (επιμ.), *Tiryns. Forschungen und Berichte VI*, Deutsches Archäologisches Institut in Athen, Mainz:Philipp von Zabern, 127–194.

-**Dominguez, A.J., 2009**, "Cities and territories in Epiknemidian Lokris", στο Α. Μαζαράκης-Αινιάν (επιμ.), *2ο Συνέδριο.* Αρχαιο*λογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 2. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, Βόλος 16.3-19.3.2006,* τ. ΙΙ, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας-ΥΠΠΟ, Βόλος, 1195-205.

-Dothan, T., **1989,** "The Arrival of the Sea Peoples: Cultural Diversity in Early Iron Age Canaan", στο S. Gitin, W. Dever (επιμ.), *Recent Excavations in Israel: Studies in Iron Age Archaeology*, *Annual of the American Schools of Oriental Research (AASOR)* 49, Winona Lake, 1-22.

-Dothan, T., **1992**, "Social Dislocation and Cultural Change in the 12th Century B.C.E.", στο W. A. Ward, M. S. Joukowsky (επιμ.), *The 12th Century B.C.: the Crisis Years*: *from beyond the Danube to the Tigris,* Dubuque, Iowa: Kendall/Hunt Pub., 93-98.

-**Dothan, T., 1998**, «Initial Philistine Settlement: From Migration to Coexistence", στο S. Gitin, A Mazar, E. Stern (επιμ.), *Mediterranean Peoples in Transition. Thirteenth to Early Tenth Centuries. BCE: In Honor of Professor Trude Dothan*, Jerusalem, Israel Exploration Society, 148-161.

-Du Pied, L., 2011, "Early Iron Age society in the northern Levant:architecture, pottery and finds", στο V. Karageorghis, Ou. Kouka (επιμ), *Cooking Pots, Drinking Cups, Loomweights and Ethnicity in Bronze Age Cyprus and Neighbouring Regions. An International Archaeological Symposium held in Nicosia, November 6th-7th,2010,* A.G. Leventis Foundation*,* Nicosia*,* 219-236.

-**Eder**, **B., 1998**, *Argolis, Lakonien, Messenien. Vom Ende der mykenischen Palastzeit bis zur Einwanderung der Dorier*. Wien.

-**Eder**, **B., 1999**, "Ancient Elis in the dark Ages", στο Ε. Φρούσσου (επιμ.), *Η περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου, Λαμία 25-29 Σεπτεμβρίου 1994*, ΥΠΠΟ-ΙΔ΄ΕΠΚΑ, Λαμία, 263-268.

-**Eder, B., 2001**, "Die Anfänge von Elis und Olympia: Zur Siedlungsgeschichte der Landschaft Elis am Übergang von der Spätbronze- zur Früheisenzeit", στο Mitsopoulou-Leon, V., (επιμ.), "Forschungen in der Peloponnes", *Akten des Symposions anläßlich der Feier100 Jahre Österreichisches Archäologisches Institut Athen, Athen 5.3. – 7.3.1998*, (Sonderschriften / Österreichisches Archäologisches Institut, Bd. 38), Athen, 232-43.

-**Eder**, **B., 2003**, "Patterns of contact and communication between the regions south and north of the Corinthian Gulf in LH IIIC", στο Α. Κυπαρίσση-Αποστολίκα, Μ.-Φ. Παπακωνσταντίνου (επιμ.), *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου. Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου, 26–30 Σεπτεμβρίου Λαμία 1999,* ΥΠΠΟ-ΙΔ΄ΕΠΚΑ, Αθήνα, 37-54.

-**Eder**, **B., 2009**, "The Late Bronze Age/Early Iron Age transition in Western Greece: Submycenaean Studies", στο S. Deger-Jalkotzy- A. E. Bächle (επιμ.), *LH III C Chronology and Synchronisms III. LH III C Late and the transition to the Early Iron Age. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 23th, and 24th, 2007*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 30), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 133-149.

-Eder, **B., 2015, "**Die Kontinuität bronzener Ringhenkeldreifüße im sozialen Kontext der Transformation der mykenischen Welt zwischen 1200 und 700", στο S. και R. Nawracala (επιμ.), *ΠΟΛΥΜΑΘΕΙΑ Festschrift für Hartmut Matthäus anläßlich seines 65. Geburtstages*, Shaker Verlag, 115-133.

-**Eder**, **B., 2019**, "The Role of Sanctuaries and the Formation of Greek Identities in the Late Bronze Age / Early Iron Age Transition", στο I. S. Lemos, A. Tsingarida (επιμ.), *Beyond the Polis Rituals, Rites and Cults in Early and Archaic Greece (12th-6th centuries BC)*, Bruxelles CReA-Patrimoine, 25-52.

-Emberling, G., 1997. "Ethnicity in Complex Societies: Archaeological Perspectives", *Journal of Archaeological Research* 5.4, 295-344.

-**Engels, L., Bavay, L., Tsingarida, A., 2009**, "Calculating Vessel Capacities: A New Web-based Solution.", στο A. Tsingarida (επιμ), S*hapes and Uses of Greek Vases (7th - 4th centuries B.C.). Proceedings of the Symposium held at the Université de Bruxelles, 27-29 April 2006*, Brussel: Centre de Recherches en Archéologie et Patrimoine, 129-133.

-**Ευστρατίου, Κ., Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, Ν., 2017**, «Το Μυκηναϊκό νεκροταφείο στους Λαζάρηδες Αίγινας», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 65-6Α, Μελέτες, 2010-11, 1-162.

-**Evely, D.(επιμ)., 2006**, *Levkandi IV. The Bronze Age. The Late Helladic settlement at Xeropolis*, (*The British School at Athens Supplementary* vol.39), London: British School at Athens.

-**Evershed, R. P**., **1993**, "Biomolecular Archaeology and Lipids", *World Archaeology* 25, 74–93.

-Ζάχος Γ., 1997, *Ελάτεια. Ελληνιστική και Ρωμαϊκή περίοδος*. Διδ. Διατριβή, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Ιστορίας, Κέρκυρα.

-**Feathers, J.K**., **1989**, "Effects of temper on strength of ceramics: response to Bronitsky and Hamer", *American Antiquity* 54, 579-588.

-Feinman, G.M, 1985, "Change in the Organization of Ceramic Production in Pre-Hispanic Oaxaca, Mexico", στο B. A. Nelson (επιμ.), *Decoding Prehistoric Ceramics*, Southern Illinois University at Carbondale, 195–223.

-Feinman G. M., Upham, S., Lightfoot, K. G., 1981, "The Production Step Measure: An Ordinal Index of Labor Input in Ceramic Manufacture", *American Antiquity* 46.4, 871-84.

-**Felsch, R.S.C., Braun, K., Jacob-Felsch, M. , Hübner, G. , Nitsche, A. , Salta, M., Ellinger, P., 1980**, "Apollon und Artemis oder Artemis und Apollon? Bericht von den Grabungen im neu entdeckten Heiligtum bei Kalapodi 1973-1977", *Archäologiscer Anzeiger*, 38-123.

-Felsch, R.S.C., 1987, "Kalapodi. Bericht űber die Grabungen im Heiligtum der Artemis Elaphebolos und des Apollon von Hyampolis", *Archäologiscer Anzeiger*, 1-99

-Felsch, R.S.C (επιμ.), 1996, *Kalapodi I. Ergebnisse der Ausgrabungen im Heiligtum der Artemis und des Apollon von Hyampolis in der antiken Phokis*, Mainz.

-Felsch, R.S.C , 1999, «Το μυκηναϊκό ιερό στο Καλαπόδι, λατρεία και τελετουργικό», Ε. Φρούσσου (επιμ.), *Η περιφέρεια του Μυκηναϊκού κόσμου, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου, Λαμία 25-29 Σεπτεμβρίου 1994*, ΥΠΠΟ-ΙΔ΄ΕΠΚΑ, Λαμία, 163-170.

-Felsch, R.S.C, 2001, "Opferhandlungen des Alltagslebens im Heiligtum der Artemis Elaphebolos von Hyampolis in den Phasen SHIIIC – Spätgeometrisch", στο R. Laffineur, R. Hägg (επιμ.), *Proceedings of the 8th International Aegean Conference, Göteborg University, 12-15 April 2000*, University of Liege, 193-199.

-**Felsch, R.C.S. (επιμ.), 2007α,** *Kalapodi II. Ergebnisse der Ausgrabungen im Heiligtum der Artemis und des Apollon von Hyampolis in der antiken Phokis*, Mainz: Zabern.

-Felsch, R.S.C, 2007β, "Zur Stratigraphie des Heiligtums", στο R.C.S. Felsch (επιμ), *Kalapodi II. Ergebnisse der Ausgrabungen im Heiligtum der Artemis und des Apollon von Hyampolis in der antiken Phokis*, Mainz: Zabern, 1-27.

-**Feuer, B.**, **1999**, "The Mycenaean Periphery: Some Theoretical and methological Considerations", στο Ε. Φρούσσου, *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου. Πρακτικά Α΄Δεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου, Λαμία 25-29 Σεπτεμβρίου 1994*, ΥΠΠΟ-ΙΔ΄ΕΠΚΑ, Λαμία, 7-14.

-**Fischer, J., 2017,** *Food in Mycenaean Greece*, Kraków, 31-150.

-**Fischl, K., Kiss, V., Kulcsár, G., 2001**, "Beiträge zum Gebrauch der tragbaren Feuerherde (Pyraunoi) im Karpatenbecken II. (Spätbronzezeit – Früheisenzeit)", στο C. Kacsó (επιμ), *Der nordkarpatische Raum in der Bronzezeit. Symposium Baia Mare, 7–10 Okt. 1998*, Baia Mare, 125–156.

-**Forstenpointner, G., Kerschner, M., Muss**, **U., 2008**, "Das Artemision in der späten Bronzezeit und der frühen Eisenzeit", στο U. Muss (επιμ.), *Die Archäologie der ephesischen Artemis. Gestalt und Ritual eines Heiligtums*, Wien, 33-46.

-**Forte, V., 2019, "**Skilled people or specialists? Knowledge and expertise in copper age vessels from central Italy", *Journal of Anthropological Archaeology* 55, 1-20.

-**Fossey, J., 1990,** *The Ancient Topography of Opountian Lokris*, Amsterdam.

-Foster, G. M., 1960, "Life-Expectancy of Utilitarian Pottery in Tzintzuntan, Michoacan, Mexico", *American Antiquity* 26, 606-609.

-Fourrier S., **2015**, "Kitchen Pottery from Iron Age Cyprus: Diachronic and Social Perspectives", στο M. Spataro, A. Villing (επιμ.*), Ceramics, Cuisine and Culture: The Archaeology and Science of Kitchen Pottery in the Ancient Mediterranean World,* Oxbow Books, Oxford & Philadelphia*,* 242-250.

-Fox, R. S, 2009, *Feasting Practices and Changes in Greek Society from the Late Bronze Age to Early Iron Age,* PhD thesis, University of Sheffield.

-**French**, **E., 1963,** "Pottery Groups from Mycenae: a summary", *Annual of the British School at Athens* 58, 44-52.

-French, **E., 1965, "**Late Helladic IIIA 2 Pottery from Mycenae", *Annual of the British School at Athens* 60, 159-202.

-French, **E., 1969α,** "The first phase of LH IIIC", *Archäologischer Anzeiger* 84, I33-6.

-French, **E., 1969β,** "A Group of Late Helladic IIIB2 Pottery from Mycenae", *Annual of the British School at Athens* 64, 71-88.

-French, E., 1989, "Possible Northern Intrusions at Mycenae," στο J. G. P. Best, N. M. W. de Vries (επιμ.), *Thracians and Mycenaeans, Proceedings of the Fourth International Congress of Thracology*, *Rotterdam, 24-26 September 1984,*(Publications of the Henri Frankfort Foundation, Vol. 11), Leiden, 39-51.

-**French, E.**, **2002***, Mycenae, Agamenmnon's capital. The site at its settings*, Stroud.

-**French, E.**, **2007α**, "Late Helladic III C Middle at Mycenae", στο S. Deger-Jalkotzy, M. Zavadil (επιμ.), *LH III C Chronology and Synchronisms II. LH III C Middle. Proceeedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, October 29th and 30th 2004*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 28), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 175-187.

-**French, E.**, **2007β,** "Report on the Final General Discussion. Answers. Definition. Greek Mainland", στο S. Deger-Jalkotzy, M. Zavadil (επιμ.), *LH III C Chronology and Synchronisms II. LH III C Middle. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, October 29th and 30th 2004*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 28), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 348-9.

-**French, E.**, **2009**, "Mycenae: LHIII C Late: what little there is", στο S. Deger-Jalkotzy, A.E. Bächle (επιμ.), *LH III C Chronology and Synchronisms III. LH III C Late and the transition to the Early Iron Age. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 23th and 24th 2007*,

(Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 30), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften,151-161.

-French, E., 2011, *Well Built Mycenae. The Helleno-British Excavations within the Citadel at Mycenae 1959-1969. Fascicule 16/17. The Post-Palatial Levels*, Oxford: Oxbow.

-**French, E.B., Rutter J.B**, **1977**, "The handmade burnished ware of the Late Helladic IIIC period: its modern historical context", *American Journal of Archaeology* 81, 111-2.

-**Frizell, S. B., 1980,** *An Early Myceneaen Settlement at Asine. The Late Helladic IIB - IIIA1 Pottery,* University of Göteborg. Göteborg.

- **Frizell, S. B., 1986,** *Asine II. Results of the Excavations East of the Acropolis 1970–1974. Fasc. 3: The Late and Final Mycenaean Periods* (Skrifter utgivna av Svenska Institutet i Athen, 4°, 24:3), Stockholm.

-Frödin O., Persson, A. W., 1938, *Asine. Results of the Swedish Excavations, 1922-1930*, (Generalstabens Litografiska Anstalt), Stockholm.

-**Furumark, A., 1941 (επανεκδ.1972**), *Mycenaean Pottery. Analysis and Classification*, vol. I, Stockholm.

-**Furumark, A. (Åström, P., Hägg, R., Walberg, G., επιμ.), 1992,** *Mycenaean Pottery.* Plates III, Stockholm.

-**Galanaki, I., Tomas, H., Galanakis, Y., Laffineur, R.** (**επιμ.**), **2007**, *Between the Aegean and Baltic Seas. Prehistory across Borders. Proceedings of the International Conference Bronze and Early Iron Age Interconnections and Contemporary Developments between the Aegean and the Regions of the Balkan Peninsula, Central and Northern Europe, University of Zagreb, 11 – 14 April 2005,* (*Aegaeum* 27), Liège.

-**Galaty, M. L.**, 1**999**, *Nestor's Wine Cups: Investigating Ceramic Manufacture and Exchange in a Late Bronze Age "Mycenaean" State* (*British Archaeological Reports, International Series* 766), Oxford: Archaeopress.

-**Galaty, M. L., 2007**, "Wealth Ceramics, Staple Ceramics: Pots and the Mycenaean Palaces", στο M. L. Galaty, W. A. Parkinson, (επιμ.), *Rethinking Mycenaean Palaces II (*Revised and Extended Edition), Los Angeles: Cotsen Institute of Archaeology (Monographs Books 60), 74-86.

-**Galaty, M.L.**, **2010,** "Wedging Clay: Combining Competing Models of Mycenaean Pottery Industries.", στο D.J. Pullen (επιμ.), *Political Economies of the Aegean Bronze Age: Papers from the Langford Conference, Florida State University, Tallahassee, 22–24 February 2007*, Oxford: Oxbow, 230–47.

-Galaty, M.L., Nakassis, D., Parkinson, **W.A., 2013**, "Crafts, Specialists and Markets in Mycenaean Greece. Introduction", *American Journal of Archaeology* 117, 413-422.

-Galaty, M.L., Parkinson, W.A., 2007, "1999 Introduction: Putting Mycenaean Palaces in Their Place", στο M.L. Galaty, W.A. Parkinson (επιμ.), *Rethinking Mycenaean Palaces II* (Revised and Extended Edition), Los Angeles: Cotsen Institute of Archaeology (Monographs Books 60), 21–8.

-**Gandon, E., Casanova, R., Sainton, P., Coyle, Th., Roux, V., Bril, Bl., Bootsma**, **R. J., 2011**, "A proxy of potters' throwing skill: ceramic vessels considered in terms of mechanical stress", *Journal of Archaeological Science* 38, 1080-1089.

-Gandon E., Roux V., Coyle Th., 2014, "Copying errors of potters from three cultures: Predictable directions for a so-called random phenomenon", *Journal of Anthropological Archaeology* 33, 99–107.

-Garcia Varias, C., 2008, "Observation on the Mycenaean Vocabulary of Furniture and Vessels", στο A. Sacconi, M. del Freo, L. Godart, M. Negri (επιμ.), *Colloquium Romanum. Atti del XII Colloquio international di Micenologia. Roma, 20-25 Febbraio 2006, (Pasiphae II, Rivista di Filologia e Antichita Egee I)*, Pisa-Roma, 775-793.

-Garraty, C.P., **2010,** "Investigating Market Exchange in Ancient Societies: A Theoretical Review", στο C.P. Garraty, B.L. Stark (επιμ.), *Archaeological Approaches to Market Exchange in Ancient Societies*, Boulder: University of Colorado Press, 3–32.

-Gauß,**W., 2000,** "Neue Forschungen zur prähistorischen Akropolis von Athen", στο F. Blakolmer (επιμ.), *Österreichische Forschungen zur Ägäischen Bronzezeit 1998, (*Wiener Forschungen zur Archäologie 3), Wien, 167-189.

-Gauß,**W., 2007,** "The Late Mycenaean Pottery from the North Slope of the Athenian Acropolis", στο S. Deger-Jalkotzy, M. Zavadil (επιμ.), *LH III C Chronology and Synchronisms II. LH III C Middle. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, October 29th and 30th 2004*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 28), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 93-104.

-Gauß,**W., 2009**, "The Last Mycenaeans at Aigeira and Their Successors", στο S. Deger-Jalkotzy, A. E. Bächle (επιμ.), *LH IIIC Chronology and Synchronisms III. LH IIIC Late and the Transition to the Early Iron Age. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 23rd and 24th 2007*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 30), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 163 – 182.

-Gauß, W., Kiriatzi, **E. (Georgakopoulou, M., Pentedeka, A., Lis, B., Whitbread, I. K., Iliopoulos, Y**.**), 2011,** *Pottery Production and Supply at Bronze Age Kolonna, Aegina. An Integrated Archaeological and Scientific Study of a Ceramic Landscape, (Ägina-Kolonna. Forschungen and Ergebnisse*, *Band V)*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien.

-Gauß, W., Lindblom, M., Smith, R. A. K., Wright, J. C., (επιμ.), 2011, *Our Cups Are Full: Pottery and Society in the Aegean Bronze Age: Papers Presented to Jeremy B. Rutter on the Occasion of his 65th Birthday*, Archaeopress, Oxford.

-Gauß, W., Smetana, R., Dorner, J., Eitzinger, P., Forstenpointner, G., Galik, A., Kurz, A., Lätzer-Lasar, A., Leibetseder, M., Regner, Ch., Tanner, A., Trapichler, M., Weissengruber, G., 2012, "Aigeira 2011. Bericht über Aufarbeitung und Grabung", *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien (ÖJh),* 81, 33-50.

- **Gauß, W., Smetana, R., Rutter, J. B., Dorner, J., Eitzinger, P., Klein, C., Kurz, A., Lätzer-Lasar, A., Leibetseder, M., Regner, C., Stümpel, H., Tanner, A., Trapichler, M., 2013**, "Aigeira 2012. Bericht zu Aufarbeitung und Grabung", *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien (ÖJh)* 82, 69 – 91.

-Gauß W., Smetana, R., Rutter, J. B., Regner, Ch., Rusch, K., Stümpel, H., Rabbel, W., Ruppenstein, F., Heiden, J., Leibetseder, M., Tanner, A., Hinker, Ch., 2015α, "Aigeira 2013 – 2014. Bericht zu Aufarbeitung und Grabung", *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien (ÖJh)* 84, 11-50.

- Gauß, W., Klebinder-Gauß, G., Kiriatzi, E., Pentedeka, A., Georgakopoulou, M., 2015β, *"*Aegina: an important centre of production of cooking pottery from the prehistoric to the historic era", στο M. Spataro, A. Villing, *Ceramics, Cuisine and Culture: The Archaeology and Science of Kitchen Pottery in the Ancient Mediterranean World*, Oxbow Books, Oxford, Philadelphia*,* 65-74.

-Gauß, W., Kiriatzi, E., Lindblom, M., Lis, B., Morrison, J., 2017, "Aeginetan Late Bronze Age and Early Iron Age Cooking Pottery", στο J. A. Hruby, D. A. Trusty (επιμ.), *From Cooking Vessels to Cultural Practices in the Late Bronze Age Aegean*, Oxford-Philadelphia, 46-56.

-Gelbert, A., 1999, "Technological and stylistic borrowings between ceramic traditions: a case study from northeastern Senegal", στο L.R. Owen, M. Porr, (επιμ.), *Ethno-Analogy and the Reconstruction of Prehistoric Artefact Use and Production*, Mo Vince Verlag, Tűbingen, 207-224.

-Gelbert, A., 2003, *Traditions céramiques et emprunts techniques dans la vallée du fleuve Sénégal I,* Editions de la MSH/Editions Epistèmes, Paris.

-Georgakopoulou, M., Hein, A., Müller, N. S., Kiriatzi, E., 2017, "Development and calibration of a WDXRF routine applied to provenance studies on archaeological ceramics", *X-Ray Spectrom*etry 46, 186–19 (wiley on line library.com) https://doi.org/10.1002/xrs.2745.

-Georganas, I., 2011, "The Transition from the Late Bronze Age to the Early Iron Age in Thessaly: Some Thoughts", στο A. Mazarakis Ainian (επιμ.), *The 'Dark Ages' Revisited. Acts of an International Symposium in Memory of William D.E. Coulson*, *University of Thessaly, Volos, 14-17 June 2007,* Volos**:** University of Thessaly Press, 583-590.

-Georgiadis, M., 2009, "The South−eastern Aegean at the End of the Bronze Age: A Crossroads of Interaction", στο C. Bachhuber, R.G. Roberts (επιμ.), *Forces of Transformation: The End of the Bronze Age in the Mediterranean. Proceedings of the Conference held at St John's College, Oxford, 25–26 March 2006*, (BANEA Monograph 1), Oxford: Oxbow Books, 92-8.

-Georgiou, A., 2018, "From the hand to the wheel. Revisiting the transformations of the Late Cypriot ceramic industry of finewares during the 13th to 12th c. BC transition", στο Il. Caloi, Ch. Langohr (επιμ.), *Technology in Crisis. Technological changes in ceramic production during periods of trouble*, *Actes du Colloque, (Aegis* 16), Presses Universitaires de Louvain, Louvain-La-Neuve, 177-200.

-Gercke, P., Naumann U., 1974, "Tiryns-Stadt 1971", *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών* 7, 15-21.

-Gibson, A., Woods, A., **1997,** *Prehistoric Pottery for the Archaeologists*, Leicester: Leicester University Press.

-Gimatzidis, S., 2010, *Die Stadt Sindos. Eine Siedlung von der späten Bronze- bis zur klassischen Zeit am Thermaischen Golf in Makedonien*, (Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 26), Rahden.

-Gimatzidis S., 2011, "Feasting and Offering to the Gods in Early Greek Sanctuaries", *στο* M.E. Bergeron, A.C. Smith (επιμ.), *The Gods of Small Things***,** *Pallas, Revue d' Études Antiques* 86, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 75-96.

-Gilstrap, W.D., **2015,** *Ceramic Production and Exchange in the Late Mycenaean Saronic Gulf* (Unpublished Ph.D. thesis), University of Sheffield.

-Gilstrap, W.D., Day, P. M., Kilikoglou V., 2016, "Pottery production at two neighbouring centres in the Late Bronze Age Saronic Gulf: Historical contingency and

craft organization", *Journal of Archaeological Science: Reports* 7, 1-11 (http://dx.doi.org/10.1016/j.jasrep.2016.03.004).

-Gitin, S., Mazar, A., Stern, E., 1998 (επιμ.), *Mediterranean Peoples in Transition. Thirteenth to Early Tenth Centuries B.C.E. In Honour of Professor Trude Dothan*, Jerusalem, Israel Exploration Society.

-Goldman, H., 1931, *Excavations at Eutresis in Bœotia*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.

-Goldman, H., 1956, *Excavations at Gözlù Kule, Tarsus. From the Neolithic through the Bronze Age*, Vol. II. Princeton.

-Goody, Y,]., 1982, *Cooking, Cuisine, and Class: A Study in Comparative Sociology*, Cambridge Uni. Press.

-Gorogianni, E., Abell, N., Hilditch, J., 2016, "Reconsidering Technological Transmission: The Introduction of the Potter's Wheel at Ayia Irini, Kea, Greece", *American Journal of Archaeology* 120.2, 195-220.

-Gosselain, O.P., **1992**, "Bonfire of the Enquiries Pottery Firing temperatures in Archaeology. What for", *Journal of Archaeological Science* 19.2, 243-259.

-Gosselain, O.P., **1994**, "Skimming Through Potter's Agenda: an Ethnoarchaeological Study of Clay Selection Strategies in Cameroon*",* στο S. T. Childs (επιμ.), *Society, Culture and Technology in Africa*, (*MASCA Research Papers in Science and Archaeology, Supplement* to vol. 11), The University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Antrhopology, Philadelphia, 99-107.

-Gosselain, O.P., **1998**, "Social and Technical Identity in a Clay Crystal Ball", στο M. Stark (επιμ.), *The Archaeology of Social Boundaries*, Washington, 78 – 106.

-Gosselain, O.P., **2002**, *Potteries du Cameroun méridional. Styles techniques et rapports a l' identité*, (Collection de Recherches Archéologiques 26), CNRS éditions Paris.

-Gosselain, O.P., **2008α**, "Thoughts and Adjustments in the Potter's Backyard", στο I. Berg (επιμ.), *Breaking the Mould: Challenging the Past through Pottery*, Oxford, 67-80.

-Gosselain, O.P., **2008β,** "Mother Bella Was Not a Bella. Inherited and Transformed Traditions in Southwestern Niger", στο M. Stark, B. Bowser, L. Horne (επιμ.), *Cultural Transmission and Material Culture: Breaking Down Boundaries*, The University of Arizona Press, Tucson, 150 – 177.

-Gosselain, O.P., **2011**, "Fine If I Do, Fine If I Don't. Dynamics of Technical Knowledge in Sub-Saharan Africa", στο B. W. Roberts, M. van der Linden (επιμ.), *Investigating*

Archaeological Cultures. Material Culture, Variability, and Transmission, New York, 211 – 227.

-Gosselain, O.P., 2015, "Roads, Markets. The Historical Trajectory of a Male Hausa Pottery Tradition in Southern Niger", στο W. Gauß, G. Klebinder-Gauß, C. von Rüden (επιμ.), *The Distribution of Technological Knowledge in the Production of Ancient Mediterranean Pottery*, *Proceedings of the International Conference at the Austrian Archaeological Institute at Athens, 23rd-25th November 2012, (*Sonderschriften des Österreichischen Archäologischen Institutes 54)*,* Vienna, 277-296.

-Gosselain, O., Livingstone Smith, **A., 1995**, "The Ceramics and Society Project. An Ethnographic and Experimental Approach to Technological Choices", στο A. Lindahl, O. Stilborg (επιμ.), *The Aim of Laboratory Analyses of Ceramics in Archaeology, April 7 – 9, 1995*, *Lund, Sweden. In Honour of Birgitta Hulthén, (*Konferenser Kungliga Vitterhets historie och antikvitets akademien 32), Stockholm, 147-160.

-Gosselain, O., Livingstone Smith, **A., 2005,** "The Source Clay Selection and Processing Practices in Sub-Saharan Africa", στο A. Livingstone Smith, D. Bosquet, R. Martineau (επιμ.), *Actes du XIVème Congrès UISPP*, *Université de Liège, Belgique, 2-8 septembre 2001*, *SECTION 2: Archeometry*, *Colloque / Symposium 2.1, Pottery Manufacturing Processes: Reconstitution and Interpretation,* (*British Archaeological Reports International Series* 1524), Oxford, 33-47.

-Gros, J.S., 2007, *La céramique commune en Gréce centrale au debut de l'âge du fer (ca. 1100-675 av. J.-C.): typologies, production, circulation, consommation*, (unpublished PhD thesis), Universities of Montpelier and Volos.

-Gros, J.S., 2011, "Pour une typologie de la céramique commune en Grèce centrale", στο A. Mazarakis-Ainian (επιμ.), *The 'Dark Ages' Revisited. Acts of an International Symposium in Memory of William D.E. Coulson*, *University of Thessaly, Volos, 14-17 June 2007*, τ. II, University of Thessaly Press: Volos, 905-11.

-Gulizio, J., Shelmerdine, C. W., 2017, "Mycenaean cooking vessels from Iklaina", στο J. Hruby, D. Trusty (επιμ.), *From Cooking Vessels to Cultural Practices in the Late Bronze Age Aegean*, Oxford, Philadelphia, 27-38.

-Gur-Arieh, S., Maeir, A. M., Shahack-Gross, R., 2011, "Soot Patterns on Cooking Vessels: A Short Note", στο V. Karageorghis, Ou. Kouka (επιμ), *Cooking Pots, Drinking Cups, Loomweights and Ethnicity in Bronze Age Cyprus and Neighbouring Regions. An International Archaeological Symposium held in Nicosia, November 6th-7th 2010*, A.G. Leventis Foundation, Nicosia, 349–355.

-Guzowska, M., Yasur-Landau, **A., 2003,** "Before the Aiolians: Prolegomena to the study of interactions with the north-east Aegean islands in the 13th and 12th c. B.C.", στο Α. Κυπαρρίση-Αποστολίκα, Μ. Φ. Παπακωνσταντίνου (επιμ.), *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου. Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου, 26–30 Σεπτεμβρίου Λαμία 1999,* ΥΠΠΟΑ-ΙΔ΄ΕΠΚΑ, Αθήνα, 471-486**.**

-Guzowska, M., Yasur Landau, **A., 2007,** "Handmade Burnished Ware in the Levant", στο I. Galanaki, H. Thomas, Y. Galanakis, R. Laffineur (επιμ.), *Between the Aegean and Baltic Seas. Prehistory across Borders. Proceedings of the International Conference Bronze and Early Iron Age Interconnections and Contemporary Developments between the Aegean and the Regions of the Balkan Peninsula, Central and Northern Europe, University of Zagreb, 11 – 14 April 2005,* (*Aegaeum* 27), Liège, 471 – 480.

-**Hägg, R, 1974**, *Die Gräber der Argolis in submykenischer, protogeometrischer und geometrischer Zeit. 1. Lage und Form der Gräber*, Boreas, Uppsala Studies in Ancient Mediterranean and near Eastern Civilizations, Uppsala.

-**Haggis, D. C., Mook**, **M. S., 1993**, "The Kavousi Coarse Wares," *American Journal of Archaeology* 97, 265-293.

-**Haggis, D.C. 2001**, "Dark Age settlement in East Crete, and a reassessment of the definition of refuge settlements", στο V. Karageorghis, I. Morris (επιμ.), *Defensive Settlement of the Aegean and the Eastern Mediterranean after c. 1200 B.C. Proceedings of an International Work shop held at Trinity College Dublin, 7th-9thMay 1999*, Trinity College Dublin-A. G. Leventis Foundation, Nicosia, 41-61.

-**Hahn, H. P., 2018, "**Introduction. Markets as places: Actors, structures and ideologies", στο H. P. Hahn, G. Schmitz (επιμ.), *Market as Place and Space of Economic Exchange Perspectives from archaeology and anthropology*, Oxbow Books, Oxford and Philadephia, 1-19.

-Hallager, **B. P., 1985**, "Crete and Italy in the Late Bronze Age III Period", *American Journal of Archaeology* 89, 293-305.

-Hallager, **B. P., 2000,** "The Late Minoan IIIC Pottery", στο B. P. Hallager, E. Hallager, (επιμ)., *The Greek-Swedish Excavations at the Agia Aikaterini Square, Kastelli, Khania, 1970 – 1987 and 2001, 3, 1 – 2. The Late Minoan IIIB:2 Settlement*, Stockholm, 154-168.

-Hallager, **B. P., 2003**, "Late Minoan IIIB2 and Late Minoan IIIC Pottery in Khania", στο S. Deger-Jalkotzy – M. Zavadil (επιμ.), *LH III C Chronology and Synchronisms. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at*

Vienna, May 7th and 8th 2001, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 20), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 105-116.

-Hallager,**B. P., 2007,** "Problems with LM/LHIIIB/C Synchronisms" στο S. Deger-Jalkotzy, M. Zavanil (επιμ.)*, LHIIIC Chronology and Synchronisms II. LHIIIC Middle. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, October 29th and 30th 2004*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 28), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 189-202.

-Hallager B. P., 2011, *The Late Minoan IIIA:2 and IIIB:1 pottery*, στο E. Hallager, B. P. Hallager, (επιμ). *The Greek Swedish Excavations at the Agia Aikaterini Square,Kastelli, Khania, 1970-1987 and 2001. The Late Minoan IIIA2 and IIIB1 Settlements*, Stockholm, 273-380.

-Hallager, **B. P., Hallager, E., (επιμ.) 1997,** *Late Minoan III Pottery. Chronology and Terminology. Acts of A Meeting held at the Danish Institute at Athens, August 12-14, 1994*, Athens.

-Hallager, **B. P., Hallager, E., (επιμ.)**, **2000**, *The Greek-Swedish Excavations at the Agia Aikaterini Square, Kastelli, Khania, 1970 – 1987, vol. 2, The LMIIIC Settlement,* Stockholm.

-Hallager, **B. P., Hallager, E., (επιμ.), 2003**, *The Greek-Swedish Excavations at the Agia Aikaterini Square, Kastelli, Khania, 1970 – 1987 and 2001, 3, 1 – 2. The Late Minoan IIIB:2 Settlement*, Stockholm.

-Hally, **D.J., 1986**, "The identification of vessel function: a case study from NW Georgia", *American Antiquity* 51.2, 267-295.

-**Halstead, P., 1992,** "The Mycenaean Palatial Economy: Making the Most of the Gaps in the Evidence", *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 38, 57–86.

-**Halstead, P., 1998-9,** "Texts, Bones and Herders: Approaches to Animal Husbandry in Late Bronze Age Greece", *Studies Presented to J.T. Killen (=Minos* 33-34) Ediciones Universidad de Salamanca, 149-89.

-**Halstead, P., 2012,** "Feast, Food and Fodder in Neolithic-Bronze Age Greece. Commensality and the Construction of Value", στο S. Pollock (επιμ.), *Between Feasts and Daily Meals. Towards an Archaeology of Commensal Spaces, e-Topoi, Journal of Ancient Studies* special vol. 2, Berlin, 21-51.

-Halstead, P., Barrett, J.C., (επιμ.), **2004**, *Food, Cuisine and Society in Prehistoric Greece*, (Sheffield Studies in Aegean Archaeology 5), Sheffield.

-Halstead, P., Isaakidou,**V., 2004,** "Faunal evidence for Feasting: Burnt offerings from the Palace of Nestor at Pylos", στο P . Halstead., J.C Barrett (επιμ.)**,** *Food, Cuisine and Society*, (Sheffield Studies in Aegean Archaeology 5), 136-142.

-Halstead, P., Isaakidou, V., 2011, "Political Cuisine: Rituals of Commensality in the Neolithic and Bronze Age Aegean", στο G. Aranda Jiménez, S. Montón-Subías, S. Romero (επιμ.), *Guess Who's Coming to Dinner. Feasting Rituals in the Prehistoric Societies of Europe and the Near East*, Oxford, 91-108.

-Hamilakis, Y., **1996**, "Wine, Oil and the Dialectics of Power in Bronze Age Crete: A Review of the evidence," *Oxford Journal of Archaeology* 15, 1–32.

-Hamilakis, Y., **1998**, "Eating the Dead: Mortuary Feasting and the Politics of Memory in the Aegean Bronze Age Societies", στο K. Branigan (επιμ.), *Cemetery and Society in the Aegean Bronze Age,* Sheffield: Sheffield Academic Press, 115-132.

-Hamilakis, Y., **1999**, "Food technologies/technologies of the body: the social context of wine and oil production and consumption in Bronze Age Crete", *World Archaeology* 31, 38–54.

-Hamilakis, Y., **2008**, "Time, Performance and the Production of Mnemonic Record: From Feasting to an Archaeology of Eating and Drinking", στο L. Hitchcock, R. Laffineur, J. Crowley (επιμ.), *Dais: The Aegean feast. Proceedings of the 12th International Aegean Conference/12e Rencontre égéenne international. University of Melbourne, Center for Classics and Archaeology, 25-29 March 2008, (Aegaeum 29),* Liège-Texas at Austin, 3-18.

-Hamilakis, Y., Konsolaki, E., 2004, "Pigs for the Gods: Burnt Animal Sacrifices as Embodied Rituals at a Mycenaean Sanctuary", *Oxford Journal of Archaeology* 23.2, 135-151.

-Hamilakis, Y., Sherratt, S., 2012, "Feasting and the consuming body in Bronze Age Crete and Early Iron Age Cyprus", στο G. Cadogan, M. Iakovou, K. Kopaka, J. Whitley (επιμ.), *Parallel Lives: Ancient Island Societies in Crete and Cyprus*, (British School at Athens Studies 20), London: The British School at Athens, 187-207.

-Hammond, L., 2009, "Figurines, the miniature vase, the cultic space", στο A.-L. Schallin, P. Pakkanen (επιμ.), *Encounters with Mycenaean figures and figurines: papers presented at a seminar at the Swedish Institute at Athens, 27-29 April 2001*, 139-147.

-Hampe R., Winter, A., 1962, *Bei Töpfern und Töpferinnen in Kreta, Messenien und Zypern*, Mainz.

-Hampe, R., Winter, A., 1965, *Bei Töpfern und Zieglern in Süditalien, Sizilien und Griechenland*, Mainz 1965.

-**Hansen, H. D.**, **1937**, "The Prehistoric Pottery on the North Slope of the Acropolis", *Hesperia* 6. 4, 539-570.

-**Hagstrum, M., 1985,** "Measuring Prehistoric Ceramic Craft Specialization: A Test Case in the American Southwest", *Journal of Field Archaeology* 12, 65-75.

-**Harding, A. H., 1984**, *The Mycenaeans and Europe*. Academic Press, London.

-Hasaki, E., 2002, *Ceramic Kilns in Ancient Greece: Technology and Organization of Ceramic Workshops*, University of Cincinnati.

-**Hayden**, **B., 1996,** "Feasting in Prehistoric and Traditional Societies", στο P. Wiessner, W. Schiefenhavel (επιμ.), *Food and the Status Quest: An Interdisciplinary Perspective,* Providence: Berghahn Books, 127-146.

-**Hayden,,B., 2001**, "Fabulous Feasts: A Prolegomenon to the Importance of Feasting", στο M. Dietler, B. Hayden (επιμ.), *Feasts. Archaeology and Ethnographic Perspectives on Food, Politics, and Power,* Washington, 23-64.

-**Hein, A., Kilikoglou, V., 2007,** "Modeling of Thermal Behavior of Ancient Metallurgical Ceramics", *Journal of American Ceramic Society*, 90.3, 878–884

-Hein, A., Müller, N.S., Kilikoglou, V. 2015, "Heating efficiency of archaeological cooking vessels: computer models and simulation of heat transfer", στο M. Spataro, A. Villing (επιμ.), *Ceramics Cuisine and Culture, the Archaeology and Science of Kitchen Pottery in the Ancient Mediterranean World*, Oxford/Philadelphia: Oxbow Books, 49-54.

-**Hein, A., Műller, N.S., Kilikoglou, V., Day, P.M**., **2008**, "Thermal conductivity of archaeological ceramics: the effect of inclusions, porosity and firing temperature", *Thermochimica Acta* 480, 35-42.

-Hein, A., Karatasios, I., Müller, N.S., Kilikoglou, **V., 2015, "**Material properties of pyrotechnical ceramics used in the Bronze Age Aegean and implications on metallurgical technologies", στο A. Hauptmann, D. Modarressi-Tehrani (επιμ.), *Archaeometallurgy in Europe III. Proceedings of the 3rd International Conference Deutsches Bergbau-Museum Bochum, June 29 – July 1, 2011,* Bochum, 279-285.

-Hein, A., Kilikoglou, V., Kassianidou, V., 2007, "Chemical and mineralogical examination of metallurgical ceramics from a Late Bronze Age copper smelting site in Cyprus", *Journal of Archaeological Science* 34, 141-154.

-Heitz, C., 2017, "Making things, being mobile: Pottery as intertwined histories of humans and materials", στο C. Heitz, R. Stapfer (επιμ.), *Mobility and Pottery Production, Archaeological and Anthropological Perspectives*, Leiden, 257-291.

-**Hemsley, L. M**., **1991,** "Techniques of Village Pottery Production", στο J. A. Barlow, D. Bolger, B. Kling (επιμ.), *Cypriot Ceramics: Reading the Prehistoric Record*, University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia, 215-220.

-**Henderson, J., 2000**, *The Science and Archaeology of Materials. An Investigation of inorganic materials*. Routledge, N.Y.

-**Henrickson, E.M., McDonald, M.A**.,**1983**, "Ceramic Form and Function: An Ethnographic Search and an Archaeological Explanation", *American Anthropologist* 85, 630-643.

-**Heron, C., Evershed, R.P., 1993**, "The Analysis of Organic Residues and the Study of Pottery Use", στο M.B. Schiffer (επιμ.), *Archaeological Methods and Theory 5*, Tuscon: University of Arizona Press, 247-286.

-**Heurtley, W.A., 1939**, *Prehistoric Macedonia. An archaeological reconnaissance of Greek Macedonia (West of Struma) in the Neolithic, Bronze, and Early Iron Ages*, Cambridge.

-**Hiesel, G., 1982**, "Bericht zur unbemalten mykenischen Keramik", *Archäologischer Anzeiger*, 431–439.

-Hilditch, J., Pirrie, D., Knappett, C., Momigliano, N., Rollinson, G., 2016, "Taking the Rough with the Smooth: Using Automated SEM-EDS to Integrate Coarse and Fine Ceramic Assemblages in the Bronze Age Aegean", στο E. Sibbesson, B. Jervis, S. Coxon (επιμ.), *Insight from Innovation: New Light on Archaeological Ceramics, in memory of David Peacock*, (Southampton Monographs in Archaeology, New Series 6), Oxford, 74-96.

-**Hirschfeld, N. E**., **1992,** "Cypriot marks on Mycenaean pottery", στο J.-P. Olivier (επιμ.), *Bulletin de Correspondence Hellénique: Suppl. 25. Mykenaika. Actes du IXe colloque international sur les textes mycéniens et égéens organisé par le Centre de l'Antiquité Grecque et Romaine de la Fondation Hellénique des Recherches Scientifiques et l'ecole franc¸ aise d'Athénes (Athénes, 2-6 octobre 1990),* Athens, Greece: École Française Athénes, 315-319.

-**Hirschfeld, N. E**., **1996,** "Cypriots in the Mycenaean Aegean", στο E. de Miro, L. Godart, A. Sacconi (επιμ.), *Atti e memorie del secondo Congresso internazionale de micenologia 1991*, (Incunabula Graeca 98), Rome: Gruppo editiorala interantionale, 289-297.

-**Hirschfeld, N. E**., **1998**, "Ways of exchange in the LBA eastern Mediterranean: The evidence of marked vases", *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 42.1, 212-213. (doi: 10.1111/j.2041-5370.1998.tb00730.x)

-**Hirschfeld, N. E**., **2001,** "Cypriots to the west? The evidence of their potmarks", στο L. Bonfante, V. Karageorghis (επιμ.), *Italy and Cyprus in Antiquity: 1500-450 BC*, Nicosia, Cyprus: Costakis and Leto Severis Foundation, 121-129.

-**Hirschfeld, N. E., 2002**, "Marks on pots: Patterns of use in the archaeological record at Enkomi", στο J. S. Smith (επιμ*.), Colloquia and Conference Papers: No. 4. Script and Seal Use on Cyprus in the Bronze and Iron Ages*, Boston, MA: Archaeological Institute of America, 49-109.

-**Hirschfeld, N. E**., **2004,** "Eastwards via Cyprus? The marked Mycenaean pottery of Enkomi, Ugarit and Tell Abu Hawam", στο J. Balensi, J.Y. Monchambert, S. M. Celka (επιμ*.), Travaux de la Maison de l'Orient et de la Méditerranée: Vol. 41. La céramique mycénienne de l'Egée au Levant: hommage à Vronwy Hankey*, Lyon, France: Maison de l'Orient et de la Méditerranée-Jean Pouilloux, 97-104.

-**Hirschfeld, N. E**., **2006**, "Vases marked for exchange: The not-so-special case of pictorial pottery", στο E. Rystedt, B. Wells (επιμ.), *Pictorial pursuits: Figurative painting on Mycenaean and Geometric pottery. Papers from two seminars at the Swedish Institute at Athens in 1999 and 2001*, Stockholm, Sweden: Swedish Institute at Athens, 83-96.

-**Hitchcock, L., Laffineur, R., Crowley, J. (επιμ**), **2008,** *Dais: The Aegean feast. Proceedings of the 12th International Aegean Conference/12e Rencontre égéenne international. University of Melbourne, Center for Classics and Archaeology, 25-29 March 2008, (Aegaeum 29),* Liège-Texas at Austin.

-**Hochstetter, A**., **1984**, *Kastanas. Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze-und Eisenzeit Mazedoniens 1975-79. Die handgemachte Keramik. Schichten 19 bis 1*, (Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, Band 3), Verlag Volker Spiess, Berlin.

-**Hood**, **S.**, **1981**, *Excavations in Chios 1938-1955. Prehistoric Emporio and Ayio Gala, vol. I*, (*The British School at Athens Supplementary* vol. 15), Oxford.

-**Hood**, **S.**, **1982,** Excavations in Chios 1938-1955. Prehistoric Emporio and Ayio Gala, *vol. II*, (*The British School at Athens Supplementary* vol. 16), Oxford.

-**Horejs, B., 2005**, "Kochen am Schnittpunkt der Kulturen – zwischen Karpatenbecken und Ägäis", στο B. Horejs,, R. Jung, E. Kaiser, B. Terzan (επιμ.), *Interpretationsraum Bronzezeit. Bernhard Hänsel von seinen Schülern gewidmet, (*Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 121), Bonn, 71–94.

-Horejs, B., 2007, *Das Prähistorische Olynth. Ausgrabungen in der Toumba Agios Mamas 1994–1996 III. Die spätbronzezeitliche handgemachte Keramik der Schichten 13 bis 1, (*Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 21), Verlag Marie Leidorf, Rahden/Westf.

-Horejs, B., 2010, "Possibilities and Limitations in Analysing Ceramic Wares", στο B. Horejs, R. Jung, P. Pavúk (επιμ.), *Analysing Pottery Processing – Classification – Publication*, Facultas Philosophica Universitatis Comenianae Bratislavensis. (Studia Archaeologica et Medievalia Tomus X), Bratislava, 15-27.

-**Hruby**, **J., 2006**, *Feasting and Ceramics: A View from the Palace of Nestor at Pylos,* Diss. University of Cincinnati.

-**Hruby**, **J., 2008,** "You are how you eat: Mycenaen Class and Cuisine", στο Hitchock, L. A., Laffinerur R. και J. Crowley (επιμ.), *Dais: The Aegean Feast. Proceedings of the 12th International Aegean Conference/12e Rencontre égéenne international. University of Melbourne, Centre for Classics and Archaeology, 25-29 March 2008*, (*Aegaeum* 29), Liège-Austin, 151-157.

-**Hruby**, **J., 2010**, "Mycenaean Pottery from Pylos: An Indigenous Typology", *American Journal of Archaeology* 114.2, 195-216.

-**Hruby**, **J., 2011**, "*Ke-ra-me-u* or *Ke-ra-me-ja*? Evidence for Sex, Age and Division of Labour Among Mycenaean Ceramicists", στο A. Brysbaert (επιμ.), *Tracing Prehistoric Social Networks Through Technology: A Diachronic Perspective on the Aegean*, (Routledge Studies in Archaeology 3), New York: Routledge, 89–105.

-**Hruby**, **J., 2013,** "Crafts, Specialists, and Markets in Mycenaean Greece. The Palace of Nestor, Craft Production, and Mechanisms for the Transfer of Goods", *American Journal of Archaeology* 117, 423–27.

-**Hruby**, **J., 2014**, "Moving from Ancient Typology to an Understanding of the Causes of Variability: A Mycenaean Case Study", στο A. Kotsonas (επιμ), *Understanding Standardization and Variation in Mediterranean Ceramics: Mid 2nd to Late 1st Millennium B.C.*, Leuven, 49-58.

-**Hruby**, **J., 2017,** "Finding haute cuisine: Undentifying shifts in food styles from cooking vessels", στο J. Hruby, D. Tristy (επιμ.), *From Cooking Vessels to Cultural Practices in the Late Bronze Age Aegean*, Oxford, Philadelphia, 15-26.

-**Θεοδωρίδης, Κ., 2014**, *Μυκηναϊκή Κορινθία*, Διδακτορική Διατριβή. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Ιωάννινα.

-Θεοχάρης, Δ., 1961, «Ανασκαφαί εν Ιωλκώ», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών* 1956, 119–130.

-Θεοχάρης, Δ., 1964, «Ανασκαφαί Ιωλκού», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών* 1961, 45–54.

-**Iacono, F., 2012**, "Westernizing Aegean of LHIIIC" στο E. Alberti, S. Sabatini (επιμ), *Exchange Networks and Local Transformation. Interactions and Local Changes in Europe and the Mediterranean from the Bronze to the Iron Age*, Oxford: Oxbow Books, 60-79.

-**Iacovou, M., 1994**, "The topography of eleventh century BC Cyprus", στο V. Karageorghis (επιμ.), *Proceedings of the International Symposium Cyprus in the 11th Century BC., 30-31 October,* University of Cyprus, A.G. Leventis Foundation, Nicosia, 149 – 65.

-Ιακωβίδης, Σ..Ε., 1969-1970, *Περατή, Τα νεκροταφεία Α, Β, Γ*, Athens.

-**Iakovidis, S.E.**, **1979**, "The Chronology of LHIIIC", *American Journal of Archaeology* 83, 454–462.

-**Iakovidis, S.E.**, **1983**, *Late Helladic Citadels on Mainland Greece, (*Monumenta Graeca et Romana 4), Leiden.

-**Iakovidis, S.E.**,**1993**, "The impact of Trade Disruption on the Mycenaean Economy in the 13th-12th Centuries B.C.E.", στο A. Biran-J. Aviram (επιμ), *Biblical Archaeology Today, 1990. Proceedings of the Second International Congress on Biblical Archaeology (Jerusalem 1990)*, Jerusalem, 314-320.

-Ιακωβίδης, Σ..Ε., 1998, *Γλας ΙΙ. Η Ανασκαφή 1981-1991*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας αρ. 173, Αθήνα.

-**Iakovidis, S.E.**, **2003α**, "Late Helladic III Cat Mycenae", στο S. Deger-Jalkotzy, M. Zavadil (επιμ.), *LH III C Chronology and Synchronisms. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna*, *May 7th, and 8th, 2001*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 20), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 117-123.

-**Iakovidis, S.E.**, **2003β,** "Late Helladic IIIC at Perati", στο S. Deger-Jalkotzy, M. Zavadil (επιμ.), *LH III C Chronology and Synchronisms. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna*, *May 7th and 8th, 2001*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 20), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 125-130.

-**Iakovidis, S.E.**, **2003γ,** "Late Helladic IIIC. An Overview"**,** στο S. Deger-Jalkotzy, M. Zavadil (επιμ.), *LH III C Chronology and Synchronisms. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna*, *May 7th and 8th, 2001*,

(Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 20), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 247-249.

-**Ιακωβίδης, Σ., 2008,** *Ανασκαφές Μυκηνών. ΙΙ. Το «εργαστήριο» των Μυκηνών.* Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας αρ. 258, Αθήνα.

-Immerwahr, S., 1971*, The Neolithic and Bronze Ages. The Athenian Agora XIII,* Princeton, N.J.: American School of Classical Studies at Athens.

-Ingold, T., 2013, *Making. Anthropology, Archaeology, Art and Architecture,* Abingdon.

-Ιντζεσίλογλου Χ., 1994, «Νέα αποτελέσματα της έρευνας για τη θέση της Ιωλκού», στο Ν. Κολιού (επιμ.), *Νεότερα Δεδομένα των ερευνών για την Αρχαία Ιωλκό. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης 12 Μαΐου 1993,* Βόλος, 71-83.

-Isaakidou, V., **2007**, "Cooking in the Labyrinth: Exploring 'Cuisine' at Bronze Age Knossos", στο C. Mee and J. Renard (επιμ.), *Cooking Up the Past: Food and Culinary Practices in the Neolithic and Bronze Age Aegean*, Oxford: Oxbow, 5–24.

-**Jacob-Felsch, M., 1987**, "Kalapodi Bericht 1978-1982. Bericht zur Spätmykenischen und Submykenischen Keramik", *Archäologischer Anzeiger*, 26-35.

-**Jacob-Felsch, M., 1996**, "Die spätmykenische bis frühprotogeometrische Keramik", στο R.S.C. Felsch (επιμ.), *Kalapodi I. Ergebnisse der Ausgrabungen im Heiligtum der Artemis und des Apollon von Hyampolis in der antiken Phokis*, Mainz, 1–213.

-**Janeway, B., 2011**, "Myceanaean Bowls at 12th/11th Century B.C.: Tell Tayinat (Amuq Valley)", στο V. Karageorghis-O. Kouka (επιμ.), *Cyprus and the East Aegean: Intercultural Contacts from 3000 to 500 BC. An International Archaeological Symposium held at Pythagoreion, Samos. October 17th-18th 2008,* A.G. Leventis Foundation, Nicosia, 167-185.

-**Janeway, B., 2013,** *Cultural Transition in the Northern Levant during the Early Iron Age as Reflected in the Aegean-Style Pottery at Tell Tayinat*, Unpublished PhD dissertation, University of Toronto.

-**Janietz, B., 1989**, *Untersuchungen an geometrischen Bronzen*, Dissertation-Universität zu Freiburg im Brühl, Brühl/Köln.

-**Jones**, **R. E.,.1984**, "Greek potters' clays: questions of selection, availability and adaptation", στο H.A.G. Brijder (επιμ.), *Ancient Greek and Related Pottery: Proceedings of the International Vase Symposium, Amsterdam 12-15 April 1984,* Amsterdam, 21–30.

-**Jones**, **R. E., 1986,** "Chemical Analysis of 'Barbarian" Ware", στο V. Karageorghis (επιμ.), *Acts of the International Archaeological Symposium 'Cyprus between the Orient and the Occident', Nicosia, 8-14 September 1985*, Nicosia, 246-253.

-**Jones, R.E., Vagnetti, I., 1991**, "Trades and Craftsmen in the Central Mediterranean: Archaeological Evidence and Archaeometric Research", στο N.H. Gale (επιμ.*), Bronze Age trade in the Mediterranean. Papers presented at the Conference held at Rowley House, December 1989*, (*Studies in Mediterranean Archaeology* 90), Göteborg, 127-147.

-Jung, R., 2002, *Kastanas. Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975–1979. Die Drehscheibenkeramik der Schichten 19 bis 11*, PAS (Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 18), Kiel 2002.

-Jung, R., 2003α, "LH IIIC at the Toúmbes of Kastanás and Olynthos – and the problems of Macedonian Mycenaean Pottery", στο S. Deger-Jalkotzy, M. Zavadil (επιμ), *LH IIIC Chronology and Synchronisms. Proceedings of the International Workshop at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, May 7th and 8th, 2001*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 20), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 131–144.

-Jung, R., 2003β, «Η μυκηναϊκή κεραμική της Μακεδονίας και η σημασία της», Α. Κυπαρίσση-Αποστολίκα, Μ. Φ. Παπακωνσταντίνου (εκδ.), *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου. Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου, 26–30 Σεπτεμβρίου, Λαμία 1999,* ΥΠΠΟ-ΙΔ΄ΕΠΚΑ, Αθήνα, 211-225.

-Jung, R., 2005, "Πότε: Quando? Wann? Quand? When?- Translating Italo-Aegean Synchronisms", στο R. Laffineur, E. Greco (επιμ), *Emporia. Aegeans in the Central and Eastern Mediterranean. Proceedings of the 10th International Aegean Conference/10e Rencontre égeénne international*. *Athens, Italian School of Archaeology, 14-18 April 2004*, (*Aegaeum* 25), Liège-Austin, 473-484.

-Jung, R., 2006α, "EUPOTON POTERION: Mykenische Keramik und mykenische Trinksitten in der Ägäis, in Syrien,Makedonien und Italien", στο *Studi di protostoria in onore di Renato Peroni (Festschrift Peroni)*, All' Insegna del Giglio, Firenze, 407–423.

-Jung, R., 2006β, *Χρονολογία Comparata*. *Vergleichende Chronologie von Südgriechenland und Süditalien von ca. 1700/1600 bis1000 v.u.Z.* (Veröffentlichungen der Mykenischen Kommission 26), Vienna.

-Jung, R., 2007, "LH IIIC Middle Syncrhronisms across the Adriatic", στο S. Deger-Jalkotzy, M. Zavanil (επιμ)*, LHIIIC Chronology and Synchronisms II. LHIIIC Middle. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, October 29th and 30th 2004*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 28), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 203-218.

-Jung, R., 2009, "Pirates of the Aegean Italy-East Aegean-Cyprus at the End of the Second Millenium BCE", στο V. Karageorghis, O. Kouka (επιμ), *Cyprus and the East Aegean: Intercultural Contacts from 3000 to 500 BC. An International Archaeological Symposium held at Pythagoreion, Samos. October 17th-18th 2008,* A.G. Leventis Foundation, Nicosia, 72-93.

-Jung, R., 2011α, "Innovative cooks and new dishes: Cypriote pottery in the 13th and 12th centuries BC and its historical interpretation" στο V. Karageorghis, Ou. Kouka (επιμ), *Cooking Pots, Drinking Cups, Loomweights and Ethnicity in Bronze Age Cyprus and Neighbouring Regions. An International Archaeological Symposium held in Nicosia, November 6th-7th 2010*, A.G. Leventis Foundation, Nicosia, 57-85.

-Jung, R., 2011β, "Tafeln in Enkomi vom 13. bis zum 12. Jh. v. u. Z.: Neue Töpfe auf dem Tisch oder neue Gäste am Tisch?", στο F. Blakolmer, C. Reinholdt, J. Weilhartner, G. Nightingale (επιμ.), *Österreichische Forschungen zur Ägäischen Bronzezeit 2009. Akten der Tagung vom 6. bis 7. März 2009 am Fachbereich Altertumswissenschaften der Universität Salzburg veranstaltet vom Fachbereich Altertumswissenschaften / Klassische und Frühägäische Archäologie – Alte Geschichte, Altertumskunde und Mykenologie der Universität Salzburg und dem Institut für Klassische Archäologie der Universität Wien*, Sonderdruck, Wien, 173-196.

-Jung, R., 2012, "Can We Say, What's behind All Those Sherds? Ceramic Innovations in the Eastern Mediterranean at the End of the Second Millennium", στο J. Maran, P. W. Stockhammer (επιμ.), *Materiality and Social Practice. Transformative Capacities of Intercultural Encounters*. Oxford, 104 – 120.

-Jung, R., (Mommsen, H.), 2017, "Cooking Vessels from Late Bronze Cyprus: Local Traditions, Western and Eastern Innovations", στο J. Hruby, D. Tristy (επιμ.), *From Cooking Vessels to Cultural Practices in the Late Bronze Age Aegean*, Oxford, Philadelphia, 127-145.

-Jung, R., Andreou, S., Weninger, B., 2009, "Synchronisation of Kastanas and Thessaloniki Toumba at the end of the Bronze and the Beginning of the Iron Age", στο S. Deger-Jalkotzy, A.E. Bächle (επιμ.), *LH III C Chronology and Synchronisms III. LH III C Late and the transition to the Early Iron Age. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 23th, and 24th, 2007*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 30), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 183-202.

-**Καζά-Παπαγεωργίου, Κ., Καρδαμάκη, Ε., Κουτή, Π., Μαρκοπούλου, Ε., Μούκα., Ν., 2011,** «Κοντοπήγαδο Αλίμου Αττικής. Οικισμός των ΠΕ και ΥΕ χρόνων και ΥΕ εργαστηριακή εγκατάσταση», *Αρχαιολογική Εφημερίς,* 197-274.

-**Καζά-Παπαγεωργίου, Κ., Καρδαμάκη Ε., 2012,** «Κοντοπήγαδο Αλίμου. Ο οικισμός των ΥΕ χρόνων», *Αρχαιολογική Εφημερίς,* 141-199.

-**Καζά-Παπαγεωργίου, Κ., Καρδαμάκη, Ε., 2014,** «Κοντοπήγαδο Αλίμου. ΥΕ οικιστικό συγκρότημα: νοτιοδυτικός τομέας», *Αρχαιολογική Εφημερίς*, 51-139.

-Καζά-Παπαγεωργίου, Κ., Καρδαμάκη, Ε., 2017, «Κοντοπήγαδο Αλίμου. ΥΕ οικιστικό συγκρότημα Ι: βορειοδυτικός τομέας», *Αρχαιολογική Εφημερίς*, 1-93.

-Kaiser, I., Rizzoto, L.C., Strack, S., 2011, "Development of a Ceramic Cultic Assemblage. Analyzing Potterry from Late Helladic IIIC through Late Geometric Kalapodi", στο S. Verdan, T. Theurillat, A. Kenzelmann Pfyffer (επιμ.), *Early Iron Age Pottery. A Quantitative Approach. Proceedings of the International Round Table organized by the Swiss School of Archaeology in Greece, Athens 28-30/11/2008*, (*British Archaeological Reports* 2254), Oxford, 29-44.

-**Κακαβογιάννη, Ε., 1977**, «Ανασκαφικές έρευνες στις Φερές της Θεσσαλίας το 1977», *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών* Χ, 174-187.

-Kanta, Ath., 2001, "Cretan Refuge Settlements: Problems and Historical Implications within the wider Context of the Eastern Mediterranean onwards the End of the Bronze Age", στο V. Karageorghis, Chr. E. Morris (επιμ*.), Defensive Settlements of the Aegean and the Eastern Mediterranean after c. 1200 B.C..Proceedings of an International Workshop held at Trinity College Dublin, 7th - 9th May, 1999*, Trinity College Dublin-A. G. Leventis Foundation, Nicosia,13-21.

-Kanta, Ath., 2003α, "The citadel of Kastrokephala and the date of the Minoan Refuge Citadels", στο S. Deger-Jalkotzy, M. Zavanil (επιμ.), *LHIIIC Chronology and Synchronisms. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, May 7th and 8th 2001*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 20), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 167-182.

-Kanta, Ath., 2003β, "The first half of the Late Minoan IIIC-Correlations among Cretan Sites with Reference to Mainland and Cypriot Developments", στο M. Bietak (επιμ), *The Synchronisation of Civilisations in the Eastern Mediterranean in the 2nd Millenium BC (II). Proceedings of the SCIEM 2000 Euro-Conference. Schloss Haindorf, May 2-7, 2001*,

(Contributions to the chronology of the Eastern Mediterranean, v. 4) , Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 513-538.

-**Kanta, Ath., Karetsou**,**Al.**, **2003**, "The Acropolis of Kastrokephala and its Pottery", στο S. Deger-Jalkotzy, M. Zavanil (επιμ.), *LHIIIC Chronology and Synchronisms. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, May 7th and 8th 2001*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 20), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 145-165.

-**Kanta, Ath., Kontopodi, D.Z., 2011**, "Katsrokephala (Crete): strangers or locals in a fortified acropolis of the 12th century B.C., στο V. Karageorghis, O. Kouka (επιμ.), *On Cooking Pots, Drinking Cups, Loomweights and Ethnicity in Bronze Age Cyprus and Neighboring Regions*. *An International Archaeological Symposium held in Nicosia, November 6th-7th 2010*, A.G. Leventis Foundation, Nicosia, 129-148.

-**Karageorghis**, **V., 1986,** "Barbarian Ware in Cyprus", στο V. Karageorghis (επιμ.), *Acts of the International Archaeological Symposium "Cyprus between the Orient and the Occident*", *Nicosia, 8-14 September 1985*, Nicosia, 246-253.

-**Karageorghis**, **V., 1987**, "Torch-holders or bellows?", στο *Φίλια Έπη εις Γ. Μυλωνάν,* τ. Β, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας αρ. 103, Αθήνα.

-**Karageorghis**, **V.(επιμ.), 1991**, *Proceedings of an International Symposium "The Civilizations of the Aegean and Their Diffusion in Cyprus and the Eastern Mediterranean, 2000 – 600 B.C.*, *18-24 September 1989*, Pierides Foundation, Larnaca.

-**Karageorghis**, **V., 1992**, "The Crisis years: Cyprus", στο W. A. Ward, M. S. Joukowsky, Paul Åström (επιμ.), *The 12th Century B.C.: the Crisis Years*: *from beyond the Danube to the Tigris,* Dubuque, Iowa : Kendall/Hunt Pub.,79-86.

-**Karageorghis**, **V.(επιμ.)**, **1994,** *Proceedings of the International Symposium Cyprus in the 11th Century BC., 30-31 October,* University of Cyprus, A.G. Leventis Foundation, Nicosia.

-**Karageorghis**, **V., 1998α**, "Hearths and bathtubs in Cyprus: A "Sea Peoples' innovation?" στο S. Gitin, A. Mazar and E. Stern (επιμ.), *Mediterranean Peoples in Transition; Thirteenth to Early Tenth Centuries BCE. In Honor of Professor Trude Dothan*, Jerusalem, Israel Exploration Society, 276-282.

-**Karageorghis**, **V., 1998β**, "Mycenaean 'acropoleis' in the Aegean and Cyprus: Some Comparisons", στο E.H. Cline, D. Harris-Cline (επιμ), *The Aegean and the Orient in the Second Millenium BC., (Aegaeum* 18*),* Liège: University of Liège, 127-136.

-**Karageorghis**, **V., 2000**, "Cultural Innovations in Cyprus relating to the "Sea" Peoples, στο E.D. Oren (επιμ.), *The Sea Peoples and their World: A Reassessment.* University of Pensylvania, Philadelphia, 249-273.

-**Karageorghis**, **V., 2011α**, "Handmade Burnished Ware in Cyprus and Elsewhere in the Eastern Mediterranean", στο V. Karageorghis, Ou. Kouka (επιμ), *Cooking Pots, Drinking Cups, Loomweights and Ethnicity in Bronze Age Cyprus and Neighbouring Regions. An International Archaeological Symposium held in Nicosia, November 6th-7th 2010*, A.G. Leventis Foundation, Nicosia, 87 – 94.

-**Karageorghis**, **V., 2011β**, "What happened in Cyprus c. 1200 BC: hybridization, creolation or immigration? An introduction", στο V. Karageorghis, O. Kouka (επιμ.), *On Cooking Pots, Drinking Cups, Loomweights and Ethnicity in Bronze Age Cyprus and Neighboring Regions*. *An International Archaeological Symposium held in Nicosia, November 6th-7th 2010,* A.G. Leventis Foundation, Nicosia, 19-28.

-Karageorghis, V., Demas, M., 1985, *Excavations at Kition V. The Pre-Phoenician Levels*, Nicosia, Department of Antiquities.

-Karageorghis, V., Demas, M., 1988, *Excavations at Maa-Palaikastro* 1979-1986. Nicosia, Department of Antiquities.

-**Karageorghis, V., Kouka, O. (επιμ.), 2011**, *On Cooking Pots, Drinking Cups, Loomweights and Ethnicity in Bronze Age Cyprus and Neighboring Regions*. *An International Archaeological Symposium held in Nicosia, November 6th-7th 2010,* A.G. Leventis Foundation, Nicosia.

-**Καράντζαλη, Ε., 2003,** «Η μυκηναϊκή εγκατάσταση στα Δωδεκάνησα: Η περίπτωση της Ρόδου», στο Α. Κυπαρίσση-Αποστολίκα, Μ.Φ. Παπακωνσταντίνου (επιμ.), *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου. Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου, 26–30 Σεπτεμβρίου, Λαμία 1999,* ΥΠΠΟ-ΙΔ΄ΕΠΚΑ, Αθήνα, 513-534.

-**Καράντζαλη, Ε., 2012**, «Η Μυκηναϊκή κατοίκηση στην κοιλάδα του Σπερχειού: Οοικισμός στην περιοχή Φραντζή της Λαμίας», στο Α. Μαζαράκης-Αινιάν (επιμ.), *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 3. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης. Βόλος 12.3-15.3.2009, Τ. ΙΙ, Στερεά Ελλάδα*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας-ΥΠΠΟ, Βόλος, 1213-1233.

-**Karantzali, E., 2013**, "Mycenaeans within the Spercheios Valley: The Inhabitations at Frantzis and Lygaria", στο G. Graziadio, R. Guglielmino, V. Lenuzza, S. Vitale (επιμ.), *Φιλική Συναυλία Studies in Mediterranean Archaeology for Mario Benzi, (British Archaeological Reports, International Series* 2460), Oxford, 139-154.

-**Καράντζαλη, Ε., 2021 (επιμ.),** *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου. Πρακτικά Γ΄ Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου Πρόσφατα ευρήματα και πορίσματα της έρευνας Λαμία, 18-21 Μαΐου 2018*, ΥΠΠΟΑ-ΕΦΑΦΕΥ, Αθήνα.

-**Καράντζαλη, Ε., McGeorge, T., 2013,** «Ἡ διαχρονικὴ χρήση τοῦ νεκροταφείου στον Προφήτη Ἠλία στὶς Κομποτάδες Φθιώτιδας: μία πρώτη προσέγγιση μὲ βάση τὰ εὑρήματα τοῦ τάφου IV», *5ο Συνέδριο Φθιωτικῆς Ἱστορίας, 16, 17 καὶ 18 Ἀπριλίου 2010,* Δήμος Λαμιέων-Πνευματικό Κέντρο Σταυρού*,* Λαμία, 51-72.

-**Karouzou, E., 2017**, "Thessaly from the Protogeometric to the Early Archaic Period (1100-600 BC)", στο A. Mazarakis-Ainian, A. Alexandridou, X. Charalambidou, *Regional Stories towards a new Perception of the Early Greek World. Acts of an International Symposium in honour of Professor Jan Bouzek, Volos 18-21 June 2015*, *Aristeia*, University of Thessaly, Volos, 343-380.

-**Kase, E.W., Szemler, G.J., Wilkie, N.C., Wallace, P.W (επιμ.), 1991,** *The Great Isthmus Corridor Route. Explorations of the Phokis-Doris Expedition*. I (Publications in Ancient Studies 3), Dubuque Iowa.

-**Kassianidou, V., 2014**, "Cypriot copper for the Iron Age world of the Eastern Mediterranean", στο J. Webb (επιμ.), *Structure, Measurement and Meaning Studies on Prhistoric Cyprus in Honour of David Frankel*, (Studies in Mediterranean Archaeology 143), Åström Förlag, Uppsala, 261-71.

-**Katsonopoulou, D., 2018**, "Opountian Lokris through Literary Sources", στο Μ. Φ. Παπακωνσταντίνου, Χ. Κριτζάς, Ι. Τουράτσογλου (επιμ.), *Πύρρα. Μελέτες για την αρχαιολογία στην Κεντρική Ελλάδα προς τιμήν της Φανουρίας Δακορώνια*, Εκδ. Σήμα, Αθήνα, 223-31.

-**Kerschner, M., 2011**, "Approaching Aspects of Cult Practice and Ethnicity in Early Iron Age Ephesos. Using Quantitative Analysis of a Protogeometric Deposit from the Artemision", στο S. Verdan, T. Theurillat, A. Kenzelmann Pfyffer (επιμ.), *Early Iron Age Pottery. A Quantitative Approach. Proccedings of the International Round Table organized by the Swiss School of Archaeology in Greece, Athens 28-30.11.2008, (*British Archaeological Reports 2254), Oxford, 19-27.

-**Kiderlen, M, Hein, A., Mommsen, H., Müller N.S., 2016 (2017)**, "Production Sites of Early Iron Age Greek Bronze Tripod Cauldrons: First Evidence from Neutron Activation Analysis of Casting Ceramics", *Geoarchaeology: An International Journal*, 32.3 (May/June), 321-342.

-**Kilian, K., 1978α**, "Nordwestgriechische Keramik aus der Argolis und ihre Entsprechungen in der Supappeninfacies," *Atti della XX riunione scientifica dell'Istituto italiano di preistoria e protostoria in Basilicata, 1976*, Firenze, 311-320.

-**Kilian, K.**, **1978**β, "Ausgrabungen in Tiryns 1976. Bericht zu den Grabungen", *Archäologischer Anzeiger*, 449-470.

-**Kilian, K.**, **1981**, "Ausgrabungen in Tiryns 1978. Bericht zu den Grabungen", *Archäologischer Anzeiger*, 149-194.

-**Kilian, K.**, **1982**, "Ausgrabungen in Tiryns 1980. Bericht zu den Grabungen", *Archäologischer Anzeiger*, 393-430.

-**Kilian, K.**, **1983**, "Ausgrabungen in Tiryns 1981. Bericht zu den Grabungen", *Archäologischer Anzeiger*, 277-328.

-**Kilian, K.**, **1985**, "La caduta dei palazzi micenei cintinentalli:aspetti archeologici", στο D. Musti (επιμ.), *Le origini dei Greci:Dori e mondo egeo,* Roma:Laterza, 73-95.

-Kilian, K., **1987, "**Ein mykenisches Beleuchtungsgerat", στο *Φίλια Έπη εις Γ. Μυλωνάν*, τ. Α, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας αρ. 103, Αθήνα, 152-166.

-**Kilian, K.**, **1988α**, "Mycenaeans up to date: Trends and changes in recent research", στο E.B. French, K.A. Wardle (επιμ.), *Problems in Greek prehistory: Papers presented at the centenary conference of the British School of Archaeology at Athens, Manchester, April 1986*, Bedminster, Bristol : Bristol Classical Press**,** 115–152.

-Kilian, K., 1**988β**, "Ausgrabungen in Tiryns 1982/83. Bericht zu den Grabungen", *Archäologischer Anzeiger*, 105-151.

-Kilian, K. (**Mühlenbruch T, επιμ.***),* **2007**, *Die handegemachte geglättete Keramik mykenischer Zeitstellung, Tiryns XV*, Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.

-**Kilikoglou, V., Vekinis, G., Maniatis Y., 1995**, "Toughening of ceramic earthenwares by quartz inclusions: an ancient art revisited", *Acta Metallurgica et Materialia* 43, 2959-2965.

-**Kilikoglou, V., Vekinis, G., Maniatis Y., Day, P.M**., **1998**, "Mechanical performance of quartz-tempered ceramics: part I, strength and toughness, *Archaeometry* 40.2, 261-279.

-**Killen, J. T., 1994**, "Thebes sealings, Knossos tablets and Mycenaean state banquets", *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 39, 67-84.

-Killen, J. T., 1998, "The Pylos Ta Tablets Revisited", 421-2, στο F. Rougemont, J.-P Olivier, (επιμ.), "Recherches recentes en epigraphie creto-mycenienne," *Bulletin du Correspondence Hellénique* 122, 403-443.

-**Killebrew**, **A. E., 1998**, "Ceramic Typology and Technology of Late Bronze II and Iron I Assemblage from Tel Miqne-Ekron: The Transition from Canaanite in Philistine Culture", στο S. Gitin, A. Mazar, E. Stern (επιμ.), *Mediterranean Peoples in Transition; Thirteenth to Early Tenth Centuries BCE. In Honor of Professor Trude Dothan*, Jerusalem, Israel Exploration Society, 379-405.

-**Killebrew**, **A. E., 2000,** "Aegean-Style Early Philistine Pottery in Canaan during the Iron I Age: a Stylistic Analysis of Mycenaean IIIC:1b Pottery and its Associated Wares", στο E. D. Oren (επιμ.), *The Sea Peoples and their World: A Reassessment,* University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 233-253.

-**Killebrew, A., Lev-Tov, J., 2008**, "Early Iron Age feasting and cuisine: an indicator of Philistine-Aegean connectivity?', στο L. Hitchcock, R. Laffineur, J. Crowley (επιμ.), *DAIS: The Aegean feast. Proceedings of the 12th International Aegean Conference/12e Rencontre égéenne international. University of Melbourne, Center for Classics and Archaeology, 25-29 March 2008, (Aegaeum 29),* Liège-Texas at Austin, 339-46.

-**Kingery, W., 1989**, "Ceramic Materials in Society", *Annual Review of Materials Science* 19, 1–20.

-**Κυριατζή, Ε, 2000**, *Κεραμική τεχνολογία και παραγωγή. Η κεραμική της Υστερης Εποχής του Χαλκού από την Τούμπα Θεσσαλονίκης*. Διδ. Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

-**Kling, B., 1987**, "Pottery classification and relative chronology of the LCIIC to LCIIIA periods", στο D.W. Rupp (επιμ.), *Western Cyprus: Connections*: *an archaeological symposium held at Brock University, St. Catherine's, Ontario, Canada, March 21-22, 1986*, (Studies in Mediterranean Archaeology 77), Göteborg, 97-113.

-**Kling, B., 1989**, *Mycenaean IIIC:1b and Related Pottery in Cyprus*, Göteborg, Åström

-Knapp, A.B., 2012, "Matter of fact: transcultural contacts in the Late Bronze Age Eastern Mediterranean", στο J. Maran, P. W. Stockhammer (επιμ.), *Materiality and Social Practice. Transformative Capacities of Intercultural Encounters*, Oxbow Books, Oxford, 32-50.

-Knappett, C., 2001, "Overseen or Overlooked: Ceramic Production in a Mycenaean Palatial System", στο S. Voutsaki, J. Killen (επιμ.), *Economy and Politics in the Mycenaean Palace States: Proceedings of a Conference Held on 1–3 July 1999 in the Faculty of Classics, (*Cambridge Philological Society Supplementary no. 27), Cambridge, 80–95.

-**Knodell, A. R., 2013**, *Small-World Networks and Mediterranean Dynamics in the Euboean Gulf: An Archaeology of Complexity in Late Bronze Age and Early Iron Age Greece*, PhD Dissertation, Joukowsky Institute for Archaeology and the Ancient World, Brown University.

-**Koc, M., Welsh, j. 2002**. "Food, Foodways and Immigrant Experience", *Paper read* at the *Multiculturalism Program, Department of Canadian Heritage, at the Canadian Ethnic Studies Association Conference*, *November 2001*, Halifax.

-**Köhler I., 2017**, "Movement in making: 'Women working with clay' in northern Côte d'Ivoire", στο C. Heitz, R. Stapfer (επιμ.), *Mobility and Pottery Production, Archaeological and Anthropological Perspectives*, Universität Bern, Sidestone Press, Leiden, 189-210.

-**Κολώνας, Λ., 2018**, «*Χάλκινοι ταφικοί λέβητες* από τη θέση «Σταθμός – Κεφαλόβρυσο» του Πρωτογεωμετρικού νεκροταφείου της Σταμνάς Αιτωλοακαρνανίας», στο Ο. Βικάτου, Β. Στάϊκου, Φ. Σαράντη (επιμ.), *Το Αρχαιολογικό έργο στην Αιτωλοακαρνανία και τη Λευκάδα, Πρακτικά 2ου Διεθνούς Ιστορικού και Αρχαιολογικού Συνεδρίου, 6-8 Δεκεμβρίου 2013*, Ι.Π. Μεσολογγίου, ΥΠΠΟΑ-ΕΦΑΑΙΤΛ-Αιτωλική Πολιτιστική Εταιρεία, Μεσολόγγι,71-89.

-**Κονσολάκη-Γιαννοπούλου**, **Ε., 2003,** «Η μυκηναϊκή εγκατάσταση στο νησάκι Μόδι της Τροιζηνίας», στο Α. Κυπαρίσση-Αποστολίκα, Μ.Φ. Παπακωνσταντίνου (επιμ.), *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου. Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου, 26–30 Σεπτεμβρίου, Λαμία 1999,* ΥΠΠΟ-ΙΔ΄ ΕΠΚΑ, Αθήνα, 417-423.

-**Κονσολάκη-Γιαννοπούλου, Ε., 2009**, «Νέα προϊστορικά ευρήματα από την Τροιζηνία», στο Β. Βασιλοπούλου, Σ. Κατσαρού-Τζεβελέκη (επιμ.), *Από τα Μεσόγεια στον Αργοσαρωνικό, Β΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Το έργο μιας δεκαετίας, 1994-2003. Πρακτικά Συνεδρίου*, *Αθήνα, 18-20 Δεκεμβρίου 2003*, Δήμος Μαρκοπούλου Μεσογαίας, 497-518.

-**Kotsonas, A., 2011,** "Foreign Identity and Ceramic Production in Early Iron Age Crete", στο G. Rizza (επιμ.), *Identità Culturale Etnicità Processi di Tranformazione a Creta fra Dark Age e Archaismo. Per i cento anni dello scavo di Priniàs 1906-2006*, *Atti del Convegno di Studi*, *Atene 9-12 novembre 2006,* Consiglio Nazionale Delle Richerce, I.B.A.M, (Studi e Materiali di Archeologia Greca 10), Università di Catania, Centro di Archeologia cretese, Catania, 133-55.

-**Kotsonas, A., 2014**, "Standardization, variation, and the study of ceramics in the Mediterranean and beyond", στο Antonis Kotsonas (επιμ*.), Understanding*

Standardiaztion and Variation in Mediterranean Ceramics Mid 2nd to Late 1st Millenium B.C., (*Bulletn Antieke Beschaving* [*Babesch] Supplement 25),* MA: Peeters, Leuven-Paris - Walpole, 7-23.

-**Κουνούκλας, Π.**, **2009**, «Ο Κύνος στην Πρωτογεωμετρική Εποχή», στο Α. Μαζαράκης-Αινιάν (επιμ.), *2ο Συνέδριο.* Αρχαιολογικό *Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 2. Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης, Βόλος 16.3-19.3.2006,* τ. ΙΙ, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας-ΥΠΠΟ, Βόλος, 989-97.

-**Kounouklas, Π.**, **2011,** *The Late Helladic IIIC Middle-Early Protogeometric Settlement at Kynos, East Lokris, Greece: Architecture, Spatial Organisation, Pottery, and Function,* unpublished PhD thesis, University of Bristol.

-Κουνούκλας, Π., 2015, «Ο Κύνος στην Υστεροελλαδική ΙΙΙΓ Μέση και Νεώτερη περίοδο», στο Α. Μαζαράκης-Αινιάν (επιμ.), *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 4, 2012, Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης. Βόλος 15.3 – 18.3.2012, Τόμος ΙΙ: Στερεά Ελλάδα*, ΥΠΑΠΑΙΘ-Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, 829-839.

-**Kounouklas, P. 2016,** "Griffin at Kynos. How, Why, and When?", στο E. Alram-Stern, Fr. Blakolmer, S. Deger-Jalkotzy, R. Laffineur, J. Weilhartner (επιμ), *Metaphysis. Ritual, Myth and Symbolism in the Aegean Bronze Age*, *Proceedings of the 15th International Aegean Conference, Vienna, Institute for Oriental and European Archaeology, Aegean and Anatolia Department, Austrian Academy of Sciences and Institute of Classical Archaeology, University of Vienna, 22-25 April 2014*, (*Aegaeum 39)*, Peeters, Leuven-Liege 527-31.

-Κουνούκλας, Π., 2018, "Marine installations at the site of Kynos", στο Μ. Φ. Παπακωνσταντίνου, Χ. Κριτζάς, Ι. Τουράτσογλου *Πύρρα. Μελέτες για την αρχαιολογία στην Κεντρική Ελλάδα προς τιμήν της Φανουρίας Δακορώνια*, Εκδ. Σήμα, Αθήνα, 233-247.

-**Κουνούκλας, Π.**, **Δακορώνια, Φ., 2012**, «Από το Χαλκό στο Σίδηρο: Το ρεπερτόριο κεραμικής στον Κύνο», στο Α. Μαζαράκης-Αινιάν (επιμ.), *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 3, 2009, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης. Βόλος 12.3-15.3.2009*, *τ. ΙΙ: Στερεά Ελλάδα*, ΥΠΠΟΤ-Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, 1159-1169.

-**Kraiker, W., Kübler**, **K., 1939,** *Kerameikos I. Ergebnisse der Ausgrabungen. Die Nekropolen des 12. bis 10. Jahrhunderts*, De Gruyter, Berlin.

-Kramer-Hajós, M.,**2002**, "Bronze Age Mitrou in East Lokris, Greece", *American Journal of Archaeology* 106, 278 (abstract).

-Kramer-Hajós, M.,**2005,** *Mycenaean Civilization in East Lokris*, Cornell University.

-Kramer-Hajós, M., **2008,** *Beyond the Palace: Mycenaean East Lokris,* (*British Archaeological Reports, International Series* 1781), Oxford.

-Kramer-Hajós, M., **2012α, "**Sailor-warriors and the end of the Bronze Age along the Euboean gulf', στο Α. Μαζαράκης-Αινιάν (επιμ.), *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 3. Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης* Βόλος 12.3-15.3.2009. *Τόμος ΙΙ: Στερεά Ελλάδα*, ΥΠΠΟ-Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, 811-821.

-Kramer-Hajós, M., **2012β** "The Land of the Heroes of Lokris in the 'Iliad'", *The Journal of Hellenic Studies* 132, 87-105.

-**Kramer-Hajós, M**., **O'Neill, K., 2008,** "The Bronze Age Site of Mitrou in East Lokris: Finds from the 1988–1989 Surface Survey", *Hesperia* 77, 163–250.

-**Krause, G., 1975**, *Untersuchungen zu den ältesten Nekropolen am Eridanos in Athen, I-II*, Buske, Hamburg.

-**Kùbler, J., 1943**, *Kerameikos IV: Neufunde aus der Nekropolen des 11. und 10. Jahrhunderts,* De Gruyter, Berlin.

-Kyriakopoulos,**Y., 2015,** "Aegean Cooking-pots in the Modern Era (1700-1950)", στο M. Spataro, A Villing (επιμ.), *Ceramics, Cuisine and Culture: The Archaeology and Science of Kitchen Pottery in the Ancient Mediterranean World*, Oxbow Books, Oxford, Philadelphia*,* 252-269.

-**Laffineur, R., Betancourt, P. P., (επιμ.), 1997**, *TEXNH. Craftsmen, Craftswomen and Craftsmanship in the Aegean Bronze Age*. *Proceedings of the 6th International Aegean Conference. Philadelphia, Temple University, 18-21 April 1996*, Liège-Austin,18-21.

-**Lambrinoudakis, V., Philaniotou-Hadjianastasiou, O.**, **2001**, "The Town of Naxos at the End of the Late Bronze Age: the Mycenaean Fortification Wall", στο V. Karageorghis, C.E. Morris (επιμ.), *Defensive Settlements of the Aegean and the Eastern Mediterranean after c. 1200 BC.. Proceedings of an International Workshop held at Trinity College Dublin, 7th - 9th May, 1999,* Trinity College Dublin- A. G. Leventis Foundation, Nicosia, 157-171.

-**Λαμπροπούλου, Λ., 1987**, «Παραλία Λιβανατών (οικ. Κ. Αργυρούδη)», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 37Β1, Χρονικά, 1982, 187-8 και «Ζέλι», 189.

-**Langdon, S. H., 1985,** "Review of 'Asine II'. Results of the excavation east of the Acropolis 1970- 1974. Fasc. 4: The Protogeometric period. Parts 2 and 3", *American Journal of Archaeology* 89, 531- 533.

-Langdon, S., 2013, "Children as learners and Producers in Early Greece", στο J. Evans Grubbs, T. Parkin (επιμ.), *The Oxford Handbook of Childhood and Education in the Classical World*, Oxford, 172-194.

-**Lantzas, C. 2010**, *Settlement and Social Trends in the Argolid and the Methana Peninsula, 1200 – 900 BC.*, PhD, University of Sheffield.

-**Lehmann, G**, **2011**, "Cooking pots and loomweights in the "Philistine" villages: preliminary report on the excavation at Qubur el-Walaydah, Israel", στο V. Karageorghis, Ou. Kouka (επιμ), *Cooking Pots, Drinking Cups, Loomweights and Ethnicity in Bronze Age Cyprus and Neighbouring Regions. An International Archaeological Symposium held in Nicosia, November 6th-7th 2010*, A.G. Leventis Foundation, Nicosia, 287-314.

-**Lehmann, G**, **2013**, "Aegean-Style Pottery in Syria and Lebanon during Iron Age I", στο A.E. Killebrew, G. Lehmann (επιμ), *The Philistines and Other 'Sea Peoples' in Text and Archaeology*, Atlanta, Society of Biblical Literature, 265-328.

-**Lehmann, G., Rosen, S.A., Berlejung, A., Neumeier, B.A., Niemann, H.M., 2010**, "Excavations at Qubur al-Walaydah", *Die Welt des Orients* 40, 137-159.

-Lemonnier, P., 1986, "The study of material culture today: Toward an anthropology of technical systems", *Journal of Anthropological Archaeology* 5.2, 147-186.

-**Lemos, I. S., 1998**, "Euboeans and their Aegean koine", στο B. d'Agostino, M. Bats (επιμ.), *Euboica, L'Eubea ela presenza euboica in Calcidica e in Occidente*: *atti del convegno internazionale di Napoli, 13-16 novembre 1996*, Napoli: Centre Jean Bérard : Istituto universitario orientale, 45-58.

-**Lemos, I. S**., **1999**, "Some aspects of the Transition from the Late Bronze Age to the Early Iron Age in Central Greece", στο Ε. Φρούσσου (επιμ.), *Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου. Πρακτικά Α΄Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου. Λαμία, 25-29 Σεπτεμβρίου 1994*, ΥΠΠΟ-ΙΔ΄ΕΠΚΑ, Λαμία, 21-25.

-**Lemos, I. S**., **2002**, *The Protogeometric Aegean. The Archaeology of the Late Eleventh and Tenth Centuries BC*, Oxford Monographs on Classical Archaeology, Oxford.

-**Lemos, I. S**., **2005-2006, "**Lefkandi", στο J. Whitley, S. Germanidou, D. Urem-Kotsou, A. Dimoula, I. Nikolakopoulou, A. Karnava, E. Hatzaki (επιμ), *Archaeology in Greece 2005-2006*. *Archaeological Reports* 52, 62-63.

-**Lemos, I. S**., **2006**, "Athens and Lefkandi: A Tale of two Sites", στο S. Deger-Jalkotzy, I. S. Lemos (επιμ.), *Ancient Greece: From the Mycenaean Palaces to the Age of Homer*, (Edinburgh Leventis Studies 3), Edinburgh, 505-530.

-**Lemos, I.S., 2006-2007**, "Lefkandi", στο J. Whitley, S. Germanidou, D. Urem-Kotsou, A. Dimoula, I. Nikolakopoulou, A. Karnava, D. Evely (επιμ.), *Archaeology in Greece 2006-2007. Archaeological Reports* 53, 38-40.

-Lemos, I.S., 2007, "Recent Archaeological Work on Xeropolis Lefkandi: A preliminary report", στο A. Mazarakis-Ainian (επιμ.), *Oropos and Euboea in the Early Iron Age, Acts of an International Round Table, University of Thessaly, June 18-20 2004*, University of Thessaly, Volos, 122-133.

-**Lemos, I. S**., **2007-2008**, "Lefkandi", στο C. Morgan, D. Evely, H. Hall, R. K. Pitt (επιμ.), *Archaeology in Greece 2007-2008, Archaeological Reports* 54, 51-54.

-**Lemos, I. S**., **2008-2009, "**Lefkandi", στο C. Morgan, R. K. Pitt, T. Whitelaw (επιμ.), *Archaeology in Greece 2008-2009, Archaeological Reports* 55, 47-49.

-**Lemos, I. S**., **2009**, "Lefkandi auf Euboea in den Dunklen Jahrhunderten", στο C. Hattler (επιμ.), *Zeit der Helden: Die Dunklen Jahrhunderte Griechenlands 1200-700 v. Chr. Katalog zur Austellung in Badisvhen Landesmuseum Schloss Karlsruhe* 25.10.2008/15.2.2009, Karlsruhe,180-188.

-**Lemos, I. S**., **2009-2010, "**Lefkandi", στο C. Morgan, R. K. Pitt, D. Mulliez, D. Evely (επιμ.), *Archaeology in Greece 2009-2010*, *Archaeological Reports* 56, 87.

-**Lemos, I. S**., **2010**, "The excavation at Lefkandi-Xeropolis (2003-2009). Summary of the Mycenaean Seminar 12 May 2010", *Bulletin of the Institute of Classical Studies of the University of London* 53, 134-36.

-**Lemos, I. S**., **2011-2012**, "Euboea and Central Greece in the Postpalatial Land and Early Greek Periods", στο Z. Archibald (επιμ.), *Archaeology in Greece 2011-12*, *Archaeological Reports* 58, 19-27.

-**Lemos, I. S**., **2014**, "Communities in transformation. An archaeological survey from the 12th to 9th c. BC", *Pharos* 20.1, 161-191.

-Lerat, L., 1937, "Tombes submycéniennes et geomètriques à Delphes", *Bulletin de Correspondence Hellénique* 61, 44-52.

-Lerat, L., 1938, "Fouilles de Delphes (1934-1935)", *Revue Archéologique* 12, 183-207.

-**Leroix-Gourhan, A., 1964**, *Le Geste et la Parole. Technique et Langage*. Paris: Albin Michel.

-Levi, S., T., Bettelli, M., 2002, "Relazioní tra ceramica di impasto, pseudominia,italo micenea e figulina protogeometuca, στο M. Bettelli (επιμ.), *Italia meridionale e mondo miceneo: ricerche su dinamiche di acculturazione e aspetti archeologici, con particolare riferimento ai versanti adriatico e ionico della penisola italiana*, Florence, 95-105.

-**Λιάρος, Ν., 2017**, *Παραδοσιακές τεχνικές κατασκευής αγγείων χωρίς ταχύστροφο τροχό στο Αιγαίο και στην ευρύτερη περιοχή του. Μια εθνοαρχαιολογική συμβολή στην κατανόηση της προϊστορικής χειροποίητης κεραμικής*. Μεταπτυχιακή Εργασία Ειδίκευσης, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο.

-**Lindblom, M., 2001,** *Marks and Makers. Appearance, distribution and function of Middle and Late Helladic manufacturers' marks on Aeginetan pottery*, (Studies in Mediterranean Archaeology 78), Paul Åströms Förlag, Jonsered.

-**Lis, B., 2006**, "The Role of Cooking Pottery and Cooked Food in the Palace of Nestor at Pylos", *Archeologia* 57, 7–24.

-Lis, B., 2008, "Cooked food in the Mycenaean feast. Evidence from the cooking pots", στο L. A. Hitchcock, R. Laffineur, J. Crowley (επιμ.), *DAIS: the Aegean Feast. Proceedings of the 12th International Aegean Conference/12e Rencontre égéenne international., University of Melbourne, Centre of Classics and Archaeology, 25-29 March 2008*, (*Aegaeum* 29*)*, Liège-Texas at Austin, 141-150.

-Lis, B., 2009α, "Handmade and Burnished pottery in the Eastern Mediterranean at the end of the Bronze Age. An attempt of interpretation of its diversity and geographical distribution", στο C. Bachhuber, R.G. Roberts (επιμ)., *Forces of transformation. The end of the Bronze Age in the Mediterranean. Proceedings of the Conference held at St Jonh's College, Oxford 25-26.3.2006*, (*BANEA Monograph* 1), Oxford:Oxbow Books, 152-163.

-Lis, B., 2009β, "The Sequence of LBA/EI Age pottery from central greek settlements-A fresh look at old and new evidence", στο S. Deger-Jalkotzy, A. E. Bächle (επιμ.), *LH IIIC Chronology and Synchronisms* III: *LH IIIC Late and the Transition to the Early Iron Age*, *Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 23rd and 24th 2007*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 30), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 203-233.

-Lis, B., 2010α, "Cooking Pottery in the Aegean – an Attempt at a Methodological Approach", στο B. Horejs, R. Jung, P. Pavuk (επιμ.), *Analysing Pottery Processing – Classification – Publication*, Facultas Philosophica Universitatis Comenianae Bratislavensis. (Studia Archaeologica et Medievalia Tomus X), Bratislava, 235-244.

-Lis, B., 2010β, **"**Let's start from a scratch. New ways at looking at vessels' function", *Archaeologia* 61, 7-14.

-Lis, B., 2012α, *Late Bronze Age Cooking Pots from Mitrou and Their Change in the Light of Socio-Economic Transformations*. Unpublished PhD thesis, Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Science, Warsaw.

-Lis, B., 2012β, "Aeginetan Cooking Pottery in Central Greece and Its Wider Perspective", στο Α. Μαζαράκης-Αινιάν, (επιμ), *Αρχαιολογικό έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 3. Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης. Βόλος 12.3.–15.3.2009, τ. ΙΙ. Στερεά Ελλάδα*, ΥΠΠΟΤ-Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, 1203 – 1211.

-Lis, B., 2015, "From Cooking Pots to Cuisine. Limitations and Perspectives of a Ceramic-based Approach", στο M. Spataro-A. Villing (επιμ.), *Ceramics, Cuisine and Culture: The Archaeology and Science of Kitchen Pottery in the Ancient Mediterranean World*, Oxbow Books, Oxford-Philadelphia, 104-14.

-Lis, B., 2016, "Foreign potter in the Pylian kingdom? A reanalysis of the ceramic assemblage of room 60 in the Palace of Nestor at Pylos", *Hesperia* 85.3, 491-536.

-Lis, B., 2017α, "Foodways in Early Mycenaean Greece: Innovative Cooking Sets and Social Hierarchy at Mitrou and Other Settlements on the Greek Mainland", *American Journal of Archaeology* 121.2, 183-217.

-Lis, B., 2017β, "Mycenaen cooking pots: attempt at an interregional comparison", στο J. Hruby, D. Trusty (επιμ.), *From Cooking Vessels to Cultural Practices in the Late Bronze Age Aegean*, Oxbow Books, Oxford and Philadelphia, 39-45.

-Lis, B., 2018, "Hand-made pottery groups in Mainland Greece during the 13th and 12th c. BC as a sign of economic crisis?", στο Il. Caloi, Ch. Langohr *(επιμ.), Technology in Crisis. Technological changes in ceramic production during periods of trouble*. *Acts of an International Workshop held at UC Louvain, 18-19th February 2016, (Aegis 16)*, Presse Universitaires de Louvain, 139-150.

-Lis, B., Kiriatzi, E., Batziou, A., Rückl, Št., 2020, "Dealing with the Crisis: Mobility of Aeginaetan Tradition Potters around 1200 B.C.", *Annual of the British School at Athens,* 1-59.

-Lis, B., Rückl, S., 2011, "Our Storerooms Are Full. Impressed Pithoi from Late Bronze/Early Iron Age East Lokris and Phokis and their Socio-economic Significance," στο W. Gauß, M. Lindblom, R. A. K. Smith, J. C. Wright (επιμ.), *Our Cups Are Full: Pottery and Society in the Aegean Bronze Age*: *Papers Presented to Jeremy B. Rutter on the Occasion of his 65th Birthday*, Archaeopress, Oxford, 154-168.

-Lis, B., Rückl, Š., Choleva, **M., 2015**, "Mobility in the Bronze Age Argean: The Case of Aeginaetan Potters", στο W. Gauß, G. Klebinder-Gauß, C. von Rüden (επιμ.), *The Transmission of Technical Knowledge in the Production of Ancient Mediterranean Pottery***.** *Proceedings of the International Conference at the Austrian Archaeological Institute at*

*Athens23rd – 25th November 2012***,** **(**Österreichisches Archäologisches Institut Sonderschriften Band 54), Wien, 63-75.

-**Livieratou, A**., **2009**, "The transition from the Late Bronze Age to the Early Iron Age in East Phokis and Lokris", στο Α. Μαζαράκης-Αινιάν (επιμ.), *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 2, Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης, Βόλος 16.03–19.03.2006, Τόμος ΙΙ: Στερεά Ελλάδα*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας-ΥΠΠΟ, Βόλος, 951-973.

-**Livieratou, A**., **2011,** "Regional cult systems in the transitional period from the Late Bronze to the Early Iron Age: Comparing the evidence from two different parts of mainland Greece, the Argolid plain and the East Phokis", στο A. Mazarakis Ainian, (επιμ.), *The "Dark Ages" Revisited. Acts of an International Symposium in Memory of William D.E. Coulson*, *University of Thessaly, Volos, 14-17 June 2007, Vol. I*, University of Thessaly Press, Volos, 147-164.

-Λιβιεράτου, Α., 2012α, «Η θέση του Μεδεώνα στον κόλπο της Αντίκυρας κατά τη μετάβαση από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού (ΥΕΧ) στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου (ΠΕΣ)», στο Α. Μαζαράκης-Αινιάν (επιμ.), *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 3. Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης***,** *Βόλος 12.3 – 15.3.2009, Τόμος ΙΙ: Στερεά Ελλάδα*, Βόλος, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας-ΥΠΠΟΤ, 1057-1070.

-**Livieratou, A**., **2012β**, "Phokis and East Lokris in the light of Interregional at the Transition from the Late Bronze to the Early Iron Age", στο M. Iacovou (επιμ.), *Cyprus and the Aegean in the Early Iron Age. The Legacy of Nicolas Coldstream*, Bank of Cyprus Cultural Foundation, Nicosia, 77-127.

-**Livieratou, A.**, **2015**, "East Phokis revisisted: its development in the transition from the Late Bronze to the Early Iron Age in the Light of the latest finds", στο Z. Theodoropoulou-Polychoniadis, D. Evely (επιμ.), *Aegis. Essays in Mediterranean Archaeology presented to Matti Egon by the Scholars of the Greek Archaeological Committee UK*, Archaeopress, Oxford, 93-106.

-**Livingstone-Smith, A., 2000**, "Processing Clay for Pottery in Northern Cameroon: Social and Technical Requirements", *Archaeometry* 42.1, 21–42.

-Livingston- Smith, A. 2001, "Bonfire II: The return of Pottery Firing Temperatures", *Journal of Archaeological Science* 28, 991-1003.

-Lolos, Y.G., 2010, "Salamis ca. 1200 B.C.: Connections with Cyprus and the East", στο E. Borgna, P. Cassola Guida (επιμ.), *Dall-Egeo ad Adriatico: organizzazioni sociali, modi di scambio e interazione in età post-palaziale (XII-XI sec. a.C.), Atti del Seminario internazionale, Udine, 1-2 dicembre 2006*, (= *From the Aegean to the Adriatic: social*

organisations, modes of exchange and interaction in postpalatial times (12th-11th B.C), (Studi e ricerche di protostoria mediterranea, 8), Rome: Quasar, 29-45.

-London, G. A., 1990, *Töpferei auf Zypern damals heute* or *Traditional pottery in Cyprus*, Mainz am Rhein.

-London, G. A., 1991, "Standardization and Variation in the Work of Craft Specialists" στο W. A. Longacre (επιμ.), *Ceramic Ethnoarchaeology*, University of Arizona Press, Tucson, 182-204.

-London, G. A., 2008, "Fe(male) Potters as the Personification of Individuals, Places, and Things as Known from Ethnoarchaeological Studies", στο B. A. Nakhai (επιμ.), *The World of Women in the Ancient and Classical Near East*, Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

-Luce, J.-M., 1993, "Fouilles de l' air du pillier des Rhodiens"**,** στο J.-M. Luce, D. Laroche, V. Déroche, P. Pétridis. "Delphes", 619-644*, Bulletin de Correspondance Hellénique,* 117.2, 619-31.

-Luce, J.-M., 2011α, "La Phocide à l' Age du Fer", στο A. Mazarakis Ainian, (επιμ.), *The "Dark Ages" Revisited. Acts of an International Symposium in Memory of William D.E. Coulson*, *University of Thessaly, Volos, 14-17 June 2007, Vol. I*, University of Thessaly Press, Volos, 305-330.

-Luce, J.-M., 2011β, "Delphes et Médéon de Phocide à l'Âge du fer", *PALLAS*, *Révue des Études Antiques* 87, 59-76.

-Luce, J.-M., 2011γ, "From miniature objects to giant ones: The process of defunctionalisation in sanctuaries and graves in Iron Age Greece", *PALLAS, Révue des Études Antiques* 86, 53-73.

-**Macdonald, C., 1986,** "Problems of the Twelfth Century B.C. in the Dodecanese", *Annual of British School at Athens* 81, 125-151.

-MacGillivray, J. A., Sarpaki, A., Olivier, J-P., Weingarten, J., Sackett, L. H., Driessen, J., Bridges, R., Smyth, D., 1989, "Excavations at Palaikastro, 1988" , *Annual of the British School at Athens* 84, 417-45.

-**MacLaurin Hemsley, L., 1991**, "Techniques of Village Pottery Production," στο J. A. Barlow, D. L. Bolger, B. Kling (επιμ.), *Cypriot Ceramics: Reading the Prehistoric Record*, University of Pennsylvania, Philadelphia, 215-220.

-**Maeir, A.M., Hitchcock, L. A., Kolska Horwitz, L., 2013**, "On the Constitution and Transformation of Philistine Identity", *Oxford Journal of Archaeology* 32.1, 1–38.

-**Malafouris, L., 2008,** "At the Potter's Wheel", στο C. Knappett, L. Malafouris (επιμ.), *Material Agency: Towards a Non-Anthropocentric Approach*, Springer-Verlag, New York, 19 – 36.

-**Malafouris, L., 2013**, *How Things Shape the Mind: A Theory of Material Engagement*, Cambridge, MA: MIT Press.

-**Μαλακασιώτη, Ζ., 2000**, «Το έργο της ΙΓ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στην περιοχή του Αλμυρού», στο Π. Καλογεράκου (επιμ.), *Το Έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεωτέρων Μνημείων του ΥΠ.ΠΟ στη Θεσσαλία και την ευρύτερη περιοχή της* (1990-1998). *1*η *Επιστημονική Συνάντηση, Μάιος 1998,* ΥΠΠΟ-ΙΓ΄ΕΠΚΑ, Βόλος, 331-338.

-**Μαλακασιώτη, Ζ., 2006**, «Νέα στοιχεία για την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου στην περιοχή του Αλμυρού 1100 - 700 π.Χ. Η περίπτωση της Άλου», στο Α. Μαζαράκης-Αινιάν (επιμ.), *1ο Αρχαιολογικό Έργο Στερεάς Ελλάδας και Θεσσαλίας. Από τους Προϊστορικούς στους Νεώτερους Χρόνους*, *Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης 27.2/2.3.2003*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ΙΓ΄ΕΠΚΑ, ΙΕ΄ΕΠΚΑ, 7η ΕΒΑ, Βόλος, 111 - 121.

-Μαλακασιώτη, Ζ., Μουσιώνη, Α. 2004, «Νέα ευρήματα της Ύστερης Εποχής του Χαλκού και της Εποχής του Σιδήρου στην Άλο», στο Ν. Σταμπολίδης, Α. Γιαννικουρή (επιμ.), *Το Αιγαίο στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου. Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου. Ρόδος, 1-4 Νοεμβρίου 2002*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, ΥΠ.ΠΟ, Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αιγαιακών Σπουδών, Αθήνα, 353-368.

-Maniatis,**Y., 2009**, "The Emergence of Ceramic Technology and Its Evolution as Revealed with the Use of Scientific Techniques", στο A. J. Shortland, I. C. Freestone – T. Rehren (επιμ.), *From Mine to Microscope: Advances in the Study of Ancient Technology*, Oxbow Books, Oxford, 11 – 28.

-**Maniatis, Y., Tite, M.S**., **1975**, "A scanning electron examination of the bloating of fired clays", *Transactions and Journal of the British Ceramic Society* 74, 229–32.

-Μαραμπέα, Χ., **2010**, *Το ανατολικό κτηριακό συγκρότημα ΙΑ-ΙΒ-ΙΔ στη μυκηναϊκή ακρόπολη στα Κανάκια Σαλαμίνας. Περιεχόμενο και λειτουργία*. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

-Μαραμπέα, Χ., 2012, «Η εγκατάλειψη της Μυκηναϊκής ακρόπολης στα Κανάκια Σαλαμίνας: Μαρτυρίες από το Ανατολικό Συγκρότημα και άλλα οικοδομήματα», στο Γ.Γ. Λώλος (επιμ.), *ΣΑΛΑΜΙΣ Ι. Δωδώνη (Συμβολή στην Αρχαιολογία του Αργοσαρωνικού.*

(Επιστημονική Επετηρίδα του τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων 83), Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 161-217.

-**Marabea, C., 2019**, "Late Bronze Age Aiginaetan Coarse Pottery at Kanakia, Salamis: A Macroscopic Study*", Hesperia* 88.3, 447-525.

-**Maran, J., 2004α**, "The Spreading of Objects and Ideas in the Late Bronze Age Eastern Mediterranean: Two Case Examples from the Argolid of the 13th and 12th Centuries B.C.", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 336, 11–30.

-**Maran, J., 2004β**, "Architektonische Innovationen im spätmykenischen Tiryns – Lokale Bauprogramme und fremde Kultureinflüsse", στο A. Kyriatsoulis (επιμ.), *Althellenische Technologie und Technik von der prähistorischen bis zur hellenistischen Zeit mit Schwerpunkt auf der prähistorischen Epoche / Αρχαία Ελληνική Τεχνολογία και Τεχνική από την προϊστορική μέχρι την ελληνιστική περίοδο, με έμφαση στην προϊστορική εποχή. Tagungsband - Πρακτικά Συνεδρίου 21. - 23.03. 2003 in Ohlstadt/Obb. Deutschland,* Weilheim: Verein zur Förderung der Aufarbeitung der hellenischen Geschichte, 261-293.

-Maran, J., 2005, "Late Minoan Coarse Ware Stirrup Jars on the Greek Mainland. A Postpalatial Perspective from the 12th Century BC Argolid", στο A. L. D'Agata, J. Moody, E. Williams (επιμ.), *Ariadne's Threads: Connections between Crete and the Greek Mainland in Late Minoan III (LM IIIA2 to LM IIIC). Proceedings of the International workshop held at Athens, Scuola archeologica italiana, 5-6 April 2003*, Atene:Scuola archeologica italiana di Atene, 415-431.

-**Maran, J., 2006,** "Coming to Terms with the Past: Ideology and Power in Late Helladic IIIC", στο S. Deger-Jalkotzy, I. S. Lemos (επιμ.), *Ancient Greece: From the Mycenaean Palaces to the Age of Homer*, (Edinburgh Leventis Studies 3), Edinburgh, 123-150.

-**Maran, J., 2010**, "The crisis years? Reflections on signs of instability in the last decades of the Mycenaean palaces", στο A. Cardarelli, A. Cazzella, M. Frangipane, R. Peroni (επιμ.), *Reasons for change. Birth, decline and collapse of societies between the end of the fourth and the beginning of the first millennium B.C,* (Scienze dell'antichità 15), Roma, 241–262.

-**Maran, J., 2011**, "Contested Pasts – The Society of the 12th c. B.C.E. Argolid and the Memory of the Mycenaean Palatial Period", στο W. Gauß, M. Lindblom, R. A. K. Smith, J. C. Wright (επιμ.), *Our Cups Are Full: Pottery and Society in the Aegean Bronze Age*, *Papers Presented to Jeremy B. Rutter on the Occasion of his 65th Birthday*, Archaeopress, Oxford, 169-178.

-**Maran, J., 2012**, "Ceremonial Feasting Equipment, Social Space and Interculturality in Post-palatial Tiryns", στο J. Maran, P. W. Stockhammer (επιμ.), *Materiality and Social Practice: Transformative Capacities of Intercultural Encounters*, *Papers of the Conference, Heidelberg, 25th–27th March 2010,* Oxbow Books, Oxford, 121-136.

-**Maran, J., 2015**, "Tiryns and the Argolid in Mycenaean times. New clues and interpretations", στο A.-L. Schallin, I. Tournavitou (επιμ.), *Mycenaeans up to date. The archaeology of the north-eastern Peloponnese—current concepts and new directions,* Stockholm: Svenska Instituten vid Rom och Athen, 277-293.

-**Maran, J., 2016**, "Against the Currents of History. The Early 12c. B.C.E Resurgence of Tiryns", στο J. Driessen (επιμ.), *RA-PI-NE-U Studies on the Mycenaean World offered to Robert Laffineur for his 70th Birthday*, (*Aegis10), Actes de colloques*, Presses universitaires de Louvain, 201-220.

-Maran, J., Papadimitriou A., 2006, "Bericht zu den Ausgrabungen in Stadt-Nordost", 99-133, στο J. Maran, R. Pasternak, Ph. Stockhammer, Chr. Hübner, St. Giese, "Forschungen im Stadtgebiet von Tiryns 1999–2002", *Archäologischer Anzeiger,* 97–169.

-Maran, J., Stockhammer, Ph. W. (επιμ.), **2012,** *Materiality and Social Practice*, *Transformative Capacities of Intercultural Encounters. Papers of the Conference, Heidelberg, 25th–27th March 2010*, Oxford: Oxbow Books.

-**Maran, J., Papadimitriou, A., (Hinzen, K.-G., Schultz, M., Schmid-Schultz, T. H., Thaler, U.), 2015**, "Tiryns, Griechenland: Die Arbeiten der Jahre 2012 bis 2014" *e-Forschungsberichte* 3 (iDAI publications. Elektronische Publikationen des Deutschen Archäologischen Instituts), 47-55.

-**Maran, J., Papadimitriou, A., (Fallu, D., García-Díaz, V., van Gijn, A., Kahlenberg, R., Morgenstern, P., Schmidt-Schultz, T. H., Schultz, M., Shahack-Gross, R.) 2016/2**, "Gegen den Strom der Geschichte. Die Nördliche Untestadt von Tiryns:ein gescheitertes Urbanisierungsproject der mykenischen Nachpalastzeit", *Archäologischer Anzeiger,* 19-118.

-Maran, J., Papadimitriou, A., (Birndorfer, T., Khamnueva, S., Bork, H, Unkel, R. I., Kroll, H.), 2019, "Tiryns, Griechenland. Die Arbeiten der Jahre 2015 bis 2018", *e-Forschungsberichte 2019, fasc 1*, (iDAI.publications. Elektronische Publikationen des Deutschen Archäologischen Instituts), 68-77.

-**Master, D.M, 2011**, "Home Cooking at Ashkelon in the Bronze and Iron Ages", στο V. Karageorghis, Ou. Kouka (επιμ), *Cooking Pots, Drinking Cups, Loomweights and Ethnicity in Bronze Age Cyprus and Neighbouring Regions. An International*

Archaeological Symposium held in Nicosia, November 6th-7th 2010, A.G. Leventis Foundation, Nicosia, 257-268.

-**Matson, F**., **1972**, "Ceramic Studies", στο W. McDonald, G. R. Rapp, Jr. (επιμ), *The University of Minnesota Messenia Expedition: Reconstructing a Bronze Age Regional Environment*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 200–244.

-**Matthäus, H., 1980,** *Die Bronzegefässe der kretisch-mykenischen Kultur*, (Prähistorische Bronzefunde 2.1), Münich.

-**Mazar, A., 1988**, "Some aspects of the "Sea Peoples" Settlement", στο M. Heltzer, L. Lipinski (επιμ.), *Society and Economy in the eastern Mediterranean (c. 1500-1000 B.C.)*, Leuven, 251-260.

-**Mazar, A., 1991**, "Comments on the Nature of the Relations between Cyprus and Palestine during the 12th-11th c. B.C.", στο V. Karageorghis (επιμ.), *Proceedings of an International Symposium. The Civilizations of the Aegean and their Diffusion in Cyprus and the Eastern Mediterranean, 200-600 B.C*., Pierides Foundation, Larnaca, 95-104.

-**Mazar, A., 1994,** "The 11th Century B.C. in the Land of Istrael", στο V. Karageorghis (επιμ.), *Proceedings of the International Symposium Cyprus in the 11th Century B.C. Nicosia, 30-31 October 1993*, University of Cyprus, A.G. Leventis Foundation, Nicosia, 39-57.

-**Α. Μαζαράκης-Αινιάν (επιμ.), 2006**, *1ο Αρχαιολογικό Έργο Στερεάς Ελλάδας και Θεσσαλίας. Από τους Προϊστορικούς στους Νεώτερους Χρόνους*, *Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης 27.2/2.3.2003*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ΙΓ΄ΕΠΚΑ, ΙΕ΄ΕΠΚΑ, 7η ΕΒΑ, Βόλος

-**Μαζαράκης-Αινιάν, Α**, **2009**, *Αρχαιολογικό έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας*. *Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης 2, Βόλος 16.3. – 19.3.2006,* Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας-ΥΠΠΟ*,* Βόλος.

-**Mazarakis-Ainian, A**. **(επιμ.), 2011***, "The "Dark Ages" Revisited" Acts of an International Symposium in memory of William D.E. Coulson*, *University of Thessaly, Volos, 14-17 June 2007,* University of Thessaly Press, Volos.

-Mazarakis-Ainian, A., 2012α, "The *form* and *structure* of *Euboean society* in the *Early Iron Age based* on *some recent research", Alle origini della Magna Grecia. Mobilità, migrazioni, fondazioni, Taranto, 1-4 ottobre 2010, Atti del 50o Convegno di Studi sulla Magna Grecia,* Istituto per la storia e l'archeologia della Magna Grecia,Taranto, 73-99.

-**Α. Μαζαράκης-Αινιάν (επιμ.), 2012β**, *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 3. Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης, Βόλος 12.3 – 15.3.2009, Τόμος ΙΙ: Στερεά Ελλάδα*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας-ΥΠΠΟΤ Βόλος.

-**Α. Μαζαράκης-Αινιάν (επιμ.), 2015**, *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 4. Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης, Βόλος 15.3 – 18.3.2012, Τόμος Ι: Θεσσαλία*, ΥΠΟΠΑΙΘ, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος.

-**Mazarakis-Ainian, A., Alexandridou, A., Charalambidou, X, (επιμ.), 2017***, Regional Stories Towards a New Perception of the Early Greek World. Acts of an International Symposium in honour of Professor Jan Bouzek, Volos 18-21 June 2015, Aristeia,* University of Thessaly, Volos.

-**McDonald, W. A., Coulson, W. D. E, Rosser, J.** (**επιμ.**), **1983,** *Excavations at Nichoria in Southwest Greece III. Dark Age and Byzantine Occupation*, University of Minnesota, Minneapolis.

-**McDonald, W.A., Wilkie, N.** (**επιμ.), 1992**, *Excavations at Nichoria in Southwest Greece II: The Bronze Occupation*, University of Minnesota, Minneapolis.

-**Mee, C., Renard, J.** (**επιμ), 2007,** *Cooking up the Past: Food and Culinary Practices in the Neolithic and Bronze Age Aegean*, Oxbow, Oxford.

-**Middleton, G. D., 2010**, *The Collapse of Palatial Society in LBA Greece and the Postpalatial Period*, (*British Archaeological Reports International Series* 2110), Oxford: Archaeopress.

-Mintz, S.W., 1996, *Tasting Food, Tasting Freedom: Excursions into Eating, Culture, and the Past*, Boston: Beacon Press.

-Μιτσόπουλος, Κ., 1895, *Ο μεγάλος σεισμός της Λοκρίδος εν Απριλίω 1894*, Αθήνα.

-**Mitsopoulou-Leon**, **V., (επιμ.), 2001,** "Forschungen in der Peloponnes", *Akten des Symposions anläßlich der Feier100 Jahre Österreichisches Archäologisches Institut Athen, Athen 5.3. – 7.3.1998*, (Sonderschriften / Österreichisches Archäologisches Institut, Bd. 38), Athen.

-**Mommsen, H., Gauß, W., Hiller, S., Ittameier, D., Maran, J**., **2001**, "Charakterisierung bronzezeitlicher Keramik von Ägina durch Neutronaktivierungsanalyse", στο E. Pohl, U. Recker, C. Theune (επιμ.), *Archaologisches Zellwerk. Beitrage zur Kulturgeschichte in Europa und Asien. Festschrift fur Helmut Roth zum 60. Geburtstag*, Studia Honoraria, Rahden/Westfalen, 79–96.

-**Mommsen, H., Hein, A., Ittameier, D., Maran, J., Dakoronia**, **Ph., 2001**, "New Mycenaean Pottery Production Centres from Eastern Central Greece Obtained by Neutron

Activation Analysis", στο Ι. Μπασιάκος, Ε. Αλούπη, Γ. Φακορέλλης, (επιμ.), *Αρχαιομετρικές Μελέτες για την Ελληνική Προϊστορία και Αρχαιότητα / Archaeometry Issues in Greek Prehistory and Antiquity*,), Αθήνα: Ελληνική Αρχαιομετρική Εταιρεία-Εταιρεία Αρχαιολογικών Μεσσηνιακών Μελετών /Hellenic Society of Archaeometry-Society of Messenian Archaeological Studies, 343–354.

-**Mommsen, H., Maran, J**., **2000-2001**, "Production Places of some Mycenaean Pictorial Vessels: The Contribution of Chemical Pottery Analysis", *Opuscula Atheniensia* 25-26, 95-106.

-**Moore, A.D**., **Taylour, W., 2000**, *Well Built Mycenae: The Helleno-British Excavations Within the Citadel at Mycenae, 1959-1969: Fascicule 10 : The Temple Complex*, Oxbow Books, Oxford.

-**Moore, S., 2005**, *An Assessment of Protogeometric Apsidal Buildings*, Thesis, Departments of Anthropology and Classics, University of Tennessee, Knoxville.

-**Morgan, C., 1999**, "Some thoughts on the production and consumption of the Iron Iron Age in the Aegean", στο J.P. Crielaard, V. Stissi, G.J. van Wijngaarden. (επιμ.), *The complex past of pottery. Production, circulation and consumption of Mycenaean and Greek pottery (sixteenth to early fifth centuries BC*). *Proceedings of the ARCHON International Archaeological Conference held in Amsterdam, 8-9 November, 1996*, Amsterdam, 213-259.

-Morricone, L., 1978, "Sepolture della prima Eta del Ferro a Coo", *Annuario di Scuola d' Atene* 56, 9-427.

-**Morris**, **S. P., 2009-2010,** "Prehistoric Torone: A Bronze Age Emporion in the Northern Aegean. Preliminary report on the Lekythos excavations 1986 and 1988–1990", *Mediterranean Archaeology* 22.3, 1-68.

-**Morrison, J. E., Sofianou, Ch., Brogan, T. M.. Alyounis, J., Mylona, D.**, **2015,** "Cooking up new Perspectives for Late Minoan IB Domestic Activities: an Experimental Approach to Understanding the Possibilities and Probabilities of Using Ancient Cooking Pots", στο M. Spataro A. Villing (επιμ), *Ceramics, Cuisine and Culture: The Archaeology and Science of Kitchen Pottery in the Ancient Mediterranean World*, Oxbow Books, Oxford, Philadelphia, 115-124.

-Moschos, I, 2009[α], "Evidence of Social Re-organization and Reconstruction in Late Helladic IIIC Achaea and Modes of Contacts and Exchange via the Ionian and Adriatic Sea", στο E. Borgna, P. Cassola Guida (επιμ), *Dall-Egeo ad Adriatico: organizzazioni sociali, modi di scambio e interazione in età post-palaziale (XII-XI sec. a.C.*, *Atti del*

Seminario internazionale, Udine, 1-2 dicembre 2006, (*= From the Aegean to the Adriatic: social organisations, modes of exchange and interaction in postpalatial times (12th-11th B.C), (*Studi e ricerche di protostoria mediterranea, 8), Rome: Quasar**,** 345-414.

-Moschos, I, 2009β, "Western Achaea during the Succeeding LH IIIC Late Period – The Final Mycenaean Phase and the Submycenaean Period", στο S. Deger-Jalkotzy, A. E. Bächle (επιμ.), *LH IIIC Chronology and Synchronisms* III: *LH IIIC Late and the Transition to the Early Iron Age*, *Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 23rd and 24th 2007*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 30), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 235-288.

-Mountjoy, P.A., **1976**, "Late Helladic IIIB 1 Pottery Dating the Construction of the South House at Mycenae", *Annual of the British School at Athens* 71, 77-109.

-Mountjoy, P.A.,**1985**, "The Pottery", στο C. Renfrew (επιμ), *Phylakopi I. The Archaeology of Cult. The Sanctuary at Phylakopi*, (*The British School at Athens, Supplementary* vol. 18), London, 151-208.

-Mountjoy, P.A. 1986, *Mycenaean Decorated Pottery. A Guide to Identification, (Studies in Mediterranean Archaeology* 73), Göteborg.

-Mountjoy, P.A. (with a Contribution by Vronwy Hankey), **1988***,* "LH IIIC Late versus Submycenaean. The Kerameikos Pompeion Cemetery Reviewed", *Jahrbuch des Archäologischen Instituts* 103, 1-37.

-Mountjoy, P.A., **1993**, *Mycenaean Pottery. An Introduction*, Oxford : Oxford University Committee for Archaeology.

-**Mountjoy, P. A, 1995α**, *Mycenaean Athens*, Jonsered: Paul Åströms Förlag.

-Mountjoy, P.A., **1995β**, "Thorikos Mine No. 3: The Mycenaean Pottery", *Annual of the British School at Athens* 90, 195 – 227.

-**Mountjoy, P. A., 2005**, "The End of the Bronze Age at Enkomi, Cyprus: The Problem of Level III B", *Annual of the British School at Athens* 100, 125–214.

-Mountjoy, P.A., **2007,** "The dating of the early LCIIIA phase at Enkomi", στο M. Bietak, E. Czerny, (επιμ.), *The Synchronisation of Civilisations in the Eastern Mediterranean in the Second Millennium BC. III. Proceedings of the SCIEM 2003 – 2nd EuroConference, Vienna, 28th of May–1st of June 2003, (*Österreichische Akademie der Wissenschaften, Denkschriften der Gesamtakademie 37 = Contributions to the Chronology of the Eastern Mediterranean 9), Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 583-594.

-Mountjoy, P.A., **2009, "**LH III C Late: an East Mainland – Aegean koine", στο S. Deger-Jalkotzy, A. E. Bächle (επιμ.), *LH IIIC Chronology and Synchronisms* III: *LH IIIC Late and the Transition to the Early Iron Age*. *Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 23rd and 24th 2007,* (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 30), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 289 – 312.

-**Μπακιρτζής, Χ., 2003**, *Βυζαντινά Τσουκαλολάγηνα*, (Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου 39), ΥΠΠΟ, ΤΑΠΑ, Αθήνα.

-**Μπάτζιου-Ευσταθίου, Α**., **1991** «Μυκηναϊκὰ ἀπὸ τὴν Νέα Ἰωνία Βόλου», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 40Α, 1985, Μελέτες, 17-70.

-**Μπάτζιου-Ευσταθίου, Α., 1994,** «Μυκηναϊκός κεραμικός κλίβανος στη Θεσσαλία», *Θεσσαλία. Δεκαπέντε χρόνια Αρχαιολογικής έρευνας, 1975-1990. Αποτελέσματα και προοπτικές. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Λυών, 17-22 Απριλίου 1990, τ. Α,* Αθήνα. *La Thessalie. Quinze ans de recherches archéologiques, 1975-1990. Bilan et perspectives. Actes du Colloque international,* Lyon. Athènes, 215-224.

-**Μπάτζιου-Ευσταθίου, Α., 1998**, *Η Ύστερη Εποχή Χαλκού στην περιοχή Μαγνησίας. Το Κάστρο (Παλιά) και τα Πευκάκια τ. Ι,ΙΙ*, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Βόλος.

-**Μπάτζιου-Ευσταθίου, Α., 1999**, «Το νεκροταφείο της Νέας Ιωνίας (Βόλου) κατά τη μετάβαση από την ΥΕΙΙΓ στην ΠΓ εποχή», στο Ε. Φρούσσου (επιμ.), *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου, Πρακτικά Α΄Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου, Λαμία 25-29 Σεπτεμβρίου 1994*, Λαμία, ΥΠΠΟ-ΙΔ΄ΕΠΚΑ, 117-130.

-**Μπάτζιου-Ευσταθίου, Α., 2003**, «Η Υστεροελλαδική ΙΙΙΓ στο Κάστρο του Βόλου», Νίνα Κυπαρίσση, Φωτεινή Παπακωνσταντίνου (επιμ.), *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου. Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου.*, ΥΠΠΟ-ΙΔ΄ ΕΠΚΑ, Αθήνα, 252-262.

-**Μπάτζιου-Ευσταθίου, Α., 2012**, «Ανασκαφή Μυκηναϊκού Οικισμού στα Πευκάκια 2006-2008», στο Α. Μαζαράκης-Αινιάν (επιμ.), *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 3, Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης, Βόλος 12.3 – 15.3.2009, Τόμος Ι: Θεσσαλία*, ΥΠΠΟΤ-Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, 177-192.

-**Μπάτζιου-Ευσταθίου, Α., 2015,** «Η Τελική φάση κατοίκησης του Μυκηναϊκού οικισμού στα Πευκάκια»**,** στο Α. Μαζαράκης-Αινιάν (επιμ.), *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 4. Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης, Βόλος 15.3 – 18.3.2012, Τόμος Ι: Θεσσαλία*, ΥΠΟΠΑΙΘ-Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, 135-144.

-**Μπούγια, Π., 2000**, «Οπουντίων Λοκρών τόποι ερυμνοί», στο Π. Καλογεράκου (επιμ.). *Το Έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεώτερων Μνημείων του ΥΠΠΟ στη Θεσσαλία και την ευρύτερη περιοχή της από το 1990 έως το 1998*, , *Πρακτικά Α΄Επιστημονικής Συνάντησης*, *Μάιος 1998*, ΥΠΠΟ-ΙΓ΄ΕΠΚΑ, Βόλος, 51-62.

-Mühlenbruch,**T., 2006**, "Ein dunkles Zeitalter? Untersuchungen zur Siedlungsstruktur der Unterburg von Tiryns in der mykenischen Palastzeit", *Archälogisches Nachrichtenblatt* 11, [abstract of Ph.D. dissertation with the same title completed for University of Heidelberg 2005], 18-21.

-**Mühlenbruch, T., 2007,** "The Post-Palatial Settlement in the Lower Citadel at Tiryns," στο S. Deger-Jalkotzy, M. Zavadil (επιμ.), *LH IIIC Chronology and Synchronisms II, LH IIIC Middle*, *Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, October 29th and 30th, 2004*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 28), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 243-251.

-**Mühlenbruch, T., 2009**, "Tiryns – The Settlement and its History in LH IIIC", στο S. Deger-Jalkotzy, A. E. Bächle (επιμ.), *LH IIIC Chronology and Synchronisms III: LH IIIC Late and the Transition to the Early Iron Age*. *Proceedings of the International Workshop Held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 23rd and 24th, 2007,* (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 30), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 313-326.

-**Mühlenbruch**, **T.**, **2010,** "Soziale Räume im spätbronzezeitlichen Tiryns I: Architektur", στο B. Horejs, T. L. Kienlin (επιμ.), *Siedlung und Handwerk.Studien zu sozialen Kontexten in der Bronzezeit. Beiträge zu den Sitzungen der Arbeitsgemeinschaft Bronzezeit auf der Jahrestagung des Nordwestdeutschen Verbandes für Altertumsforschung in Schleswig 2007 und auf dem Deutschen Archäologenkongressin Mannheim 2008*, (Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 194), Bonn, 95-106.

-**Muhly, J. D. 1992,** "The Crisis Years in the Mediterranean World: Transition or Cultural Disintegration?", στο W. A. Ward, M. S. Joukowsky, P. Åström (επιμ), *The 12th Century B.C.: the Crisis Years: from beyond the Danube to the Tigris,* Dubuque, Iowa : Kendall/Hunt Pub., 10-26.

-Müller, N.S., 2017, "Mechanical and Thermal properties", στο A. Hunt (επιμ.), *The Oxford Handbook of Archaeological Ceramic Analysis*, Oxford, New York: Oxford University Press, 603-624.

-**Müller, N.S., Kilikoglou, V., Day, P.M., Vekinis, G**., **2014,** "Thermal shock resistance of tempered archaeological ceramics» στο M. Martino-Torres (επιμ.), *Craft and Science: International Perspectives on Archaeological Ceramics*, Doha, Qatar: Bloombury Qatar Foundation, 263-270.

-**Müller, N.S., Kilikoglou, V., Day, P.M., Vekinis, G., 2010α,** "The influence of temper on performance characteristics of cooking ware ceramics", στο K. T. Biró, V. Szilágyi, A. Kreiter (επιμ.), *EMAC'07 Budapest - Vessels: Inside And Outside, Proceedings of the Conference EMAC'07, 9th European Meeting of Ancient Ceramics, 24-27 October 2007,* Hungarian National Museum Budapest, Hungary, 145-9.

-**Müller, N.S., Kilikoglou, V., Day, P.M., Vekinis, G., 2010β**, «The influence of temper shape on the mechanical properties of archaeological ceramics», *Journal of the European Ceramic Society* 30, 2457-2465.

-**Müller, N.S., Hein, A., Kilikoglou, V., Day, P.M.**, **2012**, "Modelling thermal stresses in prehistoric cooking ware", στο N. Zacharias, M. Georgakopoulou, K. Polykreti, G. Fakorellis, T. Bakoulis (επιμ.), *Proceedings of the 5th Symposium of the Hellenic Society of Archaeometry*, *8 – 10 October 2008, Cotsen Hall Auditorium, American School of Classical Studies at Athens,* Papazisi Editions, Athens, 477-491.

-Müller, N.S., Hein, A., Kilikoglou, V., Day, P.M., **2013, "**Bronze Age cooking pots: Thermal properties and cooking methods", *Préhistoires Méditerranéennes* 4*, Varia*, 2-10.

-Müller, N.S., Kilikoglou, V., Day, P.M., **2015α**, "Home-made recipes: Tradition and Innovation in Bronze Age cooking pots from Akrotiri, Thera", στο M. Spataro, A. Villing (επιμ.), *Ceramics Cuisine and Culture, the Archaeology and Science of Kitchen Pottery in the Ancient Mediterranean World,* Oxbow Books, London, 37-48.

-**Müller, N. S., Kilikoglou, V., Day, P. M., Vekinis, G. 2015β,** "The Influence of Microstructure and Texture on the Mechanical Performance of Rock-Tempered Archaeological Ceramics", *Journal of the European Ceramic Society* 35, 831–843.

-**Müller, S., 1992,** "Delphes et sa région l'époque mycénienne", *Bulletin du Correspondence Hellénique* 116, 445-496.

-**Müller, S., 1995**, *Les tombes Mycéniennes de Médéon de Phocide. Architecture et Mobilier.* Thèse de doctorate en archéologie égéenne, Université de Lyon.

-**Müller, S., 1999**, «Ιδιομορφίες στην ταφική αρχιτεκτονική του Μεδεώνα Φωκίδας», στο Ε. Φρούσσου (επιμ.), *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου. Πρακτικά του Α΄Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου, Λαμία 25-29 Σεπτεμβρίου 1994*, ΥΠΠΟ-ΙΔ΄ΕΠΚΑ, Λαμία, 223-234.

-**Musgrave, J.H., Popham, M., 1991**, "The Late Helladic IIIC intramural burials at Lefkandi, Euboea", *Annual* of the *British of School at Athens* 86, 373-296.

-**Mylonas-Shear, I., 1987**, *The Panagia Houses at Mycenae,* (University Museum Monograph 68), University of Pennsylvania, Philadelphia.

-Nakassis, D., 2010, "Reevaluating Staple and Wealth Finance at Mycenaean Pylos", στο D.J. Pullen (επιμ.), *Political Economies of the Aegean Bronze Age: Papers from the Langford Conference, Florida State University, Tallahassee, 22–24 February 2007*, Oxford, Oxbow, 127–48.

-**Naschinski, A., 2001**, *Möglichkeiten und Grenzen funktionaler Interpretation an Keramik Experimente Beobachtungen Analysen*, (*British Archaeological Reports, International Series* 959), Oxford.

-Newton, M., Wardle, K.A., Kuniholm, P.I., 2003, "Dendrochronology and radiocarbon determinations from Assiros and the beginning of the Greek Iron Age", *Το αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και τη Θράκη 17,* ΥΠΠΟ-Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θες/νικης, *173-190.*

-**Niemeier, W.D., 1998,** "The Mycenaeans in Western Anatolia and the Problem of the Origin of the Sea Peoples", στο S. Gittin, A. Mazar, E. Stern (επιμ), *Mediterranean Peoples in transition. Thirteenth to Early tenth Centuries. BCE*, *In Honor of Professor Trude Dothan*, Jerusalem, Israel Exploration Society, 17-65.

-**Niemeier, W.D., 2008,** "Kalapodi, Jahresbericht 2007 des *DAI"*, *Archäologischer Anzeiger*, 107-110.

-**Niemeier, W.D., 2009,** "Kalapodi", *Archaeogical Reports for 2008 - 2009*, 55, 43 – 45.

-**Niemeier, W.D., 2011**, "Kalapodi, Jahresbericht 2010 des *DAI", Archäologischer Anzeiger,* 97-99.

-**Niemeier, W.D., 2017,** "The Oracle Sanctuary of Apollo at Abai (Kalapodi) from the Bronze to the Iron Age", στο A. Mazarakis-Ainian, A. Alexandridou, X. Charalambidou, *Regional Stories Towards a New Perception of the Early Greek World. Acts of an International Symposium in honour of Professor Jan Bouzek, Volos 18-21 June 2015, Aristeia*, University of Thessaly, 323-342.

-Νικολάου, Ε., **1999**, «Παιδικές ταφές 'intra muros' της Έσχατης Χαλκοκρατίας από τον Κύνο της Ανατολικής Λοκρίδας*», στο* Ε. Φρούσσου (επιμ.), *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού κόσμου. Πρακτικά Α΄ Διεπιστημονικού Συμποσίου, Λαμία 25-29.9.1994*, ΙΔ΄ΕΠΚΑ-ΥΠΠΟ, Λαμία, 153-156.

-**Nitsche, A**., **1987**, "Kalapodi Bericht 1978-1982. Protogeometrische und Subprotogeometrische Keramik aus dem Heiligtum bei Kalapodi", *Archäologischer Anzeiger*, 35-49.

-**Nelson, B. A., 1991,** "Ceramic Frequency and Use-Life: A Highland Mayan Case in Cross-Cultural Perspective", στο W. A. Longacre (επιμ.) *Ceramic Ethnoarchaeology*, Tucson, University of Arizona Press, 162–181.

-**Noble, J. V., 1984**, "An Overview of the Technology of Greek and Related Pottery", στο H.A.G.Brijder (επιμ.), *Ancient Greek and related Pottery. Proceedings of the International Vase Symposium in Amsterdam 12-15 April 1984*, (Allard Pierson Series 5), Amsterdam.

-**Nowicki**, **K., 2000,** *Defensible sites in Crete 1200-800 BC (LMIIB/C through Geometric*, (*Aegaeum* 21), Peeters, Liege-Austin.

-Nowicki, K., 2001, "Sea raiders and Refugees: Problems of Defensible Sites in Crete c. 1200 B.C.", στο V. Karageorghis, Chr. E. Morris, (επιμ.), *Defensive Settlements of the Aegean and the Eastern Mediterranean after c. 1200 B.C.*, *Proceedings of an International Workshop Held at Trinity College Dublin, 7th-9th May, 1999*, Trinity College Dublin-A. G. Leventis Foundation, Nicosia, 23-39.

-**Nowicki**, **K., 2002**, "From Late Minoan IIIC Refuge Settlements to geometric Acropoleis: Architecture and Social Organization of Dark Age Villages and Towns in Crete", *PALLAS* (*Revue interuniversitaire d΄ Études Antiques*) 58, 149-174.

-**Nowicki**, **K., 2008,** "Monastiraki Katalimata and Cretan History", στο K. Nowicki (επιμ.), *MONASTIRAKI KATALIMATA. Excavation of a Cretan Refuge Site, 1993–2000, In memory of William D.E. Coulson*, INSTAP Academic Press, Philadelphia, Pennsylvania, 71-91.

-**Nowicki**, **K. 2011,** "Settlement in Crisis: The End of the LM/LH IIIB and Early IIIC in Crete and Other South Aegean Islands", στο A. Mazarakis Ainian (επιμ.), *The 'Dark Ages' Revisited: Acts of an international symposium in memory of William D.E. Coulson*, *University of Thessaly, Volos, 14-17 June 2007,* University of Thessaly Press, Volos, 391-406.

-O' Brien, J., Holland, T. D., Hoard, R. J., Fox, G. L., 1994, "Evolutionary implications of design and performance characteristics of prehistoric pottery", *Journal of Archaeological Method and Theory*, 1.3, 259-304.

-Oldfather, W.A., **1925**, "Kynos", *Realencyklopädie* XII, i, col. 29, Stuttgart.

-Orton, C., Tyers, P., Vince, A., **1993**, *Pottery in Archaeology, Cambridge Manuals in Archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge.

-**Palaima, T. G., 2003,** "The Inscribed Bronze 'Kessel' from Shaft Grave IV and Cretan Heirlooms of the Bronze Artist Named 'Aigeus' vel. sim. in the Mycenaean Palatial Period", στο Y. Duhoux (επιμ.), *Briciaka.: A Tribute to W C. Brice*, (Cretan Studies 9), Amsterdam, 187-201.

-Palaima, T.G., 2004, "Sacrificial feasting in the Linear B documents", *Hesperia* 73, 217-246.

-**Palaiologou, H., 2013,** "Late Helladic IIIC cremation burials at Chania of Mycenae", στο M. Lochner, F. Ruppenstein (επιμ.), *Cremation Burials in the Region between the Middle Danube and the Aegean, 1300-750 B.C. Proceedings of the International Symposium held at the Austria Academy of Sciences at Vienna, February 11-12, 2010,* Wien, 249-279.

-**Palmer, R., 1963,** *The Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford.

-Panagiotopoulos, D., 2013, "Material versus Design: A Transcultural Approach to the Two Contrasting Properties of Things", *The Journal of Transcultural Studies* 4.1, 145-176.

-Παντελίδου-Γκόφα, Μ., 1993, «Κεραμικά εργαλεία», *Αρχαιολογική Εφημερίς* 130, 1991, 1-13.

-**Pantou, P., 2010**, "Mycenaean Dimini in context: Investigating regional variability and socioeconomic complexities in Late Bronze Age Greece", *American Journal of Archaeology* 114, 381–401.

-**Papadimitriou, A**., **1987,** *Die früheisenzeitliche bemalte Keramik aus Tiryns,* Διδ. Διατριβή, Freiburg.

-Papadimitriou, A., **1988**, "Bericht zu Früheisenzeitlichen Keramik aus der Unterburg von Tiryns 1982/83, Ausgrabungen in Tiryns 1982/83", *Archäologischer Anzeiger*, 227-243.

-Παπαδημητρίου, Α., 1998, «Η οικιστική εξέλιξη της Τίρυνθας μετά τη μυκηναϊκή εποχή», στο A. Pariente, G. Touchais (επιμ.), *Argos et l' Argolide: Topographie et Urbanisme*, *Table Ronde École Française d'Athènes, 2.4-1.5.1990*, Athens, 119-126.

-Παπαδημητρίου, Α., 2003, «Οι υπομυκηναϊκοί και πρωτογεωμετρικοί τάφοι της Τίρυνθας. Ανάλυση και ερμηνεία», στο Α. Βλαχόπουλος, Κ. Μπίρταχα (επιμ), *ΑΡΓΟΝΑΥΤΙΣ: Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Χρ. Γ. Ντούμα από τους μαθητές του στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1980-2000),* Αθήνα, 713-728.

-Papadimitriou, N. 2015, "Aegean and Cypriot Ceramic Trade Overseas during the 2nd Millenium BCE", στο J. Mynářová, P. Onderka, P.Pavúk (επιμ), *There and Back Again –*

the Crossroads II. Proceedings of an International Conference held in Prague, *September 15–18, 2014*, Charles University in Prague, 423-446.

-Papadopoulos, J.K., **1994**, "Early Iron Age potter's marks in the Aegean," *Hesperia*, 63, 435-507.

-Papadopoulos, J.K., **2005,** *The Early Iron Age Cemetery at Torone*, (Monumenta Archaeologica 24), Los Angeles.

-Papadopoulos, J.K., **2017,** "To Write and to Paint: More Early Iron Age Potters' Marks in the Aegean|", στο J. Strauss Clay, I. Malkin, Y. Z. Tzifopoulos (επιμ.) *Panhellenes at Methone |Graphê in Late Geometric and Protoarchaic Methone, Macedonia (ca. 700 BCE),* (Trends in Classics – Supplementary Vol. 44), De Gruyter, Berlin/Boston, 36-104.

-**Papadopoulos,** J**. K., Damiata, B. N., Marston, J. M., 2011,** "Once More with Feeling: Jeremy Rutter's Plea for the Abandonment of the Term Submycenaean Revisited", στο W. Gauß, M. Lindblom, R. A. K. Smith, J. C. Wright (επιμ.), *Our Cups Are Full: Pottery and Society in the Aegean Bronze Age*: *Papers Presented to Jeremy B. Rutter on the Occasion of his 65th Birthday*, Archaeopress, Oxford, 187-202.

-Papadopoulos, **T. J., 1978-9**, *Mycenaean Achaea I-II*, (Studies in Mediterranean Archaeology 55 [1-2]), Göteborg.

-Παπαδόπουλος, Στρ., 2010, «Η Ύστερη Εποχή του Χαλκού στην ανατολική Μακεδονία. Παλαιά και νέα δεδομένα», στο Ν. Μερούσης, Ευ. Στεφανή, Μ. Νικολαΐδου (επιμ.), *Ίρις. Μελέτες στη μνήμη της καθηγήτριας Αγγελικής Πιλάλη-Παπαστερίου από τους μαθητές της στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκ*ης, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης-INSTAP, 259-279.

-**Parkinson, W.A., Pullen, D.J., 2014,** "The Emergence of Craft Specialization in the Aegean Bronze Age", στο D. Nakassis, J. Gulizio, S.A. James (επιμ.), *KE-RA-ME-JA: Studies Presented to Cynthia Shelmerdine*, Philadelphia: INSTAP Academic Press, Philadelphia, 73-81.

-**Parkinson, W.A., Nakassis, D., Galaty**, **M.L., 2013,** "Crafts, Specialists, and Markets in Mycenaean Greece: Introduction", *American Journal of Archaeology* 117.3, 413–22.

-Παρλαμά, Λ., Σταμπολίδης, Ν. (επιμ), 2000-2001, *Η Πόλη κάτω από την Πόλη. Ευρήματα από τις Ανασκαφές του Μητροπολιτικού Σιδηρόδρομου των Αθηνών*. ΥΠΠΟΑ, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, Ίδρυμα Ν.Π. Γουλανδρή.

-**Paschalidis, C., McGeorge P.J.P., 2009**, "Life and death in the periphery of the Mycenaean world at the end of the Late Bronze Age: the case of the Achaea Klauss Cemetery", στο E. Borgna, P. Cassola Guida (επιμ), *Dall-Egeo ad Adriatico:*

organizzazioni sociali, modi di scambio e interazione in età post-palaziale (XII-XI sec. a.C., *Atti del Seminario internazionale, Udine, 1-2 dicembre 2006*, (*= From the Aegean to the Adriatic: social organisations, modes of exchange and interaction in postpalatial times (12th-11th B.C), (*Studi e ricerche di protostoria mediterranea 8), Rome: Quasar, 79-113.

-**Pascual, J., Papaconstantinou M.-F. (επιμ.), 2013**, *Topography and History of Ancient Epicnemidian Locris*, (Mnemosyne, History and archaeology of classical antiquity Supplements vol. 362), Leiden, Boston: Brill.

-**Peacock, D.P.S., 1982***, Pottery in the Roman World: An Ethnoarchaeological Approach*, London/ New York.

-**Perdrizet, P., 1908**, *Fouilles de Delphes V: Monuments figures, petits bronzes, terres-cuites, antiquités diverses*, Paris.

-**Pfaff, C. A**., **1999,** "The Early Iron Age Pottery from the Sanctuary of Demeter and Kore at Corinth", *Hesperia* 68, 55–134.

-**Philippson, A., 1951**, *Die griechischen Landschaften II*, Frankfurt am Mainz.

-**Pierce, C., 2005**, "Reverse engineering the ceramic cooking pot: cost and performance properties of plain and textured vessels", *Journal of Archaeological Method and Theory*, 12**.**2, 117-157.

-**Pilides, D., 1991**, "Handmade Burnished Wares of the Late Bronze Age: Toward a Clearer Classification System", στο J. A. Barlow, D. L. Bolger, B. Kling (επιμ.), *Cypriot Ceramics: Reading the Prehistoric Record,* University of Pennsylvania, Philadelphia, 139-150.

-**Pilides, D., 1994**, *Handmade Burnished Wares of the Late Bronze Age in Cyprus, (*Studies in Mediterranean Archaeology 105), Jonsered.

-**Pilides, D, Boileau, M.-C**., **2011,** "Revisiting the Handmade Burnished Ware of Cyprus: NewAnalytical Results", στο V. Karageorghis, Ou. Kouka (επιμ), *Cooking Pots, Drinking Cups, Loomweights and Ethnicity in Bronze Age Cyprus and Neighbouring Regions. An International Archaeological Symposium held in Nicosia, November 6th-7th 2010*, A.G. Leventis Foundation, Nicosia, 113 – 128.

-**Podzuweit, Chr**., **1978**, "Ausgrabungen in Tiryns 1976. Bericht zur spätmykenischen Keramik", *Archäologischer Anzeiger*, 471–498.

-**Podzuweit, Chr**., **1979**, "Ausgrabungen in Tiryns 1977. Bericht zur spätmykenischen Keramik", *Archäologischer Anzeiger*, 412–440.

-**Podzuweit, Chr**.,**1981**, "Ausgrabungen in Tiryns 1978, 1979. Bericht zur spätmykenischen Keramik", *Archäologischer Anzeiger*, 194–220.

-**Podzuweit, Chr**., **1983**, "Bericht Spätmykenischen Keramik, Ausgrabungen in Tiryns 1981", *Archäologischer Anzeiger*, 359-402.

-**Podzuweit, Chr**., **1988,** "Keramik der Phase SH IIIC-Spät aus der Unterburg von Tiryns. Ausgrabungen in Tiryns 1982/83", *Archäologischer Anzeiger*, 213–225.

-**Podzuweit, Chr., Salzmann, D., 1977**, "Ein mykenischer Kieselmosaikfußboden aus Tiryns", *Archäologischer Anzeiger* 123–37.

-**Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, Π. 2002,** «Όστρακο με εικονιστική παράσταση από την προϊστορική συλλογή του Μουσείου του Τομέα Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης», *Αρχαιολογικό Δελτίον* 53[Α], Μελέτες, 1998, 101-12.

-**Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, Π., 2017,** «Μυκηναϊκοί οικισμοί στο Σαρωνικό κατά τη Μετανακτορική περίοδο», V. Vlachou, A. Gadolou (επιμ.), *ΤΕΡΨΙΣ. Studies in Mediterranean Archaeology in Honour of Nota Kourou,* Brussels, CReA-Patrimoine, 263-275.

-**Popham, M., 1994α**, "Precolonization: early Greek contact with the East", στο G. R Tsetskhladze, F. De Angelis, (επιμ.), *The Archaeology of Greek Colonization. Essays dedicated to Sir John Boardman*, Oxford: Oxford University Committee for Archaeology, 11 – 34.

-Popham, M., 1994β, "The collapse of Aegean civilization at the end of the Late Bronze Age", στο B. Cunliffe (επιμ.), *The Oxford illustrated prehistory of Europe*, Oxford: Oxford University Press, 277-303.

-**Popham, M.R., Sackett L.H, 1968,** *Excavations at Lefkandi, Euboea, 1964-66. A Preliminary Report*, Thames and Hudson, London: the British School of Archaeology at Athens.

-**Popham, M.R., Milburn, E., 1971**, "The Late Helladic IIIC Pottery of Xeropolis (Lefkandi). A Summary", *Annual of the British School at Athens* 66, 333-349.

-**Popham, M.R., Sackett, L.H., Themelis, P.G., 1980α,** "The excavation and Layout of the Cemeteries", στο M.R. Popham, L.H. Sackett, P.G Themelis (επιμ.), *Lefkandi I. The Iron Age, The Settlement. The Cemeteries, (The British School at Athens Supplementary* vol.11)*,* Oxford, 101-8.

Popham, M.R., Sackett, L.H., Themelis, P.G., 1980β, "The Tombs, Pyres and their Contents", στο M.R Popham, L.H. Sackett, P.G. Themelis (επιμ.), *Lefkandi I. The Iron Age, The Settlement. The Cemeteries*. (*The British School at Athens Supplementary* vol. 11)*,* Oxford, 109-196.

Popham, M.R., Sackett, L.H., 1980α, "Introduction to the excavations", στο M.R Popham, L.H. Sackett, P.G. Themelis (επιμ.), *Lefkandi I. The Iron Age, The Settlement. The Cemeteries*. (*The British School at Athens Supplementary* vol. 11)*,* Oxford, 1-8.

-Popham, M.R., Sackett, L.H., 1980β, "Historical Conclusions", στο M.R Popham, L.H. Sackett, P.G. Themelis (επιμ.), *Lefkandi I. The Iron Age, The Settlement. The Cemeteries*. (*The British School at Athens Supplementary* vol. 11)*,* Oxford, 355-369.

-Popham, M.R., Calligas, P.G., Sackett, L.H., Catling, R.W.V, Lemos, I.S., (επιμ.), 1990, *Lefkandi II. The Protogeometric Building at Toumba. Part 1: The Pottery,* (*The British School at Athens Supplementary* vol. 22), Oxford.

-**Popham, M.R., Schofield, E., Sherratt, S., 2003**, "The Pottery", στο D.Evely **(**επιμ)., *Levkandi IV. The Bronze Age. The Late Helladic settlement at Xeropolis*, (*The British School of Athens Supplementary* vol. 39), 137-231.

-**Prillwitz, S., Hein, A., 2015**, "A Closer Look at Updraft Pottery Kiln Constructions based on Middle Helladic to Iron Age Examples in the Aegean", στο W. Gauß , G. Klebinder - Gauß, C. Rüden (επιμ.), *The Transmission of Technical Knowledge in the Production of Ancient Mediterranean Pottery Proceedings of the International Conference at the Austrian Archaeological Institute at Athens 23rd – 25th November 2012*, (Österreichisches Archäologisches Institut Sonderschriften Band 54), Wien, 351-65.

-**Pritchett, W. K., 1985**, "East Lokris revisited", *Studies in ancient Greek topography V*, (Classical Studies, vol 31), Berkley, 166-89.

-**Pullen, D.J., (επιμ.), 2010,** *Political Economies of the Aegean BronzeAge: Papers from the Langford Conference, Florida State University,Tallahassee, 22–24 February 2007*, Oxford/Oakville, CT: Oxbow Books.

-**Pullen, D.J., 2013**, "Crafts, Specialists, and Markets in Mycenaean Greece Exchanging the Mycenaean Economy", *American Journal of Archaeology* 117, 437–45.

-Rahmstorf, L, 2005, "Ethnicity and Changes in weaving Technology in Cyprus and the Eastern Mediterranean in the 12th c. B.C.", στο V. Karageorghis, H. Matthäus, S. Rogge (επιμ), *Cyprus: Religion and Society from the Late Bronze Age to the End of the Archaic Period. Proceedings of the International Symposium on Cypriote Archaeology, Erlangen, 23-24 July 2004*, Möhnse-Warmel: Bibliopolis, 143-169.

-Rahmstorf, L, 2011, "Handmade Pots and Crumbling Loomweights: Barbarian Elements in the Eastern Mediterranean in the Last Quarter of the 2nd Millennium BC, στο V. Karageorghis, Ou. Kouka (επιμ), *Cooking Pots, Drinking Cups, Loomweights and Ethnicity in Bronze Age Cyprus and Neighbouring Regions. An International*

Archaeological Symposium held in Nicosia, November 6th-7th 2010, A.G. Leventis Foundation, Nicosia, 315 – 330.

-Rahmstorf, L, 2015, "Workshop activities and pyrotechnology at Mycenaean Tiryns", στο A.-L. Schallin, I. Tournavitou (επιμ.), *Mycenaeans up to date. The archaeology of the north-eastern Peloponnese—current concepts and new directions,* Stockholm: Svenska Instituten vid Rom och Athen, 143-9.

-**Reber, K., 1991,** *Untersuchungen zur handgemachten Keramik Griechenlands in der submykenischen, protogeometrischen und der geometrischen Zeit*, Jonsered.

-**Renfrew, C., 1985**, *Phylakopi I. The Archaeology of Cult. The Sanctuary at Phylakopi*, (*The British School of Athens Supplementary* vol. 18), London.

-**Rethemiotakis, G., 1997**, "Late Minoan Pottery from Kastelli Pediada", στο E. Hallager, P.B. Hallager (επιμ.), *Chronology and Terminology. Acts of a Meeting held at the Danish Institute at Athens, August 12-14 1994*, (Monographs of the Danish Institute at Athens 1), Athens: Danish Institute at Athens/ Aarhus University Press, 305-326.

-**Rhodes, D., 1973**, *Clay and Glazes for the Potter*, (αναθεωρημένη έκδοση), Radnor.

-**Rhodes, D., 1976**, *Pottery Form*, Radnor, Pennsylvania.

-**Rice, P. M., 1981,** "Evolution of Specialized Pottery Production: A Trial Model", *Current Anthropology* 22, 219-240.

-Rice, P. M, 1984α, "The Archaeological Study of Specialized Pottery Production: Some Aspects of method and Theory", στο P. M. Rice (επιμ), *Pots and Potters: Current Approaches in Ceramic Archaeology*, (Institute of Archaeology, University of California, Monograph 24), Los Angeles, 45-54.

-Rice, P. M, 1984β, "Pottery and Conservatism in Pottery-producing Systems", στο S.E. van der Leeuw, A.C. Pritchard (επιμ), *The many dimensions of pottery*, University of Amsterdam, Amsterdam, 233-88.

-Rice, P. M., 1987, *Pottery Analysis. A Sourcebook*, Chicago.

-Rice, P. M, 1991, "Specialization, Standardization and Diversity: A Retrospective", στο L. Bishop, F. W. Lange (επιμ.), *The Ceramic Legacy of Anna O. Shepard*, Niwot, Colorado University, Press of Colorado, 257 – 279.

-Robinson, H.S, 1959, *Pottery of the Roman Period, The Athenian Agora V*, (The American School of Classical Studies at Athens), Princeton, New Jersey.

-**Romanos, C.L., 2011,** *Handmade Burnished Ware in Late Bronze Age Greece and its makers*, A thesis submitted to The University of Birmingham, University of Burmingham.

-Rotroff, S., 2006, *Hellenistic Pottery. The Plain Wares. The Athenian Agora XXXIII*, (The American School of Classical Studies at Athens), Princeton, New Jersey.

-Roumpou, M., Müller, N.S., Kalogeropoulos, N., Day, P.M., Nikolakopoulou, I., Kilikoglou, V., 2013, "An interdisciplinary approach to the study of cooking vessels from Bronze Age Akrotiri, Thera", στο S. Voutsaki, S.-M., Valamoti (επιμ.), *Diet, economy and society in the ancient Greek world: towards a better integration of archaeology and science, Proceedings of the International Conference held at the Netherlands Institute at Athens on 22-24 March 2012, (*Pharos Supplement 1), Peeters, Leuven, 33-46.

-Ρουσιώτη, Δ., 2010, *Ιερά και θρησκευτικές τελετουργίες στην ανακτορική και μετανακτορική μυκηναϊκή περίοδο*. Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.

-Roux, V., **1990,** "Elaboration d'une taxinomie pour mesurer les difficultés de tournage des céramiques préhistoriques et protohistoriques", στο V. Roux., D. Corbetta, (επιμ.), *Le Tour du Potier: Spécialisation Artisanale et Compétences Techniques,* Editions du CNRS, Monographie du Centre Recherches Archéologiques, Paris, 103-151.

-Roux, V., **2003α**, "A Dynamic Systems Framework for Studying Technological Change: Application to the Emergence of the Potter's Wheel in the Southern Levant", *Journal of Archaeological Method and Theory* 10.1, 1 – 30.

-Roux, V., **2003β**, "Ceramic Standardization and Intensity of Production: Quantifying Degrees of Specialization", *American Antiquity* 68, 768-782.

-Roux, V., **2013**, "Spreading of Innovative Technical Traits and Cumulative Technical Evolution: Continuity or Discontinuity?", *Journal of Archaeological Method and Theory* 20, 312 – 330.

-Roux, V., **2015**, "Standardization of ceramic assemblages: Transmission mechanisms and diffusion of morpho-functional traits across social boundaries", *Journal of Anthropological Archaeology* 40, 1-9.

-Roux, V., **2016,** "Ceramic Manufacture: The chaîne opératoire Approach", στο A. Hunt (επιμ), *The Oxford Handbook of Archaeological Ceramic Analysis*, Oxford University press, 1-17 (101-113). (Online Publication Date: Jan 2017 DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199681532.013.8)

-Roux, V., Bril, B., Cauliezc, J., Goujona, A-L., Lara, C., Manenc, Cl., de Saulieu G., Zangato, E., 2017, "Persisting technological boundaries: Social interactions, cognitive correlations and polarization", *Journal of Anthropological Archaeology* 48, 320-35.

-**Roux, V., Bril, B., Karasik, A., 2018**, "Weak Ties and Expertise: Crossing Technological Boundaries", *Journal of Archaeological Method and Theory* 25, 1024-50.

-Roux, V., Corbetta, D., **1989,** *The Potter's Wheel. Craft Specialization and Technical Competence*, New Delhi, Oxford & IBH Publishing.

-**Roux, V., Courty**, **M. A., 1998,** "Identification of Wheel-Fashioning Methods: Technological Analysis of 4th–3rd Millennium BC Oriental Ceramics", *Journal of Archaeological Science* 25.8, 747 – 763.

-**Roux, V., Courty**, **M. A., 2013,** "Introduction to Discontinuities and Continuities: Theories, Methods and Proxies for a Historical and Sociological Approach to Evolution of Past Societies," *Journal of Archaeological Method and Theory* 20.2,187–93.

-Roux, V., Jeffra, C., 2015, "The Spreading of the Potter's Wheel in the Ancient Mediterranean. A Social Context-Dependent Phenomenon", στο W. Gauß, G. Klebinder-Gauß, C. von Rüden (επιμ.), *The Transmission of Technical Knowledge in the Production of Ancient Mediterranean Pottery. Proceedings of the International Conference at the Austrian Archaeological Institute at Athens 23rd – 25th November 2012*, (Sonderschriften des Österreichischen Archäologischen Institutes 54), Wien, 165-183.

-**Roux, V., Karasik, A., 2018**, "Standardized vessels and number of Potters: Looking for Individual Production", στο J. Vukovic, I. Miloglav (επιμ.), *Artisans Rule: Product Standardization and Craft Specialization in Prehistoric Society*, Cambridge, Cambridge Scholars Publishing, 20-39.

-Roux, V., Manzo, G., 2018, "Social Boundaries and Networks in the Diffusion of Innovations: a Short Introduction", *Journal of Archaeological Method and Theory*, 25.4, 967-73. (https://doi.org/10.1007/s10816-018-9395).

-Rückl, S, Jacobs, L., 2016, "With a little help from my wheel": Wheel-coiled pottery in Protogeometric Greece", *Hesperia* 85, 297-321.

-**Ruppenstein, F.**, **1999,** "Geschlechtsspezifische Beigabenkombinationen in der submykenischen Kerameikos-Nekropole," *Athenische Mitteillungen* 114, 13–28.

-**Ruppenstein, F.**, **2003**, "Late Helladic IIIC versus Submycenaean: A Methodological Problem", στο S. Deger-Jalkotzy and M. Zavadil (επιμ.), *LH III C Chronology and Synchronisms I. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, May 7th and 8th, 2001*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 20), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 183-192.

-**Ruppenstein, F.**, **2007**, *Kerameikos* XVIII. *Die submykenische Nekropole. Neufunde und Neubewertung, (*Deutsches Archäologisches Institut), Münich/Hirmer.

-**Ruppenstein, F.**, **2012,** «Υπάρχουν Υπομυκηναϊκά Στρώματα σε οικισμούς της Στερεάς Ελλάδας και της νότιας Θεσσαλίας;», στο Α. Μαζαράκης-Αινιάν, (επιμ.), *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 3. Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης, Βόλος 12.3 – 15.3.2009 Τόμος Ι: Θεσσαλία*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας-ΥΠΠΟ, Βόλος, 233-9.

-**Rutter, J.B**, **1974α**, *The Late Helladic IIIB periods at Korakou and Gonia in the Corinthia*, PhD, University of Pennsylvania, Philadelphia.

-**Rutter, J.B**, **1974β**, "Besprechung von H. B. Siedentopf–W. Rudolf–H. Döhl–U. Willerding–W. Voigtländer, Tiryns 6 (Mainz 1973)", *American Journal of Archaeology* 78, 436–438.

-**Rutter, J.B**, **1975**, "Ceramic evidence for northern intruders in southern Greece at the beginning of the Late Helladic IIIC period", *American Journal of Archaeology* 79, 17-32.

-**Rutter, J.B**, **1976**, "Non Mycenaean pottery: a reply to Gisela Walberg", *American Journal of Archaeology* 80, 187-8.

-**Rutter, J.B**, **1977**, "Late Helladic IIIC Pottery and Some Historical Implications", στο E. Davis (επιμ.), *Symposium on the Dark Ages in Greece*, *sponsored by The Archaeological Institute of America, New York Society, and Hunter College, City University of New York, April 30, 1977*, New York, 1-20.

-**Rutter, J.B**, **1979**, "The Last Mycenaeans at Corinth", *Hesperia* 48, 348-292

-Rutter, J.B, **1990**, "Some comments on interpreting the dark-surfaced handmade-burnished pottery of the 13th and 12th century B.C. Aegean", *Journal of Mediterranean Archaeology* 3, 29-48.

-**Rutter, J.B**, **1992**, "Cultural Novelties in the Post-Palatial Aegean World: Indices of Vitality or Decline?", στο W.A. Ward, M.S. Joukowsky, P. Åström (επιμ.), *The Crisis Years: the12th Century B.C. from Beyond the Danube to the Tigris : from beyond the Danube to the Tigris,* Dubuque, Iowa : Kendall/Hunt Pub., 61-78.

-**Rutter, J.B**, **2003,** "The Nature and Potential Significance of Minoan Features in the Earliest Late Helladic III C Ceramic Assemblages of the Central and Southern Greek Mainland", στο S. Deger-Jalkotzy, M. Zavadil (επιμ.), *LH III C Chronology and Synchronisms. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciencesat Vienna, May 7th and 8th, 2001*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 20), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 193 – 216.

-**Rutter, J.B**, **2005**, "Southern triangles Revisited: Lakonia, Messenia and Crete in the 14th-12th Centuries BC", στο A. L. D. Agata, J. Moody, E. Williams (επιμ.), *Ariadne's Threads: Connections between Crete and the Greek Mainland in Late Minoan III (LM IIIA2 to LM IIIC). Proceedings of the International workshop held at Athens, Scuola archeologica italiana, 5-6 April 2003*, Atene: Scuola archeologica italiana di Atene, 17-50.

-**Rutter, J. B, 2006**, "Neopalatial and Later Minoan Pottery", στο J. W. Shaw, M. C.Shaw (επιμ.), *Kommos: an excavation on the south coast of Crete, vol. V. The Monumental Minoan Buildings at Kommos,* Princeton University Press, 377–630, 694–710, 1115– 1187.

-**Rutter, J.B**, **2007α**, "How different is LHIIC Middle at Mitrou? An initial comparison with Kalapodi, Kynos and Lefkandi", στο S. Deger-Jalkotzy, M. Zavadil (επιμ.), *LH III C Chronology and Synchronisms II. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, October 29th and 30th 2004*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 28), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 287-297.

-**Rutter, J.B**, **2007β,** "Report on the Final general Discussin. Questions to be addressed by Speakers at Vienna, Workshop on "Late Helladic IIIC Chronology and Synchronisms II: LHIIIC Middle' (29-30 October 2004)", στο S. Deger-Jalkotzy, M. Zavadil (επιμ.), *LH III C Chronology and Synchronisms. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, October 29th and 30th 2004*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 28), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 345-348.

-Rutter, J.B., Rutter, S.H., **1976,** *The Transition to Mycenaean: Stratified Middle Helladic II to Late Helladic IIA Pottery Sequence from Ayios Stephanos in Lakonia*, Los Angeles, The Institute of Archaeology, University of California.

-**Rye, O. S., 1976**, "Keeping Your Temper under Control: Materials and the Manufacture of Papuan Pottery", *Archaeology and Physical Anthropology in Oceania* 11. 2, 106-137.

-**Rye, O.S**., **1981,** *Pottery Technology. Principles and Reconstruction*, (Taraxacum Manuals in Archaeology 4), Taraxacum, Washington D.C.

-Sackett, L.H., 1980, "Tomb Types and Pyres", στο M. R Popham., L.H. Sackett, P.G. Themelis (επιμ.), *Lefkandi I. The Iron Age, The Settlement. The Cemeteries, (The British School at Athens Supplementary* vol.11), Oxford, 197-207.

-**Σακελλαράκης Γ., Σακελλαράκη, Ε., 1979**, «Ανασκαφή Αρχανών», *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 131Β, 1976, 342-399.

-**Sandars, N.K.**, **1971**, "From Bronze Age to Iron Age: A Sequel to a Sequel", στο J. Boardman, M.A. Brown, T.G.E. Powell (επιμ.), *The European Community in Later Prehistory*. *Studies in Honour of C.F.C. Hawkes,* Routledge, London., 1–29.

-**Sandars, N. K., 1978**, *The Sea Peoples: warriors of the ancient Mediterranean, 1250–1150 BC*., (Ancient Peoples and Places vol. 89), London: Thames and Hudson.

-Sandars, N.K., **1983**, "North and South at the End of the Mycenaean Age: Aspects of an Old Problem", *Oxford Journal of Archaeology* 2, 43-68.

-Sarpaki A., 2001, "Processed Cereals and Pulses from the Late Bronze Age Akrotiri, Thera; Preparations prior to Consumption: A Preliminary Approach to their Study", *Annual of the British School at Athens* 96, 27-40.

-**Schachermeyer, F., 1980,** *Die ägäische Frühzeit IV: Die Ausgrabungen und Ihre Ergebnisse für unser Geschichtsbild. 4 Band. Griechenland im Zeitalter der Wanderungen vom Ende der mykenischen Ära bis auf die Dorier*, (Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse Band 372, Mykenische Studien Band 8), Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

-Schachermeyer, F., 1984, *Griechische Frühgeschichte. Ein Versuch, frühe Geschichte wenigstens in Umrisse verständlich zu machen*, Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

-Schallin, A.-L., 1995, "Trade in the Bronze Age Cyclades", στο C. Gillis, C. Risberg, B.L. Sjoberg (επιμ.), *Trade and Production in Premonetary Greece: Aspects of Trade, Proceedings of the Third International Workshop, Athens 1993*, Paul Åström Förlag, Jonsered, 43-53.

-Schallin, A.-L., 1997, "The Late Bronze Age Potter's Workshop at Mastos in the Berbati Valley», στο C. Gillis, C. Risberg, B. Sjöberg (επιμ.), *Trade and Production in Premonetary Greece. Production and the Craftsman. Proceedings of the 4th and 5th International Workshops, Athens 1994 and 1995,* Paul Åström Förlag, Jonsered, 73 – 88.

-Schiffer, M.B., 1987, *Formation Processes of the Archaeological Record,* Albuquerque : University of New Mexico Press.

-**Schiffer, M.B., 1990**, "The influence of surface treatment on heating effectiveness of ceramic vessels", *Journal of Archaeological Science* 17.4, 373-381.

-Schiffer, M., Skibo, J., 1987, "Theory and experiment in the study of technological change", *Current Anthropology* 28.5, 595-622.

-Schiffer, M., Skibo, J., 1997, "The Explanation of Artifact Variability", *American Antiquity* 62, 27-50.

-**Schilardi, D.U., 1984,** "The LH IIIC Period at the Koukounaries Acropolis, Paros", στο J.A. MacGillivray, R.L.N. Barber, (επιμ.), *The Prehistoric Cyclades: Contributions to a Workshop on Cycladic Chronology*, University of Edinburgh, Department of Classical Archaeology, Edinburgh, 184–204.

-**Schilardi, D.U., 1992,** "Paros and the Cyclades after the fall of the Mycenaen Palaces", στο J.P. Olivier (επιμ.), *Mykenaika: actes du IXe Colloque international sur les textes mycéniens et égéens organisé par le Centre de l'Antiquité Grecque et Romaine de la Fondation Hellénique des Recherches Scientifiques et l'École française d'Athènes, Athènes, 2-6 octobre 1990, (Bulletin du Corréspondence Hellénique suppl.* 25), Paris, 621-639.

-**Schöfield, E**., **2009**, "Lefkandi in Late Helladic III C Middle", στο S. Deger-Jalkotzy, A.E. Bächle (επιμ.), *LH III C Chronology and Synchronisms III. LH III C Late and the transition to the Early Iron Age. Proceedings of the International workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 23th, and 24th, 2007*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 30), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 301-313.

-Schreiber, T., 1999, *Athenian vase construction: a potter's analysis*, The J. Paul Getty Museum Malibu, California.

-**Seiradaki, M**., **1960** "Pottery from Karphi", *Annual of* the *British School at Athens 55*, 1-37.

-**Shear, T.L., 1973**, "The Athenian Agora. Excavations of 1972", *Hesperia* 42, 359-407.

-**Shelmerdine, C.W., 1992,** "Late Helladic IIIA2-IIIB2 Pottery", στο W. A McDonald, N. C Wilkie (επιμ.), *Excavations at Nichoria in Southwest Greece II: The Bronze Age Occupation*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 495-517, 537-547.

-**Shelmerdine, C.W., 1997,** "Review of Aegean prehistory VI: The Palatial Bronze Age of the central and southern Greek mainland", *American Journal of Archaeology* 101, 537-85.

-**Shelmerdine, C.W., 2006**, "Mycenean Palatial Admnistration, *στο* S. Deger-Jalkotzy, I.E. Lemos (επιμ), *Ancient Greece: from the Mycenaean palaces to the Age of Homer*, Edinburgh Leventis Studies 3, Edinburgh.

-**Shelmerdine, C.W., 2013**, "Crafts, Specialists, and Markets in Mycenaean Greece. Economic Interplay Among Households and States", *American Journal of Archaeology* 117, 447–52.

-Shelton, K., S., 2008, "Drinking, Toasting, Consumption and Libation: Late Helladic IIIA Pottery and a Cup for every occasion", στο L.A. Hitchcock, R. Laffineur, J.L. Crowley,

DAIS: the Aegean Feast. Proceedings of the 12th International Aegean Conference/12e Rencontre égéenne international. University of Melbourne, Centre of Classics and Archaeology, 25-29 March 2008, (*Aegaeum* 29), Liège, Texas at Austin, 221-8.

-Shelton, K., 2010, "Citadel and Settlement: A Developing Economy at Mycenae, the Case of Petsas House", στο D. J. Pullen (επιμ.) *Political Economies of the Aegean Bronze Age: Papers from the Langford Conference*, *Florida State University, Tallahassee, 22–24 February 2007*, Oxford: Oxbow, 184–204.

-**Shepard A.O**., **1957 (1976),** *Ceramics for the Archaeologist*, (Carnegie Institution of Washington, Publication 609), Washington.

-**Sherratt, E. S**., **1981,** *The Pottery of Late Helladic III C and its Significance*. Unpublished Ph.D. thesis, Oxford.

-**Sherratt, E. S**., **1982**, "Patterns of Contact: Manufacture and Distribution of Mycenaean Pottery, 1400–1100 B. C.", στο J. G. P. Best, N. M. W. de Vries (επιμ), *Interaction and Acculturation in the Mediterranean II. Proceedings of the Second International Congress of Mediterranean Pre- and Protohistory, Soziale Bedeutung mykenischer Keramik*, *Amsterdam 19.–23. November 1980*, Amsterdam, 179–195.

-**Sherratt, E. S**., **1994,** "Commerce, Iron and Ideology. Metallurgical Innovation in the 12th-11th Century B.C. Cyprus", στο V. Karageorghis (επιμ.), *Proceedings of the International Symposium Cyprus in the 11th Century B.C. Nicosia, 30-31 October 1993*, University of Cyprus-A.G. Leventis Foundation, Nicosia, 59-106.

-**Sherratt, E. S**., **1998**, "'Sea Peoples" and the Economic Structure of the Late Second Millennium in the Eastern Mediterranean", στο S. Gitin, A. Mazar, E. Stern (επιμ.), *Mediterranean Peoples in Transition. Thirteenth to Early Tenth Centuries B.C.E. In Honour of Professor Trude Dothan*, Jerusalem, Israel Exploration Society, 292-313.

-**Sherratt, E. S**., **1999**, "E pur si muove. Pots, Markets, and Values in the Second Millennium Mediterranean", στο J. P. Crielaard, V. Stissi, G. J. van Wijngaarden (επιμ), *The Complex Past of Pottery. Production, Circulation, and Consumption of Mycenaean and Greek Pottery (Sixteenth to Early Fifth Centuries BC). Proceedings of the ARCHON International Conference, held in Amsterdam, 8 – 9 November 1996*, Amsterdam, 163 – 211.

-**Sherratt, E. S**., **2003**, "The Mediterranean Economy: Globalization at the End of the Second Millennium BCE.", στο W. G. Dever, S. Gitin (επιμ.), *Symbiosis, Symbolism, and the Power of the Past. Canaan, Ancient Israel, and Their Neighbors from the Late Bronze Age through Roman Palaestina. Proceedings of the Centennial Symposium W.F. Albright*

Institute of Archaeological Research and American Schools of Oriental Research, Jerusalem, May 29–31, 2000, Winona Lake, Eisenbrauns, 37–62.

-**Sherratt, E. S**., **2004,** "Feasting in Homeric Epic", *Hesperia* 73, 301-337.

-**Sherratt, E. S**., **2006α,** "The Pottery in a Wider Context", στο D. Evely **(**επιμ), *Levkandi IV. The Bronze Age. The Late Helladic Settlement at Xeropolis*, (*The British School of Athens Supplementary* vol. 39), 218-231.

-**Sherratt, E. S**., **2006β**, "LHIIC Lefkandi: An Overview", στο D. Evely **(**επιμ), *Levkandi IV. The Bronze Age. The Late Helladic Settlement at Xeropolis*, (*The British School of Athens Supplementary* vol. 39), 303-9.

-**Sherratt, E. S**., **2017**, "A globalizing Bronze and Iron Age Mediterranean", στο T. Hodos (επιμ), *The Routledge Handbook of Archaeology and Globalization*, London:Routledge, 602-17.

-Sherratt, E. S., Crouwel, J., 1987, "Mycenaean pottery from Cilicia in Oxford", *Oxford Journal of Archaeology* 6, 325–52.

-**Sherratt, A., Sherratt, E.S**., **1991**, "From Luxuries to Commodities: the Nature of Mediterranean Bronze Age Trading Systems", στο N.H. Gale (επιμ.), *Bronze Age Trade in the Mediterranean, Papers presented at the Conference held at Rewley House, Oxford, in December 1989*, (*Studies in Mediterranean Archaeology* 90), Jonsered, 351-382.

-**Shott, M. J., 1996**, "Mortal Pots: On Use Life and Vessel Size in the Formation of Ceramic Assemblages", *American Antiquity* 61, 463-482**.**

-**Siedentopf, H.B., Rudolph, W., Döhl, H., Willerding, U., Voigtländer, W**., **1973,** *Tiryns Forschungen und Berichte*, *Band VI*, Mainz: Philipp von Zabern.

-**Sillar, B., Tite, M.S., 2000**, "The challenge of 'Technological Choices' for materials science approaches in archaeology", *Archaeometry* 42.1, 2-20.

-Sipsie-Eschbach, M., 1991, *Protogeometrische Keramik aus Iolkos in Thessalien,* (Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 8), Berlin.

-**Sjöberg, B.L., 2002**, "Economic interaction on the Argive Plain. A research note on Late Helladic Asine", στο B. Wells (επιμ.), *New research on Old material from Asine and Berbati in Celebration of the 50th Anniversary of the Swedish Institute art Athens*, (Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae, series in 8o, XVII), Paul Forlag Astroms, Stockholm.

-**Sjöberg, B.L.,2003**, "Settlement Activity at Late Helladic Asine in the Argolid", *Opuscula Atheniensia* 8, 185- 201.

-**Sjöberg, B., 2004**, *Asine and the Argolid in the Late Helladic III Period. A socio-economic study*, (*British Archaeological Reports, International Series* 1225), Oxford.

-Skibo, J.M., 1992α, "Ethnoarchaeology, experimental archaeology and inference building in ceramic research", *Archaeologia Polona,* 30, 27-38.

-Skibo, J.M., 1992β, *Pottery function: a use-alteration perspective,* N.Y.-London.

-Skibo, J.M., 2013, *Understanding Pottery Function. Manuals in Archaeological Method, Theory and Technique*, Springer- New York.

-Skibo, J.M., 2015, "Pottery Use-Alteration Analysis", στο J. M. Marreiros, J. F. Gibaja Bao, N. Ferreira Bicho, *Use-Wear and Residue Analysis in Archaeology. Manuals in Archaeological Method, Theory and Technique*, Springer, 189-198.

-Skibo, J.M., Schiffer, **M.B., 1987,** "The effects of water on processes of ceramic abrasion", *Journal of Archaeological Science* 14, 83-96.

-Skibo, J.M., Schiffer, **M.B., 1989,** "A provisional theory of ceramic abrasion", *American Anthropologist* 91, 101-115.

-Skibo, J.M., Schiffer, **M.B., 1995,** "The Clay Cooking Pot: An Exploration of Women's Technology", στο J. Skibo, W. Walker, A. Nielsen (επιμ.), *Expanding Archaeology,* University of Utah Press, Salt Lake City, 80-91.

-**Skibo, J.M., Schiffer, M.B., Reid, K.C**., **1989,** "Organic-tempered pottery: an experimental study", *American Antiquity*, 54.1, 122-146.

-Small, D. B., 1990, "Handmade burnished ware" and prehistoric Aegean economies: an argument for indigenous appearance", *Journal of Mediterranean Archaeology* 3, 3-25.

-Small, D. B., 1997, "Can we move forward? Comments on the current debate over handmade burnished ware", *Journal of Mediterranean Archaeology* 10, 223-8.

-Smithson, **E. L., 1961,** "The Protogeometric Cemetery at Nea Ionia, 1949", *Hesperia* 30, 147–178.

-Snodgrass A., **1971**, *The Dark Age of Greece. An Archaeological Survey of the Eleventh to the Eight Century BC,* Edinburgh.

-Snodgrass A., **2000**, *The Dark Age of Greece*. *An archaeological survey of the eleventh to eighth centuries B.C*., New York.

-**Soles, J., 2012**, *Μια ανθρωπολογική προσέγγιση σε αρχαίες μαγειρικές τεχνικές. Πειραματισμοί με αντίγραφα Υστερομινωικών μαγειρικών αγγείων και τροφών*. Σεμινάριο στην Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, 2 Νοεμβρίου.

-**Sougoutzoglou-Haywood, C**., **1999,** *The Ionian Islands in the Bronze Age and Early Iron Age 3000–800 BC*, Liverpool University press.

-Spagnoli, F., 2010α, "Cypriot and Levantine Cooking pots during the Late Bronze-Iron Age Period: Social Perspective", στο S. Christodoulou, A. Satraki (επιμ), *POCA 2007: Postgraduate Cypriot Archaeology Conference*, Cambridge Scholars Publishing, 99-126.

-**Spagnoli, F.**, **2010β,** *Cooking Pots as an Indicator of Cultural Relations between Levantine Peoples in Late Bronze and Iron Ages. Origins, Diffusion and Typological Development of Cooking Ware in Levantine and Cypriot Repertoires 14th–7th centuries B.C.*, (Quaderni di archeologia fenicio-punica 4), Università degli studi di Roma "La Sapienza". Dipartimento di scienze dell'antichità. Sezione di orientalistica. Roma, Missione archeologica a Mozia.

-**Spataro, M., Villing, A., 2015**, "Investigating Ceramics, Cuisine and Culture-Past, Present and Future", στο M., Spataro, A. Villing, (επιμ.), *Ceramics, Cuisine and Culture: The Archaeology and Science of Kitchen Pottery in the Ancient Mediterranean World*, Oxford, Philadelphia: Oxbow Books, 1-2.

-Σπαθάρη-Μπεγλίτη, Ε., 1989, *Οι αγγειοπλάστες της Σίφνου. Κοινωνική συγκρότηση, παραγωγή, μετακινήσεις*. Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Αθήνα.

-**Σπυρόπουλος Θ.**, **1972**, «Άγναντη», «Αμφίκλεια Λοκρίδος», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 25Β1, Χρονικά, 1970, 235-240.

-**Σπυρόπουλος Θ.**, **1974** «Αμφίκλεια», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 26Β1, Χρονικά, 1971, 231-232.

-**Σπυρόπουλος, Θ., 1977**, «Παραλίμνη», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 27Β2, Χρονικά, 1972, 316

-**Stampolidis, N. C., Karageorghis, V. (επιμ.), 2003**, *Sea Routes ... Interconnections in the Mediterranean 16th–6th c. BC. Proceedings of the International Symposium held at Rethymnon, Crete in September 29th–October 2nd 2002,* Athens.

-**Stanzel, M., 1991**, *Die Tierreste aus dem Artemis-/Apollon- Heiligtum bei Kalapodi in Böotien/Griechenland*. Διδ. Διατριβή, Universität München.

-Stark, B., 1985, "Archaeological identification of pottery production locations: Ethnoarchaeological data in Mesoamerica", στο B. Nelson (επιμ.), *Decoding prehistoric ceramics*, Southern Illinois University Press, 158-194.

-**Stark, B., 1995**, "Problems in Analysis of Standardization and Specialization in Pottery", B. J.Mills, P. L.Crown (επιμ.), *Ceramic Production in the American Southwest*, The Univeristy of Arizona Press, Tucson, 231-67.

-**Stark, B., Garraty, C.P., 2010, "**Detecting Marketplace Exchange in Archaeology: A Methodological Review", στο C. P. Garraty, B. L. Stark, *Archaeological Approaches to Market Exchange in Ancient Societies***,** University Press of Colorado, 33-59.

-Stark, M. T., 1991α, "Ceramic Change in Ethnoarchaeological Perspective: A Kalinga Case Study", *Asian Perspective* 30.2, 192-216.

-Stark, M. T., 1991β, "Ceramic Production and Community Specialization: A Kalinga Ethnoarchaeological Study", *World Archaeology* 23.1, 64-78.

-Stark, M. T. 1998, "Technical Choices and Social Boundaries in Material Culture Patterning", στο M.T. Stark (επιμ.), *The Archaeology of Social Boundaries* Washington, D.C.:Smithsonian Institution Press, 1-11.

-**Stark, M.T., Bishop, R.L., Miksa E., 2000**, "Ceramic Technology and Social Boundaries: Cultural Practices in Kalinga Clay Selection and Use", *Journal of Archaeological Method and Theory, 7*. 4, 295-331.

-**Stark, M. T., Bowser, B. J., Horne, L. (επιμ.)**, **2008,** *Cultural Transmission and Material Culture. Breaking Down Boundaries*, University of Arizona Press. Tucson.

-**Stark, M. T., Longacre, W. A. 1993**. "Kalinga Ceramics and New Technologies: Social and Cultural Contexts of Ceramic Change", στο W. D. Kingery (επιμ.), *The Social and Cultural Contexts of New Ceramic Technologies, Proceedings of the symposium on the Social and Cultural Contexts of New Ceramic Technologies, presented at the 93rd Annual Meeting of the American Ceramic Society, held in Cincinnati, OH, April 30, 1991*, (Ceramics and Civilization 6), Westerville-Ohio, 1–32.

-Σταυροπούλου-Γάτση, M., Jung, R., Mehof, M., 2012, «Τάφος «Μυκηναίου» Πολεμιστή στον Κουβαρά Αιτωλοακαρνανίας. Πρώτη Παρουσίαση», στο N. Ch. Stampolidis, Ath. Kanta, A. Giannikouri (επιμ*.), Athanasia The Early, the Celestial and the Underworld in the Mediterranean from the Late Bronze and the Early Iron Age, International Archaeological Conference*, Rhodes 28-31 May 2009, Πανεπιστήμιο Κρήτης, ΥΠΠΟ, Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία, 249-66.

-Steel, L., 1998, "The Social Impact of Mycenaean Imported Pottery in Cyprus", *Annual of the British School at Athens* 93, 285-296.

-Steel, L., 2004, *Cyprus Before History: From the Earliest Settlers to the End of the Bronze Age,* London:Duckworth.

-**Stocker, S. R., Davis, J. L., 2004**, "Animal Sacrifice, Archive, and Feasting at the Palace of Nestor", *Hesperia* 73, 179-195.

-Stockhammer, P. W., 2006, "Bericht zur spätmykenischen Keramik aus Stadt-Nordost", στο J. Maran, A. Papadimitriou, "Forschungen im Stadtgebiet von Tiryns 1999–2002", *Archäologischer Anzeiger* (1), 139-162.

-Stockhammer, P. W., 2008, *Kontinuität und Wandel: Die Keramik der Nachpalastzeit aus der Unterstadt von Tiryns*, Ph.D. dissertation, Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg.

-Stockhammer, P. W., 2009α, "New evidence for LHIIIC Late Pottery from Tiryns", στο S. Deger-Jalkotzy, A. E. Bächle (επιμ.), *LHIIIC Chronology and Synchronisms III. LHIIIC Late and the Transition to the Early Iron Age. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 23rd and 24th 2007*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 30), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 345-358.

-Stockhammer, P.W., 2009β, "The Change of Pottery's Social Meaning at the End of the Bronze Age: New Evidence from Tiryns", στο G. Bachhuber, G. Roberts (επιμ.), *Forces of Transformation: The End of the Bronze Age in the Eastern Mediterranean. Proceedings of the Conference held at St John's College, Oxford, 25–26 March 2006*, *(BANEA Monograph* 1), Oxford:Oxbow Books, 164-169.

-Stockhammer, P. W., 2009γ, "Zur sozialen Bedeutung mykenischer Keramik", στο P. W. Stockhammer, (επιμ.). *Keramik jenseits von Chronologie. Beiträge der Arbeitsgemeinschaft-Theorie in der Archäologie"bei der Tagung des Westund Süddeutschen Verbandes für Altertumsforschung e. V., Xanten, 7th–8th June 2006, (*Internationale Archäologie – Arbeitsgemeinschaft, Symposium,Tagung, Kongress 14), Verlag Marie Leidorf, Rahden/Westf., 65-75.

-Stockhammer, P. W., 2010, "Soziale Räume im spätbronzezeitlichen Tiryns II. Das Potential des keramischen Fundgutes", στο B. Horejs, T. L. Kienlin (επιμ), *Siedlung und Handwerk.Studien zu sozialen Kontexten in der Bronzezeit. Beiträge zu den Sitzungen der Arbeitsgemeinschaft Bronzezeit auf der Jahrestagung des Nordwestdeutschen Verbandesfür Altertumsforschung in Schleswig 2007 und auf dem Deutschen Archäologenkongressin Mannheim 2008*, (Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 194), Bonn, 107 – 119.

-Stockhammer, P. W., 2011α, "An Aegean Glance at Megiddo", στο W. Gauß, M. Lindblom, R.A.K. Smith, J.C. Wright (επιμ.), *Our Cups Are Full: Pottery and Society in the Aegean Bronze Age: Papers Presented to Jeremy B. Rutter on the Occasion of his 65th Birthday*, Archaeopress, Oxford, 282-296.

-Stockhammer, P. W., 2011β, "Household Archaeology in LH IIIC Tiryns", στο A. Yasur-Landau, J. R. Ebeling, L. B. Mazow (επιμ.), *Household Archaeology in Ancient Israel and Beyond*, (Culture and History of the Ancient Near East 50), Leiden, Boston: Brill, 207–36.

-**Stockhammer, P. W., 2012α,** "Entangled Pottery: Phenomena of Appropriation in the Late Bronze Age Eastern Mediterranean", στο J. Maran, P. W. Stockhammer (επιμ.), *Materiality and Social Practice. Transformative Capacities of Intercultural Encounters*, Oxford: Oxbow, 89–103.

-Stockhammer, P. W., 2012β, "Performing the Practice Turn in Archaeology"*, The Journal of Transcultural Studies* 3.1*,* Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg, 7-42.

-Stockhammer, P. W., 2013, "From Hybridity to Entanglement, From Essentialism to Practice", στο W. P. van Pelt (επιμ.), *Archaeology and Cultural Mixture*, (Archaeological Review from Cambridge vol. 28. 1, April), 11-28.

-Stockhammer, P. W., 2015, "Levantine and Cypriot Pottery in Mycenaean Greece as Mirrors of Intercultural Contacts", στο A. Babbi, F. Bubenheimer-Erhart, B. Marín-Aguilera, S. Mühl (επιμ.), *The Mediterranean Mirror Cultural Contacts in the Mediterranean Sea between 1200 and 750 B. C. International Post-doc and Young Researcher Conference Heidelberg, 6th-8th October 2012,* (Römisch-Germanisches Zentralmuseum), Leibniz-Forschungsinstitut für Archäologie Verlag, Mainz,177-188.

-Stockhammer, P. W., 2016, "Past Food for Thought: The Potential of Archaeology", *Gastronomica, The Journal of Critical Food Studies*, 16.3, 91–101.

-Stockhammer, P. W., 2018, "Rethinking Philistia as a Contact Zone", στο I. Shai, J. R. Chadwick, L. Hitchcock, A. Dagan, Ch. McKinny, J. Uziel (επιμ), *Tell it in Gath. Studies in the History and Archaeology of Israel. Essays in Honor of Aren M. Maeir on the Occasion of his Sixtieth Birthday*, Zaphon, Münster, 375-84.

-**Strack, S., 2007***, Regional Dynamics and Social Change in the Late Bronze and Early Iron Age: A Study of Handmade Pottery from Southern and Central Greece*, Ph.D. Dissertation, University of Edinburgh.

-Strack, S., 2011*, "Erfahrungsbericht of Application of different Quantitative Methods at Kalapodi",* στο S. Verdan, T. Theurillat, A. Kenzelmann Pfyffer (επιμ.), *Early Iron Age Pottery. A Quantitative Approach. Proceedings of the International Round Table organized by the Swiss School of Archaeology in Greece, Athens 28-30.11.2008, (British Archaeological Reports* 2254), Oxford, 45-60.

-**Streily**, **Hansen A., 2000**, *Bronzezeitliche Töpferwerkstätten in der Ägäis und in Westanatolien*, Ph. D. Diss. Universität Mannheim (<https://ub-madoc.bib.uni-mannheim.de/1133> (16. 02. 2015).

-Stubbings, F.H., 1947, "The Mycenaean Pottery of Attica", *Annual of the British School at Athens* 42, 1-75.

-Stülpnagel, H., 2000, *Mykenische Keramik der Oberburg von Tiryns : Material der Ausgrabungen 1984, 1985 im Bereich des großen und kleinen Megarons*, PhD Diss., University of Freiburg, Freiburg.

-Styrenius, C.-G., 1962, "The Vases from the Submycenaean Cemetery on Salamis", *Opuscula Atheniensia* 4, 102-123.

-Styrenius, C.-G., 1967, *Submycenaean Studies. Examination of Finds from Mainland Greece with a Chapter on Attic Protogeometric Graves*, (Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae, 8˚, 7), Lund.

-**Szemler, G. J., 1991**, "The Isthmus Corridor during the Dark and Archaic Ages", στο E. W. Kase, G. J. Smezler, N.C. Wilkie, P.W. Wallace (επιμ.), *The Great Isthmus Corridor Route. Explorations of the Phokis-Doris Expedition I,* (Publications in ancient studies 3), Dubuque, Iowa: Kendall/Hunt Pub. Co, 74-104.

-**Ταλεβάντου, Χρ., 2000,** "Η ακρόπολη του Αγίου Ανδρέα Σίφνου", στο Τ. Ζερβουδάκης (επιμ.), *Πρακτικά Α' Διεθνούς Σιφναϊκού Συνεδρίου. Σίφνος 25−28 Ιουνίου 1998*, Αθήνα: Εταιρεία Σιφναϊκών Μελετών, 115−46.

-**Talevantou, Chr., 2001**, "Ayios Andreas on Siphnos: A LC III Fortified Acropolis", στο V. Karageorghis, Chr. E. Morris (επιμ.), *Defensive Settlements of the Aegean and the Eastern Mediterranean after c. 1200 B.C. Proceedings of an international workshop held at Trinity College Dublin, 7th - 9th May, 1999*, Trinity College Dublin-A. G. Leventis Foundation, Nicosia, 191-213.

-Tani, M., Longacre, W. A, 1999, "On Methods of Measuring Ceramic Uselife: A Revision of the Uselife Estimates of Cooking Vessels among the Kalinga, Philippines", *American Antiquity*, 64.2, 299-308.

-**Themelis, P.G., 1980**, "Burial Customs", στο M.R Popham, L.H. Sackett, P.G. Themelis (επιμ.), *Lefkandi I. The Iron Age, The Settlement. The Cemeteries, (The British School at Athens Supplementary* vol.11), Oxford, 209-216.

-Thomas, **P., 1992,** *LH IIIB:1 Pottery from Tsoungiza and Zygouries*, Diss. Univ. of North Carolina, Chapel Hill, ProQuest Dissertations Publishing.

-**Thomas**, **P., 2005,** "A Deposit of Late Helladic IIIB1 Pottery from Tsoungiza," *Hesperia* 74, 451-540.

-**Thomatos**, **2006**, **M.,** *The Final Revival of the Aegean Bronze Age. A Case Study of the Argolid, Corinthia, Attica, Euboea, the Cyclades and the Dodecanese during LH IIIC Middle*, (*British Archaeological Reports International Series 1498)*, Oxford.

- Thomatos, M., **2009,** "Koine and subsidiary koine: Coastal and Island Sites of the Central and Southern Aegean", στο S. Deger-Jalkotzy, A.E. Bächle (επιμ.), *LH III C Chronology and Synchronisms III. LH III C Late and the transition to the Early Iron Age. Proceedings of the International workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 23th, and 24th 2007*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 30), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 315-327.

-Tite, M. S., **1999**, "Pottery Production, Distribution and Consumption. The Contribution of the Physical Sciences", *Journal of Archaeological Method and Theory* 6.3, 181-233.

-Tite, M.S., Kilikoglou, V., 2002, "Do we understand cooking pots and is there an ideal cooking pot", στο V. Kilikoglou, A. Hein, Y. Maniatis *(επιμ), Modern trends in scientific studies on ancient ceramics. Papers presented at the 5th European Meeting on Ancient Ceramics*, Athens 1999, (*British Archaeological Reports International Series* 1011), Archaeopress, Oxford, 1-8.

-**Tite, M.S., Kilikoglou, V., Vekinis, G., 2001**, "Strength, Toughness and Thermal Shock Resistance of Ancient Ceramics, and their Influence on Technological Choice", *Archaeometry* 4.3, 301-324.

-**Tite, M.S., Maniatis, Y., 1975**, "Scanning electron microscopy of fired calcareous clays", *Transactions and Journal of the British Ceramic Society*, 74.1, 19-22.

-**Todorova, H., Stefanovich, M., Ivanov, G. (επιμ.), 2007**, *The Stryma / Strymon River Valley in Prehistory*. *Proceedings of the International Symposium Strymon Praehistoricus, Kjustendil-Blagoevgrad (Bulgaria) and Serres-Amphipolis (Greece), 27.09.–1.10.2004*, Gerda Henkel Stiftung, Sofia.

-Toepffer, J., 1894, "Aias Oiliades" Realenzyklopädie, I,1 (4), 935-939.

-**Toffolo, M. B., Fantalkin, A., Lemos, I. S., Felsch, R. C. S., Niemeier, W.-D. Sanders, G. D. R., Finkelstein, I., Boarett, E., 2013**,"Towards an Absolute Chronology for the Aegean Iron Age: New Radiocarbon Dates from Lefkandi, Kalapodi and Corinth", *Plos* ONE, 3117–27 (Published online 2013 December 26.
https://doi.org/10.1371/journal.pone.0083117

-**Tournavitou, I., 1988**, "Towards the Identification of the Workshop Space", στο E. French, K. Wardle (επιμ.), *Problems in Greek Prehistory*: *Papers presented at the centenary conference of the British School of Archaeology at Athens, Manchester, April 1986*, Bedminster, Bristol: Bristol Classical Press, 447-467.

-Tournavitou, I., 1992, "Practical Use and Social Function: A Neglected Aspect of Mycenaean Pottery", *Annual of the British School at Athens* 87, 181-210.

-Tournavitou, I., 1995, *The Ivory Houses at Mycenae,* (*The British School of Athens Supplementary* vol. 24), London: The British School at Athens.

-Tournavitou, I., 2015, "The East House in the Lower Town of Mycenae. The Past, the Present, and the Future", στο A.-L. Schallin, I. Tournavitou (επιμ.), *Mycenaeans up to Date: The Archaeology of the North-Eastern Peloponnese-Current Concepts and New Directions*, Stockholm: Swedish Institute at Athens, 37-52.

-**Trantalidou, C. 1990**, "Animals and Human Diet in the Prehistoric Aegean.", στο D.A. Hardy, J. Keller, V.P. Galanopoulos, N.C. Flemming, D. H Druitt (επιμ.), *Thera and the Aegean World III: Proceedings of the Third International Congress, Santorini, Greece, 3-9 September1989. Vol. 2*, *Earth Sciences*, London: Thera Foundation, 392-405.

-**Τρανταλίδου, Κ. 2007-8**, «Διατροφικές επιλογές και στοιχεία οικονομίας στις Μυκήνες της Υστεροελλαδικής περιόδου», *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών* 40-41, 115-46.

-**Trantalidou, C., 2017,** "Active responses of Early Iron Age Aegean communities to their natural and social environment: the evidence from the animal bones", στο A. Mazarakis-Ainian, A. Alexandridou, X. Charalambidou, *Regional Stories. Towards a New Perception of the Early Greek World. Acts of an International Symposium in honour of Professor Jan Bouzek, Volos 18-21 June 2015, Aristeia*, University of Thessaly, 633-67.

-**Trusty D., 2016,** *Ceramic Analysis of Mycenaean Cooking Ware Vessels and Its Implications for Early State Political Economies*, Florida State University.

-**Trusty D., 2017**, "Undervalued and overlooked: The study of Minoan and Mycenaean cooking vessels in the Bronze Age south and west Aegean", στο J. Hruby, D. Trusty (επιμ.), *From Cooking Vessels to Cultural Practices in the Late Bronze Age Aegean*, Oxford, Philadelphia, 6-14.

-**Τσιποπούλου, Μ., 2005**, "Myceanaeans" at the Isthmus of Ierapetra: Some (preliminary) Thoughts of the Foundation of the (Eteo) Cretan Cultural Identity", στο A. L. D'Agata, J. Moody, E. Williams (επιμ.), *Ariadne's Threads: Connections between Crete and the Greek Mainland in Late Minoan III (LM IIIA2 to LM IIIC)*. *Proceedings of the International*

workshop held at Athens, Scuola archeologica italiana, 5-6 April 2003, Atene: Scuola archeologica italiana di Atene, 303-333.

-**Tsipopoulou, M., 2011**, "Chalasmenos, Ierapetra: "Mycenaeanizing" or Not at the End of the Bronze Age", *Hesperia Supplements, Vol. 44, ΣΤΕΓΑ: The Archaeology of Houses and Households in Ancient Crete,* The American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey, 333-347.

-**Τσιποπούλου, Μ., Nowicki, Κ**., **2003**, «Μινωΐτες και Μυκηναίοι στο τέλος της εποχής του χαλκού στην Ανατολική Κρήτη», στο Ν. Κυπαρίσση-Αποστολίκα, Μ.Φ. Παπακωνσταντίνου (επιμ.), *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου, Πρακτικά του Β΄ Διεθνούς Διεπιστημονικού Συνεδρίου, Λαμία 26-30.9.1999*, ΥΠΠΟ-ΙΔ΄ΕΠΚΑ, Αθήνα, 561-580.

-**Tylecote, R. F., 1982**, "Metallurgical crucibles and crucible slags", στο J. S. Olin, A. D. Franklin, (επιμ.), *Archaeological ceramics*, Washington: Smithsonian Institution Press, 231-243.

-Tylecote, R. F., 1986, *The Prehistory of Metallurgy in the British Isles*, London: The Institute of Metals.

-**Tzedakis, Y., Martlew, H. (επιμ.), 1999,** *Minoans and Mycenaeans. Flavours of Their Time*, Kapon Editions, Athens, 120–122.

-**Tzedakis, Y., Martlew, H., Jones, M. (επιμ.), 2008,** *Archaeology meets science: the background, Biomolecular Investigations in Bronze Age Greece: the Primary Scientific Evidence, 1997-2003*, Oxbow Books: Oxford.

-Urem-Kotsou, D., Kotsakis, K., Beck, C. W., Stout, E.C., 2008, "Organic residues from the Late Neolithic Makrygialos cooking pots", στο G. Facorellis, N. Zacharias, K. Polikreti (επιμ), *Proceedings of the 4th Symposium of the Hellenic Society for Archaeometry*, *Athens, 28-31 May 2003,* National Hellenic Research Foundation, Oxford Archipress, 619-629.

-**Vaessen, R., 2014,** *Cultural Dynamics in Ionia at the End of the Second Millennium BCE: New Archaeological Perspectives and Prospects*, PhD, The University of Sheffield Department of Archaeology.

-Vaessen, R., 2015, "The Ionia Migration and Ceramic Dynamics in Ionia at the End of the Second Millenium BC. Some Preliminary Thoughts", στο N. Chr. Stampolidis, C. Maner, K. Kopanias (επιμ.), *Nostoi Indigenous Culture, Migration+Integration in the Aegean Islands+Western Anatolia during the Late Bronze+ Early Iron Ages*, *Proceedings of the International Conference held in Istanbul 3.3.11-3.4.11,* Instabul, Koç University Press, 811-824.

-Van Damme, T. M., 2017α, "Euboean connections with eastern Boeotia: Ceramics and synchronisms between Lefkandi and ancient Eleon", στο Ž. Tankosić, Φ. Μαυρίδης, Μ. Κοσμά (επιμ.), *ΕΝΑ ΝΗΣΙ ΜΕΤΑΞΥ ΔΥΟ ΚΟΣΜΩΝ. Αρχαιολογική Έρευνα στην Εύβοια, Προϊστορικοί έως και Βυζαντινοί Χρόνοι. Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Ερέτρια, 12-14 Ιουλίου 2013*, (Papers and Monographs from the Norwegian Institute at Athens, Vol. 6), 171-82.

-Van Damme, T. M., 2017β, *Life after the Palaces: A Household Archaeology Approach to Mainland Greece during Late Helladic IIIC*, PhD, University of California, Los Angeles.

-Van der Leeuw, **S. E., 1977,** "Towards a Study of the Economics of Pottery Making", στο B. L. Beek, R.W. Brant, W. Gruenman-van Watteringe (επιμ.), *ExHorreo,* Amsterdam: University of Amsterdam, 68–76.

-Van der Leeuw, **S., 1984,** "Pottery Manufacture: Some Complications for the Study of Trade", στο P. M. Rice (επιμ.)*, Pots and Potters. Current Approaches in Ceramic Archaeology*, (Monographs of the Institute of Archaeology 25), Los Angeles:University of California, 55-69.

-Van der Leeuw, **S. 1993,** "Giving the Potter a Choice. Conceptual Aspects of Pottery Techniques", στο P. Lemonnier (επιμ), *Technological Choices. Transformation in Material Cultures Since the Neolithic,* Routledge, London 1993, 238 – 288.

-Van der Leeuw, **S., 1999**, "Exchange and Trade in Ceramics: some notes from the potter's point of view", στο J. P. Crielaard, V. Stissi, G. J. van Wijngaarden (επιμ), *The Complex Past of Pottery. Production, Circulation, and Consumption of Mycenaean and Greek Pottery (Sixteenth to Early Fifth Centuries BC). Proceedings of the ARCHON International Conference, held in Amsterdam, 8 – 9 November 1996*, Amsterdam: Gieben, 115-136.

-Van de Moortel, A., 2007, "The site of Mitrou and East Lokris in Homeric Times", στο S.P. Morris, R. Laffineur (επιμ.), *EPOS. Reconsidering Greek Epic and Aegean Bronze Age Archaeology. Proceedings of the 11th International Aegean Conference, Los Angeles, UCLA, The J. Paul Getty Villa, 20-23 April 2006, (Aegaeum* 28), Liège-Austin, 243-254.

-Van de Moortel, A., 2009, "The Late Helladic IIIC Late-Protogeometric Transition at Mitrou, East Lokris", στο S. Deger- Jalkotzy, A.E. Bächle (επιμ.), *LH IIIC Chronology and Synchronisms* III. *LH IIIC Late and the Transition to the Early Iron Age. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences*, *at Vienna, February 23rd and 24th, 2007*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 30), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 359-372.

-**Van de Moortel, A., Zahou**, **E., 2011**, "The Bronze Age – Iron Age Transition at Mitrou in East Lokris: Evidence for Continuity and Discontinuity", στο A. Mazarakis Ainian (επιμ.), *The 'Dark Ages' revisited. Acts of an International Symposium in Memory of William D.E.Coulson*, *Volos 14-17, June 2007*, University of Thessaly press, Volos, 287-303.

-**Van de Moortel, A., Zahou**, **E., 2012**, "Five Years of Archaeological Excavation at the Bronze Age and Early Iron Age Site of Mitrou, East Lokris (2004-2008). Preliminary Results", στο Α. Μαζαράκης-Αινιάν (επιμ.), *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 3. Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης. Βόλος 12.3-15.3.2009, Τ. ΙΙ, Στερεά Ελλάδα,* Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας-ΥΠΠΟ, Βόλος, 1131-1146.

-**Van de Moortel, A., Zahou**, **E., Rutter, J., 2018,** "Mitrou and Proskynas in Prehistoric East Lokris. Chronology, Interconnections and Society", στο Μ.-Φ. Παπακωνσταντίνου, Χ. Κριτζάς, Ι. Τουράτσογλου, *Πύρρα Μελέτες για την αρχαιολογία στην Κεντρική Ελλάδα προς τιμήν της Φανουρίας Δακορώνια*, Σήμα Εκδοτική, Αθήνα, 169-193.

-**Van de Moortel, A., Vitale, S., Lis, B., Bianco, G., 2019**, "Honoring the Dead or Hero Cult? The long Afterlife of a Prepalatial Elite Tomb at Mitrou", στο E. Borgna, I. Caloi, F. Carinci, R. Laffineur (επιμ.), *MNHMH/MNEME. Past and Memory in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 17th International Aegean Conference, University of Udine and Ca' Foscari University of Venice, 17-21 April 2018, (Aegaeum* 43*)*, Liège and Leuven: Peeters, 277-292

-**Van Wijngaarden, G. J., 1999**, "The Complex Past of Pottery: An Introduction", στο J.P. Crielaard, V. Stissi, G.J. Wijngaarden (επιμ.), *The Complex Past of Pottery: Production, Circulation and Consumption of Mycenaean and Greek Pottery (Sixteenth to Early Fifth centuries B.C.), Proceedings of the ARCHON International Conference, held in Amsterdam, 8–9 November 1996,* Amsterdam: Gieben, 1-19.

-**Ventris, M., Chadwick., J., 1973**, *Documents in Mycenaean Greek*, 2nd ed., Cambridge.

-**Verstraete, J., 2007**, "The Plain Late Helladic Pottery", στο G. Walberg (επιμ.), *Midea: The Megaron Complex and Shrine Areas. Excavations on the Lower Terraces 1994–1997*, (Prehistory Monographs 20), INSTAP Academic Press, Philadelphia 151-4.

-**Vitale, S**., **2008**, "Ritual Drinking and eating at LHIIIA2 Early Mitrou, East Lokris. Evidence for Mycenaean Feasting activities?", στο L. Hitchcock, R. Laffineur, J.L. Crowley (επιμ.), *DAIS, the Aegean Feast. Proceedings of the 12th International Aegean Conference/12e Rencontre égéenne international., University of Melbourne, Centre of*

Classics and Archaeology, 25-29 March 2008, (*Aegaeum* 29), Liège-Texas at Austin, 229-237.

-**Vitale, S., 2017**, "The Koan Ceramic Assemblege during the Late Bronze Age: Classification, Chronology, Typology, and Significance", στο Π. Τριανταφυλλίδης (επιμ.), *Το Αρχαολογικό έργο στα νησιά του Αιγαίου, Διεθνές επιστημονικό Συνέδριο, Ρόδος, 27 Νοεμβρίου-1 Δεκεμβρίου 2013*. ΥΠΠΟΑ, Εφορεία Αρχαιοτήτων Λέσβου, Γενική Γραμματεία Αιγαίου και Νησιωτικής Πολιτικής, Μυτιλήνη, 151-174.

-**Vitale, S., Trecarichi A., 2015**, "The Koan Tradition during the Mycenaean Age. A Contextual and Functional Analysis of Local Ceramics from the "Serraglio", Eleona and Langada", στο N. Chr. Stampolidis, C. Maner, K. Kopanias (επιμ.), *Nostoi Indigenous Culture, Migration+Integration in the Aegean Islands+Western Anatolia during the Late Bronze+ Early Iron Ages*, *Proceedings of the International Conference held in Istanbul 3.3.11-3.4.11,* Instabul, Koç University Press, 311-335.

-**Vitale, S., Morrison, J.E, 2017**, "Food and Cultural identity on Kos during the Bronze Age: A typological, technological an macroscopic fabric analysis of the storage and cooking pottery assemblage", στο J. Hruby, D. Tristy (επιμ.) *From Cooking Vessels to Cultural Practices in the Late Bronze Age Aegean*, Oxford, Philadelphia, 72-97.

-**Vlachopoulos, A., 1999,** "Cultural. Social and Political Organization in the Cyclades during the LHIIIC Period", *Eliten in der Bronzezeit. Ergebnisse zweier Kolloquien in Mainz und Athen.* Römisch-Germanishes Zentralmuseum Forshunginstitut für Vor-und Frühgeschchte, Mainz, 79-86.

-Vlachopoulos, A., 2003, "The Late Helladic IIIC "Grotta Phase" at Naxos", στο S. Deger-Jalkotzy, M. Zavanil (επιμ.)*, LHIIIC Chronology and Synchronisms. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, May 7th and 8th 2001*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 20), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 217-234.

-Vlachopoulos, A., 2008, "A Late Mycenaean Journey from Thera to Naxos: the Cyclades in the Twelfth Century BC", στο N. Brodie, J. Doole, G. Gavalas, C. Renfrew (επιμ.), *Horizon: a Colloquium on the Prehistory of the Cyclades*, McDonald Institute for Archaeological Research, Cambridge, 479-491.

-**Vlachopoulos, A., Georgiadis, M. 2015,** "The Cyclades and the Dodecanese During the Post−Palatial Period: Heterogeneous Developments of a Homogeneous Culture", στο N. Chr. Stampolidis, C. Maner, K. Kopanias (επιμ.), *Nostoi Indigenous Culture, Migration+Integration in the Aegean Islands+Western Anatolia during the Late Bronze+*

Early Iron Ages, *Proceedings of the International Conference held in Istanbul 3.3.11-3.4.11,* Instabul, Koç University Press, 337-367.

-**Voyatzoglou, M., 1984**, "Thrapsano, Village of Jar Makers", στο P. P. Betancourt (επιμ). *East Cretan White-on-Dark Ware:studies on a handmade pottery of the early to middle Minoan periods, (*University Museum Monograph 51), Philadelphia, 130-142.

-**Voyatzoglou, M., 1997**, "Traditional Ceramics in Modern Greece", στο C. Gillis, C. Risberg, B. L. Sjöberg (επιμ), *Trade and Production in Premonetary Greece: Production and the Craftsman. Proceedings of the 4th and 5th International Workshops, Athen, 1994 u. 199*5, Paul Åström Förlag, Jonsered, 57–71.

-**Voskos, I, Knapp, A. B., 2008**, "Cyprus at the End of the Late Bronze Age: Crisis and Colonization or Continuity and Hybridization?", *American Journal of Archaeology* 112, 659–84.

-**Voutsaki, S., 2010,** "From the Kinship Economy to the Palatial Economy: The Argolid in the Second Millennium B.C.", στο D.J. Pullen (επιμ.), *Political Economies of the Aegean Bronze Age: Papers from the Langford Conference, Florida State University, Tallahassee, 22–24 February 2007*, Oxford: Oxbow, 86–111.

-**Voutsaki, S., Valamoti, S.-M. (επιμ.), 2013**, *Diet, Economy and Society in the Ancient Greek World: Towards a Better Integration of Archaeology and Science*. *Proceedings of the International Conference held at the Netherlands Institute at Athens on 22-24 March 2012,* (Pharos Supplement 1), Peeters, Leuven.

-**Wace, A. J. B, Heurtley, W. A., Lamb, W., Holland, L. B., Boethius**, **C. A., 1921/1922 - 1922/1923**, "The Report of the School Excavations at Mycenae, 1921-1923 [corrected title: The Report of the School Excavations at Mycenae, 1920-1923]", *Annual of the British School at Athens* 25, 1- 434.

-Wace, A. J. B, 1932, *Chamber Tombs at Mycenae.* (*Archaeologia*, LXXVII). Oxford: for the Society of Antiquaries.

-Wace, A. J. B, 1954, "Mycenae 1939-1953: Part I. Preliminary Report on the Excavations of 1953", *Annual of the British School at Athens* 49, 231-243.

-Wace, A. J. B, 1955, "Mycenae 1939-1954: Part I. Preliminary Report on the Excavations of 1954", *Annual of the British School at Athens* 50, 175-189.

-**Wagner, F.C., 1974**, *Die Töpfersiedlungen der Insel Siphnos*, Karlsruhe (Αθήνα Καστανιώτης 2001).

-Walberg, G., 1976, "Northern Intruders in Mycenaean IIIC?", *American Journal of Archaeology* 80, 186-187.

-Walberg, G., 1995, "The Midea Megaron and Changes in Mycenaean Ideology", *Aegean Archaeology* 2, 87–91.

-Walberg, G, 1998, *Excavations on the Acropolis of Midea, 1. Results of the Greek-Swedish Excavations*, *The Excavations on the Lower Terraces. 1985-1991*, (Skrifter utgivna av Svenska Institutet i Athen 49), Stockholm.

-Walberg, G., 2007, *Midea. The Megaron Complex and Schrine Area. Excavations on the lower Terraces, 1994-1997, (*Prehistory Monographs 20), INSTAP Academic Press, Philadelphia.

-**Wallace S., 2011**, "Tradition, Status Competition, and the Templates of Domestic and Special Buildings in Post-collapse Crete", *Hesperia Supplements, Vol. 44, ΣΤΕΓΑ: The Archaeology of Houses and Households in Ancient Crete,* The American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey, 323-332.

-**Ward, W. A., Joukowsky, M. S., Åström, P. (επιμ.), 1992**, *The Crisis Years: the12th Century B.C. from Beyond the Danube to the Tigris : from beyond the Danube to the Tigris,* Dubuque, Iowa : Kendall/Hunt Pub.

-Wardle, K. A.,**1972**, *The Greek Bronze Age West of the Pindus: A Study of the Period ca. 3000–1000 BC in Epirus, Aitoloakarnania, the Ionian Islands, Adriatic and Balkan Regions*, unpub. PhD thesis, University of London.

-Wardle, K. A.,**1973**, "A Group of Late Helladic IIIB2 Pottery from within the Citadel at Mycenae", *Annual of* the *British School at Athens* 68, 297-348.

-Wardle, K. A.,**1980**, "Excavations at Assiros 1975-9. A Settlement Site in Central Macedonia and its Significance for the Prehistory of South-East Europe", *Annual of* the *British School at Athens* 75, 229-265.

-Wardle, K. A., **1987**, "Excavations at Assiros Toumba 1986 a preliminary report", *Annual of* the *British School at Athens* 82, 313-329.

-Wardle, K. A.,**1988**, "Excavations at Assiros Toumba 1987 a preliminary report", *Annual of* the *British School at Athens* 83, 375-387.

-Wardle, K. A.,**1989**, "Excavations at Assiros Toumba 1988 a preliminary report", *Annual of* the *British School at Athens* 84, 447-463.

-Wardle, K. A.,**1993,** "Mycenaean Trade and Influence in Northern Greece," στο C. Zerner, P. Zerner, J. Winder (επιμ.), *Proccedings of the International Conference Wace and Blegen. Pottery as evidence for trade in the Aegean Bronze Age 1939-1989, held at The American School of Classical Studies at Athens, December 2-3-1989,* Amsterdam: J.C. Gieben, 117-41.

-Wardle, K. A., **1997**, "Change or continuity: Assiros Toumba at the transition from Bronze to Iron Age", *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και τη Θράκη* 10A, 1996, 443-60.

-**Wardle, K.A., Wardle, D., Wardle, N.M.H., 2003,** "The Symposium at Macedonia. A prehistoric Perspective", *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και τη Θράκη* 15, 2001, 631-643.

-**Wardle, K.A., Wardle D., 2007**, "Assiros Toumba. A brief history of the settlement", στο H. Todorova, M. Stefanovich, G. Ivanov (επιμ.), *The Stryma / Strymon River Valley in Prehistory*. *Proceedings of the International Symposium Strymon Praehistoricus, Kjustendil-Blagoevgrad (Bulgaria) and Serres-Amphipolis (Greece), 27.09.–1.10.2004*, Gerda Henkel Stiftung, Sofia, 451-479.

-Warren, P. M., 1972, *Myrtos. An Early Bronze Age Settlement in Crete,* (*The British School of Archaeology at Athens Supplementary* vol. 7), Thames and Hudson.

-Warren, P.M., 2007, "Characteristics of Late Minoan IIIC from the Stratigraphical Museum Site at Knossos", στο S. Deger-Jalkotzy, M. Zavanil (επιμ.)*, LHIIIC Chronology and Synchronisms II. LHIIIC Middle. Proceedings of the International Workshop held at the AustrianAcademy of Sciences at Vienna, October 29th and 30th 2004*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 28), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 329-343.

-**Warren, P.M., Hankey, V.**, **1989**, *Aegean Bronze Age Chronology*, Bristol.

-**Warren, P., Tzedakis, Y., 1974,** "Debla. An Early Minoan settlement in western Crete", *Annual of the British School at Athens* 69, 299–342.

-**Watrous, L.V. 1989**, "A Preliminary Report on Imported 'Italian' Wares from the Late BronzeAge Site of Kommos on Crete", *Studi micenei ed egeo-anatolici* 27, 69-80.

-**Watrous**, **L.V., 1992, "**The Late Bronze Pottery", στο J.W. Shaw, M.C. Shaw (επιμ.), *Kommos 3. An excavation on the South Coast of Crete*, The Uni of Toronto and the Royal Ontario Museum under the auspices of the ASCSA, Princeton.

-**Weilhartner, J., 2008,** "Some Observations on the Commodities in the Linear B Tablets Referring to Sacrificial Banquets", στο L. A. Hitchcock, R . Laffineur, J. Crowley (επιμ.), *Dais:The Aegean feast. Proceedings of the 12th International Aegean Conference/12e Rencontre égéenne international. University of Melbourne, Center for Classics and Archaeology. 25-29 March 2008, (Aegaeum* 29*),* Liège-Texas at Austin, 411-26.

-**Weilhartner, J., 2017**, "Working for a Feast: Textual Evidence for State-Organized Work Feasts in Mycenaean Greece", *American Journal of Archaeology* 121. 2, 219–236.

-**Wells, B., 1983,** *Asine II. Results of the Excavations East of the Acropolis, 1970–1974. Fasc. 4: The Protogeometric Period. Part 2: An Analysis of the Settlement. Part 3: Catalogue of Pottery and Other Artefacts*, (Skrifter utgivna av Svenska Institutet i Athen, 4°, 24:4), Stockholm.

-**Weninger, B., Jung, R**., **2009**, "Absolute chronology of the End of the Aegean Bronze Age", στο S. Deger-Jalkotzy, A.E. Bächle (επιμ.), *LH III C Chronology and Synchronisms III. LH III C Late and the transition to the Early Iron Age. Proceedings of the International workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna,February 23th, and 24th, 2007*, (Verőffentlichungen der Mykenishen Kommission 30), Wien: Verlag der Ősterreichischen Akademie der Wissenschaften, 373-421.

-**Whitbread, I.K**., **1992**, "Petrographic Analysis of Barbarian Ware from the Menelaion, Sparta", στο J. M. Sanders (επιμ), *PHILOLAKON: Lakonian Studies in Honour of Hector Catling*, British School at Athens: London, 297-306.

-**Whitbread, I.K**., **1995,** *Greek Transport Amphorae: A petrological and Archaeological Study*, (Fitch Laboratory Occasional Paper 4), British School at Athens, Athens.

-**Whitelaw, T.**, **2001**, "Reading Between the Tablets: Assessing Mycenaean Palatial Involvement in Ceramic Production and Consumption.", στο S. Voutsaki, J. Killen (επιμ.) *Economy and Politics in the Mycenaean Palace States: Proceedings of a Conference held on 1–3 July 1999 in the Faculty of Classics, (*Cambridge Philological Society Supplementary 27), Cambridge, 51–79.

-**Whitelaw, T**., **2014,** "Feasts of clay?. Ceramics and Feasting at Early Minoan Myrtos: Fournou Korifi", στο Y. Galanakis, T. Wilkinson, J. Bennett (επιμ.), *ΑΘΥΡΜΑΤΑ. Critical Essays on the Archaeology of Eastern Mediterranean in Honour of E. S. Sherratt*, Archaeopress, Oxford, 247-60.

-Whitley, J., Boileau, M.-C., 2015, "True grit: production and exchange of cooking wares in the 9th century BC Aegean", στο M. Spataro and A. Villing (επιμ.), *Ceramics, Cuisine and Culture: The Archaeology and Science of Kitchen Pottery in the Ancient Mediterranean World*, Oxbow Books. Oxford, Philadelphia, 75-90.

-**Wiencke, M.H., 1998**, "Mycenaean Lerna", *Hesperia* 67, 125-214.

-Wiener, M., 2007, "Palatial Potters in Mycenaean Greece", στο F. Lang, C. Reinholdt, J. Weilhartner (επιμ), *Stephanos Aristeios: Archäologische Forschungen zwischen Nil und Istros. Festschrift für Stefan Hiller zum 65. Geburtstag*, Vienna: Phoibos Verlag, 271–278.

-Williams II, C.K, 1970, "Corinth, 1969: Forum Area", *Hesperia 39*, 1-39.

-Wood, B. G., **1990,** *The Sociology of Pottery in Ancient Palestine. The Ceramic Industry and the Diffusion of Ceramic Style in the Bronze and Iron Ages*, (American Schools of Oriental Research Monograph Series 4 = Journal for the Study of the Old Testament, Supplementary Series 103), Sheffield.

-Wright, J. C., 1982, "Excavations at Tsoungiza (Archaia Nemea), 1981", *Hesperia* 51, 375–397.

-**Wright, J.C, 2004α,** "The Mycenaean Feast: An Introduction", *Hesperia* 73, 121–132.

-**Wright, J. C., 2004β,** "A Survey of Evidence for Feasting in Mycenaean Society", *Hesperia* 73, 133-178.

-**Yasur-Landau, A.**, **2003α,** "The many faces of colonization: 12th century Aegean Settlements in Cyprus and the Levant", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* 3, 45-54.

-**Yasur-Landau, A.**, **2003β, "**Why Can't We Find the Origin of the Philistines? In Search of the Source of a Peripheral Aegean Culture", στο Ν. Κυπαρίσση-Αποστολίκα, Μ.Φ. Παπακωνσταντίνου (επιμ.), *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου, Πρακτικά του Β΄Διεθνούς Διεπιστημονικού Συνεδρίου, Λαμία 26-30.9.1999*, Αθήνα, ΥΠΠΟ-ΙΔ΄ΕΠΚΑ, 587-98.

-**Yasur-Landau, A. 2005,** "Old Wine in New Vessels: Intercultural Contact, Innovation and Aegean, Canaanite and Philistine Foodways", *Tel Aviv. Journal of the Institute of Archaeology of Tel Aviv University* 32.2, 168–191.

-**Yasur-Landau, A., 2006**, "Halasmeno Fagito: Burnt Dishes and Scorched Pots. Some Preliminarily Observations on LM IIIC Cooking Ware", στο Τ. Δετοράκης, Α, Καλοκαιρινός (επιμ.), *Πρακτικά 9ου Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ελούντα 1-6 Οκτωβρίου 2001*, Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο, 233-52.

-**Yasur-Landau, A.**, **2008,** "Hard to Handle: Aspects of Organization in Aegean and Near Eastern Feasts", στο L. A. Hitchcock, R. Laffineur and J. Crowley (επιμ.), *DAIS: The Aegean feast. Proceedings of the 12th International Aegean Conference/12e Rencontre égéenne international. University of Melbourne, Center for Classics and Archaeology. 25-29 March 2008, (Aegaeum* 29*),* Liège-Texas at Austin. 353-358.

-**Yasur-Landau, A.**, **2010**, *The Philistines and Aegean Migration in the Late Bronze Age*. Cambridge, New York, Cambridge University Press.

-**Yasur-Landau, A.**, **2011**, "Deep Change in domestic behavioural patterns and theoretical aspects of interregional interactions in the 12th century Levant", στο V. Karageorghis, Ou. Kouka (επιμ), *Cooking Pots, Drinking Cups, Loomweights and Ethnicity in Bronze Age*

Cyprus and Neighbouring Regions. An International Archaeological Symposium held in Nicosia, November 6th-7th 2010, A.G. Leventis Foundation, Nicosia, 245-255.

-**Yasur-Landau, A.**, **2012,** "The role of the Canaanite population in the Aegean migration to the Southern Levant in the Late second millennium BCE", στο J. Maran, P. W. Stockhammer (επιμ.), *Materiality and Social Practice. Transformative Capacities of Intercultural Encounters*, Oxford:Oxbow Books, 191-196.

-**Young, R.C., 1964**, "The Geometric Period", στο C. W. Blegen, H. Palmer, R. S. Young (επιμ.), *Corinth, Vol. 13, The North Cemetery*, Princeton:The American School of Classical Studies at Athens, 18-49.

-Φιλίππα-Touchais, A. 2000, "Η τριποδική χύτρα στον αιγαιακό χώρο κατά τη Μέση Χαλκοκρατία. Διάδοση και σημασία", *Πεπραγμένα Η΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνέδριου. Ηράκλειο 9–14 Σεπτ. 1996*, *Προϊστορική και Αρχαία Ελληνική Περίοδος*, Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Σπουδών, Ηράκλειο, 421–436.

-Χατζηδάκης, Π.Ι., 2000 «Οψοποιϊκά σκεύη από τη Δήλο…και χύτρας φημί εύρυθμον φαίνεσθαι ευκρινώς κειμένας», *Πρακτικά της Ε' Επιστημονικής Συνάντησης για την Ελληνιστική Κεραμική. Χρονολογικά Προβλήματα. Κλειστά Σύνολα-Εργαστήρια, Χανιά 7-12 Απριλίου 1997,* ΥΠΠΟ-ΚΕ΄ ΕΠΚΑ, Αθήνα, ΤΑΠΑ, 115-130.

-Zerner, C., 1986, "Middle Helladic and Late Helladic I Pottery from Lerna", *Hydra* 2, 58-74.

-Zukerman, *A.*, 2014, "Baking Trays in the Second Millennium BCE Levant and Egypt: Form, Function and Cultural Significance", *Syria, Archéologie, art et histoire* 91, 99-125.

-Ωνάσογλου, Α., 1989, «Οι γεωμετρικοί τάφοι της Τραγάνας», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 36Α, Μελέτες 1981, 1-57.

-Ωνάσογλου, Α., 1995, *Η οικία του τάφου των Τριπόδων στις Μυκήνες*, Βιβλιοθήκη της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, αρ. 147.